

Hz. Peygamber'in

(SUNNETİNİN TERBİYE VE İZLENİMİ)

Sünnetinde Terbiye



Prof. Dr.
İbrahim Canan



Hz. Peygamber'in
(sallallahu aleyhi ve sellem)
Sünnetinde Terbiye

İTHAF

Bu baskıyı hesap gününde
şefaatine vesîle olur umuduyla, ümmetine
raûf ve rahîm olan Resûl-ü Ekrem'in yüce ruhlarına
ithaf ediyorum.

Aleyhi ekmelü't-tahiyât ve teslîmât.
Allahümme salli ve sellim alâ Resûlinâ ve
Şefîinâ Muhammedin bi-adedi halkıke ve rıza nefsike ve
zineti arşike ve midâdi kelimâtike.

Hz. Peygamber'in
(sallallahu aleyhi ve sellem)
Sünnetinde
Terbiye

Prof. Dr. İbrahim CANAN



HZ. PEYGAMBER'İN (S.A.S.) SÜNNETİNDE TERBİYE

Copyright © Işık Akademi Yayınları, 2008

Bu eserin tüm yayın hakları Işık Ltd. Şti.'ne aittir.

Eserde yer alan metin ve resimlerin Işık Ltd. Şti.'nin önceden yazılı izni olmaksızın, elektronik, mekanik, fotokopi ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılması, yayımlanması ve depolanması yasaktır.

Editör

Zühdü MERCAN

Görsel Yönetmen

Engin ÇİFTÇİ

Kapak

İhsan DEMİRHAN

Sayfa Düzeni

Ahmet KAHRAMANOĞLU

ISBN

978-975-6079-72-0

Yayın Numarası

66

Basım Yeri ve Yılı

Çağlayan Matbaası

Sarıç Yolu Üzeri No: 7 Gazizemir / İZMİR

Tel: (0232) 252 20 96

Mart 2008

Genel Dağıtım

Gökkuşuğu Pazarlama ve Dağıtım

Merkez Mah. Soğuksu Cad. No: 31 Tek-Er İş Merkezi

Mahmutbey/İSTANBUL

Tel: (0212) 410 50 60 Faks: (0212) 445 84 64

Işık Akademi Yayınları

Emniyet Mahallesi Huzur Sokak No: 5

34676 Üsküdar/İSTANBUL

Tel: (0216) 318 42 88 Faks: (0216) 318 52 20

www.akademiyayinlari.com

İÇİNDEKİLER

| | |
|--|----|
| KISALTMALAR | 15 |
| AÇIKLAMALAR | 19 |
| ÖNSÖZ..... | 21 |
| GİRİŞ | 25 |
| 1. Konunun Kavramı | 26 |
| 2. Hadislerin Seçimi..... | 31 |
| 3. Zayıf Hadislerle İhticac Meselesi | 35 |
| 4. Terbiye Kitaplarından İstifade | 36 |
| 5. Mukayese | 36 |
| 6. Kaynaklar Hakkında Toplu Bilgi..... | 40 |

Birinci Bölüm

| | |
|--|----|
| HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE VE SAFHALARI.... | 51 |
| A- TERBİYE NEDİR? | 51 |
| 1. Sünnet..... | 51 |
| 2. Terbiye..... | 53 |
| 3. Klasik Terbiye Anlayışı..... | 54 |
| 4. Yeni Terbiye Görüşü | 58 |
| 5. Yeni Terbiye Görüşünün Tenkidi | 64 |
| 6. Terbiye ve Medeniyet..... | 67 |
| 7. Hz. Peygamber ve Terbiye | 71 |
| 8. Terbiyenin İmkânı ve Çocuk Fıtratı Hakkındaki Telakki | 75 |
| B- TERBİYE SAFHALARI..... | 80 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|-----|
| 1. Tedbiri Devre..... | 80 |
| a) Nikâh Öncesi Tedbirler..... | 80 |
| b) Nikâhtan Doğuma Kadar Olan Tedbirler | 86 |
| 1) Zaman Seçimi | 86 |
| 2) Temastan Önceki Tedbirler | 87 |
| 3) Çocuğun Cinsiyeti..... | 90 |
| 4) Hamilelik Sırasında..... | 93 |
| 5) Cenin | 96 |
| 2. Tatbikî Devre..... | 98 |
| a) Yaş Safhaları | 98 |
| 1) Terbiyecilerin Taksimi | 98 |
| 2) Sünnete Göre Yaş Taksimi..... | 101 |
| √ Çocukluk (Tufûliyyet) | 101 |
| √ Gençlik (Şebabet) | 102 |
| √ Olgunluk (Kühûlet)..... | 104 |
| √ İhtiyarlık (Şeyhûhet)..... | 105 |
| √ Düşkünlük..... | 105 |
| b) Çocukluk Devri Yaş Safhaları..... | 106 |
| 1) Süt Devresi..... | 108 |
| √ İlk Günler..... | 109 |
| ◇ İlk Libâs..... | 109 |
| ◇ İlk Gıda (Tahnîk)..... | 110 |
| ◇ Dua | 111 |
| ◇ İlk Telkin | 112 |
| ◇ Sürur | 113 |
| √ Yedinci Gün | 114 |
| ◇ İsim | 114 |
| ◇ Akıka | 116 |
| ◇ Sünnet | 118 |
| ◇ Kızların Sünneti..... | 121 |
| ◇ Merasim..... | 123 |
| ◇ Kulağın Delinmesi | 124 |
| ◇ Ezâ'yı Temizlemek..... | 124 |
| ◇ Başın Traş Edilmesi..... | 125 |
| √ Süt Devresiyle İlgili İki Mesele | 126 |

İçindekiler

| | |
|---|-----|
| ◇ Gıda Mesclesi..... | 126 |
| ◇ Gîyle | 128 |
| 2) Müdahale Devresi..... | 131 |
| √ İlk Kıstas: Konuşma | 131 |
| √ İkinci Kıstas: Hayâ..... | 132 |
| √ Üçüncü Kıstas: İdrak..... | 133 |
| 3) Temyiz Safhası | 133 |
| ◇ Öğrenme Yaşı..... | 135 |
| 4) Bülûğ Safhası..... | 140 |
| √ Yaş Haddi | 141 |
| √ Etek Tüyü | 142 |
| 3. Çocukluk ve Gençlik Devresinin Ehemmiyeti..... | 145 |

İkinci Bölüm

| | |
|---|-----|
| HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TEMEL EĞİTİM..... | 149 |
| A) TEMEL EĞİTİM NEDİR? | 149 |
| 1. Farz-ı Ayn İlimler..... | 151 |
| Meslekî Tevcih: | 155 |
| 2. Farz-ı Kifâye İlimler | 156 |
| B- SÜNNETTE TEMEL EĞİTİM TATBİKATI | 158 |
| 1. Dil Terbiyesi | 158 |
| 2. İman Esasları..... | 161 |
| 3. Kur'ân..... | 162 |
| 4. Dua..... | 165 |
| 5. Namaz | 165 |
| 6. Mescide Alıştırma..... | 167 |
| 7. Oruç | 169 |
| 8. Hacc | 170 |
| 9. Deccal Bilgisi | 171 |
| 10. Bey'a (Biat)..... | 171 |
| 11. Kıyafet | 172 |
| 12. Temel Eğitimle İlgili Bazı Çocukluk Hatıraları..... | 172 |
| 13. Hz. Enes'in Hatırası..... | 173 |
| 14. Hz. Hasan'ın Hatırası | 175 |

| | |
|---|-----|
| C- MAHALLE MEKTEBLERİNİN (KÜTTÂB) PROGRAMI..... | 177 |
| D- İÇTİMÂÎ TERBİYE (SOSYALLEŞME)..... | 180 |
| 1. Aile Büyükleri ile Münasebet..... | 182 |
| a) Şefkat ve Çeşitli İzhâr Yolları | 183 |
| 1) Kucaklamak ve Öpmek..... | 187 |
| 2) Başını Okşamak..... | 189 |
| 3) Bineğine Almak..... | 190 |
| 4) Sevgide Aleniyet..... | 191 |
| b) Çocuklarla Haşır Neşir Olma..... | 192 |
| 1) Huzuruna Girmede Serbesti | 193 |
| 2) Selamlaşma | 193 |
| 3) Hâl Hatır Sorma | 194 |
| 4) Hasta Olunca Ziyaret | 194 |
| 5) Çocuklarla Şakalaşma..... | 195 |
| 6) İsim Takma | 196 |
| 7) Çocukları Eğlendirme..... | 196 |
| 8) Omuzuna Bindirme | 197 |
| 9) Sırtına Bindirmesi..... | 197 |
| 10) Göğsüne Çıkarma..... | 198 |
| c) Adem-i Müdâhale | 199 |
| 1) Yaramazlık..... | 200 |
| 2) İşeme..... | 201 |
| 3) Uyku | 202 |
| d) Çocuğun Arzusuna Uyma..... | 202 |
| 1) Çocuk Ağlaması..... | 203 |
| 2) Namaz vs Hutbede Çocuk..... | 206 |
| e) Çocuklara Hizmet..... | 209 |
| f) Çocuklara Eşit Muamele..... | 210 |
| g) Çocuğun Günlük Programı ve Takibi | 214 |
| 2. Aile Dışı Büyüklerle Temas | 221 |
| a) Hizmetlenme | 222 |
| b) İçtimaî Merasimlere İştirak..... | 224 |
| c) İkrâm | 225 |
| d) Büyüğü Takdim..... | 227 |

İçindekiler

| | |
|--|-----|
| 3) Yaşlılarla Münasebet | 234 |
| 4. Hayvanlarla Münasebet | 234 |
| a) Kur'ân'da Hayvana Verilen Yer | 234 |
| b) Sünnette Hayvanların Yeri | 235 |
| 1) Hayvan Hakları ve Hayvanlara İyi Muamele | 236 |
| √ Hayat Haklarına Riâyet | 237 |
| √ Gıdalarına İhtimam | 238 |
| √ Temizlik ve Bakımı | 239 |
| √ Yavruya İhtimam ve Hayvan Neslinin Korunması | 240 |
| √ Hayvanları Fitrî Vazifesinde Kullanmak | 241 |
| √ Eziyetten Men | 242 |
| √ Hakarettten Men | 244 |
| 2) Hz. Peygamber'in Hayatında Hayvan | 245 |
| 3) Çocuk ve Hayvan | 247 |

Üçüncü Bölüm

| | |
|---|-----|
| HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE BEDENÎ TERBİYE | 251 |
| A- BEDENÎ TERBİYE | 251 |
| 1. Beslenme | 252 |
| a) Gıdanın Te'siri | 252 |
| b) Sünnette Beslenme Rejimi | 253 |
| 1) Gıdalar Temiz Olmalıdır: | 254 |
| 2) İsrâf Etmemek | 255 |
| 3) Az Gıda ve Sıhhat | 258 |
| 4) Günde Kaç Sefer Yemeli? | 259 |
| 5) Yiyecekte Çeşitlilik (Tenevvü) | 261 |
| 6) Bazı Âdâblar | 263 |
| 7) Birlikte Yemek | 265 |
| c) Çocukların Beslenmesi | 266 |
| 2. Temizlik | 269 |
| a) Beden (ve elbise) Temizliği | 272 |
| b) Sağ ve Sol Ellerin Kullanılışı | 276 |
| c) Mekân ve Çevre Temizliği | 276 |
| 3. Hıfzussıhha | 278 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|-----|
| a) Hastalığı Önleyici Tedbirler | 280 |
| b) Tedavi İle İlgili Tedbirler..... | 281 |
| 1) Tedaviye İnanç | 282 |
| 2) Doktora Müracaat | 283 |
| 3) Bazı İlaçlar..... | 285 |
| 4) Bazı Tedavi Metodları | 286 |
| √ Perhiz..... | 286 |
| √ Rukye..... | 288 |
| √ Göz Değmesi..... | 290 |
| √ Tebdîl-i Mekân | 290 |
| 5) Tedavide Tahdîd ve Yasaklar | 290 |
| 6) Çocukların Tedavisine İlgî | 293 |
| 4. Oyun..... | 295 |
| a) Oyunun Sünnetteki Yeri | 296 |
| b) Oyun Çeşitleri | 299 |
| 1) Gayeli Oyunlar | 299 |
| √ Atıcılık (Remy)..... | 300 |
| √ Binicilik..... | 303 |
| √ Yüzücülük | 304 |
| √ Yürüme ve Koşu..... | 305 |
| √ Güreş..... | 305 |
| √ Askerî Terbiye Yaşı..... | 307 |
| 2) Oyalayıcı Oyunlar..... | 308 |
| 3) Zararlı Oyunlar | 310 |
| B- HİDANE HAKKI | 313 |
| 1. Çocuk Temyiz Yaşından Küçükse; Tekrar Evlenmedikçe Anne Ehaktır | 314 |
| 2. Çocuk Temyiz Yaşında İse: Muhayyerlik..... | 315 |
| 3. Hanefilerin Görüşü | 316 |
| 4. Anne Tarafının Baba Tarafına Takdimi | 318 |
| C- TE'DİB | 320 |
| 1. Te'dîb Nedir? | 320 |
| 2. Te'dîbde Bazı Prensipler..... | 322 |
| a) Muhatabı Tanıma..... | 322 |

İçindekiler

| | |
|---|-----|
| b) Te'dîbde Tedrîc ve Rıfk | 323 |
| c) Hatayı Yüze Vurmamak | 325 |
| 3. Te'dîb Vasıtaları | 327 |
| a) Sevgi ve Korku | 327 |
| b) Kötü Söz | 328 |
| c) Dayak | 331 |
| d) Batı'da Dayak | 331 |
| e) Sünnette Dayak | 333 |
| f) Korkutma | 335 |
| g) Bâzı Tahdîdler | 336 |
| 1) Yaş Meselesi | 336 |
| 2) Dayaktan Gaye | 337 |
| 3) Miktar ve Şekil | 338 |
| √ Falaka | 340 |
| √ Dayağın Zararları | 340 |
| ◇ İslâm Mütefekkirlerinin Görüşü | 340 |
| ◇ Batılı Terbiyecilerin Görüşü | 342 |
| 4. Sünnette Bazı Te'dîb Örnekleri | 345 |
| a) Yemek Âdabı | 345 |
| b) Cemaat Âdabı: | 346 |
| c) Kıyafete Müdâhale: | 346 |
| d) Şikâyet Edilen Çocuğu Te'dîb | 348 |

Dördüncü Bölüm

| | |
|--|-----|
| HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE CİNSÎ TERBİYE | 351 |
| A- CİNSÎ TERBİYE ESASLARI | 351 |
| 1. Cinsi Terbiye | 351 |
| a) Günümüzde Cinsi Terbiye Telakkisi | 352 |
| b) Sünnette Cinsi Terbiye | 357 |
| 1) Cinsî Terbiye Yaşı | 357 |
| 2) Cinsî Bilgi | 362 |
| 3) Cinsî Hayat | 370 |
| √ Cinsî Güç | 370 |
| √ Evlenme | 372 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|-----|
| √ Tebettül (Bekâr Kalma) | 375 |
| √ Tatminde Tâcîl | 375 |
| √ Cimadan Maksad | 380 |
| 4) Cinsiyetle İlgili Bazı Meseleler | 381 |
| √ Oruç ve Edviye (İlaç) | 381 |
| √ İhtisâ | 382 |
| √ Hayvana Temas | 383 |
| √ İstimna | 383 |
| √ Nazar (Bakmak) | 384 |
| B- KIZLARIN TERBİYESİ | 386 |
| 1. Kadınlar Hakkında Farklı Görüşler | 386 |
| a) Eski Telakki | 386 |
| b) Yeni Telakki..... | 388 |
| c) Eşitlik Değil Tamamlayıcılık Esastır | 390 |
| d) Fitrî Farklar | 391 |
| e) Terbiyecilerin Görüşü | 391 |
| f) Müşterek Terbiyenin Bâzı Mahzurları..... | 395 |
| g) Batının Bugünkü Tatbikatı..... | 396 |
| 2. Sünnette Kadın ve Erkeğin Farklı Terbiyeleri..... | 397 |
| a) Kızların Ayırımı | 398 |
| 1) Kızlara Verilecek Bilgi | 401 |
| √ Kadınlara Yazı Öğretilmesi Meselesi | 405 |
| √ Kadınlara Kitabeti Yasaklayan Uydurma Hadîsin Te'sîri..... | 411 |
| 2) Kıyafet..... | 413 |
| b) Kızları Kadınların Terbiye Etmesi..... | 418 |
| c) Kızlar İçin Mevcut Cahiliye Düşüncesini Red | 420 |

Beşinci Bölüm

| | |
|---|-----|
| HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYENİN ÇEVRE (MUHİT) ŞARTLARI | 427 |
| A- İÇTİMÂİ MUHİT | 427 |
| 1. Makro Plân | 427 |
| a) Salih Muhit..... | 429 |
| b) Hicret..... | 431 |

İçindekiler

| | |
|-------------------------------------|-----|
| 2. Mikro Plân..... | 434 |
| a) Aile..... | 434 |
| 1) Ailede Silsile-i Meratib..... | 438 |
| 2) Karı-koca Münâsebeti..... | 440 |
| √ Sohbet..... | 441 |
| √ İtaat Meselesi:..... | 443 |
| √ Kadına Hayırhah Olmak: | 444 |
| √ Te'dib Hakkı: | 446 |
| √ Ev İşleri:..... | 447 |
| √ Hz. Peygamberin Tutumu:..... | 450 |
| √ Hayra Teşvik:..... | 451 |
| 3) Ebeveyn-Evlâd..... | 452 |
| 4) Kardeşler | 457 |
| 5) Hizmetçiler..... | 457 |
| b) Arkadaş | 459 |
| c) Mektep..... | 462 |
| d) Hoca | 465 |
| e) Çocuk Bakım Yerleri..... | 467 |
| f) Düşman..... | 470 |
| B- FİZİKÎ MUHÎT (MESKEN) | 472 |
| 1. Mesken ve Kültür..... | 472 |
| 2. Mikro Plânda Mesken | 476 |
| a) Genişlik..... | 476 |
| b) Plân | 479 |
| Hz. Peygamber'in Evinin Plânı | 482 |
| c) Evin Seyyâliyeti..... | 483 |
| d) Sabit Unsurlar | 485 |
| 1) Hela | 486 |
| 2) Banyo..... | 488 |
| e) Dar Ev ve Çocuk | 489 |
| f) Mefruşat | 493 |
| 1) Sergi..... | 494 |
| 2) Karyola..... | 495 |
| 3) Yatak..... | 496 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|-----|
| 4) Perde | 497 |
| 5) Leğen | 497 |
| 6) Kandil | 498 |
| g) Mahremiyet | 498 |
| h) Tezyin (Dekor)..... | 502 |
| i) Mancvî Hava | 506 |
| j) Mesken Siyâseti | 508 |
| 1) Fuzûlî İnşaat Yasağı..... | 509 |
| 2) Herkese Bir Ev | 511 |
| 3) Binaların Yüksekliği..... | 512 |
| 4) Müdâhale: | 515 |
| 5) Mesken Telakkisi | 519 |
| 6) Şer'î Mesken | 520 |
| 3. Makro Plânda Mesken (Mesken ve Muhit) | 521 |
| a) Coğrafi Muhît (Meskenin Yeri)..... | 521 |
| 1) İçtimâî Muhit (Komşu) | 522 |
| 2) Kuyu | 525 |
| 3) Yollar | 525 |
| 4) İçtimâî Te'sisler | 527 |
| √ Mescid | 527 |
| √ Mekteb | 530 |
| √ Çarşı-pazar | 530 |
| √ Âbideler..... | 531 |
| √ Çocuk Bahçesi | 532 |
| √ Spor Tesisleri..... | 532 |
| √ Yeşil Saha | 533 |
| 5) Şehir Planı | 539 |
| SONUÇ..... | 541 |
| BİBLİYOGRAFYA..... | 553 |
| KARMA İNDEKS..... | 573 |
| RİVAYETLER İNDEKSİ | 613 |

KISALTMALAR



Sâdece müellif veya sadece kitap isimleri verilerek yapılan kısaltmalar da burada gösterilmiştir.

Abd İbn Humeyd : Müsned-i Abd İbn Humeyd

Abdurrezzâk : Musannafu Abdirrezzâk

A.e. : Aynı eser

a.g.e. : Adı geçen eser

A. Mabûd. : Avnu'l-Ma'bûd, müellifi: Azîmâbâdî

A. S. : Aleyhis-selâm

Aynî : 'Umdetu'l-'Kârî Müellifi: Bedrü'l-Ayni

Bak. : Bakınız, "Bak"dan sonra sâdece rakam geliyorsa bu, bizzat teze yapılan atıftır

Bedâi'u's-Sanâi : Müellifi: Kâsânî

Bezzâr : Müsnedü Bezzâr

Belâzurî : Fütuhu'l-Büldân

Buhârî : Sahîhu'l-Buhârî

Cem'u'l-Cevâmi' : Müellifi: Suyûtî

C. Fevâid (Cemu'l-Fevâid) : Müellifi: Muhammed İbn Muhammed
İbn Süleyman

Çvr. : Çeviren, tercüme eden

Dârakutnî : Sünenü'd-Dârakutnî

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Dârimî : Sünenü'd-Dârimî
Deylemî : Müsnedü'l-Firdevs
Ebû Avâne : Müsnedu Ebî Avâne
Ebû Dâvûd : Sünenü Ebî Dâvûd es-Sicistânî
Ebû Ya'lâ : Müsnedu Ebî Ya'lâ
Edebü'l-Muâşere : Müellifi meçhul.
Edt. : Edition, (Yayınevi)
E.Müfred : el-Edebü'l-Müfred (Buhârî'nin)
Fethu'l-Bârî : Fethu'l-Bârî (İbn Hacer'in)
Fetevâ'n-Nevevî : Müellifi: Nevevî.
Fz : Feyzu'l-Kadîr (Münâvî'nin)
Gızâu'l-Elbâb : Müellifi Seferânî
H. : Hadis
III. : Hadisler
Hs (hasen) : Hadis hasen derecesindedir
Hüccetullah : Hüccetullâhi'l-Bâliğa (Dihlevî'nin)
İbn Ebî Şeybe : Musannafu İbn Ebî Şeybe
İbn Hişâm : es-Sîretü'n-Nebeviyye (İbn Hişâm'ın)
İbn Mâce : Sünenü İbn Mâce.
İbn Sa'd : Tabakâtu'l-Kübrâ (İbn Sa'd'ın)
İbn Sahnûn : Âdâbu'l-Mu'allimîn (İbn Sahnûn'un)
İbn Hamza el-Hüseyn : et-Takyîd ve'l-İdâh
İhyâ : İhyâu Ulûmi'd-dîn (Gazzâlî'nin)
İsâbe : el-isâbe fi Temyîzi's-Sahâbe (İbn Hacer'in)
Kâbisî : er-Risâletü'l-Mufasssala (Kâbisî'nin)
Kâbusnâme : Müellifi: Keykâvus
Kamus (-ı Okyanus) : Âsım Efendi'nin
Keşfu'z-Zünûn : Müellifi: Kâtip Çelebi
Keşşâfu Istılahâtu'l-Fünûn : Müellifi: et-Tehânevî
Kınalızâde : Ahlâk-ı Alâî (Kınalızâde'nin)

Kısaltmalar

- K.Ummâl : Alâu'd-Dîn Aliyyü'l-Muttakî
Lisânu'l-Arab : Müellifi: İbn Manzûr
el-Mekâsıdu'l-Hasene : Müellifi: Sehâvî
M. Âliye : el-Metâlibu'l-Âliye (İbn Hacer'in)
Mebstût : Müellifi: Serahsî
Mefâtihu'l-Cinân : Müellifi: Bursevî Ya'kûb İbn-i Seyyid Alîzâde
Mu'cemu'l-Büldân : Müellifi: Yakût el-Hamevî
Mukaddime : Müellifi: İbn Haldun
Muvatta : Müellifi: Mâlik İbn Enes
el-Müdevvenetü'l-Kübrâ : Müellifi: Mâlik İbn Enes
Münzirî : et-Terğîb ve't-Terhîb (Münzirî'nin)
Müslim : Sahîhu Müslim.
Müsned : Müsnedu Ahmed İbn Hanbel
Müsnedü'l-Firdevs : Müellifi: Deylemî
Müstedrek : el-Müstedrek alâ's-Sahîhayn (el-Hâkim'in)
M.Z. : Mecmau'z-Zevâid (Heysemî'nin)
Nevâdiru'l-Usûl : Müellifi: el-Hakîmü't-Tirmizî
Nesaî : Sünenü'n-Nesaî (el-Mücteba)
Neylü'l-Evtâr : Müellifi: Şevkânî
Nihâye : en-Nihâye fî Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser
(İbnü'l-Esîr'in)
P. : Page (sahîfe)
PP. : Pages (sahîfeler)
PUF (P.U.F.) : Presse Universitaire de France
R. A. : Radiyallâhu Anh (Allah ondan razı olsun)
s. : Sahîfe
ss. : Sahîfeler
Said İbn Mansûr : Sünen-i Saîd İbn Mansûr
sh (sahîh) : Hadis sahîh derecesindedir
Sikât : Râvîlerinin hepsi sikadır

- Ş. Aynî'l-İlm : Şerh-i Aynî'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm (Kârî'nin)
Şerh : Bu hadis (veya açıklama) şerh kısmından alındı
- Şir'atü'l-İslâm : Şir'atü'l-İslâm ilâ Dâri's-Selâm
(İmâmzâde'nin)
- Ş.M. : Şerhu Müslim (Nevevî'nin)
- Tab. Evsat : el-Mu'cemu'l-Evsat (Taberânî'nin)
- Tab. Kebîr : el-Mu'cemu'l-Kebîr (Taberânî'nin)
- Tab. Sağîr : el-Mu'cemu's-Sağîr (Taberânî'nin)
- T. Ahvazî : Tühfetu'l-Ahvazî (el-Mübarekfûrî'nin)
- Tarhu't-Tesrîb : Müellifi: el-İrâkî
Tayâlisî : Müsnedü't-Tayâlisî
Tecrîd : Sahîhu Buhârî Muhtasarı Tegrîd-i Sarîh
Tercemesi ve Şerhi (Babanzâde A. N. ve
K. Miras'ın)
- Tedrîb : Tedrîbu'r-Râvî (Suyûtî'nin)
- Tenzîhu'ş-Şerî'a : Müellifi: el-Kinânî
Terâtîb : et-Terâtîbu'l-İdâriyye (Kettânî'nin).
et-Tergîb : et-Tergîb ve't-Terhîb (Münzirî'nin)
- Tirmizî : Sünenü't-Tirmizî
- Uyunu'l-Ahbâr : Müellifi: İbn Kuteybe
v. : Vefat târihi
vd. : Ve devamı
- Vişâh : et-Vişâh fi Fevâidi'n-Nikâh (Suyûtî'nin)
- Yzm : el-yazması.
- Zy. : Hadisin derecesi zayıftır.

AÇIKLAMALAR



1- İstilahî tabirler için sona bir lügatçe eklenmiştir. Çoğu kere metinde koyu harflerle yazılan bu tabirler için lügatçeye bakmak gerekecek. Bilhassa günlük lisanımıza giren kelimelerin istilahî kullanılışı iltibasa sebep olabilir. Mesela hadisi tashih etti deyince “hadisin sahih olduğunu kabul etti” şeklinde anlamak gerekir.

2- Müellifinin ismiyle meşhur olan kitapları meşhur olduğu şekilde verdik. Ancak kısaltmalar kısmında, müellifin ismiyle hangi kitabını kastettiğimizi belirttik. Keza, bir kısım kitaplara da müellifini zikretmeksizin atıfta bulunduk, bunları da kısaltmalar kısmında gösterdik.

3- Atıf yapılan kitap tek cilt ise sayfa demek için “s” dediğimiz halde birkaç cilt ise sadece cilt ve sayfa rakamlarını verdik. Keza el yazmaları için “varak” kelimesini kullanmaksızın varak numarası ile “a” veya “b” yüzünden hangisine tekabül ettiğini belirttik ki bu hal onun el yazması olduğunu göstermeye kâfidir.

4- A. İstifade edilen hadisleri belirtirken umumiyetle alınan kaynağın sadece cilt ve sayfa numarası verildiği halde Ebû Dâvûd, Tirmizî ve İbn Mâce’de sırayla şu bilgiler verilmiştir:

1- Bölüm (kitap) ismi,

2- Bab numarası

3- (parantez içerisinde) cilt, sayfa ve hadis numaralan. Hadis numarasına tekabül eden rakamdan sonra nokta ve en son olarak da nokta ile bağlanan “H” harfi gelmektedir. Mesela Tirmizî, İlm 19 (7. 329, 2688. H.) formülünden sunu anlayacağız: Camiu’t-Tirmizî’nin Kitabu’l-İlm bö-

lümünün 19. babında 2688 numaralı hadis ki bu 7. cildin 329'uncu sayfasındadır.

B. Elimizdeki baskısında hadisleri numaralı olan bazı kitapların de çoğu kere cilt ve sayfa numarasından sonra hadis numarası da konmuştur. Ancak bu durumda hadis numarasından sonra behemehal “H.” işaretini koyarak, bunu belirttik.

C. Buhârî ve Nesai için hadis numarası verilmemiştir

D. Müslim ve Muvattâda kitap (bölüm) isminden sonra gelen rakam bab numarası olmayıp, o hadisin bölüm (kitap) içerisindeki sıra numarasıdır. Müslim’de parantez içerisinde en son yer alan hadis numarası ise hadisin umumî sıralanıştaki numarasını gösterir.

İhtisar için bazen bu bilgilerin bazılarını vermedik. Verilen rakamların nelere tekabül ettiği kolayca anlaşılacaktır.

5- Sıkça, geçmiş veya gelecek bir sayfaya atıfta bulunduk. Bu durumda dipnotta “bak” tan sonra verilen sayfaya müracaat gerekecektir.

6- Vefat tarihleri hicrî takvime göredir, nadir istisnalar belirtildi.

7- Ekipçe hazırlanan kitaplar kitap adına göre verilmiştir.

Not: En sona alfabetik sıraya göre mevzu fihristi konmuştur. Aradığımız her mesele kitabın nerelerinde geçmişse sayfa olarak gösterilmiştir.

ÖNSÖZ



Hadisle ilgili çalışmaları, hadis tarihçileri, başlıca dört safhada müta-lâa ederler:

- 1- Hz. Peygamber devrinde, ezber ve yazı yoluyla, Sünnetin tesbîti,
- 2- Tabiîn devrinde *tedvini*, yani, kitaplar hâlinde toplanıp, kaybol-maktan kurtarılması,
- 3- Etbau't-tâbiîn devrinde *tefrîdi*, yâni önceki devirde karışık olarak cemedilmiş bulunan hadislerin çeşitli maksatlara göre tanzimi; fikhî bab-lara ayrılması, sahihlerinin zayıflarından tefrik edilmesi vs.
- 4- Müteakip asırlarda *tehzîbi*, yani şerh, cem', zevâid, mukârene vs. çalışmaları.

Bu farklı devirlerde yapılan hadis çalışmalarının muhtevaları, görüldü-ğü gibi, farklı olmakla beraber gayesi birdir: Sünnete hizmet etmek, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini muhafaza etmek, Müslü-manların istifade edebileceği şekle koymak, anlaşılmasını kolaylaştırmak vs.

Günümüze kadar gelen ve "müteakip asırlar" diye ifade ettiğimiz ve pek çok asrı içine alan tehzîb devri çalışmaları da aynı gayeye matuf olarak, her asırda karşılaşılan yeni şartlara göre sünnetin anlaşılması ve yaşanması gayesini gütmüştür.

Bu noktada şu söylenebilir: Yapılan her bir değişik çalışmayı, o asrın içtimaî şartları gerektirmiştir. Hadis âlimleri, içinde yaşadıkları devrin si-yasî, içtimaî ve ilmî durumlarına tâbi olarak, sünnete hizmet hususunda ne çeşit bir çalışma gerekiyorsa onu yapmışlardır.

Asrımızda da sünnetten istifadeyi kolaylaştıracak bazı teknik çalışmalar ortaya konmuştur: El yazması hâlinde kalan bir kısım hadis mecmualarının, hadise müteallik değerli te'liflerin tahkikli neşri, mütedavil mecmualarda aranacak olan hadislerin kolayca bulunmasında yardımcı olacak mu'cemler, miftâhlar vs. nin tanzimi gibi.

Kanaatimizce, teknik yönü ağır basan bu çalışmaları -şümülünü daha da arttırarak- devam ettirmekle beraber, bunlarla yetinmemek gerekmektedir. İçtimaî buhranların had safhaya ulaştığı, manevî huzursuzlukların beşeriyeti iyice yiyip bitirdiği bir asırdayız. Binaenaleyh, insanlara dünyevî ve uhrevî saadet vaad eden, bunların formülünü getirdiğini söyleyen Hz. Peygamber'in sünnetini, günümüzde bütün insanlığı fikren meşgul eden problemler açısından incelemek, çeşitli meselelere nasıl bir çözüm yolu göstermektedir, araştırmak icâb etmektedir. Böylece farklı sistemlerin ortaya attığı görüşlere yenilerini eklemekle, beşeriyetin fikir repertuarını zenginleştirmiş, münakaşa ve mukayese imkânlarını arttırmış olacağız. Tarih sahnesine yeni çıkan bir Afrika milleti değiliz. Asırları içine alan, her çeşit tecrübelerle dolu, parlak bir mazinin sahipleri olarak hep hazır fikirleri benimsemekle insanlığa karşı hizmet borcumuzu eda edemeyiz. Üzerimizde tarihin yüklemiş olduğu bir mes'ûliyyet var, ondan kurtulamayız.

Bu mülâhazalardan hareketle, günümüzün en mühim meselesi olan terbiye mevzuunda, kısmen mukayeseli bir çalışma ile, sünnetin nokta-i nazarını belirtmeyi faydalı bulduk. Böylece, doktora tezi olarak incelediğimiz, "Peygamberimizin Tebliğ Metodları"¹ (Les Méthodes de l'Enseignement du Prophète Muhammed) mevzuunu tamamlayan bir çalışma da yapmış olacaktık.

Çalışmamızın, terbiye ve ahlâk konularında yazılmış olan kitaplardan farklı olması için mukayeseli olmasını zarurî gördük. Günümüz Batı dünyası, terbiye ve telkin konularındaki çalışmalara en az bir asırdan beri son derece ağırlık vererek aktüalitenin birinci meselesi yapmış, çocuk fitratı, terbiye, ahlâk, temel eğitim, temel eğitim müfredatı gibi ana meselelerde yepyeni görüşler geliştirmiştir. Bir taraftan Batı'ya açılmış olmamız, bir taraftan yayın vasıtalarının ulaştığı bugünkü ileri seviye sebebiyle, bu fikirler

¹ Yeni Akademi Yay. İst. 2007

Önsöz

çok geçmeden, bize intikal ederek tesir, münakaşa ve hatta tatbik imkânları bulmaktadır. Şu hâlde, bu meselelerdeki İslâmî görüşü mukayeseli olarak bilmekte çok yönlü olarak fayda ve zaruret vardır.

Bu çalışmamızı öbür ahlâk ve terbiye kitaplarından ayıran diğer bir husus, onlarda rastlanmayan veya çok kısa olarak temas edilen, cinsî terbiye, mesken-terbiye münasebetleri gibi bazı konulara genişçe yer vermiş olmamızdır. Bunun sebebi, mezkûr konuların devrimizde son derece aktüel olmasına rağmen memleketimizde -ve en azından dindar muhitlerde- henüz bir problem olarak hissedilmemiş olmasıdır.

Son olarak kaydedelim ki bu çalışmamızın yeterli ve mükemmel olduğunu, arzu edilen hedefe ulaştığını iddia etmiyoruz. Birçok noksanlıklarının farkındayız. Kaçamadığımız bazı tekrarlar ve fazlalıklardan ayrı olarak, farkına varamadığımız bir kısım hatalar bile mevcut olabilir. Bunların müsamaha ile karşılanacağını ümit ederken her çeşit samimî tenkitlere şimdiden teşekkür ederiz.

Prof. Dr. İbrahim CANAN
Eylül-1977

GİRİŞ

1 Günümüzün medeniyet yarışında, bütün dünya milletlerinin, hedefe ulaşmak için, en müessir vasıta olarak eğitim ve terbiyeyi seçtiklerini görüyoruz. Terakki, beşeriyetin, geçmiş asırlarda elde ettiği ilim, teknik ve maharet nevinden her çeşit müktesebâtına yenilerini ilâve etmenin, edebilmenin sonucu olarak ortaya çıkan beşerî bir hâdise ise, milletlerin şuurla talep ettikleri bu hedefin, en tabî ve en zarurî vâsıtasının terbiye olacağı açıktır. İnsanoğlu, terbiye vasıtasıyla, sâdece iktisâbî terakümleri kazanmakla kalmaz, yaratılışında mevcut imkân ve kabiliyetlerinden en iyi, en şümüllü ve en müsmir faydalanma yollarını öğrenir. Sanatkârın, elindeki hammaddeyi işleyerek, değerini son derece artırması gibi, kişi de kabiliyetlerini terbiye vasıtasıyla inkişaf ettirerek cemiyetten aldığı geçmişe ait müktesebata, yenilerini ekleyerek son derece yüksek, son derece kıymetli bir seviye kazanır. Terakkiye bu açıdan bakınca, karşımıza bir terbiye yarışı olarak çıkar.

Tarihîn, izahı zor hâdiselerinden biri kabul edilen, İslâm'ın bidayette gösterdiği süratli inkişafı, büyük çapta, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) ilme, insan terbiyesine ve terbiye müesseselerine verdiği ehemmiyette aramak icap etmektedir. Şüphesiz terbiye deyince, kısaca ahlâk kelimesiyle ifade edilen bir kısım fazilet ve erdemlerin insan ruhuna kazandırılması anlaşılacaktır. İnsanı maddî ve manevî terakkide en yüksek mertebeye ulaştıracak faaliyetlerin, iktisabların tümünü anlayacağız.

1. Konunun Kavramı

Terbiyenin mahiyeti, ehemmiyeti, Hz. Peygamber'in terbiyeye atfettiği kıymet gibi konuların açıklanmasını ilerideki bahse bırakarak, burada, mevzuumuzun işleniş tarzına yön veren, sünnetteki terbiye anlayışı ile ilgili birkaç noktayı açıklamak gerekmektedir.

1- Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) tebliğât ve terbiyesinde insan; ruh, akıl ve cesediyle ayrılmaz bir bütündür. Birinin lehine diğeri feda edilmemektedir. Rûhî ve manevi kemal talep edilmekle beraber, cesedin ihmal edilmemesi de ihtar edilir. Her birisine karşı vazifelerin âdilâne bir muvazene içerisinde yerine getirilmesi İslâmî tebliğâtta esastır. “*Rabbinin senin üzerinde hakkı var, nefsinin senin üzerinde (yeme, içme, giyme, mesken, evlenme, gibi Allah'ın mubah kıldığı şeyler)den² hakkı var. Ehlinin de senin üzerinde hakkı var, her hak sahibine hakkını ver.*”³ Kur'ân-ı Kerîm, Rabb'e karşı vazife olan namaz kılmayı emrederken pek çok yerde, dünyevi bir vazife olan zekat vermeyi de beraber emreder.⁴

Müslüman ferдин aklî terbiyesine de ehemmiyet verilmiş, bunun vasıtası olan ilim talebine ısrarla teşvik edilmiştir. Kur'ân-ı Kerîm “*Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?*” (Zümer, 39/9), “*Allah'tan, kulları içerisinde ancak âlim olanlar korkar.*” (Fâtır, 35/28), “*De ki: “Rabbim benim ilmimi arttır.”*” (Tâhâ, 20/114) gibi âyetleriyle âlimi tafdil ve ilme teşvik ettiği gibi, Hz. Peygamber de “*Âlimler peygamberlerin vârisleridir.*”⁵ “*Alimin âbid (yani kendini ibadete veren kimse) üzerine üstünlüğü, benim sizden birinize üstünlüğüm gibidir.*”⁶ “*Allah kimin hakkında hayır murad ederse*

² İbn Kesîr, İmâduddîn Ebu'l-Fidâ İsmail (v. 774), *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm* 5/298, Dâru'l-Endülüs, Beyrut 1966.

³ Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmail (v. 256), *es-Sahîh*, Kahire 1313 (Baskısından ofset, 1958); *Savm* 51 (3/50)

⁴ Bkz. Bakara, 2/43, 83, 110, 177, 288; Nisâ, 4/77, 162, Maide, 5/12, 55 v.s. otuz küsur âyette.

⁵ Ebû Dâvûd, Süleyman İbnü'l-Eş'as es-Sicistânî (v.202), *es-Sünen, Dâru İhyâi's-Süneni'n-Nebevîyye*, Mısır, Tarihsiz, Tahkiki Muhammed Muhyiddin, *İlm* 1, (3/317, 3641, H.)

⁶ Tirmizî, Ebû İsa Muhammed İbn İsa İbn Sevre (v. 279), *es-Sünen*, Humus 1966, Tahkik: Aziz Ubeydu'r-Rakkas, *İlm* 19 (7/327, 2686. H.).

onu dinde âlim kılar.”⁷ “Bir din alimi (fakih), şeytana bin âbiddeden daha ağır gelir.”⁸ “İlim talep etmek için yola çıkana Allah cennetin yolunu açar.”⁹ “Kıyametin alametlerinden biri de ilmin kalkmasıdır.”¹⁰ “Faydasız ilimden Allah’a sığınırım.”¹¹ gibi pek çok hadislerle ilme teşvik etmiş, ilim adamlarının Allah katındaki üstünlüğünü, âbid, *emir*, zengin vs. sınıflar arasındaki mümtaz mevkiini belirtmiştir. Hadis kitaplarının hemen hemen hepsinde yer verilen ilimle ilgili bölümlerde (Kitâbu’l-İlm) sadece bu çeşitlenmiş hadislere değil, ilim talebinde takip edilecek metodlar, ilmin yazılması, hoca talebe münasebetleri, hafızanın sıhhati, tefekkürün ehemmiyeti gibi çeşitli konulara temas eden hadislere ve rivayetlere de rastlanmaktadır. Bütün bunlar, sünnette müminin aklî terbiyesine vermesi gereken ehemmiyete dikkat çeker. Sünnete uymayı Müslümanların kendilerine şiar edindikleri ilk asırlarda ilmin ve ilim müesseselerinin inkişafını, bu çeşitli tebliğatın bir sonucu görmek gerekmektedir.

2- Keza Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) tebliğatında ahiret hayatı için dünya hayatını istiskal etmek, ihmâl etmek, beşerî vazifelerini terke giden bir zühde sülük etmek de yoktur. Ehemmiyetine binaen bu hususa Kur’ân’da da hadiste de yer verilmiştir. Âyet şöyle der: “*Allah’ın sana verdiği mal ile âhiret yurdunu (cenneti) ara, dünyâdan nasibini de unutma.*” (Kasas, 28/77) Burada “terk edilmemesi”¹² emredilen “dünyâ nasîbi”nden kastedilen şey hususunda müfessirler farklı fikirler ileri sürmüşlerdir. Bazıları dünyâda âhiret için yapılan, âhirete kalacak amel vs. demiş,¹³ bazıları Allah’ın helâl kıldığı yiyecek, içecek, giyecek, mesken ve nikâhtan

⁷ Aynı eser (2647. H.).

⁸ Aynı eser (2683. H.).

⁹ Aynı eser (2680. H.); Ebû Dâvûd, *İlm* 1 (3/317, 3641. H.)

¹⁰ Müslim, *Ebu’l-Hüseyn Müslim İbnü’l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neyşâburî* (v. 261) *es-Sahih*, Tahkik: Muhammed Fuad Abdülbâkî, Kahire 1955, *İlm* 12 (4/2057, 2672. H.)

¹¹ Aynı eser, *Zikr* 73 (4/2088, 2722, H.)

¹² *Celâleyn Tefsîri*’nde “unutma”, emri “terk etme” diye açıklanmaktadır. Celâlî’-d-Dîn Muhammed İbn Ahmed el-Mahallî (v. 864) ve Celâlî’-d-Dîn Abdurrahman Ebû Bekri’s-Suyûtî (v. 911), *Tefsîru’l-Celâleyn*, s. 522, *el-Mektebetü’l-Hâşimiyye*, Dimeşk 1378.

¹³ Bak. Elmalılı Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, 5/3755 (2. baskı), İstanbul 1930; Alûsî, *Ebu’l-Fadl Şihâbu’l-Dîn es-Seyyid Mahmûd* (v. 1270); *Rûhu’l-Me’ânî* 19/112, Beyrut, tarihsiz; *Celâleyn*, a.g.e. s. 522.

ihtiyaca kifayet edecek, dünyevî hayatı düzelterek miktarı anlamıştır.¹⁴ Diğer bir kısım müfessirler, her iki manaya da yer vermişlerdir.¹⁵ Dünyadan nasibin “nihayet bir kefen” olduğunu söyleyerek sadece birinci görüşü iltizam eden Türk müfessirlerinden Elmalılı Hamdi Yazır merhum gibi düşünenler için de ikinci görüşü dahî kabul etmek, Hz. Peygamber’in tebligatında kaçınılmaz bir zarûrettir. Zira uhrevî maksat için ciddî çalışmak da dünyevî hayatın istikrar ve huzuruna bağlıdır. Bu manayı anlamaya, kanaatimizce, âyetin kendisi bizi zorlamaktadır. Zira verilen malla âhret yurdunun aranması emredildikten sonra dünyadaki nasibin terk edilmesi istenmektedir. Ayrıca, bu âyetin tefsirinde, Taberî, Hz. Alî’den şu rivayeti kaydeder: “Sıhhatini, kuvvetini,istirâhatını, gençliğini, canlılığını (neşât), zenginliğini unutma. Zira bunlarla ahireti talep edeceksin.”¹⁶ Zamanımız müfessirlerinden Seyyid Kutub da yeryüzünde insan hilâfetine tahakkukunu, Allah’ın dünyâ için yarattığı nimetlerin talebi için yapılacak çalışmada görür ve dünyâyı da ihmâl etmeyen bu hayat görüşünü “itidalli ilâhî yol” (İtidâlul-Menheci’l-İlâhî) olarak tavsif eder.¹⁷

Dünyevî hayatın ihmal edilmemesi gerektiği hususunda Hz. Peygamber’den -sened yönüyle zayıf olmakla beraber- şu rivayete de yer verilmektedir: “Hiç ölmeyecek zannıyla çalışan kişi gibi (dünyâ için) çalış, yarın ölmekten korkan kişinin kaçtığı gibi (mâsiyetten) kaçın.”¹⁸ Münâvî, bu hadisten muradın, “kendinden sonra yaşayacak olanların istifâde etmesi için *dünyanın imarına* ve öldükten sonra istifâde için de âhret ameline çalışmaya teşvik olduğunu belirtir.¹⁹ Keza Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi

¹⁴ Bak. İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/298; Neseî, Ebu’l-Bekât Abdullah İbn Ahmed (v. 710), *Tefsîru’n-Neseî*, Mısır 1967, 3/246; Seyyid Kutub, *Fî Zılâli’l-Kur’ân*, 20. cüz, s. 92, Beyrut, tarihsiz.

¹⁵ Bak. Fahrüddin er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer İbn Hüseyin (v. 606); *Tefsîru’l-Kebîr* 25/15, Naşir: Abdurrahmân Muhammed, Mısır, tarihsiz; Tabersî, Ebû Aliyyi’l-Fadl İbnü’l-Hasen (v. 548), *Mecmau’l-Beyan* 7/266, Tahran, tarihsiz.

¹⁶ Taberî, a.g.e. 7/266.

¹⁷ Seyyid Kutub, a.g.e. 20. cüz, s. 92.

¹⁸ Münâvî, Muhammed Abdurrauf (v. 1031), *Feyzu’l-Kadîr* 2/12 (1201. H.), Beyrut 1972. Çokça duyulan “Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi âhret için çalış.” hadisine, mevzu ve meşhur hadisleri inceleyen Sehavî, Aclûnî, Aliyyu’l-Kârî’nin eserlerinde bile rastlanmamıştır.

¹⁹ Aynı eser, aynı sayfa, (şerh kısmında).

ve sellem) “Helâl rızık için çalışmak da farzdır.”²⁰ “Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yiyemez.”²¹ “Kişinin, kendisi için ehli için, çocuğu ve hizmetçisi için harcadıklarının hepsi sadaka (vermiş gibi ibadet değeri kazanacak)tır.”²² “Küçük çocuğu, yaşlı anne-babası ve nefsinin iffeti için yapılan bütün gayretler Allah yolunda yapılmış ameldir.”²³ gibi Müslümanı çalışmaya, helâl rızka, çoluk çocuğunun meseleleriyle ilgilenmeye teşvik eden pek çok sözleri, Müslüman terbiyesinde dünyâ hayâtının ihmâl edilmemesi gerektiğini ifâde eden kesin delillerdir.

Şu hâlde bedenın ruh kadar, dünya hayatının âhiret kadar ehemmiyetli bir yer aldığı Hz. Peygamber’in sisteminde ahlâkî terbiye kadar bedenî terbiyeye de yer verilmiş olmalıdır ve gerçekten de verilmiştir. Bu sebeple çalışmamızda beden terbiyesine de yer vererek tedâvî, beslenme, temizlik, oyun gibi muhtelif bahislere kısaca temas ettik.

3- Hz. Peygamber’in sistemindeki terbiyenin bir hususiyeti de terbiyeyi herhangi bir yaşla kayıtlamamış olmasıdır. Gelecek nesle matuf terbiyevî faaliyet, hâl-i hazırda mevcut neslin müstakbelle ilgili bazı endişe ve tedbirleriyle başlar. Bu tedbirler evlenmeye verilen kararlar kesafet kazanır ve fiile geçer. Safha safha doğuma kadar devam eden bu *tedbiri safha*, doğumdan itibaren bizzat terbiye edilecek *me’ûlle mübaşeret* hâlinde fiile geçer. Bülûğ çağına kadar velisinin sorumluluğunda olan terbiye, bu yaştan itibaren gelişmesi normal seyreden bir kimsenin kendi iradesine terk edilir. Balığ kimse, şahsî terbiyesini, “*cihâd-ı ekber*” manasında mezara kadar devam ettirmek zorundadır.

4- Hz. Peygamber’in terbiye sisteminde en mühim safha *Temyiz* yaşı ile başlayıp bülûğa kadar devam eden safhadır. Günümüzde *Temel Eğitim* safhası denen bu devrede, sünnet, cemiyet fertlerinin akîde, duygu ve düşüncede birliğini sağlayacak esâslarla birlikte, bilhassa, meslekî bir formas-

²⁰ Bak. et-Tebrizi, Veliyyüddîn Muhammed İbn Abdillâh (v. 737), *Mişkatu’l-Mesâbih* 2/78 (2781. H.), Mektebetu’l-İslâmî, Dimeşk, tarihsiz.

²¹ Buhârî, *Buyû* 15 (3/74).

²² İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezid el-Kazvîni (v. 275), *es-Sünen*, Kahire 1952, Tahkik: Muhammed Fuad Abdulbaki, *Ticaret* 1 (2/720, 2138. H.).

²³ Bak. Münzirî, Abdü’l-Azîm İbn Abdî’l-Kavî (v. 656), *et-Tergîb ve’l-Terhîb Mine’l-Hadisî’ş-Şerif* 2/524 (9. H.), Beyrut 1968.

yonun verilmesinde de ısrar etmiştir. Sünnete göre, bülûğ çağından itibaren hayâtı tek başına göğüsleyecek, kendi ailesinden başka, anne-baba gibi bakmakla yükümlü olduğu kimselerin mes'ûliyetini deruhte edecek seviye kazandırılmalıdır. Bu hususun aydınlatılması için *Temel Eğitim* kısmında *farz-ı ayn ve farz-ı kifâye* ilimler üzerinde durulmuştur.

5- Yeri gelmişken takip ettiğimiz metotta mühim bir esası belirtmemiz gerekmektedir. “Sünnette Terbiye” konusu, beşikten mezara, bütün hayatı içine almakla beraber, biz eserimizde, ehemmiyetine binaen, daha ziyade, bülûğ devresine kadar olan safha üzerinde durduk. Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) daha çok çocuklarla ilgili terbiyevî faaliyetlerinden misal verdik. Herhangi bir bahis işlenirken küçüklerle ilgili misâl bulamadığımız hâllerde büyüklerle ilgili misâle yetindik. (Bizzat Resûlul-lâh’in (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuklarla ilgilendiğine dair misal bulamadığımız dil terbiyesi ve çocukların günlük programları vs. meselelerinde olduğu gibi.) Zira Hz. Peygamber’in terbiyesinin diğer bir hususiyetine göre, büyüklerden talep edilen -farz, vâcib, mendûb, mesnûn- bütün efâl ve âdâb, temyîz yaşından itibaren çocuklarda aranmalı, alıştırmaları için de müdâhale edilmelidir. Onun terbiyesinde büyükler için mubah olup da çocuklar için mekruh veya haram olan bir fiil mevcut değildir. Zamanımızda bunun aksi vâriddir, sigara misâlinde olduğu gibi. Hz. Peygamber’in terbiyesinde ise büyük -ve temyiz yaşından itibaren- küçük herkes aynı değerlere tâbi olmalıdır. Yapılan hatalara, büyüklere *nchy-i anilmünker*, küçüklere ise tedrîb maksadıyla müdahale edilmelidir.

6- Hz. Peygamber’in sisteminde sadece gaye değil, gayeye îsâl edecek vâsıtalara da ehemmiyet verilmiştir. Terbiye mevzuunda da bu böyledir. Sadece ideal terbiye prensipleri, bu terbiyenin muhtevası söz konusu değildir, istenen terbiyeyi gerçekleştirecek, yaşanmasını sağlayacak içtimaî ve hattâ fizikî muhit de söz konusu edilmiştir. Aile, arkadaş, komşu, okul vs. içtimaî çevreler nasıl olmalıdır, bunlarla münasebetlerin esasları neler olmalıdır, inceden inceye belirtilmiştir. Keza ev, mahalle, şehir gibi içerisinde yaşanan fizik muhitte ilgili olarak da pek çok detaylara yer verilmiştir. Bu hususu nazara alarak terbiyenin cereyan edeceği çevre şartlarına da çalışmamızda geniş yer vererek mesken, mahalle, şehir, kamu tesisleri vs. gibi

birçok meselelere temas ettik, sünnette bu hususlarla ilgili olarak arzu edilen vasıflar nelerdir, ortaya çıkarmaya çalıştık.

Hülasa, Hz. Peygamber'in sünnetindeki terbiyeden söz ederken, aslında her biri başlı başına derinlemesine araştırma konusu olabilecek, çeşitli mevzulara temas etmek gerekmiştir. Bu sebeple, biz burada birinci derecede mühim addettiğimiz değişik bahislere yer verdik. Aslında mühim olmakla beraber ihmal ettiğimiz mevzular da mevcuttur. Bir kısım ahlâkî prensipler, gençlik, yaşlılık, hastalık, yolculuk adabı vs. gibi. Bunlara yer vermeyişimizde, çalışmamızın hacmini kabartmak endişesi rol oynadığı gibi, bu bahislerin, kolayca bulabileceğimiz âdâb ve ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsinde yeterince işlenmiş olması da rol oynamıştır. Buna karşılık derli toplu olarak bulmakta güçlük çekeceğimiz -ve bilhassa zamanımızda daha çok üzerinde durulan- bir kısım konuları nispeten mukayeseli denebilecek bir metotla genişçe işledik.

Konuların işlenmesinde, mevzuumuzun karakteri icabı, anket, gözlem, derleme vs. den çok dokümantasyona yer verdik. Gerek matbu ve gerekse el yazması hadis, siyer ve tarih kitapları, şerhler, tefsirler birinci derecedeki kaynaklarımızı teşkil etmiştir. Ayrıca, Müslüman müelliflerce kaleme alınmış eski ve yeni çeşitli ahlâk ve terbiye kitaplarından başka, batılı araştırmacılarca ortaya konan pedagoji, psikoloji, sosyoloji ve eğitim sahalarını ilgilendiren çeşitli eserlere, gazetelerde intişar eden bâzı makalelere de müracaat edilmiştir. Buralardan alınan bilgiler her seferinde kuru kuruya aktarılmaktan ziyade, zaman zaman mukayese ve değerlendirmelere de yer verilmiştir.

2. Hadislerin Seçimi

Hadislerden istifadeye dayanan bir çalışmada mühim bir husus, faydalanılan hadislerin sıhhat durumudur. Zira malûm olduğu üzere, hadisler, Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) nisbetinin sahihliği açısından sahih, hasen, zayıf, mevzu gibi çeşitli derecelere ayrılmaktadır. Sayısı mahdud bazı kitaplar dışında kalan hadis mecmuaları, umumiyetle bunların hepsini birden beraberce ihtiva etmektedirler. Sahih olanla olmayan arasında herkesin görebileceği mümeyyiz bir alâmet mevcut değildir. Sahih olmayanlara düşmek

endişesiyle bu kitapları istifade dışı bırakmak doğru olmayacağı gibi, “bunlar da büyük âlimler tarafından derlenmiştir” diye muhtevalarındaki bütün rivayetlerden faydalanma cihetine gitmek de doğru değildir. Bu sebeple hadis seçiminde takip ettiğimiz usulü burada belirtmemiz gerekmektedir.

İstifade edilen kaynaklar hakkında bilgi verirken belirtileceği üzere sıhhat nokta-i nazarından derecelerinin üstünlüğüyle şöhret kazanan Kü-tüb-i Sitte ile iktifa etmedik, edemezdik de. Zira bizzat Buhârî ve Müslim gibi, eserlerinde sadece, sahih olduğuna hükmettikleri rivayetlere yer vermiş olan, hadis ilminin büyük üstatları bile itirâf ediyorlar ki, sahîh hadisler, eserlerine aldıklarından ibaret değildir. Meselâ Buhârî'nin “100.000 sahih, 200.000 gayr-i sahîh hadis ezberledim.” dediği,²⁴ Müslim'in eserini 300.000 mesmû' hadisten seçerek tanzim ettiği,²⁵ Ahmed İbn Hanbel'in hıfzına 1.000.000 hadis alıp²⁶ “700 küsur bin hadis-i sahîh vardır.” dediği²⁷ muhtelif rivayetlerde gelmiştir. Makdîsî'nin de ifade ettiği üzere, sahih hadisler, Sahîheyn'in ihtiva ettiği hadislere inhisar etmez. Diğer kitapların infirâd ettiği hadisler (za'fi zahir olmadığı takdirde) Buhârî ve Müslim'in terkettiği sahihler cümlesindedir.²⁸ Buhârî, Sahih'inde az miktarda hadise yer verişini, kitabın hacmi'ni kabartmama endişesiyle izah eder²⁹ ki diğer imamların da bu endişeyle hareket ederek kitaplarının hacmini küçük tuttıkları söylenebilir. Nitekim Müslim'in de: “Kendimce sahih olan her hadisi bu kitaba yazmadım. Yalnız sıhhatinde icmâ olanları yazdım.” dediği rivayet olunur.³⁰

Şu hâlde, gerek Sahîheyn ve gerekse Kü-tüb-i Sitte dışında sahih hadisler mevcuttur. Nitekim Buhârî ve Müslim'in şartlarına uyduğu hâlde ki-

²⁴ el-Makdisî, Muhammed İbn Tâhir (v. 507), *Şurûtu Eimmeti's-Sitte*, s. 12, Kahire 1357; Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed İbn Mûsa (v. 584), *Şurûtu Eimmeti'l-Hamse* 8/48, Kahire 1357, (Her iki kitap da Zâhidü'l-Kevserî'nin tahkîkiyle, bir arada basılmıştır).

²⁵ Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ ibni Şeref (v. 676), *Şerhu Müslim* 1/15, Matbaatu'l-Misriyye, Kahire, tarihsiz.

²⁶ İbn Hacer, Şihâbu'd-Din Ebu'l-Fadl el-Askalânî (v. 552), *Tehzibu't-Tehzib* 1/74, Haydarâbâd, Deken 1325 (baskısından ofset), Beyrut.

²⁷ Bak. Babanzâde, *Tecrid-i Sarih tercemesi* 1/222

²⁸ el-Makdisî. a.g.e., s. 12

²⁹ Bak. Suyûtî, *Tedribü'r-Râvî*, s. 96 Mısır 1966.

³⁰ Babanzâde. *Tecrid* 1/221; Nevevî, a.g.e. 1/16.

taplarında yer almayan hadisleri cemedan pek çok “İstidrâk” ler yapılmıştır. Suyûtî Cem’u’l-Cevâmi’in Dibâce’sinde, içerisindeki hadisleri sahîh olan kitaplar meyânında, Sahîheyn’den başka İbn Hibbân’ın “Sahîh”ini Diyâ-u’l-Makdisî’nin “el-Muhtâre” sini de zikreder ve ayrıca İmâm-ı Mâlik’in “Muvattâ”ının, İbn Huzeyme, Ebû Avâne vs. İbn Seken’in “Sahîh”lerinin, İbnü’l-Cârûd’un “el-Müntekâ” sının ve bütün “Müstahrecât”ların sıhhatle damgalandığını” belirtir. Hâkim’in “el-Müstedrek” inin da çok az bir miktarı -ki bunlara dikkat çektim der- hariç, ilk sıradaki sahîhler gurubuna dâhil olduğunu söyler.³¹

Bununla beraber, bilhassa Kütüb-i Sitte, Muvattâ³² gibi sıhhatleri teslim edilmiş olanlar dışında kalan kitaplardan istifade ederken ihtiyat esastır. Bu maksatla şöyle bir yol takip ettik:

1- Kütüb-i Sitte dışında istifade edilecek kitapları bilhassa sıhhat yönüyle takdir görmüş olanlardan seçtik, Müsned-i Ahmed gibi.

2- Bu kitaplardan alınacak hadisler hakkındaki, cerh âlimlerinin hükümünü tespit etmeye çalıştık. Gerçi bu, zor bir iş olmakla beraber, bazı zevâid kitapları sayesinde kısmen de olsa muvaffak olunmuştur. Mecmau’z-Zevâid, el-Metâlibu’l-Âliye, Câmi’u’s-Sağîr, Cem’u’l-Fevâid gibi. -ki bunlar hakkında ileride bilgi verilecektir.- Netice olarak, “Metruk”, “Kezzâb”, “Mütteh-em” gibi vasıflar sebebiyle şiddetli zayıf olan hadislere yer vermedik. Çeşitli maksatlarla, bunlardan, alınmış olanların durumunu behemehal belirttik.

3- Hakkında hüküm tespit edilemeyen hadisleri imkân nispetinde mana yönüyle takviye eden şahitlerle beraber zikretmeye çalıştık. İbn Hacer’in de belirttiği gibi, bir konuda zayıf hadislerin çokluğu birbirini takviye eder ve “bir asla dayandığına” delâlet eder.³³ Bu sebeple “Muhad-dislerin cumhuru, turuku çok olan zayıf hadisle amel ederek onu bazen

³¹ Suyûtî, *Cem’u’l-Cevâmi’*, Yzm., Nûruosmûniye, Nu. 767-768, 1/b.; Kezâ Alaeddin Aliyyu’l-Muttaki İbn Hüsâmî’d-Dîn el-Hindî (v. 975), *Kenzu’l-Ummâl* 1/3, Haydarâbad 1945.

³² Bu kitapların her bir hadisi de ferd ferd alındıkta mutlaka sahîh manâsına gelmez, umûm yönüyle sahîh demektir. Bilhassa İbn Mâce’nin Sünen’inde zayıf hadislerin çokluğu kabul edilmiştir. Dihlevî, Buhârî, Müslim ve *Muvattâyı* sıhhatçe birinci plâna alır, sonra Nesâî, Ebû Dâvûd, Tirmizî v.b İbn Mâce’yi zikreder. (*Hüccetullah* 2/281, Kahire, tarihsiz).

³³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî*, 11/12, 26, Mısır 1959.

sahih bazen de hasen itibar etmişlerdir.”³⁴ Cessâs’ın Ahkâmu’l-Kur’ân’da kaydına göre âhâd bir hadisi ümmetin kabul etmesi onu manen mütevâtir derecesine bile çıkarmaktadır.³⁵ Zayıf hadisler konusunda Suyûtî’nin bir kaydı da burada zikre değer. Der ki: “Fakih, bazen senedinde kezzab olmayan bir hadisin -manası Kur’ân’dan bir âyete veya şeriatın esaslarından birine muvafık düştüğü için- sıhhatine hükmeder.”³⁶

4- Kullanılan hadislerin ahlâk kitaplarında yer almış olması da onun menşei hakkında her defasında, araştırma yapmadan bizi alıkoymuştu. Zira Suyûtî’nin de belirttiği gibi, “Ulemânın hüsn-ü kabul gösterdiği bir hadis, sahîh bir senedden mahrum bile olsa sıhhatine hükmedilmiştir.”³⁷ Bu meseleyle temas eden, ünlü Hanefî fakîhi Serahsî de: “Müslümanların güzel kabul ettikleri şey Allah indinde de güzeldir, Müslümanların çirkin kabul ettiği şey Allah indinde de çirkindir.” mealindeki hadisi naklederek: “Bu bâbtaki âsâr, tevatür derecesine çıkacak kadar çoktur.” der.³⁸

Ancak ulemadan bir kısmının kabul etmiş olmasına rağmen, diğerlerinden kabul edilmeyen ve kendisinden daha kuvvetli olan hadis ve delillere muhalefet eden rivayetleri zaman zaman tenkit ettik. Kızlara kitabete öğretmemeyi emreden rivayetlerde olduğu gibi.

Keza bir kısım hadislerin sıhhat dereceleri hususunda, ulemânın görüşlerini, Keşfu’l-Hafâ, el-Makâsıdu’l-Hasene, Tenzîhu’ş-Şerîa gibi müstehab ve mevzû hadislerin tahliline tahsîs edilmiş kitaplardan naklen dipnot olarak verdik.

Bir hadisin tahrîç edilmiş olduğu bütün kaynakları gösterme cihetine gitmedik. Binaenaleyh, meselâ Buhârî veya Tirmizî’den veya bunların bir kaçından birden verilen bir hadis, diğerlerinde tahrîç edilmiyor manasını taşımaz. Nadir hâllerde Kütüb-i Sitte’nin hepsindeki yerleri gösterdik.

³⁴ Şa’rânî, Abdu’l-Vehhâb İbn Ahmed, (v. 973), *el-Mizanu’l-Kübrâ* 1/68, Mısır 1940.

³⁵ el-Cessâs, Ahmed İbn Alî (v. 370), *Ahkâmu’l-Kur’ân* 1/456, Mısır 1347.

³⁶ Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî* 1/68, Kahire 1966.

³⁷ Suyûtî, *Tedrib* s. 67.

³⁸ Serahsî, Ebû Bekr Muhammed İbn Ahmed (v. 490), *Usûlü’s-Serahsî* 1/299, Haydarâbâd, Deken 1973.

3. Zayıf Hadislerle İhticac Meselesi³⁹

Kütüb-i Sitte dışındaki kitaplara müracaatta ve sıhhat derecesi malûm olmayan hadislerden istifadede bizi cesarete sevkeden bir husus, ulemanın zayıf hadisler konusundaki tutumu olmuştur. Onu burada kısaca belirtmemizde fayda var.

1- Her şeyden önce şunu kaydedelim ki bir hadisin sened yönüyle zayıf olması, metin ve ifade ettiği mana yönleriyle de zayıf olmasını gerektirmez. Bu hususta İbn Salâh: “Eğer bir hadis hakkında: “Bu, gayr-i sahihtir.” deseler, bu sözle, onun, kesin olarak nefsi’l-emirde kizb uydurma olduğunu kastetmezler, zira bazen böyle hadisler nefsi’l-emirde sıdktır (sahihtir). Bundan maksad onun isnadının mezkûr şarta göre sahih olmadığını ifâde etmektir.” der.⁴⁰ Aynı görüşü paylaşan Suyûtî de: “Senedin za’fına bakarak hemen hadisin de zayıf olduğuna hükmetmemeli, bir başka yerde sahih senedle gelebilir.” der.⁴¹

2- Âlimler umumiyetle ahkâm ve akaide taalluk etmeyen mevzularda zayıf hadisle ihticâc etmiştir, yani amelde delil olarak kullanmıştır. Suyûtî, Tedrîb’de İbn Hanbel, İbn Mehdî, İbn’l-Mubârek gibi *sika*, güvenilir ve dinî ilimlerde umde olan zevatın: “Helâl ve haramla ilgili rivayetlerde son derece şiddetli ve titiz davranırız, fezâil ve benzeri hususlarda ise tesâhül ve gevşeklik gösteririz.” dediklerini rivayet eder.⁴² İbn Hacer, Buhârî’nin de böyle davrandığına işaret eder.⁴³ Nitekim Buhârî “es-Sahîh”deki şartlarına uymayan ahlâkî hadisleri el-Edebü’l-Müfred adıyla te’lif ettiği müstakil bir kitapta toplamıştır. Şâfiî muhakkiklerden er-Remlî: “Nevevî hoş kar-
11 şılamamış da olsa zayıf hadisle, amellerin faziletlerinde amel edilir.” der.⁴⁴ İbn Salâh bu husustaki kaideyi şöyle belirtir: “Ehl-i hadis ve onların dışındakiler nezdinde senedlerde tesâhül (gevşeklik) caizdir. Mevzû olmamak

³⁹ Bu konuda *Zâhidu’l-Kevser*’nin bir makalesi görülebilir (*Makâlâtu’l-Kevser*, s. 41-47, Kahire 1372; Keza bak. el-Leknevî, *el-Ecvibetü’l-Fâdla*, s. 228-238, Haleb 1964.

⁴⁰ İbn Salâh, Ebû Amr Osman İbn Abdirrahmân (v. 643), *Mukaddime*, s. 10, 113, Matbaatu’l-Âmire, Kahire 1961.

⁴¹ Suyûtî, *Tedrîb* 1/149.

⁴² *Tedrîb* 1/299, Bak. Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 213.

⁴³ İbn Hacer, *Hedyü’s-Sârî*, s. 440, Bulak 1301.

⁴⁴ Bak. Muhammed İbn Ali İbn Muhammed (v. 1088), *ed-Dürrü’l-Muhtâr* 1/87, Mısır 1272.

şartıyla, za'fını belirtmeye tevessül etmeksizin zayıf hadislerin her çeşidi rivayet edilebilir. Ancak bunlar Allah'ın sıfatları ile haram ve helâli beyân eden vs. şer'î ahkâma müteallik olmamalıdır. Şu hâlde tecvîz edilenler va'z ve nasihatler, hikâyeler (kasas), amellerin faziletleri ve diğer ahkâm ve akaid girmeyen tergîb ve terhîb nevine giren hadislerdir.⁴⁵

Neseî, Ebû Dâvûd, Ahmed İbn Hanbel gibi birçok muhaddisler hadis zayıf bile olsa, ricalin re'yyine takdim ederek⁴⁶ terki hususunda ulemanın ittifak etmemiş olduğu ricalden hadis rivayet etmeyi prensip edinmişlerdir.⁴⁷

Bizim temas ettiğimiz konular ise umumiyet itibarıyla ahkâm ve akaid temas etmezler. Ahkâma temas edenlerde çoğu kere fıkıh kitaplarına da ayrıca müracaat edilmiştir.

4. Terbiye Kitaplarından İstifade

Sünnette terbiyeyi belirtmeye çalışırken, sık sık terbiye kitaplarına müracaat bir esas olmuştur. Bu davranıştan maksat, temas edilen meselenin hayata intikal edip etmediğini ve ediş tarzını tespittir. Zira sünnetin düsturları daha çok, bu kitaplar vasıtasıyla halka intikal ettiği gibi, o kitaplar aynı zamanda te'lîf edildikleri devrin düşüncesini de aksettirmektedirler.

Bu sebeplerle, farklı devirlerde te'lîf edilmiş bazı ana kitapları -ki ileride temas edeceğimiz- esas alarak, mühim mevzularda yer yer onlara atıflarda bulunduk.

5. Mukayese

Ele alınan konuları işlerken, sadece sünnette gelen malûmatı sunmak-

⁴⁵ İbn Salâh. a.g.e. s. 113; Keza Bak. Nevevî, *Takrib* 1/298, Kahire 1866; Schâvî, *el-Kavlü'l-Bedî'in Hâtîme'sinde*, zayıfla amel için İbn Hacer'in üç şart koştuğunu kaydeder: 1- Za'f şiddetli olmamalı, 2- Umûmi bir aslın tahtında mündemiç olmalı. 3- Amel ederken bunun sübûtuna itikad edilmemeli, tâki Hz. Peygamber'e kizb isnâd etmekten korunmuş olsun (Bak. *Zâhidü'l-Kevserî, Makâlât*, s. 44), Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 212.

⁴⁶ Bak. *Tedrib* 1/299, 308; Suyûtî, *Zehru'r-Rubâ Ale'l-Müctebâ* 1/3, Mısır, 1930. el-Kinâni, Ebu'l-Hasen, Ali İbn Muhammed İbni Arrâk (v. 963), *Tenzihu'ş-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ehâdisi'ş-Şen'ati'l-Mevdûa* 2/209-210, Kahire 1375

⁴⁷ el-Makdisî a.g.e. s. 12

la yetinmeyip, mümkün mertebe mukayeseli yapmaya çalıştık. Mukayeseden maksadımız ikidir:

1- Sünnette vârid olan terbiyevî esasları, umumiyetle batı menşeli olan bugünkü anlayışla karşılaştırmak. Bunu, bazen temas edilen bir konuda batıda eskiden hâkim olan kanaatle bugün hakim olan kanaati, ve sünnetin prensiplerini ayrı ayrı vermek sûretiyle, bazen da birinciyi îzâh ederken, metin içerisinde veya dipnot hâlinde ikinciye kısa bir temasta bulunmak sûretiyle yaptık.

Bu çeşit mukayeseye yer vermekteki gayemiz, iki ayrı görüşü zikrederek birinin diğerine üstünlüğünü göstermek değildir. Aslında her görüşü kendi bütünü, tüm hayat telâkkisi içerisinde değerlendirmek gerekir. Belli bir sistem içerisinde makul ve belli bir ihtiyaca cevap veren bir prensip, bir başka sistem içerisinde manasız ve hatta abes ve gülünç olarak değerlendirilebilir. Ancak, henüz beşerî tecrübeden geçmeyen, hâsıl edeceği direk ve yan neticeleri bilinmeyen bir kısım nazariye ve tahminler “*yeni terbiye görüşü*” kapsamında mütalâa edilerek, diğer bir kısım yeni taraftarlarının tenkidine rağmen fikir piyasasına çıkmıştır. Biz zaman zaman bunlara da temas ettik ve bazı ihtiyatî kanaatlerimizi belirttik.

Her hâl u kârda gittikçe daralan bir dünyada, bizim dışımızda, terbiye mevzuunda da gelişmekte olan yeni nazariye ve görüşleri bilmemizin gereğine inanıyoruz. Kur’ân-ı Kerîm: “*Ey insanlar! Sizi bir erkekle bir kadından yarattık ve sizi soylara ve kabilelere ayırdık ki birbirinizi tanıyasınız.*” (Hucurât, 49/13) mealindeki âyetiyle kendi dışımızda kalan kavimleri de tanımamızı hikmetle emretmektedir. Zamanımız antropologları da medeniyetlerin doğma vs ilerlemesini “farklı kültür harmanlarının birbirlerini “*mayalanmasında*” görmekte⁴⁸ ve bir cemiyeti, inkişaf edip varlık ve medeniyet ortaya çıkarmaktan alıkoyacak âmillerin başında “yalnızlık”ı yâni, diğer kültür harmanlarıyla temâsdan geri kalmış olmasını zikretmektedirler.⁴⁹ Öyle ise kendi kültürel kabuğuna çekilme, yobazca taassuptan tâ her çeşit medenî geriliklere varıncaya kadar pek çok beşerî karanlıkların ana sebebi olmaktadır. Aydınlik ve terakkiye götüren orta ve doğru yol,

⁴⁸ C. Levi-Strauss, *Race et Histoire* p. 72-73, UNESCO, Paris 1972.

⁴⁹ *Aynı eser*, p. 73.

değişik ve farklı tezlerin senteziyle ortaya çıkacaktır. Ne batının körü kö-
rüne taklidi, ne de eskinin anlamadan, papağanvârî tekrarı. Ehemmiyetine
daha 19. asrın başlarında M.A. Jullien tarafından dikkat çekilen mukayese-
seli eğitim meselesi⁵⁰ günümüzde, bîgâne kalamayacağımız bir seviyede
ele alınmış durumdadır. Birçok meselelerimize çözüm getireceğine, diğer
kültürlerle daha başarılı temaslara imkân vereceğine inandığımız mukayese
işine mümkün merteye yer vermeye çalıştık.

13

2- İkinci olarak mukayese ile, bâzı meselelerde, terbiye kitaplarını sün-
nete dayanarak kritik etmeyi kastediyoruz. Zira bidayette düşüncemizde
olmadığı hâlde, çalışmalarımız ilerledikçe, terbiye kitaplarımıza giren bazı
meselelerin sünnette rastlanmadığına, bazılarının da sünnetin ruhuna uy-
madığına şahit olduk. Yeri geldikçe parmak basacağımız bu meseleler bize
şu kanaati vermiştir: Klâsik kitaplarımızda tedvin edilen İslâm ahlâkı ile
sünnetin âmir olduğu İslâm ahlâkı her noktada birbirinin tamamen aynı
değildir. Menşeyini bir kısım hikemiyâtta, etibbâ sözlerinden, durûb-ı em-
salden, müneccimlikten, ferdî anlayış ve izahlardan, bir devrin görüşünü
aksettiren vecîzelerden, daha fenası mevzû (uydurma) olduğu kabul edilen
hadislerden alan meseleler, çoğu kere, “hadis” olarak, bazen de: “âdaptan”
olarak çeşitli kitaplara girmişlerdir. Bu hususa, umumiyetle benimsenmiş
olan ve gerçekten büyük bir hikmetle söylenmiş olan “Hikmet mü’minin
yitiğidir, nerede bulursa alsın.”⁵¹ hadisi büyük rol oynamış olmalıdır.
Ancak ne var ki benimsenen bir hikmetin zamanla “hadis” zannedilmesi
ihanet olmaktadır. Zira bir hadisin Müslüman nazarındaki muallâ mevki-
ini almaya hiç bir hikmetin hakkı yoktur. Hikmetin hikmet, hadisin hadis
olarak bilinmesi şarttır.

Yeri gelmişken bu iltibasın ortaya çıkışta takip ettiği vetireyi belirtme-

⁵⁰ Bak. M. A. Jullien de Paris (v. 1848 milâdî). Mukayeseli Eğitim Üzerine Bir Eserin ilk Taslağı, Çvr. Kemal Aytaç, A. Ü. D. T. C. Fakültesi yayını, 1971, s. 15-16.

⁵¹ Bu hadis Tirmizî’de (*İlm*, 19 (7/329, 2688. H.), “Hikmetli söz mü’minin yitiğidir, nere-
de bulursa ona ehaktır.” şeklinde gelir. Tirmizî hadisin garîb olduğunu söyler. Hadis, İbn
Mâce’de de aynı şekildedir (*Zühhd* 15 (2/1395, 4169. H.) Şehâvî, hadisin ufak tefek farklarla
el-Kudaî’nin *Müsned*’inde, Beyhaki’nin *el-Medhaf*’inde, ve başka kitaplarda da tahrîc edilmiş
olduğunu belirtir, farklı metin ve senedleri kaydeder (Bak. Şehâvî, Şemsüddîn Ebu’l-Hayr
Muhammed İbn Abdîrrahmân (v. 902), *el-Mekâsîdü’l-Hasene*, s. 191-192, Bağdad, 1956;
el-Aclûnî, İsmâil İbn Muhammed (v. 1162), *Keşfü’l-Hafâ* 1/383, Beyrut 1351.

14 ye çalışalım. Zamanımızda olduğu gibi, tercüme faaliyetlerinin başladığı ilk devirlerden itibaren, yabancı menşeli fikirler (ve bilhassa Yunan Feylesoflarının sözleri) dinî ve ahlâkî kitaplarımıza girmeye başlamıştır, İbn Kuteybe, Câhız, İbni'l-Kayyim Ebu'l-Leys Semerkandî, Suyûtî, İbn Mis-keveyh vs. gibi -ki bunlar sonraki teliflerin ana kaynaklarını teşkil edeceklerdir- büyük âlimler bile âdâba müteallik konularda sık sık, İslâm feylesoflarınca “nübüvvete yakın bir kudsiyetle büyütülmüş olan”,⁵² Galinos, Hipokrat, Eflâtun, Aristo vs.’nin sözlerine atıflarda bulunmuşlardır. Bunlardan bilhassa Eflâtun, “*Eflâtun-ı İllâhî*” unvanı⁵³ verilecek kadar büyük bir rağbet, otorite ve itibar kazanmıştır. Mezkûr İslâm âlimleri onlardan nakil yaparken, bazen bizzat filozofun ismini zikretmişler, bazen de يقول deniyor ki, قيل denildi ki, روي rivayet edildi ki gibi teknik bir sığa kullanmışlardır. Arkadan gelenlerin, zamanla sığadaki inceliği anlamadan bunları “hadis” ve hatta “sahîh hadis” diye naklettikleri vâkidir. İleride⁵⁴ bir iki örnekle bunu göstereceğiz.

Düşülen iltibasla ilgili enteresan bir misale burada temas etmek münaşıptir. Misalimiz, hemen hemen her Müslüman, hatta her vatandaş tarafından Hz. Ali’ye, -bazen de Hz. Peygamber’e- izafeten rivayet edilen şu sözdür: “Çocuklarınızı yarına göre yetiştirin.” Hiç bir ciddî kitapta rastlayamadığımız bu hadis لا تقسروا أولادكم علي ادابكم فانهم مخلوقون لزمان غير زمانكم şeklinde, vefatı 410⁵⁵ hicrî olan Ebu'l-Ferec Ali İbn'l-Hüseyn İbni'l-Hindû'nun “el-Kelîmu'r-Ravhâniyye Fi Hikemi'l-Yûnâniyye” adı ile Yunan feylesoflarından derlediği tercüme bir kitapta Eflâtun’un sözü olarak kay-

⁵² Bak. Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, s. 76, A.Ü. İlahiyat Fakültesi yayını 1989. Yunan Feylesoflarının, Müslüman feylesofları üzerindeki te’sirini belirtme sadedinde: “... Yunan feylesoflarını nübüvvete yakın bir kudsiyetle büyütmüşler, sözlerinin doğruluğuna katiyetle inanmışlardır.” denmektedir.

⁵³ Eflâtun’dan yapılan bir tercümenin ismi aynen şöyledir: “*Tercüme-i Nesâyihi-i Eflâtun-ı İllâhî*” Tercüme eden: Mehmed Ali Fethi, İstanbul 1280. Önsözdeki şu cümle câlib-i dikkattir: “Malum ola ki, cümleye elzem olan *Ahlâk-ı Hamîdeyi* Muhammediyye ve etvâr-ı pesendide-i beşeriyenin usûl ve hütlâsasını hâvi Eflâtun-ı ilâhî’nin muhtasar ve müfid nesâyihi-i mehâsinî (...) nef’an lîl-ibâd lisân-ı Türkiye tercüme ederek...” (s. 3)

⁵⁴ Bak., s. 65-87

⁵⁵ Ö. R. Kehhale, *Mu’cemu'l-Müellifin*’de, 7/82 (Dimeşk 1959) vefat tarihini 420 olarak kaydeder.

dedilmektedir.⁵⁶ Biz burada sözün ifade ettiği manayı tenkit etmek istemiyoruz. Söz gerçekten hakîmânedir, ancak, hadisle hikmet, sahâbî Hz. Ali'nin sözü ile, Feylesof Eflâtun'un sözü birbirine karıştırılmamalıdır, bu doğru değildir.

6. Kaynaklar Hakkında Toplu Bilgi

Yapılan çalışmanın tabiatı icabı, istifade edilen kitaplar, dinî ve içtimâî konuların pek çoğuna taalluk etmektedir. Mevzuumuz her şeyden önce hadis olması hasebiyle rivâyetü'l-hadis ilmine giren her çeşit rivayet ve şerh kitaplarından; metodumuzu tayin, hadislerden istifade hususunda usul ve dirayet kitaplarından; keza bir kısım sünnet ve âdabın tespitinde târih, siyer ve tercim kitaplarından; meseleler bâzı kere fıkha temas ettiği için fikhî yönü tavnî maksadıyla fıkıh kitaplarından; sünnetin ahlâkçılar tarafından nasıl anlaşıldığını, ahlâk kitaplarımıza nasıl intikâl ettiğini göstermek için ahlâk ve terbiye kitaplarından vs. istifade edilmiştir. Bir de yukarıda mevzûbâhs ettiğimiz mukayesenin gerçekleşmesi maksadıyla psikoloji, pedagoji, seksoloji gibi terbiyeye giren batı menşeli değişik kitaplara da müracaat edilmiştir.

Bütün bu kitapları başlıca üç grupta mütalâa etmek mümkündür;

- 1- Terbiyevî (ahlâkî, pedagojik ve sosyolojik) kitaplar.
- 2- Hadis (rivayet, usul, rical, tarih ve siyer) kitapları.
- 3- Diğer (fıkıh, tefsir, lügat vs.) kitaplar.

Bunlar arasında bilhassa ilk iki kaleme girenler daha çok ehemmiyet taşıdıkları için, bunların en mühimleri hakkında kısa kısa açıklamalar yapmada fayda mülâhaza ediyoruz.

Terbiye Kitapları: Terbiye konusu çok eski devirlerden beri müstakil olarak işlenen bir konu olması hasebiyle, her asırda yazılmış çok sayıda kitap bulmak mümkündür. Ayrıca tefsir, hadis, fıkıh gibi dînî konulara tahsis edilen kitaplarda da terbiye ve ahlâkla ilgili bölümlere, pasajlara sık sık rastlanır. Müstakil veya gayr-ı müstakil, hangi şekilde telîf edilmiş olursa

⁵⁶ *el-Kelîmu'r-Ravhâniyye*, Yzm. Fatih, Nü. 4041, 2/a-2/b. Müellif zaman zaman, kaydettiği hikmetlerden hadislerle benzeyenlere dikkat çeker.

16 olsun hepsi de temelini hadislerden aldığı için temas ettikleri meselelerde ufak tefek farklar, verilen misaller vs. bir tarafa atılırsa pek çok teferruatta bile benzerlik ve aynıyet arz eder. Bunlardan bazıları, tekaddümü, üslûbu ve muhtevasının câmiyyeti icabı diğerlerine nazaran daha çok şöhret yapmış, el kitabı, müracaat ve ders kitabı olma şansını elde ederek büyük te'sîr husule getirmiştir. Terbiye sahasında yazılan çok sayıda kitap tetkik edilmiş olmasına rağmen bunlardan bilhassa gerek eskilik, gerek müelliflerinin ilmî şahsiyeti ve gerekse sahip oldukları şöhret sebebiyle "klâsik" sayılabilecek mühimlerini birinci plâna alarak onlara atıflarda bulunmayı tercih ettik. Burada bunlardan en mühim olanları göreceğiz:

Âdâbu'l-Mu'allimîn: Hicrî 240/854 yılında vefat eden İbn Sahnûn tarafından telîf edilen bu kitap 17 sahîfelik bir risaleden ibaret olmasına rağmen terbiye ve tâlim meselelerine tahsis edilen ilk müstakil eserlerdendir. Temas ettiği meselelerde, bilhassa İmam Malik'in görüşlerini aksettirir. Arkadan bahsedeceğimiz risale bunun bir nevi geliştirilmiş şeklidir.

Risâletü'l-Mu'allimîn ve'l-Müte'allimîn: Bu, 403/1012 yılında vefat eden el-Kâbisî tarafından te'lîf edilmiştir. Sık sık yaptığı atıflardan İbn Sahnûn'un risalesinden müteessir ve müllhem olduğu anlaşılan bu kitap öncekine nazaran çok daha mükemmeldir. Eser, hocanın tâbi olması gereken kanûnî statüyü belirtmeye ağırlık verir, hoca-talebe, hoca-velî münâsebetlerini tafsil eder. Sıbyân mekteplerinde okutulması gereken dersler nelerdir, günlük program nasıl tatbik edilmelidir, talebeye verilecek cezalar nelerdir vs. çeşitli meselelere temas eder. Kitabın tercümesi, A. Ü. İlahiyat Fakültesi yayınları arasında çıkmıştır.

Ta'lîmü'l-Müteallim li-Tarîki't-Taallüm: Tabakâtu'l-Hanefiyye'de "cidden nefis olarak tavsif edilen"⁵⁷ bu kitap 593/1196 yılından sonra vefat eden Burhânuddîn ez-Zernûcî tarafından telîf edilmiştir. Atfedilen ehemmiyete binaen muhtelif şerhleri ve dilimize de tercümesi yapılan bu kitap ilmin mahiyeti, niyet, ilim ve üstadın seçimi, ilim ve ehline hürmet, ciddiyet, dersin başlaması, tevekkül, tahsil yaşı, şefkat, istifade, verâ, hafızayı kuvvetlendiren ve zayıflatan şeyler, rızkı celbeden şeyler diye ahlâka,

⁵⁷ Bak. Kâtip Çelebi (v. 1067), *Keşfü'z-Zünûn* 1/425, M.E.B. Yayını, İstanbul 1971.

ilme, ruh sağlığına, çalışma şart ve metotları vs. ye şamil on üç fasla ayrılır.

Câmiu Ahkâmî's-Sığâr: Terbiye veya ahlâk kitabı olmaktan ziyâde, fikhî bir kitaptır. Ancak, çocukla ilgili bütün fikhî meseleleri bir araya getirmek gibi müstesna bir tertîp hususiyetinden başka, yer yer terbiyenin mühim meselelerine de şâmil olan bu değerli eseri burada belirtmede fayda mülâhaza ediyoruz. Eserin müellifi Esrûşenî'nin 632/1234'de vefat etmiş bulunduğunu nazar-ı itibara alacak olursak, İslâm müelliflerinin çocukla ilgili meseleleri (terbiyevî olsun, fikhî olsun) ilk asırlardan itibaren müstakil olarak ele almış olduklarını görürüz. Hâlbuki bu durumun tarihî batı dünyasında 13. asırdan öteye gitmez.

17

Tuhfetu'l-Mevdûd bi Ahkâmî'l-Mevlûd: İbni'l-Kayyîm (v. 751/1350) tarafından telîf edilmiş olan bu eser, çocuk terbiyesinde oldukça cami bir kitaptır. *Akîka* ve *tesmiye* gibi, hadiste gelmiş olan bahislere geniş yer verir, *mütcârız* hadislerin cem ve telifinde muhaddislerin metoduna uygun tahlillere girer. Sık sık *Bokrat* (Hipokrat) başta olmak üzere, feylesof ve etibbanın görüşlerine yer verir. Bunların, herhangi bir tenkide tâbi tutulmadan, hadislerle, aynı kitap ve hatta aynı bahisler içerisinde sıkça yer etmesi, müteakip devirlerdeki iltibasların kaynağını teşkil etmesi ihtimalden uzak değildir. Bu ve benzeri ilk kaynakların menşelerini tespit etmekte müteveccih çalışmalara şiddetle ihtiyaç olduğuna inanıyoruz. Böylece, ahlâk ve terbiye kitaplarımıza girmiş olan gayr-i İslâmî unsurları tespit etmiş olacağız.

Bunlar dışında, tanınmışlardan olmak üzere, Gazâlî'nin *İhyâ'sına*, İbni'l-Hacc'ın *el-Medhal'ine*, el-Îcî'nin *Ahlâk'ına*, İbn Miskeveyh'in *Tehzîbü'l-Ahlâk'ına* vs.'ye de müracaat edilmiştir.

İslâm'da terbiye üzerine yakın zamanda yapılan araştırmalardan da bâzılarını gördük:

et-Terbiye ve't-Ta'lim fi'l-İslâm: Dr. Muhammed Es'ad Talas tarafından 1939 yılında R. Blachère'in yanında Sorbonne'de yapılmış bir doktora çalışmasıdır. İki kısımdır:

- 1- Nizamiye Medresesinin tesîsinden önce Müslümanlarda terbiye,
- 2- Nizamiye Medresesinin târihi. Bizi ilgilendiren birinci kısımda

önce umûmi kültür ve terbiye, İslâm'da ilmin fazileti, beş asırda İslâm terbiye târihine kısa bir bakış, medresenin tesîsinden önce tâlim müesseseleri, medreseler, hocaları, talebeleri vs., Araplarda ilim tasnifi ve hatime yer alır.

et-Terbiye fi'l-islam, evi't-Ta'lîm fi Re'yi'l-Kâbisî: Kahire Üniversitesi felsefe profesörlerinden Ahmed Fuâd el-Ehvânî tarafından yukarıda sözünü ettiğimiz Kâbisî'nin risalesi üzerine, Mustafa Abdurrezzâk'ın yanında yapılmış bir doktora çalışması olup bu vesile ile İslâmî terbiyenin birçok meselelerine temas edilmiştir. Oldukça ciddî bir çalışmadır, eser ilk defa 1945'de basılmıştır.

Târihu't-Terbiyeti'l-İslâmiyye: Ahmed Şelebi tarafından 1952 yılında Cambridge Üniversitesi'nde doktora tezi olarak hazırlanmış olup:

18

- 1- Talîm yerleri,
- 2- Kütüphaneler,
- 3- Müderrisler,
- 4- Talebeler,
- 5- İlmî müesseselerin öncüleri,

6- Tedrisât konuları olmak üzere altı ana bölüme ayrılır. Görüldüğü üzere muhteva Muhammed Es'ad Talas'ınki ile aynıdır. Ancak bu ikincisi daha derli toplu, daha plânlı ve biraz daha zengindir.

Ahlâk Kitapları: Burada, daha ziyade ahlâkî kaideleri talim ve telkin etmeyi konu edinen kitaplar kastedilmektedir.

Ahlâk-ı Alâî: Kınalızâde diye meşhur Alî İbn Emrillâh (v. 979/1571) tarafından telîf edilmiştir. Kendisinden önce yazılmış olan Nâsîru'd-Dîn Tûsî, Celâluddîn Devvânî ve Hüseyin Vâ'iz'in bu sahadaki eserlerini birleştirmiş, kendisi de çok şeyler ilâve ederek Kâtip Çelebi'nin kaydettiği üzere "Bu sahada yazılanların hepsinden güzel"⁵⁸ ve "Türkçe eserlerin her hâlde en klâsik ve şöhretli olanı"⁵⁹ meydana getirmiştir. Kendisinden sonra yazılanlara da kaynak teşkil etmesi ve hâsıl ettiği te'sîrle Osmanlı

⁵⁸ *Keşfu'z-Zünûn* 1/37

⁵⁹ S. F. Ülgener, *İktisâdî İnhitat Tarihîmizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri* s. 36, Akgün Matbaası, İstanbul 1951.

münevverinin ahlâkî meselelerdeki düşüncesini yansıtması sebebiyle birçok noktalarda atıflarda bulunduk, nakiller yaptık.

Gızâu'l-Elbâb: 699/1299'da vefat eden es-Sefârinî'nin Manzûmetu'l-Âdâb isimli kitabının şerhidir. Müellif Hanbelî olması hasebiyle bilhassa mezhebi farklılık tespit etmek gayesiyle bakılmışsa da oldukça teferruata yer vermiş olan eserde -ki iki cilttir- ahlâk ve terbiye meselelerinde göze batan mezhebi bir değişikliğe rastlanmamıştır.

Aynu'l-İlm ve Zeynü'l-Hilm (ve Şerhi): Önce İhyâu Ulûmi'd-Dîn'in ihtisarı mâhiyetinde, bir Müslümanın çeşitli sahalardaki dünyâ görüşünü, ahlâk ve ibâdet esâslarını vecîz şekilde sunan bir kitap olarak hazırlandığı hâlde, bilâhare, müellif Aliyyü'l-Kârî (v. 1014/1695) tarafından şerh edilen bu kitap da, sıkça atıflarda bulunulan kitaplar arasında yer almaktadır. Kârî de Hanefî mezhebindedir.

Pedagojik Kitaplar: İşlenen mevzunun mukayeseli oluşu sebebiyle gerek Türkçe ve gerekse Fransızca olmak üzere muhtelif kitaplara başvurulmuştur. Ancak konumuz icabı mukayese için sunduğumuz fikirlerde her seferinde bizzat müellifin kendi kitabına müracaattan çok, ikinci elden kitaplarla iktifa ettik. Çocuk psikolojisi, Genel Psikoloji, Eğitim Tarihî gibi.

Sosyolojik Kitaplar: Bilhassa muhit ve meskenle ilgili bahislerde çoğu kere birinci elden Fransızca kaynaklara inerek bu çeşit kitaplara başvurduk, Famille et Habitation, Des Hommes et Des Villes gibi.

Hadis Kitapları: Tezin konusu, ister istemez bizi birinci derecede hadis kitaplarına eğilmeye sevk etmiştir. Ancak Hadisle ilgili çalışmalarda en mühim mesele, istifade edilecek bir hadisin sıhhat durumunu bilmektir. Zira hadis kitaplarımızın bir çoğunda, mütevâtirden mevzû (uydurma) ya kadar hadisin her çeşidine rastlanmaktadır. Mevzû hadislere düşme tehlikesini bertaraf etmek -veya en azından asgariye düşürmek- için metot yönünden aldığımız tedbîri yukarıda belirtmiştik. Bu tedbirlerden biri de kitap seçimi ile ilgili idi. Burada, çalışmalarımız sırasında birinci derecede istifade ettiğimiz ana kitaplar hakkında kısaca malûmat vereceğiz.

Kütüb-i Sitte: Birinci ve ana kaynağımızı teşkil eden bu altı kitap, gerekli şöhreti elde etmiş olmaları hasebiyle, ulemanın titizlik gösterdik-

leri ahkâm ve akâid konularının dışında kalan mevzuumuz için istifadede kendimizi oldukça rahat hissettik.

Bunlardan en dûn mertebede kabul edilen İbn Mâce'nin hadislerinden zayıf olanların durumunu, naşir Muhammed Fuâd Abdalbâkî, el-Hâfiz Şihâbü'd-Dîn el-Basri'nin *Misbâhu'z-Zücâce fi Zevâidi İbni Mâce* adlı kitabından istifâde ederek belirtmiştir. Bu durum ondan da istifadeyi kolaylaştırmıştır.

Hadislerin durumunu belirtme işini Tirmizî bizzat kendisi yaptığı için bundan istifade herkes için zaten kolaydır.

Sünenü Ebî Davud'a gelince, bizzat müellifi şiddetli zaafi olanları belirtmiş, hakkında beyanda bulunmadıklarının “*salih olduğunu*” bildirmiştir.⁶⁰ Bu salâhetin itibar veya ihticâca olduğu münakaşa konusu olmuşsa da⁶¹ Ebû Dâvûd'un hadis kabulündeki metodu bize yardımcı olmuştur: Belirttiğimiz üzere terkinde ittifak edilmeyen ricalden yani *muhtelcfun fih* olanlardan almış oluyor. Münzirî'nin *et-Tergîb ve't-Terhîb*'de belirttiği üzere: “Bir hadisin isnadında yer alan rical sika (güvenilir) iseler ve aralarında hakkında ihtilâf edilen kimse mevcutsa bu isnâd durumuna göre, *hasen* veya *müstakim* veya *lâ-be's bihi* sayılmaktadır.”⁶² ki bunların ahkâm ve akâid dışı konularda fazla tereddüt etmeden kullanılacağı hususunda âlimler hemen hemen müttefiktirler.⁶³

Sünenü'n-Nesâî'de zayıf hadisin pek nadir olduğunu, bunlar da, aynı bâbta başka hadis bulunmadığı takdirde hasene mülhak olacağını şârih Sindî kaydeder.⁶⁴

Her hâl u kâr da bu dört kitaptan alınan hadislerden zayıf olanlar icap ettikçe belirtilmiştir.

⁶⁰ Risaletü Ebî Dâvûd's-Sicistânî, Talik: *Zâhidü'l-Kevserî* s. 6, Kahire 1389

⁶¹ *Aynı eser*, s. 6, 3 no.'lu dipnot: Tehânevî, *Kavâid Fi Ulûmi'l-Hadis*, s. 83, Beyrut 1972. Tahkiki yapan Ebû Gudde dipnotta bu tâbir üzerine doyurucu bir münakaşa sunar, s. 83-87

⁶² el-Münzirî, *Zekiyü'd-Din Abdü'l-Azîm İbn Abdî'l-Kavî* (v. 656), *et-Tergîb ve't-Terhîb* 1/37, 4/877, Mısır 1968.

⁶³ Bak. s. 10-11.

⁶⁴ Sindî, *Ebu'l-Hasen Muhammed İbn Abdî'l-Hâdî* (v. 1138), *Hâşiyetu's-Sindî Ale'n-Nesâî* 1/6, Matbaatu't-Taziyye, Mısır 1349.

Kur'ân'dan sonra muteber iki kaynak kabul edilen Sahîheyn hakkında îzâha lüzum görmüyoruz.

Müsnedu Ahmed: Ahmed İbn Hanbel, metot olarak, terkinde icmâ edilen ricalden hadis almadığı için “Müsned”inde yer alan bütün hadislerin makbul olduğuna, zayıfların da *hasene* yakın olduğuna” hükmedilmiştir.⁶⁵ Her ne kadar Müsned’in, el-İrâkî dokuz hadisine, İbn Kayyîm yirmi iki hadisine *mevzû* demişlerse de, İbn Hacer husûsî bir te'lîfde hadisleri teker teker inceleyerek bu ithamı reddetmiştir.⁶⁶

Beyhakî'nin Kitapları: Umumiyetle Beyhakî'nin de eserlerinde mevzu hadise yer vermediği belirtilir ki Suyûtî bu kanaate iştirak etmektedir.⁶⁷

Fethu'l-Bârî: Buhârî hadislerini anlama ve izahta en çok başvurduğumuz şerh kitabı olmuştur. Aynî'nin *Umdetü'l-Kârî*'sine de sık sık başvurmuş olmakla beraber İbn Hacer'in hadis ilimlerindeki yerinin üstünlüğü ve hadis sahasındaki haklı şöhreti sebebiyle tercih vesilesi olmuştur. Fethu'l-Bârî'yi diğer şerhlere takdime sevkeden bir diğer husus, Müellifin Hedyü's-Sârî'deki bir tavzihidir. Bu tavzihe göre, Buhârî'yi şerh ederken kullandığı zevâid hadislerinden zaafî tasrîh edilmeyenler sahih veya en azından hasen mertebesinde dir.⁶⁸ Biz bu hadislerden de istifade ettik.

el-Metâlibü'l-Âliye: Dört cilt tutan bu eserde İbn Hacer sekiz Müsned'de yer alan zevâid hadislerini fikhî bablara göre cemetmiştir. Bu müsnedler şunlardır: Tayâlisî, Humeydî, İbn Ebî Ömer, Müsedded İbn Menî', İbn Ebî Şeybe, Abd İbn Humeyd, İbn Ebî Üsâme. Bunlardan başka Ebû Ya'lâ ve İshâk İbn Râhûye'nin Müsned'lerinden de zevâid ilâve etmiştir. Müellif her seferinde olmasa da sık sık hadislerin durumunu mevzu, zayıf, muttasıl, munkatî' olduğunu bildirir. Ancak kitabı tahkik eden Habîbü'r-Rahmân el-A'zamî, bilhassa Heysemî'nin Mecmau'z-Zevâid'i yardımıyla büyük ekseriyetin durumunu bildirmeye çalışır. Bu sayede bu kitaptan da istifade son derece kolaylaşmış oluyor. Buradan aldığımız bir

⁶⁵ Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'* 1/b.

⁶⁶ Bak. İbn Hacer, *el-Kavlü'l-Müsedded fi'z-Zebbi ani'l-Müsned*, Haydarabad, Deken 1967.

⁶⁷ Suyûtî, *el-Leâli'l-Masnûa fi'l-Ahâdisi'l-Mevdûa* 2/261, Beyrut 1975.

⁶⁸ İbn Hacer, *Hedyü's-Sârî* 1/3-4, Bulak 1301 (baskısından ofset).

hadisin hangi müsnede ait olduğunu belirtme cihetine gitmedik. İcap et-
tikçe derecesini kısaca belirttik.

Mecmau'z-Zevâid: Muhammed İbn Ca'fer el-Kettânî'nin "Misli bu-
lunmayan, bu bâbta bir benzeri daha henüz telif edilmemiş" olarak tav-
sîf ettiği⁶⁹ bu kitabı, Hafız Nûru'd-Dîn Ali İbn Ebî Bekr el-Heysemî
(v.807/1404) telif etmiştir. Taberânî'nin üç Mu'cem'inde, Müsnedu Ahme-
d'de, Müsnedu Bezzâr'da ve Müsnedu Ebî Ya'lâ el-Mevsilî de Kütüb-i
Sitte'ye olan zevaidi cem eder. Kitaba asıl değer kazandıran husus her bir
hadisin derecesini belirtmiş olmasıdır. Hadis zayıfı illet ve zaafî nereden,
hangi şahıstan gelmektedir, bildirir. Kütüb-i Sitte'den sonra en çok istifa-
de ettiğimiz eser bu olmuştur. Hadisi buna nisbet ederken hangi kitaptan
alındığını, burada da göstermedik, ihtiyaç duydukça derecesini belirttik.

Cemu'l-Fevâid (Min Eimmeti'l-Usûl ve Mecmau'z-Zevâid): Mu-
hammed İbn Muhammed İbn Süleyman tarafından 14 kitabın hadisleri
cemedilerek telif edilmiştir. Bu kitaplar Kütüb-i Sitte, Muvattâ, Müsnedu
Ahmed, Dârimî, Ebû Ya'lâ el-Mevsilî, Bezzâr, Taberânî (üç Mu'cem), Câ-
miu'l-Usûl (İbnü'l-Esîr), Mecmau'z-Zevâid (Heysemî). Bu kitaptan istifa-
demiz, Mecmau'z-Zevâid'e nispeten az olmuştur.

el-Müstedrek: "Hâkim en-Nîsâbûrî, Buhârî ve Müslim'in şartlarına
uyduğu hâlde eserlerine almadıkları hadisleri burada cem eder. Suyûtî'nin,
zayıf olan bazı hadislerini istisna etmek şartıyla sahihler arasında mütalâa
ettiğini belirtmiştik. Müstedrek'ten de geniş çapta ve cesaretle istifadeye
sevkedilen husus, Zehebî gibi "Rical ilminde nazîri olmayan", "istikrâ-ı
tam" sahibi⁷⁰ birisinin ihtisar ederek sahîh ve zayıf olanları beyân etmiş
olmasıdır, ihtiyaç hâsıl olduğunda Müstedrek'ten alınan hadislerin de derece-
sini tevzîh ettik. Ancak bâzıları hakkında bizzat Zehebî de sükûtu ihtiyar
etmektedir.

22 **el-Câmi'u's-Sağîr:** Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi'i'ni burada hülâsa eder.
Kezzâb ve vazzâların (hadis uyduranların) teferrüd ettiği hadisleri buna
dercetmez. Bu sebeple aynı neve giren diğer kitaplardan üstündür ve haklı

⁶⁹ el-Kettânî, Muhammed İbn Ca'fer, *er-Risâletu'l-Mustatrafê Li Beyâni Meşhûri
Kütübî's-Sünneti'ş-Şerîfê*, s. 172, Dimeşk 1964.

⁷⁰ Bak. Tehânevî, *Kavâid fi Usûli'l-Hadis* s. 73-74

bir şöhrete sahiptir.⁷¹ Münâvî'nin Feyzu'l-Kadîr şerhinden istifâde ettiğimiz için el-Câmi'u's-Sağîr'den aldığımız hadisleri kısaca Feyzu'l-Kadîr diye gösterdik.

Görüldüğü üzere, âlimlerin koymuş olduğu: “Hz. Peygamber'den a.v.s. hadis rivayetinde, fikhî ve Kur'ân tefsiriyle ilgili mesâil naklinde mütedâvil ve mâruf kitapların dışına çıkmamak gerekir. Zira diğerleri zındıkların ve mülhîtlerin ilâvede bulunmaları ihtimalîne binaen, itimada şayan olmazlar.”⁷² Kaidesine bu çalışmada uyulmuş olmaktadır.

Şii Kitapları: Bununla Şii'ler nezdinde muteber olan dört serî hadis kitabını kastediyoruz: 1- Kuleynî'nin (v. 328/1939) el-Kâfi'si (usûl ve Furu), 2- Ebû Ca'feru't-Tûsî'nin (v. 460/1067) Tehzîbu'l-Ahkâm'ı, 3- Yine aynı müellifin el-İstibsâr'ı, 4- el-Kumî'nin (v. 381/1991) Men lâ Yahduruhu'l-Fakih'i.

Bazı meselelerde bilgi vermiş olmak için bunlara atıfta bulunduk. Ancak Sünnî müelliflerin usulünden dışarı çıkmamış olmak için her seferinde hadisin Şii menşeli olduğuna dikkat çektik. Bu kaideden, Zeyd İbn Ali'nin Müsned'ini hariç tuttuk. Bunun sebebi bu sonuncunun sıhhati hususunda Ehl-i Sünnet âlimlerinin itimat beyan etmiş olmalarıdır.⁷³

⁷¹ *Keşfü'z-Zünûn* 1/560.

⁷² Bak. Kârî, Nûru'd-Dîn Aliyyu'bnü Muhammed İbn Sultân (v. 1014), *Esrârü'l-Merfû'a fi'l-Ahbâr'i'l-Mevdûa*, s. 410, Beyrut 1971/1391,

⁷³ Bak. Muhammed Accâcu'l-Hatîb, *es-Sünne Kable't-Tedvîn* s. 370-371, Kahire 1963; Tercümesi; *Sünnetin Tesbiti* 344, İst. 2005, Yeni Akademi Yayınları, bizzat *Müsnedü Zeyd'in* baş kısmında, bunun itimâda şayan olacağı hususunda Ezher ulemâsından bâzılarının fetvaları yer almaktadır.

Birinci Bölüm

HZ. PEYGAMBERİN
SÜNNETİNDE TERBİYE VE
SAFHALARI

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE VE SAFHALARI



A- TERBİYE NEDİR?

25

Bu ilk bölümde, esas konumuz olan Sünnette Terbiye'ye geçmezden önce, Sünnet ve terbiye tabirleri ile ne kastediliyor, bunu açıklayıp, ayrıca, terbiye mevzuunu ilgilendiren bazı mühim meseleleri inceleyeceğiz. Bu meselelerden olarak, “Terbiyenin imkânı ve çocuk fitratı”, “Hz. Peygamber ve terbiye”, “Eski ve yeni terbiye telakkileri ve bunların tenkitleri”, “Terbiye ve medeniyet” konularını zikredebiliriz.

1. Sünnet

Lügat yönünden yol (tarîk) mânâsına gelen bu kelime¹ usûl-i hadis âlimlerinin ıstılahında “Alel ekser aleyhi's-salâtu ve'e-selâm Efendimize izafe olunan kavi, fiil ve takrire² ahlâkî ve fitrî evsâfa³” itlak olunmaktadır. Usûl-i fıkıh ulemâsı nezdinde olduğu üzere, Hz. Peygamber'e izafe edilen söz, fiil ve takrire hadis diyenlere göre sünnet, hadis kelimesinin müteradifi olur. Ancak hadis lafzını yalnız Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) sözlerine yani merfû hadislere tahsis eden muhaddislere göre sünnet, hadisten cammdır. Yânî her hadis sünnettir. Lâkin her sünnet hadis değildir.

¹ er-Râğıbu'l-İsfehânî (v. 502), *el-Müfredât fi Garibi'l-Kur'ân*, s. 245, Mısır 1961.

² Bak. Babanzâde, *Tecrîd* 1/8

³ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, s. 16, İstanbul 1327.

Âlimlerin hepsi sadece Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) izafe edilen kavî, fiil ve takrire sünnet demezler. Bazıları, "Size benim ve benden sonra gelen Hulefâ-i Râşidîn'in sünnetine uymayı tavsiye ederim",⁴ "İnsanların en hayırlıları benim asrımdakilerdir (Ashâb), ondan sonra bunları takip edenler (Tabiîn), ondan sonra da bu sonuncuları takip edenler (Etbâuttâbiîn) gelir..."⁵ mealindeki hadislerle dayanarak Ashâb, Tabiîn ve Etbâuttâbiîn'den intikal eden söz fiil ve takrîri de "sünnet" in şümulüne sokmuştur. Nitekim hadislerin tedvini sırasında Zührî'nin, "hadistir" diye Sahabe akvalini de yazdığı belirtilir.⁶

26

İlk asırlardan beri, Selef denen ilk üç nesle mensup kimselerden intikal eden âsâra müstesna bir ehemmiyet atfedilmiştir. Bu hususu İbn Kayyîm şöyle izâh eder: "Bunların reyleriyle amel, müteahhirînin reyleriyle amelden evlâdır. Zira onların asrı, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) asrına daha yakın olduğu için isabet şansları kuvvetlidir. Bunlar arasında Ashâb'ın fetvaları, Tâbiî'nin fetvalarından, onlarınki de Etbâu't-tâbiîn'in fetvalarından daha üstündür."⁷ Hanefîler nezdinde, bu üç asrın *mürsellersi* makbul addedilmiş,⁸ bilhassa haklarında nass olmayan meselelerde müçtehid Sahabe'nin sözü hüccet kabul edilerek kıyas terkedilmiştir.⁹

Hülâsa, sünnet (veya hadis) kelimesi Hz. Peygamber'den sonra gelenlerin sözleri ve amelleri için de kullanılmış, ancak Hz. Peygamber'e izafe edilenlere "*merfû*" denirken Ashâb'a izafe edilenlere "*mevkûf*", Tabiîn ve Etbâuttâbiîn'e izafe edilenlere "*maktû*" hadis denmiştir.¹⁰

⁴ es-Şatîbî, Ebû İshâk İbrahim İbn Musa (v. 790), *el-Muvafakât fi Usûli'l-Ahkâm* 4/4-5, Mısır 1970; *Sarâsî, Usûl* 1/317

⁵ Buhârî, *Şehâdât* 9 (3/224)

⁶ İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd İbn Menî' (v. 230), *Tabakâtü'l-Kübrâ* 2/388-89, Beyrut 1960.

⁷ İbn Kayyîm el-Cevziyye (v. 751), *İ'lâmu'l-Muvakkîn an Rabbi'l-Âlemin* 4/113, Mısır 1969; Keza bak. İbn Teymiyye (v. 728), *el-Fetevâ'l-Kübrâ* 1/408, Kahire 1326.

⁸ Bak. et-Tehânevî, a.g.e., s. 138 (İbnü'l-Hanbelî'nin *Kafvu'l-Eser*'inden naklen); el-Âmidî, Mâlik, Ahmed İbn Hanbel ve pek çok Mûtezilî imamların da Sahabe, Tabiîn ve Etbâuttâbiîn mürsellersini kabul ettiğini, Şâfiî'nin de bâzı şartlar koşarak kabul ettiğini kaydeder. (*el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm* 2/112, Kahire, 1967)

⁹ et-Tehânevî, a.g.e. s. 128

¹⁰ Bak. Babanzade, *Tecrîd* 1/134-135; Tayyib Okiç, *Bazı Hadis Meseleleri*, s. 17-18, A.Ü. İlahiyat Fak. yayını, 1953.

27 Selefîn söz ve fiillerinin ilim adamları nezdindeki bu ehemmiyetine binaen mevzumuzu işlerken *merfû*' hadislerle birlikte *mevkuf* ve *maktû*' hadislere de yer vererek bunları bazen konuya zenginlik kazandırmak bazen *garîb* ve *zayıf merfûları* takviye için kullandık. Ayrıca, *merfû* hadis bulunmayan bazı hususlarda da delil olarak sadece *mevkûf* ve *maktû* hadislerle yetindik. Gerek mevkûf ve gerek maktû hadislerin hükmüyle ilgili ihtilâfta, bunların merfûlar gibi mutlak bir hüccetlik vasfını taşımadığı râcih görüş olarak kabul edildiğini, "Hadis-i mevkuf ve bi tarîki'l-evlâ, hadis-i maktû hüccet değildir."¹¹ dendiğini de burada kaydedelim.

2. Terbiye

Arapça asıllı olan bu kelime, lügat yönünden (R-B-V). maddesinden müstaktır. Bu madde, Kamûs'a göre "bir nesne nema bulup artmak... Yüksek yere çıkmak... Ve bir nesne şişip kabarmak" manalarına gelir.¹² Şu hâlde tefîl babından olan "*terbiye*" de lügat yönünden, *bir şeye neşv ü nema vermek, büyültmek, yükseltmek* manalarına gelir. Fransızcada karşılığı *élévation* ve *education*'dur ki bunlar da kök manalarıyla yükseltmek yetiştirmek manalarına gelir. Şu halde Türkçemizde terbiyenin yerine konmaya çalışılan *eğitim*, bunu tam olarak karşılamaktan bir hayli uzaktır.

Bazı iltibasları bertaraf etmek için bir hususun hemen belirtilmesinde zaruret var. *Terbiye* kelimesi bazen talimden ayrı olarak, *ahlâkî cyclm* manasında kullanıldığı gibi -ki şu cümlede öyledir: "... İnsanların mehâsin-i ef'âl ve ameli ki -bâis-i intizâm-ı umûr ve bâdi-i saâdet-i hâlidir- buna terbiye derler..."¹³ Çoğu kere de talim, te'dîb, tedris gibi, muhtevasında yer alan mefhumları da ifade etmektedir. Dolayısıyla bu kelimeler, biri diğeri yerine kullanılmakta, bunlardan her biri ile terbiye kastedilmektedir. Bu keyfiyete eski ve yeni metinlerde rastlamak mümkündür. Eskiye bir misal olarak şu rivayete bakalım: "İsmail İbn Ubeydillâh anlatıyor: Abdülmelik İbn Mervân bana: Ey İsmail çocuğumu "*te'dîb et*", mukabilinde sana ücretini vereceğim, dedi. Bu nasıl olur dedim, zira Ümmü'd-Der-

¹¹ Bak. Babanzâde, a.g.e. 1/134-135; Tayyib Okiç, a.g.e. s. 17-18.

¹² *Kamûs-ı Okyanus* 3/819, Tercüme eden Âsım Efendi, İstanbul 1305.

¹³ İ. E. Mahmud Kemâl, *Ahlâk*, s. 14, İstanbul 1308.

dâ, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem): "Kim Kur'an "tâlimine" mukabil ücret olarak yay alır ise Allah kıyamet günü ona ateşten bir yay takar." dediğini rivayet etti."¹⁴ Rivayette te'dîb (edeb verme) ile tâlim (öğretme) birbirinin yerine kullanılmıştır. Keza Genel Pedagoji kitabında şu ibareye rastlarız: Herbart'a göre eğitim (yâni terbiye) karakter teşekkülünden ibaret olmakla beraber, aynı zamanda öz olarak öğretim demektir. "Eğitim (terbiye) vermeyen hiçbir öğretimi nasıl kabul etmiyorsam, öğretimsiz bir eğitimi de katiyen aklım almıyor."¹⁵

Anlaşılabacağı üzere terbiye kelimesiyle az sonra belirteceğimiz "kültür verme faaliyetleri"nin hepsini kastediyoruz. Binaenaleyh, terbiyecilerin de belirttiği üzere, "tâlim, te'dîb, tedris terbiyenin bir vâsıtası"¹⁶ olmakla her te'dîb veya tâlim terbiyeden sayılmakla beraber her terbiye, mutlaka tâlim veya te'dîb sayılmazlar.

3. Klasik Terbiye Anlayışı

Terbiye kelimesinin ıstılâhî manasına gelince bu, yukarıda belirtilen lügavî manadan pek uzak olmayan muhtelif şekillerde ifade edilmiştir. Bununla kastedilen muhteva eskiden beri -en azından genişlik ve darlık yönleriyle- farklı olagelmış¹⁷ günümüzde ise temelden değişen fikirler ileri sürülmüştür. Şu hâlde "terbiye"ye tevdi edilen vazifeye, bir başka deyişle terbiyeden beklenen gayenin eski ve yeni telakkide büyük farklar arz ettiğine dikkati çektikten sonra klâsik anlayışı belirterek söze başlayabiliriz.

Terbiyeyi Eflâtun'un: "Bedene ve ruha müstaid oldukları tekemmülü temîn etmek,¹⁸ kaabil olduğu kadar hüsün ve kemâl vermektir"¹⁹ diye

¹⁴ el-Heysemî, Nûru'd-Dîn Ali İbn Ebi Bekr (v. 807), *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*, 4/55, Beyrut 1967. Bir başka misâl için bak: İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, s. 20-21, Mısır 1975.

¹⁵ J. Lelf, *Genel Pedagoji*, s. 169, çvr. Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. Yayını, 1974.

¹⁶ Bak. Cemil Sena, *Umûmi Usûl-i Tedris*, s. 28, İstanbul 1928.

¹⁷ Terbiye anlayışında fertten ferde ortaya çıkan farklılığa daha Aristo'nun işaret etmiş olduğu belirtilir. Bak. J. Lelf, a.g.e. s. 9.

¹⁸ F. Ahmed, *Terbiyeye Dâir*, s. 4, İstanbul 1326.

¹⁹ A. Şeref, *İm-i Ahlâk*, s. 6, İstanbul 1321.

tarif ettiği belirtilir. Bu ifade, insan fitratında kuvve hâlinde duran bir kısım kabiliyetler bulunduğunu kabul etmiş oluyor. Bu kabiliyetler haricî bir müdahale olmazsa inkişâf etmeyecektir veya aralarında âhenktar bir gelişme husule gelmeyecektir. Öyle ise fitratta mevcut bu kabiliyetlerin ahenkli inkişâfı için bir kısım iradî faaliyetler gerekmektedir ki bu faaliyete terbiye denmektedir. William James'in tarifi de aynı paraleldedir: "Terbiye beşerdeki hatt-ı hareket iktidarlarının tabii ve içtimâî bir muhitte yaşanabilecek sûrette tensîkidir."²⁰

Fransız feylesoflarından Guyau daha net bir ifâde ile terbiyenin gayesini üç maddede hülâsa eder: 1- Fertte insan nevine has ve nev için faydalı bütün kapasiteleri ahenkli olarak geliştirmek, 2- Fertte, ferde has gözüken kabiliyetleri bünyenin umûmî ahengini bozmayacak şekilde geliştirmek, 3- Bu muvâzeneyi bozma durumunda olan meyil ve sevk-i tabiiîleri frenlemek."²¹

29

Şu hâlde insanı insan yapan bir kısım vasıfların âhenktâr bir şekilde tezahürü ve kemâlî, terbiyevî bir faaliyet sonucu mümkündür.

Pek tabii olarak terbiye bundan ibaret değildir. İnsanın içinde yaşadığı cemiyetin değerlerini de öğrenerek fertlikten çıkıp cemiyetin bir uzvu olması gerekmektedir ki, bu husus cemiyet içerisinde yaşayabilmesi için vazgeçilmez bir zarurettir. Meseleyi Fichte'in bu nokta-i nazardan dile getirdiğini görmekteyiz. Ona göre terbiye: "Hakikî hayata talebe yetiştiren ve ferdin melekâtını ahenktar bir sûrette tenmiye eden geliştiren kuvvettir."²² Çocuğun hayâta hazırlanmasına, günümüz sosyolojisinde "içtimâîleştirme" (sosyalleştirme) dendiği²³ için bu açıdan terbiyeye bir "içtimâîleştirme faaliyeti" olarak bakılmıştır. Bunu, A. Cuvillier şöyle ifade eder: "... Şu hâlde terbiye her şeyden önce bir içtimâîleştirmedir ki, bu da çocuğun temayüller ve fitrî alâkalar plânından daha üstün bir plâna yükseltil-

²⁰ V. Cevmis, *Terbiye Musahabeleri*, s. 49, Çvr. Mustafa Sekip, İstanbul 1342.

²¹ J. M. Guyau, *Education et Heredite*, Felix Alcan, Paris 1888, Prelace IX.

²² V. James, a.g.c. s. 28.

²³ İlerde bu bahse döneceğiz. Bak. s. 146-147.

mesidir.”²⁴ Bunu Çiçeron “Çocuğu insanlığa yükseltmek” diye daha belîğ olarak ifâde etmiştir.²⁵

Terbiyeye bu zaviyeden bakınca mahiyetini kavramak daha da kolaylaşıyor. “Elsine-i avâmda bir nevi nezâket-i tavra.”²⁶ İtlak olunan terbiye ile bu manada kullanılan terbiye arasında büyük fark vardır. Sosyalleşme manasındaki terbiyeden “ister vahşî, ister medenî olsun” nasibini almayan cemiyet yoktur, “Her cemiyetin kendine göre bir terbiyesi vardır (...) bu, zamanda mekânda birdir.”²⁷ Bu manada terbiye, ferdin şahsiyetini yapmayı hedefleyen bir faaliyet olup asosyal olan çocukta şahsiyetin her şeklini: “bedenî, ilmî, ahlâkî, bedîî, meslekî...”²⁸ teşekkül ettirir.

M. A. Aynî, terbiye hususunda yapılan çeşitli tarifler tetkik edilecek olsa, neticede hepsinin tek tarife irca edilebileceğini ifade ettikten sonra: “Terbiye, çocuğun, birbirlerine uygun olmak üzere kuvvelerini, onu tabiat-ı insâniyenin mütehammil olduğu kemâline, en yüksek derecesine erişirecek sûrette tenmiye, yani yetiştirme sanatıdır.”²⁹ der ve yukarıda verilen geniş kapsamlı tarifte karar kılar.

Terbiye için dinî açıdan yapılan tarifler de meseleye aynı vüs’atı kazandırmaktadır: “*Abdî, vezâif-i dîniyye ve dünyeviyesini bihakkın ifâ cdebilecek bîr hâle isal cylemektir (ulaştırmak)*” denir.³⁰ A. Şeref, terbiyenin “Fenn-i Pedagoji”de de: “Selâmet-i dîniyye ve saâdet-i dünyeviyye ve mehâsin-i ahlâkiyyeyi iktisâb için etfâli, hüviyet-i lâıykada (meslek-i âtisini tâyin) tâlim etmektir.”³¹ diye tarif edildiğini kaydeder.

Klâsik terbiye anlayışını bütün yönleriyle aksettirmek için verdiğimiz bu muhtelif tariflerden sonra mevzuu şöyle özetleyebiliriz:

²⁴ A. Cuvillier, *Manuel de Sociologie*, PUF, Paris 1968, 2/537. Keza bak. N. Erdentuğ, A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, yıl 1972. s .1.

²⁵ Bak. Cemil Sena, a.g.e. s. 28.

²⁶ E.M. Fuad, *Vezaif Aile*, s. 24, İstanbul 1328.

²⁷ İ. H. Baltacıoğlu, *İçtimaiyyât Nokta-i Nazarından Terbiye*, s. 5, İstanbul 1339; Bak. M. Turhan, *Kültür Değişmeleri*, s. 33, İ. Ü. Edebiyat Fak. yayını, İstanbul 1959.

²⁸ İ. H. Baltacıoğlu, *Husûsî Tadrîs Usulleri*, s. 25, İstanbul 1930.

²⁹ M. A. Aynî, *Ahlâk Dersleri*, s. 7-8, İstanbul 1343.

³⁰ A. Seydi, *Ahlâk-ı Dînî*, s. 19, İstanbul; E. M. Fuad, a.g.e. s. 24; Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî 2/2*, Bulak, 1248.

³¹ A. Şeref, a.g.e. s. 6-7.

1- Kur'ân-ı Kerîm'in de bildirdiği üzere *insanlar, annelerinin, karından hiçbir şey bilmezler olarak*³² dünyaya gelmektedirler. Bu sebeple bir fert hayatta kendisine lüzumlu olan bütün bilgileri sonradan almak zorundadır. Bu bilgiler, sıhhatiyle ilgili olabilir, dünyadaki gayesiyle, yapacağı işle, çevresindeki eşya ile vs. ilgili olabilir.

2- İnsan beşeriyete has bir kısım ahlâkî, aklî, fikrî, hissî kabiliyet ve temayüllerle gelmektedir, bunların ahenkli bir şekilde inkişafı, saadeti için şarttır.

3- İnsan, cemiyet içerisinde yaşamak zorunda olduğu için, başkalarıyla münasebetlerin tanzimini, içtimaî değerleri vs. öğrenmesi, bir kısım alışkanlıklar kazanması gerekmektedir.

Şu hâlde bütün bunları, ferdin gerek dünyevî ve gerek uhrevî, gerek kendisinin ve gerekse cemiyetin saadeti için kazanması, iktisâb etmesi gerekmektedir, işte bu “*iktisâb*”ı gerçekleştirecek faaliyetlerin tümüne kısaca *terbiye* diyoruz.

Ferdin fitratında doğuştan getirdiklerine *tabiat*, sonradan kazandıklarına da *kültür* diyecek olursak terbiyeyi, daha veciz bir ifade ile: “*Tera-küm eden, biriken beşer kültürünü yeni nesillere aktarma ve doğuştan getirdiği kapasitelerini inkişâf ettirme faaliyeti*” şeklinde tarif etmemiz de mümkündür. Bu “*kültür aktarmasında*” aktarılan şey dînî ve dünyevî olabilir, alışkanlık olabilir, cemiyetin değerleri olabilir, fitratın yânî fikrî, aklî, hissî ve bedenî kuvvetlerin tevcih ve inkişâfı olabilir.

31

Şu hâlde, terbiye, *hayvân-ı natika* insanlığı öğreten, hayâtı öğreten, fizikî, coğrafî ve içtimaî çevre ile uyumu öğreten, beşeriyetin müterakim ve müterakkî kültürünü aktararak yaşadığı asrın seviyesine çıkaran yegâne vâsıta, medeniyetin sebebidir, insanı hayvandan ayıran mümeyyiz vasfıdır.

Terbiyenin fert ve cemiyet hayatındaki ehemmiyetini belirtme sadedinde Leibniz: “Terbiye işini bana bırakın, size bir asır içinde Avrupa'nın çehresini değiştireyim.” demiştir.³³

³² Bkz. Nahl, 16/78.

³³ Bak. B. Z. Egemen, *Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi*, s. 22, A.Ü. İlahiyat Fak. Yayını, 1965.

4. Yeni Terbiye Görüşü

“Yeni Terbiye” tâbiri fiilen 19. asır sonlarında kullanılmaya başladı ve prensipleri tatbik mevkiine girdi ise de³⁴ teklif ettiği ideallerin, ana hatlarıyla, ilk defa 16. asırda Montaigne tarafından Essasis (Denemeler) adlı eserinde işlendiği,³⁵ Rousseau ve Pestalozzi tarafından da sistemleştirilerek en güzel şekilde ifade edildiği bilinmektedir.³⁶ Eski terbiye sistemine bir reaksiyon olarak ortaya çıkan bu reformist akım “sanat eğitimi” akımı, “çocuktan hareket” akımı, “kır eğitim yurdu” akımı, “iş eğitimi” akımı, “kolektif eğitimi” akımı gibi aralarında ufak tefek görüş ayrılıkları olan farklı sistemlere bölünmüş ise de³⁷ hepsinin birleştiği müşterek vasıflar mevcuttur. Kerschensteiner’in ifadesiyle “çocuğun infialiyetini (spontanité, yani kendiliğinden hareket etmesini) esas alma” her bir yeni ekolün müşterek yanıdır.³⁸ Öyle ise bu prensibe yer veren bütün akımlar “yeni terbiye” başlığı altında beraberce mütâlâa edilmektedir.

Yeni Terbiye’nin en bariz vasfı, terbiye faaliyetlerinin merkezine çocuğu koymak, hoca, program, okul, metot gibi terbiyenin diğer unsurlarını çocuğa göre tanzim etmektir. Bunun gerçekleştirilmesi de her şeyden önce çocuğu iyi tanımaya bağlıdır. Bu sebeple Yeni Metot’un mensupları “çocuk antropolojisinden” bahsedecek kadar ileri giderek eskinin “İnsanlar nasıl büyük çocuksa, çocuklar da öylece küçük adamdır.”³⁹ telakkisini reddederek,⁴⁰ çocuğun büyükten tamamen ayrı ele alınmasını, onun her an değişen ve gelişen dinamik tabiatı içerisinde mütâlâa edilmesini ileri sürmüşlerdir.⁴¹ Bu görüşü iyice kavrayabilmek için onun en çok müteessir

32

³⁴ Bak. Kemal Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları*, s. 13, A.Ü.D.T.C. Fak. Yayını, 1976.

³⁵ Bak. A. Medici, *L’Ectucation Nouvelle*, P. 13, PUF, Paris 1989; R. Gilbert, *Les idées Actuelles en Pedagogie*, P. 93, Edt. Centiruo, Paris 1967. (Burada Erâsme, Rabelais, Descartes, Fenelon vs. de zikredilir.

³⁶ A. Medici, a.g.e. P. 23.

³⁷ Bu akımlar ve ana fikirleri topluca K. Aytaç’ın *Çağdaş Eğitim Akımları* adlı kitabında görülebilir.

³⁸ Bok. J. Chateau, *Les Grands Pedagogues*, P. 261, PUF, Paris 1972.

³⁹ L. Perval, *Terbiye-i Etfâl, İntihar-ı Etfâl*, s. 20, Çvr. Fâ ik Şevket, İstanbul 1323.

⁴⁰ G. Jacguin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, s. 14, Çvr. M. Toprak, Remzi Kitabevi, İstanbul 1964.

⁴¹ Bak. Kemal Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları*, s. 25.

olduğu Rousseau'nun fikirlerini iyi anlamak gerek.⁴² Rousseau çocukların, insanların müdahalesinden uzak olarak, tabiata göre yetişmesini teklif eder. “Çocuğu eşyadan gelen tesirlere tâbi bırakınız, o zaman terbiyesinin inkişafında tabii nizâmı takip etmiş olursunuz...”⁴³ “Tabiat, çocukların adam olmazdan evvel çocuk olmalarını istiyor. Eğer biz bu nizâmı bozmak istersek mevsimsiz meyveler yetiştirmiş oluruz ki ham, tatsız olacakları için, derhâl bozulmakta gecikmeyeceklerdir. Biz de genç doktorlarla ihtiyar çocuklar yetiştirmiş oluruz.”⁴⁴ Bu görüşün aşırı müdâfilerinden Ellen Key'e göre, “Çocuktan hareket, natüralist bir eğitim anlayışıdır. Bu anlayışa göre, çocuğun tabiatı mutlak olarak iyidir, kötülük ona sonradan ve dışarıdan gelmektedir. Çocuğun ferdi hayat tezahürlerinden hiç birisi, kendisine ya da başkasına zarar vermeyeceği sürece baskı altına alınmamalıdır.”⁴⁵

Bu hususta Herbart da: “Eğitim çocuk ruhunu uyarmak, onu kendi arzumuza boyun eğdirmek ve vaktinden önce, gelecek yılların endişeleri içine sokmak için güven ve sevgi bağlarını zorla kabul ettirerek huzuru bozma sanatıdır. Bu sanat herhalde dünyadaki en kötü sanatların en çok nefret edileni olmaktadır.” der.⁴⁶

33 J. Piaget de iki metot arasındaki farkı tebarüz ettirme sadedinde, terbiyeyi “çocuğu, reşitlerin içtimaî muhitine adapte etmek” olarak tarif ettikten sonra eski metotta çocuğun mümkün merteye kısa zamanda talim yoluyla büyüklere benzetilmesi gereken “küçük adam” veya tâlimden önce, tedrible ehlileştirilmesi gereken, bir çok *aslî günahlarla* dolu bir yaratık olarak telakki edilmiş iken, yeni terbiyede çocuğun kendine has tabiatına ehemmiyet verilip, onun psikolojik yapısını teşkil eden kanûnlara hitâp edildiğini belirtir.⁴⁷

Kısaca ifade etmek gerekirse, *Yeni Terbiyede* üzerinde durulan

⁴² İ. H. Baltacıoğlu. Yeni Görüşler için: “Hep J. J. Rousseau'nun muasır milletlerin maarif müesseseleri üzerindeki tesirlerinin şu veya bu şekilde devamından başka bir şey değildir” der (*Terbiye Felsefesi*, s. 25-26, İstanbul 1925).

⁴³ J. J. Rousseau, Emile, *Flammariion*, p. 101, Paris 1966.

⁴⁴ Aynı eser, p. 108.

⁴⁵ K. Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları*, s. 33.

⁴⁶ J. Loif, *Genel Pedagoji*, s. 8.

⁴⁷ J. Piaget, *Psychologis et Pedagogic*, p. 199-200, Edt. Denoel, Paris 1969.

bütün prensipler, temelini, çocuk tabiatı üzerinde geliştirilen fikirlerden alır. G. Palmad bu prensipleri altı maddede özetler:

1- Okul çocuğa adapte edilmelidir: Hoca, program, metot, okul, çocuk için vardır.⁴⁸

2- Tedrisatın inkişafı çocuğun gelişmesine tâbi olmalıdır.

3- Tedrisat, çocuklar arasında mevcut olan karakter ve kabiliyet farklılıklarını da nazarı itibâra almalı, hepsine ayrı ayrı uymalıdır.

4- Tedrisat çocuğa icbâri bir tarzda tahmil edilmemeli, çocukta fiilen mevcut sâiklere (motif) uymalıdır: Oyun temayülünden istifade, merakını tahrik, “projelere” davet, içinden doğan arzulardan istifade vs. gibi.

5- Çocuk tam bir inkişaf ve iyi bir öğrenim için faaliyet içerisinde olmaya muhtaçtır. Bu sebeple mümkün mertebe öğreneceği şeyi görmeli, onun üzerinde düşünmeli, tecrübe etmeli, o konuda şahsî gayret göstermelidir.

6- İctimaî hayat tecrübesini de bu ruha uygun olarak yapmalıdır. Huşûsen, çocuğun içtimaîleşmesi, okul hayatından itibaren ele alınmalıdır.⁴⁹

Görüldüğü üzere burada esâs, çocuğa bir kısım bilgilerin her ne pahasına olursa olsun zorla aktarılması, çok şey öğretilmesi değil, çocuğun öğrenme arzu ve kapasitesinin geliştirilmesidir, ona kendi kapasitelerini kullanarak kendi kendine öğrenmesini sağlamaktır. Bu düşünceye uygun olarak terbiyenin tarifi hususunda Eflâtun’dan beri tekrar edilen formül bile terk edilerek “Terbiye”: *Kendi kendine hareket etmeyi öğretmek*, “Tedris” de *Öğrenmeyi öğretmek* olarak tarif edilmiştir.⁵⁰ Bunun tabii bir

34

⁴⁸ İsveç Maarif İşleri Bakanı Mme Hjelm, 1976’da gerçekleştirecekleri reformun özünü şöyle belirtmiştir: Biz şimdiye kadar okula intibakta zorluk çeken çocuklara yardım etmeye gayret ettik. Bugün okulun bütün çocuklara intibak ettirilmesini teklif ediyoruz” Bak. A. Debove, Faire que leş Ecoles soient aussi centre da Loisirs, *Le Moride de l’Educoction Avri*, No. 5, p. 23 (Nisan) 1979.

⁴⁹ G. Palmade, a.g.e. p. 103. Bilhassa bu sonuncu prensibe, yeni görüşlerin derhâl intikâl ettiği belirtilen (s. 53-54) Amerikan okullarında daha 19. asrın ortalarından itibaren, ehemmiyet verildiğini ibraz sadedinde Patterson’un şu hâtırası zikredilmektedir: “Çocukluğumda patinaja çok heves gösterdiğim zaman babam bana: İşte orman, bir balta al, bir yük odun kes, şehre götür, sat, kendine para ile bir çift paten satın al!” dedi.” (Ömer Buysel, *Umûmî ve Âli Amerika Terbiye Usûlleri*, 1/54, Çevr, Abdullah Cevdet) İstanbul 1925).

⁵⁰ Bak. Robert Dottrens, *Eduquer et instruire*, p. 5, UNESCO, Paris 1966. Bu yeni tarifleri ilk

sonucu olarak, okulların gayesi, çocuğa bilgi vermek değil, her şeyden önce uygun bir terbiye vererek çocuğa kendi kendine hareket etme, kendi kabiliyetlerini kullanabilme yeteneği vermek, yoni karakter terbiyesinde bulunmak olacaktır. Bilgi arkadan kendiliğinden gelecek; öğrenmeyi öğrenen çocuk, öğrenilmesi gereken şeyleri kendiliğinden öğrenecektir.⁵¹ Terbiyeyi faaliyet, ferdi kendi kendini terbiye etmeye hazırlamalı, terbiyeci bu gayeyi hiç bir zaman gözden uzak tutmamalıdır.⁵²

Müdahaleyi reddedip, tam bir hürriyet bahşeden bu demokratik tarzda yetişen çocukların, gerekli çalışmaları benimseyerek yapıp çok daha kaliteli neticeler vermekten başka, başlarında kimse olmadığı zaman bile mesuliyetlerini müdrük olarak çalışmaya devam ettikleri söylenmektedir. Bu iddiaların bazı araştırmalarla elde edildiği ayrıca belirtilir.⁵³

35 Yeni Terbiyenin müdafileri, terbiyede bir -kısım reformları ve buna bağlı olarak bâzı yeni prensipleri müdâfaa etmekle kalmayıp eski sistemi, okul binalarından başlayıp metoduna, ‘hocasına, öğretilen bilgilere kadar şiddetle tenkit etmişlerdir, iddialarına göre, kışlaya benzeyen bu okullar “esaret müessesesi”dir. Uygulanan terbiye vasıtalarıyla da bir “ceza müessesesi”dir. Ders programlarının hâkimiyeti yönüyle de “bilgi okulu” olan bu müesseseler, ayrıca, öğretilenlerin çocukların hayatıyla ilgisi bulunmaması sebebiyle de “hayata yabancı” okul olmakta, “yaşatmayı, sâdece öğretmekte”dir. Hocanın disiplin ve her şeyi ‘idare etmesi sebebiyle de: “Öğretmenin okulu”, “çocuğun kafasını tıka basa dolduran okul” olmaktadır.⁵⁴

Arkadan gelenler daha da ileri giderek, okula tamamen karşı çıkıp, buraları: “Çocukların aptal olmayı öğrendikleri yer”⁵⁵ olarak tarif edip, okulların tamamen ilga edilmesini ileri sürmüşlerdir.⁵⁶

defa ortaya atan Gaston Berger’dır bak. A. Prost, *l’Enseignement en France 1800-1967*, *Armani Colin*, p. 485, Paris 1970.

⁵¹ R. Dottrens, a.e. p. 14

⁵² G. Kerschensteiner (bak. J. Chateau, a.g.e. p. 265).

⁵³ H. Mendras, *Elements de socioloale*, p. 58-58, Edt. Armand Colln, Paris 1967.

⁵⁴ K. Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları*, ss.27-28.

⁵⁵ R. Gibert, a.g.e. p. 223

⁵⁶ İvan İlliche, *Libérer L’Avenir*’de, mevcut batı düzenini, sermaye, ilim ve iktidar sahiplerince hazırlanan büyük bir aldatmaca görür. Une Société Sans Ecole’da bu düzene mütî talebeler

Şüphesiz bu tenkitlerde bir hayli aşırılıklara düşülmektedir. Zira Baltacıoğlu'nun da belirttiği üzere, Râble, Rousseau gibi meşhurlar dâhil bütün terbiyeciler, zamanlarının terbiyesini bîtarafâne bir sûrette tetkik edecek yerde, bunların kusurlarını ve noksanlarını mübalağalı bir şekilde saymakla iktifa etmişler ve nazarlarını dâima istikbâle çevirerek mevcudu yıkmak ve yerine büsbütün yenisini koymak istemişlerdir. “Onun için her terbiye sistemi eski terbiyenin ve eski sistemlerin bir dereceye kadar nefyini tazammun eder.”⁵⁷

Tenkrit ve reddedilen eskiye karşılık, yeni okul mümkün mertebe tek katlı, etrafı bahçe ve oyun alanlarıyla çevrili olmalı, çocuğun çok çeşitli sahalarda bizzat tecrübe yapmasına imkân verecek zengin ve cazip malzemelerle teçhiz edilmiş bulunmalı,⁵⁸ aynı zamanda bir eğlence merkezi olabilecek şekilde tanzim edilmelidir.⁵⁹ Burada kastedilen okulun mükemmel bir tasvirini Baltacıoğlu rüyada görmüş olarak, şöyle sunar:

“... Büyük ve aydınlık bir salon, içinde yüzlerce masa var, her masanın üzerinde pergel, tüp, şişe, terazi, mikroskop gibi âletler, diksiyonerler, kitaplar var. Her masanın önünde bir iki çocuk oturmuş, bir işle uğraşüyor (...) Okulun deneme tarlası var, ..”⁶⁰

Keza *Terbiye ve İman* adlı eserinde mektep ve aileyi terbiyenin iki ana unsuru⁶¹ gören Baltacıoğlu, daha sonra kaleme alınmış olan *Tâlim ve Terbiyede İnkılâp* adlı eserinde, okul ve aile muhitinin bir kısım peşin ve yanlış hükümlerle dolu olduğunu belirttikten sonra, Rousseauvârî bir üslupla: “... *Tâlim ve terbiye meselesinde ailelerle mekteplerimizden edilecek istifâde muhitlerinden uzaklaşmak olabilir. Mâkûl bir terbiyenin esâsları tabiattadır. Vahşetle sabâvet birbirine muvazi ve müşabih iki tekâmül arz eder*” der.⁶² Bir başka yerde de cemiyetin hür, yaratıcı, müstakil şah-

yetiştiren okulların kaldırılarak hayatı hayat içinde öğreten, icat ve tecrübe zevki veren yeni bir sistem kurulmalıdır tezini savunur. (Eserleri Fransızcaya Gérard Durand çevirmiştir. İkisi de 1971’de Paris’te (edt. Seuil) neşredilmiştir.

⁵⁷ İ. H. Baltacıoğlu, *İçtimâîyyât Nokta-i Nazarından Terbiye*, s. 8-9.

⁵⁸ Bak. B. Schwartz, *L’Education Demain*, Aubier Montaigne, Paris 1973. p, 90-91; K. Aytaç, *Çağdaş Eğitim Akımları*, s. 59.

⁵⁹ Bak. A. Debove, a.g. makale.

⁶⁰ İ. H. Baltacıoğlu, *Rüyamdaki Okullar*, s. 7-8, İstanbul 1944.

⁶¹ İ. H. Baltacıoğlu, *Terbiye ve İman*, s. 22, İstanbul 1330.

⁶² İ. H. Baltacıoğlu, *Tâlim ve Terbiyede İnkılâp*, s. 27-33, İstanbul 1927.

siyetli insanlara muhtaç olduğunu söyledikten sonra; “Yeni terbiyenin kaamûsundan “terbiye etmek” mastarını kaldırmalıdır. Bunun yerine “terbiye olmak” mastarı konulmalıdır. Çocuğu terbiye etmeyi değil, çocuğun terbiye olmasını te'mîn etmelidir. Mürebbînin vaziyeti bahçıvanın vaziyetidir. Bahçıvan, nebatı tekâmül ettirir, kendi kendine tekâmül eden nebata bu tekâmülünde yardım eder...”⁶³ der. Bu ifadeleriyle yeni terbiye görüşünü benimsediğini ifade eder.

Hülasa, görüldüğü üzere, Yeni Terbiye görüşü, nefsi ıslah, nefsi tezhîb için bir kısım riyâzât ve mücahedelere başvurmak gibi klâsik terbiye anlayışında yer alan esasları reddetmiş benziyor. Ulaşılması gereken ahlâkî bir hedef, kazanılması gereken ruhî faziletler tanımıyor. Tabir caizse nefsi nis-yâna terkedip, muhiti ve çevremizde yer eden eşyayı tanımaya yönelmiş, maddeci bir görüştür. Çocuğun birinci plâna alınması, ona baskı ve cezayı reddetmesi yeni terbiyenin en hümanist tarafını teşkil eder. Bunun şuur altı plânında, batı terbiyesinde yakın zamana kadar hâkim olmuş ve menşeyini, Kitâb-ı Mukaddes'te mevcut bazı âyetlerden alan -ki bunlara temas edeceğimiz-, çocuklara karşı son derece amansız “dayak pedagojisi”ne⁶⁴ aksülamel (reaksiyon) yatmaktadır. Batı reformları, hep “aksülamel psikolojisi”ne müstenid olduğundan reddettiği eskinin dâima zıd kutbunda yer almış, başka örneklerde de görüleceği üzere, bir ifrattan kaçarken, bir başka ifrata düşmüş, itidal ve vasatta kalamamıştır. Bu sebeple de ağır tenkitlerle sarsılmıştır. Yeni cereyanların çoğunun, “eskisinin ters yüz edilmiş olmasından başka bir şey olmadıkları, ayıplarını da eskiye hücumla örtbas etmeye çalıştıkları” şeklindeki tenkitler, söylediğimizi te'yîd eder.⁶⁵

37

5. Yeni Terbiye Görüşünün Tenkidi

Yukarıda bizdeki te'sîriyle birlikte bîtarafâne aksettirmeye çalıştığımız Yeni Görüş, birçok taraftarıyla umumî bir hüsn-ü kabule mazhar

⁶³ Baltacıoğlu, *Husûsî Tedsîs Usulleri*, s. 12. İlahiyat Fakültesi Profesörlerinden B. Z. Egemen: “Kör bir Avrupa taklidçiliğinin hayran ve kurbanları tarafından, ciddi bir süzgeçten geçirilmeksizin yurdumuza sokulan” yeni cereyanların “Terbiye vb öğretimimizde yaptıkları ve yapacakları zararlara” dikkat çekerek bunlar karşısında teyakkuz tavsiye etmektedir, (a.g.c. s. 11).

⁶⁴ Bu bahse ilerde yer vereceğiz, bak. s. 351-56

⁶⁵ Bak. Egemen a.g.c., s. 14.

olmuşsa da bir kısım ciddî tenkitlerden de kendisini kurtaramamıştır. “Çocukların kendi tedrislerini kendi ellerine vermek lâzımdır, bu onlarda iradeyi takviye edip muhkemleştirecektir.” sözüyle Yeni Akımın bir prensibini benimser görünen Alain,⁶⁶ disiplinsiz talim ve terbiyenin olamayacağını savunmakla da⁶⁷ ondan ayrılır. Keza: “Benim şu “çocuk bahçelerine ve eğlendirerek öğretecekleri iddia edilen diğer uydurmalara itimadım yok.”⁶⁸der.

Yeni Görüş’ün en çok istinâd ettiği “çocuğun ilgi ve alâkasını esas alıp, ilgi duyduğu istikâmette yetiştirilmesi” fikrine de “ulaşılabilir tecrübeler” müstenid olarak: “Bir kısım çocukların hiç bir şeye ilgi göstermedikleri, bunların ilgi ve alâkasını ancak hocanın uyandırabileceği veya bâzı şeylere ilgilenmeye icbar edebileceği... vs. şeklinde îtirâz edilmiştir.”⁶⁹

A. Cuveillier, sosyolog, psikolog, psikiyatr, pedagog vs. çeşitli disipline mensup kimseler tarafından Yeni Görüş’e yapılan tenkitlere kendi görüşlerini de ilâve ederek, bu tenkitleri bize vecîz bir şekilde sunmaktadır. Özetleyerek burada iktibas etmeyi faydalı bulduk. Der ki:

“Günümüzde, “Yeni Terbiye”, “aktif terbiye” adları altında bir kısım pedagoji metotları geliştirdi ki bunlar ahlâkî dualizmi inkâr etmekte ve terbiyeye ve bizzat ahlâkî hayata, çocuğun temayüllerini ve tabii meraklarını inkişaf ettirmekten başka bir gaye tayin etmemektedirler. Bilhassa fikrî ve ahlâkî anarşinin -ki gerçeği söylemek gerekirse bu teoriler, mezkûr anarşinin ifadesinden başka bir şey değildir- hâkim olduğu asrımızda bu teoriler, daha Durkheim tarafından reddedilen İngiliz ampiristlerinin hatalarını yenilemekten başka bir şey değildir. Bunlardan Bentham: “kendi kânununu yapmak bizzat hayata aittir. Hayatın dışında ve onun üstünde bir başka şey mevcut değildir. Öyle ise insanlara ölçülü, mutedil olma zevkini, ahlâkî hudutlara uymayı -ki bu manevî otoritenin bir vechesidir- değil, bunun tamamen tersi olan, her çeşit hududu ve her çeşit freni kaldırıp atmaya öğüt-

⁶⁶ Alain, *Propos Sur L’Education*, p. 8, PUF, Paris 1972.

⁶⁷ Aynı eser, p. 35.

⁶⁸ Aynı eser, P. 15.

⁶⁹ R. Gilbert, a.g.e., p. 119-120. Yeni Metod, burada, 119-128. sayfalarda tenkid edilir.

38 lemelidir.” diyordu. Sosyolojik nokta-i nazar, bunun aksine, terbiyenin temelinde düalist bir prensibi sağlamca tutmaya davet ediyor. Fert, şahıs değildir ve birinden diğerine geçiş tam bir atlama ile olur ki içtimâî hayât bu atlayışın kaçınılmaz vasıtasıdır. (...) Bu atlayış bir bakıma fitrî ve tabiî hâlden kültürel hâle geçiştir. Şu halde terbiye, her şeyden önce çocuğu me-yiller, fitrî ve tabiî alâkalar plânından daha üstün bir plâna yükseltmeden ibaret olan bir içtimâileşmedir. Terbiyenin bu tamamen içtimâî olan vasfı, insanı, “hayatî bir varlığa aşlanmış içtimâî bir varlık” olarak tarif eden Tarde’dan Amerikan sosyologlarına ve hattâ terbiye vetiresini ibtidâî kavimlerde inceleyen (etnologlara) varıncaya kadar bütün müelliflerce ifâde ve teslîm edilmiştir. Aslında fikrî plânda, çocuğun terbiyesini sâdece onun infialî (içinden, kendiliğinden gelen) alakalarına istinaden yapmak tamamen boş bir iddiadır. R. E. Lacombe’un da açıkça gösterdiği gibi iradî dikkatin teşkili, yeni hedeflere intisabı teminle mümkündür. İşte bu hedefleri içtimâî icbarlar empoze ederler (...) Öyle ise infiali dikkat ile iradî dikkat tabiatlarıyla birbirinden ayırırlar ve iradî dikkate refakat eden gayret hissi, ferdin tabiî temayülleri üzerinde cemiyetin baskısına alâmettir.” Fikrî terbiye burada, çocuğun dikkatini, sadece tabiî alâkası bulunmayan değil, çoğu kere varlığından bile haberi olmayan problemlere çekmekten ibarettir. Sırf ahlâkî plânda durumun böyle olmasına daha kuvvetli sebep mevcuttur. 1900 yıllarından itibaren feylesof Fouillée, “Terbiyeye sosyolojik bir yön verilmesini talep ederek” şunları yazıyordu: “Şu husus, târihin bir kanûnudur. İçtimâî faktörlerin ehemmiyeti, tabiî faktörlerinkine nispetle artmaktadır” ve ilâve ediyordu: “Bu kaanûn ahlâkî sahada bile kendini doğrulamıştır.” Bu sebeple, Durkheim’in de muknî bir şekilde gösterdiği üzere, ahlâkî terbiyenin inkişaf ettirmek zorunda olduğu ilk fazilet disiplin ruhudur (...).

“Psikologlar vs psikiyatri uzmanları da farklı bir şey söylemiyorlar. Dr. Ch. Blondel, ortaya koyduğu irade teorisinde, iradeyi ferdî ve tabiî temayüllerimize değil, cemiyetin bize icbar ettiği mefhumlar ve emrivakiler sistemine bağlamaktadır (...).

“Masa başında nazariyeler yürütmekten uzak, Dr. Gilbert Robin gibi

büyük tatbikatçı olan terbiyeciler de en azından birinci çocukluk devresinde otoritenin ve kesin emirlerin zarureti hususunda ısrar ediyorlar. Çocuğu, tabii temayüllerini kendi kendine geliştirmeye bırakmak şöyle dursun, onun ilk “Hayır!”ına kesinlikle muhalefet etmek zarurîdir, zira terbiyenin rolü, “İnsanın iç güdülerini ortaya çıkarmak değil, insanı iç güdülerden kurtarmaktır (...). Ahlâkın normal gelişmesinde arzular vicdanın süzgecin-den geçer, bunlar eğer, kabîh iseler vicdan onları sindirir.”

İnsanın kendi kendine olan bu baskısı, bilhassa, şizofreninin umumî bir hastalık halinde herkesi sardığı, tutarsızlık, ahenksizlik ve takdir edilen ahlâkî değerlerle olan kopuklukların ferdî birliği parçalayıp, muhitin muvazenesini bozduğu bir dünyada çok daha zarurî bir hâl almıştır. Bu zihnî çözülme, Dr. Robin’in sözüne bakılırsa, sinema ve radyo ile daha da fecî bir hâl almıştır. Robin: “Sinemada gözlerimizin önünden bir anda geçen görüntüler kasırgası, nefis murakabesi, tefekkür ve taakkula mâni olmakta” ve düşüncüyü parçalayıp, insicamını ve ahengini bozmaktadır. Radyo dahi, sinemaya nazaran bir derece hafif olsa bile, şahsın irade, enerji ve yaratıcı gücüne zararlıdır.” demektedir.

Cuvillier devamla: “Ben de şunu ‘ilâve etmek istiyorum ki, çocuğum sadece tabii temayüllerine hitabeden *Yeni Terbiye metotları* ile çocuğu her hafta, bir öncesiyle irtibatı olmayan bir alâka merkezinden” diğerine geçirmekle, ondan bir kararsız, dikkate, daha sonra da iradeye kabiliyeti olmayan bir varlık yapılmaktadır. Nitekim: “dikkatsizlik, asrımızın bir belvâ-yı umûmîyesidir” denmektedir -(Dr. René Lacroix). “Böylesi metotlar, şerri sadece artırmaktadır. Eğer pedagoji, bir taassup eseri olarak, sosyolojiyi unutmıyaydı, bu hatalar işlenmemiş olurdu.” der.⁷⁰

Yanlış anlamadıysak bu tenkitle Cuvillier, Yeni Görüşü toptan reddetme eğilimi göstermektedir ki burada, buna katılmadığımızı belirtmemiz gerekir. Bir ifratı reddederken bir başka ifrata düşmeye ne hacet. Eski ve yeni her iki mektebin de “birbirlerine te’sîr ederek, yanyana varlıklarını devam ettirmesi”⁷¹ de gösteriyor ki her ikisine de hayatiyet veren muteber tarafları mevcuttur. Binaenaleyh, bunlardan birini tümüyle kabul, di-

⁷⁰ A. Cuvillier, a.g.e., 2/536-339.

⁷¹ R. Gilbert, a.g.e., p. 9.

40 gerini toptan reddetmek imkânsızdır ve taassuptan başka bir şey değildir. Terbiyeyi “*kendi kendine hareket etmeyi öğretmek*”, tedrisi de “*öğrenmeyi öğretmek*” şeklinde telakki eden yeni akıma Alain’ın anladığı açıdan bakınca, kendi memleketimizde, dinî muhitlerde sıkça duyulmaya başlanan “Taklidi iman devri geçmiştir, tahkiki iman şarttır.”, “İnsan imânın şuuruna ermelidir.” gibi sloganlarla arada bir paralellik ve benzerlik kurmak da mümkündür. Terbiye ile çocuğa, anlamaksızın körü körüne taklit ve kuru alışkanlık vermeyi reddeden Alain şunu söyler: “Onların terbiyelerini kendi ellerine bırakmak gerek. Bu, onlarda iradeyi kuvvetlendirmektir. Zira ondaki en mühim beşerî değer budur. (...) Çocuk kendi kendini idare etme gücüne sahip olduğunu bilmelidir, fakat her şeyden önce kendine güvenmemelidir. Ayrıca kendi üzerine yapacağı bu çalışmanın çok zor ve fakat çok güzel olduğunu idrak etmelidir.”⁷² Ayrıca ileriki bahislerde görüleceği üzere, çocuğa dayak ve aşırı baskıyı reddeden Hz. Peygamber’in sünnetine Yeni Terbiye görüşü belli bir ölçüde yaklaşmış olmaktadır.

6. Terbiye ve Medeniyet

İlmin, medeniyet⁷³ ve hatta meslekî olan zanaat için⁷⁴ dahi şart olduğu eskiden beri bilinen bir husustur. Bir meslekte kazanılan tecrübî ve ampirik maharet ne kadar ileri olursa olsun, nazariye ve ilme dayanmadığı müddetçe gelişemez, terakkiye mazhar olamaz, hattâ zamanla çöker. Bu sebeptendir ki her sahada ampirik maharetin öncülüğünü yapmış olan Çin, Batı mânasında bir terakkiye mazhar olamamıştır. Batının yegâne vasfı tekniğini ilme dayamış olmasıdır ve bugünkü gelişmesini de “teknolojiye, tatbikî ilim muamelesi yapmış olmasına”⁷⁵ borçludur.

Şu hâlde gerek medeniyet ve gerekse terakkiye terbiyenin analık yaptığı söylenebilir. Zira insana has olan terbiye vasıtasıyla, beşerin her gün artan ilim ve tecrübesi yeni nesillere aktarılarak teraküm sağlanabilmekte-

⁷² Alain, a.g.e. p. 8-9.

⁷³ Keşfü’z-Zünûn, 1/24; İbn Haldun (v. 808), *Mukaddime*, s. 429, Beyrut (Tarihsiz).

⁷⁴ İbn Haldun, a.g.e., s. 399-400.

⁷⁵ Bak. J. U. Nef, *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, s. 82, çvr. Erol Güngör, 1000 Temel Eser, M.E.B. Yayını, İstanbul 1970.

dir. Fıtraten medenî (medenîyyun bi't-tab⁷⁶) olan insan, terbiyeye ehemmiyet verdikçe medenîleşmiş, medenîleştikçe terbiyenin ehemmiyetini kavramış ve terbiye faaliyetlerini kesifleştirerek artırmıştır. Son zamanlarda yapılan araştırmalara dayanılarak “Endüstriyel kalkınmada” en önemli faktörün terbiye olduğu, “fiziki yatırım ve kapitalin (sermâye)” çok az bir değer taşıdığı ortaya çıkarılmış,⁷⁷ bir memleketin kalkınmasında zarurî şartlardan olan *kalifiye işçilik, teknik bilgi ve sermâye yatırımı* üçlüsünden “ilk ikisinin ancak terbiye ile elde edileceği, bu evsaftaki kadronun az sermâye ile çok iş yapacağı”⁷⁸ herkesçe kabul edilmiş, netîce olarak modern cemiyetin inkişâfında terbiyenin gittikçe artan bir tesîre sahip olduğu te'yîd edilmiştir.⁷⁹

Bugün ileri cemiyetlerle geri cemiyetler arasındaki farkı terbiye faaliyetlerinin eskilik ve yeniliği, kaliteli veya kalitesiz oluşlarıyla izah etmek mümkündür. Bunun ciddî şekilde ele alınıp yaygınlaştırılması ileri cemiyetlerde eski bir geçmişe sahipken geri cemiyetlerde bu işe yeni başlanmaktadır. Kalite ise kıyaslanamayacak kadar farklıdır. Geri cemiyetler fertlerini okuma yazma seviyesine bile çıkaramamışken, ileri cemiyetler ferdin mecburî tahsil müddetini artırma cihetine gitmiştir. Meselâ İngiltere’de bu mecburiyet 1870’te “Forster Act” tarafından 10. yaş olarak tespit edilmiş iken, 1893’te 11. yaşa, 1899’da 12. yaşa yükseltilmiştir. 1918’de çıkarılan bir kanûnla tedrisâtın 2-18 yaşları arasını kaplaması, ancak 2-5 yaşları ile, 14-18 yaşları arasının ihtiyarî olması kararlaştırılmıştır.⁸⁰ Danimarka’da ilkokul müddeti 1975’den bu yana 9 yıldan 10 yıla çıkarılmıştır.⁸¹ İlkokula 7 yaşında başlamak zorunda olan İsveç’te, 1 Haziran 1975’den bu yana 6 yaşındaki çocuk anaokuluna mecbur edilmeye başlanmıştır.⁸² İlkokulu

⁷⁶ *Keşfü’z-Zünûn* 1/24, 381; *Dihlevî* 2/732; *Kınalıâzde* 2/2.

⁷⁷ Bak. H. Doğan, *Endüstriyel Kalkınma ve Eğitim*, (makale) A. Ü. Eğitim. Fak. Dergisi, 1969 sayısı, s. 39.

⁷⁸ J. Vaizey, *L’Education Dans Le Monde Moderne*, p. 52, Hachette, Paris 1967.

⁷⁹ J. Lindemans, J. Moerman, C. Petit, *Enseignement, Education; Culture (Recueille de textes Conciliaires)*, p. 113, Paris, Centurion, 1968.

⁸⁰ J. Dulok, *L’Enseignement en Grondef-Sreîagne*, p. 75, Armand Colin, Paris 1968.

⁸¹ Bak. *Le Monde L’Education*, No. 8, p. 87, Juillet-Aoul 1975.

⁸² *Aynı mecmua*, No. 1, p. 21, Decembre 1974.

5 yaşından itibaren başlatmayı düşünen Belçika'da 2, 5 yaşına basan her çocuk anaokuluna konabilmektedir.⁸³

Yapılan yeni tetkiklere istinaden ilkokul devresinin bütün Avrupa'da 5-16 yaşları arasını kaplaması⁸⁴ ve hattâ bunun, kısmen tatbiki ve kısmen nazarı olarak, 18 veya 19 yaşlarına kadar uzatılması teklif edilmektedir.⁸⁵ Günümüz Amerika'sında bu mecburî safha 17-18 yaş olarak Rusya'da da 18 yaş olarak tatbik edilmektedir.⁸⁶

Keza talim ve terbiye hizmetleri için millî bütçeden ayrılan mâlî yekûn de gittikçe artmaktadır. Meselâ bu, Fransa'da 1952'de bütçenin % 7, 21'i iken tedricî bir artışla 1968'de % 17.4'e ulaşmıştır.⁸⁷ İngiltere'de 1935'de % 3 iken 1960'da % 5'i aşmıştır.⁸⁸

42 Terbiyecilerin, bilhassa son zamanlarda, üzerinde durdukları bir husus, gittikçe makineye ve zekânın mahsulü olan tekniğe dökülen yarınki modern hayata ferdi intibak ettirmek, yeni nesilleri ona göre yetiştirmektir. Yeni düzen; eskisinden çok farklıdır. Her fert intibak için hususî bir terbiyeye muhtaç olduğu gibi, cemiyet terakkisinin devamı için de beyin kabiliyetleri son derece geliştirilmiş insanlara ihtiyaç vardır.⁸⁹ Hâlbuki insan dünyaya mahdud imkân ve kabiliyetlerle gelmektedir. İnsanı hayata intibak ettirmenin, yarının ihtiyaçlarına cevap verecek teknisyeni hazırlamanın tek yolu terbiyedir. Bilhassa spor sahasında her yıl yeni rekorların kırılması hâdisesine dayanarak, hususî gayret ve temrinlerle insan kapasitesinin fikrî (entelektüel) sahalarda da inkişaf ettirilebileceği kanaatini izhar eden terbiyeciler,⁹⁰ yarına matuf alınması gereken tedbirler meyanında mecburî tedris müddetinin artırılmasını ve bu meyanda ilkokul öncesi devrenin de

⁸³ Aynı mecmua, aynı sayı, aynı sayfa.

⁸⁴ B. Schwartz, a.g.c. p. 90.

⁸⁵ Aynı eser p. 12.

⁸⁶ Mâdici Angela, *L'Ectucation Nouvelle*, p. 8, 9. pm edt; PUF, Paris 1972

⁸⁷ Bak. A. Proste, a.g.c., p. 487

⁸⁸ Bak. J. Voizey, a.g.c., p. 147-149.

⁸⁹ Teknik karşısında ilmi formasyon ihtiyacının ne nispette arttığını belirtmek için Fourastie'nin şu misâli burada kayda değer; "Mimar bir yılda inşa edilen şeyi iki ayda etüd etmeye alışmıştı. Şimdi ise iki ayda inşa edebilmek için bir yıl etüd etmek gerekecektir." (bak. G. Mialaret, *introduction à la Pedagogie*, p. 19, PUF, Paris 1967.

⁹⁰ G. Maleret, a.g.c., p. 31-32

değerlendirilmesini teklif etmektedirler. Az yukarıda, şimdiden bazı Avrupa memleketlerinde ana okullarının kanûnî mecburiyet hâline konduğunu belirttik, ilkokul öncesi devreye ehemmiyet vermeye sevk eden husus, psikoloji sahasında yapılan ilmî çalışmalarda ulaşılan neticelerdir. Mezkûr çalışmalar, çocuğun fikrî gelişmesinde bilhassa ailevî ve içtimâî şartların rolünü ortaya çıkarmış, müreffeh muhitlerin çocuklarının daha doğuştan, fakir muhitlerin çocuklarına üstün olacağı inancı yerine, çocuğun gelişmesinde, konuşma kapasitesini kazanmasında, tecrübeler edinmesinde, hayâtının akışına yön veren saik ve alâkaların inkişâfında ailevî şartların rol oynadığı şuurunu ikâme etmiştir.⁹¹

Bu sebeple, doğumunun ilk yıllarından -hattâ 3-6 aylıktan itibaren de olabileceği kabul edilmiştir- itibaren bütün Avrupalı çocukların en iyi yetişme şartlarına göre tanzim ve teçhiz edilmiş “*çocuk merkezleri*”ne alınması, burada husûsî sûrette yetiştirilmiş mürebbîlerin nezâret ve terbiyelerine verilmesi teklif edilmektedir.⁹²

Böylece, bizzat terbiye sistemi tarafından, tabiî, iktisadî, içtimaî veya kültürel noksanlıklar telâfi edilmiş olarak, çoktandır sözü edilen “tedrisatta fırsat eşitliği” prensibi gerçekleşmiş olacaktır. Gelecekte gerçekleşmesi için üzerinde durulan, bunu tamamlayıcı bir diğer husus, çocuklara arzu edilen terbiyeyi vermede anne ve babanın da iştirakini sağlamak için onların yetiştirilmesini de plâna almaktır.⁹³ Böylece, bir taraftan, çocukları doğumlarının 3-6 ayından itibaren “*bir nevî okullaştırma*”, diğer taraftan ileri yaşta olanları yeni şartlara intibak ettirmek içim mütemâdi bir tâlime tâbi tutma gayretine giren Batı, ilim talebini “beşikten mezara” kadar

43

⁹¹ Aynı eser p. 37

⁹² (B. Schwartz, a.g.e., p. 87. Bu kitap, 1954’de Cenevre’de kurulan Fondtion Europeenne de la Culture müessesesince teşkil edilen ‘Plân Europ 2.090’ (2.000 yılı Avrupasının Plânı) komisyonu tarafından hazırlanmıştır. Günümüz cemiyetinin takip ettiği seyri inceleyerek 2.000 yılı cemiyetinin ilmî, teknik, kültürel, içtimâî vs. çeşitli sahalarda ulaşacağı seviyeyi tahmin ederek ona göre projeler hazırlamak, teklifler sunmak gayesiyle çalışmaktadır. Bu kitapta geleceğin terbiye ve tedrisatının dayanacağı ana prensipler meyânında fırsat eşitliği, terbiyenin devamlılığı, kendi kendini yetiştirme, dil-din-renk-milliyet tefrikinin yapılmaması vs. sayılır, ismi geçen müessesenin bir diğer neşriyatının adı: L’Europs En l’An 2.000 (Fayard, Paris 1972) yani, ‘2, 000 yılında Avrupa’. Eser bir heyet tarafından hazırlanmıştır.

⁹³ B. Schwartz, a.g.e. p. 83-89

yapmayı nazariyattan fiiliyata geçirmeye teşebbüs etmiş olmakla kalmayıp; A. Sauvy'nin, Avrupa memleketlerinin sırrı olarak tavsif ettiği: “*Dâima, diğer memleketlerin henüz yapmasını bilemedikleri şeyi yapmak*”⁹⁴ prensibini en mühim bir sahada tatbik mevkiine koyma gayretine girmiş oluyor.⁹⁵

7. Hz. Peygamber ve Terbiye

İbn Mâce'nin tahriş ettiği bir rivayette Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) إِنَّمَا بُعِثْتُ مُعَلِّمًا “Ben ancak bir muallim olarak gönderildim.” diyerek kendisini bir muallim, bir mürebbî ve bir terbiyeci olarak tanıtmaktadır.⁹⁶ Bu hadis bize Peygamberlik müessesesi gibi, beşer tarihinde birinci derecede rol oynayan bir müessesenin esas vazifesinin ne olduğunu göstermekle kalmaz, terbiyenin ehemmiyetine de dikkat çeker. Esasen insanın anne ve babasının telkiniyle herhangi bir dine intisâb edeceğini söylemekle bunu daha vazih olarak dile getirmiş olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sadece dinin değil, sonradan iktisâb edilen bütün bilgi, tecrübe ve alışkanlıkların da, yani insanın sahip olduğu şahsiyetin tamamının terbiye eseri olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Ancak hadiste, şahsiyetin yapısına giren en mühim unsur olan akide unsurunun zikriyle bu söylenmiş oluyor.

44 Peygamberliğin en mühim gayesi terbiye olunca, yeni yetişen neslin sorumlularının da en mühim vazifesi terbiye olmalıdır. Bu sebeple Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) çocukların terbiyesinden behemehal babaları sorumlu tutmuş, ulema da, baba olmadığı takdirde dede, anne, vâsi, kayyim vs. den her kim velayeti üzerine almışsa ona,⁹⁷ hiç birinin bulun-

⁹⁴ G. Mialaret. a.g.e., p. 47

⁹⁵ Çocuğun yetişme şartlarının “doğduğu andan itibaren islâhı” fikrini prensip olarak takdir ediyoruz. Ancak, çocuğun ilk yıllarında aile muhitinden uzak tutulmasını normal görmüyoruz. Çocuğun en çok muhtaç olduğu ailevî şefkat ve alâkanın boşluğunu diğer imkânların mükemmelliği telâfi edebilir mi, bu durum ne gibi, yan tesirler husule getirecektir? Önce bu suallerin cevabını araştırmak gerekecek kanaatindeyiz.

⁹⁶ İbn Mâce, *Mukaddime* 17 (1/83, 229. H.)

⁹⁷ Bak. Nevevî, *Fetâvâ'l-İmâmi'n-Nevevî*, Yzm. Yeni Cami, Nü. 656, 290/a; İmâmzâde Muhammed İbn Ebî Bekr (v. 573, 1177), *Şir'atü'l-İslâm ilâ Dârî's-Selâm*, Yzm. Tırnovalı, Nu. 920, 45/b; *Hicâzîzâde, Muhammed İbn Şeyh Muhammed, Risale fi'n-Nikâh*, Yzm. İbrahim Efendi, Nü. 859/9, 98/b

madığı hallerde Sultan'a⁹⁸ tevdi ederek çocuğu mürebbîsiz bırakmamıştır. Ebû Hureyre'den gelen rivayette: "Çocuğun, babası üzerindeki haklarından biri, ismini ve edebini güzel yapmasıdır..." denmektedir.⁹⁹ Abdullah İbn Ebî Cemre, kişinin vesayeti altında bulunanlara (zevce, çocuk, köle vs.) karşı hukukî mükellefiyetlerinin en mühimi olarak, onların diyanetlerinin hıfzını zikreder. Özet olarak: "Bu husus, şeriat nazarında, câhil ve âlim herkesçe bilinen kisve, nafaka ve süknâdan daha ehemmiyetlidir ve te'kidli olarak ifade edilmiştir; şöyle ki: Kisve ve nafaka mükellefiyeti darlık ve imkânsızlık hâlinde sâkit olduğu hâlde, dine irşad ve onun talîmi hiçbir sûrette sâkit olmaz" der ve herkesin daha az mühim olan kisve ve nafaka mükellefiyetini bildiği hâlde terbiye mükellefiyetini aynı derecede bilmediğini söyleyerek bu gafletin sebeplerini açıklar.¹⁰⁰

Terbiye, şu hâlde, mikro plânda çocukta şahsiyeti inşâ faaliyeti, makro plânda da yarınki cemiyeti kurma ameliyesidir. Bu hayatî vazifenin ehemmiyetini Müslüman vicdana nakşetmek için gerek Kur'ân-ı Kerîm'in âyetlerinde ve gerekse Hz. Peygamber'in (sallallahu alcyhi ve sellem) hadislerinde mükerrer beyânlar gelmiştir.

Âyet-i Kerîme'de: "*Ey imân edenler, kendinizi ve aile halkınızı yakıtı taş ve insanlar olan ateşten koruyun.*" (Tahrim, 66/6) denmektedir. Burada emredilen korumanın te'dîb, tehzîb, güzel ahlâkî talîm, kötü arkadaşlardan korumak, zevk için yemeye (tenâ'um) alıştırmamak, zîneti ve konforu sevdirmemek vs. gibi terbiye faaliyetleri" olduğu belirtilmiştir.¹⁰¹ Bir başka âyette de: "*Ey iman edenler, zevceleriniz ve evlatlarınızdan bir kısmı size bir nevi düşmandır o hâlde onlardan sakının (...)* mallarınız ve evlatlarınız (sizin için) bir fitnedir..." (Tegâbun, 64/115) buyrulmaktadır. Burada fitneden maksadın "imtihan vesilesi" olduğu belirtilmiştir¹⁰² ki bu imtihanı kazanmanın tek yolu, onlara karşı vazifeleri yapmak, ahlâklarını güzel kılmak, onları hayata en iyi şekilde hazırlamaktır. Aksi takdîrde âhiretteki mesuliyetinden başka, daha dünyâda iken onlardan ukûkla karşılaşacaktır. İzahına

45

⁹⁸ Sefârinî, Muhammed İbn Ahmed (v. 1188), *Gızâu'l-Elbâb* 1/203, Mısır 1325.

⁹⁹ *Feyzu'l-Kadîr* 2/538, (2489. H.); Münâvî: "Hadis zayıf fakat şahidi var" der.

¹⁰⁰ el-Ezdî, Abdullah İbn Ebî Cemre (v. 689), *Behcetü'n-Nüfûs*, 2/47 Beyrut 1972.

¹⁰¹ Gazzâlî, *İhyâ* 3/72; Bkz. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr* 5/257

¹⁰² İbn Kesîr, *Tefsîr* 7/31.

ilerde genişçe yer vereceğimiz: “Çocuğunun kendisine iyi davranmasında ona yardımcı olan babaya Allah rahmetini bol kulsın.” hadisi bu mânâda gelmiştir.¹⁰³ Za’fına rağmen âyetin manâsıyla desteklenen şu hadis de aile karşısında teyakkuza çağırmaktadır: “Asıl düşman, öldürdüğün takdirde, senin için bir nur olan, seni öldürdüğü takdirde (şehâdetine sebep olarak) cennete gönderen düşman değildir, hakîki ve en büyük düşmanın kendi sulbünden gelen evlâdın, sonra tasarrufun altında bulunan malındır.”¹⁰⁴ Kişinin fitnessinin ehli, malı ve çocuğunda bulunduğunu ifade eden bir Buhârî hadisinin¹⁰⁵ şerhi sadedinde Abdullah İbn Ebi Cemre, *fitne* ile imtihan kastedildiğini belirttikten sonra ehli ve çocuklarıyla imtihandan muradın onlara karşı vazifelerini yapıp yapmaması olduğunu söyler.¹⁰⁶ Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadislerinde “terbiye vazifesi”, *cihâd* gibi en çok faziletli bilinen bir faaliyete takdim edilmiştir. Kendisine cihâda çıkmak üzere müracaat eden kimselerin geride, çoluk çocuklarına bakacak kimseleri olmadığını anlayınca: “Onların yanına dön, zira cihâdın iyisi onların içerisinde” diyerek geri çevirmiştir.¹⁰⁷

Taberânî’nin bir tahricine göre, Hz. Peygamber’e güçlü kuvvetli, sağlığı yerinde bir adam uğrar. Onun bu hâli Ashabın dikkatini çeker ve Ashâb’tan bir kısmı: “Yâ Resûlallâh! Keşke şu adam Allah yolunda (çalışır) olsaydı.” der. Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) cevabı şu olur: “Eğer bu adam küçük çocuğu için çalışıyorsa Allah yolundadır, yaşlı anne-babası için çalışıyorsa Allah yolundadır, nefsinin iffetini korumak için çalışıyorsa Allah yolundadır, ehli için çalışmak için çıkmışsa Allah yolundadır. Ancak tefâhur ve övünmek için çıkmışsa tâğüt (şeytan) yolundadır.”¹⁰⁸

Çocukların yetişmesinde onlara gösterilecek ilginin cihaddan üstün

¹⁰³ *Feyzu’l-Kadîr*, M, 29. Bak. s. 175.

¹⁰⁴ el-Heysemî, *Mecmau’z-Zevâid* 10/245 (Zy).

¹⁰⁵ Buhârî, *Mevâkitu’s-Salât* 4 (1/140).

¹⁰⁶ *Behcetü’n-Nüfûs* 1/199.

¹⁰⁷ İbn Hacer (v. 852), *el-Metalibü’l-Âliye bi Zevaidi’l-Mesânidi’s-Semaniye* 2/83 (1718. H.) (sıkât), Kuveyt 1973. İlerde bu husus ayrıca izah edilecektir. Bak. s. 315.

¹⁰⁸ Taberânî, Ebu’l-Kâsım, Süleyman İbn Ahmed (v. 360) *el-Mu’cemu’s-Sağîr* 2/60, Kahire 1968.

olduğuna dair kanaatin Müslümanlar arasında yerleşmiş bulunduğunu gösteren, Taberânî'nin bir rivayeti aynen şöyle: İbn Mübarek, kardeşleriyle beraber olduğu bir gazvede onlara sorar: İçinde bulunduğumuz cihaddan daha efdal bir amel biliyor musunuz? Hayır, bilmiyoruz cevabını alınca: "Ben biliyorum, iffetli bir adam düşünün, ailesi, çoluk çocuğu var. Geceleyn kalkar, uyumakta olan çocukları kontrol eder, üstü açılanları örter, işte bunun ameli bizimkinden efdaldır." der.¹⁰⁹ Keza rivayete göre Halife Mansur hapiste bulunan Emevilere sordurur: Hapis sırasında size en ziyade zor gelen şey nedir? Şu cevabı verirler: "Çocuklarımızın te'dîbinden mahrum kaldık."¹¹⁰ Süfyân-ı Sevrî: "Kişiye, çocuğunu hadis öğrenmeye zorlaması gerekir, zira o, bundan mesuldür." der. İbn Ömer de: "Oğlunu te'dîb et, zira bundan mesulsün, te'dîb olarak ne yaptın, neler öğrettin? diye hesaba çekileceksin." der.¹¹¹

Sünnete göre sadece çocukların değil, velayeti altında bulunan hizmetçi ve kölenin de terbiyesi ihmal edilmemelidir. Hatta bunların terbiyesi daha mühimdir: "Kimin yanında cariye (kadın köle) bulunur da onu güzelce terbiye ve talim eder, sonra âzâd edip tezevvüç ederse Allah onun mükâfatını çifte yapar."¹¹²

Çocukların terbiyesine teşvik ve terğîb sadedinde Hz. Peygamber'in bâzı sözleri:

"Çocuklarınıza ikram edin ve terbiyelerini güzel yapın."¹¹³

"Kişinin öldükten sonra geride bıraktığı şeylerin en hayırlısı, kendisine dua eden salih bir evlat, sevabı kendisine ulaşan sadaka-ı cariye, kendisinden sonra halkın amel ettiği ilimdir."¹¹⁴

"Bir baba evlâdına güzel edepten daha efdal bir şey hediye etmez."¹¹⁵

47

¹⁰⁹ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Ayni'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm*, 1/215, Beyrut 1352.

¹¹⁰ Dr. Muhammed Es'ad Talas, *et-Terbiye ve't-Ta'lim fi'l-İslâm*, s. 51, Beyrut 1957.

¹¹¹ Bak, İbnü'l-Kayyîm, *Tuhfe*, s. 124.

¹¹² Buhârî, *İlm* 31 (1/35); Müslim, *İmân* 241 (1/134, 154. H.).

¹¹³ İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1211. 3671. H.).

¹¹⁴ Bak. Ebû Dâvûd, *Vesâya* 14 (3/117, 2880, H.); Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağır* 1/141: Ahmed İbn Hanbel (v. 241), *Müsned*, Kahire 1313, 5/269. Sa'îd İbnü'l-Müseyyeb: "Kişi öldükten sonra çocuğunun duası sayesinde mertebesi yükselir." der ve semâyı göstererek ellerini kaldırırdı (Mâlik İbn Enes, *Muvatta* 1/169).

¹¹⁵ *Müstedrek* 4/263 (mürsel); Müsnedu Abd İbn Humeyd, Yzm. Ayasofya, Nü. O, 894, 54/a

“Kişinin çocuğunu (bir kerecik¹¹⁶) te'dîb etmesi,¹¹⁷ kendisi için bir sâ¹¹⁸ miktarında (yiyecek) tasadduk etmesinden daha hayırlıdır.”¹¹⁹ denmektedir. Müstedrek'te gelen vechinde: “... Her gün yarım sâ tasadduk etmesinden...”¹²⁰ denmektedir.

Hülâsa, “mü'min kişiye verilenlerin en hayırlısı” olarak tavsif edilen “huluk-ı hasen”in¹²¹ çocuğa kazandırılması ısrarla babadan ve cemiyet-ten istenmiş, Müslümanlarca “salâh Allah'tan (olsa da) edebîn âbâdan (çocukların babalarından) olacağı” kabul edilmiştir.¹²² İbnü'l-Kayyîm: “Çocukların çoğundaki bozukluğun sebebi, babalarıdır, onlar, babalarının ihmali, dinin farz vs sünnetlerini öğretme işini terk etmeleri yüzünden bozulmuşlardır.” der.¹²³

8. Terbiyenin İmkânı ve Çocuk Fıtratı Hakkındaki Telakki

Terbiye ve ahlâk kitaplarının hemen hemen hepsinde temas edilen bir konu, terbiyenin mümkün olup olmadığıdır. Bu sual, terbiye kelimesine verdiğimiz geniş kapsamlı “kültür verme faaliyeti” manası açısından şüphesiz saçma olur. Çünkü insan, behemehal hayatta bir şeyler öğrenecektir. Hayvanlar gibi tabii insiyakları üzerine hayatını idame ettiremez. Ancak, terbiyeyi daha dar bir manada alır, kişiye güzel ahlâk vermek, kötü vasıflarını izale etmek manasında mütalâa edersek o zaman, terbiye mümkün mü değil mi diye bir münakaşa mana kazanabilir.

Hemen belirtelim ki, bu açıdan yapılan münakaşanın tarihî çok eskilere dayanır. Batı'da ta Aristo'dan bu yana mesele münakaşa edilmiş, başta

¹¹⁶ Mübarekfürî, *Tuhfetü'l-Ahvezi* 6/83

¹¹⁷ Münâvî, Te'dîb'in meviza, Vaid, tehdid. Darb. habs, atiyye, ihsan, iyilik gibi nevlere olduğunu belirtir. (*Feyzu'l-Kadîr* 5/257)

¹¹⁸ Sâ (Sa'): Üzümlük, hurma, buğday gibi yiyecek neviden kuruların ölçüğü olup 4 müdd ağırlığındadır. 1 müdd = 530 gram, 1 sâ = 2120 gram tutar. Fazla bilgi için bak. Ahmed Naim, *Tecrid*, 1/166-167

¹¹⁹ Tirmizî, *Birr* 33 (6/186, 1952. H.)

¹²⁰ *Müstedrek* 4/263

¹²¹ *Feyzu'l-Kadîr*, 3/489, (4079. H.) (Sh.)

¹²² Buhârî, *el-Edebü'l-Müfred*, s. 46-47 (92. H.), Kahire 1379; Sefârîni, 1/203.

¹²³ İbnü'l-Kayyîm, *Tuhfe*, s. 136.

Aristo olmak üzere Lock, Rousseau, Erasme gibi filozoflar insan ruhunu, her bilgiyi, her ahlâkı almaya kabil boş bir levhaya, bal mumuna, ekim yapılmamış verimli tarlaya vs. benzetirken Goethe, Schopenhauer gibi diğer bir kısmı da karakterin doğuştan sabit şekilde tespit edildiğini, terbiye ile hiçbir şeyin değişmeyeceğini iddia etmişlerdir.¹²⁴

Bu mesele Müslüman âlimleri nezdinde de aynı şekilde münakaşa edilmiştir. Onları münakaşaya sevk eden husus, iki tarafa da yorumlanabilecek müşahedenin âyet ve hadiste yer eden delillerle desteklenmiş olmasıdır. Yani her iki görüşü benimseyenler de kendilerine nassî deliller getirmektedirler. Burada, yapılan münakaşayı tekrar edip her iki tarafın da delillerini serdetmekten ziyade, terbiye nokta-ı nazarından kabul edilmiş ana fikre temas edeceğiz.

Hemen hemen, terbiye ve ahlâk meselelerine temas eden bütün müelliflerce ittifakla kabul edilen ve hemen hemen her seferinde aynı kelimelerle tekrar edilen ana fikir şudur:

ان الصبى امانة عند والديه وقلبه الطاهر جوهره نفيسة ساذجة خالية عن
كل نقش وصورة وهو قابل لكل نقش وقابل لكل ما يمال به اليه فان
عود الخير وعلمه نشأ عليه وسعد فى الدنيا والاخرة

Yani: Çocuk ebeveyninin yanında bir emanettir. Temiz kalbi de her çeşit nakış ve sûretten hali, saf, kıymetli bir cevherdir. O her nakışa kâbil olduğu gibi, meylettirilen her şeyi almaya da kâbilidir. Eğer o, hayra alıştırılır, hayır öğretilirse, hayır üzere büyür, dünya ve âhirette mes'ûd olur...¹²⁵ Daha önce temas ettiğimiz “Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmezler olarak çıkardı.” mealindeki âyeti ile, “Her çocuk fitrat üzere doğar, konuşmaya başlayınca kadar bu hal üzere devam eder, sonra anne ve babalarının tesiriyle Yahudi, Hıristiyan, Mecûsî vs. olurlar.” mealindeki hadis de¹²⁶ bu telakkiyi te'yîd eder. Ayrıca insanları iyiliğe,

¹²⁴ Bak. J. Lelf, a.g.e., s. 3-4; B. Roussssl, *Terbiyeye Dâir*, s. 29, Çev. Hamit Dereli, Ankara 1954.

¹²⁵ İbnü'l-Hâcc el-Mâlikî (v. 737/1336), *el-Medhal* 3/310; *İhyâ* 3/72; *Edebü'l-Mu'âşere* (müellifi meçhul), Yzm. Fatih, Nü. 2610, 21/a; *Şir'atü'l-İslâm* 85/b.

¹²⁶ Bu hadisle ilgili izahat için bak. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 10/130; 12/459; 14/295; İbn Kesîr, *Tefsîr* 2/395; 3/57, 200, 542; 4/290, 291; 5/360; el-İrâkî, *Tarhu't-Tesrib fi Şerhi't-Takrib*,

49 islâh-ı nefse, çoluk çocuğun terbiyesi ile ilgilenmeye, halkı irşada çağırın bütün âyet¹²⁷ ve hadisler de bu mânâyı müeyyiddir. Esasen peygamberlik müessesesi, âhret inancı vs. bu telakki ile bir mana kazanmaktadır. Bu sebeple doğan çocuğun ne küfür ne tasdik üzere, ne hayır, ne şer üzere, yaratılmayıp her iki tarafa meyledecek şekilde yaratıldığı, iyi kötü bütün ahlâka ve her çeşit ilme sadece kabiliyeti olduğu ittifakla belirtilmiştir.¹²⁸ Kınalızâde bunu: “Etfâlin levh-ı idrâki sâde olmakla her cânibe kâbildir.” diye kısaca ifâde eder.¹²⁹

İnsan yaratılıştta nötr olmakla beraber hayırdan çok şer istikâmetine kayacağı, fitrî durumunun bunu iktizâ ettiği, bu sebeple behemahal terbiye sûretiyle iyi huyların meleke şekline getirilmesinin lüzumu kabul edilmektedir. Hz. Ömer’in: “İnsanda on ahlâk vardır, bunlardan dokuzu iyidir, biri de kötü. Bu kötü diğerlerini de bozar...” dediği rivayet olunur.¹³⁰ Bu keyfiyeti izah sadedinde İbnü'l-Arabî şu açıklamaya yer verir: “... Güzel ahlâk üzere *mecebûl* olanlar cidden azdır. Kötü ahlâk üzere *mecebûl* olanlar ise insanların çoğunluğunu teşkil eder. Zira insan tabiatına galebe çalan şerdir. Bu sebeple eğer insan, fikrini, temyiz gücünü, haya duygusunu, korunma (melekesini) kullanmaksızın kendisini tabiatının akışına bırakıverecek olsa ona hayvani huylar galebe çalar. Zira insan fikir ve temyiz vasıflarıyla hayvandan ayrılır. Bunları kullanmazsa, âdetlerinde onlara iştirak eder, kuvvet-i şeheviye her çeşidi ile onu istilâ eder, haya uzaklaşır, yok olur...”¹³¹ İ. H. Bursevî, bu çeşit kimselere “kemâl-i insanî”den mahrum oldukları için “nesnâs (maymun) hükmündedirler” der.¹³² Aynı görüşü paylaşan Mâverdî, akıl vs. ye güvenmeyip her dâim nefsin te'dibiyle uğ-

Bulak 1353 (baskısından ofset), 2/72-73; Azimâbâdi, *Avnu'l-Ma'bûd* 12/487; *Feyzu'l-Kadir* 5/33; Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezi* 6/344

¹²⁷ Mesela bak. Al-i İmran, 3/3-4; İbrahim, 14/1; Zuhuruf, 43/1; Nahl, 16/126 vs.

¹²⁸ *İhyâ* 3/74; el-İrâkî, *Tarhu'r-Tesrib* 7/225-26, *Resâilu İhvani's-Safâ*, 1/228, Mısır, 1928.

¹²⁹ Kınalızâde, *Ahlâk-ı Alâî* 2/31.

¹³⁰ el-Hâkim, *Müstedrek* 3/310 (B.M.), Haydarâbâd, Deken 1335.

¹³¹ İbn Arabî, Muhyiddîn (v. 638/1240), *Tehzibu'l-Ahlâk (Mecmu'atu'r-Resâil* içerisinde), s. 130, Mısır (Tarihsiz).

¹³² İ. H. Bursevî (v. 1137), *Tuhfe-i Atâiyye*, Yzm. Mihrişah Sultan, Nü. 192, 9/b

raşmanın lüzumuna dikkat çektikten sonra: “Zirâ edeb tecrübe ile kazanılır.” der.¹³³

Nefsin tehzîb ve tathîri ile uğraşmak, onu mütemâdi olarak te'dîb konusu yapmak İslâm ahlâkiyâtının ana vasıflarından biridir. Hatta bu inancın sonucu olarak terbiye 1- Ebeveynin çocuğuna vermesi gereken terbiye, 2- Kişinin kendi kendine vermesi gereken terbiye diye ikiye ayrılmış, birinci terbiye ikincinin, büyüdüğü vakit fert tarafından kabulü için, çocuğun terbiye prensiplerine küçükten alıştırılması, ünsiyet peyda etmesi için lüzumlu ve şart görülmüştür.¹³⁴

50

Terbiyeyi yaş farkı gözetmeksizin ölünceye kadar devam eden mütemâdi bir faaliyet kılan husus *nefis* hakkındaki bu görüş olsa gerek. Hz. Peygamber kişiye en büyük düşman olarak nefisini göstermiştir:

اعدى اعدائك نفسك التى بين جنبيك “Senin en büyük düşmanın önündeki nefisindir.”¹³⁵ Âyet-i kerîme’de: “Nefis gerçekten kötülüğü şiddetle emreder.” (Yûsuf, 12/53) buyrulur. Keza, yine âyet-i kerîme’de: “Nefislerinizi temize çıkarmayın.” (Necm, 53/32) denmektedir. Bunları nazar-ı dikkate alan İslâm ahlâkçıları “nefis hakkında hüsn-ü zan beslemeyip”¹³⁶ daima kötüye çağırıcı olduğunu kabul etmeyi, ahlâkiyatın temel prensiplerinden biri yapmışlardır.

Ahlâk görüşüyle ilgili olarak bilinmesi gereken bir diğer telakki, kalp hakkındadır. İnsan kalbinin çok değişken olduğu belirtilir. Hadiste: “Kalbe, *kalp* denmesinin sebebi değişkenliği (tekallübü) dir. Kalbin misali çölde bir ağacın köküne takılmış ve esen rüzgârla içten dışa çevrilip duran bir kuş tüyünün misalidir.” buyrulur.¹³⁷ Bir başka rivayette ise: “Âdemoğlunun kalbi, tıpkı serçe gibidir. Bir günde yedi kere değişir.”¹³⁸ denmektedir. Bu değişme, “iyiden kötüye olabileceği gibi, kötüden iyiye

¹³³ Mâverdi, Ali İbn Muhammed (v. 450/1058), *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 177, İst. 1299.

¹³⁴ Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 179.

¹³⁵ Hadisi Beyhâkî, *ez-Zühûd*'de zayıf bir senedle rivayet etmiştir. Ancak şâhidi mevcuttur (Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ* 1/143). Hadis zayıf olmakla beraber, ahlakçılar, umumiyetle bununla istihâdda buldukları için ahlâkî bir telakkiyi ifade etmektedir.

¹³⁶ Mâverdi, *a.g.e.*, s. 179-180

¹³⁷ Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr* 3/2 (2505. H.) (Sh).

¹³⁸ *Müstedrek* 4/307 (munkatı): *Metâlibü'l-Âliye*, 3/39 (2819. H.).

de” olabilir.¹³⁹ Bu değişmeye gıda, iklim, içtimaî muhit, telkîn ve terbiye¹⁴⁰ müessir olduğu gibi “velayet (makam sahibi olma), azl (makamdan düşme), zenginlik, fakirlik, kederler, hastalıklar, yaşın büyüklüğü vs. gibi ârizî sebepler” de müessir olmaktadır.¹⁴¹

51 Bu görüş, gerek tab’an ve gerekse kesben ahlâkî fazilet elde etmiş olan kimseyi “iyilerle düşüp kalkmak, kötülerini terk etmek, eğlence, mîzâh ve münâkaşadan sakınıp ilmî ve fikrî külfetlerden zevk almaya nefsinin alıştırmak (...) sûretiyle, kazanmış olduğu faziletlerini muhafaza”¹⁴² için dâimî bir gayret fikrini doğurmuştur. Yaşanacak muhitin terbiyevî şartlara uygun olması prensibini getirmiştir.

Burada bahsetmemiz gereken son bir nokta, ahlâkın menşei ile ilgili. Bilhassa, daha önce söz konusu ettiğimiz “Yeni Terbiye Görüşü” ile mukayesede bilinmesi gereken ve onunla temelden ihtilâfa düşülen mühim bir husus budur.

Ahlâkın menşei umumiyetle vahy-i İlâhî kabul edilmiştir.¹⁴³ Bunun mânâsı, dinin güzel ahlâktan kabul ettiği şeyler güzeldir, onun kazanılmasına çalışılacak, kötü ahlâktan olarak bildirdiği şeyler de kötüdür, mezmûndur, onlardan kaçınılacak. Bu değerlerden bir kısmını insanların değiştirecek dinin kötü dediğine iyi, veya iyi dediğine kötü demeye hakkı yoktur. Ancak insan aklının normal işleyişi de çoğu durumlarda dinin hükmü ile aynı paralelde hükme varmaktadır.¹⁴⁴ Bu sebeple “Arap, Acem bütün milletler, (yeme, içme, giyme, kalkma, oturma... ya müteallik)¹⁴⁵ ahlâkî asıllarda birleşirler, ihtilâfları sâdece sûret ve görüntüdedir.”¹⁴⁶

Yeni telakki ahlâkî değerlerin içtimâîliği, aklîliği prensibinden hareket ederek bunları beşerîleştirmek (hümanize etmek) ister.

¹³⁹ Mâverdî, a.g.e., s. 188.

¹⁴⁰ *Resâilü İhvânî's-Safâ* 1/229. Burada yıldızların etkisinden de bahsedilmekte ve bunun asıl, diğer müessirlerin ise fîrû olduğu belirtilmektedir.

¹⁴¹ Mâverdî, a.g.e., s. 188

¹⁴² el-İcî, *Ahlâk*, 29/a.

¹⁴³ Bak. Babanzâde, *Ahlâk-ı İslâmiye Esasları*, s. 44, İstanbul 1340; A. H. Akseki, *Ahlâk Dersleri*, Ankara 1340, ilk sayfalar ve 112 ve devamı sayfalar.

¹⁴⁴ *Aynı eser* s. 18-19.

¹⁴⁵ Dihlevî, a.g.e. 2/804.

¹⁴⁶ *Aynı eser* 2/843.

B- TERBİYE SAFHALARI

Burada, terbiyede takip edilen muhtelif safhalar incelenecektir. Bu 52 safhaları önce iki devreye ayırdık: 1- Tedbiri Devre ki evlenmeye verilen kararlar başlayıp doğuma kadar olan devredir. 2- Tatbikî Devre ki bu da doğumla başlayıp ölüme kadar devam eden devredir.

1. Tedbiri Devre

a) *Nikâh Öncesi Tedbirler*

Hz. Peygamber'in evlenme ile ilgili bazı tavsiyeleri nazar-ı itibara alınca, çocuğun ileride sahip olması arzulanan bazı evsaf ve huyları, önceden bir kısım tedbirler almayı gerektirmektedir. Biz bu tedbirleri, terbiye kavramı içerisinde mütalâa ederek terbiyevî faaliyetleri doğum, hatta nikâh safhasından önce başlatmayı uygun bulduk.

Bu, şu demektir: İslâmî telakki, ferdin iradesine bağlı olarak gerçekleştirilmesi mümkün bir kısım şartlar kabul eder ki bu, ileride çocuğun kazanacağı evsâfa menfî veya müspet yönden te'sîr icra edecektir. Bu şartların tahakkuku için tevessül edilen ameliye, çocukla doğrudan doğruya mübaşeret olmadığı için bunları terbiyevî amelden ziyade, terbiyevî tedbir olarak vasıflandırmayı daha uygun bulduk.

Bu tedbirler, daha evlenmeye karar verirken başlamaktadır. Bu mühim karar sırasında -ileriki bahislerde görüleceği üzere-, çocuğun terbiye ve sıhhatli gelişmesinde en mühim unsur olan karı-koca münasebetlerini en güzel ve en istikrarlı bir istikâmette devam ettirecek şartların düşünülmesi, birinci derecede nazara alınması istenmekte, evliliğin, her hâl u kârda geçici olan şehvanî hissiyata bina edilmemesi için dikkat çekilmektedir.

Sünnete göre bu tedbirlerin ilki dindar ve asil kadın seçimidir: "Kadın 53 dört şeyi için nikâh edilir: Malı, güzelliği, hasebi¹⁴⁷ ve dini. Siz dindar

¹⁴⁷ Haseb: Nevevî'nin kaydına göre: "Kişinin ve atalarının fi'l-i cemilidir." Nevevî, Muhyiddin Ebû Zekeriyâ Yahya (v. 677), *Şerhu Müslim*, 10/52, Mısır (tarihsiz); İbn Esîr başka mânâlarla birlikte "kişinin ataları (ve akrabaları) vesilesiyle taşıdığı şeref" mânâsını da kaydeder (İbn Esîr, *Mecdü'd-Din Ebû's-Sa'âdât el-Mubârek İbn Muhammed el-Cezerî* (v. 606),

olanı tercih edin, huzur bulursunuz.”¹⁴⁸ Abd İbn Humeyd’in bir tahricinde de: “Kadınları güzelliği için nikâhlamayın, güzellikleri onları düşürebilir. Malları için de nikâhlamayın, malları onları tuğyan ettirebilir. Dindar olanını alın, dindar kulağı kesik siyâhî bir kadın öbüründen efdaldır...”¹⁴⁹ denmektedir.

“Dindarı tercih” emri, kadın seçiminde yürütülmesi gereken çeşitli mülâhazalara menşe olmuştur. Dihlevî, “zevce olarak seçilecek kadın, kadınlarının âdet ve ahlâkı sâlih ve iyi olan kabile ve bölgeden olması müstehabdır. *Zira insanlar altın ve gümüş gibi bir kısım madenlere benzerler.* Bir kavmin âdet ve gelenekleri insan üzerine galebe çalar ve fitrî bir vasıf hükmüne geçer.” der.¹⁵⁰ İbn Hacer de, “İnsanlardaki şeref sıfatının madenlerdeki vasıf gibi değişmeyeceğine” dikkat çeker.¹⁵¹

Bütün bu mülâhazaları te’yîd eden bir hadiste Hz. Peygamber: “Çöplükte yetişen (kırmızıgül) den sakının.” der. “Bu da ne yâ Resûlallah?” diye sorulunca: “Kötü muhitte yetişen güzel kadındır.” cevâbını verir.¹⁵² Hadiste geçen ve kötü muhit diye tercüme ettiğimiz *menbetu’s-sû*, “kötü asıl”,¹⁵³ “kötü ev”¹⁵⁴ olarak anlaşılmıştır.

54 Aynı mealde olmak üzere Hz. Ömer’den mevkuf olarak rivayet edilen bir hadiste bu hususa sebep de beyân edilmektedir: “Kötü muhitte yetişen güzel kadınlardan sakının, çünkü o, kendi aslına benzeyeni doğurur. Soy

en-Nihâye fi Garîbi’l-Hadis ve’l-Eser, 1/381, Kâhire 1963.

¹⁴⁸ Müslim, Ebu’l-Hüseyn Müslim İbnü’l-Haccâc el-Kuşeyrî (v. 261), Sahîhu Müslim, *Radâ* 53 (2/1086, 1466, H.); Tirmizî, *Nikâh* 4 (4/43. 1086. H.). Nesâî, Ebû Abdirrâhmân Ahmed İbn Şu’ayb ibn Ali (v. 303), Sünen, *Nikâh* 10 (6/65).

¹⁴⁹ Abd İbn Humeyd (v. 294), *Müsned*, Yzm. Ayasofya, Nü: 894, 50/a.

¹⁵⁰ Dihlevî, *Hüccetullah* 2/682. Koyu harfli kısım, hadisten müktebestir: Buhârî. Enbiyâ 19 (4/182); Müslim, *Fedâilu’s-Sahâbe* 199 (4/1958, 2526, H.): *Müsned* 2/539.

¹⁵¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 7/340.

¹⁵² (233) Kârî, *Ş. Aynu’l-İlm* 1/234 (Dâreku’nî’nin *el-Efrâd*’ından naklen) Aynı hadise Şii kaynaklarında da rastlanır. Bak. İbnü’l-Hasani’t-Tûsî (v. 460), *Tehzîbu’l-Ahkâm* 7/400, 403; Küleynî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn Ya’kûb (v. 328), *el-Kâfi* 5, 332. (Schâvî, hadisın Ramahurmüzi, Askerî, İbn Adiyi, Kuda’î, Hatîb ve Deylemî tarafından rivayet edildiğini belirtir. Dâreku’nî sahih olmadığını söylemiştir (*el-Makâsıdu’l-Hasene*, s. 135).

¹⁵³ Ya’kûb İbn Seyyid Alizâde (v. 931), *Mefâtihu’l-Cinân ve Mesâbihu’l-Cenân* s. 439, İstanbul 1273.

¹⁵⁴ İmamzâde, *Şir’atü’l-İslâm* 80/b

sopu iyi olanı (zâtü'l-a'rak) tercih edin. Çünkü o, babası, amcası ve kardeşlerinin mislini doğurur.”¹⁵⁵

Uyûnu'l-Ahbâr'da kaydedilen şu rivayet bu tavsiyelerin halka ne derecede intikâl ettiğini gösterir: Ebû Amr İbn'l-Alâ anlatıyor: “Bir adam: “Ben çocuğumu görmeden anasını almam.” dedi. Bu nasıl olur diye sorulunca: “Kadının annesini ve babasını görürüm, zira çocuk ikisinden birine çeker.” cevabını verdi.¹⁵⁶ Sefârinî bu hususla ilgili olarak İbn Kayyîm el-Cevziyye'den “âkil olan, haşır neşir olacağı, temas edeceği, ortaklık kuracağı, arkadaşlık yapacağı ve evleneceği kimsenin aslına bakar. Zira kötü, kısa zamanda aslına rücû eder.” dediğini nakleder.¹⁵⁷

Evlilikte kız olsun erkek olsun “eyi soydan ve töhmetsiz damardan” bir eş seçmesini, Karamânî (v. 985), “evlâdın ata, ana üzerindeki evvelki hakkı” olarak vasıflandırır.¹⁵⁸

Terbiye kitaplarında yer verilmiş olan ve muhtelif tarihlerden gelmiş olmakla takviye görmüş olmaktan başka, Hâkim tarafından *tashih* edildiği yani sahih addedildiği belirtilen bir başka hadiste: “Nutfeleriniz için araştırma yapın, münasip olanla evlenin.”, “*Nutfeleriniz için araştırma yapın, onu nereye koyacağınıza dikkat edin.*” “... zira kadınlar, oğlan kardeşlerine, kız kardeşlerine benzeyenleri doğururlar.” denmektedir.¹⁵⁹

Müstakbel zevcede aranacak bir başka vasıf, bekârettir. Sünnette bu hususta da ısrar edilmektedir. Hz. Peygamber Câbir İbn Abdillâh'ın bir dulla evlendiğini öğrenince: “Niye bakire ile değil? Sen onunla, o da seninle oynayırdınız.” der.¹⁶⁰ İbn Mâce'nin bir tahrîcinde bakire ile evlen-

¹⁵⁵ Kârî, Ş. *Aynu'l-İlm* 1/234 (*Tuhfetü'l-Arûs*'dan naklen.)

¹⁵⁶ İbn Kuteybe (v. 276), *Uyûnu'l-Ahbâr* 4/3, Kahire 1963.

¹⁵⁷ *Gızâu'l-Elbâb* 2/335

¹⁵⁸ Karamânî, Abdü'l-Latif İbn Durmuş (v. 985), *Âdâb-ı Menâzil*, Yzm. Hüsrevpaşa, Nü: 290, 27/b.

¹⁵⁹ Aclûnî (v. 1162), *Keşfü'l-Hafâ*, Beyrut 1351, 1/301-302 (Hadisi İbn Mâce (*Nikâh* 46 (1/638, 1968. H.) den başka Dârekutnî, Beyhakî, Hâkim vs. rivayet etmişlerdir. Buhârî hadisin mânâsına imâ eden bir bâb verir (*Nikâh* 12 (7/7), İbn Hacer hadisi kavi bulur (*Fethu'l-Bârî* 11/26).

¹⁶⁰ Müslim, *Radâ'*, 53-56 (2/1066-87, 1466. H.); *Fethu'l-Bârî* 11/22-23; Ebû Dâvûd *Nikâh* 4 (2/220, 2050. H.); Tirmizî, *Nikâh* 13 (4/52, 1100. H.); Nesâî, *Nikâh* 6 (6/61); İbn Mâce

medeki hayatî ve terbiyevî sebepler açık bir şekilde ifâde edilir ki bu, konumuz için ehemmiyetlidir: “Bakire olanlarla evlenin, çünkü onların ağızları daha tatlı,¹⁶¹ rahimleri daha entak¹⁶² (temiz)dır, az mala da razı olurlar.”¹⁶³ Nevevî'nin de işaret ettiği gibi¹⁶⁴ bakireden maksat özürsüz bakiredir. Hadiste bakire ile evliliğin daha huzurlu geçeceğine de işaret edilmektedir. İmâm-ı Azâm'ın Müsned'indeki bir rivayette; aynı mana “genç kızları ilkah edin...”¹⁶⁵ şeklinde gelmiştir.

Evlenme sırasında kadında aranacak bir diğer vasıf onun velûd (doğurgan) olmasıdır. Umumiyetle hadisler evliliğin gayesini “tekâsür”, yani “tenasül ve çoğalma” olarak ifade etmektedir.¹⁶⁶ Bu sebeple Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Velûd ve vedûd olanla evlenin.”¹⁶⁷ “kısır kadınlardan sakının”¹⁶⁸ diye emreder. İyâz İbn Ğanem'e: “İhtiyar ve kısır olanla evlenme, zira ben sizin çokluğunuzla övüneceğim.” demiştir.¹⁶⁹ Bir başka rivayette de: “Velûd zenci, kısır hasnâdan daha hayırlıdır.”¹⁷⁰ buyurur. Nesâî'nin bir tahririnde Hz. Peygamber'e bir genç gelip: Haseb ve mansab sahibi, fakat kısır bir kadınla evlenmek istediğini söyler. Hz. Peygamber, ısrar etmesine rağmen gencin onunla evlenmesine ruhsat vermez.¹⁷¹

Çocuğun alacağı evsâf endişesiyle dikkat çekilen bir başka husus alı-

Nikâh, 8 (1/598, 1860. H.)

¹⁶¹ Erkeklerle adem-i muhâlata sebebiyle hayasını koruması sonucu kırıci ve çirkin sözlerin azlığından kinayedir (Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr*, 4/335). “Bu vasıf bilhassa evlilikte huzura yardımcıdır.”

¹⁶² Yani daha çok çocuk yaparlar (*en-Nihâye* 5/12). “Gençliklerinin kuvveti sebebiyle” (*Hüccetullah* 2/684)

¹⁶³ İbn Mâce *Nikâh* 7 (1/593, 1801. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 4/259

¹⁶⁴ *Fetâvâ'n-Nevevî* 214/B

¹⁶⁵ (246) *Müsnedü İmâm-ı A'zam*, s. 127, 1309.

¹⁶⁶ Şevkânî, Muhammed İbn Ali İbn Muhammed (v. 1250), *Neylü'l-Evtâr*, 6/118, Kâhîre 1971.

¹⁶⁷ Nesâî *Nikâh* 11, (6/65-66); Zeyd İbn Alî ibni'l-Huseyn, Müsnedü İmâmı Zeyd, Lübnan 1966, 302. s. *Fethu'l-Bârî* 11/11 (İbn Hibbân'dan naklen).

¹⁶⁸ *Fethu'l-Bârî* 11/255 (İbn Hacer, Ebû Amr en-Nûkânî'nin “*Muâşeretü'l-Ehleyn*” kitabından nakleder ve “Hadis mürseldir fakat kavîyyü'l-isnâddır” der.

¹⁶⁹ *Müstedrek* 3/290-291 (Zy.)

¹⁷⁰ *Mecmau'z-Zevâid* 4/258 (Zy.).

¹⁷¹ Nesâî *Nikâh* 11, (6/65-66)

nacak kadının kan yakınlığıdır: Akraba ile evlenilmemesi tavsiye edilmiştir. Gerçi Kur'ân-ı Kerîm haram olan evlilikleri tasrih etmiş, bunun dışında kalan, akrabalarla evlenmelere ruhsat vermiş ise de, sünnette¹⁷² Kur'ân'ın 56 çizdiği hudûd dışındaki akrabalarla da evlenmemek tavsiye edilmiş, bâzı mahzurlar tevliid edeceğine dikkat çekilmişti. Umumiyetle zayıf tarîklerden gelmiş olan bu hadîsler ahlâk kitaplarımızda yer etmiş olmakla İslâm dü-şüncesine tesîr icra etmiştir. Bazı bölgelerde riayet de edilmekte olan bu rivayetlerden birinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) “*Yakın akrabalarla evlenmeyin, zira çocuk zayıf olur.*” buyurmaktadır.¹⁷³ Bir diğer hadîste de: “Kendi kavminden evlenen evinde otlayan gibidir.”¹⁷⁴ der. Keza Hz. Ömer, Âli es-Sâib'e: “*Zayıfladınız (neslinizin kuvvetlenmesi için) yabancılarla evlenin*” tavsiyesinde bulunur.¹⁷⁵ Hülâsa doğacak neslin kuvvetli ve gürbüz olması için akraba ile değil, yabancı ile evlenmek tavsiye edilmektedir.

Bu husus, akrabaya karşı şehvetin az olacağı¹⁷⁶ şehvet za'fının da ilerde doğacak çocuğun cılız olmasına müncer olacağı şeklinde illetlendirilip izah edilmiştir.¹⁷⁷ İbn Hacer de akraba evliliklerinden doğan çocuğun ahmak olacağına tecrübe ile sabit olduğunu söyler.¹⁷⁸ Deylemî'nin bir tahrîcinde akraba ile evliliğin “kopmaya” sebep olacağı belirtilir.¹⁷⁹ Kınalızâde, Ahlâk-ı Alâiyye'de “Ahmak kadınla evlenmeyin, zira kendisiyle 57

¹⁷² İbn Hacer bu meselenin sünnetten, ziyâde tecrübeye müstenid olduğunu söyler (*Fethu'l-Bârî* 11/37)

¹⁷³ *İhyâ* 2/41. Irâkî, İbn Salâh'ın: “Bu hadîsin itimâd edilen bir aslına rastlamadım.” dediğini kaydetmekle beraber, şâhid zımında Hz. Ömer'in Âli Sâib'e hitâbını zikrederek mânâca doğruluğuna meyleder. (*el-Muğnî'an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr* (İhyâ'nın sayfalarının altında yer alır.)

¹⁷⁴ *Mecmau'z-Zevâid* 4/260 (senette yer alan Eyyûb İbn Süleyman hariç diğer ricali sikâtür. Heysemî Eyyûb ve babasının meçhul olduğunu söyler.)

¹⁷⁵ Uyûnu'l-Ahbâr 4/3; Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'* 1/141/a. Bak: *İhyâ* 2/41 (*Muğnî*'de Irâkî, hadîsi İbrahim el-Harbî'nin *Garibu'l-Hadis*'de rivayet ettiğini belirtir.)

¹⁷⁶ Bu konuda Gazzâlî şu açıklamayı yapar: “Şehvet, bakmak (nazar) ve dokunmak (lems) yoluyla hâsıl olan ihsasın kuvvetiyle orantılı olarak kuvvetli veya zayıf olur. İhsas ise yabancı (garib) ve yeni şeylerle kuvvetli olur. Uzun müddet nazar edip alışılan şey ise hissi zayıflatır ve duyarlığı nakıs kılar. Bu durumdan da şehvet hâsıl olmaz.” (2/41)

¹⁷⁷ Kârî, *Aynu'l-İlm* 1/234.

¹⁷⁸ *Fethu'l-Bârî* 11/37.

¹⁷⁹ Deylemî, Ebû Mansûr (v. 553/1158); *Müsnedü'l-Firdevs*, Yzm. (Şehid Ali Paşa Nu: 505, 2/279/b.

sohbet bir belâdır, ondan doğacak çocuklar ise ziyan olmuştur.”¹⁸⁰ meâlinde bir hadîs rivayet eder.

Tedkîk ettiğimiz hadîs kitaplarında ve hattâ mevzuat kitaplarında bile rastlamadığımız bu sözü bizzat Hz. Peygamber söylememiş olsa bile, ileride doğacak çocukta icra edeceği tesire inanıp evlenmezden önce tedbîr alma esprisinin İslâm dünyâsında hâkimiyetini göstermesi bakımından bizim için ehemmiyet taşır.

Hülâsa yukarıda yapılan açıklamaların ışığı altında diyebiliriz ki evlenme sırasında müstakbel zevcede aranacak vasıfların sekizde altısı ondan doğacak çocuğun karakter ve terbiyesi endişesini gütmektedir. Şöyle ki: Umumiyetle terbiye kitaplarımız ve meselâ Gazzâlî nusûsa dayanarak¹⁸¹ kadında evleviyet sırasına göre şu şartların aranmasını tavsiye eder:

- 1- Diyanet,
- 2- Ahlâk güzelliği,
- 3- Yüz güzelliği,
- 4- Az mehir talebi,
- 5- Velûdiyet (doğurganlık),
- 6- Bekâret,
- 7- Dindar asıldan olma,

8- Akraba olmamak. Bunlardan sadece “yüz güzelliği” ile “az mehir talebi” şıklarının doğacak çocuğun terbiyesi ile doğrudan bir alâkası yoktur. Diğerlerinin birinci plânda çocuğun terbiyesini istihdaf ettiği önceki izahlarımızda görülmüştür. Ancak sûreten güzelliğin, sûreten güzelliğe delîl kabul edildiğini de belirtelim. Sefârîni: “... asaletten sonra sûrete bakılır, zira onun salâhı batnın salâhına delîldir.” der.¹⁸² Hadis’te de: “Hayrı yüzü güzel olanlar nezdinde arayın” dendiğine göre¹⁸³ bu madde de terbiyevî maksadla te’vîl edilebilir.

¹⁸⁰ Kınalızâde 2/28 (Bu tavsiye *Tehzibu'l-Ahkâm*'da (7/406) Hz. Ali'nin sözü olarak rivayet edilmektedir.

¹⁸¹ *İhyâ* 2/37-41

¹⁸² *Gizâu'l-Elbâb* 2/335

¹⁸³ Hadîs hepsi de zayıf olan muhtelif tarikden gelmiştir. Ancak, Sagâni, İbn Hacer vs. kimselerin de işaret ettiği gibi hâdis mevzu denemez. (Aclûni, *Keşfu'l-Hafâ* 1/137)

b) Nikâhtan Doğuma Kadar Olan Tedbirler

Yukarıdaki şartlara riayet ederek evlendikten sonra çocuğun karakteri mülâhazasıyla alınacak bazı tedbirler daha vardır ki bunlar umumiyetle cinsî temas ile alakadardır:

1) Zaman Seçimi

Bakara sûresinde geçen *أَحَلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصَّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ* "(Allah) sizin oruç gecelerinde hanımlara temasınızı helâl kıldı." (Bakara, 2/223) âyetinde temasa, gecenin zarf olması sebebiyle "bütün gecelerde helâl olduğu"¹⁸⁴ 58 anlaşılmakta ise de ahlâkçılar ve "bâzı fukahâ"¹⁸⁵ bir kısım hadîslerin işari mânâsına dayanarak cuma günü ve gecesini müstehâb addetmişlerdir. Bu da sahîh 'kitaplarımızda yer eden: *Cuma günü cenabetten temizlenmek için yapılan gusûl nevinden, gusûl yaparak cuma namazına gitmenin chemmiyetini* belirten hadîsten¹⁸⁶ istinbat edilmiştir.

İstinbat sonucu varılan bu mânâyı, –senet yönüyle zayıf da olsa– bâzı hadîslerin desteklediğini görmekteyiz. İbn Ömer'den gelen bir rivayette, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Ashabından birine -belli bir muhavereden sonra- hanımıyla *muvâkaayı* emrettiğini görmekteyiz ki, İbn Ömer o günün cuma olduğunu tasrîh etmektedir..¹⁸⁷ Suyûtî de el-Vi-şâh'dâ Hz. Peygamber'in: "... Cuma günü yapılan cimadan dolayı biri kendi guslü, biri de ehlinin guslü için iki ecir verileceğini" haber verdiğini rivayet eder.¹⁸⁸

¹⁸⁴ Fahrüddin Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ömer İbn Hüseyin (544-606) *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Kahire, tarihsiz (nâşiri; Abdurrahmân Muhammed), s. 105, Fahrüddin Râzî aynı şekilde *أَيُّ شَيْئٍ* ibaresini tefsir ederken bu ibareden bir kısım alimlerin "Kadın yabancı oruçlu, hayızlı olmadığı müddetçe istediği vakitte karısına temas kocaya helal olduğu görüşünü çıkardıklarını kaydeder. (6-73)

¹⁸⁵ Nevevî bazı fukahânın bu manayı çıkardığını söylerken kendisi bu fikirde olmadığını belirtir (*Şerhu Müslim* 6/135); Bak. Azîmâbâdî, *Avnu'l-Ma'bûd*, 2, 14

¹⁸⁶ Müslim, *Cum'a* 10 (2/ 582, 850. H.)

¹⁸⁷ *Mecmeu'z-Zevaid* 4/292 (Heysemî, senette yer alan ricalden sadece Nasr İbn Âsîmî'ni Hilâl el-Bârikîyi tanımadığını, diğerlerinin hep sika olduğunu kaydeder.)

¹⁸⁸ Suyûtî, *el-Vi-şâh fi Fevâidi'n-Nikâh*, Yzm, Lala İsmail, Nu: 577, c/a. İbn Hacer, *Metâlibü'l-Âliye* 3/265, (Zy.).

Keza ‘haftanın her gününde yapılması gereken işleri¹⁸⁹ birer birer tâdad eden İbn Abbâs cuma günü için de: “Tezvîc ve bâe” demektedir ki bunlar kısaca cima demektir. Uyûn’da Damratu’bnu Habîb’in: “Şeyhlerimiz cuma günü nikâh yapmayı istihbâb ederlerdi.” dediğine rastlarız ki bu da söylediklerimizin içtimâî hayata intikâlini gösterir.¹⁹⁰

59 Yine bu cümleden olarak, Hz. Muâviye, kendisine Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) hilâlînin doğduğu günde hanımına yaklaşmamasını emrettiğini rivayet eder.¹⁹¹ Ahlâk kitaplarımızda mesnede rastlanmaksızın mekrûh gecelerin sayısının ayda üçe çıkarıldığını görmekteyiz: “Ayın ilk, son ve orta günleri”¹⁹² Bir kısmında bu yasağın sebebi “o günlerde şeytanın da fiile iştirak edeceği” gösterilirken,¹⁹³ bazılarında da: “Çocugun mecnûn olacağı” sebebine bağlanmaktadır.¹⁹⁴

Keza, nass-ı Kur’ân’la¹⁹⁵ yasaklanan hayız günlerindeki temas, ahlâkçılar tarafından: “Çocukta cüzzama sebep olur.” şeklinde terbiyevî bir illete bağlanmıştır.¹⁹⁶ Hülasa, bu mesele yukarıda kaydettiğimiz “(Allah), oruç gecelerinde hanımlara temasınızı helal kıldı.” âyetinde belirtilen bütün gecelerin helal olması esas iken, ahlâk kitaplarında farklı yorumlar yer almıştır. Bunlardan sadece cuma gecesinin müstehab olması dışındaki görüşleri ciddiye almamak gereği anlaşılmaktadır.

2) Temastan Önceki Tedbirler

Bazıları hadisçiler tarafından zayıf addedilen, münâsebet-i cinsiyye âdabı ile ilgili bir kısım hadisler var ki bunlar, hemen hemen bütün âdâp kitaplarında yer alır.¹⁹⁷ Gerek bizzat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sel-

¹⁸⁹ İbn Hacer, M. Âliye, 3/265

¹⁹⁰ Uyûn 4/72.

¹⁹¹ Mecmau’z-Zevâid 4/292

¹⁹² İhyâ 2/50; Ş. Aynu’l-İlm 1/238-38; Şir’atü’l-İslâm 83/a.

¹⁹³ İhyâ ve Ş. Aynu’l-İlm aynı sayfalar.

¹⁹⁴ İznîkî, Mehmed İbn Kutbuddîn (v. 621), Mürşid-i Mütehhilîn, s. 58, İstanbul 1273.

¹⁹⁵ Bkz. Bakara 2/222

¹⁹⁶ İhyâ, 2, 50

¹⁹⁷ İhyâ 2/50; İbn Kayyim el-Cevzî, Şemsü’l-din Ebî Abdillâh Muhammed İbn Ebî Bekîr (v. 751), Zâdu’l-Meâd 3/148, Matbaatu’l-Mısriyye, Kahire, tarihsiz; Ş. Aynu’l-İlm 1/239; Şir’atü’l-İslâm 83/b; Semerkândî, Ebu’l-Leys Nasru’bnu Muhammed (v. 375), Büstânu’l-Ârifîn Matbaatu’l-Âmire, s. 160, İstanbul 1289.

lem) gerekse İslâm müellifleri tarafından bu adapların çocuğun karakter veya sıhhati üzerine icra edeceği müspet ve –riayet edilmediği takdirde-menfî tesîrler bildirilmiştir. Bunların bir kısmı hepsinde zikredilirken bir kısmı bazılarında zikredilmektedir:

1- “Sizden biriniz hanımıyla münasebet-i cinsiyede bulunurken örtünsün, hayvanlar gibi çırlıçiplak soyunmasın, kendisi de hanımı da.”¹⁹⁸ (Örtünmezse, Melekler, utanarak çıkarlar ve şeytan hazır olur. Bu temas-tan çocuk olursa şeytan onda şerîk olur.)¹⁹⁹ Bu tavsiyeye uyulmaması bazı terbiye kitaplarında: “Doğacak çocuğun hayâsız olacağı”²⁰⁰ şeklinde müeyyideye bağlanmıştır.

İbn Salâh'ın ceyyidul-isnâd olarak vasıflandırdığı bir hadiste de: 60
“Temas sırasında hanımın (veya cariyenin) fercine bakılmaması, aksi takdirde doğacakta körlük husule geleceği” beyân edilir.²⁰¹ Tirmizi'nin Şemail, İbn Mâce'nin Sünen'deki tahrirlerinde Hz. Âişe: “Resulullah'ın fercini asla görmediğini” ifade etmektedir.²⁰² Zevc için, ferc hâriç zevcenin bütün bedenine bakmasının caiz olacağını kaydeden Nevevî, ferce bakmanın bir görüşe göre haram, diğer bir görüşe göre sâdece mekruh olduğunu söyler ve ikincisini kabul eder.²⁰³

2- Semerkandî'de: “Denir ki: Temas tok karna olur da kadın hâmile kalırsa çocuk, ağır ruhlu, ağırıncanlı olur; karnı dolu değilse çocuk hafif ruhlu, hafif canlı olur.” kaydedilmektedir.²⁰⁴

3- Kadın ve erkekte şehvet galebe çalmadan vukua gelecek temas

¹⁹⁸ İbn Mâce, *Nikâh*, 28 (1/619, 1921. H.) (senetçe zayıftır); Semerkandî, *a.g.e.*, s. 162; Keza bak: Tirmizî, *Edeb* 42 (8/32, 2810. H.).

¹⁹⁹ Taberânî, Ebu'l-Kâsım, Süleyman İbn Ahmed İbn Eyyüb (v. 360), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Yzm. Karaçelebizade, Nü; 72-73, 12/b,

²⁰⁰ İznikî, *Mürşid-i Mütehhilîn*, s. 56; Hicâzîzâde, *er-Risale fi'n-Nikâh* 86/b.

²⁰¹ *Feyzu'l-Kadîr* 1 (325, 648. H.); *İhyâ* 2/50; İbn Mâce, *Nikâh* 28 (1/619, 1921. H.). Hadis İbn Abbâs ve Ebû Hureyre tariklerinden gelmiştir, taz'if edilmişse de tashih edenler de olmuştur. Kadı Ebû Bekr İbnü'l-Arabî, cima esnasında her ikisi için de caiz olacağını söyler (el-Kinânî, *Tenzihu'ş-Şerîa* 2/210)

²⁰² Tirmizî, *Şemail*, s. 192, İbn Mâce, *Nikâh* 28 (1/619, 1922. H.).

²⁰³ Nevevî, *Fetâvâ'n-Nevevî* 215/a.

²⁰⁴ Semerkandî, *a.g.e.* s. 161.

sonunda doğacak çocuğun azalarının noksan olabileceği söylenmiştir.²⁰⁵ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Sizden biriniz (temasta bulunacağı vakit) hanımına hayvan gibi çullanmasın aralarında “bir vasıta” olsun.” der. Bu vasıta nedir ya Resûlullâh? diye sorulunca: “Öpmek ve kelâm” cevâbını verir.²⁰⁶

Hâdisin aslında “Resul” olarak ifâde edilen buradaki vasıta’dan muradın kadın ve erkekte, cinsî arzuyu tahrik edici tedbîr ve davranışlar olduğu anlaşılmaktadır. Suyûtî’nin el-Vişâh’da²⁰⁷ kaydettiği bir rivayette مص الشفة وتحريك الشدين kaydı yer alır. Keza daha önce zikrettiğimiz, Hz. Câbir’e bakireyi tavsiye eden hadisin Buhârî’deki veçhinde geçen li’âb (oynaşmak) kelimesini îzâh ederken İbn Hacer, bu kelimenin el-Müstemlî tarafından lu’âb (tükrük) olarak zabtedildiğini, bir kısım âlimlerin buna dayanarak, mulâabe (oynaşma) ve takbîl (öpüşme) esnasında mass-ı lisân ve reşf-i şefeteyne îmâ ve işaret bulduklarını ifâde eder.²⁰⁸ Konuşma, oynama vs. şeklindeki hazırlık safhasına yer vermeden hacetini kaza etme cihe-tine gitmeyi, sünnet, erkeğin üç aczinden biri olarak tavsif etmektedir.²⁰⁹

Aynı manayı takviye etmek üzere diğer bazı hâdislerde de, kendisi inzal olduğu hâlde hanımı henüz inzal olmayan erkeklere acele etmeyerek, hanımın da inzalını beklemelerini tavsiye etmektedir.²¹⁰

Yine bu cümleden olarak kadının arzusu olmadan temasa teşebbüs tavsiye edilmemektedir. Aksi halde böyle bir temastan doğacak çocuğun zihin ve zekâ yönüyle nakıs olacağı söylenmiştir.²¹¹

4- Başta Buhârî, Müslim olmak üzere bütün Kütüb-i Sitte müelliflerince tahrîc edilmesi hasebiyle sıhhatinde hiç bir şüphe olmayan şu gelecekte hadis, çocuğun terbiyesi için daha cinsî münâsebet sırasında alınması gereken bir kısım tedbîrlerin İslâm telakkisindeki yerini kesinlikle teyit eder: “Sizden biriniz, ehline temas için yaklaşınca بسم الله اللهم جنبني

²⁰⁵ İznîkî, a.g.e. s. 56; Semerkândî, a.g.e. s. 162.

²⁰⁶ Suyûtî, Vişâh 11/b.

²⁰⁷ a.e. 12/a.

²⁰⁸ Fethu'l-Bârî 11/23 (Li'âb kelimesini ihtiva eden hadis, 25. sayfada mezkûr.)

²⁰⁹ İhyâ 2/50.

²¹⁰ Feyzu'l-Kadîr 1/325, 326; Mecmau'z-Zevâid 4/295.

²¹¹ Şîr'atü'l-İslâm 83/b.

بِرْ زَرْقَتْنَا وَجَنبَ الشَّيْطَانِ وَجَنبَ الشَّيْطَانِ derse²¹² ve Allah da bu temastan kendilerine bir çocuk verecek olursa şeytan ona ebediyen zarar veremez.”²¹³ Hadisin, Fethu'l-Bârî'de zikredilen muhtelif vecihlerinden birinde Şeytan zarar vermez cümlesi yerine: “Salih bir çocuk olur.” cümlesi yer almaktadır.²¹⁴ Yine bâzı rivayetler, bu duanın temas sırasında okunması gerektiğini ifâde etmektedir.

5- Temas sırasında konuşmak çocukta dilsizlik yapar.²¹⁵

3) Çocuğun Cinsiyeti

Hâdis ve âdâb kitaplarında çocuğun cinsiyeti -ve bhusus insanlar nezdinde matlûb olan erkek çocuk elde etmek- hususunda bazı rivayetler yer almaktadır. Bunlardan bazıları sağlam bir asla dayanmamakla beraber, bizzat sağlam rivayetlerde yer alanı da mevcuttur.

Sahih rivayetlerde geldiğine göre, Hz. Peygamber bir suale cevap 62 zımında der ki “... Çocuğun anne veya babasına çekmesine gelince, eğer erkeğin suyu, kadının suyunu geçerse, yâni daha evvel gelirse سبق çocuk erkeğe çeker, eğer kadının suyu erkeğin suyunu geçerse çocuk kadına çeker.”²¹⁶ Müslim'in Hz. Âişe'den olan tahricinde: “Eğer erkeğin suyu, kadının suyuna galebe çalarsa çocuk علا amcalarına benzer, kadının suyu erkeğin suyuna galebe çalarsa علا çocuk dayılarına benzer.”²¹⁷ denmektedir. Yine Müslim'de Hz. Peygamber'in mevâsı Sevbân tarafından rivayet edilen hâdiste Resul-i Ekrem: “Erkeğin suyu beyaz, kadının suyu sarıdır, ikisi birleşir ve bu birleşme anında erkeğin menisi kadının menisine galebe

²¹² Manası: “Allah'ın adıyla (başlarım). Allah'im! Şeytanı benden ve bize verdiğinden uzak tut.”

²¹³ Buhârî, *Nikâh* 67 (7/29-30); Müslim, *Nikâh* 116 (2/1058, 1434. H.); Tirmizî, *Nikâh* 8 (4, 48, 1092. H.); Ebû Dâvûd, *Nikâh* 45 (2/249, 2161. H.), İbn Mâce, *Nikâh* 27 (1/618, 1919. H.); Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah ibn Abdirrahmân (v. 255), *Sünen* 2/69, Kahire 1966.

²¹⁴ *Fethu'l-Bârî* 11/136.

²¹⁵ *Şir'atü'l-İslâm* 83/a, Semerkandî, a.g.c. 162.

²¹⁶ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensar* 49 (5/88); Müslim, *Hayz* 30 (1/250, 311.H.); Nesâî, *Tâharet* 133 (1/116); *Müsned* 3/108; *Feyzu'l-Kadîr* 5/405.

²¹⁷ Müslim, *Hayz* 33 (1/251, 314.H.).

çalarsa Allah'ın izniyle çocuk erkek olur, eğer kadının menisi erkeğin menisine galebe çalarsa çocuk Allah'ın izniyle kız olur.”²¹⁸ demektedir.

Verdiğimiz misallerde de görüldüğü üzere erkek veya kadın menilerinden birinin diğerine üstün gelme keyfiyeti farklı rivayetlerde bâzan سبق ve bâzan da علا kelimeleriyle ifâde edilmiştir. Mezkûr hâdisler İslâm ulemâsı nezdinde çeşitli yorumlara sebep olmuştur. سبق ile meninin rahme evvel gelmesi anlaşıldığı gibi,²¹⁹ üstün gelme, galebe çalma yani ulüv علا da anlaşılmıştır,²²⁰ ulüvle de erken gelme سبق, kesret ve kuvvetin kastedildiği ileri sürülmüştür.²²¹ Nevevî: “Kesret-i şehvet gibi” diyerek kesret ve kuvvetle sadece meninin kesretinden kinaye olmadığına dikkat çeker.

63 Meseleyi hadisin farklı vecihleri çerçevesinde ele alan İbn Hacer. Sevbân tarafından rivayet edilen: “Erkeğin menisi, kadının menisine galebe çalarsa erkek olur..” mealindeki hadisi “realitedeki müşahedeye” muhalif bularak “müşkil olmakla” damgalar: “Bu hadis bir cihetten müşkildir. Zira hadise göre, erkeğin suyunun galebe çalması hâlinde çocuğun kız değil erkek olması vs amcalarına benzemesi gerekmektedir. (...) Hâlbuki müşahedemiz bunun hilafını ortaya koymaktadır. Zira çocuk bazen erkek olmakta, amcalarına değil dayılarına benzemektedir. Kurtubî der ki: “Sevbân hadisinin te'vîli, ulüvden (galebe çalma, üstün gelme) muradın sebki (evvel gelme) olması ile tebeyyün eder.” İbn Hacer burada ortaya çıkan ihtilâfi hal hususunda söyle bir izah yapar: “Derim ki: Kurtubî'den naklen söylediklerimiz, Hz. Âişe hadisinde geçen ulüv kelimesinin te'vîlidir. Sevbân hadisindeki ulüv kelimesi (te'vîl olunmaksızın) lügat mânâsında alınmalıdır. Böylece sebki (evvel gelme) çocuğun erkek veya kız olmasına sebep ve âlâmet olur, ulüv (üstün gelme) de benzemeye sebep ve âlâmet olur. (Mesele bu tarzda ele alınınca) yukarıda varlığını öne sürdüğümüz işkâl de ortadan kalkar. Sanki benzemenin sebebi olan ulüvden murad, içerisinde diğerinin kaybolur derecede azınlıkta (mağmûr) kalmasına müncer olacak şekildeki

²¹⁸ Müslim, *Hayz* 34 (1/252-53, 315. H.).

²¹⁹ Suyûtî, *Şerhu'n-Nesâi (Zehrü'r-Rubâ ale'l-Müctebâ)* 1/116. (Suyûtî, bu manâya delil olarak İbn Abdilberr'in rivayetinde “İki nutfeden hangisi daha evvel rahme ulaşırsa benzeme hususunda galebe çalar.” şeklinde geldiğini zikreder.

²²⁰ Bu manâyı bilhassa Kurtubî'nin teviz ettiği belirtilir. (*Şerhu'n-Nesâi* 1/116).

²²¹ Nevevî, *Şerhu Müslim* 3/223.

çokluktur. İşte bu çokluk hangi tarafta olursa o cihete benzeme husule gelmektedir. Mesele böyle olunca karşımıza altı durum çıkmaktadır:

1- Erkeğin suyu önce gelir ve daha çok olur, bu hâlde çocuk hem erkek olur, hem de baba tarafına benzer.

2- Bunun aksı.

3- Erkeğin suyu önce gelir, kadınıniki daha çok olur; bu durumda çocuk erkek olur, fakat anne tarafına benzer.

4- Bunun aksı.

5- Erkeğin suyu önce gelir, miktarca ikisininiki de eşit olur; bu hâlde çocuk erkektir, fakat hiç bir tarafa benzemez.

6- Bunun aksı.²²²

Münâvî, İbn Hacer'in bu taksimatını tamamlayan bir başka şık ilâve eder: Her ikisi de aynı anda gelirse; çocuk hünsâ olur.²²³

Cinsiyet mevzuunda bu sahih rivayetlerin dışında umumiyetle “Denir ki” şeklinde tedlîsî bir ifade ile sunulan rivayetlerin birinde münasebete besmele ve -az önce sahih rivayetten verdiğimiz- dua ile başlayıp, duaya: “Ya Rabbi! Bu münasebetten bir çocuk verirsen ismini Muhammed koydum derse,²²⁴ bir diğesinde de: “Cimâdan sonra sağ tarafa yatıp hafif uyunursa”²²⁵ “İnşallah çocuk erkek olur.” denmektedir.

64

Cinsiyetle ilgili bu teferruata yer verişimiz, bu konuda âlimlerin düşüncesini belirtmek ve rivayetlerden sağlam olanını göstermek içindir. Bütün bu izahlar, görüldüğü üzere, nazarîdir. Bilhassa cinsiyetin taayyününde, İbnü'l-Kayyîm'in dediği gibi “tabîi bir sebep göstermek imkânsızdır. Burada tek sebep, Cenâb-ı Hakk'ın meşietidir.”²²⁶ Bu mevzuda günümüz tababeti de kesin bir şey söylemekten acizdir.

²²² İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* 8/275. Mârifetname'de İbrahim Hakkı da bu görüşe uygun bir izahta bulunur, s. 541-42. Keza bak. İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 166-171.

²²³ *Feyzu'l-Kadîr* 5/403. Bugünün tıbbi, çocuğun cinsiyetine tesir eden faktörler meselesinde kesin bir şey söylememekte, doğumda erkek nispetinin çokluğunu tabîi bir kanun olarak kabul etmekte ve harplerden sonra bu nispetin arttığını belirtmektedir (Bak. T.R. Kazancıgil, *Kadında Kısırlık*, s. 19, İ.Ü. Tıp Fak. Yayını, İstanbul 1958).

²²⁴ Hicâzîzâde, *Risale fi'n-Nikâh* 86/b.

²²⁵ Semerkândî, a.g.e. s, 161-62; Hicâzîzâde, a.g.e. 88/a.

²²⁶ İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 167.

4) Hamilelik Sırasında

Kadın, hâmile kaldıktan sonra ilerde doğacak çocuğun kız veya oğlan, iyi veya kötü olmasına müessir bir kısım tedbirler derpîş edilmektedir. Bu cümleden olarak Mürşid-i mütehhilîn'de şöyle denir: “Resul aleyhisselâm buyurdu ki: Bir kimse, elini hâmile hatununun karnına koyup bu duayı okursa çocuk oğlan olur.”

“Doğmamış doğurmamış, Ahad ve Samed olan Allah’ın adıyla, Yâ Rabbi! Ben bu anne karnında bulunan çocuğu Muhammed diye tesmiye ettim.”²²⁷ Keza menşei belirtilmeksizin: “Hâmile kadın karnında çocuğun ilk deprenmesini hissettiği sırada güzel kadına bakması gerekir. Böyle yaparsa çocuğu güzel olur.”²²⁸ denmektedir ki halk arasındaki bazı inançları aksettirmektedir. Çocuğun güzel veya çirkin oluşuna te’sîr eden amillere genişçe yer veren İbnu’l-Kayyîm’in bir kısım izahlarını burada kaydetmeyi uygun gördük: Der ki: “Çocuğun çirkin veya güzel olmasının sebepleri meyânında şunu da zikredebiliriz: “Anne ve babanın ve bilhassa annenin gerek cinsi temas sırasında ve gerekse ceninin yaratılması zamanına kadar geçen müddet içerisinde gördüğü, müşahede ettiği, hatırından geçirdiği, muhabbet ve sevgi duyarak özlediği kimseleri fikrinden geçirmesidir. Tefekkür ve sevginin uzaması ceninin zihinde yer eden bu şahıslara benzetmesine sebebiyet verir. Zira tabiat nakledicidir. İnsan tabiatının bu husustaki istidat ve kabulü herkesin bildiği bir keyfiyettir. (...) Etibbâ derler ki: “Hâmile kadının ayva ve elma üzerindeki idmanı, çocuğun yüzünün güzel olmasına, renginin saflaşmasına sebep olur.” Yine onlar, hamilenin çirkin sûretleri, pis renkleri seyretmesini, تنها dar evlerde kalmasını hoş görmemişler, bütün bunların cenine tesir edeceğini söylemişlerdir.”²²⁹

Bu bahsi kaparken şu noktayı belirtmekte fayda var. Cima vs. bir kısım evlilik adabıyla ilgili olarak terbiye kitaplarına giren ve bazı terbi-

²²⁷ İzniki, a.g.e. s. 55. Bu mânâda bir rivayet Şii kaynaklarından el-Kâfi’de de gelir. Ancak burada şu şekli de yer alır: “.. eğer çocuğu Muhammed ve Ali diye isimlendirmeye niyet ederse erkek olur.” (6/11).

²²⁸ Hicazîzâde, a.g.e. 88/a.

²²⁹ İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 170-171.

yevî müeyyidelerle ifade edilen tavsiyelerin bir kısmı menşeyini sünnetten alıyorsa da diğer bir kısmının sünnetle hiçbir ilgisi yoktur. Bunlar ya eski etibbânın, Yunan feylesoflarının sözleri yahut da halk kültüründe mevcut bilgilerdir. Yazıya dökülürken dikkatli âlimler, bunların sünnetten olanlarıyla sünnetten olmayanlarını belirtmişlerdir. Eğer sünnetten değilse rivayetin başına: Denildi ki, قيل denir ki, يقيل rivayet edildi ki, روى rivayet edilir ki يروى Galinos dedi ki قال جالينوس gibi tabirler getirilir. Burada misal olarak Suyûtî'nin “el-Vişâh fi Fevâidi'n-Nikâh” adlı kitabını zikredebiliriz. Bugünün tabiriyle seksoloji üzerine yazılmış bir kitaptır, içerisinde hemen hemen her meseleye temas edilmekte, bütün rivayetlerin menşei vazıh olarak gösterilmekte, eğer hadis ise rivayet edildiği kitaplar zikredilmektedir.

Maalesef Suyûtî veya Semerkândî gibi, müdakkik olmayan, ana kaynaklara inmezsizin, dikkatsizce, belki de meselâ Suyûtî'nin dilinde geçen: روى rivayet edildi ki gibi istilâhların ifade ettiği incelikleri kavramayan müteakip müellifler, bu meselelerde bir kısım iltibaslara sebep olmuşlardır. Bunun neticesi olarak insanı şaşırtan teferruatlar, tuhaf tavsiyeler, bayağı sözler hadis olarak bu kitaplara girmiştir.

Misal olarak Arapça olan “Risale fi'n-Nikâh” kitabındaki şu pasaja bakalım: (Elliye yakın âdâb tâdâd edildikten sonra devamla denir ki:) “Cuma öğleden sonra, sabah aydınlığı çıkarken, seher vaktinin bidayetinde müstehaptır, zira çocuk kerîm olur. Pazartesi gecesi (müstehâbtır), zira çocuk Kur'ân okuyucu olur. Salı günü (de müstehâbtır), zira çocuk cömert ve merhametli olur. Perşembe gecesi (de müstehâbtır), zira çocuk âlim ve müttakî olur. Perşembe günü öğle namazından önce (de müstehâbtır) zira çocuk, hakîm ve âlim olur, ondan şeytan kaçır. Cuma gecesi (de müstehâbtır), zira çocuk, anlayışlı, âbid ve muhlis olur. Cuma günü cuma namazından önce (de müstehâbtır) zira çocuk mes'ûd olur, şehîd olarak ölür. Ve bütün bu söylenenler asarda (sünnette) sabittir.”²³⁰

Şimdi son cümleyi, yani, “Bütün bunlar asarda (sünnet) sabittir.” cümlesini unutmuyarak, gözümüzü Âdâb-ı Nikâh'a çevirelim. Orada, önceki kitaptaki bütün adabın hemen hemen hepsinin Türkçeye aynen tercümesini buluruz. Ancak birincide atlanan haftanın üç günü burada

²³⁰ a.e., 90/a.

tamamlanmaktadır. Sözü uzatmamak için sâdece bunları veriyoruz: “Ve dahî Cumartesi cima edenin evlâdı şarap içici ola ve dahî Pazar gecesi cima edenin evlâdı kaatil ola, (...) ve dahi cihârşenbe (Çarşamba) gecesi cima edenin evlâdı kaatil ola... Ve bu cümlesi hadis-i sahîhdür ve sabittir. Meşârikda(n) ve Menba’ ve’l-Adâb’dan ve Şir’atü’l-İslâm’dan alınmıştır.”²³¹

Görüldüğü gibi pek muhtemelen birincinin tercümesinden başka bir şey olmayan bu ikincisi ondaki –esasen çok hatalı olmakla beraber– nispeten ihtiyatlı olan “Bütün bunlar asarda sabittir.” sözü bu ikincide “Ve bu cümlesi hadis-i sahihtir ve sabittir.” kesin hükmüne dönüşmüştür. Gerçi tadâd edilen altmışın üzerindeki âdâbdan bazıları -ki yukarıda zikrettik-gerçekten sahih hadisle gelmiştir. Bazıları da zayıf hadisler arasında geçmektedir. Fakat büyük ekseriyetine hadis kitaplarında rastlamak zordur.

67 İkinci bir husus âdâb kitaplarında yer alan ve sünnete nisbet edilen birçok teferruatın Şîu kaynaklarından geçebileceğidir. Şîiler nazarında muteber bir kısım hadis kitaplarında Sünnîlerin muteber külliyâtlarında yer alan hadislerin dışında bir kısım teferruatı rastlamak mümkündür. Şu vereceğimiz misâl bir tarafta etibbadan bilinen bir hususun diğer tarafta sünnetten bilindiğini göstermektedir: Tehzîbu’l-Ahkâm’da Hz. Peygamberin, ihtilâm olan kimseye yıkanmadan cimâ etmeyi men ettiği “aksi takdirde çocuk mecnûn doğarsa kendinden başka kimseyi levmetmesin” dediği belirtilir.²³² Semerkândî ise: “Bazı etibbâ yıkanmadan önce tekrar cimâyı veya uyumayı kerîh bulurlar. Fakat nezdimizde bunda bir beis yoktur. Hatta bundan selâm ümit edilir. Bu hususta Hz. Peygamber’den ruhsat rivayet edilmiştir.”²³³ der.

Cima adabı ve bilhassa seçilecek zamanla ilgili olarak âdâb kitaplarında rastlanan teferruatın sünnetle ilgisinin azlığını ifade meyânında İbn

²³¹ *Nikâh Âdabı* (müellifi meçhul), Yzm. Serez, Mu. 3863/4, 84/b. İbrahim Hakkı da *Mârifetnâme*’de “Ey aziz malum olsun ki ehl-i edeb demişlerdir ki, cimânın âdâb ve erkânı yirmidir.” diye söze başlayıp âdabı tadâddan sonra: “Ve bu ahkâmın cümlesi asar ile isbât olunup tecrübe kılınmıştır.” diyerek kısmen tedlisî bir ifâdeye yer verir (s. 542). es-Sagâni’nin, son kısmında evkât-ı mahsûsada cimâdan men eden rivayetlerin yer aldığı “*Vesâyâ Alf*” nâm kitaptaki rivayetlere külliye mevzu hükmünü verdiğini hatırlatalım (Bak. Aliyyü’l-Kâri, “*Esrâru’l-Merfûa*”, s. 405)

²³² Ebû Ca’fer Muhammed ibnü’l-Hasan et-Tûsî, *Tehzîbu’l-Ahkâm*, 7, 412.

²³³ Semerkândî, a.g.e., s. 163.

Kemal Paşazade'yi de zikredebiliriz. Cinsî meselelere tahsis ettiği meşhur eserinde “cimânın müstehap ve mekruh olduğu vakitler” için de bir bâb açar. Âlim müellif burada istihbâb ve keraheti sadece tıbbî açıdan ele alır ve mevzûbahs edilen evkâtla ilgili herhangi bir nassa yer vermez.²³⁴

Son olarak, tedbiri terbiye -yani alınacak müstakbel eşin ailevî durumu ve içinde yetiştiği muhiti sebebiyle doğacak çocuğun şu veya bu vasıflarda olacağı- inancının zamanımızda ilmî muhitlerde de benimsendiğini kaydedelim. Bunun en bariz misali alkolizmle ilgilidir. Yakın zamana kadar, alkollerin çocuklarında görülen bütün fenalıklar, çocuklar doğmazdan önce ebeveynin almış olduğu içkide aranıyordu. Hérédo-alcoolisme denen bu görüş günümüzde terkedilmiş olmakla beraber, çocuklarda görülen birçok bozuklukların başlıca âmili kabul edilmeye devam edilmektedir. Meselâ, Fransa'da birbirini te'yîd eden muhtelif araştırmalara göre asabî ruhî (neuro-psychiatrie) hastalıklar servisine düşen çocukların % 50'sinin alkolik âilelerden geldiğini, keza çeşitli suçlardan mahkemelik olan çocukların babalarının % 50'sinin alkolik olduğu bu ailelerden gelen çocuklarda % 34 nispetinde aile, okul, ve içtimaî muhitlere intibak bozuklukları tespit edildiği ifâde edilmektedir.²³⁵

Burada, Kur'ân ve Hadis'te müştereken ifade edilen ceninle ilgili İslâmî telakkiyi hatırlatmakta fayda görüyoruz. Zira mezkûr telâkki ile araştırmalarla ulaşılan bu müşahedeler arasında belli bir müşabehet kurmak mümkündür:

5) *Cenin*

68

Kur'ân-ı Kerîm bir âyetinde ana rahminde geçen cenin safhasını da beşer hayatına dâhil eder ve o safhada geçen nutfе, alaka, mudga ve sonrası olmak üzere dört ayrı devreden bahseder.²³⁶ Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere diğer hadis kitaplarında gelen bir takım hadisler cenin safhası üzerine daha da ışık tutarak ehemmiyetine dikkat çeker: “Her birinizin yaratılışı annenizin karnında 40 günde cemedilir. Bir o kadar günde alak

²³⁴ İbn Kemalpaşazâde, Ahmed ibn Süleyman (v. 940/1533), *Rüçû'ş-Seyh ilâ Sabâhi fi'l-Kuvveti ale'l-Bahî*, s. 10-11, Bulak 1309.

²³⁵ G. Malignac, *L'Alcoolisme*, pp. 39-42, PUF, Paris 1969.

²³⁶ *Hacc* 22/5.

(kan pıhtısı); bir o kadar günde mudga (et parçası) olur. Sonra bir melek gönderilerek ruh üflenir. Sonra meleğe emredilir: “Onun rızkını, ecelini, amelini, mesud veya bedbaht olacağını yaz.”²³⁷ Başka rivayetler, bu esnada çocuğun kız veya erkek,²³⁸ uzun veya kısa, sıhhatli veya hastalıklı vs. olacağını da yazıldığını belirtir.²³⁹ Müslim’in bir rivayetinde nutfeye, 42. gününde uğradığı zikredilen melek, çocuğun sûretini, kulağını, gözünü, derisini, etini, kemiğini tayin etmektedir.²⁴⁰

Hâdiste cenin hâlinde iken şaki veya said olacağını yazılması meselesi kader gibi bütün insanlığın en müşkil bir meselesine taallük etmesi hasebiyle burada mütalâa yürütmek, münakaşa açmak kanaatimizce boşa vakit kaybı olur. Ancak Hz. Peygamber’in bu sözü çocuğun cenin hâlinde iken anneden, annenin yaşayış tarzından annenin biyolojik, ruhî, aklî vs. hayatından değişmez bir takım tesirler alacağına, sabit huylar, karakterler kazanabileceğine bir ima olabilir. Mendel’in çalışmalarından bu yana ehemmiyet kazanan irsiyet meselesine eğilenler cenine annenin tesirinden, daha kesin bir ifade ile söz ederler: “Eğer irsiyet genlerle tayin ediliyorsa genlere bağlı olan her şey irsidir, benzer bir irsiyet de genlerin benzerliği demektir. Şu halde cenin anne karnında iken fizyolojik ve psikolojik bir hayata sahiptir. Bu doğum öncesi hayat kısmen “anne muhitinin” icabıdır, yani annenin psikolojik olduğu kadar fizikî ve fizyolojik ahvâline bağlıdır. Şu husus te’yîd edilmiş gözüküyor ki bu şekilde tarif edilen doğum öncesi muhit, ferdin şahsiyetinin gelişmesine ve bütün hayatına ciddî tesirler icra eden sürekli temel huyların sorumlusu olabilir, ferdin hayatını bozucu olabilir.”²⁴¹ Bu hususta daha da ileri gidilerek şahsiyetin baş âmillerinden biri olan zekâ seviyesinin tespitinde rakamlara da başvurulmuştur. Bu cümleden olarak Newman’ın yaptığı klâsik araştırmalarda zekâ seviyesin-

²³⁷ Buhârî, *Bedü’l-Halk* 6 (4/135); Müslim, *Kader* 1, (4/2036, 2643. H.).

²³⁸ Müslim, *Kader* 2 (4/2037)

²³⁹ *Müsned* 1/374-375

²⁴⁰ Müslim, *Kader* 3,

²⁴¹ Bak: J.C. Filloux, *La Personnalité*, p. 18, P.U.F. Paris, 1957. (Müellif bu mevzudaki çalışmalar G. S. Blum tarafından Psychoanalytic Theories or Personnalité”de kaydedildiğini belirtir.

deki değişikliklerin % 68'inin irsiyete, geri kalan % 32'sinin de muhit şartlarına bağlı olduğu anlaşılmıştır.²⁴²

Ayrıca, şunu da belirtelim ki çocuğunu anne karnında iken yedinci aydan itibaren dış tesirlere karşı hassasiyet kazanıp, aksülâmelerde bulunduğu ve meselâ sese karşı hareketlerini artırdığına dâir klinik çalışmalarına dayanılarak “cenîn devrinde öğrenme”den bahsedilmektedir.²⁴³

Hülâsa, bir yandan irsiyetle ilgili nazariyeler, diğer yandan anne ve çevre şartlarının cenin üzerindeki etkisiyle ilgili son çalışma ve nazariyeler, terbiye meselesinin doğumdan önce nazar-ı itibara alınması gerektiği hususundaki Sünnet'in görüşünü teyit etmektedir ki biz bunu terbiyevî tedbirler olarak ifade ettik.

2. Tatbikî Devre

Bu devre, doğumla başlayıp, ölüme kadar ferdin bütün hayatını içine alan devredir. Bütün terbiyeciler, terbiye açısından insan hayatını bir kısım safhalara ayırırlar. Hepsinin birleştiği husus, çocukluk devresinin terbiyede son derece mühim bir yer tuttuğudur. Biz burada, önce günümüz terbiyecileri ve Sünnet açısından başlıca yaş safhalarını belirttikten sonra arkadan çocukluk safhasının terbiye meselelerine döneceğiz.

a) Yaş Safhaları

1) Terbiyecilerin Taksimi

Çocuğun içinde bulunduğu yaşın vasıflarını bilmek, terbiyede mühim bir yer tutar. Çocuk büyüme safhasında iken sadece cismanî bir gelişmeye mazhar olmaz, cismi ile birlikte aklı, hissî, ruhî vs. kuvveleri de gelişir. Şu halde çocuk bülûğ devresine kadar ne gibi safhalar geçirmektedir, bu safhalarda çocuğun aklı ve hissî durumları ne seviyededir, fitratlarına konulmuş olan kuvvelerinden hangisi hangi safhada fiile çıkar, gelişme gösterir vs. bilinmesi gerekir. Nitekim her terbiyeci bu meselelerle ilgilenmiş, bir-

70

²⁴² Bak: Aynı eser, p., 22.

²⁴³ C. İ. Sandström, *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, s. 21-23, Çevr: Refia Şemin İ.Ü. Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1971.

birinden ufak tefek farklarla ayrılan taksimatlarda bulunmuşlardır. Sünnetteki taksimatlara geçmeden bunlara kısaca temas etmemizde fayda var.

Rousseau, Emile'in hayatını beş mühim devreye ayırır ve meşhur kitabını bu sebeple beş bölümde tamamlar.

1. Devir: Doğumdan iki yaşa kadar olan devir. Bu devrede cismanî bir terbiye tatbik edilmelidir.

2. Devir: İhsaslar devridir, üç yaşından on bir yaşına kadardır. Bu devrede ihsaslar terbiye edilmelidir.

3. Devir: 12–15 yaş arası tecrübe ve hüküm devri, ferdiyetine sahip olma devri, henüz içtimaîleşme yoktur.

4. Devir: 16–18 yaş arası: Terbiye aklî ve ahlâkî olmalıdır. Aklî ve ahlâkî prensipler, bedîî duygular inkişaf eder, vicdan gelişir.

5. Devir: 18'den sonra: Cemiyet hayatına intibak devri. Bu devrede içtimaî hayatın nimetlerinden istifade eder.

Günümüz psikologları Rousseau'nun bu çok kaba ve şematik olan taksimini bir hayli aşarak çocukluk (safhasını çok daha farklı ve tâli bölümlere ayırmaktan başka bunlarla ilgili tavsifi de oldukça değiştirmişlerdir. Bu meyanda, bizzat şahsî müşahedelerine istinat ederek daha sağlam neticeler elde eden Jean Piaget zikre şayandır. Piaget zihnî gelişmeyi 0–2, 2–7, 7–11, 11 yaş sonrası olmak üzere başlıca dört ana bölüme ayırır. Bunlardan meselâ 0–2 yaş arasını tekrar 0–1 ay, 1–4 ay, 4–10 ay, 10–12 ay, 12–18 ay, 18–24 ay olmak üzere bir kısım tali safhalara ayırır ve bu safhaların her birinde çocuğun zihnî durumunu tasvir etmeye çalışır.²⁴⁴

Şüphesiz Piaget'nin tahlillerini burada zikretmek bizi konumuzdan uzaklaştırır. Ancak az ilerde vereceğimiz taksimatla mukayeseye imkân tanımak için günümüz pedagoglarının kabul ettiği tasnifin kaba bir şemasını vermekte fayda var. Teferruata müteallik tasvir ve tahlillere inilmediği müddetçe Rousseau'nun tasnifinden az ilerde vereceğimiz İslâmî tasnife kadar hepsinin esasta bir olduğunu görürüz. Günümüzde doğumla baş-

²⁴⁴ Piaget'in bu konuda geliştirdiği teoriyi A.Ü.E. Fakültesi Profesörlerinden Gülseren Günce incelemiş ve mufassal olarak dilimize aktarmaya çalışmıştır. Mezkûr araştırması "Çocukta Zihin Gelişimi" Piaget kuramına toplu bakış adını taşır. Baylan Matbaası, Ankara 1975.

latılıp bülûğ yaşına kadar devam ettiği kabul edilen çocukluk devresi üç kısma ayrılmaktadır:

1- Birinci çocukluk devresi: Doğum-3 yaş arası.²⁴⁵ Umumiyetle uykulu geçen bu devre uzvî gelişmeye mazhurdur. Vücudunu, hareketi, sesi bu yaşta keşfeder, düzen fikrine bu yaşta ulaşır. Bu devre başkalarıyla münasebetlerde zarurî temel otomatizmleri (melekeleri) elde etme safhası olduğu için ehemmiyetlidir.

2- İkinci çocukluk devresi: 3-7 yaş.²⁴⁶ En faydalı, en süratli bir kısım çıraklıkların geçtiği devir. Mekân ve eşya ile temas sonucu zihnî gelişmeye mazhar olur. Bu devrede hayatla temas onun duygularını zenginleştirir. Bu sebeple bu çağ umumiyetle sezgi hayatına ait müşahhas fonksiyonların meydana getirildiği çağ olarak kabul edilir. Muhakeme henüz olmadığı için hâdiseler arasında sebep-sonuç münasebetini göremez.

3- Üçüncü çocukluk devresi: 8-12 yaş arası. Aklî melekeler gelişmiştir, mücerret düşüncede lüzumlu tecrübeler elde edilmiştir. Ahlâkî kaide-leri dille ilgili (nahvî) kanunları, dinî prensipleri muhakeme ile kavrama yaşıdır.²⁴⁷ Bu taksim ve tasvirin yapılmasında bilhassa İtalyan terbiyecilerinden Madame Montessorie'nin tesirini görmek mümkündür. Ona göre “evvelâ çocuğun uzviyyetini, sonra hasselerini, daha sonra hislerini inkişaf ettirmek ve nihayet cüziden külliye, husûsîden umûmiye, malûmdan meçhule, misâlden tarife, müşahhasan mücerrede geçe geçe fikirleri teşkil (...) etmek” gerekmektedir.²⁴⁸

Her hal u kârda bu safhaların oldukça şematik olduğunu kabul etmek gerekecektir. Uzvî gelişme olarak kabul edilen ve “baktığı nesnelere görüp görmediği bize şüpheli gelen” birinci devrede bile çocuğun hareketlerinde tesadüflük olmadığına inanan Piaget, bizzat gözlemlerine dayanarak, “yeni doğmuş bebeğin, karmaşık ve değişik fakat belirgin davranış biçimlerine sahip olduğuna, yakın çevresi ile çok ilgili bulunduğuna, her değişikliği

²⁴⁵ Piaget bunu 2 yaş kabul eder.

²⁴⁶ Bu bazılarınca 4-7 yaştır. Bak: G. Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, s. 71, İstanbul 1964.

²⁴⁷ Bak. G. Jacquin, a.g.e.; G. Palmade, *Les Methodes en Pedagogie*, p.25-27, PUF Paris 1968.

²⁴⁸ Bak: C. Sena, *Umûmi Usûl-i Tedris*, s. 12.

çabuk öğrendiğine, istek ve ihtiyaçlarına uygun olarak davranışlarını değiştirdiğine” hükmeder.²⁴⁹

72 2) Sünnete Göre Yaş Taksimi

Sünnette fiilî terbiye, doğumla başlayıp ölünceye kadar devam eden mütemadi bir faaliyettir. Ancak bu faaliyet farklı yaş safhalarına göre bazı değişiklikler arz eder. Esâsen İslâmî terbiye sadece yaşın ileri veya geri olmasını nazarı dikkate almakla kalmaz, erkek veya kadın, hasta veya sağ, fakir veya zengin, âlim veya müteallim gibi içtimâî ve fiziki bir kısım farklılıkları da nazara alır. Her birisine teferruatta da olsa değişik talimatlar da bulunur. Ancak bu farklılıklardan birinci derecede ehemmiyetli olanı yaştan ileri gelen tefriktir. Terbiye işinde en ziyade ehemmiyet atfedileni de bülûğa kadar olan devredir. Bu sebeple yaş safhalarını belirtmemizde fayda var:

Dinî kaynaklar, beşer hayatının “eskiden beri” başlıca dört safhaya ayrıldığını kaydeder:²⁵⁰ 1- Çocukluk (tufûliyyet), 2- Gençlik (şebabet), 3- Olgunluk (kühûlet), 4- İhtiyarlık (şeyhûhet).

Hükemânın dile getirdiği bu tasnif terbiyeci nokta-i nazarından çok muhtasar ve hatta nakıstır. Bu sebeple Kur’ân’ın yapmış olduğu tasnifi esas olarak Cenin devresinden başlatmak gerekeceği gibi, çocukluk (tufûliyyet) devrinin tâlî safhalarına da dikkat çekmek icap edecektir.

√ Çocukluk (Tufûliyyet)

Umumiyetle doğumdan bülûğa kadar geçen ömür safhasıdır ki bu safhadaki çocuğa tıfl denir.²⁵¹ Az ileride genişçe yer vereceğimiz bu safha fıkıh kitaplarında dört devreye ayrılmaktadır.²⁵²

²⁴⁹ Bak. G. Günce, *Çocukta Zihin Gelişimi*, s. 41. G. Kerschensteiner, mezkûr taksimatta gerek rakamlarda ve gerekse yaş safhalarına tekabül eden tasvirlerde bazı farklılıklara yer verir (Bak. J. Chateau, a.g.e. p. 268-269)

²⁵⁰ Mübarekfürî, a.g.e. 6, 623

²⁵¹ İbn Manzûr, Ebu’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed İbn Mükerrer (V. 711) *Lisânu’l-Arab* 11/401, Beyrut 1968.

²⁵² Suyûtî, *el-Eşbâh ve’n-Nezair*, s. 219, Kahire 1959.

1- Sabiyy: Doğduğu zamandan süttten kesilinceye kadar geçen devrede²⁵³ bu ismi alır.

2- Gulâm: Süttten kesilme²⁵⁴ ile 7 yaş arası.

3- Yâfi'î: 7-10 yaş arası.²⁵⁵

4- Hazver:²⁵⁶ 10–15 yaş arasındaki çocuk.²⁵⁷

73

√ Gençlik (Şebabet)

Bülûğdan sonra başlayıp kûhûlet ve hattâ şeyhûhete kadar geçen safhaya denir. Şehâbetin ibtidasında -ki bülûğdur- ittifak edilmekle beraber müntehası hususunda ihtilâf edilmiştir. Zeynü'd-Dîn el-İrâkî kesin bir üslupla: “Ashabımız nezdinde, 30 yaşına basıp bunu geçmeye genç (şâbb) denir.” der.²⁵⁸ Ebû Cafer et-Tahâvî bu hususta sırf nusûsa dayanarak bize oldukça detaylı bir münâkşa sunar. Hadisçilerin meseleye attettikleri ehemmiyeti ve Kur'ân-ı Kerîm'in bu konudaki âyetlerini hatırlatmak maksadıyla mezkur münâkaşayı burada hülâsa edeceğiz:

Tahâvî, önce şebabetin yani gençlik devresinin bülûğla 40 yaş arasındaki devreye dendiği görüşünde olanları reddeder ve şahit olarak şu hadisi gösterir:²⁵⁹ “Enes Hz. Peygamber'den şunu nakleder: “Ben rüyamda

²⁵³ *Lisânu'l-Arab*, 14/450. Şunu belirtelim ki hadiste مروا الصبي بالصلاة اذ بلغ سبع سنين (Ebû Dâvûd *Salât* 25, (1/133, 495. H.) geldiğine göre 7 yaşındaki çocuğa da sabî denebilmektedir. İbn Hacer bu hadise dayanarak sabî kelimesinin sâdece süt devresindeki çocuk için kullanıldığı görüşünü reddeder (*Fethu'l-Bârî* 2/489-90).

²⁵⁴ Kur'ân-ı Kerîm'e göre normal süttten kesilme devresi 2. yaşın sonudur (Bakara, 2/233).

²⁵⁵ İbn Esîr'e göre bülûğa yaklaşan çocuk bu ismi alır (*Nihâye* 5/299)

²⁵⁶ Hazavver şeklinde de okunmaktadır ve gelişip kuvvetlenen çocuğa denmektedir. (*Lisânu'l-Arab* 4/186-187)

²⁵⁷ İbn Kayyîm el-Cevziyye, *Ahbâru'n-Nisâ'da* (Tahkik Dr. Nizâr Rızâ, s. 228 Beyrut, 1964) bülûğa kadar olan kız çocukları için şöyle bir taksimde bulunur:

1. Tıfla: (Küçüklük yaşı),

2. Velîde: Hareket etmeye başlayınca,

3. Ka'b: Memeleri çıkınca,

4. Nâhid: Büyüyünce,

5. Mî'sar: Bülûğa erince, iki taksim arasındaki fark hemen hemen ıstılah farkından ibaret olsa gerek.

²⁵⁸ el-İrâkî, Zeynü'd-dîn Ebu'l-Fadl Abdurrahîm ibni'l-Hüseyn (v. 806/1403), *Tarhu't-Tesrib fi Şerhi't-Takrîb*, 7/3, Daru İhyai't-Tûrâsi'l-Arabî, Beyrut (ofset), tarihsiz.

²⁵⁹ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed İbn Seleme (v. 321/933), *Müşkilü'l-Âsâr*, 2, 390,

cennete girdim. Derken altından mamul bir kasrın önüne geldim. Bu kasr kime ait diye sordum. Kureyş'ten bir gence فنى ait dediler. Bana ait olduğunu zannettim. Fakat yine de kime diye sordum. “Ömer İbnü'l-Hattâb'a ait” dediler...”

Tahâvî, burada, “gerek Hz. Peygamber'in ve gerekse Hz. Ömer'in yaşça kırkın çok üstünde oldukları hâlde hadiste “genç” kelimesiyle ifade edilmişlerdir.” demek ister ve bu iddiasına Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin için henüz çocuk yaşlarında iken söylediği; “Hasan ve Hüseyin, cennetteki gençlerin efendileridir.” sözüne dayanarak yapılacak itiraza da: “Onların âhiretteki durumlarını nübüvveti icâbı Allah'ın bildirmesiyle bilmiştir.” diye cevaplandırır.²⁶⁰ Tahâvî, burada, “cennetteki gençlerin efendisi” unvanını alan Hz. Hasan ve Hüseyin'in vefat ettikleri zamanki yaşlarının -ki birincisi 50 civarında,²⁶¹ ikincisi 58 civarında²⁶² idi- gençlik devresi içerisinde olduğunu ifade etmiş oluyor.

Tahâvî, sadece gençlik devresiyle ilgili işkâli bertaraf etmekle kalmaz, aynı metotla (yani nusûsa dayanarak) bütün yaş safhalarının tablosunu vermeye çalışır: “Sonra gençlikten önceki ve gençlikten sonraki yaşlarının hakikatini ve bunlar için kullanılan tabirleri bulmak için araştırmamıza devam ettik. Cenâb-ı Hakk'ın su sözü karşımıza çıktı: “O Rabbiniz ki sizi önce topraktan, daha sonra da nutfeden yarattı, sonra da çocuk olarak (tıfl) çıkardı.” (Hac, 22/5) Cenâb-ı Hakk burada insanı çocuk olarak çıkardığını bildirmektedir. Sonra O (celle celâluhu), bir başka âyette de çocukluğun (tufûliyyet) sonunu bildirmektedir: “Sizden olan çocuklarınızı (ctfâl) bülûğâ²⁶³ erdikleri zaman, kendinden öncekiler gibi (odanıza girmek için) izin istesinler.” (Nur, 24/59)

Buradan anlarız ki bülûğa eren artık gençlik safhasına girmiştir. Bu safha Allah'ın istediği bir zamana kadar devam eder. Gençlik devresinin müddetini ve arkasından gelen safhayı aramaya devam ettik. Derken Ce-

Haydarabad Deken, 1333 (baskısından ofset).

²⁶⁰ Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr* 2/393

²⁶¹ İbn Hacer, *Tehzibü't-Tehzib* 2/301, Haydarabat Deken 1325 (baskısından ofset, Beyrut).

²⁶² Aynı eser 2/356.

²⁶³ Âyette rüya (hulm) kelimesi seçer, biz kısaca bülûğ dedik.

nâb-1 Hakk'ın şu âyeti imdadımıza yetişti: *ثُمَّ لَتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ* “*Sonra gençlikte zirveye ulaşırsınız.*” (Gâfir, 40/67)

Burada Cenâb-ı Hakk'ın karşımıza “gençliğin zirvesi (eşûdd) tâbiri-
nini çıkardığını görüyoruz. Bu müphem tabirin bir başka âyette tavzi-
hini buluruz: *حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ أَشُدَّهُ وَبَلَغَ أَرْبَعِينَ سَنَةً* “*Sonra o, yiğitlik çağına erdi-
ği (hele) kırk(ıncı) yıl(ın)a ulaş(ıp da tam kemaline var)dığı zaman...*”
(Ahkâf, 46/15) Âyetten gençliğin bu yaşa kadar mı olduğunu, daha öteye de
geçip geçmediğini anlarız: Cenâb-ı Hak ilk kaydettiğimiz âyette der ki:
ثُمَّ لَتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا “... *Sonra sizi güçlü kuvvetli bir çağa erişme-
niz için, sonra da itiliyorlar olmanız için...*” (Gâfir, 40, 67) Böylece kırktan
sonra gençlikten çıkıp ihtiyarlığa girme ihtimali belirir. Fakat Cenâb-ı
Hakk'ı şöyle der buluruz: “O Rabb-ı Zi Şân ki sizleri önce topraktan
sonra nutfeden yarattı...” Toprakla nutfe arasında bir ayırıcı var. Çünkü
topraktan yaratılanlar ise onun evlatlarıdır. Bu iki yaratılış arasında Al-
lah'ın arzu etmiş olduğu miktarda zaman fasılası var. Cenâb-ı Hakk'ın
ثُمَّ لَتَبْلُغُوا أَشَدَّكُمْ ثُمَّ لَتَكُونُوا شُيُوخًا sözü bunun gibidir. Binaenaleyh el-eşûdd safha-
sına ulaşmaları ile ihtiyarlar olmaları arasında da miktarını ancak Allah'ın
bileceği belli bir müddet bulunması ihtimali var. Böylece o rüyayı gördüğü
zaman Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) yaşı kırkın üstündedir ve
artık ihtiyar sayılacak yaşın altındadır. Bu meselede işin iç yüzünü ancak
Allah bilir.²⁶⁴

√ Olgunluk (Kühûlet)

Gençliğin bir uzantısı olan olgunluk safhasının başı ve sonu için de
kesin bir rakam vermek imkânsızdır. Lügatçiler, böyle bir tahdidden ka-
çınırlar. Verilen rakamlar daima “kîle” yâni “denildi ki” tâbirinin ihtirazı
kaydının gölgesindedir. Tahâvî, kühûlet yaşı ile şebabet yaşının iç içe girdi-
ğini söyler. “Zira der, olgun bir genç (şâbbun kehlun) tabirinde genç aynı
zamanda olgun (kehl) kelimesiyle ifade edilir. Fakat hiçbir zaman olgun
bir ihtiyar شيخ kehl denmez. İnsan olgunluk (tekehül) çağından çıktıktan
sonra ihtiyar (şeyh) olur. Şu hâlde tekehül gençlik devresinin sonudur

²⁶⁴ Tahâvî, *Müşkilu'l-Âsâr* 2/390-391.

(...).²⁶⁵ Hadiste, Hz. Ebû Bekr ve Ömer için: “Nebî ve mürseller hâriç evvelîn ve âhirinden olan cennetteki bütün kühûlün efendisidir.”²⁶⁶ denmiş olması onların vefat yaşları olan 63 yaşının²⁶⁷ kühûlet devresinde olduğunu ifâde etmektedir. Böylece lügatçilerin kühûlet safhası hakkında: 30-40; 33-50, 34-51 yaşları arası diye düştükleri ihtilâfa²⁶⁸ bir yenisi daha eklenmiş oluyor. Şu hâlde hafıza, muhakeme gibi ruhî kuvvelerin zaaf ve tedenniye yüz tutmaksızın zindeliğini muhafaza ettiği müddetçe gençliğin uzantısı olan kühûletin devamına hükmedilebilir.

76

√ İhtiyarlık (Şeyhûhet)

Kişide saçların ağarıp, kuvvelerde “zaaf ve inhirafın zuhur ettiği” devredir. Daha çok nassa dayanan hadisçiler için şeyhûhet 60-70 yaşları arası iken²⁶⁹ lügatçiler ipin bu 51-80 yaşları arası, 50 veya 51 den sonraki devredir.²⁷⁰ Muhaddisleri farklı rakamlar söylemeye “ümmetin vasatî yaşının 60-70 arası olacağına”²⁷¹ dâir gelen rivayetler sevketmiş olmalıdır.

√ Düşkünlük

Daha ziyade tesbih, zikir ve Kur’ân tilavetiyle meşguliyet tavsiye edilmiş olan en son ömür safhası 80 yaşından ölüme kadar olan devredir. Bu devreye bazıları herem²⁷² derken, bazıları da himm demektedir.²⁷³

Yaş safhasıyla ilgili tabloyu tamamlarken bir noktaya temas etmeliyiz. Görüldüğü gibi İslâmi taksimatta bülûğ kesin olarak çocukluk safhasının bitip gençlik safhasının başlangıcı olmakta, “bülûğ öncesini ve bülûğu işine alan fakat bülûğdan sonra da bu çağın etkileri ile devam eden çocukluk ile yetişkinlik arasındaki devre” olarak tarifi yapılan ve 12-22 yaşları

²⁶⁵ Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr*, 2/392.

²⁶⁶ Tirmizî, *Menâkıb* 50 (9/271, 3667. H.); İbn Mâce, *Mukaddime* 11 (1/36, 95. H.)

²⁶⁷ Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsü'd-Dîn (m.748), *Tezkiretü'l-Huffâz*, 1/5, 8, Haydarâbâd 1956

²⁶⁸ *Nihâye* 4/213; *Lisânu'l-Arab* 11/800.

²⁶⁹ *Tühfetu'l-Ahvezî* 6/624.

²⁷⁰ *Lisânu'l-Arab* 3/31.

²⁷¹ Tirmizî, *Menâkıb* 113 (9/201, 3545. H.); İbn Mâce, *Zühud* 27 (2/1415, 4236. H.).

²⁷² *Kârî*, Ş, *Nuhbeti'l-Fiker*, s. 255.

²⁷³ *Fethu'l-Bârî* 6/207.

arasına tekabül eden *ergenlik çağı*²⁷⁴ yer almamaktadır. Bu çağ daha ziyade batı hukukuna has bir taksim olsa gerek. Binaenaleyh Sava Paşa'nın İslâm Hukuku üzerine yazdığı kitapta sunmuş olduğu tablo bir iltibas eseri olabilir. Hele “Sinni bülûğ 15–22 yaş” diye bir tabiri nereden aldığı cidden merak vesilesidir.²⁷⁵ Tabî bülûğ vâki olmadığı takdirde, İmâmeyn, âzami hudûd olarak 15 yaşı kabul ederken toleransı en ileri götüren İmâm-ı Azam, kızlar için 17, erkekler için 18 yaşı esâs almıştır. İbn Abbâs tarafından²⁷⁶ “salâhu'l-akl ve hıfzu'l-mâl” olarak tarif edilen ve daha ziyâde velâyet-i mâl mevzuunda söz konusu olan ve bülûğa rağmen zuhur etmeyebileceği nazar-ı itibâra alınarak kadıların takdirine bırakılan “rüşd” yaşı bile 18 civarında kalmakta ve 22'ye ulaşmamaktadır.²⁷⁷

Tekrar edelim ki Terbiye nokta-i nazarından en mühim safha, çocukluk safhası olması hasebiyle sünnet bu devreyi bir takım tali kısımlara bölmüş, her kısımda yapılması gereken müdahale, öğretilmesi gereken bilgi, verilmesi gereken alışkanlık ve hatta uygulanması gereken merasimler belirtilmiştir. Biz daha ziyade bu safha üzerinde duracağız.

77

b) Çocukluk Devri Yaş Safhaları

Doğumdan bülûğa kadar geçen safhaya çocukluk (tufûliyyet) denildiğini az önce gördük. Terbiye nokta-i nazarından, ferdin hayatında en mühim safhayı, doğumun ilk gününden itibaren bu devre teşkil eder. Batı, eskiden hayatın ilk yılını terbiye dışı telâkki ederken²⁷⁸ bugün doğum sa-

²⁷⁴ Bu tarifi Fatma Varış, Peters, Hughes, Hurlook, Horrocks, Şemin, *İran ve Türk Hukuk Lügatı*’nden faydalanarak yaptığını kaydeder. Bak. *Erginin Gelişimine Etki Yapan Kültürel Faktörler*, s. 3; A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Nu: 1-4, 1968.

²⁷⁵ Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, 1/165, (Çeviren: Baha Arıkan), Diyanet Yayınları, Ankara, 1955.

²⁷⁶ Bak. Ebû Zehre, a.g.e. s. 472. Müellif, Mısır’da 1925 yılına kadar rüşd yaşının 18 olduğunu, bu tarihten sonra yeni bir kânunla 21’e çıkarıldığını belirtir.

²⁷⁷ Bak. Ebû Zehre, a.g.e., s. 472. Müellif, Mısır’da 1925 yılına kadar rüşd yaşının 18 olduğunu, bu tarihten sonra yeni bir kânunla 21’e çıkarıldığını belirtir.

²⁷⁸ B. Russel şunu söyler: “Batıda eskiden hayatın ilk yılı terbiyenin sahası dışında sayılırdı.” (*Terbiyeye Dâir*, s. 71, Tercüme Hâmid Dereli, Ankara 1954) ve devam eder: “İstediginiz ahlâki terbiyeye başlamanın en doğru zamanı bir çocuğun doğduğu andır... Daha sonraki yaşlarda terbiye, aksi itiyatlarla mücadele etmek zorunda kalacak, netice olarak da öfke ve dargınlıklarla karşılaşacaktır.” (s. 74)

78 atlerinin bile ehemmiyetinden²⁷⁹ bahsetmekte, -çocuğun bütün kabiliyetlerini hayatın ilk yıllarında geliştirerek son şeklini aldığı²⁸⁰ iddia edecek duruma gelmiş bulunmaktadır. Yakın zamana kadar “adalî, asabî (nebatî şekliyle) ve beyne müteallik” belli bir olgunluk (maturation) hâsıl olmadan bir kısım nevî kabiliyetlerin bütün gayretlere rağmen kuvveden fiile geçemeyeceği, bu olgunluğa kavuştuktan sonra inkişafı için temrinde geç bile kalırsa aradaki mesafenin çabucak kapatılacağı²⁸¹ iddia edilirken ve bu iddiaya yapılan araştırmalar şahit gösterilirken,²⁸² yine araştırmaya müstenit son nazariyelerde bu görüş de terkedilmişse benziyor. Deniyor ki: “Çocuk bütün kabiliyetlerini hayatının ilk yıllarında çok çabuk geliştirir ve son şeklini alır. Bu sebeple küçüklük devresi en çok ihtimam ve özen gösterilmesi gereken devredir. Her sahada kapasitesini azamî şekilde geliştirecek bir muhit içerisine koymak gerekecektir. Çeşitli memleketlerde yapılan birçok araştırmalar bunu teyit eder. Amerikalı Prof. Bloom ispat etti ki, insan zekâsının vasıflarının yarısı dört yaşına geldiğinde, üçte ikisi de altı yaşına gelince teşekkül etmiş durumdadır. Amerikalı birçok iktisatçı üç yaşındaki bir çocuğun yetişmesinde bir yıllık tehirin telâfisi için 6-7 yaşlarına basınca iki yıla, 15-16 yaşlarına basınca da 4 yıla ihtiyâç göstermekte olduğunu ispatlayan araştırmalara dayanarak en verimli terbiyenin ilk yıllardaki terbiye olduğunu ifâde etmişlerdir.”²⁸³

Tufûliyet devresinde çocuğa verilecek terbiyenin günümüz düşüncesindeki yerini böylece belirttikten sonra meselenin sünnetteki yerini belirtmeye geçebiliriz.

Hz. Peygamber’in sünnetinde çocukluk safhasıyla ilgili taksimatı ço-

²⁷⁹ Çocuğun erken veya geç doğması, normal yoldan veya sezaryenle alınması, çocuğun ilerdeki huylarına tesir etmektedir. Erken doğanların daha hissi, daha çekingen, daha istikrarsız ve sıkıntılı; sezaryenle alınanların da daha durgun olduğu, daha az ağladığı, daha az tahrik olduğu iddia edilmektedir. (Bak: J. C. Filloux, a.g.e., p. 28, 1 nolu dipnot.)

²⁸⁰ B. Schwartz, a.g.e., p. 83.

²⁸¹ Deniyor ki: “Sistemli çalışmalar gösterdi ki: “Vakti gelmezden önce bir çocuğu yürütmeye çalışmak boşadır. Vakti gelince temrinsiz yürüyecektir. Bu misal olgunluğa bağlı bütün efâlin iktisabına teşmil edilebilir, imdi muhakkak ki, olgunluk, kuvveden fiile geçerek tezahürü muhite bağlı olan fiil imkânları getirmekten başka bir şey yapmamıştır.”

²⁸² Bak: V. B. Pars, *Eğitim Psikolojisi*, s. 106-111, M.E.B. yayınları, İstanbul 1967.

²⁸³ Schwartz, a.g.e., p. 83.

çuğun bu safhalardaki psikolojik ve fizyolojik durumunun tasvirine bina etmiyor, çocuğa öğretilmesi lâzım gelen bilgiler ve kazandırılması lâzım gelen alışkanlıklarla ilgili talimata bina ediyoruz. Sünnette uygulanması lâzım gelen ameliye söz konusudur, bu ameliyeye tekabül eden çocuğun ruhî ahvali söz konusu değildir. Bu husus üzerinde araştırma, tefekkür, gözlem vs. terbiyecilere bırakılmıştır.

Bu durumda karşımıza kısaca şöyle bir tablo çıkmaktadır.

- 1- Süt devresi: Doğum – 2 yaş sonu.
- 2- Konuşmaya başlama (müdahale devri).
- 3- Temyiz devri.
- 4- Bülûğ devresi.

1) *Süt Devresi*

Umumiyetle çocuğun uzvî bir gelişmeye mazhar olduğu, hayata ait temaslar yapabilmesi için lüzumlu melekeleri elde ettiği devir olarak kabul edilen bu safha Hz. Peygamber'in sünnetinde çocuğun doğumu ile başlar ve normal olarak tam iki yıl devam eder. Muhtevasında sadece mühim meselelere yer veren Kur'ân-ı Kerîm'in bu hususu tasrîh etmesi, çocuğun yetişmesinde süt emmesinin lüzum ve faidesini göstermek içindir: “*Anneler çocuklarını tam iki yıl emzirsinler...*” (Bakara, 2/233) Hz. Peygamber'in de (sallallahu aleyhi ve sellem) iki yılı doldurmadan ölen oğlu İbrahim için: “Onun cennette bir süt annesi var, geri katan sütünü emzirecek (iki yıla) tamamlayacak.”²⁸⁴ demesi, Kur'ân'da gelen iki yıllık süt devresine behemehâl riayet edilmesi gerektiğini ifade etmektedir. Keza ²⁸⁵م بعدالاحتلام ولايتهم لارضابعدالفصال ve ²⁸⁶الارضاع الافى الحولين gibi bir kısım hadislerde iki yıldan sonra süt devresinin sona erdiğinin ayrıca belirtilmesi de bâzı nokta-i nazardan bu devrenin ehemmiyetini ifâde eder.

Bu devre içerisinde sünnet, çocuğa bilhassa ilk günlerde ilk yapıla-

²⁸⁴ Müslim, *Fedâil* 63 (4/1803, 2318. H.); İbn Mâce, *Cenâiz* 27 (1/494, 1512. H.); İbn Ebî Şeyha 3/379; *Müsned* 3/112.

²⁸⁵ M. 'Aliye 2, (79, 1707. H.)

²⁸⁶ İbn Hüsâmeddin el-Hindî, Alâuddin Aliyyu'l-Muttakî (V.975), *Kenzu'l-Ummâl, fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, 6/143, Haydarâbâd 1945.

cak muamelelere ayrı bir ehemmiyet atfeder. Bu cümleden olarak birinci günde libas, gıda, telkin ve dua meselelerine yer verilmiştir:

√ İlk Günler

◇ İlk Libâs

Bir kısım hadisler, Hz. Peygamber'in, doğumu yaklaşan kızı Fâtıma'ya daha doğum yapmadan husûsî alâka gösterdiğini haber vermektedir. Hz. Fâtıma'nın doğumunda hazır bulunanlardan Sevde bint Misrah'ın özetleyeceğimiz şu rivayetinden Hz. Peygamber'in doğacak çocuğun anesine gösterdiği ilgiden sonra, doğan çocukla ilgili olarak da evvelemirde çocuğun sarıldığı bezle alâkadar olduğunu öğrenmekteyiz. Sevde'nin belirttiğine göre doğum sancısı başlar başlamaz Hz. Peygamber gelir ve Hz. Fâtıma'nın hâlini hatırını sorduktan sonra: "Doğum olunca bana haber vermeden çocuğa hiçbir şey yapmayın." der. Çocuk doğunca Sevde göbeğini keser ve sarı renkli bir beze sarar. Az sonra gelen Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) doğum olup olmadığını, Fâtıma'nın hâl ve hatırını sorar. Sevde'nin: "Yâ Resûlallah, çocuk doğdu, göbeğini kestim ve sarı bir beze sardım." cevâbı üzerine Hz. Peygamber öfkelenir ve: "Bana âsi oldun." der. Sevde'nin: "Allah ve Resulüne âsi olmaktan Allah'a sığınırım ya Resûlallah. Ben onun göbeğini kestim, bunu yapmaya da mecburdum." cevâbı üzerine "Çocuğu bana getir." der. Sevde çocuğu getirir, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) sarı bezi atar ve beyaz bir bez içerisine sarar. Tükürüğünden çocuğun ağzına koyarak onu yutmasını sağlar. Sonra Hz. Ali'yi çağırır ve ne isim koyduğunu sorar..." vs.²⁸⁷

Keza Hz. Ali'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in: "Doğan çocuğa süt vermezden önce bana haber et, benden önce süt verme." mealinde Hz. Fâtıma'ya emir verdiği belirtilir. Hz. Ali, Fâtıma'nın Hz. Hasan'ın doğumunda bu emri yerine getirdiğini, Hz. Hüseyin'in doğumunda yerine getirmediğini ve babası gelmezden önce süt emzirmiş bulunduğunu zikreder. Ayrıca Hz. Peygamber'in, Hasan'ın ağzına kendisinin bilmediği

²⁸⁷ *Kenzu'l-Ummâl* 16/261-62 (Hadis, İbn Mende ve Ebû Nu'aym'dan alınmış olup ricâlinin hepsi sikadır). Aynı hadis muhtasar olarak *İsâbe*'de de mevcuttur. İbn Abdilberr, *el-İsâbe, fi Temyizi's-Sahâbe* 4/337-338, Kahire 1324 (baskısından ofset).

bir şey koyduğunu, bu sebeple de Hasan'ın Hüseyin'e nazaran daha bilgili (a'lem) olduğunu ifade eder.²⁸⁸

◊ *İlk Gıda (Tahnîk)*

Bu iki hadisten anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber yeni doğan çocuğun midesine ilk inen gıdaya dikkat etmektedir ve bunun ana sütünden başka bir şey olmasını istemektedir. Nitekim muhtelif rivayetler, bu ihtimamı sadece kendi torunları için göstermeyip umumî bir prensip hâlinde bütün Müslüman çocuklarına teşmil ettiğini ifade etmektedir. Hz. Âişe, “Doğduğu zaman çocukların Hz. Peygamber’e getirildiğini, onun da bunlara hayır dua edip tahnîk’de²⁸⁹ bulunduğunu²⁹⁰ belirtir. Hz. Peygamber’in tahnîk ettiklerinden Ebû Musa’nın oğlu İbrahim,²⁹¹ Münzir İbn Ebî Üseyd,²⁹² Abdullah İbn Abbâs,²⁹³ Abdullah İbn Zübeyr²⁹⁴ vs. sayılabilir. Hatta Enes’ten gelen bir rivayete göre, Hz. Peygamber, doğumu yaklaşan Ümmü Süleym’e (Hz. Enes’in annesi) Enes’le haber salarak: “Çocuğun göbeğini kesince bana haber ver ve benden evvel ağzına hiç bir şey koyma.” diyerek mesaj yollamıştır. Ümmü Süleym istenen şekilde hareket eder. Bebeği götürten Enes, Hz. Peygamber’i (sallallahu alcyhi ve sellam) bir bahçede bulur,²⁹⁵ o da çocuğu acve denen iyi cins hurmadan üç adediyle tahnîk eder.²⁹⁶ Kay-

81

²⁸⁸ *Mecmau’z-Zevâid* 9/175 (Sıkât); *Kenzu’l-Ummâl* 16/284

²⁸⁹ Tahnîk: Hurma ve benzeri bir şeyi ağızda çiğnedikten sonra çocuğun damağını onunla oğmak (*Nihâye* 1/451; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 12/4). İbn Hacer, tahnîkin çocuğu yemeye alıştırmak için yapıldığını, tahnîkde en evlâ şeyin kuru hurma (temr) olduğunu, yokluğu hâlinde taze hurma veya tatlı bir şey tatlılar arasında evleviyetle arı balı, bunlar da yoksa ateş değmemiş bir şey olması gerektiğini kaydeder.

²⁹⁰ Müslim, *Taharet*, 101 (1/237, 286. H.); Ebû Avâne, Yakub ibn İshâk el-İsfereyânî (V. 316), *Müsned* 1/202, Haydarâbâd 1966. Bak: *Avnu’l-Ma’bûd* 14/10; *Şerhu Müslim* 14/127.

²⁹¹ (379) *Fethu’l-Bârî* 13/200; *el-Edebü’l-Müfred* 292 (840. H.), Kahire 1379; Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed İbnü’l-Hüseyin İbn Ali (v. 458), *Şu’abu’l-İmân*, Nu: 216-220, 4/125/b, Yzm. Reisü’l-Küttab.

²⁹² *Fethu’l-Bârî* 13/196.

²⁹³ *Mecmau’z-Zevâid* 9/275.

²⁹⁴ *Fethu’l-Bârî* 8/249; 12/6; *Edebu’l-Müfred*, s. 429 (603. H.).

²⁹⁵ Kadı Ebû Tâlib, *Şerhu İleli’t-Tirmizî*, Yzm. Saray, Nü: 3, Ahmed, 630, 72/b.

²⁹⁶ Bak: Nevevî, *Şerhu Müslim* 14/98; *Mecmau’z-Zevâid*, 9/261.

naklarımızda tahnik edilmek üzere getirilen çocukların zaman zaman Hz. Peygamber'in üzerine akıttıklarına dair teferruata da rastlanır.²⁹⁷

Gerek kızı Fâtıma'ya, gerek Ümmü Süleym'e: "Benden evvel çocuğun ağzına bir şey koymayın." diye haber salması, bu emrin uygulandığı Hz. Hasan'ın, emrin uygulanmadığı Hz. Hüseyin'e nazaran daha a'lem olduğunun Hz. Ali tarafından itirafı, tahnik meselesinin terbiyede ihmâl edilmemesi gereken bir husus olarak anlaşıldığını göstermektedir.

İslâm terbiyecileri bu sünneti, çocuğu bir âlime götürerek tahnik ettirmek sûretiyle ibka ettirmişlerdir.²⁹⁸

◇ *Dua*

Çocuk dünyaya gelince ilk yapılan muamelelerden bir diğeri de duadır. Tahnik için getirilen çocuklara aynı zamanda dua da edildiğini, Hz. Âişe'den Müslim'de gelen bir rivayet te'yid etmektedir. Yine Hz. Âişe'den Ebû Dâvûd'da tahrîc edilen bir vecihte "Hz. Peygamber'e çocuklar getirilirdi, O da onlara bereketle dua ederdi."²⁹⁹ denmektedir. Buhârî'nin bu mevzu için: "Çocuklara bereketle dua ve başlarını okşama babı" mealinde bir bâb ayırmış olması da, meselenin sünnetteki ehemmiyetini tescil eder.³⁰⁰

82 Mu'âviye İbn Kurre'nin şu sözlerinden, doğumda verilen ziyafetten bir gayenin de çocuk için başkalarının duasını kazanmak olduğu anlaşıl-maktadır. Diyor ki: "Oğlum İyâs dünyaya geldiği vakit Ashâb-ı Nebiden bir grup davet ettim. Onlara ziyafet yerdim. Yemeği yedikleri zaman dua ettiler. Ben onlara: "Siz dua ettiniz, Allah duanızdan dolayı sizleri müba-

²⁹⁷ Buhârî, *Daavât* 31 (8/95): *Fethu'l-Bârî* 12/5; Ebû Avâna 1/202,

²⁹⁸ Harputî Ömer Nâ'imî, *Terbiye-i Etfâl ve Mehâsin-i Husûl'de* (s. 47, İstanbul 1283) şöyle der:

Tevellüd ettiğinde veledin
Bu fiil sünnet oldu eyle icrâ
Verip bir âlimin ağzına temri
Onu kulsın buzâkı ile helva
O bânî parmağınla alıp sen
Çocuğun ağzına sür kıl mufa

²⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 108 (4/328, 5106. H.); Bak. *Feyzu'l-Kadir* 5/192.

³⁰⁰ *Fethu'l-Bârî* 13/401.

rek kılsın. Şimdi de ben dua edeceğim, siz âmin deyin.” dedim ve çocuk için dini ve akli hususunda pek çok dualarda bulundum..”³⁰¹

Hemen şunu ilâve edelim ki çocuğa yapılan dua doğumun ilk gününde tahnik sırasında yapılan duadan ibaret değildir. Hz. Peygamber’in ileri yaştaki çocuklara da dua ettiğini manevi tevatür derecesini bulan rivayetler teyit etmektedir.³⁰²

Pek çok misalden bir kaçını zikredelim. Hz. Hasan ve Hüseyin’e *اعوذكما بكلمات الله التامة من كل شيطان وهامة ومن كل عين لامة* sözleriyle her vesilede dua eder ve bu dua ile Hz. İbrahim’in, İsmail ve İshâk’a dua ettiğini kaydederdi.³⁰³ Enes’in rivayetine göre ensârı sık sık ziyaret Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) âdeti idi. Bu ziyaretlerde evlere yaklaşıncâ ensâr çocukları etrafını sarar, Hz. Peygamber de onlara selâm verir ve dua ederdi.³⁰⁴ İbn Abbâs: “Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) beni kucakladı ve: “Allâhım buna hikmeti öğret.” diye dua etti.” der.³⁰⁵ Enes’e de “Mal ve evlâdını çok ve ömrünü uzun kılmayı ve verdiklerinin Enes hakkında hayırlı ve mübarek olması için” dua etmiştir.³⁰⁶

Hz. Peygamber nazarında dua; müminin silâhı, dinin direği, semâvât ve arzın nurudur.³⁰⁷

◇ İlk Telkin

İlk telkinden murâd, çocuğun kulaklarına okunan ezan ve ikâmettir. Rivayetler, Hz. Hasan ve Hüseyin doğdukları zaman Hz. Peygamber’in, kulaklarına, aynen namazda okunan ezanla ezan okuduğunu ifade etmektedir.³⁰⁸ Hz. Peygamber’den (sallallahu aleyhi ve sellem) “Kimin bir çocuğu

³⁰¹ *Edebu'l-Müfred*, s. 429 (1255. H.).

³⁰² İleride (bak. s. 152, 153) başka misâller de verilecektir.

³⁰³ Ebû Dâvûd, *Sünnet* 22 (4/235, 4737. H.); *Müstedrek* 2/416; 3/167; *Mecmau'z-Zevâid* 5/113; 9/170

³⁰⁴ *Mecmau'z-Zevâid* 8/34.

³⁰⁵ Tirmizî, *Menâkıb* 50 (9/362, 3824. H.); İbn Mâce *Mukaddime* 11 (1/58, 166. K.)

³⁰⁶ Buhârî, *Daavât* 47 (8/100-101); Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 141-144 (4/1928, 2480-81. HI.); Tirmizî, *Menâkıb* 50 (9/363, 3827-28. III.); Bak. *Fethu'l-Bârî* 13/394.

³⁰⁷ *Müstedrek* 1/492 (Sh.)

³⁰⁸ Aynı eser 3/179; Tirmizî, *Edâhî* 17 (5/229, 1514. H.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 108 (4/328, 5105. H.); *Müsned* 6/391.

83 olur da sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okursa ona “Ümmü Sıbyân”³⁰⁹ zarar vermez.” şeklinde bir tavsiye rivayet edilmişse de, sened yönüyle nakkâdlarca zayıf olduğu ileri sürülmüştür.³¹⁰

Her hâl u kârda Hâkim tarafından sahih, Tirmizî tarafından Hasen-Sahih kabul edilen birinci rivayet, müşahedemizin, her çeşit idrak, te-fehüm ve ifadeden uzak bildiği çocuğun daha ilk günden ihmâl edilme-yip, iyi telkînâta mâruz kalması gerektiği fikrine canlı bir remz olmaktadır, İslâm terbiye ve ahlâkçılarına “Tahsil ve terbiyenin mevsimi beşikten me-zara kadardır.”³¹¹ hükmünü verdiren bu ve benzeri hadisler olsa gerek.

◇ Sürur

Çocuğu “semeretu’l-kulûb (kalplerin meyvesi)” ve “kurretu’l-ayn (gözün nuru)”³¹² olarak tavsîf eden Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sel-lem) için doğum büyük bir sevinç vesilesidir. Nitekim oğlu İbrahim do-ğunca kendisine doğum müjdesini getiren mevlâsı (azatlı köle) Ebû Râfi’e bir köle hediye etmiştir.³¹³ Ashâb’ın sünnetinde aynı sürûrun bir başka tezahürüne rastlamaktayız. Bu da doğum vesilesiyle ziyafet vermektir. Bu-hârî, el-Edebü’l-Müfred’de bu konu ile ilgili olarak “ed-Da’vetu fi’l-Velâ-de (Doğum vesilesiyle ziyafet verme)” ismi altında bir bâb ayırır.³¹⁴ İbn Hacer de doğum vesilesiyle ziyafet vermenin meşruiyetini belirtir ve bu vesile ile ziyafete müteallik geniş bir malûmat sunar.³¹⁵ Doğum vesilesiyle

³⁰⁹ Ümmü Sıbyân, iki görüşten birine göre çocuklara arız olan ve bazen bayılmalarına sebep olan bir rüzgâr, evla görüşe göre çocuktan ayrılmayan cin. (Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr* 6/238)

³¹⁰ Ebû Ya’la, 311/b; *Metâlibü’l-Âliye* 2/289 (2263. H.). Heysemî, senedde yer alan Mervân ibn Sâlim’in metruk olduğunu kaydeder M. Z, 4. 50, Keza Münâvî, senedde yer alan Yah-yâ’bnu’l-A’lâ’nın da metruk olduğunu kaydeder (*Feyzu’l-Kadîr* 6/238). Ancak bütün za-afına rağmen bu hadis *İhyâ* (2/139) gibi bir kısım ahlâk ve terbiye kitaplarına hadis ola-rak girmiştir. Diğer taraftan Ömer İbn Abdî’l-Aziz’in de bununla amel ettiği belirtilir. (*Tuhfetu’l-Ahvezi* 5/107; *Avnu’l-Ma’bûd* 14/9)

³¹¹ İsmail ibn Osman ibn Bekr ibn Yûsuf, *Şerhu Ta’lîmu’l-Müteallim*, s. 115, İstanbul 1319; M. Hayrullâh, *Zübdetü’l-Ahlâk*, s. 10, İstanbul 1320.

³¹² *Fethu’l-Bârî* 11/255. Hadisi, İbn Hacer, Ebû Amr en-Nûkânî’nin, *Mu’aşeretü’l-Ehleyn* kita-bından nakleder ve hadisi, “isnadı kavî olan mürsel” diye tavsîf eder.

³¹³ İbn Abdilber, Ebû Ömer Yûsuf İbn Abdillâh ibni Muhammed (v. 463), *el-İsti’âb fi Ma’rifeti’l-Ashab*, Kahire 1328 (baskısından ofset), 1/41.

³¹⁴ *Edebu’l-Müfred*, s. 428.

³¹⁵ *Fethu’l-Bârî* 11/149.

ziyafet verenlerden Muâviye İbn Kurre sofrasına çağırıldığı Ashâb grubunun çocuk için dua ettiklerini tasrîh eder.³¹⁶

Yeri gelmişken hatırlatalım ki, Kur'ân-ı Kerîm'de de doğacak çocukla ilgili haberler “müjdelemek” mastarıyla gelmiştir. Hz. İsmail'in (aleyhisselâm), Hz. İshâk'ın (aleyhisselâm), Hz. Yâkûb'un (aleyhisselâm), Hz. Yahya'nın verilîşleri müjde olarak bildirilmiştir.³¹⁷ Doğum sırasında izhâr-ı sürûr, câhiliye devrine aykırı olarak, kız ve erkek her ikisi için de yapılmalıdır. Cahiliye Arapları erkekler doğduğu, kızlar da öldüğü zaman ebeveyni tebrik ederlerdi.³¹⁸

√ Yedinci Gün

İbn Abbas'tan gelen bir rivayet, çocuğun doğumunun yedinci gününde yedi şey yapmanın sünnet olduğunu beyan eder.³¹⁹

1- İsim verilir ve sünnet edilir, 2- Ondan eza bertaraf edilir, 3- (kızsa) Kulağı delinir, 4- Akıka kesilir, 5- Baş tıraş edilir, 6- Akıka kurbanının kanı sürülür.³²⁰ 7- Tıraş edilen saçın ağırlığınca altın veya gümüş tasadduk edilir. Akıka ve buna müteallik olarak yapılan ameliyenin yedinci güne te'hîrini Dehlevî, ilk günlerde aile halkının doğum yapan anne ve yeni doğan çocukla meşgul olmaları, kurbanlığın bulunması vs. ise, husûsî bir gayret ve meşguliyet gerektirdiği hikmetine bağlar.³²¹

Şimdi yedinci günde yapılacak bu işleri kısaca görelim.

◇ İsim

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hassasiyetle üzerinde durduğu bir husus çocukların ismidir. Bir kısım hadisler, Resul-ü Ekrem'in

³¹⁶ Edebu'l-Müfred, s. 429 (1255. H.).

³¹⁷ Saffât 37/101; Zâriyat 51/28; Hûd 11/69-75; Meryem 19/7.

³¹⁸ İbn Kayyîm el-Cevziyye, Tuhtâ, s. 15.

³¹⁹ Hadisi İbn Hacer, Fethu'l-Bârî'de (12/5) nakleder ve senedde zayıflık olduğunu söyler. Aynı hadisi Mecmau'z-Zevâid'de kaydeden Heysemî, ricalinin sıkât olduğunu söyler (4, 59)

³²⁰ İbn Hacer'in “senedde zaaf var” sözünü, ricalinin sıkât olduğunu söyleyen Heysemî'ye rağmen teyid eden bir ifade. Zira az ilerde izah edildiği üzere akıka kurbanının kanının sürülmesi câhiliye örfünde mevcuttur. Sünnet bunu yasaklamıştır veya bu hüküm neshedilmiştir.

³²¹ Dihlevî, Hüccetullah 2/728.

85 doğumun daha birinci gününde çocuğa isim verdiğini teyîd ederse de³²² diğer bir kısım hadisler yedinci günü tesmiye edilmesinin gerektiğini ifade etmektedirler.³²³ Hadislerdeki bu ihtilafı durumu Buhârî, ilgili bâba: “Akîka kurbanı kesmeyecekler için çocuğun doğduğu günün akşamı tesmiyesi bâbı” diyerek “başkasında rastlanmayan lâtif bir te’lif³²⁴ le halleder.³²⁵ İbn Hacer’in de belirttiği gibi³²⁶ Buhârî’nin mezkûr babında doğumun ilk günü tesmiye edildikleri zikredilen çocuklar için akîka kurbanı kesildiğine dair sarahat mevcut değildir. Nitekim az sonra görüleceği üzere akîka kurbanı vücûbiyetten çok, istihbâb ifade eden bir tavsiyedir.

Her hâl u kârda tesmiyeyi 7. günü yapma şıkkı da iltizam edilse “Daha önce isme muhtaç değildir.”³²⁷ gerekçesi ne nass ne de mâkûlât yönünden pek o kadar geçerli görülüyor. Zira Hz. Peygamber düşük çocukların bile tesmiye edilerek gömülmesini³²⁸ emretmektedir.

Tesmiyede dikkat edilecek husus, çocuğa takılacak ismin güzel olmasıdır. Sünnet her babanın evlâdına karşı vazifelerinden biri olarak ona güzel bir isim vermesini zikreder³²⁹ ve şöyle emreder: “Siz kıyamet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız, öyle ise isimlerinizi güzel kılın.”³³⁰ Manevî tevatür derecesini bulan rivayetlerin tespit ettiği üzere Hz. Peygamber birçok kimsenin ismini kötü olduğu için değiştirmiş-

³²² Buhârî, *Akîka* 1 (7/108) (Ebû Musa’nın oğlu İbrahim’le, Ebû Talha’nın oğlu Abdullah, Zübeyr’in oğlu Abdullah’la ilgili hadisler; *Edeb* 108 (8/53) (Ebû Üseyd hadisi); Müslim, *Fedâil* 62 (4/1087, 2315. H.) (Bu rivayete göre bizzat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) oğlu İbrahim’e doğduğu gün ismini vermiştir; öte yandan İbn Abdilber, *İsti’âb*’da 7. gün tesmiye edildiğini ifade eder 1/41), *Fezûl’-Kadîr* 6/365; *Kenzu’l-Ummâl* 12/97.

³²³ Tirmizî, *Edeb* 63 (8/53, 2834. H.); Abdurrezzâk İbn Hemmâm es-San’ânî (v. 211), Musanef, Beyrut 1970, 4/335.

³²⁴ İbn Hacer *Fethu’l-Bârî* 12/4.

³²⁵ Buhârî, *Akîka* 1/7, 108.

³²⁶ *Fethu’l-Bârî* 12/3.

³²⁷ Dihlevî, *Hüccetullah* 2/728.

³²⁸ *Fezûl’-Kadîr* 4/112 (çocuğun alak veya mudga hâlinde iken değil de, ruh üflenme safhasında iken düşmüş olması şartı konulduğu şerhte belirtilir.)

³²⁹ *Mecmau’z-Zevâid* 8/47.

³³⁰ Ebû Dâvûd, *Edeb* 70 (4/287, 4948. H.); Dârimî 2/204 (2697. H.).

tir.³³¹ Güzel isimle ilgili olarak Sünnette gelen isrardan mülhem olarak, birçok âlimler, ismin müsemma'ya tesîr edeceğini ileri sürmüşlerdir.³³²

◊ *Akîka*

Akîka³³³ kurbanı, eski cahiliye Arapları tarafından yapıla gelen bir 86 âdetti.³³⁴ Hz. Peygamber, “sahavet çağrısına uyup, cimriliği red, Hiris-tiyanların vaftizine mukabil bir fiilin, hanîfler nezdinde de bulunmasını istihbâb, hac sırasında yapılan tıraş ve kurban menâsikine teşebbühle millet-i İbrahim'e intisabın ilânı”³³⁵ gibi hikmetleri mutazammın olması hasebiyle Müslümanlar için de meşru kılarak: “Her çocuk akîkası ile rehlinlenmiştir, yedinci günü onun adına kurban kesilir, saç tıraş edilir ve isim konur.”³³⁶ demiştir.

Akîka kurbanı ile ilgili hadislerin bir kısmı zahiren vücûbiyeti ifade ederken³³⁷ diğer bir kısmı da sadece istihbâb ve mendûbiyyet ifade etmektedir.³³⁸ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)bizzat kendisi, torunları Hasan ve Hüseyin için birer koçla akîka kurbanı kesmiş olmasına,³³⁹

³³¹ Buhâri, *Edeb* 108 (8/53)

³³² İbn Kayyım, *Tuhfe*, s. 71-72, 85-86.

³³³ Akîka kelimesi, bazılarınca doğan çocuğun tıraş edilen saçına isim olmaktadır, bazılarınca da çocuk için kesilmiş olan kurbanın kendisine isim olmaktadır. Her iki görüşün sahipleri ve delilleri için bak. Aynî, Bedruddîn Muhammed Mahmûd ibn Ahmed Bedru'l-Aynî (v. 855), Ümdetu'l-Kârî Şerhu Şahîhi'l-Buhârî, 1348 (baskısından (ofset) 21/82; *Fethu'l-Bârî* 12/3; Zûrkânî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdilbâki İbn Yûsuf (v. 1122), Şerhu'l-Muvattâ, Kahire, 1961, 3, 416.

³³⁴ *Müstedrek*, 4, 237; 238; Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/107, 2843. H.); *Fethu'l-Bârî* 12/11-14: T. Tesrib 5/202.

³³⁵ Hüccetullâh 2/727-728.

³³⁶ Nesâi, *Akîka* 5 (7/166); *Müstedrek*, 4, 237; Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/108, 2837. H.); Tirmizî. *Edâhî* (5/237, 1522. H.). Çocuğun rehlinlenmesi tâbiri çeşitli yorumlara sebep olmuşsa da, İbn Hacer, Hattâbî'nin Ahmed'in izâhını en uygun bulduğunu kaydeder. Bu görüşe göre mezkûr tâbir şefaate ilgilidir. Çocuk akîka yapılmadan öldüğü takdirde ebeveynine şefaataçı olmaz, (*Fethu'l-Bârî* 12/12) İbn Kayyım el-Cevziyye bu görüşü reddeder ve “doğum sırasında çocuğa takılmış olan şeytandan kurtuluştur.” der (*Tuhfe*, s. 11-43).

³³⁷ Buhâri, *Akîka* 2, (7/109); *Müstedrek* 4/238; Dârimî 2/8 (1973. H.); Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/105, 2836. H.); Nesâi, *Akîka* 2-5, (164-165).

³³⁸ Mâlik İbn Enes (v. 179); *Muvatta* 1/328, Kahire 1951; Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20, (3/107, 2842. H.); Nesâi, *Akîka* 1 (7/162).

³³⁹ *Müstedrek* 3/179; Nesâi, *Akîka* 5 (7/166); Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/107, 2841. H.);

akıka hakkında soranlara da: “Çocuğu doğan istediği takdirde kurbân kessin.”³⁴⁰ demiş olmasına rağmen, bu hususta bir grup: “bid’adır”, diğer bir grup da “vâcibtir” diyecek kadar ifrât ve tefrite düşmüşlerdir.³⁴¹ Ashâptan bazısı müstehap olduğunu ifâde için mübalağalı bir ifâde ile: 87 “Bir kuş da olsa akıka kesmek müstehâbdır.”³⁴² demiştir. Keza rivayetler Hz. Fâtıma’nın çocukları Hasan ve Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsüm için, Abdullah İbn Ömer ve Urvetu’bnu Zübeyr’in erkek kız her bir çocukları için birer koç kurban ettiklerini³⁴³ bildirmektedir. Enes’ten gelen bir rivayette “Bî’setten yâni peygamberlik geldikten sonra Hz. Peygamber’in bizzat kendisi için de akıka kurbânı kestğini” öğreniyoruz.³⁴⁴

Hadisler, hey’et-i umûmiyesi ile akıkanın, doğumun yedinci gününde olmasını emretmesine rağmen Hâkim’in Hz. Âişe’den bir tahrîcine göre yedisinde yapılmadığı takdirde 14 veya 21. günlerinde de olabileceğini³⁴⁵ ifade eder. İbn Hacer: “Muhtar olan 7. gün olmakla beraber bülûğ yaşına kadar akıka yapılabileceğini, yapılmadığı takdirde bülûğla sâkit olacağına kaail olanlardan bahseder³⁴⁶ yedi günü doldurmadan ölenler için akıka terettüp etmez.³⁴⁷ Abdurrezzâk’ın Musannaf’ında rastladığımız bir teferruata göre, kesme çocuğun başını tıraşa tekaddüm etmelidir.³⁴⁸ Akıka-

Mecmau’z-Zevâid 4/59; *Feyzu’l-Kadir* 4/66.

³⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/107, 2842. H.); *Muvatta* 1/328; Nes5î, *Akıka* 5 (7/162)

³⁴¹ Bak: *Fethu’l-Bârî* 12/4. Bu hususta beş farklı görüş var:

1- Terkiyle günâh gerekmeyen te’kidli müstehab (Mâlik, Şâfiî, Ahmed, Cumhur).

2- Vâcibtir.

3- İlk yedi günde vâcibtir, yapılmazsa sâkit olur.

4- Bid’adır (Ebû Hanîfe ve Ehl-i Re’y).

5- Erkekler için meşrûdur, kızlar için değil, (*Tarhu’t-Tesrib* 5/206). Kerih görenlerin delili için bak: *Müsned* 6/392.

³⁴² *Muvatta*, 1/329; Zürcânî hadisi şerh ederken, mübalağa için “kuş da olsa” dendiği, zira, akıka bir kurban olması hasebiyle kurbanda aranan şartların kesilecek hayvanda aynen aranması gerektiğini ve binaenaleyh asla kuşla akıka yapılamayacağını ifâde eder (Şerhu *Muvatta*, 3, 418).

³⁴³ *Muvatta* 1/328-329.

³⁴⁴ *Cem’u’l-Fevâid*, 1/553 (3994. H.) *Mecmau’z-Zevâid* 4/59 (Sh).

³⁴⁵ *Müstedrek* 4/238-239 (Hâkim, hadisin sahih olduğunu söyler, Zehebi da *Telhis*’de sıhhatini te’yid eder.

³⁴⁶ *Fethu’l-Bârî* 12/12.

³⁴⁷ *Abdurrezzâk* 4/335.

³⁴⁸ *Aynı eser* 4/333.

nın eti diğer kurbanlarda olduğu gibi yenilir ve hediye de edilir.³⁴⁹ Yine Hâkim'in bir tahrîcine göre Hz. Hüseyin için kesilen akîkanın bacağına ebeve verilmesi Hz. Peygamber tarafından emredilmiştir.³⁵⁰

Akîka, Arapların câhiliye âdetlerinden olması hasebiyle bununla ilgili bir kısım âdâb ve örfleri vardı. Bu cümleden olarak kesilen kurbanın kanından çocuğun başına sürülürdü. Hz. Peygamber bunu yasaklamış, onun yerine za'ferân³⁵¹ veya halûk³⁵² sürülmesini emretmiştir.

Ebû Dâvûd'da Katâde'den gelen ve akîka kanından çocuğun başına sürülmesini ifâde eden hadis, bizzat Ebû Dâvûd tarafından tenkit edilerek hadisi Katâde'den rivayet eden Hemmâm'ın *يُسْمَى* "isim verilir" tabirini Ebû Dâvûd, hadisin "kan sürülür" şeklinde ifadeye dökerek yanıltığına dikkat çekilmiştir. Ebû Dâvûd, hadisin "kan sürülür" şekliyle amel edilmeyeceğini söyler.³⁵³ Fethu'l-Bârî'de, Katâde'nin bu meseleye, İslâmî âdabı beyân değil, câhiliye devrini tasvîr maksadıyla temas etmiş olabileceği görüşü kaydedildikten sonra İbn Abdilberr'in: "Hemmâm hıfzını tam yapmış, vehim ve hatâyâ düşmemiş ise bu, mensûhtur." dediği zikredilir. Bundan sonra İbn Hacer bu hadisin mensûh olduğuna delâlet eden muhtelif rivayetler zikreder.³⁵⁴

Şu hâlde bazı âdâb ve terbiye kitaplarında akîka kanından çocuğun alınına sürüleceğine dair gelen beyanlar, ekseri rivayetlere muhalif düşmekle ma'lûl ve en azından mensûh durumda olan bir hadise istinat etmektedir. Keza yurdumuzda çeşitli vesilelerle kesilen kurbanın kanından ilgili şahısların alınına sürülme âdeti de menşeyini bu rivayetten almış olabilir.

◇ *Sünnet*

Bir kısım hadislerde Sünnet beş fitrattan³⁵⁵ biri olarak zikredilir:

³⁴⁹ Müstedrek 4/238-39; Abdurrezzâk 4/332.

³⁵⁰ Müstedrek 3/179 (Sh.)

³⁵¹ Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/107, 2843. H.)

³⁵² Abdurrezzâk 4/331. Halûk: Zâferân ve diğer sürünme maddelerinden teşkil edilen, gâlib rengi kızzılık ve sarılık olan bir sürünme maddesi (tîb)dir (*Nihâye* 2/7).

³⁵³ Ebû Dâvûd, *Edâhî* 20 (3/106; 2837. H.).

³⁵⁴ *Fethu'l-Bârî* 12/11

³⁵⁵ Fitrât: Bu kelime ile kastedilen mana hususunda ihtilâf edilmiştir. Ekseri ulemâ burada sünnet mânâsında olduğuna kâil olmuş ve hadiste tatad edilen hususların, sünnetü'l-enbiyâdan olduğuna hükmetmiştir. Diğer bir kısmı da din manasını vermiştir (İbn Hacer bu görüşle-

“Beş şey³⁵⁶ fitrattandır: 1- Hitan (sünnet), 2- Etek tıraşı, 3- Koltuk altının yolunması, 4- Tırnakların kesilmesi, 5- Bıyıkların kesilmesi...”³⁵⁷

89

Fitrat, “geçmiş enbiya ve şeriatların üzerinde müttefik oldukları ve bizim de uymamız gereken dinî esaslar”³⁵⁸ olarak anlaşılınca “hitan”ın³⁵⁹ çok eskilere uzanması ve muhtelif milletlere şâmil bir örf olması icap eder. Kitâb-ı Mukaddes’te sünnetle (hitân) ilgili en eski haberler Yahudiler ve Mısırlılar üzerine gelmiştir.³⁶⁰ Puchmann, sünnet üzerine yazdığı kitapta bu ameliyenin eskiliğini ifade için mübalağalı bir üslupla: “milyonlarca seneden bari cârî, insanlar arasında mevcut ameliyelerin en eskisi” olarak tavsif eder.³⁶¹ Sözüne delil olarak eski kaynaklara atfen Mısırlılar, Kolk-lar, Habeşli zenciler vs. tarafından çok eski devirlerde tatbik edildiğini gösterir.³⁶² Nitekim milâttan önce beşinci asırda yaşamış olan Herodot, Mısır’ın bu âdetinden, istihzâ bir tarzda: “Temizliği çirkin olmaya tercih ettikleri için temizlik uğruna sünnet olurlar.”³⁶³ diyerek söz eder.

ri ve delillerini zikreder (*Fethu’l-Bârî* 12/458-459). Keza bak. Aynî 22/44; *Şerhu Müslim* 3/147-148)

³⁵⁶ Rakam hasr için olmayıp, bu beş şeyin ehemmiyetini te’kîd içindir (*Fethu’l-Bârî* 12/456). Nitekim Müslim ve İbn Mâce’de: “Fitratta on şey var.” dendiikten sonra (sünnet hariç) yukarıdaki dört şeyle beraber sakalın bırakılması, misvak, mazmaza, istinşak, parmak mafsallarının yıkanması ve istincâ sayılmaktadır (Müslim, *İman* 56 (1/223, 261. H.): İbn Mâce, *Taharet* 8 (1/107, 293. H.), İbn Hacer fitrattan olan hasletleri İbn Arabî’nin otuza çıkardığını -kaydet-tikten sonra: “Eğer rivayetlerde fitrat lafzıyla tahsis edilerek gelenleri nazara almışsa otuza çık-maz, yok umumî manada bu ‘kısmı girenleri kaydederse otuzu çok geçer.” der (*Fethu’l-Bârî* 12, 456).

³⁵⁷ Buhârî, *Libâs*, 64 (7. 208); Müslim, *Taharet* 49 (1/221, 257. H.); Ebû Dâvûd, *Tereccül* 16 (4/84, 4198. H.); Tirmizî, *Edeb* 14 (8/7, 2757. H.); *Müsned* 2/229

³⁵⁸ *Nihâye* 3/457

³⁵⁹ Hitan, sünnet etme fiiline denildiği gibi, kız ve erkeğin kesilen mahalline ve bunların iltikâlarına -ilâc (yâni idhâl) efen kinaye olarak- hitan denmektedir, İbn Sümeyl, hitaneynin yani iki sün-net mahallinin iltikası sebebiyle musâhereye, muhâtna da dendiğini belirtir (Mutarrizî, *Muğ-rib*, 62/b.)

³⁶⁰ Mutarrizî, *Muğrib* 62/b

³⁶¹ Puchmann, *Age et Cause de la Circoncision*, s. 5, Almancadan Fransızcaya çev. Mavroyeni Pacha, Türkçeye çev. Abidin Paşa, İstanbul 1892.

³⁶² Puchmann, a.g.e., s. 7-8.

³⁶³ Herodot Tarihi, Hürriyet Yayını 1973, s. 85, Keza, sünnet hakkında bazı umûmî bilgi ve bilhassa Yahudiler nezdinde câri sünnetle, Müslümanlar nezdinde câri sünnet hakkında muka-yeseli bilgi için bak, A. Bouhdiba, *La Sexualitâ en İslâm*, s. 213-228, P.U.F, Paris 1975.

Bir kısım hadislerde, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), sünneti ilk defa Hz. İbrahim'in teşrî ettiğini bildirir.³⁶⁴ Bizzat Hz. İbrahim'in sünnet olduğundan da söz eden rivayetler onun sünnet yaşı hususunda çok farklı rakamlar verirler. Bunlardan bazılarına nazaran sekiz,³⁶⁵ bazılarına nazaran seksen³⁶⁶ ve hatta 120³⁶⁷ yaşlarında sünnet olmuştur.

Kelime-i Şehadette olduğu gibi, müslümânla kâfiri birbirinden ayıran bir alâmet olarak telâkki edilen³⁶⁸ sünnet ameliyesi, bazı âlimlerce vacib³⁶⁹ ve hatta farz³⁷⁰ denecek kadar mühim dinî bir emir kabul edilmiştir. Şâfîiler “Bülûğ yaşına ermezden önce çocuğu sünnet etmek velisine vâcibtir.”³⁷¹ der. Bir kısım âlimler de sünnet olmadıkça, mühtedinin Müslümanlığının nakis olacağına, sünnetsizin namazının caiz olmayacağına, kestiğinin yenilmeyeceğine, Kabe'yi tavaf edemeyeceğine hükmetmiştir.³⁷² Hadis de bu hususta: “İslâm'a girince küfür tüyünü at, sonra sünnet ol.” diye emreder.³⁷³ Hülasa bazı âlimlere: “Hayatına mâl olacak dahi olsa”, yaşlı kişinin bile sünnet olması gerektiği hükmünü verdirecek kadar bu meseleye ehemmiyet verilmiştir.³⁷⁴

Sünnetin yapılacağı zaman hususunda da ihtilâf mevcuttur. Bu konudaki bir kısım hadisler, doğumun yedinci gününü sünnet günü olarak tâyin etmesine rağmen, cumhur bunu istihbâb mânâsında anlayarak belli bir vakitle tahdit etmemek gerektiği, hele küçükken sünnet etmenin vâcib olmadığı hükmüne varmıştır.³⁷⁵ Bu meyânda “çocuğu ancak on ve daha ileri yaşlarda -namaz için- dövme müâade eden hadisleri”³⁷⁶ de na-

³⁶⁴ Muvatta 2, 220.

³⁶⁵ *Fethu'l-Bârî* 7, 199.

³⁶⁶ *Edebu'l-Müfred*, s. 426, 1244. H, *Feyzu'l-Kadîr* 1, 207.

³⁶⁷ *Edebu'l-Müfred*, s. 428, 1250. H.

³⁶⁸ Aynı nakleder. Umde 22; 45; *Feyzu'l-Kadîr*, 2, 181.

³⁶⁹ İmam Şâfi'i ve birçok ulemanın görüşü Nevevî, *Şerhu Müslim* da nakleder, 3, 148.

³⁷⁰ Bak. Aynı 22, 45.

³⁷¹ *Şerhu Müslim* 3, 148.

³⁷² T. Ahvezi 8, 35.

³⁷³ Ebû Dâvûd, *Taharet* 128 (1, 88, 356. H.), Münâvî, emrin saç, sakal, koltuk altı ve etek tüyle-
rine de şâmil olduğunu kaydeder (FZ. Kadir Z, 161).

³⁷⁴ İbn Kayyım, *Tuhfe*, s. 97.

³⁷⁵ T. Ahvezi 8, 34.

³⁷⁶ Bu husus ilerde izâh edilecek, bak. s. 286 ve devamı.

zar-ı itibara alan bir kısım âlimler, sünnet etmenin dayaktan daha çok eza vereceğini göz önüne alarak bülûğdan önce sünnet etmeye haram diyecek kadar ileri gitmişlerdir.³⁷⁷

Sünnetin ileri yaşlarda olması gerektiğine inananların delillerinden biri, Buhârî'nin şu tahrîcidir: “İbn Abbâs’a soruldu: Hz, Peygamber (salallahu aleyhi ve sellem) vefat ettiği zaman sen ne kadardın? Cevaben: “O zaman ben sünnetliydim.” der ve ilâve eder: “O vakit, idrak edinceye kadar, erkekleri sünnet etmezlerdi.”³⁷⁸

Doğumun ilk gününden (başlayıp yedinci günü, yedi yaş, dişeme yaşı (yedi yaş civarı), 7–10 yaş arası, onuncu yaş, bülûğ yaşı gibi çeşitli vakitler üzerine yapılan ihtilâfî Mâverdí şöyle neticeye bağlar: Sünnet için iki vakit mevcuttur: 1- Vakt-i vücûb, 2- Vakt-i istihbâb. Vücûb vakti bülûğ zamanıdır. İstihbâb vakti bülûğdan önceki yaşlardır. Muhtar olan da doğumun yedinci günüdür.³⁷⁹ Nevevî de doğumun yedinci gününde sünnet etmeyi müstehab addeder.³⁸⁰

◇ Kızların Sünneti

Kızların da sünnetinden bahseden bir hadiste: “Hıtan erkekler için sünnet, kadınlar için mekrüme (şeref verici) dir.”³⁸¹ denmektedir. Sene-dindeki zayıflığa rağmen³⁸² hükmüyle amel eden Ebû Hanîfe, hadisin zahirine bakarak, sünneti erkekler için mendûb, Şâfiî ise her ikisi için de vâcib hükmünü çıkarmıştır. Her hâl u kârda sünnet mevzuunda kadınlarla ilgili olarak da İslâm âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bir kısmı, bu meyanda, Maşrik kadınları ile Mağrib kadınlarının fizyolojik bakımdan farklı olduklarını kabul ederek Maşrik kadınlarındaki yaradılıştan gelen

³⁷⁷ Bak. *Fethu'l-Bârî* 12/463.

³⁷⁸ Bak. *Fethu'l-Bârî* 13/334 (İbn Hacer idrakten bülûğu anlar).

³⁷⁹ Bak. *Fethu'l-Bârî* 12/463. Çeşitli münakaşalar için bak. *Fethu'l-Bârî* 12/460-463.

³⁸⁰ Bak. Nevevi, *Şerhu Müslim* 3/148.

³⁸¹ *Müsned* 5/75; “Mekrûme” kelimesi “zevce nezdinde keramet (kıymet) sebebi” diye anlaşıl-maktadır. (Kârî, *Şerhu Aynu'l-İlm* 1/245)

³⁸² İbn Hacer, hadise zayıf dendiğini belirtmekle beraber, muhtelif tarihlerden gelen şahitlerle takviye edildiğini söyler (*Fethu'l-Bârî* 12/481). Keza bak. *Avnu'l-Ma'bûd* 12/186-187; *T. Tesrîb* 2/75. İbn Kayyım, İbn Abbâs'a mevkuף vechinin mahfuz olduğunu söyler (*Tuhfe*, s. 103).

fazlalık sebebiyle, sünnetle yükümlü olduklarına, öbürlerinde ise böyle bir fazlalığın bulunmayışı sebebiyle sünnetle yükümlü olmadıklarına hükmetmişlerdir.³⁸³

Rivayetler Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında, bizzat Medine’de, kızların sünnet edildiğini ve sünnet etmeyi kendilerine meslek edinmiş kadınların bile bulunduğunu ifade etmektedir.³⁸⁴ Mezkûr rivayetlerden, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) kızların sünnet edilmeleriyle yakinen ilgilenip sıhhate uygun bir tarzda olması için talimat verdiğini de öğrenmekteyiz. Ebû Dâvûd’un rivayeti şöyle: “Medine’de bir kadın (ki ismi Ümmü Atiyye’dir³⁸⁵) kızları sünnet ediyordu. Hz. Peygamber ona: “Fazla derin kesme, böyle yapman hem kadın için ahzâ (en ziyade haz ve lezzet vesilesi) hem de kocası için daha hoştur.” der. Hz. Ali’den gelen bir rivayette sünnetçi kadına Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) birisini yollayarak (çağırtdığını) ve: “Sünnet ettiğin zaman üstten hafifçe kes, fazla dipten kesme...” dediğini öğreniyoruz. Kızları bu şekilde sünnet etmenin sebep ve maslahatı -ki Ebû Dâvûd’un rivayetinde “kadın için ahzâ, kocası için daha hoş” diye ifâde edilmişti- farklı rivayetlerde aynı mânâyı müfid olarak değişik kelimelerle ifâde edilmiştir: *فانه انضر للوجه واحظى* Kenzu’l-Ummâl, *فانه احسن للوجه وارضى للزوج عند الزوج* (Feyzu’l-Kadîr)..³⁸⁶ Münâvî, mezkûr hadisi şerh sadedinde, ka-

92

³⁸³ *Fethu’l-Bârî* 12/460; *Avnu’l-Ma’bûd* 14/187.

³⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb* 170 (14/368, 3271. H.). Ebû Dâvûd hadisin şevahidi var der; *Müstedrek*, 3, 525 (Hâkim ve Zehebi sükût ederler); *Kenzu’l-Ummâl* 6, 397. *Feyzu’l-Kadîr* 1/216; Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sagîr* 1/47-48

³⁸⁵ Şiilerce muteber el-Kaî’de bu sünnetçi kadın Mekke’den gelen muhacirlerdendir ve ismi de Ümmü Habîb veya Ümmü Tayyibe’dir. Ümmü Atiyye ise, Ümmü Habîb’in kız kardeşidir (5/118-119, 1-4 numaralı hadisler)

³⁸⁶ Kârî, bu hadislerin tazammun ettiği mânâyı: “yüzü tazeler ve güzellik kazandırır, şehveti teskin eder, cimâyı lezzetli ve cazip kılar, kocanın karısına karşı sevgisini artırır” şeklinde ifâde etmektedir. (*Şerhu Aynu’l-İlm* 1/245). Mezkûr hadisin şerhini yaparken Münâvî de. *Hüccetu’l-İslâm*’dan şu sözleri nakleder: “Bu sözün kinaye sûretiyle ihtiva ettiği cezâlete (mânâ derinliği) nübüvvet nurunun âhîret meselelerini -ki asıl ve en mühim gayedir- ve dünyâ mesâlihini aydınlatışına bakın. O, ümmî bir kimse olmasına rağmen bu nur ona bu basît işin ehemmiyetini gösterdi. Öyle ki eğer bunda gaflet edilse neticesinden korkulur. Bir kısım menfi neticeler husule getireceği de muhakkaktır. Bu durumdan fenalıkların en büyüğü ve rezaletlerin en berbatı doğar. Onu insanların iki dünya maslahatını da cem’ etmesi için, âlemlere rahmet olarak gönderen Zât ne kadar yüce, ne kadar mukaddestir. (Feyzu’l-Kadîr 1/216)

dınlardaki sünnet mahallinin derin kesilmesi hâlinde, kadının cinsî arzusunun söneceği, binnetîce kocası ile cimâdan nefret sonucu zinaya kadar gidebileceği hususunu belirtir.³⁸⁷ Keza Ebû Dâvûd şarihi Azîmâbâdî de aynı hadisin şerhinde bu meselenin kadının ve kocasının cinsî hayâtında meydana getireceği tesîrlere genişçe yer verir.³⁸⁸

◇ *Merasim*

Bazı rivayetler, bizzat Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde sünnet ameliyesi ile ilgili olarak ziyafet verilmediğini kaydederse de,³⁸⁹ diğer bir kısım ve senetçe daha kavî olduğu kabul edilen rivayetler Ashâptan bir çoğunun sünnette eğlenceye de yer veren husûsî bir merasim yaptıklarını ifâde etmektedir: “Abdullah’ın rivayetine göre, babası Hz. Ömer, bir çalgı sesi duyunca endişelenir, ancak bunun düğün veya sünnet eğlencesi olduğu söylenince sükût ederdi.”³⁹⁰ Buhârî el-Edebü’l-Müfred’de, Abdullah İbn Ömer’in iki oğlunu beraberce sünnet ettirip koç kestğini,³⁹¹ Ümmü Atiyye’nin kız kardeşi Aişe’nin de sünnet edilen kızları eğlendirmek için çalgıcı Adıyy’i çağırıldığını³⁹² kaydeder.

Sünnet vesilesiyle yapılan davete i’zâr dendüğünü kaydeden İbn Hacer³⁹³ kız ve erkek için her hangi bir tefrikten bahsetmezken, Muhammed İbnü’l-Hâcc el-Mâlikî: Erkek çocukları sünnet ederken alenî yapıp izhâr etmenin, kız çocuklarını sünnet ederken gizli yapıp mahfî bırakmanın sünnet olduğunu söyler.³⁹⁴

³⁸⁷ *Feyzu’l-Kadîr* 1/216.

³⁸⁸ *Avnu’l-Ma’bûd* 14/188.

³⁸⁹ *Metâlibü’l-Âliye* 2/41, 1600 ve 1601. H1.; *Müsned* 4/217; Hadiste sünnet vesilesiyle verilen yemeğe icabet etmeyen Osman İbn Ebi’l-Âs, sebep olarak: “Hz. Peygamber zamanında ne sünnete giderdik, ne de çağırıldık.” der. Aynı hadisin bir başka vechinde mezkûr zatın sünnet edilen bir kızın ziyafetine çağırıldığı belirtilir (*Mecmau’z-Zevâid* 4/60 -ki Heysemî her iki hadisi de taz’if eder). Bu durumda itiraz, kızın sünnetindeki ziyafete olmuşa benziyor ki İbnü’l-Hacc el-Mekki de böyle diyor (*Medhal* 3/60)

³⁹⁰ *el-Metâlibü’l-Âliye* 2/53 (1626. H.). (Sikât).

³⁹¹ *Edebu’l-Müfred*, s. 426-27 (1246. H.).

³⁹² a.e. s. 427 (1247. H.).

³⁹³ *Fethu’l-Bârî* 11/149. Ziyafetler hususunda Neylü’l-Evtâ’a da bakılabilir 6/210.

³⁹⁴ İbnü’l-Hacc el-Mâlikî. *Medhal* 3/60.

◇ *Kulağın Delinmesi*

Yedinci günde yapılması gereken ameliyelerden biri de çocuğun kulağının delinmesi olduğu daha önce zikredilmişti. Bu, ziynet maksadıyla kız çocukları için tanınan bir cevazı ifade eder. Erkek çocukların kulaklarının delinmesi mekruhtur. Hanbelîler, -hâsıl edeceği elem sebebiyle- kızlar için de kerahetine hükmetmiş olsalar da Hanefîler, cahiliye âdetlerinden biri olmasına rağmen sünnette nehiy gelmemiş bulunmasına binaen tecviz etmişlerdir.³⁹⁵

◇ *Ezâ'yı Temizlemek*

Yedinci günde çocuğa tatbîk edilecek muameleleri beyân eden rivayette kız, erkek tefrîki yapılmaksızın akîka kesip “eza”nın temizlenmesi emrediliyordu. Müteaddid hadislerde³⁹⁶ mükerreren gelen bu “eza”nın temizlenmesinden maksat nedir? Şarihler, umûmiyetle eza ile, başın traş edilmesini anlamış iseler de³⁹⁷ bundan muradın “câhiliyye devrinde câri olan akîka kurbanının kanından çocuğun başına sürme âdetinden men”, “sünnet etme”,³⁹⁸ “doğum sırasında bulaşmış olan pisliklerin temizlenmesi”³⁹⁹ olduğunu söyleyenler de olmuştur. Taberânî’de İbn Abbâs’dan gelen: “Ondan eza temizlenir, başı traş edilir” rivayetinde ezanın temizlenmesi ve traş, ayrı ayrı zikredilmiş olmasını nazar-ı itibâra aian İbn Hacer, ezânsn temszierrasi tâbirini, “başın traş edilmesi”nden daha umûmî bir mânâyâ hamletmenin daha doğru olacağını kaydeder, buna delil olarak bâzı rivayetlerde “eza -kelimesinin yerine akzâr” kelimesinin de geldiğini gösterir, fakat müşahhas ve belli bir mânâyı tercih etmez..⁴⁰⁰

94

Kelimenin lügat mânâsı da tou ‘hususta bize yardımcı olmamaktadır. Zîra, lügatta büyük olmayan zarar ve ayıp (kusur) mânâlarına⁴⁰¹ gelen

³⁹⁵ San’anî, Muhammed ibn İsmail (v. 1182), *Sübülû’s-Selâm Şerhu Bülûğî’l-Merâm* 4/99

³⁹⁶ Buhârî, *Akîka* 2 (7/109); Ebû Dâvûd, *Edâhi* 20 (3/106, 2839. H.); *Tirmizî Edâhi* 17 (5/230, 1515. H.), Nesâî, *Akîka* 2 (7/164); İbn Mâce, *Zebâih* 1 (2/1056, 3164. H.); *Müsned* 4/18.

³⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Edâhi* 20 (3/106, 2S40. H.); *Müstedrek* 4/238; İbn Hacer, bu hususta muhtelif isimleri kaydeder (*Fethu’l-Bârî* 12/10).

³⁹⁸ *Hâşiyetu’s-Sindî Ale’n-Nesâî* 7/164-165.

³⁹⁹ *Avnu’l-Ma’bûd* 8/41.

⁴⁰⁰ *Fethu’l-Bârî* 12/10.

⁴⁰¹ Mustafa, A. H. Zeyyâd, H. Abdulkadîr, M. en-Neccar, *Mu’cemu’l-Vâsît* 1/12, *Mektebetu’l-*

bu kelimenin hadîste yoldan gelip geçenleri rahatsız eden her şey,⁴⁰² beden, elbise vs.'ye bulaşan pislik,⁴⁰³ hacc sırasında başta peyda olan bit pire gibi rahatsız edici şey,⁴⁰⁴ başkasına sebep olunan huzursuzluk sıkıntı⁴⁰⁵ vs. çeşitli mülâhazalarda kullanılmıştır. Aynı kelime Kur'ân-ı Kerîm'de de hadîste olduğu gibi muhtelif mânâlarda müteaddid seferler istimal edilmiştir.⁴⁰⁶

Yedinci günde çocuğa yapılması gereken yedi ameliyeyi sayan hâdiste de görüldüğü gibi “başın temizlenmesi ayrıca zikredilmiş olmasına nazaran, İbn Hacer'in de dediği gibi, bunu sâdece traşa hamletmek oldukça zor olsa gerek. Şu hâlde bunu İbn Esîr'in en-Nihâye'de belirttiği üzere “saça, necasete ve doğum sırasında çocuğun başına bulaşmış olan her çeşit pisliğe”⁴⁰⁷ teşmil etmek gerekmektedir.

◇ Başın Traş Edilmesi

Akîkayı emreden hadisler, umûmiyyetle çocuğun başının traş edilmesini ve saçın ağırlığınca altın veya gümüş tasadduk edilmesini emretmektedir. Rivayetler Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) torunları Hz. Hasan ve Hüseyin'le bizzat ilgilenip onlar için akîka kestliğini, kızı Fâtıma'ya da: “başlarını traş edip ağırlığınca tasaddukta bulunmasını” emrettiğini⁴⁰⁸ Hz. Fâtıma'nın, Hasan, Hüseyin, Zeyneb ve Ümmü Gülsûm her birinin saçlarını tıraş edip ağırlığınca gümüş tasadduk ettiğini⁴⁰⁹ hatta Hüseyin'in saçının bir dirhem geldiğini⁴¹⁰ bildirmektedir.

Dihlevî, bu tasadduku, çocuğun, cenin hâlinden çocukluk haline geçmesi gibi son derece mühim bir nimete şükran borcunun ifadesi olarak değerlendirir.⁴¹¹

İlmiyye, Tahran, tarihsiz.

⁴⁰² Müslim, *İmân* 58 (1/63, 35, H.); Tirmizî, *İmân* 6 (7/278, 2617, H.).

⁴⁰³ Buhârî, *Gusl* 2 (1/72; Müslim, *Hayz* 43 (1/256, 321, H.).

⁴⁰⁴ Ebû Dâvûd, *Menâsik* 42 (3/172, 1859, H.); Bu manâda âyet: Bakara 2/199.

⁴⁰⁵ Tirmizî, *Edeb* 59 (8/48, 2827, H.): *Müsned* 5, 15

⁴⁰⁶ Bakara, 2/198-222, 263, 264; Âl-i İmrân, 3/111, 186; Nisâ, 4/102; Ahzab, 33/43.

⁴⁰⁷ *en-Nihâye* 1, 34.

⁴⁰⁸ *Müstedrek* 3/179, (Sh.); *Feyzu'l-Kadîr* 4/68.

⁴⁰⁹ Muvatta, *Akîka* 2 (1/328)

⁴¹⁰ *Müstedrek* 4/237 (hadisin sıhhati hususunda Hâkim ve Zehebî sükût eder)

⁴¹¹ *Hüccetullah* 2/728.

√ Süt Devresiyle İlgili İki Mesele

◇ Gıda Meselesi

Bu devrenin bilhassa uzvı gelişme safhası olduğunu söyleyenleri sünnette teyit eden bir durum, bu devrede çocuğun alacağı gıda ile ilgili olarak gösterilmesi gereken hassasiyetle ilgili talimattır. Sünnet, bariz bir şekilde süt devresi içerisinde verilen gıdanın çocuğun karakterine tesir ettiğini ifade etmektedir. Bu devre içerisinde aynı anneden emme sonucu vukua gelen sütkardeşliğinin hürmette (haram kılmada) velâdet ve nesep yoluyla hâsıl hakikî kan kardeşliğine eşit tutulması bu inancın bir sonucudur. Bu hususta ifade kesindir: “Sütkardeşliği doğum kardeşliğine mebni bütün haramları haram kılar.”⁴¹² Bu kardeşliği kılan, emme miktarında ihtilâf edilmişse de⁴¹³ cumhur çocuğun midesine incek kadar emmeyi kâfi görmüştür.⁴¹⁴ Buhârî’den gelen bir rivayette “açlığı örtecek miktar”dır.⁴¹⁵ Bundan da maksat alınan sütün çocuğun bünyesine dâhil olmasıdır: “Çocuğun kemiğini kuvvetlendirip etini bitirmedikçe “rada” yoktur.”⁴¹⁶ İslâm âlimleri bu hadise dayanarak 2 yaşına kadar alınan gıdanın et ve kemiğin yapısına girip, çocuktan bir cüz teşkil ettiğini,⁴¹⁷ büyüğün aldığı gıdanın ise şâriin koyduğu tahrîme illet olan ba’ziyyete (çocuğun bir kısmı, parçası olma) sebep olmadığını⁴¹⁸ söylemişlerdir.

96

⁴¹² Buhârî, *Nikâh*, 20 (7/11-12), İbn Hacer, bu husustaki icmayı zikrettikten sonra, sütle hâsıl olan akrabalığın kan akrabalığı gibi nazar, halvet ve müsâferete cevaz verdiğini ancak tevarüs, vücûbu’l-infâk, ıtk, şehâdet, iskatu’l-kısâs gibi diğer bâzı hukuku gerektirmediğini kaydeder (*Fethu’l-Bârî* 11/43). Ayrıca haramdan istisna edilen dört durumu kaydeder. s. 44.

⁴¹³ Hz. Âişe, İbn Mes’ûd, Abdullah İbn Zübeyr, Atâ, Tavus, Sa’îd İbn Cübeyr, Urvetu’bnu Zübeyr, Leys İbn Sa’d, Şafi’î ve ashabı ve İbn Hazm’a göre tahrîm için asgarî beş emme gerekirken, Ahmed ve bazıları üç emmeyi şart koşmuş, İbn Ömer, Ali, İbn Abbâs, Câbir, Sa’îd İbnü’l-Müseyyeb, Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Evzâ’î ve Leys tahrîm için azla çok arasında fark görmemişlerdir. Bak. *Neylü’l-Evtâr* 6/347-351; *Avnu’l-Ma’bûd* 8/68; *Fethu’l-Bârî* 11/49-50; Mâlik İbn Enes, *el-Müdevvenetü’l-Kübra* 2/405, Mısır 1323.

⁴¹⁴ *Neylü’l-Evtâr* 8/350.

⁴¹⁵ Buhârî, *Nikâh* 22 (7/12).

⁴¹⁶ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 8 (2/222, 2059. H.).

⁴¹⁷ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd* 6/61.

⁴¹⁸ İbn Kayyim, *İlâmu’l-Muvakkîn* 4/430-431. Bu hususta ileri sürülen farklı ve teferruatlı görüşlerden birine göre -ki Evzâ’î de benimser- rada’, sütle bağlıdır, zamana değil, daha iki yıl dolmadan, meselâ birinci yıl içerisinde çocuk süttten kesilip yemeğe tam alınsa, bundan sonra emilen sütle kardeşlik ve hürmet hâsıl olmaz. Diğer bir görüşçe göre sütle yaşlılar için

Süt devresi içerisinde verilecek gıdanın çocukta husule getireceği tesire inancın bir başka tezahürü, ihtiyaç anında aranacak sütannesi hususundaki tavsiyede kendini göstermektedir. Rivayetler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), süt annesi olarak ahmak kadınların seçilmesini yasakladığını⁴¹⁹ ve: "Alınan sütle benzeme hâsıl olur."⁴²⁰ dediğini, "ehl-i emânet olmaları sebebiyle süt annesini Müzeyne kabilesinden seçmelerini tavsiye ettiğini"⁴²¹ kaydetmektedir. Sünnetin bu husustaki umumî kaidesi şudur:

الرَّضَاعُ يُغَيِّرُ الطَّبَاعَ "Süt devresinde verilen süt, tabiat ve karakteri değiştirir."⁴²²

İslâm Ulemâsının bu umûmî prensibi kendisine rehber edininip, hükümüyle amel etmede titizlik göstererek süt annesinde tâhir bünyeli, temiz asıllı, akıllı, dindar ve güzel ahlâklı olmak⁴²³ helâlden beslenmek gibi⁴²⁴ vasıflar aradıklarına şahit olmaktadır, ittifakla hepsi de haramdan hâsıl olacak sütte bereket ve hayrın olmadığını, bu çeşit sütle beslenen çocuğun habis tînete sahip olacağını ifâde ederler.⁴²⁵

97 Yukarıdaki hadisin şerhinde Münâvî ve Sehâvî'nin kaydettiklerine göre, eş-Şeyh Ebû Muhammed el-Cüveynî merhum, bir gün evine girince, küçük çocuğunu –ki istikbâlin İmam Ebî'l-Me'âli'sidir– annesinden başka bir kadını emer bulur. Cüveynî hemen çocuğu kapar, baş aşağı ederek karınını sıkır ve parmağını ağzına sokarak emdiği sütü tamamen kusturur ve: "Çocuğun mevti teshil edilse bile annesinden başkasının sütünü emzirmek sûretiyle karakteri ifsâd edilmemelidir." der. İmâm büyüyünce, her hangi

bile -en azından örtünmeyi gerektirmeyen- kardeşlik hâsıl olmaktadır. (Çeşitli münakaşalar için bak. *Fethu'l-Bârî* 11/49-53; *Avnu'l-Ma'bûd* 6/63-82).

⁴¹⁹ *Mecmau'z-Zevâid*, 4/262 (Zı): *Cem'u'l-Fevâid* 1/587.

⁴²⁰ *Metâlibü'l-Âliye* 2/79 (1707. H.).

⁴²¹ *Metâlibü'l-Âliye* 2/80 (1710. H.).

⁴²² *Kenzu'l-Ummâl* 6/141; *Feyzu'l-Kadîr* 4/55; Sehâvî, a.g.e. s. 227) gerek bu sonuncu ve gerekse bundan önce zikredilen diğer üç hadisin senet yönüyle zayıflığına dikkat çekilmektedir. Ancak bunlar mana yönünden birbirini desteklediği gibi daha önce zikredilen ve sütle husule gelen hürrmetten bahseden sahih hadisler de bunları mânâ yönünden takviye etmektedir.

⁴²³ *Feyzu'l-Kadîr* 4/55 (Münâvî, mezkûr hadiste Hz. Peygamber'in, süt annesi olacak kadında bu vasıfları aramayı murad ettiğini, zira tıba' lafzıyla insanda bir araya gelmiş ve hemen hemen izâlesi mümkün olmayan iyi ve kötü ahlâkların hepsinin kastedildiğini söylemektedir.)

⁴²⁴ İbnü'l-Hâcc el-Mâlikî, *Medhal* 310.

⁴²⁵ *Aynı eser*, s. 310; *Edebü'l-Mu'şşere* 21/b; Kınalızâde 2/31.

bir münazarada diline bir tutukluk gelse bunu, o süttten midesinde bakî kalan bulaşığın te'sîrinden bilirdi...⁴²⁶

İmam Mâlik'ten nasrânî süt annesi tutulup tutulamayacağı sorulunca menfî olan cevâbını su gerekçeye dayar: “Çünkü onlar şarap içerler, domuz eti yerler. Ben, çocuğu bu yedikleri şeylerle besleyeceklerinden korkarım...”⁴²⁷ Türkçe edeb ve terbiye kitaplarına da bu prensip aynen girmiştir.⁴²⁸ Meselâ İznikî şöyle der: “Ve dahî süt anaya çocuğu verirse bir sâliha ve âkile ve aslı pak ve ırkı tâhire ve huyu güzel ve mûtîa avretten emzire. Zira çocuğa huyu te'sîr eder.” Hadiste vârid oldu ki “evlâd süte göredir.”⁴²⁹ Harpûtî Ömer Nâimî ise; “Humkânın (ahmak kadının) sütü zarar verir - Gafletle emzirdi isen kustur.” der.⁴³⁰ Gazzâlî de haramla beslenen kadından hâsıl olan sütle beslenen çocuğun, ilerde habîs şeylere meyledeceğini söyler.⁴³¹

◊ Gıyle

Henüz süt devresinde olan çocuğun fizikî gelişmesiyle ilgili olarak sünnette gelen ve bir kısım âdâb kitaplarına dahi girmiş olan bir husus da gıyle (veya gayle) meselesidir. Gıyle, zevcin, çocuk emziren zevcesi ile cima yapmasına dendiği gibi, hâmile kadının çocuğunu emzirmesine de gıyle denmektedir.⁴³² Bu durumda annesini emen çocuğa mugîl, çocuğun emdiği süte de gâyl denir. Bu süt, hastalık îrâs ettiği için Araplar gıyleyi kerih addederlerdi.⁴³³ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kısım hadislerde gıyleden nehyeder: “Gıyle yapmak sûretiyle çocuklarınızı gizlice öldürmeyin. Zira nefsimi kudret elinde tutan Allah'a kâsem ederim ki gayl (çocuğun emdiği süt), atlıya (atının sırtında) ulaşır ve onu atın-

98

⁴²⁶ *Makâsîdü'l-Hasene*, s. 227; *Feyzu'l-Kadir* 4/95.

⁴²⁷ *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, 2/415-416.

⁴²⁸ Muhammed Saîd, *Ahlâk-ı Hamîde*, s. 91, İstanbul 1297.

⁴²⁹ İznikî, s. 68. “Evlâd süte göredir” ifadesi, az yukarıda, “alınan süte benzeme hâsıl olur.” diye tercüme ettiğimiz hadîsin tercümesi olsa gerek.

⁴³⁰ Harpûtî, a.g.e., s. 5.

⁴³¹ *İhyâ* 3, 72.

⁴³² *en-Nihâye* 3/402; Tirmizî, *Tıb* 27 (6/265, 2077. H.)

⁴³³ Nevevî, *Şerhu Müslim* 10/16.

dan aşağı atar.”⁴³⁴ Şarihler bu yasağın, kadının hâmile kalma ihtimaline binaen konduğunu belirtirler. “Zira derler, çocuk emziren kadın, hâmile kaldığı takdirde, sütün kimyevî yapısı bozulup, çocuk için zararlı bir hâl alacağından bu, onun zayıflamasına sebep olacaktır. Çocuk büyüyüp ata binince onu koşturduğu zaman, bu zehirli sütün tevîd ettiği zayıflık, birden tesirini göstererek, attan düşürüp ölmesine sebep olur. Bu ise bir nevi görülüp hissedilmeyen katle benzemektedir.”⁴³⁵

Ancak şunu hemen belirtelim ki bu yasak mutlak olmadığı gibi, tahrim de ifade etmemektedir. Zira diğer bir kısım hâdisler gıyleye ruhsat vermektedir: “Gıyleden nehyetmek istemişim, sonra hatırladım ki İranlılarla Bizanslılar bunu yapmaktalar ve çocuklarına da bir zarar olmamaktadır.”⁴³⁶ Münâvî, az önce zikrettiğimiz, gıyleden men eden hadisle bu hadis arasında bir münâfaat (zıtlık) olmadığını İbnü'l-Kayyîm'den naklen kaydeder. “Çünkü, der, o hadiste çocuğu zayıflatıp öldüren şeyi terk hususunda irşâd ve meşveret mevcuttur, tahrîm yoktur. Bundan nehyetmiyor da. Çünkü bu durum her çocuk için vâki olan müstemir ve muttarid bir hâl değildir, bazı çocuklar için söz konusudur.”⁴³⁷

Hülâsa gıyle, kesin olarak yasaklanmamış, hatta Arapların bu husustaki aşırı kerahetlerini tahfif için ruhsat bile verilmiş olsa da yine de ortada bir kerahet gözükmemektedir. Nitekim Ebû Dâvûd'un İbn Mes'ûd'dan bir tahrinde de Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) (hadd-i tahrîme ulaşmaksızın)⁴³⁸ kerih addettiği on şeyin onuncusu olarak da فسادالصبي zikredilmektedir⁴³⁹ ki bundan da maksadın çocuk emziren kadınla cimâ olduğu belirtilmektedir.⁴⁴⁰ Bu keraheti teyit eden diğer bir delil de Hz. Peygamber'in Ümmü Seleme ile olan tezevvücü sırasındaki tutumudur.

⁴³⁴ Ebû Dâvûd, *Tıb* 16 (4/9, 381. H.); İbn Mâce, *Nikâh* 61 (1/648, 2012. H.), parantez içerisindeki ziyâdeler tonu Mâce'deki rivayette gelmiştir.

⁴³⁵ Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd İbn Muhammed (v. 388), *Me'âlimu's-Sünen*, Haleb 1971, 4/225; *Avnu'l-Ma'bûd* 10/364-65.

⁴³⁶ Müslim, *Nikâh* 140 (2/1066, 1442. H.); Ebû Dâvûd, *Tıb* 16 (4/9, 3882. H.). Tirmizî, *Tıb* 27 (6/265, 2077. H.); Nesâî, *Nikâh* 54 (6/107); *Muvatta* 2/45.

⁴³⁷ *Feyzu'l-Kadîr* 5/280-81; İbn Kayyîm, *Tuhfe* 6/142.

⁴³⁸ *Avnu'l-Ma'bûd* 11/280; *Me'âlimu's-Sünen* 4/213.

⁴³⁹ Ebû Dâvûd, *Hatem* 3 (4/89-90, 4222 H.).

⁴⁴⁰ *Avnu'l-Ma'bûd* 11/280; *Me'âlimu's-Sünen* 4/213.

Eski kocasından yeni doğum yapan Ümmü Seleme ile evlenen Hz. Peygamber, Ümmü Seleme'yi çocuğuna (Zeyneb) süt verir gördükçe gerdeğe girmez. Durumu anlayan Ammâr İbn Yâsir (ki Ümmü Seleme'nin süt-kardeşidir), Zeyneb'i alır götürür. Ancak bundan sonra Hz. Peygamber Ümmü Seleme ile gerdek yapar.⁴⁴¹

Dihlevî de söz konusu hadise dayanarak, gıyle'nin hadd-ı tahrîme ulaşmaksızın kerahetine hükmeder.⁴⁴² İznikî de “veledi meme emer iken cima etmek veledde zarardır.”⁴⁴³ der.

Son olarak şunu söyleyebiliriz: Hadiste kesin bir yasaktan çok kerahet ifade eden bir nehiy mevcuttur. Şarihler de nehye illet olan fesadın muttarıd olmayıp kısmî olduğunu beyan etmişlerdir. Ayrıca gıyle hem cimâyı hem de hâmile kadının çocuğunu emzirmeyi ifade etmektedir. Şu hâlde çocuğunu emziren kadın, bu durumda hâmile kalacak olursa çocuğunu süttten kesmek veya bir sütannesine vermek sûretiyle nehy ve kerahete illet olan sebebi ortadan kaldırmış olur. Günümüz tıbbı, “gebelikte meydana gelen fizyolojik ve diğer değişmeler”⁴⁴⁴ sonucu hem ceninin, hem annenin, hem de anneyi emmekte olan bebeğin zarar göreceğini kabul eder.

Şu ana kadar anlattıklarımız terbiyenin ön tedbirlerine taalluk etmektedir. Bunlar çocuktan sâdır olan bir kısım hareketleri tevcihe yönelmediği gibi, onun aklî veya hissi terbiyesine de müteveccih değildir. Esasen mevzuunu etmiş olduğumuz safhada çocukta henüz şuur, idrak ve irade yeteri kadar teşekkül etmiş de değildir. Bu devrede hareketleri bir kısım fitrî in-siyaklara (içgüdülere) bağlıdır.

2) Müdahale Devresi

Çocuğa terbiyevî fiilî müdahale ne zaman başlar? Bu suale kesin bir yaş söylemek imkânsızdır. Zira terbiyede “olgunlaşmanın yaşa takdîmi” umumî bir esastır.⁴⁴⁵ Sünnette çocuğa öğretilmesi gereken bazı husus-

⁴⁴¹ *Müstedrek* 4/17 (Sh); 19. sayfadaki rivayette Ümmü Seleme: “Zeynebi bıraktığım zaman Hz. Peygamber benimle izdivaç etti.” der.

⁴⁴² *Hüccetullah* 2/707.

⁴⁴³ İznikî, a.g.e. s. 57-58

⁴⁴⁴ Bak. A. Gürgüç, *Doğum Bilgisi*, s. 49-74, A.Ü.Tıp. Fak. yayını, 1973.

⁴⁴⁵ B. Schwartz, a.g.e., p. 88

100 ların zamanıyla ilgili olarak nispeten sarfîh ifâdelere rastlanmakta ise de, iyi alışkanlıkları kazandırmak, istenmeyen davranışlardan zecretmek (caydırmak) hususunda belli bir yaş devresi zikredilmez. Şüphesiz bu, her çocuğun gelişmede takip edeceği seyirin farklı olmasındandır. Nitekim fiiliyattaki müşahedemiz bunu teyit eder: Bazısı daha erken etrafını idrâk ve temyîze başladığı hâlde, bâzıları bu seviyeye daha geç ulaşmaktadır.

√ İlk Kıstas: Konuşma

Terbiye açısından çocuğun girdiği en mühim devrenin başlangıcı onun konuşmaya başladığı devredir. Bu devrede artık çocuk söyleneni anlıyor, düşüncelerini az çok anlatabiliyor, kısacası muhatap olabiliyor demektir. Bu durum, onu kültür ve terbiye konusu kılması hasebiyle, hayvanlardan ayıran mümeyyiz vasfıdır.

Her çocuğun fitrat üzere doğup, anne ve babasının tesiriyle, Yahudi, Hıristiyan, Mecusî vs. olacağını beyan eden hadisin Müsned-i Ahmed'de gelen bir veçhi, doğuştan getirilen bu fitratın konuşma devresine kadar devam ettiğini ifade etmektedir: “Doğan her çocuk fitrat üzeredir, konuşmaya başlayınca kadar bu hâl üzere devam eder. Bundan sonra ebeveyni onu Yahudi veya Nasranî yapar.”⁴⁴⁶ Kur'an'ın: “Allah sizi annelerinizin karnından hiçbir şey bilmezler olarak çıkarmaktadır.” mealindeki âyetinden⁴⁴⁷ “Arabın Arapça lisanı üzerine yaratılmadığı” hükmünün çıkarılmış olması da⁴⁴⁸ her çeşit kültürel müktesebatın konuşma devresinden itibaren kazanıldığının kabul edildiğini gösterir.

Rivayetler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) akraba çocuklarından bu safhaya gelmiş olanlara hususî bir ilgi gösterdiğini, bir başka deyişle, çocukların bu safhaya gelip gelmediklerini yakinen takip ettiğini ifade etmektedir. İbn Şuayb diyor ki “Abdulmuttaliboğullarından bir çocuk konuşmaya başlayınca Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ona şu âyeti yedi sefer okutarak talim ederdi:

⁴⁴⁶ Müsned 4/24. Aynı hadisin yine Müsned'de farklı vecihleri için bak. 3/353, 435, Keza bak. Tahâvi, *Müşkilü'l-Âsâr* 2/192, 163; İbn Kesir, *Tefsîr* 3/542; 7/178. 300; Müslim, *Kader* 23 (4/2048).

⁴⁴⁷ Bkz. Nahl, 16/78.

⁴⁴⁸ Bak: Şâtıbî, a.g.e., 3/246.

“Hamd o Allah’a olsun
 كِ O ne bir çocuk edinmiştir, ne de mülkünde bir ortağa sahiptir.”⁴⁴⁹

Diğer bir kısım rivayetler, yine iman telkin eden kelime-i tevhidin telkininde ısrar edildiğini göstermektedir: “Çocuklarınıza ilk öğreteceğiniz kelime Lâilâhe illallah olsun. Ölüm sırasında da bu kelimeyi telkin edin, zira kimin (telaffuz ettiği) ilk kelimesi Lâilâhe illallah olursa bin yıl da yasa tek bir gınahtan suale maruz kalmaz.”⁴⁵⁰ 101

√ İkinci Kıstas: Hayâ

Bilhassa terbiye ye ahlâk kitapları çocuğun murakabe ve te’dib edilme ye başlaması gereken devreyi, onda hayâ yâni utanma duygusunun zuhûruyla başlatırlar. Esasen sünnet de hayâ duygusuna ayrı bir yer verir. Her ne kadar “İnsanda ilk zuhur eden duygu hayâdır.” denmezse de “İnsanlığın ilk nübüvvetten beri peygamberlerden duyduğu şey: “Sende hayâ yoksa git dilediğini yap.” sözü olmuştur.” denmektedir.⁴⁵¹

Gazzâlî: “Çocukta temyiz alâmetleri görülünce onun iyi murakabe edilmesi gerekir. Bunun ilk işareti de hayâ belirtilerinin zuhurudur. O ne vakit utanarak bazı şeyleri yapmayı terk ederse, bu, akıl nurunun onda doğduğunu gösterir. Böylece bazı şeyleri çirkin, bazı şeyleri bazılarına muhalif görür, bazılarından utanç duymazken bazılarından duyar. Bu, Allah’ın ona bir hediyesidir ve ahlâkının mutedil, kalbinin de saffetli olacağına müjdesidir.”⁴⁵² Kınalızâde’de Hükemâ derler ki: Terbiye-i etfâlde fiil-i tabiata iktidâ etmek gerek. Yâni her vakt ki etfâlde evvel hadis olan ortaya çıkan kuvve-i hayâdır. Eğer sabîde kuvve-i hayâ gâlib olup ekser evkât âdem yanında başın aşağı edip vekâhet yâni bî-edeblik etmezse necâbetine... delildir. Pes, tedibine ikdam ve tehzîbine ihtimam etmek gerek.”⁴⁵³ denir. Şir’atü’l-İslâm’da bu safha çocuğun sağını solundan tefrik etmesiyle başlatılır. Bu tefrikle birlikte “hayırlı işlere alıştırılır”⁴⁵⁴

⁴⁴⁹ İbn Ebî Şeybe 1/348; Abdurrezzâk 4/334.

⁴⁵⁰ Abdurrezzâk 4/334; *Tuhfetu’l-Ahvezi* (şerhte, İbn Abbâs’tan) 4/53.

⁴⁵¹ Buhârî, *Edeb*, 77 (8, 35); Muvatta 1/133; İbn Mâce, *Zühd*, 17 (2/1400, 4183. H.).

⁴⁵² *İhyâ* 3/72; İbnü’l-Hâcc el-Mâlikî, a.g.e., 310-11.

⁴⁵³ *Kınalızâde* 2/33-34.

⁴⁵⁴ *Şir’atü’l-İslâm* 85/a.

denmektedir. Edebü'l-Mu'âşere'de de, "... onu te'dîbde, hayâ ve temyîz (gücü) inden istiâne edilir..." denir.⁴⁵⁵

√ Üçüncü Kıstas: İdrak

Hz. Peygamber'in sadaka hurmasını ağzına atan Hasan'ın ağzından çıkarması hadisesini esas alan âlimler: "Çocuklar bir şeyden yasaklanınca niçin yasaklandıklarını anlamaya başlayınca artık büyüdüğüne hükmedilir ve teklif vaktinin artık geldiği kabul edilir." demiştir. (Terâtib 2, 295-96)

3) Temyiz Safhası

Gerek -yukarıda olduğu gibi- çocuğu te'dîb hususunda fiilî müdâhale meselesinde olsun, gerekse namazı emretme, hidânedede tahyîr vs. meselelerde olsun karşımıza sıkça çıkacak olan bir tâbir "Temyiz" tâbidir. Burada temyizden kastedilen şeyi ve "temyiz devresinin" tekabül ettiği yaş ve olgunluk devresini belirtmede fayda var.

102 Temyîz, lügat yönünden, tefîl vezninde "bir nesneyi âhardan ayırıp ve seçip başkaca kılmak mânâsına gelir."⁴⁵⁶ Ancak çocukta temyîz hâlinin zuhuru hususunda farklı kıstaslara yer verilmiştir. Meseleye temas eden kimselerin mensûb olduğu disipline göre temyîz için aradıkları vasıflar az çok değişmekte ise de kesin bir yaş haddi koymamakta hemen hemen hepsi ittifak eder.

Müfessirler, ⁴⁵⁷ عَوْرَاتِ النِّسَاءِ âyetinde "Kadınların gizli yerlerinin farkına varamayan çocuklar" tabiriyle "güzel ve çirkin arasını tefrik edemeyen",⁴⁵⁸ "kadına temasa muktedir olamayan..."⁴⁵⁹ küçüklerin kastedildiğini söylerler ve bir yaş haddi koymaktan kaçınırlar. Ancak, Kârî, çocuğun, kadınları başkalarından tefrik ettiği yaş olarak yedi yaşı gösterir.⁴⁶⁰

Hukukçular temyîzi: "Akidler meydana getiren sözlerin mânâlarını,

⁴⁵⁵ Edebu'l-Mu'âşere 32/a.

⁴⁵⁶ Kamus 2/204.

⁴⁵⁷ Bkz. Nur, 24/31.

⁴⁵⁸ İbn Kesîr, Tefsir 5. 92.

⁴⁵⁹ Fahrü'r-Razî, ct-Tefsîru'l-Kebîr 23/209.

⁴⁶⁰ Kârî, Aynu'l-İlm 1/419.

çok veya az gabni (gabn-i fahiş ve gabn-i yesîri) bilmektir.” diye tarif ederler.⁴⁶¹ Mecelle, sağır-i gayr-ı mümeyyizi: “Bey’ ve şirâyı fehmi etmeyen, yâni mülkiyeti, bey’in sâlib, ve şirânın câlib olduğunu bilmeyen ve onda beş aldanmak gibi gabn-i fahiş olduğu zahir olan bir gabni, gabn-i yesîrdan temyîz ve tefrik eylemeyen çocuk” diye tarif eder ve mezkûr temyîze kâdir olan çocuğa da “Sağır-i mümeyyiz” dendiğini bildirir.⁴⁶²

İbn Kayyîmi’l-Cevziyye, temyîz ve aklın, doğumun ikinci ayından itibaren çocukta, yavaş yavaş belirmeye başlayıp, tedricen gelişerek sinn-i temyîz’e ulaştığını, temyîz için muayyen bir yaş haddinin söylenemeyeceğini, bunun umumiyetle, yedi yaş kabul edilmesine rağmen daha küçük yaşlarda olabileceğini söyler ve kendisine zikredilen enteresan bir rivayeti kaydeder. Buna göre, İyâs İbn Muaviye doğduğu günü hatırladığını, hatta karanlıktan aydınlığa çıktıktan sonra tekrar karanlığa girdiğini söylemiştir. 103 Durum annesine sorulunca: “Evet doğrudur, o doğduğu vakit, saracak kundağım olmadığı için, üzerine bir leğen koymuştum.” cevabını vermiştir.⁴⁶³

Nevevi, “Temyiz yaşı, takriben yedi veya sekizdir, ashabımız: “Temyiz yaşı, yediye takaddüm edebileceği gibi sekizi de geçebilir, hüküm yaşa değil, bizzat temyiz hâline bina edilir, demiştir.” diyerek fıkıhçılar nezdinde yaşın yegâne kıstas kılınmadığını beyan eder.⁴⁶⁴ Hâl böyle iken, “Kişi yedi yaşına basmadan akl ve temyize ait kendisinde bir şey yoktur, o yaştan sonra belirmeye başlar.” diye kesin ifadeye yer veren Abdülkerim Zeydan, seleflerine muhalefet etmiş olmaktadır.⁴⁶⁵

Burada şunu da belirtelim ki, yedi sekiz yaş civarının umumiyetle

⁴⁶¹ Abdülkerim Zeydan, *İslâm Hukukuna Giriş*, s. 456, çev. Ali Şafak, İstanbul 1976.

⁴⁶² *Mecelle* 135. madde. Mümeyyiz medenî kânuna göre de: “Yaşının küçüklüğü sebebiyle yahut akıl hastalığı veya akıl zayıflığı veya sarhoşluk ve bunlara benzer sebeplerden biriyle makul sûrette hareket etmek iktidarından mahrum olmayan her şahıs” diye tarif edilmektedir. (Aytekin M. Ataay, İsmet Sungurbey, Açıklamalı Medenî Kânun, İstanbul 1959, 13. madde)

⁴⁶³ İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 176.

⁴⁶⁴ *Fetâvâ’n-Nevevi* 289/b.

⁴⁶⁵ Abdülkerim Zeydan, a.g.e. s. 456. “Temyiz kudretinin neden ibaret olduğu hususunda doktorin ve ictihadda fikir birliği olmadığına dikkat çeken Dr. Naci Şensoy, batılı hukukçulardan bir kısmının görüşlerini kaydederek farklılıkları belirtir (*Çocuk Suçluluğu -Küçüklük- Çocuk Mahkemeleri ve İnfaz Müesseseleri*, s. 95, İstanbul 1949)

temyiz yaşı kabul edilmesine ilim adamlarını sevk eden nassî deliller mevcuttur. Bunları yeri geldikçe, namaz, hidâne, çocukların yataklarının ayrılması (cinsî terbiye) gibi bahislerde daha teferruatlı olarak göreceğiz. Keza bilhassa namazla ilgili bahiste, namaza başlatma yaşının tespitinde nassî olmayan muhtelif delillere de yer verilmiş olduğunu da göreceğiz.

Çocuğa uygulanması gereken namaz, yatak ayırımı vs. terbiyelerde göz önüne alınacak “temyiz alâmetleri” için sünnette değişik ifadelerin gelmiş olması insandaki muhtelif kuvvelerin farklı yaş safhalarında “temyiz seviyesine” ulaşacağını gösterir. Şu halde bazı çocuklar için namaz, tahyîr (hidânedede), yatak ayrılması vs. aynı yaşta olabileceği gibi, bazılarında farklı yaşlarda olabilir. Biz burada, bunlarda “öğrenme yaşı” üzerinde duracağız. Şu rivayet de mezkûr izafiliğe nassî bir delil olmaktadır: “Namaz çocuk üzerine “akıl erince”, oruç ise “takat yetirince”, hudûd (ağır cezâ) ve şehadet de “ihtilâm olunca” vâcib olur.”⁴⁶⁶

◇ Öğrenme Yaşı

104 Terbiye meselesinde mühim hususlardan biri de öğretimin başlayacağı yaş olsa gerek. Yukarıda temas ettiğimiz temyiz yaşı ile öğretim yaşını beraber mütalâa etmek bir hayli zordur. Zira temyiz yaşının da muhtelif nokta-i nazarlardan farklı ele alınabileceğini söylemiştik. Terbiyeciler umumiyetle çocukta belli bir olgunluk seviyesi hâsıl olmadan öğretime zorlamanın fayda değil zarar getireceğini kabul ederler. “Çocukların erken okula yollanması onların boğulup bıkmalarına sebep olacağı” umumî kanaattir.⁴⁶⁷ Keza: “Çok acele eden yetişkin bir insan, eğitimcilerin en kötüsüdür. Elde edilen her yeni kazancın zamanında elde edilmesi gerekir. (...) Çocuğa lüzumundan fazla acele ettirmek istemekle onda her arzuyu, herecessüsü ve gayret arzusunu öldürmekten başka hiçbir sonuç elde edilmez.” denmektedir.⁴⁶⁸

Bütün dünyada ve hemen hemen bütün devirlerde ufak tefek farklarla aynı yaş safhaları temel eğitim devresi olarak kabul edilmiştir. Meselâ

⁴⁶⁶ *Feyzu'l-Kadîr*, 3/229

⁴⁶⁷ A. M. De Vilaine, *Le Monde de l'Education*, No: 5, p. 6, Nisan 1975.

⁴⁶⁸ G. Jacquin, a.g.e. s. 179-80.

ilkokul devresi Çin’de 7-12 yaşları,⁴⁶⁹ Amerika’da 6-14,⁴⁷⁰ İngiltere’de 5-11 yaşları⁴⁷¹ arası kabul edilmiştir. Amerika’da yüksek oluşu, orta tedrisatla beraber mütalâa edilerek mecburî devrenin uzatılmasından ileri gelmektedir. Aslında İngiltere’de ortaokul olarak vasıflandıracağımız 11-15 yaş arası da 1939’dan beri mecburî tedrisât devresine dâhil edilmiştir.⁴⁷²

İslâm müellifleri de umumiyetle 5-7 yaşlarını mektebe başlama yaşı olarak zikrederler.⁴⁷³ Ancak burada belirtmemiz gereken bir husus İslâm âlimlerinin tedrisata başlanması için behemehal belli bir yaşı şart koştuktan çok, çocukta olgunluk durumunu nazar-ı itibara almış olmalarıdır. Hâdisçilerden çok terbiyeciler tarafından “hadis” olarak rivayet edilen “İlmi, beşikten mezara kadar talep edin.” sözü⁴⁷⁴ Müslüman terbiyecilerinin görüşünü aksettirmesi bakımından mühimdir. Âlimlerden bazıları: “Temyiz safhasına ulaşmayan çocuk mecnûn mesabesindedir.”⁴⁷⁵ diyerek bu devreye gelinceye kadar çocukların tâlimini hoş karşılamayıp men etmişlerse de bu düşünce sert bir muhalefetle karşılanmıştır. Nitekim Hz. Peygamber’in, (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuk konuşmaya başlar başlamaz îmâna taalluk eden bâzı cümleleri çocuğa tekrarlatarak öğrettiğini zikretmiştik. Konuşmaya başlamanın temyiz alâmeti olduğunu söyleyen de olmamıştır. Bütün bu durumlar öğrenme yaşını, Müslümanların öne aldıklarını gösterir.

105

Hadisçilerin hadis dinleme yaşı hususundaki görüşleri öğrenme yaşı konusunda bir fikir verebilir. Ali el-Kârî, cumhurun, “En az beş yaşında hadis dinlemelidir, daha küçük olanlar dinlememelidir.” dediğini belirttiğinden sonra buna uymayanların görüşlerini de verir:

“Musa İbn Harun: “Hayvanla öküz, yani hususla umum arasını tefrik etti mi dinleyebilir.” der. Bundan murad hayvanların arasını tefriktir. Bu

⁴⁶⁹ Abdülmecid Abdürrahîm, *et-Terbiye ve'l-Hadâra*, s. 212, Kahire 1968.

⁴⁷⁰ *Aynı eser*, s. 193. (Ancak farklı devletlerde 6 veya 8 yaşlarından 14, 15 yaşlarına kadar devam ettiği belirtilir).

⁴⁷¹ *Aynı eser*, 190-191; J. Dulck, *a.g.e.* p. 100

⁴⁷² J. Dulck, *a.g.e.* p. 101.

⁴⁷³ Bak. Ehvanî. *a.g.e.* 46-47; Ahmed Nazîf, *Ahlâk-ı Dîniyye ve Vezâif-i İslâmiyye*, s. 28, İstanbul 1331.

⁴⁷⁴ *Şerhu Ta'îmu'l-Müteallim*, s. 115; M. Hayrullah, *Zübdetü'l-Ahlâk*, s. 10

⁴⁷⁵ Hâzimî, *a.g.e.* s. 40.

seviye, temyizın en ednâ derecesidir. Âm ve has olanı bilmek ise, havas tabakasının mertebesidir.

“Şehâvî ise: “Hurmayı kordan tefrik, hadis dinlemesi için yeterli temyiz seviyesidir, bu, umumiyetle beş yaşında hâsıl olmakla beraber daha evvel, daha sonra da husule gelebilir.” demiştir.

“Buhârî Şarihi Kazvinî: “İbrahim İbn Sa’d el-Cevherî’den rivayete göre, Halîfe Me’mûn’un huzuruna çıkarılan dört yaşında bir çocuk görmüştür. Çocuk huzurda Kur’ân okur ve fikir beyan ederdi. Ne var ki acıkınca da ağlardı.” der.

Hafız Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed el-İsbehânî de şunu anlatır: “Beş yaşında iken Kur’ân’ı ezberledim. Dört yaşında iken de Ebû Bekr İbnü’l-Mukrî’nin halkasına hadis dinlemek üzere götürüldüm. Halkada hazır olanlardan bazıları: Ona okunanları dinletmeyin, henüz küçüktür (caiz değildir) dediler. Bunun üzerine İbnü’l-Mukrî bana: “Kâfirûn sûresini oku.” dedi. Ben de hata yapmaksızın okudum. İbnü’l-Mukrî: “Buna dersi dinletin, mesuliyet bana ait.” dedi.”

el-Kârî, bu rivayetlerden sonra “hadis tahammül yaşını tespitinde en doğru olanı, temyizi esâs almaktır.” der ve temyizi de “Hitabı anlayıp doğru olarak cevap vermektir.” diye tarif eder. Fikrine şahit olarak da Nevevî ve Irâkî’nin: “Kim hitabı anlar ve cevap da verirse, yaşça beşten küçük bile olsa mümeyyizdir ve semai sahîh ve müteberdir. Bunu yapamayan elli yaşında da olsa semâ (hadis dinlemesi) sahîh ve muteber değildir.” dediklerini kaydeder.⁴⁷⁶

106 Tatbıkatta, “Çocuklarınıza yedi yaşında namaz emredin, kılmadıkları takdirden on yaşında dövün.”⁴⁷⁷ hadisi esâs alınarak çocukların “umûmiyetle 5-7 yaşlarında küttâblara gönderilmesi” takarrür etmiş ise de cemiyete yerleşen telakkî ve kurulan maarif sistemindeki seyyâliyyet sayesinde kabiliyet sahiplerinin daha erken yaşlarda yetişmesine imkân tanınmıştır. Sistem hiçbir zaman bu çeşit çocukların yetişmesine yaştan ileri gelen aşılmaz engeller çıkarma katılığına düşmemiştir. Yukarıda Kârî’den naklen verdiğimiz İbn Muhammed el-İsbehânî hâdisesi, istisnâ bir durum değil, sayısız

⁴⁷⁶ Kârî, *Şerhu Nuhbeti’l-Fiker*, s. 259.

⁴⁷⁷ Bu konuya ilerde döneceğiz, bak. s. 131-134.

misâllerden sâdece biridir. İmâm-ı Şâfiî'nin küçük yaşta hadis, Kur'ân, şiir, lügat vs. bütün ilimleri kesbetmiş, daha 15 yaşlarında halk kendisine: "Ey Ebû Abdillâh bize fetva ver, artık fetva verme zamanın geldi." diyerek ictihâd mertebesine ulaştığını tasdik etmiştir ki bu rivayet yaş meselesinde halkın esprisini de göstermesi bakımından ilgi çekicidir. Yine belirtildiğine göre Süfyân İbn Uyeyne kendisine tefsîr ve fetvaya müteallik bir müracaat olunca Şâfiî'yi göstererek: "Bu çocuğa sorun." derdi.⁴⁷⁸

İbn Sina'nın da on yaşına bastığı vakit Kur'ân ve edebiyat ilimlerini mükemmel bir seviyede öğrenmiş olduğu, usûl-i dîn, hesâbu'l-hind, cebr ve mukabele ilimlerinden pek çok şeyi hıfzına aldığı rivayet edilmektedir.⁴⁷⁹

Sehl İbn Tüsterî'nin durumu daha câlib-i dikkattir. Der ki: "Üç yaşındaydım, geceleyin kalkar, dayım Muhammed İbn Sivâr'ın halvetini seyredirdim. Bir gün bana: "Seni yaratan Allah'a beraberce zikretmeyelim mi?" dedi. Ona nasıl zikir yaparım dedim. Dedi ki: Kalbinden kendi kendine, dilini hiç oynatmaksızın üç kere *الله معى الله ناظرالى الله شاهدى* de." dedi. Birçok geceler bunu yaptım ve yaptığımı dayıma da haber verdim. Bu sefer, "Her gece aynı şeyi yedi defa tekrar et." dedi. Böyle yaptım ve yine haber verdim. Bu defa "On bir kere yap." dedi. Bunu da yapmaya başladım ki, içimde bir halâvet ve tatlılık hissetmeye başladım. Bir sene sonra dayım: "Söylediğimi öğren ve ölünceye kadar devam et, zira o, dünyada da âhirette de sana faydalıdır." dedi. (...) Sonra küttâba gitmeye başladım. Kur'ân'ı hıfzettiğim vakit altı veya yedi yaşında idim. On iki yaşına basınca yıl orucu (savmu'd-dehr) tutuyordum, yiyeceğim de arpa ekmeğinden ibaretti. On üç yaşında iken içimde halli gereken mesele(ler) doğdu. Ailemden bunun halli için Basra âlimlerine kadar gidip sorma izni istedim. Basra'ya geldim. Orada kimse derdime deva olamadı, Abâdân'a gittim... vs."⁴⁸⁰

Burada zikre şayan bir misal de yakın tarihimize ait. Musavver Kıraat Kitabı adını taşıyan kitabın baş kısmında Ahmed Midhat, Şemseddin Sami, Mahmud Esad vs. tanınmış simalar eserin mütercimi hakkında tak-

107

⁴⁷⁸ İbn Hallikân (v. 281), *Vefeyâtü'l-A'yân* 3/306, Kahire 1848.

⁴⁷⁹ *Aynı eser* 1/420.

⁴⁸⁰ *İhyâ*, 3/74

rizler sunmaktadırlar. Bu takrizlerde, yedi yaşındaki mütercimi Ahmed Remzi Efendi'nin İzmirli olduğu, inanılmayacak bir mükemmeliyette Fransızca ve Türkçeyi, bu küçük yaşına rağmen, bildiği belirtilir. Takrizlerde çocuğu gerek mükâleme, gerek imlâ ve gerekse yanlarında mevcut ve daha önceden çocuğun “hiç malum u manzûru olmayan bir başka kitap-tan” okuma ve tercüme imtihanları yaparak, çocuğa izafe edilen tercüme-nin gerçekten ona ait olduğuna inandıkları teyit edilir.⁴⁸¹

Meşhur müfessirlerimizden İsmail Hakkı Bursevî: “Mümine gerektir ki evlâdını dört yaşını bitirdikte mektebe vere ve gayri veçhiyle (aksi takdirde) hoca tayin eyleye.”⁴⁸² der. Molla Cami'nin oğlu dört yaşında iken ona hitaben Pendnâme yazması onun da terbiye ve tâlimi erken yaşlarda ele alma kanaatinde olduğuna bir delil olabilir.⁴⁸³

Meslekleri itibariyle farklı kimselerden gelen bu muhtelif görüşlerden iki sonuç çıkarabiliriz:

1- Talime, her çocuğun hususî gelişme durumuna bağlı olarak çok erken yaşlarda başlayabiliriz.

2- Çocuğa öğretilecek şeylerin bazıları daha erken yaşlarda mümkünken, diğer bazıları mümkün değildir. Bir kısım dualar, tesbîhâtlar vs. ezbere dayanan şeyler daha erken yaşlarda başlatılabilir. Okuma, hesap, nahiv vs. muhakeme, mantık, taakkul isteyen şeyler nispeten daha ileri yaşlarda ele alınmalıdır.

4) Bülûğ Safhası

İslâmiyet'te bülûğ çocukluğun sona erdiği huduttur. “Bu, erkeklerde rüya veya uyanık hâlde olsun, cima veya başka sûrette olsun, suyun (meni) şiddetle inzali” kızlarda ise “hayız hâlinin başlaması ile” vukua gelir.⁴⁸⁴ Bu safhaya eren kimse, akli bir noksanlığı yoksa, artık mükelleftir. Çocukluk sebebiyle tanınmış olan bütün muafiyetler kalkar, normal bir kimseye

⁴⁸¹ Bak. *Musavver Kıraat Kitabı*, Asır Matbaası, İstanbul 1316, (Mütercim Ahmed Remzi Efendi)

⁴⁸² Bursevî, İsmail Hakkı İbn Mustafa (v.1137), *Tuhfe-i Atâiyye*, Yzm. Mihrişâh Sultan, Nu:191, 41/a.

⁴⁸³ Molla Cami, *Terbiye-i Nevresidegân*, s. 7, İzmir 1306.

⁴⁸⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 6/205; Aynî, 13/239.

terettüp eden mesuliyetlerin hepsine muhatap olur. Fiillerinden de kazaen (hukukî olarak) ve diyâneten sorumludur: Bülûğa eren kimsenin alış ve satış akdi sahihtir,⁴⁸⁵ vergi vermelidir,⁴⁸⁶ cuma günü gusletmeli,⁴⁸⁷ cuma namazı kılmalıdır,⁴⁸⁸ beş vakit namazı eda etmeli, oruç tutmalı, hacca gitmelidir.⁴⁸⁹ Bâliğ artık yetim de değildir, veliye ihtiyâcı yoktur,⁴⁹⁰ asker olabileme imkânı bu yaşla başlar,⁴⁹¹ Ebeveynin odasına hangi saatte olursa olsun giriş için isti'zân gerekir,⁴⁹² kızlar için örtünme hususunda annelerine gereken şey vâcib olur⁴⁹³ vs. Kısaca, balığ normal bir Müslümanın bütün hak ve vecibelerine muhataptır; رفع القلم nassının ruhsatından artık çıkmıştır.

Şu hâlde bu mühim vaktin, gerek ebeveyn ve gerekse devletçe bilinmesi gerekmektedir. Nitekim bâzı rivayetler hem Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem)ve hem de Ashâbın bu hususa dikkat ettiklerini, gençlerin bülûğa erip ermediklerini takip ettiklerini göstermektedir: Meselâ Semüretu'bn-u Cündeb: “Her yıl Ensâr çocuklarının Hz. Peygamber’e arz edildiğini onlardan (bülûğ çağını) idrâk edenleri Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem)(askerler arasına) ilhak ettiğini” bildirir.⁴⁹⁴

H. Enes’in şu rivayeti, bülûğ anını bildirmeleri için çocuklara talimat verilmiş olabileceğini göstermektedir: “İhtilâm olduğum günün sabahı Hz. Peygamber’in huzuruna çıkıp durumu bildirdim. Bunun üzerine “Artık kadınların içine karışma.” emretti. Bana bundan daha zor bir gün gelmemiştir.”⁴⁹⁵

Keza huzuruna ince bir elbise ile çıkmış olan baldızı Esmâ’ya da

⁴⁸⁵ Abdurrezzâk 8/310.

⁴⁸⁶ Nesâî, *Zekât S* (5/26); Ebû Dâvûd, *Haraç* 29 (3/167, 3038. H.)

⁴⁸⁷ Buhârî, *Şehâdât* 18 (3/232), (vücüb ifade etmeksizin).

⁴⁸⁸ Nesâî, *Cum’a* 2 (3/89)

⁴⁸⁹ Erkek ve kadında ihtilâmın bütün ibâdât ve hududu ve sâir ahkâmı onlara farz kılacağı hususunda icmâ vardır. Bak İbn Hacer *Fethu'l-Bârî* 6/204-205

⁴⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Vesâya* 9 (3/115, 2879. H.); *Kenzu'l-Ummâl*, s. 143; *Metâlibü'l-Âliye* 2/79 (1707. H.).

⁴⁹¹ Buhârî, *Şehâdât* 18 (3/232).

⁴⁹² Bkz. Nur, 24/59.

⁴⁹³ İbn Ebî Şeybe 2/229

⁴⁹⁴ *Mecmau'z-Zevâid* 5/318-319 (Sıkât).

⁴⁹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağır* 1/94; *Mecmau'z-Zevâid* 4/326 (Sıkât).

Hz. Peygamber: “Ey Esmâ bir kadın hayız görmeye başlayınca artık el ve yüzünden başka yerinin yabancılarca görülmesi caiz değildir.” der.⁴⁹⁶

109 Hz. Ömer’in çocuklara, bülûğ ve ihtilâm anına kadar 100 dirhem bağladığına dair rivayet de⁴⁹⁷ çocukların hâlinin devletçe takip edildiğinin delilleridir.

Çocukların bülûğa ermiş olup olmadıklarının tespitinde, çeşitli durumlar -Enes misalindeki itirâf ferdi beyândan başka- muhtelif haricî kısıtlar koymayı zorunlu kılmıştır.⁴⁹⁸

√ Yaş Haddi

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir sefere çıkarken, bütün hazırlıklar bitip yola çıkılacağı an askerleri teftiştan geçirir, yaşça küçük olanları almazdı. Uhud seferine çıkarken de öyle yapmış, askerler arasına karışmış bulunan gönüllü gençlerden bir kısmını küçük bularak geri çevirmiştir. Bunlar arasında Zeyd İbn Harise, Berâ İbn Âzib, Zeyd İbn Erkâm, Ebû Sa’îdu’l-Hudrî, Abdullah İbn Ömer, Sa’d İbnü’l-Hayseme, Câbir İbn Abdillâh, Râfi İbn Hudeyc vardır.⁴⁹⁹

Hâkim’in bir tahrîcinden Hicret sırasında 11 yaşında olan Zeyd İbn Sabit’in de Bedir ve Uhud’a katılmasına izin verilmediğini 15 yaşına bastığı için Hendek’e katıldığını ve hattâ bir ara uyuyakalıp silâhının Ammâretu’bnu Hazm tarafından alındığını öğreniyoruz.⁵⁰⁰

Uhud’a alınmayan İbn Ömer o sırada 14 yaşında olduğunu, fakat ertesini yıl Hendek harbi sırasında 15 yaşına girmiş bulunduğunu için harbe

⁴⁹⁶ Ebû Dâvûd, *Libâs* 33 (4/62, 4104. H.)

⁴⁹⁷ Abdurrezzâk 5/311.

⁴⁹⁸ Câhiz, *Kitâbu’l-Hayevân*’da (2/32) Sünnetin yer vermediği şu âlâmetleri de bülûğ âlâmetleri zımında zikreder:

1- Burun yumşağının ayrılması,

2- Koltuk altı kokusunun değişmesi,

3- Köpek dişleri (enyâb)

4- Sesin kalınlaşması. İbnü’l-Cevzi, Şâri tarafından, sâdece iki âlâmetin nazar-ı itibâre alındığını, bunların da: İhtilâm ve tüy bitmesi olduğunu söyler (*Tuhfe*, s. 180).

⁴⁹⁹ *Müstedrek* 2/59 (Sh); *Mecmau’z-Zevâid* 6/108.

⁵⁰⁰ *Müstedrek* 3/421.

alındığını bizzat kendisi hikâye eder.⁵⁰¹ Abdullah'ın bu rivayeti Nâfi' tarafından Ömer İbn Abdülazîz'e anlatılınca Halife'nin: "Bu yaş çocukla büyüğü birbirinden ayıran hudûttur."⁵⁰² diyerek âmillerine 15 yaşına basan herkese, dîvân-ı cünd'e kaydederek rızık takdîr ve⁵⁰³ tahsisatta bulunmalarını⁵⁰⁴ daha küçükleri de aile halkından addetmelerini yazar.⁵⁰⁵

İbn Hacer'in kaydından anladığımıza göre bir kısım âlimler⁵⁰⁶ bu hadisle istidlal ederek: "15 yaşına basan herkese -bülûğa ermemiş bile olsa- bülûğa erenlere terettüp eden ahkâmın tatbîk edileceği hükmünü çıkarmışlardır; ibâdetlerle mükellef kınılır, hudûd ikame edilir, ganimetten hisse ayrılır, harbi ise öldürülür, rüştünden emîn olundu ise hacr kaldırılır vs." Bu görüşe: "Mezkûr izin sâdece kıtal içindir, bu ise kuvvete vabestedir." şeklinde itiraz edilmiştir. Nitekim Mâlikîlere ve Hanefilere göre kıtal için izin bülûğdan ziyâde kuvvete bağlıdır, imâm bu nokta-i nazardan yeterli gördüğüne izin verebilir.⁵⁰⁷ Bu görüşü destekleyen sünnet de mevcuttur. Nitekim Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) arz sonunda bir arkadaşının askere kabul edilmesine rağmen kendisinin reddedilmesine Semure'tu'bnü Cündeb itirazla: "Yâ Resûlallâh! Onu kabul beni reddettin, eğer ben onunla güreşecek olsam onu yıkarım." diye müracaat eder. Bunun üzerine, Hz. Peygamber, onları güreştirir. Semure, dediği gibi, arkadaşını yıkınca Resûlullâh onu da askere kaydeder.⁵⁰⁸

110

√ Etek Tüyü

Bülûğa ermenin haricî tezahürlerinden biri avret mahallinde çıkan

⁵⁰¹ Buhârî, *Şehâdât* 18, (3/232); Ebû Avâne 5/3; Abdurrezzâk 5/310-11; Ebû Dâvûd, *Harâc* 16 (3/137, 2957, H.), *Müstedrek'te* Berâ İbnü'l-Azib'den gelen bir rivayete (3/558) Abdullah İbn Ömer'le Bedir'e katılmak istediklerinde küçük addedildiklerini, fakat Uhud'a katıldıkları ifade edilir. (Hâkim, Şeyheyn'e muhalefeti sebebiyle hadisi tazîf eder).

⁵⁰² İbn Mâce, *Hudûd* 4 (2/850, 2543. H.); Ebû Dâvûd, *Hudûd*, 17 (4/141, 4407. H.).

⁵⁰³ İbn Hacer *Fethu'l-Bârî* 6/207.

⁵⁰⁴ Buhârî, *Şehâdât* 18 (3/232); Tirmizî, *Cihâd* (6/32, 1711. H.).

⁵⁰⁵ Ebû Avâne s. 3

⁵⁰⁶ Tirmizî'nin kaydına göre bu görüşü paylaşılanlar Süfyân-ı Sevrî, İbn Mübarek, Şâfiî, Ahmed ve İshâk'tır, yine bunlara göre 15 yaşından önce ihtilam olan kimse de aynı hükme tâbidir (*Ahkâm* 24 (5/43, 1361. H.).

⁵⁰⁷ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 6/207.

⁵⁰⁸ *İsâbe* 2/78-79; *Mecmau'z-Zevâid* 5/318-19

tüydür. Bazı durumlarda bu tüyün çıkıp çıkmadığı tetkik edilmek sûretiyle bülûğa hükmedilmiştir.

Benû Kureyza'nın Hendek harbi sırasındaki ihanetleri için haklarında hüküm vermek üzere hakem tâyin ettikleri Sa'd İbn Mu'âz -ki müttetikleri idi-⁵⁰⁹ "Benû Kureyza'dan, üzerinden ustura geçmiş olan herkesin öldürülüp, mal ve çocuklarının ganimet olarak taksimine hükmedince"⁵¹⁰ Hz. Peygamber'in "Müşriklerden şüyûhu"⁵¹¹ katledin, henüz tüyü çıkmayanlara (şerh) dokunmayın diye emreder."⁵¹² Bülûğa erenlerin tespiti için "Haklarında şekke düşülenler"⁵¹³ avret mahallerine bakılmak sûretiyle kontrolden geçiriliyor, henüz (etek) tüyü bitmemiş olanlar serbest bırakılıyor, tüyü bitmiş olanlar da öldürülüyordu.⁵¹⁴ Atiyyetu'l-Kurazî kontrolde tüy tespit edilemediği için serbest bırakılanlardan biri idi.⁵¹⁵ Bazı rivayetlerden, bu kontrol işini yapanlardan birinin Eslemetu'l-Ensârî olduğu anlaşılmaktadır.⁵¹⁶

Bülûğa hükmetmede -gerek müslim, gerek gayr-i Müslim çocuklar hakkında- etek tüyünün kontrolü sıkça başvurulmuş bir ameliye olmuştur. İbn Ömer, "Bir çocuk had işlerde ihtilâm olup olmadığında şüpheye düşülürse etek tüyünün çıkıp çıkmadığına bakılır." der. Nitekim Hz. Ömer, İbtihâr (ben falanca kızla cinsî temasta bulundum iddiası) suçuyla huzuruna gelen bir çocuğu kontrol ettirir, tüy görülmediği için, hadd-i kazf tatbik etmez. Hz. Osman, hırsızlık suçuyla getirilen bir çocuğu kontrol ettirir, onda da tüy görülmediği için had tatbik edilmez.⁵¹⁷

Konumuzla ilgili bir başka ölçü Atâ tarafından ortaya konur. O, "İhtilâm olmadıkça çocuğun talâk ve itâkının (köle azâd etme) caiz olmayacağını" ifâde eden Hz. Alî ve Zührî gibi birçoklarına muhalif olarak: "Münâsebet-i cinsiyeye muktedir olan çocuğun talâkının caiz olacağına"

⁵⁰⁹ İbn Hişâm, *es-Sîre* 2/239 (2. Baskı), Mısır 1955.

⁵¹⁰ *Müstedrek* 2/124.

⁵¹¹ Gücü kuvveti yerinde olanlar. Pîr-i fâni güçsüzler değil. (Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezi* , 5/207).

⁵¹² Tirmizî, *Siyer* 28 (5/311, 1583. H.)

⁵¹³ *Müstedrek* 2/123

⁵¹⁴ Nesâî, *Talâk* 20 (6/155).

⁵¹⁵ Ebû Dâvûd, *Hudûd* 17 (4/141, 4404. H.).

⁵¹⁶ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* 1/6; *Mecmau'z-Zevâid* 8/141, 252 (Zy.)

⁵¹⁷ Bak. İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 182.

hükmetmiştir.⁵¹⁸ Ebû Hanîfe de buna yakın bir görüş izhâr eder. Ona göre oğlanın bülûğu üç şekilde zahir olur:

- 1- İhtilâm,
- 2- Hâmile bırakma,
- 3- Cima yapınca inzal.

Kızın bülûğ alâmeti de üçtür:

- 1- Hayz,
- 2- İhtilâm,
- 3- Hâmile kalma...⁵¹⁹

Misallerde görülen, sünnetteki farklı tatbikatı nazara alan İmam Ahmet ve İshâk bunları te'lif için şöyle bir teklifte bulunur: “Bülûğun üç menzili vardır: 1- On beş yaş bülûğu, 2- İhtilâm bülûğu, 3- Yaşı ve ihtilâmı bilinmeme hâlinde etek tüyünün bitmesi.”⁵²⁰

Dokuz yaşından önce ihtilâm veya hayızın vâki olamayacağına ittifak eden âlimler, ihtilâm için kesin bir had koyamamış, erkekler için 18-19, kadınlar için 17 yaşına kadar bülûğ müddetinin uzayabileceğini söyleyenler olmuştur.⁵²¹

Fakat ekseriyetin kavli 15 yaştır.

Burada son olarak şunu belirtelim ki bülûğ yaşı hususundaki ihtilâf 112 hadislerin farklı ifadelerinden ileri gelmektedir. Beşer tabiatı icabı çocukların muhtelif sebeplere (irs, beslenme, terbiye, sosyal ve coğrafî şartlar vs.) bağlı olarak arz edecekleri gelişme farklılıklarını⁵²² nazara alan Şâri daha önce gördüğümüz diğer bir kısım hususlarda olduğu gibi, burada

⁵¹⁸ Abdurrezzâk, 7/84

⁵¹⁹ Bak. Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezî*, (Hidâye'den naklen) 4/596-97. Mecelle'de de: “Hadd-i bülûğ, ihtilâm ve ihbâl (hâmile kılma) vb hayz ve habl (hâmile olma) ile sabit olur.” 965. md.) denmekle bunlar esâs alınmış oluyor.

⁵²⁰ Tirmizî, *Ahkâm* 24 (5/43, 1361. H.).

⁵²¹ Aynı, 13/239; *Tuhfetu'l-Ahvezî* 4/586-597 (Bu söz Ebû Hanîfe'nindir.)

⁵²² Nitekim Hz. Abdullah İbnu Ömer 15 yaşında bülûğa erdiğini söylerken (*Fethu'l-Bârî* 6/207), İbn Hacer'in şerhte kaydettiği İbnu Cüreyc'den mervî فلم يجزنى ولم يرني عرضت على النبي (صلعم)... فلم يجزنى ولم يرني (Fethu'l-Bârî 6/207), İbn Hacer'e göre, Mugire İbnu Miksam 12 yaşında ihtilâm olduğunu söylemektedir (Buhârî, Şehâdat 18 (3, 232).

da müphemiyeti tercih etmiş farklı anlayış ve tefsirlere yer verecek bir üslup kullanmıştır. Bu sebeple mükellefiyet (bülûğ) haddinin tayininde en çok müracaat edilen رفع القلم عن ثلاثه hadisinin çocukla ilgili kısmında (حتى يبلغ)، (حتى يكبر)، (حتى يحتلم)، (وعن الغلام حتى يشب) gibi muhtelif tabirler gelmiştir.⁵²³

3. Çocukluk ve Gençlik Devresinin Ehemmiyeti

İnsan ömrü içerisinde en mühim safha bülûğ devresine kadar olan çocukluk safhasıdır. Terbiyecilerin, ahlâkî terbiyenin burada sona ereceğini söylediklerini kaydetmiştik. Sünnette de aynı hususun teyit edildiğini görmekteyiz. Hz. Peygamber: “Hayır âdettir, şer ise husumettir...” buyurmaktadır.⁵²⁴ Şarihler bunu: “Hayır, insan fitratına muvafık düşmekle aklın hoş karşılayacağı, şer ise fitrata muvafık olmadığından aklın takbih edeceği” şeklinde izah ederler.⁵²⁵ İbn Mes’ûd, kalp tarafından mümânaatsız ve memnuniyetle kabul edilecek olan hayrın müstemir bir vasıf olabilmesi için alışkanlığın d-a şart olduğunu belirtir: “Hayra alışın, zira hayır âdet (ve alışkanlık) ile kaimdir.”⁵²⁶ Hayırla dînen emredilen farz, vacip, nafîle, mendûb, müstehâb vs. nevin-den her çeşit ibâdet, edeb, güzel ahlâk vs. ifâde edilmekte olduğuna göre 113 bütün bunlara “tecrûbe ve meşakkatle alışmak gerekmektedir, ne aklı tevkif ne de fitrata (tab’) inkıyatlâ ulaşılabilir.”⁵²⁷ İbn Kayyîm el-Cevziyye, insanın ayrılmaz bir vasfı hâlini alan huyun çocukta, küçüklüğünde, mürebbî tarafından alıştıırılan gadab, inâd, acecelilik, hafiflik, hevâya uyma, hiddet, hırs gibi ahlâklardan meydana geldiğini kaydeder.⁵²⁸

Sünnet, hayra alışkanlık için en iyi zamanın çocukluk ve gençlik devresi olduğunu söyler: “İlmi gençken öğrenen sanki taş üzerine nakşetmiş gibidir. Büyüdüğü zaman öğrenen ise sanki su yüzüne yazı yazmış gibidir.”⁵²⁹

⁵²³ Mezkûr hadisler topluca *Tuhfetu'l-Ahvezi* 'de görülebilir (4/685).

⁵²⁴ İbn Mâce, *Mukaddime* 17 (1/80, 221. H.): Hadis taz'if edilmez. *Makâsüdü'l-Hasene*, s. 208

⁵²⁵ Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî âlâ İbn Mâce* 1/96; *Sirâcu'l-Münîr* 3/43/a

⁵²⁶ *Mecmau'z-Zevâid* 2/101 (sh.).

⁵²⁷ Mâverdi, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn* s. 177.

⁵²⁸ İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 142.

⁵²⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 1/125 (Zy.); İbn Kayyîm el-Cevziyye hadise mevzu demiş ise de Suyûtî bunu reddeder ve şahitlerini zikreder (*el-Leâli* 1/196-197).

Bu sebeple Kur'ân da bu yaşta öğrenilmelidir “Kim Kur'ân'ı gençliğinde öğrenirse onu etine ve kanına mezcetmiş olur, büyüdüğü zaman öğrenen elinden çabuk kaçırır...”⁵³⁰

Küçüklükte öğrenilen ve alışılan şeylerin bir nevî meleke durumuna geçerek hayat boyu ferde müessir olacağı için Hz. Peygamber çocuklara farz olmadığı halde, namaz, oruç, hac gibi bütün ibâdetlerin alıştırılmasını, hattâ namaz misâlinde olduğu gibi, icbârî bir tarzda alıştırılmasını istemiştir. Hz. Peygamberin bu çeşit emirlerindeki tadrîb ve alıştırma maksadını nazara almadan “farz olmayan bir şey için on yaşındaki çocuğun dövülmesini âmir hadisler mensûhtur.” diyen Beyhakî son derece şâzz bir yol tutmuş oluyor. Hükemâ ve terbiyeciler “Çocukların meşguliyette boğulup, akıllarının dağılmasından önce te'dîb edilmesi” zaruretinde mütefiktirler⁵³¹ ve “Çocuğunu küçükten terbiye eden, büyüyünce ondan memnun kalır.”⁵³² demişlerdir. İhvânü's-Safâ risalelerinde şöyle bir îzâh da yapılır: “Bil ki: Fikirde herhangi bir ilim veya itikat hâsıl olmazdan önce o tıpkı boş beyaz bir kâğıt gibidir, ne hâk, ne bâtil hiçbir şey yoktur. Bura ya bir şey yazılınca mekânı işgal ederek arkadan bir başka şeyin yazılmasına mâni olur, bunun silinmesi de kolay olmaz. Kişilerin efkârı da böyledir, hak olsun, batıl olsun herhangi bir ilim, itikat veya âdet ilk defa yerleşme şansını elde etti mi onun çıkarılması zor olur... Bu sebeple yaşlılar mutaassıp olur... Onlarla uğraşma veya tadrîcî hareket et, bütün gücünle gençleri ele al, onlarla meşgul ol.”⁵³³

⁵³⁰ Hadis merfûdur, Ebû Hureyre rivayet etmiştir (İbn Sahnûn, 325. s.).

⁵³¹ Mâverdî, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 179; Taşköprüzâde (v. 1561) *Miftâhu's-Se'âde* 1/41, Kahire 1968; Sefârinî, a.g.e. 1/202; J. M. Guyau, *Education et Heredite* p. 24.

⁵³² Sefârinî, a.g.e. 1/203.

⁵³³ Dr. Cebbar Abdunnûr, *İhvânü's-Safâ*, s. 58, Mısır 1954. Keza Mâverdî de buna yakın fikir beyân eder. Bak, *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, s. 179.

İkinci Bölüm

HZ. PEYGAMBERİN
SÜNNETİNDE TEMEL EĞİTİM

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TEMEL EĞİTİM



A) TEMEL EĞİTİM NEDİR?

116 Çocuklara verilmesi gereken müşterek kültür, kısaca temel eğitim olarak ifade edilmektedir. Bir başka deyişle ilkokul devresini kaplayan tedrisattır. Temel Eğitim’de cemiyetin birlik ve beraberliğini sağlayan millî kültür, hayata intibakını sağlayacak ana bilgiler vs. nin çocuğa aktarılması esas gayedir. Meslek öğretimi, ilmî formasyon söz konusu değildir. Russel buna “herkesin bilmesi lâzım gelen şeyler” der.¹

Burada dikkat etmemiz gereken bir husus, temel eğitimin şümulüne giren maddelerin ana hatlarıyla her millette bir olacağıdır.² Bu birlik ve benzerlik şüphesiz münhasıran ana hattadır, başlıklardadır. Her başlığın altında yer alan muhteva ve müfredat şüphesiz her milletin kendi bağlı olduğu akide, ulaşılmış olduğu harsî, medenî ve teknik seviyeye göre ve hatta hayat telakkisine göre değişir, farklılıklar arz eder. Misal olarak akideyi ele alacak olsak bu maddenin bütün milletlerin temel eğitiminde yer alacağından şüphemiz olmaz. Ancak Müslümanlar tevhit, risâlet ve âhîret prensiplerini tedris ederken meselâ Hıristiyanlar teslis ve velediyeti, başkaları da kendi sistemlerinin esaslarını işleyecekler vs.

¹ Russel, *Terbiyeye Dair*, s. 236-37.

² Bir mukayese için İngiltere İlkokullarında:

1- İngilizce (dil), 2- Hesap, 3- Okuma (Tarih, Coğrafya, Tabii ilimler, İncil), 4- Güzel Sanatlar ve el işi çalışmalarına yer verildiğini hatırlayalım (Bak. Duclck, *Enseignement en Grande Bretagne*, p. 105.

Kıscacası temel eğitimle ferd dilini, dinini, milliyetini öğrenir, sosyalleşmesini tamamlar, şahsiyetini bulur. Terbiyeciler ahlâk ve karakter terbiyesinin ‘bu devrede sona ereceğini, bundan sonra karakter terbiyesinden çok meslekî terbiyenin gerektiğini söylerler. Mesela G. Jacquin: “Dürüst ve namuslu insan 12 yaşından önce meydana gelir.” der.³ Russel ise: “Doğru şekilde sevk ve idare edildiği takdirde (karakter terbiyesi) 6 yaşında hemen hemen ‘bitmiş olması gerekir.” der.⁴

Şu halde kişiye, hayatı boyunca yön verecek olan şahsiyetin kazanıldığı bu safha son derece mühim olmalıdır. Nitekim temel eğitimin sadece fertlerin hayatını etkilemekle kalmayıp milletlerin tedenni veya terakkilerinde de büyük rol oynadığı bilhassa zamanımızda yapılan bir kısım ilmi araştırmalarla ortaya çıkarılmıştır.⁵

³ G. Jacquin, a.g.e., s. 86

⁴ Russel, a.g.e. s. 84, 217

⁵ Amerikan psikologlarından Mc Clelland, “muvaffak olma arzusu şahsiyetin bir vasfıdır” düşüncesinden hareketle bilhassa okulluşmanın gerçekleştiği memleketlerde, gene çocukların okuduğu yahut okul kitaplarında yer alması sebebiyle okumak zorunda oldukları hikâye, destan ve masalları inceledi. Onun düşüncesi şudur; ne zaman bir memleketin ders kitapları gene çocuklara, kuvvetli bir muvaffak olma ihtiyacı izhâr eden misâller sunarsa müteakip yıllarda halk arasında yüksek seviyede bir muvaffakiyet ihtiyacının doğacağı beklenmelidir. İşte muvaffakiyet ihtiyacının bu yükselmesi bu memleketin tarihinde gözle görülecek neticeler husule getirecektir. Mc Clelland birçok devirlere ve çeşitli memleketlere tatbik ettiği anketlerden dört neticeye ulaşır ki bunlardan biri şudur: “Yüksek seviyedeki bir muvaffakiyet ihtiyacını behemehal İktisadî bir gelişme devri takip etmiştir. Muvaffakiyet ihtiyacı, iktisadî terakki zirveye ulaşınca azalır ve muvaffakiyet arzusunun azalması da iktisadî geriliği celbeder (Bak. G. Rocher, *Le Changement Social*, p. 168-170). Mc Clelland, meselâ üç Çin diyerek 1920-1929 yılları arasındaki Cumhuriyetçi, 1950-1959 yıllarındaki Milliyetçi, keza aynı devirdeki Komünist Çin’in ilkokul kitaplarını inceledi. Birincide çok zayıf, ikincide yüksek, üçüncüde ise çok daha yüksek ve çok kuvvetli bir muvaffakiyet arzusu tespit eder (Bak. *Aynı eser* s. 173-4).

Bu görüşü te’yid eden bir başka çalışma, bu asrın başlarında Alman sosyologlarından Max Weber tarafından yapılmıştır. Weber’e göre Batıda meydana gelen ilim ve sanayi dalındaki terakkî, Calvinizmin Protestanlara verdiği ahlâk görüşünden ileri gelmiştir. Protestanlar küçük yaşta çocuklarına bu ahlâkı aktarmışlar ve böylece terakkîyi netice verecek bir ahlâkla meşbû olarak yetişen nesiller batı kapitalizmini, batı terakkisini meydana getirmişlerdir, Weber’e göre bu ahlâkın esâsları:

- 1- Çalışmak, yâni ilâhî saltanatın kurulmasında her mümin ölünceye kadar çalışmak vazifesini ifâ etmelidir.
- 2- İsrâf ve lüksten kaçmak (zühd) yâni para lüks için değil, daha büyük teşebbüslere girmek için kazanılmalıdır.
- 3- İlim öğrenmek, bilhassa tecrübî ilimleri öğrenmek, tabiatın sırlarını keşfetmek. Batıdaki terakkîyi Calvinizm’in bu prensipleriyle izah sadedinde kalkınan bölgelerde behemehal Protestan-

118 1. Farz-ı Ayn İlimler

Temel eğitimi ve bunun ehemmiyetini kısaca belirtmiş olduk. Şimdi bu kısa girişten sonra meselenin sünnetteki durumunu inceleyip, temel eğitimde öğretilmek üzere nelerin üzerinde durulduğunu görebiliriz.

119 Hz. Peygamberin temel eğitimle ilgili emri,

ların çoğunlukta olduğunu istatistiklerle gösterir. Weber'in kesin iddiası aynen şöyledir: "Farklı birçok dinî inançların beraber bulunduğu bir memlekette mesleki istatistikler incelense dikkate değeri bir tekrarla basında, edebiyatta ve Almanya'daki Katolik Kongrelerinde birçok defalar münakaşalara sebep olan şu durum ortaya çıkmaktadır: Büyük sanayi teşebbüslerinin şefleri, sermayeyi elinde tutanlar, el emeğinin kalifiye üst tabakalarının temsilcileri ve hattâ modern teşebbüslerin yüksek seviyede yetişmiş ticarî ve teknik personeli büyük ekseriyetle protestandır." (L.'Ethique Protestante et Esprit du Capitalisme, Plon, Paris, 1967, p. 31.)

Bu tezi ilmî bir şekilde kendi tarihimize tatbik etmeye çalışan İstanbul Üniversitesi İktisât Fakültesi Profesörlerinden Sabri F. Ülgener'in bir çalışması burada zikre değer. Ülgener, "İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri" adlı kitabında gerileme tarihimize paralel olarak çalışma, ticaret, sanat, para biriktirme, iş ahlâkı vs. gibi iktisadî hayata mütealîk ahlâkî görüşlerimizin nasıl değişikliğe uğradığını bizzat ahlâk kitapları, Fütüvvetnâmeler, edebî divanlar gibi zihniyeti aksettiren kültürel eserlere inerek göstermeye çalışır. Eserin baş kısımları dinle tasavvufu karıştırmaya meyleden bazı sathîliklere yer vermekte ise de diğer kısımlar gerçekten muhtemeldir.

Burada, İslâm memleketlerine asırlardır hâkim olan durgunluğun sebebini de temel eğitim müfredatının kısırlığında gören bir pasajı kaydedeceğiz. Ahmed Fuâd el-Ehvânî, Kâbîsî'nin risalesiyle ilgili tahlilinde şunları söyler: "Altıncı asırdan itibaren Müslümanlara hâkim olan durgunluğun sebebini, yâni ikinci asırdan itibaren çeşitli ilim ve maarif sahalarındaki telif ve tercümelere bais olan ve ilim ve medeniyet bayrağını Müslümanların bütün dünyaya taşımalarına sebep olan çok kuvvetli ve parlak akli hareketten sonra çöken durgunluğun illetini araştırarak olursak, bunun esbabını çocuklara ekilmiş olan ilk tohumlarında aramak gerekecek; zira çocuklar, dinî anlamada rüçû' edilmesi çok zor olan hususî bir yola sokulmuşlar ve bu gidiş tabiatlarına işlemişti. Umumî tâlim vazifesini ehl-i sünnetin^(*) üzerine almış olmasına terettüp eden neticelerden biri, tâlimin donması ve ilerlemesi imkânı olmayan bir yolda durması olmuştur. Bunun da sırrı şudur: Onların esâs gayeleri Kur'ân'ın hıfzı, maksatları da dinin esâslarını telkînden ibaretti. Bu arada zarurî ihtiyacın ötesinde herhangi bir dünyevî meselenin talimine yer verilmiyor, öğretilmiyordu. Ve diyoruz ki bu hâl sıbyân mekteplerinin sadece Kur'ân'ın hıfzıyla kıraat ve kitabet öğretilen bir yer olmasıyla sonuçlandı. Bu hâl üzere uzun zaman geçti. Halk asırlarca buna uydu. Sonunda uyulması gereken yegâne yolun bu olduğuna inandı. Kur'ân'ın, sabit ve değişmez olması, çocuklar da unumiyetle Kur'ân'dan başka bir şey öğrenmez olmaları hasebiyle, eğer sen önce dördüncü asrın küttâblarına (sıbyân mektebi), sonra da on dördüncü asır küttâblarına girsen bâzı şekli şeyler dışında hiçbir ciddi fark bulamazsın." (el-Ehvânî, a.g.e. s. 86-87)

(*) Müellif, Ehl-i Sünnet tabiriyle Şia olmayan Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat' i kastediyorsa, mezhebi bir taassup izhâr etmiş benziyor. Zira Ehl-i Sünnet'in hâkim olduğu memleketlerin dışında kalan yerlerde yaşayan milletler -ve meselâ İran- farklı bir metoda giderek daha ileri bir terakkiye mi mazhar olmuşlar. Belki tersini iddia etmek hakikate daha mutabık düşer.

“İlim talebi, her Müslümana farzdır.”⁶ Mea-
lindeki hadîsinin muhtevasında yer alır. Bazı kitaplarda hadîsin sonuna مسلمة
lafzı da İlâve edilir. Böylece hadîs, “İlim talebi, her Müslüman kadın ve erke-
ğe farzdır.” şeklinde daha vazih ve daha şümüllü bir şekil almış oluyor.⁷

Görüldüğü üzere burada herkese farz olduğu bildirilen “ilim” mutlak
gelmiştir. Halbuki fiiliyyatda herkesin her ilmi öğrenmesi imkânsızdır. Bu
sebeple İslâm âlimleri hâdisin manasını kayıtlamak zorunda kalmış, ancak
bunu yaparken daha ziyâde reye istinad ettikleri için “*azîm ihtilâfa düş- 120*
müşler”,⁸ farz olan ilimler hususunda çok farklı görüşler ileri sürmüşler-
dir. Gazzâlî bu hususta “Yirmiden fazla fırkanın ortaya çıktığını” belirttik-
ten sonra ihtilâfın baş âmili olarak herkesin kendi iştiğal ettiği mesleği bu
kaleminden saymasını zikreder: “Mütেকellimler: “Bu, kelâm ilmidir, çünkü
tevhîd-i ilâhî kelâm ilmiyle idrâk edilir”; fukahâ ise: “Bu, fıkıh ilmidir, zira
ancak fıkıh sayesinde ibâdât, haram ve helâl bilinir..”, müfessirler ve mu-
haddisler de: “Bu, Kitap ve Sünnet ilmidir, zira diğer ilimlerin hepsine
bu ikisiyle vâsıl olunur”; ehl-i Tasavvuf: “Ondan murâd tasavvuftur.” vs.
dediler.”⁹ Gazzâlî bu beyândan sonra gün ortasında ihtilâmla bülûğa eren
bir kimsenin durumunu ele alarak: “O, her şeyden önce kelime-i şehâdeti
manâsıyla birlikte bilip tasdik etmeye muhtaçtır, bu tasdik için bir kısım
edilleye muhtaç değildir, tasdik kifayet eder.” der. Muhakemesine devamla:

⁶ Hadîs, İbn Mâce (*Mukaddime* 17 (1/81, 224. H.), Taberânî (Evsat 2/a), ve İbn Abdilberr
(v. 463) (*Câmiu Beyânî'l-İlm ve Fadlîhî* 1/9-12) tarafından zikredilir. İbn Abdilberr hadîsin
muhtelif tarihlerini üç sayfa içinde zikreder. Hiçbirinde مسلمة و علي كل tâbiri yer almaz. Son
olarak İbn Râhûye'den: “Hadîsin, senedce gayr-i sahîh olmasına rağmen mânâca sahîh oldu-
ğuna dâir” bir rivayeti kaydeder (s. 11). İbn Kayyîm el-Cevzîyye, hadîsin butlanına hükmetmiş
olmasına rağmen, Suyûtî bunu reddeder ve zayıf da olsa muhtelif tarihlerini beyân eder (*el-Leâli*
1/193), Keza Aclûnî de muhtelif tarihlerini beyân eder ve hadîs için ilim adamlarının sözle-
rini verir (*Keşfü'l-Hafâ* 2/43). Keza bu hadîsi -huffâzin tazîfini belirttikten sonra-, Mizzi de
tahsîn etmiştir (Bak: Kettânî, Terâtüb 1/149). Hadîs sened yönüyle zayıf da olsa bütün âlimlerin
hüsn-ü kabulüne mazhar olmuş, gerek fukahâ ve gerek terbiyeci ve gerekse müfessirler ve hattâ
Şiiiler (*el-Kâfi* 1/30) yeri geldikçe hadîse eserlerinde yer vermişler, ifade ettiği mânâyı esâs alarak
mütâlâalar yürütmüşlerdir. Bunlardan bazılarının mevzuumuz icabı temas edeceğimiz.

⁷ Serahsî (v. 490/1096) *el-Mebûr*, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, Tarihsiz 1/2; Yahyâ İbn Yahşâ, *Şer-
hu Şir'ati'l-İslâm*, Yzm. Kılıç Ali, Nü: 594, 25/b; *Keşfü'z-Zünûn* 1/56, vs.

⁸ *Keşfü'z-Zünûn* 1/56.

⁹ *İhyâ* 1/14

“İkinci vaktine giren bu kimsenin abdest ve namaz gibi amelleri yapmaya yarayan bilgilere ihtiyacı olacağını, bu bilgileri vakit içerisinde öğrenemeyeceği için, daha önceden öğrenmesi gerektiğini” söyler. Keza ramazan ayına giren bir kimsenin oruçla, malının üstünden bir yıl geçince zekât vermek durumunda olan kimsenin zekâtla, hacc kendisine farz olan kimsenin de haccla ilgili farzları, vâcibleri, sünnetleri vs. bilmesi farzdır.” der.¹⁰

Şu hâlde Gazzâlî, bizzat zikrettiği Ebû Tâlib el-Mekkî,¹¹ Kâtib Çelebi,¹² Serahî¹³ ve diğer birçokları gibi, farz olan ilimden: “İslâm beş esâs üzerine kurulmuştur: Kelime-i şehâdet, namaz, oruç, hacc, zekât” hadîsinin şümulüne giren kalbî, bedenî ve mâlî amellerin ifâsı için şart olan bilgileri anlamış olmaktadır.¹⁴ Bu bilgiler bir başka ifâdeyle ilmihal bilgileridir. Zernûcî, meşhur eserinin daha ilk sayfasında “Her Müslümana her bir ilmi talep etmesi farz değildir, ona farz olan ilm-i hâldir, nitekim “*en cfdal ilim, ilm-i hâl, en cfdal amel de hıfz-ı hâldir.*” denmiştir, der.¹⁵ Mâverdî, Hz. Enes’ten merfûan: “Dinde tefakkuh (yâni ilm-i hâl öğrenmek), her Müslüman üzerine bir hak (vecibe) dir. Öyle ise öğrenin ve öğretin, fikhî bilgiler edin, cahiller olarak ölmeyin.” hadîsini kaydeder ki¹⁶ burada Resûlullâh’ın tevilsiz olarak ilm-i hâl bilgilerinin tedrisini emrettiği anlaşılmaktadır.

İlm-i hâl bilgilerinin başında akâid (iman esasları) bilgisinin geldiği açıktır. Nitekim konuşmaya başlayan bir çocuğa Hz. Peygamber’in ilk olarak Allah’ı tavsif eden bir cümleyi öğrettiğini görmüştük. Muhammed Allân: “Çocuk temyiz seviyesine ulaşınca, Allah, Peygamber ve diğer peygamberler hakkında vacip, caiz ve müstahîl olan hususlarla ilgili îtikâdı öğretmek velîsi üzerine vaciptir. Keza diğer peygamberlerin şeriatlarının Hz. Muhammed’in getirdiği ve kıyamete kadar muteber ve yürürlükte kalacak olan şeriatla nesh edildiğini, Abdullah’ın oğlu Hz. Muhammed’in Mek-

¹⁰ *İhyâ* 1/14-15; Keza bak. Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr* 4/267.

¹¹ *İhyâ* 1/14.

¹² *Keşfü’z-Zünûn* 1/56.

¹³ *Mebûsât* 1/2.

¹⁴ İbn Abdilberri, tasnifinde el-İlmü’l-A’lâ dediği -yaratıcı ve Resûllerine, ibadetlere ve diğer farzlara şâmil- bu ilimlere bütün dinlerde birinci mertebede yer verildiğini kaydeder. (*Câmiu Beyânî’l-İlm* 2/46).

¹⁵ Zernûcî, *Burhânu’d-Dîn* (v.593/1196), *Tâ’lîmü’l-Mütecallim*, Yzm. Atf Efendi, Nu: 1730, 2/a.

¹⁶ Mâverdî. *Edebü’l-Dünyâ ve’l-Dîn*, s. 21.

ke'de doğduğunu, Medine'de öldüğünü de öğretir. Şer'î ahkâmı da talim eder, tâ ki bunlar aklına iyi girsin, zira küçüklükte öğrenmek, taş üzerine nakş etmek gibidir."¹⁷ der.

Reddü'l-Muhtâr'da kaydedilen bir îzâh, Farz-ı Ayn ilimler hususunda yukarda verdiğimiz açıklamalardan biraz daha farklı olması hasebiyle burada zikre değer. Denir ki: "İslâm'ın farzlarından biri de kişinin

1- Dinini ikamede,

2- Amelini Allah'a ihlâsla yapmasında,

3- Allah'ın kullarıyla muâşerede muhtaç olduğu şeyleri öğrenmesidir. Her kadın ve erkek mükellef üzerine ilmu'd-din¹⁸ ve'l-hidâye'yi öğrendikten sonra abdest, gusül, namaz, oruçla ilgili bilgileri, nisâb miktarı malı olan için zekât ilmini, üzerine terettüp edene hacla ilgili bilgileri, tüccarlara alışverişle ilgili bilgileri -tâ ki diğer muamelelerinde şüpheli şeylerden ve mekrûhâtta kaçınınsınlar-, *keza meslek erbabına ve bir şeylerle meşgul olan herkese, o mevzûdaki haramdan kaçınabilmesi için onunla ilgili ilmi ve ona terettüp eden ahkâmı öğrenmesi farzdır (...)*. Beş farzla ilgili bilgileri öğrenmek farz olduğu gibi ihlâsla ilgili bilgileri öğrenmek de farzdır. Zira amelin sıhhati buna bağlıdır. Keza helâl ve haram olanları bilmek gerektiği gibi, riya ile ilgili bilgileri de öğrenmesi farzdır. Zira kul riya ile yaptığı amelin sevabından mahrumdur. Hased ve ucubla ilgili bilgiler de böyle. Zira bunlar, ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi, ameli yeyip tüketirler. *Keza, alışveriş, nikâh, talakla ilgili bilgiler de bu meselelerle iştigâl etmek isteyen kimselere farzdır. Keza haram olan ve küfrü gerektiren sözleri de bilmek farzdır...*¹⁹

122

Görüldüğü üzere, burada, farz-ı ayn ilimlere genişlik ve kısmen de izâfiyet getirilmiştir. Bu telakki ile bir ferdin dinî hayatına taalluk eden her çeşit bilgiden başka, meslekî hayatına taalluk eden bilgiler de farz-ı ayn ilimler sınıfına dâhil edilmektedir. Bunların bülûğdan önce verilmesi zaru-

¹⁷ İbn Allân, Muhammed İbn Allân es-Siddîkî (v. 1057), *Delîlu'l-Fâlihîn li Turuki Riyadi's-Sâlihîn* 2/134, Mısır 1971.

¹⁸ İlmü'd-Din'den maksadın "dinin fâideleri öğrenilen, basit ilm-i kelâm, tefsîr, hadîs, fıkıh vs usûl ilimleri" olduğu tavih edilir. (Bak. Yahyâ İbn Yahşâ, a.g.e. 25/a.

¹⁹ İbn Âbidîn, Muhammed Emîn ibn Ömer (v. 1252), *Reddü'l-Muhtâr* 1/29, Mısır 1972; Yahya ibn Yahşâ'nın izahı da cüzî farklarla aynıyet arz eder. (Bak. a.g.e. 25/b, 26/a.

reti de mühim bir husus olsa gerek. Nitekim Şir'atü'l-İslâm'da: "Babâ çocuğuna sâlih bir de meslek öğretir."²⁰ denir. Kâbusnâme'de de bu, "Atalık hakkın ve şefkat resmin yerine getirmiş olma"nın şartı olarak zikredilir.²¹

Evlenecek bir kimse için evlilikle ilgili her çeşit bilgi de onun için farz-ı ayn ilimler sırasına geçtiği yukarıdaki izahlardan anlaşılır. *Bülûğ-dan sonra çocukların vakit geçirilmeden evlendirilmesi bir esas olunca*²² temel eğitim müfredatına bunların da girmesi gerekir. Nitekim "Nikâh Adabı" adlı kitapta ulemânın bu konudaki görüşünü aksettiren şu cümleyle görürüz: "Malûm ola ki bir kimse evlenmek murâd eylese... Ehl-i iyâl hakkında lâzım olan mesâil(i) öğrene ve öğrede ki avretler kıyamet gününde erden suâl olunsa gerektir."²³

Bu sayılan farz-ı ayn ilimler, hem ferdin hayata intibakını sağlayacak, hem de cemiyette birlik ve ahengi te'mîn edecek hayatî ve zarurî kültürü teşkil ettiğinden bir Müslüman bunlarsız düşünülemez. Bu sebeple Kâbisi, çocukların küttâblarda talimini bugünkü manada "mecburî tahsil" olarak değerlendirmiştir.²⁴ Kadı İyâz vazıh olarak şunu söyler: "Red ve takbihi gereken hususlardan biri, tâlim ve taallümü vâcib olan -farz-ı ayn ilimlerin talim ve taallümün terkidir. Bu ilimleri öğrenmeleri için kadınların da evlerinden çıkmaları gerekmektedir. Devlet reisine (imâm) da bunları öğrenme ve öğretme hususunda hoca ile talebe arasında mukavele yaptırmak ve beytülmâlden (devlet hazînesi) her ikisinin de rızkını te'mîn etmek terettüb etmektedir. Çünkü dinin ayakta durması buna bağlıdır. Bu iş cihâddan da üstündür. Zira çocuğun, sonradan kalbinden sökülüp atılması zor olan bozuk bir mezheb üzere yetişme ihtimâli vardır."²⁵

Meslekî Tercih:

Bu meyanda dikkat edilmesi gereken bir husus, meslekî tercihtir. Yâni

²⁰ Şir'atü'l-İslâm 86/a.

²¹ Kâbusnâme, s. 205.

²² Bak., s. 320.

²³ Nikâh Âdâbı 80/b.

²⁴ Kâbisi, (Tercüme) s. 32.

²⁵ Bak. Sefârinî, a.g.e. 1/203. Birleşmiş Milletlerce kabul edilen "Çocuk hakları Beyannamesi'nin yedinci prensibi şöyledir: "Çocuk, en azından temel eğitim seviyesinde meccânî ve mecburî bir terbiyeye hak sahibidir." (Bak. J. Chazal, *Les Droits de l'Enfant*, p. 13, PUF. Paris 1969.

çocuğa öğretilmesi gereken ilmî veya meslekî branştır. Âlimler, bu meselede, çocuğun fitraten mütemayil ve müstaid olduğu bir yönde yetiştirilmeleri gereğinde ısrar ederler. Böyle yapıldığı takdirde neticenin hem çocuk, hem de diğer Müslümanlar için çok daha faydalı olacağı belirtilir. Meselâ İbn Kayyîm: “Eğer baba, çocukta iyi bir anlayış, sıhhatli bir idrak, kuvvetli bir hafıza ve yeterli bir kavrama keşfederse onu ilme teşvik etmeli, zira bu vasıflar, ilmi kolayca kabul için, çocukta fitrî bir kabiliyetin varlığına delildir. (...) Bunun aksine, çocukta, mesleklerden birine müteveccih bir heves ve kabiliyet görürse ve bu meslek de mubah ve insanlara faydalı bir meslekse, çocuğu o sahada yetiştirmesi gereklidir.” der ve bu meslekî tevcihin, çocuğun muhtaç olduğu her çeşit dinî bilgilerin taliminden sonra olacağını ayrıca belirtir.²⁶

2. Farz-ı Kifâye İlimler

Gerek Gazzâlî²⁷ ve gerekse İbn Âbidîn²⁸ tarafından: “Dünyâ işlerinin normal gitmesi için muhtaç olunan ilimler” diye tarif edilen farz-ı Kifâye ilimler tıb, hesâb, nahiv, meânî, tefsîr vs. ilimlerdir. Bunlardan bazıları te’kîd edilmiştir.²⁹ Dokumacılık, siyaset, terzilik gibi bütün sanatlar ve hatta çiftçilik de bu gruba girer,³⁰ Taşköprüzâde, tevatürün kesilmemesi, tebdil ve tahrifin arız olmaması için Kur’ân-ı Kerîm’in hıfzedilmesini de bu gruba dâhil eder.³¹ Farz-ı Kifâye olan bir ilmi, bir beldede tek kişi bilecek olsa diğerlerinden farziyetin kalkacağını belirten Gazâlî, bu taksimata bir de: “Faziletli İlimler” grubunu koyar ki bununla her bir ilimde ihtisası son derece ileriye götürmeyi kasteder.³²

İbn Rüşd dinî ilimlerde ihtisasın farz-ı kifâye olduğunu, “*Her kabileden büyük bir kısım savaşa gitmeli, onlardan bir kısmı da, din ilimlerini öğrenmek ve kabileleri savaştan geri döndüğü zaman onları Allah’ın azabı*

²⁶ İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 144–145.

²⁷ *İhyâ*, 1/16.

²⁸ İbn Âbidîn, a.g.e., 1/29.

²⁹ İbnü'l-Hâcc, a.g.e. 3/61.

³⁰ Bak. *İhyâ* 1/16; İbn Âbidîn a.g.e., 1/29; İbnü'l-Hâcc, a.g.e. 3/61.

³¹ Taşköprüzâde, *Miftâhu's-Sa'âde* 2/401.

³² *İhyâ* 1/16.

ile korkutmak için geri kalmalıdır (...)" (Tevbe, 9/122) mealindeki âyete istinaden ifâde ederek "bâzılarının ihtisas kesbetmesi, öbürlerinden farzı sakıt kılar" der.³³

İbn Teymiyye, "Talebü'l-Kur'ân mı yoksa Talebü'l-ilim mi efdaldir?" sualine, "Allah'ın emir ve nehiyleri gibi farz-ı ayn olan ilimlerin talebi, Kur'ân'dan vâcib olmayan miktarın hıfzına mukaddemdir, zira birinci ilmin talebi vacip, ikinci ilmin talebi müstehâbdır, vacip ise daima müstehâba mukaddemdir." diye cevap verir.³⁴

İlim adamlarının nassa dayanarak ortaya koydukları, gerek farz-ı ayn ve gerekse farz-ı kifâye ilimler hususunda izahını yaptığımız nazariyeler, fiiliyatta belli bir zamandan sonra tatbik imkânı bulmamışa benziyor. Bu hususu belgeleyen ilmî bir çalışmayı, mevzuumuzun başında sözünü ettiğimiz S.F. Ülgener, "İktisadî İnhitat Tarihîmizin Ahlâk ve Zihniyyet Me-seleleri" adlı kitabında sunmaya çalışır. Prof. Ülgener'in Osmanlı Devleti'nin çöküşünü daha ziyade ilim ve ahlâkın amelî hayattan uzaklaşmasıyla izah sadedinde verdiği misallerden biri de iktisadî hayatı elinde tutan esnaf zümresiyle ilgili. Bu zümrenin belli bir devreden sonra "Esnâf-ı sûk ve sâir erâzil ve esâfil-i nâs" diye kitaplara geçtiğini çeşitli vesikalarla belgeledikten sonra bahsi şöyle tamamlar: "Başlangıçta din ve ahlâk büyüklerinin birbirleriyle adetâ yarışmasına sahip çıktıkları, övmekle bitiremedikleri hırfet ve sanat ehli (harîf) aralarına rengi ve menşei belirsiz unsurlar³⁵ karışıp fonksiyonları bozuldukça, halk dilinde de değerini azar azar kaybetmiş ve sonunda bugünkü kaba ve galîz şeklinde herif derekesine kadar düşmüştür (...)"³⁶ Bu hususta Ülgener'in verdiği bir diğer misâl bâzer-gân kelimesiyle ilgili. Bu kelime, vaktiyle ülkeler arası ticaretle uğraşan büyük tüccarlar için kullanılırken zamanla hile hurda peşinde koşan işportacılar vs. için kullanılan bezirgan şekline dönmüştür.³⁷

³³ İbn Rüşd, Muhammed İbn Ahmed, *Mukaddimât li Evaili Kütübi'l-Müdevvene*, Bağdâd, tarihsiz (ofset), s. 26.

³⁴ İbn Teymiyye, *el-Fâtâvâ'l-Kübrâ* 1/17.

³⁵ Bunların, daha ziyade göçmenler, asker kaçakları, köyden şehre inenler olduğunu daha önceki sayfalarda belirtir.

³⁶ S.F. Ülgener, a.g.e., s. 151.

³⁷ *Aynı eser*, s. 132.

B- SÜNNETTE TEMEL EĞİTİM TATBİKATI

Temel eğitimi hususunda bu umumî ve nazarî bilgidен sonra Hz. Peygamber'in ve Ashâbı'nın sünnetlerinde bu meselelerle ilgili tatbikatı bâzı fiilî misâllerle göstermek gerekmektedir. Bu maksatla önce, her çeşit tedris ve talimin hareket noktası ve yegâne vasıtası durumunda olan dil terbiyesi üzerinde duracağız. Ondан sonra Kur'ân, namaz, vs. hususlara geçeceğiz. Dil, esas itibariyle, gayeden çok vasıta olması hasebiyle yukarıki bahislerde ısrarla üzerinde durulmamıştır.

1. Dil Terbiyesi

Eski zamanlardan beri ilim adamları insanı “konuşan hayvan (canlı)” olarak tarif etmişlerdir. Bu, insanın en bariz vasfının konuşma hassası olduğunun ifadesidir. Dil gerçekten insanın en bariz vasıflarından biridir. Zira, Baltacıoğlu'nun da dediği gibi o, sâdece bir âlet, bir vâsıta değildir, “aynı zamanda ilmî, ahlâkî ve bedîî şahsiyetin de teşekkülüne hizmet eder”.³⁸ Câhız: “İnsan sözü terkederse hatıraları ölür, ruhu aptallaşır, duyarlığı bozulur,”³⁹ der. Bu ifadeler dilin, şahsiyeti kazanmada, onu ifade etmede, hayatîyet ve müessiriyetini muhafaza ve idâmede ne derecede büyük rol oynadığını göstermektedir.

Şu hâlde ferdin insanî dünyasının inşasında bu kadar hayatî bir yer tutan dil meselesi de bir terbiye konusu olmalı ve Hz. Peygamber'in sisteminde bu da kendine lâıyk bir yer işgal etmelidir. Bugünün terbiyecileri çocuklarda 4 yaşına kadar konuşma bozukluklarını normal kabul etmekle beraber, bunlara müdahale edilmediği takdirde alışkanlığa yol açabileceğini söylüyorlar⁴⁰ ki bu, behemehal dilin de bir terbiye istediğini ifade eder.

Sünnette, dil terbiyesi deyince iki husus akla gelmektedir: Bunlardan birincisine göre az konuşmak, yalan söylememek, mâlâyânî sözlere yer vermemek, lanet, sebb, kaba, müstehcen ve çirkin sözlerden kaçınmak

³⁸ İ. H. Baltacıoğlu, *Hususî Tedris Usulleri* s, 62.

³⁹ Câhız, *el-Beyan Ve't-Tebyîn* 1/272.

⁴⁰ Bak. Füsun Altıok, *Çocukta Dilin Oluşum ve Gelişimi*, s. 130, A.Ü. Eğitim Fakültesi Dergisi, Yıl 1972.

gibi birkaç esâta hülâsa edebileceğimiz dille ilgili ahlâkî disiplin karşımıza çıkar, ikincisine göre de, konuştuğu dilin kaidelere uygun olarak kullanılması için gereken terbiye ve alışkanlığın verilmesi karşımıza çıkar.

126

Sünnette her iki çeşit terbiyeye de ehemmiyet verilmiştir. Meselenin ahlâkî yönü üzerindeki hassâsiyet, herkesçe malûmdur. Hatta bu hususla ilgili bir kısım -hadisler çok kimselerin hafızalarında yer etmiştir. Biz burada daha ziyade dilin gerek yazı ve gerekse konuşma sırasında doğru kullanılması hususunda sünnette gelen talimata dikkat çekmek istiyoruz.

“Beyânda (insanları teshîr eden) bir sihir vardır.”⁴¹ “Şiir oktan daha öldürücüdür.”⁴² “Allah yolunda malınızla, canınızla ve dilinizle cihâd edin.”⁴³ gibi beyanlarıyla, sözüün ehemmiyetini ümmetine duyurma hususundaki gayretini izhâr eden Hz. Peygamber’in gerek çocuk, gerek büyük, etrafında yer alanların lisânî terbiyelerine de alâka göstereceği bedîhîdir.

Hadislerde çocuklarla ilgili bir sarâhata rastlayamamışsak da büyüklerle ilgili talimatın yer alması, ayrıca Ashabın ileri gelenlerinden gerek çocukların ve gerekse büyüklerin lisânî terbiyeleri hususundaki titizlikleriyle ilgili talimat Hz. Peygamber’in çocuklar hususunda da aynı hassâsiyeti göstermiş olabileceği ihtimâlini kuvvetlendirmektedir.

Hicri 351 yılında vefat etmiş olan Ebû't-Tayyib Abdülvâhid ibn Alî, Merâtibu'n-Nahviyyîn adlı kitabında daha Hz. Peygamber zamanında mevâlî ve mütearribîn (sonradan araplaşanlar) saflarında **lahn** denen dil bozukluğunun zuhur ettiğini söyledikten sonra Hz. Peygamber’in huzurunda vâki olan lahna bigâne kalmadığını belirtir: “Bize rivayet edildiğine göre bir adam huzûr-ı risâlet penâhîde lahnda bulunmuştu. Derhâl: “Kardeşinizi irşâd edin.” buyurdu.⁴⁴

Yine aynı kaynak, Hz. Ebû Bekr’in de: “Okuyup lahnda bulunmaktansa okuyup (gökten) atılmayı tercih ederim.”dediğini,⁴⁵ kaydetmektedir. Hz. Ebû Bekr’den (radıyallahu ahn) bu nefretini, muhtemelen Hz.

⁴¹ Buhârî, *Nikâh* 48 (7/25).

⁴² Müslim, *Fadâilu's-Sahabe* 157 (4/1935, 2490. H.).

⁴³ İbn Kesir, *Tefsîr* 5/220.

⁴⁴ Ebû't-Tayyib, Abdül-Vâhid ibn Ali el-Lügavî el-Halebî (v. 351), *Merâtibü'n-Nahviyyîn*, s. 5, Kahire 1955.

⁴⁵ Aynı eser, s. 6.

Peygamber'in bu husustaki tâlimine dayanarak ifâde etmektedir. Zira Resûlullah: "Ben Kureyş kabilesindenim, Benû Sa'd içerisinde yetiştim, bende nasıl lahn olur?" diyerek kendisinde lahn olamayacağını müdellel olarak reddeder.⁴⁶ Diğer bâzı rivayetlerde besmele yazıldığı zaman sinin (uzun yazılarak) belirtilmesi, mîmin gözünün kapatılmaması, "rahman"ın medli olması "Allah" ve "er-Rahîm" kelimelerinin güzel yazılması, kalemin de sol kulağın arkasına konması gibi imlâya ve kâtibe müteallik bir kısım teferruatla ilgili talimatı vahiy kâtiplerinden Hz.Muâviye'ye bizzat Hz. Peygamber'in emrettiğini görüyoruz.⁴⁷

Hiz. Ömer'in dil hususundaki titizliğini gösteren rivayetler de mevcuttur. Birinde: "Ömer İbn Hattâb, bir kimse konuşurken hata yaparsa düzeltir, lahn yaparsa kamçı ile döverdi." denmektedir.⁴⁸

Bir diğer rivayette, Hiz. Ömer'in, ok atışı üzerinde temrin yapan acemi bir guruba rastladığı sırada "ne fena atışınız var!" diye tenkidi üzerine atıcıların: "Nahnu muteallimîn" (doğrusu: Nahnu müteallimûn olacaktır) yani: Biz henüz öğrencileriz diye özür beyân etmeleri üzerine: "Sizin lahnınız atışınızdan da berbat; zira Hiz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şöyle dediğini işittim: "Lisânını düzelten kimseye Allah rahmetini bol kulsun."⁴⁹ der. Telaffuz sırasında dâ'dı ض زى ظ olarak telaffuz eden kimseye de müdahale eden Hiz. Ömer'in⁵⁰ resmî yazışmada tek 'harfte yapılan imlâ hatâsı sebebiyle devlet me'mûrunu azlettiğini görmekteyiz: Ebû Müsâ'l-E-ş'arî'nin kâtibi, Hiz. Ömer'e yazdığı mektuba şöyle başlamıştı: Min Ebû -Musa (doğrusu: Min Ebî Musa olacaktır). Hiz. Ömer, derhâl Ebû Musa'ya şunu yazar: "(...) Bu mektup eline varınca kâtibini kamçıla ve işinden azlet."⁵¹ Bir diğer rivayet dahi Hiz. Ömer'in: "Dînî bilgilerde derinleşmeniz gerekir. Keza Arapça'da ve fasîh Arapça'da da derinleşmeniz gerekir." dediğini⁵² haber vermektedir. Suyûtî, Ebû Ubeyd'in Fedâil'inden naklen

⁴⁶ Aynı eser, s. 6.

⁴⁷ Bak. *Kenzu'l-Ummâl* 10/186; Deylemî, 2/384/b

⁴⁸ *Kenzu'l-Ummâl* 10/186.

⁴⁹ *Kenzu'l-Ummâl* 10/149 (1263. H.); Bak. İbn Sa'd 3/284.

⁵⁰ *Kenzu'l-Ummâl* 10/149 (1264. H.).

⁵¹ *Kenzu'l-Ummâl* 10/192; Ebu't-Tayyib, a.g.e., s. 6.

⁵² *Kenzu'l-Ummâl* 10/151 (1276. H.).

Hz. Ömer'in: "Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi lahn, feraiz ve süneni de öğrenin."⁵³ dediğini kaydeder ki bütün bunlar yeni kurulmuş İslâm devletinin her yönüyle teşkilatlanmaya başladığı bu ikinci halîfe devrinde dil meselesine de ciddiyetle el atılmış olacağını göstermektedir. Belki de bu titizliğin bir neticesi olarak kelâmdaki lahn "yüzdeki çibandan daha çirkin", "nefis bir elbisedeki yırtıktan daha kabih", "vücûda yapılan çimdikten daha çok rahatsız edici" telakki edilmiştir.⁵⁴

128 Daha bidayette dil hususunda izhar edilen bu titizlik Hz. Ali'yi bir de nahiv kitabı yazmaya sevk edecektir. Ebu'l-Esved ed-Düelî şunu nakleder: "Alî İbn Ebî Tâlib'in huzuruna girmiştim, onu başı eğik düşünceli buldum. "Düşünceniz nedir ey Mü'minlerin Emîri?" diye sordum. Cevaben: "Şu diyarınızda lahn işitiyorum, Usûl-i Arabîye üzerine bir kitap yazmayı arzu ettim." dedi. Ben (sevinçle): "Böyle bir şey yaptığınız takdirde bizi ihya etmiş, aramızda bu Arapça lisânını ibkâ etmiş olursunuz." dedim (...)"⁵⁵ M. Ebu'l-Esved bir -başka rivayette Hz. Alî'nin kendisine; ref, nasb ve cerre işaret ederek; "Nâs için harfler koy" dediğini ifâde eder.

Bu rivayetler ve daha ilerde İbn Sahnûn ve Kâbisî'den küttâblarda (mahalle mektepleri) okutulan temel eğitim dersleri hususunda vereceğimiz açıklamalar -ki nahiv, lügat, beyân vs. yer alacaktır- nazara alınınca ilk devirlerden itibaren dil terbiyesinin organize tedrîsâtta yer aldığı söylenebilir.

2. İman Esasları

Tedrisatta kolaydan zora, esâsâtta teferruata doğru gitmek mühim bir esâs olması sebebiyle çocuğun tâliminde de buna riâyet edilmiştir. Her şeyden önce, bütün dînî hayâtın temeli olan, cehd ve yorgunluktan çok, kalbi bir tasdîkden ibaret bulunan îmân esâslarının telkini birinci plâna alınmıştır. Bu sebeple Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) konuşmaya başlayan akraba çocuklarına الحمد لله الذي لم يتخذ ولدا و لم يكن له شريك في الملك في المملك âyetini sonuna kadar öğrettiğini görmüştük. Bu âyet îmânın esâsı olan tevhidî ifâde etmektedir. Rivayetler bir kısım Ashabın kelime-i tevhidî yedi

⁵³ Suyûtî, *el-İtkân* 1/179. Keza bak. Sa'îd İbn Mansûr, 1/1.

⁵⁴ İbn Kuteybe (v. 276/889), *Uyûn* 2/158.

⁵⁵ *Kenzu'l-Ummâl* 10/172 (1375. H.).

kere söyleyerek talîm etmeyi müstehab addettiklerini⁵⁶ bâzılarının da امتنت و كفت باطاغوت söylettiklerini⁵⁷ kaydeder.

Hz. Peygamber'in gençlere her şeyden önce îmânî bilgi öğrettiğini İbn Mâce'nin şu tahrîci daha vazîh olarak göstermektedir: "Cündeb İbn Abdillâh anlatıyor: "Biz bir grup gene Hz. Peygamber'in yanında idik. Kur'ân'ı öğrenmezden önce imanı öğrendik, bilahare Kur'ân'ı öğrendik. Böylece ona olan imanımız iyice arttı."⁵⁸

Hz. Peygamber, Müslüman çocuklarına veya Müslüman olmak üzere kendine gelen çocuklara (ve büyüklere) önce îmânî telkinle kalmamış, ifâ etmekle yükümlü olduğu teblîğ vazifesinin şumulüne gayr-i müslim çocuklarını da dâhil etmiştir. Bir başka ifadeyle imana davet için muhatabının behemehal bülûğa ermiş olmasını aramamış, çocukları da dinine çağırmıştır. Bu meyanda henüz bülûğa ermemiş İbn Sayyâd'a: أ تشهد أني رسول الله "Benim Allah'ın elçisi olduğuma şehadet eder misin?" diyerek arz-ı İslâm'da bulunduğunu rivayetler haber verir.⁵⁹ Bir diğer rivâyet Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kendisine hizmet etmekte olan bir Yahudi çocuğuna hastalanınca geçmiş olsun ziyaretine gittiğini ve bu ziyaret sırasında çocuğa İslâm'a girmeyi teklîf ettiğini kaydeder. Mezkûr çocuk babasının izni üzerine Müslüman olmuştur.⁶⁰ Keza Hz. Ali'nin Müslüman oluşu -her ne kadar ihtilâflı ise de- bir kısım rivayetlere göre sekiz yaşında iken vukua gelmiştir.⁶¹ Fukaha bilhassa bu sonuncu hâdiseyi misal vererek, sabiyy-i âkilin îmânını, hem umûr-ı dîniyye ve hem de umûr-ı uhreviye için muteber addetmiştir.⁶²

3. Kur'ân

Hz. Peygamber: "Çocuklarınızı üç hususta yetiştirin:

a) Peygamber sevgisi,

⁵⁶ Abdurrezzâk, 1/334.

⁵⁷ İbn Ebî Şeybe, 1/348.

⁵⁸ İbn Mâce, *Mukaddime* 9 (1/23, 61. H.).

⁵⁹ Buhârî, *Cihâd* 182 (4/85); Tirmizî, *Fiten* 63 (7/25, 2247. H.).

⁶⁰ *Edebu'l-Müfred*, s. 185 (524. H.); Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 5 (3/185, 3095. H.).

⁶¹ İbn Abdilberr (v. 368), *ed-Dürer fi İhtisâri'l-Meğazî ve's-Siyer*, s. 40, Kahire 1966.

⁶² Esrüşenî, *a.g.e.* 1/138-133.

b) Ehl-i beytinin sevgisi,

c) Kıraat-ı Kur'ân (...) çünkü Kur'ân'ın hamelesi (**hafızları**) hiçbir gölgenin bulunmadığı (kıyamet) gününde peygamberler ve asfiyâlarla birlikte Allah'ın gölgesindedir.”⁶³ buyurur. Enes İbn Mâlik, Resûlullah'ın kendisine: “Ey Oğulcuğum! Kur'ân kıraatinden gafil olma, zira Kur'ân ölü kalbe hayât verir, kötü ve çirkin şeylerden ve haddi aşmalardan korur...”⁶⁴ dediğini rivayet eder.

Buhârî'nin bir tahrîcinde İbn Abbâs şöyle der: “Hz. Peygamber'in vefatında ben on yaşında idim. “Ve el-Muhkem'i okudum” kendisine el-Muhkem'in ne olduğu sorulunca “el-Mufassal” cevâbını verir”⁶⁵ ki **130 el-Mufassal**, Hucurât sûresinden sonra gelen ve besmelelerle sık sık kesilmiş olan altmış sekiz adet sûreye denmektedir.⁶⁶ Buhârî, İbn Abbâs'ın yaşının küçük olmasına rağmen bu kadar sûreyi ezberlemiş olmasını bu hususta **cevaza** hamlederek kitabına “Çocuğa Kur'ân Öğretilmesi Bâbı”-nı koymuştur. Buhârî'nin metodunda ihtiyatî bir hüküm taşıyan bu çeşit bâb başlıkları (tercüme) o konunun münakaşalı olduğunu ifade eder. Buhârî burada mezkûr hadîse dayanarak cevazı hususundaki kanaatini izhâr etmiş olmakla beraber, İbrahim Neha'î ve Sa'îd İbn Cübeyr'den gelen aleyhteki görüşe de işaret etmiş oluyor, İbrahim'in ifâdesine göre, çocuk, âkil oluncaya kadar, İbn Cübeyr'in ifâdesine göre belli bir yaşa kadar çocuklara Kur'ân okutmayı ulemâ kerih addetmiştir.⁶⁷

Bu kerahetten maksat, Aynî'ye göre çocuğu başlangıçta serbest bırakıp sıkmadan tedricen öğretmektir. Meseleye daha geniş yer veren İbn Kesîr meşhur tefsirinin sonuna eklediği “Fedâilu'l-Kur'ân” da “Çocuklara

⁶³ Feyzu'l-Kadîr 1/225

⁶⁴ Deylemî, 2/377

⁶⁵ Buhârî, *Fedâilu'l-Kur'ân* 25 (6/238). İbn Abbas, Hicretten üç yıl kadar önce doğmuş olması hasebiyle Hz. Peygamber'in vefatında on yaşından büyük olması gerektiğine dikkat çekilerek hadîsteki illet münakaşa edilmişse de İbn Abbâs'dan sahih senetle rivayet edilen: “Bana tefsirden (istediğinizi) sorun. Çünkü ben küçükken Kur'ân'ı ezberlemiştim” sözü Buhârî'yi te'yid eder. Hatta İbn Hacer: “Buhârî, belki de bu hadisi kastetti” der. (*Fethu'l-Bârî* 10/461). Keza bir başka rivayet, İbn Abbas'ın Mülk Sûresi'nin çocuk dâhil bütün aile halkına ezberletilmesini; tavsiye ettiğine şahit oluyoruz. (*Metâlibü'l-Âliye* 3/390-391).

⁶⁶ Suyûtî, *el-İtkân fi Ulumi'l-Kur'ân* 1/63, Kahire 1967.

⁶⁷ Aynî, 20/49

Kur'ân Tâlimi” diye açtığı bâdda Buhârî'nin aynı hadislerini serdedir ve bâzı ihtilâfları beyândan sonra: “Her hâl-u kârda çocuklara küçük yaşta Kur'ân tâlim etmenin cevazı hususunda delâlet mevcuttur. Bu, zahir bir durumdur. Hatta cevazdan öte müstehâb veya vaciptir. Zira Kur'ân öğrenmiş olan çocuk bülûğa erince namazda okuyacağı şeyleri bilir. Ayrıca küçüklükte ezberlenen şey büyüklükte ezberlenenden evlâdır, hatırlanması kolaydır (...)” der.

Bundan sonra İbn Kesîr şu malûmatı verir: “Seleften bâzıları, çocukları hayatlarının evvelinde bir müddet oyuna terk etmeyi, sonra bütün himmetlerini kıraate teksif etmeyi uygun buldular. Onlara göre çocukları ilk iş, kıraate zorlamak çabuk usanmalarına sebep olarak, oyuna kaçmalarını tevliid eder. Diğer bir kısmı da, çocuk kendisine öğretileni anlamadıkça ona Kur'ân öğretilmesini kerih bularak âkil ve mümeyyiz oluncaya kadar serbest bırakılmalarını, himmeti, iştiyakı, hıfzı ve zihnin tazeliği nispetinde yavaş yavaş tâlim edilmeleri gerektiğini söylemiştir.⁶⁸

Çocuklara Kur'ân tâlimi hususundaki bu ihtiyatî mülâhazalara rağmen ilkokul çağındaki (bülûğ öncesi devir) çocuklara öğretilmesi gereken müfredatta ilk yeri Kur'ân'ın aldığını görmekteyiz.⁶⁹ Esasen çocuğa 7 yaşında, hattâ daha evvel namazın öğretilip emredilmesini isteyen Şâri-in, Kur'ân öğretiminin âkil oluncaya kadar tehîrini tavsiye etmesi tenakuz olurdu. Burada son bir delil daha zikredelim. Henüz çocuk olan Amr İbn Seleme kendi diyarlarından gelip geçenlerden Kur'ân öğrenir. Hz. Peygamber'e giden muahede hey'etine dâhil olur. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) onu hey'et arasında en çok Kur'ân bilen kimse olarak tespit ettiği için 8 yaşında olmasına rağmen kavmine imam tâyin eder.⁷⁰

131

Ayrıca muhtelif hadîslerde Kur'ân'ın taallüm ve tâlimine Müslümanlar teşvik edilmişlerdir: “En hayırlınız Kur'ân'ı öğrenen ve öğretendir.”⁷¹ “Ferâiz ve Kur'ân'ı öğrenin ve halka öğretin (...)”⁷²

⁶⁸ İbn Kesîr, *Fedâilu'l-Kur'ân* (Tefsirle birlikte) 7/486, Beyrut 1966.

⁶⁹ *İhyâ* 3/73; *Feyzu'l-Kadîr* 1/225-26; *Dârimî* 2/315 (3348. H.); *Kâbisi*, s. 304.

⁷⁰ *Nesâî*, *İmamet* 11 (2/80).

⁷¹ *Tirmizî*, *Sevâbu'l-Kur'ân* 15 (8/113, 2909. H.).

⁷² *Tirmizî*, *Ferâid* 2 (6/274, 2092. H.).

4. Dua

Namaz hâricinde okunacak bir kısım duaların çocuklara ezberletildiğine dâir rivayetler mevcuttur. Babası tarafından, hizmet etmesi için, Hz. Peygamber'e verilen Kays İbn Sa'd İbn Übâde, Hz. Peygamber'in kendisine: "Sana cennet kapılarından birini öğreteyim mi?" dedikten sonra *اللهم اني أعوذ بك من الجبن و أعوذ بك من البخل و أعوذ بك من أروذل العمر و أعوذ بك من فتنة الدنيا و عذاب القبر* cümlesini öğrettiğini haber verir.⁷³ Keza Mus'ab İbn Sa'd ve Amr İbn Meymûn'un birlikte tahdîs ettikleri şu haber, bu konuda Ashâb'ın tutumu hakkında bir fikir verir: "Sa'd İbn Ebî Vakkâs, çocuklarına şu kelimeleri, mektepte muallimlerin yazıyı öğrettiği gibi öğretirdi ve derdi ki: "Hz. Peygamber, bunlarla namazın arkasından istiâze ederdi."⁷⁴

اللهم اني أعوذ بك من الجبن و أعوذ بك من البخل و أعوذ بك من أروذل العمر و أعوذ بك من فتنة الدنيا و عذاب القبر

5. Namaz

İmandan sonra, farzlar arasında en mühim yeri işgal eden namazın çocuklara tâlimi ve ona alıştırılması sünnette te'kidli bir yer işgal eder. Namaz normal olarak bülûğdan sonra farz olmakla beraber çocuğun buna alışması için daha erken yaşlarda başlatılması gerekmektedir. Bu *erken yaş* hususunda kesin bir rakamdan çok belli bir gelişme seviyesini müşir olan muhtelif ifadeler kullanılmıştır ki bu seviyeye kayd-ı ihtiyatla *temyiz yaş* diyebiliriz:

132 1- *Yedi yaş*: Bir kısım hadîsler, kız, erkek ayırımı yapmaksızın, çocuğa yedi yaşında iken namazın emredilmesini, emreder.⁷⁵ Bu, bazen *emrediniz* şeklinde değil *öğretiniz* şeklindedir.⁷⁶

2- *Sağı soldan tefrik*: Namazın emredilmesi gereken safha, bazen

⁷³ Tirmizî, *Daavât* 141 (9/228, 3586. H.).

⁷⁴ Buhârî, *Cihâd* 25 (4/27-28); Nesâî, *İsti'âze* 6 (8/256); Tirmizî, *Daavât* 124 (9/210, 3562. H.)

⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Salât* 25 (1/133, 494, 495. H.); *Müstedrek* 1/291; *Feyzu'l-Kadîr* 5/521; *Dârekutnî* 1/230; *Mecmau'z-Zevâid* 1/294.

⁷⁶ *Feyzu'l-Kadîr* 4/327; *Mecmau'z-Zevâid* 1/294; Tirmizî, *Mevâkîf* 182; *Tuhfetu'l-Ahvezi Şerhinde* 2/445; Dârimî, 1/273 (1438. H.).

idrak ve belli bir olgunluk seviyesi ile ifâde edilir: “Çocuk sağını solundan tefrik edince namazı emredin.”⁷⁷ Bir kısım şarihler, bu tefrikin yedi yaşında vukua geleceğini söylemiş de olsalar⁷⁸ en azından bir kısım çocuklarda daha evvel vukua gelebileceğini de nazara almak gerekir.

3- *Anlama*: Bazı haberlerde çocuklara namazın emredilmesi “onu anladıkları” vakte اذ عقلوها talik edilmektedir.⁷⁹

4- *Dişme*: Bazı haberler namazın çocuğa süt dişlerini dökme devresinde emredildiğini bildirmektedir.⁸⁰

5- *20'ye kadar sayma*: Namazın emredildiği vakit hususundaki değişik bir *eser* de bize, 20'ye kadar saymayı ölçü olarak vermektedir.⁸¹

Her hâl u kârda bunlardan hangisi esas alınıralsa alınsın, namazın öğretilmesi icâb eden yaşta, namaza müteallik bilgilerin (farzları, vacipleri, sünnetleri, namazda okunacak sûre ve dualar -erkenden alışmaları için-⁸² öğretilmesi de gerektiği ifâde edilmiştir.⁸³ Zira bir şeyin emredilmesi demek, onu bütünleyip tamamlayan diğer şeylerin de emrini ifade eder.⁸⁴

Çocuğun gelişme seyrine göre, muhtelif yaşlarda emredilebilecek olan namazın, sünnette tekîdli olarak geldiğini söylemiştik. Tekîd, namazı kılmayan çocuğun dövülerek buna zorlanması şeklinde ifâde edilmiştir.⁸⁵ Ancak dövme fiili, daha ileri yaşlarda olmalıdır. Zorlama yaşı umûmiyetle rivayetlerde on yaş olarak ifâde edilir.⁸⁶

Terki hâlinde dövülme emrinden, bazı âlimlerin, namazın çocuğa

⁷⁷ Ebû Dâvûd, *Salât* 25 (1/134, 497. H.); *Feyzu'l-Kadîr* 1/402; *Mecmau'z-Zevâid* 1/294, *el-Metâlibu'l-Âliye* 1/97 (348. H.); Abdurrezzâk, 4/153.

⁷⁸ *Avnu'l-Ma'bûd* 2/165.

⁷⁹ Abdurrezzâk, 4/153; İbn Ebî Şeybe, 1/347.

⁸⁰ Abdurrezzâk, 4/154; İbn Ebî Şeybe, 1/347.

⁸¹ İbn Ebî Şeybe, 1/347.

⁸² Kâbisî, s. 304.

⁸³ *Tuhfetu'l-Ahvezi* 2/44.

⁸⁴ M. İbn Allân, a.g.e. 2/133.

⁸⁵ Namaz için tatbîk edilen dayak, tahta (gibi sert bir cisim) ile değil, çıplak elle olacak ve üç darbeyi de geçmeyecek (*Esrûşenî*, 1/10).

⁸⁶ Yedi yaşında namazı emreden rivayetlerin hemen hemen hepsi kılmadığı takdirde on yaşında da dövülmesini emreder.

vâcib olduğu hükmünü çıkarırken Beyhakî'nin de رفع القلم عن الصبي حتي يحتلم 'İhtilâm oluncaya kadar çocuktan kalem kaldırılmıştır.' (...) mealindeki hadîsiyle dayak emrinin mensûh olduğunu iddia ettiğini belirten İbn Hacer, cumhurun namazın ancak bülûğla vâcib olacağı, dayağın da tedrib (alıştırma) için emredildiğine hükmettiğini kaydeder.⁸⁷ Buna telmîhan Neylü'l-Evtâr'da; "On yaşında çocuklarınıza namazı emredin." mealindeki hadîsin şu başlık altında sunulduğunu görürüz: "Çocuklara vucûb olarak değil, temrin olarak namazın emredilmesi babı."⁸⁸

Keza, daha hafif olması sebebiyle namazın çocuklara oruçtan evvel emredilmesi gerektiği hususunda eser vârid olduğu gibi,⁸⁹ tek secde ile de olsa çocukların zaman zaman, namaza alıştırılması hususunda İbn Abbâs'dan ikaz vaki olmuştur.⁹⁰ İbn Abbâs'ın bu tavsiyesi 6-7 yaşlarındaki çocuklardan ziyâde daha küçük yaştaki çocuklar içindir. Zira 7 yaşına basan bir çocuk normal olarak namaza başlatılacaktır.

Alıştırma devresiyle ilgili bir diğer kolaylık Ali İbnü'l-Hüseyn'den rivayet edilmektedir. Rivayete göre o, çocuklara öğle ile ikindiye birlikte, akşamla yatsıyı da beraber kılmalarını emrederdi. Kendisine namazları vakitleri dışında kılıyorlar diye itiraz vâki olunca: Bu onlar için namaz yerine uyumalarından daha hayırlıdır diye cevâp verir.⁹¹

134 Son olarak şunu da ilâve edelim ki namaza alıştırma söz konusu olunca, bundan sadece günlük namazı anlamamak gerekir. Rivayetler Hz. Peygamber devrinde çocukların bayram,⁹² cenaze⁹³ gibi diğer cemaat namazlarına da teşvik edilip götürüldüklerini göstermektedir.

6. Mescide Alıştırma

Namaz alıştırmanın bir devamı olarak çocukları mescide alıştırma da düşünülmüştür. Hz. Peygamber'i bazen sırtında çocuk olduğu hâlde mes-

⁸⁷ *Fethu'l-Bârî* 2/489-490; Keza bak. *Feyzu'l-Kadîr*, s. 521; *Tecrîd* 2/941.

⁸⁸ Şevkânî, a.g.e. 1/348.

⁸⁹ Abdurrezzâk 4/154.

⁹⁰ *Aynı eser*, s. 154.

⁹¹ İbn Ebî Şeybe, 1/348.

⁹² Buhârî, *İydeyn* 16 (2/26).

⁹³ Buhârî, *Cenâiz* 59 (2/110).

cide girip imamet eder görmekteyiz.⁹⁴ Bir kısım rivayetler torunu Hasan ve Hüseyin'in Hz. Peygamber namazda iken, kendi başlarına mescide girip, secdede iken Hz. Peygamber'in sırtına binip (oturup oynadıklarını)⁹⁵ ve bu yüzden secdenin son derece uzadığını bildirmektedir.⁹⁶ Keza Cuma hutbesi sırasında da bunların mescide sendeleyerek girdikleri vâki olmuştur. Hz. Peygamber bunların çıkarılmasını emretmek şöyle dursun, hutbeyi keserek kucaklayıp yanına oturtur ve ondan sonra hutbesine devam eder.⁹⁷ Buhârî'nin Ebû Bekre'den yaptığı tahrîce göre Hz. Peygamber, zaman zaman Hz. Hasan'ı minberde iken yanı başına oturtmuştur.⁹⁸

Hz. Peygamber devrinde mescide çocukların girmesiyle ilgili bir delil de Ebû Mâlikî'l-Eş'arî'nin şu sözüdür: "Size Resûlullâh'ın namazını haber vereyim mi? Namaz kılınırken önce erkekler, onun arkasına da çocuklar saf yapardı (...)"⁹⁹ İbn Reşîd, yatsı namazının tehîriyle ilgili olarak Buhârî'nin Hz. Âişe'den rivayet ettiği hadîste geçen: "(...) Hatta Ömer: "Yâ Rasûlullâh kadınlar ve çocuklar uyudu."¹⁰⁰ dedi sözünden, Buhârî'nin uyudukları söylenen kadın ve çocukların mescitte hazır buldukları hükmüne vardığını ifâde etmiştir.¹⁰¹ Müslim şarihi Nevevî de Hz. Peygamber'in, çocuk sesi işitince namazda kısa sûre okuduğuna dâir rivayetlerden çocuğun mescide idhâlinin caiz olduğu hükmünü çıkarmıştır.¹⁰²

Hal böyle iken Vâsiletü'bnü Eska'dan merfûan rivayet edilen: "Mescitlerinizi çocuklardan, mecnûnlardan, şerirlerden (...) koruyun."¹⁰³ mealindeki hadîs hiçbir zaman çocukların mescide sokulmaması mânâsında

135

⁹⁴ Nesâî, *Sehv* 13 (3/10); *Muvattâ* 1/141; Ebû Avâne, 2/160.

⁹⁵ *Feyzu'l-Kadîr* 5/226. Münâvî, buna cevazı göstermek için Hz. Peygamber'in böyle yaptığını söyler.

⁹⁶ Nesâî, *İftitah* 172 (2/229-30); *Müstedrek* 3/167, 226-27; *Kenzu'l-Ummâl* 16/275; *Metâlibü'l-Âliye* 4 (72/3997. H.).

⁹⁷ Nesâî, *Cuma* 30 (3/108); *Müstedrek* 4/169-190; *Mecmau'z-Zevâid* 8/155; 9/179, 181; *Kenzu'l-Ummâl* 16/271

⁹⁸ Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 22 (5/32)

⁹⁹ Ebû Dâvûd, *Salât* 107 (1/181, 677. H.).

¹⁰⁰ Buhârî, *Ezan* 159 (1/218)

¹⁰¹ *Fethu'l-Bârî* 2/491.

¹⁰² *Şerhu Müslim* 4/187.

¹⁰³ İbn Mâce, *Mesacid* 5 (1/247, 750. H.); *Metâlibü'l-Âliye* 1/100 (353. H.); *Cem'u'l-Fevaid* 1/181, (1259. H.)

anlaşılabilir, İbn Kesîr'in de dediği gibi bu yasak, çocukların, mescitleri oyun mahalli yaparak kirletmelerine râcidir. Nitekim Hz. Ömer, mescitte oynayan çocukları kamçı ile döverdi.¹⁰⁴ Çocukların mescitte talim görmelerini hoş karşılamayan İmam Mâlik de bu düşünceye “kirletirler” endişesiyle varmıştır.¹⁰⁵

Şu hususu da belirtelim ki, çocukların Hz. Peygamber devrinde mescide girmeleri ârizî ve tesadüfî olmadığı gibi, günün belli vakitleriyle mukayyed de değildir. Yukarıda Hz. Âişe'nin bizzat Buhârî tarafından tahrîc edilen rivayetinden çocukların yatsı namazına katıldıklarını öğrendiğimiz gibi, Resûlullâh'ın “Birinci rekâta 60 âyet okuduğu hâlde, ikinci rekatte çocuk ağlamasını işterek en kısa bir sûre ile namazı tamamladığını” haber veren rivayetlerden¹⁰⁶ sabah namazına da katıldıklarını öğreniyoruz. Zira iki rekâtlı olan ve kıraatinin uzun olması gereken yegâne namaz sabah namazıdır.

Diğer taraftan, Hz. Hasan, Hüseyin ve Ümâme'nin Resûlullâh namaz kıldırırken sırtına atladığına dair rivayetler de ‘bu namazların öğle, ikindi veya yatsı namazlarından birinde olduğuna dâir şekler beyân edilmiştir ki¹⁰⁷ bu durum bizde hâdisenin muhtelif vakitlerde mükerrer seferler vukua gelmiş olabileceği kanaatini hâsıl etmektedir.

7. Oruç

Farzlardan olması hasebiyle orucun da bülûğdan önce çocuğa talim ve tedrih edileceği bedîhidir. Bu maksada matuf olarak orucun emredilmesi için de belli bir yaş haddi konmamıştır, “(açlığa) takat getirdiği zaman orucun emredilmesi” tebliğ edilmiştir.¹⁰⁸ Hz. Peygamber bu haddi de şöyle tayin eder: “Çocuk üst üste üç gün oruç tutabilirse ramazan orucu ona vâcib olur.”¹⁰⁹ Gerek Buhârî ve gerekse Müslim tarafından Rûbeyyî' bint Mu'avviz'den yapılan rivayette aşûra orucunun tutulmasıyla ilgili tâtîm çıkınca

¹⁰⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/106.

¹⁰⁵ İbn Sahnûn, s. 361.

¹⁰⁶ İbn Ebî Şeybe, 2/57; Keza, bak. Nesâî, *Kible* 35 (2/91-95).

¹⁰⁷ *Müstedrek* 3/165-166 (B. M.), 167 (Sn); *Kenzu'l-Ummâl* 16/276.

¹⁰⁸ Abdurrezâk 4/153; İbn Ebî Şeybe 1/347.

¹⁰⁹ Abdurrezâk 4/154-155.

bunu “kendilerinin tuttuğu, küçük çocuklara da tutturdukları”¹¹⁰ belirtilmektedir. Hattâ ilâve edilir: “Çocuklar için (boyalı) yünden oyuncak yapar, onlardan biri yemek diye ağlayacak olsa onu verir, iftar saatine kadar (oruçlu) olmalarını te’min ederdik.” Bu hadîsi sunduğu baba “Savmu’s-Sibyân” unvanını vererek çocuklara oruç tutturulması re’yini iltizâm ettiğini izhâr eden Buhârî bir de Hz. Ömer’den *eser* zikreder: Esere göre ramazan ayında huzuruna bir sarhoş getirilir. Hz. Ömer sarhoşa şunu söyler: “Yazık sana, çocuklarımız bile oruç tutuyorlar.” ve sarhoşa hadd tatbik eder.

Bütün bu kaydettiklerimiz, çocukların Hz. Peygamber devrinde “Tedrîb maksadıyla” oruca tahammül edebilecekleri küçük yaşlarda buna teşvik edilip tutturulduklarını göstermektedir. Nitekim, cumhur, “bülûğdan önce adem-i vücûbuna kâil olmakla beraber, aralarında Şa’bî, İbn Sîrîn, Şâfî’nin de bulunduğu bir cemâat, takat getirdikleri takdirde “Tedrîb maksadıyla” emredilmesini istihbâb etmiş, bir kısmı bu istihbâbı emir için, namazda olduğu üzere, 7-10 yaşlarını, bâzıları 12 yaşını, had tâyin etmiştir (...) Malikîlere göre çocuklara oruç meşru değildir (...) Ancak Malikîlerden İbn Mâceşûn da “takat getirecek çocukların oruca icbar edilmeleri, özürsüz bozanlara da kaza gerektiğini” söyler.¹¹¹

8. Hacc

Keza çocukların hacca da katılmalarını tecviz eden rivayetler mevcuttur ki maksadın onları alıştırmak olduğu izah gerektirmeyen bir husustur, zira bununla üzerlerinden borç sâkit olmamaktadır.¹¹² Hz. Câbir’in bildirdiğine göre, hacc sırasında çocuğunu kaldırıp: “Bunun için de hacc caiz olur mu?” diye soran kadına Hz. Peygamber: “Evet senin için de (ayrıca) ecir vardır.” der.¹¹³ Yine Câbir bir seferinde kadın ve çocuklarla hacc ettiklerini, çocuklar nâmına remy ve telbiyede bulduklarını¹¹⁴ rivayet eder.

¹¹⁰ Buhârî, *Savm* 47 (3/48); Müslim, *Siyâm* 136 (2/798, 1136. H.).

¹¹¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 5, 103.

¹¹² *Müstedrek* 1/481 (B. M.).

¹¹³ Müslim, *Hacc* 409 (2/974, 1336. H.); Nesâî, *Menâsik* 15 (5/120); İbn Mâce, *Hacc* 11 (2/971, 2910. H.).

¹¹⁴ İbn Mâce, *Hacc* 68 (2/1010, 3038. H.).

Hülâsa, çocuğun bülûğdan önce ezan okumasına,¹¹⁵ imamet yapmasına¹¹⁶ izin verilmesi, hutbe okurken zaman zaman torunu Hasan'ı minberde yanına alması,¹¹⁷ teyzesi Meymûne'yi ziyareti sırasında teheccüd namazında kendine uyan henüz çocuk yaştaki İbn Abbâs'la cemâat yapması,¹¹⁸ çocuğun hasta ziyaretini,¹¹⁹ bayram namazına katılmasını¹²⁰ hoş karşılaması gibi çeşitli rivayetler, hayâtta çocuğun karşılaşacağı dînî vecibeler, içtimâî münâsebetler vs. ye daha küçük yaşta alıştırılması gerektiğini ifâde etmektedir.

9. Deccal Bilgisi

Çocuklara öğretilen teferruat arasında Deccal bilgisi de yer almaktadır. Deccal'ın zuhuru, harika icraatı ve ona karşı Hz. İsa'nın gelişi vs.'yi anlatan uzun hadîsin râvilerinden Abdurrahmânu'l-Muhâribî hadîsi rivayet ettikten sonra nihayette: "Bu hadisin mahalle mekteplerinde (küttâb) çocuklara öğretilmesi için müeddiblere verilmesi gerekir." der.¹²¹

10. Bey'a (Biat)¹²²

Abdullah İbn Hişâm annesi tarafından Hz. Peygamber'in huzuruna biat için getirildiğini, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) başını okşayıp "O, küçüktür" diyerek biat almadığını¹²³ rivayet etmiş olsa da diğer

¹¹⁵ İbn Ebî Şeybe, 1/226.

¹¹⁶ Buhârî, *Megâzi* 52 (5/191).

¹¹⁷ İbn Cevzi, (v. 597), *Sifâtü's-Safve*, Halep 1969, T. 759-760

¹¹⁸ Nesâî, *İmamet* 22 (2/77).

¹¹⁹ *Kenzu'l-Ummâl* 16/276-77.

¹²⁰ Buhârî, *Ezan* 159 (1/218).

¹²¹ İbn Mâce, *Fiten* 33 (2/1363, 4077. H.).

¹²² Bey'a; Türkçemizde bi'at şekliyle kullanılan bu kelime "itaat etmeye söz vermek" mânâsına gelir. Biat eden, emirine, gerek şahsî meselesinde ve gerekse bütün Müslümanlara müteallik meselelerde söz hakkını vermiş olduğuna, bu hususlarda kendisiyle niza etmeyeceğine, kendisini mükellef kıldığı şeylerde hoşuna gitse de gitmese de, itaat edeceğine ahdetmiş oluyordu. (İbn Haldun, *Mukaddime* 209).

¹²³ Buhârî, *Ahkâm* 47 (9/98); *Müstedrek* 3/456; Ebû Dâvûd, *Ahkâm* 9 (3/133, 2942. H.).

tarafından yedi veya sekiz yaşında olan Abdullah İbn Zübeyr'den biat aldığı belirtilmiştir.¹²⁴

Keza Hasan, Hüseyin, Abdullah İbn Abbas ve Abdullah İbn Ca'fer'den henüz, tüylerinin bile bitmediği bir yaşta biat aldığı bildirilmektedir.¹²⁵ Ancak Muhammed İbn Ali İbni'l-Hüseyin bir başka rivayette, bu sonuncuların Resûlullah'ın biatını haber verirken: "O, sâdece bizden olan küçüklerden biat aldı (başkasından almadı) der."¹²⁶ Bizden tabiriyle muhtemelen Âl-i beyti kastedilmektedir.

11. Kıyafet

138

Namaz, oruç gibi farz ibadetlerde bülûğ devresine kadar tanınan ruhsat kıyafet için de câridir. Ancak diğerlerinde olduğu gibi bunda da alıştırmak amacıyla kıyafete dikkat ve müdahale gerektiği anlaşılmaktadır. Muhammed İbn İyâz ez-Zühri anlatıyor: "Küçükliğümden Hz. Peygamber'in yanına götürüldüm. Üzerimde giyecek olarak bir hırka (bez parçası) vardı. Avretim açılmıştı ki Hz. Peygamber: "Bunun avretinin hürmetine riâyet edip örtün. Zira küçüküğün avretinin hürmeti, büyüğün avretinin hürmeti gibidir. Allah avretini açanı koruyup gözetmez." dedi.¹²⁷ İbn Kayyîm, "Bu çeşit farzlarla çocuk mükellef olmasa bile, velisi onu uygulamak, çocuğu alıştırmakla mükelleftir." der ve hiçbir harama çocuğun alıştırılması velisine helâl olamayacağını belirtir.¹²⁸

12. Temel Eğitimle İlgili Bazı Çocukluk Hatıraları

139

Temel eğitim safhasında Hz. Peygamber'in hangi şeyler üzerinde durmuş olduğunu daha da vuzuha kavuşturmak için çocukluk devresini bizzat Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) terbiye ve nezâreti altında geçir-

¹²⁴ *Müstedrek* 3/548.

¹²⁵ *Mecmau'z-Zevâid* 6/40, Abdullah İbn Zübeyr ve Abdullah İbn Ca'fer biat ettikleri zaman yedi yaşında idiler (*Müstedrek* 3/566-567)

¹²⁶ *Cem'u'l-Fevâid* 1/21 (93. H.).

¹²⁷ *Müstedrek* 3/257 (Aynı hadisi yine *Müstedrek*'e azven nakleden İ.H. el-Hüseyinî biraz farklı olarak "... Üzerimde avretimi örtmeyen bir bez parçası vardı..." şeklinde verir, *el-Beyan ve't-Ta'rif* 2/117

¹²⁸ İbn Kayyîm, *Tuhfe* s. 144.

miş olan kimselerin hâtıralarına göz atmak gerekmektedir. Biz bu maksatla sekiz yaşında¹²⁹ Resûlullah'ın (sallallahu aleyhi ve sellem) hizmetine girerek on yıl boyunca hizmet ettiğini söyleyen Enes'le (radiyallahu anh), Hz. Peygamber'in vefatında henüz yedi yaşlarında bulunan¹³⁰ ve pek yakından muraabe ve terbiyesine mazhâr olan torunu Hz. Hasan'ı (radiyallahu anh) tercih ettik. Bu hatıralarda yukarıda söylenenlerin bâzıları tekrar olmakla beraber hiç söylenmeyen mühim hususlar da yer almaktadır.

13. Hz. Enes'in Hatırası

Bizzat Enes'in ağzından nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber'in kendisine

- 1- Sır tevdi ve saklanması,
- 2- Abdest,
- 3- Namaz ve teferruatı,
- 4- Gusül,
- 5- Kalb temizliği,
- 6- Selâm vermek,
- 7- Büyüklere hürmet, küçüklere merhamet,
- 8- Sünnete ittibâ hususlarında direktif verdiğini görüyoruz.

Kaynaklarımız bu sayılanların çoğunu Enes'e ait bir rivayette verir. Ehemmiyetine binaen bu hadîsi birbirini tamamlayan vecihleriyle beraber tam olarak veriyoruz. Hadîsin tarz-ı sevki bu tavsiyelerin bir anda yapıldığı intibahı verse de ayrı ayrı zamanlarda yapılmış olması da ihtimâlden uzak değildir. Zira metot olarak Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) tebligatını daima kısa kısa yapmıştır.¹³¹ Bu ihtimâli göz önünde bulundurup, parantez içerisinde alarak (bir seferinde) ibaresini tefsiri mâhiyette koyduk.

¹²⁹ Bazı rivayetlerde on yaşında. Bak: *Fethu'l-Bârî* 11/138

¹³⁰ Hz. Hasan, Hicret'in üçüncü yılı Ramazanında doğmuştur, (*İsti'âb* 1/36S; *Şezerâtü'z-Zehab* 1/10)

¹³¹ Bu husus, *Les Methodes de L'Enseignement du Prophete de L'İslâm* adlı doktora tezimizde incelenmiştir (Bak: 456-470); bkz. Türkçesi, 391-412.

Hadîste dikkate değer bir husus “ilk tavsiyesi”, “ilk öğrettiği” diyerek belirtilen meselelerdir. Zira bunların sekiz yaşı içerisinde olduğu kesinlik kazanmaktadır. Der ki: “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) Medine’ye geldiği vakit ben sekiz yaşında idim. Annem elimden tutarak Resûlullah’a (sallallahu aleyhi ve sellem) götürdü ve: “Ya Resûlullah Ensâr’dan herkes sana bir hediye buldu. Ben ise şu oğlumdan başka sana hediye edecek bir şeye sahip değilim. Bunu al, istediğin hususta sana hizmet etsin.” dedi.

“Bundan sonra ben on yıl Resûlullah’a hizmet ettim. Bu müddet sırasında beni ne dövdü, ne azarladı, ne tahkir etti, ne de bir defacık surat astı.”

“Bana ilk tavsiyesi; sırrımı kimseye fâş etme, müemmen ol” demek oldu. Annem ve Resûlullah’ın zevceleri (zaman zaman) benden Resûlullah’ın sırrını sorarlardı, ben onlara söylemezdim, Resûlullah’ın sırrını asla kimseye söylemedim.

“(Bir seferinde şunu) söyledi: “Oğulcuğum, *abdestini tam al*, tâ ki hafaza melekleri seni sevsin ve ömrün uzatılsın.”

“(Bir seferinde şunu) söyledi: “Ey Enes! Cenabetten guslederken mübalâğa et.”¹³² Böylece yıkanma mahallinden ayrılırken üzerinde günah ve hatalardan arınmış olarak çıkarsın”. “Ya Resûlullah” dedim “mübalâğa nasıl olur?” Cevaben: “Saç diplerini ıslat ve deriyi de arındır.” dedi.

“(Bir seferinde de): “Ey Oğulcuğum! *clinden geldikçe abdestli ol*, zira kim abdestli olduğu halde ölüm gelirse ona şehâdlik (sevabı) verilir.” dedi.

“(Bir seferinde): “Ey Oğulcuğum; *clinden geldiği nisbette namazı bırakma*, zira bu takdirde melekler daima sana rahmet okurlar.” dedi.

“(Bir seferinde): “Ey Enes; *rükû edince ellerinle dizlerini sıkı tut*, parmaklarını birbirinden ayır, dirseklerini yanlarına yapıştırma; Ey oğulcuğum, rükûdan doğrulunca her uzvun tam olarak yerine gelsin, zira Cenâb-ı Hâk, kıyamet gününde, rükû ve secde arasında bellerini tam doğrultmayana nazar etmez; Ey oğulcuğum; secde edince de alın ve ellerini

¹³² Bilhassa bu tabir, serdedilen bu nasihatlerin farklı zamanlarda ve bu kısmın bülûğdan sonra olma ihtimalini kuvvetlendiriyor.

141 yere tam koy. Horozun yeri gagalaması gibi (secdeden çabuk kalkarak) gagalama, (secdede kollarını yere sererek) köpeklerin veya tilkilerin yatışı gibi yere serilme. *Namazda sağa sola nazar atmaktan sakın*; Eğer mutlaka bunu yapacaksan bari nafilende yap, farzda yapma.” dedi.

“(Bir seferinde de): “Ey Oğulcuğum *evinden çıktığın zaman chlikableden gördüğün herkese selâm ver*, böylece mağfur olarak eve dönersin. Ey oğulcuğum; kendi evine girdiğin zaman da kendine ve ev halkına selâm ver.” dedi.

“(Bir seferinde de): “Ey oğulcuğum *kimseye karşı kalbinde kötülük tutmadan sabahlamaya, akşamlamaya çalış*. Zira bunda muvafak olabilirsen, hesabını çok kolay verirsin, ey oğulcuğum vasiyetimi tutarsan hiçbir şey sana ölümden daha sevgili olmaz.”¹³³

“... Müslümanların büyüklerine”¹³⁴ hürmet, küçüklerine merhamet et...”¹³⁵

“Ey Oğulcuğum, *duayı çok yap*. Zira dua mübrem (muhakkak) kazaları bertaraf eder.”¹³⁶

“Ey oğulcuğum, *işte bu benim sünnetimdir*, kim benim sünnetimi ihya ederse beni ihya etmiş olur, beni ihya eden de cennette benimle olur.”¹³⁷

14. Hz. Hasan'ın Hatırası

Burada onu haramdan men ettiğini, namaz emrettiğini, ahlâkî nasi-

¹³³ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* 2/32-33; Ebû Ya'la 171/a-b. *Mecmau'z-Zevâid* 1/271-272 (Heysemî senecde yer alan Muhammed İbnü'l-Hasan'ın zayıf olduğunu söyler). Tirmizî hadîste uzun bir hikâye olduğunu belirterek bir parçasını alır (*İlim* 16 (7/322, 2680. H.). Hadîsin muhtevasında yer alan bâzı kısımları İbn Hacer bir yerde Ahmed İbn Menî'nin “*Müsned*”ine tâiiken (3/146, 3108. H.), diğer bir yerde de başka bir kısmını her ikisine tâiiken (2/441) *Metâlibü'l-Âliye*'de nakleder, (İbn Hacer'in Buhârî'yi şerh ederken Fethu'l-Bâri'de kaydettiği hadîslerin derece bakımından en az hasen mertebesinde olduğunu hatırlayalım.)

¹³⁴ Bir vecihte “Büyüklere” denmektedir. (*el-Metâlibü'l-Âliye* 3/146, 31.10. H.)

¹³⁵ *Aynı eser* (3109. H.).

¹³⁶ *Müsnedü'l-Firdevs* 2/377.

¹³⁷ Tirmizî, *İlim* 16 (7/322, 2680. H.). Tirmizî yukarıdaki hadîsin bir kısmını alır ve tamâmının uzun olduğunu belirtir, ayrıca Hasenun Garîbun hükmünü verir. Aynı hadîsten namazla ilgili bir kısmını yine Tirmizî'de buluruz (*Cum'a*, 59)

hatlerde bulunduğunu, dua öğrettiğini görüyoruz, diğer münasebetleriyle ilgili teferruatı ilerde ayrıca inceleyeceğiz.

el-Havrâu's-Sa'dî anlatıyor: Hasan İbn Ali'ye sordum: "Hz. Peygamber'den ne hatırlıyorsun?" Cevaben: "Şunu hatırlıyorum: Hz. Peygamberle (sallallahu aleyhi ve sellem) beraber gidiyorduk. Yolumuz sadaka hurmalarının bulunduğu yere uğradı. Ben bir hurma alarak ağzıma attım. Bunun üzerine Hz. Peygamber derhal onu ağzımdaki tükürükle beraber çıkarıp attı. Oradakilerden biri, "Niye böyle yaptın, bu hurmayı yese de ne olurdu?" dedi. Hz. Peygamber "Biz âl-i Muhammed'c sadaka helâl değildir." buyurdu.

Ve yine dedi ki; "beş vakit namaz'ı hatırlıyorum."¹³⁸

Yine Ebu'l-Havrâ'nın "Hz. Peygamber'den ne hıfzettin?" sualine Hz. Hasan: *دع ما يريبك الي ما لا يريبك sana şüpheli gelen her şeyi terket*, içinde şüphe uyandırmayan şeyde kal, zira sıdk, insanın içinde itminan, kizb de (şüphe ve) huzursuzluk uyandırır.", sözünü hıfzettim" demiştir.¹³⁹

Vitir Dua'sı: Yine Hz. Hasan şöyle der: "Resûlullah bana vitir namazının kunûtunda okumakta olduğum şu kelimâtü tâlim etti:¹⁴⁰

اللهم اهدني فيمن هديت و عافني فيمن عافيت و تولني فيمن توليت
و بارك لي فيمن أعطيت و قني شر ما قضيت فانك تقضي ولا يقضي
عليك انه لا يذل من واليت تباركت ربنا و تعاليت

Nasihat hususunda bir başka misali İbn Abbas'tan verelim. Der ki: "Bir gün ben Hz. Peygamberin terkindeydim. Bana dedi ki; "Ey oğlan (iyi kulak ver) sana birkaç nasihatim var; Allah'ı(n emir ve yasaklarını) gözet, Allah da seni (dünyanın musibetlerine, âhiretin azablarına karşı koruyup) gözet sin. Allah'ı gözet ki O'nu karşında bulasın. İstedığın zaman Allah'tan iste. Yardım talep edince yine Allah'tan talep et. Bil ki eğer bütün ümmet sana yardım için bir araya gelseler, ancak Allah'ın takdir etmiş olduğu kadar yardım edebilirler. Keza sana zarar vermek için bir araya gel-

¹³⁸ Müsned 1/200: Mecmau'z-Zevâid 1/294-95; 3/80 (sıkât).

¹³⁹ Tirmizî, Kıyamet 81, (7/205, 8520. H.); Müsned 1/200.

¹⁴⁰ Müsned 1, 199; Müstedrek 3/172 (B.M.).

seler ancak Allah'ın takdir etmiş olduğu kadar zarar verebilirler. (Allah her olacak şeyi çoktan yazdı, artık) kalemler kalktı, mürekkep kurudu (hiçbir değişiklik olmaz.)¹⁴¹

143 C- MAHALLE MEKTEBLERİNİN (KÜTTÂB) PROGRAMI

Kısmen nazarî sayılabilecek bu mütalâalardan sonra bir sıbyân mektebinin (küttâb) müfredatında nelerin yer edebileceğini, Kâbisî'nin risalesinde görmek mümkündür:

1- *Kur'ân ve Kitabet*: Çocukların taliminde bunlar esastır. Bir hoca tutmaktan veya çocuğu küttâba yollamaktan esas maksad budur. “Kur'ân ve kitabet öğretmek maksadı olmadan” sâdece başka şeyleri öğretmek için öğretmen tutmak caiz değildir.¹⁴²

Kur'ân öğretme tabiriyle sadece ezberletmek kastedilmez, “Trab, şekil, hece, güzel yazı, tertil (ağır ağır okumak) ile güzel okumayı (tilâvet), (...) güzel kıraatlerden faydalı olduğunu bildiği bir kıraati öğretmesi de icap eder.”¹⁴³ denir.

2- *Terbiye*: (...) bu da Allah için onun üzerine öğretmesi vâcibolan şeyler arasındadır. Bu (terbiye öğretmesi) onlara nasihat, onları koruma ve gözetme icâblarındandır.¹⁴⁴

3- *Hitabet*,¹⁴⁵ *hesap*, *şiiir*, *garib*, *Arapça*, *nahiv*, *arab*, *darb-ı meselleri*: Ancak bunlar bidayette hoca ile şarta bağlanmazsa hocaya mecburi bir vazife değildir, isterse öğretir. Fakat çocuk teslim edilirken bunların öğretilmesi de şart koşuldu ise öğretmek zorundadır, yeter ki şiiir, hikâye gibi edebî şeylerde “tekebbür, övünme, fuşşiyat veya kötü hiciv”

¹⁴¹ Tirmizî, *Kıyamet* 60 (7/203, 2518. H.); Ebû Ya'lâ, 127/b, (Parantez içerisindeki açıklamalar Mübarekfür'den (*Tuhfetu'l-Ahvezi* 7/219).

¹⁴² Kâbisî, s. 45 (tercüme), İbn Haldun, Kuzey Afrika'da çocuklara sadece Kur'ân öğretildiğini, Kur'ân'ı iyice öğrenmedikçe hadis, fikh, şiiir, Arapça hiçbir şey öğretilmediğini belirtir (*Mukaddime*, s. 538).

¹⁴³ Aynı eser, s. 44.

¹⁴⁴ Aynı eser, s. 44.

¹⁴⁵ Aynı eser, s. 44.

bulunmasın. Böylelerini öğrenmek de, öğretmek de, bunların büyüğünün de, küçüğünün de rivayeti doğru karşılanmamıştır.¹⁴⁶

4- *Abdest, namaz öğretilir:* Tabî ki burada abdest ve namazla ilgili bütün bilgiler dâhildir: (...) Namazın rükû sayısını, secdelerini, namazda kıraati, tekbiri, oturmanın nasıl olacağını, iftitâh tekbirini, selâmı, bütün tekbirleri, namazda onlara lâzım gelen şeyleri, teşehhüdü, (mezheben Şâfiî ise sabah namazındaki kunutu öğretmesi lâzım gelir. Çünkü bu, namazın sünnetindedir, hakkıyla namaz kılmanın îcaplarındanır.¹⁴⁷

5- *Beş vakit farz dışındaki namazlar:* “Çocuklara sabahın iki rekâtı, vitir, iki bayram namazı, istiskâ (yağmur duası) namazı, husuf namazı gibi sünnet namazları da öğretmesi lâzımdır, tâ ki Güçlü ve Yüce Allah’ın emrettiği dinlerini ve Peygamberlerinin (Allah ona salât ve selâm etsin) sünnetini yerine getirsinler.¹⁴⁸ 144

Burada ayrıca öğretmenin çocuklara yedi yaşına geldikleri takdirde namazla emretmesi, on yaşına gelince kılmazlarsa dövmesi gerektiği belirtilir.

6- *Dualar:* Yüce Allah’a sevgi beslemeleri, yalvarmaları için dua da öğretilmelidir ki çocukları Yüce Allah’a yalvarmaya alıştırsın ve onlara Allah’ın büyüklük ve celâlini tarif etsin ki Allah’ı böylece tekbîr edeler.¹⁴⁹

Kâbisî’den hülâsa ettiğimiz bu hususlar hemen hemen bütün çocuklara açık, vasat bir küttâbın programını verir.¹⁵⁰ Diğer taraftan saraylarda zengin konaklarında teşkil edilen hususî tedrisatın da millî hayatta mühim

¹⁴⁶ Aynı eser, s. 45.

¹⁴⁷ Aynı eser, s. 44.

¹⁴⁸ Kâbisî (tercüme), s. 44.

¹⁴⁹ Aynı eser, s. 44-45.

¹⁵⁰ Osmanlılarda, Tanzimâta kadar, Sibyan mekteplerinde (temel eğitim) öğretilen müfredat hususunu inceleyen Dr. N.Ü. Karaaslan, buralarda Kur’an’ın okunması ve kitabeti, ibadet ve akaide müteallik ilm-i hâl bilgileri ve dört işlemi aşmayan hesap bilgilerinin yanında çok az miktarda Arapça ve Farsça lügat (yani kelime) öğretildiğini ifade etmektedir. Ayrıca metod olarak, ezber metodunun takip edildiğini belirtmektedir (*L’Enseignement En Langue Arabe Chez Leş Turcs Otomans Jusqu’au Tanzimât*, doktora tezi (Sorbon) Paris, 1976. p. 6-19. Bu çalışma da asırlar boyu temel eğitim programının İslâm âleminde cüz’î farklar dışında aynı kalmış olduğunu ve maddî hayattan bir hayli kopuk olduğunu göstermektedir.

Keza Doçent Dr. Hasan Ali Koçer’in yazmış olduğu ‘Türkiye’de Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi’ adlı kitabın “Sibyan Okulları” bahsinde de (s. 7-9) bu müesseselerde Kur’an ve ilmihâl bilgilerinin öğretmenin esâs olduğu belirtilir.

145 bir yer tuttuğu nazara alınınca buralarda nelere yer verildiğini bilmek ko-
numuz yönünden ehemmiyet taşır. Bu sebeple İbn Haldun'un "*En güzel
talim yollarından bir*" olarak tavsîf ettiği, Hârûn Reşid'in, terbiye etmek
üzere oğlu Muhammedü'l-Emîn'i teslim ederken Halefu'l-Ahmer'e yaptığı
tavsiye burada zikre değer. Zira bu misâl bize, halîfe çocuğu da olsa, temel
eğitimde aynı şartlar altında terbiye edilip aynı şeyleri öğrendiğini göster-
mektedir. Halife şunları söyler: "Ey Ahmer, Emîru'l-Mü'minîn, ruhunun
hayatı ve kalbinin semeresi olan çocuğunu sana emânet ediyor. Onu elinde
iyi tut, kendine itaat ettir, sana itaat ona borçtur. Emîru'l-Mü'minînin ona
karşı sana verdiği öğretmenlik makamının hakkını ver. Ona Kur'ân'ı öğret,
târîhi tedris et. Şiir okumayı öğret, Hz. Peygamber'in sünnetini talim et.
Ne zaman konuşulacağı, konuşmaya nasıl başlanacağı hususlarında onu
tenvir et. Münasebetsiz durumlarda gülmekten onu alıkoy. Benî Hâşim'in
büyüklerine saygılı olmaya, yanına askerî komutanlar geldiği zaman şeref
makamını onlara vermeye onu alıştır. Boşa vakit geçirme, her ân faydalı
bir şeyler öğret. Bunu yaparken karşındakine zahmet de verme (bıktırma).
Aksi hâlde zihnini öldürürsün. Fazla müsamahakâr da olma, zira bu, onu
tembelliğe atar. Onu mümkün mertebe tatlılıkla düzelt. Eğer bu tarz kâfi
gelmezse ona karşı ciddî ve sert olmayı unutm"¹⁵¹

Hülâsa, temel eğitimle ilgili olarak yaptığımız açıklamalardan anlaşıl-
mıştır ki çocuğa mükellef olduğu zaman terettüp edecek dünyevî ve uhrevî
mesuliyetlerle ilgili bilgi ve maharetler bülûğdan önce verilmelidir. Bilhas-
sa İslâmî telakki, marazî hâller olmadıkça bülûğa eren kimseyi aynı za-
manda reşit kabul etmesi sebebiyle, bâliğ, velinin vesayetinden kurtulduğu
gibi, gerektiği takdirde anne, baba vs. bakmak zorunda olduğu kimselerin
de mesuliyetini yüklenme durumundadır. Bu ahval, çocuğun bülûğa kadar
hayâtın her çeşit külfetini tek başına göğüsleyecek şekilde yetiştirilmesini,
bu meyânda meslek sahibi de kılınmasını âmirdir.

Temel eğitimde cemiyetin bütünlüğü için her sınıf ve tabakaya men-
sûb çocuklar aynı ana bilgileri almalıdır ki İslâmî tedrisatta bunlar "**farz-ı
ayn**" ilimler olarak ifade edilir.

Azıcık bir teemmül, en az kendi memleketimizdeki fiilî durumun bu
nazariyattan ne kadar uzaklaştığını göstermeye kâfidir. Genç nesiller ma-

¹⁵¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, s. 541

alesef çok geç hayata atılabilmekte ve bülûğ öncesi devrede alıştırılmadığı için yaşı ilerlemiş olmasına rağmen intibak zorluğu içerisinde yarı asalak bir hayat sürmektedir.¹⁵² Sanki sünnetin ve fukahânın düsturuna uyarak, gencin bülûğdan önce hayata hazırlanması için iradî olarak cehd harcamaktansa, amiyane söylenen: (...) sen ana gerek edeb öğret, gerekse öğretme ki rüzgâr ana keksiz (zorla) öğretir. Şöyle ki demişlerdir.¹⁵³ مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ مِنَ الْمَلَوَانِ وَالذَّاهُ أَدَّبَهُ اللَّيْلُ وَالنَّهَارُ مَنْ لَمْ يُؤَدِّبْهُ الْأَبْوَانُ يُؤَدِّبْهُ الْمَلَوَانُ gibi sözlere uyarak, gençlerin hayâta intibakını hâdisâtın seyrine bırakmış gibiyiz.

146

D- İÇTİMÂÎ TERBİYE (SOSYALLEŞME)

İctimâileşme Nedir?

İçtimaî vasıflarından tecrîd edilmiş **mutlak külli insanı** düşünecek olursak pek çok kabiliyetlerle mücehhez olduğu halde hiçbirinin fiile çıkmadığını, hepsinin kuvvede kaldığını kabul ederiz. O, “bütün ahlâkları kabul edip bütün sanatları (ve maharetleri) izhar edecek kapasitede” olduğu halde hiçbirine sahip değildir. O, ne iyidir, ne kötü, ne dine, ne milliyetle sahiptir. Kendisine karşı gösterilecek davranışlar karşısında ne gibi aksülâmelde bulunması gerektiğini de bilmez. Onun diğer insanlarla muhaveresi, his, düşünce, vesaire teati etmesi de mümkün değildir.¹⁵⁴ Hülasa o, cismen insan olmakla beraber içtimaî insan değildir. Çünkü beşer kültürünü almamış, diğer insanlarla münasebetini tanzim edecek değerler sistemine girmemiştir. Yani içtimaî değerleri kazanarak içtimaîleşmemiştir, asosyaldır. Onu bu durumdan terbiye yolu ile cemiyetin kültürünü kendisine aktarmak kurtarabilir. Gabriel Tarde insanı: “Hayatî bir varlık üzerine

¹⁵² (Prof. Dr. Refia Semin, “Evlendiği hâlde, evlâdının işlerini yöneltmeye çalışan “anne-babalar”ın “bilhassa bizde” çokluğundan bahisle bu durumun çocukta irade ve otonom şahsiyetin gelişmesine manî olduğunu söyler “ve kalkınmaya engel olan başlıca sebepler” arasında mütâlâa eder. (*Gençlerimizin Psiko-Pedagojik Problemleri* (kalkınmamıza engel olan başlıca sebepler), s. 20-21, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1973).

¹⁵³ Keykavus, *Kâbusnâme* (çev. Mercimek Ahmed İbn İyâs), s. 206. Şiirin manası: “Anne-babasından terbiye almayan kimseyi gece ve gündüz terbiye eder.” (“Hiç kimse terbiyesiz olamaz”) ebeveyn terbiyesi almayanları hâdisât terbiye edecektir.”

¹⁵⁴ *Resail-i İhvânü's-Safâ ve Hillanü'l-Vefâ*, Mısır 1928, 1/235. (Burada batılı sosyologların kullandığı “homme total” mefhumunu aynen bulmaktayız.

aşlanmış içtimaî bir varlık” diye tarif ederken¹⁵⁵ işte bu küllî insanın içtimaîleşmesini kastetmiş oluyor.

147 Şu halde bir ferdin içinde yaşadığı cemiyetin içtimaî değerlerini (dil, din, ört, âdet vs.) kazanarak cemiyete intibakına onun içtimaîleşmesi (sosyalleşme veya sosyalizasyon) denmektedir.¹⁵⁶ Çocuk (veya büyük) nasıl içtimaîleşir, yani bu değerler ona nasıl aktarılır? Şüphesiz bunun birinci şartı cemiyet içerisinde yaşamaktır. Böylece bu değerleri görür, duyar, hisseder, tecrübe eder ve öğrenir. Tabii ki bu da kâfi değildir. Bazen öğretmek gerekir, cemiyetin değerlerine uymayan tezahürlere müdahale etmek, mâni olmak gerekir vs.

Sosyalleşmenin en emin yolu sosyal muhitte yer alan bütün gruplarla bizzat temastır. Bu grupların başında anne baba gelir. Sonra kardeş ve akranlar, daha sonra da aile dışındaki büyükler gelir. Yani iyi kötü her çeşit insanın bulunduğu cemiyet.

İnsan hayatında mühim bir yer tutan hayvanları da buraya dâhil edebiliriz, zira onlarsız beşer hayatı olmamıştır ve gelecekte de olmayacağı benziyor. Şu halde terbiyede bunlarla olacak münasebetlere de yer vermek gerekecektir.

Bilhassa İslâm terbiyesinde yer alması gereken mühim bir halkayı da manevî varlıklar teşkil eder. Müslüman cemiyetini teşkil eden fertler iman dünyası ile de belli bir münasebet içerisinde.

Ferdin hayatında bunların hepsinin ayrı yerleri vardır. Bir çocuğun normal gelişmesi, bunların hepsiyle birlikte kuracağı münasebetlere bağlıdır. Bir tanesinin noksan olması gelişmesini menfi yönde etkileyeceği gibi, bir tanesiyle münasebetlerinin bozuk şartlar dâhilinde, kötü istikamette olması da çocuğun gelişmesini menfi yönden etkileyecektir. Hz. Peygamber babanın yokluğunu “yetimlik” olarak vasıflar ve bunun üzerinde ısrarla durur.

¹⁵⁵ Bak: A. Cu villier, *Manuel de Sociologie* 2/537.

¹⁵⁶ Sosyolojide içtimaîleşme şöyle tarif edilmektedir: “Bir cemiyete mensup fertlerin her birinin, cemiyete intibak ve uyumunu temin etmek ve böylece cemiyetin varlığını ve devamını sağlamak için bunların her birinde yapma, düşünme ve hissetme tarzlarında yeterli bir uygunluk hâsıl etmektir.” Guy Rocher *l’Action Sociale* (Paris, Edt. H. M. H. 1968, 1/137. A. Ü. E. F. Profesörlerinden Nermin Erdentug daha kısa olarak sosyalleşmeyi: “Kişinin kendi toplumunun bir üyesi olarak yaşamaya uyum yapmasıdır.” diyerek tarif eder. A.Ü.E. Fakültesi Dergisi 1972 sayısı, s. 1.

Yetişme çağındaki bir çocuğun akranlarla münasebetten mahrum bırakılması, ömrü boyu ızdırablar çektirecek bir başka yetimlik ortaya çıkaracaktır. Hele manevî varlıkların onun dünyasında yer etmemesi sırf terbiye nokta-i nazarından, hiçbir sûrette telâfi edilemeyecek bir yetimlik olacaktır.

Şu halde biz bu kısımda bu münasebetleri inceleyeceğiz. Bunlardan birinci derecede ehemmiyet taşıyan, aile büyükleri ile münasebete temasta mevzua gireceğiz.

1. Aile Büyükleri ile Münasebet

148

Önce şunu belirtelim ki çocuğun terbiyesiyle ilgili olarak bizzat çocuğun kendisiyle olan münasebetler akla gelmemelidir. Aile içerisindeki bütün fertlerin birbiriyle olan münasebeti nazara alınmalıdır. Aile bütün fertleriyle bir bütündür. Çocuğun terbiyesinde anne- baba ilişkilerini evlâd-ebeveyn ilişkilerinden ayrı mütalâa etmek mümkün değildir. Ancak meseleyi burada bu açıdan ele almayacağız. Konunun bu geniş şümülü içerisinde işlenmesini “Muhit Şartları” adını verdiğimiz beşinci bölüme bırakarak¹⁵⁷ burada büyüklerin (birinci derecede baba, anne ve ağabey) küçüklere nasıl davranması gerektiği hususunu bizzat Hz. Peygamberin sünnetinden alınmış misallerle izah edeceğiz. Hz. Peygamber’in çocuklara karşı takip ettiği siyaseti -ki yurdumuzda maalesef yeterince bilinmiyor- iyice ibraz edebilmek için konunun kısmen uzaması pahasına da olsa çokça misal vermekten kaçınmayacağız.

Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuklar karşısındaki davranışını birkaç maddede hülasa etmek mümkündür:

- 1- Şefkat ve çeşitli izhâr yolları,
- 2- Çocuklarla haşır neşir olmak,
- 3- Adem-i müdâhale,
- 4- Arzularına uymak,
- 5- Çocuklara hizmet,
- 6- Çocuklara eşit muamele.

¹⁵⁷ Bak: s. 380-401.

a) Şefkat¹⁵⁸ ve Çeşitli İzhâr Yolları

Başta ebeveyn olmak üzere bütün büyüklerin küçüklerle olan münasebetinde en mühim esas onlara gösterilecek sevgi ve şefkattir. Büyüklerde takdir edilme ihtiyacı ne ise¹⁵⁹ küçüklerde de sevilme ve şefkat görme ihtiyacı aynı şeydir. Ancak bu ikincilerde sevgi, onların gelişmesinde gıda hükmüne geçtiği için şahsiyetlerinin teşekkül ve inkişâfında mâ-i hayât, ziyâ-yı şems durumundadır ve “sosyalleşmesinde en önemli faktör”¹⁶⁰ olması sebebiyle çok daha mühimdir. Çocuğun müteakip yıllarda göstereceği bir kısım ruhî bozukluklar ailesinden yeteri kadar sevgi ve alâka görmemesi, kötü muamelelere mâruz kalmasıyla izâh edilmektedir. Russel: “Öğretmende sevgi olmazsa, çocukta ne karakter, ne de zekâ iyi ve serbestçe gelişemez” der.¹⁶¹ Louis Perval çocuk intiharlarının sebeplerinden biri olarak çocuğun sevilmediğine dâir inancını gösterir.¹⁶² G. Jacquin: “Az veya çok bilinçli olan sevgi ihtiyacı çok büyüktür, hiç olmazsa ölçülü bir şekilde sevilmeyen çocuk içine çekilir, zayıflar ve bencil bir şekilde kendi kabuğuna kapanır. Çocuk temiz havaya nasıl muhtaçsa aynı tarzda sevgiye de muhtaçtır.”¹⁶³ der. Çocuğa gösterilecek sevginin onun cinsî kuvvelerinin gelişmesine de müessir olacağına inanan terbiyeciler “çocuğun seksüel normal davranışlar kazanması için alınacak tedbirler meyânında “Çocuklar ve gençlerin doğuş-

¹⁵⁸ Şefkat, hadislerde umumiyetle rahmet kelimesiyle ifade edilmiştir. Bu kelimenin dilimizde kazandığı hususiyet Arapçadaki aslı manasını tam olarak ifade etmemektedir. Bu sebeple rahmet yerine şefkat kelimesi daha çok, o manada kullanılmaktadır. Nitekim Aynî dahi “çocuklara rahmet” tabirini: “Onlara şefkat, acıma, menfaatlerini temin etmek, zararlı şeylerden onları korumak” diye açıklar (*Umde* 22/98).

¹⁵⁹ Burada William James’in *The Principles of Psychology* adlı kitabından “Kendini idrak” başlığını taşıyan ve psikologlar nezdinde tanınmış bir bölümünde şu cümleler yer alır: “Herkes başkası tarafından kabul edilmiş olmaya muhtaçtır. Bizler hem cinsleri arasında olmaktan hoşlanan, sürü hayvanları değiliz, aksine her birimizin hem cinsleri tarafından itibar görmeye, kendisine ciddiyetle değer verilmeye fitrî bir meyli vardır.” Bu sebeple hiç kimse başkasının kendi hakkındaki hükmü karşısında bigâne kalmaz. Başkasının gerçek ve muteber bir hükmünün yokluğu hâlinde herkes kendi hakkında muhayyel bir hüküm ortaya koyar (onunla ruhî tatmîn arar) (Bak: J. C. Filloux, *La Personnalité* 93).

¹⁶⁰ Bak: V. B. Pars, *Eğitim Psikolojisi*.

¹⁶¹ Russel, *Terbiyeye Dâir*, s. 44.

¹⁶² Luis Perval, *Terbiye-i Etfâl-İntihar-ı Etfâl*, s. 19.

¹⁶³ G. Jacquin, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, s. 35.

tan itibaren gerekli sevgi ve saygıyı görmesi”ni şart koşmaktadırlar.¹⁶⁴ Aile içerisinde sevilme ve reddedilme gibi durumların çocuğun konuşma kapasitesine de müsbet veyahut menfî yönden etki edeceği, yeterli sevgiye mazhar olmayan çocukların konuşma özürlerine mâruz kalacağı da belirtilmiştir.¹⁶⁵ Keza homoseksüellik,¹⁶⁶ sadizm,¹⁶⁷ altını ıslatma,¹⁶⁸ itaatsizlik,¹⁶⁹ anne-babaya düşmanlık¹⁷⁰ gibi her çeşit ruhî ‘bozuklukların temelinde “insan yarusunun en önemli psikolojik ihtiyacı olan **İÇTEN SEVİLMEK**”¹⁷¹ noksanlığı gösterilmektedir. Çevrelerinden, hususen anne-babalarından, yeteri kadar sevgi ve alâka göremeyen çocukların, kendisine itimat duygusunu geliştiremeyeceği, büyüklere karşı düşmanca ‘hareket etmeye, haşîn, kırıcı, kavgacı, yalancı, hırsız, okul kaçkını olmaya meyledeceği vs. kesinlikle anlaşılmıştır.¹⁷² Suçlu çocuklar için tesis edilen ıslâh evlerinde de başarı için, her şeyden önce, “sevgi ve şefkât”e başvurulması gerektiği belirtilmektedir.¹⁷³ 150

Bu söylenenler, bir kısım klinik ve anket çalışmaları sonunda ilmen tespit edildiği için “son zamanlarda en ziyâde üzerinde durulan mühim problemlerden biri anne ve babaların çocuğa karşı takınacağı tavır” olmuştur.¹⁷⁴

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) diğer birçok sünnetlerinde olduğu gibi, burada da sebep zikretmeksizin, çocuklara şefkat hususunda ısrar etmiş, teşvik edici sebep olarak da Allah indindeki mükâfatı zikretmiştir. Başka vesilelerle de belirttiğimiz gibi¹⁷⁵ çok yönlü hikmetleri bulunan bir emir veya yasağın sebepleri tâdâd edilmez, meselenin sadece manevî sonucu zikredilir: “Allah’ın rızâsı”, “gâdabı”, “şeytanın rızâsı”,

¹⁶⁴ Dr. Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi*, s. 176.

¹⁶⁵ Yahya Özsoy, *Konuşma Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri*, s. 34, 62.

¹⁶⁶ Dr. Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar* 155, 150.

¹⁶⁷ Aynı eser, s. 174-175.

¹⁶⁸ Aynı eser, s. 190.

¹⁶⁹ Aynı eser, s. 124.

¹⁷⁰ Aynı eser, s. 105.

¹⁷¹ Aynı eser, s. 28-29

¹⁷² Bak. V. B. Pars, a.g.e. s. 78.

¹⁷³ Zafir K. a.g.e. s. 8.

¹⁷⁴ Aynı eser, s. 76.

¹⁷⁵ Bak. *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, s. 311 vd.

“memnuniyetsizliği”, “meleklerin duası”, “laneti” vs. Çocuklara gösterilmesi gereken şefkat hususu da böyle te’yîd edilmiştir. “Rahmet (şefkat) sahiplerine Rahman rahmet eder, arz ehline rahmet edin (müşfik olun) ki semâ ehli de size rahmet etsin”,¹⁷⁶ “(Rabbim şöyle buyurdu:) Şurası muhakkak ki rahmetim gadabımı geçmiştir”,¹⁷⁷ “(Halka) merhametli olmayana (Hakk tarafından) rahmet edilmez”,¹⁷⁸ “Merhamet ancak şakî olanlardan alınmıştır”¹⁷⁹ gibi müteaddid hadislerde **rahmeti** bütün canlı mahlûkatla olan münâsebetlerde büyük bir esâs olarak vaz eden Hz. Peygamber çocuklara karşı gösterilecek şefkat ve merhamete ayrıca dikkat çeker ve: “Küçüklerimize şefkat etmeyen (...) bizden değildir” der.¹⁸⁰

Hz. Peygamber, çocuklarına karşı müşfik ve onlara düşkün olan kadınları takdir etmek sûretiyle kadınları şefkatli olmaya teşvik etmiştir. Bu cümleden olarak Kureyş kadınları çocuklarına düşkünlükleri sebebiyle takdir edilirler: “Deveye binen kadınların¹⁸¹ en hayırlısı Kureyş kadınlarının sâliha olanlarıdır, onlar küçüklüklerinde çocuklarına son derece müşfik ve düşkündürler (...).¹⁸² Bir seferinde iki çocuğundan birini sırtına almış, diğerini de elinden tutmuş olarak huzuruna gelen bir kadına,¹⁸³ diğer bir seferinde de Hz. Âişe’nin ikram ettiği üç hurmadan ikisini beraberindeki iki çocuğuna birer tane verip üçüncüsünü kendine ayırdığı hâlde az sonra üçüncüyü de çocuklarına yarımşar veren kadına,¹⁸⁴ çocuklarına karşı izhar ettiği şefkatten dolayı fevkalâde takdir ve senalarda bulunmuştur.

Hz. Enes, Resûlullah’ı (sallallahu aleyhi ve sellem) **iyâline karşı nâsın**

¹⁷⁶ Ebû Dâvûd, *Edeb* 66 (4/285, 4941. H.).

¹⁷⁷ Buhârî, *Tevhîd* 15 (9/147); Müslim, *Tevbe* 14 (4/2105, 2751. H.); Tirmizî, *Daavât* 109 (9/186, 3537. H.); İbn Mâce, *Mukaddime* 14 (1/67, 189. H.).

¹⁷⁸ *Şerhu Müslim* 15/76-77: Ebû Dâvûd, *Edeb* 156 (4/355, 5218. H.); *Mecmau’z-Zevâid* 8/156; Buhârî *Edeb* 18 (8, 9).

¹⁷⁹ Tirmizî, *Birr* 16 (6/172, 1924. H.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 58 (6/286, 4942. H.).

¹⁸⁰ *Müstedrek* 1/82; Ebû Dâvûd, *Edeb* 66 (4/286, 4943. H.).

¹⁸¹ Deveye binen kadınlar tabiriyle, Arab kadınları kastedilmiştir. (*Sirâcu’l-Münir* 3/35/a).

¹⁸² Buhârî, *Nikâh* 12 (7, 7): Müslim, *Fedâilu’s-Sahâbe* 200 (4/1956, 2527. H.) Hadîsde geçen ahnâ kelimesi “eşfâk” ve “yetim kalan çocuğu bülûğa erinceye kadar evlenmeyen kadın” manalarına gelmektedir (Nevevî, *Şerhu Müslim* 16/80).

¹⁸³ İbn Mâce, *Nikâh* 62 (1/648, 2013. H.).

¹⁸⁴ İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1210, 3668. H.); *Edebu’l-Müfred* 45-46. (Sh.).

en şefkatlisi olarak tavsif eder. Der ki: “İyâline karşı Hz. Peygamber’den daha müşfik olan hiç kimseyi görmedim. Oğlu İbrahim’in Medine’nin bir kenarında oturan sütanesi vardı. Sütannenin kocası bir demirci idi. Beraberinde biz de olduğumuz hâlde Hz. Peygamber oraya (çocuğu sık sık görmeye) giderdi. Varınca demircinin izhirlle dumanlandırılmış evine girer, çocuğu kucaklar öper, koklar bir müddet sonra dönerdi.¹⁸⁵ Müsned-i Zeyd’de gelen bir tahrîcde Hz. Peygamber, herkesi çocuklarını öpmeye teşvik eder: “Çocuklarınızı çok öpün, zira her öpücük için size Cennet’te bir derece verilir ki iki derece arasında beş yüz yıllık mesafe mevcuttur. Melekler öpücüklerinizi sayarlar ve sizin için yazarlar.”¹⁸⁶

Torunları Hasan’ı (veya Hüseyin’i) öperken Hz. Peygamber’i gören Akra’ İbn Habis bunu yadırgayarak: “Benim on çocuğum var hiçbirini de öpmedim” der. Hz. Peygamber ona yönelerek şu cevabı verir: “Şefkatli olmayana merhamet edilmez”¹⁸⁷ Sâib İbn Yezîd’in rivayetinde ise “Halka merhamet ve şefkat göstermeyene Allah rahmet etmez” demiştir.¹⁸⁸ Keza İbn Mâce’nin tahrîcinde “çocuklarınızı öper misiniz?” diye soran bedevilerin Resûlullah’tan (sallallahu aleyhi ve sellem) “evet” cevabını alınca: “Fakat biz, Allah’a andolsun öpmeyiz” demeleri üzerine de Hz. Peygamber “Allah kalplerinizden merhameti çıkardı ise ben ne yapabilirim?” demiştir.¹⁸⁹ Bütün bu rivayetler bir yandan Resûlullah’ın çocuk sevgisine verdiği ehemmiyeti ifade ederken, diğer yandan da çocuklara karşı beslenmesi gereken sevgi şefkat ve merhametin en iyi ifade vasıtasının onları öpmek olduğunu belirtmekte ve buna teşvik etmektedir.

152

Hz. Peygamber’deki bu çocuk sevgisi sadece kendi çocuklarına karşı olan cibillî bir evlâd sevgisinden çok, alelîtlak sevgiye muhtaç olan bütün

¹⁸⁵ Müslim, *Fedâil* 63 (4/1808, 2316. H.); *el-Edebü’l-Müfred* 127 (376. H.); *Müstedrek*, 4/40. (Hâdisin son kısmı Buhârî tarafından da tahrîc edilmiştir. *Edeb* 18 (8, 8); Ebû Ya’la 193/b.

¹⁸⁶ Müsnedü Zeyd İbn-i Ali 505.

¹⁸⁷ Buhârî, *Edeb* 18 (8/9); Tirmizî, *Birr* 12 (6/166, 1912); Ebû Dâvûd, *Edeb* 144 (4/355, 5218. H.).

¹⁸⁸ *Mecmau’z-Zevâid* 8/156 (Ricali sıkâttır)

¹⁸⁹ İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1209, 3665. H.). Hâkim’in bir tahrîcinde (*Müstedrek* 3/170) “benim bir oğlum var, bülûğa erdi hâlâ öpmedim” diyen bir Ensârî’ye de Hz. Peygamber; “Allah merhameti kalbinizden çıkardı ise benim günâhım ne?” demiştir.

çocuklara karşı idi. Yine Enes'ten mervî bir hadîste, O'nun “**çocuklara karşı nasın en müşfiki**” olduğu¹⁹⁰ belirtilmektedir ki bir başka vecîhte “çocuklarına ve iyâline karşı nâsın en müşfiki” şeklinde gelmiştir.¹⁹¹

Hz. Peygamber'de (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuk sevgisi pek bariz bir vasıf olmaktan başka bunun mübalağalı bir şekilde izhârı da görülmektedir. Sevgiyi izhâr'da Hz. Peygamber muhtelif imkân ve fırsatları değerlendirmiştir.

1) Kucaklamak ve Öpmek

Çocuklara karşı duyulan sevgiyi ifade etmenin en iyi yollarından biri onların kucaklanıp öpülmesidir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in reyhana teşbîh edip¹⁹² “koku Cennetin kokusundandır”¹⁹³ dediği çocukları kucaklayıp öptüğüne dâir misâller çoktur, İbn Ömer'in rivayetinde Resûlullah'ın “dünyâda iki reyhanim”¹⁹⁴ dediği Hasan ve Hüseyin'i Enes'in bildirdiğine göre (sık sık) “çağırtıp onları koklar ve bağrına basardı.”¹⁹⁵ Nitekim Buhârî'nin tahrîcinde Ebû Hureyre,¹⁹⁶ Tirmizî'nin tahrîcinde Havle bint Hâkim,¹⁹⁷ Hakîm'in tahrîcinde Ya'lâ'bnü Münebbîh es-Sakafî,¹⁹⁸ İbn Mâce'nin tahrîcinde Ya'la'l-Âmirî¹⁹⁹ Hz. Peygamber'in torunlarını kucaklayıp bağrına bastığını ve dua edip sevgisini izhâr buyurdıklarını haber vermektedirler.

Usâme İbn Zeyd'in Buhârî'de gelen bir rivayetinden Hz. Peygamber'in kendi öz evlat ve torunları dışında kalan çocuklara da aynı sevgi tezahüründe bulunduğunu anlamaktayız. Usame diyor ki: “Resûlullah beni bir dizine, Hasan İbn Ali'yi de diğer dizine oturtur, sonra ikimizi birden

¹⁹⁰ Bezzâr 5/a.

¹⁹¹ Feyzu'l-Kadîr 5/167.

¹⁹² Şârih Aynî'ye göre (Umde 16/243) “Sünnette çocuğun reyhana teşbihi, onun öpülüp koklanmasından dolayıcıdır, reyhân rızık manasını da tazammun etse de bu meselede ona hamli imkânsızdır.”

¹⁹³ Mecmau'z-Zevâid 8/156.

¹⁹⁴ Tirmizî, *Menâkıb* (9/332-333, 3773. H.); Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 22 (s. 33).

¹⁹⁵ Tirmizî, *Menâkıb* (9/333); 3774. H.).

¹⁹⁶ Buhârî, *Fedâilu's-Sahabe* 22 (5/32).

¹⁹⁷ Tirmizî, *Birr* 11 (6, 165, 1911).

¹⁹⁸ *Müstedrek* 3/164 (Müslim'in şartınca sahih).

¹⁹⁹ İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1209, 3666. H.).

bağrına basar ve: “Ey Rabbim bunlara rahmet et, çünkü ben bunlara karşı merhametliyim.”²⁰⁰ derdi. Keza İbn Rebî’atî’bni’l-Hâris’in rivayeti de bu görüşümüzü teyid etmektedir. Der ki: “Babam beni, Abbâs da oğlu el-Fadl’ı Resûlullah’a gönderdi, huzurlarına (sallallahu aleyhi ve sellem) girdiğimiz zaman bizi sağlı sollu oturttu ve bizi öylesine sıkı kucakladı ki daha kuvvetlisini görmedik.”²⁰¹

Rivayetler Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuğun çok değişik yerlerinden öptüğünü göstermektedir. Ebû Hureyre’nin bir rivayetinde Hz. Peygamber’in iki omzundaki Hasan ve Hüseyin’in sırasıyla *dudaklarından* öptüğünü²⁰² diğer bir rivayetinde “Hasan’ın dilini kişinin kuru hurmayı emdiği gibi emdiğini”,²⁰³ Mu’aviye’nin bir rivayetinde de “acıtmaksızın Hasan’ın dudağını emdiğini”²⁰⁴ görüyoruz.

Bu hususta şu iki rivayet de son derecede enteresan gözüktüyor: “Ebû Hureyre bir gün Hasan İbn Ali’ye rastlar ve “Elbiseni kaldır tâ ki Hz. Resûlullah’ın öptüğünü gördüğüm yerden öpeyim.” der. Hz. Hasan elbiseyi karnından yukarı alır. Ebû Hureyre göbeğinin üzerine dudaklarını koyar ve öper.”²⁰⁵

İbn Abbâs da şunu nakleder: “Hz. Peygamber’i (sallallahu aleyhi ve sellem) gördüm, Hüseyin’in bacaklarını ayırdı üzümçüğünden öptü.”²⁰⁶

Kezâ Hz. Peygamberin kızı Fâtıma’yı da öptüğü rivayetlerde belirtilmektedir.²⁰⁷ Fâtıma’yı bazı rivayetlerde “umumiyetle başının tepesinden”²⁰⁸ öptüğü belirtilirse de Hz. Ebûbekir’in, kızı Âişe’yi yanğından

154

²⁰⁰ Buhârî, *Edeb* 22 (8/10).

²⁰¹ *Metâlibü’l-Âliye* 2/441, (2690. H.).

²⁰² *Müstedrek* 3/166 (sh.).

²⁰³ *Kenzu’l-Ummâl* 16-260.

²⁰⁴ *Müsned* 4/93; *Mecmau’z-Zevâid* 9/177 (sh.).

²⁰⁵ *Müsned* 7/427, *Kenzu’l-Ummâl* 16, 290.

²⁰⁶ *Mecmau’z-Zevâid* 8/186 (Taberânî’den, Hasen). Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) Hz. Hasan ve Hüseyin’in r.a. zekerlerinden öptüğü fakihlerce de te’yid edilir. (Bak, Esrûşeni, a.g.e. 1/10).

²⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Edeb* 144 (4/355, 5217. H.); Tirmizî, *Menâkıb* 50 (9/388, 3871. H.).

²⁰⁸ *Feyzu’l-Kadîr* 5/174.

öptüğüne dair rivayetin varlığı²⁰⁹ kız çocuklarının sadece alın veya tepeden öpüleceğine dair bir teamülün olmadığını gösterir.

Bütün bu rivayetlerden anlaşılacağı üzere, küçük çocuk kız ve erkek tefrik edilmeksizin öpülecektir. İbn Battâl'ın deyişine göre -ki verdiğimiz misâller bunu teyîd eder- "henüz müstehat olmayan sabî çocuğun bütün uzuvlarından (yakın akrabaları tarafından) öpmek caizdir. Ulemâ'nın ekserisine göre avret olmadıkça büyüklerin de bütün uzuvlarından öpmek caizdir."²¹⁰

Öpmeyi: "Sevgi öpmesi, merhamet öpmesi, şefkat öpmesi, hürmet öpmesi, şehvet öpmesi diye beş kısma ayıran²¹¹ İslâm âlimleri Allah rızasıyla olduğu takdîre hepsinin ibâdet sayılacağını²¹² ifâde etmiş, çocukların öpülmesini de "rahmet" olarak değerlendiren²¹³ bunu bilhassa şehvanî olan öpmelerden tamamen ayırmıştır. İbn Hacer biraz daha tafsilâtlı olarak şöyle der: "Öz çocukların, akraba ve yabancı çocuklarının öpülmesi şefkat ve rahmet içindir, lezzet ve şehvet için değildir, başına 'basamak, koklamak ve kucaklamak da böyledir."²¹⁴ Fakat Nevevî; "başkasının çocuğu da şehvetle olmadığı takdirde öpülmesi caizdir"²¹⁵ demekle, başkasının çocuğunu öperken değişik bir niyyetin araya girebileceği ihtimaline yer vermiş oluyor. Elbette bu durumda caiz olmaz.

2) Başımı Okşamak

"Hz. Peygamber, çocuklara olan sevgisini izharda sıkça okşamaya da yer vermiştir. Bunu daha ziyade çeşitli vesilelerle huzuruna çıkan Müslüman çocuklara karşı tatbik etmiştir. Rivayetler okşama, kucasına alma ve hayır duanın umumiyetle beraber olduğunu ifade ederler. Bir iki misal verebiliriz. Yusuf İbn Abdillâh İbn Selâm: "Hz. Peygamber, beni Yusuf diye tesmiye etti, kucasına oturttu ve başımı okşadı"²¹⁶ der. Amr İbn

²⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 146 (4/356, 5222. H.).

²¹⁰ *Fethu'l-Bârî* 13/32; Aynî, 22/98

²¹¹ Semerkandî, *a.g.e.* s. 146

²¹² Hâkîmu't-Tirmizî, *a.g.e.* s. 133: Deylemî'nin bir tahrîcinde İbn Abbâs'dan şu rivayet yapılır: "Annesini gözlerinin arasından öpene bu, ateşe karşı bir perde olur." (2/141/b.).

²¹³ İbn Ebî Şeybe 1/46.

²¹⁴ *Fethu'l-Bârî* 13/36.

²¹⁵ *Fetâvâ'n-Nevevî*, s. 215/a.

²¹⁶ *Edebu'l-Müfred*, s. 134 (367. H.); (292/838. H.); *Müsned* 4/35.

Hureyre ise kendini annesinin Hz Peygamber'in huzuruna götürdüğünü Resûlullâh'ın başını okşayıp, bol rızka kavuşması için dua ettiğini,²¹⁷ Abdullah İbn Utbe de beş altı yaşlarında iken Hz. Peygamber'in kendisini tutup kucığına oturarak başını okşayıp, zürriyeti için bereketle dua ettiğini hatırlayabildiğini anlatır.²¹⁸

Abdullah İbn Büsr de kendilerini Hz. Ebû Bekir'le ziyarete gelen Resûlullâh'a yemek ikram ettiklerini, yemekten sonra ev halkı için dua edip, eliyle kendi başını okşayarak: "Bu çocuk bir asır yaşayacak" dediğini rivayet eder.²¹⁹ Keza biat için getirilmiş olan Abdullah İbn Hişâm'ı da okşar, dua eder, "Henüz küçüktür" diyerek biat almaz.²²⁰ Kızlarla ilgili bir örnek için de Cemre bint Abdillâh et-Temîmiyye'nin şu rivayetine bakalım, der ki: "Babam beni Resûlullâh'a götürdü ve: "Şu kızım için Allah'a bereketle dua buyurun" dedi. Resûlullâh beni kucığına oturttu sonra elini başıma koydu ve bereketle dua etti."²²¹

Câbir İbn Semüre de şu müşahedesini anlatır. "Hz. Peygamber'le öğle namazı kıldım. Namazı müteakip ehline gitti. Ben de onu takip ettim. Derken onu iki çocuk karşılamıştı ki Hz. Peygamber teker teker her birinin yanaklarını okşamaya başladı. -Râvî ilâve eder:- benim yanaklarımı da okşadı."²²²

Zayıf senedle de gelmiş olsa, okşama ile ilgili bir teferruata yer veren şu hadîsi de son olarak kaydedelim: "Yetimin başını (arkadan) öne doğru, babası olan çocuğun başını da (önden) arkaya doğru meshedin."²²³

3) *Bineğine Almak*²²⁴

Hz, Peygamber çocuklara sevgisini izhârda durumu icâbı onları bine-

²¹⁷ *Edebu'l-Müfred*, s. 221 (632. H.); *el-Metâlibü'l-Âliye* 4/109 (4089. H.); Ebû Ya'lâ 84/a.

²¹⁸ *Müstedrek* 3/258-269.

²¹⁹ *Aynı eser* 4/500.

²²⁰ Buhârî, *Ahkâm* 47 (9/98); *Müstedrek* 3/456; Ebû Dâvûd, *Ahkâm* 9 (3/133, 2943. H.).

²²¹ *İsâbe* 4/260.

²²² Nevevî, *Şerhu Müslim* 15/85.

²²³ *Feyzu'l-Kadir* 2/194 (1645. H.), 4/235 (5138. H.).

²²⁴ İbn Mende, Yahya İbn Abdulvehhâb, Resûlullâh'ın bineğine aldığı kimseler üzerine "Ma'rifetu Esâmî İrdâfi'n-Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem)" nâmında bir risale yazmıştır. Burada 34 kadar ashâbın ismi zikredilir (Yzm. Halet Efendi Nü: 403, 100-116 vk.).

156 ğine de almıştır. Abdullah İbn Ca'fer (radıyallahu anh) bu konuda şöyle der: “Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir seferden dönünce biz onu karşıladık. Yanımda ya Hasan veya Hüseyin olurdu. O'da birimizi önüne, birimizi de arkasına alarak, Medine'ye kadar getirirdi.²²⁵ Ebû Dâvûd'un tahrîcinde Abdullah “kendisini ilk karşılayanı önüne, diğerini arkasına alırdı” der.²²⁶ Bir defasında, bir sefer dönüşlerinden birinde bineğine üç çocuk birden aldığı belirtilir,²²⁷ İbn Abbâs'ın bir rivayetinde Mekke'ye girdiği sırada kendisini karşılayan Benû Abdulmuttalib çocuklarından birini önüne, diğerini arkasına aldığını görüyoruz.²²⁸ Böyle bir durumda tercihe mazhâr olan Abdullah İbn Zübeyr müftehirâne²²⁹ Abdullah İbn Ca'fer'e şöyle der: “Hatırlar mısın bir gün Resûlullah'ı karşılamıştık da O, beni bineğine almış, seni terketmişti? (...)”²³⁰

Şu rivayet bize bineğe almak sûretiyle çocuklara iltifatın sâdece yolculuk dönüşü karşılamalara mahsûs olmadığını ifâde etmektedir. Râvi (yine Abdullah İbn Ca'fer) diyor ki: “Keşke ben, Ubeydullah ve Kusam'ı bir görseydiniz. Biz beraberce oynuyorduk, derken Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bize uğradı ve “Bana şunu kaldırın” diyerek beni önüne aldı. Sonra da Kusam'a işaret ederek “şunu da bana kaldırın” dedi onu da arkasına aldı, sonra bize dua etti (...)”²³¹

4) *Sevgide Aleniyet*

Verdiğimiz misallerde görüldüğü gibi çocukları seven Hz. Peygamber sevgisini fiilleriyle izhâr ettiği gibi bizzat sözleriyle de alenen ifâde etmiştir. Pek çok rivayet Hz. Hasan ve Hüseyin'i kucaklayıp öptükten sonra: “Ya rabbi ben bunu (veya bu ikisini) seviyorum, sen de sev” dediğini²³² teyîd

²²⁵ İbn Mâce, *Edeb* 48 (2/1240, 3773. H.).

²²⁶ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 54 (3/27, 2568. H.).

²²⁷ Nevevî, *Şerhu Müslim* 15/197

²²⁸ Buhârî, *Umre* 13 (3/9); Nesâî'nin tahririnde Benû Haşim çocukları denmektedir (Sünen, *Menâsik* 12 (5/212).

²²⁹ Kart, *Aynu'l-İlm* 1/373.

²³⁰ *Müsned* 4/5 (Heysemiye göre hadis sahihtir *Mecmau'z-Zevâid* 9/284).

²³¹ *Müstedrek* 3/567 (sh.).

²³² Buhârî, *Fedâilu's-Sahâbe* 18 (5/30); Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 57-59 (4/1882-83/2421-22); *Müstedrek* 3/184; İbn Mâce, *Mukaddime* 11 (1/61, 142. H.).

etmektedir. Enes'den gelen şu rivayet diğer çocuklara da aynı şekilde davranıldığını ifade eder: “Hz. Peygamber düğünden dönen çocukları ve kadınları görmüştü, onlara yönelerek: “Vallahi sizler bana halkın en sevgili olanısınız, vallahi sizler bana halkın en sevgili olanısınız” der.²³³ Kafilenin içerisinde hizmetçilerin de bulunduğu tasrîh edilen Müsned'in bir rivayetinde: “Allah'a and olsun sizleri seviyorum” der.²³⁴

Hâl böyle iken bâzı terbiye kitaplarında “muhabbet-i müfrita”nın gizlenmesi tavsiye olunur: “Ve peder ve mâder muhabbet-i müfritaları olursa mehmâ imkân (imkân nisbetinde) ilâm etmeyeler. Zira tıfl ona muttali olıcak havf ve haşyeti kalmayıp tâlim-i ilm ve âdab'da noksan üzere olur.” denir.²³⁵ Sünnette bir esâsa rastlayamadığımız bu tavsiyeyi en azından yaşla kayıtlayarak yapmada zaruret olsa gerek. Terbiye nokta-i nazarından bunun mahzurlu olacağı söylene bile bu mahzurun temyîz yaşlarından sonrası için mevzûbâhs olacağı kanaatindeyiz.

157

b) Çocuklarla Haşır Neşir Olma

Hz. Peygamber çocuklarla haşır neşirdir. Kendisiyle onlar arasında hiçbir hiyerarşi ve engel koymamıştır. Çocukların çekinip ürkmelerine sebebiyet verecek her çeşit tutumdan kaçınmış, onların teklifsizce yavaş konuşmalarını teşvik edecek davranışlara ehemmiyet vermiştir. Bu cümleden olarak:

Huzuruna girmede serbesti tanımıştır.

Rastladıklarına selâm vermiştir.

Hâl ve hatırlarını sormuştur.

Hastaları ziyaret etmiştir.

Onlarla şakalaşmıştır.

İsim takmıştır.

²³³ Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 5 (5/40); Müslim, *Fedâilu's-Sahâbe* 74.

²³⁴ *Müsned* 3/150.

²³⁵ Kınalızâde 2/34.

Bazı misaller vererek şimdi bunları açıklayalım:

1) Huzuruna Girmede Serbesti

Normal olarak Hz. Peygamber'in kapıcıları vardır, gelen kimseler huzuruna girmek için izin isterler.²³⁶ Rivayetler, bu durumdan, en azından aileye mensûb küçük çocukların belli bir ölçüde serbest olduklarını göstermektedir. Hatta öyle geliyor ki hiç kimsenin girmesine izin verilmediği istisnâî durumlarda bile çocuklar bu serbestiden istifâde etmişlerdir. Huzuruna “yağmur meleği”nin (meleku'l-matar) girdiği bir sırada hiç kimsenin içeri alınmamasını tenbîh eden Hz. Peygamber'e az sonra torunu Hüseyin'in geldiği haber verilir. Hz. Peygamber haberi getiren Ümmü Seleme'ye “Onu bırakın girsin” der. Çocuk girer, dedesinin boynuna çıkar ve oynamaya başlar (...).²³⁷

2) Selamlaşma

İnsanların kaynaşıp sevişme²³⁸ ve selâmeti bulmalarında²³⁹ büyük bir katkısı olan selamlaşmayı Hz. Peygamber, İbn Battâl'in dikkat çektiği âdâb-ı şeriata alıştırılmaları maksadından başka²⁴⁰ büyüklerle kaynaşma vasıtası olarak da, çocuklarla selamlaşmayı teşri etmiştir. Yaşlılarıyla oynarken kendisini çağırmaya geldiği sırada Hz. Peygamber'in selâm verdiğini²⁴¹ belirten Enes, yolda giderken rastladığı,²⁴² Ensârî ziyareti sırasında gördüğü,²⁴³ çocuklara da selâm verdiğini, selâmda السلام عليكم يا صبيان “selâm üzerinize olsun ey çocuklar” formülünü kullandığını²⁴⁴ belirtir. Sâib İbn Yezîd'in hâtırası selâm veren çocuklara Hz. Peygamber'in -onları bunda takdir ve buna teşvik için- gösterdiği husûsî alâkayı belirtmesi ba-

²³⁶ Bak. *Terâtîb* 1/23-27.

²³⁷ *Mecma'z-Zevâid* 9/190 (Hs).

²³⁸ Tirmizî, *İsti'zân* 1 (7/330, 2689. H.).

²³⁹ *Edebu'l-Müfred* s. 340 (979. H.).

²⁴⁰ İbn Allân, a.g.e. 3/54-55.

²⁴¹ Ebû Dâvûd, *Selâm* 4 (4/352, 5203. H.); İbn Mâce, *Edeb* 14 (2/1220, 3700. H.); Dârimî 2/189 (2639. H.); *Feyzu'l-Kadîr*, s. 248.

²⁴² Buhârî, *İsti'zân* 15 (8/68); Müslim, *Selâm* 15; Ebû Dâvûd, *Selâm* 4

²⁴³ *Feyzu'l-Kadîr* 5/216.

²⁴⁴ İbn Ebî Şeybe, 5/61/a.

kımından burada kayda değer. Der ki: “Biz çocuklarla oynuyorduk, yanı-
mızdan Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) geçti. Ben arkadaşlarımdan ayrı-
larak yaklaşıp selâm verdim. Selâmımı aldı ve: “Sen kimsin?” diye sordu.
Ben: “Sâib İbn Yezîd İbn Uhti'n-Nemr İbn Kâsıt'ım” dedim. “Allah seni
mübarek kılsın” dedi.²⁴⁵

İslâm âlimleri Hz. Peygamber'in bu husustaki sünnetini diğer naslar
muvacehesinde değerlendirerek çocuğa, **te'dîb için**, selâmın cevazına hük-
metmiştir.²⁴⁶

3) Hâl Hatır Sorma

Çocuklarla kaynaşma ve onları yetiştirme gayretinin bir diğer örneği
onların hâl ve hatırlarını sormak sûretiyle gönüllerini almasıdır. Hz. Enes,
Peygamber'in bu sünnetini; “Resûlullâh bize karışır ve hattâ küçük kardeşi-
me: “Yâ Ebâ Umayr, küçük kuşun”²⁴⁷ ne oldu? diye sorardı.”²⁴⁸ rivâyetiyle
ifâde eder. Ebû Dâvûd'un tahrîcinde bir gün Ebû Umayr'ı üzgün bulan Hz. 159
Peygamber yanındakilere: “Ne oldu, niye üzgün?” diye sormuş, kuşunun öl-
düğünü duyunca Ebû Umayr'la ilgilenip²⁴⁹ onu teselli etmeye çalışmıştır.²⁵⁰

4) Hasta Olunca Ziyaret

Bir Müslümanın diğer bir Müslümana karşı yapması gereken vazife-
lerden biri olarak ifade edilip,²⁵¹ ısrarla teşvik edilen²⁵² hasta ziyareti
babında çocuğun ihmal edilmediğini görüyoruz. Enes anlatıyor: “Hz.
Peygamber'e hizmet eden bir yahudi çocuğu hastalanmıştı. Resûlullâh

²⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sagîr* 1/249. Ricalinin sıkât olduğunu kaydeden Heysemî, hâdisin
Taberânî'nin her üçünde de rivayet edildiğini belirtir (*Mecmau'z-Zevâid* 9/409). Rivayette,
ayrıca, Hz. Peygamber'in, Sâib'in başını okşadığı, bu yüzden sakalı ağardığı hâlde, saçının hiç
ağarmadığı belirtilir.

²⁴⁶ Semerkandî, a.g.e. s. 66, *Gıdâu'l-Elbâb* 1/244, *Fethu'l-Bârî* 13/269; Esrüşenî, a.g.e. 1/146.

²⁴⁷ Küçük kuş olarak tercüme ettiğimiz nuğayr kelimesi, nuğar'ın ism-i tasgîridir. Nuğar serçeye
benzeyen kırmızı gagalı bir kuştur. (*Nihâye* 5/86)

²⁴⁸ Buhârî, *Edeb* 81 (8/37); İbn Mâce, *Edeb* 24 (2/1226 3720. H.).

²⁴⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 77 (4/293); *Edebu'l-Müfred* s. 102 (268. H.).

²⁵⁰ Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezi* 6/126.

²⁵¹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 98 (4/307, 5030. H.).

²⁵² Buhârî, *Marda* 4 (7/150); Müslim, *Selâm* 4 (4/1707, 2162. H.); Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 8
(3/185, 3097-38. H.); *Edebu'l-Müfred* 184 (622. H.).

ona geçmiş olsun ziyaretine gitti, başucuna oturup: “Müslüman ol” dedi. Çocuk babasına bakınca o da: “Ebu’l-Kâsım’a itaat et” dedi. Çocuk Müslüman oldu (...).²⁵³ Hz. Peygamber’in torunlarından birinin hastalanması üzerine yaptığı ziyaretle ilgili hadîsi Buhârî’nin İyâdetu’s-Sıbyân “Çocuklara geçmiş olsun ziyareti” başlığıyla sunması da²⁵⁴ bu meselenin sünnetteki yerini göstermektedir. Diğer taraftan, çocuklar da (misalimizde Hasan, Hüseyin) hasta olan büyükleri (misalimizde Hz. Peygamber) ziyaret etmektedir.²⁵⁵

5) Çocuklarla Şakalaşma

Hz. Peygamber’in hayatında erkek olsun kadın olsun temas ettiği kimselere zaman zaman latife ve şakalarda bulunarak takıldığını biliyoruz. Siyer ve hadîs kitaplarında bunların misâli çoktur.²⁵⁶ Bu meyânda “Ashâb’ın çocukları ile de şakalaşmaktan geri durmamıştır.”²⁵⁷ Hattâ Enes’in ifadeyle Hz. Peygamber, “Çocuklarla şakalaşmada nâsın en ileride olanıdır”²⁵⁸ Bu şakalardan bir kısmına kitaplarda rastlamak mümkündür. Ebû Seleme İbn Abdîrrahmân’ın anlattığına göre, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dilini çıkarır torunu Hasan’a doğru uzatırdı. Çocuk dilin kızılığını görünce neşe ile dolardı²⁵⁹ Mahmûd İbn Rebî’ de kendisi beş yaşlarında iken Hz. Peygamber’in bir kovadan ağzına su alarak yüzüne püskürttüğünü²⁶⁰ rivayet eder ki bu, “evlâd-ı Ensâr ile olan şakalaşmalarından²⁶¹ biri idi. Hz. Enes başında bir tutam kadar saç kestirmeyip uzattığını, çünkü Hz. Peygamber’in o saçtan yakaladığını rivayet eder ki²⁶² bu da çocuklarla

²⁵³ Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 6 (3/185, 3096. H.).

²⁵⁴ Buhârî, *Marda* 9 (7/151).

²⁵⁵ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr* 1/90

²⁵⁶ Bir kısım örnek için bak. Buhârî, *Edeb* 81 (8/37); Ebû Dâvûd, *Edeb* 92 (6/300 - 301); İbn Mâce *Edeb* 24; *Edebu’l-Müfred* 101-103; Tirmizî, *Birr* 57; Beyhakî, *Şu’abu’l-İmân* 2/282/b.

²⁵⁷ Kadı İyâd, *Şifâ* 1/71.

²⁵⁸ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr* 2/39.

²⁵⁹ Suyûtî, *Târihu’l-Hulefa* s. 189.

²⁶⁰ Buhârî, *İlm* 18 (1/29).

²⁶¹ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 1/182.

²⁶² Ebû Dâvûd, *Tereccül* 15 (4/84, 4196. R.).

cereyan eden şakalaşmaların bir başka çeşididir.²⁶³ Ya'lâ İbn Mürre'nin anlattığına göre bir davete gitmekte olan Hz. Peygamber yolda çocuklarla oynamakta olan torunu Hüseyin'i de beraberinde götürmek için yakalamak ister. Fakat çocuk bir sağa bir sola kaçmaya başlayınca, Hz. Peygamber yakalayınca kadar onu takliden sağa sola koşarak peşinden gider. Tutunca elinin birini ensesinin altına, diğerini çenesinin altına kor, ağzını ağzına dayayarak öper ve "Hüseyin bendendir, ben de Hüseyin'den (...)" der.²⁶⁴

6) İsim Takma

Şakalaşmada bir diğer çeşit, isim, lakab vs. takmadır ki bu çeşide de rastlamaktayız. Nitekim Enes'in küçük kardeşine Ebû Umayr²⁶⁵ diye künye taktığı gibi bizzat Enes'e de "Zü'l-Üzüneyn" (iki kulaklı)²⁶⁶ demiştir ki bu adı takmaktan maksadının mizah ve takılma olduğu, bizzat hadîsin râvilerinden Ebû Usâme tarafından tasrîh edilmiştir. Keza torunu Hasan için de luka' (yaramaz) demiştir²⁶⁷ ki bu tâbir büyükler için kullanıldığı takdirde zemm ifâde eden bir kelimedir.²⁶⁸ Hz. Peygamber'in bu şakalaşmalarda hiçbir sûrette yalana yer vermediği ayrıca belirtilir.²⁶⁹

7) Çocukları Eğlendirme

Bir bakıma şakalaşmanın devamı sayılabilecek eğlendirme hususu da Hz. Peygamber'in çocuklarla olan münasebetlerinde mühim bir yer tutar. Az ilerde oyunun çocuk terbiyesindeki yerini göreceğiz. Çeşitli şekil ve vasıtalarla çocuk hayatında oyunu teşvik eden Hz. Peygamber bu hususta fiilen büyüklerin de iştirak etmelerinin lüzumunu göstermek gayesiyle şahsî örnek vermiştir. Bunun sonucu olarak sünnette çocukların eğlendirilmesi için Hz. Peygamber'in çeşitli davranış ve tavsiyelerine rastlarız:

²⁶³ Azîmâbâdî, a.g.e. 11/250.

²⁶⁴ Müstedrek 3/177 (Sh); İbn Mâce, *Mukaddime* 11 (1/51, 144. H.).

²⁶⁵ Tirmizî, *Birr* 57 (6/206, 1990. H.).

²⁶⁶ Aynı eser, *Birr* 57, *Menâkıb* 60; Ebû Dâvûd, *Edeb* 92 (4/301, 5002. H.).

²⁶⁷ *Müsned* 2/532; *Edebu'l-Müfred* 404 (1183. H.); *Kenzu'l-Ummâl* 16/253; Hadisi az bir farkla Buhârî de tahrîc eder (*Libâs* 60 (7/204-205)).

²⁶⁸ *Nihâye* 2/268.

²⁶⁹ Aynı 22/169; *Fethu'l-Bârî* 13/42; Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* 2/7.

8) Omuzuna Bindirme

Hz. Peygamber'in torunlarını sık sık omuzlarına aldığına dair muhtelif rivayetler mevcuttur. Hz. Ömer'den gelen bir rivayete göre Ömer, Hasan ve Hüseyin'i Hz. Peygamber'in iki omuzu üzerinde görür ve "altınızdaki at ne kıymetli attır" der. Hz. Peygamber de: "Onlar da ne değerli atlıdır" cevabını verir.²⁷⁰ İbn Abbâs'ın rivayetinde benzeri bir durumda -ki omzundaki Hasandır- "Ey çocuk ne kıymetli bineğe (merkeb) biniyorsun" diyen kimseye Hz. Peygamber: "O da ne kıymetli binicidir (râkib) cevabını verir.²⁷¹ Selmân'ın rivayetinde kaybolan Hasan ve Hüseyin'i bir dağın eteğinde bulan Hz. Peygamber, onlardan birini sağ, diğerini sol omzuna bindirir. Selmân: "Ne mutlu size, bineğiniz ne kıymetli binek" deyince Hz. Peygamber "onlar da ne kıymetli biniciler, babalan ise onlardan da hayırlı"²⁷² cevabını verir.

Bu omuza alma, o kadar mükerrerdur ki, kızı Fatma'yı ziyarete geldiği sıralarda kendisini karşılayan Hasan ve Hüseyin'i derhâl omuzlarına almak ve onları sevmekle işe başlar²⁷³ ki bu durum bize *omuza alma* keyfiyetinin sadece taşıma ihtiyacına mebnî olmadığını ifâde eder.

Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'i omzunda Hüseyin İbn Alî'yi taşır gördüğünü, bu sırada *çocuğun salyası Hz. Peygamberin üzerine* akmakta olduğunu,²⁷⁴ keza Berâ İbn Âzib de Hasan'ı Hz. Peygamberin omuzlan üstünde gördüğünü²⁷⁵ rivayet ederler. Hâkim'in bir tahrîcinde Hz. Peygamber'in Esmâ Bint-i Ebî Bekr'in çocuğu Abdullah İbn Zübeyr'i de sırtladığını görmekteyiz ki buradan Hz. Peygamber'in torunları dışındaki çocuklara da aynı şekilde iltifatta bulunduğunu anlıyoruz.²⁷⁶ Ashâbdan bazılarının da aynı davranışlarda bulunduğuna dâir rivayetler gelmiştir.²⁷⁷

9) Sırtına Bindirme

Diğer bazı rivayetler Hz. Peygamber'in çocukları eğlendirmede daha

²⁷⁰ *Mecâlibü'l-Âliye* 4/72 (3998; *Mecmau'z-Zevâid* 9/181-182 (Sh.); *Kenzu'l-Ummâl* 16/267.

²⁷¹ Tirmizî, *Menâkıb* 50 (9/339, 3785. H.).

²⁷² *Mecmau'z-Zevâid* 9/82 (Zy.).

²⁷³ *Kenzu'l-Ummâl* 16/274.

²⁷⁴ İbn Mâce, *Taharet* 135 (1/216, 658. H.), (Sh.); *Kenzu'l-Ummâl* 16/259.

²⁷⁵ *Şerhu Müslim* 15/193.

²⁷⁶ *Müstedrek* 3/555-56 (Zy.)

²⁷⁷ Buhârî, *Fadâilu'l-Ashab* 22 (5/33).

da ileri gidip sırtına da bindirdiğini göstermektedir. Hz. Câbir, bir gün Resûlullâh'ın huzuruna girdiğini, bu sırada Hasan ve Hüseyin'i bindirmiş olan Hz. Peygamber'in (dört ayak vaziyetinde yürümekte olduğunu)²⁷⁸ anlatır. Câbir dayanamayarak "Deveniz ne iyi deve, sizler de ne iyi binicilersiniz" der.²⁷⁹ Berâ, Hasan ve Hüseyin'in (veya ikisinden birinin) Hz. Peygamber namazda iken gelip sırtına bindiklerini, Hz. Peygamber de başını kaldırıncaya düşmemeleri için eliyle tuttuğunu vs. rivayet eder²⁸⁰ ki çocukların bu davranışı önceden yapageldikleri bir alışkanlığı ifâde eder.

10) Göğsüne Çıkarma

Rivayetler çocukları sevip, eğlendirmede Hz. Peygamber'in daha da ileri giderek onları göğsü üzerine çıkararak ayaklarıyla bastırıldığını göstermektedir: "Ebû Hureyre anlatıyor: "Hz. Peygamberi şu gözlerimle gördüm ve şu kulaklarımla işittim. Elleriyle Hasan veya Hüseyin'in (zann-ı galibi-me göre Hüseyin'in²⁸¹ ellerini yakaladı, ayaklarını kendi ayaklarının üzerine koydu ve "çık" dedi. Çocuk çıkmaya başladı, öyle ki ayaklarını Resûlullâh'ın göğsü üzerine koydu. Sonra Resûlullâh: "Aç ağzını" dedi ve çocuğu öptü. Bilâhare de: "Yâ Rabbi sen bunu sev, zira ben onu seviyorum" dedi.²⁸² Aynı hadîsin, Taberânî tarafından tahrîc edilen bir vecihinde, çocuğun ellerini tutup ayaklarını ayakları üzerine koyup (sallayarak) şöyle demiştir:²⁸³ "zayıfçık zayıfçık, haydi çık gözü küçük"²⁸⁴ Bir başka *vecche* göre de çocuğun ayaklarını dizleri üzerine koyarak aynı ameliyeye devâm etmiştir.²⁸⁵

Sa'd İbn Ebî Vakkâs'tan gelen bir rivayette: "Resulullâh'ın huzuruna girmiştım, Hasan ve Hüseyin'i karnı üzerinde oynar buldum" der.²⁸⁶

Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'deki bir tahrîcinde Hz. Peygamber'in kucığına geçen Hz. Hasan'ın Resûlullâh'ın sakalına parmaklarını sokarak

²⁷⁸ *Kenzu'l-Ummâl* 16/272.

²⁷⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 9/182 (Zy.); *Kenzu'l-Ummâl* 18/271.

²⁸⁰ *Mecmau'z-Zevâid* 9/182 (Hs.).

²⁸¹ *Metâlibü'l-Âliye* 4/72 (2995. H.).

²⁸² *Edebu'l-Müfred* s. 96 (249. H.), s. 103 (270. H.).

²⁸³ *Mecmau'z-Zevâid* 9/176 (Sh,); *Kenzu'l-Ummâl* 16/259.

²⁸⁴ Bu manayı, *en-Nihâye'*deki açıklamaya dayanarak verdik (Bak. 1/378).

²⁸⁵ *Kenzu'l-Ummâl* 258-59.

²⁸⁶ *Mecmau'z-Zevâid* 9/181 (Sh.).

oynadığını, Hz. Peygamber'in de (ağzını açıp²⁸⁷) dilini çıkarıp çocuğun ağzına sokmak sûretiyle mukabelede bulunduğunu görmekteyiz.²⁸⁸

c) *Adem-i Müdâhale*

163 Peygamberî çocuk terbiyesinde dikkatimizi çeken mühim bir husus, iradî olmaktan çok tabiî ve insiyakî olan bir kısım hususlarda çocuğa müdahale etmemek, mümkün mertebe onu tabiatı ve insiyakı ile başbaşa bırakmaktır. Esasen çeşitli vesilelerle de ifade ettiğimiz üzere çocuklar daha ciddî davranışlarından dolayı bile hukuki mesuliyetten muaf tutulmuştur. Durum böyle olunca te'dibi gereken davranışları dolayısıyla ne derece müsamaha ve anlayış gösterilmesi gerektiği anlaşılır. Nitekim Hz. Âişe, Resûlullâh'ın ne kadınlarından ne de hizmetçilerinden kimseyi dövmediğini, eliyle hiç bir şeye (bu niyetle) vurmadığını (...) ²⁸⁹haber verir. Hz. Enes de Hz. Peygamber'e hazerde ve seferde²⁹⁰ on yıl hizmet ettiğini, işlerinin her defasında Resûlullâh'ın arzu ettiği şekilde olmadığını,²⁹¹ buna rağmen kendisine bir defalık ne vurduğunu ne sebbettiğini, ne azarladığını, ne surat astığını²⁹² ne ayıpladığını,²⁹³ hattâ bir kere olsun "of be" demediğini,²⁹⁴ yaptıkları arasında hoşuna gitmeyen için "ne fena yaptın (...) demediğini²⁹⁵ veya yapılan bir şey için "bunu niye böyle yaptın", yapılmayan şey için de "onu niye yapmadın" diye hesaba çekmediğini,²⁹⁶ kazara hanımlarından biri: "Keşke şöyle yapsaydın" diye müdâhale edecek

²⁸⁷ *Edebu'l-Müfred* s. 404 (1183. H.).

²⁸⁸ *Müstedrek* 3/169.

²⁸⁹ Abdurrezâk 9/442, Ebû Dâvûd, *Edeb* 8 (4788. H.); İbn Mâce, *Nikâh* 51, *Müsned* 6/31.

²⁹⁰ Buhârî, *Vesâyâ* 25 (4/13).

²⁹¹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 1 (4/247, 4774. H.).

²⁹² Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağır* 2/32; *Mecmau'z-Zevâid* 1/271 (Zy).

²⁹³ *Şerhu Müslim* 15/70.

²⁹⁴ Tirmizî, *Birr* 68 (6/22 (1/2016. H.). Şifâ mütercimi İbrahim Hanîf, bu hadîsten, Enes'in Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunma ve ona mülâzemette müdavim olmanın bereketlye iyi ahlâk ve hizmette bulunmuş olduğu hükmünü çıkarmaktadır. Halbuki, gerek tek başına bu hadîs, gerek zikrettiğimiz vecihlerin hepsi nazara alınınca Enes'in zaman zaman çocukluklar yaptığını, Hz. Peygamber'in bunları hoş karşıladığını, ifade etmektedir. (Bak. İbrahim Hanîf, *Hülâsatu'l-Vefâ fi Şerhi's-Şifâ*, İstanbul 1314, 1/310.

²⁹⁵ Bak. *Şerhu Müslim* 15/68-69; *el-Metâlibü'l-Âliye* 4/26 (3863. H.).

²⁹⁶ Dârimî 1/34 (63. H.); Keza bak. Müslim, *Fedâil* 54 (4/1505, 2310, H.).

olsa: “Bırakın çocuğu, O Allah’ın murâd ettiğinden başka bir şey yapmamıştır” dediğini²⁹⁷ anlatmaktadır. Hz. Enes bu söylediklerine bir de fiilî misal verir. Misalde verilen emre itiraz ve yolda gösterilen tekâsüle rağmen Hz. Peygamber’in Enes’i gülererek karşıladığını, kızmadan, hesaba çekmeden emrini tekrarla yetindiğini görüyoruz: “Resûlullâh insanların ahlâkça en güzel olanı idi. Bir gün beni bir işe yollamıştı. “Vallahi gitmem diye itiraz ettim, içimden de Resûlullâh’ın gönderdiği işe gitmek geliyordu. Yola çıktım, sokakta oynayan bir çocuk grubuna rastladım. (Onların yanında oyalandım kaldım derken) bir de baktım ki Resûlullâh ensemden yakaladı. Dönüp ona bakınca gülererek: “Ey Enescik (Üneys) emrettiğim yere git” dedi “Pekâlâ, dedim, gidiyorum yâ Resûlallâh! (...)”²⁹⁸ Enes sözüne devamlı Hz. Peygamber’e dokuz yıl hizmet ettiğini, yaptığı veya yapmadığı hiçbir şey yüzünden sığaya çekilmediğini yeminle te’min eder.

164

Mübarekfûrî, burada tebarüz, ettirilen adem-i müdâhalenin dünyevî işlere mütallik emir ve hizmetlerdeki muhalefette vâki olduğunu, dînî emirlere muhalefet vâki olunca itiraz ve te’dibi ihmâl etmeyeceğini belirtir.²⁹⁹ Hz. Peygamberin çocukları te’dibiyle ilgili bazı misâlleri te’dible ilgili bahiste göreceğiz.³⁰⁰

1) Yaramazlık

Çocuğun yaramazlıklarına da tahammül gerekmede, her an karşılaşılması normal olan bu tür davranışlarına müdahale ve te’dible mukabele etmemek icap etmektedir. Bunu Hz. Peygamber: “Çocuğun küçüklüğündeki yaramazlığı, büyüdüğü zaman aklının çok olacağına alâmettir” diyerek talim etmiştir.³⁰¹ Müsned-i Zeyd’deki tahrîcde yaramazlıktan muradın “çok oyun ve haya azlığı” olduğu kaydedilir.³⁰² Günümüz terbiyecileri de “*usluluğu*” tenbellik ve adem-i teccüsüle yan yana zikredip, bunlara “teda-

²⁹⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr* 2/118, *Mecmau’z-Zevâid* 9/16.

²⁹⁸ Müslim, *Fedâil* 54 (4/1805, 2310. H.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 1 (4/247, 4775. H.)

²⁹⁹ *Tuhfetü’l-Ahvezî* 6/156.

³⁰⁰ Bak. s. 294-97.

³⁰¹ *Feyzu’l-Kadîr* 4/310.

³⁰² *Müsnedü Zeyd* s. 505.

visi gereken ve birbirine çok yakın üç hastalık” nazarıyla bakmakta³⁰³ ve “eblehlik”, “budalalık” olarak nitelemektedirler.³⁰⁴

2) İşeme

Bütün çocuklarda rastlanan müşterek fitrî duruma göre ilk yaşlarda hepsi düzensiz olarak küçük abdest bozarlar. Hâsıl ettiği kirletmelerden dolayı umumiyetle öfke ve te'diblere sebep olan bu fitrî hâdise karşısında Hz. Peygamberin davranışı terbiye nokta-ı nazarından ibretâmizdir. Gerek kendi çocuklarından, gerek yabancı çocuklardan çeşitli durumlarda vâki olan işeme olaylarında dâima aynı tavrı takınmış, müdâhale etmemeyi, azarlamamayı değişmez bir prensip yapmıştır. Birkaç misal görelim:

Ümmü'l-Fadl şunu anlatır: “Ben Hüseyin İbn Âli'yi (...) emdirirken Resûlullâh yanıma girdi, çocuğu istedi, verdim. Çocuk hemen üzerine 165 akıttı. Almak için elimi uzatınca: “Çocuğumun işemesini kesme” dedi ve sonra üzerine su çiledi”³⁰⁵ İbn Mâce'nin tahrîcinde Ümmü'l-Fadl, Hasan'ı (veya Hüseyin'i) Hz. Peygamber'e getirdiğini, Hz. Peygamber'in kucağına akıtınca, omzuna vurduğunu, “Resûlullâh'ın, bu davranışına itiraz edip: “Allah iyiliğini versin, oğlumun canını yaktın” diyerek memnuniyetsizlik izhâr ettiğini nakleder.³⁰⁶

Ümmü Seleme'den gelen rivayette: “Hasan veya Hüseyin Hz. Peygamber'in karnına akıttı, işemesini tamamlayıncaya kadar onu serbest bıraktı (...)” denmektedir.³⁰⁷ Aynı rivayetin bir başka vechinde Hz. Peygamber'in: “Oğlumun işemesini kesmeyin” veya: “istical ettirmeyin” dediği belirtilir.³⁰⁸ Enes'in huzurunda cereyan eden hâdisede odalarından birinde sırtüstü yatmış olan Hz. Peygamber'in göğsüne çıkan Hasan akıtmaya başlayınca çocuğu almak için Enes koşar. Bu sırada uyanan Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellam): “Ey Enes bırak kalbimin meyvesi olan

³⁰³ G. Jacquin, a.g.e. s. 33.

³⁰⁴ İ. Hilmi, a.g.e. s. 79.

³⁰⁵ Müstedrek 3/180.

³⁰⁶ İbn Mâce, Rûya 10 (2/1293, 3823. H.).

³⁰⁷ Fethu'l-Bârî (şerh) 1/338.

³⁰⁸ Taberânî, el-Mu'cemu'l-Evsat 2/83/a. Heysemî hadîsi tahsin eder (Mecmau'z-Zevâid 1/285)

oğlum, ona eziyet eden bana eziyet eder, bana eziyet eden Allah'a eziyet eder (...)"³⁰⁹ der.

Zeyneb bint Cahş'ın rivayetine göre, Hz. Peygamber yanında uyu-
makta iken, yerlerde emeklemekte olan Hüseyin, bir ara, Hz. Peygamber'in
üzerine çıkar. Zekerî tam göbeğinin (hızası) üstünde olduğu hâlde akıtma-
ya başlar ve Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) uyanır. Çocuğu karnından
indirmek için kalkan Zeyneb'e "Bırak oğlum (...)" der.³¹⁰ Ebû Leylâ İbn
Abdirrahmân'ın rivayetinde fail Hasan veya Hüseyin'dir. Hz. Peygamber'in
karnı üstünde çocuğun bevlinin yol yol aktığını gören Ebû Leylâ çocuğu
almak için aceleyle kalkar. Fakat Resûlullâh müdahale ederek: "Oğlum bı-
rakın, işemesini tamamlayıncaya kadar onu korkutmayın (...)"der.³¹¹

Hz. Peygamber'in bu davranışı yabancı çocuklar için de aynı idi.
Ümmü Kays bint Mihsân'ın rivayetinde, henüz süttten başka yemek al-
maya başlayan oğluyla Hz. Peygamber'in huzuruna geldiğini, çocuğun
Resûlullâh'ın kucağına aktığını,³¹² İbn Abbâs'ın rivayetinde de Üm-
mü'l-Fadl Bintü'l-Hâris'in, Abbâs'ın kızı Ümmü Habîbe ile Huzûr-ı Ne-
beviye gelip kızcağızı Resûlullâh'ın kucağına koyduğunu, kızın kucakta
akıtması üzerine Ümmü'l-Fadl'in telâşlanmasına mukabil Hz. Peygam- 166
ber'in bir kadeh su isteyerek sidiğın ıslattığı mahallin üzerine dökmele
iktifa ettiğini görüyoruz.³¹³

3) Uyku

Çocuğun rahatsız edilmeyeceği diğer bir husus uyku olsa gerek. Ni-
tekim Ümmü Seleme Hüseyin'i Hz. Peygamber'in karnı üzerinde uyur
gördüğünü rivayet eder.³¹⁴

d) Çocuğun Arzusuna Uyuma

Peygamberî terbiyede çocukların arzusuna karşı ilgisizlik yoktur. Esas

³⁰⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 1/284 (Zy); el-Hüseynî, 2/265.

³¹⁰ *Mecmau'z-Zevâid* 1/285 (Zy).

³¹¹ *Müsned* 4/348.

³¹² *Dârimî* 1/154 (747 H.).

³¹³ *Müsned* 1/302, *Mecmau'z-Zevâid* 1/284 (Zy).

³¹⁴ *Metâlibü'l-Âliye* 4/73 (3999. H.), (Sh).

olan, gereken ilgiyi göstermek ve onun arzularını tatmin etme imkânlarını aramaktır. Hele zorla bu arzuları bastırmaya çalışma mevcut değildir. Bu hususta da ilgili misallerimiz çoktur.

1) Çocuk Ağlaması

Çocuğun arzusuna uyma prensibi, Resûlullâh'ın bilhassa çocuk ağlaması karşısındaki tutumlarında ortaya çıkmaktadır. Vereceğimiz misallerden anlaşılacağı üzere ağlayan çocukla ilgilenip, daha fazla ağlatmamak esâstır. Zira çocuğun ağlaması umumiyetle onun bir arzusunu ifade eder. Bu arzu “açlık, herhangi bir rahatsızlık, uyku, korku, can sıkıntısı, ilgi isteme gibi (...)”³¹⁵ çeşitli sebeplerden neş’et edebilir. Her hâl u kârda çocuğun mütemadiyen ağlamaya terki tıbben zararlı kabul edilmiştir,³¹⁶ ağlayana ilgi gerekmektedir.

Hz. Peygamber’in, istihlâl denen çocuğun ilk ağlamasını “Şeytanın doğum anında bebeğe dürtmesinin bir sonucu”³¹⁷ olarak ifâde etmesi bile, ağlamanın pek o kadar ihmâl edilebilecek, ehemmiyetsiz, basit bir şey olmadığını ifâde etmektedir. Nitekim Ebû Ümâme’nin bildirdiğine göre Hz. Peygamber zevcelerine: “Bu çocuğu -Hüseyin’i kasteder- ağlatmayın”³¹⁸ diye tenbihlemiştir. Ağlayan çocuğun teskin edilmesini: “Kim ağlayan çocuğunu sakinleşinceye kadar gönüllerse, Cenâb-ı Hakk Cennet’te ona memnun oluncaya kadar itâda bulunur” diye teşvik eder.³¹⁹

Çocuk kimin olursa olsun ağlatılmaması hususunda Hz. Peygamber’in gayretine de rastlarız. Ezcümle der ki: “Uzun kalmak niyetiyle namaza dururum, derken bir çocuk ağlaması işitir, annesine meşakkat vermemek için namazı kısa keserim.”³²⁰ Nitekim İbn Ebî Şeybe’nin bir tahrîcinden

³¹⁵ E. Altok, *Çocukta Dilin Oluşumu ve Gelişimi*, s. 117, A.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, Ankara 1971.

³¹⁶ İ. Hilmi, *Püerikültür*, s. 81.

³¹⁷ Buhârî, *Enbiyâ* 44 (4/199); Müslim, *Fedâil* 148 (4/1838, 2366. H.); Bezzâr, 44/a. 156.

³¹⁸ *Mecmau’z-Zevâid* 9/189 (Sikât).

³¹⁹ *Deylemî* 2/147/a; Bak. el-Hüseyinî 1/250.

³²⁰ Buhârî, *Ezan* 64 (1/181). İbn Hacer çocuk sesinin yakın çevrelerden gelme ihtimalini daha kavî bulur (*Fethu’l-Bârî* 1/343). Nevevî, mescitteki çocuklardan olduğuna hükmeder (*Şerhu Müslim* 4/187). Ayrıca İbn Ebî Şeybe’den müteakiben zikredeceğimiz hadis de, ağlayan çocukların mescitte oldukları görüşünü destekler. Keza bak. İbn Mâce, *Salât* 49 (1/316, 989

birinci rekatta 60 âyet okuyan Resûlullâh'ın çocuk sesini duyması üzerine ikinci rekâtı üç âyette tamamladığını öğreniyoruz.³²¹ Bu ve buna mümasil diğer tahrîclerde³²² namazın kısa kesilişi dâima “anneye meşakkat vermek” illetine bağlanmaktadır. Ancak başka rivayetlerde, ağladığı zaman bizatihi çocuğa ilgi gösterdiğini de sarîh olarak görmekteyiz. Bu cümleden olarak yine İbn Ebî Şeybe'nin bir tahrîcinde namazı kısa kesmeye sevkedilen âmilin sâdece anneyi düşünmek olmayıp, çocuğun da düşünüldüğünü sarîh olarak görmekteyiz. Rivayet aynen şöyle: “Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) bize sabah namazı kıldırması. Namazda en kısa iki sûre okudu. Namaz bitince Ebû Sa'îd'l-Hudrî -veya Mu'âz-:

“Yâ Resûlallâh, bugün bize namazı daha önce yapmadığın bir şekilde (çok kısa) kıldırдың” dedi. Resûlullâh şu cevâbı verdi: “Geride kadınlar safindaki çocuk sesini işitmedin mi? Ona annesini fariğ kılayım dedim”.³²³ Abd İbn Humeyd'in bir tahrîcinde yolda ağlamakta olan bir çocuğu teskin etmesi için beraberinde bulunan Hz. Ömer'e: “Çocuğu bağına bas (sustur) zîra o yitiktir” emreder.³²⁴

Bir diğer misal Hz. Âişe'nin çocukluğu ile ilgili. Hz. Ebû Bekir'in İslâmiyet'e girişinden sonra mütad olarak her gün evine ziyaret yapan Resûlullâh, bir defasında Küçük Âişe'yi kapının önünde ağlar bulur. Çocuğun ağlayışı karşısında gözleri dolan Hz. Peygamber sebebini sorar. Âişe annesi Ümmü Rumân'dan şikâyet edince gözlerinden yaşlar akar. Çocukla ilgilenmeye devam eden Resûlullâh, Ümmü Rumân'ı göreyerek ebediyen ona kötü davranmayacağı hususunda söz alır.³²⁵

Çocuğun ağlamaya terk edilmemesi gerektiğine dâir bir başka rivayet Hz. Âişe'den gelmiştir. Der ki: Hz. Peygamber bir gün eve girince ağlayan bir çocuk sesi işitmişti. Hemen: “Bu çocuğunuzda ne var da ağlıyor, göz değmesine karşı rukye yaptırmadınız mı? dedi.³²⁶

- 981. III.)

³²¹ İbn Ebî Şeybe 2/57.

³²² Bak. *Şerhu Müslim* 4/187; Nesâî, *Kıble* 35 (2/94-95); Bezzâr, 12/b.

³²³ *Metâlibü'l-Âliye* 1/122 (447. H.).

³²⁴ Abd İbn Humeyd 76/a-b (*el-Metâlibü'l-Âliye*'de zayıf olduğu belirtilir 3/28 (2788. H.).

³²⁵ *Müstedrek* 4/5.

³²⁶ *Müsned* 6/72.

Ağlayan çocukla ilgilenmeye müteallik bir iki misal de ilk halifelerden verebiliriz. Hz. Ömer memeden kesilinceye kadar çocuklara nafaka bağlamazdı. Bir gece musallada dolaşırken kulağına bir çocuk ağlaması gelir ve bununla ilgilenir. Annesini bularak, niçin ağladığını (...) niye emzirmediğini sorar. Kadıncağız: “Emîru’l-Mü’minîn, çocuklara süt emdikleri -müddetçe nafaka bağlamıyor (...)” deyince Hz. Ömer, bu hâdiseden sonra kararını değiştirerek çocuklara doğar doğmaz nafaka bağlamaya başlar.³²⁷ Bu mevzuda Hz. Ali: “Yemek yeyip ekmek ısırın çocuk bu ikramiyeye (ata) meme emen çocuktan daha fazla hak sahibi değildir” der,³²⁸ İbn Zübeyr’in sorusuna cevaben Hasan İbn Ali: “Doğan çocuk ağlar ağlamaz ikramiyeye hak kazanır” der.³²⁹

Söz gelimi burada şunu da kaydedelim ki Aliyyu’l-Kârî’nin de belirttiği gibi çocuklara, ağlamaları sebebiyle ev halkından kimsenin usanmaması, bağırıp çağırması gerektiği hususunu tesbît maksadıyla vârid olan bâzı rivayetler çocuğun ağlamasını (ebeveyn lehine) zikir olarak tavsîf etmektedir: “Çocuğun ağlaması ilk iki ayda Allâh’dan başka ilâh olmadığına şehâdetir, dördüncü ayın sonuna kadar Allah’a tevekkül sekizinci ayın sonuna kadar Hz. Peygamber’e salât, ikinci sene sonuna kadar anne ve babası için istiğfardır.”³³⁰

İbnü’l-Kayyim, çocuğun ağlamaları ve çılgınlıkları karşısında ebeveynin fazla telâşa kapılmaması gerektiğini ifade için, ağlamanın bâzı faydalarından bahseder: “Bebeğin ağlaması, ebeveyni üzmemeli. Bilhassa acıktığı zaman ağlaması çok normaldir. Bu ağlamalar, çocuk için ziyadesiyle faydalıdır. Zira ağlaması bütün azalarına temrin yaptırır, işletir. Ezcümle, midesini genişletir, göğsünü açar, dimağını ısıtır, mizacını kızıştırıp canlılık verir. Bedendeki fitrî harareti artırır. Tabiatında mevcut fazlalıkların

³²⁷ Abdurrezzâk 5/311.

³²⁸ İbn Ebî Şeybe 6/33/a.

³²⁹ Aynı eser, aynı yer.

³³⁰ *Şir’atü’l-İslâm* 84/b; *Risale Fî’n-Nikâh* 96/b; *Aynu’l-İlm*, 1, 245. Kari, hadîsi Deylemî’nin İbn Ömer’den zayıf senedle rivayet ettiğini kaydederse de çocuklar için emredilen şefkat nazara alınınca hadîsin mânasının sıhhatine hükmedilebilir. Kârî, *Şerh’te* aynı mânâyı te’yîd eden şu hadîsi de kaydeder: “Çocuğun beşikteki dört ayı tevâhidir. Dört ayı Peygamberimiz (sallallahu aleyhi ve sellem) üzerine salât, dört ayı anne ve babası için istiğfardır.”

atılması için bünyeyi tahrik eder. Söz gelimi dimağdaki füzûlâtı sümük vs. şeklinde attırır.”³³¹

2) *Namaz vs Hutbede Çocuk*

Çocukların arzusuna uyma hususunda Hz. Peygamber’in titizliğini bize gösteren bir kısım rivayetler namazla ilgilidir, yani Hz. Peygamber namazda iken kendisine gelip çeşitli eğlenceler yapmak isteyen çocuklara karşı tutumuyla ilgilidir. Başka vesilelerle kısmen temas edilmiş olan bu hususa burada ayrıca yer vermemiz, namazda bile olsa çocukların arzularına riayet edilmesi gerekeceğini göstermektedir.

Bu meselede de sünneti, kucakında iken akıtan çocuk karşısındaki tutumunda olduğu gibi müsamaha ve çocuğu katiiyen rahatsız etmeme şeklinde ifade edebiliriz. Bu davranıştaki müsamahanın ehemmiyetini anlamak için namazı huşu³³² ile kılmanın vücûbiyetini hatırlatmak kâfidir. Bizzat âyet-i Kerime huşûyu emrettiği gibi³³³ Hz. Peygamber de namazın huşu içerisinde kılınması, namazda başka şeyle meşgul olunmaması, sağa sola bakılmaması (iltifat) için mükerrer tenbihâtta bulunmuştur.³³⁴ Bütün bunlara rağmen Hz. Peygamber’in namazda çocuklarla meşgûliyeti, onların gönlünü hoş etmede gösterilmesi gereken müsamaha ve anlayışın hudutsuzluğunu ifade eder.

Buhârî’nin tahrîcinde Ebû Katâde şunu bildirir: “Hz. Peygamber (bir defasında) Ebu’l-Âs’ın kızı Ümâme omzunda olduğu hâlde (biz mescidde otururken) yanımıza geldi, (cemâate) namaz kıldırdı. Rükûya gidince çocuğu yere bırakıyor, (secdeden) doğrulunca tekrar alıyordu.”³³⁵ “Ve namazı bitinceye kadar bu şekilde yapıyordu”.³³⁶ Hz. Peygamber’in bu davranışını namazda huşu ve taharet gibi bazı esâsata muhalif gören bir kısım ulemâ (bilhassa Mâliki olanlar) hadîsin mensûh olduğu, bu davra-

³³¹ İbn Kayyım, *Tuhfe* s. 138.

³³² Huşu: Havf ve sükûnet (İbn Kesîr, *Tefsîr* 7.

³³³ Namazlarında huşu içerisinde olan mü’minler kurtuluşa ermişlerdir (Mü’minûn, 23/1-2)

³³⁴ Buhârî, *Ezan* 86 (1/188-189); İbn Mâce, ikâmet 68 (1/331, 1043-1048. Hİ).

³³⁵ Buhârî, *Edeb* 18 (8/8); Müslim, *Mesâcid* 42 (1/370, 543. H.). Parantez içerisindeki ziyadeler Müslim’in rivayetinden muktebestir.

³³⁶ Nesâî, *Mesâcid* 19 (2/45-46); *Muvatta* 1/141; Ebû Dâvûd, *Salât* 165(1/241-242, 917-920 Hİ.); Dârimî 1/256, 1966. H; *Tecrid* 2/458; Ebû Avâne 2/160.

170 nışın zarurete binâen olduğu, Hz. Peygamber'in hasâisinden olduğu,³³⁷ farz namazlardan ziyâde nâfile namazlar için caiz olduğu vs. şeklinde muhtelif münakaşa ve mülâhazalar yürütmüşlerdir.³³⁸ Nevevî: "Bütün bu iddialar bâtil ve merdûddur. Zira söylediklerine ne delil ne de bir zaruret vardır. Aksine bunun cevazına dair hadîs, sahih ve sarıhtır" diye hepsini kesin bir lisânla reddeder.³³⁹ Şâfiilerden başka Hanefîlerin de -zaruret dâhilinde- bunda namaza manî bir hâl görmedikleri belirtilir.³⁴⁰

Diğer bazı rivayetler, Hz. Hasan veya Hüseyin sırtında olduğu hâlde Hz. Peygamber'in camiye girdiğini,³⁴¹ öne geçip çocuğu sağ ayağının yanına bırakıp³⁴² namaza durduğunu öğreniyoruz. Râvî devam ediyor: "Resûlullâh secde yaptı ve o kadar uzattı ki cemaat arasından başımı kaldırdım baktım. Bir de ne göreyim Hz. Resûlullâh secdede, çocuk sırtına binmiş duruyordu. Tekrar dönüp başımı secdeye koydum. Namazdan çıkınca halk sordu: Yâ Resûlullâh bu namazda öyle (uzun) bir secde yaptın ki şimdiye kadar böylesini görmedik. Bu şekilde hareket etmeniz mi emredildi, yoksa vahiy mi aldınız? Cevaben: "Hayır, -bunların hiç biri olmadı. Ancak, oğlum bana binmişti ihtiyacını (kendi kendine) giderinceye kadar acele ettirmeyi uygun bulmadım" der. Diğer bir kısım rivayetler, Hz. Peygamber namaz kılariken Hasan İbn Alî'nin sonradan gelip, secde sırasında boynuna -veya sırtına- bindiğini (...) kendisi ininceye kadar Hz. Peygamber'in onu indirmediğini (...) rükû sırasında çocuğun bir taraftan diğer tarafa geçmesi için bacaklarını açtığını,³⁴³ bâzı rivayetlerde Hasan'ın (veya beraberce Hasan ve Hüseyin'in³⁴⁴ secde sırasında sırtına sıçradıklarını (bu sırada doğruluncaya kadar onları eliyle tuttuğunu³⁴⁵ secdeden

³³⁷ Bu sünneti, Suyûtî de *el-Hasâisu'l-Kübrâ*'da Hz. Peygamber'in hasâisi arasında zikreder (*el-Hasâisu'l-Kübrâ* 3/283, Mısır 1967).

³³⁸ Bu meseleye İbn Hacer geniş yer verir, tez ve antitezleri delilleriyle zikreder Bak. *Fethu'l-Bârî* 2/137/140.

³³⁹ *Şerhu Müslim* 5/32.

³⁴⁰ Aynî, 4/303 (Zaruret yoksa çocuğu namazda sırtlamak mekruh addedilmiştir).

³⁴¹ Nesaî, *İftitâh* 172 (2/229-230).

³⁴² *Müstedrek* 3/165-166, 626; *Metâlibül-Âliye* 4/72 (3997. H.).

³⁴³ Suyûtî, *Tarihü'l-Hülefâ*, s. 189.

³⁴⁴ *Müstedrek* 3/167 (Sh).

³⁴⁵ *Kenzu'l-Ummâl* 18/274.

kalkınca çocuğu (veya çocukları) tutup düşmemesi için, hafifçe yere bıraktığını, tekrar secdeye varınca çocuğun aynı şeyi tekrar ettiğini, namazdan sonra bağrına basıp öptüğünü³⁴⁶ görmekteyiz.

İbn Mes'ûd'un rivayetinde secde sırasında sırtına atlayan Hasan ve Hüseyin'e manî olmak isteyenlere Hz. Peygamber'in çocukları serbest bırakmaları için işaret ettiğini, namazdan sonra kucağına oturtarak: "Beni sevenler bunları sevsin" dediğini,³⁴⁷ Ebû Hureyre'nin rivayetinde "annelerine götürelim" teklifine: "Hayır" cevâbını verdiğini, bilâhare çocuklara: "Annenize gidin" dediğini ve icbar olmaksızın kendi arzularıyla gittiklerini görüyoruz.³⁴⁸

171

Cuma namazının bir parçası olan Hutbe sırasında da camiye giren torunlarına ilgi göstermiş, arzularına uygun davranarak gönüllerini hoş etmeye gayret etmiştir. Abdullah İbn Büreyde babasından şunu nakleder: "Nebî aleyhisselâm Hasan ve Hüseyin üzerlerinde kırmızı birer kamis olduğu hâlde sendeleyerek (düşse kalka) geldiler. Nebî Aleyhisselâm indi ve kelâmını keserek onları alıp tekrar minbere döndü (ve kucağına oturtuktan sonra): (Allah doğru söylemiştir: Evlâdlarınız, mallarınız birer fitnedir).³⁴⁹ Bunları kornişleri içerisinde sendeler gördüm, dayanamayıp sözümü kesttim ve kucakladım"³⁵⁰ der. Buhârî'nin Ebû Bekre'den yaptığı tahrîcde Hz. Peygamberin Hasan'ı minberde yanı başına oturtup bir defa halka, bir defa ona bakarak "Bu oğlum seyyiddir, belki de Allah bununla iki Müslüman fırkanın arasını ıslah edip sulha kavuşturacak"³⁵¹ der. Nesâî'nin es-Sünenü'l-Kübrâ'da yaptığı bir tahrîcde Enes: "Hz. Peygamber hutbe verirken gördüm. Hasan dizinin üstündeydi. Ne söyleyecekse halka söylüyor, sonra eğilip çocuğu öpüyor ve: "Ben bunu seviyorum (...) diyordu."³⁵² der.

³⁴⁶ *Müsned* 5/51.

³⁴⁷ Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Yzm. Murad Buhârî, Nü: 72/107/0, Bak. *Mecmau'z-Zevâid* 9/179 (Sikât).

³⁴⁸ *Müstedrek* 3/187 (Sh).

³⁴⁹ Bkz. *Teğâbûn*, 64/15.

³⁵⁰ Nesâî, *Cum'a* 30 (3/108); İbn Mâce, *Libâs* 20 (2/1190, 3600. H.). (Parantez içerisindeki zevâid İbn Mâce'nin tahrîcindedir). Keza bak. Tirmizî, *Menâkıb* (9/334, 3776. H.); *Müstedrek* 1/287: 4/189-120. Buhârî, *Fiten* 20 (9/71).

³⁵¹ Buhârî, *Fedâilu Ashâb* 22 (5/32).

³⁵² Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ* 107/a.

e) Çocuklara Hizmet

Anne ile babanın çocukla münasebetlerinden biri de çocuğun ihtiyaçları zuhur ettikçe ona yapılacak hizmettir. Bu hususla ilgili rivayetlerden iki hususun sünnette chemmiyetle yer aldığını görmekteyiz.

1- Bu hizmetler anneye mahsus değildir, baba da katılmalıdır.

172 2- Yapılan hizmetler şevkle olmalı, isteksiz, öfkeli ve baştan savma olmamalıdır.

Bilahare³⁵³ tekrar ele alacağımız Hz. Âişe'nin bir rivayetinde Resûlullâh'ın evde bulunduğu müddet içerisinde "Ehlinin hizmetinde" olarak evin iç işlerinden pek çoğunda yardımcı olduğu belirtilmektedir.³⁵⁴ Bazı rivayetler, bu gruba, çocuklarla ilgili bir kısım hizmetlerin de girdiğini göstermektedir. Hz. Ali'nin rivayetine göre Resûlullâh bir gün kendisini ziyarete gelir ve yanlarında geceler. Hasan ve Hüseyin bu sırada uyumaktadırlar. Bir ara Hasan ve hemen onun arkasından Hüseyin su isterler. Hz. Peygamber derhal su kabına koşarak onlara su verir.³⁵⁵ Ebû Cafer'in rivayetinde, Hz. Peygamber bir başka seferinde de su isteyen kasan için su arar fakat bulamaz.³⁵⁶

Şu vereceğimiz misal çocuğa hizmetin bir başka çeşidini gösterdiği gibi, çocuklara hizmetin lâıykı veçhile de yapılması gerektiğine delil olmaktadır: Hz. Âişe rivayet ediyor: "Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gün bana: Üsâme'nin yüzünü yıkayıver" dedi. Ben hiç çocuk doğurmadığım için çocuğun nasıl yıkanacağını bilmiyordum. Onu aldım, gayr-ı nizamî bir tarzda yıkamaya başladım, derken Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuğu benden aldı ve yüzünü yıkamaya başladı. Bu sırada şunları söyledi: "Üsâme kız olmamakla bize iyilik yaptı. Eğer sen kız olsaydın, seni süslerdim, seni verirdim (...)"³⁵⁷

³⁵³ Bak. s. 394.

³⁵⁴ Buhârî, *Ezan* 44 (1/172); Tirmizî, *Şemâilü'l-Muhammediyye*, s.181, Humus 1968 (335. H.).

³⁵⁵ *Metâlibü'l-Âliyye* 4/68 (3889. H.); *Müsned*'deki rivayette Hz. Peygamber keçiyi sağar süt verir (1/101). Heysemî, senedde yer alan ricalden bir kişinin muhtelif, gerisinin sikât olduğunu belirtir (*Mecmau'z-Zevâid* 9/170).

³⁵⁶ *Kenzu'l-Ummâl* 18/262.

³⁵⁷ Zehebî, *Siyerü'n-Nübelâ*, Yzm. Topkapı, Nü: 2910/3, 3/284/b-285/a.

Yine Hz. Âişe'nin bir rivayetinden anlıyoruz ki Hz. Peygamber, Üsâme'nin burnunu temizlemek ister, tevessül edeceği sırada Hz. Âişe: “Bırak ben yapayım” der.³⁵⁸

f) Çocuklara Eşit Muamele

Çocuklarla ebeveynin münasebeti hususunda Hz. Peygamber'in ehemmiyetle üzerinde durduğu bir diğer husus, çocuklara eşit muamelede bulunmaktır. Bu prensibin tebliğine Nu'mân İbn Beşir'den rivayet edilen şu hâdise vesile olmuştur: “Babam bana malından bir şeyler hibe etmişti. Annem Amrâ bint Ravâha: “Bu hibeye Resûlullâh'ı şahit kılmazsan kabul etmiyorum” dedi. Bunun üzerine bana yaptığı hibeye şahit kılmak için babam, beni de alarak Resûlullâh'a gitti. Durumu öğrenen Hz. Peygamber: “Başta çocukların da var mı?” diye sordu “Evet” cevabı üzerine³⁵⁹ “aynı şekilde bütün çocuklarına hibede bulundun mu?” diye sordu. Babam: “Hayır” deyince “Allah'tan korkun, çocuklarınız hususunda âdil olun” dedi. Babam oradan ayrıldı ve hibeden rücu etti.”³⁶⁰ Sâdece Müslim'de 19 vechine rastlanan rivayete Buhârî,³⁶¹ Nesâî,³⁶² Ebû Dâvûd,³⁶³ Tirmizî,³⁶⁴ İbn Mâce,³⁶⁵ Muvatta,³⁶⁶ Müsned-i Ahmed,³⁶⁷ Müsned-i Tayâlisî³⁶⁸ vs. hemen hemen bütün hadîs mecmualarında farklı vecihler çerçevesinde rastlanmaktadır. Ebû Dâvûd'un Süleyman İbn Harb tarîkinden yaptığı tahrîcde Hz. Peygamber: “Çocuklarınızın arasını eşit tutun”³⁶⁹ diye sarîh emirde bulunur. Muhtelif vecihlerde Beşir'in davranışındaki tahrîmiyyet (veya kerahet³⁷⁰) Resûlullâh tarafından: “Bunu

173

³⁵⁸ Zehebî, a.e. 3/225/b.

³⁵⁹ Ebû Dâvûd, *İcârât* 47 (3/292, 3542. H.).

³⁶⁰ Müslim, *Hibât* 13 (3/1242, 1623. H.).

³⁶¹ Buhârî, *Hibe* 11 (3/206).

³⁶² Nesâî, *Nahl* 1 (6/258).

³⁶³ Ebû Dâvûd, *İcârât* 47 (3/292, 3542-45. H.).

³⁶⁴ Tirmizî, *Ahkâm* 30 (5/51, 1367. H.).

³⁶⁵ İbn Mâce, *Hibât* 1 (2/795, 2375. H.).

³⁶⁶ *Muvattâ* 2/125.

³⁶⁷ *Müsne'd* 4/268-276.

³⁶⁸ Tayâlisî 1/280.

³⁶⁹ Ebû Dâvûd, (3544. H.).

³⁷⁰ Ehl-i ilmin bir kısmına göre (Tavus, Urve, Mücâhid, Sevrî, Ahmed, İshâk, Dâvûd) çocuklara

iade et”,³⁷¹ “Beni şâhid kılma, ben cevre (orta yoldan sapma³⁷²) şehâdette bulunamam”,³⁷³ “Bu doğru değil, ben ancak hakka şehadet ederim”,³⁷⁴ “Buna benden başkasını şâhid kıl.”³⁷⁵.. gibi çeşitli sözlerle ifâde edilmiştir. Ahmed İbn Hanbel’in bir rivayetinde, eşit davranmak çocuğun, ebeveyni üzerindeki haklarından biri gösterilir: “... Çocukların, senin üzerindeki haklardan biri onlara eşit davranmandır”.³⁷⁶

174 Tirmizî’nin açıklamasından anladığımıza göre, bu hadîse dayanarak çocuklar arasında tesviyenin lüzumuna inanan âlimlerin bir kısmı, “ihşan ve atıyyede” şart derken, diğer bir kısmı “öpücüğe varıncaya kadar”³⁷⁷ (zahire akseden³⁷⁸) her şeyde şart demiştir. Tesviyenin her çeşit muameleye şumulünü şart koşanların görüşünü te’yîd eden Bezzâr’ın, Enes’ten bir tahrîcine göre: “Bir adam Hz. Peygamber’in yanında otururken oğlunun biri gelir. Adam çocuğunu öper ve dizinin üstüne oturtur. Az sonra kızı gelir. Adamcağız onu (öpmeksizin) önüne oturtur. Bunun üzerine Resûlullâh: “Aralarında eşit davranmıyor musun?” (diye kınar)³⁷⁹

Selef, evlâdlar arasında âdil davranmayı, dinî bir vecîbe olan “sıla-ı rahm” meyânında mütâlâa etmiştir.³⁸⁰

Eşitlik deyince bundan erkek kız bütün çocukları anlamak gerekmektedir. Bazıları (Ahmed ve İshâk): “Mîrâs’da olduğu gibi kızın tek, erkeğin çift hisse almasıyla burada kastedilen eşitlik hâsıl olur” demişse de³⁸¹

hibede adem-i tesviye haramdır, diğer bir kısmına göre (Şâfiî, Mâlik, Ebû Hanîfe) sâdece mekruhtur (bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 11/66; *Fethu'l-Bâri* 6/138-40; *Avnu'l-Ma'bûd* 9/457-62, *Avnu'l-Ma'bûd* müellifi, Azîmâbâdi bu mevzu üzerine müstakil bir te'lifde bulunduğunu, burada konuyla ilgili yeterli izah ve delilleri vazettiğini kaydeder 9/461.

³⁷¹ Müslim, *Hibât* 10.

³⁷² Nevevî, *Şerhu Müslim* 11/67.

³⁷³ Müslim, *Hibât* 14.

³⁷⁴ Müslim, *Hibât* 19.

³⁷⁵ Müslim, *Hibât* 17.

³⁷⁶ *Müsned* 4/269.

³⁷⁷ Tirmizî, *Ahkâm* 30 (1387. H.). Aliyyü'l-Kârî, bu hükme öpücük de haricî bir fiil olması sebebiyle, atıyyeye kıyasla varıldığını kaydeder (*Aynu'l-İlm*, 1/419 (şerhte).

³⁷⁸ Aliyyü'l-Kârî, *Şerhu Aynu'l-İlm* 1/419.

³⁷⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 8/156 (Bezzâr şeyhini zikretmez, diğer rical sikât).

³⁸⁰ Bak, İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 136.

³⁸¹ Tirmizî, *Ahkâm* 30 (5/51-52, 1367. H.).

cumhur bunu reddetmiştir.³⁸² Esasen bir kısım sünnet, hibe, ihsan gibi davranışlarda mutlaka farklı hareket edilecekse bunun “kız çocuklarının” lehine yapılmasını âmirdir: “Bağış ve ihsanda çocuklarınız arasını eşit tutun. Eğer ben birini üstün tutacak olsaydım kızları üstün tutardım.”³⁸³ Senedce zayıf da olsa aynı manayı müeyyid bir diğer hadîsde Resûlullâh: “Allah öpücüğe varıncaya kadar her hususta çocuklar arasında adaletli davranmanızı sever.”³⁸⁴ buyurmaktadır.

Bu eşitlik emriyle ihtiyarî olan fiillerin kastedildiği malûmdur. Kalbî sevgi ihtiyarın dışında olması hasebiyle sevgide eşitlik mevzû-bahs değildir.³⁸⁵ Nitekim Kur’ân-ı Kerîm Hz. Yâkub’un Hz. Yûsuf’a aşırı muhabbetinden bahsettiği gibi, bâzı rivayetlerde de Hz, Peygamberin, kendisine herkesten çok benzediği kaydedilen³⁸⁶ torunu Hasan’ı Hüseyin’den daha çok sevdiğine dâir ifâdelere rastlanmaktadır.³⁸⁷

175

Sünnette çocuklara yapılacak farklı muamelenin içtimaî münâsebetlere menfî etkileri olacak bir kısım kötü hislerin doğup gelişeceğine ve bilhassa bu tutuma yer veren ebeveyne karşı hürmet hislerinin zayıflayacağı keyfiyetine şu **vecihte** dikkat çekilmektedir: “Resûlullâh kendisini şâhid kılmak isteyen Nu’mân İbn Beşîr’e sorar: Çocuklarının sana karşı hürmet ve lütûfda³⁸⁸ adaletli olmaları seni memnun etmez mi?” “Evet yâ Resûlallâh”, “Öyle ise başkasını şâhid kıl”.³⁸⁹ Keza Nu’mân’a verilen şu cevâpta çocuklara yapılacak eşit muamele ile onlardan görülecek eşit hürmet arasındaki sıkı münâsebeti te’yîd eder: “Onların sana eşit bir şekilde iyilik etmeleri nasıl senin hakkınsa, senin de onlara eşit muamelede

³⁸² Tafdîl, Şâfiî, Mâlik ve Ebû Hanîfe’ye göre mekruh, Ahmed, Sevrî, İshâk ve Davud’a göre haramdır (Hattâbî, *Me’âlimu’s-Sünen* 3/171-173).

³⁸³ *Feyzu’l-Kadîr* 4/84 (Zy); *Metâlibü’l-Âliye* 1/430, 1433. H. *Mecmau’z-Zevâid* 4/153; Deylemî 3/a; İbn Hacer, hadîsin Beyhâkî ve Sa’îd İbn Mansûr’ca hasen isnâdla tahrîc edildiğini söyler (*Fethu’l-Bârî* 6/141).

³⁸⁴ *Feyzu’l-Kadîr* 2/297 (Zy).

³⁸⁵ Aliyyu’l-Kârî, *Şerhu Aynu’l-İlm* 1/419.

³⁸⁶ Buhârî, *Fedâilu Ashâbi’n-Nebî* 22 (5/32); Tirmizî, *Menâkıb* (9/333, 3778. H.); *Müsned* 1/89; *Kenzu’l-Ummâl* 16/267; Abdurrezzâk 4/335 (383).

³⁸⁷ *Mecmau’z-Zevâid* 9/175-176 (Zy); *Kenzu’l-Ummâl* 16/262; *el-Metâlibü’l-Âliye* 4/12 (Zy).

³⁸⁸ *Müsned* 4/278.

³⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Buyû* 83 (3/292, 3542. H.); İbn Mâce, *Hibât* 1 (2/795, 2375. H.)

bulunman öylece onların hakkıdır.³⁹⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen Hz. Yûsuf hikâyesinde Yûsuf'un kuyuya atılışı babasının Yûsuf'a olan fazla sevgisi sebebiyle kardeşlerinde uyanan kıskançlık illetine bağlanması mevzuumuz için ziyadesiyle manidardır. Bu fıkra bize, çocuklara yapılacak gayr-i âdil muamelenin onların ebeveyne karşı hürmetlerini kırmakla kalmayıp, kardeşler arasında bulunması gereken (rahm denen) manevî rabıtayı da kırıp aralarını açacağını ifade etmektedir ki bu kayırma işini kerih görenler sebep olarak bu noktada ısrar ederler.³⁹¹ Nitekim Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Çocuğunun kendisine iyi davranmasında ona yardımcı olan babaya Allah rahmetini bol kulsın”³⁹² derken evlâdın babaya karşı iyi veya kötü davranmasında babanın hissesinin büyük olduğuna dikkat çekmektedir. Hadîste istenen yardım, büyük ölçüde eşit muameleye bağlı olsa gerek.

176 Nitekim İbn Hacer'in îzâhına göre eşit muameleyi vâcib görenlerin bir hücceti de son söylediğimiz iki husustur. “Zira o (eşit muamele), vacibin mukaddimesidir. Çünkü kardeşliğin kopması ve ebeveyn hukukuna riayetsizlik (yani *kat'u'r-Rahm ve'l-ukûk*) dînen haram kılman iki husustur, öyle ise bu iki harama müeddî olan vâsıtalar da haramdır. Çocukların birini öbürüne karşı kayırmak ise bu ‘iki harama müeddî olur’.”³⁹³ Bu meyanda Münâvî de şunu söyler: “Dünya ve ahiretin intizamı adalete bağlıdır. Aralarında farklı muamele, (kardeşler arasında) karşılıklı kin, buğz ve adavete, ebeveyne karşı da bir kısmının muhabbeti ve diğer bir kısmının buğzuna sebep olur. Bu durumdan ebeveyne ve kardeşlere karşı haksızlıklar neş'et eder”³⁹⁴

Sünnette şiddetle yasak edilen bu gayr-i âdil davranışın uzak, yakın, ferdî, içtimaî başka çeşit neticeler de tevîd edeceği ihtimalden uzak değildir. Nitekim günümüzde yapılan araştırmalar çocuklarda görülen inti-

³⁹⁰ Tayâlisî, 1/280.

³⁹¹ Bak. Ha'ttabî, *Me'âlimu's-Sünen* 3/173.

³⁹² *Feyzu'l-Kadîr* 4/29 (4442. H.).

³⁹³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 6/141.

³⁹⁴ *Feyzu'l-Kadîr* 5/55.

har³⁹⁵ transvestizm (kadınların erkek, erkeklerin kadın gibi giyinmesi)³⁹⁶ altını ıslatma,³⁹⁷ kıskançlık ve düşmanlık hislerinin doğması³⁹⁸ gibi bir kısım ruhî bozuklukların sebepleri meyânında ana-babanın çocuklar arasında yaptıkları ayırımın da yer aldığını ortaya çıkarmıştır. Bu sebeple eğitimcilerimiz: “Muhtelif çocukları olan ailelerde bir çocuğun ötekine tercih edilmesi, kardeşleri veya diğer çocuklarla aleyhinde mukayeseler yapılması *şahsiyet gelişmesi* yönünden göz önünde tutulması icâbeden bir husustur (...) Bu duruma düşen çocuklarda hem yetişkinlere, hem de kendine tercih edilen çocuğa karşı “düşmanlık, kıskançlık, aşağılık duyguları geliştirilir.” demektedirler.³⁹⁹

Önce evvel isteyenc:

Küçük kardeşler arasında sıkça görülen bir husus birisinin herhangi bir talebi olunca diğerinin de aynı talepte bulunmasıdır. Şu vereceğimiz misalden Hz. Peygamber’in böyle hâllerde önce ilk müracaata cevap verilmesi gerektiği prensibini vaz ettiği anlaşılmaktadır. Hz. Ali’den gelen rivayet aynen şöyle: “Resûlullâh Aleyhisselâm bizi ziyaret etmişti. Yanımızda geceledi. Hasan ve Hüseyin de uyuyorlardı. Bir ara Hasan su istedi. Derhâl kalkan Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) su kırbasından kadehe su aldı. Çocuğa vermek için getirmişti ki (o sırada uyanmış olan) Hüseyin (hemen bardağı) alıp su içmek istedi. Resûlullâh ona vermeyip önce Hasan’a verdi. Bunun üzerine Fâtıma dayanamayarak: “Hasan’ı Hüseyin’den çok seviyor gibisin” deyince “Hayır, fakat ilk defa o istedi.” cevabını verdi.⁴⁰⁰

177

g) Çocuğun Günlük Programı ve Takibi

Terbiye yönünden oldukça ehemmiyet taşıyan bir husus, çocuğa tatbik edilecek günlük programdır. Hz. Peygamber’in şahsî hayatı için ol-

³⁹⁵ Luis Perval, a.g.e. s. 30.

³⁹⁶ Dr. Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimi* s. 166.

³⁹⁷ *Aynı eser*, s. 190.

³⁹⁸ *Aynı eser*, s. 105, 109.

³⁹⁹ V. B. Pars, a.g.e. s. 264-265

⁴⁰⁰ *el-Metâlibü'l-Âliye* 4/69; Hadisi Ahmed ibn Hanbel muhtasar olarak rivayet eder (1/101). Senette bir kişi muhtelif, mütebakisi sikâtür (*Mecmau'z-Zevâid* 9/170)

dukça detaylı ve her gün için muteber, sabahın kalkış saatinden, akşamın yatış saatine kadar geçen bir günlük zamanı yemek, istirahat, hanımlarını ve dostlarını ziyaret, ziyaretleri kabul vakitlerine varıncaya kadar detaylı bir program tespit etmek mümkündür. Bilhassa temyiz yaşlarından sonra yavaş yavaş İslâmi hayatın bütün şartlarına alıştırmaya çalışılan çocukların da belli esaslara tâbi tutulacağı kıyasla anlaşılır. Şu hâlde bu meseleye taalluk eden, çocuklarla ilgili rivayetlere geçmezden önce Hz. Peygamber'in günlük programı ve buna riayetdeki titizliğini gösteren bir kısım rivayetleri inceleyelim.

Esasen günün belli saatlerine dağıtılmış olan beş vakit namaz mümine ana hatlarıyla bir günlük program ve zaman dağıtımı vermekte ise de Hz. Peygamber'in hayatında daha da teferruatlı bir program görebilmekteyiz.

1- Rivayetler güneş battıktan sonra geri kalan günlük "dünya işini" bıraktığını⁴⁰¹ haber verir. Fakat bu kesin olarak istirahata çekildiğini ifade etmez. Zira yatsı namazından önce uyumayı, yatsıdan sonra da yatmayıp sohbet etmeyi hoş karşılamazdı.⁴⁰² Yatsıyı müteakip eve çekildikten sonra gece vaktini üç kısma ayırırdı: Bir kısmını ibadetle geçirir, bir kısmında ehliyle meşgul olur, diğer kısmında da uyurdu.⁴⁰³ Yattığı odada biri abdest, biri içme, biri de misvak için olmak üzere ağızları kapalı üç kap bulunurdu.⁴⁰⁴ Uyumadan önce her seferinde gözlerine sürme çeker,⁴⁰⁵ dişlerini misvaklardı. Keza gece uyanınca⁴⁰⁶ veya sabahleyin kalkınca⁴⁰⁷ da ilk yaptığı iş dişlerini misvaklamakdı.

178 2- Sabah namazından sonra yatmayı bütün Müslümanlara nehyeden Resûlullâh kendisi güneş doğuncaya kadar mescitte kalır, Ashâbıyla sohbet ederdi. Bu sırada cahiliye (devrinde câri gayr-i dînî) sohbetler yapılır, şiir

⁴⁰¹ *Müstedrek* 3/461.

⁴⁰² T. Ahvazi 1/511; Dârimî 1/273 (1436. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 1/315.

⁴⁰³ *Mecmau'z-Zevâid* 8/274.

⁴⁰⁴ *Müstedrek* 4/141 (Sh.); İbn Mâce, *Taharet* 30 (1/129, 361. H.).

⁴⁰⁵ *Müstedrek* 4/403.

⁴⁰⁶ Nesâî, *Kıyâmu'l-Leyl* 10 (3/212).

⁴⁰⁷ *Feyzu'l-Kadîr* 5/190.

okunurdu. (Neşeli geçen bu saatlerde) Ashâb güler, Hz. Peygamber tebesüm ederdi.⁴⁰⁸ Bu sohbet sırasında karşılıklı rüyalar da anlatılırdı.⁴⁰⁹

3- Rivayetler, Hz. Peygamber'e yapılan ziyaretlerin belli bir disipline tâbi olduğunu göstermektedir. Hz. Hafsa bazı saatlerde Hz. Peygamber'in huzuruna kimsenin girmesine müsaade edilmediğini⁴¹⁰ -ve hatta zevcesi olmasına rağmen- kendisinin bile girmediğini⁴¹¹ belirtir. Hz. Ali biri gece biri gündüz olmak üzere huzura iki defa girişi olduğunu söyler.⁴¹²

4- Keza, kendi ziyaretleri de muayyen saatlere bağlıdır. Hz. Ebû Bekir'i mutad olarak her gün aynı saatlerde bir sabah, bir de akşam vakti olmak üzere iki defa ziyaret etmektedir.⁴¹³ Bu düzen fevkalade bir durum zuhur etmedikçe bozulmamaktadır. Nitekim Hicret'e karar verip, bunu bildirmek üzere aniden Ebû Bekir'e uğrayınca bu geliş hayretle karşılanmış, "âdeti olmayan bir saatte" geldiği rivayetlerde belirtilmiştir.⁴¹⁴

Hanımlarını da "gece olsun, gündüz olsun"⁴¹⁵ belli saatlerde ve muayyen müddet içerisinde ziyaret etmektedir. Bu ziyaretler devrî olarak sabah namazını müteakip Ashâbla olan sohbetinden ve ikindi namazlarından sonra vâki olmaktadır.⁴¹⁶ İlâya,⁴¹⁷ karar verdiği gün sabah namazından sonra, mezkûr sohbeti ve hanımlarına olan ziyareti terk ederek meşrûbe denen husûsî hücreye çekildiğini gören Ashâb'ım nahoş bir durum olduğunu tahmin ederek telaşlandığını, hattâ Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in hanımlarını boşadığı endişesine kapılarak kızı Hz. Hâfsa'ya koştüğünü görmekteyiz.⁴¹⁸

Keza bir gün ikindi namazından sonraki ziyaretlerinden birinde Hz. Hâfsa'nın yanında alışılan normal müddetten fazla kalmış, ayrılması gecik-

⁴⁰⁸ Nesâî, *Schv* 98 (3/80-81).

⁴⁰⁹ Müslim, *Rü'yâ* 23 (4/1781, 2275. H.).

⁴¹⁰ *Fethu'l-Bârî* 3/301.

⁴¹¹ *Fethu'l-Bârî* 3/293.

⁴¹² Nesâî, *Schv* 17 (3/12).

⁴¹³ *Fethu'l-Bârî* 13/110.

⁴¹⁴ *Fethu'l-Bârî* 8/235; 12/388.

⁴¹⁵ *Fethu'l-Bârî* 1/392.

⁴¹⁶ *Fethu'l-Bârî* 11/229.

⁴¹⁷ İlâ Hâdisesi: Bâzı ailevî sebeplerle Hz. Peygamber'in hanımlarından bir ay ayrı yaşaması.

⁴¹⁸ Müslim, *Talâk* 30-31 (2/1105-1108, 1479. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 5/8-9.

mişti. Bu, diğer hanımlarının nazarlarından kaçmayarak kıskançlık damarlarının uyanmasına ve onları bu gecikmenin “sebebi” hususunda taharriye sevk etmiştir.⁴¹⁹

Bütün bu misaller Hz. Peygamber’in günlük hayatında çok dakik bir programa göre hareket ettiğini göstermekte, belli saatlerde belli müddet içerisinde muayyen işler yaptığını kesin bir şekilde ifade etmektedir.

Çocuklarına gelinece, onlar için de aynı şekilde titiz bir program uyguladığını ve bu programın devamlı kontrol ve takip edildiğini gösteren rivayetler vardır.

1- *Sabah kalkışı*: Temyiz devresine girilince alıştırmak kasdiyle namazın, çocuğa emredileceğini görmüştük. Mezkûr hadisin şerhinde âlimler, namazın emredilmesiyle, namaza müteallik farz vacip ve nevâfil nevinden ne varsa hepsinin öğretilmesinin gerektiğini ifâde ederler. Buradan sabah namazı vaktinde çocukların uyandırılacağı anlaşılır. Nitekim bazı rivayetlerde, sabah namazında Hz. Peygamber’in ilk rekâtta uzun bir süre okumasına rağmen, ikinci rekati çocuk ağlaması sebebiyle kısa kestğini görmüştük ki bu, onların sabah namazı sırasında uyandırılıp mescide bile getirildiklerini gösterir.⁴²⁰ Hatta teyzesi Meymûne’yi ziyaret maksadıyla Hz. Peygamber’in yanında gecelediği sırada, gece kalkarak Hz. Peygamberle teheccüd kıldığını anlatan çocuk yaşta İbn Abbâs’ın rivayetine⁴²¹ dayanarak, temyiz yaşındaki çocukların gece namazına bile kalkmalarına müsamaha edilebileceği anlaşılır. Gece uykusunun ölçülü olmasını ifade zımında Hz. Peygamber: Davud’un oğlu Süleyman’ın annesi, Süleyman’a: “Oğulcuğum, geceleyin fazla uyuma (Zira bu uyku) kişiyi kıyamet günü fakir bırakır” dediğini rivayet eder.⁴²²

2- *Gündüz vakti*: Kesinlik ifade etmemekle beraber, sabah namazı için kalkan çocukların kerahet vakti çıkıncaya kadar uyumalarına müsaade edilmediği söylenebilir. Bundan sonra bir müddet uyumaya terk edilebileceği gibi, daha kuvvetli ihtimalle günlük meşgalenin hazırlığına da başla-

⁴¹⁹ *Fethu’l-Bârî* 11/229; *Şerhu Müslim* 10/73-76.

⁴²⁰ Bak. s. 167.

⁴²¹ Müslim, *Müsâfirûn* 181-199 (1/525-532, 763. H.).

⁴²² İbn Mâce, *İkametu’s-Salât* 174 (1/422, 1332. H.).

tılabılır. Bu meşgale duruma göre hizmet, talîm, tedrîb, oyun vs. olabilir. 180 Her hâlükârda sabah yemeği yapılacak hazırlıkların başında gelmelidir.

Çocuğun günlük meşgaleleri meyânında arkadaşlarıyla bir araya gelmek, sokağa çıkıp oynamak vs. de mühim bir yer alır. Bu arada yapabileceği bazı küçük hizmetlere koşmak, ziyaretlere yollamak da caiz ve mümkündür. Bütün bunlar öğleden evvel olabileceği gibi öğleden sonra da olabilir.

Şu rivayet kuşluktan sonra çocukların oyun için dışarı salınmakla beraber, öğlenin şiddetli sıcağı çökmezden önce eve dönmeleri gerektiğini ve çok sıcak saatlerde evde bulunmaları icap ettiğini göstermektedir: Hz. Fâtıma anlatıyor: Hz. Peygamber bir gün bana gelip: “Evlatlarım neredeler?” diye (Hasan ve Hüseyin’i) sordu. (Babaları) Ali götürdü dedim. Resûlullâh aramaya başladı ve bir meşrûbede oynar buldu. Yanlarında da bir miktar hurma vardı. “Ey Ali, hararet çökmeden çocuklarımı geri getir-meyecek misin? dedi”⁴²³

Öğle zamanı yemek ve kaylûle (öğle uykusu) vaktidir.⁴²⁴

İkinci namazı vakti tekrar evde veya camide çocuğun görünmesi vaktidir.

Güneşin batmasından önce çocuk evine dönmeli ve iyice kararınca-yaya kadar dışarı çıkmamalıdır: “Güneş batıp⁴²⁵ akşam karanlığı çöktükten sonra alaca karanlık kayboluncaya kadar⁴²⁶ çocuklarınızı (ve hayvanla-rınızı)⁴²⁷ dışarı salmayınız. Zira bu saatte şeytanlar⁴²⁸ ortalığa süratle yayılır. Gecedden bir müddet geçince onları serbest bırakın.”⁴²⁹ Esasen

⁴²³ *Müstedrek* 3/165 (Zy).

⁴²⁴ Bâzı ahlak ve terbiye kitaplarımız (*Kınalızâde* 2/34; *İhyâ* 3/73; İbnü’l-Hâcc, a.g.e. 2/312) tenbel kılacağı gerekçesiyle çocuğu gündüz uyutmamayı tavsiye eder. Hâlbuki sünnette öğle uykusunun ehemmiyetli bir yeri olduğunu görürüz, İbn Mâce’de; “Gece kalkmayı kolaylaştırmak için kaylûle yapın” *Siyâm* 22 (1/540, 1690. H.) denir. Rivayetler, Hz. Peygamber’in askerî hareket sırasında bile kaylûleyi ihmal etmediğini göstermektedir, Müslim, *Fedâil* 13 (4/1786, 843. H.); *Müsned* 3/311; *T. Ahvezî* 3/63. Kaylûleden çocuğun nehyine dair herhangi bir nassa rastlamadık.

⁴²⁵ *Mecmau’z-Zevâid* 8/111.

⁴²⁶ *Feyzu’l-Kadîr* 1/180.

⁴²⁷ *Şerhu Müslim* 13/186.

⁴²⁸ *Fethu’l-Bârî* 12/191; *Edebu’l-Müfred* s. 422 (1231. H.). Bâzı rivayetlerde cinler tabiri yer alır, bak. *Feyzu’l-Kadîr* 5, 8.

⁴²⁹ Bak. *Şerhu Müslim* 13/184; Ebû Avâne, 5/333.

181 Hz. Peygamber büyükler için de akşam karanlığından sonra -Cenâb-ı Hakkın ortalığa yayılan mahlûkatı sebebiyle- dışarı az çıkmayı tavsiye etmekte⁴³⁰ ve hattâ tam karanlık çöktükten sonra gece sohbetlerinden kaçınmayı talep etmektedir.⁴³¹

Yeri gelmişken belirtelim ki, bir başka yerde⁴³² genişçe belirttiğimiz üzere Hz. Peygamber'in tebliğinde çeşitli maksatları mutazammun bir yasak için çoğu kere tek sebep zikredilmektedir: Şeytan. Herhangi bir emir veya nehyde bulunulduktâ muhataptan gerçek sebebin gizlenilmesini Dihlevî, istenen te'sîri husule getirmeyi amaçlayan bir siyaset olarak tavsif eder.⁴³³ Şarihler⁴³⁴ "şeytan kelimesinin kötü şeyi ifade etmek üzere hadîslerde sıkça kullanıldığını, Kur'ân'da da birkaç yerde⁴³⁵ bu mânâda kullanıldığını söylerler.

Bu yasak bize terbiyecilerin, çocukların karanlıktan korktuklarına dâir olan ihbarlarını ve birçok ruhî bozuklukların menşei olan korkaklığı alışkanlık hâline getirmemeleri için onları korkutacak esbabın kaldırılması hususundaki tavsiyelerini hatırlatmaktadır.⁴³⁶

Şu hâlde, akşam-yatsı arası dışarı salınmayacak olan çocuklar(dan temyiz devresinde olanlar) yatsı namazına kadar da yatırılmayacak. Bu sonuncu prensibi Hz. Peygamber'in bir gün yatsı namazını tehîr etmesi üzerine Hz. Ömer'in: "Yâ Resûlallâh, kadınlar ve çocuklar uyudu (...)" sözünden anlıyoruz.⁴³⁷

*Murakabe*ye *geline*; yukarıda belirttiğimiz günlük program uygulanmasında titizlik gösterildiğini, çocuğun eve giriş ve çıkışlarının bazı tahditlere tâbi tutulduğunu, eğlencede olsun verilen vazifelerde olsun belli

⁴³⁰ *Edebu'l-Müfred*, s. 322 (1233-35. Hl.).

⁴³¹ *Müstedrek* 4/284 (M.).

⁴³² Doktora tezimiz, *Les Methodes de l'Enseignement du Prophete*, p. 362-73; Tercümesi için bkz. *Peygamberimizin Tebliğ Metodları* 315-323.

⁴³³ Dihlevî, *Hüccetullâh* 1/215.

⁴³⁴ Gazzâlî, *İhyâ* 3/25; Suyûtî, *Şerhu'n-Nesai* 1/67, 3/205; Sîndî, *Hâşiyetu's-Sîndî Ale'n-Nesâi* 1/67.

⁴³⁵ Bkz. Sâd, 38/41; Kehf, 12/63; Yûsuf, 12/42; Kasas, 28/15; Saffât, 37/64-65.

⁴³⁶ S. İrez, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, s. 97-100, M. E. B. Yayınları, İstanbul, 1970.

⁴³⁷ Bak. İbn Mâce, *Salât* 12 (1/829, 701-703. Hl.) Daha önce de temas ettik s. 135.

bir murakabeye takibe tâbi tutulduğunu bize gösteren bâzı rivayetler mevcuttur.

Enes'ten gelen şu rivayet eve dönüş zamanında gecikme vâki olduğu takdirde hesaba çekildiğini göstermektedir. Der ki: “Biz çocuklar yolda oynarken Resûlullâh aleyhisselâm yanımıza geldi. Selâm verdikten sonra beni bir işine yolladı. Kendisi de yola (bir duvarın gölgesine⁴³⁸ oturup, dönünceye kadar beni beklemeye koyuldu. Bu sebeple o gün eve geciktim ve her zaman dönmekte olduğum mutad vakitten daha sonra döndüm⁴³⁹). Eve varınca (annem) Ümmü Süleym: “Niye geç kaldın?” diye sordu. “Resûlullâh bir işe yollamıştı.” dedim. Tekrar: “O iş de ne idi?” dedi (...)⁴⁴⁰

Bu cümleden olarak çocuklara verilen hizmetlerin de zamanında ve tam olarak yapılması için takip edildiği, aksi takdirde sual edildiği görülmektedir: Enes, Hz. Peygamber'in kendisini bir işe yolladığını, fakat “gitmeyeceğim” diyerek evden ayrıldığını, giderken yolda oynamakta olan çocuklara rastlayıp (onlara takılıp kaldığını) anlatır, devamla: “(...) aniden Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) arkamdan gelip ensemden tutmuştu. Dönüp ona baktım, gülüyordu. “Ey Enescik, sana emrettiğim yere git” dedi. “Pekâlâ, gidiyorum. Yâ Resûlallâh” dedim (...)⁴⁴¹ Nu'mân İbn Beşîr'in rivayeti bu hususta daha ikna edici: Hz. Peygamber'e Tâif üzümünden bir miktar hediye gelmişti. Beni çağırarak: “Şu salkımı al, annene götür” dedi. Aldım, fakat yolda giderken yedim bitirdim. Birkaç gün sonra (beni görünce sordu): “Salkımı ne yaptın, annene ulaştırdın mı?” hayır, dedim. Bunun üzerine beni guder (vefasız)⁴⁴² diye tesmiye etti⁴⁴³

Son olarak bir noktayı belirtmede fayda var. Çocukların bazı tahdîdlerle tâbi kılınıp, murakabe edildiklerini belirtmekle onların dâima büyüklerin nezâreti altında tutulup, yalnız başlarına bırakılmadıklarını söylemek istemiyoruz. Oyun bahsinde de belirtildiği üzere, oyun saatlerinde arkadaşla-

⁴³⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb* 137 (4/332, 5202. H.).

⁴³⁹ *Metâlibü'l-Âliye* 2/440 (Sh).

⁴⁴⁰ *Edebu'l-Müfred*, s. 389 (1139. H.); Ebû Avâne 5/469.

⁴⁴¹ *Avnu'l-Ma'bûd* 13/127.

⁴⁴² Guder: Verilen sözü tutmamak, ism-i faili gâdir gelir (*Mu'cemu'l-Vasît*, G. D. R. maddesi), dilimizdeki gaddar bu kökten gelmektedir.

⁴⁴³ İbn Mâce, *Et'ime* 61 (2/1117, 3368, H.).

183 rıyla sokakta oynamaya bırakıldıkları bir vakiadır. Hatta bir rivayette Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'in kaybolduğuna şahit olmuştuk. Kayıp haberi kendisine ulaşınca Hz. Peygamber "kalkın oğullarımı arayın" emreder. Kendisi dâhil herkes bir cihete koşar. Neticede çocukları, bir dağın eteğinde birbirlerine sarılmış olarak, karşılarında da kuyruğu üzerine dikilen ağız açık bir yılan olduğu hâlde bizzat kendisi bulur. Onları ayırır, yüzlerini okşar, birer omzuna bindirerek eve getirir.⁴⁴⁴

Bu anlatılanlardan şu hususlar anlaşılmaktadır:

- 1- Çocuklara karşı şefkatli, anlayışlı ve müsamahakâr olmak, onların arzularına alâka göstermek,
- 2- Çeşitli vasıtalarla başvurarak onlarla haşır-neşir olmak,
- 3- Çocuklar arasında tam bir adalet gütmek,
- 4- Çocukların zamanını disipline etmek ve günlük programı takip etmek.

2. Aile Dışı Büyüklerle Temas

Çocuğun içtimaîleşmesinde mühim hususlardan biri de aile dışındaki büyüklerle temasıdır. Zira bülûğ öncesi devirde terbiyenin esâsı, çocuğun ilerde karşılaşacağı bütün içtimaî tezahürlere önceden alıştırılmasıdır. Bu sebeple aile dışındaki büyüklerle karşılaşması, çocuğun farklı tecrübe, farklı meslek, farklı halet-i ruhiye sahiplerini tanıması, onlardan bilgi, görgü alması, çeşitli durumlara karşı geliştireceği aksülamelleri kazanması, kısaca hayatı her yönüyle öğrenmesi gerekmektedir. Bu, onun kuvve hâlinde olan çeşitli kabiliyetlerinin inkişafına ve gelişmesine imkân verecektir. Hayatı en iyi öğrenme vasıtası, bizzat içine girmek, her safhasını, her yönünü fiilen yaşamaktır, okumak veya nasihat dinlemekle hayat öğrenilmez.

Hz. Peygamberin çocuklarla ilgili sünnetinden bu anlaşılmaktadır. Zira bazı misallerde görüleceği üzere Devr-i Saadette çocuklar, içtimaî hayatın her çeşit tezahürlerine, bir başka deyişle, mihrakını büyüklerin teşkil ettiği dînî, gayr-i dînî, bütün faaliyetlere ve bütün cemâatlere katılmışlardır, katılmaya teşvik edilmişlerdir. Bu hususun anlaşılmasında önce,

⁴⁴⁴ *Kenzu'l-Ummâl* 16/271.

çocuğu aile hârici büyükler ve hayâtın çeşitli veçheleriyle karşılaşmada en müessir vâsıta olan hizmetlenmeden bahsedip, bilâhare, düğün, bayram, ziyafet gibi cemâatlere katılmalarını göstereceğiz.

a) Hizmetlenme

Hizmet, çocukta şahsiyetin gelişmesinde rol oynayan mühim unsurlardan biri kabul edilmiştir. Bilhassa “en başarılı olacağı” hizmet ve mesuliyetlerin küçük yaşlardan itibaren çocuğa verilmesi çocukta, “kendine güven hissinin gelişmesi için”⁴⁴⁵ bir zarurettir. Çocuk böylece o işlere karşı bilgi ve maharetini tedricen artıracaktır. Çocuğa verilen hizmetin ehemmiyetini batıda ilk defa, 1899 yılında İngiliz generali Robert Baden Powell, Afrikalı bir kavim olan Boer’lerle yaptığı savaş sırasında anlamıştır. Boer’ler çocuklarını savaşa müteallik birçok işlerde izci olarak kullanıyorlardı. Onlar da küçük olmalarına rağmen bu işleri başarı ile yürütüyorlardı. Baden Powell, bu müşahedesinden mülhem olarak çocukları posta, emirberlik, bekçilik vs. vazifelerde kullandı.⁴⁴⁶ Bundan sonra çocukları küçükten bu hizmetlerde daha şuurulu ve sistemli olarak yetiştirmeyi hedef edinen izcilik hareketi bütün dünyaya yayıldı.

184

Çocukların hizmetlenme ve istihdamı hususunda sünnette örnek çoktur. Enes, Hz. Peygamber’in devamlı emrinde olmakla beraber yegâne hizmetçisi değildir. Birçok işleri için Ensârdan yirmi gencin (şâbb) tahsis edildiğini Bezzâr’ın⁴⁴⁷ bir tahrircinden öğreniyoruz. Hz. Enes bunları bir başka rivayetinde ismen tâdâd eder.⁴⁴⁸ Fakat bizim konumuz için daha mühim olanı bütün Ensâr çocuklarının sırayla hizmetine geldiklerine dâir olan rivayettir.⁴⁴⁹ Kadın, erkek, yaşlı, genç, yerli, yabancı... Her gruba mensup kimselerin uğrak yeri olan Resûlullâh’ın evinde çocuklara hizmet imkânını sağlamakla, onlara büyüklerle temas için en iyi ortam hazırlanmış oluyordu.

Yine Enes’ten gelen bir rivayette sefer sırasında bile Resûlullâh’ın,

⁴⁴⁵ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 30.

⁴⁴⁶ Bak. İ. H. Baltacıoğlu, *Husûsî Tedrîs Usulleri*, s. 41-42, İstanbul 1930.

⁴⁴⁷ Bezzâr 22/b.

⁴⁴⁸ İbn Seyyidi’n-Nâs el-Ya’merî, *Uyûnu’l-Eser*, Yzm. Bayezid, Nu: 1194, 352/b.

⁴⁴⁹ *Müstedrek* 3/131 (Zy.).

kendisine hizmet etmek üzere çocuk arattığını öğreniyoruz. Burada, Ebû Talha'ya: "Bana Hayber'e giderken hizmet etmek üzere çocuklarınızdan birini te'mîn et" der.⁴⁵⁰ O da Enes'i verir. Enes, bütün sefer boyunca konakladıkları her yerde, Hz. Peygamber'e hizmet eder.

185 Çocuklara tevdi edilen hizmetler her seferinde ayakkabıyı gözetmek,⁴⁵¹ abdest için leğen ibrik taşımak,⁴⁵² içecek dağıtmak⁴⁵³ vs. nevinden küçük ve şahsî hizmetler olmayıp "Sır olarak saklanması icâbeden", "mektup taşımak"⁴⁵⁴ gibi daha ciddî hizmetler de vardı. Nitekim daha önce zikri geçtiği üzere, eve geciken Enes'e annesi "Niçin geç kaldın?" diye sorunca: "Resûlullâh, beni sır olan bir hacetine yollamıştı" cevabını verir. Annesi de: "Resûlullâh'ın sırrını faş etme", der.⁴⁵⁵

Henüz çocuk yaşında iken cereyan ettiği tasrîh edilen bir hâdisede Enes, Resûlullâh'a kapıcılık hizmeti görmektedir: "(...) Ben Resûlullâh'a hizmet ederken Ümmü Eymen kızartılmış bir kuş getirdi. Resûlullâh'ın önüne koydu (...) Resûlullâh: "Yâ Rabbî, bana ve sana en sevgili kulunu gönder, benimle o da yesin" dedi. Az sonra kapı vuruldu. Resûlullâh "Ey Enes kapıya bak kim gelmiş" dedi. Ben: "Yâ Rabbî onu Ensâr'dan biri yap" dedim. Gidip kapıyı açtım. Gelen Alî idi. Resûlullâh'ın husûsî bir meşguliyeti var" deyip içeri döndüm. Derken yine kapı vuruldu (...)” aynı durum üç sefer tekerrür eder. Her seferinde kapıyı vuran Hz. Alî'dir. Nihayet, Enes, üçüncü seferin sonunda Hz. Alî'yi içeri alır.⁴⁵⁶

Konuya girerken terbiye noktasından ehemmiyetini belirttiğimiz çocuğun ufak işlerde istihdamına sünnette de bu kadar misâl bulduktan

⁴⁵⁰ Buhârî, *Cihâd* 74 (4/43).

⁴⁵¹ Taberânî, *Mu'cemus-Sâgîr* 2/143.

⁴⁵² Buhârî, *Vudû* 16 (1/50); Müslim, *Taharet* 68-71 (1/227, 270-71. Hl.).

⁴⁵³ Buhârî, *Eşribe* 21 (7/144); *Müsned* 6/358 (*Müsned*'in rivayetinde kız çocuklarının da gazveye katılıp su dağıtma, yara sarma hizmetlerini ifa ettiklerini görmekteyiz); Ebû Ya'lâ 163/a; *Şerhu Müslim* 13/150.

⁴⁵⁴ Ebû Dâvûd, *Edeb* 137 (4/352. 5203. Hl.).

⁴⁵⁵ Ebû Avâne 5/468; *Edebu'l-Müfred*, s. 389 (1139. Hl.).

⁴⁵⁶ *Müstedrek* 3/131-132; Zehebî'nin işaret ettiği, senetteki zaaf da, henüz çocukluk devresinde olan bir kimsenin bu kadar ince düşünüp düşünemeyeceği hususundaki tereddüdümüzü takviye etmektedir. Ancak, rivayetlerde "zekî bir çocuk" olarak tavsif edilen (Müslim, *Fedâil* 52 (4/1804, 2309. Hl.) Enes'in böyle hareket edebileceği de ihtimâlden uzak değilse de bu davranış, sûi edeble de tevîl edilebilir.

sonra “Sekiz yaşından berû sabinin hizmeti dahî helâl değildir, meselâ su getirmek gibi ve gayri gibi, meğer kim alım satım idrâk eder ola ve eğer idrâk etmezse hizmet ettiği helâl olmaz (...)”⁴⁵⁷ gibi mutlak ve izahsız ifâdeleri dînin ruhuna tamamen uygun bulmaya imkân yoktur.

b) İçtimaî Merasimlere İştirak

Çocukların cemiyetle karışıp kaynaşmasını sağlayan diğer bir imkân bayram, düğün, sünnet düğünü, karşılama merasimi, ziyafet vb. çeşitli vesilelerle tertiplenen şenlikler ve içtimaî tezahürlerdir. Çocukların bunlara da iştiraki için Hz. Peygamber’in teşviklerine rastlamaktayız.

Bayram ve düğün: Bunların meşruiyeti ve çocukların bunlara katılmalarının tecvizine dâir rivayetler mevcuttur. Ezcümle, İbn Abbas, Hz. Peygamberle ramazan ve kurban bayramına çıkıp, musallada namaz kıldıklarını rivayet etmektedir ki Buhârî bu hadîsi خروج الصبيان إلى المصلى (Çocukların Musallaya çıkmaları) başlığıyla sunar.⁴⁵⁸ Keza düğünden dönen çocuk ve kadınları görünce sevgisini izhâr edip iltifatta bulunduğunu daha önce de zikretmiştik ki, bu da bize çocukların düğün eğlentilerine katılmaları için şer’i cevazı ifâde eder. Sefer dönüşleri çocuklar tarafından karşılandığı, onlardan bazılarını bineğine aldığı da daha önce zikredilmişti. Ancak şunu ilâve edelim ki Abdullah İbn Zübeyir’in Müsned’deki rivayetinden bu istikbal keyfiyetinin ârizî ve tesadüfî olmayıp, mûtâd olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁵⁹ Diğer taraftan bu karşılamayı aslında büyüklerin yaptığı, ancak aralarında çocukların da bulunduğu belirtilmektedir. Tebük seferi dönüşünde Hz. Peygamber, Seniyyetü’l-Vedâ’da bu şekilde karşılanmıştır.⁴⁶⁰

186

Hz. Peygamberin “(...) Kim çocukları bayram günü tezyin ederse Allah da onu son arz günü (kıyamet) tezyîn eder” buyurması yukarıda sayılan fırsatlarda çocukların kılık kıyafet vs. bakımlardan husûsî bir itinâyâ mazhar edilmesini teşvik etmektedir.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ *Âdâb-ı Menâzil* 67/a.

⁴⁵⁸ Buhârî, *İydeyn* 16 (2/26). Keza 18. bâb.

⁴⁵⁹ *Müsned* 4, 5.

⁴⁶⁰ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 54 (3/90, 2779. H.).

⁴⁶¹ *Deylemî* 2/111/a.

Ziyâfete iştirak: Çocukların, içtimaî tezahürlerden biri olan ziyafetlere Resûlullâh devrinde katıldığına dâir de rivayetler mevcuttur. Bunlardan birinde Enes'in Hz. Peygamber'le birlikte bir terzinin ziyafetine katıldığını görüyoruz.⁴⁶² Buhârî'nin bir tahrîcinde⁴⁶³ henüz çocuk olduğu belirtilen Enes, ziyafette Hz. Peygamberin etten ziyade kabağı tercih ettiğini bildirmektedir. (Hadîsin Mâlik İbn Enes tarafından kitâbu'n-Nikâh bölümünde tahrîc edilmesi, ziyafetin bir düğün daveti olması ihtimâlini kuvvetlendirmektedir). Daha önce bir başka vesileyle Hz. Peygamberin torunu Hüseyin'in de bir ziyafete götürülmek maksadıyla sokakta oynarken arkadaşlarından ayrılarak bizzat Hz. Peygamber tarafından yakalandığını zikretmiştik.⁴⁶⁴

c) İkrâm

Sünnette dikkati çeken bir husus, Allah Rasûlü'nün çocuklara karşı ikrâm-kâr oluşudur. Çocukların kalplerini hoş kılıp büyüklerle olan münasebetlerine canlılık ve kuvvet kazandıracak, çocuklara sevilme hissini verecek olan bu davranışın terbiyevî sebebinin Hz. Peygamber'in Hz. Âişe'ye olan şu tavsiyesi vazîh olarak göstermektedir: “Komşunun çocuğu yanına gelince eline bir şey sıkıştır. Zira bu (davranış), meveddeti celbeder”⁴⁶⁵ Ayrıca: “Çocuklarınıza ikram edin, terbiyelerini güzel yapın”⁴⁶⁶ emri de ikramla terbiyenin güzel oluşu arasında bir irtibatın varlığını gösterir. Bir kısım hadîslerde en efdal dinarın iyâl için harcanan para olduğunu ifade etmekten⁴⁶⁷ başka, Ebû Kılâbe'nin ifadesiyle iyâlin de küçük olanları takdîm edilmektedir.⁴⁶⁸

Hz. Peygamberin çocuklara sevgi, müsamaha gibi yollarla manevî ik-

⁴⁶² Buhârî, *Er'ime* 36 (7/101); Ebû Dâvûd, *Er'ime* 22 (3/350, 3782. H.); Tirmizî, *Er'ime* 41 (6, 132, 1851. H.).

⁴⁶³ Buhârî, *Er'ime* 38 (7/101).

⁴⁶⁴ Bak. s. 160.

⁴⁶⁵ Deylemî 2/390/b; *Metâlibü'l-Âliye* 3/5 (2715. H.) (Zy).

⁴⁶⁶ İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1211, 3671. H.). Buradaki ikramın mânevi olduğu kadar maddî olacağı da bedîhidir.

⁴⁶⁷ Bak. Müslim, *Zekât* 39 (2/692, 935. H.); *Edebu'l-Müfred*, s. 283 (751. H.); İbn Mâce, *Cihâd* 4 (2/922, 2780. H.); *Müsned* 5/277.

⁴⁶⁸ *Edebu'l-Müfred*, s. 262 (748. H.); Müslim, *Zekât* 38 (2/692, 994. H.).

ramını önceki sayfalarda görmüş bulunuyoruz. Maddî ikramlarına da bazı misâller verelim. Hz. Âişe, Necâşî'nin hediye ettiği altın yüzüğü torunu Ümâme'yi çağırıp ona vererek: "Yavrum bunu takın" dediğini bildirir.⁴⁶⁹ Rübeyyi' bint Mu'avviz da şunu anlatır: "Amcam beni Hz. Resûlullâh'a (taze hurma salkımıyla⁴⁷⁰) yollamıştı. Huzuruna çıktım, yanında Sâhibu'l-Bahreyn'in kendisine hediye etmiş olduğu zînetler vardı. Onlardan bir avuç dolusu alarak: "Yavrum şu senin (nasibin al) dedi (...)."⁴⁷¹ Ömer İbn Ebî Seleme de bir keresinde Hz. Peygamber'in huzuruna çıktığını, o sırada önünde kurulmuş olan sofraya "Oğlum yanaş (...)" diyerek oturtuğunu anlatır.⁴⁷² es-Sâib İbn Yezîd de bir grup çocukla, hurma yemekte olan Resûlullâh'ın huzuruna girdikleri zaman hepsine birer avuç hurma vererek başlarını okşadığını anlatır.⁴⁷³

Hz. Peygamber'in çocuklara ikramını gösteren diğer bir kısım rivayetler turfanda meyve ile ilgili. Rivayetler, Hz. Peygamber'e yılın ilk turfanda meyvesi veya her şeyin turfandası⁴⁷⁴ geldiği zaman (dua edip⁴⁷⁵) onu öptüğünü veya (önce üç defa sağ, sonra da üç defa sol⁴⁷⁶ gözüne sürdüğünü sonra da cemaatte hazır bulunanların en küçüğüne verdiğini ifade etmektedir.⁴⁷⁷ Nevevî: "Bu davranışta Resûlullâh'ın (...) çocuklara olan kemâl mertebesindeki şefkat ve merhametini görmekteyiz (...) Bu ikramı çocuklara yapması onların ikrama daha çok müştak, daha ziyade hırs sahibi olmalarındandır" der.⁴⁷⁸ Kendisine verilen üç hurmadan⁴⁷⁹ payına düşen üçüncüyü de beraberindeki iki çocuğa yarımsar ikram eden

188

⁴⁶⁹ İbn Mâce, *Libâs* 40 (2/1202, 3644. H.)

⁴⁷⁰ *Müsned* 6/359.

⁴⁷¹ *Metâlibü'l-Âliye* 4/27 (3867. H.).

⁴⁷² Buhârî, *Er'ime* 2 (7/88); Tirmizî, *Er'ime* 47 (6/136, 1858. H.); Ebû Dâvûd, *Er'ime* 19 (3/349, 3777. H.).

⁴⁷³ *Mecmau'z-Zevâid*, s. 15 (Ricalde yer olan İshâk İbn Yahya metruk ise de hadisin mânâsı önceki rivayetlerle şâhitlenmiş olmaktadır.).

⁴⁷⁴ Hâkîmu't-Tirmizî, a.g.e. s. 133.

⁴⁷⁵ Tirmizî, *Daavât* 55 (9/144, 3450. H.).

⁴⁷⁶ Hâkîmu't-Tirmizî, a.g.e. s. 133.

⁴⁷⁷ Bak. Muvatta; *Medine* 2 (2/220): Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* 2/11; *Mecmau'z-Zevâid* 5/39; *Feyzu'l-Kadîr* 5/89.

⁴⁷⁸ *Şerhu Müslim* 9/146.

⁴⁷⁹ Taberânî'nin tahririnde (*Sağîr* 2/47) Hurmayı veren Hz. Peygamberdir.

kadın için: “Çocuklarını sırtlarında taşıyıp, göğüslerinden emdiren, onlara karşı müşfik davranan (şu kadınlar) bir de kocalarına (eziyet) vermese-ler, namazlarını kılanlar cennetlidir”,⁴⁸⁰ “Bu hareketiyle cennetlik oldu”,⁴⁸¹ “Çocuklarına gösterdiği merhameti sebebiyle Allah da ona rahmet etmiştir”,⁴⁸² “Cenneti ona vâcib kılmıştır” veya “ateşten azad etmiştir”⁴⁸³ gibi sözleriyle onun bu hareketini son derece takdîr etmiş, çocuklara ikramın ehemmiyetini Müslümanlar nazarında büyütülmüştür.

İkramı ihsas: Zehebî'nin Mizânu'l-İtidâl'de kaydettiği bir rivayetten, babanın, çocuklara olan ikram ve ihsanını ihsas edip duyurması gerektiği hükmü çıkarılabilir. Yani maddî ihtiyaçlarını karşılayan kimsenin baba olduğunu çocuklar, fiilen görmelidir. Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Hz. Peygamber çarşadan dört dirhem mukabilinde bir serâvil satın alır. Ebû Hureyre eve kadar taşıyivermek için müsaade ister. Hz. Peygamber teklifi kabul etmez ve: “Eşya sahibi, eşyasını taşımaya daha çok hak sahibidir. Ancak hasta olur da bunu taşımaktan âciz olursa, o zaman bir Müslüman kardeşi yardım eder” der.⁴⁸⁴ Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'deki bir tahrîcinde de bir dirhem mukabilinde satın aldığı hurmayı eve taşıyiverme teklifinde bulunan kimseye Hz. Alî'nin: “Hayır, aile reisi (Ebu'l-İyâl) taşımaya daha çok hak sahibidir” diye reddeder.⁴⁸⁵

189 d) Büyüğü Takdim

Büyük - küçük münasebetlerinde belirtilmesi gereken bir husus aradaki ölçüdür. Hz. Peygamber bu ölçüyü; “Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize hürmet göstermeyen bizden değildir” hadisiyle⁴⁸⁶ büyüğün küçüğe karşı şefkat merhamet, müsamaha ve anlayış göstermesi, küçüğün de büyüğe karşı hürmet ve haya izhâr etmesi şeklinde tesbît eder. Hz. Peygam-

⁴⁸⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağır* 2/47.

⁴⁸¹ İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1210, 3668. H.).

⁴⁸² *Edebu'l-Müfred* 45-46 (89. H.); Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağır* 2/30.

⁴⁸³ Müslim, *Birr* 148 (4/2027, 2630. H.).

⁴⁸⁴ Zehebî, *Mizânu'l-İtidâl*, 2/564, Daru'l-Kütübi'l-Arabiyye 1963. (Abdurrahmân İbn Zey-yâd'ın tercemesinde).

⁴⁸⁵ *Edebu'l-Müfred*, s. 194 (551. H.).

⁴⁸⁶ Tirmizî, *Birr* 15 (6/170, 1920. H.), Bak. Ebû Dâvûd, *Edeb* 58 (6/286, 4943. K); *Müsned* 1/257; *Müstedrek* 1/62; *Feyzu'l-Kadîr*, s. 388.

ber bu mesele üzerinde o kadar ciddî ve ısrarla durmuştur ki, Müslümanlar bunu imanın bir şubesi olarak telâkki etmişlerdir. Nitekim Beyhakî, Şu'abu'l-Îmân'da, imânın 75. şubesi olarak "küçüklere şefkat, büyüklere hürmet"i zikreder.⁴⁸⁷

Büyüğün küçüğe göstermesi gereken şefkatten daha önce yeterince bahsettik. Burada küçüğün büyüğe karşı göstermesi gereken saygıdan bahsedeceğiz.

Terbiye-i Nebvî'de saygı da merhamet kadar ehemmiyetlidir. Merhamet küçüğün hakkı olduğu gibi saygı da büyüğün hakkıdır. Resûlullâh -küçüklerin izhâr etmesi gereken bu saygıyı çeşitli tâbirlerle mükerrer sûrette ifâde etmiştir. "Bereket büyüklerimizdedir, kim küçüklerimize merhamette, büyüklerimize iclâlde bulunmazsa (veya büyüklerimizin şerefini tanımazsa⁴⁸⁸) bizden değildir"⁴⁸⁹ "Büyüklerimize iclâli, küçüklerimize şefkati olmayan, âlimlerimizin hakkını tanımayan benim ümmetinden değildir"⁴⁹⁰ "(ilim, din ve salâh itibâriyle⁴⁹¹) bereket büyüklerledir"⁴⁹² "(...) Müslümanların büyüklerine hürmetli, küçüklerine merhametli ol, -kıyamet günü beraber olalım."⁴⁹³ "Büyük kardeşlerin küçük kardeşler üzerindeki hakkı babanın evlâd üzerindeki hakkı gibidir"⁴⁹⁴ vs. Fetih günü, Hz. Ebû Bekr, yaşlı babasını, biat etmek üzere Huzura çıkarınca Hz. Peygamber: "Keşke, ihtiyarı evinde bıraksaydın, biz ona giderdik" der.⁴⁹⁵

190

Sühreverdi, saygıda önce Allah, sonra Peygamber, sonra valideyn, sonra da meşâyihiin nazara alınması gerektiğini zikreder.⁴⁹⁶

Küçüğün büyüğe hürmetli olması, sünnette medeniyetin normal

⁴⁸⁷ Beyhakî, Şu'abu'l-Îmân 5/252/b.

⁴⁸⁸ Tirmizî, *Birr* 15 (6/170, 1921. H.).

⁴⁸⁹ *Feyzu'l-Kadîr* 3/220 (Zy).

⁴⁹⁰ *Müsned* 5, 323 (Heysemî, senede 'hasen' der (*Mecmau'z-Zevâid* 1/127).

⁴⁹¹ Nûru'd-Dîn Ali İbn Ahmed, *es-Sirâcu'l-Münîr Şerhu Câmi'u's-Sagîr*. Yzm. Hâlet Efendi, Nü: 93, 3/43/a.

⁴⁹² *Müstedrek* 1/62 (M.).

⁴⁹³ *Metâlibü'l-Âliye* 3, 146.

⁴⁹⁴ *Feyzu'l-Kadîr* 3/394 (Zy).

⁴⁹⁵ *Müstedrek* 3/244; *Mecmau'z-Zevâid* 6/174.

⁴⁹⁶ Sühreverdi, Şihâbü'd-Dîn Ebû Hafs Ömer İbn Muhammed, *Vasıyye*, Yzm.Mahmûd Pasa, Nu: 71/3, 52/b.

seyri için zarurî olan içtimâî ahengin bir alâmet ve göstergesi kabul edilmektedir: “Yaşından dolayı ihtiyara hürmet eden her gence Allah yaşlılığında hürmet edecek kimseler müyesser kılar.”⁴⁹⁷ Bu hadîsin muhalif mânâsı, hürmet etmeyenlerin hürmetsizlik göreceğini bildirir. Kıyametin diğer alâmetleri zımında “Büyüğe hürmet, küçüğe merhamet kalkar.”⁴⁹⁸ demekle, küçük-büyük arasındaki hürmet-merhamet münâsebetinin bozulduğu cemiyetlerde içtimâî huzurun bozulmaya yüz tutacağı, medeniyetin haleldar olacağı bildirilmektedir. Bir başka yerde⁴⁹⁹ etraflıca izah ettiğimiz üzere Teblîğ-i Nebevî’de bir kısım itikadî prensipler, izafi değer taşıyan mühim esaslar diğer tebligatın ehemmiyetini ibraz için, kendilerine müracaat edilen mefhûmlar olarak kullanılmıştır. Bunlardan biri de **kıyamet alâmetleri** mefhûmudur. Böylece Hz. Peygamber cemiyetin âhengine son derece müessir ve hattâ geçmiş medeniyetlerin yıkımına sebep olan bir kısım içtimâî bozuklukları, kıyamet alâmetleri arasında zikrederek, bunların hâsıl edeceği zarar ve yıkımların şümul ve vüs’atine dikkati çekmiştir. Bu sebeple “(...) küçüğün büyüğe karşı (saygısızlıkta) cüret sahibi olmasını” diğer bir kısım kıyamet alâmetleri zımında sayması⁵⁰⁰ mevzuumuz için ehemmiyet taşır.

Büyüklere hürmet; yemek, içmek, söz... gibi bir kısım muamelelerde onların takdîmiyle tezahür eder.

Huzeyfe, “Resûlullâh’la sofraya beraber oturduğumuz zaman, o başlamadan kimse elini yemeğe değdirmezdi” der ve sofraya acele ile sokulup herkesten önce davranan bir bedevi ile bir kız çocuğunun ellerinden Hz. Peygamber’in tuttuğunu rivayet eder.⁵⁰¹ Ashâb’a umumî tavsiye bu hususta şöyledir: “Bir sofraya kurulduğu zaman yemeğe emîru’l-kavm, o yoksa sofranın sahibi, o da yoksa cemâatin en şereflişi başlasın.”⁵⁰²

İçme için de aynı durum vâridir. Resûlullâh içilecek bir şey geldiği

⁴⁹⁷ Tirmizî, *Birr* 75 (6/228, 2023. H.).

⁴⁹⁸ *Müstedrek* 3/343 (Zy.).

⁴⁹⁹ Hz. Peygamber’in tebliğ metodları üzerine hazırladığımız doktora tezi (les Methodes de l’Enseignement du Prophete) p. 357-400.

⁵⁰⁰ *Mecmau’z-Zevâid* 7/3-25 (Zy.).

⁵⁰¹ Ebû Dâvûd, *Er’ime* 16 (3/347, 3766. H.). Bak. *Müstedrek* 4/109 (Sh.).

⁵⁰² *Feyzu’l-Kadîr* 1/452.

vakit, bir miktar içtikten sonra önce büyüğe vermeyi tercih eder ve “Büyüklerden başlayın”⁵⁰³ derdi. Sağ tarafında yer almış olan kimse küçükse ondan müsaade alarak önce büyüğe uzatırdı.⁵⁰⁴ Bir seferinde sağında İbn Abbâs solunda Hâlid İbn Velîd yer almıştı. Gelen süttten içtikten sonra yaşlılardan olan Hâlid İbn Velîd’e uzatmak üzere sağındaki İbn Abbas’tan izin ister. İbn Abbas: “Resûlullâh’ın artığına nefsim dururken başkasına terem edemem” der ve kabul etmez. Resûlullâh da İbn Abbas’a uzatır.⁵⁰⁵

Bir başka, hâdisede, böyle bir durumda Ebû Bekir dururken sütü Resûlullah’ın bir bedeviye uzatması Hz. Ömer’in itirazına sebep olur. Fakat Hz. Peygamber: “Sağ sağdır, sağdan şaşmayın” cevabını verir.⁵⁰⁶

Söz hususunda da büyük takdim edilmektedir. Buhârî’nin “*Büyüğü Tckrîm ve Söze En Büyük Olan Başlar Bâbr*”nda Abdullah İbn Sehl’in Hayber’de öldürülmesi üzerine durumu Resûlullâh’a bildirmeye gelen heyette, yaşça en küçükleri olan Abdurrahmân İbn Sehl söze başlamak isteyince Hz. Peygamber: ““Büyüğü büyükle” (Ebû Dâvûd’un bir vechinde “en büyük olan söze başlasın”⁵⁰⁷) diyerek konuşmaya mâni olur.⁵⁰⁸

Büyüğün yanında teeddüben konuşmama Ashâb arasında bir alışkanlık hâlini almış olacak ki bir gün Resûlullâh: “Müslümanın durumu o yeşil ağaca benzer ki yaprakları hiç dökülmez, bu ağaç nedir?” diye sorduğu vakit Abdullah İbn Ömer içinden “Hurma ağacı” diye geçtiği hâlde yaşça küçük olduğu için sesini çıkarmaz.⁵⁰⁹ Hiç kimse isabetli cevâp veremez. Bilahare babasına durumu anlatınca: “Keşke konuşsaydın” der.

Büyüğü takdimin ehemmiyeti şu hadîste ilâhî emirle te’yîd edilmektedir. Resûl-i Ekrem Anlatıyor: “Ben rüyamda bir misvakla dişlerimi fırçalıyordum. Biri küçük diğeri büyük iki kişi geldi. Misvakı küçüğe uzatmıştım ki derhâl bana “Büyükten başla” emri geldi. Ben de hemen misvakı büyük

⁵⁰³ *Mecmau’z-Zevâid* 5/81 (Sh.).

⁵⁰⁴ Buhârî, *Eşribe* 19 (7/144).

⁵⁰⁵ İbn Mâce, *Eşribe* 22 (2/1133, 4325. H.).

⁵⁰⁶ Buhârî *Hibe* 4 (3/202).

⁵⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Diyât* 7 (4/177, 4520. H.).

⁵⁰⁸ Buhârî, *Edeb* 89 (8/41): *Edebu’l-Müfred* 131/359. H.; Bak. Nesâi, *Kasâme* 3 (8/7); Tirmizî, *Diyât* 23 (5/107, 1422. H.).

⁵⁰⁹ Buhârî, *Edeb* 79 (8/36), 89 (8/42).

olana verdim.”⁵¹⁰ Büyüğü takdimin bir başka tezahürü camide kendini gösterir. Ön safların büyüklere terki emredilmiştir. Öyle ki büyükler safına durmuş olan çocuklardan İbn Süheyb⁵¹¹ ve Kays İbn Ubâde⁵¹² saftan çıkarıldıklarını rivayet etmektedirler.

Büyüklere tekrım olarak küçüklerin hizmet de etmeleri gerektiğine dâir Buhârî bir bâb ayırır ve orada Enes’in cemâate içecek dağıtma hizmetinden bahseder.⁵¹³

Yine Buhârî’nin bir rivayetinde büyüğün yanında, küçük olan kimse- nin, *tashihi gerekcn bir münkerc* müdahale etmemesi gerektiğı anlaşılmaktadır. Rivayette, Hz. Peygamber’in huzuruna çıkarak cinsî mevzûya müteallik şikâyette bulunan kadının ifadesini açık saçık (müstehcen) bularak edebe ve huzûr-ı Nebevî’ye yakıştıramayan bâzı Ashabın, kadına müdâhale etmesi için Hz. Ebû Bekir’i uyardığını görmekteyiz.⁵¹⁴

Hakım İbn Kays İbn Âsım, babasının, vefat sırasında kendilerine: “Allah’tan korkun, en büyüğünüzü başa geçirin (Seyyid yapın)”⁵¹⁵ diye vasiyet ettiğini anlatır ki bu rivayet de ilk Müslümanların zihninde bu terbiyenin aldığı mevkii gösterir.

Son olarak, *büyük tâbiri ile kastedilen şeyin* ne olduğunu belirtelim. Bu tâbirle ilk hatıra gelen yaşça büyüklüktür. Verilen misallerde de çoğukere yaşça büyüklük karşımıza çıkmaktadır. Ancak birçok durumlarda yaşın nazara alınmadığı da bir vakiadır. İbn Hacer: “Fazilet yönünden müsavat olduğu takdirde yaşça büyük olan takdim edilir, aksi takdirde fıkıh, ilim vs. yönünden fâzil olan takdim edilir” der.⁵¹⁶ Meselâ imamet için takdim vesilesi olan fazâilin başında akra’ (yâni Kur’ân’ı daha iyi okumak) olmak, en sonunda da yaşlı olmak gelmektedir: “Cemâate, içlerinden Allah’ın kitabını en güzel okuyan (akra’) imâm olsun, kıraatte herkes eşitse

⁵¹⁰ Buhârî, *İlm* 135 (1, 70-71); Ebû Dâvûd, *Taharet* 27 (1/13, 49. H.).

⁵¹¹ İbn Ebî Şeybe, 1/413.

⁵¹² Nesâî, *Kıble* 23 (2/88).

⁵¹³ Buhârî, *Eşribe* 21 (7/144).

⁵¹⁴ Buhârî, *Edeb*, 68 (8/28).

⁵¹⁵ *Edebu’l-Müfred*, s. 132 (381. H.).

⁵¹⁶ *Fethu’l-Bârî* 13/153.

sünneti iyi bilen bunda da eşitseler hicrette akdem olan, bu yönde de eşitseler, yaşça büyük olan (...) imâm olsun (...)” denir.⁵¹⁷

İmamet için akra’ olanın yânî Kur’ân’ı daha iyi okuyanın, daha çok bilenin tercihini bir kaide olarak koyan Resûlullâh’ın sağlığında, 8 yaşındaki Amr İbn Seleme, kaide mucibince, yaşının küçüklüğüne rağmen kavmine imâm olmuştur.⁵¹⁸

Keza Usâme İbn Zeyd, bizzat Resûlullâh tarafından -Hz. Ebû Bekr ve Hz. Ömer gibi ilk muhacirler (el-Muhâcîrüne’l-Evvelûn)un da dâhil olduğu⁵¹⁹ orduya -bir kısım itirazlara rağmen- “komutanlığa olan liyâkatine binâen”⁵²⁰ “çocuk yaşında”⁵²¹ diye yapılan itirazlara rağmen komutan tâyin edilmiş ve Suriye’ye müteveccihen yola çıkarılmıştır.

Aynı “lâyık olanı takdim” esasından hareket eden Hz. Ömer de, istişâre meclisine yaşlılarla birlikte “gençleri” de alıyordu. Aralarında gençlerin -hele İbn Abbas⁵²² gibi henüz çocuk telakki ettikleri birinin- yer almasına tahammül edemeyerek itiraz eden yaşlılara, Hz. Ömer bir gün Nasr sûresinde kastedilen şeyin ne olduğunu sorar. Verilen cevaplardan tatmin olamayan Hz. Ömer, aynı soruyu İbn Abbas’a tevcih eder. Bu sonuncunun cevabı herkesçe takdir ve tasvip görünce Hz. Ömer onu meclise almakta haklılığını ispat etmiş olarak öbürlerini susturur.⁵²³

Rivayetler şûraya dâhil edilen gençlerin, kendilerine sorulduğu takdirde konuşmaları kaydına tâbi tutulduklarını göstermektedir: Bir gün kadîr gecesinin ramazanın hangi gecesine tesadüf ettiği hususundaki çeşitli görüşleri dinleyen Hz. Ömer, hiçbirisiyle tatmin olmaz, İbn Abbâs’a: “Sen

⁵¹⁷ Müslim, *Mesâcid* 290 (1/465, 673. Hl.). Keza bak. Buhârî, *Ezan* 54 (1/177-178); Nesâî, *İmamet* 3-11 (2/76-80); Ebû Dâvûd, *Salât* 60 (1/159, 682. H.) vs.

⁵¹⁸ Ebû Dâvûd, *Salât* 60 (1/160, 587. H.); Nesâî, *İmamet* 11 (2/80); Bülûğa ermeyen çocuğun imameti hususunda ulemâ ihtilâf etmiş Hasan-ı Basrî, Şâfî, İshâk vs. cevazına, Mâlik, Sevrî kerahetine, Ebû Hanîfe ve Ahmed’den meşhur kavle göre nevâfile cevazına, ferâizde kerahetine hükmetmişlerdir (*Fethu’l-Bârî* 2/327).

⁵¹⁹ İbn Hişâm, 2/642.

⁵²⁰ İbn Sa’d, 2/190.

⁵²¹ *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/230.

⁵²² İbn Abbas, Hicretten üç yıl önce doğmuştu. Hz. Peygamber’in vefatında 13 yaşında idi. (İbn Cevzî, *Sıfâtü’s-Safve* 1/746).

⁵²³ Buhârî, *Tefsir* 110, Sûre (6/220-221).

194 niye konuşmuyorsun?” der. İbn Abbas, izin verirse “şahsî re’yini” söyleyeceği kaydıyla söz alır ve izahatta bulunur. Cevaptan son derece memnun kalan Hz. Ömer: “*Seni (izinsiz) konuşmaktan men etmiştim. Bundan böyle seni bunlarla davet edince (izin istemeksizin) sen de konuş*” der.⁵²⁴ Her hâlde bu hâdiseden sonradır ki Hz. Ömer (istişare meclisindeki gençleri çekingenliğe karşı cesaretlendirmek için zaman zaman şöyle demiştir: “Sizden hiç birinizi yaşının gençliği, re’yini söylemeye manî olmasın. *Zira ilim, ne yaşın gençliğinde ne de ileriliğindedir.* Aksine Allah onu (genç ve ihtiyarlardan) dilediğine koyar.”⁵²⁵

Hz. Süleyman’ın, hükümlerinde, babası Hz. Davud’a nazaran daha isabetli olduğunu belirten hikâyeyi hâvî hadîse dayanarak: “Bu kıssa da delâlet eder ki zekâ ve anlayış (Fitnat ve Fehm) Allah’ın bir vergisidir, yaşın büyüklük ve küçüklüğüyle ilgisi yoktur” diyen İbn Hacer de Hz. Ömer’in aynı ifâdesine sünnetten bir delil getirmiş oluyor.⁵²⁶

Takdimde yaşın yeri ile ilgili bu îzâh ve misâller nazara alınınca Hz. Âişe’den misvakla ilgili rivayetin⁵²⁷ şerhi sadedinde Azîmâbâdî’nin: “Ulemâ dedi ki: “Bu hadiste yaşlıların misvak vermede takdîm edileceklerine dâir delil mevcuttur. Buna yeme, içme, yürüme ve söz de dâhil edilir”⁵²⁸ hükmünün bu mutlak haliyle kabul edilemeyeceği anlaşılır.

Çocukların içtimaî hayata hazırlanmasında sünnet, bunların küçük yaştan itibaren hayat mektebinden fiilen ve bizzat ders almalarını esâs kabul etmiş, bu maksatla sokakta arkadaşlarıyla karşılaşmaktan, mescitte cemâate katılmaktan, ilmî ve siyâsî meselelerin münâkaşa edildiği şûralarda hazır bulunmalarına kadar içtimaî hayatın her safhasına girmelerini tecvîz etmiştir. Büyük-küçük temasında büyüğe saygı, küçüğe şefkat ve himaye esastır. Küçüklerin değerlendirilmesinde onların fitrî kapasite ve vasıflarını nazara almak şarttır.

⁵²⁴ Müsleddrek, 3/539 (Sh).

⁵²⁵ *Kenzu’l-Ummâl*, 10/150.

⁵²⁶ *Fethu’l-Bârî* 7/276.

⁵²⁷ Hadis aynen şöyle: Hz. Âişe anlatıyor: “Resûlullâh, yanında iki kişi olduğu hâlde dışlerini misvaklıyordu. Bu kimselerden biri yaşça büyük diğeri küçüktü. Bu sırada kendisine misvakı onlardan büyük olana vermesi için vahy edildi.” (Ebû Dâvûd, *Taharet* 27 (1/13, 50. H.).

⁵²⁸ *Avnu’l-Ma’bûd* 1/77.

3. Yaşıtlarla Münasebet

Gerek eski ve gerekse yeni terbiyeciler mütefekkirlerce çocuğun hayatında mühim bir yer tuttuğu ifade edilen yaşlılarıyla münasebet meselesi Sünnette de mühim bir yer tutar. Biz bu meseleyi iki açıdan ele almış bulunuyoruz:

1- Çocukların yaşlılarıyla karşılaşmaya teşvik edilmesi, buna imkân hazırlanması.

2- Arkadaş seçiminde itina edilmesi.

Bunlardan birinci konuya bilhassa oyunla ilgili bahiste,⁵²⁹ ikinci konuya da Muhit Şartları⁵³⁰ bölümünde bahsettiğimiz için burada ayrıca söz konusu etmeyeceğiz.

4. Hayvanlarla Münasebet

Canlı varlıklardan, birçok yönleriyle, insana en yakın olanı hayvanlardır. Bunlardan bilhassa ehli olanlar, insanların günlük hayatında hizmetçi ve yardımcıları durumundadır, insanlık, bütün tarih boyunca olduğu gibi, günümüzde de onlara muhtaçtır. Her çeşit maddi terakkiye rağmen ehli hayvanlar, gelecekte de hayatımızın vazgeçilmez birer tamamlayıcısı olmaya devam edecekleri muhakkaktır.

Bunlardan bir kısmı vahşi olup, bizimle temasları az ve ârizî olmasına rağmen, ehli olanların hayatı bizimkiyle iç içedir, mübaşeretleri devamlıdır. İnsanoglunun uzak ve yakından hayatına giren şeylerle münasebetlerine ölçü koymuş, prensipler vazetmiş olan İslâmiyetin, her an hizmet ve istifadesinde olan hayvanlarla ilgili olarak da bazı esaslar koyması gerekir ve koymuştur da. Şu hâlde burada onlardan bahsedeceğiz.

a) Kur'ân'da Hayvana Verilen Yer

Kur'ân-ı Kerîm, hayvanların da insanlar gibi birer ümmet olduğunu, Kitapta onları da ihmâl etmediğini bildirir: “*Yerde yürüyen hayvan ve iki kanadıyla uçan kuşlardan hepsi, ancak sizin gibi, ümmetlerdir. Biz Kita-*

⁵²⁹ Bak. s. 249 ve devamı, keza, s. 471-72.

⁵³⁰ Bak. s. 403-406.

p'ta hiçbir şeyi noksan bırakmadık. Sonra ancak Ra'bbine toplamı getirirler." (En'âm, 6/38)

196 *Âyette, kitapta ihmâl edilmedikleri* bildirilen hayvanlardan sinek,⁵³¹ sivrisinek,⁵³² örümcek,⁵³³ karınca,⁵³⁴ arı⁵³⁵ kurt,⁵³⁶ eşek,⁵³⁷ katır,⁵³⁸ at,⁵³⁹ öküz ve inek,⁵⁴⁰ deve,⁵⁴¹ koyun,⁵⁴² yılan,⁵⁴³ domuz,⁵⁴⁴ maymun,⁵⁴⁵ köpek,⁵⁴⁶ gibi pek çok vahşî ve ehli hayvanın ismi çeşitli vesilelerle Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilmektedir. Ayrıca Sûre-i Bakara, Sûre-i Nahl, Sûre-i Ankebût, Sûre-i Neml gibi bâzı sûreler de isimlerini metinde zikri geçen bu hayvanlardan alır.

Kur'ân-ı Kerîm beşer hayâtında büyük rol oynayan deve, at, katır gibi bir kısım hayvanlara, daha dikkat çekici ifâdelerle yer vererek ehemmiyetlerine parmak basmaktadır: "*Hem kendilerine binesiniz, hem de zînet olsun diye atları, katırları, merkebleri yarattı.*" (Nahl, 16/8), "*(O kâfirler ibret gözü ile) bakmazlar mı deveye, nasıl yaratılmış?*" (Ğâşiye 88/17), "*Andolsun soluyarak koşanlara (gazilerin atlarına), o turnaklarıyla ateş çıkaranlara...*" (Âdiyât, 100/1-2)

b) Sünnette Hayvanların Yeri

Sünnette, hayvanların, hayatımızda oynadığı rol nispetinde geniş ve oldukça teferruatlı bir yer tuttuğu görülür. Bilhassa hayvan hakları, onlara iyi muamele, merhamet gibi konularda son derece ısrar edilmektedir.

⁵³¹ Bkz. Hacc, 22/73.

⁵³² Bkz. Bakara, 2/22.

⁵³³ Bkz. Ankebût, 29/41.

⁵³⁴ Bkz. Neml, 27/18.

⁵³⁵ Bkz. Nahl, 66/68.

⁵³⁶ Bkz. Yûsuf, 12/13, 14, 17.

⁵³⁷ Bkz. Cum'a, 62/5; Bakara, 2/259; Nahl, 16/8.

⁵³⁸ Bkz. Nahl, 16/8.

⁵³⁹ Bkz. Âl-i İmrân, 3/14; Enfâl, 8/60; Nahl, 16/8.

⁵⁴⁰ Bkz. Bakara, 2/67-71; En'âm, 6/144. 146; Yûsuf, 12/43. 46.

⁵⁴¹ Bkz. En'âm, 6/144; Ğâşiye, 18/17.

⁵⁴² Bkz. En'âm, 6/146; Enbiyâ, 21/78; Tâhâ 20/16.

⁵⁴³ Bkz. Tâhâ, 20/20; A'raf, 7/107. v.s.

⁵⁴⁴ Bkz. Bakara, 2/173; Mâide, 5/3, 60 vs.

⁵⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/85; Mâide, 5/60.

⁵⁴⁶ Bkz. A'raf, 7/176; Kehf, 18/18, 22.

Hatta Hz. Peygamber'in bazı tavsiyelerine ve şahsî tatbikatına bakıldığı zaman, normal bir insan hayatının, bir kısım ehli hayvanlardan tamamen tecrid edilmemesi gerektiği mânâsı çıkmaktadır. Bir başka deyişle, insanoğlu kendini, canlılar âleminin bir ferdi olarak görüp, diğer fertleriyle temasını kesmemelidir, şu veya bu şekilde hayatında onlara yer vermelidir; onları sevmeli ve onlara şefkat beslemelidir. Rivayetler üzerinde dikkatlice durulunca, hayvanlara karşı beslenecek bu hislerin, insanın manevî kemalinin tamamlanmasında müessir olacağı ifade edildiği anlaşılır. Şu hâlde bilhassa ruhî ve manevî hayatın muvazenesi ve kemali için bir kısım hayvanlarla, tasvir edilen -ki müteakiben belirtilecektir- ölçüler çerçevesinde alâka ve mübaşeret gerekmektedir. Hayvanlara merhameti emreden, avcılıkta ısrarın gaflet ve kalb katılığına müncer olacağını ifade eden hadisler, söylediğimize yeterli birer delildir.

197

Şu hâlde insanın hayvanlara karşı geliştirdiği hisler, âdeta insanlara karşı izhar edeceği hislerin aynası durumunda olmakla, hayatında bunlarla olan temasını en iyi ölçüler çerçevesinde sürdürmesi, onun ruhî terbiyesi yönünden ehemmiyet taşır. Bu sebeple, gerçek terbiyeci olan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hayvanlara karşı beslenecek hisler, onların riayet edilecek hakları vs. üzerinde ısrarla durmuş, beşer - hayvan münasebetlerimle ilgili olarak da birçok teferruat vazetmiştir. Biz bazılarını göreceğiz.

1) *Hayvan Hakları ve Hayvanlara İyi Muamele*

Hayvan insan münasebetini tanzimde Hz. Peygamber iki ana prensip vaz etmiştir:

1- Hayvanların insanlar üzerinde, riayet edilmesi gereken hakları vardır.

2- Onlara iyi muamele yapılmalıdır. Aslında, haklarının edası iyi muamele ile gerçekleşeceğinden bunları birbirinden tamamen ayrı mütalâa etmek mümkün değildir.

İyi davranış ve merhamet sahibi olmak esasen her Müslümanda bulunması gereken bir vasıftır. Bunun hayvanlara da gösterilmesi istenmiştir. Hadîs şöyle: “Merhametli olanlara Rahman (yâni merhamet sahibi olan

Allah) merhamet eder. Yerde olanlara merhametli olun ki, gökte olanlar da size rahmet etsinler...”⁵⁴⁷ Hâdiste gelen “yerde olanlara” tabirindeki ıtlâkı nazara alan âlimler “buraya Müslüman, kâfir, hayvan, memlûk... gibi her çeşit canlının dâhil olduğu” hükmünü çıkarmışlardır.⁵⁴⁸ Yine mutlak bir ifâde ile: “Merhametten nasîbi olmayanın hayırdan da nasîbi yoktur”⁵⁴⁹ buyrulmuştur.

Hayvanların insanlar üzerindeki haklarına riayet edilmediği takdirde onların kıyamet günü şikâyetçi olacakları belirtilmiştir. Usâme İbn Zeyd’e Hz. Peygamber: “Ey Usâme, acıkan ciğer sahibi her hayvan hususunda dikkatli ol, kıyamet günü Allah’a şikâyet edilirsin”⁵⁵⁰ demiştir. Hayvan Hakları fikrini tekîd için bir başka rivayette: “Eğer hayvanlara yaptığınız 198 haksızlıklardan dolayı Allah sizi affedecek olursa, pek çok affa mazhar kıl- mış demektir” buyrulur.⁵⁵¹

Sünnet’e göre hayvanların riayet edilmesi gereken hakları çeşitlidir ve onlara karşı iyi muamele muhtelif şekillerde izhâr edilmelidir:

√ Hayat Haklarına Riâyet

Bu, sayıları mahdûd bâzı hayvanlar dışında kalan bütün hayvanların fu- zûlî yere öldürülmemesi gerektiğini, aksi takdirde mesuliyeti mücib olduğun- u ifâde eder. Hz. Peygamber, karga, çaylak, akreb, fare, kelb-i âkûr^{552/553} ve yılan⁵⁵⁴ gibi gerek insanlara ve gerekse diğer hayvanlara zararlı olanlar hâriç “Ruh sahibi mahlûkların”⁵⁵⁵ fâidesiz ve keyfî bir şekilde öldürülmesini ya- saklamıştır. Dârimî ve Nesâî’nin “Herhangi bir hayvanı fuzûlî yere öldürme-

⁵⁴⁷ Tirmizî, *Birr* 16 (6/172, 1925. H.); *Mecmau’z-Zevâid* 8/187.

⁵⁴⁸ Bak. *Tühfetü’l-Ahvezî* 6/49; Abdullah İbn Ebî Cemre, a.g.e. 1/155; el-Kettânî, *Terâtîb* 2/152.

⁵⁴⁹ İbn Mâce, *Edeb* 9 (2/1216, 3687. H.).

⁵⁵⁰ Nesâî, *Dehâyâ* 42 (7/249).

⁵⁵¹ *el-Metâlibu’l-Âliye* 3/170 (3161. H.).

⁵⁵² Kelb-i âkûr, bazılarınca, mâruf köpektir, cumhura göre yırtıcı hayvanların hepsidir (*Tecrîd* 6/211).

⁵⁵³ Buhârî, *Cezâu’s-Sayd* 5 (3/17).

⁵⁵⁴ Buhârî dışında bâzı rivayetlerde yılan da zikredilmiş de (bak. İbn Hacer *Fethu’l-Bârî* 4/407) evlerde bulunan ve cenan denen ince uzun yılanlar hariç tutulmuştur (Buhârî, *Meğâzî* 12 (5/109).

⁵⁵⁵ *Mecmau’z-Zevâid* 4/42 (Zy.).

nin hükmü” başlığı altında sundukları bir hadîste Hz. Peygamber şöyle der: “Haksız olarak bir serçeyi öldüren Cenab-ı Hak kıyamet günü hesap soracaktır.” Cemaat: “Kuşun hakkı da nedir?” diye sorunca: “Onu kesmesi ve sonra da yemesidir.” cevabını verir,⁵⁵⁶ Münâvî, Resûlullâh’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) burada serçeyi zikretmekle, büyük hayvanların hukukunun daha ehemmiyetli olduğuna dikkat çektiğini belirtir.⁵⁵⁷

Bu meyanda kurbağa, karınca, arı, hüdhüd gibi bir kısım hayvanların öldürülmesini de kesin bir lisanla yasakladığını kaydedelim.⁵⁵⁸ Bilhassa karıncalar hususunda ısrarla duran Resûlullâh, ısırdığı için, karınca yuvasını yaktıran bir peygamberin “Seni ısırın bir tek karınca idi, sen ise **tesbih eden** bir ümmeti helak ettin.” diye vahiy gelerek, Allah tarafından, îtâb edildiğini anlatır.⁵⁵⁹ O peygamber devrinde ateşle cezanın yasaklanmış olabileceğini söyleyen şarihler, bunun İslâm şeriatında -Resûlullâh’ın: “Ateşle azab vermek, ateşin sahibine aittir”⁵⁶⁰ hükmüne binaen- kesinlikle yasaklandığını ifâde ederler.⁵⁶¹ Karıncalara karşı şefkati son derece ileri götürerek onların yuvalarının yakınlarında ateş yakılmasını da yasaklayan⁵⁶² Hz. Peygamber, onlar hakkında bir de şu hikâyeyi anlatır: “Bir peygamber, ümmetiyle yağmur duasına çıkmıştır. Bu esnada bazı ayaklarını havaya kaldırmış vaziyette bir karınca görmüştü ki ümmetine: “Dönün artık karıncanın durumu sebebiyle duanız kabul edilmiştir.”⁵⁶³ dedi.

199

√ Gıdalarına İhtimam

Hayvanlara karşı mesuliyeti mücib mühim hususlardan biri, onların gıdalarıyla ilgilidir. Susamış bir köpeği sulayan yolcunun -bir başka rivayette kötü yola düşmüş bir kadının-⁵⁶⁴ Allâh’ın rızasına mazhar olarak bütün gü-

⁵⁵⁶ Dârimî 2/11; Nesâî, *Dahaya* 42 (7/239).

⁵⁵⁷ *Feyzu'l-Kadîr* 6/192.

⁵⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Edeb* 167, 168 (4/367, 5267-68. HI.); *Mecmau'z-Zevâid* 4/41; İbn Mâce, *Sayd* 10 (2/1074, 3223. H.); Dârimî 2, 16.

⁵⁵⁹ Ebû Dâvûd, (5266. H.); Buhârî, *Bedü'l-Halk* 16 (4/158).

⁵⁶⁰ Ebû Dâvûd, (5268. H.).

⁵⁶¹ *Fethu'l-Bârî* 7/168

⁵⁶² *Mecmau'z-Zevâid* 4/41

⁵⁶³ *Müstedrek* 1/325-26 (Sh.),

⁵⁶⁴ Buhârî, *Bedü'l-Halk* 17 (4/158).

nahlarının affedilmesiyle ilgili meşhur hadîsten anlaşıldığına göre, hangi hayvana olursa olsun yapılan herhangi bir iyilik makbul ve sevabı gerektiren bir ameldir. Mezkûr rivayette Ashâb'tan bir kısmının: “Yâ Resûlallâh hayvanlara yaptığımız iyilikten dolayı bize ücret de mi var?” diye sorması üzerine Hz. Peygamber şu meşhur ve enteresan cevâbı verir: “Evet, her bir yaş ciğer sahibi (ne yapılan iyilik) için ücret vardır.”⁵⁶⁵ Bazı âlimler bu hadîsle kıyâs yaparak “yapılan her iyiliğin mükâfatı varsa, her kötülüğün de cezası olacağına hükmetmişlerdir.⁵⁶⁶ Nitekim yine meşhur bir başka hadîste “kedisini hapsederek açlıktan ölmesine sebep olan kadının, cehennemde bir kedi tarafından tırmalanmak sûretiyle azaba mâruz bırakıldığı” bildirilir.⁵⁶⁷

Hayvanların gıdalarına gösterilmesi gereken ihtimamın ehemmiyetini ifade eden bu rivayetlerden ayrı tutarak Hz. Peygamberin başka tavsiyeleri de mevcuttur. Yolculuk sırasında münbit bir yere uğrandığı vakit, hayvanın sırtından inerek “otlardan hakkının” verilmesi, otsuz yerlerden de süratle geçilmesi emredilmektedir.⁵⁶⁸ Hz. Enes: “Bir yerde mola verince, hayvanlarımızın istirahatını sağlایncaya kadar ibadet etmezdik” der.⁵⁶⁹ Âlimler bu rivayetleri esas alarak, yolcu, bir yerde mola verince hayvanının otunu vermeden kendisinin yemeğini yememesini müstehab addetmiştir.⁵⁷⁰

200

√ Temizlik ve Bakımı

Hayvanlarla ilgili vazifeler gıdalarına dikkat etmekle kalmıyor. Hz. Peygamber onların temizlik vs. hususlarıyla da ilgilenilmesi için birtakım talimatlar vermiş olmalıdır. Nitekim Ebû Hureyre'den bir rivayette şöyle denmektedir: “Koyunların burunlarını silin, ağıllarını temizleyin, ağılları-

⁵⁶⁵ Buhârî, *Şûrb* 9 (3/146-47).

⁵⁶⁶ Bak. *Terâtüb* 2/153.

⁵⁶⁷ Buhârî, *Ezan* 9 (1/191); İbn Mâce, *Zühd* 30 (2/1421, 4256. H.). Tayâlisi'de Alkame'den yapılan bir tahrircde Hz. Âişe, Ebû Hureyre'ye itirazla bu kadının kâfire olduğunu söyler (s. 199).

⁵⁶⁸ *Mecâlibül-Âliye* 2/157 (1925. H.); Tirmizî, *Edeb* 75 (8/70, 2862. H.); Müslim, *İmârât* 178.

⁵⁶⁹ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 48 (3/24, 2551. H.).

⁵⁷⁰ Bak. *Avnu'l-Ma'bûd* 7/223.

na yakın yerde namaz kılın, zira onlar cennet hayvanıdır.”⁵⁷¹ Keza keçilerin temizlenmesi için de emir verildiği mukayyettir.⁵⁷²

Sevâdetu’bnu Rebî’in bir rivayetinden sağmal hayvanın sağılma sırasında incitilmemesi için dahî talimat verildiğini görüyoruz. Rivayet aynen şöyle: “Annemle Resûlullâh’a (sallallahu aleyhi ve sellem) gidip (maddî yardım) talebettik. Bize birkaç keçi verilmesini emretti ve anneme şunu tembihledi: “Oğullarına emret, turnaklarını kessinler, böylece sağdıkları zaman hayvanları incitmemiş, memelerini kanatmamış olurlar. Yine oğullarına emret ki yavrularının gıdalarını iyi yapsınlar.”⁵⁷³

√ Yavruya İhtimam ve Hayvan Neslinin Korunması

Sevâdetu’bnu Rebî’in yukarıdaki rivayetinde görüldüğü üzere, Hz. Peygamber, hayvan yavrusunun gıdasına dikkat edilmesi için emir vermiştir. Abdullah İbn Amr’dan gelen bir rivayet de bunu te’yîd etmektedir. Der ki: “Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) bir keçiyi sağmakta olan bir adama uğramıştı. Ona: “Ey fûlan, sağınca yavrusu için de süt bırak...” dedi.⁵⁷⁴

Bundan başka, yavrularla ilgili olarak Hz. Peygamber’in kuş yuvalarının bozulmaması,⁵⁷⁵ yumurtalarının⁵⁷⁶ ve yavrularının⁵⁷⁷ alınmaması için emir verdiğine, alınmış olan yavru ve yumurtaları yerlerine iade ettirdiğine dair rivayetleri de nazara alacak olursak, hayvan neslinin korunması hususunda da bazı tedbirlerin nazara alındığını anlarız. Bu cümleden olarak Hz. Peygamber tarafından Medine’nin etrafında belli bir bölgenin haram ilân edilerek, bitkilerinin koparılmasının, hayvanlarının da öldürülmesinin yasaklandığını,⁵⁷⁸ ayrıca avcılığın meslek ittihaz edilmemesinin tavsiye

201

⁵⁷¹ *Mecmau’z-Zevâid* 4/65-66 (Sh).

⁵⁷² *Mecmau’z-Zevâid* 4/66 (Zy).

⁵⁷³ *Mecmau’z-Zevâid*, s. 196 (ceyyid). Rivayetin *Müsned*’deki aslı (3/484) ile İbn Sa’d’daki (7/48) vechi arasında bazı farklar mevcuttur; *Mecmau’z-Zevâid*’de de mürettip hatası ârız olmuş olmalı.

⁵⁷⁴ *Mecmau’z-Zevâid*, 8/196 (Sh).

⁵⁷⁵ Ebû Dâvûd, *Cenâiz* 1 (3/182, 3089, H.).

⁵⁷⁶ Tayâlisî s. 44; *Edebu’l-Müfred*, s. 139 (382. H.).

⁵⁷⁷ Ebû Dâvûd. *Edeb* 167 (4/367, 5268. H.); *Cihâd* 121 (2675. H.); *Metâlibül-Âliye*, 3/29.

⁵⁷⁸ İleride bu bahse genişçe yer vereceğiz, bak. s. 473-76.

edildiğini kaydedelim. “Avcılığın peşine düşen gaflete düşer.”⁵⁷⁹ buyurur ki bu söz, avcılıkta ısrar edildiği takdirde tâat, ibâdet, cemâat ve cumaya katılma gibi dinî umurlardan gafletten başka, hep canlıları öldürme yönüyle vahşî hayvanlara benzeyerek merhamet ve rikkat-i kalbiyeden de uzaklaşacağı şeklinde anlaşılmıştır.⁵⁸⁰

Fazla Yük Vurmamak: Bilhassa yük hayvanları için dikkat edilmesi gereken mühim bir husus, onlara vurulan yük miktarının kapasitelerini aşmamasıdır. Ebû'd-Derdâ, fazla yük vurulduğu için yerden kalkmakta zorluk çeken bir deveyi görünce fazlalıkları atarak Hz. Peygamber'in: “Allah bu dilsizler hakkında hayırhah olmanızı tavsiye etmektedir, onlara güçleri seviyesinde yük vurun.” dediğini hatırlatır.⁵⁸¹

Hz. Âişe'nin bir rivayetine göre, Veda Haccı sırasında, Hz. Peygamber'in beraberine aldığı zevcelerinden Safiyye'nin yükü Hz. Âişe'nin yükünden daha ağırdır ve Hz. Âişe'nin devesi Hz. Safiyye'nin devesinden daha güçlü kuvvetlidir. Yolda, durumu farkedene Hz. Peygamber, Hz. Safiyye'nin yükünün Hz. Âişe'nin devesine, Hz. Âişe'nin yükünün de Hz. Safiyye'nin devesine aktarılmasını emreder.⁵⁸² Hayvanlara vurulacak yük meselesinde aynı titizliği gösteren Hz. Ömer, Mısır'da bir deveye 1000 rıtlı ağırlığında yük vurulduğunu işitince ilgiliye yazarak “bundan böyle 600 rıttan fazla yük vurulmamasını” emreder.⁵⁸³

√ Hayvanları Fitrî Vazifesinde Kullanmak

Hz. Peygamber'in bilhassa ehli hayvanlarla ilgili olarak üzerinde durduğu bir husus, onların fitrî vazifelerine muvafık düşmeyen tasarruflardan kaçınmaktır. Zira bu, onlara her şeyden önce bir nevi eziyet ve işkencedir. Binek hayvanlarını durdurup, üzerinden inmeden sohbet etmeyi yasaklayan rivayetin Ebû Dâvûd'daki vechinde: “Bunlara salimen binin, salimen terkedin, onları yollardaki ve pazarlardaki sohbetlerinizde minber yerine tutmayın, zira *“Allah onları, sizi bir yerden bir yere taşımaları için size mu-*

⁵⁷⁹ Tirmizî, *Fiten* 69 (7/36, 2257. H.); Ebû Dâvûd, *Sayd* 4 (3/111, 2859. H.).

⁵⁸⁰ Bak. Mübarekfürî, a.g.e. 6/532.

⁵⁸¹ *Metâlibü'l-Âliye* 2/156 (1923. H.).

⁵⁸² *Metâlibü'l-Âliye* 2/19 (1540. H.).

⁵⁸³ Kettânî, *Terâtüb* 2/152.

sahhar kıldı.” demektedir.⁵⁸⁴ Buhârî’nin bir tahrîcinde, Hz. Peygamber bu yasağı, farklı bir üslupla ifade etmektedir. Ebû Hureyre’den gelen rivayet aynen şöyle: “Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) bir gün sabah namazını kıldıktan sonra cemâate yönelerek.- “Adamın biri sığırını sürüyordu ki bir ara sırtına bindi ve vurmaya başladı, bunun üzerine hayvancağız (dile gelerek): “Biz bunun için yaratılmadık” dedi.” buyurdu...”⁵⁸⁵

√ Eziyetten Men

Hayvana şefkatin tezahürlerinden biri de onlara işkence ve eziyetten kaçınmaktır. Hz. Peygamber’in hayvanlarla ilgili olarak koyduğu yasaklarından biri de budur. Eziyet sâdece dövmekle olmayıp çeşitli şekillerde yapılabileceği için, bütün çeşitleriyle yasaklandığını görmekteyiz. İbn Ömer Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu yasağını umûmî bir ifâde ile: “Nebî (sallallahu aleyhi ve sellem) hayvanlara işkence yapanlara lanet etti” diyerek haber verir.⁵⁸⁶

Diğer rivayetlerde yasaklanan muhtelif eziyet çeşitleri belirtilmektedir: “Canlı hayvanların hedef itihâz edilerek atış yapılması”,⁵⁸⁷ bilhas- sa “yüzüne vurularak dövülmesi” ve “yüzünden enlenmesi”,⁵⁸⁸ “yüzüne dövme (veşm) yapılması”,⁵⁸⁹ dövüşmeleri için “hayvanların kızıştırılması.”⁵⁹⁰ “binek hayvanını durdurup üzerinde sohbet etmek -ki bu davranış hayvanları “sandalye” ve “minber” ittihaz etmek olarak tavsif edilmektedir-,”⁵⁹¹ “hayvanı kulağından tutarak çekmek.”⁵⁹²

Hz. Âişe’nin anlattığına göre, kıra gitmek üzere kendisine -hazineye ait develerden- (yulara gelmeyen) huysuz bir deve (yi okşayıp hayırlı ol-

⁵⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 61 (3/27, 2567. H.).

⁵⁸⁵ Buhârî, *Enbiyâ* 52 (4/212).

⁵⁸⁶ Buhârî, *Zebâih* 25 (7/122); *Müsned* 4/31-33; *Mecmau’z-Zevâid* 8/106.

⁵⁸⁷ Buhârî, *Zebâih* 25; Dârimî 2/10 (1979. H.); *Mecmau’z-Zevâid* 5/265; İbn Mâce, *Zebâih* 10.

⁵⁸⁸ *Mecmau’z-Zevâid* 8/109; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 58 (3/26-27, 2564. H.); *Metâlibü’l-Âliye* 2/302; Tirmizî, *Cihâd* 30 (6/32, 1710.H.).

⁵⁸⁹ *Metâlibü’l-Âliye* 2/282.

⁵⁹⁰ Tirmizî, *Cihâd* 30; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 56.

⁵⁹¹ *Müsned* 3/439-41; 4/234; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 61 (3/27, 2567. H.).

⁵⁹² İbn Mâce, *Zebâih* 3 (2/1059, 3171. H.) (zy.)

ması için dua ettikten sonra) verir ve: “Ey Âişe, bunu al (te’dîb et ve) müşfik ol, zira şefkat bir şeye girdi mi onu mutlaka güzelleştirir, bir şeyden de çıktı mı onu mutlaka çirkinleştirir.” der.⁵⁹³ Buhârî’nin el-Edebü’l-Müfred’de yaptığı tahrîcte, Hz. Âişe’nin bindiği deve serkeştir, bu yüzden Hz. Âişe ona vurmayı başlamıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber müdâhale ederek müşfik olmasını... vs. istemiştir.⁵⁹⁴

203 Hayvanı dövme meselesinde şeriatın hükmü şudur: Hayvan (ayak sürçmesi gibi) sâbık hatasına ceza olarak dövülemez, (ürkme gibi) müstakbel te’dîbi için dövülebilir.⁵⁹⁵

Eziyetin belki de en mühimlerinden olan, hayvanların yaralı bırakılmaları da yasaklanmıştır. Bu cümleden olarak avcılıkta “Avı öldürücü olmaktan çok, göz çıkarıcı, diş kırıcı olan” sapanın kullanılması yasaklanmıştır.⁵⁹⁶ Öldürülmesi emredilen zehirli kelerin bir vuruşta öldürülmesinin iki ve üç vuruşta öldürülmesine nazaran daha efdal olacağına dair rivayet de⁵⁹⁷ hayvanların yaralı bırakılarak eziyet çektirilmemesi prensibiyle izah edilebilir. Ulemanın sebep olarak “kaçabileceği ihtimalini”⁵⁹⁸ zikretmesi de aynı endişeyi ifade eder.

Keza Hz. Peygamber, hayvan boğazlanmadan yani canlı iken herhangi bir uzvunun kesilmesini yasaklamıştır. Rivayetler, Hz. Peygamber Medine’ye geldiği zaman, Medinelilerin -çok sevdikleri için- devenin hörgücü ile koyunun kuyruğunu, hayvanlar henüz boğazlanmamışken kesip koparmakta olduklarını bildirir. Bu durumdan haberdar olan Resûlullâh: “Sağ iken hayvandan koparılan şey meyte hükmündedir (haramdır)” diyerek mezkûr geleneği yasaklar.⁵⁹⁹

Hayvanı keserken bile ona merhamet ve şefkatli olunmasını emretmiş

⁵⁹³ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 1 (3/3, 2478. H.). Parantez içerisindeki ifadeler bir başka rivayete aittir. (*Mecmau’z-Zevâid* 8/19 (sh). Aynı mana Müslim’in bir rivayetinde de gelmiştir, bak. *Birr* 78-79 (4/2004, 2594. H.).

⁵⁹⁴ *Edebu’l-Müfred*, s. 167 (475, H.).

⁵⁹⁵ Serahî, *Usûl* 2/344.

⁵⁹⁶ İbn Mâce, *Sayd* 11 (2/1075, 3227. H.).

⁵⁹⁷ Müslim, *Selâm* 146-47 (4/1758, 2240. H.); İbn Mâce, *Sayd* 12.

⁵⁹⁸ Sindi, *Hâşiyetu’s-Sindî âlâ İbn Mâce* 2/294.

⁵⁹⁹ Tirmizî, *Et’ime* 4 (5/185, 1480. H.); Ebû Dâvûd, *Sayd* 3; Dârimi 2/20 (2024. H.).

“Kesilene merhamet edene Allah kıyamet günü rahmet eder” müjdesini vermiştir.⁶⁰⁰ Kesilen hayvana merhamet cümlesinden olarak bilhassa “Bıçağın bilenerек keskinleştirilmesini, hayvanın gözünden saklanmasını ve süratle kesilmesini” sayar.⁶⁰¹ Hayvanı kesmek üzere yatırıp, bıçak bilemeye başlayan birisine rastladığı vakit ona şöyle müdahale etmiştir: “Sen onu iki sefer mi öldürmek istiyorsun, niye hayvancağızı yatırmadan önce bıçağını bilemedin?”⁶⁰²

Hız. Peygamber’in hayvanlara şefkat ve alâkasını gösteren başka rivayetler de vardır. Bunlardan birinde, yirmi sene hizmetten sonra, yaşlandığı için, sahibi tarafından kesilmek istenen deveyi bizzat satın alarak salıverdiği ve devenin uzun müddet serbest yaşadığı” belirtilir.⁶⁰³ Bir başka rivayette, yayılma imkânı olmaksızın gelişi güzel bağlanmış bir devenin sahibi: “Bunun hakkında Allah’tan korkmuyor musun?” diyerek müdahale ettiğini görüyoruz.⁶⁰⁴

204

Hayvan dâhil bilumum acizlere şefkat ve iyi muamelede bulunmaya teşvik hususunda Hz, Peygamber’in şu sözü de burada kayda değer: “Eğer süt emen çocuklar, beli bükük yaşlılar, otlayan hayvanlar olmasaydı, üzerinize azâb sel gibi inerdi.”⁶⁰⁵

Harp sırasında bile, “düşman eline geçecek endişesiyle” hangi çeşitten olursa olsun hayvan öldürmeyi: “Zira ruh sahibidirler, kendilerine yapılandan elem duyarlar, onların ise hiçbir kabahati yok” diyerek red eden İmâm Şâfiî, hükmüne delîl olarak şu hadîsi zikreder: “Haksız yere bir serçe veya bir başka hayvan öldüren Allah hesap soracaktır”⁶⁰⁶

√ Hakaretten Men

Sünnet, hayvana sadece -çeşitli şekilleriyle-maddî eziyeti yasaklamakla kalmıyor, manevî eziyeti, sözle yapılacak hakaretleri de yasaklıyor. Esasen

⁶⁰⁰ *Mecmau’z-Zevâid* 4/33.

⁶⁰¹ İbn Mâce, *Zebâih* 3 (2/1059, 3172. H. (zy).

⁶⁰² *Tuhfetu’l-Ahvezî* 4/665 (şerhte Hâkim’in *el-Müstedrek*’inden naklen).

⁶⁰³ *Mecmau’z-Zevâid* 9/8 (Zy).

⁶⁰⁴ *Mecmau’z-Zevâid* 8/196-97, (Ceyyid).

⁶⁰⁵ *Mecmau’z-Zevâid* 10/227 (Zy).

⁶⁰⁶ Şâfiî, *el-Ümm*, Beyrut, 1973/1393, 4/258-59.

umumî bir prensip olarak, kendi nefesine, çocuğuna, malına ve hayvanına beddua ve kötü sözü yasaklamış bulunan⁶⁰⁷ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) meselenin ciddiyetini ihsas için lanetlenmiş bulunan hayvandan istifade edilmemesini emretmiştir: Rivayete göre, bir sefer sırasında Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) kulağına bir lanetleme ulaştınca "Bu da nedir?" diye sorar. Kendisine, bir kadının, bindiği hayvana lanet okuduğu haber verilince "Üzerindekileri alıp hayvanı salverin; zira artık o lanetlenmiştir, melündür." diyerek hayvanın kullanılmasını emreder ve öyle yapılır.⁶⁰⁸

Rivayetlerde horoz⁶⁰⁹ ve hatta pire gibi⁶¹⁰ hayvanlara bile lanetin yasaklandığı görülünce bunun umumiliği anlaşılır.

2) Hz. Peygamber'in Hayatında Hayvan

Hayvan - insan münasebetlerine yukarıda belirttiğimiz şekilde, son derece ehemmiyet veren Hz. Peygamber'in şahsî hayatında, her gün mübaşeret hâlinde bulunduğu bir kısım hayvanlar mevcuttur. Ebû Kebşetu'l-Enmârî Resûlullâh'ın turunç ve kızıl güvercini seyretmeyi sevdiğini 205 haber veriyor.⁶¹¹ At da en çok sevdiği hayvanlar arasındadır. Atın faziletleri ve at beslemenin ehemmiyeti, atın cinsleri vs. üzerine pek çok hadîs îrâd etmiştir. At ve deveyi elleriyle okşadığı,⁶¹² bilhassa atın alnından ve sağrısından okşanmasını emrettiği rivayet edilir.⁶¹³

Hz. Peygamber attan başka⁶¹⁴ binek olarak muhtelif develeri de kullanmıştır.⁶¹⁵ 20 kadar da sağlam devesi, pek çok davarı -ki bunlardan 7 adedi keçidir- vardır.⁶¹⁶ Rivayetlerden, Hz. Peygamber'in bilhassa

⁶⁰⁷ Fazla açıklama için bak. s. 280-282.

⁶⁰⁸ Müslim, *Birr* 80 (4/2004, 2595. H.); Ebû Dâvûd, *Cihâd* 55; *Mecmau'z-Zevâid* 8/76; *Müsned* 4/429.

⁶⁰⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 8/77 (Zy.).

⁶¹⁰ *Metâlibü'l-Âliye* 2/444 (2699-2700, Hd.); *Mecmau'z-Zevâid* 8/77 (Zy.).

⁶¹¹ Bak. Kettanî, *Terâtîb* 1/439.

⁶¹² Bak. *Mecmau'z-Zevâid* 8/19 (sh); Ebû Dâvûd *Cihâd* 47 (3/23, 2549. H.); Muvattâ, *Cihâd* 47 (1/311).

⁶¹³ Bak. Ebû Dâvûd, *Cihâd* 50 (3/24, 2553. H.).

⁶¹⁴ Bak. Zürkânî, *Şerhu'l-Mevâhibi'l-Ledünniyye* 3/384, Beyrut 1973; *Fethu'l-Bârî* 6/398-99.

⁶¹⁵ Bak. Zürkânî, *a.g.e.* 3/390-92; Buhârî, *Hacc* 57 (2/185).

⁶¹⁶ Bak. Kettanî, *Terâtîb* 1/439.

koyun keçi nevinden küçük hayvanlarla daha çok haşır neşir olduğu bunların, “ekmek yaptığı sırada uyuklayan Hz. Âişe'nin hamurundan yiyecek” kadar⁶¹⁷ içerilere girme serbestisine sahip oldukları anlaşılmaktadır, İbn Mâce'nin Hz. Âişe'den yaptığı bir tahrîcine göre, eve girip çıkmaya alışan bu keçilerden biri, Hz. Peygamber'in vefatı sırasında “tekfinle ilgili meşguliyet esnasında” üzerinde “Âyetü'r-Recm” yazılı olan bir sahifeyi yemiştir.⁶¹⁸

Ümmü Seleme'den gelen bir rivayetten, Hz. Peygamber'in bu evcillerle yakından ilgilendiğini anlıyoruz: Bunlardan biri gıyabında öldüğü vakit, bunu göremez olunca “ne oldu?” diye sormuştur.⁶¹⁹

H. Peygamber “cennet hayvanlarından”⁶²⁰ olduğunu bildirdiği keçiye “bereket” olarak adlandırmıştır. Bir kimseye “evinizde kaç tane bereket var?” diye sorar ve bununla keçiye kasteder.⁶²¹ Diğer bazı rivayetlerde koyuna da bereket dedigine şahit olmaktayız: “Sahibi için koyun berekettir, deve de izzettir. Atâ gelince hayır onun alınına bağlanmıştır.”⁶²² Ümmü Hâni'ye: “Koyun besleyin, zira onda bereket vardır”⁶²³ demiştir.

H. Peygamber'in evindeki hayvanlardan biri de “evin bir unsuru (min metâ'i'l-beyt)⁶²⁴ ve hatta “ailenin bir ferdi” (min Ehli'l-beyt)⁶²⁵ olarak vasıflandırdığı kedir. Abdest almak için hazırlandığı sırada kedinin abdest suyundan içmekte olduğunu görünce, o içinceye kadar bekler, bilahare abdestini alır. Orada bulunanlardan biri: “Ya Resûlallâh, su necis olmadı mı? diye sorunca “... Hayır, kedi aile efradından biridir, hiçbir şeyi kirlilemez.” cevabını verir.⁶²⁶

H. Âişe'den gelen bir rivayete bakılınca Resûlullâh'ın evinde sadece keçi, koyun ve kedi gibi ehli hayvanlar değil, “ehli olmayan hayvan da mevcuttur.” Şöyle der: “Hz. Peygamber'in evinde (âl) bir vahşî vardı. Hz.

⁶¹⁷ Buhâri, *Şehâdât* 16 (3/229).

⁶¹⁸ İbn Mâce, *Nikâh* 36 (1/625-26, 1944. H.).

⁶¹⁹ *Metâlibü'l-Âliye* 1/12 (26. H.).

⁶²⁰ İbn Mâce, *Ticârât* 69 (2/773, 2306. H.). (Zy.).

⁶²¹ *Metâlibü'l-Âliye* 2/303 (2312. H.).

⁶²² *Metâlibü'l-Âliye* 3/25 (2775. H.).

⁶²³ İbn Mâce, *Ticârât* 69 (2304. H.), (Sh.).

⁶²⁴ *Mecmau'z-Zevâid* 1/216 (Zy.).

⁶²⁵ *Müsned* 5/309.

⁶²⁶ *Mecmau'z-Zevâid* 1/216: Ebû Dâvûd, *Tâharet* 38 (1/20, 76. H.).

Peygamber evden çıkınca oynuyor, ileri geri gidip geliyor, hareketleniyordu. Hz. Peygamber'in girdiğini hissedince de yere çöküp, Hz. Peygamber evde kaldığı müddetçe onu rahatsız etmemek için gezinmiyordu.⁶²⁷

Yalnızlıktan şikâyet edenlere bir çift güvercin edinmelerini tavsiye edecek kadar⁶²⁸ insan hayatında hayvana ehemmiyet veren sünnetin telkin ve te'siriyle "kedi, güvercin ve horozdan hâli olan hanenin mâmur olmayacağı", "beyaz horozun evkât-ı salavâtı ve gayret ve şcaat ve sehâvet ve kesret-i cimâi talîm gibi beş hasleti bulunduğu" gibi hayvanlarla ilgili muhtelif inançlar ahlâk kitaplarımıza girmiştir.⁶²⁹

3) Çocuk ve Hayvan

Çocukların normal bir gelişim göstererek dengeli bir şahsiyete kavuşmasında içtimâî hayatın bütün unsurları ile tam bir münasebet içerisinde yetişmelerinin gerektiğini daha önceki bahislerimizde belirtmeye çalışmıştık. Çocuğun normal gelişiminde ehemmiyet taşıyan bir diğer münasebet halkası da hayvanlarla olanıdır. Zira onlarsız beşerî hayat mümkün değildir. Hayvanlar onları belli bir ölçüde eğlendirip meşgul etmekten başka, hayatları boyunca işlerine yarayacak olan sevgi, şefkat gibi bir kısım ruhî erdemlerini kazanma ve geliştirmelerinde de onlara yardımcı olmaktadır. Hayvanlara iyi muamele yapmaya, onları sevmeye alıştıran çocuklar, bu hislerinin gelişmesinde ilk temrinlerini onlarla yapmış olmaktadır. Nitekim hayvanlara kötü muamele yapan çocukların bu davranıştan şiddetle yasaklandıkları rivayetlerde gelmiştir.⁶³⁰

Çocukların hayatlarında hayvana yer verilmesi, onların hayvanla temas imkânlarının sağlanması gerektiğine işaret eden bir kısım rivayetler de gelmiştir. Her şeyden önce bizzat Hz. Peygamber'in, çocukluğunda, Medine-

⁶²⁷ Müsned 6/112.

⁶²⁸ Mecmau'z-Zevâid 4/67 (Zy.); Terâtib 2/155.

⁶²⁹ Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dinî* s. 327, İstanbul 1328.

⁶³⁰ Buhârî, *Zebâih* 25 (7/121-122). Zamanımız terbiyecileri de hayvana eziyetten men edilmediği takdirde, çocuğun, "eziyet vermekten zevk alan bir tip olarak" yetişeceğini kabul ederler, bak. Doğan Çağlar, a.g.e. s. 120.

'de Benû Adıyy İbni'n-Neccâr kabilesinde, dayılarının yanındaki ikameti sırasında, diğer çocuklarla birlikte kuş uçurttuğu bildirilmektedir.⁶³¹

Enes'ten gelen bir rivayetten, Enes'in küçük kardeşinin bir kuş olduğunu, Resûlullâh'ın (sallallahu aleyhi ve sellem), mezkûr kuş öldüğü için üzgün bulunduğu çocuğu teselli etmek maksadıyla husûsî bir alâka gösterdiğini ve bu meyânda: "Kuşun ne oldu?" diye sorduğunu öğreniyoruz.⁶³² Bir başka rivayet ise, Hz. Peygamber'in torunları Hasan (veya Hüseyin) in bir köpek yavrusuna sahip olduğunu, bunun bir gün Hz. Peygamber'in odasına, karyolanın altına kadar girmiş bulunduğunu⁶³³ ve hatta orada öldüğünü⁶³⁴ haber vermektedir.

Âlimler yukarıda verdiğimiz Enes rivayetine dayanarak, çocukların kuşla oynamalarını, kuşun bâzı şartlara riâyet kaydıyla⁶³⁵ kafese konmalarını,⁶³⁶ çocuklara oynamaları için velîlerinin bunlardan te'mîn etmelerini⁶³⁷ tecviz etmişlerdir. Keza, yavru ve yumurta elde etmek, yalnızlıkta ünsiyet te'mîn etmek, mektup taşıtmak vs. gibi başka meşru maksatlarla da güvercin beslemenin caiz olduğu belirtilmiştir.⁶³⁸

⁶³¹ İbn Sa'd 1/116.

⁶³² Buhârî, *Edeb* 81 (8/37); Müslim, *Edeb* 30 (3/1692, 2150 H.).

⁶³³ Tirmizî, *Edeb* 44 (8/35, 2807. H.); Ebû Dâvûd, *Libâs* 46 (4/74, 4158. H.).

⁶³⁴ *Metâlibü'l-Âliye* 3/396 (3806. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 7/138 (Zy.).

⁶³⁵ Bu şartlar şunlardır: Hayvana eza vermemek, acıktırmamak, susuz bırakmamak, birbiriyile kavgaya yapan bir başka kuşla birlikte koymamak. Aksi davranmak bilicmâ haramdır bak. *Terâtîb* 2/151.

⁶³⁶ Bak. *Terâtîb* 2/150; *Fethu'l-Bârî* 13/206. İbn Hacer, mezkûr hadîsten, Şâfiî fukahandan İbnü'l-Kâss diye mâruf Ebu'l-Abbâs Ahmed İbn Ebî Ahmed et-Taberî'nin 60 kadar hüküm çıkararak müstakil bir cüzde cemettiğini kaydeder ve bu hükümleri üç sayfada -bâzı ilâveler de yaparak- hülâsa eder (*Feyzu'l-Kadîr* 205-208). Kettâni de aynı hadîsten 250, 300 ve hattâ 400 ayrı "fâide" çıkarıldığına dâir rivayetleri kaynaklarını da zikrederek kaydeder (*Terâtîb* 2/150).

⁶³⁷ *Şerhu Müslim* 14/128-129.

⁶³⁸ Dihlevî Mevlânâ Abdü'l-Ganî (v. 1296), *İncâhu'l-Hâce Âlâ Süneni İbni Mâce* (Tas basması) s. 683.

Üçüncü Bölüm

HZ. PEYGAMBERİN
SÜNNETİNDE BEDENÎ
TERBİYE

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE BEDENİ TERBİYE



E- BEDENİ TERBİYE

211 İnsan beden ve ruhuyla bir bütündür. Bunlardan birini diğerinden ayırmak mümkün olmadığına, insanı ne sadece ruh, ne de ceset olarak ele alamayacağımıza göre, ruhî ve aklî terbiye kadar da bedenî terbiyeye muhtaçtır. Bilhassa Hz. Peygamberin terbiye telakkisinde bu ayrılmazlığın ehemmiyetli yerini daha önce belirtmiştik. Bedeni, ruhun bir âleti ve bir taşıtı telakki ederek birinci derecede ruhun kemalini nazara alsak bile, birincinin menfaati icâbı bu taşıtın sağlam ve iyi olmaya ihtiyacı vardır ki, bu da husûsî bir ihtimam ve terbiye ile mümkündür. Sünnet, ruhî ve aklî terbiye ile ilgilendiği gibi bedenî terbiyeyi de ihmal etmemiş, bu hususta da bir kısım esaslar vaz ederek, Müslümanı birtakım tesadüf ve maceralara atılmaktan korumuştur.

Biz burada, sünnette, beden terbiyesi ile ilgili olarak gelmiş bulunan meselelerden en mühim addettiğimiz dört tanesine kısaca temas edeceğiz:

- 1- Beslenme,
- 2- Temizlik,
- 3- Hıfzıssıhha,
- 4- Oyun.

1. Beslenme

İnsan hayatındaki yeri nispetinde, dinde de son derece ehemmiyetli bir mevki işgal eden beslenme konusu, insanla birlikte ortaya çıkmış bulunan, insanlığın en eski problemlerinden biridir. Eskiliğine rağmen ehemmiyetinden bir şey kaybetmeyen ve yeryüzünde hayat var oldukça kaybetmeyecek olan beslenme, hemen hemen içtimaî hayatın diğer bütün problemlerinin merkezinde yer almaktadır. Çalışma, sağlık, güvenlik, beynelmîl münasebetler, kalkınma vs. az çok, uzak - yakın, doğrudan dolaylı olarak beslenme ile ilgilidir.

Konunun bütün bu genişliğine rağmen, burada temas edeceğimiz hususlar mahdûddur:

- 1- Gıdanın te'sîri,
- 2- Sünnette beslenme rejimi,
- 3- Çocuğun beslenmesi.

a) *Gıdanın Te'sîri*

212

İnsan ruhunun bineği olan cesedin hayatiyeti her şeyden önce beslenmeye bağlıdır. Şu hâlde bedenî terbiyede en mühim hususlardan biri, ferdin beslenme meselesidir. Bu konuya verilen ehemmiyet sadece ferdî cesedin biyolojik muvazenesi endişesinden ileri gelmez. Alınan gıdanın cetsetten öte ruhî hayata da içtimaî heyete de te'sir edeceğine inanılır: Gerek ferd ve gerek cemiyet olarak ruhî ve manevî hayat, alınan gıdanın keyfiyet, kemiyet ve cinsine tâbi olarak iyi veya kötü istikamette inkişaf edecektir. Hatta Dihlevî, "beden ve ahlâkın tegayyür ve değişmesinde" en kuvvetli âmilin "gıda" olduğunu söyler.¹

Şu hâlde gıdanın te'sîri deyince sadece çocuklar mevzubahis olmuyor, doğumdan ölüme kadar her yaştaki insan söz konusudur. Üstelik bu inanç yeni değildir. Çok eski devirlerden beri "insanlığın fert ve cemiyet olarak alın yazısını yapan amillerden biri" kabul edilmiştir.² Hz. Muhammed tarafından da te'yîd edilmiş olan bu inanç, zamanımızda da değerinden bir şey kaybetmemiş, belki ilmî tahkiklere kavuşarak daha da sağlamlaşmıştır.

¹ Dihlevî, a.g.e., 2, 806.

² S. İrmak, *Sağlıkta ve Hastalıkta Beslenme*, s. 120, Okat Yayınevi, İstanbul.

Bu inancın eskiliğini gösteren bir rivayeti burada zikretmede fayda mülâhaza ediyoruz: Rivayete göre Gaylan İbn Seleme'nin -ki bu zât As-hâb'tandır ve Hayber'in fethi sırasında İslâm'a girmiştir-, İran Kralı Kısra ile bir karşılaşmasında, bâzı sözlerini hakîmane bulan Kısra: "Sen kim bu sözler kim, bunlar hükemâ sözüdür, sen ise hikmetten uzak çöl adamlarından birisin. Hele yediğin şeyler nedir, onu söyle?" der. Gaylan, buğday ekmeği deyince Kısra "Bu akıl buğdaydandır, süt ve hurmadan değil." izahını yaparak hayretini tatmin eder.³ İbn Haldun, çeşitli bölgelerde alınan gıda çeşidi ve yeme alışkanlıkları ile oraların zekâ ve medeniyet seviyeleri arasında irtibat kurar. Ona göre sebze, tahıl, meyve ve hayvanın bol olduğu münbit yerlerde, insanlar ceset itibariyle şişman, kaba ve çirkindir, zihnen de geri ve gabidir, zekâvetleri noksandır. Bu gruba Berberileri misâl veren İbn Haldun devamla, yağın noksan olduğu ve gıdalarını umumiyetle mısırın teşkil ettiği Endülüs halkının ceset itibariyle haffif, zekâ itibariyle keskin, tâlime karşı yatkın ve hevesli olduğunu kaydeder, İbn Haldun çok yemeye alışan kimselerin, kıtlığa mâruz kaldıkları zaman az yemeye alışanlara nazaran çok fazla zayıf verdiklerini kaydeder ve: "Onları öldüren karşılaştıkları açlık değil, daha önce alışmış oldukları tokluktur." der.⁴ Eskilere hâkim olan bu görüş, zamanımızda da itibarını kaybetmemişe benziyor. Türkleri imparatorluklar kurmaya sevkeden amiller arasında, tâbi oldukları gıda rejiminin de bulunduğu hâlâ kabul edildiği gibi, Almanların Birinci Cihan Harbi'ndeki mağlûbiyeti de "gıda" ile izah edilmekte ve gıdanın, "içinde yaşadığımız devirde de alın yazısı rolünü ifâya devam ettiği" te'yîd edilmektedir.⁵

b) Sünnette Beslenme Rejimi

Gıdanın ehemmiyeti ve bunun insanların ferdî ve içtimaî hayatlarındaki şümüllü tesirine olan inancı kısaca belirttikten sonra, kişinin arzu edilen terbiyevî istikâmette gelişmesi için sünnette nasıl bir gıda rejimi teklif edilmiştir, keyfiyet, kemiyet ve âdâb olarak neler tavsiye edilmiştir? Onu

³ *İsâbe*, 1, 189-182.

⁴ *Mukaddime*, s. 33-89.

⁵ Bak. S. Irmak, *a.g.e.*, s. 121-25.

görelim. Bu meseleye sadece sünnette değil, Kur'ân-ı Kerîm'de de birçok defalar temas edildiğini görürüz, ikisi birlikte nazara alınınca şu prensipleri çıkarmak mümkündür:

- 1- Gıdalar *temiz* olmalıdır,
- 2- Yemede israftan kaçınmalıdır,
- 3- Yiyecekler çeşitli (mütenevvi) olmalıdır,
- 4- Bazı adaba riayet edilmelidir. Şimdi bunları izah edelim.

1) *Gıdalar Temiz Olmalıdır:*

Kur'ân-ı Kerîm, pek çok âyetinde, yeryüzündeki “rızık olarak verilenlerin temizlerinden”,⁶ “temiz ve helâl olanlarından”⁷ yenilmesini emretmektedir. Buralarda “temizlik” şartı ile kimyevî yapısı yönünden “beden ve akla” zararlı olmaması kastedildiği,⁸ “helâllik” şartı ile de dinen haram edilmemiş rızıklardan olmasının kastedildiği belirtilir⁹ ki, diğer bazı âyetler yenmesi yasaklanan bu haram rızıkları açıklar: “Allah size (eti yenen hayvanlardan) boğazlanmaksızın ölmüş olanı, akan kanı, domuz etini ve Allah'tan başkası için kesilenleri kesin olarak haram kıldı (...).”¹⁰ Keza faiz,¹¹ hırsızlık¹² ve hileli yollarla¹³ elde edilen, zekâtı verilmeyen¹⁴ kazançlar da haram îlân edilmiştir. 214

Hadis bunlara ilâveten parçalayıcı dişi olan vahşî hayvanlarla pençeli olan vahşî kuşların, kedi ve köpeklerin, ehli eşegin vs. etini de haram kılmıştır.¹⁵

“Temiz olan ve ancak temiz olanları kabul eden Allah”,¹⁶ “geçmiş peygamberlerin hepsine (ve onların ümmetlerine) temiz rızıklardan yemelerini” emretmiştir.¹⁷ Bu durum da gösteriyor ki gıdalarda aranması ge-

⁶ Bkz. Bakara, 2/57, 172; A'râf, 7/160; Tâhâ, 20/81.

⁷ Bkz. Bakara, 2/168; Enfâl, 8/69; Nahl, 16/114; Mâide 5/88.

⁸ Bak. İbn Kesir, *Tefsir* 1/358.

⁹ İbn Kesir, *Tefsir* , 1/361.

¹⁰ Bkz. Bakara, 2/172; Nahl, 16/115.

¹¹ Bkz. Bakara, 2/275.

¹² Bkz. Mâide, 5/38.

¹³ Bkz. Mutaffifin, 83/1-4.

¹⁴ Bkz. Tevbe, 9/34.

¹⁵ Bak. Ebû Dâvûd, *Er'ime* 33 (3/355, 3802-3807, H.).

¹⁶ Müslim, *Zekât* 65 (2/703, 1015. H.)

¹⁷ Bkz. Mü'minûn, 23/51.

reken maddî ve manevî temizlik şartı, beşer târihinin bidayetinden tâ Hz. Âdem'den beri vazedilmiş olan ana prensiplerden biridir.

Hz. Peygamber, yapılan dua ve ibadetlerin kabul edilme şartını, alınan gıdanın temiz ve helâl olmasına bağlayarak gıda hususunda azamî dikkatin gösterilmesi gerektiğini ifade etmiştir. Duası Allah indinde her zaman kabul edilen bir kimse olması için kendisine dua edivermesini talebeden Sa'd ibnu Ebî Vakkâs'a verdiği cevap şudur: "Ey Sa'd, daima temiz ye, duası müstecâb kimse olursun. Muhammed'in nefsinin elinde tutan (Allah) a yemîn ederim ki kişi karnına haram lokma atınca ondan kırk gün (hiçbir ibâdet ve dua) kabul edilmez. Hangi kulun eti zulüm ve faiz (den gelen gıdalar) ile teşekkül ederse onun için ateş elzem olur¹⁸ (ve tek bir lokma dahî, et teşekkül ettirmektedir¹⁹).” Keza bir başka rivayette de: "Haramla beslenen bir ceset asla cennete girmez"²⁰ denmektedir. Nitekim mü'minlere "helâl ve temîz rızıktan" yemeyi emreden bir diğer âyet "(...) eğer hakîkaten ona tapıyorsanız"²¹ demek sûretiyle, temiz yeme fiilini gerçek mü'minliğin vazgeçilmez şartı kılmaktadır. Temizliğe verilen bu ehemmiyet, Sahâbeler'de bilmeyerek mideye girmiş olan şüpheli bir şeyi kusmaya sevkedecek kadar²² titizliğe sevketmiştir.

2) İsrâf Etmemek

Beslenme meselesinde ikinci ana prensip budur. Kur'ân-ı Kerîm: "(...) yiğün için israf etmeyin, çünkü Allah israf edenleri sevmez"²³ âyetiyle bu esâsı vaz eder. İsrâf, lügatte haddi mütecaviz sarf ve harc eylemek (...) tâat-ı Hak'dan gayrı yere mal sarf ve infak eylemek"²⁴ diye açıklanır. Kur'ân-ı Kerîm'de meşru olup israf olmayanla israf olanın hududu tâyin edilmez, sâdece israf edilmemesi istenir. Fakat sünnette diğer hususlarda olduğu gibi yeme hususunda da israf olanla israf olmayanın hududu vazîh olarak açıklanmıştır. Ancak burada çoğu kere israftan men, çok yemeden men; israfı takbih,

¹⁸ Bak. İbn Kesîr, *Tefsîr* 1/358.

¹⁹ Deylemî, 159/a.

²⁰ Ebû Ya'lâ, 8/a.

²¹ Bkz. Bakara, 2/172.

²² Buhârî, *Menâkıbu'l-Ensâr* 26 (5, 44-45); *Muvattâ*, *Zekât* 31 (2, 201).

²³ Bkz. A'râf, 7/31.

²⁴ Kâmus-ı Okyanus, 2/777.

çok yemeyi takbih, israfsızlığa teşvik, az yemeye teşvik şeklinde ifade edilmektedir. Şu hâlde Kur’ân’da yeme içme ile ilgili olarak takbih edilen israfın hududunu tesbîtte bu çeşit Hadislere bakmamız gerekecektir.

İmdi, bir yandan çok yemeyi takbih ederken diğer yandan da sıhhat şartlarına uygun, mutedil, israf olmayan yeme miktarında aranan ölçüyü bulmada şu Hadisi son derece tatminkâr bulduğumuzu söyleyebiliriz: “Âdemoğlunun doldurduğu en zararlı kap karnıdır. Âdemoğluna belini doğrultacak kadar üç beş lokma kifayet eder. Eğer Âdemoğluna nefsi galebe çalar da fazla yeme zorunda kalırsa bu durumda karnını üçe ayırsın: Biri yemek, biri su, biri de nefes için olsun.”²⁵ Görüldüğü gibi midede gıda için ayrılacak üçte bir miktar, meşru hududun azamî noktasını teşkil etmektedir.

Müslümanı yemede ölçüye çağıran diğer bir rivayet, yemeyi sırf telezüz için yapıp, her çeşit îmânî disiplinden mahrum olarak midesinin son haddine kadar dolduran kâfire göre bir nisbet verir: “Mü’min bir mide ile yer, kâfir ise yedi mide ile yer.”²⁶ Hadis, önce çok yemek yediği hâlde, Müslüman olduktan sonra (kendini disipline sokarak) az yemeye başlayan bir kimsenin durumunu izah sadedinde söylenmiştir. Hadis’in Müslim’deki bir vechinde “yer” kelimesi yerine “içer” denmektedir.²⁷

Hemen belirtelim ki izahında ihtilâfa düşülen bu Hadis, mübalağa tarihiyle çok yemeden nehyi ifâde etmekte, Müslümanın yeme hususunda takip etmesi gereken en ideal yolu göstermektedir. Kâmil Miras merhumun da belirttiği gibi nice mü’minler vardır ki kâfirlerden çok yerler, nice kâfirler de vardır ki sıhhatine riayetle, perhizkârlıkla (...) Müslümandan az yerler.²⁸ Bu durum onların îmânî vasıflarını değiştirmez.

İsrafın evsafını beyan eden üçüncü bir ölçü “kişinin her arzu ettiği şeyi yemesidir,²⁹ dördüncü bir ölçü de iştahı kesilinceye kadar yemeye devam etmesidir:” “(...) kıyamet günü en çok açlık çekecek olanlar dün-

²⁵ İbn Mâce, *Er’ime* 50 (2/1111, 3394. H.); Tirmizî, *Zühhd* 47 (7/112, 2381. H.).(Sh.)

²⁶ Buhâri, *Er’ime* 12 (7, 92); Müslim, *Eşribe* 182-186 (3/1631-32, 2060-63. H.)

²⁷ Müslim, *Eşribe* 186, 2063. H.

²⁸ *Tecrid* 11/384.

²⁹ İbn Mâce, *Er’ime* 51 (2/1112, 3352. H.)

yada en çok tok olanlardır.”³⁰ Bu rivayetler elbirliği ile çok yemeyi takbih etmektedirler. Bu maksatla çok yemenin neticesi olan şişmanlık da takbîh edilmektedir: “Kıyamet günü (dağ gibi) iri, şişman adam gelir fakat Allah nazarında bir sivri sineğin kanadı kadar (değeri ve) ağırlığı yoktur.”³¹ denmektedir.

Rivayetler Hz. Peygamber’in çok az yediğini ifade ederler. Tirmizî’nin bir tahrîcinde Hz. Peygamber: “Bilâl ile biz, bir ay esnasında, Bilâl’in bir koltuğunun altına kıştıracağı miktarla geçinirdik.” buyurur.³² Ebû Hureyre, “Hz. Peygamber vefat edinceye kadar onun evinde bir yemekten doyuya üst üste üç gün yenmemiştir.” der.³³ Hz. Âişe ve İbnu Ömer’den gelen rivayetlerde sadece Hz. Peygamber değil, -açlıktan çoğu kez karınlarına taş bağlayan³⁴ Ashâb’ın da- Hayber’in fethine kadar (ki Resûlullah’ın ölümünden üç yıl öncesidir) “**doyuncaya kadar**” hurma bile yiyemedikleri, ancak bu tarihten sonra yedikleri anlaşılmaktadır.³⁵

Hemen belirtelim ki bir kısım Hadislerde geçen “doyuncaya kadar yedik.” “doyuncaya kadar içtik”³⁶ gibi tabirlere dayanarak, sonuna kadar doymanın caiz olduğu da söylenmişse de bu doymaktan, Ashâb’ın arasında mûtâd olan ve yukarıda belirttiğimiz üçte bir nisbetindeki yemenin kastedildiği, mideye verdiği ağırlıkla uyku, tenbellik ve rehavete sebep olarak ibâdetten alıkoyacak miktarda yemenin tahrîmen mekruh olduğu tasrîh edilmiştir.³⁷

Mamafih Hz. Âişe’nin: “Nebilerinden (sallallahu aleyhi ve sellem) sonra bu ümmette zuhur eden ilk belâ “tokluk”tur, zira millet doyunca bedenleri şişmanladı, kalpleri zayıfladı ve dünya hırsları (şehvetleri) kabardı”³⁸ sözüne bakarsak, Hz. Peygamber devrindeki yeme disiplini fazla devam etmemiştir.

³⁰ İbn Mâce, *Er’ime* 3350. H.

³¹ Münziri 3/138.

³² Tirmizî, *Sıfatu’l-Kıyâme* 35 (7/174, 2474. H.).

³³ Buhârî *Er’ime* 1 (7/87).

³⁴ Buhârî *Er’ime* 31 (7/100); Tirmizî. *Sıfatu’l-Kıyâme* 37 (7/177, 2479. H.)

³⁵ Buhârî, *Megâzi* 40 (5/178).

³⁶ Buhârî, *Er’ime* 5 (7, 89); *Megâzi* 40 (5, 178); Müslim, *Zühd* 30-31 (4/2283, 2975. H.)

³⁷ *Fethu’l-Bârî* 11/457-58.

³⁸ Münziri, a.g.e., 3/137.

3) *Az Gıda ve Sıhhat*

Her devirde, insan sıhhatiyle meşgul olanların gıda meselesini birinci plâna aldıkları ve daima az yemeyi tavsiye ettikleri görülmektedir. Eski Yunan tabîblerinden Hipokrat, “ilacınız, yemekleriniz ve yemekleriniz de ilacınız olmalıdır.” demiştir.³⁹ Hz. Peygamber’in “insanların doldurduğu en fena kap mideleridir”⁴⁰ sözüyle ifade ettiği gerçeği İbn-i Sînâ, bir tabîb lisaniyla: “bütün hastalıklar yenilen ve içilen şeylerden gelir”⁴¹ diyerek, Gazzâlî ise: “insanoğlunu felâkete atan şeylerin en büyüğü ‘batın şehvetidir, (...) karın, dertlerin ve âfetlerin neşvünema bulduğu yerdir.”⁴² diyerek ifâde etmiştir. Dilimizdeki “can boğazdan gelir” sözü dâhil bütün görüşler ve “bütün tabibler” insan sıhhatinin ölçülü ve muvazeneli bir beslenmeye bağlı olduğunda müttefiktirler. Kurtubî: “Eğer Hipokrat midenin üçlü taksimatını duysaydı bundaki hikmete şaşırırdı.” demiştir.⁴³ Nitekim Gazzâlî’nin kaydına göre bu Hadisi işiten gayr-i müslim bir tabîb Hârunu’r-Reşîd’e: “Az yeme hususunda bu kadar ölçülü ve cerhi imkânsız bir söz işitmedim” demiştir.⁴⁴

İnsan sıhhatinin ölçülü yemeye bağlı olduğu düşüncesi, bazı âlimleri de: “Yiyin için fakat israf etmeyin” âyetini kastederek: “Allah tıbbı yarım âyette hülâsa etti demeye” sevk etmiştir.⁴⁵

Bütün bu düşünceler âlimleri, “gıdanın bir lezzetlenme vasıtası olarak değil, sıhhat vasıtası olarak alınması” telakkisine sevk etmiştir. Onlara göre çocuğa ilk verilecek terbiye, gıda ile ilgili olmalıdır ve en evvel, yemek yemekteki maksat öğretilmelidir. Bu hususta İbnu Miskeveyh çok net olarak şunları söyler: “Çocuğa önce yemek adabı öğretilmeli, ilk öğretilcek şey de yemekten maksadın ne olduğudur. Çocuk anlamalı ki yemekten gaye sıhhattir, lezzet değildir. Bütün gıdalar, insan bedeninin sıhhat kazanma-

³⁹ Bak. S. İrmak, a.g.e., s. 9.

⁴⁰ Bak. Münzirî, a.g.e., 3/136 (3 numaralı dipnot)

⁴¹ Aynı eser, s. 10.

⁴² İhyâ, 3/80.

⁴³ Bak. Fethu’l-Bârî 11, 458.

⁴⁴ İhyâ, 3/87.

⁴⁵ Bak. Münzirî, a.g.e., 3/136 (3 numaralı dipnot). Zehebî, bu sözün Ali İbn Hasan’a ait olduğunu belirtir (*et-Tıbbu’n-Nebevî*, Mısır, 1961, s. 11)

218 sı için yaratılmıştır. Gıdalar, tıpkı hastalıkların defî için alınan ilâç gibidir; açlığı ve açlıktan hâsıl olan elemi defetmek için alınan ilâç. Nasıl ki ilâç lezzet için alınmaz, iştiha ve arzu için fazla alınmazsa, gıda da bedenin sıhhatini koruyacak ve açlık elemi defedecek kadar alınmalıdır, fazla alınmamalıdır.”⁴⁶ Sünnette “beli doğrultacak kadar” diye ifade edilen aynı fikri Gazzâlî: “Yemeğe yanaşan kimse, ibadet ilim ve takva talebinde muhtaç olduğu güç ve kuvveti elde etmek niyetiyle yemelidir. Bu gayeden gâfil olup, hayvanların meraya saldırdığı gibi, lezzet için yemeklere saldırması, kendini nefsin arzusuna bırakivermesi caiz değildir” der.⁴⁷

Yiyecek hususunda kesin bir miktardan bahsetmekten çok, kişinin yaş ve meslek durumuna tâbi olarak izafî ve değişken olduğunu kaydeden Gazzâlî⁴⁸ miktarın takdirinde -hemen hemen aynı neticeye çıkan- iki ayrı tavsiyede bulunur: 1- *Hakîki açlık* hissedildiği vakit yemek ve henüz *hakîki iştiha* mevcut iken yemeyi terketmek (yânî iyice doymadan sofrayı terketmek).⁴⁹ 2- Ne mîdenin ağırlığı hissedilecek kadar çok yemek, ne de açlık elemi hissedilecek kadar az yemek.⁵⁰ Gazzâlî devamla: “Mîdenin ağırlığı ibâdetten alıkoyduğu gibi, açlık elemi de kalbi kendisiyle meşgul ederek ibâdetten alıkoyar.” der.⁵¹

4) Günde Kaç Sefer Yemeli?

Az gıda almak söz konusu olunca bunun içerisine sadece bir oturuşta alınan gıdanın miktarı değil, bir günde alınan gıdanın miktarı da girer. Öyle ise Hz. Peygamber ve Ashâbı'nın günde kaç sefer yemek yediklerini tesbîte çalışalım.

Gazzâlî, selefın günde bir sefer yemek yediğini söyler ve buna delîl meyânında et-Tergîb'de Münzîrî'nin de kaydetmiş olduğu Hz. Âişe'den mervî: “(Bir sefer) Resûlullâh günde iki sefer yediğimi gördü ve: “Ey Aişe karnından başka şeyle meşgul olmak istemiyor musun? Günde iki

⁴⁶ İbn Miskeveyh, a.g.e., s. 61.

⁴⁷ *İhyâ*, 2/2. Bir başka yerde yemekten maksat “hayatın bekasıdır” der, 3/96.

⁴⁸ *İhyâ*, 3/89.

⁴⁹ *Aynı eser*, 3/87. 89.

⁵⁰ *Aynı eser*, 3/96.

⁵¹ *Aynı yer*.

sefer yemek israftır. Allah müsrifleri sevmez.” dedi⁵² rivayeti ile Ebû Sa'îdu'l-Hudrî'den mervî: “Hz. Peygamber sabahleyin yeyince akşamleyin yemezdi, akşam yeyince de sabah yemezdi.” rivayetini kaydeder.⁵³

Bu rivayetleri nazara alınca seleften bazılarının ve Hz. Peygamber'in de bazı günlerde günde bir defa yemek yemiş olabilecekleri ihtimaline yer verilebilir. Fakat bunun mûtaad bir hâl olduğunu kabul etmek imkânsızdır. Zira her şeyden önce mezkûr rivayetler zayıftır. Bu rivayetleri tahlil eden el-İrâkî, el-Muğnî'sinde Hz. Âişe'ye nisbet edilen rivayetin zayıf olduğunu belirtirken Ebû Sa'îdi'l-Hudrî'ye nisbet edilen rivayet için de, hiçbir asla rastlamadığını kaydeder.⁵⁴

219

Diğer taraftan Hz. Peygamber'in ve Ashabının günde iki sefer yemek yediklerini te'yîd eden rivayetler mevcuttur. Hz. Peygamber'in: “Akşam yemeği konduğu sırada ezan okunacak olursa, önce yemeği yiyin.”⁵⁵ emrinden başka “Bir avuç hurma da olsa, akşam yemeği yiyin, zira akşam yemeğinin terki ihtiyarlama (ve zayıflık) vesilesidir”⁵⁶ tavsiyesi akşam yemeğinin sünnet olduğunu göstermektedir. Keza Hz. Peygamber, Medine'de yetişen acve adındaki bir hurma cinsinin faziletini beyân sadedinde: “Kim her gün sabah vaktinde acve hurmasından yedi adet yerse, o gün ona ne zehir, ne de sihir te'sîr eder.”⁵⁷ der ki bu da sabahları yemek yemeye teşvik sayılabilir.

Öte yandan Ashâb'ın ve Hz. Peygamber'in cuma günleri sabah yemeğini ve öğle uykusunu (kaylûle) cuma namazından sonraya te'hîr ettiklerine dair rivayet de⁵⁸ behemehal sabahleyin az veya çok bir şeyler yendiğini ifade etmektedir.

Hz. Âişe'den Ebû Dâvûd'un bir tahrîcinde, daha vazîh olarak Hz. Peygamber'in sabah akşam olmak üzere iki sefer yediği ve hatta *yemeğinin*

⁵² Münziri, a.g.e. 3/140.

⁵³ İhyâ, 3/91.

⁵⁴ el-İrâkî, el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr (İhyâ'nın hâşiyesi'nde, 3/91).

⁵⁵ Buhârî, Et'ime 57 (7/107).

⁵⁶ Tirmizî, Et'ime 46 (6/135, 1857. H.)

⁵⁷ Buhârî, Et'ime 42 (7/104)

⁵⁸ Buhârî, Cum'a 40 (2/17); Müslim, Cum'a 30 (2/588, 859. H.)

üzerine *nebîz* (hurma şırası) içtiği belirtilir.⁵⁹ Ayrıca yine Ebû Dâvûd'un Fucey'u'l-Âmirî'den bir rivayetinde Hz. Peygamber'in: "Ne yer içersiniz?" suâline: "Bir bardak (süt) akşam, bir bardak (süt) sabah"⁶⁰ cevabı da o zaman yemek yeme âdetinin günde iki öğün olduğunu gösterir. Buhârî'de de Hz. Âişe'den gelen bir rivayette: "Âl-i Muhammed bir günde iki yemek yediyse bunlardan biri mutlaka hurma idi"⁶¹ rivayeti de bu mevzu da aydınlatıcıdır.

Şu hâlde verdiğimiz şu rivayetler -ki sıhhat noktasından öncekilere nazaran kıyaslanamayacak kadar üstündür- ışığında, selef devrinde günde bir sefer yendiğine dair gelen rivayetlere bakınca, hakikati yansıtmadıkları anlaşılır. Gazzâlî de konu ile ilgili açıklamasının sonunda "açlık elemimin, kalbi, gerek gündüzki ve gerekse geceki (teheccüt) ibadette meşgul edeceği" gerekçesiyle: "Evlâ olanı, kişinin yiyeceğini ikiye taksim etmesidir ve bir seherde, bir de iftar vaktinde olmak üzere iki sefer yemelidir" der.⁶²

5) Yiyecekte Çeşitlilik (Tenenvü)

Beslenme konusuna giren mühim bir husus, gıda olarak alınacak maddelerdir, insanın hayvanlar gibi birkaç neve inhisar edecek basit bir beslenme tarzı ile iktifa edemeyeceği eskiden beri kabul edilen bir husustur.⁶³ Sünnette ölçülü ve az yemek tavsiye edilmiş ise de, yenilmesi gereken şeyler tahdîd edilmemiştir. Haram kılınan gıdalar birkaç çeşidi geçmeyecek kadar mahdûddur. Hz. Peygamber'in yediği tasrîh edilen gıdalar çok çeşitlidir ve hemen hemen çevresinde bulunanların hepsine şâmilidir. Nebatî, hayvanî, kuru, yaş, çiğ, pişmiş vs. her cins ve çeşitten mevcuttur. Bunlardan et,⁶⁴ süt,⁶⁵ arpa ve buğday ekmeği,⁶⁶ kabak,⁶⁷ zeytinyağı,⁶⁸

⁵⁹ Ebû Dâvûd, *Eşribe* 10 (3/334-35, 3712. H.)

⁶⁰ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 37 (3/359, 3817. H.).

⁶¹ Buhârî, *Rikak* 17 (8/121)

⁶² *İhyâ*, 3/91.

⁶³ Bak. *Kınalızâde* 2/2.

⁶⁴ Tirmizî, *Et'ime* 34 (6/125, 1839. H.)

⁶⁵ Bak. *Mecmau'z-Zevâid*, 6/6-7; Abdurrezzâk 5/311,

⁶⁶ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 38 (3/359, 3818. H.)

⁶⁷ Buhârî, *Et'ime* 35 (7/101); Ebû Dâvûd, *Et'ime* 22; Tirmizî, *Et'ime* 42.

⁶⁸ Tirmizî, *Et'ime* 43.

bal ve helva,⁶⁹kuş eti,⁷⁰tavuk,⁷¹tavşan,⁷²peynir,⁷³kavut,⁷⁴sirke,⁷⁵misvak ağacı meyvesi (kebâs),⁷⁶ turunç,⁷⁷hurma göbeği,⁷⁸ ekmekten yapılan tirit,⁷⁹ yağsız süttten yapılan keş⁸⁰ vs. burada kaydedilebilir.

Bu meyanda gerek beraber pişirilerek ve gerekse beraber yenmek sûretiyle terkîb edilen gıdalar da dikkatimizi çekmektedir. Bunlardan bazılarını burada sayabiliriz: Arpa ekmeği, beraber pişirilmiş et ve kabak (etle kabak çorbası);⁸¹ yağ ve sütle yumuşatılmış has buğday ekmeği;⁸² hurma ve hıyar;⁸³ et kıymasıyla kaynatılmış kepek çorbası (hazîre),⁸⁴ arpa ve pazı haşlaması,⁸⁵ et ve yağ,⁸⁶ bal, yağ ve undan mamul bulamaç;⁸⁷ süt ve keş,⁸⁸ keş, hurma ve yağdan mamul yemek;⁸⁹ tereyağı ve hurma;⁹⁰ kavun ve hurma.⁹¹

219

Bu zikredilenler arasından, Hz. Peygamber, bazılarını ve bilhassa serîd, zeytinyağı, hurma ve eti çeşitli vesilelerle över, ehemmiyetlerine dikkat çeker. Meselâ eti “Dünya ve âhiret halkının yiyeceklerinin efendisi” diye tavsif eder.⁹² Etin bilhassa but kısmını sevdiği,⁹³ etle ilgili ikram ve

⁶⁹ Tirmizî, *Et'ime* 29.

⁷⁰ Tirmizî, *Et'ime* 26/1829. H.

⁷¹ Tirmizî, *Et'ime*, 26/1827. H.

⁷² Ebû Dâvûd, *Et'ime* 27/3791. H.

⁷³ Aynı eser, 3819. H.

⁷⁴ Buhârî, *Et'ime* 8 (7/91)

⁷⁵ Tirmizî, *Et'ime* 1840. H.; Ebû Dâvûd, *Et'ime* 3820. H

⁷⁶ Buhârî, *Et'ime* 49 (7/105).

⁷⁷ Buhârî, *Et'ime* 29 (7/105).

⁷⁸ Buhârî, *Et'ime* 41 (7/103).

⁷⁹ Buhârî, *Et'ime* 24 (7/97); Tirmizî, *Et'ime* 31/1835. H.

⁸⁰ Buhârî, *Et'ime* 15 (7/94).

⁸¹ Buhârî, *Et'ime* 35 (7/101); Ebû Dâvûd, *Et'ime* 22/3782. H.

⁸² Ebû Dâvûd, 3818. H.

⁸³ Ebû Dâvûd, 3835. H.; Buhârî, *Et'ime* 38 (7/102)

⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 14 (7/93-94).

⁸⁵ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 16 (7/95)

⁸⁶ İbn Mâce, *Et'ime* 57 (2/115, 3361. H.)

⁸⁷ Buhârî, *Et'ime* 23 (7/97).

⁸⁸ Buhârî, *Et'ime* 15 (7/95).

⁸⁹ Buhârî, *Et'ime* 15 (7/94).

⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 45/3837. H.

⁹¹ Ebû Dâvûd, 3836. H.; Tirmizî, *Et'ime* 36/1844. H.

⁹² İbn Mâce. *Et'ime* 28 (2/1099, 3307. H.) (zy).

⁹³ Tirmizî, 1839. H.

davetleri mutlaka kabul ettiği,⁹⁴ bununla beraber sofrasında hergün ete yer vermediği⁹⁵ belirtilir. Kur'ân-ı Kerîm'de de ete diğer gıdalardan daha çok yer verilir. Haram olduğu bildirilen yiyecekler de etle ilgilidir. Balık etinin de taze yenmesine işaret edilmiştir.⁹⁶

Buraya kadar söylediklerimizi hülâsa etmek gerekirse, İslâm âlimlerinin sünnete uygun olarak ortaya koydukları gıda rejimi, ne eski zamanların “insiyak ve iştihaya dayanan” beslenme doktrinine, ne XIX. asırda ortaya atılan ve “kalori hesabına dayanan” beslenme doktrinine –ki “ilmî gibi görünen proje (peşin hüküm) olarak tavsif edilmektedir⁹⁷–, ne buna reaksiyon olarak çıkıp vejetarizm, fruitarizm... gibi çeşitli şekiller alan ve çiğ şeyler yemekte ifrata giden “tabiatçı doktrin”e benzemektedir. Günümüzde benimsenmeye yüz tutan “muvazeneli gıda sistemi”⁹⁸ sünnetteki rejime daha yakın gözükmektedir. Zira sünnet az yemeyi tavsiye etmekle beraber, çeşitliliğe ve bu orada eklemek, süt, hurma gibi ana beslenme maddelerine ağır vermektedir. Orucu tavsiye etmekle beraber art arda bir iki gün aç kalmayı (savm-ı visal) de⁹⁹ veya sadece akşamdan akşama yiyerek sahur yemeğini terketmeyi¹⁰⁰ yasaklamaktadır.

6) Bazı Âdâblar

Sünnetteki yemek rejimini tamamlayan bir husus da yemekle ilgili bazı âdâbtır. Bunlar sıhî ve terbiyevî maksadlar da güttükleri için burada zikredilmelerinde fayda var. Yemeğe başlamadan önce vs yedikten sonra ellerin

⁹⁴ İbn Mâce, *E'ime* 27/3306. H.

⁹⁵ Tirmizî, 1839. H.

⁹⁶ Bkz. Nahl 16/14.

⁹⁷ S. İrmak, a.g.e. s. 126. Kalori hesabına dayanan doktrin, kendini ilmî prensiplere uymaya zorlayan birçok kimseleri çok yemeye sevk ederek hastalıklara giriftar ettiği gibi, o standartlara ulaşamayanları da fakirlik, gerilik kompleksine atarak çeşitli ferdî ve içtimai ızdırapların kaynağı olmuştur ve hâlâ olmaktadır.

⁹⁸ Beslenme doktrinleri için bak. *aynı eser*, s. 117-118

⁹⁹ Buhârî, *Savm* 47-48 (3/48-49);

¹⁰⁰ Buhârî, *Savm* 20 (3/38).

yıkanması,¹⁰¹ besmele ile başlayıp¹⁰² dua ile bitirilmesi,¹⁰³ sağ elle,¹⁰⁴ önünden ve tabağın kıyısından alınması¹⁰⁵ gibi umumiyetle bilinen âdâbtan başka yemek sırasında ayakkabıların çıkarılması,¹⁰⁶ ellerin sağa sola dayanmaması,¹⁰⁷ yere “bağdaş kurup”¹⁰⁸ oturulmaması,¹⁰⁹ yüzü koyun yataırken yenilmemesi,¹¹⁰ suyun üç solukta içilmesi,¹¹¹ sofraya konan yemek hoşça gitmediği takdirde tenkid edilmemesi,¹¹² ekmeğin küçük parçalara bölünmesi,¹¹³ kırıntı vs. şeklinde düşen parçaların atılarak israf edilmemesi,¹¹⁴ sarımsak soğan gibi kokularıyla başkasını rahatsız edici gıdaların çiğ yenilmemesi¹¹⁵ gibi hususlar da tavsiye edilmiştir.¹¹⁶

Bunlara, suyu bardağın kırık yerinden içilmemesi,¹¹⁷ su kabının ağzına dudakları dayayarak su içilmemesi,¹¹⁸ yemek¹¹⁹ ve su kaplarının içerisine (içerisinde çer-çöp olsa dahi¹²⁰) üflenmemesi,¹²¹ kapların ağzının açık bırakılmaması,¹²² yemeğin sıcak yenmemesi,¹²³ su üzerindeki yabancı maddenin dökülerek çıkarılması,¹²⁴ fişkı yemekte olan hayvanla-

223

¹⁰¹ Tirmizî, *Et'ime* 39 (6/129, 1847. H.); Ebû Dâvûd, *Et'ime* 12 (3/345, 3761. H.).

¹⁰² Ebû Dâvûd, 3765-68. H.; Tirmizî, 1449. H.

¹⁰³ Ebû Dâvûd, 3850. H.

¹⁰⁴ Ebû Dâvûd, 3776. H.; Buhârî, *Et'ime* 2 (7/88).

¹⁰⁵ *Müstedrek*, 4/116 (sh); İbn Mâce, *Et'ime* 12 (2/1090. 3275-77. H.).

¹⁰⁶ *Müstedrek*, 4/119 (Zy.): *Feyzu'l-Kadîr*, 1/218. 299.

¹⁰⁷ Ebû Dâvûd, 3769. H.

¹⁰⁸ Bak. Kâmil Miras, *Tecrîd* 11/384.

¹⁰⁹ Buhârî. *Et'ime* 12 (7, 93).

¹¹⁰ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 19/3774. H.

¹¹¹ İbn Mâce, *Eşribe* 18 (2/1131, 4316-17 H.).

¹¹² Müslim, *Eşribe* 187 (3/1632, 2064. H.); Buhârî, *Et'ime* 20 (7/96).

¹¹³ *Feyzu'l-Kadîr*, 4, 194 (Hasen).

¹¹⁴ İbn Mâce, *Et'ime* 13/3278-79. H.

¹¹⁵ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 3822-29. H.

¹¹⁶ Teferruat için bak. *İhyâ*, 2/2-20.

¹¹⁷ Ebû Dâvûd. *Eşribe* 16 (3/337, 3722. H.)

¹¹⁸ Buhârî, *Eşribe* 24 (7/145).

¹¹⁹ İbn Mâce, *Et'ime* 18/3288. H.

¹²⁰ Tirmizî, *Eşribe* 15/1888. H.

¹²¹ Müslim, *Eşribe* 121.

¹²² Müslim, *Eşribe* 96; Buhârî, *Eşribe* 22.

¹²³ Dârimî, *Et'ime* 17; *Mecmau'z-Zevâid*, 5/19-20.

¹²⁴ Tirmizî, *Eşribe* 15/1888. H.

rın süt ve etinin yenmemesi¹²⁵ vs. gibi daha çok sıhî endişeyle vazedilen bir kısım âdâb ve yasakları da ilâve edebiliriz.

7) Birlikte Yemek

Yemeğin mühim âdâblarından biri de cemaat hâlinde topluca yemek-
tir. Aile ferdlerinin ayrı ayrı yemesi hoş karşılanmamaktadır. Hz. Peygam-
ber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Allah nazarında yemeklerin en hoşu, üzerine
uzanan ellerin çok olduğu yemektir.”¹²⁶ “Hep beraber yiyin, dağılıp
ayrılmayın, zira bereket cemaatledir”¹²⁷ buyurur. Kendisine: “Yiyoruz
fakat bir türlü doyamıyoruz (ne yapalım?) diye dert yanan bir kimseye Hz.
Peygamber sorar: “Yemeği ayrı ayrı mı yiyorsunuz, yoksa beraber mi?”
adam: “Ayrı ayrı” deyince: “Öyle ise sofraya beraber oturun, besmeleyi
çekin, yemek hakkınızda mübarek kılınır.”¹²⁸ cevâbını verir. Cemaatle
oturulunca yemeğe önce büyüklerin başladığı¹²⁹ sofrada, Hz. Peygamber
sohbeti eksik etmezdi.¹³⁰ Bu sebeple yemek esnasında nezih ve hoş mevzu-
ların konuşulması, güzel hikâyelerin anlatılması umûmî bir âdâb olarak be-
nimsenmiştir¹³¹ ki bu hususun aile ferdleri arasındaki samimiyetin artma-
sına yardımcı olmaktan başka, yenilen şeylerin kolayca hazmına yardımcı
olacağı da bilinen hususlardır. Nitekim günümüz beslenmecileri hazma,
yenilen şeylerin cins ve yeniliş sırasının etkisi olduğu gibi “sofra âdabının
da çok mühim olduğu”nu belirtmekte ve “yemekte can sıkıcı konuşmalar
mîde hareketlerini ve usare ifrazını durdurmak sûretiyle çok zararlı netice-
ler doğurur, onun için sofraya bir küçük bayram havası içinde oturulma-
lı, sofraya zamanı ailenin toplu olarak en güzel zamanlarını geçirdikleri bir
devre olmalıdır” demektedirler.¹³²

Yemek sohbetleri küçükler için bir kısım yeni bilgi ve adabın öğrenil-
mesine vesile olacağından terbiyevî bir değer de taşır. Bilhassa zamanımı-

¹²⁵ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 25 (3/351, 3785. H.).

¹²⁶ *et-Tergîb* 3/134.

¹²⁷ İbn Mâce, *Et'ime* 17 (2/1094, 3287. H.).

¹²⁸ İbn Mâce, 3286. H.; Ebû Dâvûd, *Et'ime* 15/3764. H.; *Feyzu'l-Kadîr*, 1/152.

¹²⁹ Ebû Dâvûd, 3766. H.

¹³⁰ Müslim, *İman* 328 (1/186, 194. H.).

¹³¹ *İhyâ*, 2/7.

¹³² S. Irmak, a.g.e., s. 38.

zın herkesi meşguliyete boğduğu, çocuklarla ilgilenmeye pek fazla fırsat bırakmadığı, boş saatleri de gazete ve televizyonun aldığı şartları içerisinde “toplucu yeme” âdabı, uyulması ve akıllıca değerlendirilmesi gereken terbiyevî bir sünnet ve fırsat olmaktadır.

c) Çocukların Beslenmesi

Sünnette bu konuda, yukarıda verdiğimiz esaslardan ayrı olarak, çocuklara mahsûs teferruatlı bir beslenme rejimi mevcut değildir. Ancak çocukların gıdaları ile Hz. Peygamber’in yakından ilgilendiğini bilmekteyiz. Daha çocuk doğar doğmaz ilk düşünülen hususlar arasında gıdanın yer aldığını, Hz. Peygamber’in yeni doğan bebeğin ağzına ilk girecek gıdanın keyfiyetinden, tutulacak sütannesinin evsafına kadar bazı meselelerde hassasiyetle durup talimatlar verdiğini, bilhassa süt devresi içerisinde verilecek gıda üzerinde titizlikle durduğunu belirtmiştik.¹³³

Hız. Peygamber’in ehemmiyetle üzerinde durduğu hususlardan biri, yeni doğan çocuğun kendi annesinin sütü ile beslenmesidir: “Bebek (sabî) için -annesinin sütünden daha hayırlı süt yoktur.”¹³⁴ der. Bir başka rivayette çocuğunu emzirmekten kaçınan -kadınların, cehennemde, ayaklarından asılmış olarak yılanların memelerinden sokmaları (ısırmaları) sûretiyle” tâzîb edildiklerini belirterek bu hususun ehemmiyetini te’kîd etmiştir.¹³⁵

Hız. Peygamber, oğlu İbrahim’in gıda durumuyla da ilgilenmiş, annesi Mâriye’nin sütü az olduğu için bir sağmal koyun satın almıştır.¹³⁶ Yine aynı rivayetten İbrahim’in şişman olduğu ve Hız. Peygamber’in bundan memnûniyyet duyduğu anlaşılmaktadır. Belki de, belirttiğimiz üzere,

¹³³ Bak. s. 95-97

¹³⁴ *Müsnedü Zeyd* s. 481; *Şîr’atü’l-İslâm* 84/b.

¹³⁵ *Mecmau’z-Zevâid*, 1/76 (sh). Yeri gelmişken belirtelim ki, günümüz hekimleri de çocuğun ana sütüyle beslenmesinde ısrar ederler. Onlara göre, ana sütü dengeli beslenme, “bulaşıcı hastalıklara (B. Onul, İnfeksiyon Hastalıkları, A.Ü. Tıp Fak. yayını, 1971, s. 20)” ve akciğer enfeksiyonlarına karşı mukavemet sağlamak gibi biyolojik faydalardan başka sosyal faydalar da sağlamaktadır. Şöyle denir: “Ana sütü (...) çocukla anne arasında hususî bağları sağlar. Çocuk kendine en yakın olarak onu besleyeni tanır. Bu durum çocuğa bütün hayatı boyunca devam eden bir ruh sükûneti verir. (C. Gürson, *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları*, İ. Ü, Tıp Fak. Yayını, 1968, s. 40).

¹³⁶ *Müstedrek*, 4/39.

Mâriye'nin sütünün azlığı sebebiyle ona bir de sütanesi bulmuş olması¹³⁷ -ki bunun Ensâr kadınları arasında, bu şerefe ermek için, rekabet (münâfese) vesilesi olduğu belirtilir¹³⁸- Hz. Peygamber'in bu konudaki titizliğinin bir başka delili olmaktadır.

Hz. Ömer'in, çocuk sağ doğdu ise ilk ağlayışından itibaren nafaka bağlaması,¹³⁹ Hz. Ali'nin açlıktan ağlar bulduğu çocukları için derhâl çare araması,¹⁴⁰ ihtiyaç hâsıl olunca kadın oruçlu bile olsa çocuğu için ağzında yiyecek yumuşatması gerektiği ve bunun orucuna zarar vermeyeceğinin beyanı¹⁴¹ sünnette çocuğun gıdası hususunda gösterilen ilginin delilleridir.

Çocukların beslenmeleri ile ilgili olarak sünnette rastlanan umumî bir prensibi daha belirtelim. Yeme ve içmenin müddeti hususunda sünnetin esprisini aksettiren bazı rivayetlerden, çocuğun su ihtiyâcının hemen görülmesi gerektiği, yeme ihtiyâcını karşılamada ise aynı isticali göstermenin şart olmadığı ve hattâ aç uyutulabileceği anlaşılmaktadır, şöyle ki:

Çocuğun su talebinin Hz. Peygamber tarafından -gece bile olsa- derhâl görüldüğüne dâir daha önce kaydettiğimiz¹⁴² rivayete bir başkasını burada ekleyebiliriz: Ebû Ca'fer anlatıyor: "Hz. Hasan, Hz. Peygamber ile olduğu bir sırada şiddetli şekilde susamıştı. Çocuğa su arayan Hz. Peygamber su bulamayınca ona dilini verdi. Çocuk susuzluğunu giderinceye kadar emdi."¹⁴³

Yemeğin tehîriyle ilgili olarak da, temyiz devresinden sonra ramazan ayında mümkün mertebe yemeklerini geciktirerek, ağladıkları zaman da oyuncaklarla avutularak oruca alıştırmalarıyla ilgili rivayetlere¹⁴⁴ ilâveten, burada iki rivayet daha kaydedebiliriz. Bunlardan biri yağmurdan kaçıp sığındıkları mağarada hapsolan ve sâlih amellerini zikrederek Allah'tan kur-

¹³⁷ *Mecmau'z-Zevâid*, 4, 304.

¹³⁸ Ya'kubî, Ahmed İbn Ebî Ya'kûb İbni Ca'fer (v. 284), *Târihu'l-Yâ'kûbî*, Beyrut 1960, 2/87.

¹³⁹ Bak. s. 168.

¹⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Lukata* (2/138, 1716. H.).

¹⁴¹ Abdurrezzâk, 4/207; İbn Ebî Şeybe, 3/49.

¹⁴² Bak. s. 172.

¹⁴³ *Kenzu'l-Ummâl*, 16/262.

¹⁴⁴ Bak. s. 135-136.

tuluş talebeden ve kurtulan üç yolcunun hikâyesinde geçer. Burada beyan edilen üç sâlih amelden biri, yaşlı anne babası ve küçük çocukları olan bir çobanla ilgili: Bir gün eve geç dönen çoban, anne-babasını uyumuş bulur. Onları uyandırmak istemez. Ama hürmeten, çocuklara da onlardan önce yedirmek istemez. Çocuklar ayaklarının arasında kıvrandıkları hâlde anne-babasının başında, onlar kendiliklerinden uyanıncaya kadar bekler ve sabah olur.” Bu amel makbul olduğu için mağaranın kapısı, inâyet-i ilâhiyye eseri olarak, üçte bir miktarında açılır vs.¹⁴⁵

226

İkinci misalimiz, evinde sâdece çocuklara yetecek miktarda yiyecek bulunduğu hâlde, aniden misafir kabul etmek durumunda kalan bir Saha-bî ile ilgilidir: Akşam olup da çocuklar yemek isteyince onları **aç uyutur** mevcut gıdayı gelmiş olan misafirine ikram eder. Bu davranış, arkadan gelen: “(...) kendilerinde ihtiyaç bile olsa (onları) nefisleri üzerine tercih ederler...)” (Haşr, 59/9) âyetiyle takdîr edilir.¹⁴⁶

Çocukların beslenmeleri mevzuunda, Hz. Peygamberin ilgisi ve belirtilen bazı umumî prensipler dışında fazla bir teferruata, hususî, sırf çocuklara mahsus müstakil bir gıda rejimine raslamayız. Terbiye kitaplarındaki bazı detaylar örf, etibba ve hükemâ sözlerine müsteniden dercedilmiş olmalıdır. Bunlar bazı durumlarda sünnetin ruhuna da mutabık düşmeyebilirler. Meselâ Hz. Peygamber bal ve helva nevinden tatlıları sevdiği¹⁴⁷ ve hatta: “Yeni bir cariye alıp (hizmetçi tuttuğunuz) zaman ona ilk yedirdiğiniz helva olsun; bu onun gönlünü kazanmaya vesiledir.”¹⁴⁸ dediği hâlde bâzı terbiyeciler -ve meselâ İbnu Miskeveyh- çocuklara tatlı ve meyvelerin mümkün mertebe verilmemesini, zira bunların bedende birtakım istihale ve çözümler meydana getirmekten başka, çocuğu oburluğa ve çok yeme alışkanlığına sevkedeceğini kaydederler. Onlara göre et de çok verilmemelidir; bu, çocuğun hareketli, uyanık, anlayışlı, hafif ve çevik olmasına mânidir.

Sünnette raslanmayan bir diğer tavsiyeye göre çocuklara gündüz az,

¹⁴⁵ Buhâri, *Edeb* 5 (8/3).

¹⁴⁶ *Menâkıbu'l-Ensâr* 10 (5/42-43).

¹⁴⁷ Tirmizî, *Er'ime* 29/1832. H.

¹⁴⁸ *Feyzu'l-Kadîr* 1/282.

aşam tam yemek verilmelidir. Aksi takdirde çocuk gündüzleri tenbelleşir, uyumak ister, anlayışı kıtlaşır. Keza yemek esnasında su da içirilmemelidir... vs.¹⁴⁹

2. Temizlik

227 Temizlik gerek maddî, gerek manevî olsun bir Müslümanın mutlaka riayet etmesi gereken bir husustur. Hz. Peygamber “Temizlik imanın yarısıdır”,¹⁵⁰ “Namazın anahtarı temizliktir”¹⁵¹ gibi beyanlarıyla temizliksiz dinî hayatın, dindarlığın mümkün olamayacağını müminlerin vicdanına yerleştirmeye çalışmıştır. İman-İslâm kelimelerinin ayrınlık ve gayrılığı üzerinde âlimlerin yaptığı münakaşa bir tarafa, bizzat sahih hâdislerde gelmiş olan: “Allah’a iman nedir biliyor musunuz? (...) (açıklıyayım, Allah’a iman) Allah’tan başka tanrı olmadığına ve Muhammed’in Allah’ın elçisi olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek. Ramazan orucu tutmak, ganimetten beşte birini vermektir”¹⁵² ifadesi nazara alınmış olsa bile çoğu kere imanla dinin kastedildiği, böylece “temizlik”in dinin, dinî hayatın yarısını, hem de ikinci yarının tahakkuku için şart olan evvelki yarıyı teşkil ettiğini anlarız. Tabiidir ki bu durum, Müslüman nazarında temizliğin ehemmiyetini fevkalâde artırmış oluyor, zira maddî manevî bütün amellerinin makbul ve muteber olması bunun varlığına bağlanmıştır. Nitekim Hadiste: “Temizlik olmayınca namaz kabul edilmez”¹⁵³ denmektedir.

Aslında kabul edilmesi için koşulan temizlik şartı namaza has değildir. Allah için yapılan her bir şeyin kabul edilmesi, onun temiz olmasına bağlıdır, ibadet riya ile kirlenirse makbul değil,¹⁵⁴ sadaka, zekât meşru yoldan kazanılmış helâl maldan değilse makbul değil,¹⁵⁵ yenip içilen şeyler, alınan gıdalar temiz değilse yapılan duaların, edilen ibâdetlerin hiçbiri-

¹⁴⁹ İbn Miskeveyh, a.g.e. s. 62.

¹⁵⁰ Müslim, *Tâharet* 1 (1/203, 223. H.).

¹⁵¹ Tirmizî, *Tâharet* 3 (3. H.).

¹⁵² Müslim, *İman* 24 (1/48, 17. H.).

¹⁵³ Tirmizî, *Tâharet* 1 (1. H.); Bak. Buhârî, *Vudû* 2 (1/46).

¹⁵⁴ Enfâl 8/47; İbn Mâce; *Fiten* 16 (2/1321, 3989. H.).

¹⁵⁵ Tirmizî, *Tâharet* 1 (1. H.).

si makbul değil.¹⁵⁶ “Allah temizdir ve sadece temiz olanı kabul eder”,¹⁵⁷ “Sözün temiz olanı, amelin sâlih olanı O’na yükselir.”¹⁵⁸

Şu hâlde kişi Müslüman olabilmek, Allah’a lâyük olabilmek için pek çok yönlerden, maddeten ve manen temiz olmak zorundadır.

Burada temizlik şartı mutlaktır. Maddî temizlik veya manevî temizlik diye tahsise imkân yoktur. Zira önce de söylediğimiz gibi islâm ceset ve ruhu ayrı ayrı mütalâa ederek, birini tafdil diğerini ihmal etmiyor, ikisinin de terbiye ve kemalini istiyor, ikisinin de terbiyesinde temizliği ilk şart kılıyor. Ruhu kirleten şirk, kibir, ucub, yalan, kıybet, haset, gadab, dedikodu, malayani şeylerle işgal, haram nazar, fiske gaflet, kötü söz, yeis, fahr, israf, cimrilik, merhametsizlik... gibi manevî kirlerden¹⁵⁹ şiddetle nehyedildiği gibi, ibâdete manî bir kısım maddî pisliklerden de haber verip bunlardan da uzak durmayı emretmektedir.

228

Hatta Kur’ân-ı Kerîm’in bazı âyetleri, birçok dinî emirlerin, “temizlik”in gerçekleşmesi için konulmuş olduğunu ifade etmektedir. Meselâ namaz kılmak için şart olan gusül, abdest veya (hîni hacette ikisinin yerini tutmak üzere) teyemmüm gibi vâsıtalarla temizlik yapılmasını emreden âyetten sonra: “Allah (bu emirle) size bir güçlük dilemez, fakat sizi tertemiz yapmak ve üzerinizdeki nimetini tamamlamak ister (...)” (Maide, 5/6) dendiği gibi zekâtla ilgili olarak da: “Onların mallarından bir zekât al ki onunla kendilerini temizlemiş, tezkiye etmiş olasın.” (Tevbe, 9/103) denmektedir. Hz. Peygamberin: “Her şey için bir zekât (temizleyici) vardır, cesedin zekâtı da oruçtur”¹⁶⁰ sözü, orucun da bir başka temizlik için konduğunu ifade etmektedir. Bilindiği üzere, zekât lügatte nema (artma) manasına geldiği gibi tathîr (temizleme) manasına da gelmekte ve şer’î örfte iki mânâda birlikte kullanılmaktadır.¹⁶¹

¹⁵⁶ Gıda bahsinde gördük, bak. s. 213-214.

¹⁵⁷ Müslim, *Zekât* 65 (2/703, 1015. H.)

¹⁵⁸ Bkz. Fâtur, 35/10; Bakara, 2/264; Mâ’ûn, 107/6.

¹⁵⁹ Manevî kirlerin çeşitleri ve bunlardan temizlenme yolları hakkında bütün ahlâk kitapları açıklamalarda bulunmaktadır. Bu konuda bilhassa *İhyâ*’nın Acâibu’l-Kalb, Riyâdatu’n-Nefs, Âfetu’l-Lisân, Zemmü’l-Gadab ve’l-Hikd ve’l-Hased, Zemmü’l-Kibr ve’l-Ucb... Zemmü’l-Gurûr bölümleri yeterli açıklamalarda bulunur (*İhyâ* 3 ve 4. ciltler).

¹⁶⁰ İbn Mâce, *Sıyâm* 44 (1/555, 1745. H.). (Zy).

¹⁶¹ Bak, İbn Hacer *Fethu’l-Bârî* 4/3.

Bu ifadeler az önce söylediklerimizin zıddına insana farz kılınan amel-lerden esas maksadın “insanı hakikî temizliğe kavuşturmak” olduğunu göstermektedir. Yani temizlik, dinde hem vasıta hem gaye olmaktadır.

İslâm’da temizliğe birinci plânda verilen bu ehemmiyetin bir ifadesi olarak, hemen hemen bütün Hadis ve fıkıh kitapları, taharetle ilgili bölüme en başta yer verirler, ondan sonra diğer bölümlere geçerler. Meselâ Kütüb-i Sitte’nin, Buhârî dışında kalan beş kitabı böyledir. Buhârî en başa Kitâbu’l-Îmân’ı koymuştur.

Gazzâlî, İslâm’ın mü’minlerden talebettiği maddî ve manevî temizliği dört mertebeye ayırır:

1- Zâhir’in temizliği. Bu, hadesten, necasetten ve fuzûliyattan temizliktir.

229 2- İnsan azalarının (cevârih) bir kısım cürüm ve günâhlardan temizliği.

3- Kalbin mezmûm ahlâklardan, takbih edilen düşüklüklerden (rezâil) temizlenmesi.

4- Sırr’ın Allah’tan başka her şeyden temizlenmesi -ki bu Enbiyâ ve Sıddîkîn’e has bir temizlik mertebesidir.¹⁶²

İslâm’ın temizlik anlayışının sahip olduğu bu genişlik ve şümulü belirttikten sonra hemen ilâve edelim ki biz burada, daha ziyâde, bedenî terbiyeye taalluk eden “zahir”in temizliği üzerinde duracağız.

Sünnet’te gelen beyanlara bakınca **zahirin temizliği** deyince sadece insan bedeninin temizliği söz konusu değildir. Elbisenin, meskenin ve hatta yaşanan muhît ve çevrenin de temizliği söz konusudur. Zira insan bu söylenenlerin hepsiyle birlikte gerçek bütünlüğünü bulmaktadır ve bunların her birisi insan üzerinde te’sir icra etmektedir. Bu sebeple bir Müslümanın içinde yaşadığı fizik ve sosyal çevrenin de maddî ve manevî yönlerden kendi akide iklimine uygun olması, îmân şartlarına göre tanzim edilmiş bulunması gerekmektedir. Bu hususun İzahını “Muhit Şartları”¹⁶³

¹⁶² İhyâ, 1/126.

¹⁶³ Bak. s. 375-379.

bölümüne bırakarak, burada beden ve elbise temizliği ile mesken ve muhit temizliğine temas edeceğiz.

a) Beden (ve elbise) Temizliği

Biri hades denen ve gözle görülmeyen hükmî pislikten, diğeri de gözle görülen ve necaset denen maddî pislikten olmak üzere iki ayrı temizliği gerçekleştirmektir. Hades denen hükmî pislik sadece insan vücudu için mevzubahistir, iki çeşittir, birincisi cinsî münasebet veya ihtilâmla hâsıl olur, bundan temizlenmek için bütün vücudun yıkanması gerekir. Diğeri abdesti bozan hâllerle hâsıl olur ve vücudun her an dışarı ile teması olan el, yüz, kol ve ayakların yıkanmasını gerektirir. Bu temizlikler olmayınca namaz kılınmaz.

Bütün vücudun yıkanması, sadece büyük hades (cünüplük) şartına bağlı değildir. Bunun dışında normal olarak bir Müslümanın haftada en az bir defa yıkanması gerekmektedir. Hz. Peygamber: “Sizden cumaya gelen yıkansın”¹⁶⁴ demekle kalmaz, “Cuma günü yıkanmak bülûğa ermiş herke- se vâcibdir.”¹⁶⁵ diyerek te’kîd eder. Hz. Alî ve Hz. Osman gibi Ashâb’tan 230 bâzılarının, cünüp olmadığı hâlde, soğuk bile olsa her gün yıkandıkları belirtilir.¹⁶⁶

Gerek abdest ve gerekse guslün nakıs olmaması “Allah’ın emrettiği şekilde”¹⁶⁷ mükemmel olması gerekmektedir. Her ne kadar abdest azalarının ikişer ve hatta birer defa yıkanması yeterli ise de¹⁶⁸ mükemmel olması için, hiç bir kuruluk kalmayacak şekilde üçer sefer yıkanması lâzımdır.¹⁶⁹ Hz. Peygamber alelacele abdest alıp ökçelerini iyi yıkamayan kimseyi gö- rünce “yazık ateşte yanacak olan ökçelere!,”¹⁷⁰ (abdesti tam al!¹⁷¹) diye uyar- mış, tırnak kadar kuru yer bırakan kimseyi “abdestini tam alması için” geri

¹⁶⁴ Buhârî, *Cum’a* 2 (2/2)

¹⁶⁵ Buhârî, *Cum’a* 12 (2/6)

¹⁶⁶ İbn Ebî Şeybe, 1/199.

¹⁶⁷ İbn Mâce, *Taharet* 57 (1/156, 459. H.).

¹⁶⁸ Buhârî, *Vudû*, 22-23 (1/5).

¹⁶⁹ Buhârî 24 (1/51).

¹⁷⁰ Buhârî, *Vudû*, 27 (1/52); Müslim, *Taharet* 25 (1/213, 240. H.)

¹⁷¹ Müslim, *Taharet* 26 (241. H.).

çevirmiş,¹⁷² ihmâli mümkün olan parmak araları için de: “Su ile oğulmazsa kıyamet günü Allah ateşle oğacaktır” diye dikkat çekmiştir.¹⁷³ Abdest bozulmadıkça aynı abdest ile birkaç vaktin namazını kılmak caiz ise de her vakit için yeni bir abdest teşvik edilmiş,¹⁷⁴ selef bunu “nur üstüne nur (nurun âlâ nur)” olarak tavsif etmiştir.¹⁷⁵ Hz. Peygamberin Mekke’nin fetheadıldığı güne kadar her namaz için ayrı abdest aldığı, o gün aynı abdestle beş vakti kaldığı belirtilmiştir.¹⁷⁶

Hz. Peygamber günlük temizliğin mecburî vasıtası olan abdeste teşvik olarak, Müslümanların kıyamet günü abdest uzuvlarında zuhur edecek nurdan bir parlaklıkla diğer ümmetler arasında temayüz edeceğini¹⁷⁷ belirtmekten başka, abdest alan kimse uzuvlarını yıkadıkça o uzuvlarla işlenmiş olan günahların, (onlarda bulunması muhtemel maddî kirler gibi) su ile akıp gideceğini, böylece günahlardan arınmış olarak çıkacağını,¹⁷⁸ abdestin iki vakit arasında işlenen günahlara kefarete olacağını¹⁷⁹ belirtir.

231 Sünnet bilhassa el ve ağız gibi hıfzussihha noktasından ehemmiyet taşıyan uzuvların yıkanmasını, sâdece namaz vakitlerine hasretmemiştir. Uykudan kalkıldığı zaman, abdest almazdan önce, ilk iş ellerin yıkanması gerektiğine dikkat çeker ve: “El nerede geceledi bilemezsiniz.” der.¹⁸⁰ Keza (el ve) parmakların yıkanmasında mübalağalı davranarak iyice yıkanması, aksi takdirde (kıyamet günü) ateşle yakılacağı bildirilir.¹⁸¹ Bu meyânda istincâdan sonra ve gusül esnasında pislikler yıkandıktan sonra temizliğin tam olabilmesi için elin ayrıca toprağa sürülmesi¹⁸² gerekmektedir.

Yemekten evvel ve sonraki yıkamalardan başka, süt gibi yağlı herhangi

¹⁷² Müslim; *Tâharet* 31(243. H).

¹⁷³ *Tergîb* 1/169.

¹⁷⁴ *Müsned* 2/259.

¹⁷⁵ *Tergîb* 1/163.

¹⁷⁶ Nesâî, *Tâharet* 100 (1, 86).

¹⁷⁷ Müslim, *Tâharet* 35-37 (1/216-17/246. H.).

¹⁷⁸ Nesâî, *Tâharet* 108 (1/91).

¹⁷⁹ Müslim, *Tâharet* 5/227. H.

¹⁸⁰ Buhârî, *Vudû* 26 (1/52); Nesâî, *Tâharet* 1 (1/7).

¹⁸¹ *Tergîb* 1/169.

¹⁸² Nesâî, *Tâharet* 3 (1/45); Buhârî, *Gusl* 9 (1/74)

bir şey (yenilip) içilecek olsa arkadan “yağlı olduğu için”¹⁸³ yıkanması icâbetmektedir. Bilhassa yatma esnasında ellerin mutlaka temiz olması istenmektedir. Yatmazdan önce, abdest alıp ayaklar da dâhil bütün abdest uzuvlarının yıkanmasını tavsiye etmekten¹⁸⁴ başka, bilhassa ellerin mutlaka yıkanması gerektiğini belirtmek için Hz. Peygamber şöyle buyurur: “Elinde bulaşık kokusu olduğu hâlde yıkamadan uyuyan kimseye herhangi bir rahatsızlık isabet ederse kendisinden başkasında kabahat aramasın.”¹⁸⁵

Ağız temizliğinde mühim bir husus misvaktır. Hz. Peygamber her abdest alışında misvak kullanmakla yetinmez, bu vakitler dışında da sık sık misvak kullanırdı. “Ben dişlerimi o kadar misvaklarım ki (bâzan) ön dişlerim sökülecek diye korkarım” diyen¹⁸⁶ Hz. Peygamberin namaz için evden her çıkışında misvak kullandığı¹⁸⁷ eve her girişinde ilk yaptığı şeyin de dişlerini misvaklamak olduğu,¹⁸⁸ keza herhangi bir sebeple gece uyandığı zaman da dişlerini misvakladığı belirtilir.¹⁸⁹ Misvakın ehemmiyetini belirtmek için “Eğer ümmetime müşkülât çıkarmış olmaktan (korkmasaydım) her namazda misvak emrederdim”,¹⁹⁰ “Misvak kullanın! Zira o, ağız için temizlik vesilesi Rabbülâlemîn için de rızâ ve hoşnutluk sebebidir, Cebrail her gelişinde bana misvak tavsiye etti. O kadar ki bana ve ümmetime farz kılınacak diye korktum.”,¹⁹¹ buyurur. Yine aynı maksatla: 232 “Kırâmen kâtibin meleklerini, sahibi buldukları kimseyi, dişlerinin arasında yemek kırıntısı olduğu hâlde namaza durur görmek kadar hiç bir şey rahatsız etmez.”¹⁹² der ve misvak kullanılarak kılınan namazın misvaksız kılınana nazaran 70 defa üstün olduğunu¹⁹³ söyler.

¹⁸³ Buhârî, *Vudû* 53 (1/63). Rivayette süt içtikten sonra Hz. Peygamber’in ağzını çalkadığı (maz-maza) belirtilir.

¹⁸⁴ Buhârî, *Vudû*, 78 (1/71)

¹⁸⁵ Tirmizî, *Er’ime* 48 (6/137, 1860. H.); Ebû Dâvûd, *Er’ime* 54 (3/366, 3852. H.)

¹⁸⁶ İbn Mâce, *Taharet* 7 (1/106, 289. H.); (zy).

¹⁸⁷ Tergîb 1, 166.

¹⁸⁸ Müslim, *Taharet* 43 (1/220, 253. H.); Nesâî, *Taharet* 8

¹⁸⁹ Müslim, *Taharet* 46-47; Buhârî, *Vudû*, 76 (1/70); Nesâî, *Taharet* 2 (1/8)

¹⁹⁰ Müslim, *Taharet* 42; Nesâî, *Taharet* 7 (1/12)

¹⁹¹ İbn Mâce, *Taharet* 7 (1/106, 289. H.) (zy); Bak. Nesâî, *Taharet* 5.

¹⁹² *Tergîb* 1/168.

¹⁹³ *Müsned* 6/272.

Beden ve elbise temizliğinin diğer bir şartı, istincâ ve istibrâdır. Yâni gerek büyük abdest gerekse küçük abdest bozduktan sonra bunların bedene ve elbiseye bulaşmasına meydan vermemektir. Bu maksatla def-i hacetten sonra su kullanmak gerekmektedir. Su olmadığı takdirde taşla en az üç kere silmek şarttır. Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) önce taş, sonra da su kullanmak sûretiyle her ikisiyle temizlik yaptığı,¹⁹⁴ helâda su kullandığı¹⁹⁵ gibi, helâdan çıktıktan sonra da mutlaka her defasında ellerini yıkadığı¹⁹⁶ Hz. Enes ve Hz. Âişe tarafından bildirilmektedir. Büyük abdestten sonraki temizliği su ile yapmanın ehemmiyetine bir âyetle Kur'ân-ı Kerîm de işaret ederek teşvikte bulunur. Mezkûr âyet Medine yakınında bulunan Kuba köyü hakkında gelmiştir¹⁹⁷ ve şöyle der:

“(...) orada (pisliklerden) iyice temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da böyle çok temizlenenleri sever.” (Tevbe, 9/108) Bu âyet üzerine Hz. Peygamber, Kubalılara Allah tarafından övülen temizliklerinin ne olduğunu sorunca helada su kullandıklarını söylerler.

Hz. Peygamber ehemmiyet verilmeyip ihmal edilmesi mümkün olan idrar bulaşmalarına ayrı bir ağırlık vererek dikkati çekmekte, ehemmiyetini nazara arzetmektedir: “Sidikten temizlenin. Zira Kabir azabının umumu sidik yüzündendir.”¹⁹⁸ Diğer bazı hadislerde de kabir azabının sidik ve gıybet yüzünden olduğu belirtilir¹⁹⁹ ki böylece idrar bulaşmaları bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de “Ölmüş kardeşinin etini yemek.” (Hucurât 49/12) olarak tavsif edilen gıybet kadar kötülenmiş, aynı derekede olduğu ifâde edilmiş oluyor. Ayakta küçük abdest bozulabileceğine dair rivayetler mevcut ise de, sıçramalardan emin olunmayan hâllerde oturarak yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.²⁰⁰

Beden temizliği konusunda Hz. Peygamber gusül, abdest, istincâ, istibrâ misvak gibi buraya kadar belirtmiş olduğumuz temizliklerin yapıl-

¹⁹⁴ Bak. Müslim, *Tâharet* 20 (69-71. H.); Buhârî, *Vudû* 10 (1/48), 17 (1/50), 21 (1/50)

¹⁹⁵ İbn Mâce, *Tâharet* 28 (1/127, 356. H.)

¹⁹⁶ İbn Mâce, (354. H.)

¹⁹⁷ İbn Kesir, *Tefsir* 3/453-54.

¹⁹⁸ Tergîb 1/139; *Mecmau'z-Zevâid* 1/207.

¹⁹⁹ Buhârî, *Vudû*, 57 (1/64-65); Müslim, *Tâharet* 111.

²⁰⁰ Bak. Nesâî, *Tâharet* 24-25 (1/25-26).

masını emretmekle kalmaz, başka hususlara da temas eder. Bu meyanda bıyıkların, tırnakların kesilmesini, koltuk altı ve etek traşlarının yapılmasını da emretmiş,²⁰¹ bu fazlalıkların atılmasında en çok kırk günü geçilmemesini istemiştir.²⁰²

b) Sağ ve Sol Ellerin Kullanılışı

Sünnetin temizlik hususundaki hassasiyetinin bir başka tezahürü sağ ve sol ellerin yapacağı işlerde kendini gösterir. Zira ayakkabı, elbise giyme, başını tarama, temizlik vs. bütün işlerde “sağdan başlamayı” prensip edinilen²⁰³ Hz. Peygamber pisliklerin temizlenmesi, zaruret hâlinde temiz olmayan bir şeye dokunma gibi kirletici işlerin daima sol elle yapılmasını, yemek yemek, yiyeceklere dokunmak gibi temiz olması istenen işlerin de daima sağ elle yapılmasını emretmektedir. Bu cümleden olarak istincânın,²⁰⁴ abdest alırken burnun temizliğinin,²⁰⁵ gusül esnasında vücuttaki pis yerlerin²⁰⁶ vs vücutta bulaşan pisliklerin²⁰⁷ temizlenmesinin dâima sol elle yapılması prensip kılınmış, küçük abdest bozma sırasında bile sağ elle zekere dokunulmaması²⁰⁸ emredilmiştir.

Buna karşılık yemeğin sağ elle yenmesi emredilmiştir -ki daha önce söz konusu etmiştik-.²⁰⁹ Hz. Peygamber’in bu hususa verdiği ehemmiyeti göstermek için soluyla yiyen bir kimseye “Sağınla ye” dediği zaman berikisi kibirlenerek: “sağım la yiyemiyorum” deyince, “yiyemez ol” diye beddua etmiş olmasını hatırlatmamız kâfidir.²¹⁰

c) Mekân ve Çevre Temizliği

Namaz kılınan ve zikir yapılan yerler de her çeşit necasetten uzak ol-

²⁰¹ Müslim, *Taharet* 56.

²⁰² Müslim *Taharet* 49 (51. H.); Nesâî, *Taharet* 14 (1/16).

²⁰³ Buhârî, *Vudû*, 31 (1/53); Nesâî, *Taharet* 42 (1, 43).

²⁰⁴ Müslim *Taharet* 57 (1/223 262. H.); Buhârî, *Vudû*, 20 (1, 50); Nesâî, *Taharet* 23.

²⁰⁵ Nesâî *Taharet* 74 (1/67).

²⁰⁶ Buhârî, *Gusl* 11 (1/75).

²⁰⁷ Nesâî, *Taharet* 155 (1/134).

²⁰⁸ Müslim, *Taharet* 63-65; Buhârî, *Vudû* 20 (1/50)

²⁰⁹ Bak. s. 222.

²¹⁰ Bak. s. 296

malıdır. Pis kokulardan meleklerin hoşlanmadığı²¹¹ ve pislik bulunan yerlere meleklerin girmediği belirtilir. “Necaset sebebiyle”²¹² “mezbele, mezbaha, hamamda namaz” yasaklanmıştır.²¹³ Bu cümleden olarak necis ilân edilmiş olan köpeğin bulunduğu eve,²¹⁴ bekletilmiş idrarın bulunduğu eve²¹⁵ (rahmet²¹⁶) meleklerinin girmeyeceği haber verilmiştir. Keza meskenin bir parçası olan gusül yapılan yerin de temiz tutulması istenmiş, bilhassa küçük abdest bozulmaması emredilmiştir.²¹⁷

Diğer bir kısım rivayetler beden ve meskenden başka, çevrenin de temiz tutulmasını emretmektedir. Bu cümleden olarak Müslim’in bir tahrîcinde Hz. Peygamber: “Lanete uğrayanlar olmayın” der. Yanındakiler bunların kim olduğunu sorunca: “Herkesin gelip geçtiği yolla, gölgelendikleri (kuytu) yerlere abdest bozanlar” cevabını verir.²¹⁸ Bir başka rivayette lanet vesilesi olan bu yerlere bir üçüncüsü ilâve edilmektedir: “Su yolları”. Yani buralara da abdest bozulması yasaklanmıştır.²¹⁹ Bazı rivayetlerde “meyveli ağacın altı” da aynı yasağa dâhil edilmiştir.²²⁰ Hemen belirtelim ki şarihlerin de belirttiği gibi kirletilmesi yasaklanan gölgeden murad, sâdece ağaç gölgesi değil, halkın dinlenme ve tenezzüh için oturdukları bütün gölgelere şâmilidir.²²¹ Yine bir kısım rivayetlerde kirlendiği takdirde temizlenme ümîdi olmayan “durgun suya abdest bozulması” da yasaklanmıştır.²²²

Rivayetlerin bir kısmında laneti gerektiren husus, abdest bozmakla kayıtlanmayıp “eza vermek” şeklinde ifade edilmiştir: “Müslümanları yollarında rahatsız edenlere, lanetleri vâcib olmuştur”²²³ gibi. Bilhassa, “eza”nın, uğrak yerlerinden kaldırılmasının chemmiyetini açıklama sade-

²¹¹ Müslim, *Mesâcid* 72; Aynî, 15/139.

²¹² Sindi, *Haşiye ‘âlâ Süneni İbni Mâce* 1/252.

²¹³ İbn Mâce, *Mesâcid* 4.

²¹⁴ Buhârî, *Bedü’l-Halk* 17 (4/158).

²¹⁵ *Mecmau’z-Zevâid* 1, 104 (hasen).

²¹⁶ Maksad rahmet meleğidir, Hafaza değil (Aynî, 15/139).

²¹⁷ İbn Mâce, *Tâharet* 12 (1/111, 304. H.); Ebû Dâvûd, *Tâharet* 15 (27-28. H.).

²¹⁸ Müslim, *Tâharet* 68 (1/226, 269. H.).

²¹⁹ Ebû Dâvûd, *Tâharet* 14 (1/7, 25, 26. H.). İbn Mâce, *Tâharet* 21.

²²⁰ Bak. *Mecmau’z-Zevâid*, 1/204.

²²¹ Azîmâbâdî, a.g.e. 1/48; Sindi, *Haşiye ‘âlâ İbni Mâce* 1/138-39.

²²² Müslim, *Tâharet* 94-96 (1/235, 281-82. H.); Buhârî, *Vudû*, 71 (1/68-69).

²²³ *Mecmau’z-Zevâid* 1/204 (hasen).

dinde belirtileceği üzere²²⁴ “eza” ile rahatsızlık veren her şey kastedilmektedir. Bu durumda herkesin istifadesine açık yerlerin şu veya bu şekilde rahatsız edici artıklar, lüzumsuz eşyalar, döküntüler vs. ile kirletilmemesi istenmektedir.

Şu hâlde “Müslümanları yollarında rahatsız edenlere lanetleri vâcib olmuştur” tehdidinin şümülüne, çevre kirletenlerin hepsi dâhildir. Hatta bir kısım hayvanların toprakta açmış olduğu deliklere akıtmanın yasaklandığına dair rivayetler²²⁵ de nazara alınırsa Sünnetin sadece insanları değil, hayvanları bile rahatsız edici çevre kirletmelerinden kaçınılmasını emrettiği anlaşılır.

3. Hıfzussihha

Beden terbiyesi çerçevesinde mütalâa ettiğimiz bir husus da hıfzısihhadır. Sihat, kişinin dünyevî ve uhrevî vazifelerini tam olarak ifa edebilmesi için muhtaç olduğu birinci şart olması sebebiyle, terbiyede hıfzussihha son derece ehemmiyetli bir yer tutar. Hz. Peygamber’in dilinde, kuvvetli imanı ifâde eden yetkinden sonra en kıymetli şey sıhhattir: “Allah’tan af ve afiyet dileyin, zira hiçbir kimseye yakından sonra afiyetten daha hayırlı bir şey verilmemiştir.”²²⁶ Bir başka rivayette: “Allah’tan istenen şeyler arasında Allah’a en sevgili olanı âfiyettir”²²⁷ denmektedir. “Hangi dua daha iyidir?” diye üç ayrı günde tekrar tekrar soran kimseye her seferinde: “Rabbinden dünyada da âhirette de afiyet vermesini iste.” karşılığını verir.²²⁸ Hz. Peygamber’in dualarında, daima Allah’tan afiyet dilediği,²²⁹ Müslümanlara da Allah’tan afiyet dilemeleri için ısrar ettiği çeşitli rivayetlerde gelmiştir.²³⁰

²²⁴ Bak. s, 466, Ezâ’nın lügat mânâsı için bak. s. 93-94.

²²⁵ Ebû Dâvûd, *Taharet* 16 (1/8, 29. H.); Nesâî, *Taharet* 30 (1/33)

²²⁶ İbn Mâce, *Du’â* 5 (2/1265, 3849. H.).

²²⁷ Tirmizî, *Da’avat* 112 (9/199, 3542. H.).

²²⁸ İbn Mâce, *Du’â* 5 (2/1265, 3848. H.).

²²⁹ Müslim, *Zikr* 60 (4/2083, 2712. H.); İbn Mâce, *Du’â* 5 (3851. H.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 102 (4/319, 5074. H.). Nevevî afiyetle, bedende ve dâhilde din, dünya ve âhiret (işlerin)de mevcut her çeşit kötü şeylerden (mekrûhât) kurtuluş kastedildiğini belirtir (*Şerhu Müslim* 12, 46).

²³⁰ *Müsned* 1, 3, 5, 7; Buhârî, *Cihâd* 112 (4/62); Müslim, *Cihâd* 20 (3/1362, 1742. H.). *Zikr* 35; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 97 (3/42, 2631. H.); Tirmizî, *Daavât* 89 (9/177, 3509. H.).

İnsanların çoğunun sıhhat nimetinin ehemmiyetinden gafil olduğuna²³¹ dikkat çeken Hz. Peygamber: “Kim bedeneni sıhhatli ve nefsenden emin olarak sabahlar ve yanında da günlük yiyeceği bulunursa sanki bütün dünya ona verilmiş gibidir” der.²³²

236 Sıhhata verilen bu kıymet hayata verilen ehemmiyetin bir başka tezahürüdür, insanların normal ecelleri gelinceye kadar yaşamaları ve sıhhatlerini korumaları onlara bir vecibe olmuştur. Hayatın, “mü’minin öbür dünya için mutlaka hayrını artıracacağı” ifade edilerek, uzun ömrün temenni edilmesi tavsiye edilmiştir.²³³ Bu sebeple, kişi, içinde yaşadığı ahvâl ne kadar kötü de olsa, yaşama mücadelesini vermeli, hayattan kaçış imkânları aramamalıdır. Bundan dolayıdır ki intihar şiddetle yasaklanmış, ölümü temenni etmeye bile cevaz verilmemiştir. Hz. Peygamber şöyle der: “Hiçbiriniz kendisine isabet eden (hastalık, belâ gibi) bir zarar sebebiyle ölümü temenni etmesin. Bunu mutlaka yapacaksa bârî şöyle desin: Yâ Rabbî hayat benim için daha hayırlı olduğu müddetçe beni yaşat, eğer ölüm hakkımda daha hayırlı ise bana ölüm ver.”²³⁴ intihar edenler için çok şiddetli bir ifâde ile ebedî olarak cehennemde kalacaklarını bildirmiştir.²³⁵

Adetâ kâinatın yaratılışının bir sebebi durumunda olan beşer hayatına, böylesine ehemmiyet verildiği için, hayata hizmet demek olan tıb ilmi de o nisbette Müslümanlar nazarında itibâr kazanmıştır. Zehebî, yukarıda verdiğimiz hadislerin himmet ve azîm sahiplerini, tıb ilmini öğrenmeye teşvik gayesini güttüğünü söyledikten sonra, tıb sahasında da büyük vukufu olan imâm Şâfî’nin: “Haram ve helâlden sonra tıbdan daha efdal bir ilim bilmiyorum” dediğini ve Yahudi ve Hıristiyanların bu sahada Müslümanları geçmiş olmalarından esef duyup hayıflandığını kaydeder.²³⁶

Hz. Peygamber, tebligatında bu kadar mühim bir değer atfettiği hayat ve sıhhatin muhafazası için de aynı ölçüde durmuş, çeşitli tavsiye ve direktiflerde bulunmuştur ki, bunlar hadis ve siyer kitaplarının hemen hemen

²³¹ İbn Mâce, *Zühhd* 15 (2/1396, 4170. H.).

²³² İbn Mâce, 4141. H.

²³³ *Müsned* 2, 316.

²³⁴ Buhârî, *Marda* 19 (7/156).

²³⁵ Buhârî, *Tıbb* 56 (7/180-81); Tirmizî, *Tıbb* 7.

²³⁶ Zehebî, *Tıbbu’n-Nebevi* s. 107.

hepsinde “Kitâbu’t-Tıbb” adı altında müstakil bölümlerde toplanmıştır. Arkadan gelen âlimler, bu hadisleri, bir kısım tabîb ve hükemâ sözleri ve tecrübelerle zenginleştirerek et-Tıbbu’n-Nebevî denen tamamen müstakil bir ilim hâlinde tedvin edip geliştirmişlerdir.”²³⁷

Burada gayemiz mezkûr ilimden bahsetmekten çok, Hz. Peygamber’in hıfzussıhha ve tedavi ile ilgili olarak bazı tavsiye ve fiilî sünnetinden misâl vermektir.

Sıhhatle ilgili sünneti iki kısımda mütalâa etmek mümkündür:

237

1- Hastalığı önleyici tedbirler, 2- Hastalık hâlinde tedavi için alınan tedbîrler. Şimdi bunları görelim.

a) Hastalığı Önleyici Tedbirler

Bu mevzuda en çok üzerinde durulan temizlik ve takip edilecek **Beslenme Rejimidir** ki bunlara daha önce temas ettik. Gerek temizlik ve gerekse beslenme konularında gösterilen titizlikte sıhî endişelerin de büyük rol oynadığını, bu emirlerde sıhhatin korunması maksadının da behemehal güdülmüş bulunduğunu burada belirtmeliyiz. Sıhî endişe, bazı tavsiyelerde pek barizdir: “Mide bedenin havuzudur, damarlar da ona açılmaktadır. Eğer mide sıhhatli olursa damarlar (vücuda) sıhhat taşırlar, eğer mide bozulursa damarlar hastalık taşırlar.”²³⁸ “(Yiyecek ve içecek) kaplarını kapayın (yiyecek ve içecek torba ve) dağarcıklarının ağızını bağlayın, zira senenin bir gecesi vardır, o gecede veba iner, ağızı açık kalan hiçbir kap ve bağlanmamış olan hiç bir dağarcık mâsun kalmaz, mutlaka veba içerisine girer.”²³⁹ gibi.

Hz. Peygamber, gözlerin sıhhati için, **ismid** denen bir maddeden yapılan bir sürme çeşidini tavsiye eder, bunun, gözlerin parlaklığını artırıp,

²³⁷ Zehebî'nin *et-Tıbbu'n-Nebevî*'sinden başka, daha ziyâde dini ilimlerde ün yapmış olan Suyûtî'nin *er-Rahme fi't-Tıbb ve'l-Hikme*'sini (Mısır, 1938) misâl olarak zikredebiliriz. Keza Zürcânî'nin *Şerhu Merâhibu'l-Ledünniyye*'sinde ilgili bölüm (7/47-160) 113 sayfa tutar. “Hz. Peygamber’in Sünnetinde Tıp” adlı kitabımızda, *İslâm Tıbbı ile Tıbb-ı Nebevî*'nin farklı olduğu *Tıbb-ı Nebevî*'nin orijinal hâliyle geliştirilmediği kanaatimizi kaydettik (s. 36).”

²³⁸ *Mecmau'z-Zevâid*, 5/86 (zy).

²³⁹ Müslim, *Eşribe* 99.

saçı bitireceğini söyler.²⁴⁰ Kendisinin bir sürmedanlığı olduğu, her gün yatmazdan önce gözlerine üçer defa sürdüğü belirtilir.²⁴¹ Keza, Medine'nin acve denen hurmasından, sabahları yendiği takdirde o gün zehir ve sihir-den korunmuş olunacağına²⁴² her ay üç sabah bal yiyene ciddî bir hastalık gelmeyeceğine,²⁴³ sığır sütüne devam edilmesi gerektiği, zira her çeşit otlardan toplandığı için bütün hastalıklara şifa bulunduğu²⁴⁴ vs. dâir beyânları ile oyun bahsinde zikredeceğimiz **gayeli oyunlara** teşvikleri gibi bir çok sünnet, bir bakıma sıhhatin korunmasına matuf, önceden alınan tedbîrler olarak burada hatırlatılabilir.

238 *Karantina*: Sıhhatin korunması hususunda Sünnet'in koymuş olduğu mühim bir tedbir karantinadır. Bilhassa bulaşıcı hastalığa yakalananlarla temas tahdîd edilmiştir. "Arslandan kaçtığın gibi cüzzamlıdan kaç",²⁴⁵ "Bir yerde taun çıktığını duyarsanız oraya girmeyin, bulunduğunuz yerde taun çıkacak olursa oradan dışarı çıkmayın"²⁴⁶ denir. Bir gün Hz. Peygamber'in huzuruna bir cüzzamlı girince Enes'e: "Ey Enes yaygıyı kıvr, ayaklarıyla basmasın." der.²⁴⁷ Keza biat için gelen Sakîf heyetinde bir de cüzzamlı olduğunu duyunca adam yollayarak: "Geri dön seninle biat ettik (sayılır)." der.²⁴⁸ Hayvanlar için de aynı karantinaya riayet edilmesini emreden Hz. Peygamber, hastalıklı hayvanı olanları sıhhatli hayvanlarla birlikte gütmek ve sulamaktan men etmiştir.²⁴⁹

b) Tedavi İle İlgili Tedbîrler

Sünnet bu konuda önce tedaviye inancı vazetmiş, sonra da doktora başvurmayı, ilâç kullanmayı emretmiştir. Şöyle ki:

²⁴⁰ İbn Mâce, *Tıbb* 25 (3496. H.); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 14 (3878. H.); Tirmizî, *Tıbb* 9 (2049. H.).

²⁴¹ İbn Mâce, *Tıbb* 25 (3499. H.); Tirmizî, *Tıbb* 9 (2049. H.).

²⁴² Buhârî, *Tıbb* 52 (7/179); Bak, İbn Mâce, *Tıbb* 8 (3453-55. H.).

²⁴³ İbn Mâce, *Tıbb* 2 (3450. H.).

²⁴⁴ *Müstedrek*, 4/403 (Sh.).

²⁴⁵ Buhârî, *Tıbb* 19 (7/164).

²⁴⁶ Buhârî, *Tıbb* 30 (7/168).

²⁴⁷ İbn Hamza el-Hüseynî, a.g.e., 2/301.

²⁴⁸ İbn Mâce, *Tıbb* 44 (3544. H.).

²⁴⁹ İbn Mâce, (3540. H.); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24 (3911. H.).

1) *Tedaviye İnanç*

Kanaatimizce, tıbbî konuda Sünnet'in koyduğu en mühim prensip, *her hastalık için tedavi vardır* prensibidir. Hz. Peygamber kader ve tevekkül anlayışının yanlış bir yoruma tâbi tutularak, tedavinin ihmâl edilmesini önlemek için çok kesin, net ve ikna edici beyânlarda bulunmuştur: “Allah, devası olmayan dert indirmemiştir, her hastalık için mutlaka şifâ da indirmiştir”,²⁵⁰ “Ey Allah'ın kulları tedaviye devam edin, zira Allah, her hastalık için şifâ da yaratmıştır, şifâsı olmayan tek hastalık ihtiyarlıktır.”²⁵¹ “Her hastalık için bir deva vardır, eğer (tedâvî sırasında) hastalığa deva olan ilâca tesadüf edilirse Allah'ın izniyle şifâ hâsıl olur.”²⁵²

Sünnet, her hastalığın ilâcı bulunmakla beraber, bunun herkes tarafından bilinemeyeceğini de söyleyerek, tedâvisiz bilinen hastalıkların dahî mutlaka bir gün tedaviye kavuşacağına işaret etmiştir: “Allah her hastalık için şifâ yaratmıştır, (ancak herhangi bir hastalığa neyin şifa vereceğini) bâzıları bilir, bâzıları bilmez.”²⁵³

Şu hâlde şifâ, muvafık devaya isabet etmeye bağlıdır, bunu buluncaya kadar tedavi aramaya devam edilmelidir.

Burada belirtmemiz gereken mühim bir nokta, tedavi yollarını aramakla, değişmeyeceği kabul edilen **kader inancı** arasında bir tezad yoktur. Yani tedaviye çalışmak, kadere aykırı değildir. Rivayetler tâ Hz. Ömer ve hattâ -belli bir ölçüde- Hz. Peygamber devrinde bile, bu hususta yanlış anlaşılma ve tereddütlerin ortaya çıktığını, bunun tashîhi için gayret gösterildiğini ifâde etmektedirler. Ebû Hüzâme, babasından aynen şunu nakleder: Hz. Peygamber'e sordum: “Yâ Resûlallâh tedâvî için başvurduğumuz rukye, ilâç ve diğer korunma sebepleri hususunda ne diyorsunuz? Bunlar Allah'ın kaderinden bir şey değiştirir mi, bunların faydası olur mu?” Hz. Peygamber şu cevabı verdi: “Onlar da Allah'ın kaderindedir (derdi yarattığı gibi şifâ sebebi olan devayı da O yaratmıştır.”²⁵⁴,²⁵⁵ Hz. Peygam-

239

²⁵⁰ Buhârî, *Tıbb* 1 (7/158); İbn Mâce, *Tıbb* 1 (3438-39 HI.).

²⁵¹ Tirmizî, *Tıbb* 2 (2039. H.); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 1 (3855. H.).

²⁵² *Fethu'l-Bârî* 12/240 (şerhte)

²⁵³ A, e. aynı sayfa (şerhte).

²⁵⁴ *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 6/351.

²⁵⁵ Tirmizî, *Tıbb* 21; İbn Mâce, *Tıbb* 1.

ber'e bir kısım bedeviler de: "Tedavi olmaya çalışmasak bize bir günah te-rettüb eder mi?" diye sorarlar. Aldıkları cevap şu olur: "Ey Allah'ın kulla-rı, tedâvî olunuz. Zira Cenâb-ı Hak, yarattığı her hastalık için bir de şifa yarattı (...)."256

Bu konuda Hz. Ömer'le ilgili rivayet de burada kayda değer. Şam için yola çıkan Hz. Ömer, yarı yola gelince Şam'da veba salgını olduğunu işitir. Hz. Ömer yanındakilerle istişare sonunda Şam'a girmemeye, yarı yoldan geri dönmeye karar verince Ebû Ubeyde İbnü'l-Cerrâh: "Allah'ın kaderinden mi kaçyorsun?" diye itiraz etmek ister. Hz. Ömer'in tarihî ce-vâbı şöyle: "Bu sözü sen söylememeliydin yâ Ebâ Ubeyde! Evet Allah'ın kaderinden kaçıyor, Allah'ın kaderine sığınmıyoruz. Sen devenle beraber bir vadiye insan, vadinin bir yamacı yeşillik ve otlu, öbürü çorak ve otsuz. De-veni otlu yamaçta gütsen bu, Allah'ın kaderinden değil de, otsuz yamaçta gütsen mi Allah'ın kaderinden?"257

"Dağ vuran, rukye yapan tevekkülü terk etmiştir."258 gibi hadisleri de nazara alan âlimler: "Hastalık gibi şifânın da Allah'ın izniyle ve takdiriyle olduğuna itikâd etmeyip şifâyı sâdece ilâçta görenler için bu yasak gel-miştir, aksi takdirde yasak yoktur, ilâç vasıtasıyla şifâyı verecek olanın Allah olduğuna inanarak tedavi yolları arayan kimse, tevekküle aykırı hareket etmiş sayılmaz" derler ve ilâve ederler: "Yiyip içerek açlığın ve susuzluğun defi, kadere münâfi olmadığı gibi."259

240 Şu hâlde Kâmil Miras merhumun da dediği gibi bazılarının: "Al-lah'ın mübtelâ kıldığı her belâ ve musibete razı olmadıkça velayet merte-besi tamâm olmaz, binâenaleyh velî için tedavi caiz olmaz." sözü doğru değildir. Sünnete aykırıdır.260

2) Doktora Müracaat

Sünnet, doktora müracaatı tedavide ikinci bir esas kabul etmiştir. Yaralı bir hastayı ziyaret ettiği bir sırada Hz. Peygamber'in "Hastanız için filanca

256 İbn Mâce, *Tıbb* 1 (2/1137, 3436. H.).

257 Buhârî, *Tıbb* 30 (7/168-69).

258 Tirmizî, *Tıbb* 14; İbn Mâce, *Tıbb* 23 (3489. H.).

259 Bak. *Fethu'l-Bârî* 12, 241; Şevkânî, a.g.e. 8/226.

260 *Tecrid* 12/75.

kabilenin tabibini çağırın” dediği belirtilir.²⁶¹ Keza Sa’d İbn Ebî Vakkâs’ı tedavi etmesi için devrinin ünlü tabibi Hâris ibn Kelde’ye: “Sa’d’ı tedavi et!” emrini vermiştir.²⁶² İbn Abbâs ve Câbir’den gelen şu rivayet, hastalık hâlinde bilene müracaat etmemenin mes’ûliyeti mûcib olduğu, bilmeyenin de konuşmaması gerektiği anlaşılmaktadır. Ebû Dâvûd’da gelen rivayet şöyle: “Hz. Peygamber devrinde yara almış olan bir adam ihtilâm oldu, kendisi için teyemmüm etmeye bir ruhsat olup olmadığını sordu. Yanındakiler yıkanması gerektiğini söylediler. Yıkandı ve derhâl öldü. Hâdisi Hz. Peygamber’e duyurulunca: “Adamı öldürdüler, Allah da onları öldürsün, madem bilmiyorlardı niye sormadılar, cehaletin şifası suâl değil midir? (...)” der.²⁶³ Bir başka rivayette tıbbî mahareti önceden bilinmeyen kimselerin doktorluğa kalkarak tedavi maceralarına atılmaları, aksi takdirde meydana gelecek müessif neticelerden mes’ûl tutulacakları, kesinlikle ifâde edilmiştir.²⁶⁴

Hz. Peygamber devrinde erkeklerin kadınları,²⁶⁵ kadınların da erkekleri²⁶⁶ tedavi ettiklerine dâir rivayetlere dayanarak âlimler, erkeğin kadını, kadının da erkeği -bakmak, elleriyle dokunmak sûretiyle, muayene edip, meşru tedavî usullerinden biriyle tedavi edebileceği hükmünü vermişlerdir.²⁶⁷

Hz. Peygamberin, şahsî tedavisi için de doktora müracaat ettiği, ilâç aldığı, birçok rivayetlerde gelmiştir. Zehebi’nin Hz. Âişe’den kaydettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber’in hastalığında “Arap ve Acem doktorlar gelir, ilâç tarif ederlerdi, o da bunları kullanırdı.”²⁶⁸ denmektedir. Hacamat yoluyla kan aldırdığı,²⁶⁹ hatta bu işi yapacak (tabîb) arandığı zaman ne çok genç, ne çok yaşlı olmayıp, genç yaşta birinin bulunmasını tenbihlediği belirtilir.²⁷⁰

241

²⁶¹ *Mecmau’z-Zevâid* 5/84 (sh.).

²⁶² *Üsdü’l-Gâbe* 1/413.

²⁶³ Ebû Dâvûd, *Tâharet* 124 (1/93, 336, 337. H.)

²⁶⁴ İbn Mâce, *Tıbb* 16 (3466. H.).

²⁶⁵ İbn Mâce, 3480. H.

²⁶⁶ Buhârî, *Tıbb* 2 (7/158).

²⁶⁷ Bak. Zehebi, *et-Tıbbu’n-Nebevî*, s. 112-13; İbn Hacer, *Fethu’l-Bâri* 12/242.

²⁶⁸ Zehebi, *et-Tıbbu’n-Nebevî*, s. 103.

²⁶⁹ Buhârî, *Tıbb* 11-12 (7/161-162)

²⁷⁰ İbn Mâce *Tıbb* 20 (2/1151, 3488. H.).

Ayrıca, Hz. Peygamber'in çeşitli hastalıklardan muzdarip büyüklü küçüklü birçok kimseleri, dağ vurmak, nukye yapmak dâhil, çeşitli metodlara başvurarak bizzat tedavi etmiş bulunduğunu burada kaydetmek gerekir.

3) Bazı İlaçlar

Nebevi tedavide söz konusu olan ilaçlar üç gruba ayrılmaktadır: 1- İlahî ilaçlar (vahiyle bildirilen), 2- Ta'biî ilaçlar, 3- Tabiî ve ilâhî ilaçların terkibi.²⁷¹ Tabiî ilaçların çoğu tecrübeye râcidir²⁷² ve büyük bir kısmı eski Arap göreneğinden alınmadır.²⁷³

Hz. Peygamber hacamat sûretiyle kan aldirmek, bal şerbeti içmek, ateşle dağlamak²⁷⁴ gibi, devrinde tatbikatta olan başlıca tedavi usûllerini takdirle kalmayıp, ağız ve burun yoluyla ilaç almayı, müşhil kullanarak barsakları temizlemeyi²⁷⁵ de, başvurulacak ana tedavi metodları arasında zikretmiştir.

Bizzat Kur'ân-ı Kerîm'de şifâ verici vasıfları zikredilen bal²⁷⁶ ve Kur'ân²⁷⁷ üzerinde, tedavi unsuru olarak Sünnet de ısrar eder: "Size iki şifâyı tavsiye ederim, bal ve Kur'ân,²⁷⁸ "En hayırlı deva Kur'ân'dır."²⁷⁹

Diken batması ve çarpmasından husule gelen yaralara kına bastığı,²⁸⁰ zâtulcenbe karşı zeytinyağı ve diğer bazı otlar kullandığı²⁸¹ bildirilmiş, kan durdurmada hasır külü,²⁸² ishâla karşı bal,²⁸³ göz için kem'e denen bir mantar çeşidi,²⁸⁴ ayak ağrısı için kına yakılması,²⁸⁵ baş ağrısı için kan aldırılması

²⁷¹ Zûrkanî, *Şerhu Mevâhibi'l-Lcdünniyye*, 7/64-65; Muhammed Fahri, *Tıbbu'n-Nebevi*, İstanbul, 1323 s. 38.

²⁷² İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* 12/239.

²⁷³ Kâmil Miras, *Tecrid* 12/74.

²⁷⁴ Buhârî, *Tıbb* 4 (7/159)

²⁷⁵ Tirmizî, *Tıbb* 9 (2048. H.).

²⁷⁶ Bkz. Nahl, 16/69.

²⁷⁷ Bkz. İsra, 17/82.

²⁷⁸ *Müstedrek*, 4/403 (B. M.).

²⁷⁹ İbn Mâce, *Tıbb* 41 (3533. H.).

²⁸⁰ Tirmizî, *Tıbb* 13 (2055. H.); İbn Mâce, *Tıbb* 29 (3502. H.).

²⁸¹ İbn Mâce, *Tıbb* 17 (3467. H.); Tirmizî, *Tıbb* 28 (2079-2080. H.).

²⁸² Tirmizî, *Tıbb* 34 (2086. H.); İbn Mâce, *Tıbb* 15 (3464. H.).

²⁸³ Tirmizî, *Tıbb* 31 (2083. H.).

²⁸⁴ Buhârî, *Tıbb* 20; İbn Mâce, *Tıbb* 8 (3453. H.); Müslim, *Eşribe* 157.

²⁸⁵ Buhârî, *Tıbb* 15 (7/162); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 3 (3858. H.).

(hacamat)²⁸⁶ sünnetten sâdır olan sıhî tavsiyelerdendir. Son derece övülen çörek otunun bütün dertlere derman olduğu (olabileceği) ifade edilmiştir.²⁸⁷

Sünnetin ısrarla tavsiye ettiği bir diğer husus, ateşli hastalıklarla ilgili: Vücuda soğuk su tatbik edilerek hararet alınmalıdır.²⁸⁸ Kişinin yarı gölge yarı güneş bir yerde oturmaması,²⁸⁹ aç karnına su içmemesi²⁹⁰ gibi daha pek çok sıhî tavsiye ve ilâçlar Sünnette gelmiştir, ilgili kitap ve bâblarda bunlar bütün teferruatıyla zikredilir.

Esmâ bint ‘Umeyy’in bir rivayetine bakılırsa, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) halktan, hastalıklara karşı kullandıkları ilâçları sormakta, fena olanlara karşı daha muvafıklarını hatırlatmaktadır.²⁹¹

Şunu da belirtelim ki, Nebevi tedavinin mühim bir esası da, hastalıklar karşısında sabır ve metanet göstermektir. “Kişiye ulaşan her çeşit musibeti Allah günahlarına kefaret yapacaktır, bu, bir diken batması bile olsa”²⁹² der. Gözlerini kaybedene, sabrettiği takdirde mukabilinde cennet verileceğini²⁹³ haber verir. Tirmizî’nin bir tahririnde Hz. Peygamber, ziyaret ettiği bir hastayı, hastalığı günahlarının dökülmesine sebep olduğu için müjdelemiştir.²⁹⁴

4) Bazı Tedavi Metodları

Hz. Peygamber, tedavide, ilâç alma dışında, devrinde câri olan diğer tedavi metodlarına da ilgi göstermiş, bunlardan bâzılarını takdir ederken, bâzılarını tahdîd etmiş ve hattâ yasaklamıştır. Bunlara da kısaca işaret edeceğiz.

√ Perhiz

Hz. Peygamberin, hastaları tedavi etmede başvurduğu ve tavsiye et-

²⁸⁶ Buhâri, *Tıbb* 15 (7/162); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 3 (3858. H.).

²⁸⁷ Buhâri, *Tıbb* 7 (7/160); İbn Mâce, *Tıbb* 6 (3447-48. H.).

²⁸⁸ Buhâri *Tıbb* 28; İbn Mâce, *Tıbb* 19 (3471. H.).

²⁸⁹ *Müstedrek*, 4/271.

²⁹⁰ *Mecmau’z-Zevâid*, 5/86-87 (zy).

²⁹¹ Tirmizî, *Tıbb* 30 (2082 H.); İbn Mâce, *Tıbb* 12 (3461. H.).

²⁹² Buhâri, *Marda* 1 (7/148-149).

²⁹³ Buhâri, *Marda* 7 (7/151).

²⁹⁴ Tirmizî, *Tıbb* 35 (2089. H.)

tiği mühim metodlardan biridir. Az önce Peygamber’le münasebetinden söz ettiğimiz Hâris İbn Kelde’ye göre en mühim ilâçtır.²⁹⁵ Bu, hastalara verilecek gıdanın, miktar ve cinsi hususunda konan bazı tahdîdleri ifade etmektedir. Hz. Âişe’nin bildirdiğine göre ev halkından birinin ateşi çıksa Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) derhal (un su ve yağdan mamul) çorba pişirilmesini emrederdi ve hasta iyileşinceye veya ölünceye kadar tencere ateşten inmezdi. Derdi ki: “Çorba hastanın kalbini kuvvetlendirir, hastalığını temizler, tıpkı sizden birinin su ile yüzündeki kiri temizlediği gibi.”²⁹⁶ Buhârî’deki bir rivayette telbîne denen (un, süt ve baldan pişirilen) bir bulamacın da hastalara tavsiye edildiği ve Hz. Peygamberin: “**Telbîne** hastanın kalbine rahatlık verir, bir kısım hüüzün ve kederi giderir.” dediği belirtilir,²⁹⁷ Müstedrek’teki rivayette Hz. Peygamber, telbînenin karnı yıkayacağını yeminle te’min eder,²⁹⁸ İbn Mâce’nin bir rivayetinde telbîne ile çorbanın kastedildiğine dâir bir açıklamaya da rastlanmakta ise de,²⁹⁹ burada behemahal sütün de yer almış olacağı isimden anlaşılacaktır, zira telbîne leben (= süt) kökünden gelmektedir.

Bazı rivayetlerde, bir hastalıktan yeni çıkmış olan Hz. Alî’nin, kendilerine hazırlanan bir sofrada yer alan hurmadan yemeye başlaması üzerine Hz. Peygamber müdâhale ederek: “Sen henüz nekahet devresindesin, yeter, yeter” diye mâni olur³⁰⁰ ve sofrada bulunan “arpa ve pazıdan mamul çorbayı göstererek: “Bundan ye, bu senin için daha faydalı.” der.³⁰¹

Buna benzer bir hâdiseyi de Süheyb anlatır. Der ki: “Hz. Peygamber’e gelmiştim, (sofradaydı ve) önünde ekmekle hurma vardı. “Yanaş, sen de ye” dedi. Ben (oturduğum ve) hurmadan yemeye başladım. Hz. Peygamber derhâl müdahale ederek: “Sen gözünde iltihâb-dan (remed) muzdarib olduğun halde hurma mı yiyorsun?” dedi.³⁰²

²⁹⁵ *el-İsabe* 1/288.

²⁹⁶ İbn Mâce, *Tıbb* 5 (3445-46. H.); Tirmizî, *Tıbb* 3 (2040. H. -sahih-).

²⁹⁷ Buhârî, *Tıbb* 8. *Et’ime* 23 (7/97).

²⁹⁸ *Müstedrek*, 4/407.

²⁹⁹ İbn Mâce, *Tıbb* 5 (3446. H.).

³⁰⁰ Tirmizî, *Tıbb* 1 (2038. H.); İbn Mâce, *Tıbb* 3 (3442. H.).

³⁰¹ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 2 (3856. H.).

³⁰² İbn Mâce, *Tıbb* 3 (3443. H.).

Hastaların gıda rejimiyle ilgili diğer mühim bir tavsiye de şöyledir: “Hastalarınızı yemeye ve içmeye zorlamayın. Zira Allah onlara yedirip içirmektedir.”³⁰³ Etibbâ, iştahsızlığın, vücûdun hastalıkla meşguliyeti, kuvvetin düşmesi gibi sebeplerden ileri geldiğini söyler ve “yemeye zorlamak, organizmanın tabîi faaliyetini iptal edeceğinden vücut hastalığa karşı mukavemeti bırakır, hazımla meşgul olur. Bu ise fayda değil zarar getirir.” der.³⁰⁴

Hz. Peygamberin bir başka tavsiyesi, hastalara mümkün mertebe canlarının çektiği yemeği vermektir. Ziyaret ettiği bir hastaya ne yemeyi arzu ettiğini sorar, “buğday ekmeği” deyince, ondan bulmalarını emreder ve şu tavsiyede bulunur: “Birinizin hastası bir şey arzu ederse ondan yedirsın.”³⁰⁵ 244 Bu emrin mutlak olmayıp, -perhiz etmesi gereken cinsten olmaması kaydıyla kayıtlı olacağı, az önce kaydettiğimiz, Hz. Alî ve Süheyb ile ilgili rivayetlerden anlaşılır. Bununla beraber bu hadis izâh sadedinde Zehebî'nin şu kaydına da raslanmaktadır: “Hastanın arzu ettiği şey, zararlı bile olsa ondan yemesi, faydalı bile olsa arzu etmediği şeyden yemesinden daha faydalıdır veya zararlı daha azdır”. Müellif zararlı olandan **az miktarda** hastanın almasına müsamaha edildiğine dâir bir de hadis kaydeder³⁰⁶ ki bütün bunlar eski tababetin bu husustaki görüşünü aksettiren Hipokrat'ın şu sözüyle birleşir: “Zararlı şeyden az miktarda yemek, faydalı şeyden çok miktarda yemekten daha hayırlıdır.” Hipokrat bu sözü hastalara mahsûs olarak değil, herkes için söylemiştir.³⁰⁷

√ Rukye

Okunmak veya nefes etmek olarak dilimize çevrilen³⁰⁸ bu tarz, câhiliye devrinde câri olan bir tedavi şeklidir, okunan bâzı dualarla şifâ talep etmek mânâsını ifâde eder. Ebû Dâvûd'un bir tahrîcinde: “Rukye,

³⁰³ Tirmizî, *Tıbb* 4 (6, 240, 2041. H.): İbn Mâce, *Tıbb* 4 (3444. H.).

³⁰⁴ Zehebî, *et-Tıbbu'n-Nebevî* s. 113.

³⁰⁵ İbn Mâce, *Tıbb* 2 (3440. H.).

³⁰⁶ Zehebî, *et-Tıbbu'n-Nebevî* s. 114

³⁰⁷ A.g.e. s. 11.

³⁰⁸ Bak. *Tecrid* 12/90.

muska, (muhabbet için yapılan) sihir şirkidir.”³⁰⁹ denmektedir. Buhârî’de de suâle mâruz kalmadan Cennet’e gidecekler meyânda, rukye yapmayanları da zikreden rivayet, bu yasağı desteklemektedir.³¹⁰ Ancak, Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) göz değmesine, zehirli hayvan sokmasına, nemle denen yaralardan hâsıl kurtlara karşı rukyeye ruhsat verdiği-ne dâir de rivayetler mevcuttur.³¹¹ Hz. Âişe: “Hz. Peygamber göze karşı rukye yapılmasını bana emrederdi.” der.³¹² Bizzat kendisine, cin ve insten göz değmesine karşı **muavvizeyn** okuyarak nefes ettiği de kaydedilir.³¹³ Çeşitli hastaları Hz. Peygamber’in rukye yaparak tedavi ettiği de rivayetlerde gelmiştir.³¹⁴

245 Rukye’nin yasaklanmasıyla ilgili rivayetler, okunan duada kullanılan kelimelerin mahiyeti ile izah edilmiştir.”³¹⁵ Aynî, Hz. Peygamber’in Medine’ye gelmesinden önce, burada “küfür kelimelerine çok yer verildiği için” rukyeyi kesinlikle yasaklamış bulunduğunu³¹⁶ belirtir. Medine’de hastalara rukye yapmakla tanınmış kimselerin okudukları duaları dinleyerek, kullanılan elfâzı kontrolden sonra, küfür ve şirk ifâde eden sözlerin bulunmadığından emîn olunca buna müsâade etmiştir.³¹⁷ Şevkânî, Kur’ân âyetleri ve mâruf ve me’sûr dua ve zikirlerle rukyenin sünnet olduğunu, cevazında icmâ bulunduğunu açıklar.³¹⁸ Kâmil Miras, “şer’an menhî (yasaklanan) olan nefes, efsuncuların ve cinleri teshir iddia eden cincilerin nefesidir.” der.³¹⁹

³⁰⁹ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 17 (4/9, 3883. H.).

³¹⁰ Buhârî, *Tıbb* 17 (7/163)

³¹¹ Bak. Buhârî, *Tıbb* 17/37; İbn Mâce, *Tıbb* 34 (3516. H.); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 17 (3884. H.) Tirmizî, *Tıbb* 15 (2067. H.)

³¹² Buhârî, *Tıbb* 35.

³¹³ İbn Mâce, *Tıbb* 33 (3511. H.).

³¹⁴ Buhârî, *Tıbb* 38; *Mecmau’z-Zevâid*, 5, 114.

³¹⁵ Zehebî, *et-Tıbbu’n-Nebevî*, s. 110.

³¹⁶ Aynî, 21/268.

³¹⁷ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 18 (3668. H.)

³¹⁸ Neylül’-Evtar 8/227.

³¹⁹ *Tecrîd* 12/90.

√ Göz Değmesi

Rukyeden söz ederken göz değmesi hususunda da açıklamada bulunmak gerekmektedir. Zira rukyenin en ziyade kullanıldığı saha budur. Hz. Peygamber: “Göz değmesi haktır”³²⁰ diyerek, bazı kimselerin bakmasıyla, bakılan üzerinde menfî te’sîrler husule geleceğini kabul etmiş oluyor. Gözün te’sîrindeki kat’iyyeti ifade için: “Eğer kaderi geride bırakabilecek (kaderin hükmünü iptal edecek) bir şey varsa o da gözdür” der.³²¹ Hz. Âişe’ye göz değmesine karşı (tedbîr için) rukye yapmasını emrettiği gibi³²² bizzat kendisine rukyede bulunduğunu kaydettik. Ahmed İbn Hanbel’in uzunca bir rivayetinde -ki, Tirmizî biraz ihtisarla kaydeder. Sehl İbn Huneyfî bakışlarıyla hasta edip düşüren ‘Âmir İbn Rebî’a’ya Hz. Peygamber kızar ve çağırarak şunu söyler: “Sizden biriniz, kardeşini niye öldürüyor? Hoşuna giden bir şey görünce bârekallâh demiyor musun?” Sonra ‘Âmir’e abdest aldirtarak, abdest suyundan Sehl’in üzerine dökmek sûretiyle tedavi eder.”³²³

√ Tebdîl-i Mekân

Tedavide Hz. Peygamber tebdîl-i mekân ve tebdîm havaya da yer vermiştir. Buna misal olarak Medine’de hasta düşen ‘Ureynelileri gösterebiliriz. Bunlar Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) çıkarak: “Biz ziraat ehli değiliz, hayvan ehliyiz (yani bedeviyiz, çöllerde yaşarız) bize burası yaramadı” derler. Bu ‘müracaat üzerine Hz. Peygamber onları hazine mallarının otlatıldığı kıra gönderir.³²⁴ Keza yeni girdikleri evde uğursuzluğa mâruz kaldıklarını söyleyen kimselere de, evi “satma veya hibe etme” yoluyla terketmelerini tavsiye etmiştir.³²⁵

5) Tedavide Tahdîd ve Yasaklar

246

Hz. Peygamber, tedavide çeşitli metod ve ilâçlara müracaat edilmesi-

³²⁰ Buhârî, *Tıbb* 36 (7/171): İbn Mâce, *Tıbb* 32/3506-8 Hl. Ebû Dâvûd, *Tıbb* 15.

³²¹ Tirmizî, *Tıbb* 17 (2060. H.); İbn Mâce, *Tıbb* 33 (3510. H.).

³²² İbn Mâce, *Tıbb* 33 (3512. H.).

³²³ *Müsneid* 3/486-87; Tirmizî, *Tıbb* 32 (3509. H.).

³²⁴ Buhârî, *Tıbb* 27 (7/167).

³²⁵ *Mecmau’z-Zevâid*, 5/104. Bak. Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24 (3924. H.).

ni tecviz etmekle beraber “Allah haram kılınan şeyde şifâ yaratmadı.”³²⁶ “Haramla tedavide bulunmayın.”³²⁷ emirleriyle bâzı tahdîdler vaz etmiştir.³²⁸ Bu cümleden olarak tedavide şarap kullanmak isteyenlere: “O, şifâ değil, hastalıktır”³²⁹ cevâbını verir, kurbağadan ilâç yapmak isteyen doktoru da bundan meneder ve kurbağanın öldürülmesini yasaklar.³³⁰ İmâm Şâfiî’nin, Hz. Peygamber’in deve sidîğiyle tedavi ettiğine dâir rivayete dayanarak **müskirat** (sarhoş eden içkiler) dışında kalan bütün necasetten ilâç yapılabileceği hükmüne vardığı belirtilir.³³¹

Hz. Peygamber câhiliye devrinde câri olan bir kısım tedavi usûllerini de, herkes tarafından uygulandığı takdirde tehlikeli olacakları için yasaklamıştır. Bunlardan biri “Dağ vurma”dır. Bizzat kendi elleriyle Es’ad İbn Zürrâre’yi,³³² Sa’d ibnu Mu’âz’ı³³³ dağlayıp Ubey ibn Ka’b’ı da dağlattığı³³⁴ hâlde bir kısım rivayetlerde dağ vurma yasaklanmaktadır.³³⁵ Rivayetler arasındaki tearuzu bazıları “dağlama ile tedaviyi gerektiren hastalığı, bir başka yolla tedavi mümkünse dağlama yasaktır” diyerek,³³⁶ bâzıları “bu yasak, dağlama yapmasını iyi bilmeyenlere râcidir” diyerek³³⁷ te’lîf etmişlerdir. Netice olarak “dağlamadan ne tamamen vazgeçmeli, ne de tamamen onunla yapmalı, şifânın Allah’tan geldiğini bilerek -zaruret hâlinde- dağ vurmaya teşebbüs edilmelidir.” denmiştir.³³⁸

Hz. Peygamber, câhiliye kadınlarının anjin olan çocuklara uyguladıkları tedavi tarzını da yasaklamıştır. Şerhlerden anlaşıldığına göre, çocuklar boğaz iltihabına (anjin) yakalanınca o devirde kadınlar parmaklarına bir bez dolayarak çocuğun bademciklerini sıkıp çıkarmak sûretiyle tedavi

³²⁶ *Mecmau’z-Zevâid*, 5/86 (Sh.)

³²⁷ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 11 (4/7, 3874. H.).

³²⁸ Daha fazla bilgi için bok. *Avnu’l-Ma’bûd* 10/351-356.

³²⁹ İbn Mâce, *Tıbb* 27 (2/1157, 3500. H.); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 11/3873. H.

³³⁰ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 11/3871. H.

³³¹ *Neylü’l-Evtâr* 8/229.

³³² İbn Mâce, *Tıbb* 24 (2/1155, 3492. H.); Tirmizî. *Tıbb* 11 (2051. H.).

³³³ İbn Mâce, (3494. H.).

³³⁴ İbn Mâce, (3493. H.).

³³⁵ İbn Mâce, (3489. H.); Ebû Dâvûd, *Tıbb* 7 (3865. H.); Tirmizî 2050. H.

³³⁶ Şevkanî, a.g.e., 8/231.

³³⁷ Şevkanî, 8/227.

³³⁸ Aynî, 21/231; *Fethu’l-Bârî* 12/244; Kâmil Miras, *Tecrid* 12/76.

ederlermiş. Tehlikeli olduğu kadar da ızdırıp verici olan bu tarzı: “Sakın çocuklarınızı anjinden kurtarmak için bademciğini sıkarak azâb etmeyiniz, 247
ûd-ı bahrî³³⁹ ile tedaviye ihtimam ediniz.”³⁴⁰ diyerek yasaklamıştır.

Keza cine tutulmuş olduğuna inanılan çocuklara tatbik edilen câhiliye devrine ait “cin dağıtmaya matuf tedâvî usûlü (nüşre)” de yasaklanmıştır.³⁴¹ Bir nevî rukye olan bu usûlün yasaklanmasına, okunan duada yer alan mânâsı anlaşılmasa kelimeler ve şeytan isimleri sebep olduğu ileri sürülmüştür.³⁴² Bâzı rivayetler mutlak bir ifâde ile rukyeyi yasaklamış ise de³⁴³ bundan maksadın câhiliye usulüyle yapılan, mânâsı bilinmeden okunan, put, şeytan, cin isimlerinin zikredildiği dualarla yapılan rukye olduğu âlimlerce tasrîh edilmiştir.³⁴⁴

Yeri gelmişken temas edilmesi gereken bir husus da, sihir ve kehânettir. Bizzat Kur’ân-ı Kerîm’in âyetiyle sihrin te’sîri te’yîd edilmiştir.³⁴⁵ Buhârî, bu konuya delîl olarak Hz. Peygamber’e Yahudiler tarafından sihir yapıldığına ve bunun te’sîri ile Hz. Peygamber’in, yapmadığı şeyi yapıyor, görmediği şeyi de görüyor zannettiğine dâir rivayetleri kaydeder.³⁴⁶ Ancak Hz. Peygamber sihriyle meşguliyeti şiddetle yasaklamıştır.³⁴⁷ Alimler, sâdece yapılan sihri bozmak için mukabil ameliyeye ruhsat verildiğini belirtirler.³⁴⁸

Kehanet de yasaklanmıştır. Resûl-i Ekrem; “Kim bir kâhine gider ve onun sözlerini tasdik ederse Muhammed’e indirileni terketmiş olur, kim de kâhin söylediklerine inanmadığı hâlde yine giderse, kırk gün namazı kabul

³³⁹ *’ûd-ı Hindî, ’ûd-ı Bahrî*, kust-i mür gibi muhtelif çeşitleri olan bu bitkiye Türkçemizde topalak denmektedir (bak. *Tecrîd* 12/80).

³⁴⁰ Buhârî, *Tıbb* 23. Tercüme Kâmil Miras’dan alınma (*Tecrîd* 12/81). Bak. *Fethu’l-Bârî* 12/275; Aynî 21/250.

³⁴¹ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 9 (4/6, 3868. H.)

³⁴² *Avnu’l-Ma’bûd* 10/348.

³⁴³ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 17 (4/9, 3883, H.)

³⁴⁴ *Neylû’l-Evtâr* 8, 227; Aynî 21/268.

³⁴⁵ Bkz. Bakara, 2/102; Falak, 113/4.

³⁴⁶ Buhârî, *Tıbb* 47-50 (7, 176); İbn Mâce, *Tıbb* 45 (3545. H.)

³⁴⁷ Buhârî, *Tıbb* 42 (7/174). 48 (7/177).

³⁴⁸ Buhârî, *Tıbb* 49 (7/177).

olunmaz.” buyurur.³⁴⁹ Gâibten haber vermekle meşgul olan *müneccimlik* de aynı şekilde yasaklanmıştır.³⁵⁰

Keza, teşâum (uğursuzluk çıkarmak) da -Araplar arasında câri bütün çeşitleriyle- yasaklanarak şundan bundan uğursuzluk çıkarmak bâtil adedilmiştir. Sadece hayra yorumlamaya (tefâül) yer verilmiştir.³⁵¹ Rivayetler, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) bilhassa güzel ve hoş isimleri muhtelif vesilelerle hayra yorumladığını belirtir.³⁵²

6) Çocukların Tedavisine İlgi

Hz. Peygamber’in umumî bir şekilde, sıhhatin korunması ve tedavi konularına verdiği ehemmiyeti belirttik. Şunu da ilâve edelim ki bir kısım rivayetler, çocukların tedavisine çok daha fazla ilgi gösterdiğini ifade etmektedir. Nitekim çocuğun daha doğuşunun ilk gününde kulağına ezan okunmasını emrettiğini ve “böylece ümmü’s-sıbyân çoğua zarar vermez.” dediğini görmüştük.³⁵³ Hz. Peygamber çeşitli hastalıklara karşı çocuklarının korunması hususunda talimat vermiş, bizzat ilgilenmiş, müdahale etmiştir:

İbn Abbâs, Hz. Peygamber’in, Hasan ve Hüseyin’in her çeşit şeytan, zehirli hayvan ve kem gözden korunması için, Allah’a dua sûretiyle istiâze (ve rukye)de bulunduğunu haber verir.³⁵⁴ Bir kısım rivayetler, herhangi bir şekilde rahatsızlık çeken bir çocuk görünce, Hz. Peygamber’in bigâne durmayıp ilgilendiğini, yanlış tedaviye karşı uyarıp mâkul tedaviye irşad ettiğini ifade ederler. Bir defasında Ümmü Seleme’nin yanına girince ağlayan bir çocuk görür, sebebini sorar. “Göz değmesinden” denilince “buna karşı niye rukye yapmıyorsunuz?” der.³⁵⁵ Müslim ve Buhârî’nin rivayetlerinde Ümmü Seleme’nin yanında “yüzünde solukluk” olan bir kız görür ve bunun göz değmesinden ileri geldiğini söyleyerek “rukye yapın” der.³⁵⁶ Câbir’in ri-

³⁴⁹ *Mecmau’z-Zevâid*, 5/118 (hasen), bak. Müslim, *Selâm* 121-125, Buhârî, *Tıbb* 46; Ebû Dâvûd, (3904. H.).

³⁵⁰ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 22 (3905. H.).

³⁵¹ Müslim, *Selâm* 110-120; Buhârî, *Tıbb* 19/43-44.; İbn Mâce, *Tıbb* 43 (3536. H.).

³⁵² Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24.

³⁵³ Bak. s. 83.

³⁵⁴ İbn Mâce, *Tıbb* 36 (3525. H.); Tirmizî, *Tıbb* 18 (2061. H.).

³⁵⁵ *Muvattâ* 2/229.

³⁵⁶ Buhârî, *Tıbb* 33 (7/170); Müslim, *Selâm* 59 (4/1725, 2197. H.).

vayetinde, girmiş bulunduğu Hz. Âişe'nin yanında, burnundan kan akmakta olan bir çocuk görür ve orada bulunan annesine sebebini sorar. Çocuğun anjine yakalandığını -ve az önce izah ettiğimiz şekilde- bademciklerinin alınması sûretinde tedavi edildiğini, kanın bu sebeple akmakta olduğunu bildirirler. Hz. Peygamber çıkışarak: “Çocuklarınızı niye (böyle tedavi ederek) öldürüyorsunuz? Hangi kadın çocuğunun anjine yakalandığını görürse ‘ûd-ı Hindîyi su ile muamele ederek burnuna damlatsın.” der.³⁵⁷ Bir başka rivayette “... anjin veya baş ağrısı...” denmektedir.³⁵⁸ Müslim’in rivayetinde “... zira ‘ûd-ı Hindî’de yedi derde deva var” denmektedir.³⁵⁹

249

Çocuklara olan bu ilginin sonucu, onlara gelen nazar, sara vs. her çeşit hastalıklara karşı rukye vs. yollarla tedavide bulunması için Hz. Peygamber’e sıkça müracaat edilmiştir.³⁶⁰ Bir rivayette Ca’fer İbn Ebî Tâlib’in iki çocuğunun nazardan tedavisi için huzura çıkarıldığını,³⁶¹ bir başka rivayette Ümmü Kays bint Mihsan’ın “yemek yemeyen çocuğa anjin tedavisi uygulamış olarak Hz. Peygamber’in huzuruna çıktığını”,³⁶² Ümmü Cündeb’in rivayetinde hacc sırasında ‘Akabe’de şeytan taşlama anında bile hasta çocukların huzura çıkarıldığını ve tedavi edildiklerini,³⁶³ Ya’lâ İbn Mürre’nin rivayetinde ise bir sefer sırasında “günde üç sefer şeytan değişmesine mâruz” bir çocuğun huzura arzedildiğini ve tedavî edildiğini vs. öğrenmekteyiz.”³⁶⁴

4. Oyun

Çocukta beden terbiyesinin en bariz tezahürlerinden biri olan oyun, onların gelişmesinde mühim bir yer tutar. Mesele sadece, beden hareketleriyle hızlanan kan dolaşımına tâbi olarak beynin iyice beslenmesi, böylece sinir sisteminin daha iyi çalışarak dengeli bir sıhhatin elde edilmesinden

³⁵⁷ *Müstedrek*, 4/406 (M); *Mecmau’z-Zevâid*, 5/89; Ebû Ya’lâ, 103/a

³⁵⁸ *Fethu’l-Bârî* 12/254 (şerhte).

³⁵⁹ Müslim, *Selâm* 86-87 (4/1734-1735).

³⁶⁰ Bak. *Mecmau’z-Zevâid*, 5, 112.

³⁶¹ *Muvattâ* 2/228.

³⁶² Müslim, *Selâm* 87 (4/1735, 2214. H.); Buhârî, *Tıbb* 23; *Müsned* 6/355.

³⁶³ İbn Mâce, *Tıbb* 40 (3532. H.).

³⁶⁴ Dâirimi, 1/18; *Müsned* 4/170.

ibaret değildir. Oyun çocukta içtimaî, hissî, fikrî vs. diğer kuvveleri ve yetenekleri de tahrik eder, geliştirir. Çocuk, arkadaşları ile oynarken sadece hoş vakit geçirmez, kelime haznesini zenginleştirir, ani cevap verme, çabuk karar verme vs. kabiliyetlerini kuvvetlendirir. Hatta bazı terbiyeciler, çocuğun, zaman ve mekân kavramını oyun vasıtasıyla kazandığını söyleyecek kadar ileri giderler.³⁶⁵ Fröbel, terbiye açısından oyunun ehemmiyetini belirtmek için, terbiyeyi “oyun, meşguliyet ve iş” olarak tarif etmiştir.³⁶⁶

250 Çocuk gerek ferdî ve gerekse grup oyunlarında, etrafında müşahede ettiği ve ileride bizzat üzerine alacağı hayatın çeşitli rollerini sahneye kor, ilk yanılma ve başarma tecrübelerini yaşar, böylece eğlenceli bir şekilde gerçek hayatın ilk temrinlerini yapar, hayata hazırlanır. “Yapacağımız, yapmakta olduğumuzu kontrol ettiği zaman şuurliyuz” diyen George Mead, çocukta “ben”sin, çocuğun, bir dramda olduğu gibi, ard anda -bâzan bir at, bâzan bir kızıl derili vs. olarak-bir kısım rolleri oynudu almasıyla teşekkül ettiğini ve “ben”sin bilhassa gurup oyunlarında teşekkül ettiğini söyler.³⁶⁷ Piaget, çocukta ilk algıların gelişmesinde oyunun önemli rol oynadığına dikkat çekerken³⁶⁸ Baltacıoğlu da “bedîî şahsiyetin teşekkülünde” oyunun rolünü tebârüz ettirir.³⁶⁹ Oyunu her yönüyle zekâ ve şahsiyetin teşekkülünde,³⁷⁰ “insanda kuvve hâlinde mevcut bütün imkân ve kaabiliyetlerin fiile çıkıp gerçekleşmesinde”³⁷¹ vazgeçilmez bir ihtiyâç olarak gören terbiyeciler, çocuğun oyuna olan ihtiyâcını haklı olarak “gıdaya olan ihtiyâci”³⁷² gibi “hayatî ihtiyâçları”³⁷³ arasında görerek oynamayan çocuğun iyi gelişmeyeceğini ifâde etmişlerdir.

Bu meyanda, oynamayan çocukta gelişecek olan bazı marazi tezahürlere dikkat çekildiğini, çocuğu suç işlemeye sevkedecek psikolojik ortamın, oynamayan çocukta görülen “içe dönüklük” ve “sosyal münasebetlerden

³⁶⁵ G. Mialaret, a.g.e., p. 66.

³⁶⁶ Bak. E. Akyüz, *Suçlu Çocukların Eğitimi*, A. Ü. Eğitim Fak. Dergisi, 1969 sayısı, s. 162.

³⁶⁷ Bak. A. Cuvillier, a.g.e., 1/134-35.

³⁶⁸ A. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, s. 127

³⁶⁹ Baltacıoğlu, *Husûsî T. Usulleri*, s. 29.

³⁷⁰ G. Mialaret, a.g.e., p. 66.

³⁷¹ B. Schwartz, a.g.e., p. 85.

³⁷² G. Jacquin, a.g.e., s. 173

³⁷³ B. Russel, a.g.e., s. 105.

uzak durma temayülü” ile teşekkül ettiğinin söylendiğini³⁷⁴ kaydedelim. Çocuğun içe dönüklüğü, onu sadece bir kısım suçlara değil, sapıklıklara da atmaktadır. “Yalnız kaldıkça” kendi kendine tatmîn yollarını arayacağını belirterek çocuğun cinsî terbiyesi için de oyuna ihtiyâcı olduğunu³⁷⁵ söyleyen Dr. D. Çağlar, oyunun ayrıca bir kısım hastalıkları tedavide başvurulan bir tedâvî metodu (oyun terapi) olduğunu söyler ve şu izahı sunar: “Oyun terapi, küçük çocuklarda cinsiyetlerine göre çeşitli oyuncularla oynamalarına olanak sağlanarak yapılır. Çocuklar bu oyuncularla oynamadan çok hoşlanırlar ve oynarken onlarla konuşur, onlara dilediği gibi güzel ve harekî davranışlarda bulunur (...) sıkıntı ve üzüntülerini oyuncularla oynarken kullandığı özel deyimler ve hareketlerle dışarı atar.³⁷⁶ Vücutta biriken enerjinin oyun ve faaliyetle atılması gerektiği, aksi takdirde çocukta çevre ile uyum probleminin ortaya çıkacağı da belirtilmiştir.³⁷⁷

251

Birleşmiş milletlerce kabûl edilen Çocuk Hakları Beyannâmesi'nin terbiye ile ilgili 7. maddesinde oyun, çocuklar için tabiî ve vazgeçilmez bir hak olarak tesbît edilmektedir: “Çocuk, terbiyevî hedeflere yönelmiş oyun ve eğlendirici faaliyetlere katılmanın bütün imkânlarına sahip olmalıdır. Cemiyet ve devlet bu hakkı kullanmada çocuğa yardımcı olmak zorundadır.”³⁷⁸

a) Oyunun Sünnetteki Yeri

Hz. Peygamber'in de, gerek çocuklar için ve gerekse büyükler için bâzı kayıtlar çerçevesinde oyuna yer verdiği, bilhassa çocukların oyununa daha çok önem verdiği görülmektedir. Rivayetler, “Çocuğu olan onunla çocuklaşsın”³⁷⁹ diyerek bütün babalara çocuklarını bizzat eğlendirmelerini emreden Hz. Peygamber'in, Ashâb'a karışarak onlarla şakalaşıp latifeler yaptığı gibi, onların çocuklarıyla da oynadığını tasrîh etmektedirler.³⁸⁰ Deylemî'nin bir tahrîcinde Talha İbnu 'Ubeydullâh'ın oğlu Ebû 'Umayr'la

³⁷⁴ E. Akyüz, a.g.e., s. 163.

³⁷⁵ Doğan Çağlar, a.g.e., s 177.

³⁷⁶ Aynı eser, s. 217.

³⁷⁷ Aynı eser, s. 27-28.

³⁷⁸ J. Chazal, *Leç Droits de L'Enfant*, PUF, Paris, 1969, p. 13.

³⁷⁹ Deylemî 2/136/b.; İbn Hamza el-Hüseynî, a.g.e., 2/228.

³⁸⁰ İyâd, *Şifâ* 1/311. Bak. s. 129 ve devamı.

oynadığı, isim verilerek belirtilir: ³⁸¹فكان رسول الله يلعب معه Kendi terbiyesinde bulunan torunları Hasan, Hüseyin ile hizmetine bakan Enes gibi yakınlarını, çocuklarla oynamak üzere sokağa salarak başka çocuklarla oynamaya teşvik ettiği gibi, ³⁸² yolda oynar rasladığı çocuklara da selâm vererek iltifatta bulunmuş, ³⁸³ torunu Hasan'ı sokakta çocuklarla oynar gördüğü hâlde ³⁸⁴ manî olmamıştır. Müsnedü Zeyd de tahrîç edilen bir rivayete göre Hasan ve Hüseyin gecenin geç vaktine kadar Hz. Peygamber'in yanında oyunlarına devam etmişler, neden sonra "Annenizin yanına gidin" demiştir. ³⁸⁵

Hz. Peygamber'in çocukların oyunlarına manî olmamak hususundaki gayretini şu rivayet de göstermektedir: "Hâlid İbn Sa'îd'in kızı Ümmü Hâlid anlatıyor: "Ben çocukken, üzerimde sarı bir kamîs olduğu hâlde babamla Resûlullâh'm (sallallahu aleyhi ve sellem) yanına gitmiştik." Resûlullâh 252 (elbisem için) "güzel, güzel" dedi. Ben (bu esnada) Resûlullâh'ın (omuzları arasında yer alan keklik yumurtası büyüklüğündeki ³⁸⁶) **peygamberlik mührü** ile oynamaya başladım. Babam beni bundan menetti ise de Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem): "Bırak çocuğu" dedi ve sonra şunları söyledi: "üzerinde eskit, (üzerinde) eskit, (üzerinde) eskit". ³⁸⁷

Hz. Peygamberle evlendiği zaman, "oyuncakları beraberinde, dokuz yaşlarında bir kız" olan ³⁸⁸ ve hatta düğün hazırlıklarına başladığı vakit, iki hurma ağacı arasına kurulmuş bulunan salıncakta oynamakta iken annesi tarafından alıp götürülen ³⁸⁹ Hz. Âişe, mükerrer rivayetlerinde Resûlullâh'ın, bebekleriyle oynamasına müsaade ettiğini belirtir: "Ben Resûlullâh'ın (aleyhisselâtu vesselam) yanında bebeklerimle oynardım. Benim-

³⁸¹ Deylemî 2/327/a.

³⁸² Ebû Dâvûd, *Edeb* 136 (4/352, 5203. H.); İbn Mâce, *Mukaddime* 11 (144.H.); *Müstedrek*, 3/177 (Sn.).

³⁸³ Buhârî, *İsti'zân* 15 (8/68); Müslim, *Selâm* 15 (4/1708, 2168. H.)

³⁸⁴ Sefârinî, *a.g.e.* 1/202

³⁸⁵ *Müsnedü Zeyd*, s. 462.

³⁸⁶ Buhârî, *Marda* 18 (7/156).

³⁸⁷ Buhârî, *Cihâd* 188 (4/90)

³⁸⁸ Müslim, *Nikâh*, 71 (2/1039, 1422. H.).

³⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 55 (4/284, 4933-37. H.).

le oynayan arkadaşlarım da vardı. Resûlullâh içeri girince onlar kaçarlar, fakat o, yeniden onları bana getirirdi, tekrar benimle oynarlardı.” der.³⁹⁰

Ebû Dâvûd’un bir tahrîcinde, Hz. Âişe’nin çocukluğu geride bırakmış olması gereken bir yaşta bile, hâlâ oyuncaklara yer verdiği görülmektedir. Der ki: “Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem), Tebük veya Hayber seferinden dönmüştü.³⁹¹ Evin ön kısmında örtü vardı. O sırada esen rüzgâr, Âişe’nin oyuncak kızlarının üzerindeki perdeyi aralamıştı. Resûlullâh: “Ey Aişe, bu da ne?” dedi. “kızlarım” dedim. Bunlar arasında parçadan iki kanat eklenmiş bir de at vardı, (onu göstererek): “Aralarında gördüğüm şu da ne?” dedi. “Bir at.” dedim. “Ya üzerindeki ne?” dedi. “Kanatları” dedim. “Hiç kanatlı at olur mu?” diye takıldı. “Duymadın mı, Hz. Süleyman’ın kanatlı atı vardı” cevabım üzerine Resûlullâh dişleri görününceye kadar güldü.”³⁹²

Şarihler, cumhûr-ı ulemânın, bu hadise dayanarak “Kız çocuklarının ev işlerine ve çocuklarla ilgili işlere küçüklüklerinden itibaren alıştırmaları için onlara, oynamaları maksadıyla çeşitli oyuncak ve bebeklerin alınıp satılmasını tecviz ettiğini, bunun, tasvîr ittihâzı yasağından hâriç tutulduğunu” belirtirler.³⁹³ Bazı âlimler “bu hadis, suverin tahrîminden evvele aittir ve mensûhtur” demişlerse de ekseriyet bu görüşü kabul etmemiştir.³⁹⁴ Yalnız Ahmed İbnu Hanbel bebeklerin başsız olması gerektiğine kanidir.³⁹⁵

253

HZ. Peygamber’in bu sünnetinden mülhem olarak İslâm terbiyecileri “babanın mubah oyun ve hoş sözlerle çocuklara karşı geniş davranmasını”³⁹⁶ “herkesin kendi evinde (bir nevi) çocuk olmasını”³⁹⁷ tavsiye etmişlerdir. Birbirine yakın ifadelerle “çocuğa oynamayı menedip devamlı ders çalışmaya zorlamak onun kalbini öldürür, zekâsını iptal eder ve hayatının ne-

³⁹⁰ Buhârî, *Edeb* 81 (8/37); Müslim, *Fedâilü’ş-Sahâbe* 81 (4/1890, 2440. H.); *Edebu’l-Müfred* (134, 368. H.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 54 (4/283, 4931. H.); İbn Mâce, *Nikâh* 50 (1/636-37, 1982. H.)

³⁹¹ Tebük dönüşünde 16 yaşında, Hayber dönüşünde 14 yaşında (ki her iki hâlde de bülûğa ermiş olmalıdır (İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 13/144)

³⁹² Ebû Dâvûd, *Edeb* 54 (4/283-84, 4932. H.).

³⁹³ Bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 15, 204; *Fethu’l-Bârî* 13/143; Aynî 22/170; Sindi, *Haşîye’âlâ İtini Mâce* 1/611; *T. Tesrîb* 7/58; Sefârinî, *a.g.e.*, 2. 179.

³⁹⁴ Bilhassa İbn Hacer geniş izahat sunar (*Fethu’l-Bârî* 13/142-144)

³⁹⁵ Sefârinî, *a.g.e.* 2/178.

³⁹⁶ *Şir’atü’l-İslâm* 86/a.

³⁹⁷ Emsâlu İbni Selâm (*et-Tuhfetu’l-Behiyye* içerisinde, s. 11.)- İstanbul 1302.

şesini kaçırrır. Sonunda çocuk dersten kurtulmak için bir hile düşünmeye başlar” derler.³⁹⁸ Yeri gelmişken belirtelim ki, İslâm âlimlerinin ittifakla üzerinde durdukları husus, çocukların mubah olan, bir başka deyişle hiç bir sûrette zararlı olmayan oyunlarla oynamalarına müsaade edilmesidir.³⁹⁹

b) Oyun Çeşitleri

Oyunla ilgili rivayetler incelenince Sünnette oyunların üç grupta mü-tâlâa edildiği anlaşılmaktadır:

1- Gayeli oyunlar, 2- Oyalayıcı oyunlar, 3- Zararlı oyunlar.

Şimdi bunları açıklayalım:

1) Gayeli Oyunlar

Bu grup oyunlar hayata hazırlayıcı mahiyettedir. Bunlara, gerek çocuklar ve gerekse büyükler teşvik edilmiştir. Erkekler için atış, yüzme, ata binme, kızlar için bebeklerle ve ev işleriyle ilgili oyunlar gibi.

Kız çocuklarının bebekleriyle ilgili olarak “ev ve çocuk işlerine alıştı-rıcı” olmaları sebebiyle iştiralarının tecvizi bunlardan beklenen terbiyevî maksadı apaçık göstermektedir.⁴⁰⁰

254 Gayeli oyunlardan askerlikle ilgili oldukları için erkeklere ait olanlar üzerinde Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ısrarla durmuş, bunlara teşvik sadedinde pek çok Hadis îrâd etmiştir. Bu meyanda en çok üzerinde durulanlar atıcılık, binicilik, yürüme ve yüzmedir. Hz. Peygamber bir babanın evlâdına karşı vazifelerini sayarken “helâl rızıkla beslemek”, “ya-zıyı öğretmek arasında atıcılık ve yüzme öğretmeyi de zikreder.⁴⁰¹ Keza Tirmizî'nin “sahih” olduğunu tasrîh ettiği bir rivayette, insanoğlunun

³⁹⁸ İhyâ, 3/73; İbn Miskeveyh, a.g.e. s. 64.

³⁹⁹ Bak. Fethu'l-Bârî 13/205.

⁴⁰⁰ İslâm dünyasında, oyunun bu terbiyevî rolüne Hattâbî -ki milâdî 931-993 yıllarında yaşa-mıştır- tarafından şuurla dikkat çekildiği nazara alınca, zamanımızda bazı müelliflerin, Al-man terbiyecilerinden Fröbel'in -ki 1824'de doğmuştur, oyunu ve çocuğun cismânî harekete ve infiâli faaliyete ve hür boşalmaya olan çocuklukta ki fitrî meylini, onların tâlimlerinde bir esâs kabul etmesini terbiyede yeni bir keşif (fethan cedîdan) olarak vasıflandırmalarını (bak. et-Terbiye ve'l-Hadâra, s. 168) mübalağalı bulmamak elden gelmiyör.

⁴⁰¹ el-Ha'kimu't-Tirmizî, a.g.e., s. 239; Feyzu'l-Kadîr, 3, 393. Hadis sened yönüyle zayıf ise de mânâsını takviye eden başka rivayetleri Münâvî kaydeder.

bütün eğlenceleri bâtil ilân edilirken “atma, binme, yüzme, yürüme ve hanımıyla eğlenme” bundan hâriç tutulmuştur ve bunların “Hak’tan” olduğu tasrîh edilmiştir.⁴⁰²

Şimdi bunlarla ilgili teşvikleri ayrı ayrı görelim:

√ Atıcılık (Remy)

Gayeli oyunlar olarak tavsif ettiğimiz gruba dâhil olanlar arasında en fazla ehemmiyet verilen ve ısrarla üzerinde durulan budur. Hemen belirtelim ki ilgili âyetin Hz. Peygamber tarafından yapılan tefsirinde göreceğimiz üzere- Resûlullâh “**atıcılık**”ı tafdîl ederken “ok atma” diyerek, devrinde geçerli **atma** vasıtasıyla kayıtlamıyor, alelittlak **atmayı** övüyor ki bu ifâdeye -zamanımızdaki atom, roket vs. dâhil- her devrin atma vâsıtası girilmektedir. Böylece “atma” fiili üstünlüğünü koruduğu müddetçe, sünnetin ve dolayısıyla âyetin- çağrısı, aktüalitesini ve geçerliliğini bütün canlılığı ile muhafaza edecektir.

Kur’ân-ı Kerîm’de: “*Siz de onlara (düşmanlara) karşı gücünüzün yettiği kadar kuvvet ve (cihâd için) bağlanıp beslenen atlar hazırlayın...*” (Enfâl, 8/60) âyetinde geçen **kuvveti** Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Bilesiniz ki kuvvet remydir, bilesiniz ki kuvvet remy’dir, bilesiniz ki kuvvet remy (atmak)dır” diyerek, te’kîdli bir tarzda **kuvveti** “atmak” olarak tefsîr ederek “atma”ya ve “atıcılık”a müstesna bir yer vermiştir.

Atıcılık, Hz. Peygamber’e göre, daha çocukken öğrenilip ölünceye kadar kaybedilmemesi gereken bir maharettir. Boş kaldıkça, can sıkıntısı ârız oldukça, biraz eğlenme ihtiyacı duyuldukça en meşru vakit değerlendirme vasıtasıdır. Bir rivayette “sizden birinizi gam ve sıkıntı bastığı zaman, yayını kuşanıp, kederini onunla dağıtmadan başka yapacak bir şeyi yoktur”⁴⁰³ demektedir. Müslim’in bir rivayetinde de. “Sizden hiç kimse oklarıyla eğlenmekten geri durmasın”⁴⁰⁴ der. Öğrendikten sonra atıcılığı

255

⁴⁰² Bak. Tirmizî, *Fedailu’l-Cihâd* 11 (5/355, 1637. H.); İbn Mâce, *Cihâd* 19 (2/940, 2811. H.); Ebu’l-Leys Semerkandî, *Tenbîhu’l-Gâfilîn*, Mısır, 1270. s. 189; Sa’id İbn Mansûr, 2/184; Ebû Ya’kûb İshâk İbn Ebî İshâk, *Fedâilu’r-Remy fi Sebîlillâh*, Yzm. Köprülü. Nü. 384, 3/a.

⁴⁰³ et-Taberânî, Ebu’l-Kâsım Süleyman İbn Ahmed (v. 360), *Fadlu’r-Remy ve Tâ’lîmihi*, Yzm., Köprülü. Nü. 384/2, 17/b.

⁴⁰⁴ Müslim, *İmaret* 168 (3/1522, 1918. H.).

bırakarak unutan kimse için-. “Bizden değildir, veya (bana⁴⁰⁵) isyan etmiştir”,⁴⁰⁶ “Allah’ın bir nimetine küfrânda bulunmuştur”⁴⁰⁷ gibi şiddet ifâde eden tâbirler kullanmıştır. Bir kısım rivayetler, Ashâbtan bazılarının bu çeşit tehdîdlerden korkarak ihtiyarlık zamanlarında bile atış temrini (antrenman) yaptıklarını haber vermektedir.⁴⁰⁸

Hz. Peygamber, atıcılığı “düşmanın hezimetini” diye vasıflandırır⁴⁰⁹ ve “atıcılık, binicilikten daha mühimdir”⁴¹⁰ diyerek diğer askerî oyunlar arasında en mümtaz makamı buna verir. ‘Utbe ibnu Ebî Hakîm’in rivayetine göre yanında, atış vâsıtası olan “yay” zikredilen Resûlullâh şunu söyler: “Hiç bir silâh hayırda onu geçememiştir.” Serahsi bu sözle, yayın, cihâd âletlerinin en kuvvetlisi olduğunu ifade ederek gazileri atış tâlimine teşvik ettiğini kaydeder.⁴¹¹ “Atıcılık öğrenin, zira iki hedef arası cennet bahçelerinden bir bahçedir” demiş olan Hz. Muhammed’in⁴¹² bir gün atış yapmakta olan bir gruba rastlayınca, aynı sözü tekrar ederek, ayakta bularını çıkarıp, atış sahası içerisinde yalınayak yürüdüğünü görüyoruz.⁴¹³

Ashâbtan bir grubun eğlenmeye gittiği söylenince memnuniyetsizlik izhâr ederken “atışa” gittiklerinin tasrîhi üzerine Hz. Peygamber’in: “atış eğlence değildir, atış eğlendiğiniz şeylerin en hayırlısıdır” dediğine şahit olmaktadır.⁴¹⁴ Bir başka rivayette de: “Melâike sizin hiçbir eğlenenizde hazır bulunmaz, atış ve at koşusu hâric” demektedir.⁴¹⁵ Atış sırasında atıcıların “vallahî isabet ettim, billahî isabet edeceğim” vs. gibi birbirlerini tahrîk edip şevke getirmek için yaptıkları yeminlerinden dolayı hânîs ol-

⁴⁰⁵ Deylemî 2/112/b; İshâk İbn İshâk, a.g.e., 3/b.

⁴⁰⁶ Müslim, *İmâret* 169 (3/1523, 1919. H.).

⁴⁰⁷ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 23 (3/13, 2513. H.). Dârimî’de “öğrendiğine karşı küfranda bulunmuştur” şeklindedir (2/124, 2410, H.); Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr* 1/197.

⁴⁰⁸ Müslim, *İmâret* 169 (3/1523, 1919. H.).

⁴⁰⁹ *Feyzu’l-Kadîr*, 4/328, 5479. H. (Zy.).

⁴¹⁰ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 23 (3/13, 2513. H.).

⁴¹¹ Serahsî, *Şerhu’s-Siyeru’l-Kebîr* 1/112.

⁴¹² İbn Hacer, *Zehrû’l-Firdevs*, Yzm. Yeni Cami, Nu, 199-200, 2/14/a.

⁴¹³ Abdullah İbn Ebî Cemre, a.g.e. 3/126.

⁴¹⁴ *Kenzu’l-Ummâl* 4/292: *Feyzu’l-Kadîr* 4/59.

⁴¹⁵ Sa’îd İbn Mansûr 2/183,

mayacakları belirtilmiş,⁴¹⁶ Hz. Peygamber'in yanlarına gelmesiyle bu çeşit 256 sözleri terkedenler, devam etmeleri için teşvik edilmiştir.⁴¹⁷

Rivayetler, iyi atış yapanlara Hz. Peygamber'in fevkalâde iltifatlarda bulunduğunu da göstermektedir. Uhud harbinde isabetli atışları sebebiyle Hz. Peygamber, başka hiç kimse için kullanmadığı "annem babam sana feda olsun" tâbirini Sa'd İbn Ebî Vakkâs'a kullanmıştır⁴¹⁸ -ki, Serahsî bu keyfiyeti, atıcılığın diğer oyunlara efdaliyeti hususunda zikrettiği deliller meyânında kaydeder.⁴¹⁹ Bu cümleden olarak, iyi atıcılardan olduğu tasrîh edilen⁴²⁰ Ebû Talha, atış yaptığı zaman, okunun düştüğü yere Hz. Peygamber'in "boyunu uzatarak"⁴²¹ baktığı rivayet edilir. Mâmâfi Allah rızâsı için attıktan sonra, her atışın, isabet etse de etmese de "kıyamet günü atıcı için bir nur" olacağı,⁴²² bir köle âzad etmiş gibi ateşten koruyacağı⁴²³ belirtilmiştir.

Bâzan Hz. Peygamber'in atış yarışlarında hazır bulunup, hattâ taraf bile tuttuğuna şahit olmaktayız. Ancak mukabil tarafın: "Siz o tarafı tutunuz" diyerek atıştan vazgeçmesi üzerine Hz. Peygamber: "Atın! Ben sizinle de beraberim" diyerek taraf tutmaktan vazgeçer.⁴²⁴

Bütün bu teşviklerin tabîi bir sonucu olarak Ashâb, atıcılığa önem vermiş, her fırsatta, hatta akşam namazından sonra hava kararınca kadar bile⁴²⁵ ok atışları yapmıştır. Hz. Enes'in, umumiyetle, kendisine atılan bir mindere oturduğu, bu sırada çocuğunun, önünde ok atma talimleri yaptığı belirtilir. Bir seferinde atış yapan çocukların yanlarına çıkagelen Enes (radiyallahu anh) atışlarını isabetsiz bularak beğenmez, yayı ellerinden alıp birkaç atış yapar, hiçbiri de hedefinden şaşmaz.⁴²⁶ Ukbe İbnu 'Âmir ok atmanın fazile-

⁴¹⁶ Taberânî, *Fadlu'r-Remy* 18/b-19/a,

⁴¹⁷ *Cem'u'l-Fevâid* 1/563; *Mecmau'z-Zevâid*, 4/185.

⁴¹⁸ Buhârî, *Megâzî* 18 (5/124); Tirmizî, *Edeb* 61 (8/50, 2830-31 III.).

⁴¹⁹ Serahsî, *Şerhu's-Siyeru'l-Kebîr* 1/112.

⁴²⁰ İshâk İbn Ebî İshâk, a.g.e. 9/b.

⁴²¹ Aynı eser, 10/a.

⁴²² Aynı eser, 7/b.

⁴²³ Aynı eser, 6/a.

⁴²⁴ Bazı misaller için bak. 'Abdullah İbn Ebî Cemre, a.g.e. 3/126; *Mecmau'z-Zevâid*, 5/268; Taberânî, *Fadlu'r-Remy* 14/a; Buhârî, *Cihâd* 78 (4/45)

⁴²⁵ Ebû Dâvûd, *Salât* 6 (1/113, 416. H.); *Mecmau'z-Zevâid*, 1/310; *el-Metâlibu'l-Âliye* 1/74.

⁴²⁶ *Mecmau'z-Zevâid*, 5/271 (sh.).

257 tiyle ilgili hadisleri işitince: “Elim kesilmiş bile olsa ok atmayı bırakmayacağım” der.⁴²⁷

Hz. Ömer de, gerek hutbelerinde Medine halkına,⁴²⁸ gerek mektuplarında Şam,⁴²⁹ Azerbeycân⁴³⁰ gibi civar halklara; Ebû ‘Ubeydeti’bnu’l-Cer-râh⁴³¹ gibi komutanlarına yazarak yukarıda zikredilen Hadisleri kaydedip atıcılık, binicilik, yüzme ve koşma gibi askerî tâlimlere (gayeli oyunlara) ehemmiyet verilmesi, bunların çocuklara öğretilmesi⁴³² için sık sık talimatlar vermiştir.

Muhtelif rivayetler, çocukların belli hedefler koyarak ok atışları yaparak eğlendiklerini göstermektedir.⁴³³ Bazı durumlarda çocukların çeşitli neviden canlı hayvanları bile atışlarına hedef yaptıklarına rastlıyoruz ki, bu davranışlar şiddetle yasaklanmıştır.⁴³⁴

√ Binicilik

Hz. Peygamber, daha önce de zikrettiğimiz gibi, atıcılığı biniciliğe takdim etmekle beraber, bunun da ihmâl edilmeyip behemehal öğrenilmesi ve çocuklara öğretilmesi, mümkün merteye günlük eğlenceler arasına dâhil edilmesi için ısrar etmiş,⁴³⁵ at ve deve yarışlarına teşvik etmiştir.⁴³⁶

Hz. Peygamber’in zaman zaman koşu yarışları tertiplelediği, bunları maddî ödüllerle mükâfatlandığı rivayetlerden anlaşılmaktadır.⁴³⁷ Bazı

⁴²⁷ Taberânî, *Fadlu’r-Remy* 3/b.

⁴²⁸ *el-Metâlibu’l-Âliye* 3/145.

⁴²⁹ İshâk İbn Ebi İshâk, a.g.e. 2/b. 5/a: ‘*Uyun* 2/168.

⁴³⁰ Taberânî, *Fadlu’r-Remy* 12/a.

⁴³¹ Sa’id İbn Mansûr 2/184; Taberânî, *Fadlu’r-Remy* 13/b.

⁴³² Serâhsî, *Ş. Siyeri’l-Kebîr* 1/112, 113.

⁴³³ Nesâî, *Kûsûf* 15 (3/140).

⁴³⁴ Buhârî, *Zebâih* 25 (6/121); *Mecmau’z-Zevâid*, 4/31; 5/256.

⁴³⁵ At üzerine gelen rivayetlerin çokluğu, Müslümanları bu konuda müstakil eserler vermeye (ki Ebû ‘Ubeyde Ma’mur İbnü’l-Müsennâ (v. 208) *Kitâbu’l-Hayfı*’ı telif etmiştir), veya diğer iclâflerinde müstakil bölümler ayırmaya (ki Nesâî’le ilgili hadisleri *es-Sünen*’inde *Kitâbu’l-Hayf* başlığı altında müstakil bir bölümde toplar (6/214-229), keza *Neylü’l-Evtâr*’da “*Ebvâbu’s-Sebk ve’r-Remy*” yâni “*Ödül ve Tuş Bölümü*” (8/87) yer alır) sevk etmiştir. Buhârî, Müslim gibi diğer kitaplarda mezkûr rivayetleri bilhassa Cihâdla ilgili bölümlerde buluruz.

⁴³⁶ *Kenzu’l-Ummâl* 4, 292; Dârimî 2/124, 2410. H.

⁴³⁷ Nesâî, *Hayl* 14 (6/226). Hadis sadece ok, at ve deve yarışlarına ödül verilebileceğini ifâde ediyorsa da şarih Sindî, aynı sınıfa dâhil edilebilecek her çeşit harp vasıtasıyla yapılacak yarış-

rivayetlere göre bizzat Hz. Peygamber de, bir seferinde antrenmanlı, bir seferinde antrenmansız deveyle olmak üzere iki defa yarışa katılmış⁴³⁸ antrenmanlı deve ile altı mil mesafe tutan Hafya ile Seniyyetü'l-Vedâ' arasında, antrenmansız deve ile de bir mil mesafe tutan Seniyyetü'l-Vedâ' ile Mescid-i Züreyk arasında koşmuştur.⁴³⁹ Fakat şu rivayete bakarsak Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) daha fazla binme yarışları yapmış olabileceği hükmüne varılabilir. Hz. Enes anlatıyor: "Hz. Peygamber'in 'Adbâ adındaki devesini hiç bir deve geçemezdi. (Bir gün) bir bedevi, devesiyle geldi. Hz. Peygamber onunla yarıştı. Müsabakayı bedevî kazanmıştı ki bu durum müslümanların ağına gitti." Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) onları teskîn için şunu söyledi: "Dünyâda her yükselişe bir alçalış (her kemâle bir zeval) vermek Allah üzerine bir hakktır."⁴⁴⁰

Hz. Peygamber'in deve ile atı da yarıştırdığı rivayetlerde gelmiştir.⁴⁴¹

√ Yüzücülük

Çocukluğunda Medine'de öğrenmiş olduğu⁴⁴² yüzücülüğü de takdir edip "atış ve yüzmeyi bilenlerden memnun kaldığı"⁴⁴³ belirtilen Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem), yüzmeyi öğrenmeleri için de ümmetine teşvikleri mevcuttur. Kitabet, atıcılık ve biniciliğe olan teşvikleri meyânında yüzmenin de zikredildiğini görmüştük. Burada, aynı rivayetleri tekrar etmeyeceğiz. Ancak şunu belirtelim ki, müteakip devirlerde Müslümanların yüzmeye yazıdan daha çok ehemmiyet verdikleri anlaşılmaktadır. Halîfe 'Abdülmelik, Şa'bîye (İbnu Kuteybe'nin rivayetinde Haccâc, öğ-

ların meşru addedileceğini, binaaleyh ödüllenebileceğini belirtir. Meseleyi münakaşa eden imamlardan bâzıları (Ebû Hanîfe, Mâlik vs.) adem-i cevazına, bâzıları da (İmâmu Yahyâ ve ashâb-ı Şâfiî vs.) cevazına kaal olmuştur. (Şevkânî, *Neyl* 8/88) el-Kühelânî, Sübüli's-*Selâm* 4/70-71. Fetevâ'yı Hindiyi'de at, deve, katır ve okla yapılan yarışların caiz olduğu, tek taraflı verilen ödüllerin helâl olduğu, iki taraf için konacak ödüllerin kumar sınıfına girdiği için haram olduğu belirtilir (5/324).

⁴³⁸ Buhârî, *Salât* 41 (1/114); Müslim, *İmâret* 95; Nesâî, *Hayl* 16; İbn Mâce, *Cihâd* 44.

⁴³⁹ Tirmizî, *Cihd* 22, 1699. H.

⁴⁴⁰ Buhârî, *Rikâk* 38 (3/131); Nesâî, *Hayl* 14 (6/227); Ebû Dâvûd, *Edeb* 9 (4/253, 4802. H.).

⁴⁴¹ *el-Metâlibu'l-Âliye* 2 (162, 1944. H.).

⁴⁴² İbn Sa'd, 1/116.

⁴⁴³ Taberânî, *Fedâilu'r-Remy*, 5/b.

lunun müeddibine⁴⁴⁴) “Çocuklarıma yüzmeyi öğret, zira kendileri için nâmına yazacak birini her zaman bulabilirler, fakat tehlike ânında kendileri yerine yüzecek birini bulamazlar” der.⁴⁴⁵

259

√ Yürüme ve Koşu

Bazı rivayetlerde atıcılık ve binicilikle birlikte yürümenin de tavsiye edildiğine, Ashâb'ın buna da ehemmiyet verdiğiğine şahit olmaktayız. Ebû Zer'den yapılan bir rivayette Hz. Peygamber: “iki hedef arasında koşan kimsenin her adımı için bir hasene mevcuttur.” demektedir.⁴⁴⁶ Bir başka rivayette: “Ok yarışı yapın, (vücutca) sertleşin, yalın ayak yürüyün.” buyurmaktadır.⁴⁴⁷ Hz. Ömer'in de: “Çocuklarınıza yüzmeyi, binmeyi öğretin ve hedefler arasında yalınayak yürümeyi emredin.” dediği rivayet edilir.⁴⁴⁸ Mücâhid de ‘Abdullah İbn Ömer’i iki hedef arasında çok hızlı koşarken gördüğünü, hedeflerden birine yaklaştıkça “işte geldim, işte geldim” dediğini rivayet eder.⁴⁴⁹ Keza Huzeyfe'nin de Medâin'de izârsız olarak iki hedef arasında koştuğu rivayet edilmektedir.⁴⁵⁰

Hz. Peygamber'in de Hz. Âişe ile iki sefer koşu yarışı yaptığı, birinci de Hz. Âişe'nin kazandığı, ikinci seferde, şişmanlık sebebiyle, Hz. Âişe'nin kaybettiği ve koşuyu kazanan Hz. Peygamber'in ona: “Bu önceki koşuya bedeldir (ödeştik)” dediği rivayet edilmektedir.⁴⁵¹

√ Güreş

Bu gruba güreşi de katmak mümkündür. Muhammed İbn Ebî ‘Alî'den gelen mürsei bir rivayet, Hz. Hasan'la Hüseyin'in, dedelerinin huzurunda güreştiklerini kaydeder. Rivayette belirtildiğine göre Hz. Peygamber Hasan tarafını tutar, sebebi sorulunca: “Cebrail Hüseyin'e yardım etmektedir, ben de Hasan'a yardım etmeyi seviyorum” cevabı-

⁴⁴⁴ Uyun 2/166,

⁴⁴⁵ Feyzu'l-Kadîr 4/327 (şerh).

⁴⁴⁶ Taberânî, Fadlu'r-Remy 23/a

⁴⁴⁷ Mecmau'z-Zevâid 5/136 (zy.)

⁴⁴⁸ Serahsî, Şerhu's-Siyeru'l-Kebîr 1/113.

⁴⁴⁹ Sa'îd İbn Mansûr, 2/184; Mecmau'z-Zevâid 5/269 (sikât)

⁴⁵⁰ Aynı eser 2/184.

⁴⁵¹ Ebû Dâvûd Cihâd 68 (3/29, 2578. H.).

nı verir.⁴⁵² İbn Hişâm'ın bir rivayetine göre bizzat Hz. Peygamber de (sallallahu aleyhi ve sellem) güreş yapmıştır: Mekke'nin ünlü pehlivanı Rükâne İbn 'Abdi Yezîd, müslümân olmak için, kendine göstermesi gereken bir mucize olarak, güreşmeyi ve Hz. Peygamber'in güreşte kendisini yenbilmesini şart koşar. Hz. Peygamber teklifi kabul eder ve bazularından son derece emin olan Rükâne'yi fevkalâde şaşırtan bir netice hâsıl olur: Güreşi kaybeder.⁴⁵³

Yukarıda sayılan gayeli oyunlara teşvik edici Hadislerden İslâm âlimleri, harpteki mücâdeleye yardımcı olacak her çeşit temrin ve alıştırma yapmaya, bunlarda hazakat ve maharet kazanmaya, uzuvların çeşitli riyazetlerle geliştirilmesine teşvik olduğu hükmünü çıkarmışlar “zira bunda dini azîz, düşmanı zelil kılma vardır” demişlerdir.⁴⁵⁴

260

Hz. Peygamber askerî mahiyetteki temrin ve oyunlara teşvikle kalmaz. Bunların yapıldığı vasıta ve bu işlerde kullanılan malzemelerin hazırlanmasına, ikmaline de aynı derecede ehemmiyet vermiştir, teşvik etmiştir. Meselâ en çok kıymet verilmiş olan “atıcılık”ın o zamanki vasıtası olan **ok** için şunu söyler: “Allah tek bir okla üç kişiyi cennetine kor: 1- İmâli sırasında hayır murad etmiş olan îmâlcisi, 2- Onu atan kimse, 3- Oku (atıcıya) ulaştıran (yâni taşıyan, îmâl edenle atan arasında vâsita olan).⁴⁵⁵ Keza biniciliğin vâsıtası olan “at”ı besleyenler de son derece takdir edilmiş, cihâd için beslenen atların “yediği şeyler, içtiği sular, ayağından hâsıl olan toz ve izler, hattâ vücûdundan çıkan ter, gübre ve ‘bevî’e varıncaya kadar her bir şey için sahibine sevab hâsıl olacağı ve “kıyamet günü mizana gireceği” tebşir edilmiştir.⁴⁵⁶ Burada ilâve edeceğimiz son bir nokta, mezkûr malzemelerin menşei meselesidir. Rivayetler harp malzemelerinin yerli olması gerektiğini ve yerlisi varken yabancı menşeli malzemenin kullanılmaması icâbettğini ifade etmektedir, iki ayrı tarîkden bazı icmal ve tafsil farklarıyla

⁴⁵² *el-Metâlibu'l-Âliye* 4. 72 (zy).

⁴⁵³ İbn Hişâm, 1, 390-91.

⁴⁵⁴ Bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 13, 64; Serahsî, *Şerhu's-Siyerü'l-Kebîr* 1/113; el-'Irâkî, *Tarhu't-Tesrib* 7, 240; Hakîmu't-Tirmizî, a.g.e. s. 239, vs.

⁴⁵⁵ Nesâî, *Hayl* 8 (6/223); Sa'îd İbn Mansûr 2/182-183.

⁴⁵⁶ Buhârî, *Cihâd* (45 ve 48. bablarda Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadislere bakınız, 4/34, 36); Nesâî, *Hayl* 1 (6/215-16); Buhârî, *Cihâd* (45 ve 48. bablarda Ebû Hureyre'den rivayet edilen hadislere bakınız, 4/34, 36); Nesâî, *Hayl* 1 (6/215-16)

gelen rivayete göre Hz. Peygamber, Hayber'in fethi sırasında "İran Yayı" (kavsen fârisiyyen) taşıyan bir asker görür ve: "Onu at, zira bu yay ve bu yayı taşıyan, her ikisi de melundur. Siz Arap ok ve yaylarını kullanın. Zira Allah, dininizi onunla aziz kıldı ve çeşitli memleketlerin kapısını onunla açıp fethettirdi." buyurur.⁴⁵⁷

√ Askerî Terbiye Yaşı

Aynı zamanda bir nevi askerî eğitim olan atıcılık, binicilik ve yüzmeyi öğrenip bunlarda maharet kazanma işine, mümkün mertebe erken yaşlarda başladığını te'yîd eden rivayetler mevcuttur. Bunlardan birinde Hz. Peygamber'in torunları Hasan ve Hüseyin'in, dedelerinin huzurunda ok atma müsabakası yaptıklarını görüyoruz.⁴⁵⁸ Hz. Peygamber'in vefatında 261 Hasan'ın 7, Hüseyin'in de 6⁴⁵⁹ yaşlarında oldukları nazara alınır, ok atmaya çok erken yaşlarda başlatıldıkları anlaşılır.

Deve ve ata binme yaşı ile de ilgili olarak, Hz. Peygamber'in katıldığını zikrettiğimiz yarışlarla ilgili rivayeti verebiliriz. Zira bu rivayetlerde, yarışmadaki müsabıklardan birinin 'Abdullah İbn Ömer olduğu belirtilir.⁴⁶⁰ Hâdisenin yılı tasrîh edilmemiş olmakla beraber 'Abdullah'ın Hendek savaşı sırasında 15 yaşına basarak harbe katılabildiğini biliyoruz.⁴⁶¹ Mezkûr yarışın Hendek Harbinden önce cereyan etmiş olabileceği ihtimâli nazara alınınca, askere katılma yaşlarına (yâni 14-15 yaşlarına) gelmiş bulunan bir kimse, yarışa katılabilecek seviyede binicilikte hazakat kazanmış olmaktadır. Esasen bu yaşta askere alınması demek, bu yaşa kadar askerliğin icâbettirdiği ok atma, kılıç kullanma, ata, deveye binme gibi maharetleri öğrenmiş olması demektir.

Son olarak, mezkûr yaş meselesinde fiilî tatbikat hususunda bir fikir vermek üzere Kâbusnâme müellifinin bir kaydına göz atabiliriz. Müellif çocuk için: "Kur'ân'dan sonra (...) Buğur bir silâhşor üstada ver tâ ki si-

⁴⁵⁷ *Mecmau'z-Zevâid* 5/267-66. Aynı mealde bir başka hadis de İbn Mâcede tahrîc edilir ve râvisi Hz. Alidir; *Cihâd* 18 (2/939, 2810. H.); Keza bak. *Kenzu'l-Ummâl* 4, 291.

⁴⁵⁸ 'Abdullah İbn Ebî Cemre, a.g.e. 3, 126.

⁴⁵⁹ *Tehzibü't-Tehzib* 2/345.

⁴⁶⁰ Buhârî, *Salât* 41 (1/114).

⁴⁶¹ Buhârî, *Şehâdât* 18 (3/232).

lâşşorluk öğrene ve bile ki her bir silâha nice iş buyurmak gerek, yâni oku nice atmak gerek, sünüyü nice dürtmek gerek ve kılıç nice urmak gerek ve ata nice binmek gerek bile. Çünkü tamam bu hünerleri öğrene ve fariğ ola gerektir ki oğlana suda yüzmek dahi öğredesin..” dedikten sonra hâturalarını anlatma zımında, kendisinin Ebû Mansûr Hâcib isminde bir silâhşora 10 yaşıında iken verilerek askerî eğitim aldığını, “ata binmek, sünü oynatmak, zıpkın atmak ve çevgen ile top urmak ve kement atmak...” vs. öğrendiğini kaydeder.⁴⁶²

2) Oyalayıcı Oyunlar

Bunlar çocukların hoş vakit geçirmelerine yardımcı olan oyunlardır. Yasaklanmış cinsten olmamak şartıyla meşgul edip eğlendirici her çeşit oyun burada mütalâa edilebilir. Şüphesiz bunlar da çocuklar için çeşitli yönlerden faydalıdır.

Bu çeşit oyunların da cevazına dâir rivayetler mevcuttur. Rasûlullâh: “Toprak çocukların ilk baharıdır”⁴⁶³ buyurmakla, baharda her çeşit hayvanâtın yayılıp eğlendikleri gibi, çocukların da toprak üstünde dağılıp oynayacakları oyunu tecvîz etmiş oluyor.⁴⁶⁴

262

Keza bir kısım hayvanlarla ve bilhassa kuş ve köpeklerle yapılacak oyunlar da tecvîz edilmiştir. Ancak bu hususla ilgili açıklama ve örnekleri “Hayvanlarla Münasebet” bahsinde⁴⁶⁵ gördüğümüz için tekrar etmeyeceğiz. Burada şunu ilâve edelim ki, gerek ‘kuşlarla ve gerekse köpeklerle oynama cevazı daha ziyade çocuklarla ilgili olsa gerek. Zira Ebû Hureyre’den gelen bir rivayette, güvercinle eğlenip peşinde koşan bir kimseyi gören Hz. Peygamber. “(Bu kimse) şeytanın peşinde koşan bir şeytandır”⁴⁶⁶ demiş, bir başka Hadislerinde de: “Güvercinle oynama fakra sebep olur”⁴⁶⁷ diyerek bu davranıştaki kerahete dikkat çekmiştir. Diğer taraftan Hz. Peygamberin çok istisnâî hâller dışında, Medîne’deki bütün

⁴⁶² Kâbusnâme s. 202-203.

⁴⁶³ Feyzu’l-Kadîr 3. 281 (zy.)

⁴⁶⁴ Münâvî, Feyzu’l-Kadîr 3/281-82 (şerh).

⁴⁶⁵ Bak. s. 206-307.

⁴⁶⁶ Edebu’l-Müfred, s. 441; Ebû Dâvûd, Edeb 57.

⁴⁶⁷ Deylemî 2/88/b.

köpeklerin öldürülmesi için verdiği mükerrer emirleri mevcuttur.⁴⁶⁸ Aynı şekilde Hz. Osman'ın da "her hutbede" mutlaka "köpeklerin öldürülüp, güvercinlerin kesilmesini" emrettiğine dâir rivayetler de mevcuttur.⁴⁶⁹ İbn Kayyîm de Süfyân'dan: "Cülâhik (denen bir atma âleti) ve güvercin ile oynamanın Lût kavminin eğlencelerinden olduğunu işittik" dediğini nakleder.⁴⁷⁰ İbn Kayyim, bu ve benzeri rivayetlere dayanarak, "halkın mahremiyetine itlâya sebep olur" gerekçesiyle, damlar üzerinde güvercin kovalayarak eğlenmekten men etmeyi "vel'ıyyü'l-emrin vazifeleri" meyânında zikreder.⁴⁷¹

Çocukların kuşla oynayabileceği kanaatine mütemayil gözüken Münâvî de, kanat tüylerinin kesilmiş olma şartını, zâfının şiddetinde hemen hemen ittifak edilen⁴⁷² bir Hadisten istidlal ederek "aksi hâlde kuşla oyun, mekruh olan tetayyur⁴⁷³ ve müsabakaya müncer olur" der.⁴⁷⁴

Her hâl u kârda keraheti ifade eden Hadisler, vaktini değerlendirme durumunda olan büyüklerin (mükelleflerin) kuşlarla boş vakit geçirmelerine hamledilerek rivayetler arasındaki tearuz te'lîf edilebilir. Nitekim önce de kaydettiğimiz üzere, Hz. Peygamber, mü'min kişinin yürüme, binme, yüzme, ok atma tâlimleri yapması ile hanımıyla eğlenmesi dışındaki bütün eğlencelerini bâtil addetmiş,⁴⁷⁵ aradığı kimsenin eğlenmeye gittiği söylenince "Oyun için yaratılmadık" diyerek⁴⁷⁶ büyüklerin maksatsız, sırf hoş vakit geçirmeye matuf eğlencelerini hoş karşılamadığını ifade etmiştir. Ayrıca muhtelif rivayetlerde, "çok gülmenin kalbi öldürüp, fakirlik getireceği" sebebiyle Allah'ın en çok nefret ettiği üç şeyden biri⁴⁷⁷ gösterilerek hoş karşılanmamış ve ısrarla "az gülmek" tavsiye edilmiştir.⁴⁷⁸ Bu çeşit

⁴⁶⁸ Buhârî, *Bed'u'l-Halk* 17 (4/158-169); Müslim, *Taharet* 93, İbn Mâce, *Sayd* 1-2.

⁴⁶⁹ *Edebu'l-Müfred*, s. 441 (1301, 1302. H.).

⁴⁷⁰ İbn Kayyîm, *et-Turuku'l-Hükmiyye* s. 282.

⁴⁷¹ Aynı yer, s. 282.

⁴⁷² *Hatibu'l-Bağdâdî*, *Târih*, 5/279.

⁴⁷³ Tetayyur: Teşâum ve uğursuzluk çıkarmak (*Nihâye* 3/152).

⁴⁷⁴ *Feyzu'l-Kadîr*, 1/111.

⁴⁷⁵ Bak. s. 254.

⁴⁷⁶ Bak. İ. H. el-Hüseyinî, a.g.e. 2/63 (zy).

⁴⁷⁷ İbn Hacer, *Zehru'l-Firdevs* 2/142/a.

⁴⁷⁸ Buhârî, *Küsûf* 2 (2/43); Müslim, *Salât* 112 (1/320, 426. H.); Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr*

ifâdeler de, eğlencede büyüklerin ölçülü olmasını istemektedir. Nevevî fazla gülmeye ve kalbin kasavetine sebep olarak zikrullahtan ve dinin mühim meselelerini tefekkürden alıkoyacak kadar ifrat ve ısrarla devam edilen her eğlencenin yasaklanmış olduğunu söyler.⁴⁷⁹ İmâm Şâfiî de “eğlence, dindar ve mürüvvet sahibi kimselerin sanatı olmamalı” diyerek hoş görmediğini ifâde eder.⁴⁸⁰

Sünnette rastlanan ve “oyalayıcı grub” a dâhil edebileceğimiz diğer bir kısım eğlenceler bayram, düğün, sünnet düğünü, istikbâl merasimi.. gibi çeşitli vesilelerle yapılan şenliklerdir. Bunların meşruiyeti ve çocukların Hz. Peygamber devrinde bunlara iştirakleriyle ilgili misâller “Büyüklerle Mü-nâsebet” kısmında zikredilmiştir⁴⁸¹

3) Zararlı Oyunlar

Zararlı oyunlara gelince, bunlar dînen yasaklanmış olan kumar, tetay-yur (uğursuzluk çıkarma), bahisli müsabakalar gibi oyunlardır. Bunlara behemaha! yasaklanmış bir husus bulaşmaktadır veya bulaşması muhtemeldir. Güvercinle ilgili teferruatta da görüldüğü üzere, aslında meşru olan bütün oyunlar bu şekle döküldüğü takdirde zararlı ve menhî gruba girer. Yasaklanmış olan veya bu hüviyete girmiş olan oyunlardan çocukların korunması gerekmektedir. “Allah’ın her yasakladığı şey, büyük günahdır, hattâ çocuğun kumar oynaması bile”⁴⁸² diyen Hz. Peygamber, çocuğun bu işteki mesuliyetini onun anne, baba gibi sorumlusuna yüklemektedir: “Çocuğunu cevizle (kumar) oynar görüp de kulağını çekmeyen ebeveynin kırk gün namazı kabul edilmez.”⁴⁸³

264

Bu gruptan, bir de o devirde bilinip de yasaklanmış oyunlar vardır. Bunlardan biri tavladır. Hz. Peygamber: “Kim tavla⁴⁸⁴ ile oynarsa Allah ve Resulüne isyan etmiştir” der.⁴⁸⁵ Müslim’de de tahrîç edilen bir diğer riva-

1/62.

⁴⁷⁹ Bak. *Tuhfetu’l-Ahvezi* 6, 125.

⁴⁸⁰ *el-Umm* 6/208.

⁴⁸¹ Bak. s. 185-186.

⁴⁸² *Deyiemi* 2, 41/b.

⁴⁸³ *Aynı eser*, 2/162/a.

⁴⁸⁴ Tavla, Hadiste nerd ve nerdeşir kelimeleriyle gelmiştir.

⁴⁸⁵ Muvatta, *Rüya* 6 (2/237); Ebû Dâvûd, *Edeb* 56 (4/285, 4938. H.); İbn Mâce, *Edeb* 43

yette tavla oynamanın tahrîmiyeti: “*Tavla oynayan, clini domuzun ctine ve kanına batırmış gibidir.*”⁴⁸⁶ sözleriyle ifâde edilmiştir. Nâfî’in rivayetine göre İbnu Ömer aile efradından tavla oynayanı yakalarsa oynayanı döver, oyun âletini de kırardı.⁴⁸⁷

Hz. Peygamber zamanında pek yaygın olmadığı -ve belki de bilinmediği- anlaşılan satranç için de kerahet ifâde edilmiş,⁴⁸⁸ ancak nass yokluğu sebebiyle kesinlikle tahrîmine hükmedilememiştir. İmâm Şâfiî, tahrîmi hususunda tevakkufu tercih ederken⁴⁸⁹ İbnu Teymiyye tahrîmine kaail olur ve edille ikâmesine çalışır.⁴⁹⁰ Hattâbî (v. 388): “Bazı âlimler, harb ahvâli ve düşmanın hîlesi üzerinde düşünmeye sevkedeceği zannıyla satranç oyununa ruhsat verdiler” dedikten sonra, bununla kumara yer verilmeden oynansa bile, oynayanların bir çoğu namazı vaktinden te’hîr etmeye, bir çoğu da dilinden kötü söz eksik etmemeye mütemayil olduklarından, bununla iştigâl edenlerin mürüvvetlerini kaybedeceklerini, şehâdetlerinin makbul olmayacağını söyler.⁴⁹¹

Mûsikî için de durum aynıdır. Bayram, düğün gibi hususî durumlarda tecviz edilmiş olan⁴⁹² mûsikî bunun dışında kerîh addedilmiştir. Sûflerin raksa cevaz istidlal etmelerine imkân veren⁴⁹³ bazı rivayetlerde bizzat Hz. Peygamber’in bayram günü eğlence ve şenlik yapan Habeşli çalgıcıları dinleyip oyuncularını seyrettiği sabit ise de⁴⁹⁴ yine bizzat Hz. Peygamber tarafından mûsikî “Kalbte nifakı yeşertici”⁴⁹⁵ olarak tavsif edilmiştir, ibnu

(2/1237, 3762. H.).

⁴⁸⁶ Müslim, *Şîr*, 10 (4, 1770, 2260, H.); Ebû Dâvûd *Edeb* 56; İbn Mâce, *Edeb* 43.

⁴⁸⁷ Muvatta, *Rü’yâ* 7 (2, 238).

⁴⁸⁸ Aynı eser, aynı bâb.

⁴⁸⁹ *İlâmu’l-Muvakkı’in* 1/44.

⁴⁹⁰ İbn Teymiyye, *el-Feteva’l-Kübrâ* 2, 5.

⁴⁹¹ Hattâbî, *Me’alimu’s-Sünen*, Yzm. Atıf Efendi, Nu, 471, 163/a. (ilgili bâb -eserin 1933 baskısında mevcut değil-)

⁴⁹² Buhârî, *İydeyn* 2 (2/20); Müslim, *İydeyn* 16-22 (2/607-810); Ebû Dâvûd, *Edeb* 54 (4/231, 4922-23. Hl.); Nesâî’de bâb ismini şöyle tercüme edebiliriz. Bayram günü def çalma ve mûsikî dinlemeye ruhsat babı (*İydeyn* 36 (3/196); Nesâî’nin bir diğer babı; “Düğünde eğlence ve mûsikî” ismini taşır (*Nikâh*, 80 (6/135); Şevkanî, *Neyi* 6/210-213.

⁴⁹³ Bak. *Fethu’l-Bârî* 7/364.

⁴⁹⁴ Buhârî, *İydeyn* 2 (2/20); *Mecmau’z-Zevâid* 8/130.

⁴⁹⁵ Ebû Dâvûd, *Edeb* 55 (4/282, 4927. H.).

Abbâs, Kur'ân-ı Kerîm'de geçen: "insanlardan kimi de vardır ki Allah yolundan bilmeyerek saptırmak ve o yolu eğlence yerine tutmak için bâtl ve boş lafa müşteri çıkar..." (Lokman 31/6) âyetinde geçen "bâtl ve boş lafla mûsikî ve benzeri şeylerin kastedildiğini söylemiştir.⁴⁹⁶

Gazzâlî, mûsikînin kalbe son derece 'müessir olduğunu ancak kalbe mevcut olan şeyi ortaya çıkardığını, iyilik varsa iyiliğin, kötülük varsa 'kötülüğün "mevzu nağmelerle" ortaya çıkacağını söyler ve bu konuda âlimlerin münâkaşalarını sunar.⁴⁹⁷ Mûsikî konusuna husûsî bir bahis ayrılan İbnu Haldun⁴⁹⁸ bilhassa harpte askerlerin cesaretini artırıcı bir te'sîre sahip olduğunu belirtir.⁴⁹⁹ Günümüz terbiyecileri de mûsikînin çocuk şahsiyetinin gelişmesinde müessir olduğunu söylemektedirler.⁵⁰⁰

Hülâsa etmek gerekirse mûsikînin insan üzerindeki te'sîri, bidayetten beri, İslâm âlimlerince de kabul edilmiş olmasına rağmen, birinci plânda menfî te'sîrleri nazara alınarak çocukların terbiyelerinde fazla yer verilmişe benziyor. Hatta Ömer İbnu 'Abdilazîz'in, çocuğunun müeddibine: "Bana sikalardan ulaştığına göre, **mezâ'ifin**⁵⁰¹ sesi ve şarkıların dinlenmesi kalpte nifaki yeşertir, tıpkı suyun bitkileri yeşertmesi gibi"⁵⁰² diye yazdığı rivayet edilir ki, bu söylediğimizi te'yîd eder.

Ancak tekrar belirtelim ki Sünnetten intikâl eden rivayetlerde mutlak bir tahrîm mevzubahs değildir. Bu sebeptendir ki âlimler bu konuda ihtilâf etmişlerdir. Üstelik bayram ve düğünlerde de mubahtır. Şu hâlde her şeyde olduğu gibi musikînin de fazlası ve havailiğe atacak miktar ve çeşidi menhî addedilmiş olmalıdır. Aksi takdirde, insan hayatında yokluğu düşünülemeyen bir şeyin tamamen yasaklanmış olması gerekir ki, buna ne Sünnette ne de âlimlerde rastlanır.

266

⁴⁹⁶ Bak. *Edebu'l-Müfred*, s. 275, 786. H. (İbn Mes'ûd, Cabir, 'ikrime, Sa'id İbn Cübeyr, Mücâhid, Mekhûl vs. de aynı görüştedirler (bak. İbn Kesîr, Tef. 5/377).

⁴⁹⁷ *İhyâ*, 2/268. Gazzâlî, leh ve aleyhteki delilleri verir (2/268-306)

⁴⁹⁸ *Mukaddime*, s. 423-29.

⁴⁹⁹ *Mukaddime*, s. 258.

⁵⁰⁰ G. Mialaret. a.g.e. p. 69.

⁵⁰¹ Meza'if: miz'afın çoğuludur, vurularak çalınan def vs. cinsinden çalgılara denir (*Nihâye* 3/230).

⁵⁰² Mübarekfûrî, *Avnu'l-Ma'bûd* 13/270-71 (el-İğâse'den naklen verir.) Burada mûsikî üzerine geniş münâkaşa sunulur.

B- HİDANE HAKKI

Hidâne, fukahânın tarifine göre, “Kız veya erkek çocukların veya kendi işlerinde müstakil olmayan gayr-i mümeyyiz matuhların muhafazasına bakmak, onların menfaatlerini mucip hususları deruhte etmek, eza ve zarar verecek şeylerden korumak, hayâtın icâbâtını hakkı ile göğüsleyebilmeleri için bedenî, ruhî ve akli terbiyeleri ile meşgul olmak ve mesuliyetlerini duyurmaktır.”⁵⁰³ Bu devre normal olarak, erkeklerde 7-9, kızlarda 9-11 yaşları arasındır.⁵⁰⁴ Çocuk yemede, içmede, giyinmede, taharet ve yıkanmada kadına müstağni duruma gelince bu devre sona erer. Kız çocuğu için, hayız yaşına gelince sona erer.

Çocuğun yetişmesinde birinci derecede muhtaç olduğu şey şefkat olması hasebiyle anne ve babanın boşanmaları veya bunlardan birinin veya her ikisinin de ölümleri hâlinde çocuğa bakmaya kimin daha çok lâıyk ve hak sahibi olduğu meselesi mühim bir husustur. Normal olarak annenin bu işe daha lâıyk olduğu kabul edilegelmiştir. Çocuk Haklan Beyanname-sinin 6. maddesinde de: “Küçük çocuk istisnaî durumlar dışında, anasından ayrılmamalıdır.” denmektedir.⁵⁰⁵

267 Sünnet de annenin babaya nazaran daha şefkatli olduğunu ifâde eder.⁵⁰⁶ Bu sebeple henüz bülûğ çağına ermeyen bir çocuğun annesinden ayrılmaması, bir esâs olarak vaz edilmiştir: “Allah anne ile çocuğunun arasını açanı kıyamet günü sevdiklerinden ayrı tutar.”⁵⁰⁷ Hatta anne köle bile olsa satış sonucu ikisinin ayrılması yasaklanmıştır.⁵⁰⁸ Cafer İbn Muhammed babasından şunu nakleder: “Hz. Peygamber’e esirler getirildiği zaman onları saf hâline koyar, sonra karşılıklarına geçip bakardı. Eğer ağlayan bir kadın görürse niye ağladığını sorardı. Kadın çocuğunun satıldığını söyleyecek olursa (akit bozulur) çocuğu kendisine iade edilirdi.” Râvi buna bir de Ebû Esîd es-Sa’îdî ile ilgili bir misal verir.⁵⁰⁹

⁵⁰³ es-Seyyid Sabık, *Fıkhu’s-Sünne*, Beyrut, 1969, 2/338: Bak. Nevevî 289/a.

⁵⁰⁴ Ebû Zehre, a.g.e. s. 543.

⁵⁰⁵ J. Chazal, *Les Droits de L’enfant*, p. 13

⁵⁰⁶ Abdurrezzâk 7/154; *Kenzu’l-Ummâl* 5, 336.

⁵⁰⁷ *Müstedrek*, 2/55 (sh); *Dârimi* 2 (146, 2482. H.); *Tirmizî*, *Siyer* 17 (5/291, 1566. H.)

⁵⁰⁸ *Müstedrek*, 2/55; *Tirmizî*, *Siyer* (1566. H.)

⁵⁰⁹ Sa’îd İbn Mansûr, 2/265.

Ebû Dâvûd'un bir tahrîcinde, Hz. Ali'nin satış sonucu köle anne ile çocuğunu ayırdığını, fakat durumdan haberdâr olan Resûlullâh'ın bunu yasaklayarak satış aktini iptal ettiğini öğreniyoruz.⁵¹⁰ Bu hususa gereken titizliği Hz. Ömer de göstermiş, civardaki sorumlulara mektuplar yazarak uyarılarda bulunmuştur. Abdullah İbn Ferrûh babasından şunu nakleder: "Ömer İbnü'l-Hattâb bize: "Ne kardeşlerin, ne de anne ve evlâdlarının arasını satışla açmayın" diye yazdı."⁵¹¹ Kaynağımız, Hz. Ömer'in aynı muhtevada Nâfi' İbn 'Abdi'l-Hâris'e de yazdığını kaydeder.⁵¹²

Münâvî, "satış, hibe, vs. yollarla anne ile evlâdın arasını açmanın; Şâfiî, Ebû Hanîfe ve Mâlik nezdinde şiddetli haram olduğunu, ancak Şâfiî'nin "temyiz yaşından önce", 'Ebû Hanîfe'nin de "Bülûğ yaşından önce" şartını koştuklarını kaydeder."⁵¹³

Bu husustaki yasak sadece anne ile evlâdın değil, baba ile evlâdın ve kardeşlerin arasının açılmasına da şâmilidir.⁵¹⁴ Ancak anne 'hususu, te'kîdle ifâde edilmiştir.⁵¹⁵ Nitekim Sa'îd İbn Mansûr'un bir tahrîcinde Hz. Peygamber ayrı ayrı satılan iki kız kardeşin satış aktini iptal etmiştir.⁵¹⁶

Çocuğu annenin terbiyesi bir esas olmakla beraber, boşanma hâlinde çocuğa sâhib olma hususunda anne ile baba arasındaki ihtilaf, keza çeşitli durumlarda anne ile amca, baba ile anne-annesi vs. arasında çıkacak ihtilâflar karşımıza farklı meseleler ve çözüm yolları çıkarmaktadır. Bu hususta sünnette çeşitli misallere raslamaktayız.⁵¹⁷

268

1. Çocuk Temyiz Yaşından Küçükse; Tekrar Evlenmedikçe Anne Ehaktır

'Abdullah İbn 'Amr'ın rivayetinde; bir kadın gelerek: "Yâ Resûlallâh,

⁵¹⁰ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 132 (3/63, 2696. H.)

⁵¹¹ Sa'îd İbn Mansûr 2/266.

⁵¹² Aynı yer.

⁵¹³ *Feyzu'l-Kadîr*, 6/187.

⁵¹⁴ Tirmizî, *Siyer* 17 (5/292, 1566. H.)

⁵¹⁵ Tafsîlât için bak. *Avnu'l-Ma'bûd* 7/363-364.

⁵¹⁶ Sa'îd İbn Mansûr 2/267,

⁵¹⁷ Bu husustaki hadislerin büyük bir kısmını Zeyle'î, Nasbu'r-Râye'de tenkîdleriyle birlikte kaydeder (3/265-271).

ben şu oğlumu karnımda taşıdım, göğsümden emzirdim, kucagımda korudum. Şimdi babası beni boşadı ve bunu elimden almak istiyor” der. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Evlenmediğin müddetçe çocuk senin hakkın” cevabını verir.⁵¹⁸ Keza Hz. Ebû Bekir de, Hz. Ömer’in boşamış olduğu karısından doğan oğlu ‘Âsım için: “Annesi evlenmediği müddetçe, oğluna daha lâyıktır. Zira o (anne), daha şefkatli, daha lütûfkâr, daha merhametli, çocuğa daha düşkün, daha re’fet sahibidir.” demiştir.⁵¹⁹

Annenin şefkatine muhtaç olduğu devrede, hidâne işinin anneye tereptür edeceği hususunda âlimler ittifak etmiş durumdadır.⁵²⁰ Fakihler hidâne meselesinde çocuğun anneye ait olduğu devreyi: “Çocuk yeme, içme, giyme ve istincâ işlerinde annesine muhtaç olmaktan çıktığı, bu işleri kendi kendine yapmaya başladığı zaman” olarak tavsif ve tahdîd ederler ve bunun 7-8 yaşlarına tekabül ettiğini söylerler, ayrıca, kız çocuklarının hayız oluncaya kadar anneye muhtaç olduklarını belirtirler.⁵²¹

2. Çocuk Temyîz Yaşında İsc: Muhayyerlik

Boşanma durumunda çocuk hususunda ihtilâfa düşen bir anne ile baba Hz. Peygamber’e müracaat ederler. Hz. Peygamber ikisini yan yana oturup “Ey çocuk işte baban, işte annen hangisini istersen ona git” der, ikisinden birini seçmeyi çocuğa bırakır.⁵²²

269 İbnu ‘Abbas’ın rivayetinde Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer’in oğlu ‘Âsım’ı annesine hükmederken: “O, büyüyüp kendisi için seçinceye kadar annesinin kokusu, harareti ve yatağı, ona, senden daha hayırlıdır.” dediğini⁵²³ ve Hz. Ömer’in hiç bir îtirâzî kelâmında bulunmadığını,⁵²⁴ ‘Ammaretu’b-

⁵¹⁸ Ebû Dâvûd, *Talâk* 35 (2/283, 2276. H.); *Müsned* 2, 182; Abdurrezzâk 7/153; *Kenzu’l-Ummâl* 7, 153; *Zâdu’l-Meâd* 4, 122.

⁵¹⁹ Abdurrezzâk 7/154; *Kenzu’l-Ummâl* 5. 336.

⁵²⁰ Bak. *Bedâi’u’s-Sanâi* 4/40; *Zâdu’l-Meâd* 4/122; Hasan Hâlid, Adnan Necâ, *Ahkâmu’l-Ahvâlî’s-Şahsiyye*, Beyrut, 1964, s. 280. Şiiler de aynı görüşe iştirak ederler (bak. *el-Kâfi* 6/45).

⁵²¹ *el-Kâsânî*, a.g.e. 4, 42. Ebû Bekri’r-Râzî, erkek çocuğun dokuz yaşına kadar annesine muhtaç olduğunu söyler (bak. *Esrûşeni*, a.g.e. 1, 101)

⁵²² İbn Mâce, *Ahkâm*, 22 (2/787, 2351. H.).

⁵²³ *Kenzu’l-Ummâl* 5/333; Sa’id İbn Mansûr 2/116

⁵²⁴ Sa’id İbn Mansûr 2/115.

nu Rebî'a'nın rivayetinde ise yine amca ile anne arasında çocuğun (ki 7 veya 8 yaşındadır⁵²⁵) Hz. Alî tarafından muhayyer bırakıldığını, küçük kardeşi için de Hz. Alî'nin: "Bu da aynı yaşa gelseydi onu da muhayyer bırakırdım." dediğini,⁵²⁶ Abdurrahmân İbn Ganem'in rivayetinde ise henüz konuşma safhasında olmayan bir çocuk için Hz. Ömer'in: "Lisânı açılıp kendisi seçecek yaşa gelinceye kadar annesi ile beraberdir." hükmünü verdiğini⁵²⁷ görmekteyiz. Bütün bu misâller küçük çocuğun behemahal annesinin emânetinde olacağı, temyiz ve konuşma hâlinde tahyîr (yânî muhayyer bırakılma) meselesinin araya gireceği hükmünü ifâde ederler.

Ancak şunu belirtmek gerekiyor: Temyîz yaşına ulaşan bir çocuğun tahyîri (anne, baba, **asabe** veya zevi'l-erhâm'den birini seçmede serbest bırakılması) bir kısım fukahâ nazarında ihtilâf konusu olmuştur. Ahmed ve İshâk: "Anne ve baba arasında ihtilâf vâki olunca, yedi yaşındaki çocuk muhayyer bırakılır, daha da küçükse anne ehaktır" demiştir.⁵²⁸ Tahyîre taraftar olanlarla karşı olanlar arasında mutavassıt ve her 'iki tarafa da hak verir bir görüşe sahip olan Şureyh: "Baba ehak anne erfak (daha şefkatli)" der ve kendisine babaları ölmüş bir grup siyah çocuk getirildikte: "Muhayyer bırakın istedikleriyle beraber olsunlar"⁵²⁹ hükmünü verir, İmam Şâfiî de tahyîri iltizam eder.

3. Hanefilerin Görüşü

Tahyîri kabul etmeyen **Hanefi görüşü** savunan Tahâvî, Ebû Hureyre'den gelen ve böyle bir ihtilâfı Hz. Peygamber'in "aranızda kur'a çekin"⁵³⁰ teklifine babanın itiraz etmesi üzerine çocuğun ihtiyarına müracaat ettiğine dâir olan rivayete dayanarak çocuğun muhayyer bırakılmasının "Resûlullâh'ın bir kazası olmadığı" hükmünü çıkarır ve Kûfelilerin ekserisinin de buna kaail olduğunu belirtir. Hükmüne sünnetten başka misaller

270

⁵²⁵ *Müsnedü's-Şâfiî*, Matba'a-i Halilî, Aru, 1306, s. 146.

⁵²⁶ *Kenzu'l-Ummâl* 5/335.

⁵²⁷ Abdurrezzâk 7/156; *Kenzu'l-Ummâl* 5/333.

⁵²⁸ Tirmizî, *Ahkâm* 21 (5/39, 1357. H.).

⁵²⁹ Sa'îd İbn Mansûr 2/118.

⁵³⁰ Bak. *Müsned* 2/447; Ebû Dâvûd, *Talâk* 35 (2/284, 2277. H.); *Müstedrek*, 4, 97 (sh.) Dârimî, 2/92; *Kenzu'l-Ummâl* 3/336-37; Nesâî, *Talâk* 54 (6/185).

de getirerek Hamza'nın kızıyla ilgili Hadiste de asebeden birini seçme-
de çocuğun serbest bırakılmayışını, karısı Müslüman olmayan kocanın
dâvasında karıyla kocanın, “çocuğun muhayyer bırakılması” teklifini kabul
etmelerinden sonra tahyîre tevessül edildiğini bildiren ‘Abdülhamîd İbn
Selemeti'l-Ensârî ve Râfî' İbn Sinan'dan gelen rivayetleri⁵³¹ de delîl olarak
zikreder.⁵³² Hanefî fukahâsından el-Kâsânî “Oğlan çocuğu temyiz yaşına
ulaşıp yeme, içme, giyinme gibi işlerinde istîğnaya ulaşırsa bile yine de an-
nesine değil, babasına teslimi gerektiğini, zira alması gereken erkeklere ait
ahlâk ve âdabı babasından alabileceğini, annesine verildiği takdirde kadın-
lara ait ahlâk ve âdabı alarak kadınlaşacağını kaydeder. Bu mahzur kız ço-
cuğu için söz konusu olmayacağından, kadınlığa ait terbiyeyi alması için
annesine teslim edileceğini de ayrıca ilâve eder.”⁵³³

Çocuğun tahyîrine karşı çıkan hanefî görüş bir de şu mülâhazayı ileri
sürer: Çocuğun seçmeye bırakılmasında hikmet yoktur. Çünkü ona hevası
galebe çaldığı için hazır lezzet nerede varsa oraya meyleder. Bu ise ten-
bellik, havailik, mektep ve terbiye-i nefisten kaçmakta, dînî bilgileri alma
zahmetine girmemektedir. Binnetîce ebeveynden en kötüsünü seçer. O da
kendisini ihmal eden, terbiyesi için titiz davranmayandır.” Ayrıca tahyîre
kaail olanların dayandıkları Hadiste mevzûbâhs olan çocuğun bülûğ yaşı-
na ulaştığını da göstererek tahyîrin ancak bülûğdan sonra caiz olduğunu
söylerler.⁵³⁴

Esasen temyiz yaşına basmış çocuğun terbiyesinde babanın ehemmi-
yetini de gözden uzak tutmak istemiyen tahyîr taraftarları: “Eğer çocuk
anneyi seçmişse, sırf buna dayanarak onu ihmali gerekmez, te'dîb ve tali-
miyle ister bizzat, ister bilvasıta ilgilenir, ihtiyaçlarını te'mîn eder.” demek-
tedirler.⁵³⁵

⁵³¹ Ebû Dâvûd, *Talâk* 26 (2/273, 2244. H.); Nesâî, *Talâk* 52 (6/185).

⁵³² Tahâvî, *Müşkilü'l-Âsâr* 4/177-78. Ahmed, Şâfiî, İshâk yedi sekiz yaşındaki çocuğun tahyîrini
esâs kabul ederken, Hanefîler bunu reddederek: “Çocuk kendi başına yeme içme, giyinme
ve (hattâ istincâ) işlerini yapabilecek duruma gelerek başkasının yardımına müstağnî olduise
babanın alması gerekir” demiştir. Mübarekfûri, *T. Ahvâzî* 4/590)

⁵³³ *Bedai'ü's-Sanai'* 4/42-43.

⁵³⁴ *Bedai'ü's-Sanai'* 4/44.

⁵³⁵ *Fetevâ'n-Nevevî* 290/a.

Son olarak şunu da belirtelim ki tahyîre kaaîl olanlar, bunu tarafeynin hidâne şartlarını (İslâm, hürriyet, akıl, adalet, aynı yerde ikamet gibi) eşit olarak ihraz etmeleri hâlinde caiz görürler. Bir taraf bu vasıflardan birini kaybederse hidâne hakkını da kaybeder.⁵³⁶ Çocuğun hangi hususlarda ebeveynden birine tâbi olacağı meselesinde umumî kaaide şudur: “hürlük veya kölelikte anneye, neseb ve tesmiyede babaya, dinde ise, en hayırlı olana tâbi olur.”⁵³⁷

4. Anne Tarafının Baba Tarafına Takdimi

Hz. Ali'nin (radiyallahu anh) rivayetine göre umre yapıldıktan sonra Mekke'den ayrılırken Hz. Hamza'nın kızı, “amca, amca!” diyerek peşlerine düşer, (İbn ‘Abbâs’ın rivayetinde, kendisini götürmeleri için ayrı ayrı görmüş olduğu Hz. Peygamber, Zeyd İbn Harise ve Ca’fer, Kureyş ile yapılan anlaşmaya uyarak talebe müsbet cevâp vermezler.⁵³⁸ Hz. Alî elinden tutar ve yeğenine sahip çıkar. Ancak Hz. Ca’fer: “Onu ben alacağım, amcamın kızıdır, üstelik teyzesi de nikâhım altındadır, teyze anne gibidir, onu almakta ben daha çok hak sahibiyim.” der. Alî de: Hayır ben daha çok hak sahibiyim, zira amcamın kızıdır ve yanımda da Resûlullâh’ın kızı vardır, o bana ehaktır” der. Hz. Zeyd de: “Ben daha ziyade hak sahibiyim, kardeşimin kızıdır.”⁵³⁹ der. Aralarında niza ederler. Bunun üzerine Hz. Peygamber çıkar ve Ca’fer lehine hükmederek: “Böylece teyzesinin yanında olur, teyze anne demektir” der.⁵⁴⁰

Çeşitli vecihleri muvacehesinde farklı mülâhazalara yorumlara sebep olan bu hâdiseden, “**Hidâne** meselesinde teyzenin halaya mukaddem olduğu (...), anne cihetinden gelen akrabaların, baba cihetinden gelen akrabalara takdim edileceği” hükmü çıkarılmıştır.⁵⁴¹

Hidâne hususunda teyzenin takdim edileceğini te’yîd eden başka riva-

⁵³⁶ *Fetevâ'n-Nevevî*, 289/b.

⁵³⁷ İbn Kayyîm, *Tuhfe*, s. 79.

⁵³⁸ Ebû Yâ'lâ, 123/b.

⁵³⁹ Burada kastedilen kardeşlik, hicretten sonra Hz. Peygamber tarafından Hamza ile Zeyd arasında te'sîs edilen hükmî kardeşliktir (*Aynî*, 13/277).

⁵⁴⁰ Buhârî, *Sulh* 6 (3/242); Ebû Dâvûd, *Talâk* 35; *Kenzu'l-Ummâl* 5, 334.

⁵⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* 9/47-46; İbn Kayyîm, *Zâdul-Me'âd* 2/153.

yetlere de raslanır.⁵⁴² Keza Ebu'l-Velîd'den gelen rivayette, anne ile amca arasında çıkan bir ihtilâfta H.z. Ömer'in çocuğa: "Annenin darlığı amcanın bolluğundan senin için daha hayırlıdır"⁵⁴³ demiştir.

272 Hidâne için İslâm, akıl, bülûğ, (terbiyeye) kudret, emanet (fâsik olmamak), hürriyet, evlenmemiş olmak gibi şartlar koşan fukaha⁵⁴⁴ bu hususta, sünnette vâki olan -ki kısmen yukarıda zikrettik- ahbârı nazar-ı itibâra alarak, hidâneye ehak olanları sırayla şöyle tesbît etmiştir:

- 1- Anne
- 2- Annenin annesi
- 3- Babanın annesi
- 4- Ana baba bir kız kardeş
- 5- Anne bir kız kardeş
- 6- Baba bir kız kardeş
- 7- Ana baba bir kız kardeşin kızı
- 8- Anne bir kız kardeşin kızı
- 9- Anne baba bir teyze
- 10- Anne bir teyze
- 11- Baba bir teyze
- 12- Baba bir kız kardeşin kızı
- 13- Anne baba bir erkek kardeşin kızı
- 14- Anne bir erkek kardeşin kızı
- 15- Baba bir erkek kardeşin kızı
- 16- Anne baba bir hala
- 17- Anne bir hala
- 18- Baba bir hala
- 19- Annenin teyzesi
- 20- Babanın teyzesi
- 21- Annenin halası

⁵⁴² *Müstedrek*, 4/344 (B. M.); *Kenzu'l-Ummâl* 5/331.

⁵⁴³ *Abdurrezzâk* 7/156; *Kenzu'l-Ummâl* 5/333-34.

⁵⁴⁴ Bak. *Fetâvâ'n-Nevevî* 289/a-b.; *Esrûşenî*, a.g.e. 1/98-105.

22- Babanın halası.

Her durumda anne baba bir olanlar takdim edilir. Bu mehârim arasında çocuk için kadın akraba yoksa veya olmakla beraber **hidâne** için ehil değilse, hidâne irsteki tertibe göre erkek tarafı **mehâriminden** olan **asebâta** intikal eder.

Eğer ricâl-i mehârimînden gelen **asabe** arasında kimse bulunmaz veya bulunmasına rağmen hidâne için ehil olmazsa, hidâne hakkı asabeden olmayan erkek **mehârimine** intikâl eder. Hidâne hususunda böyle bir tertîb ortaya konmuştur. Zira çocuğun hidânesi, ihmali imkânsız bir keyfiyettir. Bu işe en elyak olanı da akrabasıdır. Akrabanın da biri diğerinden evlâdır. Çocuğa bakacak hiç bir akraba bulunmazsa çocuğun hidânesi için uygun olanı tayin etme vazifesi hâkime terettüp eder.⁵⁴⁵

C- TE'DÎB

273

Terbiyede mühim bir yer işgal eden te'dîb meselesinden de söz etmemiz gerekmektedir. Ancak her şeyden önce te'dîb deyince ne anlaşılacaktır, onu belirtmeliyiz. Zira bu kelimenin ıstılah olarak âlimlerin dilindeki manası ile halk dilinde kullanılmakta olan mûtâd manası arasında fark vardır. Halkımız te'dîb deyince yapılan hatanın azar, dayak, tekdîr gibi menfi vâsıtalarla tahihini anlar. Âlimler ise mükâfat, iltifat, ikram gibi müsbet vasıtalarla edeb vermeyi de anlarlar. Kelimenin kullanılışından doğması muhtemel iltibasları bertaraf etmek için önce semantik bir izahla konuya gireceğiz.

1. Te'dîb Nedir?

Te'dîb kelimesi E-D-B. kökünden olup tef'îl babından mastardır, **edeb vermek** demektir. “Edeb” kelimesine gelince, bu, lügat yönünden, esas itibariyle, halkı yemeğe çağırarak, ziyafete davet etmek manasına gelen **edb** aslından müştaktır.⁵⁴⁶ Bu aslî manaya teşbîhen, sahibini hayır ve hasenata çağırarak (kavli veya fi'li⁵⁴⁷) güzel ahlâkların hepsine birden edeb den-

⁵⁴⁵ es-Seyyid Sâbık, a.g.e. 2/341; Bak. Kâsânî, a.g.e. 4/41-43.

⁵⁴⁶ Bak. *Kâmus Tercümesi* 1/72; Sefârinî 1/25.

⁵⁴⁷ İbn Ma'n, *Temyîz* 74/a.

miştir. el-Ezherî ve Ebû Yezîd'in ifâdelerine göre -bu muhakemeye göre- "kişiyi fazilete götüren her bir güzel davranışa (riyazet-i mahmude) edeb ismi verilmiştir."⁵⁴⁸ Bu sebeple, edeb, Bahru'l-Cevâhir'de "oturma ve kalkmadaki güzel hâller, güzel ahlâklar ve beğenilmiş hasletlerin bir araya gelmesi" şeklinde ifâde edilmiştir.⁵⁴⁹ Kamus mütercimi, edeb kelimesinin çeşitli kullanışlarını izah ederken, fukahâ nezdinde: "Sünnete mebnî olan hareketlere" edeb dendiğini de kaydeder ve açıklamasını şöyle bağlar: "Hülâsa edebin tahtında ahlâk-ı mardiyeye-i zahireden mâada bilcümle ser'in isticâb ve aklın istihsân eylediği etvâr ve akvâl mûnderictir, iffet ve zarafet ve nezâket ve izhâr-ı adl ve lütf-ı muamele ve insaf ve sâir mekârim-i ahlâk ve mehâsin-i evsâf gibi."⁵⁵⁰

274 Edeb, bu manaları mutazammın olması hasebiyle te'dîb, umumî mânâda bunların öğretilmesi demek olur. Nitekim Kâmûs'ta: "Te'dîb (...) talîm eylemek manasınadır ki murâd âdâb-ı şer'iyye ve Örfiyye ve ilim öğretmek manasınadır ki edeb ona lâzım gelir" denmektedir.⁵⁵¹ Ancak hemen belirtelim ki talimle te'dîb müteradif iki kelime olarak aynı şeyleri ifade etmezler. Kirmânî, ikisi arasındaki farkı şöyle ifade etmiştir: "Te'dîb, âdetlere, talîm şer'î olan şeylere mütealliktir, yânî birincisi örfî, ikincisi şer'îdir, birincisi dünyevî, ikincisi dinîdir."⁵⁵²

Edeb ve te'dîb üzerine âlimlerden naklen verdiğimiz bu açıklamaları nazara alınca te'dîbi, bir başka deyişle, cemiyetçe iyi kabul edilen bir kısım dinî ve örfî değerlerin, hâl ve davranışların -başta çocuklar olmak üzere- cemiyetin ferdlerine benimsetilip kazandırılma faaliyeti olarak ifâde edebiliriz. Te'dîbe sadece iyi kabul edilenin kazandırılması değil, kötü kabul edilenlerden de uzaklaştırılması faaliyetleri dâhildir. Bu maksatla yapılan her çeşit talîm, müdâhale, tedbîr, mükâfat, ceza vs. birer te'dîb faaliyettir. Az sonra belirteceğimiz üzere, İslâm âlimleri, başvurulacak te'dîb vasıtaları hususunda, te'dîb edilecek muhatabın durumuna göre çok değişik şeyler teklif etmişlerdir.

⁵⁴⁸ Mutarrızî, *el-Muğrib* 5/b; *Keşşâfu Istılahâtı'l-Fünûn* s. 61.

⁵⁴⁹ *Keşşâfu Istılahâtı'l-Fünûn* s. 61.

⁵⁵⁰ *Kamus Tercümesi* 1/72.

⁵⁵¹ *Aynı yer*, 1/72.

⁵⁵² *Keşşâfu Istılahâtı'l-Fünûn*, s. 60.

Ancak şurasını hemen belirtelim ki, ferdin bir nevi, içinde bulunduğu cemiyete intibakını sağlamayı ifade eden te'dîbin lüzumunda eski ve yeni bütün terbiyeci ve mütefekkirler müttefik iken, te'dîbde takip edilecek yol ve kullanılacak vâsıtalar hususunda, zaman ve mekâna ve hattâ her bir terbiyeciye göre bâzan temelden değişen, bâzan teferruatta kalan farklılıklar olagelmıştır. Terbiye tarihinde karşımıza çıkan çeşitli terbiye akımları, farklı ekoller te'dîb hususunda teklif ve takip edilen bu vasıta ve yol değişikliklerinin bir neticesidir. Şu hâlde biz burada, sünnette yer alan bazı mühim prensip ve başlıca vasıtaları belirterek İslâmî te'dîbin esasını ortaya çıkarmaya çalışacağız.

2. Te'dîbde Bazı Prensipler

a) *Muhatabı Tanıma*

Hz. Peygamber: “Herkesine derecesine göre davranın”⁵⁵³ düstûruyla, her hususta muhatabı tanımaya sevkettiği gibi, “kölelerinize akılları nisbetinde ikâbda bulunun”⁵⁵⁴ emriyle, te'dîb mevzuunda da muhatabın durumunun nazara alınmasını talep etmektedir. Hükümü, çocuk dâhil te'dîb edilecek herkese teşmil edilebilecek olan bu hadisi Münâvî: “Kendi aklınıza değil, onların aklına uygun düşecek ceza ile cezalandırın”⁵⁵⁵ şeklinde 275 vuzuha kavuşturmaktadır. Bir başka hadisin izahı sadedinde te'dîbin; mev'iza, va'îd (Allah'ın azâbıyla korkutma), tehdîd, darb, habs, atıyye, ihsan, iyilik gibi çeşitleri bulunduğunu belirttikten sonra: “iyi nefislerin te'dîbi ile leîm ve kerih nefislerin te'dîbi aynı değildir” der.⁵⁵⁶ Te'dîbin, te'dîb eden ve te'dîb edilenin hâline göre değişeceğine temas eden ‘Abdullah İbn Ebî Cemre de, ilk vahiy sırasında Hz. Peygamber’in Cebrail tarafından -kucaklanıp sıkılmasını da bir nevî te'dîb olarak tavsif ettikten sonra: “Bu, habîbin mahbûbu te'dîbidir, bu sebeple kucaklayıp sıkılarak yapılmıştır,

⁵⁵³ Ebû Dâvûd, *Edeb* 22 (4/261, 4842. H.).

⁵⁵⁴ *Feyzu'l-Kadîr* 4 (299, 5368. H.).

⁵⁵⁵ *Feyzu'l-Kadîr* 5/257.

⁵⁵⁶ Aynı yer, 5/257.

dayak ve tezlille değil” der.⁵⁵⁷ Bu söylenenler bize, terbiyecinin muhatabını tanıması gerektiği hususundaki umumî kanaati gösterir.

b) Te'dîbde Tedric ve Rifk

“Çocuğun anne-baba üzerindeki haklarından (biri) edebini güzel yapmalarını...” mealindeki hadisi⁵⁵⁸ çocuğa iyi bir terbiye verme vazifesini ebeveyne tahmil etmektedir. Keza “*Ey îmân edenler kendinizi ve aile hal-kınızı yakıtı insan ve taş olan ateşten koruyun.*” (Tahrîm 66/6) mealindeki âyetten de “te'dîb”in emredildiği anlaşılmaktadır.⁵⁵⁹ Zira insanları dünya ve âhirette kurtuluşa götürecek olan şey, te'dîb yoluyla kazandırılacak dîne uygun yaşayıştır.

Ebeveyne yüklenen bu vazifenin ifâsında tedricî bir yol gerekmektedir. Esasen Kur'ân-ı Kerîm sâdece çocukların te'dîbinde değil, gayr-i müs-limlerin irşadında ve dîne davetinde, büyüklerin te'dîb ve tashihinde de dâima kolaydan zora, tatlıdan sertte, af ve müsamahadan tecziye ve zecre doğru tedricî bir yol takip edilmesini emreder. Kur'ân'dan vereceğimiz şu üç misalin birincisi müşrik, ikincisi ehl-i kitap, üçüncüsü mü'min için irşâd ve tashih metodunu verir ki esasta hepsi birdir:

Hz. Musa ile Harun, Firavun'a davetle vazifelendirdikleri zaman şu emri alırlar: “Varın da ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasihat dinler yahut korkar.” (Tâhâ, 20/44)⁵⁶⁰

276 Ehl-i kitabı İslâm'a davet etme emri şu âyetle gelmiştir: “(Onları) Rabbinin yoluna hikmetle, güzel nasihatle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et...” (Nahl, 16/125) Burada, önce akli delillere dayanarak, sonra da güzel nasihatlarla davet edip, sn son durumda davet hududunun dışıma

⁵⁵⁷ *Behcetu'n-Nüfûs* 1/15.

⁵⁵⁸ Bak. *Mecmau'z-Zevâid* 8/47 (Zy); İbn Mâce, *Edeb* 3 (2/1211, 3671. H.).

⁵⁵⁹ Bak. s. 44-45.

⁵⁶⁰ Bu âyetin tatbikattaki te'sirini göstermek için 'Aliyyu'l-Kaari'nin kaydettiği şu fıkraya bakalım: “Halife Me'mûn'danrivayet edildiğine göre, kendisine va'z ve nasihat eden bir vaiz, konuşması sırasında sert bir dil kullanır. Halife de: “Be adam, mülayim ol. Görmez misin Allah senden daha hayırlı olanı (Hz. Musa) benden daha hayırsız olana (Firavun) gönderdi de mülayim olmasını emrederek: “Varın da ona yumuşak söz söyleyin, olur ki nasihat dinler yâhuî korkar” dedi.” der (*Şerhu 'Aynu'l-İlm* 2, 440)

çıkarak “ilzam ve susturma maksadına râci” cedelleşmeye cevaz verildiği belirtilir.”⁵⁶¹

Keza kocasına âsi olan kadının te’dibinde de Kur’ân aynı merâtibe riâyetle hareket etmeyi emreder: “... (Kavli ve fi’li⁵⁶²) fenalık ve geçimsizliklerinden korktuğunuz kadınlara gelince,

1- Önce kendilerine öğüt verin,

2- Sonra uslanmazlarsa kendilerini yataklarda yalnız bırakın,

3- Yine de dinlemezlerse (şiddetli olmamak üzere) dövün. Size itaat ettikleri takdirde onlara fenalık hususunda bahane aramayın.”⁵⁶³

Te’dib-i amme ile vazifeli muhtesiplerin de önce tarif (yani yasak amelin çirkin olduğunu duyurma) sonra va’z (yani tatlı sözle nasihat) en sonunda da tahvîf (yani Allah’ın azâbıyla korkutma) de bulunacağı belirtilmiştir.⁵⁶⁴

Şu hâlde terbiyede tedrici hareket etmek ana prensiplerden biri olunca ilk önce rıfk ve tatlılık denenecektir. Hz. Enes, Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) şahsî vasıflarından biri olarak, herkese olduğu gibi, bilhassa “iyâline karşı son derece merhametli olduğunu” belirtir.⁵⁶⁵ Kâbisî’den anlaşıldığına göre⁵⁶⁶ çocuklara karşı muamelede zecirden çok rıfka taraftar olanlar Hz. Peygamber’in şu hadisinden mülhem olmuşturlar: “Yâ Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da zorluk çıkarırsa sen de ona zorluk çıkar, kim ümmetimin bir işini üzerine alır da onlara rıfk ve mülâyemetle davranırsa sen de ona rıfk ve mülâyemetle muamele et.”⁵⁶⁷ Şu vereceğimiz misalde aynı manayı teyîd eden: “Allah rıfk sahibidir (mülâyim), bütün işlerde mülâyim olmayı sever.”⁵⁶⁸ düstûrunun bir tatbikini göreceğiz: Ebû Ümâme’nin rivayetine göre bir genç Hz. Peygamber’e gelerek “Yâ Resûlallâh bize zina yap-

277

⁵⁶¹ *Tefsîr-i Kebîr* 20/139-40.

⁵⁶² Âyette geçen nüşûz’un kavli ve fi’li olabileceği belirtilmiştir (a.e. 10, 89).

⁵⁶³ 4/34 (Rakamlar tarafımızdan konmuştur, âyette mevcut değildir)

⁵⁶⁴ Kârî, *‘Aynu’l-İlm* 1, 441.

⁵⁶⁵ M. ‘Aliye 4 (26/3864. H.).

⁵⁶⁶ Kâbisî, 53 (tercüme).

⁵⁶⁷ Müslim, *İmâre* 19 (3/1458, 1828. H.): *Müsned* 6/93.

⁵⁶⁸ İbn Mâce, *Edeb* 9 (2/1216, 3689. H.).

mak için izin ver” der. Orada bulunanlar gencin üzerine yürüyerek onu ayıplarlar ve zecrederler. Hz. Peygamber: “Bana getirin” der. Yaklaşınca: “Bu fiili annen için kabul eder misin?” diye sorar, “Vallahi hayır” cevâbı üzerine: “başkaları da anneleri için buna razı olmazlar” der ve aynı şekilde “kızın için kabul eder misin...”, “kız kardeşin için...”, “halan için...”, “teyzen için (...) kabul eder misin?” diye sorar ve her seferinde: “Vallahi hayır” cevâbını alınca Hz. Peygamber de: “Başkaları da buna razı olmazlar” der. Sonunda elini üzerine koyup: “Yâ Rabbi günahlarını affet, kalbini pâk et, fercini hıfzet” diye dua eder ve genç bundan böyle hiçbir menfî temayül göstermez.”⁵⁶⁹

Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem), bu konuda, çocuğu olan ebeveyn, şu tavsiyede bulunmaktadır: “Çocuklarınıza (birr) üzere olmaları hususunda yardımcı olun, isteyen onları ukûktan halâs etsin.”⁵⁷⁰ Münâvî Hadisi şöyle anlar: “Çocuklara ihsanda (iyi muamele) bulunup, onlara taziyek etmemek, bir de atıyyelerinde her birisine eşit davranmak sûretiyle onların size karşı olan evlâdlık vazifelerini hakkıyla yapmalarında (birr) yardımcı olun. İsteyen, muamelelerinde onlara lütûfkâr, insafli ve keremkâr davranarak onları ukûktan (anne-baba hukukunu çiğneme) alıkoysun. Zira bu çeşit davranış onları itaate alıştıtır ve muhalefetlerini önler.”⁵⁷¹

c) Hatayı Yüze Vurmamak

Te’dîbde takip edilecek diğere bir prensip mümkün mertebe işlenen hatayı yüze vurmamaktır. Bunun için hatanın, duruma göre, ya affedilmesi, ya tegafül gösterip görmezden gelinmesi yahut dolaylı yoldan ikaz edilmesi gerekmektedir. Hz. Enes ve Hz. Âişe’den gelen rivayetlere göre Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) bir kimsenin menfî bir davranışına şâhid olsa veya kendisine -şikâyet vs. olarak- ulaştırılsa, bu menfî hâli -fâilini çağırıp yüzüne vurmadığı gibi- “falancaya ne oluyor da şöyle söylüyor veya yapıyor?” şeklinde ismen teşhir etmez, fakat “insanlara ne oluyor da şöyle söylerler veya

⁵⁶⁹ Müsned 5, 257.

⁵⁷⁰ Feyzu'l-Kadîr 2/13 (Zy).

⁵⁷¹ Feyzu'l-Kadîr 2/13-14.

yaparlar” diyerek o hataya umumî bir tarzda parmak basar, tashih ederdi.⁵⁷² Sünnet kitaplarında bunun misali çoktur.⁵⁷³ Ayrıca Ashabına sıkça yaptığı tavsiyelerde, hanımlarına karşı vazifelerinden biri olarak: “Allah yüzünü kara etsin” şeklinde tahkir etmemeyi tekrar etmiştir.⁵⁷⁴ 278

Kur’ân ve sünnette gelen bu misallerin ruhundan mülhem olan İslâm terbiyecileri, çocuklara karşı takip edilecek siyâset hususunda şu tavsiyede bulunmaktadırlar:

- 1- Önce iyinin iyi, kötünün kötü olduğu telkin edilmeli, öğretilmeli.
- 2- İyi fiilde bulununca alenî olarak takdir edilmeli,
- 3- Kötü fiil başkasından misâl verilerek kötülenmeli.
- 4- İlk yaptığı menfi fiilleri görmezden gelinmeli, ikinci sefer gizlice îtâp edilmeli, görülürse rezil olacağı söylenmeli.
- 5- Hatâları sebebiyle devamlı azarlanmamalı.
- 6- Gizli yaptıkları behemahal önlenmeli.
- 7- Menfi davranışlarında ısrar ederse inadı kırılmalı.⁵⁷⁵

Sonuncu madde, dayak da dâhil azar, îtâb vs. menfi vâsıtalara cevazı ifâde etmektedir.

İlk terbiyecilerden Kâbisî’nin sözü aynen şöyle: “Çocuk yazı, okuma ve hıfzette hatâ yapar veya ihmâl ederse veya oyuna giderek ders dışı şeylere dalarsa veya okuldan kaçarsa, hoca onu önce nasihatlerle îtâb eder, müteakip seferde ayırma ve tehdîdde bulunur. Tehdîd ve nasihatler fayda vermezse, üçüncü seferde döver.”⁵⁷⁶ Keza Gazzâlî de aynı görüştedir ve şöyle der: “Muallimin vazifelerinden çok önemli ve nâzik olan birisi de öğrenciyi -kötü huylarından men ederken, doğrudan doğruya ve tahkir şeklinde davranmayıp, şefkat yoluyla men etmektir. Çünkü kusuru açıkça söylemek hayâ perdesini yırtar, sahibine fenalıkta cesaret verir ve onu bulunduğu durumda ısrara teşvik eder. (...) imâ yoluyla îkâz ise, olgun vicdanları, zeki zihinleri,

⁵⁷² Bak. Ebû Dâvûd, *Edeb* 6 (4/250, 4788, 4789. H.).

⁵⁷³ Müslim, *Nikâh* 5 (2/1020, 1401, H.); *İtk* 6 (2/1142, 1504); *İmâre* 26 (2/1463, 1832. H.).

⁵⁷⁴ İbn Mâce, *Nikâh* 3 (1/593-94, 1850. H.); Ebû Dâvûd, *Nikâh* 41 (2/244, 2142. H.).

⁵⁷⁵ Bak. *İhyâ* 3/72-74: İbnü'l-Hâcc, *Medhal* 2/310-13; İbn Miskevayh, a.g.e. s. 60.

⁵⁷⁶ Kâbisî (Tercüme) s. 53.

279 zekâlarından bir şey kaçırmamak hevesiyle bu imâdan mânâlar çıkarmaya yöneltir de bunu anladığına sevinir ve gereğini yapar.⁵⁷⁷

3. Te'dîb Vasıtaları

a) *Sevgi ve Korku*

Bilhassa Pestalozzi, Tolstoy ve Bakule gibi modern devrin bir kısım terbiyecileri terbiyelerini, çocukları sevmek ve kendini bütün varlığıyla onlara vermeye istinâd ettirmişlerdir. Çocuklarla münâsebette sevgi esâs olmakla beraber, bunun belli bir hududu öteye geçmemesi gereğine Alain dikkati çeker. Alain'ın bizce de mâkul görünen görüşüne göre çocuk okulda başkadır, ailede başkadır. Keza çocuk için aile ile okul, anne-baba ile öğretmen aynı şeyler değildir. Okulda tedrisat için şart olan disiplini -ailede gösterilen- aşırı sevgi tezahürü bozar. Üstelik bu işte herkes Pestalozzi'nin ulaştığı başarıyı elde edemez.⁵⁷⁸ Alain bu görüşünü şöyle bir müşahede ile destekler: “Ben çocukken gördüm ki: Ortalığı süpürür, maddî eşyaları dizercesine disipline hâkim olanlardan, her çeşit müsamaha ümidini bertaraf eden ciddiyetleri sebebiyle korkulurdu. Diğer taraftan öğrencileri iknâya çalışan, onları dinleyip münâkaşa eden, sonunda da vaadlerine bakıp affetmeyi ihtiyar edenler tek bir istisna olmaksızın istiskal ediliyor, alaya alınıyor, ve söylemesi acı, kin besleniyordu. Kalpsiz katı kimseler ise en nihayet seviliyorlardı.”⁵⁷⁹

Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) çocuklarla olan münasebetini daha önce tasvir etmiş, burada hududsuz bir sevginin esas olduğunu belirtmiştik. Ancak orada verilen misâller -daha ziyâde- baba-evlâd münâsebetlerine taalluk etmekten başka, temyîz yaşına henüz basmamış veya ona yakın yaşlardaki evlâd ve çocuklara mütealliktir. Nitekim bu bahsin sonunda Hz. Peygamber'in çocukları te'dîbiyle ilgili bazı misâller vereceğiz. Kur'ân-ı Kerîm'in farz olarak mükelleflere -ve gayr-i farz olarak da, alıştıırılma devresinde olan mümeyyizlere- yaptığı hitapta korku ve sevgi,

⁵⁷⁷ İhyâ 1/57.

⁵⁷⁸ Alain, *Propos Sur l'Education* p. 33-36.

⁵⁷⁹ Aynı eser, p. 35.

ümîd ve ye's, tergîb ve terhîb umûmî bir prensiptir. Allah lütfü, rahmeti, affı... Ve cenneti ile sevilir, ümîd bağlanır, azabı, kahrı, gadabı ve cehenne mi sebebiyle kendisinden korkulur, endişe edilir, iltica ve tavbeye koşulur. Kur'ân-ı Kerîm'de ümidin kaynağı olan cemâlî sıfatlarla endişenin menbâi olan celâli sıfatlar, umumiyetle, yan yana zikredilir, kahr-ı ilâhî rahmet-i rabbâniye ile beraber hatırlatılır.

Bu umumî prensip terbiye ve tedriste baba-evlâd, hoca-talebe müna-sebetlerinde de câridir. "... On yaşından sonra namazı terkettikleri takdirde çocuklarınızı dövünüz". "Kamçıyı ev halkının göreceği bir yere asın" gibi hadisler söylenenlere delildir.⁵⁸⁰

280

Hülâsa dayak maddesinde ve müteakiben verilecek misâllerden de anlaşılacağı üzere, çocukların terbiye ve tâliminde tek başına sevgiden hareket etmek, sünnette gelen terbiyenin ruhuna uygun düşmemektedir.

b) Kötü Söz

Hatayı yüze vurmak da bir nevi kötü söz sayılsa da, burada kastettiğimiz şey farklıdır. Tenkîd, tahkir, takbih, lanet, beddua, azar, sövme ve benzeri şeyleri kısaca "kötü söz" olarak ifade ediyoruz. Kötü söz, bütün çeşitleriyle sünnette şiddetle yasaklanmıştır. Hz. Peygamber: "Mü'min kişi tan edici, lanet okuyucu, müstehcen sözler sarfedici, çirkin laflar edici değildir."⁵⁸¹ diyerek kötü sözlerin mü'minlik vasıflarıyla tezâd arzettiğini ifâde etmekle kalmayıp: "Mü'mine lanet onu katletmek gibidir",⁵⁸² "Müslime sövmek (sebb) fisktır..." diyerek⁵⁸³ nehyede şiddetli davranmıştır. Kötü sözden nehyeden bir başka Hadiste: "Hiç kimseye Allah yüzünü kabîh kulsın diye bedduada bulunmayın, zira Allah Âdem'i (aleyhisselâm); Kendi sûreti üzere yarattı" denmektedir.⁵⁸⁴ Enes, Hz. Peygamber'in kimseye sövmediğini, müstehcen (fahiş) söz sarfetmediğini, lanette bulunmadığını beyan eder ve devamla: "Birimize îtâbda bulunaca-

⁵⁸⁰ Az sonra bu husus incelenecektir.

⁵⁸¹ Deylemî 2, 65/a; Tirmizî, *Birr* 48 (6/199, 1978. H.).

⁵⁸² Buhârî *Edeb* 44 (8/19); Tirmizî, *Îmân* 16 (7/293, 2638. H.).

⁵⁸³ Buhârî, *Edeb* 44 (8/18); Tirmizî, *Îmân* 15 (7/291, 2636. H.); *Birr* 52 (6/202, 1884. H.).

⁵⁸⁴ Abdurrezzâk 9, 445; Deylemî 2/278/b.

281 ğı vakit: “Ona da ne oldu, Allah ıslah edesice!” derdi.⁵⁸⁵ Hattâ düşmanlarına bile pek nâdir hâllerde ve şahsî olmayan, sırf dînî sâiklerle beddua yer vermiş,⁵⁸⁶ bâzı müşrik kabilelere ilenmesi için başvuranlara “Ben lanet edici olarak gönderilmedim, rahmet olarak gönderildim” diyerek taleplerini reddetmiştir.⁵⁸⁷ Sünnet, sadece insana değil, hayvan ve emvale de bedduayı yasaklamıştır.⁵⁸⁸

Beddua mevzuunda Hz. Peygamber böyle davranmıştı, çünkü onun vazifesi, insanlara muallimlik, mürebbîlik yapmaktı. Beddua ve kötü sözlerin ise hiçbir terbiyevî yönleri yoktu ve terbiye için zararlı idi. Durum böyle olunca, müşriklere karşı bile tecvîz etmediği bir şeyi Müslüman çocukların terbiyesinde tavsiye etmek şöyle dursun, şiddetle yasaklayacağı aşikârdır. Şöyle der: “... Çocuklarınıza beddua etmeyin, bu (kötülük talebiniz), Allah’ın icabetine mazhar olabilir.”⁵⁸⁹

Hadiste, “Allah’ın icabetine mazhar olacağı” illeti gösterilerek yasaklanan bedduanın, çocuk üzerindeki menfî te’sîrleri âlimler tarafından daha da sarahate kavuşturularak bunun behemehal çocuğa “zarar getirip” onu “bozacağı”⁵⁹⁰ ifâde edilmiştir. Bu meseleye temas eden terbiye kitaplarında umumiyetle zikredilen bir hâdise, yukarıda zikrettiğimiz hadisin, Müslüman düşüncesinde meydana getirdiği te’sîri göstermesi bakımından mühimdir ve burada kayda değer: Rivayet edildiğine göre bir adam ‘Abdullah İbnu Mubârek’e gelerek çocuğunun yaramazlığından şikâyet eder. İbnu Mübarek: “Hiç çocuğuna beddua ettin mi?” der. Adamcağız “Evet”

⁵⁸⁵ Buhârî, *Edeb* 44 (8/18). Hadise geçen tâbirini Kâmil Miras: “Ona ne oldu? O alnı toprak olasıca” diye tercüme ederse de (*Tecrid* 12/135) İbn Hacer’in (*Fethu’l-Bârî* 13/61) izahını da nazara alarak “... Allah ıslâh edesice” şeklinde dilimizde müstamel bir tâbirle karşılamayı daha uygun bulduk. Bu ham sıyaka uygun, hem anlamaya kolay geliyor.

⁵⁸⁶ Bak. *Fethu’l-Bârî* 1/364. 8, 294. 13, 449 ve devamı: *Mecmau’z-Zevâid* 2/137-8.

⁵⁸⁷ Müslim, *Birr* 87 (4/2007, 2599. H.); Bak. *Mecmau’z-Zevâid* 8/72; *Tuhfetu’l-Ahvezi* 10, 441-43.

⁵⁸⁸ Müslim, *Zühd* 74 (4/2304, 3009. H.).

⁵⁸⁹ Müslim, *Birr* 87: Ebû Dâvûd, *Salât* 27 (2, 88, 1532. H.); *el-Metâlibu’l-Âliye* 3 (237, 3366. H.); *Deylemî*, 2/285/b.

⁵⁹⁰ *Şir’atü’l-İslâm* 86/a.

cevabını verince, İbnu Mübarek: “Öyle ise çocuğu kendin bozmuşsun” karşılığını verir.⁵⁹¹

Gazzâlî, çocuğa îtâb edici sözler çok sık söylendiği takdirde, çocuğun bu sözleri dinlemeye alışarak kötü davranışlara tevessül etmeye cesaretleneceğini, kalbinde sözün te’sîrsiz kalacağını belirtir.⁵⁹² Çocuklara kötü söz söylemekten (hakaret) men eden İmâm Şâfî de: “aksi takdirde bu davranış, çocuğu, kardeşlerine ve hattâ sana karşı aynı şekilde konuşmaya cesaretlendirir” der.⁵⁹³

Çocuklara kötü söz, günümüz terbiyecileri nazarında da ehemmiyetli bir konudur ve çocukların şahsiyetini bozucu âmillerden biri olarak değerlendirilmiştir. Çok söylendiği takdirde “dayağa olduğu gibi kötü söze de zamanla alışarak bundan şehvanî bir zevk almaya başlayacağı, bir nevi cinsî sapıklıklık olan mazohizm’in her zaman bedenî eziyetten zevk alma şeklinde değil kavli eziyetten (hakaret) zevk alma şeklinde de kendini göstereceği”⁵⁹⁴ belirtildiği gibi “annen olmam”, “bırakıp giderim”, “seni sevmem”, “yerine başka çocuk alırım”, “beni öldüreceksin” gibi -ki bunlar oldukça hafif tâbirlerdir- tehdîd ve ikâzların, çocukta, “emniyetsizlik, terkedilmek korkusu, suçluluk duygusu” gibi çok önemli şahsiyet bozukluklarını geliştirmeye yardım” edeceği de belirtilmiştir.⁵⁹⁵ G. Jacquin de şunları söyler: “Çocuk telkîne elverişlidir, bunun için, onunla hiçbir zaman alay etmeyiniz (...) Çünkü çocuk bu alayı peşin bir para gibi kabul eder, böylece çocukta cesaretsizlik, acı ve hatta kin yaratmış olursunuz.”⁵⁹⁶ Bir başka terbiyeci de şu tavsiyede bulunur: “Bir çocuğa: “**Sen fenasın, çirkin-sin, ahmaksın, bilmiyorsun, yapmıyorsun...**” deme, belki inanıverir. Bilakis, her fırsatta: “iyisin, sevimlisin, çalışıyorsun, biliyorsun, yapıyorsun...” de. İzzet-i nefis, ona, yapmak, çalışmak, iyi ve sevimli olmak ve seni memnun etmek için elinden geleni yaptıracaktır.”⁵⁹⁷

282

⁵⁹¹ Bak. ‘Aynu’l-İlm (Şerh) 1/419; Âdab-ı Menâzil 42/b; Edebü’l-Mu’âşere 35/b.

⁵⁹² İhyâ 3/73.

⁵⁹³ Münâvî naklede (Feyzu’l-Kadîr 3/393).

⁵⁹⁴ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 171.

⁵⁹⁵ V. B. Pars, a.g.e. s. 264.

⁵⁹⁶ G. Jacquin, a.g.e. s. 41.

⁵⁹⁷ Pauchet, Victor, *Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı*, s. 15-16, İstanbul 1931.

c) *Dayak*

Bir terbiye vasıtası olarak dayanın sünnette aldığı yeri görmezden önce bunun umumiyetle dünyada işgal ettiği mevkiden kısaca bahsetmede fayda var. Zira terbiye deyince her yerde ilk akla gelen vasıta bu olmuştur ve halen de ehemmiyetini muhafaza etmektedir. Diğer taraftan bunun zararlarından söz edilmiş, bilhassa zamanımızda terbiyede buna yer verilmemesi hususunda umumî bir kanaat hâkim olmaya yüz tutmuş görünmektedir. Bu hassas konuda sünnetin getirdiği hükmü hakkıyla takdir edebilmek için, meseleye, az önce işlemiş bulunduğumuz noktalardan farklı olarak genişçe temas edeceğiz.

d) *Batı'da Dayak*

Bu meseleye J. Leif ve G. Rustin, Genel Pedagoji kitabının “**Baskıya dayanan Eğitim**” bölümünde geniş yer verirler.⁵⁹⁸ Orada belirtildiğine göre, dayak eski çağlardanberi dünyanın her tarafında en çok kullanılan zorla öğretme ve terbiye vasıtalarından biri olmuştur. İbranîcede **musâr** kelimesi hem öğretim hem de ceza anlamına gelirken Mısırlılar da “Çocuğun kulağı sırtındadır, dövüldüğü zaman dinler” atasözünü dillerinden düşürmemişlerdir (...) Saint Augustinus okullarda verilen cezaları hatırlayarak, “Tekrar çocuk olması teklif edilse, herkesin dehşetten irkileceğini ve ölümü tercih edeceğini” tabî bir şey olarak zikreder (...) Montaigne, müzakere sırasında çocuklara müthiş dayak atıldığını söyleyerek hocalar için “bunlar gençliğin eğitimcileri değil, birer cellât ve kasaptır” demiştir (...) Spencer ailede de aynı sert eğitimin yapıldığını ifade ettikten sonra “Parmasını kapağına kısırdığı için feryâd eden bir çocuğun babasına haber verildiğinde, adamın çocuğu kurtaracak yerde dövmeye başladığını bir görgü tanığından nakleder...

Cizvit okullarında “**dayakçı**” denilen, cizvitlerin topluluğuna mensûb olmayan fakat gerektiği zaman bu cezaları, “dövmek isteyenleri tam bir emniyetle ve zor kullanarak” uygulayan birisi bulunurdu... vs.

Yine aynı yerde belirtildiğine göre, terbiyecileri bu sert tutuma sev-

⁵⁹⁸ Bak. Genel Pedagoji, s. 124-137.

keden şey, sadece terbiyevî hedeflere ulaşmak düşüncesi değildir, işlenen hatalara uygun düşen, yani hakedilen cezayı verme düşüncesi de bunda rol oynamıştır. Bu sebeptendir ki 28 Aralık'a tekabül eden Saints-İnnocent günü, okullarda, öğrenciler, bilinmeyen bütün hataları için sopa ile genel bir sıradayağından geçirilirdi. Doğuda, küçüklere karşı iyiliğin timsali olan Saint Nicolas, beraberinde dayakçı olduğu hâlde sınıfları muntazam do-laşırdı.

Çocuğu dövmeğe sevkeden bir diğerk âmil Hıristiyânlık dünyâsında hâkim olan **Aslı Günah** (Péché Originel) telakkisidir. Bu telâkkiye göre *insan tabiatı, yaratılıştan fenadır, günahkârdır*, “İnsan Allah’ın gazabına uğramaya mahkûm ve fenalıklarla dolu olarak dünyaya gelmiştir. İyi insanlar olabilmek için, Allah’ın sevgili kulları olmak zorundadır, bu sık sık cezaya uğramakla hızlandırılır.”⁵⁹⁹

Şu hâlde çocuğun dünyaya, dizginlenmesi gereken birtakım vahşî istîdâdlarla geldiği kabul edilmektedir. Saint Benoit, Tevrat’a dayanarak şunları söylüyor: “Delilik çocuğun kalbine bağlıdır; onu ancak disiplin sopası, oradan söküp atacaktır. V. de Beauvais, Ecclesiastique’e atfen şöyle der: “Oğlunu döv, yola getir, boyunduruğunu ağırlaştır ki, çılgınlık edip de sana karşı gelmesin.”⁶⁰⁰

İnsan tabiatı için temelden kötümser bir görüşe sahip olan protestanlık da, bu tepeden bakıcı tutumu aynen sürdürür: “Eskiden gençliğin fazla sert bir şekilde yetiştirildiğini, hattâ okulda mazlumlardan söz edildiğini kabul eden Luther’in düşüncesine göre, **cezalar “iyilikseverliğin eserleridir”** ve yaramaz çocukların üstesinden gelmek için iyi bir meşe sopası alıp onunla vücûdlarını adamakıllı okşamak lâzımdır. Sopada ruh hastalarına karşı manevî bir merhem vardır.”

284

Bu hususta Kalvinizm daha da serttir. Wesley şöyle haykırır: “Çocuğunuzun mahvolmamasını istiyorsanız, iradesini kırınız. Onu günde on defa kırbaçlamak zorunda kalsanız dahi emrettiğiniz şeyleri yapmaya zorlayınız, iradesini kırınız ki ruhu yaşasın.”⁶⁰¹

⁵⁹⁹ B. Russel, a.g.e. s. 25.

⁶⁰⁰ Meseller 23/13-14.

⁶⁰¹ J. Lelf, a.g.e. s. 124-127.

Bütün bu söylenenlere uygun olarak Alman terbiyecilerinden Erasmus (1467-1536) da okulu: “İçerisinde sopa şakırtıları, ağlayışlar ve hıçkırık sesleri, tehdîd ve azarlamalardan başka bir şey duyulmayan bir **dayakhâne**” olarak tavsif etmiştir.⁶⁰²

Kısaca söylemek gerekirse, terbiyede dayağa, hümanist mütefekkirler karşı çıkmış olmalarına rağmen⁶⁰³ 19. asra kadar batı okullarında fiilen tatbikata devam edilmiştir.

e) Sünnette Dayak

Görüldüğü gibi geçmişte, te'dîb vasıtalarından biri olarak dayak, terbiye mevzuunda mühim bir yer işgal etmiştir. Bu mühim mevzuda sünnet ne demektir? Bunun da detaylı olarak bilinmesinde fayda var.

Hemen şunu söyleyelim ki sünnet terbiyede dayağı reddetmez, ancak bazı kayıtlarla cevaz verir. Dinîn yasak ettiği zina, kazf, sarhoş edici içki almak gibi bir kısım cürümlere takdir edilen, miktarı belli dayak -ki hadd sınıfına girer- konumuzun dışında kalır. Biz burada daha çok terbiyevî olan ve küçüklerle te'dîb maksadıyla tatbik edilen dayağı mevzûbâhs edeceğiz.

285 Batı düşüncesinin ana kaynağı olan Kitâb-ı Mukaddes'te: “Çocuktan te'dîbi esirgeme, çünkü onu değnekle döversen ölmez. Onu değnekle döversen ölümler diyarından kurtarırın”⁶⁰⁴ diye çocukların dövülmesi hususunda kesin ve net bir ifadeye rastlandığı hâlde, Kur'ân-ı Kerîm'de çocukla ilgili böyle bir ifadeye raslanmaz. Bu sebeple İslâm mütefekkir ve terbiyecileri az ilerde belirtileceği üzere dayak mevzuunda batıdakiler gibi pervasız ve cesaretli olamamışlardır.

H.z. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetinde dayağın leh ve aleyhinde ifadeler gelmiştir. Lehindeki ifadelerle caiz olduğu ahvâl, aleyhindeki ifadelerle kayıtlı bulunduğu şartlar beyân edilmiş olmaktadır.

Ailede otorite, okulda disiplinin olabilmesi için her hâl u kârda ebeveyn ve hocanın, çocuk karşısında bazı yetkileri olmalıdır. Alain'in de

⁶⁰² Kemâl Aytaç, *Avrupa Eğitim Târîhi*, s. 112.

⁶⁰³ *Aynı eser*, s. 101, 108.

⁶⁰⁴ *Süleyman'ın Meselleri* 23/13-14.

belirttiği gibi, herkes sevgi izhârı ile her çocuğa karşı her zaman muvafak olamaz. Sünnet bu durumda çocuğun şahsiyetini ezmeye müncer olmayacak “dayak” ve bilhassa “dayakla korkutma”ya cevaz vermiştir. Hz. Peygamber’in şahsen kimseye vurmadığı sarîh ise de, korkuttuğuna dâir rivayet mevcuttur. Mükerrer çağırımlarına rağmen cevâp alamadığı ve sonra da oynar yakalanan hizmetçiye, elindeki misvak çubuğunu gösterek: “Eğer kıstastan korkmasaydım şu çubukla canını yakardım” dediğini Ümmü Seleme haber verir.⁶⁰⁵ Keza huzura gelip: “Yâ Resûlallâh terbiyemde bir yetim var, ona vurabilir miyim?” diye soran kimseye de şu cevâzî cevâbı vermiştir: “Evet, çocuklarını dövdüğün şekilde (daha fazla değil)”.⁶⁰⁶

Hz. Peygamber’in şahsî sünnetinde olmamakla beraber, Ashâbtan bazılarının hanım ve çocuklarını dövdüklerine dair rivayetler mevcuttur. Bu meyânda Hz. Ömer ve Hz. Zübeyr zikredilebilir. Hz. Ömer’in camide oynayan çocukları dahi bundan men etmek kasdıyla dövdüğü rivayet edilmektedir.⁶⁰⁷ Hatta İbn Sa’d’ın tahrîcinde Hz. Ömer, beraberinde kamçı taşıyarak onunla halkı te’dîb eden “ilk kimse” olarak tavsif edilir.⁶⁰⁸ ‘Abdullah İbn ‘Amr İbni’l-’Âs’ın hizmetçilerin dövülmesine razı olmamasına rağmen, “kadın ve çocukları dövün” dediği rivayet edilir.⁶⁰⁹

Sünnetteki bu cevaz halka intikalde biraz şiddet kazanmış olmalı ki terbiye kitaplarına Lokman’a nisbet edilerek “Babaların evlâda attığı sopa, bitkiye gökten inen yağmur gibidir” vecizesi,⁶¹⁰ “Her haddi aşandan kamçıyı kaldırma” nasihatı,⁶¹¹ “dayak cennetten çıkmadır” atasözü⁶¹² gibi 286 çeşitli ifadeler girmiş, halkın lisânında yer etmiştir.

⁶⁰⁵ *Metâlibu’l-Âliye* 2 (387, 2538. H.).

⁶⁰⁶ Abdurrezzâk, 9/441; ‘Abd İbn Humeyd 8/a.

⁶⁰⁷ Bak. İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/105.

⁶⁰⁸ İbn Sa’d, *Tabakât* 3/282.

⁶⁰⁹ İbn Ebî Şeybe, 5/52/b.

⁶¹⁰ Sefârîni, a.g.e. 1/203; İbn Kuteybe, *Uyun* 2/168.

⁶¹¹ Mürdâvi, *Manzûmetu’l-Âdâb* 2/329.

⁶¹² E. K. Eyüboğlu, *Şiirde ve Halk Dilinde Atâ Sözlere ve Deyimler*, s. 64, Birinci Kitap, Doğan Kardeş Matbaası, İstanbul 1973.

Te'dîb sırasında vukua gelecek kazaları da nazara alan Hz. Peygamber: "Baba, çocuğu sebebiyle ikisas edilip öldürülmez." demiştir.⁶¹³ Bunun tatbikatıyla ilgili bir misâli Suyûtî, Cem'u'l-Cevâmi'de 'Abdullah İbn 'Amr İbni'l-'As'ın bir rivayetinden verir. 'Abdullah'ın rivayeti aynen şöyle "Benû Müdlic'ten birisi oğluna öfkelenmişti. Kılıcını üzerine fırlattı. Bacağınan isabet alan çocuk kan kaybederek öldü. Adamcağız kabilesinden bir gruba katılarak Hz. Ömer'e kadar gitti. Hz. Ömer: "Ey nefsinin düşmanı herif, demek oğlunu öldürdün ha! Eğer Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "Çocuğu sebebiyle baba kısas edilmez." "dediğini duymasaydım seni öldürürdüm, diyetini getir" dedi. Adamcağız 120 veya 130 deve getirdi."⁶¹⁴

f) *Korkutma*

Bir kısım rivayetlerden en son çâre olarak başvurulmasına cevaz verilen dayağa bizzat tevessül den ziyâde, "dövmekle korkutma" cihetine gidilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Hz. Peygamber: "Kamçıyı ev halkının göreceği bir yere asın zirâ(böyle yapmak onlar için edebtir)"⁶¹⁵ buyurmaktadır.⁶¹⁶ Zeyd İbn 'Alî'nin Müsned'inde gelen bir rivayette maksad daha vazih ifâde edilmiştir: "Hizmetçi ve ev halkının korkması için eve kamçı asın. Böyle yapmak onları te'dîbtir."⁶¹⁷ Taberânî'nin bir tahrîcinde de: "Ailen halkından sopayı refetme (yânî görmeyecekleri yere koyma) onları Allah'la korkut"⁶¹⁸ denmektedir ki Ümmü Eymen, bunun hemen hemen aynısı olan bir tavsiyeyi Hz. Peygamber, ehlinde birisine yaparken işittiğini belirtir.⁶¹⁹

287 Meseleyi böyle anlayan âlimlerden Gazzâlî, muallimlere "te'dîblerin

⁶¹³ 'Abd İbn Humeyd 8/b.

⁶¹⁴ Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'* 1/196/b. Fukahâ dayağın miktarı, te'dîb için tecvîz edilen -ve hattâ Ebû Hanîfe gibi duruma göre hiçbir şey gerekmeyeceği- hususlarında farklı görüşler ileri sürseler de baba, vâsi, muallim gibi terbiye edici durumunda olanların, dayak sonu ortaya çıkacak teleften dolayı kısas cezasına mâruz kalmayacaklarında ittifak ederler. (Esrûşenî, a.g.e. 2/8-9).

⁶¹⁵ Abdurrezzâk, 9/447.

⁶¹⁶ *es-Sirâcu'l-Münîr* 3/440/b.

⁶¹⁷ *Müsnedu Zeydî'ni 'Alî*, s. 505.

⁶¹⁸ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağîr* 1/144.

⁶¹⁹ *el-Metâlibu'l-'Âliye* 2/82-83 (Zy.).

büyük kısmını korkutarak, dayak ve tâzibi de azaltarak yapmalarını” tavsiye eder.⁶²⁰

g) Bâzı Tahdîdler

Dayak ve korkutmaya cevaz verilmiş olmakla beraber bunun bir kısım tahdîdlere tâbi tutulduğunu görmekteyiz. Gerek yaş, gerekse miktar ve şekil yönlerinden bir kısım sıkı kayıtlara tâbi kılınmıştır. Şimdi bunları görelim.

1) Yaş Meselesi

Belli bir yaşa kadar çocuklar ağlaması ve yaramazlığı sebebiyle dövülmeyecektir. “Henüz tıfil olan çocuklarınızı⁶²¹ dövmeyin. Zira onların ağlamaları şeytan sebebiyledir. Zira şeytan ebeveynini hataya attığı gibi, onların da kulağını çekerek mükedder kılar.”⁶²² Dövülmeye cevaz verilen yaş, bâzı hadislerde 10, bâzılarında 13 olarak ifâde edilir: “Çocuklar yedi yaşına basınca namazı emredin (öğretin,⁶²³ on (on üç)⁶²⁴ yaşına basınca da kılmadığı takdîrde dövün.⁶²⁵ Yaş meselesinde hassasiyetle duran âlimler bu cevazın on yaşının içinde mi, hitâmında mı olduğu hususunda ihtilâf etmişlerdir.⁶²⁶ On yaş olarak belirlenmesi de bunun, umumiyetle dayağa tahammül edilebilecek had olarak izah edilmesi,⁶²⁷ daha küçük yaşlarda dayağın fayda değil zarar getireceği inancını ifade öder. Hatta başta Beyhâkî⁶²⁸ olmak üzere bir kısım âlimler⁶²⁹ dayağın sadece vâcib olan bir fiile icbar için caiz olacağı düşüncesine dayanarak “... bülûğa erinceye kadar çocuktan kalem kaldırılmıştır” hadîsiyle, dövmeye cevaz veren hadis

⁶²⁰ Gazzâlî, *el-Edeb fi'd-Dîn* s. 67.

⁶²¹ Tıfil: Burada temyiz devresine ulaşmayan çocuk, Sabiyy manasına olmalıdır, zira lügatta bu mana da mevcuttur. (Bak. *Lisanu'l-Arab* 11/402).

⁶²² Deylemî, 2/286/b.

⁶²³ *Tuhfetu'l-Ahvezi* 2/445.

⁶²⁴ *el-Metâlibu'l-Âliye* 1/97; *Mecmau'z-Zevâid* 1/294.

⁶²⁵ *Avnu'l-Ma'bûd* 2/161; *Feyzu'l-Kadir* 5/521; *Dârekutnî*, 1/230; *Müstedrek*, 1/197, 201.

⁶²⁶ İbn 'Allan, a.g.e. 2/133.

⁶²⁷ Bak. *Tuhfetu'l-Ahvezi* 2/446.

⁶²⁸ Bak. *Fethu'l-Bâri* 2/489-90; *Tecrid* 2/941.

⁶²⁹ Bak. *Neylü'l-Evtâr* 1/349.

neshedilmiştir tezini müdâfaa etmişler ve bülûğa kadar çocuğun hiçbir sûrette dövülmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Fakat cumhur bu görüşü paylaşmayıp te'dîb ve tadrîb için dayağa cevaz vermişlerdir.

288 2) *Dayaktan Gaye*

Ulema tecvîz edilen bu dayağın te'dîb ve tadrîb yânî amel-i sâlihe alıştırmak, zıddından uzaklaştırmak için olduğunda ısrar etmiş,⁶³⁰ öfke ve huncını teskîn etmek, işkence ve eziyette bulunmak maksadıyla olursa helâl değildir demiştir.⁶³¹ Kâbisî, “Öğretmenlerin kızması ve gazabına göre hareket etmesi ne çocukların terbiyesine şifâ verir ve ne de kendi kalbine huzur getirir. Çünkü kızgınlık geldiği zaman, kendi nefsinin tatmin için, Müslüman çocuklarını dövecektir ki bu, adaletten değildir”⁶³² der. Zeynü'd-Dîn el-İrâkî, terbiyevî dövmeyi, hulûs-i niyyetle ve Allâh rızâsı için yapmanın şart olduğunu,⁶³³ Nûru'd-Dîn ‘Alî İbn Ahmed de ıslâh için ve münâsib miktarda olması gerektiğini söyler.⁶³⁴ Keza: “Rabbimiz! Unutur veya hatâ yaparsak, bunlar sebebiyle bizi muaheze etme”⁶³⁵ âyetiyle, “Ümmetimden (kasda mebnî olmaksızın) hatâ ve nisyân sûretiyle sâdır olanları (...) affetmiştir”⁶³⁶ mealindeki hadislerle dayanılarak gaflet, nisyân gibi sebeplerle kasıdsız olarak yapılan menfi fiillerden dolayıdayak yasaklanmıştır.⁶³⁷ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) kölelerini döven ve hakaret eden kimselere rastladıkça onları şiddetle tevbîh etmiş, bufiillerinden dolayı kınamış, ilâhî azâbla tehdîd etmiştir. Ebû Mes’ûdî'l-Bedrî,⁶³⁸ Ebû Zerri'l-Gıfârî⁶³⁹ bunlar arasındadır. Hz. Peygamber, kendisine “kaç sefer affedeyim?” diye soran bir Sahâbî'ye

⁶³⁰ *Feyzu'l-Kadîr*, 4/327.

⁶³¹ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Aynu'l-İlm*, 1/422-23.

⁶³² Kâbisî (tercüme) s. 54. Kâbisî, Ömer İbn ‘Abdilâzîz’den de bir misal verir. Halîfe, bir kimseyi, dövülmesi için huzuruna getirir. Adamı görünce “bırakın” der. Sebebi sorulunca: “Ona karşı kızgınlık hissettim, kızgın olduğum hâlde dövmeyi kötü buldum.” cevabını verir.

⁶³³ *Tarhu't-Tesrib* 7/67-68.

⁶³⁴ *es-Sirâcu'l-Mûnîr* 3/205/b.

⁶³⁵ Bakara 2/286.

⁶³⁶ İbn Mâce, *Talâk* 16 (1/659, 2043-45, H.).

⁶³⁷ Aliyyu'l-Kârî, *Aynu'l-İlm* 1/423.

⁶³⁸ Müslim, *Eymân* 34-35 (3/1280-81, 1659. H.)

⁶³⁹ Müslim, *Eymân* 1661. H.

“Günde yetmiş sefer” diyerek te’dîbde sınırsız bir af ve müsamahayı tavsiye etmiştir.⁶⁴⁰

3) *Miktar ve Şekil*

Gerek hadisler ve gerekse âlimler te’dîb için atılacak dayanın şekli ve miktarı üzerinde de hassasiyyet göstermişlerdir. **Hadd** tatbiki mevzûbabs olmayan durumlardaki dövme, kıyasıya olmayacak ve on kamçıyı geçmeyecektir.⁶⁴¹ Sünnet ayrıca, bunun “**gayr-ı müberreh**” olmasını şart koşar⁶⁴² ki şarihler bundan maksadın şiddetli meşakkat verici ve yaralayıcı olmaması gerektiğini belirtmişlerdir.⁶⁴³ Muhammed İbn Ebî Zeyd⁶⁴⁴ ve Kâbisî, henüz bülûğ çağına yaklaşmayan çocukların “hafif şekilde” dövülmesini ve üçten fazla vurulmamasını şart koşarlar. Bülûğ çağına yaklaşmış dik kafalı çocuklara, velîleriyle istişare edip izin aldıktan sonra ona kadar vurulabileceğini Kâbisî ilâve eder.⁶⁴⁵ Aliyyu’l-Kârî, küçük hatâlarından dolayı hizmetçiye tatbik edilecek te’dîbde, bu miktara uyarırken, büyük hatâlar için kırk darbeye kadar çıkılabileceği kanaatini izhâr eder⁶⁴⁶ ki bu görüşüyle “hadd dışındaki suçlar için ondan fazla vurmayın” hadisi-ne muhalif düşmektedir. Te’dîb hususunda İbnü Kayyîm de on vuruştan fazlayı reddeder.⁶⁴⁷ İbn Sahnûn, suçun nevini de nazara alır; eğlenceye kaçmak, derse karşı tenbellik göstermek gibi yaramazlıklar için on vuruşu tecvîz ederken, Kur’ân kıraati ile ilgili olarak üçten fazla vurulmamasını söyler,⁶⁴⁸ ‘Abdullah İbn Ebî Cemre te’dîb için üçten fazla vurulmama-lı görüşünü iltizâm eder ve bu sayıyı ulemânın, ilk vahiy sırasında, Hz.

⁶⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Edeb* 124 (4/341, 5164. H.).

⁶⁴¹ ‘Abd İbn Humeyd 55/b; *Mişkâtü’l-Mesâbih* 2/310.

⁶⁴² Müslim, *Hacc* 147 (2/890, 1218. H.); Tirmizî, *Rada*’ 11 (4/144, 1163. H.); İbn Mâce, *Nikah*, 3 (1/594, 1851. H.).

⁶⁴³ Bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 8/184; Mübarekfürî, *Tuhfetu’l-Ahvezi* , 4/326.

⁶⁴⁴ İbn Haldun, İbn Ebî Zeyd’in *Hükmü’l-Muallimîn ve’l-Müte’allimîn* adlı kitabından nakleder (*Mukaddime* s. 540).

⁶⁴⁵ Kâbisî (tercüme) s. 54.

⁶⁴⁶ Kârî, *Aynu’l-İlm* 1/423.

⁶⁴⁷ *İlâmu’l-Muvakkî’in* 2/10.

⁶⁴⁸ İbn Sahnûn s. 354.

Peygamber'in Cebrail tarafından üç defa kucaklanıp sıkılması hâdisesinden çıkardığını söyler.⁶⁴⁹

Miktardan başka, vurulacak nahiyeye hususunda da tahdîd ifade edilerek, yüze vurmamak yasaklanmıştır.⁶⁵⁰ Sebep olarak da: "Zira Allah âdemoğlunun yüzünü kendi sûretinde yaratmıştır" denmektedir.⁶⁵¹ Bu hâri'deki bir rivayet, Hz. Ebû Bekir'in, kızı Aişe'yi boğruüne dürterek dövdüğünü belirtmektedir.⁶⁵² E. Râzî, bu hususta çeşitli görüşleri verirken bazılarının bütün darbelerin aynı mahalle vurulmaması gerektiğini, bazılarının bükülü mendil veya elle vurup kamçı veya deynek kullanılmaması gerektiğini ileri sürdüklerini kaydeder ve: "Hülâsa bu hususta en iyi yol hafife riâyettir" der.⁶⁵³ Meşhur Kadı Şureyh, oğlunun muallimine, nazm halinde yazdığı bir şikâyet mektubunda şu beyte yer verir:

"Onu dövmeğe istersen dirre (çubuk) ile te'dib et
Dirre ile dövünce de üçte tavakkuf et."⁶⁵⁴

Kâbisî, çocuğun behemahal dirre (çubuk) ile dövülmesi gerektiğini belirtir. Bu meşru vasıta ile meşru miktarda döver de çocuk ölürse sadece kefarete gerekir. "Eğer (yasaklanmış olan) tahta veya deynek ile vurur da öldürürse kısas lâzım gelir. Çünkü ona, çocuğu değnek ve tahta ile vurmağa izin verilmemiştir"⁶⁵⁵ der.

Hülâsa, görüldüğü üzere, dayak, te'dib maksadıyla tecviz edilmiş olmasına rağmen, çeşitli kayıtlarla son derece sınırlandırılmıştır. Bu kayıtlara riâyete her zaman mümkün olamayacağından İmâm Şâfiî, Zeynü'd-Dîn el-İrâkî gibi birçokları: "Dayak caiz olmakla beraber terki efdaldır" neticesine varmışlardır.⁶⁵⁶

⁶⁴⁹ *Behçetu'n-Nufûs* 1/15.

⁶⁵⁰ Müslim, *Birr* 112-116 (4/2016-17, 2612. H.); Abdurrezzâk 9, 445; *Feyzu'l-Kadîr* 1/154, 397.

⁶⁵¹ Abdurrezzâk, 9/444.

⁶⁵² *Fethu'l-Bârî* 11/259.

⁶⁵³ Râzî, *et-Tefsîru'l-Kebîr* 10/90.

⁶⁵⁴ İbn Kuteybe, *Uyun* 2/167.

⁶⁵⁵ Kâbisî (Tercüme) s. 82.

⁶⁵⁶ Bak. *Tefsîr-i Kebîr* 10, 90; *Tarhu't-Tesrib* 7/209.

√ Falaka

Yeri gelmişken, sünnete tamamen ters düşen falaka⁶⁵⁷ tatbikatının İslâm kültürüne nasıl girmiş olabileceği suâli üzerinde duralım. Zira dayak hususunda gerek sünnetin beyânlarına ve gerek âlimlerin kerâhatine rağmen bu tatbikatın nasıl yer ettiği, haklı bir suâl olarak akla gelmektedir. Bu suâli cevaplandırarak bir sarahate rastlamamış olmakla beraber, yukarıda verilen malûmatlara dayanarak takribi bir izah yapmak mümkündür. Kâbisî, bülûğ devresine yaklaşan haşarı ve yaramaz çocuklara, babalarının izni ile üçten fazla (ona kadar) vurulabileceğini söyleyip, başa vurmanın da yasaklandığını kaydettikten sonra en emniyetli yerin ayakların altı olduğuna dikkat çekmişti. Şu hâlde, büyük hatalar için kırk darbeye kadar cevaz verenleri nazara almasak bile, on darbeye kadar olan cezaların ayak altına 291 tatbik edilebilmesi için suçlunun falaka denen tarzda ayakları bağlı olarak dövülmesi gerekecektir.

√ Dayağın Zararları

Dayağa taraftar olmayan İslâm âlimleri ile modern çağın batılı terbiyeci ve mütefekkirleri, bunun insan üzerinde husule getireceği menfi te'sirlere dikkat çekmişlerdir, iki ayrı kültüre mensup kimseler bu konuda hemen hemen birbirinin aynı olan fikirler ileri sürerler. Bunları görelim.

◇ İslâm Mütefekkirlerinin Görüşü

Dayağa taraftar olmayan muhaddis ve fakihler bu mevzudaki tahdîd ve yasakla ilgili kanaatlerini söylerken umumiyetle sünnette gelmiş olan beyânlara dayanırlar, buraya kadar vermiş olduğumuz nakiller bunu göstermektedir, İbn Sînâ, İbn Miskeveyh, Gazzâlî, İbn Haldun gibi içtimâiy-

⁶⁵⁷ Falaka: "Bir buçuk metre kadar uzunluk ve bileğe yakın kalınlıkta bir sırgın bir ucundan öbür ucuna, yaylarda olduğu gibi çift ip bağlanmak sûretiyle meydana getirilirdi. Bu âletin, bir deste muhtelif kalınlıklarda fındık çubuklarından teferruatı da vardı. Falakaya çekilecek kabahatli yere yatırılır, ayak bilekleri sırkla ip arasında geçirildikten sonra iki ucundan ayrı ayrı tutan iki kişi tarafından burulmak sûretiyle hareketsiz bir hâle getirilmek için sımsıkı bağlanır..." (M. Z. Pakalın, *Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M. E. B. yayını, İstanbul, 1971, 1, 586. Müellif, Ahmed Râsim (Falaka, İstanbul, 1927) ve Ercüment Ekrem Talu'nun (Dünden Hâtralar, Yedigün neşriyatı) tasvirlerinden de istifade ederek falaka ve falaka cezası üzerine geniş izâhda bulunur.)

yât ve tefekkür tarafı ağır basan müellifler bu tahdidin ferdî ve içtimaî olan beşerî mahzurlarını da beyân etmişlerdir.

İbn Miskeveyh'e göre, çocuğa tatbîk edilecek tevbîhte aşırı davranmak, onu alışkanlığa sevkedecektir. Çocuk tevbîhe ve suçlarının teşhir edilmesine alışacak olursa hayâsızlığa sürüklenmiş ve kötü bildiği (ve bu sebeple de gizli yapmakta olduğu) şeylere meleke kazanmaya teşvik edilmiş olur. Bu noktadan sonra nefsinin alışmış olduğu menhî ve kötü lezzetlere tevessül sonucu, gelecek azarları dinlemek normalleşir, herhangi bir te'sîr icra etmez.⁶⁵⁸ İbn Miskeveyh'in bu görüşü kendisinden sonra gelen tanınmış müelliflerde aynen yer alır: Gazzâlî ve İbnü'l-Hâcc bilhassa babanın te'sîrsiz hâle gelmemesi için "Baba çocuğa karşı sözündeki heybeti korusun, bunun için de sık sık değil, arada sırada onu tevbîh etsin..." derler.⁶⁵⁹

Dayak meselesine en çok karşı çıkan ve modern görüşlere son derece yakınlık arzeden fikirler bilhassa İbn Haldun'da yer alır... İbn Haldun her çeşit baskı, icbar ve zorlamaların, buna mâruz kalan öğrenci, köle, hizmetçi veya topyekûn bir milleti bozacağı kanaatinde. Kötü melekelere sebep olacağı gerekçesiyle dayak ve icbarın küçük yaştaki çocuklara daha çok zarar vereceğine dikkat çeken mütefekkirimiz şöyle devam eder: "Fıtrata aykırı olan bu muamele, ruhî inkişaflarını önleyerek onları zayıf ve tenbel kılar, yalan ve habasete sevkeder. Doğruyu söylediği takdirde tepesine inecek yumruğun korkusuyla, sözüyle ameli birbirine uymaz, riyaya düşer. Böylece çocuklar hilekâr ve düzenbaz olurlar. Bu hâl onlarda âdet ve huy hâline gelir. Medeniyet ve içtimaî hayatın bir îcâbı olan ve insana haysiyet ve şerefini kazandıran hamîyyet, müdâfa-i nefis, himâye-i iyâl gibi bir kısım hissiyatı kaybederek başkalarının elinde oyuncak durumuna düşer."⁶⁶⁰

İbn Haldun cebre dayanan terbiyenin çocuğu ifsâd edeceği gibi, zulme dayanan idarenin de, devleti yıkıma götüreceğini ileri sürer ve şöyle der: "Eğer melik kahhar olur, ağır cezalarla milleti ezer, (gizli teşkilât vs.

⁶⁵⁸ İbn Miskeveyh, *Tehzîbu'l-Ahlak*, s. 60.

⁶⁵⁹ Bak. *İhyâ* 3/73; İbnü'l-Hâcc, a.g.e. 2/311-12

⁶⁶⁰ *Mukaddime*, s. 540.

yollarla) halkın ayıplarını araştırır, hatalarını tesbît etmeye çalışırsa herkesi korku ve zillet sarar, insanlar kendini kurtarabilmek için yalan dolan ve hilelere başvururlar. Artık bu mezmûm hâller onlar için sabit bir huy hâline gelir, basiretleri körleşir, karakterleri bozulur. Belki de harp ve müdafaa meydanlarında meliklerini mahcup ve rezil ederler. Niyetlerinin bozulmasıyla hamiyetleri de bozulur. Hatta meliklerini öldürme hususunda anlaşılırlar. Böylece devlet de fesada uğrar, helâke gider.”⁶⁶¹

Aşırı dayağın karakterleri bozan bu vasfı yüzünden, çocukların terbiyesinde buna karşı çıkan İbn Haldun, muhtesiblerin⁶⁶² vazifeleri zımında: “Mahalle mekteplerinde ve diğer terbiye müesseselerinde öğrenci çocukları dövmede haddi aşan muallimlerin ellerine vurmak”ı da sayar.⁶⁶³

Ahlâkları bozan zalimane tecziye ile terbiyevî te’dîbi birbirinden tefrîk, aslında, İbn Haldun’a has bir fikir değildir. Biz buna tâ İmâm Mâlik’in Hârunu’r-Reşîd’e yazdığı risalede rastlarız. Ancak bu tefriki en güzel şekilde ifade eden İbn Haldun olmuştur. Mezkûr Risâle’de yukarıda rıfk ve mülâyemetle ilgili olarak verdiğimiz bir kısım Hadisler müstenedât olarak kaydedildikten sonra: “Allah’ın mahlûkâtına eziyet etme, fakat idare ettiklerini te’dîb et...” denmektedir.⁶⁶⁴

◇ Batılı Terbiyecilerin Görüşü

Uzun asırlar batı terbiyesine hâkim olan *dayak psikolojisi* artık tamamen terkedilmiştir. Bunda hümanist düşünce ile çocuk fitratı üzerine yürütülen müşahede ve tefekkürün büyük rolü olmuştur. Şu hususu peşin olarak belirtelim ki **Yeni Terbiyede** de disiplinin ehemmiyeti kabul edilmektedir. Ellen Key gibi bugünkü eğitimi “çocuğa karşı işlediği en büyük suç, eğitmek maksadıyla onu rahat bırakmamakla” itham edip, okulları da: “Çocuğa isyan ettirici bir şekilde beden ve ruh bakımından kötü muameleler yapılan bir yer”⁶⁶⁵ olarak tavsif eden aşırı hürriyetçiler -ki bu

293

⁶⁶¹ *Mukaddime*, s. 188-189.

⁶⁶² Muhtesib: Bir nevi zabıta veya polis. Çarşı-pazarı kontrol ve teftiş eder.

⁶⁶³ *Mukaddime*, s. 225.

⁶⁶⁴ Mâlik İbn Enes, *Risâletu'l-İmâmı Ehlî'l-Medîne Ebî 'Abdillâh Mâlik İbni Enes ilâ Hârunu'r-Reşîd ve ilâ Yahya İbni Hâlid el-Bermekî*, Kâhire, 1322, s. 5.

⁶⁶⁵ J. Leif, a.g.e. s. 136

azınlık Dewey, Kensenstayner, Ferriere, Foerster gibi ekseriyeti temsil eden mutediller tarafından reddedilmiştir- istisna edilirse, geri kalanlar disiplini kabul ederler. Ancak bunun dayak ve baskı yoluyla değil, ferdi mes'ûliyet duygusunu geliştirmek, alâka ve enerjilerini faydalı ve cazip faaliyetlere sevk etmek sûretiyle te'mîn etmeyi teklif ederler.

Bunlara göre, haricî baskı ve dayak yoluyla elde edilen disiplin ve itaat, baskı kalkar kalkmaz ortadan kalkar. Bu yolla yapılan terbiye karakteri değiştirmez, bilakis birçok defalar kötü ve tehlikeli davranışlara sebep olmak sûretiyle karakteri bozar. "Kesin olarak söylenebilir ki kurnazlığın, yalanın, ikiyüzlülüğün ekseriya bundan başka sebebi yoktur. (...) Baskı, ferdin erkekliliğini yok ederek iradesini kırabilir. Zorlama, iradeyi boşanmaya hazır bir zenberek gibi eğebilir veya onu dolambaçlı yollara sapmaya zorlayabilir (...) korku çocuğun zihnini paralize eder, çıldırtır, ya da kudurtur. Onun 'kişiliği üzerinde derin etkiler hâsıl edebilir. Hoyratça uygulanan bedenî cezalar, hatta verilen sâdece sert tekdirlir, çocuğun duygu hayâtını ve bütün psişik (ruhî) hayâtını sarsar, zedeler ve dengesini bozabilir."⁶⁶⁶

Yalancılığın sebebi hususunda İbn Haldun gibi düşünen B. Russel de şunları söyler: "Doğru söylememek itiyâdı hemen dâima bir korkunun neticesidir. Korkusuz büyümüş bir çocuk doğru olur. Bu, herhangi bir ahlâkî gayret yüzünden değil, başka türlü olmak asla aklımdan geçmediği içindir. Akıllıca ve şefkatle muamele edilen bir çocuğun gözlerinde serbest bir bakış, yabancılara karşı bile korkusuz bir ifade vardır."⁶⁶⁷

Birleşik Amerika'da ana okullarında kalan çocuklar üzerinde yapılan araştırmalar da, yukarıdan beri söylenenleri te'yid eder mâhiyette neticeler vermiştir. Buna göre "tahakküm ve baskı metodu tâkîbeden yasakçı ana-babanın çevresinde yetişen çocukların "itaat, düzen, temizlik, işbirliği gibi vasıfları geliştirdiklerini, buna karşılık nefse güven, teşebbüs, kendine yeterlik, girişkenlik, önderlik" gibi vasıflardan mahrum bulduklarını göstermiştir."⁶⁶⁸

⁶⁶⁶ Aynı eser, s. 130-131

⁶⁶⁷ B. Russel, *Terbiyeye Dâir*, s. 140.

⁶⁶⁸ V.S. Pars, *Eğitim Psikolojisi*, s. 263

güven ve teşebbüs ruhunu kırmak, yalan ve riyaya sevk etmek gibi kötü ahlâkî neticelerinden başka, bir kısım ruhî bozukluklara da sevk ettiği günümüz araştırmacılarınca ortaya çıkarılan hususlardandır. Meselâ çocuğun okul ve evden kaçması,⁶⁶⁹ çocukların korkak ve hiddet sahibi olması,⁶⁷⁰ saldırgan ve düşmanlık hisleriyle dolu olması,⁶⁷¹ başkasına eziyet verici,⁶⁷² eşyaları kırıcı⁶⁷³ ve sadist olması,⁶⁷⁴ altını ıslatması,⁶⁷⁵ yalancı olması vs.⁶⁷⁶ bu meyânda zikredilmektedir. Bir nevî cinsî sapıklık olan transvestizmin sebepleri arasında da bu zikredilmektedir: “Evde babanın (...) çocuğa fazla hükmetmeye çalışması ve bu sırada çocuğu annenin, babasının bu tahakkümüne karşı koruması...”⁶⁷⁷ Luis Perval de çocuğu intihara sevken sebeplerden biri olarak dayak ve ceza korkusunu zikreder.⁶⁷⁸

Son olarak maddî cezaların ve ısrarlı dayak atmaların çocukta mazohizm denilen “dayaktan zevk alma sapıklığına” sebep olduğunu belirtelim. Dayak, çocuk için belli bir müddet sonra ızdıraptan çok haz vermeye başlamakta, çocuk bu hazza iştihak duydukça dayak yemek için vesileler îcâd etmektedir.⁶⁷⁹ Bundan “korunmanın tek yolu, çocuklara uygun eğitim metodları uygulamak, eziyet etmemek, eziyeti bir haz kaynağı olacak şekilde vermemek”dir.⁶⁸⁰

4. Sünnette Bazı Te’dîb Örnekleri

Hz. Peygamber’in çocuklarla olan münâsebetini incelerken, bu meselede esâs prensiplerden birisinin adem-i müdâhale olmakla beraber, dînî

⁶⁶⁹ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 41.

⁶⁷⁰ Aynı eser, s. 84.

⁶⁷¹ Aynı eser, s. 117.

⁶⁷² Aynı eser, s. 119.

⁶⁷³ Aynı eser, s. 133.

⁶⁷⁴ Aynı eser, s. 175.

⁶⁷⁵ Aynı eser, s. 187, 192.

⁶⁷⁶ Aynı eser, s. 71.

⁶⁷⁷ Aynı eser, s. 166.

⁶⁷⁸ Luis Perval, a.g.e. s. 30.

⁶⁷⁹ *Seksoloji Ansiklopedisi* (Bir heyetçe hazırlanmıştır), s. 82, 241, İstanbul 963.

⁶⁸⁰ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 172.

295 umurlarda te'dîbî müdâhalelerinin de olabileceğini söylemiştik.⁶⁸¹ Burada ise Hz. Peygamber'in çocuklara, muhtelif vesilelerle yapmış olduğu te'dîbî müdahalelerden bâzı örnekler vereceğiz. Ancak örneklerimize geçmeden önce, mezkûr bahiste kaydetmiş olduğumuz ve Hz. Peygamber'in Enes'e (radıyallahu anh) hiçbir müdahale, azar, surat asma vs. de bulunmadığını ifade eden Hadisle ilgili akla gelen yerinde bir suali ve buna verilen cevabı kaydedeceğiz. Sual ve suale verilen cevâp Buhârî şarihlerinden 'Abdullah İbn Ebî Cemre'ye ait.

Suâl: Bu Hadisle amel etmek bizi, çocukların te'dibini terke götürebilir (...) Hâlbuki Hz. Peygamber çocukların te'dibini sadakadan daha hayırlı olarak tavsif etmiştir?

el-Cevap: Söylenen doğrudur. Ancak bizzat söz konusu Hadise baktığımız zaman sualin cevâbını buluruz. Zira orada Enes için: "Zekî bir çocuk"⁶⁸² denmektedir. Şer'î nokta-i nazardan "zekî" kimse ise: "kendisinden dine hâlel gelmeyen kimsedir. Cenâb-ı Hak, Enes'i Hz. Peygamber'e hizmet için seçmiş olmakla ona hidayet mirasından bir nasîb vermiştir (...) işte ona ayrılmış olan bu nasîb bereketiyle te'dibe muhtaç olmamıştır. Eğer, bu zekâyâ muhalif hareket etseydi o takdirde te'dib gerekirdi..."⁶⁸³ Evet âlimlerin kanaati böyledir: Dinî ve örfî esâslara uymayan hareketleri sebebiyle çocuk, te'dib ve tashihi edilecektir. Sünnette bu ne'ye giren ve hatta bazı durumlarda "sertçe" diyebileceğimiz te'dib örnekleri mevcuttur, ister ibadette, ister yeme, içme âdabında, ister kıyafet vs. de olsun emredilene, olması lâzım gelene aykırı hâllerde Hz. Peygamber çocuğa da müdâhale ederek tashihte bulunmuştur. İşte bazı örnekler:

a) Yemek Âdabı

Hız. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) büyük, küçük herkese normal olarak "yemeğe besmele ile başlayıp, sağ elle ve önlerinden yemelerini"

⁶⁸¹ Bak. s. 164.

⁶⁸² Hadisin Buhârî'de gelen vechine bakınız: *Vesâyâ* 25 (4/13).

⁶⁸³ *Behcetü'n-Nüfus* 3/98-99

emretmektedir.⁶⁸⁴ Rivayetler, bu âdaba muhalefet gördükçe Hz. Peygamber'in müdâhale ettiğini göstermektedir. Huzeyfe'den gelen bir rivayette Resûlullâh'ın, besmele çekmeksizin yemeğe el uzatan bir kız çocuğunun (cariye) elinden tuttuğunu,⁶⁸⁵ diğer bir rivayette de eli tabağın sağına soluna kayan Ömer İbn Ebî Seleme'ye müdahale edip: "Ey çocuk (...) önünden ye"⁶⁸⁶ dediğini göstermektedir. Sadaka hurmalarının kuru- 296
tuluğu mahalle, sırtında taşıyarak⁶⁸⁷ getirdiği Hz. Hasan (veya Hüseyin)⁶⁸⁸ oyun sırasında ağzına bir hurma tanesi atınca Hz. Peygamber'in "sada-ka bize haramdır" diyerek müdahale edip çocuğun ağzından çıkarttığını daha önce de bir başka vesileyle zikretmiştik.⁶⁸⁹ Hz. Peygamber'in bu çeşit müdâhalelere karşı dik kafalılık edenleri hoş karşılamayıp, sertleştiğini şu rivayetten anlamaktayız: "Seleme İbnü'l-Ekva' anlatıyor: Bir adam Hz. Peygamber'in yanında sol eliyle yemek yiyordu. "Sağınla ye" diye ihtar etti. Adam: "(sağ elimle) yiyemiyorum" dedi ki onu buna sevkeden kibri idi. Resûlullâh'ın "Yiyemez ol!" sözü üzerine elini ağzına götürmedi."⁶⁹⁰

b) Cemaat Âdabı:

Namaz kılarken kendisine uymuş olan (çocuk) İbn 'Abbas, sağ tarafında yer alması gerekirken yanlış olarak sol tarafında durunca, Hz. Peygamber kulağından tutup sağ tarafına alır.⁶⁹¹

c) Kıyafete Müdâhale:

Aslında aynı cinsiyetten olan büyüklerle küçükler arasında fazla bir kıyafet farkı güdülmemiş "küçüklükten itibaren renkli ve ipekiye değil, beyaza alıştırılmak"⁶⁹² maksadıyla erkekler için lâmeşrû addedilen kıyafet-

⁶⁸⁴ Tirmizî, *Et'ime* 47 (6/135, 1858. H.); İbn Mâce, *Et'ime* 8 (2/1087, 3266. H.).

⁶⁸⁵ Ebû Dâvûd, *Et'ime* 16 (3/347, 3766. H.).

⁶⁸⁶ Buhârî, *Et'ime* 2 (7/88); İbn Mâce, *Et'ime* 8 (2/1087, 3267. H.). Ömer İbn Ebî Seleme, İbn Hacer'e göre 2. Hicri yılında doğmuş olmalı (*Fethu'l-Bârî* 11/450).

⁶⁸⁷ Dârimi, 1 (311, 1599. H.).

⁶⁸⁸ Buhârî, *Zekât* 58 (2/156).

⁶⁸⁹ Bak. s. 142.

⁶⁹⁰ Müslim, *Eşribe* 107 (3/1599, 2021. H.).

⁶⁹¹ Nesâî, *İmamet* 22 (2/77).

⁶⁹² *İhyâ*, 3/72

ler, erkek çocukları için de yasaklanmıştır. Bunun tabîî sonucu olarak sünnete uygun olmayan kıyafet taşıyan çocuklara Hz. Peygamber tarafından müdahale edilmiştir. Bilindiği gibi erkeklere yasaklanmış olan ipeklilerle, kırmızı ve sarıya boyanmış giyecekler, erkek çocuklara da tecviz edilmiştir. İbn ‘Abbâs, Hz. Peygamber’in kendisini **kasiyy**,⁶⁹³ **müfeddem**⁶⁹⁴ ve **mu’asfar**⁶⁹⁵ giymekten men ettiğini,⁶⁹⁶ keza el-Velîdu’bn ‘Ukbe de Hz. Peygamber’in Fetih günü yanına gelen bütün çocukları okşadığı hâlde kendisini, umumiyetle kadınların kullandığı, renkçe kızıl ve sarıya çalan⁶⁹⁷ ve halûk adını taşıyan bir sürünme maddesi ile süslenmiş bir elbise giymiş olması sebebiyle okşamadığını⁶⁹⁸ haber vermektedirler. Bu hususta Ashâb’ın titizliğini gösteren rivayetler de gelmiştir. ‘Abdullah İbn Zübeyr, İbn Mes’ud’un yanına gelen iki oğlu üzerinde (anneleri tarafından giydirilen)⁶⁹⁹ ipekli elbiseyi görünce yırtıp: “Bu elbiseler kadınlar içindir, erkekler için değil” dediğini,⁷⁰⁰ Ebû Seleme İbn ‘Abdirrâhmân da: Hz. Ömer’in ‘Abdurrâhmân İbn ‘Avf’ın oğlu üzerinde gördüğü ipek elbiseyi yırttığını⁷⁰¹ rivayet ederler.

Yukarıda İbn Abbas’tan kaydedilen Hadisin muhtevasında Hz. Peygamber’in onu altın yüzük takmaktan da men ettiğini görmekteyiz. Nitekim erkekler için konan bu yasa, erkek çocuklarına da teşmil edilmiştir.⁷⁰²

Hz. Peygamber, çocukların başlarının bir kısmının traş edilip, diğer kısmının olduğu gibi bırakılmasını yasakladığı hâlde⁷⁰³ bu tarzda traş edil-

⁶⁹³ Kasiyy: Mısır’da mamul ipek damarlı bir kumaş (*Nihâye* 4/59)

⁶⁹⁴ Müfeddem: Boyamak sûretiyle kızılığı bertaraf edilemeyecek derece kızıla boyanmış bir kumaş (*Nihâye* 3/421).

⁶⁹⁵ Mu’asfar: Bu da belli bir kızıl çeşidi (*Tuhfetu’l-Ahvezî* 5/395).

⁶⁹⁶ Nesâi, *İftitah* 97 (2/188-189).

⁶⁹⁷ *Nihâye* 2/71.

⁶⁹⁸ *Müstedrek*, 3/100.

⁶⁹⁹ *Mecmau’z-Zevâid* 5/144 (Sh.).

⁷⁰⁰ *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/270, 2191. H (Sh).

⁷⁰¹ *el-Metâlibu’l-Âliye* 2194. H. (sıkât).

⁷⁰² Muvatta, *Libâs* 1. Zürkânî, çocuklar için tenzihen mekruh addedildiğini belirtir (*Şerhu Muvattâ* 5/270.)

⁷⁰³ Buhârî, *Libâs* 72 (7/210); Müslim, *Libâs* 113 (3/1675); Nesâi, *Zinet* 5 (8/130).

miş bir çocuğu görünce müdahale ederek: “Ya tamamını kesin veya tamamını bırakın” demiştir.⁷⁰⁴

d) Şikâyet Edilen Çocuğu Te'dîb

Hz. Peygamber'in, herhangi bir yaramazlığı sebebiyle kendisine şikâyet edilen çocuğun durumunu hafife alarak geçiştirmeyip, meseleyle ilgilendiğini de görmekteyiz: Râfi' İbn 'Amr'il-Gifârî anlatıyor: “Henüz çocukken bir hurma ağacı taşlamıştım. Beni Resûlullâh'a (sallallahu aleyhi ve sellem) götürdüler. Dedi ki: “Ey oğlan (bir rivayette ey oğulcuğum) hurmayı niye taşladın? Ben: “Yemek için” deyince: ““Hurmayı taşlama, altına düşenlerden ye” buyurdu, sonra başımı okşadı ve: “Rabbim karnını doyur” diye dua etti.”⁷⁰⁵

⁷⁰⁴ Nesâî, *Zinet* 3 (8/130); Ebû Dâvûd, *Tereccül* 13 (4/83, 4195. H.). Bir kısım hadislerde de züâbe denen bir tutamın bırakılmasına ruhsat verilmektedir (Ebû Dâvûd, 4178 ve 4179. H.; Buhârî, *Libâs*, 71). Nevevî bu durumu: “kesilmedik yerler parçalı olduğu takdirde, tedâvi için değilse kerahetinde ulemâ icmâ etmiştir.” diyerek (*Şerhu Müslim* 14/101) açıklığa kavuşturur. Tafsilât için bak. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 12/485-88.

⁷⁰⁵ İbn Mâce, *Ticrâret* 67 (1/771, 2299. H.).

Dördüncü Bölüm

HZ. PEYGAMBERİN
SÜNNETİNDE CİNSÎ TERBİYE

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE CİNSİ TERBİYE



300

A- CİNSİ TERBİYE ESASLARI

I. Cinsi Terbiye

Terbiye mevzuunu incelerken “sadece şahsın sıhhati ile alakalı olmayıp ailenin saadeti ve ırkın istikbali ile de alakası olan”¹ cinsi terbiyeden ayrıca bahsetmemek eksiklik olurdu kanaatindeyiz. Böyle mühim ve bilhassa son derece aktüel bir mevzu birkaç paragraf veya birkaç sayfa ile geçiştirilemezdi. Diğer taraftan insan hayatında büyük bir yer tutan cinsiyet ve cinsi terbiye meselelerinde son zamanlarda oldukça kısır bir telakkiye meyledilerek, dünyanın hemen hemen her tarafında yeni nesiller tehlikeli bir mecraya sürüklenmiş durumdadır. Ortaya atılan çoğu kere birbirine zıt nazariyeler, terbiyecileri ve anne - babaları ananevi usûlden koparmakla kalmayıp, hangi metodu tatbik edeceği hususunda kararsız ve şaşkın bir halde bırakmıştır. Bütün bu hususları nazar-ı dikkate alarak burada hem çeşitli düşünceleri, hem de sünnetin görüşünü belirtmeye çalışacağız. Bu maksatla önce zamanımızdaki cinsi terbiye telakkisini belirtip, sonra da sünnetteki yerini ele alacağız. Arkadan da kızların terbiyesinden bahsedeceğiz. Bu sonuncu bahis de cinsi terbiye bahsinin bir devamı sayılmalıdır.

¹ Şensoy, a.g.e. s. 21

a) *Günümüzde Cinsi Terbiye Telakkisi*

Cinsi terbiye deyince, her iki cinse mensup çocukların, bir kısım ruhi bunalımlara düşmeden, yaratılışları istikametinde, sıhhatli bir gelişme göstererek, şahsiyetlerini bulmaları için, onlara verilmesi gereken farklı bilgiler, kazandırılması gereken meslek ve alışkanlıklar, cinsler arasındaki münasebetlerin tanzimi gibi çeşitli meseleleri anlamaktayız. Dr. Andre Berge, bu söylediklerimizi “Genci yetişkinlik görevine hazırlamaktır” diye ifade eder ve devamla “Bu da cinsi göz önüne alınarak yapılır; çünkü diyoruz, cinsel eğitimin, ancak cinse göre eğitim yapıldığı takdirde bir anlamı vardır. Yani, sujet (terbiye edilen) kadın veya erkek olduğuna göre verilecek erdemler ve ideal ayrı olacaktır”² der.

301

Kızların terbiyesi bahsinde³ belirteceğimiz üzere, hemen hemen bütün terbiyeciler, kızlara cinslerine uygun bir terbiyenin verilmesi hususunda hemfikirdirler. Ancak bugün terbiyecilerden ayrı olarak meseleye temas edenler -ki gazete sütunlarında sık sık onların sesi duyulmaktadır- bir kısım aşırı feminist görüşleri paylaşanlar, her iki cinsin de tabiatlarına uymayan, marazi bir eşitlik düşüncesinden hareketle, cinsî terbiye telakkisini son derece daraltarak bu tabirle, sadece, insanın cinsî hayatıyla ilgili bilgilerin çocuğa verilmesini anlamaktadırlar. Mesela, L Francois “Cinsel eğitim kelimesinde birbirinden farklı iki şey vardır:

1- Cinsel eğitim, yani çocuklara ve yeni yetmelere, cinsel fizyoloji ve anatomi bilgisini nasıl verebileceğimiz (...),

2- Doğrudan doğruya cinsel eğitim, yani, çocuklara ve yeni yetmelere cinsel içgüdünün, bütün diğer içgüdüler gibi iradeye uydurulması gerektiğini ve böylece tamamen hayvani olan bir içgüdünün insanî olabileceğini anlatmak görevi.” der.⁴ Keza Dr. Nicole Sentilhes de “Cinsel Eğitim Kılavuzu”⁵ adıyla neşrettiği kitabına, kadın ve erkek anatomisi ile ilgili bilgiler,

² A. Berge, *Çocuğun Cinsel Eğitimi*, Çev.. Nazife Müren, İstanbul 1969

³ Bak. s. 338 ve devamı.

⁴ Bak. A. Berge, a.g.e., s. 13.

⁵ Nida Tektaş tarafından dilimize çevrilen eser Prof. Dr. Kazım Ansan'ın uzunca bir önsözünü ihtiva eder, Milliyet yayınlarında çıkmıştır, İstanbul 1972.

şemalar vermekle başlayıp, Evlilik Öncesi Cinsel İlişkiler başlığı altındaki bilgilerle son vermek suretiyle aynı dar görüşü iltizam etmiş durumdadır.

Bu görüş İsveç'te resmen benimsenmiş gözükmektedir ki, bu hâl cinsi terbiye telakkisinin, diğer memleketlerde de, belirtilen dar mâna istikametine umumileşeceğini ifade etmektedir. Bu sebeple İsveç'teki gelişmeyi biraz belirtmede fayda var.

302 Kadınların eşitliği meselesine paralel olarak, cinsî terbiye meselesine de diğer memleketlerin birçoğundan⁶ daha önce resmen eğilmiş olan İsveç'te, ilk defa 1942 yılında hükümetin bunu tavsiye ettiğini, 1956 yılında da tedrisât programının mecburî müfredatına koyduğunu görmekteyiz.⁷

Cinsiyet ve müşterek hayâtın terbiyeye ve halkın aydınlatılmasına getirdiği problemleri araştırmak üzere teşkil edilen resmî bir komisyonun hazırladığı raporun tahlilinden, mevzûmuz için önemli bâzı hususları tesbît etmek mümkündür.

Bidayette, cinsiyetin “nev'in beka vâsıtası” olduğu hususu üzerinde durulmuşken, *yeni gelişmeler* sonucu bu telakki terkedilerek, artık derslerde, bugünün cemiyetine hâkim olan fiilî duruma muvafık şeylerden bahsedilmeye başlanmıştır. Böylece cinsiyetin esâs sâiki, bir başkasıyla kaynaşma, zevk ve cismânî haz elde etmek olmakta, derslerde öğretilcek şeyler ve yapılacak telkinler, bu yeni telakkiye göre değiştirilmektedir.

Bu cümleden olarak, cinsî terbiye derslerinde, gençlerin erken evlenmeye teşvikî söz konusu olmamakta, son derece yaygın hâle gelmiş, ve -yapılan bir ankete göre- % 95 ebeveyn ve % 98 gençler tarafından normal karşılanmaya başlamış bulunan, evlilik öncesi gayr-ı meşru münâsebetler müsamaha ile karşılanmaktadır. Başka bir deyişle, okulda belli bir ideal değil, “cinsî hayâtın -cemiyetçe kabul ve tecvîz edilmiş olsun veya takbîh ve reddedilmiş olsun- çeşitli değerleri üzerine umûmî bilgiler verilmesi muvafık bulunmaktadır.”

⁶ Amerika Birleşik Devletleri'nin bâzı eyâletlerinde 1940'dan beri mecburi ders olarak okutulmuş, İngiltere'de 1943'te yayınlanan bir tamimle okulların umûmî tedrisâtı içerisinde yer verilmesinin gerekli olduğu bildirilmiştir (A. Berge, a.g.e. s. 11-12).

⁷ Bak. A. Debove, *Pour une Education Sexuelle Plus Objective, Le Monde de l'Education*, 9. sayı, s. 37, Eylül 1975, Paris.

Cinsî hayâtın muhtelif tezahürleri (cima, istimna, cinsî faaliyetteki düzensizlik ve bozukluklar, hamilelikten korunma yolları, düşük yapma, tenasül uzuvlarının hastalıkları vs.) açık bir şekilde ele alınması utangaçlık ve cinsî meseleleri saran esrarla mücâdele edilmesi, meselâ cima ve doğum hâdiselerinin vukua geliş şekilleri üzerinde özlü bilgiler *okul öncesi devreden itibaren* verilmesi bu bilgileri verirken kullanılacak vâsıtalar me-yânında “sanat ve psikolojik değeri olan”, hattâ çiftleşme sahnelerini bile ihtiva eden filmlerin yer alabileceği vs. mezkûr komisyonca tavsiye edilmiştir.

Cinsî terbiyenin gayelerinden biri, yetişkinleri ailevî hayâta hazırlamak olmakla beraber, cinsî terbiye ile ilgili tatbikatta ağırlığın, “cinsî hayâtın teheyycü (şehvânî) yönüne (aspects emotionels) *verilmesi*”, yine bu komisyonun görüşleri arasında yer almaktadır. 303

Hülâsa bu meselenin İsveç’te ulaştığı son noktayı, cinsî terbiyenin gayelerini belirleyen şu muğlak cümlede özetlemek mümkündür: “Cinsî tedrisin gayeleri: Talebelerin vücûd organları hakkında bilgi (anatomi bilgisi) elde etmelerinde onlara yardımcı olmak ki bu bilgiler bir başkasıyla teşkil edilen birliğe, hürmet ve mes’ûliyetle vasıflanan bir münâsebette müstenid bir neşe ve saadet kaynağını, onların cinsî tecrübeye bulmalarına yardımcı olmaktır.”

Görüldüğü üzere, İsveç’te, gençlere evlilik öncesi gayr-i meşru cinsî münâsebetlerini daha müsamahakâr karşılayan bir espri hâkim olmuş durumdadır. Okulda bu, teşvik edilmese bile yasak da edilmemekte herhangi bir “iyi-kötü, ahlâkî-gayr-i ahlâkî yargısına yer vermeden mesele vazedilmeli”, “erken münâsebetlerin zararlarından bahsedilmeli” denmektedir ve her çeşit cinsî bilginin ilk okul öncesi devreden itibaren verilmesi uygun bulunmaktadır.”

Diğer taraftan çocuklara cinsî bilgilerin erken yaşlarda verilmesini, bu hususta aşırı serbesti tanınmasını asla tecvîz etmeyip zararlı olduğunu söyleyenler de mevcuttur. Meselâ Prof. Dr. Kâzım Arısan az önce zikri geçen Cinsel Eğitim Kılavuzu’na yazmış olduğu önsözde: “Cinsel eğiti-

min başlaması konusunda kesin bir yaş söylemeye imkân yoktur” demekle beraber: “Cinselliği henüz kavrayabilecek ve sindirebilecek bir olgunluk düzeyine erişmeyen çocuklara sunulan bilgiler şok etkisi yapabilirler”⁸ demektedir. Yine mezkûr yazıda: “Cinsel serbestlik, insanların sonraki hayatlarında daha mutlu olmalarına yardım etmemiştir. Tersine sinir kliniklerine başvuranlar arasında çoğunluğun serbest bir cinsel hayat sürmekte olduğu ve bunların, hayâtın anlam ve amacını kaybettiklerinden yakındıkları görülmüştür”⁹ der.

304 Anlaşıldığı üzere bugün cinsî terbiye meselesi henüz tamâmiyle mihrakına oturmuş değildir. Eski ananevî telakkî bırakılıp yeni esâslara istinâd ettirilmek istenmektedir. Bu hususta yapılan ve ileri sürülen tekliflerin çoğunun şuur altı planında, tam bir objektiflikten çok, ananevî sisteme aksuamel yattığı için itidalden ziyâde, ifrata yer verilmekte, bir kısım mütenâkız fikirler bile “ilim”, “tecrübe”, “klinik müşahedesi”, “anket sonucu” vs. isimleri altında ileri sürülmektedir. Teklif edilen bu tarz ve fikirlerle bir kısım problemlere çözüm getirileceğine samimiyetle inanılmakta ise de şimdilik bunlar henüz denenip, müsbet veya menfi neticesi tam olarak alınmamış faraziyyat ve tahminler olmaktan öte geçememektedirler. Bu sebeple terbiye hususunda eskiden beri takip edilmiş bir prensibi “eski olduğu için” atıp, bunun yerine bir başkasını “yeni olduğu için” alırken tennili hareket edilmesi daha uygun olur kanaatindeyiz. Bu sözümüzle her şeye rağmen eskiyi muhafaza, ne olursa olsun yeni olanı reddetmeyi teklîf etmiş olmuyoruz.

Aynı meselede beyân edilmiş olan birbirine zıd şu iki görüş kanaatimizi te'yîd eder mâhiyyettedir: Russel diyor ki: “Bir çocuk, daha başlangıçta annesini ve babasını, erkek ve kız kardeşlerini elbisesiz olarak her ne zaman bu tabîî şekilde vâki oluyorsa görebilmelidir.”¹⁰ A. Berge de bunun aksi kanaattedir: “Doğrusu istenirse, aile sırları içinde ana-babanın kızlarına ve oğullarına çırılçıplak görünmeleri, yetişkin bir yaş için hiç de tabîî olmayan bir *teşhir hastalığına* delîldir. Böylece hiç olmazsa başka-

⁸ Bak. N. Sentilhes, a.g.e. s. 27.

⁹ Bak. N. Sentilhes, a.g.e. s. 21.

¹⁰ B. Russel, a.g.e. s. 183.

larını bu durumda tedirgin olmadan görmeye alışkın olmayan çocuklar üzerinde bozucu bir rol oynamaları tehlikesi vardır. Çocuk ana veya babasının vücûdunun bâzı bölümlerini görmek istediği zaman şaşmamalıdır. Bu isteği reddetmek kadar, çocuğun bu isteği de normaldir.”¹¹ Yeni görüşlerdeki keşmekeşi sergileyen bu iki misalde, birinin gerekli dediği hususa diğerinin gereksiz bile demeyip “zararlı” dediğini ve ayrıca “hastalık”la tavsif ettiğini görmekteyiz.

Anarşiye dikkat çekilmiştir: Bu söylenenlerden de anlaşılacağı üzere batı medeniyeti, cinsî terbiye mevzuunda tam bir anarşiye doğru gitmektedir. Aslında bu anarşi sâdece cinsi terbiye sahasıyla ilgili değildir. Çocuk fitratı, bu fitrata uygun terbiye metodları hususlarında her gün birbirini tutmayan yeni nazariyeler ileri sürülmekte. F. R. Donovan’ın da belirttiği gibi, “nazariye” ile “kesinlik ifâde eden ilim” arasındaki farkı tefrik etmek şöyle dursun, ilim adamlarının kullandığı husûsî tâbirâtı bile anlamaktan uzak olan¹² ebeveynler, terbiye ile ilgili nazariyelerin çokluğu karşısında kesin ve müstakar bir fikir ve kanaat sahibi olmaktan uzaklaşıyorlar.¹³ Bu mesele üzerinde ısrarla duran Donovan, Yale’li Dr. Milton Senn’in yarı istihzâlî olan şu ifâdesini nakleder: “Meselâ, terbiye ile ilgili yeni bir temayül veya yeni bir moda sokulmak istense, takip edilecek yol şudur: Önce bir konu seçin. Diyelim ki bu konu, delikanlının davranışları olsun ki bu, birçok ebeveynin ve terbiyecinin dikkatini çekecek bir mevzudur. İkinci safhada, çocuk sahasındaki çalışmalarıyla tanınmış, meşhur bir kimseyi de bu konu ile ilgilendirin. Öyle ki bu zâtın delikanlılık devresi hakkındaki kanaatini söyletin. O, bu kanaatini, çok mahdûd sayıdaki müşahedelerine ve bâzı klinik intibâlarına dayanarak söylemiş de olsa ehemmiyeti yok. Bu fikirler yazılı olarak müteşebbis bir yazara takdîm edilecek olursa derhal bir naşir bulur. Derken mahir ve yaygın bir propaganda ve reklamın desteğinde piyasaya çıkan kitap, herkes tarafından kapışılmakla kalmaz, radyo ve televizyonla da desteklenerek çok daha umûmî bir yayılma imkânına kavuşur. Derhal delikanlılık muammasının çözülmüş olduğuna inanılır. Fakat

305

¹¹ A. Berge, a.g.e. s. 39.

¹² F. R. Donovan, *Education Stricte, Ou Eduoation Liberale*, p. 11

¹³ F. R. Donovan, a.g.e. p. 12-13.

bu inanç, “ebeveyn”lerin hayatla ilgili meselenin bu kadar basitçe çözülemeyeceğini fark ederek, düştükleri kuruntudan ayılmaları ile sona erer ki bu sırada da zâten bir başka kâhin türemiştir ve ileri sürdüğü kehânetlerle tekrar bunları, yaşamakta oldukları çölden kendine çekmeye çalışmaktadır”¹⁴

Psikoloji sahasında yapılan testlerin etrafını sarmış görünen bu muam- ma ve anlaşmazlıktan pek çok ebeveynin düştüğü şaşkınlığı nazar-i itibâra alan American Psychological Assciation müessesesinin, testlerden elde edilen neticeleri gelişigüzel herkese açıklamayıp, sâdece “bunları, anlayabileceğinden emîn olunan kimselere” açıkladıkları belirtilir ve titizlikle riâyet edilen bu karara “bir testin netîcelerini açıklamanın bir çok durumda, ilgiliye fayda değil zarar getireceği” inancının sebep olduğu kaydedilir.¹⁵

İnsanlığın bugün içine düştüğü birçok ruhî ve içtimaî buhranlarda bu terbiyevî anarşinin hissesini, hem de büyük hissesini inkâr etmek mümkün değildir.

b) Sünnette Cinsi Terbiye

306 Günümüzdeki cinsî terbiye anlayışı ve bunun gelişme istikâmeti hususunda yaptığımız bu kısa izahtan sonra meselenin sünnetteki yerine geçebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi, biz, “cinsî terbiye” kavramını geniş mânâda anlamamız hasebiyle, bu ana başlık altında farklı, fakat birbirini tamamlayan muhtelif mevzulara temas edeceğiz:

- 1- Cinsî Terbiye yaşı,
- 2- Cinsî Bilgi vermek,
- 3- Cinsî Hayat.

1) Cinsî Terbiye Yaşı

Cinsî terbiyenin başlayacağı yaş hususunda kesin bir rakam vermek şüphesiz zordur. Daha doğumla bâzı tedbirlerin nazar-ı itibâra alınacağı söylenebilirse de teksîfi bir şekilde ele alınması, onlardaki cinsî duygunun başlamasına bağlıdır. Terbiyeciler cinsî tecessüsün iki buçuk-üç yaşlarından itibâren başladığını ve bu devreden sonradır ki çocuğun kendi cinsini mu-

¹⁴ A.e. p. 13-14.

¹⁵ A.e. p. 46

kabil cinsten tefrik ettiğini söylerler.¹⁶ Ancak bu hâl (cinsîecessüs), cinsî terbiye çerçevesinde mütâlâa edilen cinsler arası münâsebet, cinsî bilginin verilmesi gibi bütün meselelerin teksîffî olarak ele alınması için yeterli bir sebep değildir. Zira cinsîecessüsün uyanması cinsî duygunun da belli bir seviyede uyanıp geliştiğini ifâde etmez.¹⁷ Cinsîecessüsle cinsî duygu ayrı ayrı şeylerdir.

Cinsîecessüs, cinsî duygudan aryrı olarak, daha erken yaşlarda, aklî 307

¹⁶ Russel, a.g.e. s. 193; A. Berge, a.g.e. s. 126-27.

¹⁷ Burada yeri gelmişken belirtelim ki, çocuğun doğumdan itibaren hareketlerini tanzim eden insiyakın cinsî arzu (libido) olduğunu söyleyen S. Freud, birçoklarıncı tenkid ve reddedilmiştir. Meselâ Russel: “Çocuğun başlıca insiyâkî arzusu cinsiyet değil, yetişkin olmak, yahut, belki daha doğrusu kudret arzusudur.” der (a). Viyanalı Alfred Adler de buna yakın bir ifade ile Freud’e karşı çıkar. Ona göre çocuğa hâkim olan, en güçlü kuvvet, cinsiyet değil, çoğu zaman aşağılık kompleksinin bir neticesi olan, iktidar isteğidir” (b). Jung ise Freud’ün cinsî içgüdüden başka bir şey kastetmiş olduğu libido’ya “ruhî enerji” der ve bunu “ruhî (psişik) deveranın kesafet kazanması” olarak tarif eder, ayrıca: “Bu deveran, ruhî enerjinin psikolojik değerini ortaya kor.” der (c). “Libido, her şeyin kendisinden zuhur etmiş olduğu kaynak değildir” (d) diyen Heije Faber, dört noktadan Freud’ün libido görüşünü reddeder: 1- Biyolojik açıdan müdâfaa edilemez, çünkü her bir iç güdünün cinsiyet iç güdüsünden bir hissesi olduğu düşüncesi yanlıştır, mesnedsizdir (...), 2- Cinsî uyanışlara müsâid sahalara hakkındaki düşünce peşinen verilmiş bir hükümdür, 3- Cinsiyet organının hayatta sâdece cinsî faktörü vardır, diğerlerini ihata edemez, diğer içgüdülerle ilişkisini aramamalıdır, 4- Cinsiyetten daha ağır basan aşağılık kompleksi vardır (e). Çocuğun cinsler arasındaki farklılığın hemen hemen farkına bile varamayıp, tenasül (üreme) hadisesiyle pek az ilgilendiğini (f), cinsîecessüsün de 3-4 yaşlarında ancak başladığını (g) söyleyen B. Malinowski, cinsiyeti ve bunun diğer içgüdülerle olan ilgisini izâh etmeyi gaye edinmiş bulunan libido nazariyesini “son derece nakıs, tezadlarla dolu ve bir kısım boşluklardan uzak olmayan bir teori” olarak tavsîf eder (ğ). Cinsiyetin insan üzerindeki rolünü izah eden nörologların (asabiye mütahassıslarının) düşükieri mübalagayı “gülünç ve gayr-ı ilmi” olarak tavsîf eden Bousquet de: “Cinsiyetin tek başına, bütün insan hayatına hâkim olacağını zannetmiyorum” der (h).

(a) Russel, a.g.e. s. 106.

(b) R. Levinsohn, *Cinsî Âdetler Târîhi*, s. 324-325, Cvr. Ender Gürol, Varlık Yayınları, İstanbul 1966.

(c) Bak. H. Schaer, *Religion und seele in der Psychologie* C. G. Yungs, Röscher Verlag, Zürich 1964, s. 36; Keza bak. R. Levinsohn, a.g.e. s. 325.

(d) H. Faber, *Religions Psychologie*, Gutersloher Verlagas Haus, s. 22, Gütersloh 1973.

(e) A.e. s. 22, 53, 71.

(f) B. Malinowski, *La Sexualite et Sa Repression Dans Les Societes Primitives*, p. 38, Payot, Paris 1971.

(g) A.e. p. 38.

(h) A.e. p. 13.

(i) G. H. Bousquet, *L’Ethique Sexuelle de l’İslâm*, G. -P. Maisonneuve, et Larose, Paris, 1966, p. XIV.

kuvvetin gelişmesiyle ortaya çıkmaktadır. Çocuk belli bir yaşa geldiği zaman, kendini eşyadan ayırmaya başladığı gibi, hariçî eşyaları da birbirinden ayırmaya, aralarındaki farkları temyiz etmeye, her birinin hususiyetleri üzerinde tecessüs etmeye başlamaktadır. İşte bu ruhî ve akli gelişme vetiresinin tabîî sonuçlarından biri olarak kendindeki zahire akseden cinsî farklılıkların şuuruna ermekte, tecessüse başlamaktadır.¹⁸

Cinsî duygu ise, daha ziyâde fizyolojik gelişmeye tâbi olarak, daha ileriki yaşlarda ortaya çıkmakta ve gittikçe gelişerek bülûğ çağında kemâle ermektedir.

Burada hemen belirtelim ki cinsî terbiye kesin olarak cinsî duyguya bağlı değildir. Cinsî terbiye bâzı hususlarda doğumla başlayabilir. Cinsî tecessüs ve cinsî duyguların başladığı yaşlarda, cinsiyetle ilgili terbiyevî faaliyetler kesafet kazanarak değişik safhalara geçer.

308 Sünnet'in tutumu, bu söylediklerimizden farklı değildir. Nitekim, doğumun ilk gününde çocuğa yapılacak muamelelerle ilgili bahiste¹⁹ zikri geçmiş olan, bebeğin sarıldığı kundağın, rengi sebebiyle, Hz. Peygamber tarafından değiştirilmesi hâdisesi, bu istikâmette yoruma tâbi tutulacak olursa -müteakiben Kızların Terbiyesi bahsinde görüleceği üzere- cinsî terbiyede mühim bir yer tutan kıyafetle ilgili tefrik (ve terbiye) doğumla başlatılmış olur.

Cinsî duygunun uyandığı safha ise, cinsî terbiyede, çocuğa, cinsine has davranışları sistemli olarak kazandırma, karşı cinsle münâsebetlerini tanzîm, cinsî duygunun çocukta hâsil etmesi muhtemel menfî davranışları, zararlı tezahürleri önleyici tedbirleri alma safhasıdır. Nitekim *Hidâne* bahsinde de görüldüğü üzere, bu safhadan itibaren çocuğun terbiyesini üzerine alacak kimsenin (mürebbi veya velî) cinsine bile ehemmiyet verilmektedir.²⁰ Çocuk kızsaa annesi, erkekse babası onun terbiyesinde birinci derecede rol oynamalıdır. Aksi takdirde kendi cinsine has bilgi ve davranışları kazanamayarak marazî bir terbiye almış olacaktır.

Meselenin münâkaşasını o bahse bırakarak, bu mühim safhanın Sünnete göre ne zaman başlaması gerektiğini belirtelim.

¹⁸ Bak. V. B. Pars, a.g.e. s. 47 ve devamı.

¹⁹ Bak. s. 79-80.

²⁰ Bak. s. 269-70.

Sünnette, çocukların yataklarının ayrılmasıyla ilgili emrin, bu safhanın başlangıcına delâlet ettiğini anlıyoruz ki, bu, 7-10 yaşlarıdır. Yâni bâzı rivayetlerde 7 yaşında,²¹ bâzı rivayetlerde de 10 yaşında çocukların yataklarının ayrılması emredilmektedir. Bu safhanın ehemmiyetine binâen mez-kûr hadisler ve bunlar hakkında bir kısım âlimlerin yapmış olduğu îzâhlar üzerinde bir nebze duracağız:

Ebû Râfi'den gelen bir rivayette Peygamberimizin (sallallahu aleyhi ve sellem) vefatından sonra, kılıcının kabzasında bulunan bir sahîfede besmeleden sonra: “*Yedi yaşındaki oğlan ve kız çocuklarının, oğlan ve kız kardeşlerin yataklarını ayırın.*” ibaresi okunmuştur.²² Müslim'in şartı üzerine Müstedrek'te tahrîc edilen bir başka rivayette,²³ keza: Dârakutnî'nin bir tahrîcinde de²⁴ yatak ayırma yaşı olarak yedi zikredilir.

Diğer bir kısım rivayetlerde ise, bu tedbîre, namazı terki halinde dövülme yaşı olan onuncu yaşta tevessül edilmesi emredilmektedir.²⁵ 309

مرءاوالادكم بالصلاة وهم ابناء سبع سنين واضربوهم عليها وهم ابناء
عشر سنين وفرقوا بينهم فى المضجع

'Aliyyü'l-Kârî, çocuğa yaş durumuna göre verilmesi gereken terbiyeyi tâdâd ederken: “*Yedi yaşında yataktan uzaklaştırılır.*” hükmünü kor ve şerhini yaparak: “*Yâni annesinin, kız kardeşinin ve diğerlerinin yatağından. Zîrâ bu yaş, onun, kadın ve diğerlerini temyiz yaşıdır.*” îzâhını getirir.²⁶

Görüldüğü üzere, Kârî, burada yedi yaş esas almakta ve illet olarak da temyîz meselesini vaz etmektedir. Keza, meseleyi temyiz nokta-i nazarından illetlendiren Muhammed İbnu 'Allan da ilgili hadîsi zikrettikten sonra: “*Mümeçy'iz olan kimse yataкта başkasıyla mübaşeretle bulunmamalıdır*”

²¹ A. Berge, bu yaşı hususiyetleri meyanında: “Kız ve oğlanların cinsel belirtileri ve rolü için ilgi”yi kaydeder ve ayrıca: “Kız ve oğlanların birlikte oynadıkları son yaştır bu.” diyerek, kızla erkeklerin bu yaşta birbirlerinden tabii olarak ayrıldıklarına işaret eder (a.g.e. s. 131).

²² Cem'ü'l-Fevâid 1/139-140 (958. H.). (Heysemî hadîsi tazîf eder, Mecmau'z-Zevâid 1/234).

²³ Müstedrek 1/201 (M).

²⁴ Dârekutnî 1/230 (1. H.).

²⁵ Ebû Dâvûd, Salâr 26 (1/133, 495. H.); Müsned 2/180, 187; Feyzu'l-Kâdir 5/521; Mecmau'z-Zevâid 1/294; Dârekutnî 1/230 (2. H.).

²⁶ Aliyyü'l-Kârî, 'Aynu'l-İlm ve Şerhi 1/419.

der.²⁷ Ancak müellifin buradaki bir dikkatsizliğine parmak basmak isteriz. Zira şerhini yaptığı hadîs, ayırmanın on yaşında olmasını emreden Ebû Dâvûd hadisidir ve temyîz yaşı ise on yaş değil, -ilgili bahiste incelendiği üzere-²⁸ ortalama yedi yaştır.

Bu farklı rivayetlerin te'lîfinde Nevevî'nin bir ibaresi bize yardımcı olabilir. Der ki: "*Kız ve erkek çocuklar on yaşına basınca onların yataklarını anne, baba, kız ve oğlan kardeşlerinininkinden ayırmak vâcibtir.*"²⁹ Şu hâlde yedi yaşından itibaren ayırmak gerekli ise de on yaşından itibaren bir vücûb ifâde etmektedir. Kâbisî'nin bir kaydında mezkûr ayırmadan muradın tebeyyünü için İmâm Mâlik'e "erkeklerle kızların mı?" diye sorulunca "evet" demiş olmasına rağmen³⁰ Nevevî, erkeğin erkekle, kadının kadınla aynı yatakta yatmalarının asla caiz olmayacağına hükmeder, *her birisi yatağın birer kenarında olsa bile.*³¹ Şîî kaynaklarda daha şiddetli bir üslûbla Hz. 310 'Alî'nin: "Bir kadının, yedi yaşına basmış olan kızıyla (bile) mubâşeret, zinanadan bir şubedir" dediğine dâir rivayetlere de rastlanmaktadır."³²

Çocukların cinsî terbiyeleri için gerek anne-babadan ve gerekse kız ve erkek kardeş ve akranlarından yatak (ve hattâ odalarıyla) ayrılması meselesine³³ ehemmiyet veren günümüz terbiyecileri, bu ayırmayı bâzan "bir yaşından itibaren" başlatmayı³⁴ teklif ederek ifrata düşmekle sünnetin prensibinden ayrılmaktadır. Bu görüş bâzı müşahede ve araştırmalar sonucu ileri sürülmüşse üzerinde teemmüle değer, böyle değil de bir kısım terbiyeciler tarafından tenkîd ve redde uğramış olan ve cinsiyet duygusunu çocukta doğumla başlatan Freud'cü telakkinin bir sonucu olarak ortaya atılmışsa kanaatimizce fazla bir değeri yoktur.

²⁷ Muhammed İbnu 'Allan, a.g.e. 2, 133.

²⁸ Bkz. s. 101-102.

²⁹ *Fetevâ'n-Nevevî* 215/0.

³⁰ Kâbisî (tercüme) s. 44.

³¹ *Fetevâ'n-Nevevî* 215/a.

³² Bak. Ebû Ca'ferî's-Sâdık, Muhammed İbnu 'Alî İbni'l-Hüseyn el-Kummi (v. 381), *Men lâ Yâhduruhu'l-Fakîhu*, 3/276, Tahran 1390.

³³ Homoseksüelliğin önlenmesi için teklif edilen tedbirlerden biri de çocuklar yatılı okulda kalmaya mecbûrsa bunların yataklarının mümkün merteye birbirlerinden uzak tutulmasıdır (Doğan Çağlar, a.g.e. s. 159).

³⁴ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 159.

Cinsiyetle ilgili bilgilerin verilmesi gereken yaşa gelince, bu hususta da kesin bir rakam vermek imkânsızdır. Ancak bunlar çocuk tarafından sorulmaya başlandığı anlara bırakılabilir. Sorulara baştan savıcı cevaplar verilmemelidir. İbâdete müteallik cinsî bilgiler -zira bir kısım cinsî hâller dînî hayâtı yakînen ilgilendirmektedir- namaz ve oruçla ilgili ahkâm öğretilirken, keza karı-koca hayâtına âit bilgiler, bülûğa yaklaşma (mürâhik) sıralarında verilmesi daha uygun olur.

Hz. Peygamber'in sünneti bu söylediklerimizi te'yîd eder. Kadınları ilgilendiren bilgileri, onlar sordukça doğru olarak sunmuştur. Keza evlenme çağına gelenlere evli olup olmadıklarını sorduğu kimselere evlilikle, kadınlarda aranacak evsafa ve hattâ hanımlarıyla aralarında caiz olan bir kısım münâsebetlerle ilgili malûmat veriyor. Karı-koca münâsebetleriyle ilgili bir kısım bilgiler doğrudan doğruya veriliyor. Bâzan, dolaylı olarak, başka bilgiler, anlatılan herhangi bir hikâye zımında cinsî bilgiler veriliyor.³⁵

Her çeşit bilginin mü'minlere sunulma mahalli olan camiler, sohbet halkaları, bayram içtimaları, cuma hutbeleri, düğünler vs. büyük, küçük, kadın, erkek herkese açık olması hasebiyle, cinsî hayatla ilgili bilgiler burardan zaman zaman sunuldukça, çocuklar bunları yavaş yavaş, sindire sindire alacaklar, anlayışları nisbetinde kavrayacaklardır, tıpkı Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) zamanında olduğu gibi.

311

Çocuğun gelişme seyrine tâbi olarak, tedricen tâlimi gereken cinsî bilgileri vermede acele davranıp "daha okul öncesi devrede" bunları vermeye kalkmanın, hele film vs. vâsıtalarla husûsî cinsiyet sahne ve seansları tertiplenmenin marazî birecessüs uyandırmaktan öte, hiçbir fayda sağlamayacağı kanaatindeyiz; Sünnetin talimatından bunu anlamaktayız.

2) Cinsî Bilgi

Bir kısım naslar nazar-ı dikkate alınınca insan yaşayışında ehemmiyetli bir yer tutan cinsî hayatla alakalı bilgilerin sistemli bir şekilde alınması gereği anlaşılmaktadır. Bu hususa delil olarak Bakara sûresinde geçen "Ka-

³⁵ S. İsaacs, Cinsî bilginin müfredatından addedilen doğumla ilgili bilgileri çocuğun sorularına, karşılık vermek" suretiyle öğretmenin daha iyi sonuçlar vereceğini söyler. *Çocuk Bu Meçhul*, s. 254, Anten Yayınevi, İstanbul 1961.

dınlarınız tarlalarınızdır, tarlalarınıza nasıl isterseniz öyle varın.” âyeti ile, Resûlullahtan daha önce zikretmiş bulunduğumuz, bu mevzuyla alâkâli muhtelif rivayetleri gösterebiliriz.³⁶

Ancak cinsiyetle ilgili bir kısım bilgiler eskiden beri utandırıcı (hacâlet-âver) kabul edilmiş, sormaktan, anlatmaktan kaçınılmıştır. Bu durum pek tabii olarak H.z. Peygamber zamanında, Arap cemiyetinde de mevcuttur. Her şeyi, bu arada cinsiyet gibi ferdin hayâtında mühim bir yer işgal eden meseleleri de öğretmek durumunda olan H.z. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem), bu konudaki tutumunu bilmemiz, konumuz yönünden ehemmiyetli olsa gerek. Bu bahse, bâzı tekrarlara girme pahasına, mezkûr sünneti belirtmek için yer vermiş bulunuyoruz.

Kısaca söylemek gerekirse, H.z. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), ferdin dînî ve dünyevî hayâtında lüzumlu olan, fakat sorulmasından kaçınılan meselelerde Müslümanları suâl sormaya teşvîk etmiş, cesaret kırıcı her çeşit davranıştan kaçınmış, yersiz utangaçlıkla adetâ mücâdele etmiştir. Bunu muhtelif misâllerde vazih olarak görebiliriz:

312 H.z. Enes’in rivayetine göre: “Ümmü Süleym, (bir gün) H.z. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelerek: “Yâ Resûlallâh, kadın rüyasında erkeğin rüyada gördüğünü görünce gusül icâb eder mi?” diye sorar.” Orada hazır olan H.z. Âişe: “Ey Ümmü Süleym, kadınları rezil ettin, Allah canını almasın” der. Bunun üzerine H.z. Peygamber, H.z. Âişe’ye: “Hayır, kadınları rezil eden sensin, Allah senin canını almasın, evet ey Ümmü Süleym, gusletmesi gerekir, eğer bunu görürse” der.³⁷ Hadîsin Bezzâr’da gelen bir vechinde: “(Ey Aişe) bırak onu, zira Ensâr kadınları fıkıhtan suâl ediyorlar”³⁸ demiştir. Bizzat Ümmü Süleym’den gelen bir rivayette “bu meseleden utandım” tâbirine rastlarız.³⁹

Bâzan kadınları ilgilendiren meselelerde H.z. Peygamberin de belli bir ölçüde haya ettiğine şâhid olmaktayız. Bu çeşit durumlarda suâl soranlara gerekli açıklamayı zevceleri yapmaktadır. Hayız kanının nasıl temizleneceğini soran kadın misâlinde olduğu gibi. H.z. Peygamber’in “kinayeli

³⁶ Bkz. Bakara, 2/223.

³⁷ Müslim, *Hayz* 29 (1/250, 310. H.).

³⁸ *Mecmau’z-Zevâid* 1/268.

³⁹ Müslim, *Hayz* 29/311. H.

îzâhını"⁴⁰ kadıncağız anlayamayınca Hz. Âişe bir köşeye çekerek anlayacağı şekilde açık olarak îzâh eder. Rivayette Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) utandığı bildirilir.⁴¹

Ancak, Hz. Peygamber, kadınların bu çeşit suâllerini katiyyen cevapsız bırakmamış, soranların cesaretini kırıcı azarlama, surat asma, çekingen davranma gibi davranışlara da yer vermemiştir. Bu çeşit meselelerin îzâhına girerken Kur'ân-ı Kerim'de geçen

والله لا يستحيى من الحق "Allah gerçeği açıklamaktan vazgeçmez." (Ahzâb 33, 53)⁴² âyetini tilâvet ederdi. Huzeymetu'bu Sâbit'in rivayetinde "kadınlara dübüründen temas etmeyin." emrini vermezden önce mezkûr âyeti üç defa tekrar etmiştir.⁴³ Buna alışan Ashâb da aynı âyeti okuyarak bu çeşit suâllerini sorarlardı. Nitekim yukarıda verdiğimiz misâlde Ümmü Süleym'in bu cümle ile suâline başladığı da bâzı vücûhda tasrîh edilmektedir.⁴⁴

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu tutumu -ister erkek ister kadın- Ashâbı, her çeşit problemlerini arzutmeye teşvîk etmiş olmalı. Dînin istihyâyı celbeden hususlardaki inceliklerini bile sormakta, bilhas- 313 sa Medîneli kadınların daha cesur davrandıkları anlaşılmaktadır. Hz. Âişe bu durumu: "Ensâr kadınları ne iyi kadınlardır, onların dini öğrenmelerine haya mâni olmamıştır." diyerek takdîr eder.⁴⁵ Hem kadınların husûsî mevzularda suâl sormadaki rahatlık ve cesaretlerini, hem de bu suâller karşısında Hz. Peygamber'in tutumunu göstermek bakımından Hz. Âişe'nin Rifâ'atu'l-Kurazî'nin hanımıyla ilgili rivayeti enteresandır. Rifâ'a'dan boşanan hanım, Abdurrahman İbnu'z-Zübeyr ile evlenir. Fakat ikinci kocasının cinsî yetersizliğini açık bir şekilde tasvir ederek eski kocasına dönmek hususunda Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem) izin ister.⁴⁶

⁴⁰ Buhârî, *Hayz* 14 (1/186).

⁴¹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/432.

⁴² Nevevi bu âyete ulemânın "Allâh hakkı beyândan çekinmez", "Hakkı (öğrenmede, sormada) Allah size haya etmenizi emretmez" mânâlarını verdiğini kaydeder (*Şerhu Müslim* 3/224).

⁴³ İbn Mâce, *Nikâh* 29 (1/619, 1924. H.).

⁴⁴ Müslim, *Hayz* (313. H.).

⁴⁵ Buhârî, *Hilm* 50 (1/44).

⁴⁶ Buhârî, *Talâk* 7 (7, 56).

Bu sırada huzurda Hz. Ebû Bekir vardır. Kapıda da Hâlid İbn Sa'îd İbni'l-Âs oturmaktadır. Hâlid, kadını bu müstehcen konuşmadan men etmesi için, içeride bulunan Hz. Ebû Bekir'e seslenir ve: "Hz. Peygamber'in huzurunda bu çeşit konuşmaktan kadını niye men etmiyorsun?" der. Râvî bu durum karşısında Hz. Peygamber'in tebessümünü ziyâdeleştirmekten başka bir aksülamelde bulunmadığını ve: "Herhalde sen Rifâ'a'ya geri dönmek istiyorsun. Hayır, sen onun balcığından⁴⁷ o da senin balcığından tatmadıkça gidemezsin" diyerek meselenin fikhî hükmünü beyân ettiğini belirtir.⁴⁸ İbn Hacer: "Bu rivayette benzeri konuşmaların cevazına dâir hüccet vardır" der.⁴⁹ Aynı hadîsin Kitâbu'l-Libâs'da 'İkrime'den tahrîç edilen vechinde Rifâ'a ile hanımının, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) huzurunda münâkaşa ettikleri de kaydedilir."⁵⁰

Burada kayda değer bir misâl, bizzat Müslim'de tahrîc edilmiş olan Ömer İbn Ebî Seleme'nin rivayetidir. Der ki: "Hz. Peygamber'e oruçlu olan kimse hanımını öpebilir mi?" diye sordum. Hz. Peygamber zevcesi Ümmü Seleme'yi işaret ederek: "Buna sor" dedi. Ümmü Seleme Hz. Peygamber'in yaptığını haber verince: "Yâ Resûlallâh, (senin yapmada bir 314 beis yok, zira) Allah senin geçmiş ve gelecek günâhlarını affetti⁵¹ dedim. Hz. Peygamber: "Hayır, Allah'a kasem ederim ki (memnu olanı yapmada) Allah'tan en çok korkanınızım" cevâbını verdi."⁵²

Cinsî hayâtla ilgili meselelerin Hz. Peygamber'e fazla tereddüt edilmeden intikâl ettirildiğini te'yîd eden bir diğer rivayet Hz. Ömer'le ilgili. Hz. Ömer, bir gün gelerek: "Yâ Resûlallâh helak oldum" der. "Seni helak eden şey de ne?" diye sorunca, kinayeli bir şekilde: "Geceleyin, bineğimi ters çevirdim."⁵³ der. Hz. Peygamber'in anladığı ve şarihlerin de açıkladığı

⁴⁷ Burada "balcık" diye tercüme ettiğimiz kelimenin aslı bal mânâsına gelen "asel kelimesinin ism-i tasgiri olan 'useyle'dir. Hz. Âişe'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber: "Useyle'den murâd cimâdır" buyurmuştur (*Müsned* 6/62).

⁴⁸ Buhârî, *Edeb* 68 (8/27-28). Bu hadîsin geniş bir şerhini İbn Hacer'de buluruz (*Fethu'l-Bârî* 11/388-394).

⁴⁹ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 11/390.

⁵⁰ Buhârî, *Libâs* 23 (7/192).

⁵¹ Fetih sûresinin 2. âyetine işaret eder.

⁵² Müslim, *Eşribe* 74 (2/779, 1108. H).

⁵³ Tirmizî, *Tefsîr, Bakara* (8/169)."

üzere Hz. Ömer, zevcesine, değişik istikâmetten yanaşmıştır, bu hususta sormaktadır.⁵⁴ Bunun üzerine: “*Kadınlarınız tarlalarınızdır, tarlalarınıza (ön tarafâ), nasıl isterseniz öyle varın.*” (Bakara 2/223) âyeti nazil olur. Müfessirler âyette “tarla” kelimesine yer verilmekle kadına, sâdece, cinsî uzvundan temas edilebileceğini, hiçbir hâl ve şartta diğer uzvundan temas edilemeyeceğini açıklamışlardır. Ancak cinsî uzuvdan yapılacak temasın, muhtelif şekillerde olabileceğine dâir âyette ruhsat gelmiş olmaktadır.⁵⁵

Diğer uzvundan teması şiddetle yasaklayan: “Hayızlı kadına arka uzvundan temas eden, kâhine giden, Muhammed’e ineni inkâr etmiştir,⁵⁶ “Hanımıyla arka uzvundan cima edenin yüzüne Allah bakmaz”,⁵⁷ “Hanımına arka uzvundan temas eden “mel’ündür”,⁵⁸ “küçük lûtîdir”⁵⁹ gibi pek çok hadislerden başka “... hayızdan temizleninceye kadar kadınlara yaklaşmayın, temizlendikleri vakit de Allah’ın size emrettiği yoldan onlara gelin.” (Bakara 2/222) mealindeki âyet de bu yasağa delil olmaktadır. Burada “emredilen yer” tabiriyle kadının cinsî uzvunun kast edildiği müfessirlerce belirtilmiştir.⁶⁰ (Hemen kaydedelim ki sıkça kullandığımız ve kullanacağımız “arka cihet” tabiriyle kadının arka uzvunu kastetmiyoruz.)

Yine aynı âyetin nüzülüyle ilgili daha uzun bir rivayeti, Ahmed İbn Hanbel’in Müsned’inde görmekteyiz. Bu rivayet, cinsî hayatta ilgili müşkillerin sadece Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) arz edilmeyip Resûlullah’dan sonra Müslümanlardan bilmeyenlerin, bilenlere, kadın-erkek tefrik etmeden sorduğunu ve bunun da normal karşılanarak rahatça cevaplandırıldığını göstermesi bakımından enteresandır ve burada kayda değer: ‘Abdurrahmân İbn Sabit anlatıyor: “Hafsa binti Abdirrahmân’a girdim. Dedim ‘ki: Sana bir şey soracağım, fakat sormaktan utanıyorum. Bunun üzerine: “Ey kardeşimin oğlu, sor, utanma.” dedi. Ben de: “Kadınlara arka

⁵⁴ Mübarekfûrî, *Tuhfetu’l-Ahvezi* 8/323.

⁵⁵ Bak. F. Râzî, *a.g.e.* 6/70-73.

⁵⁶ Tirmizî, *Taharet* 102; T. Ahvazi 1/418-19.

⁵⁷ İbn Mâce, *Nikâh* 29 (1/619, 1923. H.).

⁵⁸ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 45 (2/249, 2162. H.).

⁵⁹ İbn Kesîr, *Tefsîr* 1, 466.

⁶⁰ Elmalılı, *a.g.e.* 2/ 777; İbn Kesîr, *Tefsîr* 1/461.

cihetlerinden temas etme hususunda sormak istiyorum.” dedim. Söze başlayarak: “Ümmü Seleme’nin anlattığına göre Ensâr (Medine’de bulunan Yahudilerin te’sîriyle)⁶¹ kadınlara arka cihetinden temas etmezlerdi. Zîrâ Yahudiler: “Kim zevcesine arka cihetten temas ederse, çocuğu şaşu olur.” derlerdi. Muhacirler Medine’ye geldikleri vakit Ensâr kadınlarıyla evlendiler ve (Mekke’deki âdetleri üzere) onlara arka istikâmetten temas ettiler. Bir Ensâriye buna karşı gelerek: “Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) gidip soruncaya kadar bunu yapma.” der. Hz. Peygamber’i görmek üzere gidince Ümmü Seleme’nin yanına girer durumu ona anlatır. Ümmü Seleme: “Otur, Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) gelsin.” der. Resûlullâh gelince Ensâriye meseleyi bizzat arz etmekten utanır ve odadan dışarı çıkar. Hz. Ümmü Seleme meseleyi vazeder. Resûlullâh “Ensâriye’yi çağır” der ve kadıncağız gelince: “Kadınlarınız tarlanızdır, tarlanıza nasıl isterseniz öyle (istediğiniz cihetten) gelin.” mealindeki âyeti okur.”⁶²

Bu âyetin tefsirinde İbn Kesîr’in zikrettiği çeşitli misâllerden birine göre de Mesrûk yola çıkıp, Hz. Âişe’ye kadar gelip, selâmdan sonra: “Ben size bir şey sormak istiyorum ancak utanıyorum.” der. Hz. Âişe’nin: “Ben senin annenim, sen de benim oğlumsun (sor)” demesi üzerine: “Kadın hâizken kocasına helâl olan nedir?” der. Hz. Âişe: “Cima hâriç her çeşit mübaşeret.” cevâbını verir.⁶³

316 Beyhâkî’nin bir tahririnde Hz. Mu’âviye İbn Ebî Süfyân’ın, Hz. Peygamber’in zevcesi ve aynı zamanda kendi ikiz kardeşi olan Ümmü Habîbe’ye: “(...) cima yaptığı elbise içerisinde Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) namaz kılıp kılmadığını sorduğuna şahit olmaktayız. Ümmü Habîbe: “Evet, eğer elbisede menî bulaşığı görmedi ise” der.⁶⁴ Aynı mealde olmak üzere Hz. Âişe’ye de: “Kişinin ehliyle cima yaptığı elbise içerisinde namaz kılıp kılamayacağı sorulur. Cevabında aynı şeyi söylemekle bir-

⁶¹ İbn Kesîr, Tefsîr 1/463 Burada, Medinelilerin Câhiliye devrinde Yahudilere -kitap sahibi olmaları sebebiyle- kendilerinden üstün bilerek birçok hususlarda uyduklarını belirtir.

⁶² Müsned 6/305.

⁶³ İbn Kesîr, Tefsîr 1/459.

⁶⁴ Beyhâkî, es-Sünenü’l-Kübrâ 2/410.

likte, kadının kocası için bir bez parçası hazırlayarak elbiseye bulaşmadan “ezâ”yı silmesine imkân hazırlamasını tavsiye eder.⁶⁵

Cinsî hayatın bir kısım teferruatına inen meselelerde bile mü'minlerin bilgi sahibi olmaları için, gerek Kur'ân ve gerekse Sünnet'te gelmiş olan önem hususunda misâl çoktur. Burada hepsini tâdâd etmek imkânsızdır. Hz. Peygamber'in davranışı sebebiyle bu hususlarda gerek sormak gerek sorulduğunda cevap vermekte “utanma” gerekçesiyle fazla sıkıntıya düşülmemiştir. Bu konuda âlimler arasında hâkim olan espriyi aksettirmesi bakımından hayâ hususunda Nevevî'nin şu sözleri şâyân-ı dikkattir: “(Hakkı öğrenme meselesinde haya etmek, dînin talep ettiği) hakîki haya değildir. Zira hayâ'nın tamamı hayırdır, hayâ hayırdan başka bir şey getirmez. Dini ilgilendiren ve fakat utandırıcı meselelerde sualden vazgeçmek hayır değil şerdir. Öyle ise şer getiren şey nasıl hayâ olur?”⁶⁶

Cinsî meselelerin tavrındaki İslâm âlimlerinin bu rahatlığı, en azından batıdaki teamüle uymayan bir hususiyet olsa gerek. Bousquet, İslâmiyete karşı taşıdığı aşırı taassubuna rağmen, bu husustaki takdirlerini zabtedemeyerek, “Medenî kanûn yapıcı batı hukukçularının meskût geçtiği, evliliğin şehvanî tarafını, İslâm Fukâhasının tam bir açıklıkla ele aldığını, bunun amelî hayâtta çok daha tatbikî olduğunu” belirttikten sonra, bu tarzı, “gerek Hıristiyanlık ve gerekse Marksizm'in görüşüne tercih ettiğini” söyler.⁶⁷

Cinsî bilgi mevzunda, yukarıda sünnetten anlatılanlar ışığında şu sonuçları çıkarabiliriz:

1- Ferdin hayâtında cinsiyet mühim bir yer tutmaktadır, onunla ilgili meseleler ihmâl edilemez.

2- Bu meseleler bâzan birini, bazân de kadın erkek her ikisini birden ilgilendirir.

3- Cinsî meselelerle ilgili problemlerin vaz'ında ve lüzumlu bilgilerin elde edilmesinde “utanma” sebebiyle ihmâl caiz değildir. Ancak haya perde-

317

⁶⁵ Aynı eser 2/411.

⁶⁶ Nevevî, *Şerhu Müslim* 3/224.

⁶⁷ Bousquet, *L'Ethique Sexuelle de l'İslâm*, p. XV (5 numaralı dipnotun muhtevasıyla metin birleştirilerek yukarıdaki mânâ verilmiştir.)

sini yırtıp, müstehcenlik havasına bürünmek de uygun değildir. Mümkün merteye kinaye, teşbih, îmâ yollarından biriyle her problem ele alınmalıdır.

4- Kadın veya erkek, problemini karşı cinse, anne-baba gibi yakın akrabaya vs. vaz'edebilir, kadının kadına, erkeğin erkeğe açması âdaba daha uygundur, anlaşmada kolaylık sağlar.

5- Temel Eğitim bahsinde⁶⁸ belirtildiği üzere, mükellefin bilmesi gereken her çeşit bilgiyi önceden çocuğa vermek bir vecîbe olması hasebiyle, gerek kıza ve gerek oğlana, cinsî bilgilerin, yukarıda belirtilen şartlar dâhilinde verilmesi gerekmektedir. Bülûğdan itibaren çocukların evlendirilmesiyle ilgili dînî prensip, bu bilgilerin, bülûğla birlikte vukua gelecek biyolojik değişikliklere terettüp edecek ve buna müteallik bilgilere münhasır olmayıp, karı ve kocanın karşılıklı hak ve vazifeleri, cinsî münâsebet ve âdabı, cinsî sağlık, çocuk bakımı, erkek ve kadının aile içerisindeki rolleri, her birinin kendi rolleriyle ilgili bilgi ve mehâret vs. her şeye şâmil olduğunu göstermektedir.

Günümüzde, bilhassa memleketimizde, her nedense, orta tedrisâtta pek çok tâli şeyler öğretilirken bu hayatî bilgilere yer verilmemektedir.⁶⁹ Kız olsun erkek olsun bütün çocuklar, hazırlıksız olarak bülûğ çağının bedenî ve hissî değişmelerine mâruz bırakılmakla büyük hata edilmektedir. O kadar ki hayız kanaması başlayan genç kızlarımızın birçoğu bu husustaki bilgisizliği sebebiyle “kanser olduğu” vehmiyle dehşete düşmektedir.

Yukarıda kaydettiğimiz bilgilerin ışığında, gençlerimize, belli bir sistem dâhilinde, cinsî bilginin verilmesi kanaatindeyiz. Cinsî terbiyenin bir bölümünü teşkil edecek bu bilgi nasıl verilmeli, müfredatı ne olmalı gibi teferruat mevzuumuzun dışına çıkar. Ancak hemen şunu söyleyebiliriz: Bu maksatla müstakil bir ders de konmayabilir. Çeşitli yaşlara göre verilmesi gereken -bilgi müfredatı tesbît edildikten sonra bunlar en ziyade ilgisi olan muhtelif derslere şuurlu bir şekilde serpiştirilebilir. Söz gelimi bazı bilgiler din derslerine, bazıları ahlâk, bazıları biyoloji ve hatta edebiyat derslerine konabilir, içtimaî bilgilerle ilgili derslerden de istifade edilebilir.

318 Bir kısım bilgilerin bülûğa eren veya ermek üzere olanlara daha sistemli olarak verilmesi de düşünülebilir.

⁶⁸ Bak. s. 119-122

⁶⁹ 2006 senesinde, okullara, sünnetteki muhteva ile ilgili olmayan böyle bir ders konulmuştur.(Y.n.)

Son olarak şu noktayı belirtmemiz gerekir. Zamanımızda bazı çevrelerde söz konusu edilen “okul öncesi” devreden itibaren cinsî bilgiler vermek, cinsiyetle ilgili sahneler göstermek fikrine katılmıyoruz. Esasen böyle bir davranış günümüzde hâkim olan “yeni terbiye” anlayışına da zıttır. Zira önce de belirttiğimiz gibi yeni terbiye çocuğa,ecessus ve merakına göre, öğrenmek istediği şeyler istikametinde tâlimde bulunmayı esas almaktadır. Cinsiyet meselesindeki bu aceleciliğe ihtiyâç nereden geliyor? Anlaşılmaz şey. Bizzat birçok batılı terbiyeciler bunun zararlı olacağına dikkat çekmektedirler.

3) *Cinsî Hayat*

Sünnetten anladığımıza göre -ki terbiyecilerin de böyle düşündüğünü belirttik- cinsî hayâtla ilgili bahisler, bugün umûmîleşmeye yüz tutan marazî telâkkinin zıddına, cinsî terbiyenin bir bölümüdür, tamâmı değil. Bu sebeple biz bu mevzûyu cinsî terbiye bahsinin bir kısmı olarak incelemeyi uygun bulduk. Meseleye girmeden önce insan fitratında yer alan cinsî güce sünnette nasıl bir nazarla bakılmış, bu konuda ne gibi telakkilere yer verilmiş, kısaca bunu belirteceğiz.

√ *Cinsî Güç*

Şunu hemen belirtelim ki, cinsî güç, insanlara beşer neslinin devamını (tenasül) sağlamak gibi mühim bir gaye için verilmiştir. Bu meşakkatli ve fakat hayatî olan vazifenin behemahal tahakkuku için ona, cismânî haz şeklinde âcil bir de ücret verilmiştir. Mezkûr vazifenin ehemmiyeti nisbetinde bu hazzın cazibesi fazla, binnetice cinsî gücün insan üzerindeki hâkimiyeti ihmâl edilemeyecek, küçümsemeyecek derecede büyük ve kesindir. Kısacası “şehvetlerin en büyüğü olarak vasıflandırılan şehvetü'l-ferc”⁷⁰ her hâl u kârda insan üzerinde hükmünü icra edecektir. İslâm ulemâsı, sünnette gelmiş olan beyânların açıklığına dayanarak, kişinin cinsî hayâtını bütün açıklığı ile tasvîr edip, Batı’da -muhtemelen hacâletâver bulunduğu için- gerilmiş olan sükût ve “esrar perdesini”⁷¹ yırtıp atmışlardır.

⁷⁰ Dihlevî, a.g.c. 2/685.

⁷¹ Bousquet, a.g.c. p. XV.

319 Kur'ân-ı Kerim'de geçen "İnsan zayıf yaratılmıştır." (Nisa 4/28) âyetinde belirtilen insandaki zayıflık vasfının bilhassa kadın mevzuunda olduğu müfessirlerce tasdik edilir.⁷² İbn 'Abbâs: "İnsan zayıf yaratılmıştır, cimânın terkine tahammül edemez." demiş,⁷³ Vekî' de: "Kadınların yanında aklı gider."⁷⁴ hükmünü vermiştir. Suyûtî, el-Vişâh'da, Tâvus'un yukarıdaki âyeti tefsir zımında: "İnsan erkek, kadın hususunda olduğu kadar, bir başka hususta asla zaafa düşmez, onun en zayıf tarafı buradadır" dediğini kaydeder.⁷⁵ Katâde, "Ya Rabbî takatimiz fevkinde yük tahmil etme." (Bakara, 2/283) âyetiyle şehvet galebesi kastedildiğini ileri sürmüştür,⁷⁶ İbn Nüceyh de: "Kişinin zekeri kalkınca aklının üçte biri gider." demiştir.⁷⁷

Ashâb ve Tâbiîn'in büyüklerini bu çeşit hükme götüren, Hz. Peygamber'in "Kim sakalları ve bacakları arasında bulunanlar hususunda bana garanti verirse, ben de ona cennet hususunda garanti veririm."⁷⁸ "İnsanları en ziyâde ateşe atan şey, ağız ve ferçleridir."⁷⁹ mealindeki, bu hususun zorluğuna dikkat çeken sözleri olsa gerek.

Bu konuda diğer bâzı rivayetlerde insanda bulunan göz, kulak, vs. organlar gibi fercin de bir emânet olduğu ifâde edildikten sonra, "emânette emîn olmayanın îmânı yoktur" demek sûretiyle, cinsî gücün istimalinde son derece dikkat edilmesi gerektiğine dikkat çekilir.⁸⁰ Nikâhla ilgili ahkâm bu emânette emîn olmanın şartlarını gösterdiği gibi, zina ve livâta⁸¹ hususundaki şiddetli tecziyeler de bu emânete ihanetin büyüklüğünü göstermektedir. Meselenin ahkâm tarafını fıkah kitaplarına bırakarak, bu husustaki terbiye esaslarına kısaca temas edelim.

⁷² Bak. İbn Kesîr, *Tefsîr* 2/252.

⁷³ Deylemî 2, 271/a.

⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr* 2/252.

⁷⁵ Suyûtî, *Vişâh* 8/a.

⁷⁶ Kârî, *'Aynu'l-İlm Şerhi* 1/218.

⁷⁷ *Aynu eser* 1/218.

⁷⁸ Buhârî, *Rikâk* 23 (8/125); Tirmizî, *Zühd* 61 (7/129, 2410. H.); *Muvattâ*, *Kelâm* 11 (2/253); Ebû Ya'la 101/b.

⁷⁹ İbn Mâce, *Zühd* 29 (2/1418, 4246. H.): *Müsned* 2/291.

⁸⁰ Deylemî 1/1/b.

⁸¹ Livatanın cezası, zinadan da şiddetli tutulmuştur. Muhsan, gayr-î muhsan, kâfir, müslim, hür, köle ayırdetmeksizin recme hükmedilmiştir (Bak. Zürkânî. *Şerhu Muvattâ* 5/96).

√ Evlenme

Belirttiğimiz şekilde birinci derecede ehemmiyet atfedilen cinsî gücün terbiyesinde vaz edilen esâs, onun meşru yollardan tatminidir. Kur'ân-ı Kerîm, Mü'minûn sûresinin 5-7. âyetleriyle bu meşru yolu milk-i yemîn (cariyeler) ve nikâhlı zevcelerle tahdîd etmiştir. Milk-i yemîn, günümüzde olduğu gibi, her devirde herkes için mümkün olmayacağından, geriye en selâmetli yol olarak, meşru nikâh kalmaktadır.

Meşrûiyet dışı yollardan tatmine hiçbir sûrette cevaz vermeyen sünnet, kız olsun erkek olsun, bülûğ çağına giren gençlerin vakit geçirilmeden evlendirilmesini tavsiye eder: “Ey Alî üç şey vardır, onları te'hîr etme:

- 1- Vakti girince namaz,
- 2- Hazır olunca cenaze,

3- Dengini⁸² bulunca kocasız kadın.”⁸³ “Kimin bir çocuğu olursa güzel bir isim koysun ve en iyi şekilde terbiye etsin. Bülûğa erince de derhâl evlendirsın. Bülûğa erdiği hâlde evlendirmez ve delikanlı da bir günah işleyecek olursa bundan hâsıl olacak günah babaya da terettüb eder.”⁸⁴ Başka bir rivayette: “İncil’de yazılıdır ki, kızı, on iki yaşına bastığı hâlde evlendirmez ve o da bir günah işlerse...” şeklinde kızlar hakkında yaş tasrîhi de yapılarak gelmiştir.⁸⁵ Bâzı rivayetlerde kızların evlendirilmelerindeki tâcile, daha da ağırlık verilmiş gözükmektedir: “Size dîni ve ahlâkı hoşunuza giden bir erkek müracaat edecek olursa derhâl evlendirin (kızınızı verin). Aksi halde yeryüzünde fitne ve çok şümüllü bir fesâd çıkar.”⁸⁶ Sa’îd İbn Mansûr’un bir tahrîci, Resûlullâh’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ve benzeri talimatının, arkadan gelen Müslümanlarca nasıl anlaşıldığını göstermektedir: Ebû Müslim el-Havlânî kendi kabîle halkına şöyle seslenir: “Ey Havlânlılar, kadınlarınızı ve dullarınızı evlendirin, zira şehvetin ayaklan-

⁸² Dengi (küfv) nden murâd erkeğin; İslâm, hür, ve sâlih olmada, kazanç ve amelde, bir de neseb yönüyle kadının misli olmasıdır (Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezi*, 4. 190).

⁸³ Tirmizî, *Cenâiz* 73 (5/30, 1075. H.); Hadîste eyyim (dul) kelimesi geçerse de bundan, bekâr kız da kastedildiği şerhte belirtilir (Mübarekfürî, a.g.e. 4/190).

⁸⁴ Tebrîzî, *Mişkâtü'l-Mesâbîh* 2/170 (3138. H.).

⁸⁵ Tebrîzî, *Mişkât* (3139. H.); Deylemî 2/100/a.

⁸⁶ *Müstedrek*, 2/165; İbn Mâce, *Nikâh* 46 (1967. H.).

ması mühim hâdisedir. Onun için dâima hazırlıklı olun. Bilin ki şehvetin kulağı yoktur.”⁸⁷ diye nasihat vermiştir.

321 Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu hususta sadece ebeveyne değil bizzat bekâr gençlere de hitabeden “Ey gençler, hanginiz cimâyâ (veya evlenme külfetine⁸⁸ muktedir ise derhâl evlensin, zira bu, gözü (haramdan) korumayı daha çok mümkün kılar, fercin iffetini muhafaza eder (...)⁸⁹ der ve “En şerirleriniz bekâr olanlarıdır.” diye terhîbde bulunur.⁹⁰ Maddî imkânsızlığın evlenmede cesareti kırmaması için de Cenâb-ı Hakk’ın evlilere behemahal yardımcı olacağına dâir tebşîrlerde bulunmuştur.⁹¹

Rivayetler, Ashabın ferdî ahvâliyle Hz. Peygamberin bizzat ilgilediğini, bekâr olup olmadıklarını teker teker sorduğunu,⁹² bekârlara evlenmeyi tavsiye ettiğini göstermektedir. Bunlardan Zeyd İbn Sâbit’in,⁹³ Câbir İbn ‘Abdillâh’ın,⁹⁴ ‘Ukkâf İbn Hâlid’in,⁹⁵ Ka’b İbn Mâlik’in,⁹⁶ Rabî’atu’bu Ka’b’in⁹⁷ isimlerini sayabiliriz.

Sünnet evliliğe teşvikle kalmaz, bunun kolaylaştırılması için bazı tedbîrler de alır. Evlâdını evlendirmeyi, babalık vazifelerinden biri olarak zikretmesi, bu tedbirlerin başında gelir. Zira böylece baba, evlâdının bekârlığından mes’ûliyet duyarak gerekli teşvik ve maddî imkânlar hususunda hazırlıklı davranacaktır.

Diğer bir tedbîr evlilik için katlanılacak olan maddî külfetle ilgili. Bunun asgarî nisbette olması tavsiye edilmiş, kıza verilmesi gereken mehirde kız tarafının suhuleti talep edilmiştir.

⁸⁷ Sa’id İbn Mansûr 1/123.

⁸⁸ Hadîste bâe olarak geçen kelimeden mürâd hususunda âlimler ihtilâf etmişe de cima ve evliliğin maddî külfeti kastedildiği, umumiyetle kabul edilmiştir. (Bak. Irâkî, *Tarhu’t-Tesrib* 7, 3-4).

⁸⁹ Buhârî *Savm* 10 (3/34): Müslim, *Nikâh* 1 (2/1018. 1400. H.); Ebû Dâvûd, *Nikâh* 1 (2/219, 2046. H.). Bu hadîse dayanarak, Ehl-i Zâhir, kişinin, cimâyâ olmasa da evlenmeye icbar edilmesi gerektiğini söyler (*Tarhu’t-Tesrib* 7/4).

⁹⁰ *Müsned* 5/163.

⁹¹ Nur, 24/32; Nesâî, *Nikâh* 6 (6/61); *Feyzu’l-Kadîr* 1/462.

⁹² *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/18 (1537. H.); *Tuhfetu’l-Ahvezi* 8/204.

⁹³ *Müsnedu Ebî Hanîfe* s. 127.

⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 3 (2/220, 2048. H.).

⁹⁵ *Mebûsât* 4/193.

⁹⁶ *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/18 (1537. H.).

⁹⁷ *Müstedrek* 3/521.

H. Peygamber, gerek kendi izdivaçlarında ve gerekse kızlarının izdivaçlarında mehir olarak 12 ukiye⁹⁸ miktarında gümüş takdir etmiş,⁹⁹ daha fazlasını ne vermiş, ne de talep etmiştir,¹⁰⁰ öte yandan bir çift ayakkabı,¹⁰¹ Kur'ân-ı Kerîm'den bir sûre öğretilmesi,¹⁰² beş dirheme tekabül eden bir nevât altın,¹⁰³ demirden bir yüzük¹⁰⁴ vs. karşılığında evlenmelere de cevaz vermek sûretiyle kolaylaştırmaya çalışmıştır.

Keza evlenmeyi kolaylaştırıcı tedbîrler olarak: “Şefaatin (yâni, yardımın, aracı olmanın) en efdalı, evlenmeleri için iki kişi arasında yapacağın şefaattir.”¹⁰⁵ “Sevişenler için nikâh kadar uygun bir şey yoktur.”¹⁰⁶ gibi hadîsler de zikredilebilir. Sonuncu hadîs birbirlerini sevenlerin evlenmelerine manî olmamak hususunda nebevî bir nasihat olarak cidden manidardır.

Sünnetin, evlenme ve bilhassa erken evlenme hususundaki ısrarı birinci derecede, cinsî tatminde gayr-i meşru yollara sapılmasını önlemek içindir, insanda behemahal hükmünü icra edeceği peşin olarak kabul edilen cinsî güç, bülûğ çağından itibaren hâkimiyetine başlayıp, tedbîr alınmazsa, ferdî ve içtimâî hayât için zararlı neticeler tevliid eden gayr-i meşru yollara sevk edecek, kişiyi kötü alışkanlıklara itecektir. Sünnet “şehvetin kulağı yoktur” diyerek gençlere mücerred ahlâkî nasihatlerin, uhrevî terhîb ve tergîblerin de istenen te'sîri hâsıl etmeyeceğini kabul etmiş oluyor.

Yeri gelmişken, cinsî gücün fiilen oynamakta olduğu rolü, bütün açıklığıyla teşhir etmek sûretiyle, söylediklerimizi te'yîd eden Dr. Kinsey'in raporundan bahsetmede fayda var. Dr. Kinsey Amerika'da yaptığı incelemeler sonunda, Amerikalıların otuz yaşına varmamış olan erkeklerin % 86'sının, kadınların da % 43'ünün evlilik öncesi cinsî münâsebette bulun-

⁹⁸ Tirmizî, (*Nikâh* 22 (4/75, 1114. H.)) bir ukiyyenin 40 dirhem olduğunu tasrîh eder. Bir dirhem de 3, 0898 gram olunca (*Tecrîd* 1/166) tamâmı îkriben 1483 gram tutar (gümüş cinsinden).

⁹⁹ Nesâî, *Nikâh* 66 (6, 117).

¹⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 29 (2106. H.); Nesâî, *Nikâh* 66.

¹⁰¹ Tirmizî, *Nikâh* 21 (1113. H.).

¹⁰² Buhârî, *Nikâh* 51 (7/26); Tirmizî, *Nikâh* 22.

¹⁰³ Buhârî, *Nikâh* 50 (7/25); Nesâî, *Nikâh* 67 (4/119-20).

¹⁰⁴ Buhârî *Nikâh* 52 (7/26).

¹⁰⁵ *Kenzu'l-Ummâl* 3/155.

¹⁰⁶ İbn Mâce, *Nikâh* 1 (1/593, 1847. H.); *Feyzu'l-Kadîr* 5/294 (Zy).

duğunu tesbît etmiştir. Yine rapora göre erkeklerden % 97'si kanûnların yasak ettiği faaliyetlere tevessül etmiş, % 70'i fahişelerle ilgi kurmuş, % 40 evli erkek hanımını aldatmış, erkeklerin % 37'si, kadınların % 19'u homoseksüel maceralara atılmış, çiftliklerde çalışan her altı işçiden biri hayvanlarla temas kurmuştur.¹⁰⁷

323 Cinsî gücün itidalde kalması için tek çıkar yol, izdivaç kabul edilen Amerika'da evlenme devlet ve kilisenin işbirliğiyle, resmî izin “beş günde istihâl edilebilecek”, “gece ve gündüz de baş vurulabilecek” derecede kolaylaştırılmıştır. “Birçok devletlerde bekleme denen şey de yoktur. Ücret önemsizdir. Bütün sistem, kadın-erkek, bütün Amerikan vatandaşının gizli cinsel birleşmede bulunmaması, ancak resmî kanaldan geçtikten sonra birleşebilmeleri için düzenlenmiştir.”¹⁰⁸

√ Tebettül (Bekâr Kalma)

Cinsî arzunun ihmal edilmesine taraftar olmayan Hz. Peygamber, şu veya bu mülâhaza ile bekârlığı ihtiyar etmeye de (tebettül) şiddetle karşı çıkmış, buna karar veren Osman İbn Maz'ûn'u bundan men etmiştir.¹⁰⁹ Bu yasağa, “Dul olarak Allah'a kavuşma”¹¹⁰ gibi tavsiyeler de inzımm edince Ashâb, bekâr olarak ölmekten şiddetle kaçınmıştır. Hz. Ömer'in: “Üç gün sonra öleceğimi de bilsem bekâr gitmektense evlenmeyi tercih ederim” dediği rivayet olunur.¹¹¹ Buna muvafık olarak Suyûtî, Kurân-ı Kerîm'de geçen: “Ancak Müslümanlar olarak ölin.” (Âl-i İmrân, 3/102) âyetine: “Ancak evli olduğunuz hâlde ölin, zira sizler o vakit kâmil olursunuz.” mânâsını verir.¹¹²

√ Tatminde Tâcîl

Cinsî arzunun tatmin edilmesi prensibinin icâbı olarak tebettül yasaklandığı, erken evlenme teşvik edildiği gibi cinsî arzu doğduğu vakit ihtiyâcın imkân nispetinde gecikmeden defî de bir başka tavsiye olmaktadır. Hz. Peygamber: “Sizden biri hanımına arzu duyarsa, hanımının âcîl bir meşgu-

¹⁰⁷ Bak. R. Lewinsohn, a.g.e. s 347.

¹⁰⁸ Aynı eser, s. 349.

¹⁰⁹ Buhârî, *Nikâh* 8 (7/5); Müslim, *Nikâh* 6-7 (2/1020-21, 1402. H.).

¹¹⁰ Deylemî, 2/290/a.

¹¹¹ Suyûtî, *Cem'u'l-Cevâmi'* 1/190/a.

¹¹² Suyûtî, *Erba'ûna Hadîsen Fi Fedâilî'n-Nikâh* 274/a (ez-Zübde fî Şerhi'l-Bürde ile birlikte).

liyeti bile olsa ona gitsin (hacetini görsün),¹¹³ bir başka rivayette: “Sizden biriniz, güzel bir kadın görür de hoşuna giderse derhâl ehline gelsin, zira uzuvların¹¹⁴ hepsi birdir. Ehlindeki öbüründekinin aynıdır.”¹¹⁵ der. Benzeri bir durumda bizzat Hz. Peygamber’in bu şekilde davrandığına dâir rivayetler mevcuttur. Müslim’deki rivayet aynen şöyle: Hz. Câbir’in anlattığına göre “Hz. Peygamber, bir kadın görmüştü ki zevcesi Hz. Zeyneb’e geldi. Zeyneb bu sırada bir deri işlemekle meşguldü. Hz. Peygamber (salallahu aleyhi ve sellem) ihtiyacını gördükten sonra Ashabına gelerek: “Bilin ki, kadın şeytan sûretinde gelir ve şeytan sûretinde gider. Sizden biriniz, bir kadın görünce zevcesine gelsin. Bu, içinde doğmuş olanı giderir.”¹¹⁶ der.

324

Bu kaydettiklerimiz açısından bakınca, evliliğin mühim gayelerinden birinin, gerek kadın ve gerekse erkeklerin cinsî tatminleri olduğu anlaşılmaktadır.¹¹⁷ Nitekim rivayetlerde eşlerin bu açıdan birbirlerine olan vazifelerinde ihmâlde bulunmamaları hususunda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ısrar etmiştir. Kadının kocasına karşı vazifeleri sayılırken; “Nefsinin talebettiği zaman (fırın üzerinden)¹¹⁸ (veya doğum hâlinde dahi olsa¹¹⁹) icabet etmesi”¹²⁰ de zikredilir. Buhârî’nin bir tahrîcinde: Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem) “Erkek hanımını yatağa çağırıldığı zaman, kadın gelmekten imtina ederse, sabaha kadar melekler lanet okur.” diye terhib eder.¹²¹

Keza kadının nafîle oruç için kocasından izin alma zarureti de bu maksatla konmuştur.¹²²

Kadının erkeğe karşı durumu tavzih edildiği gibi, kadınlara karşı da kocalarının durumlarına vuzuh getirilmiştir. Onların da bu yöndeki ihti-

¹¹³ *Müsned* 4/23 (Hadîste “Kadın fırınla meşgul bile olsa” denmektedir ki Münâvî, meşguliyetten kinaye olduğunu belirtir (*Feyzu’l-Kadîr* 1/270).

¹¹⁴ Uzuv olarak çevirdiğimiz kelimenin metinde geçen aslı “bud” dur ki bunun cima ve ferç mânâlarına geldiği belirtilir (*Feyzu’l-Kadîr* 1/352).

¹¹⁵ *Feyzu’l-Kadîr* 1/352; Deylemî, 2/145/b.

¹¹⁶ Müslim, *Nikâh* 9 (2/1021, 1403. H.); Tirmizî, *Radâ’* 9 (4/131, 1158. H.).

¹¹⁷ *Feyzu’l-Kadîr* 3/391.

¹¹⁸ Tirmizî, *Radâ’* 10 (4/134, 1160. H.).

¹¹⁹ İbn Mâce, *Nikâh* 4 (1/595, 1853. H.). Münâvî mübâlağa için böyle söylendiğini kaydeder (*Feyzu’l-Kadîr* 3/391) *Müsned* 4/381.

¹²⁰ Buhârî, *Nikâh* 86 (7/39); Müslim, *Nikâh* 120 (1436. H.); Ebû Dâvûd, *Nikâh* 40.

¹²¹ *Fethu’l-Bârî* 11/207-208.

¹²² Buhârî, *Nikâh* 85 (7/39); Müslim, *Zekât* 84 (2/711, 1026. H.); Ebû Dâvûd, *Savm* 74.

yaçlarının görülmesine ehemmiyet verilmiştir. Daha önce Ebu'd-Derdâ ile ilgili olarak zikredilen hadîste geçen: “(...) senin ehline karşı da vazifelerin var(...)” tâbirini şarihler îzah ederken, bu vazifeler zımında cimâyı da zikrederler.¹²³

Hz. Peygamber zevcî muameleyi değil kötölemek, cima da dâhil ehline karşı vazifelerini ibâdet, zühd gibi maksatlarla terkedenleri hoş karşılamamış, hareketlerini tenkîd etmiştir. Bu tenkide uğrayanlardan ‘Abdullah 325 İbn ‘Amr İbnî'l-'Âs,¹²⁴ Osman İbn Maz'ûn,¹²⁵ Ebu'd-Derdâ'nın isimleri bilhassa meşhurdur. Enes'in rivayetinde kendilerini ibâdete daha çok verebilmek için geceleri namaz kılıp, gündüzleri oruç tutmaya ve kadınlarını da terketmeye azmeden üçlü bir gruba -ki bunlar Hz. Ali, Abdullah İbn ‘Amr İbnî'l-'Âs, Osman İbnü Maz'ûn'dur¹²⁶- şunları söyler: “Allah'a kasem ederim ki Allah'tan en çok korkanınız ve O'nun yolunda en muttaki olanınız benim. Buna rağmen (hem) oruç tutar (hem) yerim. Namaz da kılar, istirahat de ederim Kadınlarla da evlenirim. Benim sünnetimden yüz çeviren benden değildir.”¹²⁷ Abdullah İbn ‘Amr İbnî'l-'Âs'ın gündüz oruç gece namazla meşgul olup ailesini ihmâl ettiği haberi kulağına gelince kayıtsız kalmayıp, kendisini görerek duyduğunun doğru olup olmadığını sorar. “Evet doğrudur” cevâb üzerine: “Öyle yapma (bazan) oruç tut, (bâzan) ye. Gece namaz da kıl, uyu da. Zira cesedine karşı vazîfen var, gözlerine karşı vazîfen var, zevcene karşı vazîfen var.”¹²⁸ der.

Bu ve benzeri hadîslerde beyân edilen, kocanın karısına karşı yükümlülükleri arasında cimanın da yer ettiğinde ulemâ ittifak etmekle birlikte,

¹²³ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* 5, 115; Aynî 11/82.

¹²⁴ Buhârî, *Nikâh* 90 (7, 40).

¹²⁵ Abdurrezzâk 7/150-151 (12591. H.). Aynı hadîs daha teferruatlı olarak *el-Kâfî*'de de zikredilir (5/494).

¹²⁶ İbn Hacer, *Fethu'l-Bâri* 11/4 ('Abdurrezzâk'dan naklen), İbn Hacer, *Esbâbu'l-Vâhidî*'de senetsiz olarak rastladığı şu rivayeti de verir “(...) Ashâb'dan on kişi Osman ibn Maz'ûn'un evinde toplanarak gündüzleri oruç tutmak, geceleri ibâdet etmek, yatakta uyumamak, et yememek, kadınlara yanaşmamak ve zekerlerini kat' etmek üzere anlaşırlar. Bunlar; Ebû Bekr, Ömer, Ali, İbn Mes'ûd, Ebû Zerr, Salim Mevlâ Ebi Huzeyfe, Mikdâd, Selman, ‘Abdullah İbn ‘Amr İbnî'l-'Âs ve Ma'kûl İbn Mukarrin” (*Fethu'l-Bâri* 11/4). Bir başka rivayette bunlar meyânında ‘Abdullah İbn Ravâha'nın da ismi geçer (*Mecmau'z-Zevâid* 4/302).

¹²⁷ Buhârî, *Nikâh* 1 (7/2).

¹²⁸ Buhârî, *Nikâh* 90 (7/40).

mikdârı hususunda farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Her biri görüşünde âyet ve hadîsde gelmiş olan bir nassın tevil ve tefsirine istinâd eder. Yukarıki hadîsin şerhinde Aynî, şu özeti sunar: “Kadının kocası üzerindeki haklarından biri kendisi ile cima etmesidir. Ancak miktarında ihtilâf edilmiştir. Bâzısı: “Bir defası vaciptir” dedi. Bâzısı: “Her dört gecede bir defa bâzısı da ayda bir defa vaciptir.” der. İbn Hazm: “Kişiye karısı ile cima farzdır, gücü yeterse her temizlik devresinde en az bir sefer olmalıdır. Aksi takdirde Allah’a âsi olur (...)” demiştir. Ahmed İbn Hanbel’in Mâlik’den rivayetine göre kişi hanımı ile cimayı özürsüz olarak terkedecek olursa, istese de istemese de cimâ edinceye kadar kendi hâline bırakılmaz, yahut boşandırılır, zira onun davranışı kadın için zararlıdır. Ahmed de bu görüştedir. Ebû Hanîfe: “Beraber gecelemleri emredilir. (gerisine karışılmaz)” der. Sevrî: “Kadın kocasından bu hususta şikâyetçi ise üç gün ‘kocaya, bir gün ve gece de kadına tahsis edilir.” der. İmâm Şâfiî ise, biraz farkla: “Cima hususunda herhangi bir vecîbe konmaz, hanımın nafakası, kisvesi ve hanımıyla berâber kalması farz olur.” demiştir.¹²⁹ Kemalpaşazâde, meşhur kitabında, meseleyi sıhhat açısından ele alarak, kişinin yaş ve bünye durumuna göre faydalı ve zararlı miktarların tablosunu sunmaya çalışır.¹³⁰

326

Bir kısım rivayetler, Hz. Ömer’in (radiyallahu anh), etbânın cinsî hayatları ile yakinen ilgilenip, bâzı tedbirler aldığını göstermektedir. ‘Abdurrezzâk’ın tahrîcine göre Hz. Ömer’e bir kadın gelerek: “Ey müminlerin emîri, kocam gündüzleri oruç tutar, geceleri de namaz kılar.” der. Hz. Ömer de “Kocan hakkında iyi senada buldun.” cevâbını verir. Fakat orada bulunan Ka’b İbn Sevr söze karışarak: “Bugünkü kadar dehşetli bir şikâyet, böylesine hoş bir düşmanlık görmedim.” deyince Hz. Ömer de: “Sen böyle anladıysan aralarında hükmet” der. Sevr: “Ey müminlerin emîri, Allah dörde kadar kadınla evlenmeyi helâl kaldığına göre, her birine dört günde bir gün tahsis edip, o gün onunla yiyip içecek ve onunla geceleyecek demektir. Şu halde bunun kocası da her dört günde bir sefer bunun yanında kalmalıdır.”¹³¹ der. Fakat İbnü’l-Kayyîm’in Ahbaru’n-Nisâ’da zikrettiği bir rivayete göre, karı-

¹²⁹ Aynî, 20/163. Şii kaynaklardan Men la Yahduruhu’l-Fakih’de Ebu’l-Hasan er-Rıdâ’nın bir suâl üzerine “Hanımına zaruret olmaksızın dört ay cima yapmayanın günahkâr olacağı” fetvasını verdiği görülür (3/256).

¹³⁰ İbn Kemalpaşazâde a.g.e. s. 101-102.

¹³¹ Abdurrezzâk 7/149 (12587. H.).

sının “kendisine az temas ettiğine dâir” şikâyeti üzerine Hz. Ömer’in hükmüne müracaat eden bir erkek için de: “Bir kimse her temizlik vaktinde bir temâsda bulunsa hakkını eda eder” hükmünü verir.¹³²

Hz. Ömer’le ilgili bir diğer rivayete göre, bir gece vakti, sokakta dolaşırken evinde yalnızlıktan kendi kendine dertlenen bir kadın sesi işitir. Ertesi gün, araştırınca, öğrenir ki, bu kadının kocası cihâd için asker olmuştur. Bunun üzerine kızı Hafsa’ya uğrayarak: “Kızım (söyle bakalım) bir kadın kocasından ne kadar müddet ayrı kalmaya tahammül edebilir?” diye sorar. Hz. Hafsa (radıyallahu anh) (utanarak): “Babacığım, Allah sana mağfîret etsin, senin gibi birisi bu meseleyi benim durumumda olan birinden sorar mı?” der. Babası da: “Bu, râiyetimle ilgili almak istediğim bir tedbiri ilgilendirmeseydi senden sormazdım.” der. Hz. Hafsa şu cevabı verir: “Dört, beş veya altı ay.” Bu cevâp üzerine Hz. Ömer: “Gazve için çıkanlar, bir ayda yerlerine varırlar, dört ay harp ederler, bir ayda da geri dönerler.” diye düşünerek askerlik müddetini altı ay olarak tahdîd eder.¹³³ Diğer bir rivayette de: “Kocamı bir yıl benden uzak tutmak Allah’tan reva mıdır, (ben de kadını), kadınların arzu ettiği şeyi ben de arzu ederim.” diye tarizde bulunan bir kadının, gazveye çıkmış bulunan kocasını, haber salarak derhâl geri getirtir.¹³⁴

Bu bahsi tamamlarken belirtelim ki Hıristiyanlık ile İslâmiyet’in cinsiyet konusundaki görüşleri çok farklıdır. Bousquet, cinsî zevk ve arzulara hıristiyânlığın açıktan açığa hasmâne bir tavır takındığı halde İslâmiyet’in öyle olmadığını takdirle ifâde eder.¹³⁵ Nitekim İncil’de: Hz. İsa: “Allah’ın melekûtu uğruna ev, ya kadın, ya kardeşler, ya ana, baba, ya çocukları bırakmayı” emreder.¹³⁶ 590-604 yıllarında papalık makamını işgal eden Papa Grégoire le Grand, bu konudaki Hıristiyânlık görüşünü daha vazıh olarak, *Regle Pastorale ve Lettre a Saint Augustin de Cantorbéry* adlı vesikalarda şöyle ifâde eder: “Zevcî muameleden hâsıl olan zevk insanı kaçınılmaz bir tarzda kirletmektedir. Hatta karı ve koca sâdece nesil elde etmek için birleşmiş bile olsalar.”¹³⁷

¹³² İbn Kayyım, *Ahbâru’n-Nisâ* s. 9.

¹³³ Sa’îd İbn Mansûr 2/186.

¹³⁴ Aynı eser 2/186.

¹³⁵ Bousquet, a.g.e. p. 37.

¹³⁶ Luka 18/29. Keza bak. 14/26-27; 20/34-36; 1/30-37.

¹³⁷ J. L. Flandrin, *L’Eglise et le Controle des Naissances*, Flammarion, Paris, 1970, p. 8. Kilise

√ Cimadan Maksad

İbnu'l-Kayyum; "cima başlıca üç maksadla vaz edilmiştir" der ve açıklar:

1- Neslin muâhafazası ve nevin bekası.

2- Vücutta hapsedilmesi bütün beden için zararlı olan bir maddenin dışarı atılması.

3- İhtiyâcın giderilerek lezzet elde edilmesi ve nimetten istifade.

İbnu'l-Kayyîm açıklamalarına devamla, büyük tabîblerin cimayı sıhatin bir şartı olarak kabul ettiğini belirtir ve bu meyânda Galinos'un ismini zikreder. Bir kısım selefın de: "Kişi üç şeyde azimli olmalıdır:

1- Yürümeı terketmemede; zîrâ bir gün muhtaç olur,

2- Yemeı terketmemede; aksi takdirde midesi küçülür.

3- Cimâyı terketmemede. Zira kuyu boşaltılmazsa suyu çekilir."

dediğini, keza Muhammed İbn Zekerıyyâ'nın da: "Kim uzun müddet cimâyı terkederse âsablarının kuvvetleri zayıflar, mecraları tıkanır, zekeri tekallus eder. Bir neví kurutma için, cimâyı terkedenleri gördüm. Derhâl bedenleri soğudu, hareketleri zorlaştı, sebepsiz olarak üzerlerine bir bıkkınlık çöktü, arzuları söndü ve yediklerini de hazmedemez oldular" dediğini rivayet eder.¹³⁸

Süfyân es-Sevrî'nin: "Çok kadınla evlenmek dünyâperestlik değildir." dediği,¹³⁹ İbn Abbâs'ın: "Bu ümmetin en hayırlısı kadınca çok olanıdır." dediği¹⁴⁰ rivayet edilir. Suyûtî, diğeri bir çokları gibi, cimânın Allah'a daha hulûsla ibâdet için kalbi dünyevî arzulardan temizleme vâsıtası olduğunu zikreder ve bu hususa misâl olarak zühd ve takvâsıyla meşhur İbn Ömer'in, iftarını yemek yemeden önce cima ile açtığını kaydeder.¹⁴¹ Bâzı

diğeri bir çok târihî prensiplerinden olduğu gibi, 29 Ekim 1951'de Papa XII. Pie'nin imzasıyla neşredilen şu tamimle bundan da vazgeçmişe benzıyor: "Allah, (...) keza, emretti ki bu vazifeı ifâ ederken karı ve koca bedenlerinde ve ruhlarında zevk ve neşe duyarlar. Çiftler bu zevki arayıp ondan nâsibedâr olmakla asla fena bir iş yapmış, olmazlar. Onlar Allah'ın kendilerine verdiğini kabul etmiş olurlar." (Aynı eser, p. 92-93).

¹³⁸ İbn Kayyîm, *Zâdu'l-Meâd* 3/146.

¹³⁹ Aliyyu'l-Kârî, *Şerhu Aynu'l-İlm* 1/218.

¹⁴⁰ İbn Kayyîm, *Zâdu'l-Me'ad* 3/146.

¹⁴¹ Suyûtî, *Vişâh* 5/b.

fukâha da, “Cuma günü cenabetten temizlenme guslüyle gusleder de sonra camiye giderse...” hadîsinden cuma günleri cimâyâ teşvik mânâsı çıkarmış: “Böylece göz, harama kaymaz, nefis sükûnet bulur” demiştir.¹⁴²

Bütün bu cimâyâ teşviklere rağmen, evli kimsenin bu hususta da itidâli muhafaza edip, ifrata gitmemesi tavsiye edilir, aksi takdirde aklın zayıflayacağı belirtilir ve sonra da itidalin dört günde bir olduğu kaydedilir.¹⁴³

4) Cinsiyetle İlgili Bazı Meseleler

329 Cinsî terbiye hususunda Sünnet’in koymuş olduğu esâsın, yâni “meşru tatmin”in gerçekleşmesi, bir kısım şartlara bağlıdır ve her şeyden önce maddî imkân meselesidir. Evlenme çağına maddî imkânsızlıklar içerisinde girilmiş olabilir, ilim tahsili gibi kadını meşguliyeti te’hîr etmeyi gerektiren¹⁴⁴ bir mesleğe sülûk edilmiş de olabilir. Veyâhud evlidir, ancak ticarî, askerî vs. sebeplerle ailesinden uzaktır vs. Bu durumlarda sünnetin tavsiyesi nedir?

√ Oruç ve Edviye (İlaç)

Sünnet böyle hâllerde nefsânî arzularla mücâdele etmeyi, onu zabt u rabt altına almayı emreder. Bekâr kimsenin mücâdelede baş vuracağı en emîn vâsıta oruçtur. Orucun şehvanî arzuları kıracağı ifâde edilir: “(...) Evlenmeye gücü yetmeyen oruç tutsun. Zira savm, ona, husyeleri burma gibidir.”¹⁴⁵ Yâni nikâha olan arzuyu keser. Aynî ve diğer şarihler “orucun cinsî arzuyu tahrik ettiği ileri sürülerek itiraz edildiğini kaydettikten sonra: “Bu hâl, bidayette vâriddir, fakat oruca devam edilince, zamanla onun bu vasfı kaybolur, şehvet kırıcı vasfı galebe çalar” şeklinde cevâp verirler.¹⁴⁶ Aynî, ayrıca, cima arzusunun yemek arzusuna (şehvetu’l-ekl) bağlı olduğunu, onun kuvvetlenmesiyle kuvvetlenip, zayıflamasıyla zayıflayacağını

¹⁴² Nevevî, *Şerhu Müslim* 6/135; *Avnu’l-Ma’bûd* 2/14.

¹⁴³ Kârî, *‘Aynu’l-’İlm şerhi* 1/229.

¹⁴⁴ İmâmu Âzam, talebesi Ebû Yûsuf’a tahsil müddetince bekârlığı tavsiye eder (*Hüsni’l-Tekâdî* s. 96). İlim talibine Gazzâlî de aynı tavsiyede bulunur (*İhyâ*, 1/50), Keza bak. *Fethu’l-Bârî* 11/11.

¹⁴⁵ Buhârî, *Savm* 10 (3, 34); hadîsde geçen vicâun tâbiri husye damarlarını kesmek, koparmak mânâsına gelmektedir.

¹⁴⁶ Aynî, 20/279; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 5/20.

belirtir.¹⁴⁷ Yine Aynî bu hadîsten, Hattâbî'nin, şehveti yenmek için edviye almak sûretiyle zahmet ve meşakkate tevessülün cevazını istidlal ettiğini nakleder.¹⁴⁸ Fakat Nevevî: “Oruçla şehvet kesilmezse kâfur vs. kullanmak yoluyla şehveti kırmak caiz değildir, (mutlaka) evlenmelidir” der.¹⁴⁹ İbn Hacer, “Tamamen ortadan kaldırmamak şartıyla, şehveti teskîn edici ilâç almalı”¹⁵⁰ diyerek mutavassıt bir yol tutar.

√ İhtisâ

Hristiyanlığın aksine,¹⁵¹ ihtisâ¹⁵² sûretiyle şehveti kırma yolu da yasaklanmıştır. Bu konuyla ilgili Buhârî'nin bir tahriri son derece vazıhtır. Ebû Hureyre Peygamber Efendimiz'e çıkararak: “Yâ Resûlullâh, yaşım çok genç zinaya düşmekten korkuyorum, evlenmek için lüzumlu maddî imkânâ da sahip değilim (müsâde ederseniz husye bezlerimi aldırayım) der. Sükûtla cevap alan Ebû Hureyre talebini dört kere tekrarlar. Dördüncü talepten sonra Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) (öfkelenerek): “Ey Ebû Hureyre, senin kavuşacağın mukadderatı yazan kalem (in mürekkebi) kurumuştur. Durum böyle olunca artık ister hadımlaş, ister bırak (müsavidir)” der.¹⁵³ Burada Ebû Hureyre'yi muhayyer bırakır gibi bir mânâ görülürse de şarihler kesinlikle yasaklandığını belirtirler.¹⁵⁴ Osman İbn Maz'ûn da: “Yâ Resûlullâh ben bekârlığın beni günâha sevkedeceğinden korkan bir kimseyim, müsâade buyurun hadımlaşıyorum.”¹⁵⁵ diyerek izin ister. Osman b. Maz'ûn da: “Oruç tut” cevâbını alır, istediği müsâadeyi alamaz. Buhârî'deki rivayette Osman'ın “Tebettül” yani kadınlardan uzaklaşma talebi için yaptığı müracaatının Hz. Peygamber tarafından reddedildiğini ifâde eden Sa'd İbn Ebî Vakkâs: “Ona tebettül izni verilseydi, biz (daha da ileri gider) hadımlaşırđık.”¹⁵⁶ der. Hülâsa bu yol da kesinlikle yasaklanmıştır.

330

¹⁴⁷ Aynî, 20/279.

¹⁴⁸ Aynî, 20/278.

¹⁴⁹ *Fetevâ'n-Nevevî* 214/b.

¹⁵⁰ *Fethu'l-Bârî* 11/12.

¹⁵¹ Matta 19/12 (Burada Hz. İsa hadımlaşmaya teşvik eder).

¹⁵² Yâni husye bezlerini aldırarak, iğdiş olmak.

¹⁵³ Buhârî *Nikâh* 8 (7/5).

¹⁵⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim* 9/176-177; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 11/21; Aynî, 20/74.

¹⁵⁵ Hadîsi bu veçhiyle Aynî, Taberânî'den nakleder (20, 72).

¹⁵⁶ Buhârî, *Nikâh* 8 (7/5).

√ Hayvana Temas

Bir diğer cinsî tatmin yolu sayılabilecek hayvana temas da yasaklanmıştır. Ancak yasağın buradaki sertliği, insanlarla olan gayr-i meşru tatmindeki (zina) derecede değildir. Fiilin gayr-i meşruluğu bizzat lisân-ı nübüvvetle mübâlağalı olarak ifâde edilmiştir. “Bir kimse hayvana temas edecek olursa, temas edeni de hayvanı da öldürün.”¹⁵⁷ Fukâha bu me-yânda Ebû Hanîfe, Şâfiî, Mâlik ve Ahmed bu konuda hadd bulunmadığı ve hadîsde geçen “Öldürün” emriyle “zercde şiddet” kastedildiği hususunda ittifak etmiştir.¹⁵⁸ ‘Atâ da bu mevzuda bir suâl üzerine hakkında hadd olmadığını söyledikten sonra “Bu kabîh bir ameldir, kabîh olanı takbih edin.” demiştir.¹⁵⁹

√ İstimna

Cinsî tatmin yollarından biri olan istimnanın şiddetle yasaklandığına dâir: “Eliyle nikâh yapan melundur”,¹⁶⁰ “Yedi kişi vardır kıyamet günü Allah onların yüzüne bakmaz. Ne onları (günâhlarından) temizler, ne de amel-i sâlih ehliyle bir araya getirir. Ateşe ilk giriciler olarak onları cehenneme atar. Ancak tevbe edenler müstesna (...) Bunlar eliyle nikâh eden, lûtîlik yapan (homoseksüel), içki mübtelâsı...”¹⁶¹ gibi bâzı hadîsler rivayet edilmişse de bunlar zayıf olduklarından sâdece kendileriyle amel edilmemiştir, istimnanın haramlığına hükmeden İmâm Şâfiî ve etbâi bu hadîslere değil, daha önce zikrettiğimiz, Mü’minûn sûresinin 5-7. âyetlerine istinâd etmiştir.¹⁶² Keza bunun tahrîmine kail olan bir kısım Mâlikîler de yine daha önce zikri gecen: “...evlenmeye gücü yetmeyenler oruç tutsun” diye emreden hadîse istinâd etmişler ve: “Burada Resûlullâh evlenmeye gücü yetmeyenlere oruç tavsiye etmiştir. Eğer istimna mubah olsaydı onu tavsiye etmek daha kolaydı...” demişlerdir.¹⁶³ İbn Cüreyc’e göre ‘Atâ da istimnanın kerahetine inan-

¹⁵⁷ Ebû Dâvûd, *Hudûd* 30 (4/159, 4464. H.); Tininîzi, *Hudûd* 23 (5/151, 1454. H.).

¹⁵⁸ Bak. Mübarekfûri, *a.g.e.* 5/19; Azîmâbâdî, *a.g.e.* 12/154.

¹⁵⁹ Abdurrezzâk, 7/366.

¹⁶⁰ İbn Hacer, *Münebbihât*, s. 30.

¹⁶¹ İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/9; İbn Hacer, *Münebbihât* s. 30.

¹⁶² Bak. İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/9.

¹⁶³ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 11/12.

muş, Sa'îd İbn Cübeyr de: "Allah istimna yapan bir ümmete azâb indirdi." demiştir.¹⁶⁴ İbn Ömer de adem-i cevazına inananlardandır.¹⁶⁵

Öte yandan İbn 'Abbâs, Mücâhid, 'Amr İbn Dinâr, Câbir İbn Zeyd'den cevazına dâir bir kısım rivayetler gelmiştir.¹⁶⁶ Ancak bu cevaz iki şerden ehven olanı tercîh şeklindedir. Meselâ İbn 'Abbâs, bu hususta sorana: "Câriye ile temas istimnadan, istimna da zinadan ehvendir." der. Cevazına kail olan Hanbelîler ile bir kısım Hanefîler de aynı şekilde bâzı kayıtlarla buna cevaz vermişlerdir.¹⁶⁷

Hanefî fukahâsından Şürünbülâlî: "Bekâr kimseye (kendisini, zina, li-vâta gibi şeylerle harama atacağından¹⁶⁸) korktuğu şehvetini teskîn için istimna caizdir, bu fiilinden dolayı ne sevâb ne de günah kazanır, başa baş kurtarır. Fakat celb-i lezzet için yaparsa günahkâr olur."¹⁶⁹ der. Şürünbülâlî'nin Sarihi Tahtâvî, evli olan kimseye, seyahat, hayız gibi sebeplerle hanımına temas müddeti uzasa da, asla helâl olmayacağını tasrîh ettikten sonra istimnaya cevaz "İki haramdan hafif olanı tercîh etmektir." der ve kerahet vs tahrîmine dâir yukarıda zikrettiğimiz hadîslerden birkaçını kaydeder.¹⁷⁰ Ancak İbn 'Âbidîn'in Mî'râcu'd-Dirâye'den yaptığı nakilde 322 istimnanın (şartlar tahakkuk ettiği taktîrde) evli için de cevazına hükmedenlerin olduğu anlaşılmaktadır.¹⁷¹

√ Nazar (Bakmak)

Cinsî terbiyede meşru yoldan tatmin esâs olmakla beraber, cinsî kuvvenin sevkedebileceği memnu fiillerden korumak için derpiş edilen mühim bir tedbîr nazar meselesidir. Umumiyetle nazarın, fesâd-ı kalbe dâvetçi

¹⁶⁴ Bak. Tahtâvî, Ahmed İbn Muhammed İbni İsmâil, *Hâşiye 'âlâ Merâkı'l-Felâh Şerhi Nûri'l-İzâh*, s. 57; Abdurrezzâk 7/390.

¹⁶⁵ Abdurrezzâk 7/390.

¹⁶⁶ Bak. Abdurrezzâk 7/390-392.

¹⁶⁷ *Fethu'l-Bârî* 11, 12: Aynî, 20/69.

¹⁶⁸ Tahtâvî, a.g.e. s. 57.

¹⁶⁹ Şürünbülâlî, Hasan İbn 'Âmmâr İbni 'Alî, *Merâkı'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İzâh*, s. 57, Mısır 1937.

¹⁷⁰ Tahtâvî, a.g.e. s. 57.

¹⁷¹ İbn 'Âbidîn, 2/160. İstimnanın bâzı kayıtlarla cevazı diğer bir kısım fıkâh kitaplarında da yer alır (Bak. Şârânî, *Keşfu'l-Gumme 'an Cemî'i'l-Ümme* 2/104, Kahire 1904; Zeyle'i, Fahrü'd-Dîn Osman ibn 'Alî (v. 762), *Tebyinu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik* 1/323, Mısır 1313 (baskısından ofset).

olduğu kabul edilir.¹⁷² Sünnet her bir uzvun zinaya mâruz kaldığını, gözlerin zinasının da nazar olduğunu belirtir.¹⁷³ Bu sebeple bizzat Kur'ân-ı Kerîm, erkek olsun, kadın olsun bütün mü'minlerin gözlerine hâkim olmasını emreder: “(Ey Resulüm) Mü'min erkeklere söyle, gözlerini (haramdan) sakınsınlar ve ırzlarını korusunlar (...) Mü'min kadınlara da söyle gözlerini (haramdan) sakınsınlar, ırzlarını korusunlar...” (Nur, 24, 30-31) Bu âyetlere dayanarak, sadece erkek değil kadınların da yabancı erkeklere şehvetle olmasa bile bakmasını pek çok ulemâ haram kabul etmiştir.¹⁷⁴

Sünnette nazarla zina arasında sıkı bir irtibat kabul edilmekle, zinaya giden yolun nazardan geçtiği ifâde edilmekte ve “Nazar İblis'in zehirli oklarından bir oktur (...)”¹⁷⁵ denilerek, nazarın mutlak bir te'sîre sahip olduğuna dikkat çekilmektedir. Aynı mânâyı daha vazîh olarak ifâde etmek üzere Hz. İsa'nın: “Gözünü kapadığın müddetçe fercin zina etmez.” dediği kaydedilmektedir.¹⁷⁶

Sünnet, ihtiyârsız olan ilk ve ani nazar için ruhsat vermiş, bunun manevî bir mes'ûliyeti mücib olmadığını tasrîh etmiş ise de, müteakip ve temadi eden nazarlardan men etmiştir. Bu husustaki rivayet Hz. Ali ile ilgilidir: “Ey ‘Alî (ihtiyârsız olarak kaymış olan) nazarına (ihtiyarî olarak müteakip) nazarlar ekleme. Zira sana birincisi helâl ise de diğerleri değildir,¹⁷⁷ İbn ‘Abbâs'ın bir rivayetinden Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) veda haccı sırasında bir şeyler sormak için gelen kadına Resûlullâh'ın bineğinin arkasında bulunan Fadl İbn Abbâs'ın bakmaya başlaması üzerine Resûlullâh eliyle Fadl'ın yüzünü aksi istikâmete çevirerek kadınla Fadl arasında vâki olan bakışmaya manî olduğunu görüyoruz.¹⁷⁸

Memnû nazar fitnaye bâis olacak “şehvetle olan nazar”dır. Bu kadına olacağı gibi, sakalı çıkmış veya çıkmamış genç oğlanlara ve bütün hay-

¹⁷² İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/86; *Fethu'l-Bârî* 13/263.

¹⁷³ Buhârî, *İsti'zân* 12 (6/67); *Müsned* 2/276,

¹⁷⁴ İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/88.

¹⁷⁵ İbn Kesîr, *Tefsîr* 5/87.

¹⁷⁶ *Uyûnu'l-Ahbâr* 4/84.

¹⁷⁷ Ebû Dâvûd, *Nikâh* 43 (2/246, 2149. H.).

¹⁷⁸ Buhârî, *Hacc* 1 (2/163); Nesaî, *Kadât* 9 (8/228).

vanlara da olabilir ve bunlar arasında hiçbir fark da yoktur,¹⁷⁹ İbn Tey-miyye, şehvete mukârin bütün nazarların -mehârime bile olsa- tahrîminde ulemânın ittifak ettiğini belirtir.¹⁸⁰ İmâm Ebî Hanîfe, Ebû Yûsuf'a olan vasiyyetinde, çocuklarla konuşup başlarını okşamasında bir mahzur ol-mamakla beraber, bülûğa yaklaşanlarla (mürâhik) konuşmamasını, bunun fitne olduğunu belirtmiştir.¹⁸¹

B- KIZLARIN TERBİYESİ

Bu kısım, izahını yaptığımız cinsî terbiyenin bir devamıdır, ondan ayrı mütalâa edilemez. Terbiyeye müteallik kitaplarda umumiyetle kızlarla ilgili olarak ayrı bir bölüme yer verilmektedir. Biz bu kısımda kızların terbiyesi ile ilgili olarak sünnetin ortaya koyduğu prensipleri belirtmeden önce, kadın hakkında eski ve yeni telakkileri belirtmeye çalışacağız. Böylece sünnette gelmiş olan prensiplerin diğerleriyle mukayese imkânı hâsıl olabileceği gibi, sünnetin bunlar arasında işgal ettiği yeri de anlama imkânı hâsıl olacaktır.

1. Kadınlar Hakkında Farklı Görüşler

a) *Eski Telakki*

Kadınlarla erkekler arasında fitrî bir kısım ayrılıklar mevcuttur. Bu farklı durumların tefsîr ve değerlendirilmesinde eskiden beri dâima aşırı görüşlere yer verilmiştir. Bunun sonucu olarak, gerek Doğu'da ve gerekse Batı'da bütün eski hukuk sistemlerinde kadın aşağılanmış, kendisine huku- 334 ken, erkeklerle eşit bir statü tanınmamıştır. Bu konuyu inceleyen Gustave le Bon şöyle bir özet sunar: “Hint kanûnlar kitabı, onlara çok fena mu-amelede bulunur: “Hayâtın sonu, fırtına, ölüm, yer yüzünün cehennemi bölgeleri, ağu, zehirli yılanlar ve her şeyi yiyip yutan ateş, kadından daha beter değildir.” der.” Eski Yunan'da “Kadına sâdece nesli devam ettirmeye ve ev işleriyle meşgul olmaya yarayan aşağı bir mahlûk” nazarıyla bakıl-

¹⁷⁹ Sefârinî, a.g.e. 1/299.

¹⁸⁰ *el-Fetevâ'l-Kübrâ* 1/48.

¹⁸¹ Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1371), *Hüsni't-Tekâdî fi Sîreti'l-İmâmı Ebî Yûsufi'l-Kâdî*, s. 95, Humus 1968.

mıştır (...) İsparta'da sakat çocuk doğuran bir kadın, devlete sıhhatli bir asker vermediği için öldürülürdü. Velûd bir kadın da daha muteber bir sülbden vatana çocuk -kazanmak için kocasından emaneten alınabilirdi.

Durum, eski Roma'da, kanûnlar diyarı bilinen Roma da daha iç açıcı değildi. Erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyeti ısınırsız ve mutlaktı. Roma kanûnlarına göre kadın, cemiyette hiçbir değeri olmayan bir köle idi. Kocasından başka müracaat edebileceği hiçbir hâkimi yoktu. Ve o, kadın üzerinde hayat ve ölüm haklarını elinde tutardı.¹⁸² “Kocanın vereceği bir hükmü bozacak hiçbir üst makam yoktu (...) kadın dâima gayr-i reşîd telakki ediliyor, hiç bir zaman vâsi olamıyordu, kendi çocuklarına bile. (...) Bu durum Yunan sitelerinde de, Çin'de de aynı idi.”¹⁸³

Güstav le Bon İncil'de de kadına iyi muamele yapılmadığını “kadının ölümden daha acı” olarak tavsif edildiğini belirttiikten sonra şu İncil âyetini verir: “Allah'ın kendilerinden memnun kaldığı kimseler, kadından kendini kurtarır. Bin erkekten böyle iyi bir kişi buldum, bütün kadınlar arasında bir tanesini de bulamadım.”

Kadın üzerine bâzı atasözleri de zikreden le Bon, Rusların: “On kadında ancak tek bir ruh vardır”, İtalyanların: “iyi ve kötü atlar için mahmuz kullanıldığı gibi iyi ve kötü kadınlar için de kullanılır”, İspanyolların da: “Kötü kadından korun, fakat iyisiyle de övünme” vs. dediklerini kaydeder.

Le Bon sözlerine şöyle devam eder: “Bu söylediklerime şunu da ilâve edeceğim. Kadınların Batıdaki fikri ve ahlâkî aşağılığını ifâde için dinlere, kanûnlara müracaat gibi çok uzaklara gitmeye ne hacet, günümüzün modern yazarları son zamanlarda bir kısım anatomik ve psikolojik sebeplere dayanarak “medeniyetin ilerlemesi nisbetinde (ters orantılı olarak) kadınlar zekâ nokta-i nazarından gerileme, erkeklerden uzaklaşma kaydetmekte olduklarını ileri sürmüşlerdir...”¹⁸⁴ der. 19. asır Fransız feylesoflarından Proudhon da 1858 yılında: “Kadın başka (mahlûk) tur. Çünkü o, nakıstır, çünkü

¹⁸² G. le Bon, *La Civilisation Des Arabes*, p. 432, Paris 1884.

¹⁸³ Cuvillier, a.g.e. 2/565.

¹⁸⁴ Le Bon, a.g.e. p. 432.

onun cinsiyeti, ona mâdûnluk tab'ını bahşetmektedir. Hem tabiatı îcâbı, hem adalet îcâbı o, erkeğin üçte birine bile denk değildir." demiştir.¹⁸⁵

Kadınlara karşı cemiyetin her tabakasına mensûb insanlarda mevcut olan bu istihkar edici telakki ile mücadele târihi, Batı'da eski ise de 19. asırda bâzı muvaffakiyetler elde etmeye başlamış, tedricen günümüze kadar artarak gelmiştir. Anayasada hak kazanma savaşı 1920 yıllarında netice alabilmiştir.¹⁸⁶ Kadınlar ülkesi bilinen Fransa'da ilk defa 1836 yılında kızlara mahsus ilk okul açılabilmiş¹⁸⁷ ancak ikinci Cihan Harbinden sonra hukuk sahasına girebilmiştir.¹⁸⁸ Durum İngiltere'de de pek farklı değildir. 1948 yılına kadar Cambridge Üniversitesi'ne hiç kız alınmamış olması, bugün bile hâla kızların sayısı 1/4 nisbetini geçemez kaydının muhafaza edilmiş bulunması¹⁸⁹ bir fikir vermeye kâfidir.

b) Yeni Telakki

Kadınları tarih boyu aşağılayan bu aşırı tutuma bir aksülamel olarak ortaya çıkan yeni görüş, kadının hakkını verme davası güder. Ancak önceki aşırılığa aksülamel olarak çıkmasının sonucu, bir kısım aşırılıklara düşmekten kendini alamaz. Bu görüş kadınıla erkek arasında hiçbir fark tanımaz. Erkeğin yaptığı her çeşit işi, fikrî olsun, bedenî olsun, kadının da yapabilecek kapasitede olduğunu, arada görülen bir kısım psikolojik farklar varsa bunun; onlara küçüklükten itibaren verilen terbiye ve yapılan telkinlerden ileri geldiğini iddia eder.¹⁹⁰

Hâl-i hazırda bu fikrin şampiyonluk ve fiilen tatbikatçılığını üzerine almış gözüken İsveç, kadın ve erkek arasında tefrik yapan her çeşit teşrîâtı

336

¹⁸⁵ Bak. *Le Monde de l'Education*, 7. sayı, p. 8, Haziran 1975.

¹⁸⁶ R. Levinsohn, a.g.e. s. 327.

¹⁸⁷ P. Gerbod, "La Longue Marche des Femmes Savantes", *Le Monde de l'Education*, Haziran 1975, No.7, p. 5. (Bu makâlede kadınların Fransa'da elde ettiği hakların târihi seyri anlatılır.)

¹⁸⁸ R. Levinsohn, a.g.e. s. 327.

¹⁸⁹ Bak. J. Dulck, *l'Enseignement en Grande Bretagne* p. 163.

¹⁹⁰ Dünya kadınlar yılı kabul edilen 1975 senesi vesilesiyle Avrupa Ortak Pazar Topluluğu'na (AB) dâhil dokuz memlekette kadınların erkekler karşısındaki durumlarıyla ilgili olarak *Le Monde Gazetesi* 28.1.1975-1.2.1975 târihleri arasında serî makaleler vermiştir. Burada, bunlardan bâzı iktibaslar yaparak bu hususta bir miktar malumat vermeyi konumuzun aydınlanması için uygun bulduk.

kaldırıldığı gibi son senelerde okullarda cinslere ait tefrik yapan her çeşit program ve tedrisâtı da kaldırmış durumdadır. Cinsler arasında mesleki fark gözetmeyi “Bütün nesillerin iliklerine işlemiş eski bir peşin hüküm” kabul eden İsveç Parlamentosu, bununla daha müessir bir mücâdele yapabilmek için, işi temelden tutarak tâlim ve terbiye ile ilgili kanûna: “Okul, erkek ve kadın arasındaki eşitliğin sağlanmasına çalışmalıdır. Bu eşitlik ailede, iş yerinde ve cemiyette mevzubahistir. Okul, ananevi olarak kadın ve erkeğe izafe edilen rollere bağlı meseleler ve bunların gelişmeleri hakkında öğrencileri aydınlatmalı, ortaya çıkan yeni şartları ele alıp münâkaşa konusu etmeye teşvik etmelidir.”¹⁹¹ hükmünü ilâve etmiştir.

Gerçekleşmesi için devletin bütün imkânlarının seferber edildiği eşitlik, anaokullarından itibaren başlatılmakta, daha burada iken erkek çocuk örgü, kızlara tahta ile ilgili el işleri öğretilmektedir. Okullarda kız-erkek ayrımı kaldırılmış olup, ders kitaplarında, sırf kadın veya sırf erkek için bilinen meslekler hususundaki peşin hükümle mücadele edilmektedir. Hükümet, meslek ayrımı peşin hükmüyle daha müessir bir mücadele yapabilmek için iş ilânlarında kadın-erkek tefrikini yasakladığı gibi, şimdye kadar sırf erkeklerle mahsus bilinen işlere kadın işçileri alan işverenlere, almış olduğu kadın işçi sayısınca pirim ödemekte,¹⁹² işçilerinin % 60’dan fazlasını aynı cinsten tutmayan müesseselere de belli bir tazminat ödemektedir.¹⁹³

Eşitlik için 1974’te çıkarılan bir kanûna göre, çocuğun hastalanması hâlinde veya doğum sırasında kadınlar için verilen 7 aylık maaşlı izin, isterse erkeğe de verilebilmekte ve çocuğun bakımını üzerine almaktadır. izin süresince normal maaşının % 90’ı eline geçmektedir.¹⁹⁴

337 “Feministlerin üzerinde durdukları mühim meşgalelerden biri olan çocuk düşürme hürriyeti¹⁹⁵” meselesinde de bir hayli mesafe kaydeden İsveç, kadını hamileliğin 12. haftasına kadar bu meselede hür bırakmaktadır.¹⁹⁶

¹⁹¹ G. de Faramond, *Pour l’Egalité des sexes à l’école, Le Monde de l’Education*, No. 12. p. 17, Aralık 1975.

¹⁹² Une Suédoise = un Seédois, *Le Monde Hebdomadaire*, No: 1371, Şubat 1975.

¹⁹³ B. Frappat, La Suède au Masculin - Féminin, *Le Monde Gazetesi*, 2 Şubat 975.

¹⁹⁴ *Le Monde Hebdomadaire*, No: 1371., Şubat 1975

¹⁹⁵ P. Vos, Belgique: *Les Hommes ne rient plus, Le Monde Gazetesi*, 31 Ocak 1975.

¹⁹⁶ *Le Monde Hebdomadaire*, No: 1371, Şubat 1975.

c) *Eşitlik Değil Tamamlayıcılık Esastır*

Gerek kilisenin temsil ettiği eski telakki ve gerekse buna bir reaksiyon olarak doğup, feministlerin iddia ettiği ve İsveç misâlinde görüldüğü üzere bir kısım kanûnî zorlamalarla hayâtın her sahasında tatbîk edilmek istenen yeni görüş gerçek durumu ifâde etmekten uzaktır. Zira erkek ve kadın yaratılıştan gelen bir kısım hususiyetlere mâliktir. Bu hususiyetlere uygun olarak hayattaki rolleri de değişmektedir. Bu fitrî farklar, bunlara uygun rol değişiklikleri birinin üstün, diğersinin madun ve geri olmasını gerektirmez. Bilakis birbirlerini tamamlamaktadırlar. Bu sayede içtimaî hayâtın ahengi sağlandığı içim mevcut farklılık, beşerî terakkide mühim bir esas olarak kabul edilebilir. Nitekim Kur’ân-ı Kerîm’de geçen: “Erkekler, kadınlar üzerine idareci ve (hâkimdir) ler” âyetinin devamı olan بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ (Allah rical ve nisanın bâzısınısını diğersine hilkatden tafdil etmiştir) âyetinin tefsirinde müdakkik müfessirlerimizden Elmalılı Hamdi Yazır şu îzâhı yapar: *هُم* zamiri delaletiyle bundan erkeklerin kadınlara fazl u rüchânı anlaşılmaqla beraber âyetin öyle bir hüsn-i beyânı vardır ki bu fazl u fazilet بِمَا فَضَّلَ اللَّهُ عَلَيْهِمْ diye alelittlak erkeklere hasretmemiş, mübhem olarak, bâzısının diğersine tafdilini ifâde eylemiştir. Bu ise erkeğin kadında bulunmayan birtakım mezâyâ-yı fitriyyeyi hâiz olduğu gibi aynı zamanda kadının da erkekte bulunmayan bâzı mezâyâ-yı fitriyyeyi hâiz olduğunu ve bundan dolayı her ikisinin yek diğersine muhtelif cihetten muhtaç bulduklarını, bu sûretle erkekle kadın fitraten mütefâvit ve mütekâbilen mütefâdil olduğu gibi her erkeğin ve kezâlik her kadının da seviyeleri bir olmadığını ve binâenaleyh her erkek her kadın ile ferden mukayese edilemeyeceğini (...) pek belîğ bir îcâz ile tefhim eyler.¹⁹⁷

Meseleye böyle bakılınca, erkekler umumiyetle aklî ve ilmî kapasitede ve bir de meşakkatli işleri başarmada kadınlara nazaran fitratan daha üstün, bunun neticesi olarak mihir vermek, hanımlara infâk etmek sebebiyle (iktisadî yönden) daha fâiktirler.¹⁹⁸

¹⁹⁷ Elmalılı, a.g.c. 2, 1348-49.

¹⁹⁸ F. Râzî, T. Kebir 10/88-89.

d) *Fitrî Farklar*

Kadın mevzuunda terbiyeciler daha değişik bir görüş sahibidirler. Bunlar görüşlerini her iki cins arasında mevcut fitrî farklara istinad ettirirler. Bu farklar meyânında bilhassa biyolojik olanlara ağırlık verilmektedir: “... Oğlanlar daha uzun ve daha ağırdırlar (...) kızlar en ziyâde on iki yaş sonlarında hızla büyürken erkekler 14-15 yaş aralarında hızla büyür. 10-12 yaşlarındaki kızlar daha süratli büyüdükleri için erkeklere nazaran daha iri olurlar. Kızlar 16-17 yaşlarından sonra boy atmazlar, erkekler 19 yaşma kadar boy atarlar.¹⁹⁹ Bu fizikî farklara bağlı olarak ruhî farkların da bulunduğu belirtilir, çeşitli tasvirler yapılır. Bunlardan birine göre “Erkek daha yaramaz, saldırgan ve kavgacıdır, kız ise sakin ve yumuşak başlı²⁰⁰ olur (...) Kas gücü gelişen delikanlı, bu yönden daha zayıf olan genç kıızı korumak ister (...) Kız ise kendisinden emin olmadığından, imkânlarını geliştirmek için, dışardan sağlanan güvenli bir ortama daha fazla ihtiyaç duyar.”²⁰¹

e) *Terbiyecilerin Görüşü*

Terbiyeciler kadınla erkek arasında inkârı mümkün olmayan bu farkları nazar-ı itibâra alarak, eskiden beri her iki cinsin de terbiyesini ayrı ayrı mütâlâa etmişlerdir. Meselâ bunlardan J. J. Rousseau meşhûr eseri Emile’in beşinci bölümünü kızların terbiyesine ayırarak, daha mevzûya girer girmez Emile’in zevcesi olacak olan Sophie’nin tam bir kadın olması, kendi cinsinin gerektirdiği evsâfî, karakteri taşıması gereğinden bahseder.²⁰² Daha ileriki sayfalarda da münevver kadının erkeğine, çocuğuna ve hizmetçilerine belâ olacağından bahisle ona her şeyden önce mahir bir zevce olmanın yolları öğretilmeli, der.

Erkek ve kadına mutlaka farklı terbiye verilmesi kanaatini izhâr eden Dr. Alexis Carrel, bu hükmüne, iki cins arasındaki farklar üzerine yaptığı tasvirin tabii bir sonucu olarak ulaşır. Der ki: “Erkekle kadın arasındaki

¹⁹⁹ Pars, a.g.e. s. 32; Sentilhes, a.g.e. s. 77-89.

²⁰⁰ Nitekim erkekler, suç işlemeye kızlara nazaran daha meyyaldir. 1947’de Türkiye’de mevcut çocuk mahkûmların % 97.86’sını erkekler, % 2, 15’ini kızlar teşkil ediyordu (bak. 974 Suçlu Çocuk Hakkında Kriminolojik Anket, s. 262.

²⁰¹ N. Sentilhes, a.g.e. 80-81.

²⁰² Rousseau, a.g.e. p. 465

farklar yalnız tenasül cihazlarının husûsî şekillerinden, rahimin mevcudiyetinden, âdet görmekten veya terbiye tarzından ileri gelmez. Bunun sebebi çok daha derindir ve tenasül guddelerinin mahsultü kimyevî maddelerce bütün uzviyetin işbâından hâsıl olur. Bu esaslı hâdiseleri bilmemektir ki feminizm öncülerini, iki cinsin de aynı terbiyeye aynı işlere, aynı selâhiyet ve mes'ûliyetlere mâlik olabileceği fikrine sevkettiştir. Hakikatte kadın erkekten pek başkadır. Vücûdundaki hücrelerden herbiri cinsinin izlerini taşır. Uzviyeti, hele sinir sistemleri de böyledir. Fizyoloji kaanunları da yıldızlar âleminin kaanunları kadar kesindirler. Onların yerine beşerî arzuları koymak imkânsızdır. Onları oldukları gibi kabule mecburuz. Kadınlar istîdâdlarını kendi tabiatlarına göre geliştirmeli, erkekleri taklide yeltenmemelidirler. Kadınların medeniyetin terakkisindeki rolü erkeklerinkinden daha yüksektir. Bu rolü terketmemelidirler.”²⁰³ Müellif ilgili bahsi şöyle tamamlar: “Delikanlılara verilen entelektüel terbiyeye, hayat tarzına, ideale genç kızları da tâbi tutmamalıdır. Terbiyeciler erkekle dışının uzvî ve dimağî ayrılıklarını ve ikisinin de tabii rollerini göz önünde bulundurmalıdır, iki cins arasında uzlaştırılmaz başlıklar vardır. Medenî dünyanın kuruluşunda bunları dikkate almak elzemdir.”²⁰⁴

Aynı görüşleri paylaşır gözüken G. Jacquin de: “Aynı bölüm içinde kız çocuğunun zihnini erkek çocuğunun zihnine irca etmenin çok ihtiyatsızca bir hareket” olduğunu söyledikten başka,²⁰⁵ eserinin sonunda “Kız Çocuğunun Psikolojisi” diye müstakil bir de bölüm ayırarak orada kızla erkek arasındaki diğer fitrî farklar meyânında bilhassa zihin durumuna tekrar dikkati çekerek: “Fakat kız çocuğunu çok erkenden ayırt eden şey, erkek çocuğu ile aynı yaşlarda gelişmeyen ve özellikle değişik belirtiler gösteren türlü zihin fonksiyonlarının evriminde bir ritim farkı, zaman farkı bulunmasıdır.” der.²⁰⁶

Kızlara ayrı bir program, ayrı bir terbiye sisteminin tatbik edilmesinin zaruretini belirten B. Russel de buna uyulmayışından şöyle yakınır: “... Fakat bütün terbiye sistemi, kadınlarla ilgili hâllerde, cinslerin eşitliği için duyulan arzu yüzünden çığırından çıkmıştır, kendiliğinden hiçbir sûrele iyi

²⁰³ A. Carrel, *İnsan Bu Meçhul*, s. 90-91, çvr. V. B. Nazikoğlu, İstanbul 1952.

²⁰⁴ *Aynı eser*, s. 92.

²⁰⁵ G. Jacquelin, a.g.e. s. 22.

²⁰⁶ *Aynı eser*, s. 190.

olmadığı zaman bile, erkek çocuklara verilen terbiyeyi elde etmek için teşebbüsler yapılmıştır. Bu yüzden kadın terbiyeciler, kızlara aynı sınıftan erkek çocuklara verilen aynı faydasız bilgiyi vermeyi gaye edinmişler ve annelik için yetiştirmenin, kadın terbiyesinin bir kısmını teşkil etmesi gerektiği hususunda ileri sürülen fikirlere şiddetle mukavemet etmişlerdir.”²⁰⁷

340 Luis Perval, kadın fitratının entelektüel (fikrî) faaliyete erkekler kadar mütehammil olmadığını belirttiikten sonra: “aşırı zihni meşguliyetin genç delikanlılardan ziyâde genç kızlarda vahim neticelere sebebiyet vereceğine” dikkat çeker ve: “Kadının teşkilât-ı dimâğiyesi erkeğin teşkilât-ı dimâğiyesinden pek farklıdır, ayrı işlerle uğraşmak için vücûda getirilmiş değildir ve bu mühim uzviyetin en esaslı vazifesi terbiye-i etfâlden ibarettir.”²⁰⁸ diyerek önce zikrettiğimiz görüşleri paylaşır. Müfrit gayretleri takip eden imtihanların muvaffakiyetsizlikle sonuçlanmasının pek çok intiharlara yol açtığını belirten müellif²⁰⁹ bu fecî durumların önlenmesi için şu teklife yer verir: “Binâenaleyh, bugün, genç kız mekteplerinin programlarını tahfif eylemek onların, biçâre dimağlarını kaabiliyet-i asliyeleri mecrasına tebdil ile, yalnız kendilerine lâzım olacak şeyleri talim ve tedris etmek, iktisâd-ı beytî cihetine fazla bir hisse-i tahsil ve tettebbu hasır olunmak, el işleri, hıfzısıhha ve terbiye-i etfâl dersleri saatlerini ihtiyâc-ı hâzır ile mütênâsib bir derecede tezyîd eylemek acilen tevessül edilmesi elzem birer tedbîr-i ciddîdir.”²¹⁰

Kadınların fitraten, fikrî mevzulara daha az alâka gösterdiklerini te’yîd eden bir anket neticesine burada temas edebiliriz. 1938 yılında Ankara’da 8-18 yaşları arasındaki çocuklardan 3188 adedine uygulanan bir anketin gayesi, çocukların ders kitapları dışında hangi kitapları ve niçin okuduklarını tesbittir. Meselâ 16 yaşındaki erkeklerin % 31’i “Bilgi verdiği için” ve sâdece % 2’si “zevk verdiği için” okurken, kızların % 8’i “Bilgi verdiği için” ve % 16’sı “zevk verdiği için” kitap okuduğunu ifâde etmiştir. “Zevk verdiği için” okuyanlar erkeklerde 17 yaşında sifıra düşmektedir.²¹¹ Gazi Eğitim

²⁰⁷ B. Russel, a.g.e. s. 11.

²⁰⁸ L. Perval, a.g.e. s. 110.

²⁰⁹ Aynı eser, s. 120.

²¹⁰ Perval, a.g.e. s. 121-22.

²¹¹ Çağrı, Ziya Talât: *Çocuklar ve Gençler Ne Okuyorlar?*, s. 22, sayı 7, Gazi Terbiye Enstitüsü yayınları, İstanbul 1938.

Enstitüsü'nde psikoloji doktorluğu yapmış olan aynı müellif, bir diğer eserinde de erkekle kız arasındaki yaratılıştan gelen fitrî meyil ve kaabiliyetlerdeki farklılara Batı menşeli araştırmalara dayanarak yer verir. Yaş ilerledikçe erkek çocukların kızlara nisbetle daha realist (şe'niyete muvafık) resim yaptıklarını mukayeseli istatistik rakamlarıyla gösterdikten sonra (s. 95-98) şu izahı yapar: "Çünkü, kızların istikbâli teknikte, makinede, inşaatta, bir fikre ve tasavvura şekil vermekte değildir. Bülûğdan sonra bu fark daha fazlaşıyor. Kız ve erkek çocukların hâtıra defterleri tedkik edilmiş, kızlar, hâtıralarında yalnız hislerinden, sevgilerinden, nefretlerinden bahsediyorlar. 341 Yalnız kendi kalplerini dinliyorlar. Halbuki erkek çocuklarda afakîlik de var. Vakit vakit kendi hislerinden çıkıp, eşyaya kendilerini verebiliyorlar: Bir şâir hakkında tenkîd, bir köprü planı, bir tiyatro planı, çok defa görülür."²¹²

Önsözüne, erkek çocukların terbiyesi için çok gayret ve himmet sarfedildiği hâlde kız çocukların ihmâl edildiğinden dört yanarak giren yerli müelliflerimizden Terbiye-i Nisvân (kadınların terbiyesi) müellifi Râgıb da: "... Kuvâyı bedeniye sarfına mütevakkıf olan hizmetlerde kullanılmaları münâsib olmadığından teveğğulât-ı ilmiyye ve fenniyyelerini erkekler kadar ileri götürmekten istihsâl olunacak menfaat, ol bâbta sarf olunacak himmet nisbetinde olmayacağını" söyledikten sonra, kızlara, behemehal "idare-i umûr-ı beytiyye, terbiye-i evlâd, vikaaye-i muhabbet-i zevciyye gibi (...) terakkinin, medeniyetin mevkûfaleyhi olan mevadd-ı mühimme vesaire gibi (...) bir takım ulûm ve marifet" in verilmesini zarurî görür.²¹³

Görüldüğü gibi burada da kadınlar için aklî terbiyeden çok, hissî ve kalbî terbiyeye ağırlık verilmektedir. Müellif daha vazih olarak şunları söyler: "Zamanımızda nisvânın en ziyâde terbiye-i fikriyelerine ehemmiyet verilmekte olduğu görülüyor ki, buna bir hata denilemez ise de sevab dahi demek caiz olmaz. Çünkü kadınlar her şeyden ziyâde hissiyât-ı kalbiyelerinin mağlûbu olduklarından mâlûmât-i aklîyelerinden ziyâde hissiyât-ı kalbiyelerini nazar-ı dikkate alarak terbiye denilen mâye-i meziyyeti kalplerine en evvel ilka etmek lâzım gelir."²¹⁴

²¹² Çağıl, *Çocuk ve Genç Ruh*, s. 98-99, İstanbul 1939 (Ch. Bühler'in *Knabentagebücher*'den naklen).

²¹³ Râgıb, *Terbiye-i Misvân*, s. 4-5, İstanbul 1308.

²¹⁴ Aynı eser, s. 40.

342 Bir diğer müellifimiz de tartışmaya açık olan, kadınların daha ziyâde evle ilgili işlerde yetişmeleri gerektiğini ifâde zımında: “Dîn-i İslâm, tadrîs-i lisân-ı ecnebiye mâni değildir. Ancak, kızlar ve bütün muhaderat-ı İslâmiyye (evlenmemiş müslüman kızlar) emr-i tesettüre mecburiyetleri yüzünden haricî vezâifile iştigâl edemeyeceğinden aileye müteallik birçok şeyleri ve kendilerine lüzumu olan daha mühim vazifeleri öğrenmek lâzım iken, onları elsine-i ecnebiye tahsiline sevk etmek bilüzûmdur. Elsine-i ecnebiyeye (yabancı dile) vâkıf, müzikşinâs, fakat aile ve hâne işlerinden bihaber, terbiye-i milliyeden azade bir hanım bizim için fâidesiz bir vücut, lüzumsuz bir süs kaabilindendir.” der.²¹⁵

f) Müşterek Terbiyenin Bâzı Mahzurları

Yeri gelmişken belirtelim ki, kız ve erkeklere herhangi bir tefrik göz önüne alınmaksızın aynı terbiyenin verilmesi, bunların şahsiyetlerinin gelişmesinde menfî te'sîrlere icra etmektedir. Bu sebeple çocukların ruhî sağlıklarının muhafazası, bir kısım cinsî sapıklıklara düşmelerinin önlenmesi için daha küçük yaşlardan başlayarak, kendi cinsine özgü (has) davranışları geliştirecek şekilde muamele edilmeleri, erkeğe erkek, kadına o cinse ait davranışları geliştirecek şekilde ortam hazırlanması ve davranılması²¹⁶ istenmekte ve “cinsî eğitim yönünden kız çocuklarının erkek gibi giydirilip yetiştirilmeleri ve sâdece erkek yetişkinlerin te'sîri altında büyütülmeleri, yahut da erkek çocuğun kız gibi giydirilip yetiştirilmesi ve münhasıran kadın yetişkinin te'sîri altında bırakılması cinsî eğitim yönünden mahzurludur” denmektedir.²¹⁷ Bu davranışların çocukları homoseksüelliğe sevk ettiğini belirten Dr. Doğan Çağlar: “Homoseksüelliği en yaygın ülke olan Avusturya'da genellikle erkekler kızlar gibi muamele görmektedir, her cins kendi cinsine

²¹⁵ Ebu'l-Muammer Fuâd, *Vezâif-i Aile*, s. 130-131, İstanbul 1328. Cumhuriyet döneminin başlarında kızların terbiyesindeki düzensizliği, “Mektepli kızlarımız, kozmografyadan mükemmel malûmat sahibi oldukları hâlde, bir çocuğun derecesi nasıl alınır, bunu bilmiyorlardı” cümlesi göstermeye kâfidir. Çocuk Esirgeme Kurumu'nca devrin maarif vekili İsmail Safa Özler'e yapılan müracaat üzerine ders programlarına “Çocuk Bakımı” dersi ilâve edilmiştir. (Tafsîlât için bak. *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi*, s. 6, 1921-1939, Resimli Ay Matbaası, 1940 - İstanbul).

²¹⁶ Doğan Çağlar, a.g.e. 3. 158-159.

²¹⁷ Bak. V. B. Pars, a.g.e. s. 93.

özgü muamele görmediği için karşıt cinse ait davranışlar geliştirme zorunda kalmaktadır.”²¹⁸ der. Keza homoseksüellikten ayrı olan transvestizm denen ve kadınların erkek, erkeklerin kadın gibi giyinmesi ve davranması şeklinde tarif edilen diğer bir cinsî sapıklığın da çıkışı aynı sebeple îzâh edilmektedir: “Çocuk iki üç yaşlarında iken ana baba ve diğer yakınları tarafından karşı cinsin elbiseleri giydirilmek sûretiyle o elbiselerden hoşlanması ve düşkünlüğü sağlanır. Önce maksadsız olan bu tutum, çocuğun her gün bu elbiselerden hoşlanması ve ona bağlanmasını sonuçlandırır.”²¹⁹

Bu sebeplerle günümüz terbiyecileri: “Ana, baba, büyükanne, büyükbaba ve evde eğitim işiyle uğraşanlar, kız çocukları kızlık ve kadınlık rolünü en iyi başaracak şekilde, erkek çocukları da toplumda erkekler için belirlenen rolleri en iyi başaracak şekilde yetiştirmeye önem vermelidir, giyim kuşamlarında, konuşmalarında, diğer insanlarla olan ilişkilerinde onun cinsiyetinden beklenen şekilde davranmalarına bilhassa önem verilmelidir.”²²⁰ gibi esâsları tekrar etmektedirler. Bu tavsiyeler, çocuğun fitrî istikâmetinde kuvvelerini geliştirerek haricî te’sîrlerle bir kısım sapıklıklara düşmesini önlemeyi amaçlamaktadır. Böylece, az sonra belirteceğimiz üzere, sünnetin “kız ve erkek terbiyelerinin ayrılığı” prensibi benimsenmiş olmaktadır.

Son olarak Katolik Kilisesi’nin de 2. Vatikan konsilinde (1962-65) çocuklara verilecek cinsî terbiyenin cinsiyet farklarına uygun olması²²¹ ve gelişmeleriyle muvazi gitmesi²²² görüşünü izhâr ettiğini belirtelim.

g) Batının Bugünkü Tatbikatı

Kızların terbiyesinin ayrı yapılması hususundaki mülâhazalar, tamamen nazarî kalmış da sayılmaz. Kız ve erkek çocuklara aynı terbiyeyi verme hususundaki aşırı taleplerin gittikçe yayılmaya meyletmesine rağmen “her iki cinsin kendine has temayül ve ihtiyaçları var” gerekçesiyle İngiltere’de orta tedrisât müesseselerinde hâlâ kızlar ve erkekler ayrı olarak

²¹⁸ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 157-158.

²¹⁹ Doğan Çağlar, a.g.e. s. 166-167.

²²⁰ Aynı eser, s. 168.

²²¹ J. Lindemans, Enseignement, Education, Culture, Edt Centurion, 1966, Paris. p. 117.

²²² Aynı eser, p. 118.

terbiye ve tâlime tabî tutulmaktadır.²²³ Keza, bizzat anayasa tarafından “Kadına annelik ve çocuk yetiştirme vazifesi” verilmiş olan İrlanda’da kız ve erkek çocukları, küçük yaştan itibaren, birbirinden ayrılır ve kızlar bir meslek iktisabı için okula devam etmez. Ancak evleninceye kadar yapacakları çalışma için yetiştirilirler. Tedrisât ve idâri hizmetler gibi kadınların yapacağı işlere yöneltilirler. Münhasıran erkeklere has bilinen mesleklere tevcih edilmezler.²²⁴ Keza, kadın deyince çocuklar, mutfak ve kilise kelimelerinin akla geldiği belirtilen “Almanya’da (ve bilhassa orta sınıfta) kadının çalışması ve uzun müddet tahsil yapması iyi karşılanmamaktadır. Genç kızların yarısı 16 yaşında tahsil hayatını terkeder. Kadınlar umumiyetle ev işleri, çocukları ve kocaları için hizmet ederler.”²²⁵

Fransa’da yapılan bir araştırma da burada kaydetmeye değer. Claud Grignon, kadınların seçtiği mesleğin evlenme şanslarına tesir etmesi sebebiyle, bu düşüncenin kızların meslek ve okul seçmelerine tesir ettiğini belirtir ve yaptığı anketlerin sonucunu şöyle açıklar: “Bizzat kızların edinmek istediği meslekler ne tamamıyla el işi olmalı, ne de tamâmıyla teknik olmalı. Moda ile, dekorasyonla, bedenî ihtimamla ilgili işler, sekreterlik gibi meslekler, pedagojik, tıbbî (annelik işlerine yardım, hastabakıcılık, içtimâî muavenet hizmetleri...) meslekler vs.. Bu meslek çoğu kere garantili ve kârlı değilse de “iyi bir evlilik yapma şansı” tanıyan mesleklerdir.”²²⁶

2. Sünnette Kadın ve Erkeğin Farklı Terbiyeleri

Kız ve erkek çocukların terbiyeleri hakkında bugünkü terbiyecilere hâkim olan umûmî temayülleri gördükten sonra bu mevzuda sünnetin âmir hükümlerini inceleyebiliriz. Hemen belirtmek gerekirse, Hz. Peygamber, daha doğuştan itibaren çocukların farklı bir eğitime tâbi tutulmasını istemektedir. Ancak göz önüne alınacak farklılıkların hepsi doğumla başlamaz, çocuğun gelişmesine paralel olarak ortaya çıkar. Şu hâlde burada esas, ayı-

²²³ Abdu'l-Mecid, Abdu'r-Rahim, *ct-Terbiye ve'l-Hadâra*, s. 190.

²²⁴ J. Mulholland, *İrlandaise, Epouse et Mère*, Le Monde gazetesi, 28 Ocak 1975.

²²⁵ D. Vernet, *Allemagne de l'Ouest: à L'Ombre de trois "K"*, Le Monde, 30 Ocak 1975.

²²⁶ C. Chombeau, G. Henlich, *Marché du travail et Marché du Mariage* (Claud Grignon'un l'Ordre des Choses'dan naklen), *Le Monde de l'Education*, No: 7, p. 11, Haziran 1975.

rımdır. Ayırım kıyafette, verilecek bilgi ve kazandırılacak maharet ve alışkanlıklarda kendini gösterdiği gibi, terbiyecilerde de kendini gösterir.

Sünnette, kızların terbiyesi ile ilgili olarak bir de, kızlara karşı umumiyetle hâkim olan istihkar edici espriyle mücadeleyi hedef edinen unsurlar da vardır ve bu mühim bir yer tutar. Şimdi bu söylenen hususları birer birer açıklayarak, sünnette kızların terbiyesi nasıl mülâhaza edilmiş, onu belirtmeye çalışacağız.

a) Kızların Ayırımı

Terbiyede kızların ayrılması meselesiyle ilgili olarak sünnette vazıh bir durum olmadığı için meseleyi önce umûmî ve bilhassa büyükleri ilgilendiren prensipler çerçevesinde ele alıp, sonra da daha husûsî ve bizzat çocukları ilgilendiren meselelere ineceğiz.

345

Bazı rivayetler, câhiliye devrinde kadın ve erkeğin içtimaî hayatta serbest bir şekilde ihtilât ettiklerinden ve hattâ kadının erkekle serbestçe konuştuğundan, bunun bir ayıp sayılmadığından bahsederler.²²⁷ Bu hâl İslâm'ın bidayetinde²²⁸ kadın erkek bir arada, yan yana abdest almaya varacak kadar devam eder.²²⁹ Tesettürle ilgili vahyin nüzûl sebepleri arasında, aynı sofrada beraber yemek yerken Hz. Âişe'nin elinin Hz. Ömer'in eline çarpması gibi bir hâdis de zikredilir.²³⁰ Her iki misal bu beraberliğin içtimaî hayâtın çeşitli safhalarında devam ettiğini gösterir. Ancak tesettürle ilgili vahiy geldikten sonra durum değişir. Kadına mahremi (yânî nikâh edilmesi haram olan yakınları) dışındaki erkeklerle halvet yasaklanır.²³¹

Hz. Peygamber zamanında kadınlar camiye gitmekte, arka taraftaki husûsî mahalde namaz kılabilmektedir. Resûlullâh mescit için izin istedikleri takdirde, gece bile olsa, kadınlara manî olunmamasını tavsiye etmiştir.²³² Bu tavsiyelerin neticesi olarak, bazı rivayetlerde kiskanç olduğu belirti-

²²⁷ Bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 8/183-84; İbn Kesîr, *Tefsir* 5/88, 451-52.

²²⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/312.

²²⁹ Buhârî, *Vudû*, 44 (1/60); Ebû Dâvûd, *Taharet* 39 (1/20, 79. H.); Nesâî, *Taharet* 57.

²³⁰ *Fethu'l-Bârî* 10, 150 (Şerhte).

²³¹ Buhârî, *Nikâh* 112 (7/48); *Tuhfetu'l-Ahvezî* 4/334-35, 6/384; *Şerhu Müslim* 9/109-110.

²³² Müslim, *Salât* 138 (1/327, 442. H.); *Müstedrek* 1/209.

len²³³ Hz. Ömer'in arzusuna rağmen hanımının, geceleri mescide gittiği belirtilmektedir.²³⁴ İnşa sırasında Mescid-i Nebevî'de sırf kadınların girip çıkmaları için bir de kapı yaptırılmıştır.²³⁵

Hz. Peygamber (sallallahu alcyhi ve sellem), camide kadın ve erkeklere müşterek hitâbetmektedir. Bir bayram günü Bilâl'le beraber kadınlar kısmına geçerek onlara daha yakından hitâbet ettiği, onları sadaka vermeye teşvik ettiği, yüzük küpe bilezik nevinden sadakaları Bilâl'in eteğinde topladığı rivayet edilmektedir.²³⁶ Diğer bir rivayette de kadınların: "Yâ Resûlullâh erkekler seni dinlemede bizden çok fazla fırsat buluyorlar,²³⁷ bize husûsî bir gün ayır." diye vâki talepleri üzerine onlara husûsî bir günde ayrıca hitâbet ettiği de belirtilmektedir.²³⁸ Diğer bir rivayette de: "Resûlullâh Medine'ye gelince Ensâr kadınlarını bir evde toplayarak onlara hitabetti ve: "Ben size Allah'ın Resulüyüm (...) bayram namazlarına çıkın, cuma namazı kılmak size vâcib değildir, cenazeyi de takip etmeyin" mealinde hitabetti."²³⁹ denir ki, bu toplantının, hicreti müteakip Ensâr kadınlarıyla biat için yapılmış olan toplantı olduğu Müsned'de gelen daha teferruatlı rivayetten anlaşılmaktadır.²⁴⁰

Bu rivayetlerin üçü de münferid ve arızî hâdiselere delâlet etmekte olup, Hz. Peygamber'in kadınlara haftanın belli günlerinde, husûsî mahalde, müstakillen hitâbetmeyi müstemir bir âdet hâline getirdiğini ifâde etmezler. Bu fikrimizi destekleyen diğer bir rivayet Hz. Ömer zamanında cereyan eden bir hâdisedir. Hz. Ömer kadınların mihrini belli bir miktarda dondurmak hususundaki kararını mescidde beyân ederken kadınlardan birisi kalkıp: "Ey mü'minlerin emîri, sen halkı kadınlara mihir olarak 400 dirhemden fazla vermekten mi men ediyorsun? (...) Kur'ân'da Cenâb-ı Hakk'ın: "Eğer bir zevceyi bırakıp da yerine başka bir zevce almak isterseniz, evvelkine yüklerle mehir vermiş de bulsanız, o verdiğinizden bir şey almayınız." (Nisâ, 4/20)

²³³ Buhârî, *Fedâilu Ashâb* 4 (5/12).

²³⁴ *Fethu'l-Bârî* 3/34.

²³⁵ *Tâyâlisî* 2/305.

²³⁶ Bak. Buhârî, *Hayz* 6 (1/83), *İlm* 32 (1/35); Ebû Dâvûd, *Salât* 246 (1/297, 1141-44. H.). Nesâî, *İydeyn* 19 (3/186-187); *Müsne'd* 4/282-283.

²³⁷ *عَلَيْنَا عَلَيْكَ الرَّجَالُ* tâbirini Aynî ve Kastalânî böyle anlarlar (Aynî, 2/134; Kastalânî, 1/197).

²³⁸ Buhârî, *İlm* 35 (1/36).

²³⁹ Ebû Dâvûd, *Salât* 245 (1/296, 1139. H.).

²⁴⁰ *Müsne'd* 5/85, 6/409.

dediğini duymadın mı diyerek îtirâz eder. Hz. Ömer de: “Affet yâ Ra’bb. Herkes Ömer’den daha fakîh”²⁴¹ der. Râvî, Hz. Ömer’in bu konuşmayı Hz. Peygamber’in minberi üzerinde yaptığını tasrîh eder.

Diğer taraftan, ilk defa Hz. Ömer tarafından Medine’de iki kaari (imâm) tutulduğu, bunlardan birinin kadınlara, diğerinin erkeklere namaz kıldırıldığı rivayet edilmektedir.²⁴² Keza Hz. Ali’nin de cemaatleri ayırıp, bunlara ayrı ayrı imâm tâyîn ettiği, “imâmu’n-Nisâ” olarak ‘Arfece’yi vazifelendirdiği belirtilir.²⁴³ Hz. Ali’nin bu işi ramazan ayı sırasında yaptığı tasrîh edilirse de, Hz. Ömer’le ilgili rivayette bu sarahat mevcut değildir. Fakat onun davranışının da ramazan ayına has olduğu kuvvetle muhtemeldir. 347

Verilen bu çeşitli misâllere dayanarak diyebiliriz ki, gerek Hz. Peygamber devrinde ve gerekse ilk halîfeler devrinde kadınlar, camilerde kendilerine has mahallerde erkeklerle birlikte ibâdetlerini yapmışlar, camilerde yapılan dînî tedrisâtı takip ederek dinlerini öğrenmişlerdir. Nâdir durumlarda kendilerine husûsî gün ve imâm ayrılmıştır.

Fakat esâs öğrenmek istediğimiz mesele, kız çocuklarının tâlimi ve bu tâlim sırasında erkek çocuklarından ayrılıp ayrılmadığının tesbîtidir. Zira kadının durumu ile, çocuğun durumunu tamamen beraber ve aynı mütâlâa etmek oldukça zordur.

Yukarıda verdiğimiz rivayetlerde dikkatimize çarpan mübhemlik hâli, bu husustaki araştırmacıları oldukça farklı görüşlere sevketmiştir. Dr. Halîl Tavtah, kızların ikinci asırda oğlanlarla mekteplere devam ettiği hükmüne varırken,²⁴⁴ Dr. Ahmed Şelebî bunu reddeder ve kızların erkeklerle ders halkasına oturmayıp, evlerde husûsî sûrette yakınlarından biri vasıtasıyla veya sırf kendisi için çağrılan bir müeddib vasıtasıyla taallüm ettiğini²⁴⁵ ve çoğu kere bu tâlimden maksadın, İslâm kültürünü vermekten, çok İslâm ahlâkını vermek olduğunu ileri sürer.²⁴⁶ Dr. Şelebî, görüşünü te’yîd eden bir kısım deliller de zikreder. Aynı konuya temas eden Dr. A. F. el-Ehvânî, bu

²⁴¹ *el-Metâlibu'l-Âliye* 2/4 (1504. H.).

²⁴² İbn Sa’d, *Tâbakât* 3/281.

²⁴³ İbn Ebî Şeybe 2/222.

²⁴⁴ Bak. A. Şelebî, *Târihu’l-Terbiyeti’l-İslâmiyye*, s. 283.

²⁴⁵ *Aynı eser*, s. 284.

²⁴⁶ *Aynı eser*, s. 285.

hususta mütereddî bir durum izhâr eder. İncelemesinin bidayetinde “kızlar küttâblarda taallüm ederlerdi”²⁴⁷ derken daha ileri sayfalarda “kızların evlerde (hususî şekilde) talîme tabî tutulduğunu”²⁴⁸ beyân eder.

Eski kaynaklardan biri olan Kâbisî’de de kız ve erkek çocuklarının ayrılmasının tavsiye edildiğini görürüz. Der ki: “Erkeklerle kızları karıştırmamak da çocukların salâhından ve onlara güzel nezaretten sayılır. İbn Sahnûn demiştir ki²⁴⁹ “Öğretmenin kızları oğlanlarla karıştırarak okutmasını iyi görmem. Çünkü bu, onların bozulmasına sebep olur.”²⁵⁰

348 Kısaca hülâsa edecek olursak, bidâyetten beri, fiiliyatta kızlarla erkeklerin tâlimi beraber mütâlâa edilmemiş benziyor. Ancak bu ayırımda, Hz. Peygamber’den mervî olan bir sünnetten çok, şahsi izah ve re’ye yâni rivayetten çok dirayete dayanmaktadır. Hz. Peygamber’den kesin bir rivayetin yokluğunu da o devirde henüz mescidlerden ayrı olarak küttâbların taazzuv etmemiş olmasıyla îzâh edebiliriz.

Kızların tâlimini ayrı olarak mülâhaza etmeye sevkeden diğer ve belki de en mühim husus, kanaatimizce bir başka sebeptir. Bu da kızlarla erkeklerle aynı bilgilerin verilmemesi gerektiğine dâir olan görüş ve inançtır. Bu mesele, ehemmiyetine binâen ayrıca üzerinde durulmaya değer.

1) Kızlara Verilecek Bilgi

Terbiyede kızla erkeğin ayrılmasını gerektiren ana sebeplerden biri, bu iki cinse verilmesi gereken bilgilerin ve kazandırılması gereken alışkanlık ve maharetlerin farklı olmasıdır. Kur’ân tarafından evde oturması istenen²⁵¹ İslâm kadınına Hz. Peygamber tarafından da Hz. Fâtıma’nın şahsında, ailenin dâhili işlerinin verildiğini göreceğiz.²⁵² Sünnet mükerrer beyanlarıyla kadına evi tavsiye eder, ev hizmetlerinin Allah nezdinde erkeklerin cihâd vazifelerine denk olduğunu beyân eder: “Kadınlara evlerini tavsiye

²⁴⁷ el-Ehvânî, *et-Ta’lim ‘Inde’l-Kâbisî* s. 87;

²⁴⁸ Aynı eser, s. 163.

²⁴⁹ İbn Sahnûn, *a.g.c.* s. 362.

²⁵⁰ Kâbisî, *a.g.c.* (Tercüme) s. 55.

²⁵¹ Bkz. Ahzâb 33/33, 34. Âyet, birinci plânda Hz. Peygamberin zevcelerine hitâbetmekte ise de hükmü bütün müslümân kadınlara şâmidir (bak. Serâhsî, *Şerhu’s-Siyeri’l-Kebir* 1/136).

²⁵² Bak. s. 394.

ye ederim. Zira onların cihâdı evdedir.”²⁵³ “Salih kadının elinde miğzel,²⁵⁴ Allah’ın rızâsı için cihâd eden gazinin elindeki ok gibidir.”²⁵⁵ Hz. Âişe’nin de: “Kadının miğzelinden çıkan ses, Allah yolunda çekilen tekbîre -ki semâvât ve arzdan ağırdır- muâdil olur...” dediği rivayet edilir.²⁵⁶

Bu ayırımı uygun olarak çocukların hayata hazırlanmasında farklı alışkanlık ve maharetlere teşvik edildiğini de görmekteyiz. Erkek çocuklara, hârici hayâtta yapacakları mücâdelede kendilerine yardımcı olacak atıcılık, binicilik, yüzme gibi maharetlerin öğretilmesi, kızlara da ev işleriyle ilgili maharetlerin kazandırılması istenmiştir: “Oğullarınıza yüzmeyi, atmayı öğretin, mü’min kadın için miğzel, evinde ne iyi bir eğlencedir.”²⁵⁷ “Oğullarınıza atmayı öğretin. Zira o, düşmana karşı koruyucudur.”²⁵⁸

349

Hz. Peygamber “zararlıdır” diye herhangi bir ilmi tasrih etmediği hâlde, dualarında umumiyetle “Faydasız ilimden Allah’a sığınırım.” diyerek istiâzede bulunmuştur.²⁵⁹ Buradaki ıtlak, her ilmin herkese faydalı olmayacağına işaret olsa gerek. Bazılarınca faydalı ve hatta zarurî olan bir ilim diğer bâzıları için faydasız olabilir. Tıybî: “İlim tahsili, fayda elde etmek için yapılır, eğer tahsil edilen ilimden faydalanılmazsa o, bir vebal olur.” der.²⁶⁰ Mübarekfürî “amel edilmeyen, halka öğretilmeyen, ahlâk, akvâl ve e’âlin güzelleşmesinde işe yaramayan ilimler faydasızdır” der.²⁶¹

Hülâsa kendilerine, daha ziyâde evin dahilî işleri terettüp eden kadınlara bâzı bilgilerin faydasız ve fuzûlî olacağı tabiidir. Daha önce zikrettiğimiz batılı yazarlardan Alexis Carrel, Luis Perval’da olduğu gibi birçok İslâm terbiyecileri de eskiden beri bu hususa temas etmişlerdir. Meselâ Kâbisî: “Kadınlara Kur’ân ve ilim öğretmeye gelince, bu, güzeldir ve onların yararınadır. Fakat kadına teressül, şiir ve benzeri şeylerin öğretilmesi

²⁵³ *Müsned* 6/68.

²⁵⁴ Miğzel: Yün ve pamuktan ip eğirmeye mahsûs âlet (eğirtmeç).

²⁵⁵ *Deylemi* 2/219/b.

²⁵⁶ *Suyûtî, el-Hâvî li’l-Fetâvâ* 2/91.

²⁵⁷ *Feyzu’l-Kadîr* 4/327.

²⁵⁸ *Feyzu’l-Kadîr* 4/328.

²⁵⁹ Müslim, *Zikr* 73 (4/2088, 2722. H.); Ebû Dâvûd, *Vitr* 32 (2/92, 1548. H.); Tirmizî, *Daavât* 68 (9/158, 3478. H.); Nesâî, *İsti’âze* 13 (8/260); İbn Mâce, *Mukaddime* 23 (1/92, 250. H.). *Dur’a* 2 (2/1261, 3838, 3843. H.).

²⁶⁰ Bak. *Avnu’l-Ma’bûd* 4/407; *Tuhfetu’l-Ahvezî* 9/454.

²⁶¹ *Tuhfetu’l-Ahvezî* 4/454.

onun için tehlikelidir. Ancak kadına faydası umulan ve fitnesinden emin olunan şeyler öğretilmelidir (...) Öğretilmesinden korkulan şeyin öğretilmemesi onlar için daha iyidir.”²⁶² der.

Şîr’atü’l-İslâm’da Kur’ân-ı Kerîm’den bilhassa Nur sûresinin -ki birinci âyetinde bu sûrede haram ve helâlin beyân edildiği tasrîh edilir- öğretilmesi tavsiye edilir.²⁶³

Şîu muhaddislerden Kuleynî’nin Emîru’l-Mü’minîn’e (Hz. Alî) isnâd ettiği tahrîcinde: “Kadınlarınıza Yûsuf sûresini öğretmeyin, onlara bunu okumayın da. Zira bunda onlar için fitneler mevcuttur. Onlara Nur sûresini öğretin. Zira bunda mev’izeler mevcuttur.”²⁶⁴ der. Sünnî Kitaplar-
350 da, Kur’ân’ın herhangi bir sûresinin şu veya bu mülâhaza ile mü’minlere, erkek olsun kadın olsun, fitne vereceğine dâir bir kayda raslamadık.

Kınalızâde “(Yazı öğretilmemeli) ve lâkin okumaktan men olunmaya” dedikten sonra şöyle devam eder: “Belki kadr-i vâcibât-ı dîn ve sünen ve ahkâm-ı şer’i mübîn, husûsan nisaya muhtaç olan ahkâm-ı hayz ve nifâs gibi talîm olunmak lâzımdır...”²⁶⁵

Kız ve erkeklerin farklı eğitiminden söz ederken bir hususu belirtmemizde fayda var. Hadîslerde hiç bir sûrette “Şu meslek şu cinse mahsûstur, öbürü bunu öğrenmemelidir.” diye bir tahsis yoktur. Meselâ en ziyade erkek mesleği kabul edilebilecek askerliği ele alalım. Bunun için şart olan, yüzme, ata binme, ok atma gibi maharetlerin erkek çocuklara öğretilmesi emredilirken “kızlara öğretmeyin” diye bir kayıt konmamıştır. Üstelik Hz. Peygamber’in huzurunda, kadınların bütün harplere katıldıklarına dâir²⁶⁶ gelen rivayetlerden başka: Ümmü Süleym’in Hüneyn’de hançer bile taşıdığını gördüğüne ve hiç bir müdâhalede de bulunmadığına dâir rivayet de mevcuttur.²⁶⁷ Öte taraftan bizzat Resûlullâh’ın “ev işlerini” yaptığı, bu

²⁶² Kâbisî (tercüme) 32-33.

²⁶³ Şîr’atü’l-İslâm 88/b.

²⁶⁴ Kuleynî, Ebû Ca’fer Muhammed İbn Yakub İbni İshâk (v. 328), *el-Kâfî* 5/516 (3. tab), Tahran 1388.

²⁶⁵ Kınalızâde 2/38-39.

²⁶⁶ Müslim, *Cihâd* 135 (3/1443, 1810. H.).

²⁶⁷ Müslim, *Cihâd* 134 (3/1442, 1809. H.).

işlerden elbise dikmek ve yamamak, koyun sağmak, ayakkabı tamir etmek gibi bazılarının tasrih bile edildiğini göreceğiz.²⁶⁸

Diğer taraftan kadınların “münhasıran erkek işi” kabul edilen askerlik dışında da çeşitli işlerde istihdamını görmekteyiz. Meselâ, Yahya İbn Ebî Süleym’den gelen rivayette “Hz. Peygamber’i görmüş olan Semra bint Nüheyk’in üzerine (ciddiyet telkin eden) sert ve kalın elbiseler giymiş olarak, elinde kamçı, iyiliği emir kötülüğü nehyederek (kadın erkek ayırmaksızın) halkı te’dîb ettiği bildirilir.²⁶⁹ Bunu te’yîd eden bir başka rivayete göre Hz. Ömer Şifâ bint ‘Abdillâh adında okuma yazma bilen bilgili bir hanımı, Medîne çarşılarından birine muhtesibe tâyin eder.²⁷⁰ Buhârî’nin bir rivayetinde Ka’b İbn Mâlik’e cariyesinin çobanlık yaptığını, ölmek üzere olan koyunu taşla kestiğini, Ka’b, durumu Hz. Peygamber’e sorunca eti yemesine izin verdiğini öğreniyoruz.²⁷¹ Burada ne kadın çobanlıktan ne de hayvan kesmekten men edilmemektedir. Yine Buhârî’de kadınların Uhud savaşında yaralıları tedâvî ettiğini görmekteyiz. Buhârî, bu hâdiseyi *باب هل يداوى الرجل المرأة والمرأة الرجل* “Kadın erkeği, erkek kadını tedavi edebilir mi?” başlığını attığı bâ’bda verir. İbn Hacer bunun cevazına hükmedildiğini şerhte açıklar.²⁷² İbn Mâce’nin bir tahrîcinde Kayletu’l-Emmâriyye’nin ticaretle uğraştığı hâlde Hz. Peygamber’in müdahale etmediği görülmektedir.²⁷³

351

Bunlardan başka Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde kadınları ilgilendiren mesleklerle iştigâl eden kadınlara da rastlamaktayız. Bu meyânda kızları sünnet eden sünnetçi,²⁷⁴ gelinleri tezyîn edip gerdeğe hazırlayan kadın berberi (mâşîta),²⁷⁵ doğumlarda yardımcı olan ebe,²⁷⁶ bayram

²⁶⁸ Bak. s. 394.

²⁶⁹ *Mecmau’z-Zevâid* 9/264 (sıkât).

²⁷⁰ *Tehzîbu’t-Tehzîb* 12/428. Bak. *Terâtîb* 1/286.

²⁷¹ *Fethu’l-Bârî* 12/51.

²⁷² *Fethu’l-Bârî* 12/241.

²⁷³ İbn Mâce, *Ticâret* 29 (2/743, 2204. H.)

²⁷⁴ Bak. s. 91.

²⁷⁵ Bunlardan Ummu Railetu’l-Kuşeyriyye söylenebilir. (*İsâbe*, 4/449-450).

²⁷⁶ Hz. Peygamber’in oğlu İbrahim’in ebesi Selmâ (*İsti’âb* 1/41), torunu Hasan’ın ebesi Sevâde (Sevde bint Mısrah) (*İsâbe* 4/337-38) burada misâl olarak zikredilebilir.

ve düğünlerde def çalıp şarkı söyleyen kadın muğannîler²⁷⁷ vs. hatırlatılabilir.

Bütün bunlar bize gösteriyor ki kadınlara sadece ev işlerine, çocuk bakımına münhasır bir terbiye vermek dînî bir emir olmamaktadır. Bunlar değişmez ana bilgiler olarak verilmekten başka, cemiyetin ihtiyacı nisbetinde, kabiliyete uygun olarak muhtelif başka mesleklerde de yetiştirilebileceklerdir.

√ Kadınlara Yazı Öğretilmesi Meselesi²⁷⁸

Yukarıda Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde kadınların iştigâl etmiş bulduklarını gösterdiğimiz mesleklerden (askerlik, muhtesiblik, çobanlık, kasaplık, tabîblik, hastabakıcılık, tüccarlık, sünnetçilik, berberlik, ebelik, muğannîlik vs.) hangisi olursa olsun, behemahal belli bir tahsil ve tedrîb devresi istemektedir. Bunları bir tarafa bıraksak bile “kadın ve erkek her Müslümana farz olduğu” bildirilen ilmihâl bilgilerini ciddî olarak almak bile behemahal çocuklara (kız olsun, erkek olsun) okuma ve yazmayı öğretmeyi gerektirmektedir.

352 Hâl böyle iken, kızlara yazı öğretilmemesi hususunda ileri sürülen vs hiçbir sahîh dînî nassa dayanmayan bir fikir, asırlarca hâkimiyet kurabilmiştir. Meseleye Kâbisi'nin risalesini tahlîl ederken dokunan el-Ehvânî sonraki asırlarda kızların tâliminden vazgeçilmesini iki sebebe bağlar:

1- Erkek çocuklarla yan yana tahsil yaptığı takdirde kızların bozulacağı korkusu ki bu en sonunda kız çocuklarını küttâblarda (sıbyân mektepleri) talîmden imtinâyâ sevketmiştir.

2- Keza bozulurlar korkusuyla kızlara yazı ve hattı öğretmeme hususundaki nasihat ve tavsiye.²⁷⁹

Görüldüğü üzere el-Ehvânî da kızlara yazı öğretilmemesi hususunda ciddî bir rivayetin varlığına inanmış gözükmektedir. Gerçekten onu ve meseleye sathî olarak bakan herkesi aldatabilecek bir durumla karşı karşıyayız. Kütüb-i Sitte dışında kalan ve muhtevasında yer alan hadislerin sıhhat

²⁷⁷ Bak. *Fethu'l-Bârî* 3/92-95, 7/364; *Avnu'l-Ma'bûd* 13/265-68; *Mecmau'z-Zevâid* 8/130.

²⁷⁸ Azîmâbâdî, kızlara yazı öğretmeye taraftar olanlarla olmayanların delillerini “*Ukûdu'l-Cûmân fî Cevâzi'l-Kitâbeti li'n-Nisvân*” adlı bir kitapta cemettiğini kaydeder (*Avnu'l-Ma'bûd* 10/375).

²⁷⁹ el-Ehvânî, a.g.e. s. 96.

derecesi her an münâkaşaya bâis olan bir kısım hadîs mecmualarında ufak tefek farklarla şu rivayete rastlanır:

حدثنا ابو علي الحافظ انبأ محمد بن محمد بن سليمان: ثنا عبد الوهاب بن الضحاك ثنا شعيب بن اسحاق عن هشام بن عروة عن ابيه عن عائشة رضی الله عنها قالت قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: لا تنزلوهن الغرف ولا تعلموهن الكتابة یعنی النساء وعلموهن المغزل وسورة النور²⁸⁰

Mânâsına gelince, Hz. Âişe'den rivayete göre güyâ Hz. Peygamber (aleyhisselâtu vesselam) şöyle demiştir: “Kadınları gurfelerde²⁸¹ oturtmayın, onlara yazı öğretmeyin, ip eğirmeyi ve Nur sûresini öğretin.”

Hadîsin tenkidini yapan imâm Zehebî, senedde yer alan ‘Abdulveh-hâb’ın kezzâb olduğunu ve hadîsin de mevzu olduğunu beyân eder.²⁸²

Keza aynı hadîs: لا تعلمو النساءكم الكتابة ولا تسكنوهن العلالی، خير لهو المرأة، خیر لهو المرأة وخير لهو الرا السباحة şeklinde az bir değişiklikle Ca’fer İbn Nasr tarafın- 353 dan da rivayet edilmiştir. Mizânu’l-İtidâl’de Zehebî, kizble itham edilmiş olan bu zâtın, diğer iki rivayetini daha verdikten sonra “Bunlar ebâtıl” (değersiz şeyler)dır damgasını vurur.²⁸³

Aynı hadîsi, Heysemî, Mecmau’z-Zevâid’de, “Sınâ’atu’n-Nisâ” babında Taberânî’nin Evsat’tan naklen ve علموهن الكتابة وعلموهن الغرف لا تنزلوهن الغرف وعلموهن المغزل وسورة النور şeklinde rivayet ettikten sonra: “Senedinde Muhammed İbn İbrahim eş-Şamî yer alır, Dârakutnî, hakkında kezzâb demiştir.” der.²⁸⁴ Zehebî, Mizân’da Muhammed İbn İbrahim hakkında fazla olarak İbn ‘Adiyy’in, bütün hadislerinin gayr-i mahfuz olduğunu söylediğini, İbn Hibbâ’nın da: Ondandır -i’tibâr dışında- hadîs rivayet etmenin haram olduğunu söylediğini belirtir ve en sonunda: “Hadîs uydururdu.” der.²⁸⁵

Aynı metin, öncekilerden bir iki kelime farkla İbn Kuteybe tarafın-

²⁸⁰ Müstedrek 2/396.

²⁸¹ Gurfe: Üst katlarda yer alan oda (tenezzüh için).

²⁸² Zehebî, *Telhîsu’l-Müstedrek* 2/396.

²⁸³ Zehebî, *Mizân* 1/419-20.

²⁸⁴ *Mecmau’z-Zevâid* 4/93.

²⁸⁵ Zehebî, *Mizân* 3/446.

dan ‘Uyûnu’l-Ahbâr’da Hz. Ömer’e mevkûfen senetsiz olarak rivayet edilmektedir.²⁸⁶

لا تسكنوا نساءكم الغرق ولا تعلموهن الكتابة

‘Uyûn’u tahkik eden zât dipnotta şu malûmatı verir: “Bu eser, Rüşdü’l-Lebib’de²⁸⁷ şu şekilde bir başka rivayetle vârid olmuştur:

قال عمر رضى الله عنه جنبوهن الكتابة والخط ولا تسكنوهن الغرف

Hadîs, bu son iki vechinde olduğu gibi Müsnedü’l-Firdevs’te de²⁸⁸ senedsiz olarak لا تعلموا النساء الكتابة ولا تسكنوهن الغرف şeklinde tahrîc edilmektedir.

Kalkaşandî, Subhu’l-A’şâ’da Hz. Ömer’e azvedilen (nisbet edilen) bu rivayetten başka, Hz. Alî’ye azvedilen ve kadının birine yazı öğretken kimseye rastlayınca لاتزد الشرشرا “şerrin şerrini artırma” dediğine dâir bir başka rivayet daha zikreder.²⁸⁹

354 Sened mevcut olmadığı için kesin bir intikâd gayr-i mümkün olan bu son üç rivayetin de, mânâları diğerleriyle aynı olması hasebiyle, esâstan mahrum ebâtul olduğu söylenebilir.²⁹⁰

Bu rivayetlerin butlanına diğer bir delîl bizzat sahîh kitaplarda kızların talîmi hususunda ve hattâ kitabetin öğretildiğini te’yîd eden rivayetlerin gelmiş olmasıdır. Bunlardan bir kaçını bir kere daha zikredebiliriz:

1- İlim talebinin her mü’mine farz olduğunu ifâde eden hadis,²⁹¹ ilim kadınlara da farz olunca onun yegâne vazgeçilmez vâsıtası olan yazının yasak olması sünnetin ruhuna uymayacak bir hüküm olur. Yukarıda tecviz edilen sanatların ve mesleklerin hepsi olmasa bile en az bir kısmı yazısız asla iktisâb edilemez. Bu mesleklerin Hz. Peygamber devrindeki basit seviye-

²⁸⁶ İbn Kuteybe, ‘Uyûn 4/78.

²⁸⁷ Rüşdü’l-Lebib, s. 83, Dâru’l-Kütübî’l-Mısıryye kütüphanesi, No. 2994 edeb, yazma

²⁸⁸ Deylemî 2, 279/a.

²⁸⁹ Kalkaşandî (v. 821), Subhu’l-A’şâ 1/64, Kahire 1963.

²⁹⁰ Bu meseleye genişçe yer ayırıp çeşitli fikirleri bitaraf oarak zikretmekle beraber kadına yazı öğretilmesinin cevazı şıkkını iltizâm ettiği anlaşılan Kettânî, maalesef yazı aleyhindeki bu rivayetlerin rivayet yönünden bâtul olduklarına hiç temas etmez (Terâtîb 1/49-55).

²⁹¹ Bak. s. 119.

siyle ampirik yoldan elde edilebileceğini kabul etsek bile müteakip asırlarda ulaştığı ihtisas seviyesi asla elde edilemez. Tababet, ebelik, muhtesiblik bir tarafa, çobanlık bile bitkiler, hayvan hastalıkları vs. hakkında umûmî bilgiler edinmek için tahsili gerektiren bir meslek hâlini almıştır. Her asra hitabeden İslâmiyet kadınlara kitabeti yasak kılmaktan uzak ve beri olmalıdır.

2- Ebû Dâvûd'da Şifâ bint 'Abdillâh'tan gelen ve sahih olduğu te'yîd edilen²⁹² rivayette Şifâ şunu anlatır: "Ben Hafsa'nın yanında iken Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) yanımıza geldi ve bana (Hafsa'ya işaret ederek) "Buna yazıyı öğrettiğin gibi nemle²⁹³ afsûnunu da öğretmez misin?" dedi."²⁹⁴ Bu hadîsten İbn Teymiyye,²⁹⁵ Hattâbî²⁹⁶ ve İbnü'l-Cevzî²⁹⁷ kadınlara yazı öğretmenin caiz olduğu ve mekruh olmadığı hükmünü çıkarmışlar, sâdece 'Aliyyu'l-Kârî: "Selef için caiz, -bu devirde kadınların bozulmaları sebebiyle- halef için de gayr-i caiz olması muhtemeldir." demiştir.²⁹⁸

3- Buhârî, el-Edebü'l-Müfred'de meâlen: "Kadınlara Mektup ve Kadınların Mektuba Cevâbı" adını taşıyan babta 'Âişe bint Talha'dan gelen rivayette Hz. Âişe'ye birçok beldelerden (emsâr) mektûb ve hediye geldiğini bunlar geldikçe kendisine "Bu falancanın mektubu. Falancanın hediyesi." diye haber verdiğini. Hz. Âişe'nin -bir nevi sekreteri durumunda olan- kendisine (yâni 'Aişe bint Talha'ya): "Mektuba cevâp ver, hediyeye de mukabele et." diye emrettiğini görüyoruz.²⁹⁹

Bu rivayet de Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) sünnetini en iyi anlayıp en iyi tatbik mevkiine koyma durumunda olan zevce-i pâki Hz. Âişe (radiyallahu anhâ) gibi birisinin -rivayette terbiyesinde bulunduğu tasrîh edilen- bir kıza yazıyı öğretmiş ve onun bu bilgisinden istifâde etmiş olduğunu göstermektedir.

²⁹² *Mecmau'z-Zevâid* 5/112.

²⁹³ Nemle: Vücudun yanlarında çıkan bir nevi yara (*Nihâye* 5, 120).

²⁹⁴ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 18 (4/11, 3887. H.); *Müsned* 6/372, *Mişkât* 2/517; Zühri'nin bildirdiğine göre Şifâ'dan yazıyı öğrenen Hz. Hafsa Resûlullâh'a içerisinde Hz. Yûsuf'un hikâyesi bulunan bir kitapla gelir ve okumaya başlar..." (*el-Metâlibu'l-Âliye* 3/114).

²⁹⁵ Bak. *Neylu'l-Evtâr* 8/238.

²⁹⁶ Hattâbî, *Me'âlimu's-Sünen* 4/227.

²⁹⁷ İbnü'l-Cevzî, *Zâdu'l-Meâd* 3/124.

²⁹⁸ Aliyyu'l-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Mesâbil*, 4/512 (tarihsiz ve yersiz).

²⁹⁹ Buhârî. *Edebu'l-Müfred*, s. 382 (1118. H.).

4- Mezkûr hadîsin butlanına son bir delilimiz, İslâm kültür târihinde rol oynamış, yaptığı hizmetlerle isim yapmış kadınların varlığıdır. Bunlara Hz. Peygamber devrinden günümüze kadar rastlarız. Okuma yazma bilen Şifâ bint Abdillâh'ın Hz. Peygamber tarafından hanımı Hafsa için yazı muallimesi, Hz. Ömer tarafından da muhtesibe olarak istihdamı kendini ilim ve irfan yönüyle yetiştirecek olan kadınların, takdir edilip, ihtiyâç nisbetinde istihdam edilebileceklerini ifâde eder. Rivayette Şifâ için “Ömer (bir meselede) onun re'yini tercih eder, onu razı eder ve onu (başkalarına) üstün tutardı denmektedir.³⁰⁰

وكان عمر بن الخطاب يقدّمها في الرأي ويرضاها ويفضلها

Hadîs rivayetinde kadınların büyük hizmeti geçmiştir. Bu hususta Hz. Âişe'nin oynadığı rol malûmdur. Kubeyatu'bnu Züeyb, Hz. Âişe'yi: “A'lâmu'n-Nâs” yâni insanların en bilgini olarak tavsif eder ve Ashâb'ın büyüklerinin bile ona baş vurarak ferâizden sorduklarını söyler.³⁰¹ 2210 rivâyetiyle müksirûn arasında dördüncü sırayı alır.³⁰²

Hz. Âişe'den başka pek çok kadın, hadîs rivayetinde rol oynamıştır. İbn Sa'd, Tabakâtu'l-Kübrâ'da onlar için müstakil bir cilt (sonuncu yâni 8. cild) ayırarak 700 den fazlasının ismini ve tercümesini verir. Keza İbn 356 Hacer, rivayette bulunan kadın sahâbilerden 1552 adedinin kısaca tercüme-i hâlini sunar.³⁰³ Ebû İshâk eş-Şirâzî (v. 393) Tabakâtu'l-Fukahâ'sında fıkıhî nakledenler meyânında hanımlardan Hz. Fâtıma, Hz. Hafsa, Ümmü Seleme, Ümmü Habîbe, Esmâ bint Ebî Bekr, Ümmü'l-Fadl Bintu'l-Hâris ve Ümmü Hâni bint Ebî Tâlib'i de zikreder.³⁰⁴ Zehebî, ithama uğrayan râvilerin tercüme-i hâllerine tahsis etmiş olduğu Mîzânu'l-İ'tidâl'de 10931 erkek râvînin tercüme-i hâlini verdikten sonra kadınlar için ayırdığı bölüme doğrudan: فصل في النسوة المجهولات “Meçhul kadın (râvî)ler” bölümü adını verir ve böyle davranmaktaki özrünü şu cümle ile beyân eder: “Kadınlardan ithama uğrayan veya ulemânın terketmiş bulunduğu

³⁰⁰ Tehzibu't-Tehzib 12/428.

³⁰¹ Aynı eser 12/435.

³⁰² Tedrîb 2/217; Tecrîd 1/26.

³⁰³ Bak. İsbâbe 4/224-506.

³⁰⁴ Ebû İshâk eş-Şirâzî eş-Şâfiî, Tabakâtu'l-Fukaha, s. 52, Tahkik: İhsân 'Abbâs, Beyrut 1970.

birisini tanımıyorum.”³⁰⁵ Zehebî'nin bu cümlesi onların rivayetlerdeki kapasite ve dikkatini göstermeye kâfi bir delildir. Nitekim, İmâm Ebû İshâk el-İsferâyini, kadınların rivayet ettikleri ahkâm ve ehâdis, erkeklerin rivayet ettikleriyle teâruz edecek olursa kadınlarınkini erkeklerinkine takdim etmiştir.³⁰⁶ Bağdâdî, adalet vasfını, hâiz bir kadının erkekler hakkında tâdilinin makbuliyetinde selevin icmâ ettiğini, şهادette olduğu gibi 2 veya 4 şartının aranmadığını belirtir.³⁰⁷

Burada kendini yetiştiren kadınlardan bir iki misâl verebiliriz:

1- Amrâ bint Abderrâhmân (v. 98): Tâbiîndendir. Hz. Âişe'nin yanında yetişmiştir. Bizzat Ömer İbn ‘Abdil’azîz’in ifadesiyle Hz. Âişe'nin hadîslerini ondan daha iyi bilen yoktur. Bu sebeple birçok müşkillerinin hallinde kendisine müracaat etmiştir.³⁰⁸ Hadîslerin tedvîni için Ömer İbn ‘Abdil’azîz Medîne valisi Ebû Bekr İbn Hazm’a mektûb yazdığı vakit: “(...) Resûlullâh’ın (s.a.s.) ve bir de ‘Amrâ’nın hadîslerini yaz...” demiştir.³⁰⁹

2- Nefise Bintu’l-Hasen İbni Zeyd İbni’l-Hasen İbni ‘Alî (v. 168): Asrının en gözde muhaddis râviyelerindendir. Mısır âlimlerinin kendisine karşı itimâdları büyüktü. Öyle ki İmâm Şâfiî Mısır’a gelince ona gitmiş kendisinden hadîs dinlemiştir.³¹⁰

3- Fahu’n-Nisâ Sühde bint Ahmed İbni’l-Ferec el-Kâtibe (v. 574): 357
Hattı son derece güzel olan bu hanım da devrinin âlimlerindendir. Pek çok kimse kendisinden hadîs dinlemiştir. Herkes kendisinden bahsedecek kadar şöhret sahibi olmuş, ünü uzaklara kadar gitmiştir.³¹¹

4- Zeyneb bint ‘Abderrâhmân (v. 615): Hürre de denen bu hanım âlimdi. Birçok büyük âlimlerle karşılaşmış onlardan ilim ve icazet aldı. Kendisine icazet verenler meyânında meşhûr Zemahşerî de zikredilmektedir.

³⁰⁵ *Mizan* 4/604.

³⁰⁶ Bak. *Terâtîb* 2/235.

³⁰⁷ Bağdâdî, *Kifâye*, s. 163.

³⁰⁸ İbn Sa’d 2/387.

³⁰⁹ *Aynı eser*, 2/387; Dârimî (493. H.)

³¹⁰ İbn Hallikan, *Vefeyât* 5/56-57.

³¹¹ *Aynı eser* 2/172.

Tercüme-i hâlini yazan İbn Hallikân Zeyneb tarafından h. 610 yılında yazılmış bir icazete sahip olduğunu kaydeder.³¹²

Bunların sayısı burada hasra gelmeyecek kadar çoktur. İbn Hallikân'da Sekîne Bintu'l-Hüseyin İbni 'Ali,³¹³ Ümmü 'Alî Takkiyye bint Ebî'l-Ferrec³¹⁴ Ümmü'l-Hayr Râbi'a bint İsmail³¹⁵ gibi çeşitli sahalarda isim yapmış kadınların hayatlarına bakılabilir. Ömer Rızâ Kehhâle, İslâm tarihinde şöhret yapan kadınların kısa kısa terceme-i hâllerini 5 ciltlik A'lâmu'n-Nisâ adlı kitabında sunar. Son olarak şunu da belirtelim ki, İslâm târihinde şöhret yapan Bağdâdî, Şâfî, Mizzî gibi büyük imamların hocaları meyânında kadın âlimeler de yer almaktadır. Meselâ Bağdâdî'nin Sahîh-i Buhârî'yi, hadîste hafız unvanını alan³¹⁶ Kerîme bint Ahmedi'l-Mervezî'den okuduğu³¹⁷ belirtilir. Aynı, Buhârî'nin râvilerinden olan İbn 'Uleyye'nin annesi 'Uleyye'nin asıl, akıllı bir kadın olduğunu, devrinde yaşayan Sâlihu'l-Mizzî gibi Basra'nın ileri gelenleri ve fakihlerinin kendisine başvurduklarını, onları karşılayıp, mubâhesede bulunduğunu kaydeder.³¹⁸

√ Kadınlara Kitabeti Yasaklayan Uydurma Hadîsin Te'siri

Anlaşıldığı üzere, mevzû (uydurma) oluşu hem müdakkiklerce ortaya konan, hem sâbit ve sahih rivayetlere ve târihi realiteye muhalefeti ve İslâm dîninin ruhuna aykırılığı ile iyice vuzuh kazanan bu hadîs, maalesef kadınlar hakkında bütün cemiyetlerde insanların iliklerine işleyen sökülüp atılması gerçekten zor olan bir kısım peşin hükümlere uygunluğu sebebiyle büyük bir te'sir gücü elde edebilmiştir. Bunun kazandığı müessiriyeti, mezkûr peşin hükmün asırlar boyu cemiyet ve fertlerde hâsıl ettiği derin te'sirle izahtan başka çıkar yol gözükmüyor. Daha önce belirtmeye çalıştığımız, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) mütemâdi ve ısrarlı gayretiyle, kısmen şuur altına itilen bu düşünceler, Hz. Peygamber'in vefatıyla daha Ashâb devrinde tekrar şuur üstüne çıkıp eski hâkimiyetlerini belli bir ölçü-

³¹² Aynı eser 2/237.

³¹³ Aynı eser 2/131-133.

³¹⁴ Aynı eser 1/266-68.

³¹⁵ Aynı eser 2/48

³¹⁶ Kehhâle, A'lâmu'n-Nisâ 4/240 (3. tab), Beyrut 1977.

³¹⁷ Bağdâdî, *el-Kifâye*, s. 25.

³¹⁸ Aynı, 1/145.

de yeniden kurabilmiştir. Bu iddiamızı te'yîd eden İbn Ömer'in (radıyallahu anh): "Biz, Resûlullâh devrinde, kadınlara söz söylemek ve istediğimiz gibi davranmaktan, hakkımızda vahiy iner korkusuyla, çekinirdik. O vefat edince (istediğimiz gibi) konuştuk ve istediğimiz gibi davrandık."³¹⁹ sözünü şimdiden hatırlatalım.

Mezkûr uydurma hadîsin te'sîrini gösterme sadedinde bâzı misâller verelim:

1- Daha Kâbisî'nin meşhur eserinde "Kadına faydası umulan ve fitnesinden emin olunan şeyler öğretilmelidir. Yazı öğretilmemesi en emîn yoldur. (...)"³²⁰ cümlesini görmekteyiz. Gerçi burada hadîs rivayeti yapılmıyor, bu kanaat, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bir sözü olarak gösterilmiyor, ama başka kitaplarda hadîs olarak rivayet edilen görüş te'yîd edilmiş oluyor.

2- el-Hakîmu't-Tirmizî, Nevâdiru'l-Usûl'e hadîsin لا تسكنوا نساءكم الغرف ولا تعلموهن الكتابة vechini alıp şu izahı dercetmiştir: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu yasağı şu sebeple koymuştur: "Kadınların erkeklere bakacak şekilde yüksek odalarda oturtulmasında onların iffetlerini takviye (tahsîn) mevcut değildir, tesettür de yoktur. Zira onlar nefislerine hâkim olamayarak yukarıdan erkeklere bakarlar ve neticede belâ ve fitne ortaya çıkar (...) Yazı öğretme de böyledir. Fitneye sebep olabilir ve meylettığı kimseye mektup yazabilir. Yazıda, hâzır olan kimsenin gâib olan kimseye bakabileceği bir göz vardır. Bununla lisânın ifâdeden âciz olduğu bir tarzla insanın içindeki şey ifâde edilir. Bu ifâde, lisânın ifâdesinden daha belîğdir. Aleyhisselâm efendimiz, iffetlerini muhafaza, kalplerini tathîr düşüncesiyle, kadınları esbâb-ı fitneden koparmakla iyi yapmıştır."³²¹

3- Medreselerde ders kitabı olarak uzun müddet okutulan Zernûcî'nin 359 (v. 593) Ta'lîmu'l-Müteallim,³²² Muhammed İbn Ebî Bekr'in (491-576) Şir'atü'l-İslâm'ında³²³ ve şerhlerinde aynı mevzû hadîse yer verilmiştir.

³¹⁹ Bak. s. 390.

³²⁰ Kâbisî (Tercüme) s. 32.

³²¹ el-Hakîmu't-Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, s. 271.

³²² Bak. İsmâil İbn Osman İbn Bekr İbn Yûsuf, *Şerhu Ta'lîmu'l-Mute'allim*, s. 20, İst. 1319.

³²³ Muhammed İbn Ebî Bekr, *Şir'atü'l-İslâm* 88/b.

4- Türkçe olarak neşredilen âdâb kitaplarına da aynı fikrin geçtiğini görmekteyiz. Meselâ, önsözde bizzat müellifi tarafından, devrin hakanı İkinci Murad'ın arzusu ile Türkçe'ye tercüme edildiği belirtilen meşhur Kâbusnâme'de şöyle denir: "Ey oğul, eğer kızın olursa ânı mestur dâyeye ısmarla ve eyi besle tâ ulalınca (büyüyünceye kadar). Çünkü uladı bir muallime ver ki, tâ Kur'ân okumak ve namaz kılmak ve oruç tutmak -ve anı ki elbette bilmek gerek farzından ve sünnetinden- öğrede. Velî (fakat) yazıcılık öğretmeye tâ ki maksûdunu kime dilerse kendi hattıyla anlatmaya..."³²⁴

5- Keza: Osmanlı münevverine uzun müddet te'sîr etmiş olan Kınalızâde de şunları söyler: "... Amma onlar (kızlar) hakkında mülâzemet-i haya ve iffet ve ricalden taharruz ve tasavvun (sıyânet) ve mülâzemet-i hicâb ve kenc-i hâne babında mübalağa edeler, ve amel eddireler ve hoca Nâsir eydir: "Okumaktan ve yazmaktan menedeler." Lakin sâir ulemâ kelâmında olan oldur ki: Yazmaktan men ideler ve lâkin okumaktan men olunmaya..."³²⁵

Hülâsa, bazı İslâm âlimleri, kızlarla erkeklerin alması gereken bilgilerin farklı olması lâzım geldiğini söylemekle sünnete muvafık hareket etmiş olmakla beraber, her çeşit bilginin yegâna ve en emin vâsıtası olan yazının, kızlara öğretilmemesi gerektiğini ileri sürmekle sünnetten ayrılarak ifrata düşmüş olmaktadır.

2) Kıyafet

Kıyafetle ilgili olarak sünnette vârid olan hadisler incelenecek olursa, buna, büyük bir ehemmiyet verildiği, kişinin şahsiyetinin, gerek cinsî ve gerekse dînî hüviyetinin vazgeçilmez bir parçası telakki edildiği görülmür.³²⁶ Hatta bir kısım rivayetlerde, kıyafetin insan ruhuna tesiri bile söz konusudur.³²⁷ Ancak burada söylenenlere delâlet eden hadislere sâdece atıfta bulunarak, sebebini bu zikrettiğimiz mülâhazalardan almak üzere,

³²⁴ Kâbusnâme, s. 209-210.

³²⁵ Kınalızâde, 2/38-39.

³²⁶ Müstedrek 3/457; el-Metâlibu'l-Âliye 2/258; Tuhfetu'l-Ahvezi 5/482; Avnu'l-Ma'bûd 11/129.

³²⁷ Bak. Nesâi 6/167; Müstedrek 4/193 (Sh); Feyzu'l-Kadir 4/351 (Sh); İbn Mâce 2/1197 (3625, H., 2819. H.); İbn Hacer, Tıybî'nin: "... sûretlerin ve eşyâ-yı zahirenin başkaları şöyle dursun temiz nefislere bile te'sîr icra edeceğini" hadisten istinbâten söylediğini kaydeder (Fethu'l-Bârî 2/29).

Hız. Peygamber'in daha doğuştan başlamak üzere kadın ve erkek arasında kıyafet ayırımına verdiği ehemmiyyeti belirtmeye çalışacağız.

Araştırmamızın bidayetinde belirttiğimiz üzere torunu Hasan'a, doğduğu gün sarılmış olan sarı renkli kundak bezini öfke ile atarak yerine beyaz renkli bir bez kullanmış olmasını³²⁸ başka bir sebeple izâh edemiyoruz.³²⁹ Hz. Peygamber erkekler için yasakladığı cins ve renkteki (ipekliler, sarı, kırmızı renkteki kumaşlar) giyecekleri çocuklar üzerinde görünce memnuniyetsizlik izhâr edip, onlara müdâhale ederek değiştirmiştir.³³⁰ şu hâlde sünnet, kadın ve erkek için kıyafetleri ayırmakla kalmamış, çocukların daha küçük yaştan itibaren kendi cinsleri için tecvîz edilen kıyafetlere alıştırmalarını emretmiş olmaktadır.³³¹

Rivayetler, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) "Kadınların süssüz oluşlarını kerih bularak"³³² ipekli kumaş, parlak renkler ve kına, halhal, küpe, bilezik, gerdanlık gibi örfte mevcut çeşitli süs unsurlarıyla daha câzib ve erkeklerinkinden farklı bir kıyafeti tecvîz ettiğini göstermektedir. Bu cümleden olarak: "Fâtıma'nın sürünme maddesini (tîb) çok yapın, zira o da diğer hem cinsleri gibi bir kadındır." dediğini,³³³ "eliyle inci dizerek" ehlerinden birine verdiğini,³³⁴ evlenme sırasında kızı Zeyneb'e kolye hediye ettiğini,³³⁵ Necâşî'den hediye gelen bir altın yüzüğü kız torunu Ümâme'ye verdiğini,³³⁶ vs. görmekteyiz. Keza Hz. Âişe'nin, meşhur ifk hâdisesine mâruz kalmasına sebep olan "kaybolan kolyesini arama hâdisesi"³³⁷ bizzat Zevcât-ı Mutahharât'ın zînet ve süs eşyalarını kullandıklarını göstermektedir.

Kadınla erkeği ayıran süs unsurlarından biri de sürünme maddesidir. Bu, erkeklerde koku sağıcı fakat rensiz, kadınlarda renkli fakat kokusuz ol-

361

³²⁸ Bak. s. 79-80.

³²⁹ Fikrine müracaat ettiğim bir tabib arkadaşım yabana atılamayacak bir yorum yaptı: "Beyaz kumaşlar renklilere nazaran daha sitasil (mikrop barındırmaz)dir."

³³⁰ *Müsned* 4/171.

³³¹ "Çocuğa uygulanacak kıyafet, onun cinsî terbiyesini istihdaf etmektedir." (Doğan Çağlar, a.g.c. s. 177)

³³² *Kenzu'l-Ummâl* 6/398.

³³³ *Kenzu'l-Ummâl* 16/286.

³³⁴ *Aynı eser* 6/396.

³³⁵ İbn Hişam 1/653.

³³⁶ İbn Mâce, *Libâs* 40 (2/1202, 3644. H.).

³³⁷ *Fethu'l-Bârî* 9/341.

malıdır.³³⁸ Rengi dışarı akseden sürünme maddesini kullanan erkekleri³³⁹ ve hattâ erkek çocuklarını³⁴⁰ Hz. Peygamber hoş karşılamamış bunu, biat taleplerini reddetme ve kendisine gelenlerden esirgemediği mûtâd iltifatlar da bulunmamak gibi³⁴¹ bir kısım fiilî davranışlarıyla ifâde etmiştir.³⁴²

Kına da kadınla erkeği ayıran bir süs unsurudur. Rivayetler Hz. Peygamber'in herhangi bir kadının ellerinde kına izi olmayışını normal karşılamadığını³⁴³ belirtir. Ebû Dâvûd'un bir tahrîcinde Hz. Âişe, biat için Hz. Peygamber'e müracaat eden 'Utbe'nin kızı Hind'in, Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) tarafından: "Ellerini (kınalıyarak) değiştirmedikçe biatını kabul etmiyorum..." diye reddedildiğini haber verir.³⁴⁴ Hz. Âişe diğer bir rivayette de Hz. Peygamber'in perde gerisinden kendisine uzatılan bir mektubu almak için elini uzattığı sırada: "Bu kadın eli mi erkek eli mi bilemiyorum." diyerek mektubu almaksızın elini geri çektiğini, uzatan kimse- nin: "Kadın eli yâ Resûlallâh" demesi üzerine de: "Eğer kadın olsa idin turnaklarını (kına ile) değiştirirdin." cevâbında bulunduğunu haber verir.³⁴⁵

"İki kible'ye müteveccihen namaz kılanlardan bir kadına Hz. Peygamber'in: "Kına yakını, herhangi birinizin, elleri erkek eli gibi oluncaya kadar kınayı terketmesi hoş değildir." demesi üzerine seksen yaşına basmış olmasına rağmen kınayı terketmediğini öğreniyoruz."³⁴⁶

Bu misâller, sünnet nazarında kınanın, kadınlar için alâmet-i farika durumunda olduğunu ifâde eder. Nitekim diğer bir kısım rivayetler de bunun erkekler için tahannüs (kadınlaşma) belirtisi kabul edilerek haklarında yasaklandığını göstermektedir. Ebû Hureyre, huzûr-ı nebeviye getirilen elleri ayakları kınalı bir muhannis (kadınlaşmış)in Hz. Peygamber

362

³³⁸ Nesâi, *Zinet* 32 (8/151); *Tuhfetü'l-Ahvezî* 8/71; *Mecmau'z-Zevâid* 5/156.

³³⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 5/156 (Sh), 158 (Zy).

³⁴⁰ *Müsned* 4/171.

³⁴¹ *Aynı yer* 4/171.

³⁴² Fukahâ, erkeklere haram olan altın ve ipeklinin erkek çocuklara mekruh olacağını kesinlikle ifâde eder (Esrûşenî, a.g.e. 1/145).

³⁴³ *Feyzu'l-Kadîr* 5/244 (Hs.).

³⁴⁴ Ebû Dâvûd, *Tereccül* 4 (4/76, 4165. H.).

³⁴⁵ Nesâi, *Zinet* 18 (8/142); Ebû Dâvûd, *Tereccül* 4 (4/77, 4166. H.); *Müsned* 6/262.

³⁴⁶ *Müsned* 4, 70.

tarafından Medine'nin Naki' denen bir nahiyesine sürüldüğünü rivayet etmektedir.³⁴⁷

Kına ile alâkalı olarak gelen bu rivayetler, kadınların her an kına yakmaları hususunda bir vecîbe ifâde etmez, ancak erkeklerden süslenme noktasında farklılık arzetmeleri gereğini teyîd eder.

Bu hususta bir diğer delîl, Hz. Peygamber'in henüz çocuk olan Üsâme'nin ellerini ve yüzünü yıkarken söylediği: "Üsâme kız olsaydı onu giydirir, süsler, câzib ve sevimli yapardım."³⁴⁸ cümlesidir. Bu ifâde kızların oğlanlardan farklı bir kıyafete tâbi tutularak daha câzib, daha süslü, daha dikkat çekici kılınmaları gereğine işaret etmektedir. Enes, Hz. Peygamber'in kızı Ümmü Külsüm üzerinde sîrâ denen ipekli bir kumaştan elbise gördüğünü söyler.³⁴⁹ Hz. Câbir de (Ashâb'ın) ipekliyi oğlan çocuklarına yasak ettikleri hâlde kız çocuklarına serbest kıldıklarını belirtir.³⁵⁰ Mâlik'in bir tahrîcinde sünnete ittibâsıyla mâruf Abdullah İbn Ömer'in kızlarını altınla bezediğini ve bunlardan zekât da vermediğini öğrenmekteyiz.³⁵¹

Hülâsa, sünnette gelen bütün bu rivayetlere dayanarak âlimler: "Haklarında tergîb için, süs ve zînetlerle kızları bezemek sünnettir." hükmünü vermiştir.³⁵² Mesleğinin, kadınları kocaları için tezyin etmek olduğunu söyleyerek bunda devam edip edemeyeceğini soran Ümmü Ra'le'ye Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): "Onları kocaları için tezyin et ve süsle" cevâbını vermiştir.³⁵³

Müeyyide: Kadın ve erkeğin kıyafette ayrılmaları, terbiyelerinde mühim bir esâs olarak vaz edilmekten başka bunun bâzı müeyyidelerle korunduğunu görmekteyiz, İbn 'Abbâs'dan gelen bir rivayette: "Hz. Peygamber kadınlardan erkeğe benzeyenlerle, erkeklerden kadına benzeyenlere lanet etti." denir.³⁵⁴ Ebû Hureyre'nin bir rivayetinde: "Kadın

³⁴⁷ Ebû Dâvûd, *Edeb* 56 (4/282, 4928. H.). Bu mevzu için bak. *el-Hâvî li'l-Fetâvâ* 1/114.

³⁴⁸ *Siyerü'n-Nübela* 3/225/a; İbn Mâce, *Nikâh* 49 (1/635-36, 1976. H.); *Müsned* 6/139.

³⁴⁹ *Avnu'l-Ma'bûd* 11/108.

³⁵⁰ *Aynı yer* 11/108.

³⁵¹ *Muvattâ*, *Zekât* 11 (1/191).

³⁵² *Şir'atu'l-İslâm* 81/b.

³⁵³ *İsâbe* 4/449-450.

³⁵⁴ Buhârî, *Libâs* 61 (7/205).

363 elbisesini giyen erkekle, erkek elbisesini giyen kadına lanet etti.”denir.³⁵⁵ Müsned’de İbn Ömer’den,³⁵⁶ Buhârî’de İbn ‘Abbâs’dan³⁵⁷ yapılan tahrirlerde: “Kadınlaşan erkekle, erkekleşen kadına” lanet edildiği belirtilir. Hâkim’in bir tahririnde “cennete giremeyecek üç grub” sayılırken: “Ebeveyn hukukunu çiğneyen, deyyus, kadınların erkekleşenleri”³⁵⁸ denir.

Bu mânevî müeyyideden başka fiilî müeyyideye de baş vurulmuş olduğunu sünnette görmek mümkündür. Hz. Peygamber, kıyafetle ilgili yasağa riâyet etmeyenlere karşı daha zecrî tedbirler olarak meselenin ehemmiyetini duyurmaya çalışmıştır. Bu cümleden olarak mütehannis ve mütereccilleri kastederek: “Bunları evlerinizden çıkarın.” emrini verdiğini görmekteyiz.³⁵⁹ İbn ‘Abbâs “Hz. Peygamber falancayı, Hz. Ömer de falancayı (Medine’den) sürdü.” diye isim vermeksizin bu yasağa uymayanlara uygulanan cezaya misal verir.³⁶⁰ Hadisin şerhinde Kastalanî, Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) Enceşe adında kadınlara benzemeye özenen siyahi bir erkek köle ile Bâdiye bint Gaylân adındaki kadını Medine’den sürdüğünü belirtir.³⁶¹ İbn Hacer de Hz. Ömer’in Ebû Züeyb, Nasrû’bnu Haccâc, Ca’detu’s-Sülemî Ümeyyetu’bnu Yezîd el-Esedî ve Mevlâ Müzeyne ismindeki şahısları Medine’den sürdüğünü Ebu’l-Hasen el-Medâyîni’nin Kitabu’l-Muğarrebîn adındaki telifine dayanarak, kısaca sürülüş sebeplerini de vererek kaydeder.³⁶² ‘Âmiri de Hz. Peygamber devrinde dört muhannis bulunduğunu, bunlardan hiçbirinin “kadınlara teşebbüh”ten başka fahiş bir cürüm işlemediklerini belirtir.³⁶³

Son olarak, teşebbühle sâdece libâs veya süslenme unsurlarındaki benzermenin kastedilmediğini de belirtelim, İbn Hacer, Buhârî’nin İbn ‘Abbâs’tan tahririni izah sadedinde Taberî’nin memnu benzemeyi: “libâs ve zînette benzemek” olarak yaptığı açıklamaya “konuşma ve yürümede de benzeme”yi

³⁵⁵ Ebû Dâvûd, *Libâs* 30 (4/60, 4098. H.); *Müstedrek* 4/194 (M.)

³⁵⁶ *Müsneid* 2/65.

³⁵⁷ Buhârî, *Libâs* 62 (7/205).

³⁵⁸ *Müstedrek* 1/72.

³⁵⁹ Buhârî, *Libâs* 61 (7/205); Müslim, *Selâm* 62 (4/1715, 2180. H.); Dârimî 2/192.

³⁶⁰ Buhârî, *Libâs* 61.

³⁶¹ Kastalanî, *İrşâdu’s-Sâri* 8/460.

³⁶² *Fethu’l-Bârî* 13/173.

³⁶³ Âmirî ‘Îmâdu’d-Dîn Yahya İbni Ebi Bekr, *Behçetu’l-Mehâfil ve Buğyetu’l-Emasil fi Telhîsi’l-Mu’cizat ve’s-Siyer ve’s-Şemâil* 1/431, Medine 1330.

ilâve eder ve der ki: “Libâsın şekli her beldenin âdetine göre değişir. Bir yerde libâsta kadınla erkeğin kıyafeti aynı olabilir. Fakat her hâl u kârda kadınlar iyice bürünmek ve örtünmekle (ihticâb ve istitâr) temayüz ederler.”³⁶⁴

Rivayetler kıyafet mefhûmuna sâdece libâs, zînet ve sürünme madde-lerinin değil, ayakkabılarının da girdiğini, her cinse, mukabil cinse ait olan ayakkabıyı giymesinin yasaklandığını göstermektedir. Misâlimizde erkek ayakkabısı (na'l) giyen kadın hakkında sorulunca Hz. Âişe'nin: “Resûlul-lâh, erkek kadınlara lanet etmiştir.” diye cevâp verdiği kaydedilir.³⁶⁵

b) Kızları Kadınların Terbiye Etmesi

Çocuk, kız olsun erkek olsun, belli bir yaşa kadar, terbiyesinde birinci derecede rol oynaması gereken kimse annedir, yâni kadındır. Hidâne bahsinde gördüğümüz üzere, bu konuda vârid olan hadisler ve bu hadisler üzerine yapılan yorumlar bu hususta ittifak halindedir. Sünnette yedi olarak tâyin edilen bu yaş haddini “temyiz yaşı” olarak vasıflandırmış, temyîz safhasına daha erken ve hattâ biraz daha geç ulaşılabilceğine dikkat çekmiştik. Şu hâlde temyîz yaşına kadar, kız olsun erkek olsun bütün çocukların terbiyesi tercihen, fitraten şefkat ve merhamet yönleriyle erkeklere galebe çalan kadınlara emânet edilmelidir. Bu yaştan sonra erkek çocukların daha çok erkeklere, kız çocukların da daha çok kadınlara muhâtab olması evlâdır.

Bu konuyu ilgilendiren rivayetleri, yorumlarıyla birlikte hidâne bahsinde vermiş bulunduğumuzdan burada Bedâi'u's-Sanâi'deki şu îzâhı nakledeceğiz. Müellif hidânenin bir nevi velayet olduğunu ve ancak bülûğla sona ermek üzere anneye terettüb ettiğini belirttikten sonra şunu söyler: “Biz erkek çocuk mevzuunda, Sahâbe'den vâki icmâya dayanarak kıyâsı terkettik. Zira Hz. Ebû Bekr, 'Âsım İbn Ömer hakkında Âsım büyüyünceye veya annesi evleninceye kadar annesinin yanında kalmasına hükmetti. Bu hükmü Ashâb'ın huzurunda verdiği hâlde onlardan hiç biri Hz. Ebû Bekir'e itiraz etmedi. Böylece, biz de bu Sahabe icmâına dayanarak erkek çocuk hakkında kıyâsı terkettik. Hüküm kıyâsa muvafık olarak kızlar için

³⁶⁴ *Fethu'l-Bârî* 12, 452. İbn Hacer burada, fitrî tahannüsün, gayrete rağmen yenilemeyen tahannüsün zemme bâis olmadığını da belirtir.

³⁶⁵ *Avnu'l-Ma'bûd* 11/157.

365 baki kaldı. Bu davranışın sebebine gelince, istiğna yaşına gelen bir oğlan, te'dîbe ve erkeklerin ahlâkı ile tahalluka, çeşitli fezâilin tahsiline, muhtelif ilimlerin esbabını iktisâb etmeye muhtaçtır. Bunların tahakkuku hususunda baba daha kavî, daha kudretlidir. Üstelik oğlan annenin eline terkedilse kadınların ahlâkı ile ahlâklanır, onların hâl ve etvârına alışır. Bu durum onlar için zararlıdır. Halbuki, aynı mânâ kızlar için mevzûbâhs değildir. Bu sebeple kızlar annelerine terkedilir, hatta onların bülûğa kadar anneleriyle olmaları kaçınılmaz bir ihtiyaçtır. Zira bunlar, kadınların âdabını öğrenmek, ahlâklarıyla ahlâklanmak ve hizmetlerine alışmak zorundadır. Bu ise ancak onların anneleriyle beraber olmalarıyla mümkündür.”³⁶⁶

Burada, istiğnâ yaşına giren çocuğun, erkekse babasına, kızsâ annesine verilmesi terbiyevî bir yoruma tâbi tutulunca, bu yaştaki çocukların terbiye edilmeleri için emânet edilecek muallim, müeddib vs. kimselerin de aynı cinsten olması gerektiği anlaşılır. Zamanımızdaki terbiyeciler de bilhassa cinsî terbiyeleri bakımından erkek çocukla babanın, kız çocukla annenin ilgilenmesini tavsiye ederler.³⁶⁷

Aslımı sünnetten alan bu fikhî prensibin bir neticesi olarak, klâsik terbiye kitaplarımızın hemen hemen hepsi kız ve erkek çocuklarının terbiyesini ayrı ayrı mütalâa etmiştir. Meselâ Kâbusnâme'nin terbiyeye ait 27. babı önce oğlanların terbiyesini sekiz sayfa içerisinde işledikten sonra dört sayfa içerisinde kızların terbiyesine yer verir.³⁶⁸ Kınalızâde dahi aynı ayrımı yapar. Önce oğlanların terbiyesinin keyfiyetini anlattıktan sonra: “Bu mezkûrât terbiyet-i peser (oğlan) içindir. Amma dohter (kız) terbiyetini dahi buna kıyâs edip münâsib olan hısâl ve âdabı tâlim edeler...” diye söze başlar ve bâzı izahlar verir.³⁶⁹

Ayrıca kızların terbiyesine tahsis edilmiş müstakil eserler de mevcuttur.³⁷⁰

Son olarak şunu kaydedelim ki bu kitapların hiçbirinde kızlara ders verecek hocanın kadın veya erkek olacağına dâir bir tasrîhât mevcut değildir.

³⁶⁶ *Bedâi'u's-Sanâi'* 4/42-43.

³⁶⁷ A. Berge, a.g.e. s. 48-49; K. Arısan, *Cinsel Eğitim Kılavuzu*, s. 30 (Önsöz'de).

³⁶⁸ *Kâbusnâme* 202-213.

³⁶⁹ *Kınalızâde*, a.g.e. 2/38.

³⁷⁰ Kızlar için: *Ta'lim-i Benât* (çevr. Ali Nazîma); *Terbiye-i Nisvân* (müellifi: Râgıb) gibi.

c) *Kızlar İçin Mevcut Cahiliye Düşüncesini Red*

366

Burada, kadınların manevî yönden erkeklerle eşitliğini te'min etmek maksadıyla, tarih boyunca insanların iliklerine işleyen kadınları istihkar edici peşin hükümlerin yıkılabilmesi için Hz. Peygamber'in kadın meselesine husûsî ağırlık verip, ahlâkî bir kısım esâslar koyduğunu göreceğiz.

İslâm'dan önceki Arap cemiyetinde kadınlara ve kız çocuklarına karşı umûmî bir istihkar hâkimdi. Kur'an'ın ifadesiyle “*Birine kız doğduğuna dair haber gelse öfkelenir, çehresi bozulurdu.*” (Nahl, 16/58) Bu istihkar, birçok durumlarda kız çocuklarını diri diri toprağa gömmeye kadar götürmüştür.³⁷¹ Hz. Ömer: “Câhiliye devrinde kadına hiç bir değer vermezdik, İslâm gelip, Allah'ın onlardan bahsettiğini görünce (...) onların üzerimizde bâzı hakları olduğunu gördük.” der.³⁷² Nitekim hadîs: “Kadınlar erkeklerin anne-baba bir kardeşleridir.”³⁷³ “Allah teâlâ size kadınlar için hayırhah olmanızı tavsiye eder, zira onlar anneleriniz, kızlarınız ve teyzelerinizdirler.”³⁷⁴ “Allah Teâlâ eşini senin için bir libâs, seni de onun için bir libâs kılmıştır.”³⁷⁵ gibi pek çok ibarelerle dâima kadından bahsetmiş, riâyet edilmesi gereken hukuku, hürmet edilmesi gereken şahsiyeti olduğunu tekrar etmiştir.

Câhiliye Araplarının, kadını, erkeğin mülkiyet ve tasarrufundaki diğer eşyalarından biri³⁷⁶ olarak telakki ederek hiçbir hukukî şahsiyet tanımasına âmil olarak, kadının savaş yapamayacağına dâir vicdanlarda hâkim olan umûmî kanaat zikredilir.³⁷⁷

İslâm dînî, kadınları hukuken erkeklerle aynı seviyeye getirip erkeklerin sahip oldukları bütün haklara onları da sahip kılmaktan başka, Allah karşısında da her hususta eşit mes'ûliyetler yüklemiştir. Namaz, oruç, zekât gibi bütün vecibeler kadına da terettüb etmekte, emre uyduğu veya uyma-

367

³⁷¹ Bkz. Nahl, 16/59.

³⁷² Buhârî, *Libâs* 31 (7/196). Hadisin Müslim'deki vechinde (*Talâk* 31 (2/1108. 1479. H.): “Allah'ın kadınlar hakkında koymuş olduğu hükümler gelinceye kadar, biz onlara hiçbir değer atfetmezdik.” denir.

³⁷³ Ebû Dâvûd, *Taharet* 95 (1/61, 236. H.).

³⁷⁴ *Fezû'l-Kadîr* 2/319.

³⁷⁵ *Fezû'l-Kadîr* 2/224. Bakara sûresinin 187. âyetine işaret eder.

³⁷⁶ M. G. - Demombynes, Mahomet, Albin Michel, Paris, 1969, p. 28.

³⁷⁷ L. Milliot, *Introduction à l'Etude du Drojt Musulman*, p. 147, Edt. Sirey, Paris 1953.

dığı takdirde aynı müeyyidelere maruz kalmaktadır. Bu söylediklerimizi: “Kadınlara, cuma, cenaze bir de cihâd hâriç, erkeklere farz olanların hepsi farz kılınmıştır.” hadîs-i şerifi hülâsa eder.³⁷⁸

Öte taraftan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), kadınların istihkar edilmesine sebep olan espriyi kökten kaldırmak için kadınların askerî seferlere katılmasına manî olmamıştır. Bütün gazvelere kadınların katıldığını te’yîd eden rivayetlere daha önce de temas etmiştik.³⁷⁹ Buhârî, Kitâbu'l-Cihâd'da, mealen “Kadınların cihâdî”, “Kadınların deniz seferlerine katılması”, “Kişinin hanımını seferde yanına alması”, “Kadınların gazvesi ve erkeklerle mukâtelesi”, “Kadınların gazvede erkeklere su taşınması”, “Gazvede kadınların yaralıları tedavisi”, “Kadınların yaralı ve ölüleri harp sahasından (geri) çekmeleri” adları altında tam yedi ayrı bâbta ilgili hadîsleri vererek bu hususun sünnetteki ehemmiyetini tebarüz ettirir.³⁸⁰

Bu davranış, muhtemelen, kadınların harp edemeyecekleri hususundaki kötü kanaati kökten yıkmayı istihdaf ediyordu. Ancak Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) kadınlar konusunda her tarafta insanların iliklerine işlemiş olan menfî telakkiyi yıkabilmek için başlıca tedbîr ve telkinlere de yer vermiştir.

1- Kızı da erkeği de Allah iradesiyle yaratmıştır: “Evlâdlarınız size Allah'ın bir bağışı (hibesi)dir, dilediğine kız, dilediğine erkek verir...”³⁸¹ Şu hâlde bu ilâhî hibeye karşı sâdece sevinç ve şükür izhâr etmek lâzımdır. “Babalarınız ve oğullarınızdan hangisinin fayda yönüyle size daha yakın olduğunu bilemezsiniz.” (Nisâ, 4/11) âyetinin de ifâde ettiği üzere kız veya oğullardan hangisinin daha hayırlı olacağı meçhuldür. Şu hâlde biri için üzülme, ilâhî ihsanı beğenmemek, kadere itiraz etmek mânâlarını tazammun edeceğinden mü'minlik edebiyi bağdaşmaz. Hattâ islâm müellifleri doğumda kız haberi gelince câhiliye düşüncesine muhalefet için daha fazla sevinç izhar edilmeli

³⁷⁸ *Feyzu'l-Kadîr* 4/320 (Sh).

³⁷⁹ Bak. s. 350

³⁸⁰ Buhârî, *Cihâd* 64-68 (4/38-41). Ebû Hanîfe, kadınların harbe iştirakinin zaruret hâlinde caiz olacağı hükmüne varır. Ona göre kadınların harbe iştiraklerinde iki mühim mahzur mevcuttur: 1- Müslümanların avreti açılır, bu ise müşrikleri sevindirir. 2- Müslümanların kadınlara muhtaç olacak derecede zayıfladığı fikrini vererek düşmanın cüretini artırır (Serahsî, *Şerhu Siyeri'l-Kebîr* 1/184-86).

³⁸¹ *Müstedrek* 2/284

derler.³⁸² Nitekim Hz. Âişe'ye ailelerinden bir doğum haberi ulaşınca kız mı erkek mi diye hiç sormayıp, yaratılışı tam mı diye sorduğu, evet cevâbını alınca da: “Âlemlerin Rabbine hamdolsun” diye dua ettiği belirtilir.³⁸³

2- Müteaddid hadislerde kız çocuğu yetiştirmenin Allah indindeki ecrinin büyüklüğü ifâde edilmiştir: “Kimin üç kız çocuğu olur da, onlara sabreder, kendi malından yedirir, içirir ve giydirirse, kızlar kıyamet günü ateşle onun arasında perde olur.”³⁸⁴ Bu ecri elde etmek için yetiştirilecek kız çocuğunun üç olması da şart değildir, iki³⁸⁵ ve hattâ terbiyesi iyi yapılmış olan bir³⁸⁶ kız çocuğu için de aynı vaad beyân edilmiştir. Tirmizî'nin bir tahrîcinde, haklarında Allah'tan korkup (iyi muamele etmek) şartıyla bunların kızı veya kız kardeşi bulunmalarının da fark etmeyeceği belirtilir.³⁸⁷

Hadislerde umumiyetle gelen kızlara iyilik (ihsân)da bulunmak tâbirinde geçen iyilik (ihsan) dan muradın onlara gösterilen sabır, onlara yedirip içirip giydirmeye, terbiyelerini iyi yapıp evlendirme, şefkat etme, işlerini tekeffül etme gibi pek çok umura şâmil olduğunu İbn Hacer hadîsin çeşitli vecihlerini (varyantlarını) şahit göstererek ifâde eder.³⁸⁸ Zeynü'd-Dîn el-İrâkî, Resûlullâh'ın kızlar için taleb ettiği iyiliğin (ihsan) tam olarak gerçekleşmesini onlara bağırıp çağırılmama, surat asmama, memnuniyetsizlik ve istiskal izhâr etmeme şartlarına bağlar ve: “Zira bunların hepsi iyiliği (ihsan) bulandırır, gölgeler.” der.³⁸⁹

3- Diğer bazı hadislerde de “Kızlara karşı nefret duymayın, zira onlar kıymetli can yoldaşlarıdır.”³⁹⁰ “... Zira ben de kızların babasıyım ve anneleri de kıymetli can yoldaşlarıdır.”³⁹¹ diyerek kızları istihkar etmeyi yasaklar. Ahmed İbn Hanbel'in, kız evlâdı dünyaya gelen kimseleri: “Peygamberler de kız babalarıdır.” diye tebrik ve teselli ettiği belirtilir.³⁹²

³⁸² Şir'atü'l-İslâm 83/b; 'A, 'İlm 1/243.

³⁸³ Edebu'l-Müfred, s. 430.

³⁸⁴ İbn Mâce, Edeb 3 (2/1210, 3669. H.); Ebû Ya'lâ 98/a.

³⁸⁵ Tirmizî, *Birr* 13 (6/168. 1915. H.).

³⁸⁶ İhyâ 2/53 (Taberânî'nin Mu'cemu'l-Kebirinden).

³⁸⁷ Tirmizî, *Birr* 13 (1917. H.).

³⁸⁸ *Fethu'l-Bâri* 13/33-34.

³⁸⁹ İrâkî, *Tarhu't-Tesrib* 7/67-68.

³⁹⁰ *Müsned* 4/151: *Mecmau'z-Zevâid* 1/158 (Hs.).

³⁹¹ *Deylemî* 2/283/b.

³⁹² İbn'l-Kayyim, *Tuhfe*, s. 13.

369 4- Bâzı hadîslerde de, kızlardan hoşâ gitmeyecek şeyler hususunda mutlak sabır istenmektedir. “Kim kızlarla (veya kızlar vesilesiyle mâruz kaldığı hoşuna gitmeyen şeylerle) imtihan olundukta onlara sabrederse (kızlar) ateşe karşı kendisine perde olurlar.”³⁹³ İbn Hacer, burada, imtihan edilen şeyle bizzat kızlar mı yoksa onlar vesilesiyle insana ulaşan nahoş şeyler mi diye ihtilâf edildiğini belirtir.³⁹⁴ Kız çocuğunun kastedildiği görüşünü iltizâm eden Nevevî: “Halk kızlardan nefret ettiği için, kızlar ibtilâ yâni “İmtihan sebebi” olarak tavsif edilmişlerdir.” der.³⁹⁵ Keza aynı mânâyı te’yîd etmek üzere “Kimin kızı doğar da onu gömmez, horlamaz, oğlan çocuğunu ona tercîh etmezse, Allah o kimseyi bu kızı vesilesiyle cennetine kor.” denmektedir.³⁹⁶

5- Bâzı durumlarda kızların oğlanlara takdim edildiğini görmekteyiz. Her şeyden önce, kız ve erkek çocukların bir hibe-i ilâhîye olduğunu belirten âyette kızlar önce zikredilmektedir: “... dilediği kimseye kız evlâd verir, dilediği kimseye de erkek evlâd verir.” (Şûra 42/49) Bu takdimden bâzı âlimler, kızların erkeklere nazaran daha hayırlı olduğu hükmünü çıkarmışlardır.³⁹⁷ Bunu te’yîd eden bir hadîs, Vâsile’ye vakfen rivayet edilir: “Bir kadının ilk doğumunun kız olması onu uğurlu ve hayırlı olmasındandır. Zira Cenâb-ı Hak âyet-i Kerîme’de önce kızları zikreder.”³⁹⁸

Sünnette de Hz. Peygamber, ihsan ve ikramda kızla erkek çocuk arasında eşit davranmayı emrettikten sonra: “Eğer ben, birisini üstün tutacak olsaydım, kızları üstün tutardım.” der.³⁹⁹ Nitekim Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) sefere çıkarken son vedalaştığı, seferden dönünce de ilk uğradığı kimsenin kızı Fâtıma olduğu belirtilmektedir.⁴⁰⁰

Hadîslerde gelen bu çeşit ifâdelerin bir sonucu olarak terbiye kitapla-

³⁹³ Buhârî, *Zekât* 9 (2/136): Müslim, *Birr* 147 (4/2027, 2629. H.); Tirmizî, *Birr* 13 (6/168, 1916. H.).

³⁹⁴ *Fethu'l-Bârî* 13/33.

³⁹⁵ Nevevî, *Şerhu Müslim* 16/179.

³⁹⁶ *el-Metâlibu'l-Âliye* 2/382 (3525. H.).

³⁹⁷ Kârî, *'Aynu'l-İlm* 1/243; İbn'l-Kayyim, *Tühfe*, s. 11. F. Râzî, başka karinelere dayanarak aksi fikri ileri sürer (*Tefsîr* 27/184).

³⁹⁸ *Feyzu'l-Kadîr*, 6/11.

³⁹⁹ *Deylemî* 3/a.

⁴⁰⁰ Ebû Dâvûd, *Tereccül* 21 (4/87, 4213. H.).

rımızda “Çarşıdan getirilen değişik yeni bir şey olursa bunu çocuklar arasında taksim yaparken kızlardan başlamalı, zira onlar, kalben daha hassas, ruhen daha incedirler.” kaidesi yer etmiştir.⁴⁰¹ Aynı mânâ, Âdâb-ı Menâzil’de 10. hicrî asrın Türkçesiyle aynen şöyle ifade edilir: “Husûsan kızcağızlara şefkati artık gerektir. Zira kızcağızların gönlü yumuşak ve kalpleri zayıftır. Ve sünnet oldur ki: Bir kimse yabandan gelse, oğlancıklar karşı varsalar evvel kızcağızlarını eline almak gerek.”⁴⁰²

Erkeklerle nazaran, kızlarda “umumiyetle mevcut”⁴⁰³ zaaf ve acz sebebiyle onların hakkının zayi olmaması için sünnet dâima çeşitli ifâdelerle dikkati çekmiştir: “iki zayıfın hakkına dikkat edin: Biri yetim biri kadın.”⁴⁰⁴

Keza: “En hayırlınız kadınlarına ve kız çocuklarına karşı en hayırlı olanınızdır.”⁴⁰⁵ hadîsi de çocuklara ve bilhassa kız çocuklarına iyi muamelenin lüzumuna delâlet etmektedir.⁴⁰⁶ İbn Hacer Hz. Peygamber’in kız torunu Ümâme, sırtında olduğu halde namaz kılmasını da câhiliye Araplarında kız çocuklarına karşı mevcut nefret hissine muhalefet olarak değerlendirir.⁴⁰⁷

Söylediklerimizi hülâsa edersek, sünnet kızların terbiyesinde, onları, cemiyetin istihkar edilen bir sınıfı olmaktan kurtarıp, erkeklerle manevî eşitliğe kavuşturabilmek için gereken her çeşit tedbiri almış maddî-mânevî müeyyideler koymuştur. Kadın okuma, yazma, ilim talebinde bulunma hakkına dâima sahiptir. Kızlara yazı öğretilmeyeceği hususundaki hadîs mevzû olup, kadınlara karşı eskiden beri duyulan câhiliye taassubunu dile getirmektedir. Her şeye rağmen sünnet, kadının kadın, erkeğin de erkek olarak yetiştirilmesini, kıyafet ve bir kısım ahvâlde birbirinden mutlaka ayrılmasını emretmektedir.

⁴⁰¹ *Şir’atü’l-İslâm* 86/a.

⁴⁰² *Âdab-ı Menâzil* 42/b-43/a.

⁴⁰³ Mübarekfürî *Tuhfetu’l-Ahvezî* 6/42.

⁴⁰⁴ *Müstedrek* 1/63.

⁴⁰⁵ *Feyzu’l-Kadîr* 3/398.

⁴⁰⁶ *Sirâcu’l-Münîr* 3/38/b.

⁴⁰⁷ *Fethu’l-Bârî* 2/139 bak. *Tecrid* 2/458.

Beşinci Bölüm

HZ. PEYGAMBERİN
SÜNNETİNDE TERBİYENİN
ÇEVRE (MUHİT) ŞARTLARI

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYENİN ÇEVRE (MUHİT) ŞARTLARI



373 Bu bölümde, Sünnetin, terbiyevî hedeflerine ulaşabilmek için, başta çocuk olmak üzere, her ferdin temas etmek zorunda olduğu içtimaî ve fizikî muhitlerin nasıl tanzim edilmesini istediğini göreceğiz. Önce içtimaî çevrenin tanzimini inceledikten sonra fizikî muhite geçeceğiz.

A- İÇTİMÂÎ MUHİT

I. Makro Plân

Eskiden beri kabul edilen bir husus, insanı ihata eden içtimaî ve fizikî çevrenin insan (ve hattâ hayvan¹) üzerindeki etkisidir. Mesken, dağ, ova, nehir, deniz gibi coğrafi ve fizik çevreden başka aile, komşu, arkadaş, ak-raba gibi çeşitli içtimaî muhitler ve bunların terkiibinden meydana gelen cemiyet var. Büyük, küçük her insan bu çeşitli çevrelerle münasebet halindedir. Hemen hemen gayr-i iradî olarak ve icbârî bir tarzda temas edilen hâricî çevre, insan ahlâkını “iyiden kötüye olduğu gibi, kötüden iyiye”² değiştirir. Çevrenin bu kaçınılmaz te’sîri, ferdî şahsiyetlerin teşekkülünde ağırlığını koyarak “ihtilâf-ı hasâis-i ecnâsın” baş sebeplerinden birini teşkil eder.³ Mâlik b. Nebî, bunu, “ferd içtimaî vasıflarını mektepten almış oldu-

¹ Câhız, *Hayevan* 4/71; 5/370; 7/100.

² Mâverdî, *Edebü’l-Dünyâ*, s. 188; Bak. İbrahim Hakkı, *Mârifetnâme*, s. 95-96.

³ Kınalızâde, *a.g.c.* 2/46. Aynı düşünceyi Spengler de te’yîd eder (*İnsan ve Teknik*, s. 80-01, Töre-Devlet yayını, Ankara 1973).

ğu formasyona değil, muhitine has şartlara borçludur (...) kültür, mekteple ilgili bir hâdise olmaktan çok, muhite bağlı bir hadisedir (...) muhîl kültürrel değerlerin kalıbıdır (...) Mektep kültürünün bir unsurudur, fakat kültür problemini, mektebin halledeceği düşünülecek olursa, onun fonksiyonu hususunda aldanılmış olur.”⁴ diye ifâde eder ki terbiyeciler de bunu te’yîd etmektedirler. Jersild, muhitin rolünü: “Çocuğun fiziksel yapıları nasıl sindirim yoluyla alınan yiyeceklerle besleniyorsa, zihnî yapıları da çevresinden gelen” ve “doğuştan getirdiği” şeylerle beslenir teşbîhiyle belirtir.⁵ Muhitin terbiyevî rolünü belirtmede dehânın irsî olduğunu iddia eden Johannes Lange ve Francis Galton’a karşı H. G. Wels’in itirazı da mühimdir: “Son üç yüz yıl zarfında yalnız İngiltere’nin okumasını dahi öğrenmemiş birçok Newton’lar, kulübe köşelerinde büyüymeden, kabiliyetlerini isbât etme imkânlarını bulamadan ölen yüzlerce Galtonlar, Darwinler, Baconlar ve Huxley’ler meydana getirmiş olduğu muhakkaktır.” der.⁶ Muhit kültürrel yönden yetersiz olduğu takdirde üç yaşından itibaren çocuğa tatbîk edilecek en üstün bir terbiyenin bile bu yetersizlikten gelecek menfî te’sîrleri telâfi edemeyeceği ileri sürülmektedir.⁷

Dr. Râsim Adasal’ın 1951 yılında Ankara Çocuk Islah Evi’nde yaptığı bir incelemede ulaştığı neticeye göre, buradaki suçlu çocukların hemen hepsi yaşadıkları muhitten gelme kötü geleneklere, ihmâllere ve cehaletlere tâbi olarak bu suçları işlemişlerdir.⁸

Bu söylenenleri te’yîd eden bir başka araştırma Amerikan psikologlarından McClelland tarafından gerçekleştirilmiştir. Müşarünileyh iktisadî terakki (veya tedenni)nin temelinde gördüğü “muvaflak olmak arzusunun nesilden nesile sür’atle değişmesi sebebiyle bunun irsi ve fitrî olmadığı-

⁴ Malek Bennabi, *Perspectives Algeriennes*, s. 41, 43, Cezâir 1964.

⁵ A. T. Jersild, *Çocuk Psikolojisi*, s. 116; J. Piaget de bu iki unsuru kabul etmektedir, s. 115.

⁶ Bak. V. B. Pars, *Eğitim Psikolojisi*, s. 21-22.

⁷ Bak. B. Schwartz, *a.g.e.* p. 84.

⁸ 1947-1951 yılları arasında 480 çocuğun gönderildiğini belirttiği islahane üzerine yaptığı araştırmayı şöyle neticeye bağlar: “Bunlar arasında bâzı zekâ seviyeleri farkları (Anadolunun muhtelif yerlerinden ve çoğu köylerden gelme) olmakla beraber iki üçü müstesna olmak üzere, aralarında bariz ruh gerileri ve hastaları yoktur. Bunların da hemen hepsi yaşadıkları muhitten gelme kötülöklere ve kötü geleneklere, ihmâllere ve cehaletlere tâbi olarak bu suçları işlemişlerdir.” (*Çocuğun Ruh Sağlığı*, s. 65-66).

375 nı söyler ye muhîr şartlarına bağlı olarak kuvvetlenip zayıflayacağını ileri sürer. Birinci âmîl olarak da aileyi ve çocuklara ailenin vereceği terbiyeyi görür. Cemiyetin fertleri “muvaffakiyet arzusu”nun zayıf olduğu bir kültür veya gruplar içerisinde yüzerse okulun da tek başına bu arzuyu yükseltmeyeceğini söyler.⁹

Bilhassa yetişmekte olan çocuklar mevzubahs olunca ona etki yapacak olan bu aile, arkadaş, okul gibi muhitler daha da ehemmiyyet kazanır. Bunlardan her birinin, çocuğun arzu edilen en iyi şekilde yetişmesine elverişli bir muhtevada tanzimleri terbiyenin ana meselelerinden biri olarak karşımıza çıkar. Sünnet bu haricî muhitlerin nasıl olması gerektiğinde ısrarla durur. Şu hâlde bu kısımda aile, arkadaş, mektep gibi, muhitleri inceleyeceğiz.

Ancak hemen şunu belirtelim ki terbiye meselesini cüz’î (mikro) plânda teker teker ele almadan, külli (makro) plânda¹⁰ ele alıp société globale diye ifâde edilen mutlak cemiyet seviyesindeki durumuna kabaca bir göz atmamız gerekmektedir. Zira “tedkîk ettiğimiz bir cüze, önce parçasını teşkil ettiği en şümüllü bütünü içerisinde bakmaz, bütünü içerisindeki derece ve makamı nokta-i nazarından değerlendirmemizi yürütmezsek”¹¹ hükümlerimiz dâima nakıs kalmaya mahkûmdur.

a) Salih Muhit

Nitekim, gerek Kur’ân ve gerekse sünnette, her şeyden önce bir kül hâlinde cemiyet üzerinde durulmakta, onun ahenk ve selâmeti için, onu teşkil eden cüzlere, bu cüzlerin terkebine, tâbi olması gereken kanûnlara, şartlara vs. ye bakılmaktadır. Bu sebeple bir Müslüman, önce Müslüman

⁹ Bak: G. Rocher, *Le Changement Social*, p. 172-173.

¹⁰ Makro ve mikro sosyoloji ıstılahlarını içtimâiyât bahislerine kazandıran Fransız sosyoloğu G. Gurvitch, mikro sosyoloji ile mahdûd içtimâî müşahede birimlerinin tedkikini kasteder. Bu birimler aile, arkadaş, akraba gibi az sayıda eşhasın teşkil ettiği gruplar olabileceği gibi, ferdi veya ferdlerarası plânda ancak ferdlere yoluyla kavranıp incelenebilecek amel ve aksülâmelere de olabilir. Bak: G. Gurvitch, *Traité de Sociologie* 1/172, P.U.F., Paris 1958.

¹¹ Gurvitch’e göre, “mutlak cemiyeti (société globale)” teşkil eden gurupların ve çeşitli tiplerin sosyolojisi yapılmadan mikro sosyoloji yâni içtimâî bir müessesenin incelenmesi yapılamaz. Cüz’iyi anlamadan da külliyi anlamak imkânsızdır.” Bak: G. Gurvitch, *La Vocation Actuelle de la Sociologie* 1/119, P.U.F., Paris 1968.

bir muhitte yaşamaya teşvik edilmekte, Müslüman olmayan muhitte ikâmetine cevaz verilmemektedir. Hadîse göre “ateşleri birbirini görmeyecek kadar” aralarında coğrafi mesafe bulunmalıdır: “Ben ateşleri birbirini görecek kadar müşriklerin arasında ikâmet eden bir Müslüman(a yardım etmek¹²)den beriyim.”¹³ Hadîsin şarihlerinden Hattâbî,¹⁴ İbn’l-Esîr,¹⁵ Sindi ve Suyûtî¹⁶ ittifakla bir Müslümanın, evini müşriklerden uzak tutması gerektiğini, böyle yapmasının, üzerine bir vecîbe olduğunu belirtirler. İbn’l-Esîr sebep olarak müşriklerde ahde vefa ve emniyet olmadığını söyler ki bu, mevzuumuz açısından çok noksan bir sebeptir. Onlarda şu veya bu sebeple “and ve emân” sağlanabilse bile terbiye için lâzım olan “istenen ortam” sağlanamaz. Hattâbî şunu da kaydeder: “Bu hadîs, bir Müslümanın ticâret maksadıyla dâr-ı harbe gidip dört günden fazla orada ikâmet etmesinin mekruh olduğuna delâlet etmektedir.” Hattâbî burada rakam da vermekle zecri mübalağa tarikiyle ifâde etmişe benziyor. Zira Münâvî’nin de belirttiği gibi¹⁷ bu ve benzeri hadîsler kâfirden akrabası olanı sıla-ı rahmden men etmediği gibi, (uzun müddet) ikâmet olmadığı takdirde ticâret, alışveriş vs. dünyevî işler için muhâlatadan da men etmiyor. İbn’l-Hâcc, kâfir diyarına (bilâdu’l-küffâr) seyahat yasağını *لا سلام يَغْلُو* عليه hadîsine¹⁸ dayandırarak: “Zira, eğer onların diyarına gidecek olursa orada onların sözleri üstün olduğundan Müslüman seyyâh’ın sözü kısık kalır, bu sebeple yasaklanmıştır.”¹⁹der.

Kanaatimizce yasağın çeşitli yönleri olmakla berâber bilhassa bunun kültür ve telkîn yönü birinci plânda nazara alınmıştır, insan, fitratı îcâbı, muhitin emrivakisine mâruz olmakla dînî yaşayış ve tefekkürüne te’sîr edecek bir müddete ulaşmadan, yabancı bir muhitte kalabilir. Bu müddeti aşacağı takdirde, “kim müşrikle bir olur yânî muvafakat, refakat, onunla bera-

¹² Sindî, *Hâşiyetu’s-Sindî âlâ İbn Mâce*, 8/36.

¹³ Ebû Dâvûd, *Cihâd* 104 (3/45, 2645. H.); Nesâî, *Kasâme* 25 (8/36).

¹⁴ *Me’âlimu’s-Sünen* 2/272.

¹⁵ *Nihâye* 2/117.

¹⁶ *Şerhu’n-Nesâî* 8/36.

¹⁷ *Fezvu’l-Kadîr* 6/112.

¹⁸ Hadîsi Dârekutnî tahrîc etmiştir (Bak.: *Sübülü’s-Selâm* 4/68).

¹⁹ İbnü’l-Hâcc, *Medhal* 3/105.

ber yürüme²⁰ ve (onun diyarında²¹) onunla ikâmet ederse aynen müşrik gibi olur.”²² hadîsinin tehdidinde mâruzdur, böyle bir durumda ona, orayı terk (yânî hicret) terettüp eder.

b) Hicret

Yaşadığı muhît içtimâî müesseseleri ile kendi temel prensiplerine zıd olur, bir başka deyişle şahsına ve ailesine vermek zorunda olduğu mütemâdi terbiye ve telkine ters bir istikâmette işlerse muhiti terk etmek “hicret etmek” zorundadır, İmâm Mâlik’in ifadesiyle: Münkerin açıkça işlendiği yerden göçmek gerekir. Eğer kötülükler gizli olursa sâdece işlene yene zarar verir. Aleniyyet kesbeder de bertaraf edilmezse herkese zarar verir.”²³ Kur’ân-ı Kerîm, içinde bulunduğu şartlar elvermediği için İslâmî yaşayışı terkedemeyen kimseye müsamaha tanımaz ve onu mutlak olarak mes’ûl tutar: “(Ölüm) meleklerinin, (hicrete güçleri yettiği halde hicret etmeyip, buldukları yerde Allah’a şirk koşmaya devam ettikleri için) kendi kendilerinin zalimleri olarak canlarını aldığı kimselere gelince: (o anda melekler) onlara sorar: “Ne işle meşguldünüz?” Onlar, “Biz, bu ülkede (Din’i yaşamaya imkân bulamayan) zulme ve baskıya maruz kalmış kimselerdik.” diye cevap verirler. Melekler, “Allah’ın arzı geniş değil miydi? Hicret edeydiniz!” derler. Böylelerinin nihaî barınağı Cehennem’dir; ne fena bir âkıbet, son durak olarak ne kötü bir yer!” (Nisâ, 4/97) Bir başka âyet çevre şartları sebebiyle fena durumda olanları, burayı terketme yollarını aramaya, Cenâb-ı Hak’tan bunun imkân ve şartlarını talebetmeye, bu duruma düşenlere öğrettiği şu dua vasıtasıyla irşâd etmektedir: “Ey Rabbimiz, bizi halkı zâlim olan şu memleketten çıkar, bize tarafından bir sahip gönder, bize katından bir yardımcı yolla.” (Nisâ, 4/75)

Şu hâlde içinde bulunduğu çevre şartlarını “diliyle, eliyle değiştiremediği” gibi, bu şartlar kalbî buğzla te’sîrinden kurtulamayacağı icbârî bir hâkimiyet ve şümüle ulaşmışsa orayı terketmek zorundadır. Bu

²⁰ Azîmâbâdî, *Avnu’l-Ma’bûd* 7/478.

²¹ Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr* 6/109.

²² Ebû Dâvûd, *Cihâd* 174 (3/93, 2787. H.).

²³ İbn Ma’n ed-Dürrî, Hüseyin İbn Fahri’-d-Dîn (v. 1109), *Temyiz*, Yzm. Dâmad İbrahim ps.; Nu: 945, 220/a.

muhtemelen değiştirmeye, dînî örfte *hicret* denmektedir. Hadîs, bu mânâdaki hicretin kıyamete kadar, “tevbeler kabul edilmeye devam ettiği müddetçe”²⁴ baki kalacağını beyân eder.²⁵ Bu hicret son derece övülmüş, Müslüman buna ziyadesiyle teşvîk edilmiştir: “Her kim Allah yolunda hicret ederse yer yüzünde gidecek çok yer ve genişlik bulur. Kim Allah’a ve Resulüne itaatle hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse onun ecri gerçekten Allah’a düşmüştür. Allah çok bağışlayıcı çok esirgeyicidir.”²⁶

Kur’ân-ı Kerîm hicret şartları tahakkuk ettiği hâlde, yerinde kalıp, Müslümanlara karşı çevrelerindeki küffârla işbirliği edenlerden “Allah yolunda hicret edinceye kadar, içlerinden dost edinmemeyi” emreder.²⁷ Taberî ve İbn Sa’d’da gelen rivayetler, Hz. Peygamber zamanında hicret emrine rağmen hicret etmeyenlerin îmân ve Müslümanlıklarının kabul edilmediğini bildirirler.²⁸

378

Diğer taraftan bâzı rivayetler, Hz. Peygamber’in, dini yaşama imkân-sızlığı sebebiyle emrettiği “hicret”in sâdece Habeşistan’a veya Medine’ye değil “yaşanabilecek her yere doğru” olduğunu²⁹ göstermektedir. Hz. ‘Âişe Hicret hakkında soranlara: “Mü’min, tatbik edememe korkusuyla, dinini kurtarmak için, Allah ve Resulüne kaçmak zorundaydı. Bugün Allah İslâm’ı gâlib kıldı, isteyen istediği yerde Rabbine ibâdet edebilir.” cevâbını verir.³⁰

Gayr-i sâlih içtimaî muhiti behemehal terketmekle ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de Yahudilerin Mısır’dan çıkış hikâyesini,³¹ kavimlerinin küfründen

²⁴ Müsned 1/192; 4/62; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 2 (3/3, 2479. H.).

²⁵ Nesâî, *Bey’a* 15 (7/147); Ebû Dâvûd, *Cihâd* 2 (3/3-4, 2479-81. H.).

²⁶ Bkz. Nisâ, 4/100.

²⁷ Bkz. Nisâ, 4/89.

²⁸ Bu konuda daha fazla malûmat için bak. İ. Canan, *Les Methodes l’Enseignement du Prophete Muhammed*, pp. 381-385; İ. Canan, *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, 330 vd., İst. 2007, Yeni Akademi Yay.

²⁹ İbn Hişâm, 1/467.

³⁰ Buhârî, *Menâkıbu Ensâr* 53 (5/72).

³¹ Bkz. Mâide, 5/20.

dolayı onları terkederek mağaraya giren³² Ashâb-ı Kehf hikâyesini³³ görüyoruz, İbn Haldun, Yahudilerle ilgili hikâyede onların Mısır'dan çıktuktan sonra Filistin'e geldikleri zaman Hz. Musa'nın oradaki yerlilerle harbetme teklifine: “*Ey Musa, o zâlimler orada iken biz hiçbir zaman oraya giremeyiz. Artık sen ve Rabbin beraber gidin de ikiniz harbedin, biz mutlaka burada oturucularız.*” (Mâide 5, 24) diye vâki itirazlarını, uzun zaman Mısır'da köle olarak yaşadıkları için şecaat, cesaret ve hamiyetlerini yitirmiş olmalarıyla izah eder. Onları, bu itirazlarına karşı Cenâb-ı Hakk'ın cezalandırarak 40 yıl çölde “başı boş, şaşkın şaşkın dolaştırma” hâdisesini de mevzumuz bakımından mü'him bir îzâ ha tâbi tutar. Der ki: “Allah onları başıboş oldukları yerde dönüp durmakla cezalandırdı. Mısır'la Şam arasındaki çölde kırk yıl dolaştılar. Bu esnada ne bir medenî beldeye (ümran) ne de bir şehre uğradılar. Kur'ân'ın anlattığı üzere Şam bölgesinde yaşayan Amalika ve Mısır'da yaşayan Kıbtîlerin kabalık ve sertliğinden dolayı başka insanlarla da karşılaşmadılar. Bu şaşkın dolaşmanın hikmeti ve maksadı, uzun müddet Mısır'da zillet, zulüm ve eziklik içinde yaşadığı için hamiyeti gitmiş, tezellül ve meskenet kendine huy hâline gelmiş olan eski neslin yok olup onun yerine çölün hür havasında yetişen, tahakküm ve kahr çekmemiş izzet-i nefis ve hamiyet sâhibi yeni bir nesil yetişmesidir. Bundan anlarsın ki kırk yıl bir neslin gidip, yeni bir neslin gelmesi için zarurî olan asgarî müddettir.”³⁴

Bugün içtimaî intibakta zorluk çeken çocuklara tatbik edilen ve uygulanmasında ya çocuğu daha elverişli bir muhîte götürmek veya âile, okul, yakın çevre gibi çocuğun temas ettiği çevreyi uygun hâle getirmek şikârlarından birine başvurulmuş, “çevre terapisi”ni³⁵ andıran bu duruma Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) hadislerinde de enteresan misâllere rastlarız. Başta Buhârî, Müslim olmak üzere hadis kitaplarında³⁶ çeşitli vecihlerle gelen bir hadîste Hz. Peygamber: “Sizden önce yaşayanlar arasında bir adam vardı. 99 kişi öldürdü...” diye hikâyeye başladıktan sonra

³² Bkz. Kehf, 18/16.

³³ Bkz. Kehf, 18/9-26.

³⁴ İbn Haldun, *Mukaddime* 141-142.

³⁵ Bak. Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar ve Tedavisi* 218.

³⁶ Buhârî, *Enbiyâ* 54 (4/211); Müslim, *Tevbe* 46-47 (4/2118-19, 2766. H.); İbn Mâce, *Diyyât* 2 (2/874-75, 2622. H.); *Müsned* 3/20.

bu adamın, bir gün, yaptıklarından pişman olarak tevbe imkânı aradığını, tavsiye üzerine danışmak için gittiği birinci rahibin: “Buna tevbe mi olur!” cevâbı üzerine onu da öldürdüğünü, adamcağızın soruşturmaya devam ettiğini ve kendisine başvurmak üzere bir başka âlim tavsiye edildiğini...” anlatır. Mevzuumuz yönünden önemli olan, Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu ikinci adamın ağzından naklen söylemiş olduğu sözlerdir. İbn Mâce’deki vechinde aynen şöyle: “Bak hele! Seninle tevben arasına kim girebilir? (Yalnız), yaşamakta olduğun o habîs köyden çıkacaksın (zira seni bu cinayetlere iten, köyün bozulmuş içtimaî şartlarıdır, oranın kötü ortamıdır.)³⁷ Falanca köye gideceksin, o, sâlih bir köydür, orada Rabbine ibâdet et.” Müslim’deki vechinde: “... Falanca yere git, zira orada Allah’a ibâdet eden insanlar yaşıyor, onlarla sen de ibâdet et. Artık bir daha kendi beldene dönme zira orası kötü bir yerdir.” denmektedir.

Şu hâlde görüldüğü üzere sünnet hidâne şartları arasına İslâm şartını koyup “anne veya babadan biri irtidâd ederse hidâne hakkını kaybeder.”³⁸ veya başka dinden olan akrabasına hidâne için teslim edilemez.”³⁹ gibi hükümlerle yetinip muhit meselesinde sâdece çocuğu düşünmemiş, aynı derecede “irâdesine hâkim, aklına sahip olan” büyükleri de kayıtlamış, kendi irâdesine bırakmamıştır. Zira muhitin te’siri irâdeye tâbi değildir.

2. Mikro Plân

380

Çocuğun yetişeceği çevreye, küllî (makro) plânda nazar ettikten sonra kısaca cüz’î (mikro) plânda da nazar edebiliriz. Bu açıdan bakınca ehemmiyet sırasına göre şu cüzleri görürüz: 1- Aile, 2- Arkadaş, 3- Okul.

a) Aile

Önce şunu belirtelim ki burada, çocuğa aile içerisinde tatbik edilmesi gereken terbiyeden bahsetmeyeceğiz. Zira bunu daha önce başka vesilelerle ve bilhassa münasebetler bölümünde inceledik. Burada istenen terbiye ortamının tahakkuku için nasıl bir aile yapısı istenmektedir, efrâd arasın-

³⁷ Parantez içerisindeki sözler tarafımızdan konmuştur.

³⁸ Bak. Kâsânî, a.g.e. 4/42.

³⁹ a.e. 4/43.

daki karşılıklı münasebetler sünnete göre nelerdir, nasıl olmalıdır? Bunları belirteceğiz.⁴⁰

Aile cemiyetin çekirdeği, en küçük bir numunesi kabul edilmektedir. Cemiyetin yapısı, sıhhatli veya marîz oluşu, ailenin yapısına, ailenin sıhhatli veya marîz oluşuna bağlıdır. Bu mukayeseyi, cemiyetle ilgili birçok meselelere teker teker teşmil etmek mümkündür. Ezcümle, terbiye mevzuu için de aynı şeyi söyleyebiliriz. Efradının mânâsebetleri sıhhatli, müstekar, huzurlu, kötü alışkanlıklardan uzak ailelerde yetişen çocuklar ve bu çocukların teşkil edeceği nesiller ve cemiyetler de o nisbette sağlam ve istikrarlı olacaktır. Nitekim günümüzde, çeşitli hastane, klinik ve hapislere düşen yüzlerce, binlerce çocuk üzerinde yapılan çeşitli araştırmalar sonunda bunlarda görülen “tavır ve hareket bozukluklarının” ve hattâ suç işleme temayüllerinin en mühim âmili olarak ilk aile terbiyesinin sakatlığı, ev ve aile hayâtının kötü şartları tesbît edilmiştir.⁴¹ Ailenin bu kesin hükmünden dolayı, terbiyeci ve ıslahatçılar: “Bütün maarif ve terbiye ıslahatı evvelâ ailenin ıslâhına mütevakıftır.” demektedirler.⁴²

Araştırmalarla ulaşılmış olan bu neticeler, çocukların terbiyesinde ailenin lüzum ve ehemmiyetini, bilhassa zamanımızda iyice gün ışığına çıkarmıştır. Maddî imkânları fevkalâde mükemmel bile olsa, çocuk bakım müesseseleri ailenin yerini tutamayacağı kesinlikle tesbît edildiğinden bakıma muhtaç çocukların müesseselere yerleştirilmemesi, diğer bütün imkânların kalmadığı hâllerde, son kaynak olarak ona başvurulması hususunda

⁴⁰ Çocukta husule gelen hemen hemen bütün ruhî bozukluklarda: 1- Anne ile baba arasındaki münâsebetlerin, 2- Bunların çocukla olan münâsebetlerinin rolü olduğu belirtilmiştir. Çocukun asabiyet, inat gibi kötü huylarından tâ konuşma bozukluğuna kadar bu münâsebetlerin rolü vardır. (Bak: Doğan Çağlar, *Uyumsuz Çocuklar* 35/92, 93, Yahya Özsoy, *Konuşma Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri*, s. 35, A.Ü.E. Fakültesi yayınları, 1971.

⁴¹ Bak. Pars, a.g.e., s. 75; Şensoy, a.g.e., s. 43-45; Gula, M.: *Çocuk Bakım Müesseseleri*, Çev. Ülker Ergun, T. C. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı, s. 5., Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü yayınları, Nu. 17, Ankara 1962; Fransa'da 400 suçlu çocuk üzerinde yapılan bir araştırma, bu çocuklardan % 85'inin normal teşekkülü olmayan ailelere mensup olduğunu ortaya koymuştur (Bak. Orhon, Güngör, *Suçlu Çocuklarla İlgili Bir inceleme*, s. 5, S. ve S. Y. Bakanlığı, S. H. G. Müdürlüğü yayınları, sayı: 11, Ankara 1952: Bilhassa süt devresini “bakım evlerinde, yâni emzirme evlerinde geçiren çocukların neşvünemayı ruhîce çok geri kalacakları”) (Hilmi, a.g.e. s. 79) eskidenberi bilinen ve ifade edilen hususlardandır.

⁴² Baltacıoğlu, *Terbiye ve İmân*, s. 16.

umumî bir temayül bütün dünyada ortaya çıkmıştır.⁴³ Maddî bakımdan kalkınmış, mâlî imkânları yeterli olan memleketlerde (Avustralya, Kanada, Belçika, A.B.D., Finlandiya, Fransa, İzlanda, Norveç, Hollanda, İngiltere, İsveç, vs. gibi) korunmaya muhtaç çocuklar, ilk planda, -ücret mukabili de olsa- ailelere yerleştirilmeye çalışılmaktadır.⁴⁴ Çocuğun aile içerisinde himâyesi için alınan tedbîrler, müesseselerde kalan çocukların sayısını git-tikçe azaltmaktadır. 1933 yılında Amerika'da 140.000 çocuk, yuvalarda kalırken 1950 yılında bu sayı 95.000'e düşmüştür.⁴⁵

Aileye verilen ehemmiyet o derece ileri götürülmektedir ki, şimdilik varlığından tamamen vazgeçilemeyen çocuk bakım müesseselerinin -icâbında yüzlerce çocuğu bir arada barındıran- klasik tipinden vazgeçilerek, her yönüyle aileye benzetilen yeni tipleri geliştirilmiştir. Bu yeni tiplere göre, çocuk bakım müesseseleri:

1- İnşaat ve plân yönüyle diğer meskenlerden farklılık arz etmemelidir.

2- İçerisinde çocuklar 8-10 kişilik gruplar hâlinde, "anne-baba" rolünü ifâ edecek bir çiftin nezâretinde bulunmalıdır.

3- Aileye tam benzemesi için belli bir yaşa kadar kız erkek ayırımı da yapılmamalıdır. Bu meselede daha da ileri gidilerek, kimsesiz çocuklara, -kendilerini zaman zaman ziyaret edecek, hediye alacak, çocuklar tarafından da îade-i ziyaret yapılacak, mektuplaşılacak "sağdıç anne", "sağdıç baba", hala, amca, vs. bulma yoluna gidilmiştir.⁴⁶

Ailenin, terbiye nokta-i nazarından ehemmiyetini ortaya koyan bir diğer husus, Rusya'da ulaşılan neticedir. 1917 ihtilâlinde sonra, maziden intikal eden, inkılâba muhtaç bir müessese olarak telakki edilen aile, ıslah düşüncesiyle, evlilikten çok, bugünkü sosyologların "libre-union (serbest birleşme)" dedikleri, nikâh kaydına yer vermeksizin, cinsî münasebetlerde serbesti esâsına oturtulmak istenmiş, neticede, R. König'in ifadesiyle, "ev-

⁴³ Yaşar, Dr. Osman, *Çocukların Müesseselerde Bakımı*, s. 2, (Eser, Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dâiresi'nce hazırlanmıştır), T.C. S. ve S. Y. Bakanlığı, S. H. G. Müdürlüğü, Yayınları, Nu. 14, Ankara 1962.

⁴⁴ Yaşar, a.g.e. s. 12-13.

⁴⁵ Gula, a.g.e. s. 6.

⁴⁶ Yaşar, a.g.e. s. 35.

lilik müessesesi, eşine rastlanmadık bir sarsıntıdan sonra (...) çocuklara ilk terbiyeyi vermek için ailenin, çocuk yuvası, ana okulu, çocuk bahçesi veya herhangi diğer bir devlet müessesesinden daha elverişli olduğu hâkim fikirle aileye tekrar ehemmiyet verilmiştir.⁴⁷

Rusya'da aileyi ortadan kaldırmak maksadıyla muhtelif yollar denedikten sonra böyle bir neticeye ulaşılmış olması, çocuğun muvazeneli bir şekilde yetişmesi, -hattâ, çocuğun aileden alacağı ilk terbiyenin, cemiyetin tecânûs ve ahengi (cohésion de la societe) için son derece mühim olduğunu söyleyen⁴⁸ terbiyecisi ve sosyologları takviye etmiştir. Bilhassa Malinowski mektebine mensup olanlar için çocuğun muvazeneli gelişmesinde aile vazgeçilmez bir unsurdur.⁴⁹

Ruh sağlığı ile uğraşanlar da, bu asrın başlarında ortaya çıkan Ruh Sağlığı (hygiène mentale) ilminin araştırmalarına dayanarak, birçok ruh hastalıklarının hakikî sebebinin, “vaktiyle sanıldığı gibi, irsiyet, dimağ anomalileri, marazî bünyeler vs.” teşkil etmediğini, bunların yanında ailevî muhitteki hayat ve terbiye tarzının... Cemiyet te'sirlerinin de “daha esaslı roller oynadığını” ileri sürmektedirler.⁵⁰

383 Hülâsa, terbiyevî, tıbbî, cinâî, ferdî, içtimaî vs. çeşitli açılardan ailenin ehemmiyeti günümüzde, her zamankinden daha iyi anlaşılmıştır. Yukarıda birer nebze belirtmeye çalıştığımız bu araştırmalar beşer neslinin sağlıklı devamında ailenin zaruret ve öneminde ittifak etmişlerdir. Bu durum, bilhassa ileri memleketlerde, bir kısım kanûnî tedbirlerden başka, çeşitli iktisadî ve içtimaî tedbirlerle aile müessesesinin korunmasına ağırlık verilmesine yol açmıştır. Çeşitli teşriât ve maddî yardımlarla ailenin maddî emniyetini garantiye almak, aileye içtimaî hizmetlerinde yardım etmek, evlilik yardımında bulunmak, gündüz çocuk bakım evleri, kreşler açmak gibi yardımlar, söz konusu tedbirlerdendir.⁵¹

Sünnet de çocuğun yetişmesi için aileden başka bir imkân tanı-

⁴⁷ Bak. Cuvillier, *Manuel de Sociologie* 2/569.

⁴⁸ Aynı eser 1/76.

⁴⁹ Bak. *Cahiers Internationaux de Sociologie*, Nu: 52, p. 186, 1972.

⁵⁰ Bak. Adasal, a.g.e. s. 3-4.

⁵¹ Birleşmiş Milletler, bu mevzu üzerine (yani ailenin korunması için alınacak iktisadî tedbirler) bir de araştırma neşretmiştir (ST/SOA/8, satış Nu: 6, 4/1952).

maz. Bu sebeple, ailenin iyi bir terbiye yuvası olabilmesi için lâzım olan esâsların hepsini teferruatına kadar beyân etmiştir. Bütün gayret, huzurlu bir ailenin te'sisine teksif edilmiş, ailede istenen huzur ve ahenk de her şeyden önce, aileyi teşkil eden ferdlerin birbirleriyle olan münâsebetlerinin tanziminde bulunmuştur. Bu hususun ehemmiyetine binâen, Müslüman âlimleri eskiden beri "karı-koca-evlâd ve hizmetçilerden müteşekkil"⁵² "ehl-i menzil arasında nizâm ve intizam ve vech-i lâik üzere maaş eylemek keyfiyyetini"⁵³ "araştıran"⁵⁴ (İlm-i Tedbîri'l-Menzil) diye müstakil bir ilim⁵⁵ tekevvün ettirmişlerdir. "Bu fennin mesâil ve kavâidi ilmu'l-ahlâk kitaplarında beyân edildiği gibi"⁵⁶ ayrıca Âdâb-ı Menâzil,⁵⁷ Edebu'l-Mu'âşere⁵⁸ gibi daha husûsî kitaplarda da beyân edilmiştir. Bunlardan başka dînî konulara temas eden hemen hemen bütün kitaplar bu mevzulara husûsî bâblar ayırmışlardır.

Bu eserlerde aile içerisinde her bir ferдин birbirleri ile olan münâsebetleri, karşılıklı hak ve vazifeleri bütün teferruatıyla beyân edilmiştir. Her ferd bunlara riâyet ettikçe ailede tam bir ahenk ve huzur hâkim olacak, çocukların terbiyesi için zarurî olan aile yuvası, terbiyeye en uygun bir mâhiyet olacaktır. Bu ahenkli yuvada çocuk, anne-baba-kardeş gibi diğer büyüklerden en iyi örnekler görecektir, iyi bir gelişmeye mazhar olacaktır.

384

1) Ailede Silsile-i Meratib

Aile cemiyetin küçük bir numunesi olması hasebiyle burada da bir hiyerarşi ve birinci derecede bir mes'ûl lâzımdır. "Erkekler kadınlar üzerine idarcci ve hâkim (kavvâm) dirlir." (Nisa 4/34) âyeti ile Kur'ân-ı Kerîm bu mes'ûliyeti erkeğe tevdi eder. Dihlevî, eskidenberi, bütün cemiyetlerde cillill olarak erkeklerin kavvâmlık vasfını deruhte ettiklerini belirtir.⁵⁹ Erkek

⁵² Keşfü'z-Zünûn 1/381.

⁵³ Kınalızâde. a.g.e. 2/2.

⁵⁴ Dihlevî, a.g.e. 1/87

⁵⁵ Taşköprüzâde, Mevdû'âtü'l-'Ulûm 1/407; Keşfü'z-Zünûn 1/381.

⁵⁶ Keşfü'z-Zünûn 1/381.

⁵⁷ Karamânî, Abdü'l-Latîf İbn Durmuş (v. 985) Yzm. Hüsvrev pş. Nu: 290., 187 yk.

⁵⁸ Edebu'l-Mu'âşere (Müelifi meçhul), Yzm. Fâtih, Nu: 2610.

⁵⁹ Dihlevî. a.g.e. 2, 690.

aile efradının uzak ve yakın saadeti için ailede lüzumlu olan nizâmı, kendisi ile diğer efrâd arasındaki hak ve vazifeleri tanzim etmek zorundadır.

Bu cümleden olarak alie efradının maddî-mânevî ihtiyâçları ile meşgul olmak, bilhassa eşine karşı zevciyyet vazifelerini⁶⁰ yapmakla mükelleftir.⁶¹ Zühd, takva, nafil ibâdet gibi bahanelerle bu vazifelerini ihmâl edemez.⁶²

Aile reisliği vasfını alan bir erkeğe, şahsından sonra birinci plânda ailesini düşünmek gerekmektedir. Başka vazifelerden hiçbiri buna takdim edilemez. Allah'ın rızası için yapılan hayır işlerinden hiç birisi, ailesine müteveccih olandan daha hayırlı değildir. Bu hususun Müslüman ruhunda tesbîti için Hz. Peygamber, mükerrer uyarılarda bulunmuştur: “Allah katında kulların en sevgili olanı, iyâline en çok faydalı olanıdır.”⁶³ “Kişinin harcadığı dinarın en efdali iyâli için harcadığı dinardır.”⁶⁴ Müslim'in rivayeti olan bu hadîsin devâmında Allah yolunda (savaşa çıkacak) at için harcanan dinar.” vs. de zikredilir, fakat aileye harcanan takdim edilir ve en efdali olduğu belirtilir. Esasen pek çok rivayette Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) iyâle sarfedilecek maddî manevî himmet ve gayretin “en hayırlı amel” olarak noktalanmış bulunan cihâddan efdal olduğunu ısrarla söylemiştir.

385 Durum böyle olunca amellerin en kötüsü de aileye karşı olan vazifelerin terki, ihmâlî ve mazeretsiz olarak ailenin yüzüstü bırakılmasıdır: “Kişinin, günah olarak, tasarrufunda olanların rızkını hapsedmesi yeter.” der.⁶⁵ Hastalığı sırasında ‘kendisine geçmiş olsun ziyaretine gelen Hz. Peygamber’e malını Allah yolunda tasadduk etmek istediğini söyleyen Sa’d İbn Ebî Vakkâs muvafık cevâp alamaz. Rasûl-i Ekrem Efendimiz, “İyâlini zengin bırakman, başkasına muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır.” der ve malının üçte birden fazlasını tasadduka müsâade etmez.⁶⁶

⁶⁰ Zevciyyet vazifeleri için teferruat: Aynî 20, 188; *Fethu'l-Bârî* 11/210-211.

⁶¹ Buhârî, *Nikâh* 90 (7/40).

⁶² Buhârî, *Savm* 50 (3/49-90); *Fethu'l-Bârî* 5, 114; Aynî, 11, 76-77.

⁶³ *Fezvu'l-Kadîr* 1/174.

⁶⁴ Ş. Müslim 7/81-82.

⁶⁵ Müslim, *Zekât* 40 (2/692, 996. H.).

⁶⁶ Buhârî, *Cenâiz* 36 (2/103); Müslim, *Vasıyye* 5 (3/1250, 1028. H.).

Keza mülkiyet olarak elinde tek kölesi bulunan kimsenin, bunu da müdebber⁶⁷ olarak âzâd ettiği haberi gelince Hz. Peygamber bunu hemen sattırıp parasını adama verip: “Nefsinden başla, önce ona harca, artanı iyâline harca, yine de artarsa yakın akrabalarına... harca” der.⁶⁸ Ebû Süfyân’ın karısı Hind bt. ‘Utbe gelip, kocasının cimrilüğünden dert yanınca “kocasını gıyabında iyâline harcamaya” izin verir.⁶⁹

2) *Karı-koca Mûnâsebeti*

Ailenin huzurunda birinci şart, karı ile koca arasındaki âhenktir. Ev halkı arasındaki mûnasebetlerden, neticeleri itibariyle, en verimli, en şü-mullü olanı budur. Çocuk terbiyesi için de bu iki unsur mühimdir. Salzman meşhur eserinde: “Çocuktaki her hatanın müsebbibi muhakkak ki, ya ana, ya baba, yahut her ikisidir.”⁷⁰ derken fazla mübalağa etmemiş olmalıdır. Çocuk terbiyesi için de anne ve babanın davranışları ehemmiyet taşır. Burada tedahül ve iltibasın olmaması için sünnet her şeyden önce karşılıklı hak ve vazifeleri net olarak ayırmıştır. Bu vazifelerden bir kısmı vâcibtir, şarttır, bir kısmı hüsn-i muaşeret için tavsiye edilmiştir.

Erkeğe düşen vâcib vazifeler kadının giyecek, yiyecek, (mesken) gibi zarurî ihtiyâçlarını mâruf üzere te’min etmek, yüzüne vurmamak, kötü sözlerle tahkir etmemek, ayıplamamak,⁷¹ evini terketmemektir.⁷² Buna karşılık, kadın da erkeğin yatağını başkasına çiğnetmemek, eve, razı olmadığı kimseyi almamak, kocası arzu ettiği zaman nefsinin men etmemek, izni olmaksızın evinden hiç bir şey vermemek, evden izinsiz ayrılmamak, itaat etmek gibi sorumluluklara sahiptir.⁷³

386

⁶⁷ Müdebber: Kişinin: “Ben öldükten sonra hürsün” diye köleyi şartlı olarak âzâd etmesidir (*Nihâye* 2/98).

⁶⁸ Müslim, *Zekat* 41 (2/692, 997).

⁶⁹ *Fethu’l-Bârî* 11/431; *Avnu’l-Ma’bûd* 9/448.

⁷⁰ Salzman, Christian Gotthif (v. 1811 milâdî), *Yengeç Kitabı, Çocuğunuzuz Fena Terbiye Ediyorsunuz*, s. 9-10, Çevr. M. Cahit Gündoğdu, Türkiye Basımevi (4. Baskı), İstanbul 1959.

⁷¹ Mürdâvî: “Tenkitte aşırı gitmek kadına bühân getirir.” der. (Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdilkavi, *Manzûmetü’l-Âdâb* 2/329, Mısır 1324-25).

⁷² Ebû Dâvûd, *Nikâh* 41 (2/244-245, 2142-2144. H.); İbn Mâce, *Nikâh* 3 (1/593, 1850. H.).

⁷³ Bak: *Feyzu’l-Kadîr* 3/391, 3737 ve 3738. H.

Şüphesiz karı-koca münasebetlerini tanzimde bu esâslar kâfi değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber'in sünnetinde değişik misaller gelmiştir. Hz. Âişe'nin bayram günü Habeşîlerin eğlencelerini seyretmesine müsaade etmesi ve hatta bu temâşada bizzat yardımcı olması,⁷⁴ düğün eğlencilerine teşvik etmesi,⁷⁵ bayram namazlarına katılarak "Müslümanların dua ve cemaatlerinde hazır bulunmalarını" istemesi,⁷⁶ Hz. Âişe ile sefer sırasında koşu ve yarışta bulunması⁷⁷ gibi çeşitli davranışları, sâdece aslı ihtiyâçlarını te'mînle erkeğin işinin bitmediğini, kadının içtimâi, ruhi ve bedeni meseleleriyle de ilgilenmesi gerektiğini göstermektedir.

Şu hâlde ileriki sayfalarda karı-koca arası münâsebetlerinin tanziminde birinci derecede oynayan mühim meseleleri açıklamaya çalışacağız.

√ Sohbet

Tedbirü'l-Menzil ilminin bir bölümü olan "Sohbet" meselesine⁷⁸ sünnette mühim bir yer verildiğini görürüz. Hz. Peygamber'in akşam yemeğinde ailece beraberlikten başka, günün belli saatlerinde en az iki defa (sabah ve ikindi namazlarından sonra) olmak üzere hanımlarını ziyarete vakit ayırdığını daha önce zikretmiştik. Rivayetler bu ziyaretler sırasında onların gönüllerini alıcı hitaplarda bulunduğunu, dert ve şikâyetlerini dinlediğini, yerine göre morallerini takviye ettiğini, ev işlerinde yardımcı olduğunu göstermektedir. Bazı rivayetler:

Hz. Âişe: "Resûlullâh, hanımlarıyla başbaşa kalınca insanların en yumuşağı (elyen), gülme ve tebessümde en ileri olanı idi" der.⁷⁹ Yine Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in (ziyaretleri sırasında) oruçlu bile olsa zevcelerini 387 öptüğünü bildirir.⁸⁰ Eve girişte içeridekilere mutlaka selâm veren Resûlul-

⁷⁴ *Fethu'l-Bârî* 11/187.

⁷⁵ Bak. İbn Mâce, *Nikâh* 20-21 (1/611-12, 1895-1901. H.); *Fethu'l-Bârî* 11/157.

⁷⁶ Buhârî, *İdeyn* 21 (2, 28). İbn Mâce'nin bir tahrîcinde: "Hz. Peygamber her iki bayramda da kızlarını ve hanımlarını çıkarırdı" tasrihi mevcuttur (*İkâme*, 165 (1/415, 1309. H.); Bak: *Feyzu'l-Kadîr* 5/197.

⁷⁷ İbn Mâce, *Nikâh* 50 (1/636, 1979. H.); *Müsned* 6/264; Ebû Dâvûd, *Cihâd* 68 (3/30, 2578. H.).

⁷⁸ Dihlevî, *Hüccetullâh* 1/87.

⁷⁹ *Feyzu'l-Kadîr* 5/125 (6661. H.) (Zy.).

⁸⁰ Müslim, *Siyâm*, 62-74 (2. 776-779, 1106-1108. H.).

lâh, geceleyin geldiği takdirde uyuyanı uyandırmayacak, fakat uyanık olanın da duyacağı bir tarzda selâmladığı rivayet edilir.⁸¹

Bir seferinde zevcelerinden Cüveyriyye: “Hanımların, Resûlullâh seninle evlenmedi (yâni “sen zevcesi değil câriyesisin”⁸²) diyorlar, diyerek dert yanar. Evlenme sırasında harp esiri olan Cüveyriyye’ye mihr olarak, kavminden esir olanların tamâmının -veya kırk kişinin- âzadlığını verme şartını kabul etmiş olan⁸³ Hz. Peygamber onu şöyle takviye eder: “Senin mihrin hepsinden büyük değil mi? Senin sayende kavminden kırk kişi âzâd edilmedi mi?”⁸⁴

Keza Safiyye de: “Yahudi kızı, Yahudi kızı” diye alay edildiğini ağlayarak söyleyince “Onlar sana böyle der veya böbürlenmeye kalkarlarsa: “Babam Harun, amcam da Musa de” sözleriyle takviye eder.⁸⁵

Hz. Peygamber’in zevcelerine karşı mültefit ve gönül alıcı davranışlara ehemmiyet verdiğini göstermek üzere yine Safiyye bint Huyey ile ilgili iki misâl vermek mümkündür: Enes, Hz. Peygamber’i dizlerine bastırarak Safiyye’yi devesine bindirir gördüğünü rivayet eder.⁸⁶ Bir seferinde devenin kayması sonucu arkasında yer alan Safiyye ile birlikte düşerler. Ebû Talha Resûlullâh’a yardım için koşunca: “Kadına yardım et” diye önce hanımla ilgilenmesini emreder.⁸⁷ Bir defasında devenin arkasında uyuklamaya başlayınca “Yâ Safiyye, yâ Huyey’in kızı” diyerek okşar.⁸⁸

Karı-koca arasındaki sohbet teşvik babında Hz. Peygamber: “Kişi zevcesinin yüzüne baktığı vakit, zevcesi de onun yüzüne bakarsa Allah her ikisine de rahmet nazarıyla bakar. Keza erkek hanımının ellerini avucuna

⁸¹ Müslim, *Eşribe* 174 (3/1625, 2055. H.).

⁸² M. ‘Aliye 2/14 (1526. H.).

⁸³ İbn Sa’d 2/64. (İbn Sa’d’ın daha kuvvetli bulduğu rivayetlere göre Benû Mustalik esirleri, başka yollarla azâd edilmiştir.)

⁸⁴ *Mecmau’z-Zevâid* 9/250.

⁸⁵ Muhammed İbn Ömer İbni Vâkid (vefat 207), *Meğâzî*, Oxford 1966, 2/675; İbn Sa’d 8/127; *Tecrid* 2/306.

⁸⁶ *Fethu’l-Bârî* 6/427.

⁸⁷ *Aynı eser* 6/533.

⁸⁸ *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/417 (2618. H.).

alınca o da zevcinin ellerini tutarsa parmaklarının arasından günahları dökülür...”⁸⁹ buyurmaktadır.

388 Yine aynı gayenin husulü için zaruret olmadıkça kadınla erkeğin aynı yatakta yatmaları tafdil edilmiştir.⁹⁰

Ashâb'ın davranışıyla ilgili bir rivayet de şöyle. Muhammed İbn Rebî'ati'bnî'l-Hâris der ki: Hz. Peygamber'in ashâbı kadınlarına giyecekleri hususunda -ki bunlarla hem kendilerini (sıcak ve soğuga karşı) siyânet ediyorlar, hem de süsleniyorlardı (tecemmül)- cömert davranıyorlardı. Hz. Osman'ın üzerinde iki yüz dirhem değerinde ipek bir elbise (mutraf) gördüm. Dedi ki: “Bu Nâîle'nindir bunu ona giydirip bununla onu sevindireceğim.”⁹¹

√ İtaat Meselesi:

Karı-koca münasebetlerinde, hanımın itaatkâr olması bir esâstır. Kısa- ca: “Zevcenin evlilik evinde bulunmaktığını kocasının rızası hilâfına ihlâli, evliliği inkârı veya kocasının meşru taleplerinden haksız olarak imtinâsı”⁹² olarak tarif edilebilecek itaatsizlik sebebiyle kocadan nafaka mükellefiyetinin düşeceği fıkıh kitaplarında belirtilmiştir. Kur'an'da: “İyi kadınlar itaatkâr olanlardır.” (Nisa, 4/34) denir. Âyetin tefsirinde, Fahri Râzî: “Bil ki kadın kocasına itaatkâr olmadıkça iyi (sâliha) olamaz.” der.⁹³ Hadîste de müteaddid vesilelerle:⁹⁴ “Bir insanın diğer bir insana secde etmesi gerekseydi, kadının erkeğe secde etmesini emrederdim. Muhammed'in nefsi, kudret elinde bulunan Allah'a kâsem ederim ki, kadın kocasına karşı haklarını eda etmedikçe Rabbine karşı olan haklarını eda edemez.”⁹⁵ der. “Bir erkek üzerinde en çok hakkı bulunan kimse annesi” îlân edilirken, “bir kadın üzerinde en çok hakkı olan kimse onun kocasıdır” buyrulmaktadır.⁹⁶ Kârî

⁸⁹ *Müsnedu Zeyd* s. 302; *Fezû'l-Kadîr* 2/333 (Sh.).

⁹⁰ Bak. *Şerhu Müslim* 14/60.

⁹¹ İbn Sa'd 3/58.

⁹² Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, İzmir 1996, s. 46.

⁹³ *Tefsîr-i Kebîr* 10/89.

⁹⁴ Bak: Dârimî 1/19 (17. H.); 1/281, 1471-1472. H.); T. Anvazî 4/323; *Mecmau'z-Zevâid* 9/4; Deylemî 48/b.

⁹⁵ İbn Mâce, *Nikâh* 4 (1/595, 1853. H.); *Müstedrek* 2/187, 189; *Mecmau'z-Zevâid* 4/308 (Sh.). *el-Metâlibu'l-Âliye* 2/45 (1612. H.).

⁹⁶ *Fezû'l-Kadîr* 2/5 (Sh.); *Mecmau'z-Zevâid* 4/308-309 (sh.).

“kadının kocasına karşı olan vazîfelerini ebeveyn dâhil bütün akrabalara karşı olan vazifelerine takdim etmelidir.” der.⁹⁷

Enes'in bir rivayetinde “kıyamet gününde, kadından, önce namazı, arkasından da kocasına olan davranışı sorulacaktır.”⁹⁸ Hâkim'in 389 tahrîcinde de: “Hiç bir zaman kendisinden müstağni olmayacağı kocasına müteşekkik olmayan kadına Allah nazar etmez.”⁹⁹ denmektedir. Aksine kocasını memnun eden kadından da Allah memnun kalacaktır. “Hangi kadın, öldüğü zaman kocası ondan razı ise cennete gidecektir.”¹⁰⁰ buyrulur.

Kocaya itaatin ehemmiyetini zihinlerde iyice tesbîti hedef edinen diğer bir kısım hadislerde Hz. Peygamber (kadınlara hitâbederek): “Ey kadınlar! Çok sadakada bulunun zira bana cehennem gösterildi, ekseriyeti kadındı.” der. Kadınlar niçin diye sorunca da; “(Çünkü) çok lanette bulunuyor, kocalarımızın iyiliklerine karşı nankörlük ediyorsunuz.” cevabını verir.¹⁰¹

√ Kadına Hayırhah Olmak:

Hz. Peygamber erkeklerin kadınlarına karşı hayırhah ve lütufkâr olmalarını tavsiye etmiş ve câhiliye devrinden kalma alışkanlıklarını yenebilmek için ısrar etmiştir: “Kadınlarınız hususunda Allah'tan korkun. Zira siz, onları Allah'ın emanetleri olarak aldınız, Allah'ın kelimesiyle kendinize helâl kıldınız.”¹⁰² Bu emirle Hz. Peygamber ilâhî müsaadeler dışındaki davranışları, emanete hıyânet olarak tavsif etmektedir. Yine Hz. Peygamber: “En hayırlınız, ehline karşı en çok hayırlı (ve en lütûfkâr¹⁰³) olanınızdır, ehline en çok hayırlı olanınız benim”¹⁰⁴ diyerek hayırlı olmayacak davranışlardan men etmekte “Akşam aynı yatakta beraber olacağınız ha-

⁹⁷ *Aynu'l-İlm* 1/416.

⁹⁸ İbn Hacer, *Zehru'l-Firdevs*, Yzm., Yeni Cami, Nu: 199-200, 5/a.

⁹⁹ *Müstedrek* 4/174.

¹⁰⁰ İbn Mâce *Nikâh* 4 (1/595, 1854. H.).

¹⁰¹ Bak: Buhârî, *Hayz* 6 (1/83): Müslim, *İmân* 132 (1/86, 79. H.); Tirmizî, *İmân* 6 (7/277, 2616. H.).

¹⁰² Müslim, *Hacc* 148 (2/889, 1218. H.).

¹⁰³ *Tuhfetu'l-Ahvezi* 7/357.

¹⁰⁴ İbn Mâce, *Nikâh* 50 (1/636, 1977. H.).

nımlarınızı köleleri dövercesine nasıl döversiniz?”¹⁰⁵ diye hanımları dövmekten men etmektedir.

390 Kadınlara fazla söz hakkı tanımayan Mekke içtimaî muhitinden, kadınların kocalarına karşı daha serbest olduğu Medine’ye geldikten sonra “Ensâr kadınlarının tesiri ile hanımlarının bozulup kendisine karşı geldiklerinden bir vesile ile Hz. Peygamber’e dertlenmesinden¹⁰⁶ Medine’de hâkim, bu demokratik durumdan pek memnun kalmadığını anladığımız Hz. Ömer’i bir gün: “Ya Resûlallâh, kadınlar kocalarına karşı şımarı, karşı gelmeye başladılar.” diyerek şikâyet eder buluyoruz. Hz. Peygamber bunun üzerine dövmelerine izin verir. Fakat ertesi gün çok sayıda kadın Hz. Peygamber’e müracaat edince: “Kadınlarını dövenler hayırlılarınız değildir.” diyerek bu davranışlarını ölçsüz bulur ve istihbab etmediğini ilân eder.¹⁰⁷

Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) kadınlara iyi muamele yapılması için gösterdiği bu titizliğin, sağlığında son derece müessir olduğunu, vefatı ile birlikte eski alışkanlıkların¹⁰⁸ galebe çaldığını İbn Ömer’den gelen şu rivayet vazıh olarak göstermektedir: “Biz, Resûlullah devrinde kadınlara söz söylemek ve istediğimiz gibi davranmak (inbisât) dan¹⁰⁹ hakkımızda bir vahiy iner korkusuyla çekinirdik. O vefat edince istediğimiz gibi konuştuk ve istediğimiz gibi davrandık.”¹¹⁰

¹⁰⁵ İbn Mâce, *Nikâh* 51 (1/638, 1983. H.).

¹⁰⁶ Hz. Ömer’in sözü aynen şöyle: “Biz Kureyşliler kadınlara galebe çaldık, Ensâr’a geldiğimiz zaman gördük ki kadınlar onlara galebe çalıyorlar. Kadınlarımız da Ensâr kadınlarının ahlâkını almaya başladılar...” Buhârî, *Mezâlim* 25 (3/174-176): *Tuhfetu’l-Ahvezi* 9/225. Bu meseleyle ilgili olarak Hz. Ömer’in hanımıyla arasında geçen münâkaşa için bak: Müslim, *Talâk* 30-31 (2/1108, 1479. H.). Mekke ve Medine cemiyetleri arasındaki fark sebebiyle çıkan bir başka hâdise için bak: *Müstedrek* 2/196 (M).

¹⁰⁷ İbn Mâce, *Nikâh* 51 (1/639, 1986. H.): *Müstedrek*, 2/191; Nevevî: “Kadınlara iyi muamele ve haklarına riâyet vs. hususunda pek çok sahih hadis gelmiştir.” der ve bunların tamamını olmasa bile ekserisini *Riyâzu’s-Sâlihîn* adlı kitabında cemmettiğini kaydeder (*Şerhu Müslim* 8/183).

¹⁰⁸ Burada, Aynî’nin, İbn Mâce’nin iki tahrîcine [*Cenâiz* 6 (1/523, 1633, 1631. H.)] dayanarak verdiği mânâyı esâs aldık. İbn Hacer’in bir hayli tekellüflü ve şahitsiz olan (*Fethu’l-Bâri* 2/163) te’viline iştirak etmedik. Der ki: “Vefattan sonra berâat-i asliyenin bu olduğundan emîn olarak böyle davranmaya tevessül ettiler.”

¹⁰⁹ Aynî, inbisâtıdan muradın “kadınlara kusurlu davranmak ve haklarında rıfkı terketmek” olduğunu söyler (Aynî 20/167).

¹¹⁰ Buhârî, *Nikâh* 81 (7/34); İbn Mâce, *Cenâiz* 6 (1/523, 1632. H.).

Kadınların hoşça gitmeyen durumları karşısında birinci plânda tavsiye edilen sabırdır. Arzu edilen bir tip ortaya çıkarmak için huzursuzluk çıkarmamak yegâne çıkar yol olarak gösterilmektedir: “Kadın ege kemiğinden yaratılmıştır, eğridir, doğrultmaya kalkarsan kırarsın, kırılması boşanması demektir. Ondan istifade etmek istersen eğri haliyle istifade et.”¹¹¹ denir. Burada kadınlara merhametin son derecesi ifade edilmiş olmaktadır. Onların belli bir şahsiyet, belli bir huy sahibi oldukları, hoşça gitmediği takdirde bunun düzeltilmeye kalkıp huzursuz edici te’dîbî davranışlara gitmektense olduğu gibi kabul edip müdârâ (yâni tatlılıkla idare) etmek yolunu tutmak gerektiği bildirilmiş oluyor. Hz. Ömer’in ifadesiyle “Zayıflıklarını sükût 391 yoluyla tedâvî etmek”¹¹² çıkar yoldur. Hz. Peygamber kocanın karısına evin huzuru için, yapamayacağı bâzı vaadlerde bulunmasını yalan saymamakta, buna cevaz vermektedir.¹¹³

√ Te’dîb Hakkı:

Kocanın hanımına karşı hayırhah olması emredilmiş olmakla beraber hanımını “te’dîb” hakkına sahiptir. Bu hak, bizzat Kur’ân-ı Kerîm’de mevcut “Nüşûz’undan korktuğunuz kadınlara gelince, önce onlara nasihât edin, sonra yataklarını ayırın, yine de dinlemezlerse dövün dinledikleri halde incitmeye bahâne aramayın.” âyetinden çıkarılmıştır. Dayağa müteallik teferruat ilgili bahiste yeterince izah edildiği için burada sâdece dayağa ruhsat verdiren sebeplere temas edeceğiz. Âyette bu, kısaca “nüşûz” diye ifâde edilir. Nüşûz, neşz’in çoğuludur ve lügat yönünden “yerdeki tümsek” mânâsına gelir.¹¹⁴ Âyette bunun: “Kadının başını kocasına itaatten, gözünü de kocasından başkasına kaldırması” mânâsında kullanıldığı belirtilir.¹¹⁵ Bu kelimeye Veda Hutbesi’nde dayağa müsaade eden cümle ile de izah getirilmiştir. Orada: “Kadınlarınıza karşı hayırhah olun, onlar yanınızda esirler durumundadır. Onlara (fena) tasarrufta bulunmaya hakkınız yoktur. Ancak açık bir fuhşa düşerlerse müstesna... O zaman

¹¹¹ Bak: Buhârî, *Nikâh* 80-81 (7/33-34); Müslim, *Radâ* 18 (2/1090-91, 1468. H.).

¹¹² İbn Kuteybe, ‘Uyûnu’l-Ahbâr 4/78.

¹¹³ Tirmizî *Birr* 26 (6/180, 1940. H.).

¹¹⁴ *Kaamûs* 2/206.

¹¹⁵ Râğıb, *Müfredat* 393.

onları yatakta terkedin (eğer yine de fenalıklarından vazgeçmezlerse) bu sefer yaralayıcı olmayacak şekilde (hafifçe) dövün.”¹¹⁶ denmektedir. Yâni dayağı meşru kılan sebep Kur’ân’da nüşûz, sünnette fuhşla ifâde edilmiş bulunmaktadır. Fuhş kelimesini izah sadedinde İbn’l-Esîr: “Hadîste sıkça kullanılan fuhş, fahişe ve fevâhiş kelimeleriyle, günâh ve isyan nevinden son derece çirkin olan şeyler ifâde edilir. Gerek söz ve gerek fiil nevinden olan her çirkin haslet de bu kelimelerle ifade edilmektedir.” der.¹¹⁷ Şarihler farklı vecihlerde “yatağınızı çiğnetirlerse” şeklinde de ifâde edilmiş¹¹⁸ olan mezkûr hadîsteki fuhşla zinanın kastedilmeyip yakışsız söz ve hareketlerle itaatten dışarı çıkmanın kastedildiğini ifâde ederler ve: “Zira zinanın cezası dayak değil haddir” derler.¹¹⁹

392 √ Ev İşleri:

Bugün Müslümânlarca iyice bilinmeyen mühim bir husus evin dahilî işleri meselesidir. Bilhassa İsvaç’le ilgili olarak zikrettiğimiz kadın haklarındaki gelişmeler İslâm’ın bu meseledeki prensibini son derece aktüel hâle getirmiş olmalıdır. Zira orada evin dahilî işlerini erkeklere de öğretme hususundaki yeni bir kısım kaanunî teşebbüslerden çok daha ilerde bâzı prensipler, İslâm hukukçularınca vazedilmiştir.

Meselenin tavazzuhu için önce hukukî mükellefiyetle, istihbâb edilen örfî teamülün birbirinden ayrı olduklarını belirtelim. Çünkü kadının ev işlerini yapması hususunda bu iki durumla karşı karşıyayız. Önce hukukî durumunu görelim.

Ebû Hanîfe, Şâfî, Mâlik gibi hukukçular nikâh akdini istihdam akdi değil zevcî muaşere akdi olarak değerlendiren, kadının hukuken ev hizmetlerini yapmakla yükümlü olmadığı hükmüne varmışlardır.¹²⁰ Ehl-i zahir “kadın halîfenin kızı da olsa kocasına hizmet etmek zorundadır” diye şaz bir görüşe sülûk etmiş de olsa,¹²¹ kadının ev işlerini yapmaya icbar

¹¹⁶ Tirmizî, *Radâ* 11 (4/144, 1163. H.).

¹¹⁷ *Nihâye* 3/415.

¹¹⁸ Müslim, *Hacc* 148 (2/889, 1218. H.).

¹¹⁹ Bak: Nevevî, *Müslim Şerhi* 8/183: *Tuhfetul-Ahvezî* 4/326

¹²⁰ Tirmizî, 4/137 (Tahkik edenin dipnotu).

¹²¹ Bak: *Fethul-Bârî* 11/435 (Şerhte İbn Hacer nakleder).

edilemeyeceği görüşünde olan cemaat Kur’ân’da geçen: وَعَاثِرُوهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ “Onlarla iyi geçinin.” (Nisa, 4/19) âyetini hüccet getirerek: “Eğer kadın, kendisine hizmet edecek birisine muhtaç olur da kocası buna mümanaat gösterirse hanımıyla iyi geçinmemiş olur.” demişlerdir.¹²² İbn Hacer, İmâm Mâlik’in “Koca fakir ise, zevcenin ehl-i fazl ve şereften bile olsa ev işlerini yapması gerekir.” dediğini rivayet etmiş olmasına rağmen İbn Battâl’ın “Kadının bütün külfeti kocaya terettüp edeceği hususunda icma münâkid olmuştur.” sözünü de kaydeder. Keza Tahâvî’den de “Kadının hizmetçisini koca evden çıkaramayacağı hususunda icmâ vâki olduğuna dâir naklini” kaydeder.¹²³ Bu bölümde geçen kadının hizmetçisinden maksat, masrafi yine koca tarafından karşılanması gereken kadının emir ve hizmetinde olan hizmetçidir ki kadın, –kocasının maddî durumu elverdiği takdirde– bundan iki tane tutabilir.¹²⁴

Müstehâb olan örfî duruma gelince: Ehl-i zahir ve tek başına Ebû Sevrî¹²⁵ “Zevcinin muhtaç olduğu her çeşit hizmeti yapmak kadına terettüb eder.” demeye sevkeden durum sünnette gelmiş olan tatbikattır. Zira pek çok rivayette Ashâb’ın zevcelerinin kocalarına hizmet ettiği musarrahtır. Bizzat Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem), Hz. Ebû Bekir’in kızlarının da ev işlerini, hatta ev hârici işleri bile yaptıkları rivayet edilmektedir.

Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma ile ilgili rivayette, el değirmeni kullanmaktan elleri yara olan Hz. Fâtıma babasına durumu şikâyet ederek bir hizmetçi talebedince Hz. Peygamber: “Size hizmetçiden daha hayırlı olan şeyi öğreteyim. Yatağınıza girince 33 defa Allâhuekber, 33 defa Sübhâ-nallâh, 33 defa da Elhâmdülillâh deyin.” cevâbında bulunarak hizmetçi taleplerini reddeder.¹²⁶ Ebû Dâvûd’un tahrîcinde Hz. Fâtıma’nın sadece değirmen çevirmeyip, su da taşıdığını, ev de süpürdüğünü, yemek de pişirdiğini ve bunlardan mutazarrır olarak şikâyetçi olduğunu öğrenmekteyiz.¹²⁷ ‘Abdurrahmân İbn Osman’ın rivayetinde kızına uğrayan Hz. Peygamber,

¹²² Bak: *Fethu’l-Bârî* 11/435 (şerh), *Aynî* 21/21.

¹²³ Bak: *Fethu’l-Bârî* 11/434 (şerh). *Aynî* 21/21.

¹²⁴ *Bedâi’u’s-Sanâi* 4/24.

¹²⁵ *Fethu’l-Bârî* 11/236 (Şerh)

¹²⁶ Buhârî, *Daavât* 11 (8/87).

¹²⁷ Ebû Dâvûd, *Edeb* 101 (4/315, 5063. H.).

Onu Hz. Osman'ın başını yıkar bulur. Bunun üzerine: “Kızım, ‘Abdullah’a iyi hizmet et. Zira o, Ashabım arasında ahlâk yönüyle bana en çok benzeyendir.” buyurur.¹²⁸

Hz. Ebû Bekir'in kızı Esmâ ile ilgili rivayete gelince, Esmâ kocası Zübeyr'e yaptığı hizmetleri şöyle anlatır: “Zübeyr, (Mekke'de) benimle evlendiği zaman bir atı hâriç ne tarlası, ne kölesi vardı. Ben onun ev işlerini yapıyor, atını timâr ediyor, devesi için hurma çekirdeği eziyor, yem olarak veriyordum. Ayrıca su taşıyor, kova dikeyiyor, hamur yoğuruyordum, ekmeği yapmayı beceremiyordum. (Medine'ye gelince) Ensâr'dan bazı hanımlar ekmeği yapmada bana yardım ediyorlardı. Onlar ne iyi kadınlardı. (Zübeyr, Medine'de) kendisine Resûlullâh'ın vermiş olduğu tarladan -ki (Medine'ye) üçte iki fersah mesafede idi- başımın üstünde hurma çekirdeği taşıyordum (...) yaptığım hizmetler arasında en çok zoruma giden atın timârı idi (...).”¹²⁹

394 Bu rivayetler, kadının kocasına hizmet etmesi gerektiğini gösteriyorsa da, hukukçular, bunun bir vecîbe ifâde etmediğini, kadınların kendi rızaları ile bunları yaptıklarını, Hz. Peygamber'in de (sallallahu aleyhi ve sellem) icbarî değil, istihbâbî olarak emrettiğini belirtmişler, Ashâb'ın yukarıda mezkûr işleri kadınlara yaptırmalarını da: “Onların ev işlerini yapacak boş zamanları yoktu, hizmetçi tutmaya da maddî imkânları yoktu, iş kadınlara düştü, bu sebeple onlar ev işlerini ve evde olan çocuklarla meşguliyeti üzerlerine alarak, kocalarının cihâd vs. İslâm'a yardım edici faaliyetlerde bulunmalarına imkân hazırladılar (...).” demişlerdir.¹³⁰

Bâzı kitaplarda Hz. Peygamber'in ev işlerini Hz. Alî ile kızı Fâtıma arasında taksîm ederek dahilî işleri Hz. Fâtıma'ya, haricî işleri de Hz. Alî'ye verdiğine dâir rivayet için¹³¹ İbn Battal: Bâzı muhaddisler (şüyûh): “Biz Hz. Peygamber'in dahilî işleri Fâtıma'ya, haricî işleri de Hz. Alî'ye verdiğine dâir yapılan rivayetler hususunda bir şey bilmiyoruz, aralarında bu mesele, iyi geçim ve güzel ahlâk kaaidelerinden bildiklerine uygun ola-

¹²⁸ İbn Hamza el-Hüseyî, a.g.e. 2/304.

¹²⁹ Bak. Buhârî, *Nikâh* 109 (7/47); Müslim, *Selâm* 34-35 (4/1716, 2182. H.). Yukarıda Müslim ve Buhârî'nin rivayetleri birleştirilerek verilmiştir.

¹³⁰ Bak. İbn Hacer *Fethu'l-Bârî* 11/236.

¹³¹ Bak. *Bedâi'u's-Sanâi'* 4/24.

rak cereyan etmiştir, demişlerdir, kadının herhangi bir hizmete zorlanacağına dâir sözler hiçbir şer'î esâsa dayanmaz. Koca, kadının bütün külfetlerini tekeffül edeceği hususunda icmâ vardır.” der.¹³²

Hülâsa, kadın, ev işlerini yapmak mecburiyetinde değildir, yapmaktan imtina ettiği takdirde icbar edilemez; fakat koca, hanımının yemeğini pişmiş ve hazırlanmış olarak getirmeye icbar edilir.¹³³ Şâfiî fukâhasından İmâm-ı Nevevî, Esmâ'nın rivâyetiyle ilgili hadîsin şerhinde, tâbir caizse, tam bir İslâm feministi görünüşü ile, bu meselede daha vazih bir üslupla şunları söyler: “(...) Bütün bunlar (atın tımarı, deve için hurma çekirdeğinin döğülmesi, yem verilmesi, su çekmek, hamur yoğurmak...) kadınların uyageldikleri iyiliklerden ve mürüvvetlerdendir. Kadın, bu zikredilenleri ve eklemek yapmak, yemek pişirmek, çamaşır yıkamak gibi diğer benzeri işleri yapmak sûretiyle kocasına hizmet eder. Bütün bunlar kadının kocasına karşı yaptığı karşılıksız iyilik ve ihsanlardır, onunla iyi geçimi ve güzel muamelede yaptığı fedakârlıklardır. Bunlardan hiçbirini yapmak üzerine bir vecibe değildir. Eğer bunları yapmaktan tamamen imtina edecek olsa herhangi bir günah işlemiş olmaz. Erkek bu hizmetleri hanımına tahsîl etmek zorundadır. Bu hizmetlerden herhangi birini yapmaya kadını icbar etmek kocaya helâl olmaz. Kadın bunları teberru (karşılığı beklenmeyen bir iyilik) olarak yapar. Bu güzel bir âdettir. Kadınlar eski devirlerden günümüze kadar böyle yapagelmışlerdir. Kadına vâcib olan şey ikidir: Nefsini zevcine müheyya kılması ve bir de (izinsiz) evden ayrılmamasıdır.”¹³⁴

395

√ Hz. Peygamberin Tutumu:

Ev işleriyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in şahsî davranışı da konumuz yönünden oldukça ilgi çekicidir. Hz. Âişe'ye Resûlullâh'ın evde iken ne yaptığı sorulunca كان يكون في مهنة اهله cevâbını verir. Bizzat râvî tarafından mihnet kelimesi hizmetle açıklanarak: “ehlinin hizmetinde demek istiyor” diye hadîse vuzuh getirilir.¹³⁵ Müsned'in bir tahrîcinde Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) evde yaptığı işler meyânında: “elbisesini diker, ayak-

¹³² Bak. *Fethu'l-Bâri* 11/434.

¹³³ Bak. *Bedâi'u's-Sanâi'* 4/24. İbn Âbidîn, 2/648.

¹³⁴ Nevevî, *Şerhu Müslim* 14/164-65.

¹³⁵ Buhârî, *Ezan* 44 (1/172); Tirmizî, *Kıyamet* 46, (7/184, 2491, H.).

kabısını yamar, siz (erkek)lerin evlerinde yaptığı işleri yapardı.” denmektedir.¹³⁶ Tirmizî'nin Şemâil'indeki bir tahrîçte “elbisesini temizler, keçisini sağlar, kendi hizmetini görürdü.”¹³⁷ denmektedir. Kâdî İyâd bunlara “ev süpürmek, deveyi bağlamak, deveye ot vermek, hizmetçi ile yemek, onunla birlikte hamur yoğurmak, çarşıdan sırtında eşyasını getirmek” gibi başka işleri de ilâve ederse de¹³⁸ Muhammed İbn 'Allan, Kâdî İyâd'ı, burada, sevk-i hadîsteki umûmî metoduna uymamakla tenkîd eder ve ilâve ederek: “Zira İyâd, zikrettiği hadîslerin dâima menşeyini gösterir. Hâlbuki burada herhangi, bir esasa dayanmaksızın bu işleri tâdâd etmektedir.” der.¹³⁹

Hülâsa Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), her çeşit hizmetini görmek için etrafında “herkes can-fedâ olmak istediği”¹⁴⁰ hâlde, evin bir kısım işlerini bizzat kendisi yaparak kadınların himâyesi hususunda mühim bir esâs vazetmiş, birçok kimselerce istihkar edilen bu işler için, İslâm âlimlerince: “Evin işlerini yapmak ve ehline hizmet etmek Allah'ın sâlih kullarının sünnetidir” hükmünün verilmesine sebep olmuştur.¹⁴¹

√ Hayra Teşvik:

Karı-koca münâsebetlerinden olarak, namaz, gibi dînî vecîbelerin yapılmasında birbirlerini teşvik istihsân edilmiştir. Hadîste: “Gece kalkıp namazını kılan, hanımını da uyandırıp -eğer imtina ederse yüzüne su çileyerek uyandırıp- namaz kıldıran erkeğe Allah rahmetini bol kılsın. Gece kalkıp namazını kılan, kocasını da kaldırıp -eğer imtina ederse yüzüne su çileyerek uyandırıp- namaz kıldıran kadından da Allah razı olsun.”¹⁴² denmektedir. Ramazanın son on gününde Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) zevcelerini gece namazına kaldırdığı rivayet edilir.¹⁴³

Karı-koca münasebetlerinde sünnetin vaz ettiği esasları belirttiikten sonra, bahsi kaparken, bu hususla ilgili olarak Ahlâk-ı Alâî'de yer alan pa-

¹³⁶ *Müsned* 6/106.

¹³⁷ Tirmizî, *eş-Şemâilü'l-Muharnmediyye*, s. 181, Humus 1968.

¹³⁸ *Şifâ*, s. 77.

¹³⁹ M, İbn 'Allân, *Delîlu'l-Fâlihîn* 3/56.

¹⁴⁰ Ahmed Naim, *Tecrid* 2/644.

¹⁴¹ Aynî 21/21.

¹⁴² *Müsned* 2, 250; bak. *Müstedrek* 2/416. (B. M.).

¹⁴³ Müslim, *İtikâf* 7 (2/832, 1174. H.).

sajı özetleyerek vermeyi uygun buluyoruz. Bu bize sünnetin, bu eserlere ne dereceye kadar aksetmiş olduğunu görmemizde yardımcı olacaktır.

“Hâtûn, erinin siyâset ve zabtında üç emre riâyet ve iktisâb ve üç nesneden teharruz ve ictinâb etmek gerek. Riâyet olunacak umurun evveli: Zevcinden zevcesi heybet üzerine olmaktır. Zira zevc, hâtûnün nazarında mehîb olmıcak (olmayınca) imtisâl-i evâmîr ve ictinâb-ı nevâhîsinde ihmâl üzerinde olup ahvâl-ı menzile ihtilâl arız olsa gerek. Ve bu şart ehemm şarttır. Ve bu şart mefkuud olıcak avret gâlib ve murâdâtını câlib olup, belki zevcini teshîr ve kendi hükmüne mûtî etmekle âmir ve me'mûr ve mûtî muta olmakla fesâdât ve fezâyih ve kabahat ve şenâyi (rezâletler) müteretteb olur ki defî mümkin ve refî nâ-meysûr (kaldırılması imkânsız) olur.”

“İkinci oldur ki, zevç hâtûnunu tekrîm ve riâyet¹⁴⁴ eyleye, ol kadar ki muhabbetini isticlâb ve meveddetini tahsîl ve iktisâb eyleye (...) Amma bu keramet ve tâzîm haddinden bîrûn olmaya ki bu mağlûb ve hâtun mütagallib olmağla zarar-ı mezkûr müteretteb olmaya...”

“Üçüncü emr ki riâyeti vâcib idi oldur ki: Hâtunu bir şugulle mukayyed edip battal oturmağa komıyalar (...).

“Zevcin ihtiraz edeceği (kaçmacağı) umur üçtür:

1- Gayet muhabbet izhâr eyleye.

2- Mesâlih-i azîme ve umûr-ı külliyyede anlar ile müşavere etmeye ve cemî esrar ve hafâyâ-i umuruna (bütün sırlarına) muttali kılmaya.

3- Havâtunu, mebâdî-i ömürden zabt edip, melâhî istimal ve istimândan (...) men ede, takva ve diyaneti olmayan acâiz ve havâtundan men ideler.”¹⁴⁵

3) Ebeveyn-Evlâd

Ailenin ve dolayısıyla cemiyetin saadeti için ikinci mühim husus ebeveyn ve çocuklar arasındaki münâsebetlerin tanzimidir. Bu, gerek çocuk-

¹⁴⁴ Kınalızâde, tekrîm ve riâyeti: “1- Güzel elbise ve kıymetli zinetleri bol kılmak, 2- Ev idaresinde müşârik hattâ umûr-ı derûnu ona havale etmek, 3- Kadının akraba ve müteallikâtına ikram etmek, 4- Kadın sâlih ve evi idarede kaadir ise bir başka kadınla evlenmemek, câriye edinmemek” te görür.

¹⁴⁵ Kınalızâde 2, 22.

ların terbiyesi için, gerekse aile efradının huzuru için kaçınılmaz bir zaruretlerdir.

Ebeveyn-evlâd münasebetlerinin tanziminde karşılıklı hukukî vecibelerden önce şefkat ve hürmet esâstır. Ebeveyn çocuklara karşı şefkatle adaletle muamele edecek, evlâd da ebeveyne hürmet ve itaatle mukabelede bulunacaktır. Çocukların muhtaç olduğu şefkat ebeveynde umumiyetle fitraten bulunduğu için terhîb ve tergîbler daha çok evlâdın ebeveyne karşı göstermesi gereken hürmet ve itaatin sağlanması cihetine tevcih edilmiştir.¹⁴⁶ Oğlunu öldüren babaya kısas bile tatbik edilmezken, babasını veya anasını aniden öldüren evlâda kısastan başka, cenaze namazı bile kılınmaması gibi¹⁴⁷ ağır ceza verilmesi, Kur'ân-ı Kerîm'de: "*Rabbin kesinlikle, ancak kendisine ibâdet etmenize ve (bir de) anne, babanıza iyilikle muamele etmenize hükmetti.*" (İsrâ 17, 23) diyerek Allah'a ibâdetten sonra ebeveyne iyi muameleyi emrederken, hadîs-i şerifte de büyük günâhların tadadında, her seferinde Allah'a şirkten sonra ebeveyne kötü muamelenin (ukûk) birinci plânda zikredilmesi¹⁴⁸ vs. evlâdın ihmâli her zaman mümkün ve vâki olan mühim vazifeye dikkatini çekmek içindir.

398 Sünnet, insanlar arasındaki sevişmenin -ve mânâ-yı muhalifi ile husûmetlerin doğmasının- sebebini insanların elindeki (mal, mevkî vs. ye¹⁴⁹) karşı takınılacak tavırda gösterdikten sonra¹⁵⁰ evlâda baba karşısında mal hakkı tanımamakla aralarında vukuu muhtemel ihtilâfları temelden halletmiş olmaktadır. Evet sünnete göre evlâdın kendisi de malı da babanın müktesebâtı cümlesindedir: "Kişinin evlâdı kendi kesbinden (kazancından) hem de kesbinin en temizindedir. Öyle ise (evlâdınızın) mallarından yiyin."¹⁵¹ Aynı mânâ: "Yediklerinizin en temizini kendi kesbinizden

¹⁴⁶ Şüphesiz hadislerde "Küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir." vs. şeklinde de sözler gelmiştir. Ancak bunları bir başka vesileyle zikrettik. Bak. s. 186 ve devamı.

¹⁴⁷ Şürübülâlî, a.g.e. s. 365.

¹⁴⁸ Buhârî, *Edeb* 6 (8/4); Müslim, *İmân* 143-144 (1/91, 87-88. H.); Ebû Dâvûd, *Vesâya* 10 (3/116, 2875. H.); *Birr* 4 (6/160, 1902. H.); Nesai, *Tahrîm* 3 (7/89).

¹⁴⁹ Muhammed İbn 'Allan, a.g.e. 2. 411.

¹⁵⁰ Hadîste: "Yâ Resûlallâh bana öyle bir amel söyle ki, yaptığım zaman insanlar beni sevsin (...) diye soran zâta: "İnsanların elindeki karşı istiğna göster ki seni sevsinler (...)" buyrulur. İbn Mâce, *Zühd* 1 (2/1374, 4102. H.)

¹⁵¹ *Müstedrek* 2/46 (B.M.)

olandır, çocuklarınız da kendi kesbinizdir¹⁵² diye de ifâde edilir. İbn Ömer, Hz. Peygamber'e bir kimsenin gelip: "Babam mâlımdan rızâm olmadığı hâlde alıyor." diye şikâyet edince: "Bilmiyor musun ki sen ve malın babana aitsiniz." cevâbını aldığını rivayet eder.¹⁵³

Yanlarında ihtiyarladığı zaman "öf" bile demeye müsâade edilme-
yen¹⁵⁴ ebeveyne sebbedenin dövülmesi, dövenin öldürülmesi emredil-
miştir.¹⁵⁵ Cihâd gibi faziletçe en üstün kabul edilen bir amel için ebevey-
nin rızâsı şart koşulmuştur.¹⁵⁶ Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem)
evde bakıma muhtaç anne veya babası bulunan kimsenin müracaatını red-
dederek: "Onlara hizmet sûretiyle cihâd et" diye geri çevirmiştir.¹⁵⁷

Ebeveyne hizmette kusur edilmeyeceği gibi hürmetin de azamî dere-
cesi gösterilecektir. Ebû Hureyre: "Kişi babasını ismen çağıramaz, ondan
önce oturamaz, önünde yürümez." der.¹⁵⁸ Babaya itaat hususunda en-
teresan bir misâl İbn Ömer'den gelmektedir. Babası kendisine hanımını
boşamasını emreder. Hanımından memnun olan Abdullah buna yanaş-
maz. Bunun üzerine Hz. Ömer, Resûlullâh'a durumu arz edince, Abdul-
lah'a "boşa" emrini verir.¹⁵⁹

Anne babaya hürmetin ehemmiyetini zihinlerde tesbît için sünnette, 399
geçmiş ümmetlere ait iki hâdise nakledilir. Şunlardan birisi, annesi çağır-
dığı zaman "ibâdetine ara vermemek" gibi oldukça meşru görünen bir
sebeple cevâb vermeyen Cüreyc'in hikâyesidir. Burada Cüreyc, annesinin
bedduası sonucu kötü bir kadının iftirasına mâruz kalır ve halk mabedini
tepesine yıkar vs.¹⁶⁰ Diğer hikâyede ise yağmura karşı, sığındıkları mağa-
ranın ağzına kayan taş sebebiyle içeride hapsolan üç yolcu, iyi amellerini

¹⁵² *Tuhfetü'l-Ahvezî* 4/592.

¹⁵³ İbn Kuteybe, *Uyun* 3/86.

¹⁵⁴ Bkz. İsrâ, 17/23.

¹⁵⁵ Deylemi 2/145/a.

¹⁵⁶ İbn Hacer Cumhûr-ı ulemânın: "Müslüman olmaları şartıyla anne ve babanın veya ikisinden
birinin izni olmaksızın cihâd etmek haramdır. Zira onlara hizmet (birr) farz-ı ayn, cihâd ise
farz-ı kifâyedir." dediğini kaydeder (*Fethu'l-Bârî* 6/481).

¹⁵⁷ Buhârî, *Cihâd* 138 (4/71): Müslim, *Birr* 5 (4/1975, 2549. H.); Tirmizî, *Cihâd* 2 (6/4, 1671.
H.): *Mecmau'z-Zevâid* 5/322.

¹⁵⁸ *Edebu'l-Müfred* (30, 45. H.).

¹⁵⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 121 (4/335, 5138. H.)

¹⁶⁰ Müslim, *Birr* 7 (1/1976-78, 2550. H.). Hikayenin devamı var.

şefaâtçi yaparak dua ederler. Bunlardan biri de yaşlı anne babasına hürmette kusur etmeyen, onların ihtiyâçlarını kendisinin ve hattâ çocuklarının ihtiyâçlarına takdim eden bir kimsedir. Amelleri rızâ-yı ilâhiye muvâfik olan bu üç kişi, duaları sonucu mağarayı kapayan taşın kendiliğinden açılması ile kurtulurlar.¹⁶¹

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bunları te'yîden “Babanın evlâdına yaptığı dua müstecâbtır” diyerek evlâdı, babasının hayır duasını kazanmada gayrete teşvik eder.¹⁶² Yine bu cümleden olarak İbn ‘Abbâs şu hadîsi rivayet eder: “Bir baba oğluna bakınca sürûrla dolarsa, oğlan (a sanki) bir köle âzad etmiş (gibi sevâb) olur. Dendi ki: Yâ Resûlallâh, eğer üç yüz altmış defa bakacak olsa (ne olur?) Hz. Peygamber de: Allah ekberdir, büyüklüğünün sınırı yoktur.” buyurdu.¹⁶³

Sünnetin bu ısrarı nazara alınınca günümüz medeniyetinde ihtiyar anne-babaları yalnız yaşamaya terketmek veya batıda asile denen darülacezelere (yeni tabiriyle huzur evlerine) yerleştirmenin İslâmî terbiye ile bağdaşamayacağı anlaşılır. Kur’ân, bu hususa bilhassa dikkat çekmektedir: “Rabbın kesin olarak şunları emretti: Ancak kendisine ibâdet edin, anne babaya güzellikle muamele edin, eğer onlardan biri veya ikisi senin yanında ihtiyarlık hâline ulaşırsa sakın -onlara “öf” bile deme ve onları azarlama ikisine de iyi ve yumuşak söz söyle, ikisine de acıyarak tevazu kanadını indir ve şöyle de: “Ey Rabbim! Onlar beni küçükken terbiye edip, yetiştirdikleri gibi sen de kendilerine merhamet et.” (İsrâ 17, 23-24)

400 Yeri gelmişken kaydedelim ki, Batı’da ihtiyarlara tatbik edilen “terketme politikası”nın içtimaî bir kısım mahzurları anlaşılmalı olacak ki (meselâ Fransa’da) cemiyetin kültür ve tecrübelerini yeni nesle aktarmada kolaylık vs. mülâhazalarla “Eski nesille yeni nesil arasındaki irtibatı kuvvetlendirmek için” yaşlı büyükler (nineler ve dedeler) evlâd ve torunlarına yakın yerlerde oturmaya teşvik edilmektedir. Bunun gerçekleştirilmesi için alınan tedbirlerden biri, bundan böyle devletin yardımıyla yapılacak toplu meskenlerde (blok inşaatları) % 20 nisbetinde, tek kişinin kalabileceği küçük

¹⁶¹ Buhârî, *Buyû* 98 (3/104-105).

¹⁶² *Edebu’l-Müfred* s. 169 (481. H.).

¹⁶³ *Mecmau’z-Zevâid* 8/156.

ebadda dâirelere yer vermeyi kanûnlaştırmak olmuştur. Bu kanûnî tedbîrin alınmasında Fransa'nın nüfus meseleleriyle uğraşan "L'Institut National d'Etudes Démographiques" müessesesinin Senatoya verdiği rapor büyük rol oynamıştır.¹⁶⁴

Bu teşrîât bile yaşlı anne-babaya gösterilecek himayenin sâdece onların şahsı için değil, cemiyetin istikrar içerisinde terakkîsi için de zarurî bir keyfiyyet olduğunu göstermeye kâfidir. Nitekim sünnette evlâdlardan görülecek iyi muamele anne-babaya yapılacak iyilik şartına bağlanmaktadır: "Siz iffetli olun ki hanımlarınız da iffetli olsun, siz anne-babanıza iyi muamele edin ki evlâdlarınız da size iyi muamele yapsınlar."¹⁶⁵

Şu hâlde anne-babaya yapılacak kötü muamele cemiyette zincirleme bozuklukların başlangıcı kabul edilmiş oluyor. Meşhur Cibril hadîsinde kıyamet alâmetlerinden biri olarak: "Cariyenin efendisini doğurması" tâbiri, evlâdın anne hukukuna riâyet etmeyerek, köleye yapılan muamele gibi kötü muamele yapacağı şeklinde anlaşılınca¹⁶⁶ Hz. Peygamber'in lisânında, anne-babaya 'ukûk, kıyamet alâmetleri meyânında zikredilerek ehemmiyyetine bilhassa dikkat çekilmiş oluyor.

Ebeveyn evlâd münâsebetlerinde annenin yeri babaya nazaran daha mümtazdır. "Bir erkek üzerinde en çok hakkı bulunan kimse annesidir." denir.¹⁶⁷ Cennete giden yol behemehal annenin rızasından geçmekte,¹⁶⁸ anne, cennet kapılarının ortasını teşkil etmektedir.¹⁶⁹ Evlâdın anneye olan ahlâkî vecîbeleri, babaya olandan üç misli fazladır.¹⁷⁰ Anne müşrik bile olsa ilgi ve hürmetle borçludur.¹⁷¹

¹⁶⁴ Bak. 2 Ocak 1976 cuma tarihli Le Monde gazetesi. Haber Le Monde'un "Haftalık Seçmeler" (Selection Hebdomadaire) neşriyatının 1419. sayısında da aynen verilmiştir.

¹⁶⁵ *Feyzu'l-Kadîr* 4/318: bak. *Müstedrek* 4/154.

¹⁶⁶ Bak. *Fethu'l-Bârî* 1/130-131.

¹⁶⁷ *Feyzu'l-Kadîr* 2/5; *Mecmau'z-Zevâid* 4/308-309.

¹⁶⁸ *Mesâî*, *Cihâd* 6 (6/11).

¹⁶⁹ *Deylemî*, 2/274/b.

¹⁷⁰ Müslim, *Birr* 1 (4/1974, 2548. H.): Tirmizî, *Birr* 1 (6/157, 1897. H.): Ebû Dâvûd, *Edeb* 121 (4/336, 5139. H.).

¹⁷¹ *Fethu'l-Bârî* 6/161-162.

401

4) Kardeşler

Çocuğun kardeşleriyle olan münâsebetlerine gelince bu, büyük-küçük arasında esâs olan “büyüğün takdimi”, “Karşılıklı merhamet ve hürmet” esaslarına dayanır. Ancak sünnet, iki kardeş arasındaki bu irtibatı baba-ev-lâd arasındaki irtibatla mukayese etmek sûretiyle te’kîd etmiştir: “Büyük kardeşin küçük üzerindeki hakkı, babanın oğlu üzerindeki hakkı gibidir.”¹⁷² Münâvî, bu hakların hürmet, tâzîm, sözlerine muhalefet etmemek, rızasını almak gibi vâcibâta müteallik olduğunu belirtir.¹⁷³

5) Hizmetçiler

Ailenin unsurlarından biri de hizmetçilerdir. Hukuken kadın ev işlerini yapmakla yükümlü olmaması hasebiyle hizmetçi, ailenin mütemmim üyelerinden biri olmaktadır. Sünnet, Beytül-Mâl’den devlet me’mûrunun karşılanması gereken tabî ihtiyâçlarını tâdâd ederken “zevce ve mesken” ile birlikte bir de hâdim zikretmektedir.¹⁷⁴

Hizmetçi, ailede bir unsur olunca, onun durumu da bir kısım esâslarla tesbît edilmiş olmalıdır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) devrinde ya ücretle tutulan hür kimselerden veya o zamanın âdeti üzere parayla satın alınan kölelerden ev işlerinde yardımcıları (hizmetçi) kullanılmakta idi. Hz. Peygamber bunlara ailenin diğer fertlerinden biri gibi muamele edilmesini emretmektedir. Öyle ki, değil hizmetçi, köleye bile kötü muameleyi kabul etmemektedir: “Köleleriniz hususunda dikkatli olun, yediğinizden yedirin, giydiğinizden giydirin, bir hatâ işlerseler ve af da etmek istemezseniz Allah’ın kullarını satın, fakat eziyet etmeyin.”¹⁷⁵ der.

402 Köle ve hadimlere giydiğinden giydirip, yediğinden yedirmek mükerrenen ifâde edilen bir husustur.¹⁷⁶ Ancak bu, vücûb ifâde etmez. Muhtelif

¹⁷² *Feyzu’l-Kadîr* 3/394; İ. Kuteybe, ‘*Uyûn* 3/89.

¹⁷³ *Feyzu’l-Kadîr* 3/394.

¹⁷⁴ *Avnu’l-Ma’bûd* 8/161-162; *Tuhfetu’l-Ahvezî* 6/619.

¹⁷⁵ Bak. Müslim, *Zühd* 74 (4/2303, 3007. H.); Buhârî, *İtk* 15 (3/195); *Müsned* 4/36. (Hizmetçiler hukuken kölelerden farklı işler de aile içerisinde, beşerî münâsebetlerde beraber mütâlâa edilmektedirler.)

¹⁷⁶ Bak. Müslim, *Zühd* 74 (4/2303, 3007. H.); *Eymân* 38-40 (3/1282-1283, 1661. H.). Buhârî, *İtk* 15 (3/195).

rivayetleri nazara alan şarihler “mâruf üzere ve rızâsı tahtında” giydirme ve yedirme esâsını vazetmişlerdir. “Efendi yeme ve giyme mevzuunda ri-yazet ve sadeliğe sülük etmiş ise, köle ve hâdimini böyle bir tarza rızâları olmadan icbar edemez.” denmektedir.¹⁷⁷

Buyrulacak iş için de: “Takatlarının fevkinde iş verilmemesi, veril-diği takdirde yardım edilmesi”¹⁷⁸ emredilir. ‘Abdurrezzâk’ın tahrîcinde: “Hâdime gece ve gündüzü birleştirmeyin.”¹⁷⁹ diyerek, gece çalıştırıldıkları takdîrde gündüz, gündüz çalıştırıldıkları takdirde gece istirahat terkedil-meleri emredilmiş oluyor.

Hizmetçi ve köleye iyi muamele yapmak da bir esâstır. Yine mezkûr hadîslerde: “Onlar sizin işlerinizi yapmak üzere Allah tarafından eliniz altına konmuş kardeşleriniz” olarak tavsîf edilir. “Birinize hâdimi yemeğini geti-rince onu beraberinde oturtsun ve birlikte yesin. Eğer imtina edip oturmaz-sa hiç olmazsa ağzına bir veya iki¹⁸⁰ lokma koysun.”¹⁸¹ demektedir.

Hatâları karşısında dövmeye cevaz verilmişse de esâs olan af-fetmektir. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), “Kaç sefer af?” diye soran birisine: (çokluğu ifâde için¹⁸²) “Her gün yetmiş kere” cevâbını vermiştir.¹⁸³ Sâdece dövmekten değil, tahkîr, ta’yîb, sebb şeklinde her çeşit kötü sözden de men etmiş, kölesine el ve dille kötü muamele yapan-lara tevbihi şiddetli olmuştur.¹⁸⁴ Bu konudaki şahsî muamelesine gelince, bu, kölesi Zeyd’e babasının yanına hür olarak dönmektense Resûlullâh’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) yanında köle olarak kalmayı tercih ettirecek kadar insanî, şerefli ve haysiyetlidir.¹⁸⁵

¹⁷⁷ Bak. *Tuhfetu’l-Ahvezî* 6/76.

¹⁷⁸ Buhârî, *İtk* 15 (3/195). Bak. Abdurrezzâk 9/448; *Tuhfetu’l-Ahvezî* 6/75. *Feyzu’l-Kadîr* 1/477.

¹⁷⁹ Abdurrezzâk 9, 447.

¹⁸⁰ *Feyzu’l-Kadîr* 1/241.

¹⁸¹ İbn Mâce, *Et’ime* 19 (2/1094, 3289. H.).

¹⁸² *Tuhfetu’l-Ahvezî* 6/8.

¹⁸³ Tirmizî, *Birr* 31 (6/185).

¹⁸⁴ Müslim, *Eymân* 38-40 (3/1282-1283, 1661. H.); Buhârî, *İmân* 22 (1/14).

¹⁸⁵ İbn Hişâm 1/248. (Babası kendisine: “Ey Zeyd, köleliği hürriyete, babana, amcana tercih mi ediyorsun?” deyince, Zeyd: “Evet ben bu zâtda öyle bir şey gördüm ki ona hiçbir kimseyi tercih edemem.” cevâbını verir (Bak. *İsâbe* 1/563).

b) Arkadaş

Bir çocuk (ve hattâ büyük) için aileden sonra, her gün düşüp kalktığı arkadaşlar zümresi, onu saran içtimaî muhitlerin ikinci halkasını teşkil eder. Bu muhît çocuğun bir kısım alışkanlıklar kazanmasında aile muhitinden daha da müessir olabilmektedir. Zamanımız terbiyecileri nazarında son derece ehemmiyet kazanarak “çocuklar yaşatlarını kendilerine yetişkinlerden daha yakın buldukları için, ihtirasları onların yaptıklarıyla daha fazla kamçılanmaktadır”¹⁸⁶ şeklinde îzâh edilen bu husus, Müslüman âlimlerince de böyle değerlendirilmiştir. Bunlardan İbn Sînâ: “Mektepte çocuk, edebi güzel, alışkanlıkları arzu edilen şekilde olan başka çocuklarla düşüp kalkmalıdır. Zira, bir çocuk, diğer bir çocuk için daha çok telkin gücüne sahiptir. Çocuk arkadaşıyla ünsiyet eder. (çok şeyi) ondan kapar”¹⁸⁷ der. Şu hâlde arkadaşlar zümresinin iyi veya kötü oluşunun çocukta kesin bir hüküm icra edeceği yeni ve eski bütün terbiyecilerce kabul edilmektedir.

Daha önce de belirtildiği gibi, büyük için de aynı derecede ehemmiyetli olan arkadaş meselesine Kur’ân-ı Kerîm: “*Mü’minler, mü’minlerden ayrılıp kâfirleri dost edinmesin. Bunu her kim yaparsa “Allah’la ilişkisi kesilmiş olur.”* (Âl-i İmrân 3/28) âyetiyle, Hz. Peygamber de: “Kişi dostunun dini üzeredir. Öyle ise her biriniz dost edindiği kimselere dikkat etsin”¹⁸⁸ emri ile kesin bir üslûbla temas ederler. Hz. Peygamber’den gelen bir başka rivayette de: “Sâdece mü’minle arkadaşlık et (öyle ki) senin yemeğinden sâdece muttaki olan yesin.” denmektedir.¹⁸⁹ Sahih senedle geldiği tasrîh edilen bir rivayette de sırf dünyevî maksada yönelen mâlâyanî lehviyâtun girdiği meclislerden sakınmak emredilmektedir.¹⁹⁰

404 Sık sık beraber olunan arkadaşın ehemmiyetini zihinlerde tesbît için bir de teşbihe yer verilir: “İyi arkadaşla kötü arkadaşın misâli misk satıcı-

¹⁸⁶ B. Russel, *Terbiye’ye Dâir*, s. 160.

¹⁸⁷ İbn Sina, *Kânun* 1/79-80. (A. Şelebî’nin *Târihu Terbiyeti’l-İslâmiye*’de nakledilir, s. 258).

¹⁸⁸ *Müstedrek* 4/171; İbn ‘Allân, a.g.e. 2/233; Ebû Dâvûd, *Edeb* 18 (4/259, 4833. H.); Abdulfettâh Ebû Gudde burada zikredilen hadislere dayanarak: “İslâm maneviyâta da sirayeti ikrar ve kabul eder.” der. (bak. Kârî, *el-Masnû’ fi Ma’rifeti Hadisi’l-Mevzû’*, tahkik: A. Ebû Gudde, Halep, 1970, s. 22 (dipnot).).

¹⁸⁹ Ebû Dâvûd, *Edeb* 18 (4/259, 4832. H.).

¹⁹⁰ *Feyzu’l-Kadîr* 1/156.

sı ile demirci körüğüne benzer. Misk satıcısından misk satın almasan bile mutlaka kokusu sana ulaşır. Demirci körüğü ya evini, ya elbiseni yakar (...) hiçbirisi olmasa bile onun pis kokusu sana mutlaka ulaşır.” Ebû Dâvûd’un tahrîcinde: “Sana karası bulaşmasa bile kokusu ulaşır.” denir.¹⁹¹

Arkadaşla ilgili hadîslerden mülhem olarak, İslâm terbiyecileri, bu mevzûya büyük bir ehemmiyet atfederek eserlerinde behemehal yer ayırırlar. Hattâ Gazzâlî: “Terbiyenin aslı ve esâsı, çocukları kötü arkadaşlarından hıfzettir.” der.¹⁹² el-İcî, çocukların düşüp kalktığı kimselerin ehl-i hayırdan olmalarını,¹⁹³ İbn Miskeveyh, çirkin ve bayağı sözlerin konuşulduğu meclîslere uğratılmamalarını¹⁹⁴ tavsiye eder. Yine el-İcî, gerek kesben, gerek tab’an kendisinde fazilet bulunan bir kimsenin, bunu, fazilet ehline müdâvemet ve şer ehlinden tamamen kopmak sûretiyle korumasını tavsiye eder.¹⁹⁵

Zenginlerin, lüks yüzünden çocukların terbiyesini ihmâl etmeleri sebebiyle,¹⁹⁶ Ebû Hureyre: “Zengin çocuklarıyla düşüp kalkmayın, onların fitnessi bakirelerin fitnessinden daha fenâdır.”¹⁹⁷ der ki, Kınalızâde, sefeh ve killet-i akl ve meâş şayi ve fâşî olan bu “ekâbirzâdeler”i ehl-i hezl’in “es-sefilh çelebi” diye târif ettiğini kaydeder.¹⁹⁸ Gazzâlî de refahın gevşettiği kimselerle şâir ve edîblerden de çocukların korunmasını talep eder.¹⁹⁹

Ne sünnette ne de müteakip terbiyecilerde çocuğun akran ve arkadaşlardan tecrîd edilmesi diye bir tavsiyeye rastlanmaz. Çocuk behemehal arkadaşlarıyla bir araya gelecek, onlarla oynayacak, çocukluğunu yaşayacaktır. Sünnette bunun misallerini ilgili bahiste verdik.²⁰⁰ Çocuğun yalnız ve hatta sâdece kardeşleriyle düşüp kalkması onun bir kısım içtimâî his ve melekelerinin nakis kalmasına sebep olacaktır. Günümüz terbiyecileri, ço-

¹⁹¹ Bak. *Fethu’l-Bârî* 5/227; Müslim *Birr* 164 (4/2026, 2628. H.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 18 (4/259, 4829. H.): *Müstedrek* 4/280; *Müsneid* 4/405.

¹⁹² *İhyâ* 3/73.

¹⁹³ el-İcî, a.g.e. 31/a.

¹⁹⁴ İbn Miskeveyh, a.g.e. s. 62.

¹⁹⁵ el-İcî, a.g.e. 29/a.

¹⁹⁶ İbn Haldun, s. 384.

¹⁹⁷ Deylemî, 2/289/a.

¹⁹⁸ Kınalızâde, 2/31.

¹⁹⁹ *İhyâ* 3/72, 73; İbn Miskeveyh, a.g.e., s 64.

²⁰⁰ Bak. s. 251 ve devamı.

405

çuğun ruh sağlığının korunması ve hatta ruhî bozukluklara mâruz olanların tedavisi için, çocuğu kaynaşabileceği akranlar grubu içerisine koymaya büyük ehemmiyet vermektedirler.²⁰¹ “Arzuya şayan olan sosyal İtiyâdlar, en iyi şekilde insanın kendi yaşındakilerle düşüp kalkmasıyla öğretilene” inanılmıştır.²⁰²

Arkadaş meselesinde nazara alınması gereken bir husus yaşitlarına dikkat etmek ise de diğer bir husus cinsiyete dikkat etmektir. Cinsî terbiye ile ilgili bahiste açıklandığı üzere, bir çocuğun uzun müddet karşı cinsten olanlarla düşüp kalkması, onun, o cinsine ait davranışları kazanmasına yol açmaktadır. Resâilu İhvâni’s-Safâ’da carî âdetlere uzun müddet uymakla ahlâkta onlara benzerlik hâsıl olup, kuvvet bulacağı ifâde edildikten sonra: “Şecaatli (...) ve sâlih kimselerin yanında yetişen çocukların çoğu onların ahlâkını aynen kaptığı gibi, kadın ve muhannisler (kadınlaşanlar)in yanında yetişen çocuklar da aynen onlar gibi olurlar.” denmektedir.²⁰³

Arkadaş seçimi hususunda dinin koyduğu tahdîddeki şiddetin hikmetini beyân sadedinde İbn Teymiyye’nin yapmış olduğu psikolojik bir tahlil burada nakle değer. Ehemmiyetine binâen tam tercümesini veriyoruz. Der ki: “Umûr-ı zahirede birbirine benzeme, umûr-ı batınada da birbirine benzemeyi icâbettirir. Zahirî hâl ve gidişte müşâreke, arada zaman ve mekân bakımından uzaklık bile bulunsa, karşılıklı tenâsüb ve kaynaşmayı icâbeder. Bu söylediğimiz müşâhedenin te’yîd ettiği bir husustur. O hâlde şunu söyleyebiliriz: Az da olsa arkadaşlık ve beraber ikâmet, yukarıda zikredilenlerin vuku bulması ve onların mel’ûn ahlâklarının iktisabı için kâfi bir sebeptir. Fesadın sebebi açık olmayıp gizli olması hasebiyle hüküm ona (yânî müşriklerle beraberliğe) bağlandı ve tahrîm ona tevcih edildi. Zahirde de sebep, beraber oluşlarıdır ve bu aynı zamanda mezmûm olan ef’âl ve ahlâkta, hattâ bizzat inançlarda müşâbehetin de sebebi olma durumundadır. Bu sebeple kâfirle düşüp kalkan onun gibi olur. Keza zahirde (hâricî ahvâlde) görülen müşâreket içte bir nevî sevgi, muhabbet ve dostluk îrâs eder, tıpkı içteki muhabbetin dışta benzerlik husule getirmesi

²⁰¹ Bak. Doğan Çağlar, a.g.e. s. 215.

²⁰² B. Russel, a.g.e. s. 165.

²⁰³ Resâilu İhvâni’s-Safâ 1/236.

gibi. Bu söylediğimiz de (aklî bir kıyâsdan ziyâde) gözlerimizle müşâhede ettiğimiz hârici bir gerçektir. Zira aynı bölgeden olan iki kişi, diyâr-ı gur-bette karşılaşıp, bir araya gelecek olsalar, aralarında derhâl bir sevgi ve bir kaynaşma meydana gelir. Bu, yaratılıştan gelen beşerî bir haslettir ve münâsebetlerde ehemmiyetli bir yer tutar.

Şu hâlde umûr-ı dünyeviyede benzerlik kalpte dostluk ve sevgi mey-dana getirirse, umûr-ı diniyyede benzerlik neler yapmaz? Öyle ise müş-riklerle dostluk imâna münâfidir.²⁰⁴ İbn Teymiyye sözlerini şu âyetle tamamlar: “*Ey îmân edenler! Yahudilerle Hıristiyanları dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır, içinizden kim onları dost ve yardımcı edi-nirse o da onlardandır. Allah düşmana dostluk etmekle nefislerine zulme-denleri hak yoluna erdirmez.*” (Mâide, 5/51)

Görüldüğü gibi bu izah müşrikle arkadaşlığı yasaklayan bir hadîs ve-silesiyle yapılmış da olsa, arkadaşlık (ve hattâ muhit) mevzuuna giren me-selelerin hepsinin psikolojik sebeplerini îzah etmektedir.

c) Mektep

Çocuğun yetişmesinde mühim bir unsur mekteptir. Bunun birçok yönlerden İslâm memleketlerinde aileden de mühim bir yer aldığı görül-mektedir. Ancak şunu belirtelim ki Hz. Peygamber devrinde çocuklar için müstakil bir mektep fikri yoktur. Her ne kadar Hz. Peygamber (sallalla-hu aleyhi ve sellem) çocukların tâlim ve terbiyesi için talimat vermiş, hattâ okuma ve yazma öğrenmeleri için Bedir esirleri arasında okuma yazma bi-lenlerden istifâde cihetine bile gitmiş ise de, onları bu gayeye tahsîs edilmiş müstakil müesseselerde toplama hususunda direktif verdiğine dâir sarahat mevcut değildir. İlk halîfeler devrinde de kadı, imâm tâyin edildiği halde resmen “çocuklar için hoca tâyin edildiğine dâir haber yok” diyen Kâbisî şu tahmîni yürütür: “Bu imamların (ilk halîfeler) çocukların öğretmenini unutmaları da mümkün değildir. -Allah daha iyi bilir ya- herhalde onlar öğretmen meselesini insanın şahsî işi görmüşlerdir. Zira kişinin çocuğuna öğrettiği şey kendisinin şahsî menfaatindedir. Binâenaleyh öğretmen mese-

²⁰⁴ Bak. Feyzu'l-Kadîr 6/112 (Şerhte Münâvî nakleder).

lesini babalara bırakmışlardır. Öyleki babalar bunu yapmağa güçlü iseler onların yerine başkalarının bu vazîfeyi yapmaları doğru değildir.”²⁰⁵

Diğer taraftan, ilk halîfeler devrinde, çocuklar için resmî hocalar tâyin edilmemiş olsa bile daha Ashâb devrinde “küttâb” denen mahalle mekteplerinin açılmış olduğunu te’yîd eden rivayetler mevcuttur. Bu cümleden olarak 407 Beyhaki’nin bir tahrîcinde Hz. Âişe *كانا نأخذ الصبيان من الكتاب ليقوموا بنا في شهر رمضان* “Ramazan ayında bize imamet yapmaları için küttâbtan çocuklar alırdık (...)” demektedir ki burada küttâb mahalle mektebi, ilk okul mânâlarına gelmektedir.²⁰⁶ Buhârî’nin bir tahrîcinde de ‘Amr İbn Meymûn el-Evdi: *كان سعد يعلم بنيه هؤلاء الكلمات كما يعلم المعلم الغلمان الكتابة* “Sa’d İbn Ebî Vakkâs²⁰⁷ şu kelimeleri oğullarına muallimin çocuklara yazı öğretmesi gibi öğretiyordu.” der. Keza ‘Anbese İbn ‘Ammâr da şunu söyler: (Abdullâh) İbn Ömer (İbni’l-Hattâb) biz küttâbta talebe iken bize uğrar ve selâm verirdi.”²⁰⁸

Daha ilk halîfeler ve belki de Hz. Peygamber devrinde küttâbların açılmış olduğuna bu rivayetler delâlet etmekle beraber, Kâbisî’nin Enes’ten yaptığı bir rivayet de bu fikri kesin olarak te’yîd etmektedir: “Enes’e soruldu: “Râşid halîfeler Hz. Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Alî (Allah hepsinden razı olsun) devrinde terbiyeciler (yazı levhalarını silme hususunda) nasıl yaparlardı?” Enes cevâp verdi: “Her terbiyecinin bir incânesi (içinde bez ve kaftan yıkanan kap) vardı. Her çocuk sıra ile bir gün temiz su getirir incâneye dökerdi, tahtalarını onunla silerdi.” Enes diyor ki: “Sonra yere bir çukur açarlar, o suyu oraya dökerler, çukur suyu emerdi.”²⁰⁹

Şu hâlde görüldüğü gibi, ilk halîfeler devrinde fiilen küttâblar, bunların başlarında muallimler, ve hattâ çocukların ellerinde yazı alıştırmaları yapılacak levhalar bile mevcuttur.

Kâbisî’nin: “İmâm tâyin edildiği hâlde resmen hoca tâyin edilmedi.” sözü de ikna edici değildir. Zira imâmın aynı zamanda talîm hizmetlerini de yürütmüş olabileceği ihtimâlden başka, bizzat kendisinin de ifâde

²⁰⁵ Kâbisî (tercüme) s. 35.

²⁰⁶ Beyhaki, *es-Sünenü'l-Kübrâ* 2/495.

²⁰⁷ Buhârî, *Cihâd* 25 (4/37); Nevâî, *İsti’âze* 6 (8/252).

²⁰⁸ Semerkandî, a.g.e. s. 66.

²⁰⁹ Kâbisî, 57-58; İbn Sahnûn s. 353-54.

ettiği gibi, ilk zamanlarda Kur'ân öğretimini ücretle yapmanın haram olduğuna dâir bâzılarında hâkim bir kanaat vardı.²¹⁰ Hâl böyle olunca, birinci gayesi Kur'ân öğretmek olan küttâblara -Kâbisî'nin kasdettiği mânâda- maaşlı hoca tâyini belki de geniş çapta vâki olmamıştır. Fakat bu durum organize tedris ve talîm yerlerinin resmen teşkil edilmediği mânâsına gelmez. Nitekim müeddib ve muallim unvanlarını taşıyan, tercüme-i 408 hâllerinde tedrisâtla meşgul oldukları, hattâ küttâblarının varlığı bile tasrîh edilen Sahâbî²¹¹ ve Tabîî isimlerine rastlarız. İbn Kuteybe Ma'ârifte bunlardan 23 adedinin ismini tâdâd eder.²¹² Bu isimlerden Dahhâk İbn Muzâhim, 'Abdullah İbni'l-Hâris gibi bâzılarının talîm hizmetine karşılık ücret almadıkları tasrîh edilir. Sarahat olmamakla beraber, gönüllerin neşr-i dîn heyecânıyla dolu olduğu bu ilk devirlerde, tamamen dînî bir hüviyet taşıyan tedrisât için diğer muallimlerden de bir kısmının fahrî olarak mesleklerini icra ettikleri söylenebilir.²¹³

Her hâl u kârda ister hasbî yoldan, ister imamlığa ek vazife yoluyla, ister Sa'd İbn Ebî Vakkâs misâlinde olduğu gibi -ki Irâk'dan ücretle muallim getirttiği tasrîh edilir²¹⁴- husûsî yoldan çocukların talîm ve terbiyesi için hoca ve küttâb meselesi daha Ashâb devrinde ciddiyetle ele alınmıştır. Aradan kısa zaman geçince, Câhız'ın (v. 250) da bahsettiği üzere küttâblar köylere kadar teşmil edilmiştir.²¹⁵

Bu hususta bir başka delilimiz, camilerin çok yönlü olarak kullanılmış olmasıdır. Bunlar ibâdet yeri olmaktan başka aynı zamanda talîm ve tedris mahalleri de olmuştur. Mescid-i Nebevî'nin bu vasfı üzerinde fazla îzâha hacet yok. Öte yandan Hz. Peygamber'in tâbir caizse bu "mekteb-mescid"

²¹⁰ Kâbisî, s. 40-41.

²¹¹ Ashâb'dan Kays İbn Sa'd (Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* 1/251), Ubâde İbnu's-Samit (*Üsdü'l-Gâbe* 3/180) -ki bunun Ehl-i Suffe'ye Kur'ân öğrettiği tasrîh edilir- (*Müsned* 5/315, Ebû Dâvûd *İlm* 1 (3/264, 3416. H.) ve Cübeyr İbn Hayyete's-Sakafî burada zikredilebilir. Bu sonuncunun Hz. Ömer zamanında Taif'de bir küttâbı bulunduğu tasrîh edilir (*İsâbe* 1/225).

²¹² İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif*, s. 547-49, Mısır, 1960. Keza, bak. Câhız, *el-Beyân* 1/250-252.

²¹³ Dînî hizmetlere mukabil ücret alınır mı alınmaz mı diye ciddi bir problem mevcut değildir. Aleyhte bâzı rivayetlerin varlığına rağmen tâ ilk asırlardan itibaren cevazı takarrur etmiştir. Kerâheti ifâde eden rivayetler ilk yıllara aittir, mensûhtur (bak. Kâbisî, s. 35-44).

²¹⁴ Kâbisî, s. 46-47. Bir başka misâl için bak. İbn Sahnûn, s. 352-353.

²¹⁵ Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn* 1/251.

409 lerin sayılarının artırılması ve her “mahallede (dûr) mescidler açılarak temiz ve pak tutulması için” emir verdiği bilinmektedir.²¹⁶ İbn Mâce’de dâr kelimesinin çoğulu olarak kullanılan “dûr” kelimesi ile kabîleler(in oturduğu mahalleler) kastedildiği, Tirmizî’nin Süfyan’dan kaydettiği bir açıklamadan anlaşılmaktadır.²¹⁷ Bâzı kaynaklar, daha Hz. Peygamber devrinde, bunlardan Medine’de dokuz adet bulunduğunu kaydederse de²¹⁸ Semhûdî’nin tahkikinde “bizzat Resûlullâh’ın namaz kıldıkları mescitlerden” Medine dâhilinde 20, Medine civarında ise 40 kadarı isim ve yerleri ile birlikte zikredilir ve her biri hakkında genişçe bilgiler verilir.²¹⁹

d) Hoca

Mektepten söz ederken hocadan da ayrıca bahsetmek gerekmektedir. Zira İslâm tarihinde çocukların yetişmesinde hocanın rolü büyük olmuştur. Kâbisî’nin de belirttiği gibi, sünnet çocuğu yetiştirme vazifesini babaya verdiği hâlde, bidayetten beri bu iş, babaya niyâbeten hocaya devredilmiştir. Talîm de alışkanlık, maharet ve ilmî müktesebât isteyen başlı başına bir meslek olması hasebiyle çocukların muallime verilmesi kaçınılmaz bir durum olmakla beraber, bu husûsun, tatbikatta, sünnetin ruhuna uymayan bir istikâmette geliştiği görülmektedir. Daha önce de belirttiğimiz gibi, sünnet, çocuğun terbiyesinden birinci derecede babayı mes’ûl tutmakta, çocuk muallime verilmekle, bu mes’ûliyetin babadan kalkıp, muallime geçeceğine dâir bir sarahat ve ruhsata rastlanmamaktadır.

Kâbisî’nin bir nevî velî-muallim, muallim-talebe arasındaki münâsebetleri tanzime mahsûs talimatname mâhiyetinde olan mezkûr risalesinde ve risalenin dayanağı olan İbn Sahnûn’un risalesinde -ki bu sonuncu da bilhassa İmâm Mâlik’in (v. 179) sözlerine istinâd eder- tam bir hoca-velî işbirliği gö-

²¹⁶ İbn Mâce, *Mesâcid* 9 (1/250, 758. H.); Ebû Dâvûd, *Salât* 13 (1/124-25, 455-56. H.)

²¹⁷ Bak. *Tuhfetu’l-Ahvezî* 3/207.

²¹⁸ Bak. Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* 2/77 (Belâzurî ve Süheylî’den naklen).

²¹⁹ Bak. Semhûdî, Nûruddîn Âli İbn Ahmed (v. 911), *Vefâu’l-Vefâ bi-Ahbâr-ı Dâri’l-Mustafa*, 3/819-880, Beyrut 1971. Muhammed Hamîdullah, “*Muhtasar Hadîs Târihi’nde Umûmî Maarif Teşkilâtı* başlığı altında (s. 21-24) Hz. Peygamber’in okul açma faaliyetleriyle ilgili olarak burada temas edilmeyen değişik rivayet ve bilgiler sunmaktadır.

rılmaktadır.²²⁰ Hoca, ne çocuğa öğreteceği şeyler hususunda hürdür, ne de tatbik edeceği cezada. Çocuğun devamsızlığı, yaramazlığı, başarısızlığı, arkadaşlarıyla olan münâsebetlerindeki ölçüsüzlükleri, hocaya hediye vermesi, derste hocanın yardımcı kullanması vs. velîyi ilgilendiren hâdiselerdir ve hoca bunları günü gününe çocuğun velîsine bildirmek durumundadır.²²¹

Çocuk velîsine sıkça yapılan bu atıflar, onu çocuğun terbiye ve tâlim durumuyla ilgilenmeye, mesuliyette hissesini paylaşmaya zorlamaktadır. Bir misâl verelim: “Eğer, çocuk, eziyet etmek, oynamak, dersten kaçmak, tenbelliğe alışmak gibi bir suç işlerse, öğretmen, çocuğun babasıyla veya yetim ise vâsîsi ile istişare etmeli, suçu, üçten fazla vurmayı gerektiriyorsa, suçunu velîye bildirmelidir. Ve suçunun icabına göre ne kadar fazla vurmak gerekiyorsa, o fazlasını velînin izniyle vurmalıdır.”²²²

Durum böyle iken “köpekle oynayıp, namazı terkeden” oğlunu, kendisi te’dîb etmeyip, muallimine şikâyet mektubu yazan Şureyh (v. 78)²²³ veya çocuğunun muallimi ‘Abdü’s-Samed’e: “Oğlumu islâhın, kendini islâhın olmalıdır, zira onun kusurları senin kusurlarına bağlıdır, onun yanında güzel olan şey, senin güzel kabul ettiğin şeydir (...) Sakın bana güvenerek kendini mazur bilme, zira ben seni kâfi görerek sana güvendim (ve kendimi mazur biliyorum)” diye tenbîh eden ‘Utbe İbn Ebî Süfyân²²⁴ çocuklarını terbiye mesuliyetinden kaçışın klâsik misâlleri olmuştur. Bu kaçış zamanla çocuğu hocaya teslim ederken söylenen meşhur “eti senin kemiği benim” cümlesinde ifadesini bulan ileri bir seviyeye çıkmıştır.²²⁵

İbn Sabnûn’un ifadesiyle “Kendilerine terettüb eden vazifeleri eda etmedikleri için -Allah’ın korudukları hâriç- ekserisinin şehâdeti sakat addedilen²²⁶ Câhız’ın kaydına göre, birinin ahmaklıkta ileri olduğunu beyân için: “Küttâb muallimlerinden de ahmaktır”²²⁷ sözünün haklarında darb-ı

²²⁰ Bak. Kâbisî, 54/56, 57 vs.; İbn Sahnûn 355, 356, 356-57, 357.

²²¹ Bak. Kâbisî, s. 54-57.

²²² a.g.c. s. 54.

²²³ Bak: s, 289-90.

²²⁴ İbn Kuteybe. ‘Uyûn 2/166.

²²⁵ *Kâbusnâme*’de: “Amma eğer oğlun bir edebsizlik etse (...) anı sen döğme. Uş üstadına deyeyim, de korkut. Ve hem edeblese üstadı döğme, sen döğme...” der (s. 205-206).

²²⁶ İbn Sahnûn, s. 356.

²²⁷ Câhız, *el-Beyân* 1/248.

mesel yapıldığı bir zümreye bu derece bir teslîmiyyet ve bu teslîmiyyetin umûmîleşmesi sünnete aykırılık bir tarafa, İslâm târihinde menfî te'sîrler icra etmiş olmalıdır.

Hemen kaydedelim ki halkın darb-ı mesel yaptığı bu söze, biz de tamamen katılmıyoz ve Câhız'ın: "Zirâ her zümrenin iyisi de vardır, kötüsü de, Onlar da bu meselede diğerleri gibidir (...) Bunlar arasında şâirler, hatîbler, fakîhler var. 'Atâ İbn Ebî Rebâh, Ma'bedu'l-Cühenî, 'Âmiru'ş-Şa'bî 411 (...) gibileri nasıl ahmak olur?"²²⁸sözüne iştirak ediyoruz. Ancak terbiyeci zümrenin kusurları daha çok göze batır. Bunların cemiyete olan zararları diğerlerine nazaran daha şümüllüdür.

Velîler, çocuklarının terbiyesinde sünnete muvafık olarak, muallimlere yardımcı olmalı, iş birliği yapmalıdır.

Eşit muamele: Sünnette üzerinde durulan bir husus talebelere hoca-nın eşit ve müsavi davranmasıdır. Yani öğretim sırasında çocuğun ailesi-nin mensup olduğu içtimaî ve iktisadî sınıf nazara alınarak ilgide eksik ve fazlalığa yer verilmeyecektir. Bu hususta H.z. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): "Bu ümmetten üç çocuğun tâlimini üzerine alan bir muallim, bunların zengin ve fakirini yanyana müsâvî olarak talîm etmezse, kıyâmet günü hâinlerle haşredilir."²²⁹ buyurur. İmâm Mâlik'in de bu hususta ısrar ettiği belirtilir.²³⁰

e) Çocuk Bakım Yerleri

Yeri gelmişken burada temas edilmesi gereken bir husus da bilhassa günümüzde yaygın bir hâl alan anaokulları, yetimhaneler ve benzeri yerlerdir. Buralarda çocuklar umumiyetle yaşlıları ve -çoğu kere kadın olan²³¹- mürebbîleri ile temas halindedirler. Halbuki müteaddid seferler temas ettiğimiz üzere, çocuğun normal yetişip, kuvvelerinin en mükemmel şekilde inkişâf edeceği uygun ortam, anne-babanın beraberce yer aldığı âile

²²⁸ Aynı eser 1/250-51.

²²⁹ İbn Sahnûn, s. 353.

²³⁰ Aynı eser, s. 361.

²³¹ Fransa'da -ki diğer batılı ülkelerle arasında fazla bir fark olmadığı muhakkaktır- okul öncesi terbiye müesseselerinin tamâmı, ilk tedrisâtın % 73 ü, orta tedrisâtın % 54 ü kadınların elindedir (*Le Monde de l'Education*, Haziran 1975, 7. sayı, p. 11).

ortamıdır. Çocuk küçük de olsa, büyük de olsa, erkek de olsa kız da olsa anne-baba ile münasebette olmaya muhtaçtır. Diğer taraftan aile hayatı, çocuğa komşular, akrabalar, misafirler vs. ile yani içtimaî hayâtın gerektirdiği her çeşit münâsebetleri de tabiî olarak sağlar. Çocuk tabîi olarak bu çok yönlü münâsebetler içerisinde yaşamadıkça istenen gelişmeye mazhar olmayacaktır.

Sünnet bu meselenin ehemmiyetine, yetimlerle ilgili beyanlarıyla temas eder. Yetim ve kimsesiz çocuklar için bunları toplayacak husûsî evler tavsiye etmekten çok, bunların aileler içerisinde himaye edilmesinde ısrar etmiştir. Hadîslerde yetimlere himayeden maksadın, onları maddi bir korumadan ibaret olmayıp, tam bir ailevî atmosfer içerisinde yaşatmak olduğu bariz bir şekilde ifâde edilmektedir. Yetim çocuk okşanıp sevilcek, kendi yediğinden yedirilecek, öz evlâda yapılan tekrîmî muamelede²³² bulunulacak, her çeşit içtimaî münasebetlere iştirak ettirilecek vs. söylediklerimizi te'yîd eden birkaç hadîs:

412

“Müslümanlar arasında en hayırlı ev, içerisinde yetim olan ve yetime de iyi muamele yapılan evdir, en kötü ev de içinde yetim olan, fakat ona kötü muamele yapılan evdir.”²³³ “Kim Müslümanlar arasından bir yetimi (evine alıp) kendi yediğinden yedirir, kendi içtiğinden içirirse affı kabil olmayan bir günâh (şirk²³⁴) -işlemediği takdirde Allah onu mutlaka cennetine kor.”²³⁵ “Beni, Hakikatla yollayan Zâta yemin ederim ki, yetime merhamet eden kimseye Allah kıyamet günü azâb etmez.”²³⁶ “Kalbinin yumuşak olmasını ve dileklerinin yerine gelmesini istiyorsan yetime merhametli ol, başını okşa, yediğinden yedir, o zaman kalbin yumuşar arzun yerine gelir.”²³⁷

Müstedrek'in şu rivayeti, yetim için sâdece maddî himaye talep edilmediği hususuna daha müşahhas bir delildir: İbn 'Abbâs diyor ki: “Yetimin malına bülûğ çağına varıncaya kadar, malını en güzel bir şekilde ko-

²³² İbn Mâce, *Edeb* 10 (2/1217, 3691. H.).

²³³ İbn Mâce, *Edeb* 6 (2/1213, 3679. H.): *Edebu'l-Müfred*, s. 61.

²³⁴ Mübarekfürî, *Tuhfetu'l-Ahvezi* 6/44.

²³⁵ Tirmizî, *Birr* 14 (6/169, 1918. H.).

²³⁶ *Cem'u'l-Fevâid* 1/393, 2782. H.

²³⁷ *Feyzu'l-Kadîr* 1/108.

ruyup çoğaltmak hizmetinden başka bir sûrette yaklaşmayın.” (En’âm 6/152) mealindeki âyet nazil olunca (yanlarında yetim bulunanlar) yetimlerin mallarını kendi mallarından ayırdılar. Yemekler bozulmaya, etler kokmaya başladı. Durumu Hz. Peygamber’e şikâyet ettiler. Bu sefer Cenâb-ı Hakk şu âyeti indirdi: “Onların durumlarını düzeltmek daha hayırlıdır. Eğer onlarla beraber yaşarsanız (bilin ki) onlar kardeşlerinizdir.” (Bakara 2/220) Bunun üzerine yetimlerle tamamen ihtilât ettiler (karıştılar).”²³⁸

Âyet-i Kerîme, yetimlerin durumlarının düzeltilmesini onların kardeşler olarak aileye katılmasında görüyor gibi (Allâhu âlem).

413 Gerek âyet ve gerek hadislerde yetimin himâyesi hususunda gelen emirlerin mü’minler üzerinde kesin te’sîrler husule getirdiği muhakkaktır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) orta ve şehâdet parmaklarıyla işaret ederek “Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyle yan yanayız.” buyurur. Hadîsin şerhinde İbn Battal: “Bu hadîsi duyan bir kimsenin cennette Resûlullâh’ın refiki olması için bununla amel etmesi hakkıdır. Zira âhirette bundan daha efdal bir makam yoktur.” der.²³⁹ Yetim mevzuundaki bu tavsiyelere kulak verildiği asırlarda İslâm cemiyetinde yetimhaneler açma ihtiyâci duyulmamıştır.

Diğer taraftan sünnet, kadına, ailenin dahilî işlerini vermiş olmakla da çocukların sıhhatli bir terbiye almalarında ailenin yerini hiçbir zaman tutmayacak olan ana okulları, kreşler gibi, insan ölçülerine uymayan günümüz medeniyetinin müesseselerine ihtiyâç bırakmamıştır. Eve alınacak dadıların da anne ve babaların yerini tutmayacağını en güzel şekilde Rousseau ifâde etmektedir: “Mürtekip adam! Çocuğa para ile bir başka baba mı vereceğini zannediyorsun? Bu işte kendini aldatma, ona verdiği bir hoca bile değildir, bir uşaktır. Ve o, hemen bir ikinci hizmetçi yetiştirecektir (...) Çocuğunu kim terbiye edecek? Bunu sana söylemişim, ki bizzat kendin.”²⁴⁰

Çocuğun normal bir gelişme göstermesinde aile muhitinin ehemmiyeti, günümüzde bâzı tecrübe ve araştırmalar sonunda ilmen tahkik ve

²³⁸ Müstedrek 2/279 (sh).

²³⁹ Bak. *Tuhfetu'l-Ahvezi* 6/45-46.

²⁴⁰ Rousseau, a.g.e. p. 52.

te'yid edilmiştir. Rusya misalini daha önce zikrettiğimiz için tekrar etmeyeceğiz. Ancak burada şunu belirtmemiz gerekiyor ki çocuğun normal bir gelişmeye mazhar olabilmesi için aile hayatının zarureti anlaşılmış olmakla beraber, daha önce belirttiğimiz üzere, kadınları hakir görme peşin hükmüne aksülamel olarak doğan ve gelişen, “kadının dışarıda çalışması zaruretiyle” ilgili yeni feministik peşin hükme zıd düştüğü için “çocuğun gelişmesinde ailenin zarûreti”nden çok, çocukla ilgili terbiye müesseselerinde hizmet gören (hoca, müstahdem, hemşire, doktor vs.) personelin her iki cinsten de olması zaruretinden bahsedilmeye başlanmıştır. Bu hususta İsveç'teki yeni teşrîattan bahsetmiştik. Keza 2000 yılında Avrupa'nın karşılaşıacağı problemleri şimdiden²⁴¹ tesbît ve ona göre alınacak tedbîrleri teklif etmek için teşkil edilen komisyon²⁴² bu maksadla hazırladığı raporda, çocukların doğumlarının 3-6 ayından itibaren verilmesi teklif edilen “Çocuk merkezleri”nde bakıcı, doktor, idareci vs. olarak kadınlara birlikte 414 erkeklerin de yer almasını teklif etmektedir.²⁴³

Bu tedbirler, sırf kadına tevdi edilen eski usûlün mahzurlarını tahfif etse bile ailenin yerini tutamayacağı açıktır. Zira çocuğun ekmek su kadar muhtaç olduğu sevgi, merhamet, ve hissî gıdayı²⁴⁴ anne babanın ivazsız (karşılıksız) şefkatinden başka hiçbir şey telafi edemez kanaatindeyiz.

f) Düşman

Terbiyede mühim bir husus düşmanla olan münasebettir. Kur'ân ve Sünnette en çok müteyakkız ve uyanık olunması, her an kendisiyle mücadele içerisinde ve ona karşı tetikte bulunulması gereken düşman olarak kişinin nefis ve şeytanı²⁴⁵ gösterilmiş olmakla beraber, haricî düşman meselesine de yer verilmiştir. Burada daha ziyâde affetme talep edilirse de, ölçü dâhilinde, yapılan miktarı tecâvüz etmeksizin kötülüğe karşılık vermeye de müsâade edilmiştir.

²⁴¹ Eserimiz, 1978 yılında kaleme alınmıştır.

²⁴² Bu komisyon hakkında bilgi için bak. s. 42, 169 nolu dipnot.

²⁴³ B. Schwartz, a.g.e. p. 88.

²⁴⁴ J. C. Filloux, *La Personnalité*, PUF, Paris, 1967, p. 59.

²⁴⁵ Bkz. Yûsuf, 12/53; Haşr, 59/19; Furkan, 25/43; Kasas, 28/50; Câsiye, 45/23; Fâtır, 35/6; Zuhruf, 43/62.

Hz. Peygamber, “Allah kötülüğü kötülükle yok etmez, ancak iyilikle yok eder.”²⁴⁶ düstûruna tâbi olarak, şahsî hayâtında “kötülüğü kötülükle karşılamaz, daha ziyâde affeder ve bağışlardı.”²⁴⁷ O’nun bu affedici, bağışlayıcı ve kötülöklere iyilikle, mukabele edici davranışları düşmanlarını yok ediyor, “Az önce nazarımda dünyânın en menfur kimesesi iken, şimdi dünyânın en sevgilisi oldun.” itiraflarını yaptıran ani değışiklikler, kalbî fetihler yaptırıyordu²⁴⁸ Az önce kendisini öldürmek kasdıyle dolu olan kimse, uğrunda canını feda etmeye hazır bir halet kazanıyordu.

415 Şahsen tatbik ettiği affedici politikanın Müslümanlar tarafından da tatbikini istemiş “Kötülüğe iyilikle mukabele etmekle kötülüğü yok et ve insanlara güzel ahlâkla muamele et.”²⁴⁹ demiştir. İnsanlara afla muamele hususunda Kur’ân’da pek çok âyet gelmiştir.

Ancak bütün bu şahsî fillerine, Kur’ânî ve şifâhî tavsiyelerine rağmen kötülük yapanların, daha açık ifadesiyle düşmanın, tecziye edilerek haddinin bildirilmesine izin verilmiştir. Burada, Hıristiyanlığın -ve tatbikatta Hıristiyanlar arasında bile sözde kalmış olan- sağ yanağa tokat vurulunca sol yanağı da uzatmak (yânî kötülük yapana kötülükle muamele etmemek) prensibi mevcut değildir. Âyet-i Kerime şöyle der: “Kötülüğün cezası da ona denk bir kötülüktür. Fakat kim bağışlar ve (kendisiyle düşmanı arasını) düzeltirse, onun mükâfatı Allah’a aittir. Elbette O, zâlimleri sevmez.” (Şûra, 42/40)

Zâlim taraf, misliyle ceza görmediği takdirde, mazlum tarafta intikâm hislerini kabartarak, tahdîd ve kontrolü imkânsız taşkınlıklara yol açmak sûretiyle düşmanlıkların teselsül edip gideceğinden korkulmuştur. Aile ve hatta kabîle ve aşiretlerin tükenmesiyle neticelenen kan dâvalarının menşesinde bu çeşit normal şekilde tatmin edilmemiş hisler bulmak mümkündür. Misliyle ceza bunları önleyecek mahiyette olduğu için Kur’ân’da: “Kısasta sizin için hayat var.” (Bakara, 2/179) denmekten başka misli taşıp, haddi tecâvüz edici davranışlar şiddetli azâbla tehdîd edilmiş²⁵⁰ bütün bunların

²⁴⁶ *Müsned* 1/387.

²⁴⁷ Buhârî, *Buyû* 50 (3/87); *Müsned* 6/174. 236; Tirmizî, *Birr* 69 (6/222, 2017. H.).

²⁴⁸ Bak. Müslim, *Cihâd* 59 (3/1386. 1764. H.); *Fedâil* 59 (4/1806, 2313. H.); Nesâî, *Taharet* 126 (1/110); *Müsned* 2/247; 3/401, 407; Beyhakî, *Sünen* 1/393; Tirmizî, *Zekât* 30.

²⁴⁹ Tirmizî, *Birr* 55 (6/204, 1988. H.).

²⁵⁰ Bkz. Bakara, 2/178; Şûra, 42/40-42.

temelinde yatan kin, buğz gibi beşerî huylar da Hz. Peygamber'in diliyle takbih edilmiştir.²⁵¹

Tirmizî'de merfû olarak²⁵² Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'de de Hz. Alî'ye vakfen²⁵³ yapılan bir tahrîcte dost ve düşmanla muamelede takip edilecek itidalli davranış ve bunun sebebi şöyle ifâde edilir:

*“Dostuna sevginde ölçülü bağlan,
Belki de bir gün düşmanın olur.
Düşmana buğzunda ölçülü davran,
Belki de bir gün has dostun olur.”*

Bu tavsiye, “Düşmanların dahi başkaca fâidesi olur. Çünkü düşman 416 daima bir kimsenin kusurlarını taharri idub söyleyeceklerinden bir daha işlememeği ihtar demek olur. Bizim en büyük düşmanımızı hâriçte arayıp nefsimizde aramamak hatalı olur (...)”²⁵⁴ şeklinde son derece ölçüye davet eden ifâdelerin terbiye kitaplarımızda yer almasına vesile olmuştur.

B- FİZİKÎ MUHİT (MESKEN)

1. Mesken ve Kültür

Terbiye meselesinde mühim bir husus, meskenidir, insanoglunun, yarı ömründen fazlasını içerisinde geçirdiği mesken, tek zaviyeden değil, pek çok zaviyelerden ehemmiyet taşır. Kur'ân-ı Kerîm'de geçmiş ümmetlerin, gerek güç ve haşmetleri ve gerekse zulüm ve fesâdları ile meskenleri arasında bir ilgi kurulmakta, meskenlerinin ahvâli üzerinde durulup ibret almaya teşvik edilmektedir.

Şu âyet Sebe' kavminin ulaştığı haşmetin meskenlerinde okunduğunu söyler: “Gerçekten (Yemen'de yaşamış olan) Sebe' kavmi için meskenlerin-

²⁵¹ Buhârî, *Edeb* 57 (8/23); Müslim, *Birr* 23 (4/1983, 2559. H.); Tirmizî, *Birr* 24 (6/178, 1936. H.).

²⁵² Tirmizî, *Birr* 60 (6/209-210, 1998. H.): Tirmizî, merfû rivayetin zayıf, mevkuf rivayetin sahîh olduğunu kaydeder.

²⁵³ *Edebu'l-Müfred*, s. 447 (1321. H.). Hadîsin başka kaynaklardan rivayeti, ricali hakkında toplu malûmat için bak. Fadlullah el-Cilânî, *Fadlullâhu's-Samed fi Tavdihî Edebi'l-Müfred*, 2/698-99 (dipnot), Kahire 1388.

²⁵⁴ Mustafa Hamî, *Vâzife-i Etfal*, s. 80-81.

de bir âyet vardı. Sağ ve soldan iki taraflı bahçeler (...)” (Sebe’ 34/15) Keza Semûd kavminin kudretini tasvir zımında: “Vadilerde kayaları oyarak”, ev ve şehir kurdukları belirtilir.²⁵⁵ Şu âyette de zulmün, neticede medeniyetleri yıkıp, evleri viraneye çevireceği bildirilir, viraneler üzerinde tefekkür ve araştırmaya sevk edilir: “İşte zulümleri yüzünden çökmüş, ıvıssız kalmış evleri (nin enkazı). Şüphesiz ki bilecek bir kavim için bunda (ibret verici) bir nişane vardır.” (Neml, 27/52)

Şu âyette de maddî medeniyette ulaşılabilecek ileri bir seviye, meskenlerin atlacağı şaşaa ile tasvir edilmekten başka, bu şaşaa karşısında insanların kültürel değişikliğe uğrayıp bozulacaklarına da işaret edilmektedir: “Eğer bütün insanlar (küfre imrencek), bir tek ümmet hâline gelmeyecek olsalardı o çok esirgeyen (Allah) a küfreden kimselerin evlerinin tavanlarını, üstünden çıkacakları merdivenleri, odalarının kapılarını, üzerine yaslanacakları tahtları hep gümüşten yapardık. Onların bu eşyalarını altın yaldızlı ve işlemeli kılardık. Bunların hepsi, ancak dünyâ hayatının geçici menfaatleridir.” (Zuhruf, 43/33-35)

Bu âyetlerde temas edilen beşer-mesken münâsebetleri, günümüzde müstakil bir ilim dalı olarak inceleme konusu hâlini almış durumdadır. Mesken sosyolojisi dediğimiz bu yeni disiplinin mensûbları, araştırmalar ilerledikçe, tecrübî ilimlere has, objektif, her tarafta geçerli kanûnlara ulaşacaklarını söylemektedirler.

Bugüne kadar yapılan araştırma ve katedilen mesafelere dayanarak şimdiden kesin bir dille mesken’i “belli bir medeniyette kültürün bir tezahürü”²⁵⁶ “cemiyetin arz üzerine vurulmuş bir mührü, bir damgası” olarak²⁵⁷ tavsîf etmektedirler. Onlara göre, bu damgada, o cemiyetin manevî durumu, iktisadî durumu, mâruz kaldığı “çeşitli problemleri ve müşkülleri”²⁵⁸ okunabilir.

Dilimizde kısaca aslan yatağından belli olur diye ifâde edilen fikre, ilmî ve daha şümüllü bir hüviyet verilerek “Ferd... Cemiyet... Ve hattâ medeniy-

²⁵⁵ Bkz. Fecr, 89/8-9.

²⁵⁶ P. H. Chombart de Lauwe, *Des Hommes et Des Villes*, p. 108.

²⁵⁷ Bak. a.e. p. 101, 102.; *Famille et Habitation* 1/11, 25.

²⁵⁸ *Des Hommes et Des Villes*, p. 114.

yet yatağından bellidir.” denecek kadar ileri gidilerek bir cemiyetin kültürü ile meskeni arasında tefriki gayr-i kaabil bir birlik ve beraberlikten ittifakla söz edilmiştir. Neticede ferdin oturduğu meskenin kendi kültürüne uygun olması gerektiği, aksi takdirde ya meskende bâzı tadilatlar yaparak, sakininin onu kendisine uyduracağı, yahut meskenin, içinde oturan kimsenin duygu, düşünce, telakki ve davranışlarında (yânî kültüründe) bâzı değişiklikler husule getirerek kendine uyduracağı ileri sürülmüştür. Bu hususun kesinliği, meselenin uzmanlarına: “Meskenlerimizi biz yaptığımızı zannederiz, aslında bizi yapan meskenlerimizdir.” dedirtmiştir.²⁵⁹ Aynı fikir, bâzan da tıpkı cemiyetin, alt yapı (enfra-structure) denen ekonomik durumuna tâbi olarak -üst yapı (süper-structure) denen din, hukuk, siyaset vs. nin değişeceğini iddia edenlere paralel bir üslûbla-: “Mesken ve lojmanı, devam edecek bir değişikliğe tâbi tutmak, ancak ve ancak, aile ve cemiyeti değiştirmekle mümkündür.”²⁶⁰ şeklinde ifâde edilmiştir. Ciddî bir terbiye sonucu kültür, teknik ve iktisadî hayatta husule gelecek bir değişiklikle meskenin de kendiliğinden değişeceği böylece ifâde edilmiş oluyor.

418

Şüphesiz bu ifâdeler inkârı zor olan bir gerçeği dile getirmektedirler. İbtidâilerin meskenleriyle yüksek bir teknik seviyeye ulaşan ileri bir milletin inşaatlarını nazara alacak olsak söyleneni te’yîd eden müşahedelere varırız.

Şu hâlde, sâdece soğuk sıcak ve emniyetsizliklere karşı ferdin bir iltica yeri olmakla kalmayan, aynı zamanda kültür ve manevî değerlerinin de bir melcei durumunda olan meskenin sünnetteki yeri nedir? Terbiye, bir yönüyle cemiyetin kültürünü ferde aktarmak, diğer bir yönüyle de ferdin dünyâ ve âhîret saadetini te’mînde ona yardımcı olmak olduğuna göre, kendisini bir muallim ve bir mürebbî olarak takdim eden, dünyâ ve âhîret saadetinin yollarını gösteren Hz. Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem), insanoğlunun hayâtında bu kadar ehemmiyetli bir yer tutan meskene nasıl bir nazar atfetmiş, getirdiği sistem için nasıl bir meskeni uygun bulmuştur? Bunları bilmekte

²⁵⁹ Auguste Compiet, Catechisme Positiviste adlı eserinde, proletarya probleminin bir mesken problemi olduğunu, proletarya sınıfının durumunu düzeltip cemiyete intibak ettirilmesi için her şeyden önce onları normal meskenlere yerleştirmekle işe başlamayı tavsiye etmiştir. (Bak. Familie et Habitation 1/151).

²⁶⁰ *Des Hommes et Des Villes*, 101.

mevzuumuz için fayda ve belki de zaruret vardır. Nitekim ciddî şekilde kalemeye alınmış, sistematik terbiye ve ahlâk kitaplarımızın çoğunda meskenle ilgili bölümlere de rastlamaktayız.²⁶¹ Buralarda ittifakla meskenin aslı ihtiyâçlardan biri olduğu belirtilir. Meselâ Kınalızâde evi: “İnsanların bekâ-yı nesil için muhtaç oldukları beş esâsı (anne, baba, evlâd, hadim ve gıda) muhafazaya mahsûs mahal ve me’vâ” olarak târif ettikten sonra bunun, taştan, yünden, deriden vs. olabileceğini söyler.²⁶² Ahlâk-ı Hamîde de: “İndelhâce alıp kullanmak üzere havâic-i asliyesini hıfz etmek üzere yerler tedârikini” insanı hayvandan ayıran vasıflardan biri olarak kaydeder.²⁶³ Kârî, mesken inşaatına başlarken, sıcak ve soğuktan korunmakla birlikte, içerisinde ibâdet yapmaya da (taabbüd) niyet etmeli.” der.²⁶⁴ Bu kitâbların bir kısmında bâzan inşâatta kullanılacak malzeme ve tâkib edilecek inşâat usûlüne kadar inen -yapı tekniğiyle ilgili²⁶⁵ - bâzı teferruata da rastlandığı hâlde, terbiye için asıl mühim olan plân meselesine, meskenin diğer tesîslerle olan münâsebetlerine, hıfz-ı s-sihha şartlarına vs. aynı ağırlıkta ve yeterince rastlanmaz. Meselâ geniş olması, yüksek olmaması gerektiği söylenir ama tatmin edici açıklamaya yer verilmez. Hâlbuki terbiyenin mahalli olarak mesken, bilhassa taşıdığı plân ve beşerî ihtiyâçlara uygunluğu ile büyük ehemmiyet taşır. Hele, meskeni tek başına ele almak son derece noksan bir davranış olur.

Öte yandan Kur’ân ve Sünnette meskenin terbiyevî yönüyle alâkalı bir hayli teferruat yer aldığı gibi, diğer te’sislerle olan ilgisine de dikkat çekilmektedir. Bilhassa Sünnette meskene geniş yer verildiğini görürüz. Mükerrer rivayetlerde Hz. Peygamber, meskeni, kişinin saadeti için şart olan üç ana unsurdan biri olarak tavsif eder: “Kişinin saadeti üç şeye bağlıdır: Sâlihâ kadın, sâlih mesken, iyi binek”²⁶⁶ Burada telaffuz edilen “sâlih”lik vasfı oldukça mutlak bir ifâdedir. Az sonra belirteceğimiz gibi, bazı

²⁶¹ Kari, *İlm* 1/307-310; Kınalızâde 2/2-6; *Ahlâk-ı Hamîde*, s. 80; *Uyûn* 1/311-15; İbn Haldun, s. 406; Semerkandî, s. 252; Süheylî 4/262; ‘Abdullah Şevket, İbn Muhammed Hamdî, *Ahlâk-ı Dîmî*, s. 326, İstanbul 1328; Buhârî, *Humus* 4 (4/99) (Hz. Peygamber’in evleri üzerine bâb); Mezâlim 19-20 (3/172-173), 22-25 (173-74) vs.

²⁶² Kınalızâde 2/3.

²⁶³ Muhammed Saîd, *Ahlâk-ı Hamîde*, s. 80.

²⁶⁴ Kârî, *‘Aynu’l-İlm* 1/307.

²⁶⁵ Yahyâ İbn Yahşâ, a.g.c. 162/b-163/a.

²⁶⁶ *Müstedrek* 2/144 (Sh.). 162; 4/167 (Sh.); *Müsned* 1/168.

hadislerde “sâlih olmanın şartları” arasında bilhassa genişlik, komşularının iyiliği, camiye yakınlık vs. bâzı vasıflar daha belirtilmişse de her devrin değişen şart ve gelişen telakkilerine göre ilâve edilecek başka vasıflara, aranacak başka hususiyetlere açıktır.²⁶⁷

Hülâsa, biz burada, Hz. Peygamber’in meskenle ilgili olarak tebliğ ettiği talimatı inceleyeceğiz. Temas edilecek meseleler iki ana başlık altında toplanacaktır:

1- Mikro Plânda Mesken: Bu kısımda, meskeni tek başına ele alıp sünnette beyan edilen vasıflarını ve kısımlarını belirtip, İslâm’ın ideal mesken plânını ana hatlarıyla ortaya koymaya, Hz. Peygamber’in mesken siyâsetini açıklamaya çalışacağız.

2- Makro Plânda Mesken: Bu kısımda ise, meskeni, şehir bütününe 420 bir parçası olarak ele alıp, meskenin bir nevi harice uzantısı olan ve tamamlayıcısı durumunda bulunan diğer içtimaî te’sîslerle olan münasebeti üzerinde duracağız.

2. Mikro Plânda Mesken

Terbiye nokta-i nazarından mesken ele alınınca, birinci plânda karşımıza çıkan, meskenin müstakil bir ünite olarak taşınması gereken vasıflardır. Bir başka deyişle bir meskenin sakinini mes’ûd edebilmesi için hâiz olması gereken vasıflar nelerdir? Genişliği, odalarının sayısı, mefruşat, dekor vs. nasıl olmalıdır? Bu meselelerde Sünnet’in tavsiye ettiği ölçüler var mıdır, varsa nelerdir? Şu hâlde biz burada, bu hususları belirtmeye çalışacağız ve önce bunlardan en mühimmi olan genişlik’ten söz edeceğiz.

a) Genişlik

Sünnetin beyânında meskenin geniş olması, kaçınılmaz, vazgeçilmez

²⁶⁷ İkinci Cihan Harbi’nden sonra Fransa’da bu maksadla kurulan Milli Hıfzısıhha Dâiresi (L’Institut National d’Hygiène) bir meskenin salih veya gayr-ı sâlih oluşunu tesbitte şu ölçüleri koymuştur: 1- Binanın durum ve plânı (coğrafi durum, yolların darlığı, fabrikaya yakınlığı, inşâ edildiği mesâha vs.), 2- Binanın kalitesi (eskiliği, inşâî vasfı, çatı, merdivenler, rutubet vs.), 3- Binanın kusurları (odaların darlığı, yön, havalanma, aydınlanma vs.), 4- Sıhhi te’sîsât yokluğu veya yetersizliği (su, elektrik, hela vs.), 5- Bakımsızlık (oturan veya ev sâhibinin ihmâli), 6- Sâkinlerinin kesafeti (*Famille et Habitation* 1/106-107).

bir vasıftır. “Salih Mesken”in evsâfını belirten çeşitli hadislerde, genişlik her seferinde birinci şart olarak tekrar edilmiştir.²⁶⁸ Bundan maksadın (istifâde edilen) odaların (merâfik) sayıca çokluğu olduğu ayrıca tasrîh edilmiştir.²⁶⁹ Sünnette meskenin genişliği üzerinde ısrarla durulduğunu te’yid eden rivayetler çoktur. Kurtuluşun nasıl olacağını soran ‘Ukbetu’b-nu ‘Âmir’e Hz. Peygamber: “Diline hâkim ol, evini genişlet, hatalarına da ağla (tevbe et)” cevâbını verir.²⁷⁰ Sevbân’ın rivayetinde bu mânâ: “Lisânına hâkim olan, evini genişleten ve hatasına ağlayana ne mutlu” şeklinde ifâde edilmiştir.²⁷¹ Hz. Peygamberin: “Yâ Rabbî! Günâhımı affet, evimi genişlet, rızkımı mübarek kıl.” diye dua ettiği de rivayetler arasındadır.²⁷²

421 Bir kısım rivayetlerde evin genişliği, evin uğuru olarak ifâde edildiği gibi, darlığı da uğursuzluğu olarak ifâde edilmiştir²⁷³ ve darlık kişiyi şekâvete (bedbahtlık) atan, üç âmilden biri olarak zikredilmiştir: “Âdemoğ-lunun şekâveti üç şeydendir: Kötü hanım, kötü mesken ve kötü binek (...)”²⁷⁴ Meskenin kötülüğünden Hz. Peygamberindarlığını kastettiğini Hâkim’in bir tahrîcinde görmekteyiz:

“(...) Meskenin kötülüğü darlığıdır (yânî, istifâde edilen) bölümlerinin azlığı”²⁷⁵ İbn Hacer’in Taberânî’ye atfen zikrettiği bir vecihle, bu dar-

²⁶⁸ *Edebu’l-Müfred*, s. 54; *Müsned* 3/407-403; *Müstedrek* 4/167 (Sh); *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/155 (1919. H.).

²⁶⁹ *Feyzu’l-Kadîr* 3 (321, 3508. H. Hs); Tahâvî, *Müşkilü’l-Âsâr* 4/21.

²⁷⁰ Tirmizî, *Zühd* 61 (7/128, 2408. H.) (Hasen).

²⁷¹ Taberânî, *el-Mu’cemu’s-Sağîr* 1/78; *Mecmau’z-Zevâid* 10/299 (Hasen).

²⁷² *Müsned* 4/63.

²⁷³ Hz. Peygamber bâzı sahih hadislerde, uğursuzluk addetmeyi, (teşâum) reddettiği halde (bak. Müslim, *Selâm* 110-114 (4/1745-46, 2223-2224. Hl.) burada uğursuzluktan bahsetmesi âlimler arasında münâkaşa vesilesi olmuştur. Hatta Hattâbi ve diğer birçokları, bu üç şeyden uğursuzluk çıkarmanın nehiy edildiğini (Mealim 4/236) anlamışlardır. Onlara göre bu üç nesneden sahiplerinin memnuniyetsizlikleri söz konusu olabilir. Bu durumda talak ve satış yoluyla halâs olması gerekir. Bâzılarına göre de kadının uğursuzluğu kısır oluşu; kötü dilli oluşu; bineğin uğursuzluğu huysuz oluşu, üzerinde cihâd edilmemesi vs. dir (Bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 14/221-222; İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 6/400-403; Aynî, 14, 149-150).

²⁷⁴ Bak. Buhârî, *Nikâh* 18 (7/10); Müslim, *Selâm* 115 (4/1747. 2225. H.); *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/155 (1919. H.); *Mecmau’z-Zevâid* 8/163.

²⁷⁵ *Müstedrek* 2/162 (Sh.).

lık “bölümlerinin azlığı” şeklinde değil, “sahasının darlığı” şeklinde ifâde edilmiştir.²⁷⁶

Bâzı rivayetlerde Hicreti müteakip bir kısım muhacir kadınların, ev darlığından şikâyet etmeleri üzerine²⁷⁷ Hz. Peygamber’in bu mesele ile ciddiyetle ilgilendiğini görürüz: Önce, Muhacirleri Ensâr’ın evlerine yerleştirmiş (bilâhare de) Medine’de ev inşâ etmeleri için arsa taksim etmiştir.²⁷⁸ Kendilerine arsa verilenlerden birçoğunun ismini zikreden ve arsaların yerleriyle ilgili rivayetleri de zikreden es-Semhûdî, mezkûr arsaların büyük ekseriyetinin Mescîd-i Nebevi etrafında yer aldığını ilâve eder.²⁷⁹

Kötü meskenin başlıca vasfının darlık olduğu belirtilmiş olmakla beraber, bâzı rivayetlerde “komşusunun kötülüğü²⁸⁰” “ezan ve kaamet işitilmeyecek derecede mescide uzaklığı” da²⁸¹ zikredilmiştir. Gürânî, bunlara “havasının kötü olmasını” da ilâve eder.²⁸²

Diğer bâzı rivayetler bize Sünnet’in, oturulan meskenden hoşlanılmasını istediğini, hoşlanılmayan meskenin -hoşlanılacak şekle sokulmasını, mümkün olmuyorsa- terkedilmesini emrettiğini göstermektedir. Enes’in rivayet ettiğine göre (yeni yerleştiği evi uğursuz addederek) Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) gelip: “Yâ Resûlallâh! Biz bir evde idik, orada sayıca kalabalık, malca zengindik, bir başka eve geçtik, bu yeni yerde sayımız da azaldı, malımız da, (ne yapmamızı söylersin)?” diyen bir kimseye –ki bu, Muvattânın rivayetinde kadındır²⁸³–: “Orayı zemîm olarak (kabul edin ve) terkedin.” der.²⁸⁴ Hattâbî, buraya terk emrini, orada bizatihi uğursuzluk olduğu için değil, ev ve mesken sebebiyle kendilerine

422

²⁷⁶ Bak. *Fethu'l-Bârî* 11/39 (Şerhte).

²⁷⁷ Ebû Dâvûd 36 (3/179-180, 3080. H.).

²⁷⁸ Bak, Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen* 3, 47; *Avnu'l-Ma'bûd* 8/334-335.

²⁷⁹ Semhûdî, *Vefâu'l-Vefâ* 2/717.

²⁸⁰ *Mecmau'z-Zevâid* 5/105 (Zy); et-Tûsî, *Tehzibu'l-Ahkâm* 7/399.

²⁸¹ Sefârinî, a.g.e. 2/343 (Hadîs İbn Ömer'den merfûân rivayet edilir.)

²⁸² Gürânî, Şemsü'd-Dîn Ahmed, *Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâdî'l-Buhârî*, Yzm. Ayasofya, Nü: 686, 261/b.

²⁸³ *Muvattâ* 2/244.

²⁸⁴ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24 (4/20, 3924. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 5/104-105.

uğursuzluk geldiğine dâir içlerinde doğan vehmi izâle etmek için verdiği belirtir.²⁸⁵

Aynı şekilde ekmekte oldukları yerin, “şiddetli veba vakalarına sahne olduğundan şikâyet eden bir (Yemenliye²⁸⁶) de: “Oraya gitmekten vaz geç, zira hastalığın bulaşması kırıma sebep olur.” der.²⁸⁷ Keza evinin darlığından şikâyet eden Hâlid İbn Velîd’e de “Binayı göğe yükselt ve Allah’tan (fiilî olarak) genişlik talebet.” der.²⁸⁸

Bu rivayetlerden evin gerek kapladığı mesaha ve gerekse oda sayısı yönünden geniş olması gerektiği anlaşılmalı beraber ne mesaha ne de oda sayısı yönüyle bir rakama rastlanmamaktadır. Bunun sebebini, ailenin sabit olmayan hacmi ile izah edebiliriz. Zira aileler nüfusça kalabalık olabileceği gibi karı-koca’dan müteşekkil iki kişi de olabilir. Binaenaleyh ev için sünnetçe tesbît edilecek kesin bir rakam olamazdı.

b) Plân

423 Bir meskenin nasıl olması hususunda bazı umûmî bilgileri verdikten sonra nassî ifâdelere dayanarak, acaba bu evin bütün kısımlarına şâmil kaba bir plân mümkün mü diye bir soru akla gelebilir. Esasen bu husus bizzat Kur’ân-ı Kerîm’de işlenmiş olan bir mevzudur. Orada bir Müslüman ailesinin oturması gereken asgarî ölçüleri hâvi normal bir evin plânı bize verilmektedir. Kur’ân’daki bu bilgilere sünnetten bazı detaylar da ilâve edilince İslâm terbiyesine ve İslâm dünyâ görüşüne uygun ev plânı kolayca çıkmaktadır.

Daha önce de belirtildiği gibi meskenin ebadı her şeyden önce ailenin hacmine bağlıdır, Kur’ân’ın derpiş ettiği aile, günümüz sosyolojisinde nükleer (çekirdek) aile denen, anne-baba, çocuklar (ve hizmetçi) den müteşekkil sınırları oldukça mahdut bir aile tipidir. Diğer yakın akrabaların her birinin evleri ayrı, sofraları ayrı olacaktır. Biz bunu şu âyetten anlamaktayız: “Size göre de (gerek) kendi evlerinizden, gerek babalarınızın evle-

²⁸⁵ Hattâbî, *Me’âlimu’s-Sünen* 4/237; Suyûtî, *Tenviru’l-Havâlik* 2/244.

²⁸⁶ Hadîste geçen Ebyen ismi Yemen’de bir yerin adıdır (*Nihâye* 1, 20).

²⁸⁷ Ebû Dâvûd, *Tıbb* 24 (4/19, 3923. H.).

²⁸⁸ İbn Hamza el-Hüseyinî 1/88.

rinden, gerek annelerinizin evlerinden, gerek biraderlerinizin evlerinden, gerek kız kardeşlerinizin evlerinden, gerek amcalarınızın evlerinden, gerek halalarınızın evlerinden, gerek dayılarınızın evlerinden, gerek teyzelerinizin evlerinden, gerek (başkasına ait olup da) anahtarlarına mâlik (ve hazinedarı) bulunduğunuz (evler) den, yahut da sâdık dostlar (ın evlerinden) yemenizde de (bir hareç yoktur.) Hep bir arada toplu olarak da, dağılık olarak da yemenizde dahi hareç yok (...)” (Nur, 24/61)

Âyetin sonunda beraber olmaya da cevaz vermekle beraber esâs olan ayrılmaktır.

Şu âyetten çocuk veya hizmetçi bulunan bir evde, en az iki odanın bulunması gerektiğini, günün (istirâhate tahsis edilen) belli saatlerinde aynı odada kalmayıp ayrı ayrı odalara geçmek icâbettığını anlıyoruz: “Ey îmân edenler, sağ elinizin mâlik olduğu (köle ve cariyeler), bir de sizden olup da henüz bülûğ çağına girmemiş (küçük) ler, (şu) üç vakitte, sabah namazından önce, öğle sıcağından elbisenizi çıkaracağınız zaman, bir de yatsı namazından sonra (odanıza girecek olurlarsa) sizden izin istesin(ler). (Bu) üç (vakit) sizin için avret (ve halvet vakitleri)dir. Bunlardan sonra ise birbirinizi dolaşmanızda ne sizin üzerinize, ne de onların üzerine bir vebal yoktur. Allah âyetleri size böyle açıklar (...) Sizden olan (hür) çocuklar bülûğ çağına ulaştığı zaman kendilerinden evvelkilerin izin istediği gibi izin istesinler (...)”²⁸⁹ İbn ‘Abbâs âyetin iniş sebebini beyân zımında o vakitte evlerde perde olmadığını, erkek hanımı üzerinde iken “hadim veya çocuk veya evde bulunan yetîme”nin aniden çıkageldiklerini, bunun üzerine âyetin perdeyi emrettiğini bildirir.²⁹⁰ İbn Kesir, âyetin muhkem ve gayr-ı mensûh olmasına rağmen insanların bununla amele pek riayet etmedikleri için İbn ‘Abbâs’ın hayıflandığını kaydeder.²⁹¹

424

Şu hâlde bir Müslümanın evi birbirine kapı ile geçilen asgarî iki bölme olmalıdır. Bölmeler ahşap kapı veya bez perde ile mutlaka ayrılmalıdır.

Diğer taraftan sünnet yedi yaşından itibaren çocukların yataklarının ayrılmasını emretmektedir. Bu ayırma keyfiyeti, hadîste oldukça müb-

²⁸⁹ Nur, 24/58-59.

²⁹⁰ Ebû Dâvûd, *Edeb* 133 (4/349, 5192. H.).

²⁹¹ İbn Kesir, *Tefsir* 5/124.

hemdir. Henüz bülûğa ermeyenler için yataklarının aynı oda içerisinde ayrılması anlaşılabilir bile bülûğa erdikten sonra odaların da ayrılması, bilhassa erkek ve kız çocuklarının odalarının ayrılması, terbiye için daha muvafık gözükmektedir. Hadîsten bu mânâyı çıkarmaya manî bir sarahat da gözükmüyor.

Şu hâlde bu durumda asgarî oda sayısının üç olması gerekmektedir: 1- Ebeveyn odası, 2- Kız çocukları için bir oda, 3- Erkek çocukları için bir oda.

Sünnet açısından bir Müslüman, misafiri de nazara almak zorundadır. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Allah ve âhiret gününe inanan (...) misafirine ikram etsin.”²⁹² “Her şeyin bir zekâtı vardır, evin zekâtı da ziyafettir.”²⁹³ gibi çeşitli beyanlarıyla evlerde misafir ağırlamaya, onlara hizmet, yemek vs. yollarla ikramda bulunmaya teşvik etmiştir. Hatta “Bir gün ve bir gece evde kalması, misafirin kesinlikle hakkı” olarak beyân edildikten başka misafirliğin üç gün olduğu teyid edilir.²⁹⁴ Evi planlarken misafir unsurunun behemahal nazar-ı itibâra alınması gerektiğini te’yid eden bir diğer hadîs de yatak sayısı ile ilgili olarak gelmiştir: “Bir kimse-
425 nin evinde üç yatak bulunmalıdır: Biri erkek için, biri hanım için, biri de misafir için, dördüncüsü ise şeytana aittir.”²⁹⁵ Anlaşılacağı üzere buradan asıl maksat evde bulunması gereken yatak sayısını bildirmek değildir. Nitekim çocukların yatağından bahsedilmiyor. Hadîs, karı ile kocanın ayrı ayrı yatağı (ve hattâ odaları) olabilir mi gibi bir tereddüt ve suale “evet” diyor, bir de ihmâli mümkün olan misafir yatağı (ve konması gereken odayı) hatırlatıyor. “Dördüncüsü şeytana aittir.” tâbiri ise, şarihlerin de belirttiği gibi, “ihtiyaçtan fazla, gösteriş ve övünmeklik için, israf olarak alınan ev eşyasına şâmindir.”²⁹⁶ Nitekim İbn Zübeyr, zevcesinin yanında üç yatak gö-

²⁹² Buhârî, *Edeb* 31 (8/13); Müslim, *Lukata* 14 (3/1353, 48. H.).

²⁹³ Deylemî 2/45/a.

²⁹⁴ Buhârî, *Edeb* 31 (8/13); Müslim, *Lukata* 14 (3/1353/48. H.); Ebû Dâvûd, *Etime* 5 (3/342, 3748. H.); Tirmizî, *Bîr* 43 (6/194, 1968. H.).

²⁹⁵ Müslim, *Libâs* 41 (3/1651, 2084. H.); Ebû Dâvûd, *Libâs* 41 (4/70, 4142. H.); Nesâî, *Nikah* 82 (6/135).

²⁹⁶ Bak: Nevevî, *Şerhu Müslim* 14/59-60; Mübarekfürî, a.g.e. 11/201; Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr* 4/424.

rünce: “Biri bana, biri de zevceme ait, üçüncüsü ise şeytana aittir, çıkarın onu.” der ve misafir yatağını söz konusu bile etmez.²⁹⁷

Tatbikatta, bir evi plânlarken ilk Müslümanların bu hususu nazara almış olacağını teyîd eden son bir delilimiz *Şir’atü’l-İslâm*’da yer eden şu cümledir: “Bina ile ilgili sünnetlerden biri de (...) evde ziyafet için bir odanın (misafir odası) inşâsıdır; zira hadîste: “Her şey için bir zekât vardır, evin zekâtı da (evde verilecek) ziyafettir.” buyrulmuştur.”²⁹⁸

Bunlardan başka, Kur’ân-ı Kerîm yaşlanan anne ve babalara da bakılmasını emreder ki, bu mesken inşâsında da nazara alınması gereken bir başka durum olmaktadır.

Şu hâlde asgarî iki oda olması gereken müslümân evinin âzami oda sayısı için bir hudûd konmamış, ihtiyâca ve maddî imkâna göre Müslümanların insiyâtifine bırakılmış, ancak daha önce de belirttiğimiz gibi gerek kapladığı saha ve gerekse oda sayısı itibarıyla geniş olması tavsiye edilmiştir.

Burada ev plânına dâhil edilmesi gereken diğer bir unsur evin avlusudur. Hz. Peygamber’in şahsi evinin plânından bahsederken görüleceği üzere avlu evin ayrılmaz bir parçasıdır. Evin şartlarından bahseden birçok rivayetlerde avlunun da behemahâl söz konusu edildiğini görürüz. Bu durum Müslümanlara: “Finâ-yı hane’yi hanenin müştemilâtından”²⁹⁹ telâkkî ettirmiş, yakın zamana kadar şehirlerde bile evlerin bahçeli olarak inşâ edilmesini netice vermiştir. Ancak zamanımızın şartları, bilhassa büyük şehirlerde, avlu veya bahçe mefhumunu unutturmak istikametinde gelişmektedir.

Hz. Peygamber’in Evinin Plânı

Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) evi beher kenarı takrîben 100 zira olan kare bir avlu³⁰⁰ etrafında sıralanan dokuz adet hücreden müteşekkildi. Bunlardan iki adedi Mescid-i Nebevî’nin inşâsı sırasında yapılmış, diğerleri ihtiyâç hasıl oldukça bilâhare ilâve edilmiştir.³⁰¹ Bu, bir avlu etrafında dışarı kapalı, hepsi avluya açılan odalardan müteşekkil ev tipi,

426

²⁹⁷ Abdurrezzâk, 11/31.

²⁹⁸ *Şir’atü’l-İslâm* 53/b.

²⁹⁹ Bak. Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dînî*, s. 326.

³⁰⁰ Bak. *Terâtüb* 2/77.

³⁰¹ Semhûdî, a.g.e. 2. 458.

“Hâlen Mısır, Suriye, Mezopotamya ve Arabistan Yarımadası'nın şehirlerinde ikâmetgâh olarak kullanılmakta olan” ev tiplerine benzemektedir.³⁰² Rivayetler, Hz. Peygamber'in hücrelerinin takriben 10 x 10 zira ebadında kare şeklinde, duvarlarının da 7 veya 8 zira boyunda olduğunu haber verir.³⁰³ Hz. Âişe'nin hücresi ile ilgili tafsilâta göre kapısı dikenli ardıç (sâc) veya 'ur'ur (denen, Hindistan'da yetişen, abanoz ve çınara benzetilen bir ağaç)tandır.³⁰⁴ Tek kanatlıdır ve Şam cihetine bakmaktadır.³⁰⁵ Bazı rivayetler bu hücreye ikinci güneşinin vurduğunu da kaydederler.³⁰⁶

Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) meskeninin plân ve şümü-lü hususunda Kettânî oldukça mübalağalı bir tasvir ve tahminde bulunur. Delile dayanmadığı için burada zikretmeyi uygun bulmadık.³⁰⁷

Müteahhir kitaplarda inşâ edilecek bir binada odanın yüksekliği için verilen: “Sünnette bu, mikdârul-Kifâye (yeterli miktar)dır, bu da altı zirrâdrî³⁰⁸ ölçüsü buradan alınmış olabilir. Odanın genişliği hususundaki “mikdârul-kifâye” için “İçinde oturanların durumuna bağlı olarak değişir.”³⁰⁹ denmektedir.³¹⁰

427 c) Evin Seyyâliyeti

Anlaşıldığı üzere, evin muhtaç olunan hacmi ve odalarının sayısı, her an değişmesi muhtemel olan, ihtiyaca göre farklı olacaktır. Halbuki inşâat bir defa yapılır ve sabittir. Bu durumda ailenin ilerde muhtemelen alacağı en

³⁰² Söylemezoglu H. K., *İslâm Dîni, İlk Camiler ve Osmanlı Camileri*, s. 18, İstanbul 1953.

³⁰³ *Edebu'l-Müfred*, s. 160-161 (451. H.).

³⁰⁴ Kamus-ı Okyanus 1/414.

³⁰⁵ *Edebu'l-Müfred*, s. 272 (776. H.).

³⁰⁶ Buhârî, *Mevâkîf* 13 (1/144); *Muvattâ*, *Vukûtu's-Salât* 1 (1/15-16).

³⁰⁷ *Tcrâtîb* 2/78.

³⁰⁸ *Şîr'atü'l-İslâm* 53/a.

³⁰⁹ *Mefâtihu'l-Cinân*, s. 305.

³¹⁰ Evin genişliği, bugünkü sosyologlara göre, sâdece içerisinde yaşayanların sayısına değil, yaşayanın iktisadî durumuna da bağlıdır. Meselâ Fransa'da bekâr yaşayan bir kimse için 14 m² normal genişlik kabul edilirken, bu Amerika'da 36 m² dir. keza Amerika'da iki kişi için 67 m², üç kişi için 90 m², dört kişi için 103 m², tesbit edilmiştir (*Famille et Habitation* 1/108). Oda sayısının tesbîti için de: “Ebeveyn için bir yatak odası, -ailenin durumuna göre- evde kalan diğer nüfustan her kişi (veya her biri) için birer oda. Diğer kısımların (oturma odası, banyo, mutfak, hela...) sayı ve genişliği evde kalanların sayısına göre değişir.” denmektedir, (A.e. 1/109).

büyük vüsati nazarı itibara alarak mı plân yapmalı? Hâlbuki çocukların büyüdükten sonra evlenip ayrılmaları, ailenin hacmini tekrar düşürecektir. Her hâl u kârda sünnette bu meseyle de ilgili bazı rivayetlere rastlamaktayız ve bunlardan evin elastiki bir plâna sâhib olması gerektiği sonucunu çıkarmaktayız. Mezkûr rivayetlerden bâzıları, Hz. Peygamber'in, evin içerisinde, bir köşede, bülûğa ermiş kızların kalması için "hıdr" denen bir çadır kurduğunu haber verir. Hattâ evlendireceği zaman çadırın önüne oturur ve: "Falanca, falancayı (kızın ve erkeğin ismini söyleyerek) istiyor.", der eğer içerideki sükût ederse onu isteyenle evlendirirdi, istemediği takdirde vururdu ve Hz. Peygamber de istemediğini anlayarak ona vermezdi." denir.³¹¹

Diğer bâzı rivayetlerden de Hz. Peygamber'in bir hasırını olduğunu gündüzleyin, bunu (üzerine oturmak üzere) yaydığını, geceleyin de onunla (evin içerisinde kendisi ile başkaları arasında perde olmak üzere³¹²) bölme yaptığını öğrenmekteyiz.³¹³ Zeyd İbn Sabit'ten gelen rivayette, hasırla bölme işinin mescidde yapıldığı tasrîh edilir.³¹⁴ Ancak bu, evde de yapılmış olduğunu nefyetmez. Hz. Âişe'den, Müsned'de tahrîc edilen rivayette aynen şöyle denir: "Bizim bir hasırımız vardı. Onu gündüzleri yayar, geceleri de (onunla) hücre yapardık (, ..)"³¹⁵ Hz. Peygamber'in hücrelerinde çadır kurup, bölme yaptığını delâlet eden daha sarîh başka rivayetler de mevcuttur. Hz. Peygamber'in âzadlı cariyelerinden Ruzeyne'nin rivayetine göre "Hz. Âişe'nin hücrelerinde (ihtiyâç hâlinde) içerisine girilerek saklanılan, hurma dallarından (sa'af) örülmüş bir çadır vardı." İçerisinde toz, toprak ve örümcek ağının bulunduğu dair gelen sarahat nazarı itibâra alınacak olursa bunun pek sık kullanılmadığı anlaşılmaktadır.³¹⁶

Hülâsa, muhtelif rivayetler nazara alınınca Hz. Peygamber'in, hücrelerinde, mahremiyet vs. maksadlarla perde germek, küçük çapta çadır kurmak gibi çeşitli tedbîrlere tevessül ederek evi genişletme imkânları aradığı³¹⁷

428

³¹¹ Müsned 6/78: Mecmau'z-Zevâid 4/277-78.

³¹² İbn Hacer Fethu'l-Bârî 2/356-57.

³¹³ Buhârî, Ezan 80 (1/186); Müslim, Müsafirîn 215 (1/540, 782. H.).

³¹⁴ Buhârî, İsti'zan 3 (9/117); Ebû Dâvûd, Vitr 11 (2/69, 1448. H.).

³¹⁵ Müsned 6/40.

³¹⁶ Mecmau'z-Zevâid 4/316 (Zy.).

³¹⁷ Bak. Ahmed Naim, Tecrid Tercemesi 2/690-91.

ve evin de bu çeşit teşebbüslere imkân verecek durumda olduğu anlaşıl-
maktadır.

Burada son olarak şu noktayı da belirtelim ki Hz. Peygamber'in (sal-
lallahu alcyhi ve sellem) evi, zevcelerinden her birine birer oda isabet edecek
şekilde idi. Üstelik daha önce başka vesilelerle de belirttiğimiz üzere, Hz.
Peygamber'in çocukları yanında kalmıyorlardı. Zaten Medine'de iken, sa-
dece Mısırlı cariyesi Mâriye'den çocukları olmuştu. O da diğer zevceleri
gibi mescidin yanındaki hücrelerden birinde değil, ayrı bir yerde kalıyor-
du.³¹⁸ Nitekim daha önceki bahislerimizde Hz. Peygamber'in sütanne-
sinde olan çocuğu için sık sık ziyarete gittiğini de zikretmiştik.³¹⁹

d) Sabit Unsurlar

Evin mutfak, hela, banyo.. gibi sabit unsurlarına gelince, bunlardan
bir kısmının eskiden beri bütün evlerde mevcut olmasına rağmen bir kıs-
mının İslâmî kültür ve terbiyenin bir îcâbı olarak sonradan ilâve edildiği
anlaşılmaktadır ki bu durum, mesken sosyolojisinde “meskeni kültürün arz
üzerine vurulmuş bir damgası kabul edip, evdeki her bir inşâ unsurun,
içerisinde yaşayanların kültüründe mevcut zevk, inanç, ve alışkanlıklarına
tekbül ettiği” fikrini savunanları te'ÿid etmektedir. Komşularından biriyle
müşterek olan fırın³²⁰ bazı kereler -maddî darlık sebebiyle- iki ay boyunca
ateş yakılmadığı bildirilen mutfak,³²¹ umumiyetle evlerin üst kısmında yer
alıp, merdivenle çıkıldığı³²² anlaşılın ve müstakil bir odadan müteşekkil
meşrûbe,³²³ içerisine eşya koymak için evin dâhilinde inşâ edilen ve kapı-
sına perde çekilerek örtülen -ki sofa, raf, duvarda eşya koymaya mahsus

³¹⁸ *İsâbe* 4/405.

³¹⁹ Bak. s. 151.

³²⁰ Müslim, *Cum'a* 51. Rivayetin *Müsnef*'deki vechine göre fırın iki sene kadar müşterektir
(6/436).

³²¹ Buhârî, *Rikâh* 17 (8, 121); Müslim, *Zühd* 28 (4/2283, 2972. H.). Rivayetlerden her hücrede
ayrı mutfak teşkilâtı olduğu anlaşılıyor.

³²² Bak. *Fethu'l-Bârî* 6/40.

³²³ Buhârî, *Nikâh* 84 (7/38); Müslim, *Talâk* 34 (2/1112, 1479. H.); Nesâî, *Talâk* 32 (6/167);
Müstedrek 4/104. Müslim'in bir tahririnde *Talâk* 30 (2/1106, 1479. H.) Hz. Peygamber'in
meşrûbesine, basamakları hurma kütüğüne oyulmuş olan bir merdivenle çıkıldığı tasrîh edilir.
Semhûdî, bunun giriş kapısının, diğer hücrelerin kapısından müstakil olması gerektiğini be-
lirtir (2/463).

oyuk, ışık ve hava için açılan delik (kebbe), evin bir kenarında altına eşya koymak için inşâ edilen üzeri örtülü tariflere nazaran bugünkü dîvânı andıran sabit hücre-, vs. mânâlarına da gelen³²⁴ sehve³²⁵ büyük odaların içerisinde inşâ edilen, küçük çaptaki dar³²⁶ mahdâ,³²⁷ câhiliye devrinde kocası ölen kadınların matem alâmeti olarak bir yıl boyu girdikleri³²⁸ tavanı son derece basık, dar, âdi hıfş³²⁹ gibi câhiliye evlerinde de bulunan unsurlar istisna edilirse, hela, banyo,³³⁰ misafir odası, namazgah gibi bâzı kısımlar İslâmî kültürün bir icâbı olarak Müslüman evlerin plânında hemen hemen umûmî bir şekilde yer almıştır. Ahlâk kitaplarında “bina hususundaki sünnetler” meyânında: “Büyük ve küçük abdest bozmaya mahsus bir yer (hela) abdest ve gusül için bir yer (banyo), ziyafet için bir yer (misafir odası -ki ziyafet odası demek daha doğrudur-) zira hadîste vârid oldu ki: “Her şeyin bir zekâtı vardır, evin zekâtı da ziyafettir (...) ifâdesine hemen hemen aynı lâfızlarla yer verilmesi³³¹ bu plânın umumîliğini ifâdeye kâfidir.

İslâmî inancın getirdiği mühim unsurları görelim:

1) Hela

Buhârî, Müslim ve diğer sünnet kitaplarında gelen rivayetlerden, İslâm’dan önceki Arap cemiyetinde, evlerde hela bulunmadığını anlıyoruz, tıpkı yakın zamana kadar Avrupa evlerinde ve hattâ saraylarda bulunmadığı gibi. İhtiyacı gelenler kazâ-yı hacet için şehir dışına çıkmaktadır. Bidayette Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) ve zevceleri de aynı geleneğe uymuşlardır. Ancak kadınların gece karanlığından bilistifade akşamdan akşama Medine’nin dışında menâsı’ denen “hususî yerlere³³² kazâ-yı hacet yaptıkları,³³³ Hz. Peygamber’in de bu maksatla şehir dışına çıkarak “kim-

430

³²⁴ Bak. İbn Hacer *Fethu’l-Bârî* 12/510; *Avnu’l-Mâbûd* 13/279.

³²⁵ Buhârî, *Libâs*, 91 (7/215).

³²⁶ *Nihâye* 2/14.

³²⁷ Ebû Dâvûd, *Salât* 53 (1/156, 570. H.).

³²⁸ Nesâî, *Nikâh* 62 (6/202); Buhârî, *Talâk* 46 (7/77); Müslim, *Talâk* 58.

³²⁹ *Nihâye* 1/407.

³³⁰ Hz. Ömer’in Müslüman oluşu ile ilgili hikâyeye nazaran gusülhanenin bâzı câhiliye evlerinde de olabileceği anlaşılmaktadır. (Bak. İbn Hişâm, 1/345).

³³¹ *Şir’atü’l-İslâm* 53/b; Kârî, *‘Aynu’l-İlm* 1/308.

³³² *Nihâye* 5/65.

³³³ Buhârî, *İsti’zân*, 10 (8/66); *Mecmau’z-Zevâid* 9/233.

senin göremeyeceği kadar uzaklaştığı³³⁴ ve hattâ Muğammis denen ve Mekke'ye üçte iki fersah mesafede, (Tâif yolu üzerinde bulunan³³⁵) bir yere kadar gittiği³³⁶ rivayetlerde tasrîh edilir. Bu hâl, tesettür âyetinin gelişine kadar devam etmiş, ancak ondan sonradır ki evlerde helalar inşâ edilmiştir.³³⁷ Semhûdî'nin kaydettiği bir rivayetten Hz. Peygamberin, hücreleri için inşâ ettirdiği kenefin Hz. Âişe'nin hücresi ile kızı Fâtıma'nın hücresi arasındaki boşlukta yer aldığını anlamaktayız.³³⁸

Dînin bir vecîbesi, evlerde hela ilâvesiyle inşaat plânlarını değiştirmekle kalmamış, helanın yönüne de te'sîr etmiştir. Hz. Peygamber'den (sallallahu aleyhi ve sellem): “Kazâ-yı hacet ve bevl sırasında ön ve arkanızı kibleye çevirmeyin (...)” mealindeki hadîsler³³⁹ Müslüman evlerde helaların istikâmetine de yön vermiştir. Hz. Peygamber bu kararı verdiği zaman, kararını Mekke ahâlisine de duyurmak için Sehl İbn Hanîfi husûsî elçi olarak yol almıştır.³⁴⁰ Rivayetler, Mısır'a ve Şam'a gelen Müslümanların orada yönü kibleye müteveccih olarak eskiden inşâ edilmiş olan helalarda bile imkân nisbetinde bu emre riayet ettiklerini gösteriyor.³⁴¹ Âlimler bu yasağın kır gibi etrafı açık yerler için vârid olduğu, kapalı yerler için olmadığı, arka tarafın çevrilebileceği, ön tarafın çevrilemeyeceği, yasağın Kudüs cihetine de (yâni her iki kibleye de) râci olduğu husûslarında sünnette gelmiş olan muhtelif rivayetlere dayanarak münâkaşa etmişlerdir.³⁴² Bundan başka helalarda su

³³⁴ Ebû Dâvûd, *Tâharet* 1 (1/1, 2. H.); *Müstedrek* 1, 140. İbn Ömer'den gelen bazı rivayetlerden bunun muttarid olmadığı anlaşılmaktadır. Bak. Buhârî, *Vudû* 12 (1/49); Müslim, *Tâharet* 61 (1/225, 266. H.); İbn Mâce, *Tâharet* 18 (1/117, 323. H.).

³³⁵ *Mu'cemu'l-Büldân* 5/162.

³³⁶ *Mecmau'z-Zevâid* 1/203 (Sıkât). Bir seferinde abdest için çıkarmış olduğu ayakkabılarından birine (sol teki) yılan girdiği kaydedilir (a.e. 1/203).

³³⁷ Buhârî, *Şehâdât* 15 (3/228). Burada Hz. Âişe, ilk hâdisesini anlatırken: “Evlere yakın yerlerde kenefler inşâ edilmezden önce kadınlar geceden geceye def-i hacet için çıkarlardı.” cümlesini sarfeder. (Ahmed Naim'in izahı için bak. *Tecrîd-i Sarih* tercemesi 1/139-141).

³³⁸ Semhûdî, a.g.e. 2/466. Hz. Ali'nin Mescid dahilindeki evi hakkında tafsilât için bak. *Fethu'l-Bârî* 8/14-16.

³³⁹ *Vudû* 11 (1/48); İbn Mâce *Tâharet* 17 (1/115, 317-321. HII).

³⁴⁰ Dârimî 1/135 (670. H.).

³⁴¹ Ebû Dâvûd, *Tâharet* 4 (1/3, 9. H.); Nesâî, *Tâharet* 19 (1/21-22); *Tuhfetu'l-Ahvezi* 1/53; *Müsned* 5/414-415; *Muvattâ* 1/154.

³⁴² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 1/255-257; Zürcânî, *Şerhu Muvattâ* 2/156.

bulundurmak, suya imkân verecek şekilde inşâ etmek gibi hususiyetler, sünnetteki ilgili emirlerden menşelerini almışlardır.³⁴³

2) *Banyo*

431

Heladan sonra mühim bir unsur banyodur. Az önce söylediğimiz gibi³⁴⁴ İslâm'dan önce de varlığı düşünülebile de İslâmiyet'ten sonra evlerin vazgeçilmez bir unsuru olmalıdır. Hem abdest almak, hem de gusletmek için ihtiyaç vardır. Hastalığı sırasında Hz. Peygamber'in leğen içerisinde yıkandığına dair rivayet olmakla beraber³⁴⁵ Hz. Âişe'nin Peygamberle birlikte guslettiğine³⁴⁶ ve kendisine Hz. Peygamber'in guslünden soran kardeşine, Resûlullâh'ın az su ile guslettiğini göstermek niyetiyle, perde gerisinde, bir sa³⁴⁷ su ile yıkandığına³⁴⁸ dâir rivayetler Hz. Âişe'nin hüccesinde gusle mahsûs husûsî bir mahallin varlığını ifâde eder. Nitekim az ilerde, tasvirle ilgili olarak Hz. Âişe'den rivayet edilen: "Hz. Peygamber bir seferden dönmüştü. (Onun yokluğu esnasında) üzerinde (kanatlı at) timsâller(i) bulunan bir durnûku eve (sehve üzerine)³⁴⁹ asmıştım. Bana onu indirmemi emretti, indirdim. Ben ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bir tek kaptan su alarak yıkanyorduk."³⁵⁰ hadisinde Hz. Âişe'nin perdeden söz ederken hiçbir sebep yokken gusle geçip, ondan söz etmeye başlamasını, Kirmânî, rivayette üzerine perde çekilen mezkûr sehve'nin gusûlhâne (muğtesel) olabileceği ihtimâli üzerinde durmaktadır.³⁵¹ Sehve hakkında ilerde³⁵² kaydedeceğimiz tasvirler de bu ihtimâli kuvvetlendirmektedir. Bu durumda Hz. Âişe'nin hüccesinde gusûlhane olduğu hükmüne varılabilir. Bunu takviye eden diğer bir husus az önce temas ettiğimiz Hz. Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) hasta iken içerisinde yıkandığı leğenle ilgili: Rivayette bunun Hz. Hafsa'ya ait olduğu tasrîh edilmektedir. Hz. Âişe'nin

³⁴³ Buhârî, *Vudû* 10 (1/48).

³⁴⁴ Bak. s. 429, 347 numaralı dipnot.

³⁴⁵ Buhârî, *Vudû* 46 (1/61).

³⁴⁶ Buhârî, *Gusl* 3 (1/72).

³⁴⁷ Sa': 2/120 ile 2/650 litre arasında değişen bir miktar (Ahmed Naim, *Tecrid* 1/167).

³⁴⁸ Buhârî, *Gusl* 4 (1/72).

³⁴⁹ Bir başka vechinde (Buhârî, *Libâs* 91 (7/215-216).

³⁵⁰ Buhârî, *Libâs*, 91 (7/216).

³⁵¹ Bak. *Fethu'l-Bârî* 12/512 (şerh).

³⁵² Bak. s. 445, 449 numaralı dipnot.

odasında bulunan Hz. Peygamber, hasta olması sebebiyle gusülhânedeyanıkanmıyor, daha kullanışlı olduğu için Hz. Hafsa'nın leğeninde yıkanıyor.

432 e) Dar Ev ve Çocuk

Hadîste dünyevî hayâtın şekavet ve huzursuzluklarının baş âmillerinden biri olarak gösterilen fena mesken, içerisinde yaşayan her yaştaki sakinine zararlı olmakla beraber en büyük zararı çocuklara vermektedir. Meskenin çocuğun terbiye ve sıhhatli bir gelişme göstermesindeki ehemmiyetini ibraz sadedinde: “Lojmanda baş yeri çocuk almalıdır, lojman çocuğun ihtiyaçları nazara alınarak plânlanıp inşâ edilmelidir.” denilmektedir.³⁵³ Günümüz araştırmacıları çocuk ölüm nisbetinin nâmüsâit evlerde müsait evlere nazaran daha önde olduğunu tesbît etmiştir.³⁵⁴ Sağ kalanlar içerisinde de çocuk suçları işleyerek mahkemelere³⁵⁵ çeşitli ruhî ve bedenî arazlarla hastanelere düşenlerin nisbeti yüksektir.

Bunlardan başka çocuk şahsiyetinin gelişmesinde de bu dar evlerin menfî rolü büyüktür. Hz. Peygamber'in a.v.s. çocuklarla münasebetini inceledikçen çocuğa tam bir hürriyet tanımının esâs olduğunu görmüş, Hz. Peygamber'in çocuklara aşırı sevgi göstermekten başka müdâhaleden de kaçındığını belirtmiş, hele dayığa hiç yer vermediğini misâllerle beyân etmiştik. Halbuki dar meskende, her elinin ulaştığını tedkik edip karıştırmak merakını tatmin etme, her an hoplayıp zıplayarak eğlenme, gürültü yapma fitratında olan çocukların mütemâdî müdâhale, azar, tekdîr, te'dîp ve dayığa mâruz kalmaları için en iyi ortam hazırlanmış oluyor. Hz. Peygamber'in evinin sadeliği, Müslümanlara sadeliği tavsiye edip dikkat çekici, “dünyâyâ çekici” tezyinatı istihkar edişî³⁵⁶ de çocuk terbiyesi noktasından değerlendirilebilir. Zira, günümüzde olduğu gibi, bu çeşit câzib biblolar, tablolar,

³⁵³ Bak. *Famille et Habitation* 1/159.

³⁵⁴ Paris'te bu asrın başında, kötü mahallelerde iyilere nazaran, 1'e 3, 7 iken günümüzde bu nisbet 1'e 2, 4 olmuştur. (*M.J. Chombart de Lauwe, Famille et Habitation* 1/116).

³⁵⁵ Bazı sosyologları: “Gecekondu çocuğu, mahkeme çocuğudur.” demeye zorlayan bu nisbet hususunda bir fikir vermek için Fransa'nın bâzı şehirleri ile ilgili olarak tesbît edilen rakamları görelim: Bretagne'da % 60-69, Angers'de % 70, Montpellier % 73, Marseille'de % 74, İngiltere, Amerika, Belçika ve Brüksel'de aynı yüksek nisbetler tesbît edilmiştir (bak. a.c. s. 117).

³⁵⁶ Az sonra dekor bahsinde gelecek, bak. s. 444.

rengârenk ve parlak masa ve sehpa örtüleri gibi hep çocukları kendine davet eden çeşitli süsleme unsurları çocuklara müdâhale imkânlarını sayıları nisbetinde artırmaktadır. Hele bunlar ellerinin ulaşacağı seviyede, -darlık veya odaların düşüncesizce planlanmaları sebebiyle de- günlük cevelân sahasının içerisinde yer alıyorsa böyle bir ev, çocuklu bir aile için büyük küçük herkese, gerçekten büyük bir huzursuzluk kaynağı olacaktır. Bu açıdan eski evlerimizi takdîr etmemek elden gelmiyor. Bugünkü, üzerlerindeki tezyîn unsurlarıyla çocukları kendine çeken, her an kırılıp dökülmeye hazır koltuk ve sehpalara bedel, her bakımdan emniyetli, çocuk ölçüleriyle de mütenâsib kanepeler minderler, çocukların ulaşamayacağı seviyede (raflarda duvarlarda) yer alan tezyîn unsurları, onların terbiyesinde, anne-babaya adetâ yardımcı durumundadırlar. Geniş ve iyi plânlanmış meskenler, bu yeni şartların zararlarını asgarî bir nisbete indirebilirse de dar evlerde -ki günümüzde iktisadî ve içtimâi sebeplerle çoğunluğu teşkil etmektedirler- mümkün değildir.

433

Darlığın çocuğun ruhi inkişâf ve terbiyesiyle olan menfi ilgisini araştırmacılar dinleyelim: “Bir evde oda başına düşen ferd sayısı 2’den 2, 5’a yükselirse³⁵⁷ çocuk çabuk sinirlenen, kırıp dökme huy edinen bir tip olur.” Bu ifade bir başka ekibin: “Evin genişliği, adam başına ortalama sekiz-on

³⁵⁷ Dar mesken hususunda iki ölçü verilir: 1- Mesaha yönünden: Adam başına 8-10 m² düşen lojman behemahal marazîdir, 12-14 m² tehlikelidir ve marazî arazlara sebep olabilir. 2- Kesafet yönünden: Oda başına 2, 5 kişi düşerse behemahal marazîdir, 2 kişi düşerse tehlikelidir (Famille et Habitation 1, 121). Meselenin ehemmiyetine binâen bir başka kaynakta, Fransa’da aile nüfus sayısına göre tesbît edilen lojman standart tablosunu burada sunmayı uygun bulduk (J. E. Havel, *Habitat et Logement*, s. 34, Puf, Paris 1974.

| filede ferd sayısı | E Geniş | bir lojmanda Yeterli | kamet edilebilir Yetersiz | oda sayısı Çok Yetersiz |
|--------------------|---------|----------------------|---------------------------|-------------------------|
| 1 | 2 | 1 | | |
| 2 | 3 | 2 | 1 | |
| 3 | 4 | 3 | 2 | 1 |
| 4 | 4 | 3 | 2 | 1 |
| 5 | 5 | 4 | 3 | 2 |
| 6 | 5 | 4 | 3 | 2 |
| 7 | c | 5 | 4 | 3 |
| 8 | 6 | 5 | 4 | 3 |
| 9 | 7 | 6 | 5 | 4 |

434 metrekaleden daha az bir yer isabet edecek şekilde dar olursa ebeveynle çocuklar arasındaki münâsebetler son derece gergin olur, ebeveyn çocuklara bağırıp çağırmaktan kendilerini alamazlar.” hükmüne tevâfuk etmektedir. Bu araştırmalardan bahsederken şunu belirtmek gerekir ki kalabalık ve dar meskenlerde çocuk, davranış bozuklukları göstermek tehlikesiyle baş başadır. Sonunda genç çocuğun ruhî gelişmesi önlenmiş olur ve böylece ortaya çıkan gecikme, şartlar değişmedikçe bir daha telâfi de edilemez.³⁵⁸ Çocukta meydana gelen “bir kısım ruhî bozuklukların, çocuğun anne-baba ile aynı odada yatıp kalkmasından” ileri geldiği artık bilinen bir husustur.³⁵⁹

Fena meskenlerin hâsıl ettiği problemler, şüphesiz sadece içinde oturanlara münhasır kalmamakta, cemiyete de sirayet ederek çok yönlü menfi neticeler, içtimaî huzursuzluklar doğurmaktadır. Bu hususta da şu pasajı gözden geçirelim:

“Fena Meskenlerin İçtimaî ve İktisadî Neticeleri ve Bunları Telâfi Etmek İçin Gösterilen Gayretler: Bu seriye giren hâdiseler, beşerî ve ahlâkî plânda tecâhülü imkânsız, insanı isyana sevkeden vahîm bir durumu gözler önüne sermektedir. Fena mesken, bir yandan esas sebebini teşkil eden içtimaî eşitsizlikleri takviye edip artırırken diğer yandan da ferd ve ailelerin bozulmalarının yegâne sebebi olmaktadır. (...)”

“Fena meskenler, gruplar teşkil edecek şekilde bir arada buldukları zaman, cemiyetin dışında kalan fertlerin bir araya gelmesine imkân hazırlayan yuvalar ortaya çıkmış olur. Böylece o fertlerin tekrar düzeltilmeleri

³⁵⁸ M. J. Chaumbart de Lauwe, *Famille et Habitation* 1/118.

³⁵⁹ Çağlar, a.g.e. s. 93-94. Türkiye’de çocukları cürme sevkeden âmiller üzerine, Birleşmiş Milletler’in Sosyal faaliyetler bölümüne sunulmak üzere İstanbul Üniversitesi Türk Kriminoloji Enstitüsü’nün 1950 yılında tanzim ettiği bir raporda baş âmil olarak mesken durumu kaydedildikten sonra şu açıklama yapılır: “Türkiye’de yapılan anketler, suçlu çocuklardan büyük bir ekseriyetinin ana, baba ve kardeşleriyle bir oda içinde yattıklarını tesbit etmiş bulunmaktadır. Bilhassa köylerdeki mesken şartlarının bozuk olmasının, Türkiye’de çocuk suçluluğunun âmillerinden birini teşkil eylediği fikrinde bulunuyoruz.” (Taner, Dr. Tahir, *Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve Küçük Suçlular Hakkında Tatbiki Gereken Tedbirlere Müteallik Rapor*, İ. Ü. Türk Kriminoloji Enstitüsü yayınları. Nu. 2, İstanbul, 1950, s. 17). Çocuk suçluluğu üzerinde yaptığı ilmi ve ciddi bir araştırmada Dr. Naci Şensoy da, çocukları suça sevkeden mühim âmiller meyânında çocukların “ana, baba, hattâ evli ağabey veya hemşirelerle aynı odada yatıp kalkma”larını zikreder (*Çocuk Suçluluğu-Küçüklük-Çocuk Mahkemeleri ve İnfaz Müesseseleri*, s. 24, İstanbul 1949).

iyice zorlaşır. Diğer taraftan, iktisadî imkansızlıklar sebebiyle başka yerde yerleşmeyecek olan aileler de bozulmaya yüz tutacaklar. Bu durum, sadece vahim ruhî neticelere müncer olmakla kalmıyor, aynı zamanda devlet için de çok pahalıya mal oluyor. Hatta gecekondunun bir “lüks maddesi” olduğu söylenmiştir, içtimaî muavenet dairesi gecekondularda oturan muhtelif ailelere hastalık ve hastahâneye kaldırılmaları için yapılan masrafları rakamlara vurmayı denedi. Devletin karşıladığı yük, gerçekten ağır (...) Bazen o kadar ağır ki, aile için mükemmel dayalı döşeli bir mesken inşâsı daha ucuza çıkıyor. Bu değerlendirmede, ne komşulara da bulaştırma tehlikesi, ne hastalık sebebiyle kişinin kaybedeceği iş verimi, ne de ailenin çekeceği ızdırıp ve bozulmalar hesaba katılmamıştır. Meselâ A. B. Devletlerinde Cleveland şehrinin gecekondulu mahalleleri ağır bir yüküdür. Orada şehir halkının sâdece onda biri oturduğu hâlde, şehirdeki mevcut polis, itfaiye ve içtimaî muavenet hizmetlerinin % 26’sı, bütün şehir sakinleri için yapılan masrafların da % 36’sı onlara gitmektedir. Bu nisbet birçok Amerikan şehirlerinde mevcuttur.³⁶⁰

Son araştırmalarla, mesken darlığının, bilhassa çocuk için bir yıkım olduğunu anlayan batılılar, iktisadî imkânlarına paralel olarak, mesken telakkilerini değiştirerek ferd başına bir odayı esas alma görüşüne ulaşmışlardır.³⁶¹ Le Monde Gazetesi’nin bir haberinden Fransa’da 1976 yılı içerisinde, “günlük vaktinin mühim bir kısmı mutfakta geçen annelerle, bu esnada, çocukların münasebetlerini en iyi bir tarzda tanzim etmek gayesiyle, bundan böyle inşâ edilecek meskenlerde mutfakların en az 12 m² olması için kaanûnî mecbûriyyet koyma cihetinde prensip kararına varıldığını” öğreniyoruz.³⁶²

Çocukların ihtiyacı nazar-ı îtibâra alınarak kanûnlaştırılan diğer bir husus, lojman dışı genişlikle ilgili, İslâmî meskenin plânını incelerken “hanenin müstemilâtından” olarak telakkî edildiğini belirttiğimiz avlu unsurunun, modern “blok inşâatları” dediğimiz toplu meskenlerde ortadan kalkmasının husule getirdiği boşluk ve ızdırapları telâfi etmeyi, -hiç olmaz-

³⁶⁰ Famille et Habitation 1/119-20. Müellif, Amerika ile ilgili bilgiyi *Lloyd Wright F. and Brownell’in Architecture and Modern Life* adlı eserinden nakleder.

³⁶¹ Bak. *Famille et Habitation* 1/109, 170.

³⁶² *Le Monde* (gazetesi) 27 Mayıs 1976 tarihli nüshası.

sa azaltmayı-, hedef edinen bu tedbire göre Fransa'da -şimdilik resmî- blok inşaatlarında lojman başına asgarî 0, 75- 1, 000 m² lik bir boş saha bırakılacaktır.³⁶³

436 Bu tedbirlere ehemmiyet veren Fransa'da doğum nisbetinin düşüklüğü sebebiyle çocuk sayısının son derece az olması bir yana, kış mevsiminin oldukça mutedil ve nisbeten kısa geçtiğini, her şehirde mahalle aralarında sık sık irili ufaklı parklar, çocuk bahçeleri vs. olduğunu, çocuklar için ayrıca ana okulları, kreşler bulunduğunu, kaldırımların oldukça geniş olduğunu vs. nazara alırsak, yurdumuzda bu tedbirleri daha da çoğaltmaya, çocuk sayısı, kış süresi ve diğer bir kısım imkânsızlıklara muvâzî olarak değişik rakamlara yer vermeye mecbur olduğumuzu anlarız. İstanbul'un bahçelerden mahrum edilmiş, parklardan yoksun, kaldırımları -bazen hiç yok denecek kadar- dar, nüfûşça kalabalık yerlerinde çocuklar ömürlerinin baharını yaşamaktan çok uzaktırlar. Bu talihsizlerin sağlıklı bir gelişim göstermeleri, tesadüfe kalmış gibidir.

Bu feci durumu bütün büyük şehirlere teşmil etmek gerekir. Hele Erzurum gibi, iklim icâbı sekiz ay içerisinde kalmak zorunda olan çocukların durumu yeni inşaatlarda behemehal nazara alınmalıdır.

f) Mefrûşat

Hz. Peygamber'in evinde yer alan malzeme ile de ilgili bazı rivayetler mevcuttur. Bunlar tezyin işinde olduğu gibi tefriş işinde de sadeliğin esâs olduğunu göstermektedir. Hz, Ömer îlâ hadisesiyle ilgili ziyaretinde Hz. Peygamber'in evini gözleriyle tedkîk ettiğini belirttikten sonra bize çok kıymetli bir tasvir sunar. Anlattıklarına göre bu ziyarette, Hz. Peygamber'in başını dayadığı, içerisi lifle doldurulmuş bir yastık, vücudunun ancak bir kısmına kifayet eden hurma yaprağından örülmüş bir hasır (haşefe), tepesinin üzerinde asılı duran işlenmemiş birkaç (üç adet³⁶⁴) deri ve bir miktar da, deri işlemede kullanılan ağaç yaprağından görür.³⁶⁵ Hasırın örülerinin, Hz. Peygamber'in vücudunun açık yerlerinde izler yapmış ol-

³⁶³ *Le Monde* (gazetesi) 27 Mayıs 1976 nüshası.

³⁶⁴ Buhârî, *Nikâh* 84 (7/38).

³⁶⁵ *Müstedrek* 4/104 (M.).

duğunu gören Ömer manzaradan müteessir olarak ağlamaya başlar. Hz. Peygamber, niçin ağladığını sorunca: “Nasıl ağlamayayım, şu hasır vücudunda izler bırakmış, odada ise görülenlerden başka bir şey yok. Şu Kısra ve Kayser nehirler, meyveler içerisinde (altın tahtlar, ipek ve atlas yataklar üzerinde³⁶⁶) sen ise Allah’ın Resulü (ol da böyle yokluk çek³⁶⁷) sana da yatak yapsak olmaz mı?” der. Hz. Peygamberin (bir rivayetdeki) cevâbı aynen şöyle: “Benim dünyâ ile ne alâkam var, ben dünyâda kendimi bir ağacın altında gölgelenip, sonra bırakıp giden yolcu gibi görüyorum.”³⁶⁸ 437

Böylece Hz. Peygamber nezdinde sadeliğin bir esas olduğunu belirttikten sonra bazı ana malzemeden bahsedebiliriz.

1) Sergi

Hz. Peygamberin evinde sergi olarak umumiyetle, yukarıda da sözü geçtiği gibi, hurma yaprağından örülmüş hasır zikredilir. Daha önce de temas edildiği üzere gündüzleri alta yayılan bu hasır, geceleri de evi bölmek için perde olarak kullanılmaktadır.

Halı Araplarca bilinmekle beraber, Hz. Peygamberin ve umumiyetle Müslümanların kullanmadığı anlaşılıyor. Hattâ Hz. Peygamber kullanmadığı için Ashâb’dan bunun kerahetine zâhip olanlar da çıkmıştır.³⁶⁹ Ancak şu rivayet bunun kullanılmayışının maddî darlık sebebiyle olduğunu ve hatta Hz. Peygamberin halıya cevaz da verdiğini³⁷⁰ göstermektedir: Hz. Câbir anlatıyor: “Evlendiğim zaman Hz. Peygamber bana: “Halılar da te’min ettin mi?” dedi. Ben de: “Halıyla da ne alâkamız var?” dedim. Bunun üzerine: “Fakat bil ki yakın bir gelecekte halılar da olacak.” buyurdu.³⁷¹

Buradaki cevazın daha ziyâde yere serilen halılara olduğu, sırf tezyin kasdıyla duvara halı vs. asmanın hoş karşılanmadığı belirtilmektedir. Müslim’in tahrîcinde, kapının üzerine halı asan Hz. Âişe’ye Resûlullâh’ın:

³⁶⁶ *Müstedrek* 4/104.

³⁶⁷ Bak. *Fethu’l-Bârî* 11/199 (şerhte)

³⁶⁸ Tirmizî, *Zühd* 44 (7/110, 2378. H.).

³⁶⁹ Müslim, *Libâs* 40 (3/1651, 2083. H.).

³⁷⁰ Nevevî, *Şerhu Müslim* 14/59.

³⁷¹ Müslim, *Libâs* 39 (3/1650, 2083. H.).

438 “Allah taş ve toprağa elbise giymeyi emretmemiştir.”³⁷² diyerek indirttiğini görmekteyiz. Buhârî’nin bir tahririnde, İbn Ömer tarafından davet edilen Ebû Eyyûb da duvarın bir örtü ile kaplanmış olduğunu görünce (duraklar), İbn Ömer: “Bu meselede kadınlar bize galebe çaldı (söz dinletemedik)” der. Ebû Eyyûb: “Başkası’nın evde böyle bir münkere yer vereceğin³⁷³) den korksam da senden korkmazdım.” der ve geri döner.³⁷⁴ İbn Hacer, başka rivayetlere dayanarak, bu davetin İbn Ömer’in oğlu Salim’in düşüncesini vesilesiyle yapıldığını belirtir.³⁷⁵ Abdullah İbn Yezîd de davet edildiği yerde tezyîn için duvara örtü çekildiğini görünce girmez, oturup ağlar. Sebebi sorulunca: “Nasıl ağlamayayım.” der ve Hz. Peygamber’in “(...) Dünya size galebe çalacak (...) siz bir elbiseyle evden çıkıp, bir başka elbiseyle geri döneceksiniz, evlerinizi de Kabe’yi örter gibi örteceksiniz (...)”³⁷⁶ dediğini duymuştum.” der.

Hülâsa bu konuda muhtelif rivayetleri veren İbn Hacer duvara halı vs. çekmenin hükmü hususunda “İhtilâf-ı kadîm” var dedikten sonra cumhûr-ı şâfiyyenin kerahetine hükmettiğini belirtir.³⁷⁷ Hanefiler de bu çeşit tezyinatta mübalağayı tavsiye etmezler.³⁷⁸

2) Karyola

Hz. Peygamber’in ev malzemelerinden biri de bir karyoladır (serîr).³⁷⁹ Rivayetler Hz. Peygamber’in torunu Hasan’ın oynamakta olduğu bir köpek yavrusunun zaman zaman bunun altına girdiğini³⁸⁰ ve hatta orada öldü-

³⁷² Müslim, *Libâs* 87 (3/1666, 2107. H.).

³⁷³ Aynı 20/163.

³⁷⁴ Buhârî, *Nikâh* 77 (7/32-33).

³⁷⁵ *Fethu’l-Bârî* 11/158.

³⁷⁶ *el-Metâlibu’l-Âliye* 2/264.

³⁷⁷ *Fethu’l-Bârî* 11/159.

³⁷⁸ Kârî, *Aynu’l-İlm* 1/309.

³⁷⁹ Buhârî, *Salât* 99 (1/135). Burada Hz. Âişe “Ricleyî’s-Serîr” karyolanın iki ayağı tâbirini kullanır.

³⁸⁰ Müslim. *Libâs* 81 (3/1664, 81. H.); *Müsneid* 1/150; 6/143; Tirmizî, *Edeb* 44 (81/35, 2807. H.).

günü³⁸¹ belirtirler. Yerine göre leğen,³⁸² evrak³⁸³ gibi bazı eşyaların konduğu, küçük hayvanların girebildiği³⁸⁴ bu karyolanın altı boştur.³⁸⁵

Süheylî bu karyola hakkında şu bilgiyi verir: “Resûlullah’ın (sallallahu aleyhi ve sellem) karyolası lifle çatılmış tahtalardan (mamul)du. Benû Ümeyye zamanında satıldı. Bir adam bunu 4.000 dirheme satın aldı.³⁸⁶

Ebû Rifâ’a’nın rivayetinde Hz. Peygamber’in ayakları demirden olan bir sandalyesi olduğunu,³⁸⁷ Hz. Ali’nin rivayetinde Hz. Peygamber’in kızı Fâtıma’nın el değirmeni kullanmaktan ellerinin yara ve nasır bağladığını³⁸⁸ öğreniyoruz.

3) Yatak

Evde zarurî olandan fazla yatak bulundurmamayı yasaklamış bulunan³⁸⁹ Hz. Peygamber’in kendisinin tek yatağı olduğu³⁹⁰ bunun da kılıfının deri, içerisinin ise hurma lifleriyle doldurulmuş bulunduğu belirtilir.³⁹¹ Yastığı için de aynı tavsîfde bulunulmuştur.³⁹² Bu haliyle bir hayli sert olduğu söylenebilecek bu yatak Hz. Peygamber’in hayat karşısındaki sadelik ve zühdünü ifâde etmektedir. Çocukların yatağı hususunda terbiye kitaplarında “sert olması” için yapılan tavsiyeler³⁹³ bu tavsiyelerden alınmadı ise hükemâ ve etibbanın sözlerinden alınmış olabilir. Zira bu konuda Hz. Peygamber’e nisbet edilen herhangi bir rivayete rastlamadık.

³⁸¹ M. ‘Aliye 3/396 (3806. H.); Mecmau’z-Zevâid 7/138 (Zy.).

³⁸² Nesâî, Taharet 28 (1, 31).

³⁸³ Müsned 6, 269.

³⁸⁴ Aynı yer 269.

³⁸⁵ Hz. Ömer’in Müslüman oluşu ile ilgili rivayette Hz. Ömer, eniştesinin evine girince evde bulunan Hubâb’ın karyolanın altına girip saklandığı (el-Metâlibu’l-Âliye 4/194 (4281. H.) hâdisesi de nazara alınınca o devirde Arapların kullandığı karyoların yüksekçe olduğu anlaşılır.

³⁸⁶ Süheylî 4/268.

³⁸⁷ Nesai, Zînet 122 (8/220).

³⁸⁸ Ebû Dâvûd, Edeb 101 (4/314, 5062. H.).

³⁸⁹ Bak. s. 424.

³⁹⁰ Münâvî, şerhte, rivayet vermeksizin; “Hz. Peygamber’in Hz. Âişe’nin odasında bulunan tek yatağı vardı ikisi de bunun üstünde yatarlardı.” der. (Feyzu’l-Kadir 4/424).

³⁹¹ Ebû Dâvûd, Libâs 43 (4/71, 4147. H.).

³⁹² Tirmizî, Kıyamet 33 (7/173, 2471. H.).

³⁹³ İbn Miskeveyh, a.g.e. s. 63; İhyâ 3/73.

4) Perde

Bilhassa tesettür vasıtası olması hasebiyle Hz. Peygamber'in hücrelerinde yaygın bir şekilde perde kullanıldığı anlaşılmaktadır.³⁹⁴ Buhârî'de geçen "odasının perdesini السَّجْفُ açtı."³⁹⁵ cümlesinde kullanılan "es-Sicfu" isminin boydan boya ortadan bölünmüş perdeye ıtlak edildiğine³⁹⁶ bakılırsa Hz. Peygamber'in, penceresinde (daha kullanışlı olan) iki kanatlı perde kullanmış olabileceğine hükmedilebilir.

5) Leğen

Bazı rivayetler, "Hz. Peygamber'in, evde, hurma kütüğünden bir leğen bulundurduğunu, geceleyin bunu kullanıp karyolasının altına koyduğunu" haber verir.³⁹⁷ Bâzı âlimler "Evde bevl bekletmeyin, zira melâike, bekletilmiş bevl olan eve girmez."³⁹⁸ "Evde leğen içerisinde bevl bekletilmesin (...)"³⁹⁹ hadîslere dayanarak bu iki hadîsin tearuzundan bahsetmişse de Suyûtî'nin belirttiği üzere yasaktan maksad uzun süre bekletme olabilir.⁴⁰⁰ Kaldı ki Hz. Peygamber'in hastalığı sırasında (küçük abdest bozmak için⁴⁰¹) leğen istediğine⁴⁰² ve yine hasta iken leğen içerisinde guslettiğine⁴⁰³ dâir rivayetler gelmiştir. Şu hâlde eve seyyâliyyet kazandıran bir unsur olarak leğen, diğer ev eşyaları arasında mühim bir yer işgal etmiş olmalıdır.⁴⁰⁴

³⁹⁴ Buhârî, *Ezan* 46 (1/173); Müslim, *Salât* 98 (1/315, 419. H.); Tirmizî, *İsti'zân* 16 (7/342, 2708. H.); Nesâî, *İftitâh* 98 (2/189).

³⁹⁵ Buhârî, *Salât* 83 (1/127).

³⁹⁶ *Nihâye* 2/343.

³⁹⁷ Ebû Dâvûd, *Taharet* 13 (1/7, 24. H.); Nesâî, *Taharet* 28 (1/31). *Mecmau'z-Zevâid* 8/270-71 (Sh.).

³⁹⁸ *Mecmau'z-Zevâid* 1/204 (Hs); *Cem'u'l-Fevâid* 1/72, 448. H.

³⁹⁹ *Kenzu'l-Ummâl* 9/209.

⁴⁰⁰ Suyûtî, *Şerhu'n-Nesâî* 1/32.

⁴⁰¹ Nesâî, *Taharet* 29 (1/32).

⁴⁰² Buhârî, *Vasâya* 1 (4/3); Müslim, *Vasıyye* 19 (3/1257, 1636. H.).

⁴⁰³ Buhârî, *Vudû* 46 (1/61).

⁴⁰⁴ Çocuk terbiyesinde, bilhassa altını ıslatma marazının tedavisinde, helaların çocukların yatak odasına -kendî kendine giymeye imkân verecek şekilde- yakın olması tavsiye edilmektedir (Doğan Çağlar, a.g.e. s. 190). Bir Fransız mîmârı da bu hususta şunları söyler: "(...) üzerinde ısrar edeceğim bir husus, tuvalet odasının (helayı kastedmiyor) müstakil olmasıdır. Bugün görülen tatbikat 5 odalı (kalabalık) bir lojman için bir tek banyo odasıdır. Bu ise bütün aileyi

6) *Kandil*

Hiz. Âişe'den gelen, gece namazıyla ilgili bir rivayette geçen: "O sırada evlerde lamba (mesâbîh) yoktu."⁴⁰⁵ cümlesinden anlaşıldığına göre bi-dayette lamba Medine'de kullanılmamaktadır. Zâten diğer bâzı rivayetler, bunun ilk defa Hıristiyânlıktan mühtedî Temîmu'd-Dârî tarafından getirildiğini bildirmektedir.⁴⁰⁶ Her hâl u kârda kandil Hiz. Peygamber zamanında evlere girmiş olmalıdır. Zira Buhârî'nin el-Edebü'l-Müfred'de yaptığı bir tahrîcten anlıyoruz ki yanık bırakılan kandilin fitilini bir fare alıp tavana götürdüğünü, geceleyin uyanmış olan Hiz. Peygamber görür ve muhtemel bir yangının önüne geçer.⁴⁰⁷ Hâkim'in tahrîcinde, bu fitilin fare tarafından geri getirilip, Hiz. Peygamber'in yanına bırakıldığı, dirhem büyüklüğünde bir yerin yanmasına sebep olduğu sarâhatına rastlarız.⁴⁰⁸ Muhtemelen bu hâdiseden sonra olacak ki yatarken kandillerin söndürülmesini Hiz. Peygamber sıkı sıkıya tavsiye etmiştir.⁴⁰⁹

g) *Mahremiyet*

441

Evde aranan diğer bir fonksiyon, içinde yaşayanlara mahremiyet imkânlarını sağlamasıdır. Sünnet bu hususa da ehemmiyet vermiştir. Sünnet açısından ev, sadece soğuğa sıcağa karşı bir iltica yeri değil, aynı zamanda insanda fitrî olan mahremiyeti sağlama yeridir. Bu sebeple eve "haram" denmiş⁴¹⁰ ve buraya sâhibinin izni olmadan girilmesi yasaklanmıştır.⁴¹¹

Sünnetin beyanlarına göre mahremiyeti ihlâl sadece "girmek" fiiliyle tahakkuk etmez, "bakmak"la da vukua gelir. Bu sebeple "hiç kimse izin almaksızın başkasının evinin içine bakmasın, kim izinsiz bakarsa

kuyruğa girip sıra beklemeye veya yıkanmaktan vaz geçmeye zorlamaktadır. Terakki sonunda kaybettüğümüz, mazinin iyi taraflarından biri de ibrik ve leğeni ihtiva eden odalarıdır. Bunlar yeni düzene nazaran son derece şâyân-ı temennidir (...)" (*Famille et Habitation* 1/174).

⁴⁰⁵ Buhârî, *Salât* 22 (1/107); Nesâî, *Tâharet* 120 (1/102).

⁴⁰⁶ *İsâbe* 1/184; *Üsdü'l-Gâbe* 1/256.

⁴⁰⁷ *Edebu'l-Müfred*, s. 420 (1223. H.).

⁴⁰⁸ *Müstedrek* 4/284-85 (Sh.).

⁴⁰⁹ Buhârî *Eşribe* 22 (7/145).

⁴¹⁰ *Feyzu'l-Kadîr* 3/536 (4244. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 6/245 (Zy.).

⁴¹¹ Ancak devletin girme hakkı mahfuzdur. Bak. s. 447-48.

aynen girmiş gibidir.” denir ve bu fiil “helâl olmayan fiiller” meyânında zikredilir.⁴¹²

“İzin istemek (isti'zân) göz sebebiyle vaz edilmiş⁴¹³ olduğu için izin henüz tahakkuk etmeden gözün içeriye kaymamasına dikkat etmek gerekecektir. Bu sebeple kapıyı çalarken, kapıya yüzünü dönerek değil, yan dönerek durmak emredilmiştir.⁴¹⁴ Hz. Peygamber'in de böyle hareket ettiği belirtilir.⁴¹⁵ “Kim, bir başkasının evine ıttıla peyda ederken gözü çıkarılır da diyet için müracaat etmeye kalkarsa bilsin ki hiçbir hak talep etmeye hakkı yoktur.”⁴¹⁶ hükmü bu meselenin ciddiyet ve ehemmiyetini tesbît eder. Hz. Peygamber, kendi evine pencereden izinsiz bakmış olan bir adama, elindeki tarağı göstererek: “Bilseydim ki içeri bakıyordun, şu tarağı gözüne sokardım.”⁴¹⁷ der. İbn 'Abbâs'ın bildirdiğine göre Hakem İbn Ebî'l-'As'ı içeriye bakarken tesbît eden Hz. Peygamber: “Ben sağ olduğum müddetçe Medine'de oturmayacaksın.” diyerek Taife sürer.⁴¹⁸

442 Hz. Peygamber'in: “Bir kimse kapısı açık bırakılmış (veya giriş kısmında perde olmayan) bir eve uğrar da (içeriye) bakarsa kabahat onda değil, ev sâhibindedir.”⁴¹⁹ sözü, mahremiyeti bozmama hususunda sâdece yoldan geçenin veya eve uğrayan ziyaretçinin değil herkesin, bütün ev sahiplerinin dikkat etmesi gerektiğini ifâde etmektedir. Her aile dışarıya karşı mahremiyetin te'mîni için gerekli tedbîri almalı, bunu te'mîn vâsıtası olan perde, kapı vs. ye dikkat etmelidir. Aksi takdirde mahremiyetin ihlâli vak'asından “ev sâhibi kabahatlidir.”

Bu hadîs Müslümanları, evlerin planlanmasında mahremiyet unsurlarının yerleştirilmesinde itinâyâ davet etmektedir. Kapılar ve pencereler bu maksada en uygun şekilde yerleştirilmelidir. Umumiyetle giriş kapılarının arkasında yer alan aralık (antre) kısmı bu maksatla ihdas edilmiş

⁴¹² Ebû Dâvûd, *Tâharet* 43 (1/23, 90. H.); *Feyzu'l-Kadîr* 3/311.

⁴¹³ Buhârî, *İsti'zân* 11. bâbin başlığı (8/66); Tirmizî, *İsti'zân* 17 (7/343, 2710. H.).

⁴¹⁴ *Kenzu'l-Ummâl* 9, 62; *Mecmau'z-Zevâid* 8/43 (Sh.).

⁴¹⁵ Ebû Dâvûd, *Edeb* 128 (4/344, 5174. H.).

⁴¹⁶ Bak. Tirmizî, *İsti'zân* 16 (7/342, 2708. H.); Ebû Dâvûd, *İsti'zân* 128 (4/343, 5172. H.).

⁴¹⁷ Buhârî, *İsti'zân* 11 (8/66); Tirmizî, *İsti'zân* 17 (7/343, 2710. H.).

⁴¹⁸ *Mecmau'z-Zevâid* 8/43 (Sikât).

⁴¹⁹ Tirmizî, *İsti'zân* 16 (7/342, 2708. H.).

olabilir. Şu hâlde bâzı yeni plânlamalarda bunun ihmâli, bir eksiklik olarak değerlendirilmelidir.

Dâhili Mahremiyet: Meskenin şâmil olması gereken muhtemel plânını incelerken de belirttiğimiz üzere, plâna, sâdece aile dışındakilere karşı duyulan mahremiyet değil, “zevce ve sağ elin sahip olduğu (yânî câriye) dışında kalan”⁴²⁰ bütün aile efradına karşı korunması emredilen mahremiyet de te’sîr etmektedir. Hz. Câbir’den: “Kişi çocuğundan, -ne kadar yaşlı da olsa- annesinden, erkek kardeşinden, kız kardeşinden ve babasından izin almalıdır.”⁴²¹ dediği rivayet edildiğine göre, bunlarla beraber yaşandığı takdirde, bu ferdlerden her birinin birbirlerine -en az Kur’ân’ın belirttiği üç vakitte- isti’zânla gidip gelecekleri şekilde yerleştirilmeleri gerekecektir. Yukarıdaki hadîsi, “Burada zikredilen fertlerin ayrı ayrı evlerde yaşamaları hâline râcidir.” diye yapılabilecek muhtemel bir itirazı şu hadîsle cevaplandırabiliriz: “Atâ’ İbn Yesâr anlatıyor: “Hz. Peygamber’e bir adam gelerek sordu: “Yâ Resûlullâh annemin yanına girerken izin isteyeyim mi?”, “evet” cevâbını verince adam tekrar: “Eğer ben evde onunla berabersem?” Hz. Peygamber tekrar: “İzin iste” dedi. Adam itirazla: “Ben ona hizmet etmekteyim.” dedi. Bunun üzerine Resûlullâh: (Öfkeyle): “Annenden izin iste, onu üryan olarak görmekten hoşlanır mısın?” dedi. Adam: “Hayır” deyince: “Öyle ise (her seferinde yanına girerken) annenden izin iste” buyurdu.”⁴²²

Bilhassa bu son rivayette, hayatının büyük bir kısmını geçirdiği evinde fertlerin, gönlünce ve kılık kıyafet bakımından da oldukça serbest olabilemesi için behemehal müsâid, müstakil bir odaya muhtaç olduğu ifâde edilmektedir. Müslüman aile geçici darlıklar müstesna, devamlı dar yerlerde kalmamalıdır. Bülûğ safhasını aşan -ve hattâ bülûğa yaklaşan- aile fertleri, anne baba dâhil, müstakil birer odaya sahip olmalıdır, sünnetin ulaşılmamasını istediği ideal mesken tipi budur. Burada yeri gelmişken belirtelim ki 367 numaralı dipnotta sunduğumuz tabloda gösterilen batı standardına tamamen katılmıyoruz. Orada meselâ sekiz kişilik bir aile için 5 odayı yeterli, 6 odayı (fazla) geniş bulmaktadır. Sünnetten anladığımızı

443

⁴²⁰ İbn Mâce, *Nikâh* 28 (1/618, 1920. H.).

⁴²¹ *Edebu’l-Müfred*, s. 365 (1062. H.).

⁴²² *Muvattâ, İsti’zân* 1 (2/240).

göre İslâm'ın ideal meskeni her ferde bir oda bahşeden meskendir. Bu çeşit imkâna sahip mesken “ısraf” sayılmayacaktır.

Burada bir kere daha tekrar edelim ki günümüz sosyologları dar meskenin zararları üzerinde ısrarla durmaktadırlar. Bunlar çok yönlü olarak mahzurludurlar. Ez cümle, dar meskenlerde ve bunların bir araya gelmesiyle teşkil edilen muhitlerde, zamanla, cemiyette hâkim bir kısım değer ölçülerinin kaybolduğu, bunların yerine, cemiyete ters düşen yeni değerlerin çıktığı, binnetîce telakki ve davranışların da değişerek, yeni davranışların ortaya çıktığı tesbît edilmiştir.⁴²³ Bu sebeple gecekondü diye ifade edilen dar ve nâmüsâid yerlerde kalanlar sosyal yönden “anormaller” olarak kabul edilmekte ve “cemiyetin kayıpları” nazarıyla bakılmaktadır. Araştırmalar, uzun müddet böyle dar yerlerde kalanların, müsâid meskenlere geçtikleri zaman, buralara intibak edemedikleri, yeni ve normal hayat şartlarına intibak edebilmeleri için “bunların, her seferinde, takip edilmeleri ve yeniden terbiyeden geçirilmeleri”⁴²⁴ gerektiğini ortaya çıkarmıştır. Bu meseleye ciddiyetle eğilen Hollanda, Belçika, İngiltere, A. B. Devletleri, Fransa gibi ileri memleketlerde, bu, sosyal yönden bozulmuşlara normal ev verilmezden önce, “yeniden terbiye edilerek” cemiyete kazandırılmak düşüncesiyle, husûsî sûrette inşâ edilmiş mutavassıt lojmanlarda belli bir müddet (10-12 ay civarında) oturmaya icbar edilmişlerdir.⁴²⁵

444 Batı Medeniyetinin Zevali (Le Declin de l'Occident)⁴²⁶ adlı eseriyle ün yapan Spengler'in ifadesinde, medeniyetlerin çöküş sebebi olarak gösterilen “Medenînin kısırılığı (la stérilité du civilisé)” bir başka deyişle doğum azalması⁴²⁷ sosyologlarca geniş ölçüde mesken şartlarına bağlanmış olması da bize enteresan gelmektedir. Muhtelif araştırmalardan: “Çok dar ve gayr-i müsâid meskenlerde, davranışlarda her çeşit kontrolün kaybolmaya yüz tutması sonucu doğumun, fizyolojik bir hâl olarak arttığı, müsâid meskenlerde

⁴²³ L. Couvreur, *Famille et Habitation* 1/110.

⁴²⁴ *Aynı eser*, s. 109.

⁴²⁵ Bak. a.e. s. 109-112.

⁴²⁶ “Batının Çöküşü” adıyla tercüme edilip Dergâh Yayınları tarafından yayımlandı. (Y. N.)

⁴²⁷ Spengler, Oswald, *Le Declin de l'Occident* 2/97, Gallimard, Paris 1967.

oturan ailelerde de tabii bir şekilde arttığı, bu ikisi arasında kalan nâmüsâid evlerde ise azalmaya yüz tuttuğu” sonucunun çıkarıldığı belirtilmiştir.⁴²⁸

h) Tēzyin (Dekor)

Sünnette üzerinde titizlikle durulmuş olan diğer bir husus, içerisinde ikâmet edilen meskenin dekorudur. Ev içerisinde yer alan her bir eşya ve eşyada tezahür eden telkîn unsurları üzerinde Hz. Peygamber hassasiyet göstermiştir. Gerek kendi evinde gerekse ashâbın evlerinde İslâm kültürüne muhalif düşen ve başka kültürleri temsil eden unsurların ve şekillerin varlığına muttali olunca ya sözle, ya fiille, yâhutta ahvâliyle istikrâhını bildirerek müdâhale etmiştir.

Buhârî'nin Hz. Âişe'den yaptığı bir tahrîçte, Hz. Peygamber'in evde, üzerinde haç bulunan her eşyanın, mutlaka haçını bozduğu bildirilmektedir.⁴²⁹

Yasak sâdece haç şekillerini ihtiva eden eşyalara münhasır kalmayıp Allah'ı yaratma fiilinde taklîd mânâsı taşıyan tasvirlerde de şâmil kılınmıştır. Hz. Peygamber bu mânâyı taşıyan tasvirlerin evde bulundurulma yasağını: “Tasvîrin olduğu yere melek girmez.”, “En büyük azaba mâruz kalacak kimseler musavvirlerdir.”, “Dünyâda sûret yapana kıyamet günü “haydi, yaptığına ruh üfle” denecek ve üfleyemeyecek.” gibi şiddet ifâde eden çeşitli tâbirlerle dile getirmiştir.⁴³⁰ Bu hususla ilgili rivayetlerden birinde Hz. Âişe şöyle bir vaka anlatır: “Hz. Peygamber bir seferden dönmüştü. (Onun yokluğu esnasında) üzerinde (kanatlı at) timsaller(i) bulunan bir durnûku⁴³¹ (eve) asmıştım. Bana onu indirmemi emretti, indirdim (...).” Hadîsin bir başka vechinde “üzerinde timsaller bulunan bir kıramımı⁴³² sehve (denen duvarda-

445

⁴²⁸ *Famille et Habitation* 1/58-59.

⁴²⁹ Buhârî, *Libâs* 90 (7/215); Ebû Dâvûd, *Libâs* 45 (4/72, 4151. H.); *Müsned* 6/52.

⁴³⁰ Bak. Buhârî, *Libâs* 88-97 (7/214-217); *Buyû* 40 (3, 83); Müslim, *Libâs*, 81-103. Aynî, bu konuda şiddet ve sühûlet ifade eden hadîslerin telifi zımında: “Şâri bidayette, nakıs bile olsa, bütün sûretleri yasakladı. Zira halk sûretperestlikten yeni çıkmıştı. Fakat nehiy yerleştikten sonra, câhilin, hürmete tevessül etmeyeceğinden emin olunan vaziyetlerdeki (yüksekte asılı olmayan) tasvirler mubah kılındı.” der. (Aynî, 22/74).

⁴³¹ Bazan durmûk olarak gelen bu isim, tüyü kalın bir kumaş cinsinin adıdır. Hem yaygı hem de perde olarak kullanılabilir (Fethu'l-Bârî 12/511).

⁴³² Kıram: İnce bir kumaş.

ki hücrenin⁴³³) üzerine örtmüştüm. Hz. Peygamber onu görünce çıkardı ve: “Kıyamet günü azabın en şiddetlisine dâçar olacak kimseler Allah’ın yaratıklarını taklîd edenlerdir.” dedi. Ben de ondan bir veya iki yastık yaptım.”⁴³⁴ Bir başka vechinde: “İki nümruka (yastık) yaptım, bunlar evdeydi ve Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) üzerine oturuyordu.”⁴³⁵ der.

Bu hadîse müsteniden âlimlerin, gölgesi olmayan tasvirlerin, üzerine oturmak, basmak gibi hakir durumlarda kullanılan halı, döşek vs. eşya üzerinde bulunmasına cevaz verdiği belirtilir.⁴³⁶ Nevevî bu görüşün Sahâbe ve Tabiîne mensûb Cumhûr-ı ulemânın görüşü olduğunu belirttikten sonra bu meyânda Sevrî, Mâlik, Ebû Hanîfe ve Şâfiî’nin ismini zikreder.⁴³⁷ Nesâî’nin bir tahrîcinde Hz. Peygamber’in yanına girmek için gelmiş olan Cibrîl girmez ve: “Nasıl gireyim, evinde tasvîrler ihtiva eden bir örtü var. Ya (suretlerin başını kopar, ya örtüyü üzerine basılan bir sergi yap. Biz melekler tasvîrin bulunduğu bir eve girmeyiz.”⁴³⁸ der.

Hz. Peygamber ‘Abdullah İbn Ömer’in rivayetinde ziyaret için gelmiş olduğu,⁴³⁹ Sefîne-Ebû ‘Abdirrahmân’ın rivayetinde de beraber yemek için vâki davet üzerine gelmiş olduğu⁴⁴⁰ kızı Fâtuma’nın evine, kapıya asılmış olan nakışlarla süslü perde sebebiyle girmeden geri döner.

446 ‘Abdurrezzâk’ın bir tahrîcinde de yemeğe davet edildiği eve geldiği vakit, çeşitli renklerle tezyin edilmiş olduğunu görür, kapıda durup renkleri saydıktan sonra: “Keşke tek renk olsaydı.” diyerek girmeksizin geri döner.⁴⁴¹ Aşağıdaki misallerin de te’yîd edeceği üzere, Hz. Peygamber

⁴³³ Schve: İbn Hacer, bu kelimenin manası hususunda çeşitli görüşleri beyandan sonra, eşya koymaya mahsus “küçük beyt” olduğunu kabul eder ki -muhtemelen bizde yükük tâbir edilen, umumiyetle boyuna nazaran eni daha dar, önü perde ile (bâzan kapı ile) kapatılan duvardaki oyuga tekabül ediyor. Daha önce de temas ettiğimiz üzere bu oyuk, zemin seviyesine kadar inip, içerisinde gusledildiği için gusülhane denen hücre de olabilir (bak. *Fethu’l-Bârî* 12/510).

⁴³⁴ Buhârî, *Libâs* 91 (7/215-16).

⁴³⁵ Buhârî, *Mezâlim* 32 (3/178).

⁴³⁶ İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 12/511.

⁴³⁷ Nevevî, *Şerhu Müslim* 14/81.

⁴³⁸ Nesâî, *Zinet* 114 (8/216).

⁴³⁹ Ebû Dâvûd, *Libâs* 44 (4149. H.).

⁴⁴⁰ Ebû Dâvûd, *Er’ime* 8 (3755. H.); *Müsned* 5/222; İbn Mâce, *Er’ime* 56 (3359. H.).

⁴⁴¹ Abdurrezzâk 11/32.

(sallallahu aleyhi ve sellem), bu davranışla evin tezyininde sadeliğin esas olmasını irşad buyurmuştur.

İlim adamları bu rivayetlerden “içerisinde muharremât bulunan eve girmek ve davete icabet etmek için önce izâlesine çalışılır, muktedir olunmazsa girilmez, icabet edilmez”⁴⁴² hükmünü vermişlerdir. Ancak Hz. Peygamber’in son misâlde “keşke tek renk olsaydı” dediği, birinci misâlde de geri dönüş sebebini soran Hz. Alî’ye: “Dünyâ benim neyime, nakış benim neyime?” cevâbını verdiği, keza yukarıda zikrettiğimiz tasvirli perde vs. yi kaldırması için Hz. Âişe’ye verdiği emirle ilgili hadîsin bâzı vecihlerinde: “Zira bu bana dünyâyı hatırlatıyor.”⁴⁴³ “Zira üzerindeki tasvirler namaz esnasında dikkatimi dağıttıyor.”⁴⁴⁴ “Zira eve her girişimde bunu görüyorum, dünyayı hatırlıyorum.”⁴⁴⁵ vs. dediği tasrîh edilmektedir ki bunlar Hz. Peygamber’in yeni tebliğ etmiş olduğu bir dînin tam yerleşmesine engel teşkil edebilecek sebepler hususunda titizliğinin derecesini göstermektedir.⁴⁴⁶ O, istiyordu ki insanlar bütün himmetleriyle Kur’ân’a yönelsin, onun hakikatlarını anlamaya, yaşamaya çalışsın. Hattâ bu sebeple kendisinden, Kur’ân dışında bir şey yazmayı da yasaklamış,⁴⁴⁷ bir nevi câhiliye perestliklerinden biri olan kabir ziyaretlerini de men etmişti.⁴⁴⁸ Diğer taraftan

447

⁴⁴² Bak. *Avnu’l-Ma’bûd* 10/225-26; *Aynî* 20/163; *Fethu’l-Bârî* 11/158-159.

⁴⁴³ Tirmizî, *Kıyamet* 33 (7/172, 2470. H.).

⁴⁴⁴ Buhârî, *Libâs* 93 (7/216).

⁴⁴⁵ Nesâî, *Zînet* 111 (8/213).

⁴⁴⁶ Burada gayemiz, tasvirin cevazı veya adem-i cevazı hususundaki münâkaşayı tekrar etmek değildir. Bu konuyu etraflıca inceleyen Kâmil Miras, ulemânın, ağaç, dağ, taş gibi eşya ve manzara fotoğraflarının ibâhası ile vesikalık fotoğraf gibi tâmmülhılka olmayarak bedenin bir kısmına ait canlı resimlerinin îmal ve istimâlinin cevazında ittifak ettiklerini, tâmmülhılka olanların vesîle-i tâzîm olmaksızın istimâlinde ihtilâf ederek bâzılarınun caiz, bâzılarınun gayr-i caiz gördüklerini ifade eder (*Tecrid* 6/421). Keza bak. *Aynî* 11/224. 22, 69; Kârî, *Mirkât* 4/485-86; M. M. ‘Ammâre (Münzirî’nin et-Tergîb’inin dipnotu) 1/148; M. Sabri, *Meseleler* (Sebil Yayınevi, İstanbul, 1974), ss. 63-87; O. Şekerci, *İslâm’da Resim ve Heykel’in Yeri*, İstanbul 1974, daha çok cevazına mütemâyil yeni görüşlere dayanan bu sonuncu eserde değişik kaynakları topluca bulmak mümkündür.

⁴⁴⁷ Müslim, *Zühd* 72 (4/2298, 3004. H.); Tirmizî, *İlm* 11 (7/311, 2667. H.).

⁴⁴⁸ Müslim, *Cenâiz*, 106 (2/672, 977. H.). İslâmiyet, cemiyette iyice yerleştikten sonra Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) hadîslerin yazılması yasağı ile kabir ziyareti yasağını kaldırmıştır.

“İnsanların kalbi Allah’ın iki parmağı arasındadır, istediği gibi oynatır.”⁴⁴⁹ cümlesinde ifâde ettiği beşer tabiatındaki istikrarsızlık sebebiyle î mân ve amellerine rağmen müşrikliğe ait hâtıralar sebebiyle eski sapıklıklarının tekrar şu veya bu şekilde tezahüründen korkmakta idi. Bu sebeple o hususlarda Hz. Peygamber titizliği ileri götürmüş, açık kapı bırakmak istememiştir. Halkın esprisini nazara alışı gösteren en manidar misallerden biri Hz. Âişe’ye, cahiliye devrinde yanlış temele oturtulmuş olan Kabe’yi, yeniden aslî temeli üzere kurmaya teşebbüs etmeyişinin sebebinin îzâh sadedinde söylediği şu cümledir: “Kavmin Cahiliye devrine yakındır. Bu sebeple, (yapacağım tadilâtın) kalplerinde nefret uyandıracığından korkuyorum...”⁴⁵⁰

Şu hâlde “Cahiliye devrine yakın” olan insanlığın hâlet-i rûhiyelerini nazar-ı itibara alan Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), o devre ait şirkelere alâmet olan her şeye karşı amansız bir mücâdele açmıştır. Bu, put olabilir, putların tasviri olabilir, o devreye ait bir yemin tarzı,⁴⁵¹ selamlaşma şekli⁴⁵² vs. olabilir, hepsi yasaklanmıştır.

Tasvirle ilgili yasakları, şarihlerin: “Kendisine ibâdet edilen zîrûhların hürmet ifâde eden tarzda konması haramdır, ayak altına atılması mubahdır.” diye formüle etmesi sünnette gelen yasağın terbiyevî yönünü ifâde eder. Bu yasaktan ağaç tasvirleri istisna edilmiştir. Ancak Arapların o devirde takdis ettikleri ağaçları Hz. Peygamber’in yıktırıldığını rivayetler haber verir.⁴⁵³

Evlerin Kontrolü: Hz. Peygamber’in Medine’yi baştan ayağı kontrol ettirerek “putları kırdırıldığı, yüksek kabirleri düzelttiği, tasvirleri de iptal ettirdiğine dâir rivayetler bu husustaki titizliğinin ne dereceyi bulduğunu gösterir. Bu rivayetlerden bazılarında bu maksatla gönderilen “Ensârdan bir adamın: “Yâ Resûlallâh, ben kavmimin evlerine girmek istemiyorum.” diye itirazı -ve bunun üzerine Hz. Alî’nin gönderilmesi- devletin, bu hu-

⁴⁴⁹ Tirmizî, *Kader* 7 (6/314, 2141. H.).

⁴⁵⁰ Müslim, *Hacc* 405 (2/973, 1333. H.). Mezkûr tâdilât, Zübeyr zamanında yapılır (Buhârî, *İlm* 48 (1/43).

⁴⁵¹ İbn Mâce, *Keffâret* 2 (1/677, 3094-97. H.).

⁴⁵² *Mecmau’z-Zevâid* 8/258 (Ceyyid).

⁴⁵³ Bak. İbn Kesîr, *Tefsîr* 6/454.

susla ilgili olarak koyduğu yasağın uygulanmasını takip için evleri kontrol- den bile geçirdiğini göstermektedir.⁴⁵⁴

Söylediklerimizi hülâsa etmek gerekirse, evin dekor ve tezyininde yer alan tezyin unsurları aynı zamanda bir telkîn vâsıtası kabul edilmektedir. Müslümanın hayat görüşüne ters düşen unsurların yer almaması gerekmektedir. Son olarak şunu da kaydedelim: Dihlevî'ye göre duvar ve elbi- senin resimlenmesi iki sebepten yasaktır:

- 1- Fuzûlî israf ve iftiharî önlemek,
- 2- Putperestlik kapısını açmamak.⁴⁵⁵

i) Manevî Hava

Çocuğun terbiyesinden birinci derecede baba ve sonra anne mes'ûl ol- ması hasebiyle evin başlıca fonksiyonlarından biri, çocuğun manevî ve ruhî terbiyesinde de en önde yer almaktır. Bu sebeple daha yapılışı sırasında onun maddî manevî kirlere temiz olması istenmekte ve: "Binalarınıza haram taş koymaktan sakının. Zira bu, harap olmanın esâsı (temeli sebebi) dir." denmektedir.⁴⁵⁶ Bu mealde olarak Vehb İbn Münebbih'in "Tevrat- ta okudum" kaydıyla yaptığı rivayette de: "Zayıfların gücü ile (zorla) ya- pılan binanın âkıbeti harap olmaktır, haram yolla kazanılan malın âkıbeti de fakra düşmektir." denir ki⁴⁵⁷ bu çeşit nasihatlarla ahlâk kitaplarımızın ilgili bahislerinde rastlanır.

Şüphesiz evi helâl kazançla inşa etmekle (veya helâl kazançtan kirasını ödemekle) mesele bitmiş olmuyor. Evin iyi bir terbiye yuvası olabilmesi için her çeşit menhiyyâtтан sakınılması, farz ve vâcibâtın yerine getirilme- si, bir başka deyişle İslâm'ın fiilen yaşanması gerekmektedir. Bu sebeple yasak olan oyun âletleri,⁴⁵⁸ ipekten mamul döşek (halı, yastık, perde vs.)

⁴⁵⁴ *Müsned* 1/87, 138, 139; *Mecmau'z-Zevâid* 5/172-173. Heysemî, ricâl için, hakkında tevsik ve tazîfe rastlamadığı Ebû Muhammed el-Hüzelî hâriç hepsinin ricâlu's-Sahîh olduğunu ve hadîsin bir kısmının sahîhde rivayet edildiğini belirtir.

⁴⁵⁵ Dihlevî, a.g.e. 2/833.

⁴⁵⁶ *Feyzu'l-Kadîr* 1/131 (Zy.).

⁴⁵⁷ Ebû Nu'aym, *Hilye* 1/444/b.

⁴⁵⁸ *Muvatâ* 2/237, 238.

altun ve gümüşten mamul kapkacak vs.'in evde bulundurulması yasaklanmıştır.⁴⁵⁹

449 Diğer mühim bir husus, evin sâdece yatma, yeme, istirahat veya emniyet yeri olarak düşünülmemesi, veya fiilen öyle bir havanın hâkim kılınmamasıdır. Bunu Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem): “Evlerinizi kabirlere çevirmeyin.” sözüyle ifâde eder. Evleri kabir olmaktan kurtaracak şey, evlerde yapılacak ibâdet ve zikirlerdir. Kur’ân okumak, namaz kılmak, tefekkür ve nefsi murakabede bulunmak gibi. Bu sebeple: “Evlerinizi kabirlere çevirmeyin, Kur’ân okuyun, Kur’ân okunan eve şeytan girmez.”⁴⁶⁰ “Kişi evinde Kur’ân okursa ev, ehline karşı genişler ve melekler de orada hazır olur, şeytanlar kaçar, hayır artar. Kur’ân okunmayan eve gelince, o, sahibine daralır, melekler orayı terkeder, şeytanlar istilâ eder, hayır da azalır.”⁴⁶¹ “Nafile namazlarınızı evlerinizde kılın, onları kabirlere çevirmeyin.”⁴⁶² “Kişinin evindeki namazı nurdur, öyle ise evlerinizi (namazla) nûrlandırın.”⁴⁶³ “Mescitte namazınızı eda edince eviniz için de bir nasîb ayırın, zira Allah bu namazdan dolayı eve (husûsî) bir hayır yapar.”⁴⁶⁴ “Farzdan sonra en hayırlı namazınız evlerinizde kıldığınız namazdır.”⁴⁶⁵ vs. manevî tevatüre ulaşan pek çok tarîklerle gelen rivayetler, kişinin behemhal evinde namaz kılmasını emretmektedir.

Hattâ bâzı rivayetlerde bu teşviklerin bir neticesi olarak evlerde husûsî namazgahlar (mescidler) ittihâz edildiği anlaşılmaktadır. Buhârî'nin bir rivayetinden daha Mekke devresinde iken buna başladığını ve (belki de ilk defa olarak) Hz. Ebû Bekir'in, evinin avlusunda, bir köşede bir mescit ittihâz ettiğini görmekteyiz.⁴⁶⁶ Medîne'de Hz. Peygamber'e çeşitli mazeretlerle müracaat edip evlerinde mescit ittihâz etmek için müsâade talep ettiklerine rastlıyoruz. Hz. Peygamber arzu üzerine evlere gidip “mescit

⁴⁵⁹ *Mecmau'z-Zevâid* 5/145; 146, 175.

⁴⁶⁰ Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 212 (1/539, 780. H.); Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* 2 (8/94, 2780. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 7/159 (Sh.).

⁴⁶¹ Dârimi 2/308 (3312. H.).

⁴⁶² Buhârî, *Salât* 52 (1/118).

⁴⁶³ İbn Mâce, *İkâme* 186 (1/438, 1375. H.).

⁴⁶⁴ Müslim, *Salâtu'l-Müsâfirîn* 210 (1/539, 778. H.).

⁴⁶⁵ *Muvattâ* 1/115.

⁴⁶⁶ Buhârî, *Menâkıbu Ansâr* 43 (5/74); *Fethu'l-Bârî* 8/233.

yapmak istedikleri yerde” namaz kaldırmak sûretiyle bu talepleri yerinde ve normal bulduğunu göstermiştir.⁴⁶⁷ İbn Mes’ud’dan gelen uzun bir rivayetin son kısmı bu “Mescid”in husûsî bir hücre olabileceği ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Hadîste İbn Mes’ud fitne ânında ne yapması gerektiğini sorar. Hz. Peygamber: “Dârına (kabilesinin, akrabalarının kaldığı yer) gir.” der. İbn Mes’ud: “Oraya da gelirse?” der. Hz. Peygamber: “Beytine (ailesiyle kaldığı ev) gir.” der. İbn Mes’ud tekrar sorar: “Oraya da gelirse?” 450 Hz. Peygamber’in cevâbı şu olur: “O vakit mescidine gir (...)”⁴⁶⁸ Kaza bir başka rivayette de Zeyneb bint Cahş’ın Hz. Peygamber’le evlenmezden önce evindeki “mescid”den bahsedilmektedir.⁴⁶⁹

Hülâsa evlerde husûsî mescidler ittihâzı için vâki teşvikten sonra, daha Hz. Peygamber devrinde, bir kısım Müslümanlar meskenlerinde buna yer vermişler, âlimler de bunu tecviz etmiştir.⁴⁷⁰

Hız. Peygamber’in evlerden menhiyatın kaldırılması, Kur’ân okunması, namaz kılınması, hattâ mescidler ittihâz edilmesi gibi dinin evde yaşanmasına müteallik ısrarlı tavsiyeleri, bir bakıma, evde yeni yetişmekte olan çocukların terbiyeleri içindir. Zira, böylece onlar, büyüklerinden dînî meseleleri kulaklarıyla işitmiş, gözleriyle görmüş, halleriyle de yaşamış olacaklardır.

j) Mesken Siyâseti

Evle ilgili rivayetler bize, Hz. Peygamber tarafından vaz edilen ve müteakip halîfelerce titizlikle takip edilen bir “mesken siyâseti”nin varlığını göstermektedir. Bir başka deyişle meskenin kültürle olan sıkı irtibatı sebebiyle bir kısım kültürel değerlerin hayatiyeti için devletin mesken inşaatını devamlı murakabe altında tuttuğunu, kanûn dışı inşaat tipleri ortaya çıkınca derhâl müdâhale ederek bunları ortadan kaldırttığını görüyoruz. Müteakiben vereceğimiz misâllerden, ferdler ve ailelerin mesken inşaaı

⁴⁶⁷ Bak. Buhârî, *Salât* 46 (1/117-118); Nesâî, *Sehv* 72 (3/65); İbn Mâce, *Mesâcid* 8 (1/249, 754. H.).

⁴⁶⁸ *Müstedrek* 3/320.

⁴⁶⁹ Nesâî, *Nikâh* 26 (6/79).

⁴⁷⁰ Bak. Aynî 4/170; İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 2/65.

meselesinde tamamen hür olmadıkları, devletin müdâhale hakkının her an mevcut olduğu fikrinin vicdanlara iyice yerleştirildiği sonucu çıkarılabilir. Bizi bu hükme götüren bâzı misâlleri, müdahalenin yapıldığı sahalarda çerçevesi içerisinde inceleyeceğiz.

1) Fuzûlî İnşaat Yasası

Şunu belirtelim ki, meskende genişlik tavsiye edilmiş olmakla beraber, israfa yer verilmemesi, fuzûlî inşaatlar yapılmaması için ısrar edilmiştir. Hz. Peygamber, “Nafakanın hepsi Allah yolundadır, bundan bina (yapmak için harcanan⁴⁷¹) hâriç, onda hayır yoktur.”⁴⁷² der. Başka rivayetlerde “Kişinin ihtiyâcı hâricinde yaptığı her bina sırtında bir vebaldir.”⁴⁷³ “(...) Oturmayacağınız binayı yapmayın (...)”⁴⁷⁴ “Kim ihtiyâcından fazla bina yaparsa kıyamet günü onu boynuna yüklenmeye zorlanır.”⁴⁷⁵ “Allah bir kuluna kötülük murâd edince malını binaya infâk ettirir.”⁴⁷⁶ vs.⁴⁷⁷ yasaklayıcı ifâdelerde bulunur.

Mevzu ile ilgili bâzı hadîsleri vermek için, Buhârî'nin ayırdığı bâba *باب ما جاء في البناء* “Bina hakkında vârid olanlar bâbı” ...⁴⁷⁸ diye mutlak bir başlık atmasından da anlaşılacağı üzere⁴⁷⁹ yukarıda verdiğimiz hadîslerle istinâd eden bir kısım Müslüman âlimleri, bina yapmanın kerahetine kaanî olmuşlar, “İnşaat için harcanacak parayı kerih addetmişlerdir.”⁴⁸⁰ Kerâhate meyledenlerden İbrahim Neha'î mutedil bir ifâde ile ihtiyâç için yapılan binalardan dolayı “Sevâb da günâh da terettüp etmez.” demiştir.⁴⁸¹

Ancak buradaki kerahetin ihtiyâçtan fazla olarak, tefâhur ve gösteriş

⁴⁷¹ Mübarekfürî, a.g.e. 7/184: Tirmizî, *Kıyamet* 41 (7/181, 2484. H.).

⁴⁷² Tirmizî, *Kıyamet* 41 (7/181, 2484. H.).

⁴⁷³ Ebû Dâvûd, *Edeb* 160 (4/360, 3237. H.).

⁴⁷⁴ İbn Hamza el-Hüseynî, a.g.e. 2/273.

⁴⁷⁵ *Mecmau'z-Zevâid*, 4/70.

⁴⁷⁶ Bak. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî* 13/336 (Şerhte).

⁴⁷⁷ Daha başka hadîsler ve bunların sıhhati hususunda tahlil için bak. *Fethu'l-Bârî* 13/336-37, kezâ 1/131.

⁴⁷⁸ Buhârî, *İsti'zân* 53 (8/82).

⁴⁷⁹ İbn Hacer, Buhârî'nin, bu hadîse dayanarak “Bina yükseltme yarışını” kerih bulduğunu naklettikten sonra meselenin tavzihine geçer (*Fethu'l-Bârî* 13/336)

⁴⁸⁰ Semerkandî, a.g.e. s. 252.

⁴⁸¹ Tirmizî, *Kıyamet* 40 (7/180, 2482. H.).

için yapılan inşaatlara râci olduğu “ikâmet, soğuk ve sıcağa karşı korunmak için yapılanlara şâmil olmadığı” da ayrıca belirtilmiştir.⁴⁸² Esasen bizzat Hz. Peygamber’den: “Kim zulmetmeksizin ve ilâhî hududu tecâvüz etmeksizin bir bina yapacak olursa, bundan Cenâb-ı Hakkın mahlûkâtı istifâde ettiği müddetçe, ona komşuluk sevabı hâsıl olur.” buyurur.⁴⁸³

Binaya para ve emek sarfetmenin kerahetine kaail olanların, kendilerine delîl meyânında zikrettikleri ‘Abdullah İbn ‘Amr hadîsini de muhkem kabul edemeyiz. Zira bu rivayet, evini çamurla tamir etmekte olan ‘Abdullah İbn ‘Amr’a Hz. Peygamber’in: “(...) Ölümün gelmesi bu evin yıkılmasından daha süratlidir.”⁴⁸⁴ diyerek, bu meşguliyetten kerahet izhâr ettiğini göstermekte ise de Habbetü’bn Hâlid ve Sevâ’ İbn Hâlid’in rivayetlerinde bizzat Hz. Peygamber’in evini tamir işiyle meşgul olduğunu görmekteyiz.⁴⁸⁵ Üstelik Hz. Ömer’in de minberden: “Ey nâs evlerinizi tamir edin (...) diye uyarılarda bulunduğu da mervîdir.⁴⁸⁶ Şu hâlde sâdece bâzı hadîslerin zahirine bakarak: “Sünnet meskene yapılacak yatırımı kerih addetmiştir.” diye hükmetmek gerçeği aksettirmekten son derece uzak kalacaktır.

453

Semerkindî, inşaatta beis görmeyenlerin Kur’ân’dan: “Allah sizi (...) yeryüzünde yerleştirdi, ovalarında (kışlık) köşkler ediniyor, dağlarında (yazlık) evler oyup duruyorsunuz.” (A’râf, 7/74) “De ki, Allah’ın kulları için çıkardığı zîneti, temiz ve hoş rızıkları kim haram etmiş.” (A’râf, 7/32) gibi âyetleri, hadîsden de: “Allah bir kuluna nîmet verince o nîmetin eserini kulu üzerinde görmekten hoşlanır.” mealindeki Hz. Peygamber’in sözlerini delil getirdiklerini zikrettikten sonra (kendini kastederek) Fakih der ki: “Efdal olanı, malı âhîret için harcıyıp dünyâ için sarfetmemektir. Buna rağmen,

1- Malı haram yoldan kazanmamış olmak,

2- Bir Müslüman veya zimmi’ye (inşaat vesilesiyle) zulmetmemek,

⁴⁸² İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 13/336.

⁴⁸³ *Mecmau’z-Zevâid* 4/70 (Zy).

⁴⁸⁴ Ebû Dâvûd *Edeb* 160 (4/360, 5235. H.) (Mânânın tevcihi, *Avnu’l-Mâbûd* dan 14/149; *Edebü’l-Müfred* 162 (456. H.); Tirmizî, *Zühd* 25 (7/87, 2336. H.).

⁴⁸⁵ *el-Edebü’l-Müfred* 161 (453. H.); İbn Mâce, *Zühd* 14 (2/1394, 4165 H.).

⁴⁸⁶ *el-Edebü’l-Müfred* 159 (446. H.).

3- (inşaat sebebiyle) Allah'a karşı olan farzlardan birini terketmemek şartıyla inşaat haram değildir.⁴⁸⁷ hükmüne varır.

el-Hakîmu't-Tirmizî de, Hz. Ömer'in bina hususundaki bir müdâhalesini kaydettikten sonra şunu söyler: "Eğer bina muhtaç olunan miktarsa bunu Allah'tan sevâb bekleyerek inşâ edebilir. Zira meskene olan ihtiyâç aynen yiyecek, içecek, giyecek ve bineğe olan ihtiyâç gibidir."⁴⁸⁸ der.

Bina hususunda hadîslerde gelen bir kısım istikrâhı, israfla îzâh etmek çok yerinde olacak. Müslümanların bu konudaki kanaatlerini, bu meseleye bakışlarını Hârunu'r-Reşîd'e, yüksek bir saray yaptırdığı zaman, Muhammed İbnu's-Semmâk'ın cesaretle yüzüne haykırdığı şu sözlerde bulabiliriz:

454 رفعت الطين وضعت الدين "Toprağı yükselttin, dîni bıraktın eğer bu kendi paralla yapıldıysa, bil ki sen müsriflensin, Allah ise müsrifleri sevmez. Yok bu başkasının malından ise bil ki zâlimlensin. Allah ise zâlimleri sevmez." der.⁴⁸⁹

Mesken mevzuunda israftan zecirle ilgili talimat Ahlâk-ı Aiâiyye'de şu ifâdeye ulaşır: "... İrtifa-ı bina ve nakş ve zuhrufe-i sakf ve cidarda mübalağadan hazer ede. Ahbârda vârid olmuştur ki bir kimseye menziline altı zira'dan artık kaldırsa melâike-i âsuman ilâ مَلْعُونٌ يَا أَيُّهَا الْعَيْنُ "ey lânetli, nereye" derler.

İtidalden birûn kadru malâbüdden efzûn hare mezmûmdur. Husûsan ki bozup düzmeye mûtâd ve bir sûretten usanıp hey'et-i cedîd etmeğe mübtelâ olmak maraz-ı sa'b ve huluk-ı zemîmdir..."⁴⁹⁰

2) Herkese Bir Ev

Yukarıda verdiğimiz misâllerden Hz. Peygamber'in, her insan için zarurî olan, normal bir eve sahip olmasını hoş karşılamadığı hükmünü çıkarmak çok yanlış olur. Aksine bu husustaki siyâsetinin esâsı her aileyi "geniş" bir ev sahibi yapmaya dayanır. Vazifeli olarak tayîn ettiği her memurun, bir ev edinme külfetini devlete tahmil etmesi⁴⁹¹ kim olursa olsun

⁴⁸⁷ Semerkandî, *Bustân* 252-53.

⁴⁸⁸ *Nevâdiru'l-Usûl* 68.

⁴⁸⁹ *Mefâtihu'l-Cinân* 305.

⁴⁹⁰ Kınalızâde, 2/6.

⁴⁹¹ Ebû Dâvûd, *İmâret* 10 (3/134. 2945. H.).

her Müslümana herhangi bir ev veya akârını, alacağı parayı tekrar ev veya akara yatırmadıkça, satmayı hoş karşılamayıp “Yerine yenisi konmazsa bu para hakkında hayırlı kılınmaz.” demesi⁴⁹² gibi muhtelif rivayetler Hz. Peygamber’in “her Müslüman için normal bir ev” siyâseti takîb ettiğinin inkâr edilmez delilleridir.

3) Binaların Yüksekliği

HZ. Peygamber, evlerin yüksek olmasına katiyyen taraftar değildir. Rivayetlerin göstereceği üzere ev hususunda müdahale ettiği cihetlerden biri de evlerin boyu ile ilgilidir. Hattâ Medîne’ye gelince Hz. Ebû Eyyûbî'l-Ensârî'nin (radiyallahu anh) -yedi ay misafir kaldığı⁴⁹³- evinin alt katına yerleşmiş, bir müddet sonra⁴⁹⁴ Ebû Eyyûb'un üste geçmesi için vâki müracaatına Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem): “Alt daha rahattır.”⁴⁹⁵ “Bizim ve bizimle teması olanlar (Ashâb⁴⁹⁶) için altta olmamız daha uygundur.”⁴⁹⁷ gibi cevâplar vermiştir. Fakat Ebû Eyyûb hazretlerinin: “Senin, altında bulunduğun bir tavanın üstüne çıkamayacağım.” diye ısrarı üzerine Hz. Peygamber mihmandarını memnun için (istemeyerek) üste geçer ve Ebû Eyyûb da aşağı iner.⁴⁹⁸

454

Hattâ Hz. Peygamber’in (sallallahu aleyhi ve sellem) nezâret ve iştiraki ile yapılan ilk cami ve ailesine mahsûs etrafındaki hücrelerin de tavanı el degecek kadar⁴⁹⁹ alçaktır.⁵⁰⁰

⁴⁹² İbn Mâce, *Rühûn* 24 (2/832, 2491, H.); *Müsned* 3/467. Muhtelif rivayetler için bak. *Mecmau'z-Zevâid* 4/110-111; *Cem'u'l-Fevâid* (642. H.).

⁴⁹³ İbn Sa'd 1, 237.

⁴⁹⁴ Bu Semhûdî'nin de tahmin ettiği üzere (*Vefau'l-Vefâ* 2-264) üst katta “bir küpiün kırılmasıyla (*Müstedrek* 3/461 (M))” vukua gelen su dökülmesi hadisesiyle Ebû Eyyûb hazretlerinin Resûlullâh'a eza verecek bir durum meydana getirmekten son derece korkmasından (Süheylî 4/237) sonraya rastlar.

⁴⁹⁵ السفلى ارفق (Müslim, *Eşribe* 171 (3/1623, 2053. H.).

⁴⁹⁶ Nevevî, S. Müslim 14/10.

⁴⁹⁷ Süheylî 4/236.

⁴⁹⁸ Müslim, *Eşribe* 171 (3/1623, 2053. H.).

⁴⁹⁹ *Edebu'l-Müfred* 160 (450. H.).

⁵⁰⁰ ‘Abd İbn Humeyd 84/a. Abdullah İbn Üneys, İbn Ebî'l-Hukeyk'ı öldürüşünü anlatırken kınından sıyırdığı kılıncı basıklığı sebebiyle meşrûbenin tavanına değdiği için kaldıramadığını, dürterek öldürdüğünü” bildirir (*Mecmau'z-Zevâid* 6/197) (Zy.) ki bu bizde o devirde inşaatların umumiyetle alçak olabileceği düşüncesini doğruluyor.

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) evlerin boyca yükselmesindeki istikrah ve memnuniyetsizliğini muhtelif vesilelerle ifâde etmiş, bunu “kıyamet alâmetlerinden biri” olarak tavsîf etmiştir. Meşhur Cibril hadisinde kıyametin ne zaman kopacağına dâir suâle “bilmiyorum” dedikten sonra alâmetlerinden olarak: “Davar çobanları bina yükseltmekte yarıştıkları zaman” der.⁵⁰¹ Keza bir diğer rivayette de “binalar sivrilince”⁵⁰² kıyametin beklenmesi gerektiğini söylemektedir. Bu cümleden olarak kıyamete yakın insanların evlerini (rengârenk münakkaş⁵⁰³) vs çizgili elbiselere benzeteceklerini ifâde ederek⁵⁰⁴ evin haricî tezyinatını da israf sınıfına sokarak rahatetini bildirmiştir.

Meskenlerin fazla yüksek olmasını tavsiye etmeyen Resûlullâh, şu rivayette takribi bir rakam da verir: “Bir kimse binasını yedi (bir başka veçhte on⁵⁰⁵) zirâdan fazla yükseltirse kendisine (semâdaki bir münâdî tarafından): “Ey fâsık (Ey Allah’ın düşmanı) nereye (gitmeyi arzu ediyorsun?) diye nidâ edilir.”⁵⁰⁶ İbn’l-’Arabi, اَلْمَ تَرَ كَيْفَ فَعَلَ رَبُّكَ بِعَادِ اِرْمَ دَاتِ الْعِمَادِ İbn’l-’Arabi, âyetinin tefsirinde bu âyetten, binayı yüksek ve iri yapmaktan tahzîr mânâsını da kaydeder.⁵⁰⁷

Yüksekten men sebepleri hadîste tevzîh edilmediği halde serinlerce israf, tefâhur ve başkalarının avretine ittıla gibi sebeplerle izah edilmekte-

⁵⁰¹ Buhârî, *İsti’zân* 53 (8/82); Müslim, *İmân* 1 (1/38, 8. H.). İbn Hacer’in Kurtubî’den “Nebat (ehlinin) genişlemesi ve şehirlerde kasırlar edinmeleri dinin inkılâba duçar olmasıdır.” hadîsi üzerine naklettiği şu izahı, enteresan olduğu için aynen naklediyoruz: “Hadîsden maksûd ehl-i bâdiye’nin (köylülerin) amme işlerini (el-emr) (devlet?) istilâ etmeleridir. Memlekete zorla hâkim olurlar. Bunların (böylece) malları çoğalır, himmetleri (yüksek apartmanlar inşasıyla) bina yarışına ve bununla tefâhura yönelir. Bu duruma içinde bulunduğumuz şu devir şehâdet etmektedir” (*Fethu’l-Bârî* 1/131). Merhum Prof. Hamdi Râgıp Atademir bir vesîle ile Cibril hadisinde geçen “*Tetavülü’l-Bünyân*” tabiriyle günümüzün demokrasi sistemine ve bunun marazî tarafına delâlet ettiğini söylemişti. Aynı hadisi Mübarekfürî de: “Bu hadîs köylü ve benzeri ihtiyâç sahiplerinin dünyalık yönüyle zenginleşerek binalar yaptırmak sûretiyle birbirlerine karşı böbürleneceklerine delâlet eder.” der (*Tuhfetu’l-Ahvezî* 7/349).

⁵⁰² *Mecmau’z-Zevâid* 7/310 (Sıkât).

⁵⁰³ Bak. Fadlullah el-Cilânî, *Fadlullahu’s-Samed fi Tavdîhi’l-Edebi’l-Müfred* 1/545.

⁵⁰⁴ *Edebu’l-Müfred* s. 163 (459. H.)

⁵⁰⁵ Deylemî 147/b. Parantez içerisindeki ziyâdeler Deylemî’nin rivayetine aittir.

⁵⁰⁶ *Feyzu’l-Kâdir* 6/97. Hadîsi İbn Hacer de zikreder ve zafına dikkat çeker (*Fethu’l-Bârî* 13/336).

⁵⁰⁷ İbn’l-’Arabi el-Mekkî, *Ahkâmu’l-Kur’ân* 4/1920.

dir.⁵⁰⁸ Bunlarla birlikte başka sebeplerin de olabileceğini hadîsin ıtlâkından çıkarmak mümkündür. Bu meyânda, husûsen zamanımızda anlaşılan mah-zurlardan biri, insan ölçüleriyle tenasübü son derece aşan inşâatların insanda meydana getirdiği ruhî ve içtimâî bozukluklardır. Bugün “cehennemî makine”, “Umacı şehir” gibi vasıflarla tavsif edilmeye başlanan⁵⁰⁹ büyük şehirlerde hızla artmakta olan tecennün ve buna yakın ruhî hastalıkların sebepleri arasında bu durum da kaydedilmektedir. Büyük inşâatlar azametleriyle insan ruhunu ezmekle kalmıyor, içinde yaşayanların tabiatla ilgisini son derece azaltıyor ve ayrıca insanlar arası münâsebetlere te’sîr ederek menfî istikâmette geliştiriyor. Apartman hayatının huzursuzlukları ve komşu seçme imkânı tanımayan şartları nazara alınınca büyük şehirlerde, kalabalığa rağmen insanın nasıl yalnızlığa itildiği anlaşılır. Sosyologlar, “Temaslar satıhta kaldığı müddetçe, mübaşeret ne kadar artarsa artsın ferdin kalabalık içerisinde yalnız kalacağını”⁵¹⁰ yalnızlığı ortadan kaldıran şeyin sadece “görmek ve dinlemek” değil, aynı zamanda “görülme ve dinlenilmek” olduğunu⁵¹¹ belirtmişlerdir. Bir İslâm feylesofu olan Fârâbî’de (v. 950) de değişik kelimelerle aynı şeyi buluruz. O, “el-Medînetü’l-Fâdıla” ile kastettiği ideal şehri “saadeti elde etmede muhtaç olunan şeyleri te’mînde, teâvün maksadıyla toplanılan yer” olarak kabul eder. Cemâat ve yardımlaşma şuurunu vermeyen, bugünün tabiriyle kişiyi yalnızlığa iten şehir, ideal şehir değildir. Ona göre ideal şehir sıhhatli, her bakımdan tam ve mükemmel bir beden gibidir ki uzuvları birbiriyle gayenin te’mîninde yardımlaşır.⁵¹²

456

Şunu da son olarak kaydedelim ki, ihtiyâçtan doğarak darlığı önleyecek yükseltmelere müsâade edilmişe benziyor. Zira evinin darlığından

⁵⁰⁸ Tahâvî, *Müşkilü’l-Âsar* 1/415; Kârî, ‘*Aynu’l-İlm* 1/307; Kınalızâde 2/6; *el-Hâvî li’l-Feteva*, 1/185; *Hüccetullah* 2/836.

⁵⁰⁹ Bak. *Famille et Habitation* 1/145.

⁵¹⁰ Bak. De Lauwe, *P.H.C. Manuel de la Recherche Sociologique Dans les Zones Urbaines*, UNESCO, Paris, 1995, s. 156. İnsanoğlunun kendi ölçülerine uygun olarak kurmadığı günümüz teknik medeniyetinin getirdiği yeni insan tipini Amerikan sosyologlarından David Riesman etraflı olarak inceler. *Fransızcaya Lo Foule Solitaire (Yalnız Kalabalık)* adıyla Edgar Morin tarafından çevrilmiştir (Edt. Arthaud, Paris 1964).

⁵¹¹ Zehrfuss, *Famille et Habitation* 1/168.

⁵¹² Fârâbî, *el-Medînetü’l-Fâdıla* 117-118.

şikâyet eden Hâlid İbn Velîd'e Resûlullâh: "Evi semâya doğru yükselt ve Allah'tan genişlik iste." buyurmuştur.⁵¹³

4) Müdâhale:

Bâzı rivayetler, sünnetin meskenle ilgili bir kısım tavsiye ve nasihatlerde bulunmakla kalmayıp, tavsiye edilen evsâfa uyulmadığı hâllerde müdâhale de edildiğini göstermektedir.

Enes'in rivayetine göre, Hz. Peygamber bir çıkışında etrafındaki evlere nazaran çıkıntı teşkil eden (yüksekçe) bir kubbe görür ve "bu da ne?" diye sorar. Ashabı kendisine "Bu, Ensâr'dan falancanıdır." derler. Hz. Peygamber manzaraya içinden kızarsa da sükût eder. Fakat inşaat sahibi, kendisine gelip selâm verince selâmını almaz ve yüzünü çevirir. Öbürü kaç sefer karşısına geçip selâm verse de Hz. Peygamber her defasında aynı şekilde davranıp selâmını almaz. Neticede adamcağız Hz. Peygamber'in kendisine kızdığını ve bu sebeple yüz çevirdiğini anlar. Durumu arkadaşlarına açarak dert yazar. Ona: "Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) dışarı çıktığı vakit kubbeni gördü (ve buna kızdı)" derler. Resûlullâh bir başka gün kubbeyi yerinde göremeyince "Kubbeye ne oldu?" diye sorar. Olup biteni kendisine anlatırlar. Bunun üzerine: "İhtiyaç fazlası her bina, sahibi 457 üzerine bir vebaldir." buyurur.⁵¹⁴ Keza aynı muhtevada bir müdâhale de amcası 'Abbâs'ın yaptırdığı gurfeye⁵¹⁵ karşı olmuştur. Hz. 'Abbâs, gurfeye'nin yıkılmaması karşılığında bedelince sadakada bulunmayı teklif eder. Hz. Peygamber bunu kabul etmez. 'Abbâs teklifinde sonuna kadar ısrar ederse de Resûlullâh buna katiyyen yanaşmaz ve "yık onu" der.⁵¹⁶ İnşaat yıktırılır.

Süveylimu'l-Yahudi'nin evinin yıkılmasıyla ilgili hâdise, Hz. Peygamber'in meskene olan müdâhalesine değişik bir misâl olarak zikre değer. İbn Hişâm'ın kaydına göre münafıklar, Tebük gazvesi için hazırlıklar yapıldığı sırada Yahudi Süveylim'in evinde toplanarak halkın sefere katılmasını önleyici faaliyetlerde bulunuyorlardı. Hz. Peygamber, Talha İbn 'Ubeydillâh

⁵¹³ Semhûdî. a.g.e. 2/730-31.

⁵¹⁴ Ebbû Dâvûd, *Edeb* 160 (4/360, 5237. H.)

⁵¹⁵ Gurfeye: Evde yüksek kısım (*Fethu'l-Bârî* 6/39)

⁵¹⁶ *Mecmau'z-Zevâid*, 4, 70; *Müşkilû'l-Asâr* 1/415.

başkanlığında bir grup göndererek Süveylim'in evini üzerlerine yıkmalarını emreder. Talha emri aynen icra eder.⁵¹⁷

Burada müdâhale sebebi olarak devlet aleyhine cereyan eden menfi faaliyeti görmekteyiz ki az ilerde, Hz. Peygamber'den sonra görülen bâzı benzer örnekler vereceğiz.

Hz. Peygamber'in hayatında rastlanan mühim bir müdâhale örneği mâbedlerle ilgili. Hatırası Kur'ân'da ebedileştirilen Mescid-i Dırâr hâdisesi mevzuumuzu ilgilendirse gerek. Kaynaklarımızın bildirdiğine göre Hz. Peygamber Tebuk seferinde iken Medine münafıklarından 12 kişilik bir grup, müstakil bir mescid inşâ ederek kendi aralarında bir araya gelme imkânı düşünürler. Zira Hz. Peygamber'in onlara karşı takip ettiği başarılı siyâset sonucu⁵¹⁸ bir araya gelemiyorlardı. Müslümanlar seferden dönüp, Medine yakınlarındaki Zi-Evân mevkiine gelince münafıklar, Hz. Peygamber'e adam yollayarak: "Ya Resûlallâh biz, hastalar, ihtiyaç sahipleri, yağmurlu ve karanlık geceler için bir mescit yaptık, senin bize orada namaz kıldırarak (küşâdını yapmanı) istiyoruz." derler. Hz. Peygamber: "Siz gidin, şu anda yolculuğum bitmiş değil, meşguliyetim de var, Medine'ye varınca inşâallâh geliriz (...)" diyerek müsbet cevap verir.

Fakat bir müddet sonra gelen vahy münafıkların gerçek gayesini Hz. Peygamber'e bildirir: "Bir de (Müslümanlara) zarar vermek için, küfür için, mü'minlerin arasına ayrılık sokmak için ve daha evvel Allah ve Resulü ile harbeden(in⁵¹⁹ gelmesini iştihak ile) beklemek ve gözetmek için bir (bina yapıp onu) mescid edinenler ve "(Bununla) iyilikten başka bir şey kassetmedik." diye muhakkak yemin edecek olanlar vardır. Allah şahitlik eder ki: Onlar şeksiz şüphesiz yalancılardır. (Habîbim) onun içerisinde hiç

458

⁵¹⁷ İbn Hişâm 2/517.

⁵¹⁸ Doktora tezimizde genişçe îzah ettiğimiz üzere, Hz. Peygamber'in münafıklara karşı siyâseti, onların bir araya gelmelerini önleyerek efkâr-ı umûmiye oluşturmalarına imkan vermemek, cemiyette münferid hürler olarak yaşamalarını sağlamaktı (Bak. *Les Methodes de l'Enseignement du Prophete de l'İslâm* p. 171-177; *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, 141-153, İst. 2007, Yeni Akademi Yayınları).

⁵¹⁹ Burada işaret edilen kimse Medine'de Hıristiyan olmuş araplardandı. Aynı zamanda râhib olmuştu. Hz. Peygamber'e karşı Uhud ve Huneyn'de savaşmış, Huneyn bozgunundan sonra Suriye'ye kaçmıştı. Münafıklara oradan yazdığı mektûplarla onları Hz. Peygamber'e karşı tahrik ediyor, Rûm ordusuyla yardımlarına geleceğini vâdediyordu.

bir vakit (namaza) durma (...) onların kurdukları bina, kalplerinde daimî bir şek (ve nifaka) sebep olacaktır. Meğerki kalpleri ölümle parçalanmış olsun (...).” (Tevbe 9/107-110)

Vahiy üzerine Hz. Peygamber, gönderdiği adamlarla “küfür, Müslümanlara zarar ve nifak için” yapılmış olan ve “sağ kaldıktan müddetçe kalplerindeki şek ve nifaki besleyip artıracak” olan bu inşaatı yıktırıyor ve yaktırıyor.⁵²⁰

Rivayetler, Mescid-i Dırârın yerinin çöplük ve mezbelelik yapıldığını, oraya uğrayan yoldan Hz. Peygamber’in hiç geçmediğini kaydederler.⁵²¹ Taif mescidinin Taif’deki eski tapınağın bulunduğu yere yapılması için verilen emirle⁵²² bu sünnet karşılaştırılınca “binâu’l-müfsidîn”e karşı gösterilen aksülamel anlaşılır.

Rivayetler, Hz. Peygamber’in sünnetinde rastlanan bu misallere muvâzî olarak müteakip devirlerde halîfeler tarafından husûsî meskenlere ve hattâ amme için yapılmış inşaatlara, benzerî maksatlarla müdâhalelerde bulunulduğunu göstermektedir. Müleyh İbn ‘Avf es-Sülemî’nin rivayetine göre Hz. Ömer’e Sa’d İbn Ebî Vakkâs’ın evinin kapısına tahtadan işlemeli bir kapı, kasrına da kamıştan ilâve bir kulübe yaptırdığı haberi ulaşır. Hz. Ömer bu haber üzerine derhal Muhammed İbn Mesleme’yi göndererek (israf olarak değerlendirilen) mezkûr kapı ve kulübeyi yakmasını emreder.⁵²³ el-Hakîmu’t-Tirmizî’nin bir tahrîcinde, Ebü’d-Derdâ’nın Humus’daki evine bir kenef ilâve ettiğini haber alan Hz. Ömer’in “Yâ ‘Üveymir, dünyâyı tezyin hususunda Fars ve Rûm’un inşaatları sana kifayet ederdî. Allah onları (israfları için) harâb etti. Mektubumu alır almaz Humus’u terket, Dîmeşk’e git” diyerek ceza olarak onu bulunduğu yerden sürgün eder.⁵²⁴

Hz. Ömer Humus emîrinin, evin üstünde ‘illiyeye denen bir tenezzüh odası yaptırdığını duyunca derhal ona da bir mektup yazarak “odun toplayıp yakmasını” emreder.⁵²⁵ Benzeri bir olayı Hâricetu’bn Hüzâfe’nin

⁵²⁰ Bak. İbn Hişâm 2/529-530; İbn Kesîr, *Tefsîr* 3/451-53.

⁵²¹ Suyûtî, *el-Hâvî li’l-Feteva* 1/190.

⁵²² *Müstedrek* 3/618.

⁵²³ Belâzurî, *Fütuhu’l-Büldân* s. 391.

⁵²⁴ el-Hakîmu’t-Tirmizî, a.g.e. s. 68.

⁵²⁵ *el-Hâvî, li’l-Fetâvâ* 1/184.

Mısır'da yaptırdığını duyunca Mısır valisi 'Amr İbnü'l-Âs'a yazarak "... Hârice, komşularının avretine ıttıla peyda etmek istiyor, mektubumu alınca yık onu." der.⁵²⁶

Temîmu'd-Dârî'nin bir rivayetinden "Hz. Ömer zamanında halkın yüksek binalar yaptırdığını"⁵²⁷ öğreniyoruz. 'Abdullâhu'r-Rûmî'nin bahsettiği, Hz. Ömer tarafından valilere: "Binalarınızı yükseltmeyin."⁵²⁸ diye yapılan tamim, bu yüksek yapma hareketlerinden sonra yapılmış olabilir. Belki de Hz. Ömer'in bu titizliğinin sonucu olarak Kûfe'de bulunan Sa'd İbn Ebî Vakkâs oturmak için muhtaç olduğu evin inşâası için bile Medine'ye yazarak izin ister. Hz. Ömer cevâbında: "Güneş ve yağmurdan koruyacak kadar" ev yapmasına izin verir.⁵²⁹

Hz. Ömer'in mesken mevzuundaki titizliğini ifade eden bir diğer misâl tezyinatla ilgili. 'Abdurrezzâk'ın bir tahrîcinde Hz. Ömer'e Basralı Hadrâ' adında bir kadının evinin iç duvarlarını, örtüler çekerek, tezyin ettiği haberi ulaşınca orada vali bulunan Ebû Musa el-Eş'arî'ye yazarak bu tezyinat perdelerini yırtmasını emreder.⁵³⁰ Keza kendisini İranlı bir çiftçi (dehkân) davet edecek olsa, önce sorar, eğer evinde tasvir olduğunu öğrenecek olursa icabet etmezdi.⁵³¹

Hz. Ömer umumî ahlâka menfi te'sîr eden evlere de müdâhale etmiştir. Bu meyânda bir nevi içki îmal ve satış yeri (hânût) durumunda olan Ruveyşudu's-Sakaff'nin evini yaktırır.⁵³² Sa'd İbn İbrahim evi bir kor hâlinde gördüğünü kaydeder.⁵³³

Hülâsa gerek Hz. Peygamber'den, gerek Hz. Ömer'den verdiğimiz bu misâller her çeşit inşaatların -ister yükseklik ve ebâd yönüyle, ister tezyînât ve kullanılış gayesi yönüyle- devletin murakabe ve kontrolü altında tutulduğunu göstermektedir. Bu durum, bilhassa ilk zamanlarda daha titizlikle

⁵²⁶ *el-Hâvî li'l-Fetâva* 1/185.

⁵²⁷ Dârimî 1/69 (257. H.); İbn Abdilberr, *Câmiu Beyâni'l-İlm*, s. 77.

⁵²⁸ *Edebu'l-Müfred*, s. 161 (452. H.).

⁵²⁹ *Cem'u'l-Cevâmi'* 1/140/a.

⁵³⁰ 'Abdurrezzâk, 11/31.

⁵³¹ M. 'Âiye, 2/110 (1796. H.).

⁵³² İbn Sa'd, 3/282.

⁵³³ Aynı eser 5/56.

uygulanmış gözükmektedir. Suyûtî, Halîfe Muktedir Billâh'ın Râfizilerden bir grubun, toplanıp namaz kıldığı, Sahâbeye hakaret edip cuma kılmadıkları ve Karâmita ile de mektup irtibatına başladıkları Nerâsâ mescidinin yıkılması hususunda ulemâyâ başvurup “mescid-i dirârdir” diye fetva alıp yıktırdığını ve yerini de mezarlık yaptırdığını kaydeder.⁵³⁴

Cemiyet için zararlı faaliyetlerde bulunan, davranış ve yaşayışlarıyla âmmenin ahlâkını bozucu kötü örnekler veren kimseleri barındıran “binâu'l-müfsidîn'in” yıktırılması hususunda fetva veren Suyûtî, bu mühim mesele için bir de müstakil eser vermiştir: Ref'u Menârî'd-Dîn ve Hedmu Binâi'l-Müfsidîn.⁵³⁵

5) Mesken Telakkisi

Hz. Peygamber'in mesken siyasetini belirtme sadedinde naklettığımız hususlar nazara alınınca her Müslümanın şöyle bir mesken telakkisine sahip olmasını arzu ettiği neticesi çıkarılabilir:

1- Mesken dünyevî (ve dolayısıyla uhrevî) saadetin baş âmillerinden biridir.

2- Meskenin iyi olması: Genişliğine, komşusuna, sosyal tesislere yakınlığına, yani yerinin havadar, güneşli vs. olmasına, civarında mescid, mektep, çarşı gibi kültürel ve iktisadî tesislerin bulunmasına bağlıdır.

3- Meskenin genişliği içinde oturanların adedine bağlı olarak oda sayısının çokluğu ve odalarının genişliği ile ölçülür.

4- Mesken sâde olmalı, inanç ve ahlâka zıd telkinlere sebep olan, yabancı kültürü temsil eden tezyin unsurlarına yer verilmemelidir.

5- Mesken gerek vüsat ve gerek tefriş yönüyle ihtiyacı taşıp israfı yer vermemelidir.

6- Mesken yüksek olmamalıdır.

461 7- Her mesken banyo, hela, mutfak gibi unsurlara şâmil olmalıdır.

8- Kanuna uymayan meskene devlet müdâhale edebilir.

Böyle bir mesken telâkkisine her Müslümanın sahip olması gerekti-

⁵³⁴ el-Hâvî li'l-Feteva 1/189-90.

⁵³⁵ Aynı eser 1/193.

ğini, bu vasıfların ufak tefek farklarla kısa bir şekilde terbiye kitaplarında umumiyetle yer almış olmasından da anlayabiliriz.

6) *Şer'i Mesken*

Sünnete göre bir evde bulunması gereken şartları ortaya koyup, her Müslümanın sahip olması gereken mesken telakkisini belirttikten sonra fukahâ'nın, kocayı, karısına karşı teminle mükellef kıldığı meskenin tasvirini vermekte fayda var. Bu meskene şer'î mesken veya meşru mesken denebilir. Burada, fukahânın, normal bir İslâmî hayat için oturulacak meskende bulunmasını şart ve zarurî gördükleri asgarî evsâfî görmüş olacağız. Dikkat edilirse burada, çocuk unsuru üzerinde durulmamıştır. Evlenme ânında, çocuksuz farzedilen bir kadına hazırlanması gereken meskenin zarurî şartları mevzubahistir. Çocuklar olunca durum ne olacak? Fıkıh kitaplarında burası mübhemdir. Dr. Ruhi Özcan'ın "İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası" adlı doktora tezinden aynen aldığımız tasvir şöyle:

"A- Meşru meskende aranan şartlar şunlardır:

1- Zevcenin din ve dünyâ işlerini görmesine müsâid olmalıdır.

2- Kocanın zevceye zulüm (haksızlık) etmek istediğinde bu zulümden onu men etmeğe kudreti yeten sâlih komşular arasında yer almalıdır.

3- Zevceye can ve mal emniyeti sağlayabilmelidir.

4- Kocanın zevcesinden cinsen faydalanmasına imkân vermelidir.

5- Bütün ihtiyaçlarla birlikte su da meskene koca tarafından getirilmiş olmalıdır. Meskenin içinde sarnıç, kuyu, çeşme bulunmaması, bu mahallin meşru mesken olmasına engel değildir.

6- Zevce izin vermedikçe meskeninde, kocanın akrabası ikâmet edemezse de kocanın her türlü kadın kölelerinin, başka kadından olma cinsî münâsebeti anlamayacak kadar küçük çocuklarının bulunmasına manî olamaz. Buna mukabil meskende zevce de, kocanın izni olmadıkça, başka kocasından olma küçük çocuğunu, kendi akrabasını bulunduramaz. Mesken mülkiyetinin kocaya ait olması veya olmaması bu ahkâma müessir değildir.

B- Mesken tenhâ, duvarları yüksek, konak gibi geniş olup da, zevcenin yalnızlıktan dolayı aklına bir bozukluk gelmesine sebep olacağı anla-

şılır (malûm olur) sa kocanın zevceye bir yoldaş; (arkadaş, enîse) temîn etmesi lâzımdır.

C- Zevceye arkadaş te'mîn mecburiyeti, zevceden zevceye ve yerden yere değişir; farklıdır. Meselâ zevce yalnız başına odada ikâmet edip gecelerden korkan cinsten ise, iskân yeri küçük olsa bile, kocanın zevceye yoldaş te'mîn etmesi gerekir. Keza zevce küçük ve yalnız olarak ikâmetten korkan bir insansa, zevceye yoldaş te'mîni icabeder.

D- İskân yeri küçük, sâlih komşular arasında olup da, zevcenin korkmayacağı anlaşılır (malûm olur) sa, kocanın zevcesine yoldaş te'mîn etmesi gerekmez.⁵³⁶

3. Makro Plânda Mesken (Mesken ve Muhit)

Başka vesilelerle de belirttiğimiz üzere, Hz. Peygamber daima cüz'ü küll ile birlikte mütâlâa etmiş, cüz'ünün küllü ile olan münâsebetlerini nazara almıştır. Mesken mevzuunda da aynı şeyi görmekteyiz. Mesken deyince sâdece bir ailenin içerisinde yaşayacağı barınak olarak müstakillen iç şartlarının nasıl olması gerektiği üzerinde durmamıştır. Bunlarla birlikte onun yerleşeceği yere, bölge içerisinde yer alan diğer tes'îslerle olan münâsebetlerine de dikkat çekmiştir. Hz. Peygamber'in meskenle ilgili olarak temas ettiği haricî "tesisler" in en mühimlerinden bir kısmını şu sırayla göreceğiz: Meskenin yeri, komşuları, kuyular, yollar, mescid ve okullar, pazar yeri, âbideler, çocuk bahçesi, spor tes'îsleri, yeşil sâha.

a) Coğrafi Muhît (Meskenin Yeri)

Şüphesiz, bir mesken inşaatında ilk yapılacak mühim iş, meskenin yapılacağı yerin seçimidir. Elverişli iyi bir yer seçilmediği takdirde yapılacak ev ne kadar mükemmel olursa olsun yeri ve muhiti itibariyle değerlendirilince sünnette geçen "sâlih mesken" tipinin dışında kalacaktır. Esmâ bint Ümeys'den gelen bir rivayette Hz. Peygamber: "Kişinin dünyadaki bedbahtlığı (şekâveti) üç şeydendir: "(...) Biri de evinin kötü olması" der. Es-

⁵³⁶ Ruhi Özcan, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası* 19-23, İzmir 1996; Bu mevzuda derli toplu bilgi için Muhammed Ebû Zehre'nin *el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye*'si de görülebilir, s. 255-257.

mâ'nın: "Yâ Resûlallâh, kötü ev nasıl olur?" demesi üzerine de: "Sahasının dar olması سَاحَتِهَا ضَيِّقٌ cevâbını verir.⁵³⁷

Meskenin sahasının kötü olması nedir? Şüphesiz bu, çok yönlü izahı gerektiren, Hz. Peygamber'in mutlak ifadelerinden biridir. Her devre hattâ her cemiyet ve ferde ve husûsî zevklere göre bunun farklı izahları olabilir. Kötülük fizikî ve coğrafi şartları îcâbı olabileceği gibi içtimaî ve hıfzu's-sıhha şartları îcâbı da olabilir.⁵³⁸ Şu halde sünnetin koyduğu prensip, sahanın çok yönlü olarak tedkik edilmesini, meskenin, saha içerisinde yer alan diğer müessese ve hatta günümüzde alt yapı dediğimiz yol, su, elektrik vs. hizmetlerle ilgisinin nazara alınmasını emretmektedir. Bu söylediklerimiz, yukarıda vermiş olduğumuz hadîsten istidlalimiz sonucu çıkarılmış olmayıp, bizzat Hz. Peygamber'in meskenin muhitte olan irtibatını tâyin eden irşadlarına dayanmaktadır. Şimdi bunları görelim.

1) İçtimâî Muhit (Komşu)

Türkçemizde geçen: "Evden önce komşunu seç"⁵³⁹ atasözüne uygun bir mâna ile Hz. Peygamber: "Kişinin saadeti sâlîh komşu, uysal binek ve geniş meskene bağlıdır."⁵⁴⁰ demektedir. Burada, önce komşunun zikri, onun meskenden de önce düşünülmesi gerektiğine bir işaret olabilir.

Bilhassa asrımızda daha bariz bir hâl alan ve birçok ruhî bunalımların menşesinde görülen, kalabalığa rağmen "içtimaî yalnızlık"ın önüne geçecek en müessir vâsitalardan biri sağlıklı bir şekilde geliştirilecek olan komşuluk münâsebetleridir. Daha önce, zamanımızda ortaya çıkan apartman hayatını, kişiyi yalnızlığa atan unsurlardan biri olarak kaydetmiştik. Aslında komşuluk münâsebetlerinin iyi istikâmette gelişmesi için dikkat

464

⁵³⁷ *Mecmau'z-Zevâid* 5/105 (Zy.).

⁵³⁸ Müslümanlarda, mesken yapılacak yere karşı eskiden beri mevcut dikkati göstermek için İbn Kuteybe'nin (*Uyûn* 1/313) "hükemâdan" naklettiği şu tavsiyeye bakalım; "İnşaat için en uygun yer tepelerin üzeridir (...) Binaların kapıları, avluları ve pencereleri de doğu cihetinde ve sabâ (rüzgârının estiği) estiği istikâmette olmalıdır. Zira bu sûretle, güneş ve onun ziyası daha çabuk nüfuz edeceğinden bedenler(in sıhhati) için çok elverişlidir.

⁵³⁹ Aynı söz, metruk bir senetle hadis olarak da rivayet edilmiştir: *إِلْتِمَسُو الْجَارَ قَبْلَ الدَّارِ وَالرَّفِيقَ قَبْلَ الطَّرِيقِ* (*Mecmau'z-Zevâid* 8/164).

⁵⁴⁰ *Müsned*, 3. 407-408; *Mecmau'z-Zevâid* 8/163 (Sh.).

edilmeyen her muhitte, bu çeşit içtimaî yalnızlık tehlikesi vardır. Dar muhitlerde kötü münâsebetler, “yalnızlık” çerçevesinden de çıkarak komşular arası fena münâsebetler, geçimsizlikler şekline de dönüşerek cemiyeti toptan huzursuzluğa atabilir. Bu sebeplerle sünnette komşular arası münâsebetlere büyük bir yer verildiği görülür: “Allah ve âhirete inanan komşusuna eza vermesin.”⁵⁴¹ “Nefsim elinde olan Allah’a kalem edirim ki, bir kul kendisi için sevdiğini komşusu için de sevmedikçe (...) (hakiki) mü’min olamaz.”⁵⁴² “Komşusu açken kendisi tok olan kimse mü’min değildir.”⁵⁴³ “Kıyamet günü ilk hesaba çekilen iki hasım (geçimsiz olan) komşulardır.”⁵⁴⁴ “Cebrail komşu hususunda o kadar ısrarlı ve devamlı tavsiyede bulundu ki, komşuyu komşuya vârisler kılacak zannettim.”⁵⁴⁵ vs..

Komşuların birbirlerine karşı hakkı olduğunu söyleyen Hz. Peygamber, bunların ne olduğunu sorana: “Hastalanınca geçmiş olsun ziyareti yap, ölüsü olunca baş sağlığı dile, borç isterse ver, ihtiyacı olursa karşıla, bir hayra kavuşursa tebrik et, musibete uğrarsa geçmiş olsun de (...)” der.⁵⁴⁶ Bu çeşit vazifeler, komşu kâfir de olsa, müşrik de olsa, yahudi de olsa vs. her çeşit komşuya karşı terettüp etmektedir. Müslüman ve akraba komşulara karşı Müslümanlık ve akrabalığın icâbettirdiği başkaca vazifeler vardır.⁵⁴⁷ Komşu Yahudi de olsa tekaddüm hakkı olan şuf’a hakkına sahiptir.⁵⁴⁸

Diğer taraftan komşuya karşı işlenen (hırsızlık, zina vs.) cürümler, en büyük günâhlar meyânında zikredilir⁵⁴⁹ ve hattâ komşu olmayanlara karşı işlenenlerden on misli daha ağır⁵⁵⁰ olduğu beyân edilir.

⁵⁴¹ Buhârî, *Rikâk* 23 (8/125).

⁵⁴² Müslim, *İmân* 72 (1/68, 45. H.).

⁵⁴³ *Mecmau’z-Zevâid* 8/167 (Sikât).

⁵⁴⁴ *Müsned* 4/151.

⁵⁴⁵ Tirmizî, *Bîr* 28 (6/182, 1943. H.); Buhârî, *Edeb* 28 (8/12).

⁵⁴⁶ *Mecmau’z-Zevâid* 8/165 (Zy.); *Fezûl’-Kadîr* 3/393.

⁵⁴⁷ *Fezûl’-Kadîr* 3/366-67.

⁵⁴⁸ Abdurrezzâk, 8/84.

⁵⁴⁹ Müslim, *İmân* 141 (1/90, 86. H.).

⁵⁵⁰ *Müsned* 6, 8; *Mecmau’z-Zevâid* 8/186 (Sikât).

Dünyâ hayâtında şekavet sebebi olan kötü komşudan da⁵⁵¹ Hz. Peygamber “Allah’a sığın” demiş⁵⁵² kendisi de dualarında buna bilhassa yer vermiştir.⁵⁵³ 465

Hadîsler komşu deyince sâdece onlarla cereyan edecek içtimaî münâsebetler üzerinde durmaz, içtimaî münâsebetlere dolaylı olarak tesîr edecek olan hususlara ve meselâ meskenlerin birbiriyle olan münâsebetlerine de temas eder. Başka bir deyişle meskenler, arazi üzerinde gelişi güzel dağılmamalı, herkes sâdece kendi hevesâtını ölçü alarak hareket etmemelidir. Aksine komşunun inşaatıyla belli bir ahengi muhafaza etmelidir. Zira binaların inşâî durumları, içtimaî münâsebetlerin iyi veya kötü olmasında, komşuluk münâsebetlerinin şu veya bu istikâmette gelişmesinde büyük rol sahibidir.⁵⁵⁴

Şu hadîsler bize evlerin pek dağınık olmayıp, içtimaî temasları kolaylaştıracak şekilde yakın olması gerektiğini ifâde etmektedir: “Kim bir duvar inşâ ederse onu komşusunun duvarına dayasın.”⁵⁵⁵ Keza: “Hiçbir komşu, komşusunun, kendi duvarına inşaat (ağacı) saplama talebine mûmânaat (engel) göstermesin.”⁵⁵⁶ der.

Bir başka rivayette de: “İnşâ edeceğin binanın boyunu komşunun binasından daha yüksek yapma, böylece onun rüzgârına manî olursun. Ayrıca komşunu tencerenden çıkan kokuyla da rahatsız etme (yânî onun dikkatini çekecek bir şey pişirince) ona da bir miktar gönder.”⁵⁵⁷ der.

⁵⁵¹ *Mecmau’z-Zevâid* 4/272 (Sh.).

⁵⁵² *Nesaî, İsti’âze* 44 (8/274).

⁵⁵³ *Mecmau’z-Zevâid* 7/220 (Sikât).

⁵⁵⁴ P. H. Chombart de Lauwe şu kesin iddiada bulunur “Lojmanların kendi aralarındaki durumu, içinde oturanların birbiriyle muhavere (karşılıklı konuşma) imkân vereceği gibi, tamamen ortadan da kaldırabilir. Şuna eminim ki içerisinde kimsenin birbiriyle muhavere edemeyeceği evler yapılabileceği gibi, herkesin içinde birbiriyle muhavere etme arzusu uyandıracak evler de yapılabilir. (*Des Hommes et Des Villes* p. 12). Meellif daha ilerde (p. 115) şunları söyler: “Komşu gruplara ve lojmanlar grupları arasındaki içtimaî münâsebetlere sâdece ve sâdece maddi değişikliklerle komuta edilebilir ve yön verilebilir.

⁵⁵⁵ *Mecmau’z-Zevâid* 4/160 (Sikât).

⁵⁵⁶ Buhârî, *Mezâlim* 20 (3/173). İmtina hâlinde -Hanefîlere muhalif olarak- icbâr edilir diyen olmuştur (*Fethu’l-Bârî* 6/35).

⁵⁵⁷ *Mecmau’z-Zevâid* 8/165. Heysemî zâfına dikkat çekmekle beraber İbn Hacer’in “Bunun bir aslı var.” dediği belirtilir (Bak. İbn Hamza el-Hüseynî (2/24-5).

Komşusununkinden yüksek olması sebebiyle Hz. Peygamber ve Hz. Ömer'in bazı inşaatları yıktırılmış olmalarının hikmetini şimdi daha iyi anlamış olduk.

466

2) Kuyu

Hayatî alt yapı te'sîslerinden biri şüphesiz su te'sîsidir. O devir için bu hizmeti umumiyetle kuyular görmüştür. Kuyu bütün ibtidâîliğine rağmen bugün de gerek akarsuyun bulunmadığı köylerde ve çöllerde ve gerekse en modern şehirlerde hizmetine devam etmektedir. İşte sünnet böyle hayatî bir te'sîsi mühmel bırakıp meskût geçmemiştir. Kuyular vesilesiyle ortaya çıkacak ihtilâfî önceden önlemek, kuyuların sıhhiğini korumak için Resûl-i Ekrem Efendimiz, "(eskiden kalma) adî kuyuların etrafında (yarı çapı) elli, yeni açılan kuyuların etrafında ise yirmi beş zirâlık bir dâirenin boş bırakılmasını" emretmiştir.⁵⁵⁸ Başka rivayetlerde de hayvan ağıllarının kuyuya kırk zirâdan daha yakına yapılmamasını talebetmiştir.⁵⁵⁹

3) Yollar

Sünnet, medeniyet ve terakkinin mühim âmillerinden biri olan yolların inşâsı, bakımı, emniyeti hususunda da Müslümanların dikkatini çekmiştir. Hz. Peygamber yeni inşaatlar sırasında⁵⁶⁰ yolun ihmâl edilmemesini ve bunun (en az) yedi zirâ olmasını istemiştir.⁵⁶¹ Keza yol hususunda ihtilâf olunca da bunun yedi zira üzere halle bağlanmasını emretmiştir.⁵⁶² Şârihler, tarla ve bağ arasında az geçilen yolların komşular arasında anlaşmaya tâbi olarak daha geniş veya daha dar olabileceğini, bu rakamın ihtilâf hâlinde vaz edileceğini, keza çok geniş olan bir yolu da kimsenin istilâya hakkı olmadığını belirtirler.⁵⁶³

⁵⁵⁸ *Müstedrek* 4/97-98; *el-Metâlibu'l-Âliye* 1/420 (1399. H.).

⁵⁵⁹ *Dârimî* 2/186 (2629. H.); *İbn Mâce*, *Rühûn* 22 (2/831, 2486. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 4/125 (Zy.).

⁵⁶⁰ *Müşkilü'l-Asâr* 2/71; *Feyzu'l-Kadîr* 4/3, 3690. hadisin şerhi.

⁵⁶¹ *İbn Mâce*, *Ahkâm*, 16 (2/784, 2338. H.); *Mecmau'z-Zevâid* 4/159; *Feyzu'l-Kadîr* 3/337 (3690. H.).

⁵⁶² *Buhârî*, *Mezâlim* 29 (3/177); *Müslim*, *Mesâkat* 143 (3/1232. 1613. H.); *Ebû Dâvûd*, *Akdîye* 30 (3/314, 3633. H.) *İbn Mâce*, *Ahkâm* 16 (2/784. 2339. H.).

⁵⁶³ *Bak. İbn Hacer*, *Fethu'l-Bârî* 6/43; *Nevevî*, *Şerhu Müslim* 11/51.

İbn Hacer'in de belirttiği gibi yedi zirâlık genişlikten maksat, yüklü olarak (taşítların) rahatça gidip gelmesini sağlayacak, lüzumu hâlinde zarurî eşyaların kapı önüne bırakılmasına imkân verecek genişliktir. Bu miktar ammenin menfaatine tahsis edilen miktar olması hasebiyle daha geniş olmadığı takdirde daralmaya meydan vermemek için oturmak, satış vs. için işgal etmek yasaklanmıştır.⁵⁶⁴

Her devrin nakil vâsıtalarına göre mezkûr rakamın değiştirileceği 467 şârihlerin ifâdesinden anlaşılmaktadır. Nitekim Hz. Ömer zamanında Basra ve Kûfe şehri kurulurken ana caddeler 20, talî sokaklar 9 zira olarak plânlanmış⁵⁶⁵ hadîste gelen rakamın bağlayıcı olmadığı fiilen gösterilmiştir.

Müslümanlara yolda eziyet verenler lanetlenerek,⁵⁶⁶ “yol kesenin cihâd (bile olsa hiçbir amel)i makbul olmayacağı ve ölüsüne namaz kılınmayacağı belirtilerek”⁵⁶⁷ yol emniyetinin ehemmiyeti belirtilmiştir.

Keza gelip geçenleri rahatsız edecek herhangi bir şeyin yoldan atılmasının sadaka sayılacağı bildirilerek⁵⁶⁸ yolların temiz tutulmasına teşvik edilmiştir. Bu hususun ehemmiyeti bazı rivayetlerde şöyle bir misâlle belirtilir. “Hiçbir hayır ameli olmayan bir adam yoldan geçenleri rahatsız eden bir ağaç dalını oradan kaldırıp attı. Allah, bu amelinden memnun kalarak onu cennetine koydu.”⁵⁶⁹

Yol hususundaki teşvîk edici hadîsler müteakip devirlerde, halîfeleri yol işlerine ehemmiyet vermeye sevk etmiştir. Hz. Ömer'in Mekke Medîne arasına kuyular kazdırıp konak, dinlenme yerleri yaptırdığı,⁵⁷⁰ ehl-i zimme ile anlaşmalarda “yol ve köprüleri tamir etme” şartını koyduğu,⁵⁷¹ Hz. Alî'nin, dükkânların sokaklara taşmasını yasakladığı,⁵⁷² Emevîler dev-

⁵⁶⁴ *Fethu'l-Bârî* 6, 44.

⁵⁶⁵ Kettânî, *Terâtîb* 1/282.

⁵⁶⁶ *Feyzu'l-Kadîr* 18 (8264, H.) (Hs.).

⁵⁶⁷ *Müsned* 3/441; *Feyzu'l-Kadîr* 6/174 (8833, H.) (Hs). Bak. *Beda'î'u's-Sanâi'* 1/312.

⁵⁶⁸ Buhârî, *Mezâlim* 24 (3/174), Ebû Dâvûd, *Edeb* 163 (4/362, 5243, H.).

⁵⁶⁹ *Feyzu'l-Kadîr* 4/546, 6212, H. (Hs.); Ebû Dâvûd, *Edeb* 163 (4/362, 5245, H.).

⁵⁷⁰ İbn Sa'd 3/283; Mâverîdî, *el-Ahkâmü's-Sultâniyye ve'l-Velâyetü'd-Diniyye*, s. 187-88, Mısır 1966.

⁵⁷¹ *Terâtîb* 1/283.

⁵⁷² *Kenzu'l-Ummâl* 5/488.

rinde, yollara, yürünen mesafeleri tesbit maksadıyla, bugünkü kilometre levhaları gibi her üç bin zirâ mesafeye “mil” denen bir mesafe “binâ”sının yapılarak üzerine uzaklığı yazmaya varacak derecede⁵⁷³ yol işlerine gittikçe artan bir ihtimam ve alâkanın verildiği görülmektedir. Makrîzî, 166 yılında Halife Mehdî tarafından Mekke, Medîne, Yemen arasına deve ve katırların kullanıldığı posta teşkilâtı kurulduğunu⁵⁷⁴ (...) Şam yollarının çok bakımlı olup, konak yerlerinde yiyecek, içecek, yem nevinden her çeşit ihtiyâcın karşılandığını, Kahire’den kalkan bir kadının yanına azık vs. almaksızın Şam’a yaya veya atlı gidebileceği kadar emniyet hâkim olduğunu, bu durumun 803 yılında Timur işgali vâki oluncaya kadar devam ettiğini belirtir.⁵⁷⁵

4) İctimâî Te’sîsler

Bir meskeni tek başına ele almanın mümkün olamayacağını daha önce belirtmiştik. Şu hâlde meskenin tamamlayıcısı hârici te’sîslere de temas edip bu hususta sünnette vârid olan haberleri görmemizde zaruret vardır. Burada bunlardan en mühimlerine temas edeceğiz:

√ Mescid

Hz. Peygamber için bu, İslâm sitesinin vazgeçilmesi düşünülemeyen bir unsurdur. Ona göre mescidi olmayan bir mahall-i meskûn olmaz. Hicret sırasında daha Medine’ye varmadan, birinci durak yeri olan ve 14 gün ikamet etmiş bulunduğu⁵⁷⁶ Kuba köyünde ilk iş bir mescid yaptırmıştır.⁵⁷⁷ Esâs yerleşme yeri olan Medîne’ye girer girmez, henüz herhangi bir eve yerleşmeden, daha doğrusu halkın coşkunu tezahürat ve

⁵⁷³ Bak. Teratib 1/283-284 (İbn Gâzî’nin el-Elfiyye üzerine olan haşiyesinden naklen).

⁵⁷⁴ Makrîzî, Takiyyü’l-Dîn Ebu’l-’Abbâs Ahmed İbn ‘Alî el-Makrîzî (v. 850, 1446), *el-Mevâ’iz ve’l-İtibâr bi-Zikri’l-Hıtat ve’l-Asâr* 1/226, Beyrut, tarihsiz (ofset).

⁵⁷⁵ A.e. 1/227. Makrîzî, burada, Ebu’l-Kâsım Ubeydullah İbn Hardâdiyye’nin *el-Mesâlih ve’l-Memâlik* adlı kitabından yollar hakkında malûmat nakleder. Keşfü’z-Zünûn’da bu kitabın, Fâtih Sultan Mehmed’in müderrislerinden Şerif İbn Seyyid Muhammed İbnî’ş-Şeyh Bürhânî’l-Dîn tarafından, emir üzerine, Türkçeye tercüme edildiği belirtilir (2/1665).

⁵⁷⁶ İbn Sa’d, 1/236; Müslim, *Mesâcid* 9 (1/373, 524. H.).

⁵⁷⁷ İbn Hişâm, 1/494. *Mu’cemu’l-Büldân*’da bunun daha önce yapılmış olduğu kaydedilir (4/302).

davetleri sırasında, yerleşeceği evi seçmeden, müstakbel mescidinin yerini tâyin etmiş, bu maksatla devesini serbest bırakarak: “Ona dokunmayın, o, memurdur (duracağı yeri Allah bildirecektir)” demiştir. Deve Medine’de bulunan Müslümanların “Hz. Peygamber’in gelmesinden önce, Cuma ve diğer namazları kılmak üzere Es’ad İbn Zürâre tarafından inşâ edilen, üstü açık, dört duvar hâlinde, kiblesi de Kudüs cihetinde yer almış olan” mescidin civarında boş bir arsa üzerinde durur.⁵⁷⁸ Mescid’e bitişik olan bu arsa, Medine’deki Müslümanların başı durumunda (Nakîbu’n-Nükebâ) olan mezkûr Es’ad’ın tasarrufundadır.⁵⁷⁹

Aradan çok geçmeden, Hz. Peygamber, devesinin çöktüğü bu arsa- 469
yı satın alarak, mescidin kible cihetine, ilk temel taşını elleriyle atar.⁵⁸⁰ 100x100 zira ebadında kare şeklinde olan⁵⁸¹ mescit, taş, toprak vs. taşıma işlerinde, bizzat Hz. Peygamber’in de katılması sûretiyle⁵⁸² kısa zamanda inşâ edilir.

Bu mescid, Hz. Peygamber’in zamanında her çeşit içtimaî faaliyetlerin cereyan ettiği yer olarak karşımıza çıkar: İbâdet yeri, dînî ve ilmî irşad yeri,⁵⁸³ siyasî meselelerin müşavere edildiği, misafirlerin ağırlandığı,⁵⁸⁴ mahpusların bağlandığı,⁵⁸⁵ mufâharanın (bir nevî edebi yarışma) yapıldığı,⁵⁸⁶ bayram eğlentilerinin cereyan ettiği,⁵⁸⁷ harpte yara alanların tedavi edildiği,⁵⁸⁸ hacamâtın yapıldığı,⁵⁸⁹ şiir okunup dünyevî sohbetlerin yapıldığı⁵⁹⁰ yer vs. Billhassa Mescid-i Nebevî bir kenarında bekârların kaldığı Sufa kısmıyla,

⁵⁷⁸ İbn Hişâm, 1/239.

⁵⁷⁹ Belâzurî, 1/12.

⁵⁸⁰ Suyûtî, *Hasâisu’l-Kübrâ* 1/484. Temel atma merasiminde Hz. Peygamber’i sırayla Hz. Ebû Bekr, Ömer, Osman ve Ali takip ederek birer taş koydukları vs. ile ilgili (Ebû Ya’la 222/a ve *Müstedrek* 3/96-97) hadisin Zehabi, butlanını iddia eder (*Müstedrek* 3/97.)

⁵⁸¹ İbn Sa’d, 1/239.

⁵⁸² İbn Hişâm, 1/496.

⁵⁸³ Buhârî, *Salât* 84 (1/128).

⁵⁸⁴ Abdurrezzâk, 1/414 (1620. H.).

⁵⁸⁵ Nesâî, *Mesâcid* 20 (2/46).

⁵⁸⁶ İbn Sa’d 1/294.

⁵⁸⁷ Buhârî, *İdeyn* 25 (3/29).

⁵⁸⁸ *Fethu’l-Bârî* 8/416.

⁵⁸⁹ *Cem’u’l-Fevâid* 1/179.

⁵⁹⁰ Nesâî, *Mesâcid* 24 (2/48).

başlarında bulunan “yazı hocaları” ve “Kur’ân hocaları” ile tam bir mektep ve hattâ “Üniversite”⁵⁹¹ durumundadır.

Hz. Peygamber, cemiyetin kültür hayatındaki ehemmiyetli yerine binâen, mescidlerin sayılarının artırılmasını arzu ederek: “İçerisinde Allah’a zikir yapılan bir mescid bina edene Allah cennette bir bina hazırlar.”⁵⁹² gibi sözlerle Müslümanları buna teşvik etmiştir. Hz. Âişe’den gelen bir rivayet, Hz. Peygamber’in “mahallelerde (dûr⁵⁹³) mescid açılıp temiz tutulması” için emrettiğini göstermektedir.⁵⁹⁴

470 Bu hadîs bize uzaklık sebebiyle mescide devamı azaltacak durumlar ortaya çıktıkça yeni mescidlerin açılması gerektiğini gösterir. Bir başka hadiste: “Mescide yakın evin uzak olana nazaran üstünlüğü, gazinin, evinde oturana nazaran üstünlüğü gibidir.”⁵⁹⁵ buyrulmaktadır. Diğer taraftan, uzaklığı sebebiyle evlerini bırakıp camiye yakın bir yere gelmek isteyen Benû Selime’ye de Hz. Peygamber müâade etmemiştir.⁵⁹⁶ Burada bir tearuz görülmekte ise de şârihler bizzat bu sonuncu hadîste geçen: Hz. Peygamber Medine’nin (bâzı yerlerinin) ıssız bırakılmasını hoş görmeyerek: Attığınız adımların sevabını düşünmüyor musunuz? dedi.” ibaresine dayanarak “evin mescide yakın olması müstehabdır” hükmünü verirler. “Zirâ, derler, Hz. Peygamber onların talebini fena bulmadı, ancak başka bir maslahata binâen, uzaklıktan husûle gelen sevâb noksanlığını telâfi edecek ciheti gösterdi.” Bu meyânda mescide uzak olan evin mi, yoksa yakın olan evin mi daha faziletli olacağı hususunda âlimlerin münâkaşa ettiği, bâzıları müsavi derken, bâzılarının da yakın olanı daha faziletli bulduğu belirtilmektedir.⁵⁹⁷

Cemâatin bölünmemesi için fazla mescid inşâ etmekten kaçınmak fikri mevcut değildir. Sâdece bayram ve cuma günleri Hz. Peygamber za-

⁵⁹¹ Bak. Hamîdullah, *Muhtasar Hadis Târîhi*, s. 21, İstanbul 1967.

⁵⁹² Müslim, *Mesâcid* 24 (1/378, 533. H.); Nesâî, *Mesâcid* 1 (2/31).

⁵⁹³ Hadîsde geçen dûr kelimesi dâr’ın çoğuludur. Dâr ise, yerine göre ev, meskûn evler ve meskûn mahal mânâlarına gelmektedir. (*Nihâye* 2/139) Bu hadîste daha ziyâde kabîle mânâsına geldiği yine *Nihâye*’de belirtilir.

⁵⁹⁴ İbn Mâce, *Mesâcid* 9 (1/250, 758. H.); Ebû Ya’lâ 214/b

⁵⁹⁵ *Müsned* 5/387; *Cem’u’l-Fevâid* 1/179 (1243. H.); *Mecmau’z-Zevâid* 2/16 (Zy.).

⁵⁹⁶ Buhârî, *Medine* 12 (3/29).

⁵⁹⁷ Bak. İbn Hacer, *Fethu’l-Bârî* 2/281; Aynî, 5/173-74.

manında musalla denen husûsî bir mahalde tek cemâat yapılmış ise de,⁵⁹⁸ bilâhare değişen şartlar bu namazların da aynı şehirde farklı yerlerde kılınmasını zarurî kılmış, bâzı münâkaşalara rağmen, cumhur cevazına kail olmuştur.⁵⁹⁹

Her hâl u kârda mahallelerde mescid inşâası emredilmiş olmakla beraber, buna gerçek bir ihtiyaç hâsıl olmadıkça tevessül edilmemesi uygun bulunmuştur. Suyûtî: Âlimlerimiz demiştir ki: “Bir mescidin yanibaşında, onun cemâatine zarar verecek yeni bir mescid yapmak caiz değildir. Böyle bir inşaatın yıkılarak buna manî olunması gerekir. Ancak mahalle büyükse ve tek mescid ahâliye kâfi gelmiyorsa o vakit yenisi yapılmalıdır.” der.⁶⁰⁰ Yine Suyûtî köyün dışında yapılan, köylülerin değil de tesadüfen uğrayanların içerisinde namaz kıldığı mescidlerin de yıktırılmasına fetva verildiğini belirtir.⁶⁰¹

√ Mekteb

471

Daha önce de belirttiğimiz gibi bizzat Hz. Peygamber zamanında mescidden ayrı olarak mektebin varlığı kesinlik kazanmamıştır. Mescidler aynı zamanda mekteb vazifesi görmektedir. Bu sebeple mescid hakkındaki mülâhazalar mektep için de carîdir. Nüfusun kesafet ve dağınıklığına göre mahalle aralarında mektepler yer almalıdır. Kâbisî’de mekteplerin müstakil müesseseler hâlinde taazzuv etmesinden sonra mescidlerden ayrı ele alınması fikri hâkimdir. Çocukların kirletebilecekleri endişesiyle müstakil husûsî binaların hazırlanması uygun görülür.⁶⁰²

√ Çarşı-pazar

Belâzurî’nin bir rivayetini bakarak Hz. Peygamber’in pazar yeri için de alâkalandığını görürüz. ‘Atâ İbn Yesâr aynen şunu anlatır: “Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), Medine’de bir pazar yeri (sûk) tesîs etmek istediğı zaman (önce Benû Kaynuka’) çarşısına geldi. Sonra Medine (deki

⁵⁹⁸ Buhârî, *İydeyn* 6 (2/22); İbn Mâce, *İkâmet* 164 (1/413-414, 1304-1306. Hl.).

⁵⁹⁹ Bak. Kâsânî, *Bedâi’u’s-Sanâi* 1/360-361.

⁶⁰⁰ *el-Hâvî li’l-Fetâvâ* 1/190.

⁶⁰¹ *Aynı eser* 1/191.

⁶⁰² Kâbisî s. 322.

hâl-i hazır) çarşının yerine gelerek oraya ayağı ile vurdu ve:⁶⁰³ “Burası sizin pazar yerinizdir (sûk). Burası daraltılamaz.⁶⁰⁴ Buradaki alışverişinizden dolayı sizden haraç (vergi) alınmayacaktır.” dedi.⁶⁰⁵ Semhûdî'nin Yezid İbn ‘Ubeydillâh İbn Kusayt’tan kaydına göre, bu çarşı inşâ edilinceye kadar Medine’de çarşı yoktu. İhtiyaçlar Benû Kaynuka’ çarşısından görülmekte idi.⁶⁰⁶ Diğer rivayetler, Hz. Peygamber’in burayı sık sık teftiş edip satılan malları kontrol ettiğini, hattâ bir seferinde buğday yığınının elini daldırdığında iç kısmını rutubetli bularak: “Bize hile yapan bizden değildir.” demek sûretiyle durumu takbîh ettiğini haber verir.⁶⁰⁷ Bir başka sefer burada hurma satıcılarından birinin çadır kurmuş olduğunu görür ve derhal yıktırır.⁶⁰⁸

Keza Hz. Ömer de buraya gereken alâkayı göstermiştir. Rivayetler, çarşıda gayr-ı nizamî olarak yaptırılan bir binayı yıktırdığını,⁶⁰⁹ geliş güzel bırakılmış bir demirci körüğünü de parçalayınca kadar tekmelediğini vs. haber verir.⁶¹⁰ Bir başka vesileyle daha önce, Hz. Ömer’in okuma yazma bilen Şifâ bint ‘Abdullah’ı buraya muhtesibe tayin ettiğini kaydetmiştik.⁶¹¹

472 √ Âbideler

İbn Ömer’den gelen bir rivayet Hz. Peygamber’in târihî âbidelerin korunması için emir verdiğini ifade etmektedir. Der ki: “Hz. Peygamber Medine’deki âtâm’ın⁶¹² yıkılmasını yasakladı ve: “Bunlar Medine’nin zînetleridir.” buyurdu.”⁶¹³

⁶⁰³ Semhûdî, a.g.c. 2/747.

⁶⁰⁴ Semhûdî, aynı rivayet.

⁶⁰⁵ Belâzurî, 1/24.

⁶⁰⁶ Semhûdî, a.g.c. 2/747.

⁶⁰⁷ Müslim, *İmân* 164 (1/99, 102. H.).

⁶⁰⁸ Semhûdî, a.g.c. 2/479.

⁶⁰⁹ *Kenzu’l-Ummâl* 5/487-88.

⁶¹⁰ Semhûdî, a.g.c. 2/479.

⁶¹¹ Bak. s. 350.

⁶¹² Atâm (أطم): Ütüm kelimesinin çoğuludur bu da kale vs. yüksek binalara itlâk olunur (*Nihâye* 1/51).

⁶¹³ *Fethu’l-Bârî* 4/454 (İbn Hacer şerhte kaydeder). Başta Mısır’ın piramidleri olmak üzere, asırlarca İslâm hâkimiyetinde kalan topraklardaki târihî eserlerin tahrib edilmeden “bir zînet”

İtibasa meydan vermemek için putperestlikle ilgili mâbed ve diğer âbidelerin hepsinin yıktırıldığını belirtmemiz gerek. Hz. Peygamber, kendisine biat eden bölgelerde ilk iş, oranın putperestlikle ilgili inşaatlarını, putlarını yıktırması, Tâif misâlinde olduğu üzere, ne kadar ısrar da edilse, yıkımın te'hîrine bile müsamaha göstermemiştir.⁶¹⁴

√ Çocuk Bahçesi

Hadislerde çocuk bahçesi tâbirine rastlamayız. Ancak Hz. Peygamber'in çocukları, -günümüzdeki bir kısım tehlikelerden ve meselâ trafik tehlikesinden, azade olan- devrindeki sokaklarda oynamaya teşvik ettiğini ve hattâ "toprak çocuğun baharıdır" diyerek çocukların behemehal toprakla tabiatla başbaşa kalmalarının, onunla oynamalarının lüzumunu belirttiğini görmüştük.⁶¹⁵ Şu hâlde sünnet, bir site planlanmasında çocuklara, toprakla haşır neşir olma imkânını sağlayacak çocuk bahçesi ihtiyacının düşünülmesini âmir olmaktadır. Bu ihtiyaç, köylerde ve hattâ bahçeli evleri bulunan veya yolları müsâid ve trafik derdi olmayan küçük yerleşme yerlerinde mevzubahis olmasa bile bugünkü haliyle söylenen bu durumlardan uzaklaşmış şehirlerde şarttır, elzendir. Bu yerler, çocukların gelişmelerinde şart olan oyun ve akranlarıyla karşılaşma ihtiyacını karşılayacaktır.

Çocuğun oyun ve eğlence hakkının teslim edildiği ve eğlence imkânlarının hazırlanmasının devlete vazife olarak yüklediği bir merhalede.⁶¹⁶ Sünnetin bu hükmünün ehemmiyeti çok daha iyi kavranmış olmalıdır.

√ Spor Tesisleri

İleri yaşta gençler için de koşu, atıcılık, at yarışları, güreş, yüzme gibi bedenî maharet ve temrinlerin ısrarla tavsiye edildiğini görmüştük.⁶¹⁷ Şu hâlde mükemmel olmak isteyen bir İslâm sitesi bu söylenenlerin yapılabilmesi için şart olan imkânlarla tabîi olarak sahip değilse sun'î yoldan elde

473

olarak günümüze kadar muhafaza edilmesinde hadiste vârid olan "şehrin zîneti" tâbirinin payı olamaz mı?

⁶¹⁴ İbn Hişam, 2/540; Teberî, *Târih* 3/141.

⁶¹⁵ Bak. s. 261 -62.

⁶¹⁶ *Çocuk Hakları Bayannâmesi'nin* 7. Maddesi, Bak. s. 251.

⁶¹⁷ Bak. s. 254 ve devamı.

etme cihetine gidecektir. Deniz ve nehirden uzak yerlerde yüzme havuzlarının te'sîsi,⁶¹⁸ at yarışları, koşular için yarış meydanları, anane ve devrin uygun göreceği diğer bedenî oyun çeşitlerinin zarurî kılacağı başkaca imkân ve te'sîslerin hazırlanması gibi.

√ Yeşil Saha

Günümüzün umûmî sağlığı tehdîd eden hava ve çevre -kirlenmesi problemleri için müessir çârelerden biri olarak teklif edilen ve “şehrin akciğeri (poumon de la ville)” olarak vasıflandırılan yeşil saha meselesinin sünnette ehemmiyetli bir yer aldığını görmekteyiz. Hz. Peygamber bu maksatla:

- 1- Müslümanları, her çeşit ağacı dikmeye teşvik etmiştir.
- 2- Hurma gibi bâzı ağaçların dikilmesini ayrıca emrederken, sidre gibi diğer bâzılarının da kesilmesini ayrıca yasaklamıştır.
- 3- Odun vs. ihtiyaçlarını karşılamak üzere ormanlık saha husule getirmiş, buranın himayesini emretmiştir.
- 4- Medine civarında belli bir bölgeyi haram ilân ederek otunun yolunmasını, ağaçlarının kesilip yapraklarının koparılmasını, hayvanlarının öldürülmesini yasak etmiştir. Şimdi bunları inceleyelim:

1- Her şeyden önce Hz. Peygamber, Müslümanları müteaddid sözlerle ağaç dikmeye teşvik etmektedir.⁶¹⁹ “Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan, ehli veya vahşî hayvan, kuş yiyecek olsa, yenen şey onun için bir sadaka yerine geçer. Her kim (müşteri, hırsız, dost vs.) ne eksiltirse kendisi için (kıyamet gününe kadar⁶²⁰ sadaka olur.”⁶²¹ “Kim

⁶¹⁸ Bir nevi çöl ortası sayılacak Tunus'un Kayravan şehrinde, şehrin ilk Müslüman fâtipleri tarafından yaptırılan ve yakın bir zaman önce hafriyat sonucu sapaşğlam olarak ortaya çıkarılan -yeraltı suyu ile beslenen- çok büyük ve oldukça derin bir havuzu burada zikretmekte fayda var. Havuz 245 yılında yapılmıştır (T. Nakra, *el-Kayravan*, s. 42, 1964).

⁶¹⁹ Bu hususta vârid olan hadislerin büyük bir kısmını Ahmed Nazmî'nin *Ağaç Dikmenin Fâideleri ve Fennî Usûlü* (İstanbul 1928) adlı kitabın baş tarafında izahlarıyla birlikte bulmak mümkündür.

⁶²⁰ Müslim, *Mesâkât* 10 (2/1189, 1552. H.); Buhârî, *Edeb* 27 (8/12).

⁶²¹ Müslim, *Mesâkât* 7, 8 (2, 1188, 1552. H.); Dârimî 2/182 (2613. H.).

ağaç dikiminde bulunursa onun için ağaçtan hâsıl olan ürün miktarınca Allah sevâb yazar.”⁶²²

Ağaç dikmenin ehemmiyetini Müslümanların ruhunda iyice tesbît maksadıyla Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) “Elinizde bir ağaç filizi varsa, kıyamet kopmaya başlasa bile, eğer dikecek kadar zamanınız varsa mutlaka dikin.” buyurur.⁶²³

2- Bundan başka, başta hurma olarak bâzı ağaçların fazilet ve ehemmiyeti üzerinde ayrıca durulduğu gibi,⁶²⁴ sidre ağacının (Arabistan kirazı) kesilmesi de yasaklanmıştır: “Sidreleri kesenler yüzlerinin üzerine ateşe atılacaklar.”⁶²⁵ Bu yasak hakkında sorulan Ebû Dâvûd: “(...) Bundan maksat çölde yolcuların ve hayvanların gölgelendiği sidre ağacını zâlimcesine ve haksız olarak kesen kimseyi Cenâb-ı Hakk’ın ateşe sokacağını beyandır.” der.⁶²⁶

3- Belâzurî’nin İbn Cu’dübe ve Ebû Ma’şer’den kaydettiği bir rivayette Hz. Peygamber’in bilâhare Gâbe (Orman) ismiyle yâdedilecek, Medine yakınındaki belli bir bölgeyi fiilen ağaçlandırdığını görüyoruz. Ehemmiyetine binâen mezkûr rivayeti burada aynen kaydedeceğiz: İbn Cu’dübe ve Ebû Ma’şer dediler ki: Resûlullah (sallallahu aleyhi ve sellem) Zu-Kard gazvesinden dönüşte Zuraybu’t-Te’vîl’e⁶²⁷ geldiği zaman ensârdan Benû Hârise’ler: “Yâ Resûlallâh burası bizim deve ve koyunlarımızın otlağıdır, kadınlarımızın çıkacağı yerlerdir.” dediler. Bu sözleriyle onlar el-Gâbe’nin yerini kastediyorlardı. Bunun üzerine Resûlullâh (sallallahu aleyhi ve sellem): “Kim buradan bir ağaç kesecek olursa onun karşılığı olmak üzere bir ağaç diksin.” diye emretti. Bu emir üzerine ağaçlar dikildi ve el-Gâbe (orman) husûle geldi.⁶²⁸

⁶²² *Müsned* 5/415; *Mecmau’z-Zevâid* 4/67; *Feyzu’l-Kadîr* 5/43 (8035. H.) (sh.).

⁶²³ *Edebu’l-Müfred*, s. 168 (479. H.); *Mecmau’z-Zevâid* 4/63 (Sikât); *Feyzu’l-Kadîr* 3/30; *Kenzu’l-Ummâl* 3/512.

⁶²⁴ Buhârî, *E’ime* 46 (7/104); M. ‘Aliye, 2/322; *Mecmau’z-Zevâid* 5/39-40.

⁶²⁵ *Mecmau’z-Zevâid* 8/115 (Sikât).

⁶²⁶ Ebû Dâvûd, *Edeb* 162 (4/361). Hadîs muzdaribtir, cevazına dair da rivayet mevcuttur. Bu münakaşalı mevzu üzerine Suyûtî: *Ref’û’l-Hazeran Kar’r’s-Sedr* (*Keşfü’z-Zünûn* 1/910) adlı bir risale yazmıştır.

⁶²⁷ İsmi, *Mu’cemu’l-Büldân* almıyor.

⁶²⁸ Belâzurî, 1/17.

Sırf bu rivayete dayanarak el-Gâbe'nin, hiç yoktan, bu hadiseden sonra husule geldiğini iddia etmek acelece verilmiş bir hüküm olabilir. Metinden de anlaşılacağı üzere orada zâten az veya çok ağaç mevcuttur. Hattâ Hicret'in yedinci-sekizinci yıllarında⁶²⁹ inşâ edilmiş olan minber'in el-Gâbe'nin ağaçlarından olduğu⁶³⁰ nazar-ı itibara alınacak olursa burada daha önceden ağacın varlığı anlaşılabilir. Ancak Hz. Peygamber'in mezkûr emrinden sonra ağaçların çoğaltılıp yerinin genişletildiği, böylece eskiye nazaran manzaranın değiştiği için orman mânasına el-Gâbe dendiği anlaşılmaktadır.

el-Gâbe'nin az sonra mevzûbabs edeceğimiz Medine'nin haram ilân edilen hudûdlarının dışında kaldığını da belirtmemiz gerek.⁶³¹ Zira görüleceği üzere haram bölgeden ağaç kesmek, ot yolmak vs. yasak edildiği halde el-Gâbe'den istifade yasak edilmemiş, odun, ağaç ot vs. ihtiyaçlara tahsis edilmiş, ancak her kesilenin yerine yenisi dikilerek korunması esâs yapılmıştır. Bu, bize yerleşme bölgesi civarında iki ayrı koruluğun lüzumu fikrini vermektedir. Bunlardan biri her çeşit tahripten korunacak şehrin tabii güzelliği, havasının tasrifî, tenezzüh vs. maksatlarda kullanılacak olan mümkün merteye şehre yakın ve hattâ şehri kuşatmasına dört bir tarafı, ihata edecek olan orman (park vs.) dır. Diğeri ise otundan, kereste ve odunundan nizamî bir şekilde istifâde edilecek, daha uzaklarda kurulacak ormandır.

4- *Medine'nin haram edilmesi meselesi*:⁶³² Enes'in anlattığına göre Hz. Peygamber, Hayber seferinden dönerken Medine'ye yaklaşınca şehre işaret ederek: "Yâ Rabbî Hz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi ben de Medine'yi haram kıldım. Onun iki kayalığı arası haramdır,⁶³³ ağaçları kesilemez, hayvanları avlanamaz,⁶³⁴ otu yolunamaz,⁶³⁵ ağaçlarının yaprağı silkilemez,⁶³⁶ (...)" der. Hadîs muhtelif vecîhleri çerçevesinde çok

⁶²⁹ *Terâtib*, 1/67.

⁶³⁰ Ebû Dâvûd, *Salât* 219 (1/283, 1080. H.); *Müsned* 5/330, 337, 339.

⁶³¹ Bak. *Mu'cemu'l-Büldân* 4/182.

⁶³² Ebû Hanîfe, başka bir hadîse dayanarak Medine'nin haram oluşuna kaail olmaz (bak. Nevevî, *Şerhu Müslim* 9/134).

⁶³³ Buhârî, *Cihâd* 71 (4/42).

⁶³⁴ Müslim, *Hacc* 458 (2/992, 1362. H.).

⁶³⁵ Müslim, *Hacc* 464 (yasakta ağaçla yaprağı bir tutulur. Bak. *Avnu'l-Ma'bûd* 14/154).

⁶³⁶ Ebû Dâvûd, *Menâsik* 96 (2/217, 2036. H.).

daha uzun olmakla beraber, bizi alakadar eden kısmı, Hz. Peygamber'in Medine'nin civarında belli bir sahayı haram ilân ederek "hayvanlarını öldürmekten, otunu yolmaktan, ağaçlarını kesmek ve hatta yapraklarını yolmaktan" Müslümanları men etmiş olmasıdır. Buhârî'nin rivayetlerinde haram ilan edilen bu yerler hususu oldukça mübhemdir.⁶³⁷ En açık ifâde: İki siyah kayalık arası المدينة بين لا بتی tâbidir. Bu haram bölge Ebû Dâvûd'un bir tahrîcinde: "Air dağı ile Sevr dağı arası" diye tâyin edilir.⁶³⁸ Müslim'in Ebû Hureyre'den bir tahrîcinde "Medine'nin etrafında on iki millik bir kısmı koruluk (himâ) kıldı." denir⁶³⁹ ki bu, 'Adiyy İbn Zeyd'in: "Hz. Peygamber Medine'nin her cihetinden bir berîdlik⁶⁴⁰ sahayı koruluk (haram) bölge ilân etti."⁶⁴¹ sözüyle biraz daha sarahat kazanmış olmaktadır. Rivayetlerin mübhemliği bu sahanın tam yüzölçümünü tesbîtte zorluk çıkarmakta ise de bizim için, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Medîne'yi dört bir yanından ihata eden bir yeşil sahanın muhafazası için emir vermiş olması mühimdir ve bu husus da kesindir.

476

Müslim, Ebû Dâvûd ve Belâzurî'de birbirini tamamlayan bir rivayete bu emrin tatbikatını aydınlatan bir hâdiseye rastlamaktayız. Belirtildiğine göre 'Akîk'deki⁶⁴² kasrına gitmekte olan Sa'd İbn Ebî Vakkâs korulukta bir köleyi, bir ağacı kesmekte veya yaprağını düşürmek için silkelemekte (Belâzurî'de; ot biçmekte) iken yakalar. Elbisesini soyar (Belâzurî'de orasını da elinden) alır. Sa'd dönünce kölenin efendisi gelip kölenin elinden aldığı şeyleri iade etmesini ister. (Belâzurî'de Hz. Ömer'e şikâyet ederler ve Hz. Ömer Sa'd'a aldıklarını iade et." der). Sa'd: "Resûlullâh'ın bana ganimet kıldığı bir şeyi geri vermekten Allah'a sığınırım." der ve talebi reddeder.⁶⁴³ Ebû

⁶³⁷ İbn Hacer, bu ithamın sebebini ve Medine'nin tahrîmi ile ilgili rivayetleri tahlil eder. Bak. *Fethu'l-Bârî* 4/452-458.

⁶³⁸ Ebû Dâvûd, *Menâsik* 96 (2/216, 2034. H.).

⁶³⁹ Müslim, *Hacc* 472 (1/1000, 1373. H.).

⁶⁴⁰ Bir berîd dört fersah, bir fersah dört mil, bir mil dört bin zirâdır. Yani bir berîd altmış dört bin (64.000) zirâdır (*Nihâye* 1/116).

⁶⁴¹ Ebû Dâvûd, *Menâsik* 96 (2/217, 2036. H.). Belâzurî'deki bir rivayette: "Ancak saka devesi ile ekin ve bağlarını sulayan kimsye sabanını ve bozuk (sulama) âletlerini onarmak üzere dağdağan ve seksek ağaçları mâkulesinden faydalanmaya müsâade etti." denir (s. 15-16).

⁶⁴² 'Akîk: Medine'de Harre'den sonra gelen (...) bir yer. Yakut'un açıklamasına bakılırsa haram bölge (koruluk) nin dışında kalmaktadır (*Mu'cemu'l-Büldân* 4/139).

⁶⁴³ Müslim, *Hacc* 461 (2/993, 1364. H.).

Dâvûd ve Belâzurî'nin rivayetinde Sa'd şu cevapta bulunur: Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) burayı haram kıldı ve 'Kim burada avlanan (ve ağaçlarını kesen) birini yakalarsa onu dövsün, elbise ve malzemesini de soysun.' buyurdu. Hz. Peygamber'in bana ganimet kıldığı bir şeyi asla vermem, isterseniz fiyatını vereyim."⁶⁴⁴ Belâzurî'de belirtildiğine göre Sa'd bu oraktan kendisine bir çapa yapar ve ölünceye kadar tarla işlerinde kullanır.⁶⁴⁵

Ömer İbn'l-Hattâb -belki de yukarıdaki hadiseden sonra-, 'Osman İbn Maz'ûn'un Harrâ'daki arazisini elinde tutan âzadlı kölesine (Mevlâ) gelerek: "Sen yerinden ayrılma, ben seni buralara idare memuru (âmil) tayin ettim. Medine'deki ağaçları kesmeye ve yapraklarını silkelemeye kimseye müsâade etme. Bunu yapan birini yakalarsan baltasını ve ipini elinden al." diyerek mezkûr koruluğun (yeşil saha) himâyesi için husûsî bir de bekçi tâyin eder.⁶⁴⁶

Şunu da belirtmemizde fayda var: Hz. Peygamberden gelen rivayetlere göre, ikamet edilen meskûn mahallin civarında, her çeşit kesim ve tahribe karşı korunması gereken ağaçlık bir bölge bulundurma fikri sâdece Mekke ve Medine şehirlerine mahsûs değildir. Bunu, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bütün mü'minlere tecviz ve hattâ tavsiye ettiğini kesinlikle söylememize imkân verecek yeterli delil mevcuttur. Bu cümleden olarak, Tâiflilerle yapılan bir muahede (anlaşma) metnini zikredebiliriz.

Tâif şehri, etrafını saran surların himayesiyle, müstahkem bir vaziyet arz ediyordu. Bu sebeple, Müslümanlarca 40 gün kadar kuşatılmasına rağmen fethedilememiş, civardaki diğer kabilelerin İslâm'a duhûlünden sonra dokuzuncu hicrî yılda kendiliklerinden Müslüman olmak ve Hz. Peygamber'e (sallallahu aleyhi ve sellem) biat etmek üzere bir heyet göndermişlerdi. Bu sebeple onlar, anlaşma sırasında biraz nazlı idiler. Namaz kılmamak, zekât vermemek, fuhşa ve alkollü içkilere devam etmek, putlarının yıkılmaması, vs. gibi son derece tuhaf, kabulü gayr-i mümkün şartlar ileri sürüyorlardı. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) bu şartlardan bir kısmını şiddetle reddederken, bâzılarını kabul ediyordu.

⁶⁴⁴ Ebû Dâvûd, *Menâsik* 96 (2/217. 2037. H.).

⁶⁴⁵ Belâzurî, 1/16-17.

⁶⁴⁶ Aynı eser 1/15.

İşte onların mevzuunu ettiğimiz tekliflerinden biri ve Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) bu teklîf karşısındaki tutumu mevzuumuz açısından ehemmiyetlidir. Onlar, Tâif şehrinin mukaddes şehir olarak kabul edilmesini de talep etmişlerdi. Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), onların bu isteğini kabul etmiş ve anlaşma metnine şu maddeyi koymuştur: "... Vadileri, bütünü ile kutsaldır (haramdır) ve yasak, orada, Allah adına, vahşî ağaçlar ve av hayvanları üzerinde, her baskı, her tecâvüz ve her fenalığa karşı tatbik edilir..."⁶⁴⁷

Hz. Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem), metinde Tâif vadisindeki ağaçların kesilmesini, hayvanlarının öldürülmesini yasaklayan yukarıdaki madde-nin de yer aldığı anlaşma ile de yetinmeyip, bu istikamette neşrettiği umûmî bir beyannamede bunun ihlâlüne karşı "müeyyideler"⁶⁴⁸ koymuştur. Bütün mü'minlere hitaben yazılan bu beyannamenin metni aynen şöyle:

"Bismillâhirrahmanirrahîm. Peygamber Muhammed'den mü'minlere: 478
Vacc vâdisi'nin"⁶⁴⁹ ne dikenli ağaçları, ne de çalılırları tahrib edilmeyecektir. Av hayvanları da öldürülmeyecektir. Bu yasaklardan birini yapmaya tevessül eden bir kimse yakalanacak olursa kamçı ile dövülecek ve elbisesi de soyulup alınacaktır. Eğer biri haddi aşacak olursa o yakalanıp Peygamber Muhammed'e getirilecektir. Bu emir Peygamber Muhammed'dendir. Bunu Allah'ın elçisi Muhammed'in emri ile Hâlid İbn Saîd yazdı. Bu emri kimse ihlâl etmesin, aksi takdirde Muhammed'in emrettiği şeyde nefesine zulmetmiş olur."⁶⁵⁰

Şurası muhakkak ki, Hz. Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) Taiflilere tanıdığı bu imtiyaza rağmen Taif şehri, Müslümanlar nazarında, tarih boyunca, Mekke veya Medine gibi kutsal bir şehir sıfatını taşımamıştır, hattâ Hz. Peygamber tarafından verilen bu vesikanın asıl gayesi de oraya böyle bir hüviyet tanımak da değildir. Bu vesîka bize, her beldede yerli ahâlinin, yakın çevrelerini husûsî bir disipline sokabileceklerini, ağaçların kesilmesini, hayvanların da öldürülmesini yasaklayabileceklerini, bunun dinî açıdan

⁶⁴⁷ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, 2. tab, Çvr. Sait Mutlu, İstanbul 1966, 1/331. Rivayetin metni için bak: *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 236-37 (3. Tab), Beyrut 1969.

⁶⁴⁸ Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* 1/332.

⁶⁴⁹ Buradaki "Vacc" ile Taif kastedilmektedir (*Mu'cemu'l-Büldân* 5/361).

⁶⁵⁰ Hamîdullah, *et-Vesâiku's-Siyâsiyye*, s. 240, 182. vesîka.

meşru olduğunu göstermektedir. Tarih boyunca, belki de ihtiyaç duyulmadığı için tatbik edilmeyen bu prensibin zamanımızda tatbikî zarurîdir. Her hareketinde dinden bir fetva arayan halkımızın nazarında yurdumuzun yeniden ağaçlandırılmasının ehemmiyetini tesbitte fazlasıyla istifâde edebileceğimiz bir husus olmalıdır.⁶⁵¹

5) Şehir Planı

Bütün bu gördüklerimiz, Sünnette evin müstakil olarak düşünülmemeyip, komşu binalar, yollar, kuyu (su teşkilâtı), çocuklar için oyun meydanları, yetişkinler için atış, koşu, yüzme vs. imkânları sağlayacak spor meydan ve te'sisleri, mescid, mektep, çarşı-pazar gibi diğer çeşitli kültürel, sportif, iktisâdî vs. amme kuruluşları ile olan irtibatı ve muvâzenesi içerisinde düşünüldüğünü göstermektedir. Şehir de sâdece evler ve evlere geçit veren yollardan ibaret olmayıp her çeşit beşerî ihtiyaçlara cevâp vermek sûretiyle sakinlerine en iyi yaşama imkânları sağlayan, amme hizmetlerine mahsûs tesisleri muvazeneli bir şekilde ihtiva eden, yeşil saha, çarşı, pazar, mektep, mescid, spor tesisleri, mesken vs. her şeyiyle ayrılık kabul etmeyen bir bütündür. Bütün bunları İslâmî meskenin hârice taşan zarurî müştemi-
479 lâtından saymak, bunlar olmaksızın, tek başına alındıkta -ne kadar geniş ve konforlu olursa olsun- evlerin nakıs ve gayr-i sıhhî olacağını kabul etmek Hz. Peygamber'in -buraya kadar kısmen incelemiş olduğumuz- içtimâî hayatla ilgili talimatının bir icâbidir.

Hz. Ömer'in Basra ve Küfe için çizdiği plâna bakacak olursak başta mescid olmak üzere umûmî hizmete mahsûs olan tesisler mümkün mertebe her bir yerleşme ünitesinin merkezinde yer almalı, yollar oraya çıkmalıdır. Rivayette Küfe (ve Basra) da Hz. Ömer'in emriyle mescid ve imaret (valilik) binasının şehrin merkezine inşâ edildiği, yollar orada kesişecek şekilde planlandığı bildirilir. Bu merkezî sahanın birer ok atımlık etrafı mescid ve vilâyet konağı için avlu olarak boş bırakılmıştır.

Bütün bu yapılan maddî tasvirler bize esâsî gizlememelidir. Zira cemiyetin iyi veya kötü oluşu, her şeyden önce onu teşkil eden fertlerin iyi veya kötü oluşuna bağlıdır. İlim, fazilet, adalet ve iyi münâsebetlerin

⁶⁵¹ Çevreyi ilgilendiren bahisleri daha da zenginleştirerek İslâm'da Çevre Ahlâkı" adıyla bir kitapta toplayıp neşrettik. (İst. 1995)

hâkim olduğu cemiyet gelişmesini çabuk yapar ve maddî noksanlıklarını telâfi eder.

Bu sebeple şehir meselesine temas eden İslâm düşünürleri en geniş yeri insan unsuruna ayırarak bilhassa piramidin tepesinde yer alan idareci üzerinde fazlaca durup onda aranması gereken evsâfî incelemişlerdir. Fârâbi yukarıda verdiğimiz, şehri insana benzettiği teşbihinde şehrin hâkimini, insandaki en kıymetli uzuv olan başa benzettikten sonra vasıflarına geçer, el-İcî “Ahlâk” adlı kitabının “tedbîrî’l-Müdün”e tahsis edilen dördüncü makalesinde şehirde yaşayan mâlik, memlûk, emsal, asdika gibi sınıfları saydıktan sonra en geniş yeri “mâlik”e ayırıp önce asalet, akıl, hikmet sahibi olmak vs. vasıflarını tâdâtdan sonra vazifelerini teker teker sayar. Mâverdî, “Ahkâmü’s-Sultaniye”sini isminden anlaşılacağı üzere, hemen hemen ideâl bir sultanın evsâf tablosunu sunmaya ayırmıştır. Keza İbn Haldun, “Mukaddimesinin birçok bahislerinde “devlet”, “ümran”, “müdün”, “in-şaat” gibi mevzumuzu direk ilgilendiren meseleleri inceler.

Misâller daha da çoğaltılabilir. Fakat Müslüman esprisinde ideâl bir mesken veya ideâl bir şehrin beşerî, coğrafi, teknik vs. birçok evsâfî aynı zamanda beraberce bulundurması gerektiğini göstermeye bunlar kâfidir. Son olarak İbn Ma’n’ın bir rivayeti ve bunu tamamlayan İbn Mes’ûd’un bir sözü ile bu bahsi bitiriyoruz:

Hükemâ demiştir ki: “Kâhir sultânı, hâzık tabibi, kurulu pazarı, akan nehri olmayan bir memlekete inmeyin.”⁶⁵²

İbn Mes’ûd da şunu söyler: “Üç şey vardır ki halk bunlarsız olamaz. 480

1- Aralarında bir emîr, bu olmazsa birbirlerini yerler.

2- Mushaf’ın alınıp satılması. Bu olmazsa Kitabullah azalır.

3- Çocuklara tâlim edecek muallim. Bu olmazsa insanlar ümmî (cahil) kalır.”⁶⁵³

⁶⁵² İbn Ma’n, *Temyiz* 220/a.

⁶⁵³ İbn Sahnûn, *a.g.e.* s. 352.

SONUÇ



481 Bu çalışmamızda birinci derecede, Hz. Peygamberin ve ihtiyaç hâsıl oldukça, selef dediğimiz ilk üç asır mensuplarının sünneti'ne istinâd ederek günümüzün en mühim mevzularından biri olan, terbiye mevzuunun bazı mühim meselelerini aydınlatmaya çalıştık. Gayemiz, terbiyenin Sünnetteki yerini, metodlarını, vasıtalarını, en mühim meselelerini aydınlığa kavuşturmaktır. Burada şu ana vasıfları tesbît ettik.

1- Hz. Peygamberin terbiye anlayışı son derece şümüllü ve geniş kapsamlı bir terbiye anlayışıdır: Gelecek neslin terbiyesi doğumla değil evliliğe verilen kararlarla başlamalıdır.

2- Terbiye hayatın belli bir safhasını, yânî çocukluk devresini değil ölünceye kadar geçen tamâmını ilgilendiren bir meseledir.

3- Fertte gerçekleştirilmek istenen terbiyenin tahakkuku sadece ferdi disiplin ve faaliyete bağlı olmayıp, ferdin alâkadar olduğu her şeye, içtimaî ve fizikî muhitlere bağlıdır. Ferdin istenen ölçüler çerçevesindeki disiplini kadar, bunların da gayeye uygun şekilde tanzîmi gerekmektedir.

Sünnetteki terbiyenin bu görünümü, konunun işlenmesinde birçok meselelere temas etmeyi zarurî kılmıştır. Bu sebeple, "Giriş" kısmından başka beş ana bölüme yer verdik. Her bir bölüm de kendi aralarında birçok tâli kısımlara ayrılmıştır.

Giriş kısmında, konuyu nasıl kavradığımızı, hadîslerden nasıl istifâde ettiğimizi, faydalanılan kaynakların en mühimlerinin mâhiyetlerini, sıhhat derecelerini kısaca tanıttık. Orada görülmüştür ki, birinci derecede, mu-teber ve itimâda şayan hadîs kitaplarına ve şerhlerine istinâd edilmiştir.

Ahlâkiyât meselelerinde âlimlerin takip ettiği prensipten hareketle “zayıf hadisler” den de istifâde cihetine gidilmişse de kezzâb ve metruk olduğu tesbît edilen râvilerin rivâyetlerinden kaçınılmış, nâdir hâllerde, muhtelif maksatlarla kaydedilen bu çeşit hadîslerin durumuna dikkat çekilmiştir.

Yine girişte, çalışmamızda yer yer mukayeseye yer vereceğimizi belirttikten sonra, mukayeseden maksadın iki olduğunu, birine göre herhangi bir meselede Sünnet’in görüşü ile, bugün hâkim olan bâzı görüşler arasında bir nisbetleme yapıp benzeyen ve benzemeyen noktaları tesbît etmek olduğunu, ikinciye göre ise, Sünnetle ahlâk kitaplarımızda yer alan bâzı meseleler arasında bir nisbetleme yaparak ikisi arasındaki farkları ortaya çıkarmak olduğunu belirttik.

Birinci nevi mukayeseler bizi şu sonuca ulaştırmıştır: Terbiye meselelerinin bâzılarında müşterek noktalar olmakla beraber, çoğunda Batı’nın iki ayrı görüşü mevcuttur: Eski görüş, yeni görüş. Müşterek noktaların daha ziyâde yenilerde yer aldığını söyleyebiliriz. Batı’da mevcut olan bu farklı görüşler umumiyetle zıd kutuplarda yer alırlar, birinin ifrat ettiği yerde diğeri tefrite düşer. Yeni görüşlerin pek çoğunun şuuraltı plânında eskiye aksülamel (reaksiyon) yatmaktadır. Bu sebeple mâkûl değildir ve itidalden uzaktır. Ancak bazı ilmîlik iddialarıyla ortaya çıkıp, çeşitli yayın vasıtalarıyla iyi propaganda edildikleri için eskâr-ı umûmiyede hüsnükabul görerek kendilerini benimsetme imkânlarını bulmuşlardır. Ne var ki aynı konuda sık sık ortaya atılan değişik görüşler “eski sistem”den koparılmış olan kimseleri bu yenilerden hangisini benimseyeceği hususunda şaşkın ve mütehayyir bırakmıştır. Bu durumun tabîî bir sonucu olarak aynı konuda muhtelif görüşler münâkaşa halindedir. Şu hâlde tek bir cemiyet olma istikâmetinde gelişen insanlığın fikir ve münâkaşa repertuarına, bu konulardaki İslâmî görüşü (veya görüşleri) de sunmakta fayda ve hattâ zaruret vardır.

İkinci nevî mukayese, geçmiş asırlarda yazılan terbiye kitaplarına, -“hakikî sünnet”in yanı başında- bir kısım hükemâ ve etibba sözlerinin, darbimesellerin, bir devrin hâkim görüşünü ifâde eden bâzı prensiplerin girdiğini ve hattâ bunların birçok durumlarda “hadîs’den”, “sünnet’ten” olarak takdim edildiğini bize göstermiştir. Bunlardan bir kısmına yer yer

483 kısaca temas etmekle beraber bilhassa evlilik âdabı ile ilgili olanlarla, kızlara yazı öğretilmesini yasaklayanlar üzerinde ayrıca durduk. Bu nevî mukayeseler de bize şu kanaati vermiştir: Terbiye ve ahlâkla ilgili konularda, geçmiş asırlarda yazılan kitapların -müellifleri ne kadar büyük bir şöhret ve otoriteye sâhip olsalar bile- tercüme veya sadeleştirilerek aynen neşrî bu sahadaki boşluğu doldurmaya yeterli değildir. Hattâ bir kısım mahzurlardan da hâli değildir. Ahlâkî ve terbiyevî görüşler kişinin hayat telakkisine ve binnetîce hattıhareketine yön vermesi sebebiyle şahsiyetin inşâsında temel taşları rolünü oynamaktadırlar. Bu sebeple, zamanımız Müslümanı “hakikî sünnet”i esâs alarak, asrının şartlarına ve anlayışına uygun terbiye ve ahlâk kitabını yeniden “tedvînetmek”, modası geçmiş “hikmetleri”, hükmünü kaybeden “zamanlı” (temporaire) durûbuemsâlleri, Galinos, Eflatun vs. nin vecizelerini, bir kısım İsrâiliyâtı bu hayat rehberinden kesinlikle çıkarmak, bunların yerine tecrübî ilmin ortaya koyduğu mücerreb mutaları koymak zorundadır; ilmî görünümlü nazariyeleri değil. Bu husus maddî-manevî terakkinin muvâzene ve emniyetinin garantisi olacak kadar ehemmiyet taşımaktadır.

Birinci Bölüm’de terbiye üzerinde umûmî bilgiler verdik. Önce terbiye’den ne anladığımızı belirterek terbiyeyi, kısaca “Kültür” diye ifâde ettiğimiz, bilgi, maharet, alışkanlık vs. nevinden her çeşit beşerî muktesebâtı kazanma ve aktarma faaliyeti olarak tarif ettik. Sonra da “Sünnet” tabiriyle, sâdece Hz. Peygamber’e (sallallahu aleyhi ve sellem) ait olan merfû sünneti değil, bizzat Hz. Peygamber tarafından övülmüş olan ilk üç asır mensuplarına ait olan mevkûf ve maktû sünnetleri de kasedtiğimizi belirttik.

Birinci bölümde bunlardan başka, eski ve yeni terbiye görüşlerini terbiyenin medeniyetin gelişmesindeki ehemmiyetini, sünnetin terbiyeye verdiği ağırlığı vs. açıkladık. Gördük ki bugün, terbiye, insanlığın terakkisinde birinci âmil kabul edilerek gittikçe artan bir ehemmiyet kazanmıştır. Bu sebeple medeniyet ve terakkide ilerilik nisbetinde tahsil müddeti artırılmış, maarif sahasına ayrılan harcama ve yatırımların miktarı yükseltilmiştir. Bu noktada, İslâm’ın ilk devirlerde göstermiş olduğu fevkalâde parlama ve terakkiyi Sünnet’in ve bunun uygulayıcılığını yapan ilk Müslümanların terbiye ve tahsile ve bunlarla ilgili müessese ve meselelere atfetmiş oldukları

büyük ehemmiyetle izah etmeyi teklif ettik. Bu söylenen mâkul oldukta, mâruz kalınan tezebzüb ve gerilik dahi bunun aksi davranışla îzâh edilecektir.

İkinci Bölüm başlıca iki kısımdan meydana gelir. Birinci kısımda terbiyenin evliliğe verilen kararlarla başladığına dikkat çektik. Tedbîri devre dediğimiz ve doğuma kadar geçen bu safhada Sünnet'te beyân edilen bâzı esâsları ve bunlarla birlikte eski terbiye kitaplarına girmiş bulunmasına rağmen Sünnet'te rastlanmayan bir kısım teferruatı da belirttik. Tatbikî devre olarak vasıfladığımız bu ikinci kısımda insan ömrünün başlıca yaş safhalarını belirttikten sonra terbiye için en çok ehemmiyetli olan bülûğ devresine kadarki geçen çocukluk devresinin çeşitli safhalarını inceledik.

Çocuklara uygulanacak bir kısım terbiyevî faaliyetler onun doğduğu günde başlamakta, bilhassa gıda, libâs ve telkin meseleleri takdim edilmektedir. Konuşmaya başladığı andan itibaren de sistematik talîme geçilmektedir. Talîm yaşı, Sünnet'te "konuşmaya başlama" ânı olarak gelmişse de İbn Miskeveyh, Gazzâlî gibi muahhar hükemânın dilinde "haya" etmeye, yânî utanmaya başlama yaşı da söz konusudur.

484

Bu safhada en çok üzerinde durulan bir tâbîr "temyîz yaşı" tâbiri-
dir. Temyiz yaşının ne olduğu hususunda herkesçe benimsenmiş kesin bir hadd mevcut değildir. Temyîz yaşı olarak 6-10 yaşları arasının kastedildiğine dâir rivayetler vardır. Sünnet, çocuğun namaza başlatılması, te'dîb maksadıyla dövülmesi, yataklarının ayrılması gibi bir kısım iyi alışkanlıkların kazandırılması zamanları ile ilgili olarak kesin rakamlardan ziyâde muhtelif rakamlar vererek, mübhemiyet ve ihtilâfî tercih etmiştir. Âlimler bütün bu hususları "temyîz" kelimesiyle ifâde ederek onlar da ibhâmı ihtiyar etmişlerdir. Temyizle ilgili çeşitli açıklama ve tatbikat bize şu kanaati vermiştir: Temyîz yaşı, alelîtlak, her çocukta farklı olmaktan başka, her çocuğun muhtelif kuvvelerine tekabül eden farklı "temyîz yaşları"ndan bile söz etmek mümkündür. Meselâ klî kuvve ile cinsî kuvvelerde "temyiz" aynı zamanda vukua gelmez. Bu sebeple hafıza, akıl, tekellüm, cinsî kuvve vs. ile ilgili terbiyevî faaliyetlerin vakitleri farklıdır. "Temyîz"den söz eden birçok kitaplarda bu incelik nazardan kaçabilmekte, iltibasa ve muğlaklığa sebep olabilmektedir.

Üçüncü Bölüm, temel eğitim meselelerine tahsis edilmiştir ve en geniş kısmı teşkil etmektedir. Burada, temel eğitim nedir, neler öğretilmelidir?, temel eğitimin gayesi olan “içtimâileştirme” nasıl gerçekleşir?, beden terbiyesi, hidâne hakkı, te’dib meselesi gibi ana konulara yer verdik.

485 Sünnet’in temel eğitim anlayışı ve temel eğitim safhası Batıdakinden bir hayli farklıdır. Batılı terbiyecilerle birleşilen en mühim nokta, temel eğitim devresinin terbiyede en önemli safhayı teşkil ettiğidir, şahsiyet inşâsının bu safhada bitmesi gerektiridir. Tatbikatta, Müslümanlarca hep ihmâl edilegelmiş görülen Sünnet’in görüşüne göre temel eğitimi, bülûğla sona ermelidir. Hanefî görüşüne göre, bülûğun en son hududu da on sekiz yaşdır. Bülûğa eren kimse artık çocuk değildir, hayâtın her çeşit mesuliyetini deruhte edecek durumdadır. Öyle ise, bu devre içerisinde sâdece cemiyetin bir kısmı dînî ve kültürel değerleri verilmekle kalmayıp, hayatî mesuliyetlerini ifâda zarurî olan her çeşit bilgi de verilmeli, maharet ve alışkanlıklar kazandırılmalıdır. Bu meyânda bir meslek öğretiminin de söz konusu olduğu yeterince belirtilmiştir. Batılı görüşte bu devre 22 yaşlarına kadar uzamaktadır.

Temel Eğitim safhasında Kur’ân öğretimi esâstır. Çocuk, namaz, oruç ve hacc gibi bütün dînî vecibelere alıştırmalı, bunlarla ilgili her çeşit bilgiler verilmeli, alışkanlıklar kazandırılmalıdır. Hz. Peygamberin bu husustaki talimatı sarîhtir. Çocukluğunu Hz. Peygamber’in yanında geçirmiş olan Enes ve Hz. Hasan (radiyallahu anh) gibi Ashâb’dan bazılarının hâtıraları, onlara bu şeyleri öğretmiş olduğunu göstermektedir.

Çocuğun cemiyet ve hayata intibakı (içtimâileşme, sosyalleşme): Hz. Peygamber’in en ziyâde ehemmiyet verdiği husus, çocukların cemiyetteki çeşitli içtimâî halkalarla muvazeneli temasıdır. Aile, akran, aile dışı büyükler ve hayvanların oluşturduğu bu halkaların en mühimini aile teşkil etmektedir. Bu sebeple bilhassa anne-baba ile olan münâsebetlere büyük ehemmiyet vermektedir.

Anne-babanın evladıyla münâsebetlerinde en mühim prensiplerden bir kaçışunlardır: “Çocuklara şefkat”, “Onlarla çocuklaşmak”, “Yaramazlıklarından dolayı (aşırı) müdâhale etmemek”, kötü söz söylememek”, “aralarında -öpücüğe varıncaya kadar- eşit davranmak” vs. Bu noktada ço-

çuğun günlük hayâtını disipline edip, murakabe etmek mühim hususlardan biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aile dışı büyüklerle temâs çocuğun içtimâîleşmesinin birinci âmili-
dir. Cemiyeti ve cemiyeti teşkil eden çeşitli tipteki ferdleri tanımak, onlara
karşı göstereceği aksûlamelleri geliştirmek için lüzumlu temrinler bu sayede
mümkün olacaktır. Bu sebeple onlar gerek bir kısım hizmetlere teşvik edil-
mek, gerek bayram, düğün, ziyafet gibi çeşitli merasimler ve cemâatlere iş-
tirak ettirilmek sûretiyle haricî büyüklerle temasa zorlanmıştır. İslâmî terbi-
yede, bazı mahzurları nazara alınarak, çocuğun cemiyetten tecrîd edilmesi
mevzûbâhs değildir. Ancak kötü arkadaşlara, çocuklara kötü örnek olacak,
fayda değil zarar verecek muhitlere karşı dikkat çekilmiştir. Bu çeşit temas
tahdidî, çocuğun cemiyetten tecrîd edilmesi manasına gelmez.

Büyük-küçük temasında, büyüklere hürmet ve onları takdim mühim
bir esâs olarak vazedilmiştir. Fakat “büyük”ten kastedilen şey, her seferinde
yaşça büyüklük değildir, ilmî üstünlük, fazilette üstünlük, tecrübe ve rütbe
üstünlüğü de takdimi gerektiren büyüklükten sayılmıştır. Büyükler de kü-
çüklere karşı şefkat ve merhamet, sevgi, anlayış, af gibi vazifelerle mükellef
kılınmışlardır. 486

Çocuğun, bilhassa hissî ve ruhî bir kısım temrinleri gerçekleştirmesi
için hayâtında hayvanlara da yer verilmiştir. Onlara eziyet etmemek, mak-
satsız öldürmemek, yuvalarını bozmamak gibi bir kısım haklarının muha-
fazası şartıyla onlarla oynamaya, kafese konmaya müsâade edilmiştir.

Bedeni Terbiye’ye gelince, burada başlıca dört hususa temas edilmiş-
tir: Beslenme, Temizlik, Hıfzıssıhha ve Oyun.

Beslenmede beş mühim esâs zikredebiliriz: 1- Gıda, insanın sâdece
maddî değil manevî hayâtına da te’sîr etmektedir. 2- Gıdalar maddeten ve
manen temiz olmalıdır. 3- Çok yememelidir. Çok yemek ruhî ve bedenî
hastalıkların ana sebebidir. 4- Beslenmede çeşitli gıdaların alınması gerek-
lidir, ancak, alınan gıdaların terkebine dikkat etmelidir. 5- Yemek yerken
zaman seçiminden, oturuş tarzına, soğuk veya sıcak oluşuna varıncaya
kadar dikkat edilmesi ve uyulması gereken bâzı âdâblar vardır.

Hz. Peygamber, bütün bu söylenenlere sıkı sıkıya riâyet ederek günde
iki sefer yemek yemiştir.

Yapılan amellerin ‘kabul edilmesi için şart koşulan temizlik, âdeta îmânın vazgeçilmez bir lâzımı ve gereği kılınmıştır. Maddî ve manevî hayatın sıhhatli olmasında aranan ilk şartlardan biri kılınmıştır. Temizlik, hem maddîdir, hem mânevi. Beden, elbise ve içinde yaşanan mesken ve muhitin her iki şekilde (maddî ve manevî) temiz olması şarttır.

Hıfzussıhha’da beslenme ve temizlikten başka karantina esâsı da vaz edilerek koruyucu tedbirlere ehemmiyet verilmiş, ayrıca “her derdin devası vardır, tedavi arayın” prensibiyle tedaviye de teşvik edilmiştir. Haram kılınan birkaç kalem dışında nebatî, hayvan her çeşit ilâcın kullanılması tecviz edilmiş, bu meyânda bal, çörek otu gibi bâzıları üzerinde ayrıca ısrarla durulmuştur. Bunlardan başka, perhiz, dua, Kur’ân tilâveti, tebdîl-i mekân gibi bir kısım tedavi metodları da teşvik edilirken sihir, müneccimlik, falcılık gibi diğer bir kısım usûllere müracaat da şiddetle yasaklanmıştır.

487 Bedenî terbiyede oyun da mühim bir yer tutmaktadır. Oyun, –bilhas- sa çocuğun hayatında– sadece hoş vakit geçirme vasıtası değildir. Oyunun, “Yeni Terbiye” mensuplarını, her şeyi oynarken öğretmeyi iddiaya sevk edecek kadar terbiyevî mühim bir yönü vardır. Sünnet oyunu tecvîz etmekle kalmaz, bilhassa “gayeli oyunlar” dediğimiz binicilik, atıcılık, yüzücülük gibi hayâta ve askerliğe hazırlayıcı mâhiyette olanlara büyük, küçük herkesi teşvik eder. Bu saydıklarımız için: “Onlar eğlence değildir.” diyerek yetiştirici taraflarının galebe çaldığına dikkat çekmiştir. Böylece Sünnet, “Yeni Görüş” mensuplarının iddia ettiği her şeyin eğlenerek öğretileceği fikrini reddetmiş olmakla beraber, bazı eğlencelerin yetiştirici olacağını kabul etmiş oluyor. Nitekim bir kısım oyunlar, büyük küçük herkese yasaklanmış, diğer bir kısmı da çocuklara tecviz edilmekle beraber büyükler için kerih addedilmiştir, yasaklanmıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse Sünnet, hassaten çocukların gelişmesinde oyunu zarurî görmekle beraber, çocukların istediği oyunda serbest bırakılmamalarını, güdümlü oyunlara sevkedilmelerini istemektedir.

Hidâne Meselesi: Çocuğu kim terbiye etmelidir sorusuna gelince, burada çocuğun yaş ve cinsiyet durumuna göre farklı cevaplar mevcuttur. Temyiz yaşına ulaşmayan çocuklara, kız olsun erkek olsun, behemahal anne bakmalıdır. Temyîz yaşına gelen çocuklarla ilgili rivayetler iki sûrette

anlaşmıştır: Hanefiler kızları annenin, erkekleri de babanın terbiye etmesi gerektiğini söylerken, diğer mezhepler, çocuğun anne veya babadan birini seçmede serbest bırakılması gerektiğini kabul etmişlerdir. Her hâl u kârda hidâne hakkı ehliyet için gerekli şartları -ki İslâm, hürriyet, akl, bülûğ, adalet, aynı yerde ikâmet, terbiyeye kudrettir- tam olarak hâiz olan tarafa terettüb etmektedir. Evlenen anne hidâne hakkını kaybeder. Hidânede anne tarafı baba tarafa takdim edilir.

Te'dîb: Çocuğa edeb vermek manasına gelir. Azar, tekdîr, dayak, te'dîbe girdiği gibi, ihsan, ikram, nasihat, takdir, mükâfat vs. de te'dîbden sayılmıştır. İslâmî Terbiye, tedîb ederken herkese aynı şekilde davranmayıp, muhataba göre te'dîb vasıtalarından en münâsibini kullanmayı emreder. Bu ise muhatabı iyi tanımayı gerektirmektedir. Te'dîbde tedriç ve mülâyet ve rıfkla hareket etmek esastır. Hatâları direk yüze vurmaktan, hatâ yapanları teşhirden ziyâde, umûmî bir tarzda hatâyı beyân edip, yine umûmî bir tarzda "hatanın kötülenmesi" gerekmektedir.

Korku ve sevgi beraber olmalıdır. Sadece korkutmaya ve ümitsizliğe dayanmak yasaklandığı gibi, tamamen ümitlendirmek de hoş karşılanmamıştır. Kötü söz, -lanet, beddua, sövmek, hakaret etmek vs. şekilleriyle- terbiye vasıtası olmamalıdır, yasaklanmıştır. Dayak tecvîz edilmiş olmakla beraber, birçok tahditlerle kayıtlanmıştır. Sünnet 10-13 yaşlarında dayacağı tecvîz ederse de âlimler 6 yaşından itibaren dövülebileceğini söylemişlerdir. Bilhassa küçüklere 3'ten fazla vurulmaması, başa vurulmaması, ince çubuk kullanılması gibi kayıtlar konmuştur. Kitâ'b-ı Mukaddes'in bir kısım âyetlerine istinâd eden klasik batı te'dîbinde dayak için böyle tahditler konmadığı gibi dayığa teşvik de edilmiştir.

488

İslâm âlimleri her devirde dayağın zararlarından söz etmiş, dayak korkusunun çocuğu yalan ve riyaya sevk ederek şahsiyetini öldüreceğini ileri sürmüştür. Bu konuda bilhassa İbn Haldun, çok daha net bir üslupla terbiyede dayığı reddeder ve korkunun sâdece çocuğun hayâtında değil, milletlerin hayâtında bile yıkıma götürücü te'sîrlerinden söz eder. Modern çağın Batılı terbiyecileri de dayak konusunda İslâm âlimleri gibi düşünmektedirler.

Dördüncü Bölüm: Cinsî terbiyeye tahsis ettiğimiz bu bölümü, başlıca iki kısma ayırdık. Birinci kısımda bizatihi cinsî terbiye ile ilgili mese-

lelere temas ederken, ikinci kısımda kızların terbiyesi ile ilgili meselelere temas ettik.

Birinci kısımda günümüzde hâkim olmaya yüz tutan cinsî terbiye anlayışı ile Sünnet'te ortaya konmuş olan cinsî terbiye anlayışını karşılaştırdık. İki anlayış genişlik ve darlık bakımından olduğu gibi, metod bakımından da büyük farklılıklar arz etmektedir. İsveç misâlinde görüldüğü üzere, gittikçe yayılmaya yüz tutan yeni "cinsî terbiye" anlayışı, cinsî hayâtın bir kısım problemlerine inhisar ettiği hâlde, Sünnet'te bu tâbirin içerisine bir çok konular girmektedir. Cinsî bilgiden, cinslere has kıyafetten, cinsler arası münâsebet, cinsî hayâta, çeşitli cinsî tatmîn yollarına kadar bir çok meselelere şümulü olan Sünnetteki cinsî terbiye, bâzı hususlarda (kıyafette olduğu gibi) doğumla başladığı hâlde, diğer bir kısım meselelerde bedenî gelişmeye tâbi olarak ileri yaşlarda söz konusudur. Cinsî hayâtle ilgili bilgilerin yeni nesle aktarılması esastır. Gerekli bilgiler, bülûğdan önce gence verilmiş olmalıdır. Ancak bunu vermek için, günümüz Batı dünyâsında olduğu gibi, husûsî sahne ve seanslar tertibini tavsiyeden ziyâde tabîî bir şekilde öğretilmesini, ihtiyâç hasıl oldukça verilmesini, soruldukça açıklanılmasını esâs kılmıştır. Cinsî hayatla ilgili meselelere ayıp, utanma ve müstehcenlik gibi sebeplerle esrar perdesi çekilmez. Gerekli izahlar tahrik etmeyecek tarzda yapılır.

Burada cinsî gücün insan üzerindeki hâkimiyeti samimiyetle itiraf edilerek bunun meşru yollardan tatmini esas kılınmıştır. Bu sebeple ısrarla evliliğe teşvik edilir. Bazı kayıtlarla istimnaya -bilhassa Hanefilerce- cevaz verilmişse de zina, hayvana temas, nazar gibi yollara cevaz verilmemiştir, ilâç ve ihtisâ (kısırlaştırma)da böyledir, yasaktır.

489 Kızların Terbiyesi ile ilgili kısımda, önce, kadınlar hakkındaki eski ve yeni görüşleri belirterek bunlardaki ifrat ve tefrite dikkat çektik. Eski görüş kadına hiçbir değer ve hak tanımazken, yeni görüş iki cins arasında mutlak eşitlik iddia eder. Terbiyeciler ise, kızlarla erkeklerin terbiyelerini ayrı ele alıp farklı terbiyeler tatbik edilmesi gerektiğini ileri sürerler. Sünnetin görüşünde iki cinsin, terbiyede tefrikleri esastır. Fakat bu tefrik hukukî olmaktan çok terbiyevîdir. Yani, hukukî, manevî ahlaki yönden aynı hak ve vecibelere, aynı mesuliyet ve cezalara, aynı manevî değerlere sahiptirler.

Ancak kadın erkek arasında hayatî vazifelere tâbi olarak fitrî farklar mevcuttur. Her biri kendi yaratılışı istikametinde, cinsî şahsiyeti çerçevesinde manevî kemâlini tamamlamalıdır. İki cins arasında en bariz ayırım kıyafettedir. Birinde sadelik esas iken diğesinde renk ve süs esâstır. Erkeğin kadına, kadının erkeğe benzemeye çalışması şiddetle yasaktır ve müeyyideye bağlanmıştır.

Cinslere, fitratlarının hayatta tahmil edeceği vazifelere uygun bilgi ve maharet verilmelidir. Hanefî görüş, temyiz yaşından sonra tercihen, erkek çocukları erkeğin, kız çocukları da kadınların terbiye etmesi gerektiğini söyler.

Terbiyeciler Sünnet'in bu görüşünü te'yîd eden tesbîtler ileri sürerek kız ve erkeğe aynı bilgi ve alışkanlıkların kazandırılmasını, ayrı kıyafetlerin uygulanmasını, karşı cinsle uzun zaman beraberliği son derece mahzurlu bulmaktadırlar. Onlara göre, bir kısım cinsî sapıklıktan intiharlara varıncaya kadar birçok buhran ve huzursuzlukların temelinde mezkûr ayırımı riayetsizlik yatmaktadır.

Bu kısımda, kızlara yazı öğretilmemesi gerektiği hususunda, birçok kitaplara girmiş olan bâzı rivayetleri ele alarak, gerek rivayet ve gerekse di-
rayet açılarından tenkîd ettik. Bunların “mevzu” yânî uydurma olduğunu, Hz. Peygamber'in böyle bir tavsiyede bulunmadığını, bu rivayetlerin eskiden beri kadınlar hakkında taşınmış olan peşin hükümlerin hadîs olarak buralara girmiş olduğunu gösterdik.

Beşinci Bölüm: Bu bölümde Sünnet'te ortaya konan terbiyenin gerçekleşmesi için ferd nasıl bir içtimaî ve fizik çevre içerisinde yaşmalıdır? Onu araştırmaya çalıştık. Birinci kısımda, önce, cemiyet vüs'atinde içtimaî muhitin “sâlih” olması gerektiğini belirttikten sonra “aile” seviyesinde bu salâhati inceledik. En mühim içtimaî muhît olan ailenin salâhati aileyi teşkil eden ferdlerin birbirleri ile olan münâsebetlerinin tanziminde aranmıştır. Bu sebeple karı-koca, evlâd-ebeveyn münâsebetleri, hizmetçi ve kardeşlerin durumları hakkında Sünnetin vazettiği hukukî ve ahlâkî esâsları belirtmeye çalıştık. Aileden sonra gelen arkadaş, mektep, hoca gibi diğer içtimaî halkalara kısa kısa yer verdik. Âyet ve hadîslerden nakillerle, düşmanla bile manâsebetlerde bir kısım ölçülerin konmuş olduğunu gösterdik.

Bu çalışmamızın en mühim kısımlarından biri beşinci bölümün fizikî muhitle olan ikinci kısmıdır. Burada önce, mesken sosyolojisinde ortaya konmuş olan mesken-beşer münâsebetleriyle ilgili bâzı prensipleri açıkladıktan, meskenle kültür ve medeniyet seviyesi arasındaki sıkı ilişkileri belirttikten sonra İslâm kültürüne uygun bir meskenin nasıl olması gerektiğini âyet ve hadîslere dayanarak belirtmeye gayret ettik. Bunu yaparken, önce, tek başına alındıkta, bir meskenin dahilî şartları, bölümleri, genişliği, yüksekliği ne olmalıdır? Tesbît etmeye çalıştık, daha sonra da diğer mesken ve içtimâî te'sîslerle olan münasebetlerine yer verdik.

Sünnet'in tavsiye ettiği meskende en mühim vasıf genişliktir, bu ise, içerisinde oturanların sayısına tâbi olarak değişen izafî bir değerdir. Bu sebeple evin, ailenin değişen şartlarına kısmen uyabilecek bir "seyyâliyet"e sahip olması gerekmektedir ki Hz. Peygamber bunu, içeriye çadır kurarak, perde çekerek sağlamıştır. Evin geniş olması bilhassa çocuk terbiyesi için mühimdir. Dar evler, çocuğa müdâhaleyi kaçınılmaz kıldığı için, nebevî terbiyede mühim bir esâs olan "adem-i müdâhale" prensibi tatbikat dışı kalmaktadır. Her hâl u kârda mahremiyetle ilgili emirlerin asgarî seviyede tahakkuk edebilmesi için bir Müslümanın evi en az iki oda olmalıdır ve tezyinatında İslâm kültürüne zıt düşen telkîn unsurlarına yer verilmemelidir.

Hz. Peygamber'de husûsî bir mesken siyâsetinden söz edilebilir ki esâsları şunlardır:

- 1- Sırf gösteriş için fuzûlî inşaat yapılmamalıdır.
- 2- Herkes, içinde rahat edip, "memnun olacağı" bir eve sahip olmalıdır.
- 3- Binalar çok yüksek olmamalı, komşu binaların "rüzgârını" kesmemelidir.
- 4- Devlet birçok yönüyle binalara müdahale hakkına sahiptir.
- 5- Herkeste belli bir mesken telakkisi olmalıdır, İslâmî telakkiye uygun meskende oturma imkânı aramalıdır.

Meskenin diğer te'sîslerle ilgisi mevzuunda Hz. Peygamber'in kuyular, yollar, çarşı, pazar, mescid, âbide, yeşil saha gibi hususlarla ilgili hadîslerini, tavsiyelerini zikrettik; Resûl-i Ekrem Efendimizin bütün bu hu-

suslara talimatında yer verdiğini, meskeni bunlarsız ele almamış olduğunu gösterdik.

Son olarak hülâsa etmek gerekirse, Sünnette terbiye, çocuklara güzel ahlâk ve faydalı bilgiler vermek meselesi değildir. Bir cemiyeti, cemiyetin medeniyetini kurma ve geliştirme meselesidir. Bu, bütün yönleriyle beşerin müterakim kültürünü aktarmaya ve bu kültüre yeni iktisâblar ilâve etmeye bağlıdır. Meseleye bu vüsatte bir yaklaşım insanı, insanın içinde yaşadığı muhiti, temas ettiği maddî ve manevî her şeyi bir bütün olarak ele almayı, arzu edilen hedefe gitmeyi kolaylaştıracak şekilde tanzîm etmeyi gerektirmektedir. Sünnet böyle yapmıştır, iç içe yer alan birtakım dâirelerin merkezi durumunda olan ferdin bu dâirelerden her biriyle olan münâsebetlerini tanzîm etmiş, en yakını olan nefis ve aile dâiresinden komşu, arkadaş, dindaş dâiresine, hayvanlar hattâ bitkiler dâiresine kadar her birindeki hak ve vazifelerini beyân etmiş, ferdin içinde yaşadığı mesken ve muhitin maddî ve manevî yönleriyle nasıl tanzîm edilmesi gerektiğini bütün açıklığı ile ortaya koymuştur. Bunların hepsi bir bütün olarak ele alınıp fert ve çevresi talebedilen şartlar dâhilinde tanzim edilmedikçe –bu dâirelerden bazılarındaki terbiyevî faaliyetlerde kemâle ulaşılsa bile– vâdedilen terbiyevî hedef, yânî maddî ve manevî terakkî, dünyâ ve âhiret saadeti tam olarak gerçekleşemez.

Şu hâlde, Sünnet'in, tasvîr ettiğimiz şekilde şümullü olan terbiye te-lakkisini, bugün ulaşılan ilmî mûtalarla kaynaştırarak, ahlâk ve terbiye sahasında zamanın ihtiyâç ve anlayışına uygun yeni te'lif ve tedvinler şarttır. Bunu yaparken eski kitaplara girmiş Sünnet dışı unsurlar da dikkatle ayıklanmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA



A

- Abd İbn Humeyd (v. 249), *Müsnedu Abd İbn Humeyd*, Yzm., Ayosofya, Nu. 0,894.
- Ebû Muhammed Abdullah İbn Ebî Cemreti'l-Endülüsî, (v. 699), *Bchçctü'n-Nüfûs ve Tahallihâ bi-Ma'rifeti Mâ Lchâ ve Mâ Aleyhâ* (Şerhu Muhtasarı Sahihu'l-Buhâri cl-Müsemmâ: *Cem'u'n-Nihâye fi Bedi'l-Hayrı ve'l-Gâye*), Beyrut, Tarihsiz.
- Abdullah Şevket İbn Muhammed Hamdi, *Ahlâk-ı Dînî*, İstanbul, 1328.
- Ebû'l-Felâh Abdu'l-Hayy İbn 'Îmâd (v. 1089), *Şezzerâtu'z-Zehcb fi Ahbâri Men Zehcb*, el-Mektebetü't-Ticâriyye, Beyrut, tarihsiz.
- Abdumecid Abdurrahîm, *ct-Terbiye Ve'l-Hadâra*, Kahire, 1968.
- Abdünnûr, Cebbar, *İhvânu's-Safâ*, Mısır, 1954.
- Abdurrahmân Şeref, *İlm-i Ahlâk*, İstanbul, 1321.
- Abdurrezzâk İbn Muhammed es-San'ânî (v. 211), *Musannafu Abdurrezzâk*, Beyrut (Ofset), 1970.
- Âbidin Paşa, bak. Puchmann.
- Accâcu'l-Hâtîb, Muhammed, *cs-Sünne Kablc't-Tedvîn*, Kahire, 1963, (Terc.: Sünnetin Tesbiti, İst. 2006, Yeni Akademi Yay.)
- el-Aclûnî, İsmâ'il İbn Muhammed (v. 1162), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs amma'stchere minc'l-Ehâdîsi alâ Elsincti'n-Nâs*, Beyrut, 1351.
- Adasal, Rasim, *Çocuğun Rûh Sağlığı ve Terbiye Esâsları*, İstanbul, 1952.
- Adnan Necâ. bak. Hasan Hâlid.
- Ebû Bekr Ahmed İbn Alî er-Râzî (v. 370), *Ahkâmu'l-Kur'ân*, Mısır, 1347.
- Ahmed İbn Hanbel (v. 241), *Müsnedu Ahmedî'bni Hanbel*, 1313, Kahire (baskısından ofset). Beyrut, tarihsiz.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Ahmed Nazif, *Ahlâk-ı Dîniyye ve Vezâif-i İslâmiyye*, İstanbul, 1331.
- Ahmed Nazmî, *Ağaç Dikmenin Fâideleri ve Fennî Usûlü*, İstanbul, 1928.
- Ahmed Remzî (İzmirli Hacı Şerif Efendizâde), *Musavver Kıraat Kitabı*, İstanbul, 1316
(Ahmed Remzî kitabı çevirmiştir, müellifi belirtilmemiş).
- el-Ehvânî, Ahmed Fuâd, *et-Terbiye fi'l-İslâm*, Kahire, 1955, bak. Kabisi.
- Akyüz, Emine, *Suçlu Çocukların Eğitimi*, A. Ü. Eğitim Fak. yayını, Ankara, 1969.
- Alain, *Propos Sur l'Education*, PUF., Paris, 1972.
- Alî Nazîma, *Ta'lim-i Benât*, İstanbul, 1313. (Alî Nazîma mütercim).
- Alâuddîn Aliyyu'l-Müttakî İbn Hüsâmiddîn el-Hindî (v. 975), *Kenzu'l-'Ummâl Fi Sünneni'l-Akvâl ve'l-Efâl*, Haydarâbâad, 1945/1364.
- Ebû'l-Ferec Alî İbnu'l-Hüseyn İbni'l-Hindû (v. 410), *el-Kelîmu'r-Ravhâniyye fi Hikemi'l-Yûnâniyye*, Yzm.. Fâtih, Nu. 4041.
- Alûsî, Ebû'l-Fadl Şihâbüddîn es-Seyyid Mahmûd (v. 1270), *Rûhu'l-Ma'ânî*, Beyrut, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Tarihsiz.
- el-Amidî, Seyfuddîn Ebû'l-Hasen Alî İbn Ebî'l-Alî İbn Muhammed, (v. 631), *el-İhkâm fi Usûli'l-Ahkâm*, Kahire, 1967.
- el-Âmirî, İmâduddîn Yahya İbn Ebî Bekr, *Behçetü'l-Mehâf ve Buğyetu'l-Emâsil Fi Telhîsi'l-Mu'cizat ve's-Siyer ve's-Şemâil* (Cemâlüddîn Muhammed el-Eşher el-Yemîni'nin şerhi ile), Medine 1330.
- Asım Efendî, *el-Okyânûsu'l-Basît Fi Tercemeti'l-Kâmûsu'l-Muhît* (Kâmûs Tercümesi), İstanbul, 1250.
- Atay, Aytekin M., İsmet Sungurbey, *Açıklamalı Medenî Kanûn*, İstanbul 1959.
- Aksekili, Ahmed Hamdi, *Ahlâk Dersleri*, Ankara, 1340.
- Aliyyü'l-Kâri, Bak. Kâri.
- Altıok, Füsün, “Çocukta Dilin Oluşum ve Gelişim”, A. Ü. Eğitim Fak. Dergisi, 1972. sayısı.
- Atay, Hüseyin, *Farabi'nin Üç Eseri* (çeviri), A. Ü. İlahiyat Fak. yayını, 1974.
- Alî Seydî, *Ahlâk-ı Dînî*, İstanbul, 1329.
- Aynî, Bedru'd-Dîn Ebû Muhammed Mahmûd İbn Ahmed (v. 855), *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, 1348 (baskısından ofset, Beyrut).
- Aynî, Mehmed Alî, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul, 1343.
- Aytaç, Kemal, *Çağdaş Eğitim Akımları*, D.T.C. Fak. Yayını, Ankara, 1976.
- Azîmâbâdî, Ebû-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk, (Tahkik: Abdurrahmân Muhammed Osman), *Avnu'l-Ma'bûd Şerhu Sünci Ebî Dâvud*, Medine, 1968.

Bibliyografya

B

- Babanzâde, Ahmed Naim, *Ahlâk-ı İslâmiyenin Esasları*, İstanbul 1340.
- Babanzâde, Ahmed Naim ve Kâmil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemcsi*, D.İ.B. Yay. Ankara, 1957.
- Bağdadî, Ebû Bekr Ahmed İbn Alî el-Hatîb, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Mısır, 1972.
- Bağdadî, *Târîhu Bağdâd*, Kahire. 1931.
- Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, *Husûsî Tecdîs Usûlceri*, İstanbul, 1930.
- ; *İçtimâiyât Nokta-i Nazarından Terbiye*, İstanbul, 1339.
- ; *Rüyamdaki Okullar*, İstanbul, 1944.
- ; *Talim ve Terbiyede İnkılâp*, İstanbul, 1927.
- ; *Terbiye Felsefesi*, İstanbul, 1925.
- ; *Terbiye ve İmân*, İstanbul, 1330.
- el-Belâzurî, Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Yahya İbn Câbir (v. 279), *Fütûhu'l-Büldân*, Beyrut, 1958.
- Bennabi, Malek, *Perspectives Algeriennes*, Edt. Algeriennes en-Nahdha, Alger. 1964.
- Berge, Andree, *Çocuğun Cinsel Eğitimi*, Çvr. Nazife Müren, İstanbul, 1969.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed İbni'l-Hüseyn İbn Alî (v. 458), *es-Süncnü'l-Kübrâ*, Haydarâbâd - Deken, 1346.
- ; *Şu'abu'l-İmân*, Yzm. Reisu'l-Küttâb, Nu. 216-220.
- Bezzâr - Ebû Bekr Ahmed İbn Amr İbn Abdilhâlik (292), *Müsne'dü Bezzâr*, Yzm. Köprülü, Nu. 426.
- Bouhdiba, Abdelwahab, *La Sexualite En İslam*, PUF. Paris, 1975.
- Bousquet, G. H., *L'Ethique Sexuelle de L'İslâm*, G. - P. Maison-neuve, Paris, 1966.
- Brovvn, J. A. C, *Beyin Yıkama*. (Çvr. Behzat Tanç), Boğaziçi yay., İstanbul, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn İsmâil (v. 256), *el-Edebü'l-Müfred*, Kahire, 1379.
- ; *Sahîhu Buhârî*, Kahire, (1313 baskısından ofset) Kahire, 1958.
- Buyse, Ömer, *Umûmî ve Âlî Amerika Terbiye Usûlceri*, (çvr. Abdullah Cevdet), İstanbul, 1925.
- Bursevî, İsmâil Hakkı (v. 1137), *Rûhu'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, İstanbul, 1285.
- ; *Tuhfe-i Atâiyeye*, Yzm. Mihrişah Sultan, Nu. 192.
- Bursevî Ya'kûb İbn Seyyid Alizâde (v. 931), *Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbihu'l-Cenân fî Şerhi Şir'ati'l-İslâm*, İstanbul, 1273.

C

- el-Câhiz, Ebû Osman Amr İbn Bahr (v. 250), *el-Beyân ve't-Tebeyn*, (Tahkik: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Beyrut, 1968.
- ; *Kitâbu'l-Hayevân*, (Tahkik: Abdusselâm Muhammed Hârûn), Beyrut, 1969.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Cami', Molla Cami, *Terbiye-i Nevresidegân*, (Çvr. Abdülkâdir), İzmir, 1306.
- Cânan - İbrahim, *Les Methodes de L'Enseignement du Prophete de L'İslâm*, (Doktora tezi. Sorbonne - Paris, 1972; (Terc: *Peygamberimizin Tebliğ Metodları*, İst. 2007, Yeni Akademi Yay.).
- Carrel, Alexis, *İnsan Bu Mcçhûl*, (Çvr. V. B. Nazikoğlu), İstanbul, 1952.
- Cem'u'l-Fevâid : Bak. er-Rûdânî.
- Chateau , Jean, *Les Grands Pedagogues*, PUF. Paris, 1972.
- Chazal, Jean, *Les Droits de L'Enfant*, PUF., Paris 1969.
- Chombeau, C, G. Henlieh, "Marohe du Travail et Marche du Mariage", *Le Monde de l'Education*, Juin (Haziran) 1975 sayısı.
- Cuvillier, A., *Manuel de Sociologie*, PUF., Paris, 1967 - 1970.
- Çağıl, Ziya Talât Çocuklar ve Gençler Ne Okuyorlar?, Gazi Terbiye Enstitüsü yayınları, Nu. 7, İstanbul 1938.
- ; (Muallimler, anne ve babalar için) *Çocuk ve Genç Ruhı*, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1939.
- Çağlar, Doğan, *Uyumsuz Çocuklar Vc Eğitimi*, A. Ü. Eğitim Fak. yayını, 1974.

D

- Dalouse, Yves, "Scolarité Obligatoire des cinq ans?", *Le Monde de L'Education*, Descenibre (Aralık) 1974 sayısı.
- Dârakutnî, Alî İbn 'Ömer (v. 385), *Süncnü'd-Dârakutnî*, (Ta'lik: Ebû't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hakk el- Azîmâbâdî), Kahire, 1966.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullah İbn Abdirrahmân (v. 255), *Süncnü'd-Dârimî*, Kâhire, Dâru'l-Mehâsin, 1966.
- Debove, A. "Faire que Les Ecoles Soient Aussi Centre de Loisirs", *Le Monde de l'Education*, Avril (Nisan) 1975 sayısı.
- ; "Pour Une Education Sexuelle Plus Objektive", *Le Monde de L'Education*, Septembre (Eylül) 1975 sayısı.
- De Lauvve, Paul Henry Chomart, bak. Famille Et Habitation.
- ; *Des Hommes Et des Villes*, Payot, Paris. 1970.
- De Lauvve, bak: *Manuel de la Recherche Sociale Dans Les Zones Urbaines*.
- Demombynes - Maurice Gaudefroy, *Mahomet*, Edt. Albin Michel, Paris, 1969.
- De Vilaine, A. M., "A Commencer Trop tôt Les Enfants S'essoufflent", *Le Monde de l'Education*. Avril (Nisan) 1975.
- Deylemî, Ebû Mansûr (v. 558), *Müsnedü'l-Firdevs*, Yzm. Şehit Ali Paşa, Nu. 565.
- Dihlevî, Mevlânâ Abdülgânî İbn Ebî Sa'îd (v.1296), *İncâhu'l-Hâce alâ Süncnü İbn Mâce*, Taş basması. Yer yok ve ts.

Bibliyografya

- Dihlevî, Şah Veliiyullâh Ahmed İbn Abdîrrahîm İbn Vecîhüddîn (v. 1176), *Hüccetullâhu'l-Bâliğa*, Tahkik: es-Seyyid Sabık, Kahire, Ts.
- Doğan, Hıfzı, “*Endüstriyel Kalkınma ve Eğitim*”, A. Ü. Eğitim Fak. Dergisi, 1969 sayısı.
- Donovan, Frank R., *Education Stricte ou Education Lib6rale (Raising Your Chilren)*, Fransızca'ya çeviren: Simone Roux. Edt. Robert Laffont, Paris, 1970.
- Dottrens, Robert, Bak. Eduquer et instruire.
- Dulck, Jean, *L'Enseignement En Grande Bretagne*, Armand Colin, Paris, 1968.

E

- Ebü Avâne, Ya'küb İbn İshâk el-İsferâyîni (v. 316), *Müsnedü Ebî Avâne*, Haydarâbâd, 1966.
- Ebü Dâvud, Süleyman İbnu'l-Eş'as es-Sicistânî el-Ezdî (v. 202), *Sünenu Ebî Dâvud*, (Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Dâru İhyâu's-Sünneti'n-Nebeviyye, Tarihsiz.
- , *Risâletü Ebî Dâvud es-Sicistânî fi Vasfi Te'lîfihî li-Kitâbi's-Süncn*, Tâlik: Muhammed Zâhidu'l-Kevserî, Mısır, 1369.
- Ebü'l-Mu'ammer Fuâd, *Vezâif-i Aile*. İstanbul, 1328.
- Ebü Nu'aym, Ahmed İbn Abdillâh el-İsbahânî (v. 430), *Hilyetü'l-Evliyâ li'l-Hadîs*, Yzm. Dâmâd İbrâhîm Paşa, Nu. 291-293.
- Ebü Tâlibu'l-Kâdı, bak. Tirmizî (Şerhu İleli't-Tirmizî).
- Ebü't-Tayyib, Abdulvâhid İbn Alî el-Lüğavî el-Halebî (v. 351), *Merâtibu'n-Nahviyyîn*, (Tahkik: Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim), Kahire, 1955.
- Ebü Ya'lâ, Ahmed İbn Alî el-Mevsilî (v. 307), *Müsned*, Yzm. Şehîdali Paşa, Nu. 564.
- Ebü Zehre, Muhammed, *el-Ahvâlu'ş-Şahsiyye*, 3. tab, Mısır, 1957.
- Âdâbü'l-Mu'âşere, (Müellifi meçhul), Yzm. Fatih, <Nu. 2610.
- Eduquer Et Instruire, Robert Dottrens, Gaston Mialaret, Edmond Rast, Michel Ray, UNESCO, Paris. 1966.
- Egemen, Bedî Ziya, *Terbiye İlminin Problemleri Ve Terbiye Felsefesi*, A. Ü. İlahiyat Fakültesi yayını, 1965.
- el-Ehvânî, Dr. Ahmed Fuâd, *et-Terbiye fi'l-İslâm civî't-Ta'lîm fi Re'yi'l-Kâbisî*, Kahire, 1955
- Elmahlı, Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul, 1960.
- Emsâlu İbni Selâm, bak. et-Tuhfetu'l-Behiyye.
- Enseignement, Education, Culture (Recueil de textes conciliaires (latin/français)), Vatican II., Edt. du Centurion, Dossier de l'office International de l'Enseignement Catholique, presente par Jean Lindemans, Joseph Moerman, Camille Petit, Paris, 1966.
- Erzurûmî, bak. İbrahim Hakkı.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Esrüşeni, Muhammed, İbn Muhammed İbni'l-Hüseyn (v. 632) *Câmi'u Ahkâmî's-Sığâr*, 1. bsk. (Kadı Simâvî'nin *Câmi'u'l-Fustûleyn*'inin kenarında), Mısır, 1300.
- L'Europe En L'An 2.000*, Jean Fourastte, Henrl Jeanne, Machael Young, N. Federicl, J. Tinbergen, H. Hyden, J., P. Harroy, J, Gottmann, Deniz de Rougement, R. Iyer, M. Boll de Bal, Bertrand de Jouvenel, Pierre Piganiol, Edt. Fayard, Paris, 1972.
- Eyuboğlu, E. Kemâl, *Şiirdc ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler* (Birinci Kitap), Doğan Kardeş Matbaası. İstanbul, 1973.

F

- Faber, H. *Religions Psychologic*, Gutersloher Verlags haus, Gutevsloh, 1973.
- Fadıl Ahmed, *Terbiyeyc Dâir*, istanbul, 1326.
- Fadlullâhi'l-Cîlânî, *Fadlullâhi's-Samed Fi Tavdîhi'l-Edebi'l-Müfred*, Kahire, 1388.
- Fahrudîn er-Râzî, bak. Râzî
- Famille Et Hobitation*, Paul, Henry Chombart de Lauwe, Marie, Jose Chombart de Lauvy, Luis Couvreur, Dominique Dubois – Taine.
- François Fichet-Poitrey, Pierre Labat, Pierre Madaule, *La Marcu Odette Miret*, C.N.R.S., Paris, 1967.
- Fârâbî, Ebû Nasrî'l-Fârâbî (v. 339), *Kitâbu Ârâi Ehli'l-Medîneti'l-Fâdıla*, (Talik: Dr. Elbîr Nasrî Nâdir), Beyrut, 1973.
- Faramonde, G. De, "Pour l'Egalite des Sexes à L'Ecole", Le Monde de f Education, Decembre (Aralık) 1975 sayısı.
- Fetâvâ-yı Hindiyeye, Meymeniyeye, 1323.
- Filloux, Jean Claud, *La Personnalite* PUF. Paris, 1967.
- Flandrin, Jean Luis, *L'Eglise Et Le Control Des Naissences*, Flammarion, Paris, 1970.
- Freppat, B. "La Sucdc au Masculin – Feminin", Le Monde. 2 Fevrier (Şubat) 1976 sayısı.

G

- Gardet, Luis, *La Cite Musulman*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1969.
- Gazâlî, Ebû Hâmid Muhammed İbn Muhammed (v. 505), *el -Edecb fi'd-Dîn*, Mısır, 1328.
- ; *İhyâu 'Ulûmi'd-Dîn*, Mektebetü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ, Mısır, Ts.. (Bu baskının sayfa altlarında el-'Irâkî'nin *el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâr* adlı, İhyâ'nın hadislerini tahrir eden eseri yer almaktadır).
- Gerbod, Paul, "La Longue Marohe des Femmes-Savantes", Le Monde de L'Education, Juin (Haziran) 1975 sayısı.
- ; "Merc Donc Eduoatrioc" Le Monde de L'Education. Juin 1975 sayısı.
- Gilbert, Roger, *Les Idccs Actuelss En Pcdagogic*, Edt, Le Centurion, Paris, 1973.

Bibliyografya

- Gula, Martin, *Çocuk Bakımı Müesseseleri*, (Çvr. Ülker Ergun), T. C. Sağlık ve Sosyal Y. Bakanlığı Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü yayını, Ankara 1962.
- Gurvitch, George, *Traite De Sociologie*, PUF. Paris, 1958.
- *La Vocoilon Actuelle de la Sociologique*, PUF. Paris, 1968.
- Günce, Gülseren, *Çocukta Zihin Gelişimi*, Baylan Matbaası, Ankara, 1973.
- Guyau, J. M., *Education Et Hercdite*, Edt. Felix Alcan, 1898.
- el-Gürânî, Şemsüddin Ahmed (v. 893), *El-Kevseru'l-Cârî İlâ Riyâdî'l-Buhârî*, Yzm. Ayasofya Nu. 686.
- Gürgüç, Ali, *Doğum Bilgisi*, A. Ü. Tıp Faik. Yayını, Ankara, 1973.
- Gürson, C. *Çocuk Sağlığı Vc Hastalıkları*, I. Ü. Tıp Fak. yayını, İstanbul, 1968.

H

- el-Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nisâbûrî (v. 405), *el-Müstedrek Alâ's-Sahîhayn*, Haydarâbâd - Deken, 1335 (baskısından Ofset, Beyrut. Sayfa altında Zehebî'nin ihtisarı mevcuttur).
- el-Hakîmu't-Tirmizî (v. 255), *Nevâdiru'l-Usûl*, İstanbul, 1293.
- Hamîdullah, Muhammed, *Le Prophete de L'İslam*, Librairie Philosophique J. Vrin, Paris, 1959. Bu Eser Said Mutlu tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir, İrfan Yayınevi. İstanbul, 1966, (II. Cilt 1969).
- ; Muhtasar Hadîs Târîhi ve Sahîfe-i Hemmâm İbn Münebbih, (Çvr. KemaJ Kuşçu), İstanbul, 1967.
- ; *el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, üçüncü tab, Beyrut, 1969/1389.
- Harputî Ömer Nâimî, *Terbiye-i Etfâl ve Mchasin-ı Hısâl*, istanbul, 1283.
- Hasan, Halici, Adnan Necâ, *Ahkâmu'l-Ahvâlî's-Şahsiyye*, Beyrut, 1964.
- İhsan Hilmi, *Püerikültür (Ferdî ve İçtimâî Çocuk Hıfzısıhhası)*, Devlet Matbaası. İstanbul, 1931.
- Hattâbî, Ebû Süleyman Ahmed İbn Muhammed İbn İbrahim (v. 388), *Me'âlimu's-Sünen*, (*Şerhu Süneni Ebî Dâvud*), Yzm. Atıf Efendi. Nu. 471. Eserin, Haleb 1932 baskısından da istifâde ettik.
- Havel, J. E., *Habitat Et Logement*, PUF. Paris. 1974.
- Hâzîmî, Ebû Bekr Muhammed İbn Mûsâ (v. 584), *Şurûtu Eimmeti'l - Hamse*, Kahire, 1357, Makdisî'nin *Şurûtu Eimmeti's-Sitte'si* ile birlikte Zâhidu'l-Kevserî'nin tahki kiyle birlikte basılmıştır.
- Henlich, G. bak. Chombeau, C.
- Heredot Tarihi, (Çvr. Perihan Kuturman), Hürriyet Yayınları, İstanbul. 1973.
- Heysemî, Nûruddîn Alî İbn Ebî Bekr (v. 807), *Mecma'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid*, Beyrut, 1967.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

Hicâzîzâde, Evliya Muhammed İbn Şeyh Muhammed el - İstanbulî, *Risale fi'n-Nikâh*,
Yzm, İbrahim Efendi, Nu. 868/9.
el-Hüseynî; bak. İbn Hamza el Hüseynî.

I

el-'Irâkî, Zeynüddîn Ebû'l-Fadl Abdurrahîm İbnu'l-Hüseyn (v. 806), *el-Muğnî 'an Hamli'l-Esfâr fi'l-Esfâr fi Tahrîci Mâ fi'l-Ihyâ mine'l-Ahbâr*, Kahire, Ts., (İhyâ'nın haşiyesi olarak basılmıştır.).

—; *Takrîbu'l-Esânîd ve Tertîbu'l-Mesânîd*, 1353 Bulak (baskısından Ofset).

—; *et-Takyîd ve'l-İdâh Li-Mâ Utlika ve Uğlika min Makaddimeti İbni's-Salâh*, Kahire, 1931. (İbn Salâh'ın Mukaddime'sinin haşiyesi olarak basılmıştır. Tâlik: Muhammed Râğib et-Tabbâh el-Halebî).

—; *Tarhu't-Tesrîb Fi Şerhi't-Takrîb*, 1353 Bulak (baskısından ofset). Aslın şerhine Zeynüddîn el-'Irakî başlamış, oğlu Veliyyüddîn Ebû Zür'ati'l-'Irakî tamamlamıştır.

İrmak, Sâdî, *Sağlıkta ve Hastalıkta Beslenme*, Okat Yayınevi İstanbul, ts.

İbn Abdilberr, Ebû 'Ömer Yûsuf İbn Abdilberr (v. 463), *Câmi'u Beyânî'l-İlmi ve Fadlihi*, (Tahkik: Abdurrahmân Muhammed 'Osman), Medme. 1968.

—; *Ed-Dürer fi İhtisârî'l-Meğâzî ve's-Siyer*, (Tahkik: Dr. Şevkî Dayf), Kahire, 1966.

—; *el-İsti'âb fi Ma'rifeti'l-Ashâb*, Kahire, 1328 (baskısından ofset).

İbn Abidîn, Muhammed Emîn İbn Ömer (v. 1198), *Recdü'l-Muhtâr alâ Dürri'l-Muhtâr*, Mısır, 1272. (baskısından ofset).

İbnu'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed İbn Abdillâh (v. 543), *Ârîdatu'l-Ahvazî bi-Şerhi Sahîhi't-Tirmizî*, Beyrut (ofset) tarihsiz.

—; *Ahkâmu'l-Kur'ân*, (Tahkik: Alî Muhammed el-Becâvî), Kahire, 1968.

İbn Arabî, Muhyiddîn (v. 638), *Tehzîbu'l-Ahlâk*, (Mecmu'atu'r-Resâil içerisinde basılmıştır). Mısır, tarihsiz.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah İbn Muhammed (v. 253), *Musannafu İbni Ebî Şeybe*, (Tashih ve neşr: Abdulhâlık Hân el-Efğânî), Haydarâbâd, 1966.

İbnu'l-Emîn, Mahmûd Kemâl, *Ahlâk*, İstanbul, 1308.

İbnu'l-Esîr, 'İzzüddîn Ebû'l-Hasen Alî İbn Muhammed el-Cezerî (v. 630) *Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe*, Kahire, 1970.

İbnu'l-Esîr - Mecdüddîn Ebû's-Se'âdât el-Mubârek İbn Muhammed el-Cezerî (v. 606), *en-Nihâye fi Gâribi'l-Hadis ve'l-Eser*, Kahire, 1963.

İbnu'l-Hâcc el-Mâlikî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Muhammed İbni'l-Abderî el-Fâsî (v. 737), *el-Medhal*, 1293, (basıldığı yer meçhul).

İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed İbn Alî el- Askalânî (v. 852). *Bulûğu'l-Meram min Edilleti'l-Ahkâm*, (Çvr. Ahmed Davudoğlu). Sönmez neşriyat, İstanbul, 1970.

Bibliyografya

- ; *Fethu'l-Bâri bi- Şerhi'l Buhârî*, Mısır, 1959.
- ; *Hedyü's-Sârî*, Bulak 1301 (baskısından ofset).
- ; *el-İsâbe fi Temyizi's-Sahâbc*, Kahire 1324 (baskısından ofset).
- ; *el-Kavu'l-Müscdedd fi'z-Zebbi Ani'l-Müsncdi li'l-İmâmu Ahmed*, Haydarâbâd-Deken, 1967.
- ; el-Münebbihât, Salâh Bilici Kitabevi, İstanbul 1326 (baskısından ofset).
- ; *el-Metâlibu'l-Âliye bi-Zevâidi'l-Mesânidi's-Semâniye*, Tahkik: Habîbu'r-Rahmâni'l-A'zamî, Kuveyt, 1973.
- ; *Tchzibu't-Tchzib*, Haydarâbâd - Deken, 1328 (baskısından ofset).
- ; Zehru'l-Firdevs (Deylemî'nin Müsnedü'l-Firdevs'in talik, senedlerini tenkid için yazılmış). Yzm. Yeni Cami, Nu. 199-200.
- İbn Haldun, Abdurrahmân (v. 808), *el-Mukaddime*, Beyrut, Dâru ihyâi't-Türasi'l-Arabî, ts.
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed İbn Muhammed İbn Ebî Bekr, Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd, *Vefcyâtu'l-A'yân ve Enbâu Enbâ'z-Zcmân*, Kahire, 1948.
- İbn Hamza el-Hüseynî, es-Seyyid İbrâhîm İbnu's-Seyyid Muhammed İbn Seyyid Kemâlidînn (v. 1120), *el-Beyân ve't-Tâ'rîf fi Esbâbi Vürûd'l-Hadîsi's-Şerîf*, Haleb, 1329.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Abdulmelik (v. 218), *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, Mısır, 1955.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ebî Bekr (v. 751), *Ahbâru'n-Nisâ*, (Tahkik: Dr. Nizâr 'Ridâ), Beyrut 1964.
- ; *İlâmu'l-Muvakkî'in 'an Rabbi'l- Âlcîn*, (Tahkik: Abdurrahmân el- Vekîl), Mısır, 1959.
- ; *Tuhfetu'l-Mevdûd bi-Ahkâmî'l-Mevlûd*, Bombay, Hindistan, 1961.
- ; *et-Turuku'l-Hükmiyye fi's-Siyâseti's-Şer'iyye*, (Tahkik: Muhammed Hâmid el- Fakî). Kahire, 1953.
- ; *Zâdu'l-Me'âd fi Hedyi Hayri'l-İbâd*, Mısır, Matbaatu'l-Mısriyye, ts.
- İbn Kesîr, Imâduddîn Ebû'l-Fidâ İsmâ'îl (v. 774), *Fedâilu'l- Kur'ân* Beyrut, 1966. (Tefsîr'in 7. cildinin sonuna ilâve edilmiştir).
- ; *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, Dâru'l-Endülüs, Beyrut, 1966.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah İbn Müslim İbni Kuteybe (v. 276), *el-Me'ârif*, (Tahkik: Servet 'Ukkâşa), Kahire, 1960.
- ; *'Uyûnu'l-Ahbâr*, 1924-1949 (baskısından ofset, Mısır, 1963).
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Yezîd el-Kazvînn (v. 275), *Süncnu İbni Mâce*, Kahire, 1952, (Tahkik: Muhammed Fuâd Abdalbâkî).

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- İbn Ma'n ed –Dürri, Hüseyin İbn Fahriddin (v. 1109), *Tcmÿÿz*, Yzm.. Damad İbrahim Paşa, Nu. 945.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Cemâluddîn Muhammed İbn Mükerrerem (v. 711), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut, 1968.
- İbn Mende, Ebû Zekeriyâ Yahya İbn Abdilvehhâb (v. 512), *Ma'rifetu Esâmî İrdâfi'n-Nebî*, Yzm. Halet Efendi, Nu. 403.
- İbn Miskeveyh, Ebû Alî Ahmed İbn Muhammed (v. 421), *Tchzibu'l-Ahlâk*, Mısır, 1959.
- İbn Rüşd, Muhammed İbn Ahmed İbn Ahmed (v. 520), *Mukaddimât li-Evâilî Kütübî'l-Müdevvenc*, Bağdâd (ofset, baskı), ts.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed (v. 230), *ct-Tabakâtu'l-Kübrâ*, Beyrut, 1960,
- İbn Sahnûn Ebû Abdillâh İbn Muhammed (v. 256), *Âdâbu'l-Muallimîn*, Kâbisî'nin risâlesiyle birlikte basılmıştır, Bak. Kâbisî.
- İbn Salâh, Ebû Amr Osman İbn Abdirrahmân (v. 643), *el-Mukaddime (veya: 'Ulûmu'l-Hadîs)*, Matba'atu'l-Âmire. 1931. (Haşiyesinde Zeynü'd-Dîn el-'lrâkî'nin "et-Takyid ve'l-İdâh" adlı şerhi var, Talik: Muhammed Râğıb et-Tabbâh el-Hatebî).
- İbn Selâm, Ebû 'Ubeydu'l-Kâsım İbn Sellâm (v. 224), *Garîbu'l-Hadîs*, (Tahkik: Halil Muhammed Herrâs), Kahire, 1968.
- İbn Seyyidi'n-Nâs el-Ya'merî el-Endülüsi (v. 734), *'Uyûnu'l-Eser fi Fünûni'l-Meğâzi Vc's-Şemâil Vc's-Siyer*, Yzm. Bayezit, Nu. 1194.
- İbn Teymiyye, Takıyyuddîn Ahmed (v. 728), *el-Fctevâ'l-Kübrâ*, Kahire, 1326 (baskısından ofset, Bağdâd).
- ; *Mecmû'atu'r-Rcsâil'l-Kübrâ*, Kahire, 1966.
- İbrahim Hakkı Erzurûmî (v. 1194), *Mârifetnâme*, Ahmed Kâmil Matbaası, İstanbul, 1330.
- İbrahim Hanîf, *Hülâsatu'l-Vcfâ Fi-Şerhi's-Sifâ*, İstanbul, 1314.
- el-İcî, Adududdîn Abdurrahmân İbn Ahmed (v. 756), *Ahlâk*, Yzm., Fâtih. Nu. 5391/5.
- İlliche, İvan, *Liberer l'Avenir*, Seuil, Paris, 1972.
- ; *Unc Societe Sans Ecole*, Seuil, Paris, 1971.
- İmâmzâde, Muhammed İbn Ebî Bekr (v. 573), *Şir'atu'l-İslâm İlâ Dârû's-Selâm*, Yzm. Tırnovalı, Nu. 921.
- İrez, Seniha, *Çocuk Gelişimi ve Eğitimi*, M.E.B. yayını, İstanbul, 1976.
- İsaac, Susan, *Çocuk Bu Meçhul*, (Çvr. Muammer Tuncer), Anten yay., İstanbul, 1961.
- el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyin İbn Muhammed er-Râğıb (v. 502), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (Tahkik: Muhammed Seyyid Keylânî), Mısır, 1961.
- İshâk İbn Ebî İshâk, Hafız Ebû Ya'kûb, *Fedâyilu'r-Remy fi Sebîlillâh Azze ve Celle*, Yzm.. Köprülü, Nu. 384.
- İsmâ'il İbn Osman İbn Bekr İbni Yûsuf, Bak. Şerhu Ta'limu'l-Müteallim.
- 'İyâd. Bak. Kadı 'İyâd.
- İznikî, Mehmed İbn Kutbuddîn (v. 821), *Mürşid-i Mütechhlîn*, İstanbul, 1273.

Bibliyografya

J

- Jacquin, Guy, *Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri*, (Çvr. Mehmet Toprak), İstanbul, 1964.
- James, Villiam, *Terbiye Musâhabeleri*, (Çvr. Mustafa Sekip), İstanbul, 1342.
- Jersild, Arthur T., *Çocuk Psikolojisi*, Çvr. Gülseren Günce. A.Ü. Eğitim Fak. yayını, Ankara, 1976.
- Jullien de Paris, Marc, Antoine (v. 1848), *Mukayeseli Eğitim Üzcrine Bir Eserin İlk Taslağı* (Esquisse Et Une Preliminaire d'un Ouvrage Sur PEDUOAFtion Comparee), (Çvr. Kemal Aytaç), A. Ü. D. T. Coğrafya Fak. yayını, 1971.

K

- el-Kâbisî, Ebû'l-Hasan Alî İbn Muhammed İbn Halef (v. 403), *er-Risaletu'l-Mufassala li-Ahvâli'l-Müte'allimîn ve Ahkâmi'l-Mu'allimîn ve'l-Müte'allimîn*, Kahire, 1955. (Tahkîk: Ahmed Fuâd el-Ehvânî). Bu eser "İslâm'da Öğretmen ve Öğrenci Meselelerine Dâir Geniş Risale" adı altında Süleyman Ateş ve Hıfzurrahmân R. Öymen tarafından dilimiz tercüme edilmiş ve A.Ü. İlahiyat Fak. tarafından neşredilmiştir, Ankara, 1966.
- Kadı 'İyâd, Ebû'l-Fadl İyâd İbn Mûsâ el-Yahsubî el-Endülûsî (v. 544). *el-İlmâ' ilâ Ma'rifeti Usûli'r-Rivâye ve Takyîdi's-Semâ'*, Kahire, 1970.
- ; *çş-Şifâ bi-Ta'rîfi'l-Hukûki'l-Mustafâ*, Mısır, 1369.
- Kalkaşandî, Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Alî (v. 821), *Subhu'l-A'sâ fi Sinâ'ati'l-İnşâ*, Kahire, 1963.
- Kâmus, bak. Asım Efendi.
- Karaaslan, Nasûhî Ünal, *L'Enseignement en Langue Arabe Chez Les Turcs Ottomans Jusqu'au Tanzimat*, Basılmamış Doktora tezi, (Sorbon, Paris), 1976.
- Karamanî, Abdullatîf İbn Durmuş Fakîh (v. 985), *Âdab-ı Mcnâzil*, Yzm. Hüsrev Paşa, Nu. 290.
- el-Kârî, Nûruddîn Molla Alî İbnu's-Sultân Muhammed el-Herevî (v. 1014), *Erba'unc Hadîsen fi Fcdâilî'n-Nikâh*, Yzm. Nûruosmâniye, Nu. 3436/30 - 4006
- ; *Esrârü'l-Merf'ûa fi'l-Ahbârî'l-Mevdûa*, Beyrut, 1971/1391.
- ; *el-Masnû' fi Ma'rifeti'l-Hadîsi'l-Mevdû*, (Tahkîk: Abdulfettâh Ebû Gudde), Haleb, 1969.
- ; *Mirkâtu'l-Mefâtih Şerhu Mişkâti'l-Mesâbih*, bs.yeri ve tarihi yok.
- ; *Şerhu Ayni'l-İlm ve Zcyni'l-Hilm*, Yukarıda kaydettiğimiz aslı ile birlikte basılmıştır.
- ; *Şerhu Nuhbeti'l-Fiker*, İstanbul, Uhuvvet Matbaası, 1327.
- Kâsanî, Alâüddîn Ebû Bekr İbn Mes'ûd (v. 587), *Bedâi'u's-Sanâi' fi Tertibi's-Şerâi'*, 2. tab, Beyrut, 1974.
- Kastallânî, Ebû'l-Abbâs Şihâbuddîn Ahmed İbn Muhammed (v. 923), *İrşâdu's-Sârî li-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Bulak, 1304, (baskısından ofset, Beyrut; kenarında Müslim'in Nevevî Şerhi de var).

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Kâtib Çelebi, Mustafa İbn Abdillâh (Hacı Halife) (v. 1067), *Keşfü'z-Zünûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn*, M. E. B. Yayını, İstanbul, 1971.
- Kazancıgil, Tevfik Remzi, *Kadında Kısırlık*, Fakülteler Matbaası. İstanbul, 1958.
- Kehhâle, Ömer Rıda, *A'lâmu'n-Nisâ*, 3. tab, Beyrut, 1977.
- *Mu'cemu'l-Mücellifin*. Dimeşk, 1959.
- Kemalpaşazâde, *Ahmed İbn Süleyman* (v. 940), *Rücû'uş-Şeyh Îlâ Sabahı fi'l-Kuvveti 'alâ'l-Bâhi*, Bulak, 1309.
- Keşşâfu Istilâhâtü'l-Fünûn, bak: Tehânevî.
- Kettânî, Abdulhayy İbn Rabbâniyyi'l-Ümmeti, *cr-Tcrâtibu'l-İdâriyye*, Beyrut, Ts.
- Kettânî, es-Seyyidü's-Şerîf Muhammed İbn Ca'fer el-Kettânî (v. 1345), *cr-Risâletü'l-Müstatrafc li-Beyânı Meşhûri Kütübî's-Sünneti'l-Müşerrefe*, Dimeşk, 1964.
- Kevserî, Muhammed Zâhid (v. 1371), *Husnü't-Tekâdî fi Sîrceti'l-İmâmı Ebî Yûsufi'l-Kâdı*, Humus, 1968.
- ; Makâlâtü'l-Kevserî, Kahire, 1373.
- Keykâvus, Emîr Unsuru'l-Meâlî, *Kâbüsnâme*; (Eser, 475 hicrîde yazıldı, II. Murad'ın talebi ile Mercüme Ahmed İbn İlyâs tarafından Türkçeye çevrildi. Neşre hazırlayan: Orhan Şâik Gökyay, Maarif Vekâleti yayını). İstanbul 1944.
- Kınalızâde Ali Efendi, *Ahlâk-ı Alâî* (v. 980), Bulak, 1248.
- el-Kinânî, Ebû'l-Hasan Alî İbn Muhammed İbn Alî Arrâk, (v. 963), *Tenzihu's-Şerî'ati'l-Merfû'a 'ani'l-Ehâdîsi's-Şen'ati'l-Mevdû'a*, Kahire, 1375.
- Kitâb-ı Mukaddes (Eski Vc Yeni Ahit)*, *Tevrat ve İncil*, Kitâb-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul, 1958.
- Koçer, Hasan Alî, *Türkiyede Modern Eğitimin Doğuşu ve Gelişimi*, M. E. Basımevi, İstanbul, 1974.
- el-Kuleynî, Ebû Ca'fer Muhammed İbn Ya'kûb İbni İhsâk (v. 328), *el-Kâfî*, (Tâlik: Alî Ekber el-Gaffârî), Tahran, 1388-1389. (Şii kaynağı).
- el-Kummî, Ebû Ca'feri's-Sadûk Muhammed İbn Alî İbnil-Hüseyn İbni Bâbeveyh (v. 381), *Men lâ Yahduruhu'l-Fakih*, (Tahkîk: Hasanu'l-Musevî el-Hursân). Tahran, 1390. (Şii Kaynağı).
- Le Bon, Gustave, *La Civilisation Des Arabes*, Paris, 1884.
- Leif, J., G. Rustin, *Gencl Pedagoji*, Cvr. Nejat Yüzbaşıoğulları, M.E.B. yayını, Ankara, 1974.
- ; *Philosophie de L'Education*, Edt. Delagrave, Paris 1967.
- el-Leknevî, Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdulhayy, (v. 1304), *el-Ecvibctü'l-Fâdıla li'l-Es'ilti'l-Aşcreti'l-Kâmile*, (Tahkîk: Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde), Haleb, 1964.
- Levi-Strauss - Claude, *Racc Et Histoire*, Bdt. Gonthier, Paris, 1972.
- Lewinsohn, Richard, *Cinsî Âdetler Târihi*, (Çvr. Ender Gürol), Varlık yayını, İstanbul, 1966.
- Lindemans, bak. Enseignement. Education, Cultur.
- Lisânü'l-Arab, bak. İbn Manzûr.

Bibliyografya

M

- el-Makdisî, Ebû'l-Fadl Muhammed İbn Tâhir (v. 507), *Şurûtu Eİmmeti's-Sitte*, Kahire, 1345, Bak. Hâzîmî.
- el-Makrîzî, Takıyyuddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed İbn Alî (v. 845), *el-Hitat el-Mevâ'iz ve'l-İt'ibâr bi-Zikri'l-Hitat*, 1270 (baskısından ofset, Beyrut).
- Maignac, Georges, *L'Alcoolisme*, PUF, Paris, 1969.
- Mâlik İbn Enes (v. 179), *el-Muvatta'*, Mısır, 1951.
- ; *el-Müdevvenetü'l-Kübrâ*, Mısır 1323 (baskısından ofset, Bağdâd).
- ; *Risâletü'l-İmâmı Ehli'l-Medîne Ebî Abdillâh Mâlik İbni Enes ilâ Hârûm'r-Reşid Ve İlä Yahya İbni Hâlid el-Bermekî*, Kahire, 1322.
- Malinowski, Bronislavv (v. 1942), *La Sexualité Et Sa Repression Dans Les Societes Primitives*, (Fransızcaya çev. S. Jankelevitoh), Paris, 1971.
- ; *Manuel de la Recherche Sociologique dans les Zones Urbaines*, P.M. Hauser, J. Matras, G. Parenti, P.H.C. de Lauvve, G. Germani, Z. Piore, UNESCO, Paris, 1965.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Alî İbn Muhammed İbn Habîb el-Mâverdî (v. 460), *el-Ahkâmü's-Sultâniyye*, Mısır, 1966.
- ; *Edebü'd-Dünyâ ve'd-Dîn*, İstanbul, 1299.
- Meccle*, (Metni Kontrol eden Alî Himmet Berkî). Ankara, 1959.
- Meccmu'atî'r-Resâil*, Mısır, 1328, (İçerisinde 31 risale mevcuttur),
- Medici, Angela, *L'Education Nouvelle*, PUF., Paris. 1969.
- Mehmed Alî Fethî, *Tercüme-i Nesâyih-i Eflâtûn-i ilâhî*, İstanbul. 1280.
- Mendras, Henri, *Elements de Sociologie*, Armand Colln, Paris, 1967.
- Meseleler, bak. Mustafa Sabri.
- Mialaret, Gaston, *İntroduction â la Pedagogic*, PUF. Paris, 1967.
- Michel, A. “*Comptes Rendus*”, Cahiers Internationaux de Sociologie, Paris, 1972. 52. sayı.
- Milliot, Luis, *İntroduction â L'Etude du Droit Musulman*, Edt. Sirey, Paris, 1953.
- Miras, Kâmil, bak. Bâbanzâde.
- Mînhâtu'l-Ma'bûd, bak. Tayâlisî.
- el-Mubârekfûrî - Ebû'l-Alî Muhammed Abdurrahmân İbn Abdîrrâhîm (v. 1353). *Tuhfetü'l-Ahvazî bi-Şerhi Câmi'i't-Tirmizî*, Kahire, 1963.
- el-Mu'cemu'l-Vasît* (Lügât), İbrahim Mustafa, Ahmed Hasanu'z-Zeyyâd, Hâmîd Abdulkadîr, Muhammed Alî en-Neccâr, Tahran, tarihsiz.
- Muhammed Âbid İbn Muhammed Alî, 1309, Basıldığı yer belli değil.
- Muhammed Fahri, *Tıbb-ı Ncbevî* (Tebâbet ve Hıfz-ı Sihhat), İstanbul. 1323.
- Muhammed Hayrullâh, *Zübdetü'l-Ahlâk*, İstanbul. 1320.
- Muhâmmed İbn Alî İbn Muhammed (v. 1088), *ed-Dürri'l-Muhtâr*, 1272 (baskısından ofset), Reddû'l-Muhtâr ile birlikte basılmış, bak. İbn Âbidîn.
- Muhammed İbn Allan es-Siddîkî (v. 1057), *Delîlu'l-Fâlhîn li-Turuku Riyâdî's-Sâlihîn*

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- (Tâlik: Mahmûd Hasan Rebî), Mısır, 1971.
- Ebû Ca'fer Muhammed İbni'l-Hasani't-Tûsî (v. 460), *Tebzîbu'l-Ahkâm*, Necef, 1378, (Tahkîk: Hasanu'l-Müsevî el-Hursân). (Eser Şîî kaynaklarındandır).
- el-Emîr Muhammed İbn İsmâ'il es-San'ânî (v. 1182), *Sübûlü's-Selâm Şerhu Bülûğî'l-Merâm*, Mısır, tarihsiz.
- Muhammed Sa'id, *Ahlâk-ı Hamide*, İstanbul, 1297.
- Mulholland, J., "İrlandaise Epouse et Mere", *Le Monde*, 28 Janvier (Ocak) 1975 sayısı.
- Mustafâ Hâmî, *Vazîfe-i Etfâl*, İstanbul, 1287.
- Mustafa Sabri, *İslâm'da Münâkaşaya Hedef olan Mescleler (hakkında Cevâplar)* (Sâdeleştiren: Osman Nûrî Gürsoy), Sebil Yayınevi, İstanbul, 1976.
- el-Muttarrızî, Ebû'l-Feth Nasır İbn Abdisseyid (v. 610), *el-Muğrib fi Tcrîbi'l-Mu'rib*, Yzm. Süleymâniye, Nu. 1023.
- Münâvî, Şemsüddîn Muhâmed Zeynüddîn Abdurrauf (v. 1031), *Feydu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmî's-Sağîr*, Beyrut, 1972.
- el-Münzirî, Zeynüddîn Abdülazîm İbn Abdilkavî (v. 656), *et-Tergîb Vc't-Terhîb*, Mısır, 1968.
- el-Mürdâvî, Şemsü'd-Dîn Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdilkavî (v. 699). *Manzûmetu'l-Âdâb*, es-Sefârî'nin şerhi *Gıdâu'l-Elbâb* ile birlikte basılmıştır, Mısır, 1324-1325.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn Müslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî (v. 261), *Sahîhu Müslim*, (Tahkîk: Muhammed Fuâd Abdu'l-Bâkî), Kahire. 1955.
- Müsnedü İmâmî'l-A'zam*, bak. Muhammed Âbid İbn Muhammed Alî.
- Müsnedü İmâmü Şâfi'i*, bak. eş-Şâfi'i.

N

- Nakra, et-Töhâmî, *el-Kayravân*, Kayravân, 1959.
- Nef, John U., *Sanayileşmenin Kültür Temelleri*, (Çvr. Erol Güngör), 1000 Temel Eser, M.E.B. yayını, İstanbul, 1970.
- en-Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed İbn Alî İbn Şu'ayb (v. 303), *es-Sünenü'l-Kübrâ*, Yzm. Murad Buhârî. Nu. 72.
- ; *Sünenü'n-Nesâî (el-Müctebâ)*, Kahire, 1930, (Suyûtî'nin şerhi ve Sindî'nin haşiyesi ile birlikte).
- en-Nesefî, Ebû'l-Berekât Abdullah İbn Ahmed İbn Mahmûd (v. 710), *Tefsîru'n-Nesefî*, Mısır, 1967.
- en-Nevevî, Muhyiddîn Ebû Zekeriyâ Yahya (v. 677), *Fetâvâ'l-İmâmî'n-Nevvî*, Yzm. Yeni Cami, Nu. 656.
- ; *Şerhu Müslim*, Mısır, Tarihsiz.
- ; *Takrîbu'n-Nevvî*, Mısır, 1966 (Suyûtî'nin Tadrîb'i ile birlikte).
- Nikâh Âdabı*, Müellifi mechûl, Yzm. Serez, Nu. 3863/4.
- Nuruddîn Alî İbn Ahmed, *Sirâcu'l-Münîr Şerhu Câmî'u's-Sağîr*, Yzm. Halet Efendi, Nu. 99.

Bibliyografya

O

- Okiç, M. Tayyib, *Bâzı Hadis Mescleleri Üzerine Tetkikler*, A.Ü. İlahiyat Fak. yayını, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1959.
- Olsen, Cemille, “*Deux Femmes, Une Reforme*”, Le Monde de l’Education, Juillet - Août (Temmuz - Ağustos) 1975 sayısı.
- Onul, Behiç, *İnfeksiyon Hastalıkları*, A. Ü. Tıp Fak. Yayını, 1971.
- Orhon, Güngör, *Suçlu Çocuklarla İlgili Bir İnceleme*, Sağlık ve S. Y. Bakanlığı S. H. G. Müdürlüğü yayını, sayı 11, Ankara, 1962.
- Özcan, Ruhi, *İslâm Hukukunda Hısımlık Nafakası*, İzmir 1996, Nil Y.
- Özsoy, Yahya, *Konuşma Özürlü Çocuklar*, A. Ü. Eğitim Fak. yayını, 1971.

P

- Pakalın, Mehmed Zeki, *Osmanlı, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, M. E. B. Yayını, İstanbul, 1971.
- Polmad, Guy, *Les Methodes En Pedagogic*, PUF., 1868.
- Pars, Vedide Baha, H. Ciritli, M. Enç, T. Oğuzhan, *Eğitim Psikolojisi*. M. E. B. Yayını, İstanbul, 1967.
- Pauchet, Victor, *Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı?* (çvr. yok), İstanbul, 1931.
- Perval, Luis, *Terbiye-i Etfâl - İntihâr-ı Etfâl*, (Çvr. Faik Şevket), İstanbul, 1328.
- Piaget, Jean, *Psychologic Et Pedagogic*, Edt. Denoel, Paris, 1969.
- Proste, Antoine, *L’Enseignement En France 1800-1967*, Armand Colin, Paris, 1970.
- Puchmann, Ags *Et Cause de la Circoncision*, (Almancadan çeviren: Mavroyâni Pacha). İstanbul, 1892. (Türkçe’ye Âbidin Paşa tarafından “Hitân, Sünnetin târih-i Zuhur ve Esbâb-ı Hudûsundan Bahseder Risâle-i Târihiyedir” adı ile çevrilmiş, Fransızca aslı ile neşredilmiştir.

R

- Râgıb, *Terbiye-i Nisvân*, İstanbul, 1307.
- er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn ‘Ömer İbn Hüseyin (v. 606), *et-Tefsîru’l-Kebîr*, (Naşiri: Abdurrahmân Muhammed), Kahire, tarihsiz.
- er-Rûdânî, Muhammed İbn Muhammed İbn Süleyman, *Cem’u’l-Fevaid min Cami’i’l-Usûl ve Mecma’uz-Zevâid*, Medîne, 1961.
- Rcsâilu ihvânî’s-Safâ ve Hillânî’l-Vefâ*, (Tashih: Hayru’d-Dîn ez-Zirikli), Mısır, 1928.
- Rcsimli Seksoloji Ansiklopedisi*, N. Erez, S. Irmak, M. Sayın, Ç. Alp, K. Çağlar, T. Metiner, N. Berkay, Arkin Kitabevi, İstanbul, 1963.
- Riesman, David, *La Foul Solitaire*, (Fransızca’ya Çeviren: Edgar Morin, Edt. Arthaud), Paris, 1971.
- Rocher, Guy, *L’Action Sociale*, Edt. HMH, Paris, 1968.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- ; *Lc Chongement Social*, Edt. HMH., Paris, 1968.
Rousseau, Jean Jaques, *Emile*, Garnier Flammarion, Paris, 1966.
Russell, Bertrand, *Terbiyeye Dâir*, (Çvr. Hâmit Dereli), Ankara, 1954.
Rustin, G. bak. Leif.

S

- Sa'îd İbn Mansûr İbn Şu'be (v. 227), *Sünenu Sa'îd İbn Mansûr*, Malegaon, 1967.
Salzmann, Christian Gotthilf (v. 1811 m.), *Yengeç Kitabı, Çocuğunuzu Fena Terbiye Ediyorsunuz*, (Çvr. Cahit Gündoğdu), 4. tab, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1959.
Sandström, C. I., *Çocuk ve Gençlik Psikolojisi*, (Çvr. Refia Semin), İ. Ü. Edebiyat Fak. yayını, İstanbul, 1971.
Sava Paşa, *İslâm Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd*, (Çvr. Baba Arıkan), D. İ. Başkanlığı yayını, Ankara, 1955.
Schaer, H., *Religion und Secl in der Psychologic C. G. Yungs*, Rascher Verlag, Zürich, 1964.
Schvartz, Bertrand, *L'Education Demaine*. Edt. Aubior . Montalgne, Paris, 1973.
Sefârîni, İbn Ahmed İbn Salim İbn Süleyman Muhammed es-Sefârîni (y. 1188), *Gızâu'l-Elbâb li-Şerhi Manzûmcti'l-Âdâb*, Mısır, 1325.
Sehâvi, Şemsü'd-Dîn Ebî'l-Hayr Muhammed İbn Abdirrahmân (v. 902), *el-Mekâsıdu'l-Hasene fi Beyânı Kesîrin minc'l-Ehâdisi'l-Müşçhere 'alâ'l-Elsine*, (Tâlik: Abdullah Muhammed es-Siddîk), Bağdâd, 1956.
Semerkandî, Ebû'l-Leys Nasru'bn Muhammed (v. 375), *Büstânu'l-Ârifin*, Matbaatu'l-Âmire, 1289.
—; *Tenbîhu'l-Gâfilîn*, Mısır, 1270.
es-Semhûdî, Nûruddîn Alî İbn Ahmed (v. 911), *Vefâu'l-Vefâ bi Ahbârı Dâri'l-Mustafâ*, (Tahkîk: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Beyrut. 1971.
Sena, Cemil, *Umûmî Usûl-i Tedris*, İstanbul. 1928.
Sentilhes, Nicole, *Cinsel Eğitim Kılavuzu*, (Çvr. Nida Tektaş), Milliyet yayını, istanbul, 1972.
es-Serahsî, Şemsü'd-Dîn Ebû Bekr Muhammed İbn Ahmed (v. 490), *el-Mecsbût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, ts.
—; *Şerhu Siyci'l-Kebûr*, Kahire 1971.
—; *Usûlu's-Sarahsî*, (Tahkîk: Ebû'l-Vefâ'l-Efgâni), Haydarâbâd -Deken, 1973.
Seyyid Kutub, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, Beyrut, Dâru İhyâ't-Türâsi'l-Arabî, ts.
es-Seyyid Sabîk, *Fıkhu's-Sünne*, Beyrut. 1969.
Sindî, Ebû'l-Hasan Muhammed İbn Abdilhâdî (v. 1138), *Hâşiyctu's-Sindî 'alâ'n-Nesâi*, Matbaatu't-Tâziyye, Mısır, 1349.

Bibliyografya

- ; *Hâşiyetu's-Sindî Alâ Süncni İbni Mácc*, Mısır 1349.
- Söylemezoğlu, H.H.K., *İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri*, İ. T. Ü. Mimarlık Fak. Yayını, İstanbul, 1954.
- Spengler, Oswald, *Le Declin de L'Occident*, (Fransızca'ya Çevr. M. Tazerout), Edt. Gallimard, Paris, 1967.
- ; *İnsan ve Teknik*, (Çvr. Dr. Kâmil Turan), Töre-Devlet Yayını, Ankara, 1973.
- ; *1974 Suçlu Çocuk Hakkında Kriminolojik Anket*. İ. Ü. Türk Kriminoloji Enstitüsü, İstanbul, 1953.
- Sungurbey, İsmet, bak. Ataay.
- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahrrân Ebü Bekr (v. 911), *el-Câmi'u's-Sağîr min Ehâdîsi'l-Beşîri'n-Nezîr*, el-Münâvî'nin *Feydu'l-Kadîr* şerhi ile birlikte basılmıştır, Beyrut, 1391 (ofset).
- ; *Cem'u'l-Cevâmî'*. Yzm. Nûruosmâniye, Nu. 592/1-2/762-768.
- ; *el-Eşbâh ve'n-Nezâir* (Usûl-i Fıkha dâir), Kahire, 1952.
- ; *el-Hasâisu'l-Kübrâ*, (Tahkîk: Dr. Muhammed Halîl Herrâs), Kahire, 1967.
- ; *el-Hâvî li'l-Fetâvâ*, Mısır, 1959.
- ; *Hüsünü'l-Muhâdara fî Târihi Mısır ve'l Kâhire*, Kahire, 1967.
- ; *el-İtkân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Kahire, 1967.
- ; *el-Le'âlî'l-Masnû'a fil-Ehâdîsi'l-Mevdû'a*, Beyrut 1975.
- ; *er-Rahme fî'r-Tıb Ve'l-Hikme*, Mısır, 1938.
- ; *Târîhu'l-Hulefâ*, Kahire, 1954.
- ; *Tedribu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevâvî*, (Tahkîk: Abdulvahhâb Abdu'l-Latif), Kahire, 1966.
- ; *Tefsîru'l-Cclâlcyn*, Dimeşk, 1378.
- ; *Tenvîru'l Havâlık* (Muvatta' Şerhi), Mısır, 1951.
- ; *el-Vişâh fî Fevâidi'n-Nikâh*, Yzm. Lala İsmail, Nu. 577.
- ; *Zehrû'r-Rübâ Alâ'l-Müctebâ*, Mısır, 1930.
- ; *Sübülü's-Sclâm Şerhu Bülûğu'l-Merâm*, bak. Muhammed İbn Ismâ'il.
- es-Süheylî, Abdurrahmân (v. 581), *er-Ravdu'l-Ünf fî Şerhi's-Sırci'n-Nebeviyyeti li'bni Hişâm*, (Tahkîk: Abdurrahmân el-Vekîl), Kahire, 1387.
- Sühreverdi, Şihâbüddîn Ebü Hafs Ömer İbn Muhammed, (v. 632), *Vasiye*, Yzm. Mahmûd Paşa, Nu. 71/3.

Ş

- Şafî, Muhammed İbn İdrîs (v. 204), *Müsnedu İmâmî Şâfi'i*, Matbaatü Halîlî, Aru, 1306.
- ; *el-Ümm*, 2. Tab, Dâru'l-Mâriye, Beyrut 1973.
- Şa'rânî, Ebû'l-Mevâhib Abdulvahhâb İbn Ahmed (v. 973), *Keşfü'l-Gumme 'an Cem'i'l-Ümme*, Kahire, 1964.
- ; *el-Mizânü'l-Kübrâ*, Kahire. 1940.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- eş-Şâtübî, Ebû İshâk İbrahim İbn Mûsâ (v. 790), *el-Muvâfakât fî Usûli'l-Ahkâm*, (Tahkik: Muhammed Muhyiddîn Abdulhamîd), Kahire, 1969.
- Şekerci, Osman, *İslâm'da Resim ve Heykelin Yeri*, Çanakkale Seramik Fabrikaları Kültür ve Araştırma Hizmetleri Yayını, Nu. 3, İstanbul, 1974.
- Şemin, Refia, *Gençlerimizin Psiko - Pedagojik Problemleri (Kalkınmamıza Engel Olan Başlıca Sebep)*, İ. Ü. Ed. Fak. Yayını, İstanbul, 1973.
- Şensoy, Naci, *Çocuk Suçluluğu - Küçüklük - Çocuk Mahkemeleri ve İnfaz Müesseseleri*, İstanbul, 1949.
- Şevkânî, Muhammed İbn Alî İbn Muhammed (v. 1250), *Neylü'l-Evtâr Şerhu Müntekâ'l-Ahbâr*, Kahire, 1971.
- eş-Şeybânî, Muhammed İbnü'l-Hasen (v. 189), *es-Siyerü'l-Kebîr*, (Serahsî'nin Şerhi ile birlikte basılmıştır), Kahire, 1971.
- Şerhu İlcî't-Tirmizî*, Bak. Tirmizî.
- Şerhu Ta'limü'l-Müte'allim* (Müellifi tasrih edilmemiş, kenarda *Tcfhîmu'l-Mütcfchhim* adlı bir diğer şerh mevcut olup müellifi (şârih) İsmâ'il İbn 'Osman İbni Bekr Yûsuf'tur), İstanbul, 1319.
- Şezerâtu'z-Zehb*, bak. Abdulhayy İbnu'l 'Îmâd.
- Şîrâzî, Ebû İshâk (v. 393), *Tabakâtu'l-Fukahâ*, (Tahkik: Dr. İhsan Abbâs), Beyrut, 1970.
- Şürûnbilâlî, Hasan İbn Ammâr İbn Ali (v. 1069), *Mecrâkı'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İdâh*, Mısır, 1356.

T

- et-Taberânî, Ebû'l-Kâsım Süleyman İbn Ahmed İbn Eyyûb (v. 360), *Fadlu'r-Remy ve Ta'limihî*, Yzm. Köprülü, Nu. 384/2
- ; *el-Mu'ccmu'l-Evsat*, Yzm. Karaçelebizâde. Nu. 72-73.
- ; *el-Mu'ccmu'l-Kebîr*, Yzm. Fatih. Nu. 1198.
- ; *el-Mu'ccmu's Sağîr*, (Tashih: Abdurrahmân Muhammed Osman), Kahire, 1968
- et-Taberi, Muhammed İbn Cerir, *Târîhu't Taberî*, Mektebetu Hayyât, Beyrut, tarihsiz, (ofset baskı).
- ; *Tefsîru't-Taberî Câmî'u'l-Beyân 'an Te'vili'l Kur'ân*, Mısır, 1373.
- et-Tabersî, Ebû Aliyyi'l-Fadlu'bnu'l-Hasen (v. 548), *Mecma'ü'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, Mektebetu'l-İlmîyyeti'l-İslâmiyye, Tahran, tarihsiz.
- et-Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed İbn Muhammed (v. 321), *Müşkilü'l-Asâr*, 1333 Haydarâbâd (baskısından ofset, Beyrut).
- et- Tahtâvî, Ahmed İbn Muhammed İbn İsmâ'il (v. 1231), *Haşiye Alâ Merâkı'l-Felâh*, Mısır, 1356.
- Talaş, Muhammed Es'ad, *et-Terbiye ve't-Ta'lim fî'l-İslâm*, Beyrut, 1957.
- Taner, Dr. Tahir, *Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve Küçük Suçlular Hakkında Tatbiki*

Bibliyografya

- Gercken Tedbirlere Müteallik Rapor*, İ. Ü. Türk Kriminoloji Enstitüsü yayınları, Nu. 2, İstanbul, 1950.
- Taşköprüzâde, Ahmed İbn Mustafâ İbn Halil (v. 968), *Miftâhu's-Se'ade ve Misbâhu's-Siyâde fi Mevdû'âti'l-'Ulûm*, (Tahkik: Abdulfettâh Ebûnnûr- Kâmil Bekrî), Kahire, 1968.
- Tayâlisî, Ebû Dâvud Süleyman İbn Dâvud el-Cârid (v. 204), *Müsnedü't-Tayâlisî*; bu Müsned'i Ahmed Abdurrahmân el-Bennâ, *Minhatu'l-Ma'bûd fi Tezyîni Müsnedi't-Tayâlisî* adıyla neşretmiştir, Mısır, 1372.
- et-Tebrîzî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdillâh el-Hâtîb el-Amr, (v. 737), *Mişkâtul-Mesâbih*, (Tahkik: Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî), Dımeşk, 1961.
- et-Tehânevî, Muhammed İbn Alî İbn Muhammed Hamîd el -Fârûkî (v. 1158), *Keşşâfu İstılâhâti'l-Fünûn*, İstanbul, İkdâm Matbaası, 1315.
- et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Osmânî, *Kavâid fi 'Ulûmi'l-Hadis*, (Tahkik: Abdu'l-Fettâh Ebû Gudde), Beyrut 1972.
- Tchzîbu'l-Ahkâm*, bak. Ebû Ca'fer Muhammed Ibnu'l-Hasen et-Tûsî.
- et-Tirmizî, Ebû 'Îsâ Muhammed İbn Isâ İbn Sevre (v. 279), *Sünecnü't-Tirmizî*, (Tâlik: Azîz 'Ubeydu'r-Rakkâş) Matbaatu'l Endülüs, Humus, 1966.
- ; *'İclü't-Tirmizî*, Yzm. Topkapı, Nu. 530, Şârih: el-Kâdî Ebû Tâlib.
- ; *çş-Şemâilu'l-Muhammediyye*, (Tahkik: İzzet 'Ubeydu'd-Du'âs), Humus, 1968.
- ; *et-Tuhfetu'l-Bchiyye*, (içerisinde 17 küçük kitap cemedilmiştir), İstanbul, 1302.
- Turhan, Mümtez, *Kültür Değişimleri*, İ. Ü. Edebiyat Fak. yayını, İstanbul, 1959.
- et-Tûsî, Ebû Ca'fer Muhammed İbnü'l-Hasen İbn Alî (v. 460), *el-İstibsâr fi Mâ'htelcfe minc'l-Ahyâr*, (Tahkik: Hasanü'l-Müsevî el-Hursân), Necef, 1375, (Şîi aynaklardandır).
- Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Küçük Bir Tarihçesi 1921-1939* (kaleme alan muhtemelen Dr. Fuat Umay), Resimli Ay Matbaası, İstanbul 1940.

Ü

- Ülgener, Sabri F., *İktisadî İnhitat Tarihimizin Ahlâk ve Zihniyet Mesceleleri*, Akgün Matbaası, İstanbul, 1951.

V

- Vaizey, John, *L'Eduoation Dans le Monde Moderne*, Ed., Hachette, Paris, 1967.
- Vâkîdî, Muhammed İbn 'Ömer İbn Vâkîd (v. 207), *el-Meğâzî*, (Tahkik: Marsden Jones), Oxford, 1966.
- Varış, Fatma, *"Erginin Gelişimine Etki Yapan Kültürel Faktörler"*, A. Ü. Eğitim Fak. Dergisi, 1968. sayı.
- Vernet, D., *"Allemagne de l'Ouest: à l'Ombre de Trois «K»."*, Le Monde 30 janvier (Ocak) 1976 sayısı.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Vos, P., “*Belgique : Les Hommes ne Rient Plus*”, Le Monde 31 Janvier (Ocak) 1976.
Weber, Max, *L’Ethique Protestante et L’Esprit du Capitalisme*, (Fransızca’ya Çevr. Jacques Chavy), Plon, Paris, 1976.

Y

- Yahya İbn Yahşâ İbn Yahşâ İbn İbrahim, *Şerhu Şir’ati’l-İslâm*, Yzm. Kılıç Ali, Nu. 584.
Ya’kût el-Hamevî, Şihâbu’d-Dîn Ebû Abdillâh Yâkût İbn Abdillâh (v. 626), *Mu’cemu’l-Büldân*, Beyrut, 1957.
Ya’kûb İbn Seyyidalizâde, *Mefâtihu’l-Cinân ve Mesâbihu’l-Cenân Şerhu Şir’ati’l-İslâm*.
Ya’kubî, Ahmed İbn Ebî Ya’kûb İbn Ca’fer İbn Vehb, *Târihu’l-Ya’kubî*, Beyrut, 1960.
Yaşar, Dr. Osman, *Çocukların Müesseselerde Bakımı* (Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi neşriyatından çevri), T. C. S. ve S. Y. Bakanlığı, Sosyal Hizmetler Genel Müdürlüğü yayınları Ankara, 1962.

Z

- Zafir, Kâzım, *Çocukları Kurtarma Yurdu*, İstanbul, 1933.
Zâhidu’l-Kevserî, Bak. Kevserî.
ez-Zehbî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Ahmed İbn ‘Osman (v. 748), *Mizânü’l-İtidâl fi Nakdi’r-Ricâl*, Mısır, 1382.
— *Siyeru A’lâmi’n-Nübcâ*, Yzm. Topkapı, Nu. 2910/3.
—; *Telhîsu’l-Müstedrek*, (el-Müstedrek’in haşiyesi olarak basılmıştır). Haydarâbâd-Deken 1335 (baskısından ofset. Beyrut).
—; *Tczkircâtü’l-Huffâz*, Haydarâbâd 1956 (baskısından ofset).
—; *et-Tibbu’n-Nebvî*, Mısır, 1961.
Zürkânî, Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdilbâkî İbn Yûsuf (v. 1122), *Şerhu’l-Mevâhibu’l-Lcdünniyye (li’l-Kastalâni)*, Beyrut 1973 (ofset).
—; *Şerhu’l-Muvatta’*, Kahire, 1961.
ez-Zernûcî, İmâm Burhânuddîn (v. 593), *Ta’lîmu’l-Mütc’alim*, Yzm., Atıf Efendi, Nu. 1730.
Zeydan, Abdülkerim, *İslam Hukukuna Giriş*, (Çvr. Ali Şafak), İstanbul, 1976.
Zeyd İbn Alî İbni’l-Hüseyn İbn Alî İbn Ebî Tâlib, *Müsnedü’l-İmâmi Zeyd*, (Tahkik: Abdülvâsî’ el-Vâsî’î el-Yemânî), Lübnan, 1966.
ez-Zeyle’î, Cemâlüddîn Ebû Muhammed Abdullah İbn Yûsuf el-Hanefî (v. 762), *Nasbu’r-Râye li-Ehâdisi’l-Hidâye*, el-Mektebetu’l-İslâmiyye, 1973/1393.
ez-Zeyle’î, Fahrüddîn ‘Osman İbn Alî (v. 743), *Tebyînu’l-Hakâik Şerhu Kenzi’d-Dekâik*, Mısır, 1313 (baskısından ofset).

KARMA İNDEKS¹



| A | | |
|--|---|------------------------------|
| A'lâmu'n-Nisa (Ö. R. Kehhâle) 357 | Abdullah İbn Büsr 155 | Abdulmecid Abdurrahîm 104 |
| Abadan 106, | Abdullah İbn Ca'fer 155, 156 | Abdumelik İbn Mervân 7.7 |
| Abanoz 426 | Abdullah İbn Cafer 137 | Abdulmutallib Oğulları 100 |
| Abbâs 137, 153, 457 | Abdullah İbn Ebî Cemre 44, 197, 255, 260. 275, 289, 295 | Abdurrahmân İbn Avf 297 |
| Abd İbn Humeyd 47, 53, 167, 285, 286, 288, 454 | Abdullah İbn Ebî Talha 84, | Abdurrahman İbn Ganem 269 |
| Abda 258 | Abdullah İbn Haris 408 | Abdurrahmân İbn Osman 393 |
| Abdest 139, 140, 143, 206, 228, | Abdullah İbn Hişâm 137 | Abdurrahman İbn Sabit 315 |
| Abdest suyu 245 | Abdullah İbn Hişâm 155 | Abdurrahmân İbn Sehl 191 |
| Abdest tazeleme 230 | Abdullah İbn Mübarek 281 | Abdurrahmân İbn Zeyyâd188 |
| Abdu's-Samed 410 | Abdullah İbn Ömer 87, 92, 93, 95, 109, 112, 191, 259, 261,362 | Abdurrahmân İbn'z-Zübeyr 313 |
| Abdulfettâh Ebû Gudde 19, 403 | Abdullah İbn Ravâha 325 | Abdurrahman Muhammed 3 |
| Abdulkadir , H. 94 | Abdullah İbn Utbe 155 | Abdurrahman Muhammed 58 |
| Abdullah Cevdet 33 | Abdullah İbn Üneys 454 | Abdurrahman Şeref 28, 30, 31 |
| Abdullah İbn Amr 200, 268, 451, 492 | Abdullah İbn Yezîd 438 | Abdurrâhmânu'l-Muhâribî 137 |
| Abdullah İbn Arnî ibni'l-As 285, 286, 324, 325 | Abdullah İbn Zübeyr 84, 95, | |
| | Abdullah Şevket 206, 418, 425, | |
| | Abdullâhu'r-Rûmî 459 | |

¹ İki indeks hazırlanmıştır. İlki Karma İndeks. Karma İndekse, İsim, Konu, Kitap ve Yer isimleri alınmıştır. Diğeri de Rivayetler İndeksi. Burada da eserde geçen tüm rivayetlere yer verilme-ye çalışılmıştır. Her iki indekste de rakamlar, eserde sayfa kenarlarına koyduğumuz rakamları işaret etmektedir.

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Abdurrezzâk İbn Hemmâm 11, 20, 26, 82, 95, 110, 111, 173, 174, 177, 193, 245, 253, 269,
- es-San'ânî 85, 87, 100, 101, 108, 109, 111, 128, 132, 133, 135, 163, 168, 175, 220, 225, 266, 268, 269, 271, 280, 285, 286, 289, 324, 330, 331, 402, 425, 446, 459, 464, 469
- Abdü'l-Hamid İbn Selemeti'l-Ensari 270
- Abdü'l-Melik (Halife) 258
- Abdü'l-Vehhâb 325
- Abdülkerim Zeydân 103
- Âbideler 462, 472
- Âbidin Paşa 89
- Acem 240,
- Acve 81, 219, 327
- Aç karına su içmek 242
- Açıklamalı Medeni Kanun (Sungurbey, İ.) 102
- Açlık 213, 219, 225
- Âdâb 486
- Adâb-ı Menâzil (Karamam) 54, 185, 281, 370, 383
- Âdâb-ı Nikâh (müellifi meçhul) 65, 66
- Adâbu'l-Muallimin (İbn Sahnûn) 16
- Adalet 479, 487
- Adasal, R 382
- Adem-i müdâhale 162-164, 490
- Adiyy 93
- Adiyy İbn Zeyd 476
- Adnan Neca 268
- Af 275, 277, 402, 414, 415, 486
- Afiyet 235
- Age et Cause de la Circoncision (Puchmann) 89
- Ağaç Dikmek 437, 446, 447, 473, 474, 475, 476, 478
- Ağaç Dikmenin Fâideleri ve Fenni Usûlü (Ahmed Nazmi) 473
- Ağız temizliği 230. 231,319
- Ağlama 166-169
- Ağlayan çocuk 248
- Ahbâru'n-Nisâ (İbn'l-Kayyim) 73, 326
- Âhiret 464
- Ahkâmu Ahvâli's-Şahsiyye (Ebu Zühre) 286
- Ahkâmu'l-Kur'an (Cessâs) 9
- Ahkâmu'l-Kur'an (İbn'l-Arabî) 459
- Ahkâmu's-Sultâniyye (Mâverdi) 467, 479
- Ahlâk (el-İci) 479, 17, 51
- Ahlâk (İbnlemin M.K.) 27
- Ahlâk Dersleri (Aksekili) 51
- Ahlâk Dersleri (M.A. Aynî) 30
- Ahlâk-ı Alâî (Kıralızâde) 18, 30, 49, 56, 57, 396
- Ahlâk-ı Dinî (A. Seydi) 30
- Ahlâk-ı Dinî (Abdullah Şevket) 206, 418, 425
- Ahlâk-ı Diniyye ve Vezâif-i Fitriyye (Ahmet Nazif) 104
- Ahlâk-ı Hamide (Muhammed Saïd) 97, 418
- Ahlâk-ı İslâmiyye Esasları (Babanzâde) 51
- Ahlâkın menşei 51
- Ahmak 410
- Ahmed (İbn Hanbel) 10,
- 11, 20, 26, 82, 95, 110, 111, 173, 174, 177, 193, 245, 253, 269,
- Ahmed İbn Menî 141
- Ahmed Mithat 107
- Ahmed Naim 217, 395, 428,430
- Ahmed Nazif 104
- Ahmed Nazmi 473
- Ahmed Râsim 290
- Ahmed Remzi Efendi 107
- Ahmed Şelebi 17, 347
- Ahşap 424
- Ahvâlu's-Şahsiyye. (M. Ebû Zehre) 462
- Auguste Comte 417
- Aile 35 (yeni terbiyeye göre), 223, 279. 283, 317, 373, 375, 412, 413. 414
- Aile Büyükleri ile Münasebet 148-183
- Aile Dışı Büyüklerle Temas 183-194
- Aile Müessesesi 380-384, 411, 443,485
- Aile Otoritesi 285
- Aile reisliği 384
- Aile saadeti 300
- Ailede silsile-i meratip 384
- Ailenin baba üzerindeki hakkı 2
- Ailevi şartların çocuk için ehemmiyeti 42.
- Aileye yardım 382, 383
- Air Dağı 475
- Aişe Bintu Talha 355
- Akabe 249
- Akarsu 466
- Akıtma 81
- Akide ilmi 229

Karma İndeks

- Akik 476
Akika 85-87, 93
Akikanın hükmü 86
Akikanın zamanı 87
Aklî delil 276
Aklî kuvve 484
Aklî Terbiye 266, 341
Akra İbn Habis 151
Akra' 192
Akraba 373, 376, 388, 411, 449, 461
Akraba ile evlenme 55-56
Akran(lar) 147, 404, 472, 485,
Akreb 198
Akşam karanlığı 180, 226
Akyüz 249, 250
Âlain 37, 39, 40, 279, 285
Alay etmek 282
Albin Michel 366
Alexi Carrel 338, 349
Alfred Adler 306
Alın yazısı 213
Alış-veriş 121, 471
Al-i Beyt 137,
Ali İbn Hasan 217
Ali İbn'l-Hüseyn 137
Âl-i Muhammed 142, 219
Âl-i Sâib 56
Ali Şeydi 30
Aliyyu'l-Kâri 4, 18, 25, 46, 168, 174 ^ 275, 288, 309, 319, 328, 354
Alkame 199
Alkolizm 67
Alkollü içkiler 477
Allah yolunda çalışma 4
Allah'ın azabıyla korkutma 275, 276
Allemagne de L'Ouest â L'Ombre de Trois K (D. Vernet), (Mchâk) 344
Alliok (Füsün) 125, 166
Alman 117, 213
Almanya 343
Altın 361. 362, 436, 448
Altın Yüzük 297, 360
Altını islatma 146, 176, 294, 440
Âlûsî 3
Amerika 33, 104, 302, 322, 381,432, ,435, 443
Amerikan vatandaşı 78, 323
Âmil 476
Âmir İbn Rebî'a 245
Âmiri 363
Âmiru'ş-Şa'bî 410
Ammâr İbn Yâsir 98-99
Ammâre, M. M. 446
Ammâretu'bnu Hazm 109
Ammâretu'bnu Rebî'a 269
Ampirik maharet 40, 354
Amr İbn Mcymûn • 131, 407
Ana okulu 41, 42, 43, 336, 382, 411, 413, 436
Anayasa ; 343
Anbese İbn Ammâr 407
Ande Berge 301
Angers 432
Anjin 246, 248, 249
Ankara 48, 70, 76, 166, 340, 380, 373, 381
Ankara Çocuk Islâh Evi 374.
Ankara Üniversitesi Eğitimi Fak. 40, 125, 147, 166, 380
Ankara Ü. Dil. Târih Coğrafya Fak. 13, 31
Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi 14, 16, 26, 31, 36
Ankara Üniversitesi Tıp Fak. 224
Anlama 132
Anlayış 486
Anne 276, 309, 343, 364, 366, 388, 400, 413. 423, 442, 443, 448
Anne muhiti 68
Anne sütü 224
Anne tarafın takdimi 271
Anne-baba 147, 293, 279, 300,310, 317,
Anne-baba düşmanlığı 149
Annenin kokusu 269
Ansan 365
Antrenmanlı deve 258
Apartman hayatı 463
Arabistan 426
Arabistan kirazı 473
Aralık 442
Arap 240, 437
Arap cemiyeti 311
Arapça 143
Arapça lügat 144
Architecture and Modern Life 435
Ardıç 426
Arface 346
Arıkan (Baha) 76
Aristo 14, 28, 47
Arka uzuv 314,315
Arkadaş 249, 373, 375, 402-406, 462, 489, 491
Armdnt Colin 34, 41
Arnr Bintu Abdirrahmân 356.
Arnr Bintu Ravâha i 172
Arnr İbn Dinar 331
Arnr İbn Hureys 155

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Arnr İbn Seleme 131
 Arnr İbn Seleme 193
 Arnr İbn'l-Âs 459
 Arpa 220, 221, 243
 Arslan 237
 Aru 269
 Arzuların sönmesi 166, 328
 Asabe 270, 272
 Asabiyet 380,
 Asalak hayat 145
 Asalet 479
 Asdika 479
 Ashâb 230, 255, 259, 277,
 296, 319, 323, 324, 388,
 393, 437, 444. 456
 Asım 268, 269, 369
 Âsım Efendi (Â. İbn Ömer).
 27
 Asi kadın 276
 Asile (darülaceze) 399
 Asker 334
 Askerî 53. Atâ 95, 111, 330
 Askerî malzeme 260
 Askerî sefer 367
 Askerî terbiye yaşı 260
 Askerlik 254, 487, 550
 Askerlik müddetinin hesap-
 lanması 326-27
 Aslî Günah 33, 283
 Asosyal 146
 Aşağılık kompleksi 176,306
 Aşırı müdâhale 432
 Aşura orucu 139
 At 196. 205, 253,254,257,
 260, 261, 350,384, 393,
 394,431, 444
 Atâ İbn Ebî Rebâh 410
 Atâ İbn Yesâr 442, 471
 Atam 472
 Atasözü 286
 Ateşle azab 198
 Ateşli hastalıklar 242
 Atıcılık 253,254-257, 254,
 260, 348, 349, 487
 Âtuf Efendi 120, 264
 Atiyye (ikram) 174, 275,
 277
 Atiyyetu'l-Kurazî 110
 Atlas 436
 Atom atma 254
 Aubier Montaigne 35
 Av hayvanı 478
 Avcılık 197, 201. 203
 Avlanmak 476
 Avnu'l-Ma'bûd (Azîmâbâdî)
 48, 58, 80, 93, 95, 98,
 173, 182, 194, 199,
 246, 247. 265, 267,
 287, 328. 349, 351,
 359, 364, 376, 385,
 401, 429, 446, 475
 Avret 138, 325 , 455, 459
 Avrupa 31, 36, 41, 42, 413,
 429
 Avrupa Eğitim Tarihi (K.
 Aytaç) 284
 Avrupanın hususiyeti 43
 Avustralya 381, 342
 Ayak ağrısı 290
 Ayakkabı 184, 255, 322,
 350,364, 395, 430
 Ayasofya 47, 421
 Ayetu'r-Recm 205
 Ayıplama 402
 Aynî (Bedruddîn) 89, 80,
 107, 111, 130, 148,
 152, 160, 170, 233,
 244, 246, 247, 253,
 325, 326, 330, 346.
 349, 384, 390, 395, 437,
 444, 446, 450, 470
 Aynî (Mehmed Ali) 29
 Aynu'l-İlm ve Zeyni'l-Hilm
 (Aliyyu'l-Kâri) 18, 56,
 102, 156, 168, 288,
 289, 369, 388, 418,
 429, 438
 Aytaç 13, 31, 32, 34
 Aytekin (M. Ataay) 102
 Az gıda ve sıhhat 212, 216-
 218
 Azab 279, 444
 Âzadlı 476
 Azarbeycan 259
 Azarlamak 140. 273, 278.
 280, 291, 312, 487
 Azîmâbâdî 92,160, 173,
 194, 234, 330, 351,
 376
 Azîz Ubeydu'r-Rakkas 2

B

- Baba 286, 309, 321, 343,
 409, 413, 442, 443,
 448
 Baba-evlâd münâsebetti 279-
 80
 Babalık vazîfesi 254, 321
 Babanzâde 7, 25, 26, 27,
 (Bak. Ahmed Naim)
 Bacon 374
 Bademcik 246, 248
 Bâdiye Bintu Gaylân 363
 Bâc 321
 Bağ 416, 425, 466, 472,
 476
 Bağçe 416, 425, 472
 Bağdâd 13, 124
 Bağdadî 10, 13, 356, 357
 Bahru'l-Cevâhir 273
 Bakire 54,55
 Bakule 279

Karma İndeks

- Bal 80, 220, 221, 226, 237, 241, 243, 486
Balçık 313
Balık eti 221
Balığ 145
Balta 477
Baltacıoğlu 29, 32, 34-35, 36,
Banyo 431
Bârekallâh 245
Barınak 462
Baskının zararları 293
Baskıya dayanan eğitim 282,
Baş ağrısı 241
Baş sağlığı dilemek 464
Başın traş edilmesi 94, 247
Başkasının takdirine muhtacı 148
Batı hukukçuları 316
Batı Medeniyetinin Zevali (Spengler) 443
Batı'da dayak 282-284
Batı'nın tezadları 77-78, 303, 318,335
Batı'nın vasfı 40
Batılı terbiyeciler 292, 318
Batın şehveti 217
Bayezit 184
Bayram 134, 144, 183, 185-186, 263, 264, 265, 345, 386, 469, 470, 485
Bâzergân 124
Bâzı Hadis Meseleleri (T. Okıç) 26
Bâzı ilâçlar 241-242
Bâzı Tedavi Metodları 242 vd
Beauvais 283
Bebek 252
Bedâi'u's-Sanâi' (Kâsânî) 268. 270. 364, 365, 392. 394, 467, 470
Bedbahtlık 421, 463
Beddua 280, 281, 487
Beden ve Elbise Temizliği 229-233
Bedenî cezanın zararı 293
Bedenî terbiye 4, 211-266, 484, 486
Bedevî 151, 190
Bedevî 283
Bedii şahsiyet 250
Bedir 109, 406
Bedrü'l-'Aynî 85, (Bak. Aynî)
Behçetu'l-Mehâfil ve Buğyetu'l-Emâsil Fi Telhîsi'l-Mûcizât ve's-Siyer ve'ş-Şemail (Âmiri) 363
Behçetu'n-Nüfûs (el-Ezdi) 44. 45, 275, 289, 295
Bekâr 320, 321, 323, 329
Bekçi 477
Belâzurî 458, 468, 471, 474,476
Belçika 41, 381, 432, 443
Ben'in doğuşu 250
Bentham 37
Benû Abdulmuttalib 156
Benû Adıyy İbn'n Neccâr207,
Benû Harise 474
Benû Hâşim 145, 156
Benû Kaynuka 471
Benû Kureyza 110
Benû Mustalik 387
Benû Müdlic 286
Benû Sa'd 126
Benû Selime 470
Benû Ümeyye 438
Berâ İbn Âzib 109,. 161
Berberiler 212
Berberlik 351
Bereket 223
Berger, G. 34, 302, 304, 306, 308, 365
Berîd' 476
Beslenme 211-226, 237, 295,486
Besmele 222, 295
Beş vakit namaz 142
Beşer .146, 417, 447
Bevf 430, 439
Bey'at (tarifi) 137, 155, 361, 477
Beyan 126, 128
Beyanname 477
Beyaz renk 79, 296
Beyhakî 13, 20, 54, 80, 113, 133, 159, 174, 189, 287, 315,
Beyin 249
Beyrut 3, 4, 7, 13, 19, 20, 22, 26, 27, 40, 44, 46, 54, 72, 73, 74, 85, 119, 130, 204, 225, 266, 268, 356, 357, 409, 477
Beytulmal 401
Bezzâr 152, 166, 167, 1/4, 184,312
Bı-ıysu, Ö. 33. Bütjler, Ch. 341
Bıyık kesilmesi 87, 233
Biat Bak Bey'at
Biblo 432
Bilâl 216, 345
Bilezik 345, 360
Binaların Yüksekliği 453-56
Binâu'l-Müfzidîn 458, 460
Binek 155-156, 186, 421, 452

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Binicilik 254, 257-258, 261, 263, 348, 487
- Biraderler 423
- Birinci Cihan Harbi 213
- Birleşik Amerika 293, (Bak. Amerika)
- Birleşmiş Milletler 123, 251. 383, 434
- Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Dairesi 381
- Birlikte yemek 223 vd
- Bitki 354, 491
- Blachere 17
- Blondel. Ch. 38
- Bloom 78
- Blum, G. S. 68
- Boer 184
- Boğaz iltihabı 246
- Bokrat 17
- Borç 464
- Bousquet 307, 316, 318, 327
- Bouhhdiba, A. 89
- Bölme 421, 422, 423, 424
- Bölümler (evde) 490
- Bretogne 432
- Brovnel 435
- Brüksel 432
- Buğday ekmeği 220, 243
- Buğday yığını 471
- Buğz 415
- Bulak 20, 30, 48, 67
- Bulamaç 221, 243
- Bulaşıcı hastalık 224, 237
- Bulûğ 72 (terbiyede yeri), 76, 107, 108-109, 109, 111, 112, 120, 193, 276, 317, 320, 322, 412, 424, 443, 484, 487
- Bursevi, İ. H. 49
- Burun, 172, 233, 248
- But 221
- Bükülü mendille dövmek 289
- B ü s t â n u ' l - Â r i f i n (Semerkandî) 59, 60, 61, 64, 452
- Büyükanne 343
- Büyükbaba 343
- Büyükler, 139, 141, 188, 189, 192-194, 223, 275, 485
- C**
- Ca'detu's-Sülemî 363
- Ca'fer İbn Nasr 352 53
- Câbir İbn Abdillâh 54, 109, 136, 161, 240, 248, 265, 321, 323, 331, 362, 437, 442
- Câbir İbn Semüre 1.55
- Cabridge 17, 335
- Cafer İbn Ebî Talib 248, 271, 297
- Cağlar, Doğan 149, 176, 183, 207, 250, 282, 294, 310, 342, 360, 379, 380, 434, 440
- Câhız 14, 109, 125, 373, 103, 410, 385
- Cahiers Internationaux de Sociologie 382
- Câhilliyye 84, 85, 88, 93, 244, 246, 247, 315, 367, 370, 378, 429, 441
- Câmi'u'l-Usûl (İbn'l-Esir) 21
- Câmi'u's-Sağîr (Suyûtî) 8, 22, Bak. Feyzu'l-Kadîr
- Câmi'ul-Beyâni'l-İlm, (İbn Abdilberr) 27, 119, 120, 459
- Camide oyun 285
- Câmiu Ahkâmî's-Sıgâr (Estrûşenî) 16
- Canan, İ 378
- Câri âdetler 405
- Cateohisme Positiviste (A. Compte) 417
- Cebbar Abdü'h-Nûr 113
- Cebrail 231, 259, 275, 289, 464
- Cedelleşme 276
- Cehalet 240
- Cehennem 279
- Cehennemî makine 455
- Celâleyn (tefsiri) 3
- Celâli sıfatlar 279
- Celâlî'd-Dîn Devvânî 18
- Celâlî'd-Dîn el-Mahplî 3
- Celâlî'd-Dîn es-Suyûtî 3 (Bak Suyûtî)
- Cem'u'l-Cevâmî' (Suyûtî) 8, 20, 22, 56, 266, 3?x *os
- Cem'u'l-Cevâmî' (Suyûtî) 8, 20, 22, 56, 286, 32a
- Cem'u'l-Fevâid (Muhammed İbn Muhammed) 8, 21, 87, 135, 137,
- Cem'u'l-Fevâid (Muhammed İbn Muhammed) 8, 21, 87, 135, 137,
- Cemaat 223, 296, 456, 470
- Cemâli sıfatlar 279
- Cemil Sena 28, 29
- Cemre Bintu Abdillâh et-Temimiyye 155
- Cenabetten gasl 140
- Cenaze namazı 134, 367
- Cenevre 42
- Cenin 67-69, 74, 85, 95

Karma İndeks

- Cennet 214, 279, 388
Cennetteki gençlerin efendi74
Cesd rûh birliği 227
Cesede karşı vazife 325
Cessâs 9
Cevârih 229
Ceymis, V. 28. Cibril 400, 445, 454
Ceza 274, 282, 284
Chateau 31, 34, 71
Chazal 123, 251, 266
Chombart De Lauwe 417, 456,465
Chombart De Lauwe. Mari-J.432, 434
Chombeau, C. 344
Ciddiyet 145,279
Cihâd 126, 348. 384, 393, 398
Cihâd-ı ekber 5
Cima 57, 59, 60, 61, 65, 66, 206, 302, 313, 314, 315, 316, 319, 321, 323, 324, 325-326, 327-328, 329
Cimrilik 227, 385
Cin 244, 247
Cine tutulmuş 247
Cinsel Eğitim Kılavuzu (IK. (Ansan) 301, 303, 365
Cinsel Eğitim Kılavuzu (IK. (Ansan) 301, 303, 365.
Cinsî Adetler Târihi (Levvinson) 307
Cinsî Âdetler Târihi (Levvinson) 307
Cinsî arzu 92, 306
Cinsî bilgi 122,149,250, 282, 294, 300-301,303, 304, 305, 306, 307, 308,310, 311-318,320, 323-327, 328, 329, 294, 342, 382, 484,488,489,
Cinslerin ayrılması 489
Cizvit Okulları 283
Claud Grignon 344
Cleveland 435
Coğrafi muhit 462-63
Cohesion de la societe 382
Couvreur, L. 443
Cömert 388
Cuma 171,229, 328, 460, 470, 367,
Cuma günü 58
Cuvillier 29, 37, 39, 146, 250, 334, 382
Cübeyr İbn Hayyetu's Sakafı 408
Cücevyriyye 387
Cündeb İbn Abdillâh 128
Cünüplük 229
Cüreyc (in hikâyesi) 399
Cüveynî 97
Cüzzam 238
- Ç**
- Çadır 427, 428, 471, 490
Çağdaş Eğitim Akımları (Aytaç) 31, 32, 34
Çağdaş Eğitim Akımları (Aytaç) 31, 32, 34
Çalgıcı 93. Çalı 478
Çamaşır yıkamak 394
Çamur 451
Çapa 476
Çarşı 350, -460
Çarşı-Pazar 471-72, 478, 490
Çekingenlik 194
Çekirdek aile 423
Çevgen 261
Çevre 251, 379, 473,
Çınar 426
Çiçeron 29
Çiftçi 123,459
Çin 40, 104. 117, 334
Çoban 225, 350,351, 354
Çocuğa hizmet 46,171-172
Çocuğa selâm 251
Çocuğu anneden ayırmamak266-67
Çocuğu imâna davet 129, 159
Çocuğu öpmek 151
Çocuğu sokağa salmak 251
Çocuğuın Arzusuna Uymak166 vd
Çocuğuın Cinsel Eğitimi (A. Berge) 301
Çocuğuın Cinsel Eğitimi (A. Berge) 301
Çocuğuın cinsiyeti 61-64
Çocuğuın Günlük Programı Vc Takibi 177-183
Çocuğuın imameti 136
Çocuğuın reinlenmesi 86
Çocuğuın Ruh Sağlığı (Adasal) 374
Çocuğuın Ruh Sağlığı (Adasal) 374
Çocuğuın şefaati 86
Çocuk ağlaması 135, 136, 225
Çocuk antropolojisi 32
Çocuk bahçesi 37, 436, 462, 472
Çocuk bakım evi 383
Çocuk Bakım Müessescleri (Gula) 380
Çocuk Bakım Müessescleri (Gula) 380

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Çocuk bakım müesseseleri 381
- Çocuk Bakım Yerleri 411-414
- Çocuk Bu Meçhul (İsaacs) 310
- Çocuk Bu Meçhul (İsaacs) 310
- Çocuk Düşürme 336
- Çocuk Esirgeme Kurumu 342
- Çocuk Gelişimi ve (Eğitimi) (S. Ürez) 181
- Çocuk Gelişimi ve Eğitimi (S. Ürez) 181
- Çocuk Hakları Beyannâmesi 123, 251, 266
- Çocuk Hakları Beyannâmesi 472
- Çocuk Hakları Beyannâmesi 472
- Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı? (Pauchet) 282
- Çocuk Hayata Nasıl Hazırlanmalı? (Pauchet) 282
- Çocuk intiharı 149
- Çocuk merkezleri 42, 43, 413
- Çocuk niçin bozulur? 281,
- Çocuk Psikolojisi (Jersild) ; 18, 250, 374
- Çocuk Psikolojisi (Jersild) 18, 250, 374
- Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri (Jacquin) 32, 71, 149
- Çocuk Psikolojisinin Ana Çizgileri (Jacquin) 32, 71, 149
- Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları (İ. Gürson) 224
- Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları (İ.Gürson) 224
- Çocuk Suçluluğu, Küçüklük, Çocuk Mahkemeleri ve İnfaz Müesseseleri (Şensoy) 103, 434. Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve Küçük Suçlular Hakkında Tatbiki Gereken Tedbirlere Müteallik Rapor ; (T. Taner) 434
- Çocuk Suçluluğu, Küçüklük, Çocuk Mahkemele-ri ve İnfaz Müesseseleri (Şensoy)103, 434
- Çocuk Suçluluğunun Önlenmesi ve Küçük Suçlular Hakkında Tatbiki Gereken Tedbirlere Müteallik Rapor (T. Taner) 434
- Çocuk te'dib edilmelidir 295
- Çocuk ve Genç ırıRuhu (Çağıl) 341
- Çocuk ve Genç Ruhu (Çağıl) 341
- Çocuk ve Hayvan 206-207
- Çocuk yuvası 382
- Çocuklar için takip edilecek siyâset 278
- Çocuklar ve Gençler Ne Okuyorlar? (Z. T. Çağıl) 340
- Çocuklar ve Gençler Ne Okuyorlar? (Z. T. Çağıl) 340
- Çocuklara eşit davranmak 172-176
- Çocukların beslenmesi 224 -226
- Çocukların Müesseselerde Bakımı (O. Yaşar) 381
- Çocukların Müesseselerde Bakımı (O. Yaşar) 381
- Çocukların Tedavisi 248-49
- Çocuklarla Haşır Neşir Olma 157
- Çocuklaşmak 485
- Çocukluk devreleri yaş safhaları 72
- Çocukluk Hatıraları 139 vd
- Çocukluk ve Gençlik Devresinin Ehemmiyeti 112
- Çocukta Dilin Oluşum ve Gelişimi (F. Altıok) 125, 166
- Çocukta Dilin Oluşum ve Gerişimi (F. Altıok) 125, 166
- Çocukta öpülen yerler 153
- Çocukta Zihin Gelişimi (G. Günce) 70, 71
- Çocukta Zihin Gelişimi (G. Günce) 70, 71
- Çok söylemenin zararı 281
- Çok yemek 212, 215, 226, 486
- Çörek otu 241, 486

D

- Dadı 413
- Dağlamak 239, 241, 246
- Dahhâk İbn Müzâhim 408
- Dahilî işler 413
- Dahilî mahremiyet 442
- Dâmad İbrahim Paşa 377
- Damar 237
- Damga 417
- Damretu'bnu Habîb 58

Karma İndeks

- Danimarka 41
Dar mesken , 421, 432-436,
433, 443, 490
Dârakutnî 53, 54, 132, 287,
308, 309, 353, 376
Darb-ı mesel 143, 482
Dârimî 21, 86, 131, 132,
158, 165, 169, 198,
203, 223, 249,
Darülaceze 399
Darwin 374
Davar çobanı ı 454
Davet 160, 438, 446
Dâvud 173, 174, 179
Dayağa ruhsat 285, 287
Dayağın Zararları 291-294
Dayak 135, 273, 275, 278,
282-294, 432, 487
Dayak kazasının cezası 290
Dayak psikolojisi 292
Dayakta miktar 288-290
Dayakta tahdidler 287
Dayaktan zevk alma ; 294
Dâye 359
De Faramon d; G. 336
De Vilaine 104
Debove 33, 35, 302
Dedikodu 227
Deccâl Bilgisi 137
Def çalmak 264
Def-i hacet 232
Değnek 284, 290
Dehkân 459
Dekor 444-447
Delilü'l-Fâlihîn (Muhammed
İbn Allan) 121, 395
Demir yüzük 322
Demombynes 366
Denklik (küfv) 320
Deri işlemek 323
Dersten kaçmak 410
Des Hommes Et Des Villes
(Chombert De Lauwe)
19. 417, 418, 465
Descartes 31
Destan 117
Devr-i saadet 183
Devvey 293
Deylemî, Ebû Mansûr 53,
56, 129, 154, 167, 168,
186, 187, 214, 251,
255, 262, 263, 280,
287, 319, 320, 323,
348, 353, 368, 369,
388, 398, 400, 404,
424, 455
Dimeşk 4, 14, 21, 459
Dihhevî, 40, 53, 84. 95,
98, 181, 212, 318, 383,
384, 386, 448
Dik kafalı çocuk 289, 296
Dil 162, 402
Dil Terbiyesi 125-128
Dinar 187, 384
Dindarı tercih (evlilikte) 53
Dinlenme yeri 467
Dirhem 188, 388, 438, 440
Dirre (çubuk) 290
Disiplin 279, 285, 481, 485
Disiplin sopası 283
Diş fırçası 194
Dişeme 132
Divan 429
Divân-ı cündî 109
Diyâu'l-Makdisî 8
Diyet 286
Doğan; Hıfzı 48
Doğum 81, 83, 84, 436,
443
Doğum Bilgisi (Görgüç) 99
Doğumun ilk günü 307
Doktor 240, 313, 314
Dokumacılık 123
Donovan 304, 305
Dottrens, Robert 34
Doyasıya kadar yemek 216
Dövme yapmak, (veşm)
202
Dövmek 127, 132, 133,
140, 144, 163, 286,
380, 390, 402, 476,
478, 484
Dövmeye izin
Dua 80, 81-82, 83, 131,
141, 144, 155, 156, 162,
486
Dul 320, 323
Dulck 41, 104, 116, 335
Durana, Gerard 35
Durgun su 234
Durkeim 37, 38
Durnuk 431, 444 .- 45
Durûb-ı emsal 483
Dübür 312
Düğün 183, 185, 186, 252,
263, 264, 386, 437,
485
Dükkân 467
Dünden Hatıralar (E. E.
Talu) 290
Dürri'l-Muhtar (Muham-
med İbn Ali) 11
Düşkünlik yaşı 76
Düşman, 176, 326, 294,
414 -416, 280, 490
Düzenbaz 291
- ### E
- Ebe 351, 354
Ebeveyn 275, 277, 285,
304, 305, 320, 363,
388, 433

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Eblehlik 164,
 Ebû Abdillâh (Şafî)106
 Ebû Amr en-Nûkânî 55, 83
 Ebû Amr İbn'l-Alâ 54
 Ebû Avâne 8, 80, 81, 109, 134, 169, 180, 182, 185
 Ebû Ubeyd 127
 Ebû Umayr 158, 251
 Ebû Bekr İbn Hazm 356
 Ebû Bekr İbn'l-'Arabî 60
 Ebû Bekr İbn'l-Mu'min 105
 Ebû Bekre 117, 134
 Ebû Bekrî'r-Râzî 268
 Ebû Ca'ferî's-Sadûk 310
 Ebû Ca'ferî't-Tûsî 22
 Ebû Cafer 172, 225
 Ebû Esîd es-Sa'îdî 267
 Ebû Eyyûb (el-Ensârî) 437,
 Ebû Hanîfe 86, 91, 95, 111, 173, 174, 193, 257, 267, 286, 325, 329, 330, 333, 367, 382, 445,475
 Ebû Hüreyre 43, 60, 113, 152, 153, 161, 162, 171/188, 199, 200, 201, 216, 262, 269, 329, 361, 362, 398, 404, 475
 Ebû Hüzâme 239
 Ebû İshâk el-İsferâyînî ; 356
 Ebû İshâk eş-Şirâzî 356
 Ebû Katâde 169
 Ebû Kebşetî'l-Enmârî 204
 Ebû Kılâbe 187
 Ebû Leylâ İbn Abdîrrahmân165
 Ebû Ma'şer 473
 Ebû Mâlikî'l-Eş'arî 134
 Ebû Mansûr Hâcib 261
 Ebû Mes'ûdî'l-Bedrî 288
 Ebû Muhammed Abdullah İbn Muhammed 105
 Ebû Muhammed el-Müzeli 448
 Ebû Mûsa 80
 Ebû Mûsâ'l-Eş'arî 127, 459
 Ebû Nu'aym 80, 448
 Ebû Râfî 83, 308
 Ebû Rifâ'a 438
 Ebû Sa'îdî'l-Hudrî 109,167, 219
 Ebû Selme İbn Abdîrrahmân159. 217
 Ebû Sevrî 392
 Ebû Süfyan 385
 Ebû Talha 184, 256, 387
 Ebû Tâlib el-Mekki 120
 Ebû Ubeyde İbn Cerrah 239,257
 Ebu Ubeyde Ma'mer İbn Müsennâ 257
 Ebû Ümâme 166
 Ebû Üsâme 160
 Ebû Üseyd 84
 Ebû Ya'kûb İshâk İbn Ebî İshâk 254
 Ebû Ya'lâ 83, 142, 155, 184,
 Ebû Yezîd. 273
 Ebû Yûsuf 333
 Ebû Zehre 76, 266
 Ebû Zerr (el-Gifârî) 259, 288,325
 Ebû Züeyb 363
 Ebû'd-Derdâ 201, 324, 325, 458
 Ebû'l-'Abbâs Ahmed İbn Ebî Ahmed et-Taberî 207
 Ebû'l'Âs 169
 Ebû'l-Esved ed-Düclî 128
 Ebû'l-Ferec Ali İbn'l-Hüseyn14
 Ebû'l-Hasan er-Rîdâ 226
 Ebû'l-Kâsım Ubeydullâh İbn Hardâdiyye 468
 Ebû'l-Leys Semerkandî 14, 254
 Ebû'l-Meâlî 97
 Ebû'l-Muammer Fuâd 29, 30,342
 Ebû'l-Velîd 271
 Ebû't-Tayyîb Abdu'l-Vâhid , İbn Ali 126
 Ebyen 422
 ed-Dürer Fî İhtisârî'l-Megâzî Ve's-Siyer (İbn Abdilberr) 129
 Edeb 273, 410
 Edebü'd-Dünyâ Ve'd-Dîn (Mâverdi) 49, 50, 113, 121
 Edebü'l-Muâşere (Müellifi Meçhul) 48, 96, 101, 281, 383
 Edîb 404
 Edition Centurion 31, 40, 343
 Edition Denoel 33
 Edition Felix Alcan 28
 Edition Flammarion 32
 Edition H. M. H 147
 Edition P. U. F 31. 41, 42, 67, 68, 71, 89, 123
 Edition Plon 118
 Edition Sirey 366
 Education Stricte ou Education Liberale (Donovan) 304
 Eduquer Et r'lInstruir (R. Dottrens) 34
 Eflâtun 14, 15, 28, 34, 483

Karma İndeks

- Efsuncu 245
- Egemen, B. Z. 31, 36
- Eğe kemiği 380
- Eğitim Psikolojisi (Heyetçe hazırlanmıştır) 77, 149, 293, 374
- Eğlence 263, 289
- Eğlence 432
- Eğlendirme 160, 162
- Ehlî eşek 214
- Ehlî hayvanlar 195, 196, 473
- Ehl-i kitap 275, 276
- Ehl-i menzil 383
- Ehl-i rey 86
- Ehl-i suffe 408
- Ehl-i sünnet 118
- Ehl-i zahir 321, 392
- Ehl-i zimme 467
- ci-Âmidî 26
- ci-Medhal (İbn'l-Hâcc) 17, 48, 278, 376
- Ekin 476
- El değirmeni 393, 439
- El işleri 336
- El yıkamak 222, 231
- el-İcî 17, 404, 479
- el-İrâkî 20, 56, 105, 218, 219, 260, 321, 368
- el-Aclûnî 4, 13, 54, 119
- El-Beyân Ve't-Ta'rîf (İbn Hamza el-Hüsey'nî) 138
- El-Beyân Ve't-Tebyîn (Câhuz) 125, 408, 410
- Elbise 350, 395, 437, 476, 478, 486
- Elducation et Heredite (Guyau) 28, 113
- El-Ecvibetu'i-Fâdıla (Leknevî) 10
- el-Edeb Fî'd-Dîn (Gazali) 287
- el-Edebül'l-Müfred (Buhâri) 10, 47, 80, 82, 83, 89, 129, 151, 155, 158, 159, 160, 161, 181, 182, 185, 187, 188, 192, 202, 262, 265, 355, 368, 398, 399, 415, 420, 426, 440, 442, 452, 454, 455, 459, 474
- el-Efrâd (Dârakutnî) 53
- el-Ehvânî 17, 104, 118, 347, 352
- Elemants De Sociologic (Mendras) 34
- el-Eşbah Ve'n-Nezâir (Suyûtî) 72
- el-Ezdî Abdullah İbn Ebî Cemre 44
- el-Ezherî 273
- el-Fadl İbn Abbâs 153, 333
- Elfâz-ı küfür 122
- Elfıye (İbn Gâzî) 467
- el-Gâbe 474, 475
- el-Hâvi-Li'l-Fetevâ (Suyûtî) 348, 362, 455, 458, 459, 460, 470
- Eli toprağa sürmek 231
- el-iğâse 265
- el-İhkâm Fî Usûli'l-Ahkâm (Ârrtidî) 26
- el-İsâbe (İbn Hacer) 80, 110, 155, 212, 242, 351, 356, 362, 402, 408, 428, 440
- el-İsti'âb Fî Ma'rifeti'l-Ashâb (İbn Abdilberr) 83, 139, 351
- el-İtkân (Suyûtî) 127, 130
- el-Kâfi (Kuleynî) 22, 53, 64, 91, 119, 268, 324, 349
- el-Kavlul' Bedî' (İbn Hacer) 11
- el-Kavlul'-Müsedded Fî'z-Zebbi Ani'l-Müsned (İbn Hacer) 20
- el-Kayravan (Nakra) 473
- el-Kclimu'r-Ravhâniyye (Ali İbn'l-Hüsey'n) 14, 15
- el-Kifâye (Bağdadî) 10, 11, 356.
- el-Kinânî 11 (Bak. İbn'l-'Arrâk)
- el-Kummî 22
- Elle dövme 289
- el-Lcâli (Suyûtî) 20, 113, 119
- Ellen Key 32, 292
- el-Istibsâr (Tûsî) 22
- el-Maârif (İbn Kuteybe) 408
- Elmalılı, Hamdi Yazır 3, 314,337
- el-Mebsût (es-Serahsî) 119, 120, 321
- el-Medinctü'l-Fâdıla (Fârâbi) 456
- el-Mekâsıdu'l-Hasene (Schâvî) 9, 13, 53, 97
- el-Mesâlih Ve'l-Memâlik (Ebu'l-Kâsım Ubeydullah İbn Hardâdiyye) 468,
- el-Metâlibu'l-Aliye (İbn Hacer) 8, 20, 45, 50, 58, 79, 92, 132, 141, 153, 155, 161, 162, 163, 167, 170, 172, 174, 175, 177, 182, 187, 189, 193, 198,

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- 199, 200, 201. 204, 412, 419, 420, 421, Ensâr 140, 152, 315, 421,
207, 256, 257, 258, 428, 430, 436, 440, 456, 474
276, 281, 285, 286, 450, 458, 466, 469 Ensâr kadınları 224, 312,
287, 321, 346, 354, cl-Müstemlî 60 313, 389
359, 369, 387, 388, cl-Tûsi 53, 421 Enseignement Education
420, 421, 438, 459, cl-Ümm (İmâmu's-Şâfi'i) Culture (heyetçe hazır-
466, 474 204, 263 lanmıştır) 40, 343
cl-Mevâiz Ve'l-İ'tibâr bi- cl-Vesâiku's-Siyâsiyye Enseignement En Langue
Zikri'l-Hitat Ve'L-Âsâr (Hamîdullah) 477, 478, Arabe Chez Les Turcs
(Makrizî) 467 cl-Vi'sâh Fi Fevâidi'n-Nikâh Ottomans Jusqu'au Tan-
cl-Muğrib (Mutarrızî) 89, (Suyûtî) 58, 60, 65, zimat (Karaaslan) 144.
273 319, 328 Erbaûna Hadîsen Fi
cl-Muhtâre (Dıyâu'l- Emânet 319 Fedâilî'n-Nikâh (Suyûtî)
Makdisi) 8 Emek 451 323
cl-Muvâfakât Fi Fsûli'l- Emevîler 467 Erasme 31, 47, 284
Ahkâm (Şâtibî) 25 Emile (Rousseau) 32, 70, Erçüment Ekrem Talû 290
cl-Müdevvenâtu'l-Kübra 338 Erdentuğ 29
(İmâm Mâlik) 95, 97 Emîr 480 Ergenlik çağı 76
cl-Müfredât Fî Garîbî'l- Emniyet 282, 418, 449, Erginin Gelişimine Etki
Kur'an (Râgıb cl- 466, 467, 468 Yapan Kültürel Faktör-
İsfehânî) 25, 391 Emr-i bil ma'ruf 350. Emsal ler (F. Varış) 76
cl-Münebbihât (İbn Hacer) 479 Erkek kardeş 442
330, 331 Emsâlu İbni Selâm 253 Erken evlendirme 320, 323
cl-Müntekâ (İbn'l-Cârud) 8 Emvale beddua etmek 281 Erken okula gitmenin mah-
cl-Müstedrek (Hâkim en- zuru 104
Neysâbü'rî) 8, 21, 47, er-Rahme Fi't-Tıbb ve'l
49, 50, 55, 82, 86, 87, Hikme (Suyûtî) 236
91, 94, 95, 99, 109, er-Risâle Fi'n-Nikâh
.110, 132, 134, 135, (Hicâzîzâde) 44, 59, 64,
136, 137, 138, 150, 65, 168
151, 152, 153, 160, Erzurum 388, 462
161, 162, 165, 167, Erzurumî, İbrahim Hakkı
170, 171, 177, 180, 63
181, 184, 189, 190, es Sünenü'l-Kübrâ (Beyhakî)
194, 199, 224/237, 241, 407, 414
242 243, 248, 251, 267, Es'ad İbn Zürrâre 246, 468
269, 271, 287, 297, 308, Esir 387. 391. 406
320, 321, 345, 352, Eski okul binalarının ten-
359, 362, 363, 367, kidi34
370, 388, 389, 390, Eski terbiye 226, 483
398, 400, 403, 404, 447 Eslemetu'l-Ensârî 111

Karma İndeks

- Esma Bintu Ebî Bekr 107, 161, 356, 393, 394
- Esma Bintu Ümeys 242, 463
- Esnaf zümresi 124
- Esra 108, 357, 467, 479.
Batı 47, 335, 340, 399, 484, 488
- Esrâru'l- Merfûa (Kâri) 22, 66
- Essais (Montaigne'ji 31
es-Seyyid Sabık 266, 272
es-Sirâcu'l-Münîr Şerhu
Câmiu's-Sağîr (Nscmed-
din Ali. İbn Ahmed)
189, 286, 288
- es-Sünne Kable't-Tedvîn (M.
Accâc el-Hatib) 22
- Estrûşenî 129,- 133, 153,
158, 267, 272, 286,
361
- Eşit muamele 172, 174,
277, 411, 485
- Eşlerin karşılıklı vazifeleri,
324
- eş-Şâtibî 25, 100
- eş-Şemâilü'l-Muhamme-
diyye (Tirmizî) 60, 172,
395
- et-Terbiye Ve'l-Hadâra
(A'bdu'l-Mecîd Abdu'r-
Rahîm) 104, 253
- Etbâu'ttâbiin ; 26
- Etbân cinsî bayatına ilgi
324
- Etek traşı 88, 11, 233
- Etibba 65, 226, 439, 482
- et-Tabakâtu ibni Sa'd 26,
346, 355, 365
- et-Terbiye Fi'l-İslâm Evi't-
Ta'lim Fi Re'yi'l-Kâbisî
(el-Ehvânî) 17, 347
- et-Terbiye Ve't-Ta'lim Fi'l-
İslâm (Talaş) 17, 46
- et-Tergîb Ve't-Terhîb
(Münzirî) 4, 19, 218,
223, 230, 231, 446
- et-Tıybî 349
- Et-Turuku'l-Hükmiyye
(İbn'l-Kayyim) 262
- Ev 245, 286, 350, 386, 392-
395, 401, 416, 418,
425, 426, 427-28, 429,
447-48, 452
- Evden kaçma 294
- Evlâd h Ebeveyn (münase-
beti) 397!-400, 489
- Evlâdlık vazifesi 272, 400
- Evllenme 320-323, 329
- Evliliğe teşvik 488
- Evliliğin mühim gayesi 55,
324
- Evlilik müessesesi 328
- Evvâ'î 95, 96
- Eyüboğlu 286
- Eyyim (dul) 320
- Eyyûb İbn Süleyman 56
- Ezâ 93-94, 234, 266, 316
- Ezher 22
- Eziyet 294, 410, 486
- ez-Zübde Fi Şerhi'l-Bürde
353
- ez-Zühd (Beyhakî) 50
- F**
- Faber 307
- Fadâilu'r-Remy Fi Sebîlillâh
(İshak İbn Ebî İshâk)
254
- Fadlu'r-Remy ve Ta'limihi
(Taberânî) 255, 256,
257, 258, 259
- Fadullâh el-Cilânî 415, 455
- Fadullâhissamed Fi
Tavdîhi Edebi'l-Müfred
(Fadullâh el-Cilânî)
415, 455
- Fahr 227
- Fahri Râzi 3, 58, 102, 289,
314
- Fahru'n-Nisâ Sühde Bintu
Ahmed 357
- Faik Şevket 32
- Faiz 213, 214
- Fakihler 291
- Falaka 290
- Falcılık 486
- Famille Et Habitation 19,
417, 419, 432, 433, 434,
435, 440, 443, 444,
- Fârâbî 456, 479
- Fare 198, 440
- Fars 459
- Farsça lûgat 144
- Farz olmayan namazlar 144
- Farz-ı Ayn İlimler 118-123,
145
- Farz-ı Kifâye İlimler 123-
124
- Fasîh Arapça 127
- Fâtih 15, 48, 383, 468
- Fatma Varış 76
- Fâzıl Ahmed 28
- Fazilet 479, 485
- Faziletli ilimler 123
- fcl-Medhâl (Beyhakî) 13
- Fedâil (Ebû Ubeyd) 127
- Fedâilu'l-Kur'ân (İbn Kcsir)
130
- Feminist(ler) 301,336-337,
394

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Fenelon 31
 Ferâiz (Öğretimi) 131
 Ferç 277, 319, 320, 323
 Ferdî mesuliyet 293
 Ferriere 293
 Fersah 393, 476
 Fesad 405
 Fetvâ'l-İmâm'in-Nevevî 44,
 55, 60, 103, 154, 266,
 270, 272, 309, 329
 Fetvâ'l-Kübra (İbn Teymiyye)
 26, 124, 264, 333
 Fetvâ-yı Hindiyeye 258
 Fethu'l-Bâri (İbn Hacer) 9,
 20, 48, 53, 54, 55, 56,
 60, 61, 63, 72, 76, 80,
 81, 83, 84, 85, 86, 88,
 90, 91, 133, 134, 139,
 154, 160, 165, 167,
 170, 192, 194, 198,
 199, 207, 216, 217,
 239, 240, 241, 247,
 249, 253, 265, 271,
 280, 287, 289, 295,
 297, 324, 325, 329,
 345, 350, 359, 360,
 363, 364, 368, 370,
 385, 386, 387, 392,
 394, 398, 400, 404,
 421, 427, 428, 429,
 430, 431, 437, 438,
 445, 446, 449, 451,
 465, 466, 469, 470,
 472, 475
 Fetih günü 180, 296
 Fetva 478
 Feylesofların ahlaka te'siri
 14,
 Feyzu'l-Kadîr (Münâvi) 4,
 22, 44, 45, 47, 48, 50,
 55, 60, 61, 81, 83, 84,
 85, 91, 92, 96, 98, 103,
 120, 132, 134, 152,
 154, 155, 158, 174,
 175, 176, 177, 188,
 189, 191, 222, 226,
 254, 258, 261, 262,
 267, 274, 277, 278,
 288, 304, 322, 323,
 324, 349, 359, 361,
 366, 367, 369, 370,
 376, 384, 386, 387,
 388, 400, 401, 402,
 403, 406, 412, 420,
 425, 439, 441, 448, 455,
 464, 467, 473, 474
 Fikhu's-Sünne es-Seyyid
 Sabık 266
 Fikih 120, 143, 312
 Fırsat eşitliği 43
 Fisk 227, 280
 Fıskı yiyen hayvan 223
 Fitrat 88-89, 100
 Fitrat terbiye ile değişir mi?
 47-48
 Fitrattan olan hasletler 88
 Fi Zilâli'l-Kur'ân (Seyyid
 Kutub) 3
 Fichte 29
 Fikrî terbiye 341
 Filistin 378
 Filloux 68, 77, 148, 414
 Film 302
 Finlandiya 381
 Firavn 275, 276
 Fitol 440
 Fitne, 45, 349, 350
 Fizikî muhît 6, 481, 490
 Flandrin 327
 Foerster 293
 Fondation Europeen De La
 Culture 42
 Foster Act 41
 Fotoğraf 446
 Foullice 38
 Fourastie 42
 Francis Galton 374
 François, L. 301
 Fransa 41, 67, 335, 380,
 381,39, 411, 419, 435,
 436, 443
 Frappat, B. 336
 Freud 306 310
 Fröbel 249, 253
 Fruitarizm 221
 Fuşş 143, 391, 477
 Fukahâ 120
 Fuzûlî inşaat yasağı 450-
 453, 490
 Fucey'u'l-Âmirî 219
 Fütüvvetnâmeler 118
- ### G
- Gabn 102
 Gabriel Tard 146
 Gadab 227
 Galinos 14, 328, 483
 Galton. 374
 Ganimet 227, 476
 Garîb 143
 Garîbu'l-Hadis (İbrahim el-
 Harbî) 56.
 Gayeli Oyunlar 247, 253-
 261, 487
 Gaylan İbn Seleme 212
 Gazali 17, 44, 57, 97, 101,
 120,123, 217, 218, 219,
 228, 265,278, 281, 286,
 287, 291, 404,
 Gazete 223, 301
 Gazi Eğitim Enstitüsü 340
 Gazve 327, 367

Karma İndeks

- Gebert, R. 31, 35, 37, 39
Gece 180, 181, 395
Gece namazı 440
Gecekondu 432, 435, 443
Geçmiş ümmetler 399, 416
Gençlerimizin Psiko-
Pedagogik Problemleri
(Semin) 145
Gençlik (şebabet) 74-75
Genel Pedagoji (Lcif) 32.
382
Genel Psikoloji (Baymur)
18
Genişlik 420-422, 460, 490
George Mead 250
Gerbod, P. 335
Gıda 65, 80, 95, 96, 212,
213-216, 217, 226, 227,
484
Gıdâu'l-Elbâb (es-Sefârîni)
18, 44, 54, 57, 158
Gıybet 227, 232
Gıyâle 97, 98, 99
Giyecek 385, 388, 452, 468
Goethe 48
Göbek kesilmesi 79, 81
Göğsüne çıkarma 162
Gölgelemek 437
Gölgelikler 234
Gönül kazanmak 226
Görgüç 99
Gösteriş 425, 451. Göz 237,
319
Göz değmesi 168, 244, 248,
254
Göz iltihabı 243
Göz tedavisi 241
Gözlere karşı vazife 325
Gregoire Le Grand 327
Gula 380, 381
Gulâm 72-73
Gurfe 352, 457
Gurvitch 375
Gustave Le Bon 334, 335
Gusül 139, 228, 230, 231,
233, 234, 312
Gusülhâne 228. 279, 431,
461
Guterloher Verlags Haus
307
Guyau 28, 113
Güder (aldatıcı) 182
Gülmek 263, 386
Gümüş 321
Gümüş kap 448
Günce, Gülseren 70, 71
Günde kaç sefer yemeli? 218
-220
Gündüz vakti 179
Güngör, Erol 40
Gürâni, M. 421
Güreş 259-260, 459, 463
Gürson 224
Güterslah 307
Güvercin 204, 206, 207,
262, 263
Güzel isim 248, 320
- ### H
- Habbetu'bnu Hâlid 452
Habeşistan 378
Habeşliler 89,265, 386
Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî
21
Habitat Et Logement
(Havai) 433
Habs 275
Hacamat 240, 241, 469
Hacc 249, 444, 485
Hacc'a alıştırmak 136-137
Haccâc 258
Hâceletâver 311, 318
Hachette 40
Hadd 284, 288, 289, 330
Hadd cezası 391
Hades 229
Hadımlaşmak 329-330
Hadîs 143
Hadîs ile rivayeti iltibas
13-14
Hadiscilerle Kelmacılar Ara-
sındaki Münakaşalar
(Koçyiğit) 14
Hadrà 459
Hafaza melekleri 140, 234
Hafıza 484
Hafsa 178, 326, 327, 354,
355,356, 431
Hafsa İbnetu
Abdirrahmân315
Haftalık yıkanma 229
Hafya 258
Hak Dini Kur'an Dili (El-
malılı) 3
Hakaret 487
Hakem İbn Ebî'l-Âs 441
Hakîkî açlık 218
Hakîkî iştiha 218
Hâkim enneysâbu-rî 8, 21,
54,
Hâkim İbn Kays 192
Hakîmu't-Tirmizî 154, 188,
254,
Hala 271, 277, 382, 423
Haleb 10, 98, 136, 403
Halefu'l-Ahmer 144
Halet Efendi 155, 189
Halhal 360
Hâlid İbn Sa'îd 251, 313,
478
Hâlid İbn Velid 191, 422,
456,

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | | |
|-----------------------------|------------------------------|----------------------------|
| Halîfe Mansur 46 | Haseb 53, 55. Hased 121, | Havrâu's-Sa'dî 142 |
| Halîfe Memûn 105 | 227 | Havuz 473 |
| Halîl Tavlan 347 | Hasır 426, 436, 437 | Haya 101,278, 291, 312, |
| Halûk 87, 296 | Hasır külü 241. Hasret 416 | 313, 316, 484 |
| Halvet 345, 423 | Hasta bakıcı 351, 414 | Hayber 184, 191, 212, 216, |
| Hamam 234 | Hasta çocuğu ziyaret 129, | 252,260 |
| Hamdi Rağîb Atademir 454 | 151 | Haydarâbad Deken 7, 8, 20, |
| Hamid Dereli77 | Hasta ziyareti 137-464 | 49, |
| Hamîdullâh 409, 469, 477, | Hastahâne 380 | Hayır alışkanlıkla kâimdir |
| 478 | Hastalar 457 | 112 |
| Hamit Dereli 48 | Hastalığa sabır 242 | Hayız kanaması 317 |
| Hamiyet 294, 378 | Hastalığı Önleyici | Hayız kanı 312 |
| Hamur yoğurmak 393, 394, | Tedbirler237-38 | Hayızlı kadın 314, 315 |
| 395 | Hastalık 385, 440 | Hayra teşvik 395-97 |
| Hamza 270, 271 | Hastaya İstedigini | Hayra yormak 247-248 |
| Hanbelîler 331 | vermek243-244 | Hayrullah, M. 83, 104 |
| Hanefîler 86, 170, 331 | Haşarı çocuk ; 290 | Hayvan 147, 196, 199, 200, |
| Hanımı ile meşguliyet 177 | Haşîn 149 | 202, 204, 235, 238, |
| Hanımlara karşı vazife 254, | Haşiye Alâ Merâkî'l-Felâh, | 281, 333, 418, 466, |
| 263, 278, 313, 322 | Şerhi Nûru'l-İdâh | 473, 474, 475, 478, |
| Hânût 459 | (Tahtâvî) 331 | 485, 486, 491 |
| Hapishane 380. Haraç 471. | Haşiye Alâ Sünen-i İbn-i | Hayvan Hakları 197-204 |
| Haram 213 | Mâce (Sindî) 112, 203, | Hayvana temas 322, 330, |
| Haram bölge 200, 214, 227, | 234, 253 | 488 |
| 246, 475, 476 | Hâşiyetu's-Sindî Alâ'n-Nesâî | Hayvan-ı nâtk 31 |
| Harekenin icadı 128 | (Sindî) 20, 93, 375 | Hazım 243 |
| Hâricetu bnu Hüzâfe 459. | Hatayı yüze vurmamak ; | Hazımsızlık sebebi 329 |
| Harra 476 | 277-80 | Hâzîmî 104 |
| Harîf 124 | Hâtıra defteri 341 | Hazîre 221 |
| Harîs İbn Kelde 240 | Hatibu'l-Bağdâdî 53, 262 | Hediye 187, 382 |
| Harp 204,260 | Hatipler 410 | Hedyü's-Sârî (İbn Hacer) |
| Harpûtî Ömer Nâimî 81, | Hattâbî 98, 253, 264, 329, | 10. 20 |
| 97 | 354, 376, 421, 422 | Hejje Faber 306 |
| Harunu'r-Reşîd 144, 217, | Havadar 460 | Helâ 28, 429-30, 431, 440, |
| 292,452 | Havâic-i asliye 418 | 461 |
| Hasâis 169 | Havanın kötülüğü 421 | Helâl mâl 227 |
| Hasâisu'l-Kübra (Suyûtî) | Havanın tasrifî 475 | Helva 220, 226 |
| 169 | Havel J. E. 433 | Hemmâm 87, 88 |
| Hasan Ali Koçer 144 | Havlanlılar 320 | Hendek 109, 261 |
| Hasan Hâlid 268 | Havle Bintu Hâkim 152- | Henlich, G. 344 |
| Hasan-ı Basrî 193 | 153 | Her kemâlin zevâlî var 258 |

Karma İndeks

- Heradot 89
Herbart 32
Heredo-alcoolisme 67
Heredit Târihi 89
Hesâb 123, 143
Hesâbu'l-Hind 105
Heysemî 21, 27, 45, 56, 83, 141, 156, 158, 172, 308, 353, 448, 465
Hidr 427
Hıfzette hata 278
Hıfzıssıhha 235-249, 463, 486
Hıfzu'l-Kur'ân 123, 124, 129
Hılyetu'l-Evliyâ (Ebû Nu'aym el-İsfehânî) 448
Hırfet 124
Hıristiyan 100, 116, 236, 316, 327, 329, 406, 415, 440,
Hırsız 149, 473
Hırsızlık 213, 464
Hıyar 220
Hıbe 172, 173
Hicâzîzâde 44, 59
Hiciv 143
Hicret 346, 376-379, 421, 468, 474
Hidâne 266, 272, 273, 308, 364, 379, 484, 487
Hidâyet 295,
Hiddet sahibi olmak 294
Hikmet 276, 479
Hile 291, 471
Hilmi, İ. 164, 381
Himâ 476
Hindistan 426
Hint Bintu Utbe 334, 361, 385
Hipokrat 14, 17, 217, 244
Hissî gıda 414
Hissî temrin 486
Hissî Terbiye 341
Hitabet 143
Hitan 89
Hizmet 163
Hizmetçiler 163, 226, 285, 286, 383, 392, 393, 401, 402, 413, 423, 489
Hizmetçiye baskı 291
Hizmetlenme 183-185, 192
Hjelm 33
Hoca 279, 280, 408, 409-411, 489
Hollanda 381, 443
Homme Totale 146
Homoseksüellik 149, 310, 322, 331, 342
Horoz 140, 204, 206
Horrocks 76
Hubâb 438
Hughes 76
Hukuk 417
Humka 97
Humus 172, 333, 458, 459
Hurlöck 76
Hurma 81, 142, 187, 188, 191, 212, 216, 219, 220, 221, 243, 252, 296, 297, 393, 394, 427, 428, 436, 437, 439, 473, 474
Husuf namazı 144
Husûsî Tedris Usûlleri (Bal-tacıoğlu) 29, 36, 125, 184, 250
Husûsî tedrisât 144
Huşu 169
Hutbe 134, 171. Huy 113
Huxley 374
Huzeyfe 190, 250, 295
Huzeymetu'bnu Sâmî 312
Huzurevi 399;
Huzuruna girmede serbes-ti 157
Hüccetullâh (Dihlevî) 8, 51, 53, 55, 85, 86, 95, 99, 386, 455
Hüdhüd kuşu 198
Hükemâ 101, 113
Hükemâ sözü 226, 236, 439, 463, 479, 482, 484
Hükmi kardeşlik 271
Hükmü'l-Muallimin Ve'l-Müteallimin (İbn Ebî Zeyd) 289
Hülâsatu'l-Vefa R Şerhi's-Şîfa (İbrahim Hanîf) 163
Hümanist mütefekkirler 284
Hüneyn 350, 458
Hürmet 397
Hürriyet Meydanı 89
Hüseyin Vaiz 18
Hüsni't-Tekâdi (Kevser!) 329, 333
Hüsrev Paşa 54
Hz. Âdem 214, 217, 280
Hz. Aişe 62, 63, 80, 87, 95, 134, 135, 151, 154, 163, 167, 172, 187, 194, 199, 201, 205, 216, 218, 219, 232, 240, 245, 248, 252, 259, 289, 312, 313, 315, 345, 348, 355, 356, 360, 361, 364, 368, 386, 406, 426, 430, 431, 437, 438, 440, 444, 446, 447, 469
Hz. Ali 4, 14, 15, 57, 80,

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- 81, 95, 111, 128, 129, 168, 176, 178, 180, 188, 225, 229, 243, 244, 267, 269, 271, 309, 320, 325, 332, 346, 349, 353, 394, 407, 430, 438, 446, 447, 467, 469
- Hız. Ebû Bekr 75, 126, 154,,155, 167, 178, 190, 191, 192, 193, 268, 269, 289, 313, 325, 364,
- Hız. Encs 73, 80, 81, 82, 87, 108, 109, 120, 129, 133, 139, 151, 152, 158, 159, 160, 164, 165, 171, 174, 182, 184, 185, 186, 192, 199, 207, 232, 251, 256, 258, 280, 295, 362, 387, 407, 456, 475, 485
- Hız. Fâtıma 79, 81, 87, 94, 154, 161, 176, 180, 348, 356, 360, 369, 393, 394, 430, 439, 445
- Hız. Harun 275, 387
- Hız. Hasan ve Hüseyin 73, 81, 82, 86, 87, 94, 94-95, 134, 136, 137, 139, 142, 151, 152, 153, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 164, 165, 166, 168, 170, 171, 172, 175, 176, 180, 182, 186, 207 , 225, 248, 251, 259, 260, 351, 360, 438, 485
- Hız. Hasan'ın hâtırası 141
- Hız. Havva 217
- Hız. İbrahim 89, 475
- Hız. İsa 137, 327, 329, 332
- Hız. İsmail 84. İsmail Hakkı Burscvî 107
- Hız. Mu'âviye 58, 127, 153, 315,
- Hız. Mûsâ 275, 276, 378, 387
- Hız. Osman 230, 388, 407, 469
- Hız. Ömer 49, 54, 56, 73, 75, 92, 108, 111, 127, 134, 135, 136. 160, 167, 168, 181, 191, 193, 194 201, 225, 239, 257, 259, 267, 268, 269, 285, 286, 297, 314, 323, 325, 326, 345, 346, 350, 353, 355, 366, 389, 390, 407, 429, 436, 438, 452, 458, 459, 460, 465, 467, 469, 471, 476, 479
- Hız. Peygamber ve Hayvanlar204 vd
- Hız. Süleyman 179 ,194, 252
- Hız. Ya'kûb 84, 174
- Hız. Yahya 84
- Hız. Yûsuf 174, 175, 354
- Hız. Zübeyr 285, 393, 447
- I
- I
- II. Vatikan Konsili 343
- Irak 408
- İrkan istikbâli 300
- İrmak , Sâdi 213, 217, 221, 223,
- İrzahâne 381
- İslah 288
- İslah evleri 150
- İslahatçı 380
- İstılahlar sözlüğü 516
- İtab 278, 281

İ

- İ'lâmu'l-Muvakkı'n (İbn'l-Kayyim) 26, 96, 264, 289
- İzâr (Sünnet ziyafeti) 93
- İbâdet 449
- İblis 332
- İbn Abbâs 58, 60, 76, 82, 84. 90, 91, 93, 95. 129, 130. 133. 136, 142, 154, 156, 161, 179. 185, 191. 193, 224, 240, 248, 265, 268, 271. 296, 297. 319. 328, 331. 356, 363, 399, 412, 441
- İbn Abdî'l-Berr 27, 62, 80, 83
- İbn Âbidîn 122, 123. 332, 394
- İbn Adıyy ; 53. 353
- İbn Arrâk 11
- İbn Uleyye 357
- İbn Battal 154, 158. 392, 394,413
- İbn Cüreyc 112, 331
- İbn Ebî Cemre 45
- İbn Ebî Şeybe 79, 100, 108, 128, 132, 133, 135, 136, 154,158, 166, 167, 168, 192, 230,
- İbn Ebî Zeyd 289
- İbn Ebî'l-Hukayk 454
- İbn Gazi 476
- İbn Haldun 40, 137, 143,

Karma İndeks

- 144, 145, 212, 265.
289, 291, 292,
İbn Ma'n ed-Dürri 273, 377,
479, 480
İbn Mâceşün 136
İbn Manzûr 72
İbn Mes'ûd 95, 98, 112,
170, 265, 297, 325,
449, 450. 479
İbn Miskeveyh 14, 17, 217,
226, 253, 278, 291,
404, 439, 484
İbn Muhammed el-İsfehânî
106
İbn Nüceyh 319
İbn Ömer 46, 111, 152,
168, 202, 216, 264,
328, 358, 362, 380,
398, 407.' 430. 437,
445, 472, (Bak. Abdul-
lah İbn Ömer)
İbn Râhûye 119,
İbn Rebâ'atî'bnî'l-Hâris 153
İbn Reşîd 134
İbn Sa'd 26, 193, 200, 207,
258, 285, 355, 356.
377, 387, 453, 459,
468, 469
İbn Sahnûn 16, 113, 128,
135, 289, 347, 407,
409, 410, 411
İbn Salâh 10. 11, 56, 59
İbn Sayyâd 129
İbn Seken 8
İbn Seyyidî'n-Nâs 184
İbn Sînâ 106, 217, 291,
403
İbn Sîrin 136
İbn Süheyb 192
İbn Şu'ayb 100
İbn Şümeyl 89
İbn Teymiyye 26, 124, 264,
354, 405
İbn Zübeyr 167, 424
İbn'l-'Arabî 48, 88
İbn'l-'Arabî el-Mekki 455
İbn'l-Cü'dübe 473
İbn'l-cmin Mahmud Kemal
27
İbn'l-Esir 53, 73, 94, 376
İbn'l-Hâcc 17, 48, 92, 93,
96, 123, 180, 278, 291.
376
İbn'l-Hacer 7, 9, 10, 20, 45,
56, 57, 60, 63, 72, 73.
84. 87, 88, 133, 136,
141, 170, 174, 192,
İbn'l-Kuteybe 14. 54. 258,
285, 290, 353, 391,
398, 401, 408, 463
İbn'lMehdî 10. İbn Mende
80, 155
İbn'l-Mubârek 10, 46, 110
İbn'r-Rüşd 124
İbrahim (İbn'n-Nebî) 83,
84,151, 224, 351
İbrahim Efendi 44
İbrahîm el-Harbî 56, 166
İbrahim Hakkı Erzurûmî 66
İbrahîm Hanîf 163
İbrahim İbn Ebî Mûsa 80,
84
İbrahîm İbn Sa'd el-Cevherî
105
İbrahim Neha'î 130, 451
İbrik 184, 440
İbtihâr 111
İcbar ve zorlamanın netice-
leri291
İçe dönüklük 250
İçecek dağıtma 192
İçki 459, 477
İçme âdabı 191
İçten sevmek 149
İçtimâî değerler 146
İçtimâî gruplar 147
İçtimâî insan 146
İçtimâî muhîr 229, 379-416,
463-465, 489
İçtimâî Te'sisler 468-473,
490
İçtimâî temaslar 147
İçtimâî Terbiye 146 vd
İçtimâî yalnızlık 463, 464
İçtimâîleşme 29, 146, 484,
485
İçtimâiyyât Nokta-i Naza-
rından Terbiye (Baltacı-
oğlu) 29, 35
İdarerci 479
İdeal mesken 443
İdeal şehir 456
İdrar bulaşması 232, 234
İfk hâdisesi 360, 430
İftar vakti 220
İğdiş olmak 329
İhlâs 121
İhsan 275, 277, 368,487
İhtilâl 382
İhtilâm 229, 240
İhtisâ 329, 488
İhtiyara hürmet 190
İhtiyarlık 76, 219, 399
İhvânû's-Safa Risâleleri 113
ihya (Gazali) 17, 13, 44, 49,
56, 57, 59, 60, 61, 83,
97, 106, 120, 123, 131,
217, 218, 220, 223,
228, 229, 253, 265,
278, 279, 291, 296,
329, 368, 404, 439
İlandaise Epouse Et Mere

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- (Mulholland), (Makale) 343
- İkab 274
- İkâmet 451
- İkinci Cihan Harbi 419
- İkinci Murat 359
- İkram 186-188, 273, 487
- İkramı ihsas 188
- İkrime 256, 313
- İktisâdi hayat 418
- İktisadî İnhitat Târihimizin Ahlâk ve Zihniyet Meseleleri (Ülgener) 18, 118, 124
- İlâ 178, 436
- İlâç 217, 238, 249, 486, 488
- İlâhî ilâçlar 241
- İlâhî Saltanat 117
- İlim 2, 349
- İlim 479, 485
- İlim talebi 119
- İlk gıda. 80
- İlk vahy 275
- İlkokul 116
- İlköğretilen 82- 83, 100, 128, 140
- İlliche, ivan 35
- İlliyye 459
- İlmi Ahlâk (A. Şeref) 28
- İlm-i tedbîr-i menzil 383
- İlmihâl 120, 121, 144, 351
- İlmu'd-dîn 121
- İlmu'l-a'lâ 120
- İltifat (çocuğa) 274
- İltifat (namazda) 169
- İlzam 276
- İmâ 317
- İmâ yoliyle ikaz 278-279
- İmâm Mâlik 135, 309, 377, 411,479
- İmâm Şâfi'i 90
- İmâm Yahya 258
- İmamet 192
- İmâm-ı Azam 55, 329
- İmâmzâde Muhammed İbn Ebî Bekr 44
- İman esâsları 128
- İmanın tarifi 227
- İmaret (valilik) 479
- İmlâ 127
- İnadın kırılması 278
- İnat 380
- İncâne 407
- İncâu'l-Hâce Alâ Süneni İbni Mâce (Mevlâna Abdülğani ed-Dihlevî) 207
- İncil 327, 334
- İngiltere 41, 104, 302, 335, 343, 381, 342, 443
- İnsan Bu Meçhul (Carrel) 339
- İnsan kabiliyetini. artırmak 41-42
- İnsan ve Teknik (Spengler) 373
- İnşaat ağacı 465
- İntihar 149, 176, 236, 294, 489
- İntroduction â L'Etude Du Droit Musulman (Milliot) 366
- İntroduction â la Pedagogie (Mialaret) 42
- İpekli 296, 297, 360, 361, 362, 388, 436, 448
- İran 118. 212.
- İran yayı 260
- İranlı 459
- İrene 76
- İrez 181
- İrlanda 343
- İrsiyet 69, 382
- İrşâdu's Sâri (Kastalâni) 363
- İrtidad 379
- İsaacs 310
- İshak 84, 110, 111, 173, 174,187, 193, 264, 270
- İshâk İbn Ebî İshâk 255, 256,257
- İshal 241
- İsim değiştirmek 85
- İsim koymak 80
- İsim müsemmaya te'sir eder 85
- İsim takmak 160, 182
- İsim verilenler 84
- İslam Dini İlk Camiler ve Osmanlı Camileri (Söylemezoğlu) 426
- İslam Hukuku Nazariyatı Hakkında Bir Etüd (Sava Paşa) 76
- İslam Hukukunda Karı-Koca Nafaka Mükellefiyeti (Özcan) 388, 462
- İslam Peygamberi (Hamidullah) 409, 477
- İslamda Resim ve Heykel'in Yeri (Şekerci) 446
- İsmail İbn Ubeydillâh 27
- İsmail İbn Osman 83, 359
- İsmet Sungunbey 102
- İsmid 237
- İsm'in güzel olması 85
- İspanyollar 334
- İsparta 334
- İsraf 214-218, 227. 425, 443, 448, 453 ,455, 458, 459
- İsrailiyyat 483
- İstanbul 3, 14, 18, 25, 27,

Karma İndeks

- 28,29, 30, 32, 33, 35,
40, 59, 71,77, 81, 83,
97, 103, 104, 105
İstanbul Üniversitesi Edebi-
yat Fak. 29, 145
İstanbul Üniversitesi İktisat
Fak. 118
İstanbul Üniversitesi Türk
Kriminoloji Enstitüsü
434
İsti'zân 74, 441, 442
İstibra 232, 233
İstiğna yaşı 364
İstihdam akdi 392
İstihlâl 166
İstikbâl (karşılama) merasi-
mi 263
istimna 302, 330-331
İstinca 231, 232, 233
İstiska (yağmur) namazı
144
İstişare meclisi 194
İsveç 33, 41, 301, 302, 303,
335,337, 381, 392, 413
İsveç'te cinsî terbiye anlayışı
302-303
İş buyurma 402
İşeme 164-166
İştah 215
İştahsızlık 243
İtaat Meselesi 388
İtaate alıştıran davranış 277
İtaatsizlik 146
İtalyanlar 334
İtfaiye 435
İyâl 187
İyas 81
İyâz İbn Ganem 55
İzâr 259
İzcilik 184
İzhir 151
İzin istemek 441, 442
İzlanda 381
İzniki 59, 60, 65, 97, 98
İzzet-i nefis 282, 378
- J**
- Jacquin 32, 71, 104, 117,
149, 164, 250, 282,
339
Jersild 250, 374
Johannes Lange 374
Jullien, M.-A. 13
Jung 306
- K**
- Ka'b İbn Sevr 326
Kaabiliyetin fiile çıkması
250
Kabahati teşhirin zararı 291
Kabe 438, 447
Kabir 446, 447, 449
Kabis 251,
Kâbisî 16, 118, 122, 128,
131, 132, 143, 144,
276, 278, 288,289, 290,
309, 347, 349, 352
Kâbusnâme (Keykâvus)
122, 146, 261, 359,
365, 410
Kader 68, 245
Kader ve tedavi yönü 238-
239
Kadı Ebû Tâlib 81
Kadı İyâz 122, 159, 395
Kadı Şureyh 289
Kadın 53, 54, 55, 56, 57,
67, 122, 276, 302, 317,
324,326-327, 337, 351
-359,389 -391,413, 421
Kadında Kısırlık (Kazancı-
gil) 63
Kadir gecesi 193
Kafes 207
Kâfur 329
Kafvü'l-Eser (İbn'l-Hanbelî)
26
Kâhin 247, 305, 314
Kahire 2, 7, 8, 10, 11, 22,
46,54, 55, 58, 59, 72,
80, 83, 85,104, 113,
126, 129, 292, 332,353,
415, 468
Kahr 279
Kalbî sevgi ; 174
Kalbin temizli-
ği 50,139,141,197,
219,229,279,447
Kale 472
Kalkaşandı 353
Kalvinizm 117, 118, 284
Kâmil Miras 215, 222, 240,
241,245, 247, 280, 446
Kâmus-ı Okyanus 27, 102,
214, 273
Kan aldırma 240, 241
Kan dâvası 415
Kan dolaşımı 249
Kan durdurma 241
Kan sürülmesi batıldır
87-88
Kanada 381
Kanatlı at 252
Kandil 440
Kanser 317
Kânun (İ. Sina) 403
Karaaslan (Nasûhî Ünal)
144
Karaçelebizâde 59
Karakter terbiyesi 117

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | | |
|---|--|---|
| Karakterin bozulma sebebi 293 | Kazf 284 | Kevseru'l-Câri İlâ Riyâdi'l-Buhâri (Gürâni) 421 |
| Karamânî 54, 383 | Kâzım Ansan 301, 303 | Kevve 429 |
| Karâmîta 460 | Kazvîni 105 | Keykavus 146 |
| Karantina 237, 486 | Kebâs 220 | Kible 430, 468, 469 |
| Kardeş 157, 489 | Kediyi hapseden kadın 199 | Kılıç 286, 308 |
| Kardeşler 189-190, 340, 401 | Kefâret 290 | Kılıç Ali 119 |
| Karın 215 | Kehânet 247 | Kılıç kullanmak 261 |
| Karına taş bağlamak 216 | Kehhâle 14, 357 | Kına 360, 361, 362 |
| Karınca 195, 198, 199 | Keklik yumurtası 252 | Kına yakmak 241 |
| Kâri 22, 76, 92, 105, 106, 156, 289, 369, 388, 403, 418, 438, 446, (Bak. Aliyyu'l-Kâri) | Kelb-i akûr 198 | Kınalızâde 18, 30, 40, 49, 56,96, 101, 157, 180, 220, 350.359, 365, 373, 383, 396, 404, |
| Karşılama merasimi 185 | Kelcer 203 | Kıraat 130 |
| Karyola 438-439 | Kelime hazinesi 249 | Kırcı 149 |
| Kâsânî 268, 270, 272, 379, 470 | Kem göz 248 | Kırintının atılmaması 222 |
| Kasaplık 283, 351 | Kem'e (mantarı) 241 | Kırıp dökme 433 |
| Kasır 454, 458, 476 | Kemâl Aytaç 284 | Kırmızı elbise 296, 360 |
| Kasiyy 246, 296 | Kement atmak 261 | Kıyas 286, 290, 415 |
| Kastalânî 346, 363 | Kendini idrak 148 | Kıskançlık 176 |
| Katâde 87, 88, 319 | Kenif (kenef) 430, 459 | Kıyafet 138, 295, 364-369 |
| Kâtîp Celebi 16, 18, 120, 474 | Kenzu'l-Ummâl (Hüsamüddin el-Hindî) 8, 79, 80, 84, 96, 127, 128, | Kıyafet tefriki 308 |
| Katolik 118 | Kepek çorbası 220 | Kıyafete müdâhale 296-97 |
| Katolik Kilisesi 343 | Kereste 475 | Kıyamet 216, 444, 445, 473, 474 |
| Kavâid Fî Usûli'l-Hadîs (Tehânevî) 19, 21 | Kerîme Bintu Ahmedî'l-Merevzî 357 | Kıyamet alâmeti 190, 400, 454 |
| Kavut 220 | Kerschensteiner 31, 34, 71,293 | Kız çocuklarının tercih edilmesi 174 |
| Kayalık 175 | Kesme 203 | Kız evlâd 277 |
| Kayletu'l-Emmâriyye 351 | Keş 220, 221 | Kız kardeş 277, 309, 423, 442 |
| Kaylûle 180, 219 | Keşfu'l-Gumme An Cemî'i'l-Umme (Şârâni) 332 | Kızıl renk 296 |
| Kayravan 473 | Keşfu'l-Hafa (el-Aclûni) 9, 13, 50, 54, 57, 119 | Kızlarda yaş taksimi 73 |
| Kays İbn Ubâde 192 | Keşfu'z-Zünûn (Kâtîp Çelebi) 16, 18, 22, 40, 119, 120, 383, 460 | Kızları kadınlar terbiye etmeli 364-365 |
| Kays İbn Sa'd İbni Ubâde 131, 408 | Keşşâfu Istilahâtı Fünûn (Tehânevî) 273, 274 | Kızların ayırımı 344-351 |
| Kayser 436 | Kettânî 119, 197, 201, 205, 207, 354, 426, 467 | Kızların sünnet edilmesi 91-92 |
| Kazancıgil, T. R. 63 | | |
| Kazâ-yı hacet 429, 430 | | |

Karma İndeks

- Kızların Terbiyesi 333-370, 489
Kibir 227
Kilise 322, 327, 343
Kinayeli izah 312, 314, 317, 323
Kinsey 322
Kinsey Raporu 322
Kiram 445
Kirâmen-Kâtibin 232
Kirmânî 273, 431
Kisra 212, 436
Kisve 326
Kitabet 143, 258
Kitâb-ı Mukaddes 89, 284, 488. Knabentagebucher (Ch. Bühler) 341
Kitâbu'l-Hayevân (Câhız) 109, 373
Kitâbu'l-Hayl (Ebû Ubeyd Ma'mer İbn'l-Müsennâ) 257
Kitâbu'l-Muğarrebîn (Ebu'l-Hasen el-Medâyîni) ; 363
Kizb 142
Klasik terbiye 28
Klinik 380
Ko'b İbn Mâlik 321, 350
Koca 461
Kocanın hanımına vazifesi 324, 325
Koçyiğit, Talât 14
Kolk(lar) 89
Koltuk altı traşı 88, 233
Kolçe 360
Komşu 187. 373, 411, 421, 428. 459, 460, 461, 462, 463-65, 466, 491
Konaklar 144 , 462, 467
Kontrol 471
Konuşma bozukluğu 125, 380
Konuşma kapasitesi 146
Konuşma özürlü 149
Konuşma Özürlü Çocuklar ve Eğitimleri (Y. Özsoy) 49, 380
Korkak olması 294
Korku ve zillet 292
Korkunun zararı 293
Korkutma 181, 285, 487
Koruluk 476, 477
Koşma 257
Koşma yarışı 257
Koşu 386
Koyun 196, 200, 203, 206, 224, 350, 474
Kozmografya 342
Köle 319, 378, 389, 401, 461, 476
Kölenin terbiyesi 46
König 382
Köpeklerin öldürülmesi 262
Köprü 467. Körük 404, 471
Köprülü 254, 255
Köşk 452
Kötü arkadaş 403, 404, 485
Kötü isim 85
Kötü mesken 421
Kötü muhît 53-54
Kötü söylemek 385
Kötü söz 204, 227, 280-282, 402, 463, 487
Kötülüğe iyilik 414-15
Köy 379, 408, 466, 472
Köylüler 454
Kreş 383, 413, 436
Kuba köyü 232, 468
Kubbe 456
Kubeysetu'bnu Züeyb 355
Kudâî 13, 53
Kudret arzusu 306
Kudüs 430, 468
Kufeliler 269
Kulağa ezan ve kamet 82, 248
Kuleynî 22, 53, 349
Kumar 258, 263, 264
Kur'an hocası 469
Kur'an okumak 449-450
Kur'an tâlimi 129, 130, 131, 143, 145
Kur'an ve Kitabet 143
Kur'an'da hayvanın yeri 195-196
Kur'am küçüklere öğretmek 130
Kurban bayramı 185
Kureyş 73. 120, 150, 271
Kureyşliler 389,
Kurretu'l-Ayn 83
Kurt 196
Kurtubî 62, 63, 217. 454
Kust-i mür 247
Kuşam 156
Kutsal 477 , 478
Kuveyt 45
Kuvvet atmaktır 254
Kuyu 175, 328, 461, 462, 466, 467. 478, 490
Kuzey Afrika 143
Kuzey Afrika'da Öğretim 143
Küçüğe sevgi 189
Küçük abdest bozmak 232 -233
Küçüklere merhamet 139, 141, 150
Küçükte sevilme ihtiyacı 148-149
Küfe 459, 467, 479

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Küfür 416, 458
 Küfür kelimeleri 244
 Küfüv 320
 Kühelâni 258
 Kültür 12, 30, 116, 146, 373, 374, 416, 418, 450, 460, 469, 478, 483, 490
 Kültür Değişimleri (M. Turhan) 29
 Küpe 345, 360
 Küttâb 118, 122, 128, 137, 144, 347, 352, 406, 407, 408, 410
- L**
- L'Action Social (G. Rocher) 147
 L'Alcoolisme (Malignac) 67
 L'Education Dans Le Monde Moderne (Vaizy) 40
 L'Education Demaine (Schvartz) 35
 L'Education Nouvelle (A. Medici) 31, 41
 L'Eglise Et Le Cohtrole De Naissance (Flandrin) 327
 L'Enseignement En France (A. Prost) 34
 L'Enseignement En Grande Bretagne (Dulck) 41, 116, 335
 L'Ethique Protestante Et L'Esprit Du Capitalisme (M. Veber) 118
 L'Ethique Sexuelle De L'Isiam (Bousquet) 307, 316
 L'Europ En l'An 2.000 (heyet hazırladı) 43
 L'Institut National d'Etudes Demographique 400
 L'Institut National d'Hygiene 419.
 L'Ordre Des Choses (C. Grignon) 344
 La Civilisatin Des Arabes (G. Le Bon) 334
 La Civilisatin Des Arabes (G. Le Bon) 334
 La Personnalite (Filloux) 68, 148, 414
 La Sexualite En islam (Boudhiba) 89
 La Sexualite Et Sa Reprasion Dans Les Societes Primitives (Malinowski) 307
 La Vocation Actuelle De La Sociologie (Gurvitche) 375
 Lacombe R.-E. 38
 Lacroix; Rene 39
 Lahn 126, 127, 128
 Lala İsmail 58
 Lanet 202, 204, 280, 389, 487
 Le Bon 334, 335
 Le Changement Social (Rocher) 117, 375
 Le Changement Social (Rocher) 117, 375
 Le Dedin De L'Occident (Spengler) 443
 Le Monde De L'Education 41, 104, 302, 335, 336, 344, 411
 Le Monde Gazetesi 335, 343, 344, 400, 425
 Lehviyyât 403
 Leibniz 31
 Leim nefisler 275
 Leknevi 10
 Les Droits De l'Enfant (J. Chazal) 123, 251, 266
 Les Grands Pedagogues (Chateau) 31
 Les Idées Actuelles En Pedagogie (Gilbert) 31
 Les Methodes De L'Enseignement Du Prophete De L'İslam (Canan) 139, 181, 190, 378, 457
 Les Methodes En Pedagogie (Palmade) 71
 Lettre à Saint Augustin De Cantorbery 327
 Levinsohn 307, 322, 335, 335
 Leys 95
 Leys İbn Sa'd 95
 Lindemans, J. 40, 343
 Liberer L'Aven'ir (İ. İlliche) ; 35
 Libido 306, 307
 Libido nazariyesi 306-307
 Lif 436
 Lisânu'l-Arab (İbn Manzûr) 72, 73, 75
 Livata 319
 Liyâkat 193
 Lloyd Wright 435
 Lock 47
 Lojman 417, 465
 Lokman 285
 Luâb 50
 Luis Pervcil 149, 176, 294, 349

Karma İndeks

- Lut Kavmi 262
 Luther 284
 Lûti 314, 331,
 iyâd, Kadı 251. Bak. Kadı
 iyâd
- M**
- Ma'bedu'i-Cühenî 410
 Ma'kal İbn Mukrin 325
 Mâbed 472
 Madame Montessorie 71,
 Maddî temizlik 27
 Mağrib 91
 Mahalle mektebi 137, 406,
 407
 Mahalle Mekteplerinin Proğ-
 ramı 143-145
 Maharet 484
 Mahmûd Esad 107
 Mahmûd İbn Rebî' i 159
 Mahmûd Paşa 189
 Mahomet (Demombynes)
 366
 Mahpus 469
 Mahrem 345
 Mahremiyet 428, 441-4444
 mak) 26t, 263
 Makâlâtü'l-Kevserî 10, 11
 Makdisî 7, 8, 11
 Makrizî 467, 468
 Makro plan 373
 Makro Planda Mesken 462
 -480
 Maktu hadîs 26
 Mâlâyânî şeylerle iştiğal 227
 Malek Bennabi 374
 Malignac , G. 67
 Mâlik İbn Enes (İmâm) 8,
 16,46, 95, 173, 186,
- 193, 257.267, 292. 325.
 330. 362, 392,
 Mâlik İbn Nebî 373
 Mâlikîler 110, 136, 169,
 174, 331
 Malinowski 307, 382
 Malinowski mektebi 382
 Manevî değerler 418, 448-
 450
 Manevî kirliler 227-228
 Manevî temizlik 227
 Manevî varlıklar 147
 Mantar 241
 Manuel De Sociologie (Cu-
 villier) 29, 146, 382
 Manuel De La Recherche
 Sociologique Dans Les
 Zones Urbaines
 Manzûmetu'l -Âdâb
 (Mürdâvî) 18, 285, 385
 Marche Du Travail Et Marc-
 he Du Mariaye (C.
 Chombeau et G. Hen-
 lieh) (Makale) 344.
 Mârifetnâme (Erzurûmî)
 63, 66
 Mârifetu Esmâi İrdâfî'n-
 Nebiyyi (İbn Mende)
 155
 Mâriye 224, 428
 Marksizm 116, 316
 Marsaille 432
 Mâruf 401
 Masal 117
 Mass-ı lisan 60
 Maşıta 350
 Maşrik 91
 Matta 329
 Matuh 266
 Mâverâ 49
- Mâverdi 90, 113, 120, 121,
 467, 479
 Mavroyeni Pacha 89
 Mazmaza 231
 Mazohizm 282, 294
 Mc Clelland • 117, 374
 Me'mûn (Halife) 275
 Me'mûr 453, 476
 Me'sûr dua 245
 Meâlimu's-Sünen (Hattâbi)
 98, 174, 175, 264, 354,
 376, 421, 422
 Mecburi tahsil 122
 Mecburi terbiye 123
 Meccânî terbiye 123
 Mecelle 102,
 Meclis-i şûra 193, 194
 Mecmau'l-Beyân (Tabersi)
 -3
 Mecmau'z-Zevaid ve
 Menba'u'l-Fevâid
 (Heysemî) 8, 21, 27, 45,
 55, 56, 58, 61, 80, 82,
 84, 87, 92, 108, 112,
 113, 132, 133, 137,
 141, 142, 151, 152,
 153, 156, 157, 158,
 161, 162, 165, 167,
 172, 174, 175, 177,
 187, 188, 189, 190, 191,
 198, 199, 200, 202, 203,
 204, 205, 206, 220,
 224, 234, 237, 245,
 246, 247, 248, 249,
 256, 259, 260, 275,
 280, 281, 297, 309,
 312, 325, 350, 351,
 353, 354, 361, 387,
 388, 398, 399, 400,
 420, 427, 429, 430,
 439, 441, 447, 448,

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- 451, 454, 457, 463, 464, 465, 466, 474
- Mecmû'atü'r-Resâil 49
- Mecnûn 135
- Mecûsi 100
- Medain 259
- Medenî kanûn 316
- Medenilerde kısırlık 443
- Medeniyet 212, 416, 466, 490
- Medeniyeti terbiye geliştirir 13
- Medici, A. 31, 41
- Medîne 91, 121, 151, 156, 200, 203, 207, 219, 232, 237, 244, 257, 262, 315, 346, 350, 356, 363, 378, 389, 390, 409, 421, 429, 440, 441, 447, 449, 453, 457, 467, 468, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478
- Medîneli kadın 313
- Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbihu'l-Cenan (Yakub İbn Seyyid Ali Zâde)
- Mefruşat 436-37
- Megâzi (el-Vâkidî) 387
- Mehârim 272
- Mehdî (Halife) 467
- Mehir 321, 337, 346, 387
- Mehir çeşitleri 321-22
- Mehmed Ali Fethi 14
- Mekan ve çevre temizliği 233 . 235
- Mekhûl 265
- Mekke 121, 156, 230, 271, 389, 390, 393, 430, 449, 467, 475, 477, 478
- Mekruh geceler 58-59
- Mekrûme 91
- Mektep 373, 374, 403, 406-409, 469, 471, 478, 489
- Mektep-Mescit 408
- Mektup 361, 459, 460
- Melâhi, 397
- Melekler 233, 255, 439, 444, 445, 449
- Memlûk 479
- Men Lâ Yahduruhu'l-Fakih (Kummî) 22, 310, 326
- Menâsi' 429
- Menba' 66
- Mendel 68
- Mendras; H. 34
- Mensûh 423
- Menntiyyât 448, 450
- Mera 218
- Merâfik 420
- Merâkî'l-Felâh Şerhu Nûri'l-İdâh (Şürûnbülâfi) 331
- Merasimler 485
- Merâtibu'n-Nuhviyyîn (Ebu't-Tayyib) 126
- Mercümeck Ahmed İbn İlyâs 146
- Merfû hadis 26
- Merhamet 189, 203, 414, 486
- Merhametsizlik 227
- Mervân İbn Salim 83
- Mesâbih 440
- Mescid-i Dirâr 457
- Mescid-i dirâr 458, 460
- Mescid-i Ncbevî 345, 408, 421, 426
- Mescid-i Züreyk 258
- Mescit 134, 135 345, 408, 427, 449, 457, 458, 460, 462, 468-70, 469, 471, 478, 479
- Meseller 283, 446
- Mesken 373, 385, 400, 486, 491
- Mesken siyâseti 450-462, 490
- Mesken sosyolojisi 417, 428, 490
- Mesken telakkisi 460-461, 490
- Mesken ve kültür 416-420
- Mesken ve Muhit 462-80
- Meskenin Yeri 462-463
- Meskûn mahal 468, 469, 477
- Meslek 116, 121, 122, 123, 145, 218, 343, 344, 350, 351, 408, 409, 485
- Mesrûk 315
- Meşârik 66
- Meşe sopası 283
- Meşrûbe 178, 180, 428, 454
- Mev'ize 275
- Mevâli 126
- Mevduât u'l-Ulûm (Taşkoprüzâde) 113, 123, 383
- Mevkuf hadis 26
- Mevla 476
- Mevlâ Müzcyne 363
- Mevlânâ Abdülganî ed-Dihlevî 207
- Meymüne 136, 179
- Mezâif 265
- Mezarlık 460
- Mezbaha 234
- Mezbelelik 58
- Mezopotamya 426
- Mısır 9, 20, 25, 27, 44, 49,

Karma İndeks

- 53, 76, 95, 121, 146, 169, 201, 212, 236, 331. 332, 335, 378. 385. 426, 430, 459, 467, 472
- Mısrılılar 87, 282, 428
- Mîrâcu'd-Dirâye 332
- Mialaret 42, 249, 256
- Mîde 215, 237, 223
- Miğzel 348
- Mihmandar 454
- Mihnet 395
- Mihrişah Sultan 49, 167
- Mikdâd 325
- Mikro Pkrnda Mesken 420-462
- Mikro plan 380
- Mil 476
- Milk-i yemîn 320
- Millet-i İbrahim 86
- Millî Kültür 116
- Milliot, Luis 366
- Milliyet 146
- Milton Senn 305
- Mîmâr 440
- Minber 201, 202
- Minder 433
- Mirkâtî'l-Mefâtiḥ Şerhi Mişkâtî'l-Mesâbih (Aliyyu'l-Kâri) 354,446
- Misafir ; 226, 411
- Misafir odası 424, 429
- Misbâhu'z-Züccâce Fi Zivâidi ibni Mâce (Buseyrî) 19
- Misk 404
- Misvak 177, 191, 192, 194, 220, 231, 232, 233, 285,
- Miškātu'l-Mesâbih (et-Tebrizî) 4, 288, 320, 354
- Mizânu'l-İtidâl (Zehebi) 188, 353, 356
- Mizânu'l-Kübrâ (Şârânî) 9
- Mizzî 119, 357
- Moerman, J. 40
- Molla Cami 107
- Montaigne 31, 283
- Montpellier 432,
- Mu'âviye İbn Kurre 81, 83,
- Mu'âz 167
- Mu'cemu'l-Büldân (ya'kûb el-Hamevî) 430, 468, 474, 475, 476, 478
- Mu'cemu'l-Evsat (Taberânî) 119, 165, 353
- Mu'cemu'l-Müellifin (Kehhâle) 14
- Mu'cemu'l-Vasît 94
- Mu'cemu's-Sağîr (Taberânî) 46, 108, 111, 158, 159, 160, 163, 184,
- Muahede 477
- Muallim 278, 281, 286, 418, 480
- Muasfar 296
- Muâşeretü'l-Ehleyn (Ebû Amr en-Nükâî) 55, 83
- Muavvazateyn 244
- Mubârekfûrî 47, 72, 142, 159, 164, 201, 265, 270, 289, 314, 320, 330, 349, 370, 412, 425, 451, 454, 430
- Mufâhara 469
- Mufassal 129, 130
- Muganni (şarkıcı) 351
- Muğire İbn Miksam 112
- Muğnî An Hamli'l-Esfâr (el-İrâki) 56, 218, 219
- Muğtesel 431
- Muh'onnis 361, 363, 405
- Muhabbet-i müfrita 157
- Muhâcirün 193, 421
- Muhaddisler 120
- Muhammed Acâc el-Hatib 22
- Muhammed Ebû Zühre 462
- Muhammed Esad Talaş17
- Muhammed Fahrî 241
- Muhammed Fuâd Abdülbâki 4, 19
- Muhammed İbn Allan 121, 132, 158, 287, 309, 395, 398, 403
- Muhammed İbn İyâd ez-Züh-rî 138
- Muhammed İbn Ali İbni Muhammed 11, 138
- Muhammed İbn Ali İbn'l-Hüseyn el-Kümmî 310
- Muhammed İbn Ca'fer el-Kettânî 21
- Muhammed İbn Ebî Ali 259
- Muhammed İbn Ebî Bekr 359
- Muhammed İbn Ebî Zeyd 289
- Muhammed İbn İbrahim eş-Şâmî 353
- Muhammed İbn Muhammed ibni Süleyman 21
- Muhammed İbn Rebî'ati'bnî'l-Hâris 388
- Muhammed İbn Semmâk452
- Muhammed İbn Sivâr 106
- Muhammed İbn Şeyh Muhammed 44
- Muhammed İbn Zekerriyya 328

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | | |
|--|--|--|
| Muhammed İbn'l-Hasan 141 | Musavvir 444 | Münâkaşa 279, 313 |
| Muhammed Muhyi'd-Din Abdül-hamîd 2 | Müsikî 264-265 | Münâvî 4, 22, 44, 47, 63, 92, 97, 98, 120, 176, 198, 254, 262, 267, 274, 277, 281, 323, 324, 376, 401, 406, 425, 439 |
| Muhammed Sa'îd 97 | Muska . 244 | |
| Muhammedu'l-Emin 144 | Mustafa Abdurrezzâk 17 | |
| Muhatabı tanımak 274, 275 | Mustafa Hami 416 | |
| Muhayerlik 268 | Mustafa Sabri 446 | |
| Muhîr 53, 67, 68, 69, 148, 229 | Mustafa, İ. 94 | |
| Muhîr ahlâkî telakkiye uy-malı51 | Mutarrızî 89, 273 | Müneccimlik 247, 486 |
| Muhkem 129, 423 | Mutfak 343, 428, 435, 461 | Münkere müdâhale 192 |
| Muhsan 319 | Mutlak cemiyet 375 | Münzir İbn Zübeyr 80 |
| Muhtasar Hadîs Tarihi (Hamîdulah) 409, 469 | Mutlak küllî insan 146 | Münzirî 4, 19, 216, 217, 218, 446 |
| Muhtesib 276, 292 | Mutraf 388 | |
| Muhtesibe 350, 355, 471 | Muvaffak olma arzusu 117 | Müracaat kitapları 492 |
| Muhtesiblik 354 | Muvâkaa 58 | Mürebbilik 281, 411 |
| Mukaddimât Li-Evâilî Kütübî'l Müdevvenât (İbn Rüşd) 124 | Muvatta 8, 21, 46, 86, 87, 89, 95, 101, 134, 172, 188, 248, 249, 264 | Mürşid-i Müttehhlîl 59, 64 |
| Mukaddime (İbn Haldun) 10, 137, 143, 145, 213, 265, 289, 292, 370, 479 | Mü'minin irşad edilmesi 275 | Müsabaka 262, 263 |
| Mukayese 12, 63-66 | Mübhemiyet 484 | Müsamaha, 279 |
| Mukayeseli Eğitim 13 | Mücâdele 276 | Müşhil 241 |
| Mukayeseli Eğitim Üzerine Bir Eserin İlk Kaynağı (Jullien) 13 | Mücâhid 173, 259, 265, 331 | Müşkirat 246 |
| Muktedir Billâh 460 | Müdâhale (cve) 456-60, 461, 490 | Müşnedu Abd İbni Humeyd 21, 47, 53 |
| Mulholland 343 | Müdâhale devresi 99 | Müşnedu Ahmed 8, 20, 21, 46, 53, 80, 100, 142, 153, 155, 156, 163, 165, 168, 170, 172, 175, 186, 189, 200, 202, 204, 206, 232, 235, 236, 249, 268, 269, 276, 277, 309, 313, 315, 319, 321, 323, 324, 346, 348, 354, 360, 361, 362, 368, 377, 379, 395, 396, 401, 404, 408, 414, 419, 420, 427, 428, 438, 444, 445, 448, 453 463, 464, 467, 470, 473, 474 |
| Murad Buhârî 171 | Müdâra 380 | |
| Murakabe 181-183 | Müdâvî 285, 385 | |
| Mus'ab İbn Sa'd 131 | Müdd 47 | |
| Mûsâ İbn Harun 105 | Müdebber 385 | |
| Musalla 168, 186, 470 | Müdü'n 479 | |
| Musannafu Abdurrezzâk 85, 107 | Mücyvide 362 | |
| Musar 282 | Müfeddem 296 | |
| | Müfessirler 120 | |
| | Mühür 417 | |
| | Mükâfat 273, 274, 487 | |
| | Müksirün 355 | |
| | Müktesebât 483 | |
| | Müleyh İbn Avf 458 | |
| | Mümeyyiz 279, 309 | |
| | Münâfik 447, 458 | Müşnedu Ahmed İbn Menî' 21, 141 |

Karma İndeks

- Müsnedu Bezzâr 21
Müsnedu Ebî Ya'la el-Mevsilî 21
Müsnedu Humeydî 21
Müsnedu İbni Ebî Ömer 21
Müsnedu İbni Ebî Şeybe 21
Müsnedu ibni Ebî Üsâme 21
Müsnedu İbni Râhûye 21
Müsnedu İmâm-ı A'zam 55
Müsnedu Kudâî 13
Müsnedu Müsedded 21
Müsnedu Tayâlisî 21, 173
Müsnedu Zeyd İbni Ali 22, 55, 151, 164, 251, 256, 286, 387
M ü s n e d u ' l - F i r d e v s (Deylemî) 56, 353
Müsnedü's-Şâfiî 269
Müsrif 453
Müstahdem 313
Müstehcen 192, 280, 313, 317, 488
Müşfik kadınları takdîr 150-151
Müşkilü'l-Âsâr (Tahâvî) 73, 75, 100, 270, 420, 455, 457, 466
Müşrik 275, 280, 376, 400, 406;
Müşterek terbiyenin mahzurları 342-343
Müşteri 473
Mütearribîn 126
Mütehannis 363
Mütekellimler 120
Müterecil 363
Müzâkere 283
- Na'î 364
Naci Şensoy 103, 434
Nafaka 168, 225, 326, 388
Nâfi' 109, 264
Nâfi' İbn Abdî'l-Hâris 267
Nafile ibâdet 384
Nafile oruç 324
Nahiv 123, 128, 143
Naile 388
Nakış 446
Nakî' 362
Nakîbu'n-Nükebâ 468
Nakra 473
Namaz 131, 132- 133. 139, 140, 143, 144, 280, 366, 395, 446, 449, 450, 477. 484, 485
Namazgah 429, 440
Nasbu'r-Râye (Zeylî) 268
Nasruddîn Tûsî 18
Nasihât 276, 278, 391, 487
Nasîr 359
Nasr İbn Âsim İbni'l-Hilâl ; 58
Nasr İbn Haccâc 363
Nazar 56, 249, 332, 488
Nazariye 40, 304
Nazi'koğlu. V. B. 339
Nazîfe Müren 301
Nebat chli 454
Nebiz 219
Necaset 229, 246
Necâşi 187. 360
Nef, J. U. 40
Nefis 50, 329, 414, 491,
Nefise Bintu'l-Hasen İbni Zeyd 356
Nefret 441
Nefsî murakabe 449
Nejat Yüzbaşıoğulları 27
Nekahet 243
- Nemle (afsunu) 244, 354
Nerâsâ 460
Nerd 264
Nerdeşir 264
Nermin Erdentuğ 147
Neseb (kardeşliği) 95, 271
Nesefî 3
Nevâdiru'l-Usûl (Hakimu't-Tü mizi) 358, 452
Nevat 322
Nevevî 7, 10. 11, 44, 53, 55, 58, 62. 103, 105, 134, 154, 155, 156, 167, 170, 173, 187, 253, 260, 289, 309, 312, 316, 328, 329, 330, 345, 369, 390. 391, 394, 395, 421, 425, 437, 445, 475
Newman 69
Newton 374
Neylül-Evtâr (Şevkânî) 55, 95. 130, 245, 246, 247, 257, 258, 264, 287, 354
Nezâket 273
Nicole Sentilhes 301
Nida Tektaş 301
Nikâh 121, 319, 320
Nine 400
Nizâm 383
Nizâr Rıza 73
Norveç 831
Nörolog 307
Nu'mân İbn Beşir 172, 173, 175, 182
Nugayr 158
Numruka 445
Nureddin Ali İbn Ahmed 288
Nuruosmâniye 8

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Nükleer aile 423
Nüşûz 276, 391
- O**
- Oburluk 226
Oğlan kardeş 309
Ok 127, 255, 260 261, 263, 350, 479
Okıç, Tayyib 27
Okşamak 81, 154, 296, 297
Okul 279, 285 302, 311, 318 375, 411, 462
Okul kaçgını 149-150
Okuldan (çocuk) kaçarsa 278, 294
Okullaşma ; 117
Okumada hata yapmak 278
Okunmak 244
Olgunluk 75
Omuza bindirme 160
Orak 476. Ordu 193
Orhon, Güngör 381
Orman 474, 475
Ormanlık saha 473
Orta tedrisât 317
Ortak Pazar 335
Oruç 135-136, 225, 228, 329, 330, 331, 366, 485
Osman İbn Maz'ûn 323, 324,325, 330, 476
Osman İbn'l-Eb'l-'Âs 92
Osmanlı Devleti 124
Osmanlı Târih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü (M. Z. Pakalın) ; 290
Osmanlılar 144
Oxford 387
Oyalayıcı Oyunlar 261-263
Oynamak 410
Oyun 160, 180, 182, 249, 253-266, 448, 472, 486
Oyun oynamaya bırakma 130
Oyun terapî 250
Oyuna kaçarsa 278. Oyun meydanı 478
Oyuncak 136, 225, 252
Oyunun Sünnettdeki Yeri 251 vd
- Ö**
- Ödül 257-58
Öfke ile dayak atma 288
Öğle uykusu 180, 219
Öğrenme yaşı erken olmalı 105
Öğretme yaşı 100, 103
Öğretmen 279, 288
Ölüm 452
Ölümü temenni 236
Ömer İbn Ebî Seleme 187, 29.5, 313
Ömer İbn.'Abdilaziz 83, 109, 265, 288, 356
Ömer Rızâ ıKehhâle 14, 357
Ön saf büyüğün 191
Önce Evvel İsteyene 176
Öpme 162, 386
Örf 226, 274
Özcan. Ruhî 388, 461
Özsoy , Yahya 149, 380
- P**
- Pakalın; Mehmed Zeki 290
Palmad 33, 71
Para 451
Paris 12, 28. 31, 32. 33, 34, 40, 41, 42, 67, 68, 71, 89, 118, 123, 144, 147, 251, 302, 307, 327, 334 366, 375, 414, 432, 433, 443
Park 436, 475
Pars, Vedîda Baha 77, 149, 150, 176, 282, 293, 307, 338, 374, 380
Pattersortı 33
Pazar yeri 471
Pcur Une Education Sexuelle Plus Objective (De'bove), (Makale) 302
Pecche originel 283
Perde 252, 427, 428, 429, 431, 437, 439, 442. 445, 448, 490
Perhiz 242. 486, 215
Perspectives Algeriennes (Bennabi) 374
Perval 32, 340. (Bak. Luis Perval)
Pestalozzi 31, 279
Peters 76
Petit, C. 40
Peygamberlik mührü 252
Peynir 220
Piaget 32, 33, 70, 71, 250, 374
Piramid 472, 479
Pis koku 233
Plan 422-32, 479
Plan Europ 2.000 42
Polis 435
Posta teşkilâtı 467
Proleterya 417
Propos Sur L'Education (Âlain) 37, 279
Prost, A. 34, 41
Protestanlar 117, 283

Karma İndeks

- Proudhon 335
Psikolojik testler 305
Psychoanalytic Theories or
Personality (Blum) 68.
Püerikültür (İ. Hilmi) .
166
Psychologie et Pedagogie
(Piaget) 33
Puchmann 89
- R**
- Rabelais 31. Râble 34
Race Et Histoire (Strauss)
12
Radyo 39
Râf İbn Amri'l-Gifârî 297
Râfi bnu Hudeyc 109
Râfi İbn Sinan 270
Râfiziler 460
Râgıb 341
Râgıbu'l-İsfehânî 25, 391
Rahip 458
Rahm 175
Rahmet 280
Rakabet 225
Raks 265
Ramahurmuzî 53
Ramazan bayramı 185
Rasim Adasal 374
Râzi (Fahri) 289, 388
Rebî'atu'bnu Ka'b 321
Recm 319
Reddü'l-Muhtar (İbn
Âbidîn) 121, 122
Refu'l-Hazer An Kat'r's-
Sidr (Suyûti) 474
Refu'l-Menârî'd-Dîn ve
Hedmu Binâil-Müfsidîn
(Suyûti) 460
Refah 404
- Regle Pastoral 327
Rehinlenme 86
Reisu'l-Küttâb 80
Religion und Seele in der
Psychologie C. S. Yungs
(Schaer) 307
Religionsx Psychologic
(Faber) 307
Remed 243
Remli 10
Remy (atma) 136, 254
Resâilu İhvânü's-Safa 49,
50, 146, 405
Reşid 145
Reyhan 152
Rıfk 276, 277, 292
Rıtl 201
Rifâ'atu'l-Kurazî 313
Rikkat-ı kalbiye 201
Risâletu Ebî Dâvudu's-
Sicistânî 19
Risâletu İmâmı Ehli'l-
Medîne Ebî Abdillâh
Mâlik İbni Enes 292
Risâletu'l-Mu'allimîn Ve'l-
Müte'allimîn (Kâbisî)
16, 21
Riya 121, 227. 488
Riyâdu's-Sâlihîn (Nevevî)
390
Robert Baden Povvell 184
Robin, Gilbert 38, 39
Rocher, Guy 117, 147
Roket atma 254
- Roma 334. Rascher Ver-
lag 307
Rousseau 31, 32, 34, 47.
70, 338, 4.13
Rübeyyi Bintu Mu'avviz
135, 187
Ruh sağlığı 382
- Ruhî bozukluklar 149
Ruhî enerji 306
Ruhî hastalıklar 455
Ruhî hayat 293
Ruhî temrin 481
Ruhî terbiye 266
Rûhu'l-Me'âni (Âlûsî) 13
Rukye 168, 239, 241, 249-
245, 248
Rûm 458, 459
Ruslar 334
Russel 48, 71, 116, 117,
149, 250, 283, 293,
304, 306, 339, 403,
Rustin 282
Rusya 41, 382, 413
Ruvçşudu's-Sakafî 459
Ruzeyne 427
Rücû'u'ş-Şeyh ilâ Sabâhu
(İbni Kemalpaşazâde)
67
Rükkâni İbn Abdi Yezîd
259
Rükû 140
Rüşd yaşı 76
Rüşdü'l-Lebib 353
Rütbe 485
Rüya 178. 311
Rüyamdaki Okullar (Balta-
cıoğlu) 35
Rüzgâr 465
- S**
- Sa' 47, 431
Sa'af 427
Sa'd İbn Cübeyr 130
Sa'd İbn Ebî akkâs 131,
162,214. 240, 256, 330,
385, 407,

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Sa'd İbn Heyseme 109. Sa'd İbn İbrahim 459
 Sa'd İbn Mu'az 110, 246
 Sa'id İbn Gübeyr 95, 265, 331
 Sa'id İbn Mansür 127, 174,254, 255, 257, 259, 267, 269,320, 327
 Saba rüzgârı 463
 Sabah namazı 202
 Sabah yemeği 180. 237
 Sabıyy 72
 Sabıy-yi âkilin imanı 129
 Sâc ağacı 426
 Saç 237
 Sadaka 4, 227. 296, 345, 389, 473
 Sadi Irmak 212, bak. Irmak
 Sadist olması 294
 Sadizm 146
 Safa Özler 342
 Safiyye Bintu Huyey 201, 387
 Sagâni 57, 66
 Sağ elle yemek 222
 Sağ ve Sol Ellerin Kullanılması 233
 Sağdan başlama 233
 Sağdıç 382
 Sağrı soldan tefrik 132
 Sağrı takdim 191
 Sağlık 474
 Sağlıkta ve Hastalıkta Beslenme (Sâcli Irmak) 212
 Sahabe 25, 26, 214, 226, 288, 445, 460
 Sâhibu'l-Bahreyn 187
 Sahih hadis 7
 Sahihu Ebî Avâne 8
 Sahihu İbni Heyseme 8
 Sahihu ibni Hibbân 8
 Sahihu ibni Seken 8
 Sâib İbn Yezid 151, 158, 187
 Saïd İbn Müsyyeb 46, 95
 Saint Augustunus 283
 Saint Benoit 283
 Saint Innocent 283
 Saint Nicolas 283
 Sait Mutlu 477
 Sakif 238
 Saldırgan olması 294
 Salmak 252
 Salih mesken 419, 463
 Salih muhit 375, 376
 Sâliha kadın 419
 Sâlihu'l-Mizzâ 357
 Salim Mevlâ Huzeyfe 325, 437
 Salzmann, C. G. 385
 San'ânî, Muhammed İbn İsmail 93
 Sanayileşmenin Kültür Temelleri (Nef) 40
 Sapıklık 250, 447
 Sara 248
 Sarı elbise 296, 360
 Sarımsak 222
 Sarnıç 461
 Satranç 261
 Sauvy, A. 43
 Sava Paşa 76
 Savm-ı visal 222
 Saygıda merâtip 190
 Schaer 307. Schopenhauer 48
 Schvartz 35, 41, 42, 43, 77, 78,299, 250, 374, 414
 Sebb 402
 Sebe Kavmi 416. Sefârinî; Muhammed İbn Ahmed 44, 47, 54, 57, 113, 123.251, 253, 273, 285, 333
 Sefer 186, 386, 444
 Sefine Ebû Abdırrahma 445
 Schâvî 4, 11, 13, 53, 96, 97, 105
 Seher 220
 Sehl İbn Huneyf 245, 430
 Sehl İbn Tüsterî 106
 Sehpa 432. 433
 Schve 429, 431, 445
 Sekine Bintu'l-Hüseyn 357
 Skip, Mustafa 28
 Seksek (ağacı) 476
 Seksoloji Ansiklopedisi (Heytçe Hazırlanmıştır) 294
 Selâm vermek 139, 141, 158, 182, 251, 447, 456
 Selif 174. 218, 219, 230, 328, 354, 356, 481
 Selifin sünneti 25-26
 Selmetu'bnu'l-Ekva' 296
 Selma 351
 Selmân 161, 325
 Semeretu'l-kulûb 83
 Semerkandî 60, 65, 67, 154,158, 407, 418, 451, 452
 Semhûdî 409, 418, 421, 426, 428,430, 453, 456, 471
 Semin, iReff'a 76, 145,
 Semra Bintü Nühayk 350
 Semûd Kavmi 416
 Semüretu'bnü Cündeb 108,110
 Sena, Cemil 71
 Seniyyetu'l-Vedâ 186, 258
 Sentilles 303, 338

Karma İndeks

- Serahsî 9, 25, 119, 120.
203,255, 256, 257, 259,
260, 348,367
- Serâvil 188
- Serez 66
- Sergi 437-438, 445
- Serîd 221
- Serîr ; 438
- Sevâ İbn Hâlid 452
- Sevâdetu'nbu Rebi' 200,
351
- Sevbân 62, 63, 420
- Sevde Bintu Misrah 79, 351
- Sevgi 414, 486
- Sevgi ve korku 279-280
- Sevgi ve şefkat 150
- Sevgide aleniyet 146
- Sevginin chemmiyeti 149
- Sevil 35
- Sevr Dağı 475
- Sevrî 95, 173, 174, 193,
326,445
- Seyyâliyet 440, 490
- Seyyid Kutub 3, 4
- Sezariyen 77
- Sibyân mektebi 16, 118,
144. 352
- Sıcak 418, 441, 451
- Sıcak yememek 223
- Sıdk 142
- Sıfatu's-Safve (İbn'l-Kayyim)
136, 193
- Siğır sütü 237
- Sıkıntının oyunla atılması
250
- Sıla-i rahm 174. 376
- Sır 139, 140, 184,
Sır 202
- Sıra dayağı 283
- Sırâcu'l-Münîr 112, 370
- Sırr'ın temizliği 229
- Sırtına bindirmek 161, 170
- Sırtında taşıma 296,395
- Sicfu 439
- Sidr 473, 474
- Sihir 219, 237, 244, 247,
486
- Sindî 20, 203, 234, 253,
375,376
- Sinema ve televizyon 39
- Sinir sistemi 249
- Sinirlenmek 433
- Sinni temyüz 102
- Sıra 362. Sirke 220
- Siyâset 123, 417
- Siyerü'n-Nübelâ (Zehebi)
172, 362
- Sofa 428, 469
- Sofra 223, 243, 345, 423
- Soğuk 418, 441, 451
- Sohbet 386
- Sokakta oyun 186
- Sopa 286
- Sopada bulunan merhem
284
- Sophie 338
- Sorbonne 17, 144
- Sosyal te'sisler 460
- Sosyalizasyon 147
- Sosyalleşme 117, 146, 149,
bak İctimâileşme
- Sosyologlar 444, 455
- Sosyoloji 423
- Söylemezoğlu 426
- Söz büyüğün 191
- Spencer 283
- Spengler 373
- Spor meydanı 478
- Spor te'sisleri 462, 473, 478
- Strauss 12
- Su yolları 234
- Suâl 240
- Subhu'l-A'şâ (Kalkaşandı)
353
- Suçlu Çocuk Hakkında Kri-
minolojik Anket 338
- Suçlu çocuklar 379, 434
- Suçlu Çocukların Eğitimi
(Akyüz) 249
- Suçlu Çocuklarla İlgili Bir
İnceleme (Orhon) 381
- Suçluluk duygusu 282
- Sûfiler 265
- Sûk 471
- Sulama âleti 476
- Surat asmak 140, 312
- Suret 144
- Suriye 193. 426, 458
- Susamış köpek 199
- Suyûtî 8, 9, 10, 14, 20,
21, 22, 58, 65. 72, 119,
127, 130, 159, 169,
170, 236, 286, 319,
323, 328, 376, 440, 450,
458, 469, 470, 474
- Sübülü's-Selâm (San'ânî)
93, 258
- Süfyân-ı Sevrî 46, 110, 262,
328, 408, 106
- Sühcyb 243, 244
- Süheylî 409, 418, 438, 454,
Sühreverdi 189, 190
- Sükût perdesi 318,
Süleyman İbn Harb 173
- Süleymanın Meseleleri 284
- Sünenü'd-Dârimî 61
- Sünenü'l-Kübrâ (Nesefî) 171
- Sünnet (tarif ve şümülü)
25-26, 139, 141, 145
- Sünnet etme (hitan) 88-92,
351
- Sünnet merasimi 92, 185,
263

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | | |
|---|--|--|
| Sünnette Beslenme Rejimi 213 vd | Şahsiyet 68 Şahsiyet bozukluğu 282 | Kâri) 46, 53, 54, 59, 91, 174, 276, 281, 319, 328 |
| Sünnette Hayvanların Yeri 196 vd | Şahsiyet gelişmesi 176 Şahsiyet terbiyenin eserdir | Şerhu İlelî't-Tirmizî (Kadı Ebû Tâlib) 81 |
| Sünnette Te'đib örnekleri 294-97 | 43 Şahsiyeti bozan âmil 281 | Şerhu Mevâhibu'l- Ledünniyye (Zürkânî) 236, 241 |
| Sünnette Temel Eğitimi Tatbikatı 125 vd | Şahsiyetin ezilmesi 285 Şahsiyetin teşekkülü 250 | Şerhu Müslim (Nevevî) 7, 53, 62, 80, 81, 90, 97, 134, 150, 155, 156, |
| Sünnette yaş taksimi 78 | Şair 404, 410 | Şerhu Şir'ati'l-İslâm (Yahya İbn Yahşa) 119 |
| Sünnetten yüz çeviren 325 | Şakalaşma 159-160 | Şerhu Ta'litni'l-Müte'allim (İsmail İbn Osman) 83, 104, 359 |
| Sünü (süngü) 261 | Şam 239, 257, 378, 426, 430, 467, 468 | Şerhu'l-Muvatta (Zürkânî) 85, 86, 297, 319, 430 |
| Süper Structure 417 | Şarkıcılık 351 | Şerhu'n-Nesâi (Suyûtî) 376, 440 |
| Süpürmek 393, 395 | Şaşı 315 | Şerhu'n-Nuhbeti'i-Fiker (Aliyyü'l-Kâri) 25, 76, 105 |
| Sürgün 459. Süs 360 | Şefaat 86, 322 | Şerhu's-Siyeri'l-Kebir (Serahsî) 255, 256, 257, 259, 260, 348, 367 |
| Sürme 177, 237 | Şefaataçı 399 | Şerif İbnu Seyyid Mu- hammed İbni'ş-Şeyh Burhânıddin 468 |
| Sürmedanlık 237 | Şefkat 148 (tarifi), 150, 189, 202, 204, 266, 364, 368, 397, 414, 485, 486 | Şevkânî 55, 133, 239, 245, 258, 264 |
| Sürünme maddesi 296, 360 | Şefkat ve izhar yolları 148 | Şeytan 181, 247, 248, 262, 287, 324, 414, 424, 425, 449 |
| Süslenme ; | Şehadet 410 | Şeytan taşlamak 249 |
| Süslü 362 | Şehid Ali Paşa 56 | Şezerâtu'z-Zehab (İbn İmâd); 139 |
| Süt 191, 212, 219, 220, 221, 223, 231, 243 | Şehir 378, 416, 454, 466, 475 | Şımarmak 380 |
| Süt anne 97, 151, 224, 428 | Şehir merkezi 479 | Şia 118, bak. şii |
| Süt annenin vasfı 96 | Şehir Planı 478-80 | Şifâ (K. İyâd) 159, 163, 251, 395 |
| Süt çocuğu 204 | Şehrin akciğeri 473 | Şifa 237, 238, 239, 244 |
| Süt devresi 72, 78, 224 | Şehvet 56, 318 319, 320, 322, 329 | |
| Süt devresi ile ilgili meseleler | Şekaalet 463 | |
| Süt kardeşliği 95 | Şekerci, Osman 446 | |
| Süveylimü'l-Yahûdî 457 | Şelebi, Ahmed 403 | |
| | Şemseddin Sami 107 | |
| | Şemsü'd-Din Ebû Abdillâh Muhammed İbn Abdilkavî 385 | |
| | Şensoy 380 | |
| | Şer'i Mesken ; 461-462 | |
| | Şerh (tüyü çıkmayan çocuk) 110 | |
| | Şerhu Ayni'l-İlm (Aliyyü'l- | |
| | Ş | |
| Şa'bî 136. 258 | | |
| Şa'rânî 9 | | |
| Şâfi'i (İmâm) 26. 95. 106. 110, 136, 173, 174, 193, 204, 236, 246, 263, 264, 267, 270, 281, 290, 326, 330, 331, 356, 367. 392, 445 | | |
| Şafîi 91 | | |
| Şafîiler 170 | | |

Karma İndeks

- Şifa Bintu Abdillâh 350, 354,
Şii(ler) 119, 309, 326
Şiir 126, 143, 145, 349, 469
Şiirde ve Halk Dilinde Ata Sözlere ve Deyimler (Eyuboğlu) 286
Şikâyet edilen çocuk 297
Şir'atu'l-İslam (İmamzâde Muhammed İbn Ebî Bekr) 44, 48, 53, 59, 61, 66, 101, 122, 168, 253, 281, 349, 359, 362, 368, 370, 425, 426, 429
Şirk 244
Şişman 12, 216, 224
Şişmanlık 259. Şu'fa 193
Şu'abu'l-İmân (Beyhakî) 80, 159, 189
Şûra 193
Şureyh 269, 289, 410
Şurûtu'l-Eimmeti's-Sitte (Makdisî) 7
Şuuraltı 482
Şüpheli şey 142
Şürünbülâlî. 331, 397
- T**
- Ta beri 363, 377, 472
Ta'limu'l-Müte'allim (Zernûcî) 16, 120, 359.
Tâlim ve Terbiyede İnkilâb (Baltacıoğlu) 36
Ta'yîb 402
Tababet 354
Tabakâtu'l-Fukahâ (Ebû İshâk eş-Şirâzî) 356
Taberânî 21, 26, 45, 46, 59, 93, 153, 255, 256, 257, 258, 330,
Tabersî 3, 4
Tabiat30
Tabîb 236, 240, 479
Tabîblik 351
Tabîî ilâçlar 241
Tabiün 25, 319, 445
Tâgut 46
Tahakkümün zararları 294
Tahannüs 361, 364
Tahâvî, Ebû Ga'fer 73, 74, 75, 269, 270, 392, 420, 455
Tahıl 212
Tahkîr 140, 278, 280, 285, 402
Tahnîk 80, 81, 82
Tahran 3, 310, 349. Tahtâvî 331
Taht 416, 436
Tahyîr 269, 270
Taif 181, 408, 430, 441, 458, 472, 477, 478
Taifililer 478
Takkib 280
Takkîr 278, 478
Takkîr (en-Nevevî) 11
Takva 384
Talaş, Muhammed Esad 46
Talha İbn Ubeydillâh 251, 457
Tâlim 212, 273, 415, 484
Tâlime ayrılan yatırım artı-
yor 41
Taner, Tahir 434
Tanzimat 144
Tarde, Gabriel 38
Tarhu't-Tesrib (Irâkî) 48, 49, 73, 86, 91, 260, 288, 290, 321, 368
Târih tedrisi 145
Târihu'l-Bağdâd (Hatîbu'l-
Bağdâdî) 262
Târihu'l-Hulefâ (Suyûtî)
159, 170
Târihu'l-Ya'kûbî 225
Târihu't-Taberi 472
Târihu't-Terbiyeti'l-İslâmiye
(Ahmed Şelebi) 17, 347,
403
Tarla 393, 466, 476
Tasavvuf 118, 120
Tasvîr ittihazı 252
Tasvîr, 431, 444, 445, 446,
447, 459
Taşköprüzâde 113, 123,
383
Tatbiki Devre 69 vd., 483
Taun 238
Tavla 264
Tavşan 220
Tavuk 220
Tavus 95, 173, 319
Tayâlisî 175, 199, 145
Tayyib Okıç 26
Taziye 464
Tazyik etmek 227
Te'dîb 47 (çeşitleri), 273-
297, 484, 487
Te'dîb 78, 274, 274, 275,
279-294, 286
Te'dîb Hakkı 391
Tebdîl-i hava 245
Tebdîl-i mekân 245 vd., 486
Teberru 394
Tebessüm 386
Tebetül (bekar kalma) 323
325, 330
Tebrik 464
Tebrizü (Veliyyüddin) 4,
320
Tebük 186, 252, 457

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Tebyînu'l-Hakâik Şerhu Kenzi'd-Dekâik (Zeyle'i) 332
- Tecemmül 388
- Tecennün 455
- Tecessüs 318
- Tecrid-i Sarîh Tercümesi (Babanzâde) 7, 26, 47, 169, 215, 222, 240,
- Tecrübe 485
- Tecziye 275
- Tecziye 415
- Tedavi ile İlgili Tedbirler . 238 -249
- Tedavide Tahdîd ve Yasaklar 246-248
- Tedaviye inanç 238-240
- Tedbir ; 57, 64-65, 483
- Tedbîri Devre 52 vd
- Tedbîri terbiye 5
- Tedbîrül-Müdün 479
- Tedennî 117
- Tedribu'r-Râvi (Suyûtî) 9, 10, 355
- Tedvînu'l-Hadis 356
- Tefâhur 451, 455
- Tefaul 247
- Tefriş 436
- Tefsîr 123
- Tefsîru İbni Kesîr 2, 3, 45, 48, 100, 102, 126, 135, 213, 214, 232, 285,
- Tefsîru'l-Kebîr (Fahri Râzi) 3, 58, 276, 289, 290, 337, 338
- Tefsîru'n-Neseî ; 3
- Tegâfûl 277
- Tehânevî 19, 21
- Tehdîd 275
- Teheccüt 179, 219
- Tehzîbu'l-Ahkâm (Tûsi) 22, 53, 57, 66, 421
- Tehzîbu'l-Ahlâk (İbn Miskeveyh) 17, 291
- Tehzîbu'l-Ahlâk (İbn'l-Arabî) 49, 67
- Tehzîbu't-Tehzib (İbn Hacer) 7, 74, 261, 340, 355
- Tekdîr 487
- Tekebbür 143
- Tekellüm 484
- Tekfin 205
- Teknik (Planlama işini ciddi, kıldı) 42, 418, 457
- Tekrim 396
- Telbîne 243
- Telbiye 136
- Televizyon 223, 305
- Telezüz 215
- Telhîsu'l-Müstedrek (Zehebî) 352
- Telkin 282, 376, 444, 448, 484,490
- Temastan önceki tedbirler 59
- Temel atma 469
- Temel eğitim başlama yaşı 104
- Temel eğitim devresi uzatılıyor41
- Temel Eğitimi 5, 41, 116 vd., 118, 119, 125 -142 (sünnetteki tatbikatı), 145, 317. 484
- Temîmü'd-Dârî 440, 459
- Temizlik 213, 226-235, 237, 469, 486
- Temyiz (İbn Ma'n) 273, 377
- Temyiz 5,102-103. 121, 131-132. 177, 225, 267,
- 269, 270, 279, 364, 487. 365,
- Tenbellik 216, 262, 289, 410
- Tenbîhu'l-Gâfilîn (Semerkandî) 254
- Tencere 465
- Tenezzüh 459, 475
- Tenkîd 280
- Tenvîru'l-Havâlık (Suyûtî) 422
- Tenzîhu's Şerî'a (İbn'l-Arrâk) 9, 11. 60
- Terakki 40,117, 118, 468
- Terâtîbu'l-İdörlyye (Kettânî) 119, 157, 197, 199, 201, 205, 207, 350, 354, 356, 417, 425, 426, 474
- Terbiye 6, 27, 28 , 30- 31, 40-43,47-51,52,143, 380;
- Terbiye Felsefesi (Baltacıoğlu) 32
- Terbiye ile ilgili bâzı hadisler 46-47
- Terbiye İlminin Problemleri ve Terbiye Felsefesi (B. Z. Egemen) 31
- Terbiye Musahabeleri (V. Ceymis) 28
- Terbiye ve İnsan (Baltacıoğlu) 35, 381
- Terbiye-i Etfâl İntihâr-ı Etfâl (L. Perval) 32, 149
- Terbiye-i Etfâl ve Mehâsin-i Hisâl (Harputî) 81
- Terbiye-i Nevresîdegân (Molla Camî) 107
- Terbiye-i Nisvân (Râgıb) 341, 365

Karma İndeks

- Terbiyeye Dâir (F. Ahmed) 28
 Terbiyeye Dâir (Russel) 48, 77, 116, 149, 293, 405
 Tercüme-i Nesâyih-i Eflâtûn-ı İlâhî (M. A. Fethi) 14
 Teressül 349
 Tereyağı 221
 Tergîb 322
 Terhîb 322
 Terkedilme korkusu (çocuk-
 ta) 282
 Tesbîh 317
 Tesettür 345, 439
 Tesettür 358
 Teslis 116
 Tesmiye 82, 84, 271
 Teşâüm 247, 421
 Teşhir hastalığı 304
 Tetâvülül-bünyân 454
 Tetayyur (uğursuzluk çıkar -
 Tevbe 331
 Tevbîh 291
 Tevekkül 238
 Tevrat 283, 448
 Teyemmüm 228, 240
 Tezellül 378
 Tezkiretü'l-Huffâz (Zehebî)
 75
 Tezlil 275
 Tezyin 433, 436, 438, 444-
 447, 448
 Tezyinat 432, 433, 436,
 438,455, 459, 460, 490
 The Principles of Psychology
 (Villiam James) 148
 Tıb 123, 236
 Tıba' 96. Tıfl 72, 287
 Tibbu'n-Nebevî (Muham-
 med Fahrî) 241
 Tibbu'n-Nebevî (Zehebî) 111, 113, 123, 138, 169,
 217, 236, 240, 243,
 244
 tibbu'n-ncbevî 236
 Tırnak 8. 230, 233 (kesil-
 mesi), 361
 Turnovalı 44
 Tib 360
 Ticâret 351, 376
 Tilâvet-i Kur'ân 486
 Tilki 141. Tirit 220
 Timur 468
 Tokluk 213, 216
 Tolstoy 279
 Topalak ; 247
 Topiu mesken 435
 Topkapı 172
 Toprak 437, 469, 472
 Toprak, M. 32
 Torun 400
 Trafik 472
 Traite De Sociologie (Gur-
 vitche) 275
 Transvestizm 176, 294, 342
 Tuhfe-i Atâiyye (İ. H.
 Bursevî) 49, 107
 T u h f e t u ' l - A h v a z î
 (Mubârekfûrî) 47, 48, 76,
 83, 90, 101, 110, 111,
 112, 132, 159, 164, 180,
 197, 203, 239, 263, 270,
 281, 287, 289, 314, 320,
 321, 345, 349, 359, 361,
 370, 388, 389, 391, 398,
 401, 4C2, 409, 412, 413,
 430, 454
 Tuhfetü'l-Bchiyye 253
 Tuhfetü'l-Mevdûd Bi-
 Ahkâmi'l-Mevlûd (İbnü'l-
 Kayyim) 17, 46, 47, 63,
 64, 84, 85, 86, 90, 103,
 111, 113, 123, 138, 169,
 174, 271, 368
 Tunus 473
 Turfanda meyve 187
 Turhan, Mümtaz 29
 Turunç 220
 Tuvalet 440
 Tüccarlık 351
 Türk Hukuk Lügati 76
 Türkiye Çocuk Esirgeme
 Kurumu'nun Küçük Bir
 Tarihçesi 342
 Türkiye'de Modern Eğiti-
 min Doğuşu ve Gelişimi
 (Koçer) 144
 Türkler 413
- ### U
- Ubâdetü'bnu's Sâmit 408
 Ubeyy İbn Ka'b 246.
 Ubeydullâh 156
 Ucub 121, 227
 Ud-ı bahrî 247
 Ud-ı hindr 248, 249
 Uğur 420
 Uğursuzluk 421, 422
 Uğursuzluk çıkarmak 247
 Uhkâf İbn'l-Hâlid 321
 Uhud 109, 256, 350, 458
 Ukbetu'bnu Âmir 256, 420
 Ukiyye 321
 Ukûdu'l-Cümân Fî Cevâzi'l-
 Kitâbeti Li'n-Nisvân
 (Azîmâbâdî) 351
 Ukuk 45 (sebep Terbiyeyi
 ihmal), 175, 277, 397,
 400
 Umacı şehir 455
 Umdetu'l-Kâri (Aynî) 20,
 85, 148, 152,

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Umrân 378, 479
 Umre 271. Un 221, 243
 Umûmî Usûl-i Tedris (C. Sena) 28, 71
 Umûmî ve Âli Amerika Terbiye Usulleri (Buyse) 33
 Une Societe Sans Ecole (Î. Îlliche) 35. Usûlü's-Serâhsî 9. 25, 203
 Ur'ur (ağacı) 426
 Urvetu'bnu Zübeyr 87, 95, 173
 Useyle ; 313
 Usluluk 164
 Utandırıcı 31.1
 Utangaçlıkla mücâdele 302
 Utanmak 312, 315, 316
 Utbetu'bnu Ebî Hakîm 255
 Utbetu'bnu Ebî Süfyân 410
 Uyku 166, 177, 179, 216, 231
 Uyumsuz Çocuklar ve Eğitimleri (Çağlar) 149, 379
 Uyûnu'l-Ahbâr (Î. Kuteybe) 54, 56, 58, 127, 257, 258, 285, 290, 332,
 Uyûnu'l-Eser (İbn Seyyidî'n-Nâs) 154
 Uzun Ömür 235
- Ü**
- Ü. Eğitim Fak. Dergisi 29, 76, 147, 249
 Ücret 408
 üç vakit 423
 Üçüncü Ahmed 81
 Ülgener 18, 118, 124
 Ülker Ergun 380
 Ümâme 169, 187
 Ümeyyetu'bnu Yezîd el-Esedî 363
 ümmet 198
 Ümmetin en hayırlısı 328
 Ümmî 480
 Ümm-i sıbyân 83, 248
 Ümmü Ali Takiyye Bintu Ebi'l-Ferec 357
 Ümmü Atiyye 91, 93
 Ümmü Cündeb 249
 Ümmü Eymen 185, 286
 Ümmü Habîb 91
 Ümmü Habîbe 165, 315, 315 -
 Ümmü Hâlid 251
 Ümmü Hânî 356
 Ümmü Külsûm 87, 95, 362
 Ümmü Ra'letu'l-Kuşeyriyye i 351,362
 Ümmü Rummân 167
 Ümmü Seleme 98, 165, 166,197, 205, 248, 285, 313, 315,356
 Ümmü Süleym 80, 81, 311, 312, 350
 Ümmü Tayyibe 92. Üneys 164
 Ümmü'l-'Kays Bintu' Mihsân
 Ümmü'l-Fadl 164, 165, 356
 Ümmü'l-Hayr Râbi'a Bintu İsmail 357
 Üniversite 469
 Ürkmeç 203
 Ürün 473. Üryan 442
 Üsâme İbn Zeyd 153, 172,193, 197, 360, 362
 Üsdü'l-Gâbe (İbnü'l Esîr) 240, 408, 440
 Üst yapı 417. Ütüm (Kal'a) 472
 Üveymir 459
 Üzerinde eskit 252
 Üzüm (salkımı) 181
 Üzümcülük 153
- V**
- Va'z 276
 Vacc Vadisi 478
 Vadi 416
 Vaftiz 86
 Vahidî ; 325
 Vahiy 380
 Vahşi hayvan 195, 196, 206, 214, 473
 Vahşi istidâdlar 283
 Vaîd 275
 Vaizcy, J. 40, 41
 Vâkidî; Muhammed İbn Ömer 387
 Valideyn 190
 Valîlik; 479
 Vâsiletu'bnu Eska' 135
 Vâsi 286
 Vasile 369
 Vasiyye (Sühreverdi) İ89
 Vazîfe-i Etfâl (Mustafa Hami) 416
 Veba 237, 422
 Vecîze 483
 Veda hacı 201, 332
 Veda hutbesi 391
 Vefâu'l-Vefa bi-Ahbâri D â r ı ' l - M u s t a f a (Semhûdi) 409, 453
 Vefeyâtu'l-A'yân (İbn Hallikân) 106, 356
 Vehb İbn Münebbih 448
 Vejetarizm 221
 Vekî' 319
 Velayet 44
 Veli ile istişare 289
 Velîdu'bnu Ukbe 296
 Velî-muallim ilişkisi 409

Karma İndeks

- Velînin mesuliyeti 409, 410
Veliyyü'l-emr 262
Velüd kadın 334
Vergi 471
Vernet, O. 344
Ves4kalk fotoğraf 446
Vesâya Ali 66
Vezâif-i Aile (Ebu'l-
Muammer Fuat) 29,
342
Vicâun 329
Vilâyet konağı 479
Virane 416
Vitr duası 142
Vos, P. 336
Vveber, Max 117, 118
Wesley 284,
William James 28, 148
XII. Pic (Papa) 327
- Y**
- Ya'kûb İbn İshâk el-İsferâyini
80
Ya'kûb İbn Seyvidalizâde 53
Ya'kûbî 225
Ya'lâ'bnü Münebbihes Sakafî
153
Ya'lâ'bnü Mürre 160, 240
Ya'lâ'l-'Âmirî 153
Yâfi'î 73
Yağ 212, 221, 231
Yağmur 225, 399, 459
Yağmur duası 199
Yağmur meleşî 157
Yahudiler 89, 100, 236, 247,
315, 378, 387, 406, 457,
464
Yahya İbn Ebî Süleym 350
Yahya İbn Hâlid el-Bermekî
292
Yahya İbn Yahşâ 119, 121,
Yahyâ'bnü'l-Alâ 83
Yakut 476
Yalan 160, 227, 488
Yalancı 149, 294
Yalancılığın sebebi 291
Yale 305
Yalnızlık 250, 455, 456,
463, 464
Yaprak 475, Yaralı 240
Yaralayıcı dayak 289
Yaramaz çocuk 283, 290
Yaramazlık 164, 281 (se-
bebi)
Yardımlaşma 456
Yarı gölge 242, Yarış 386
Yastık 436', 439, 445, 448
Yaş 287
Yaş safhaları 93, vd
Yaş taksimleri 70, 71, 72
Yaş ve ilim 194
Yaşar, Osman 381, 382
Yaşıtlarla Münâsebet 194-
195
Yatağa çağırma 324
Yatak 385, 388, 389, 436,
437,439
Yatak ayırımı 308-309, 310,
391, 423, 484
Yatak sayısı 424
Yatma 449
Yatma âdabı 231
Yatı vakti 177, 181
Yay 255, 256, 254 (kuşan-
mak)
Yaygı 445
Yazı hocası 469
Yazı levhası 407
Yazı öğretimi 254
Yazıda hata 278
Yedinci Gün 84
Ycis 227, Yem 468
Yem vermek 393, 394
Yemek 402, 423, 449
Yemek âdabı 190-191, 222-
224, 233, 295-296
Yemek duası 222
Yemek pişirmek 393, 394
Yemen 416, 467
Yemenli 422
Yemeyi terketmemek 328
Yemin 447
Yengeç Kitap, Çocuğunuzu
Fena Terbiye Ediyorsu-
nuz (Solzmann) 385
Yeni Cami 255
Yeni değerlerin çıkması 443
Yeni görüş 487, 489
Yeni okullar nasıl olmalı? 34
Yeni terbiye 12, 31-37, 33
(altı vasfı), 34 (tarif),
292, 318, 483, 486
Yeni Terbiye eskiye reaksi-
yon -dur 35
Yeni terbiyede tezadlar ;
318
Yeni terbiyenin islâmî terbi-
yeye benzer yönü 39-40
Yeni terbiyenin tenkidi 37-
39,310
Yenicilerde ifrat 35
Yeniden terbiye 443
Yer altı suyu 473
Yeşil Saha 462, 473-78
Yetim 155, 411, 412, 413
Yetimhaneler 411, 413
Yetimlikler 147
Yezîd İbn Ubeydillâh İbni
Kusayt 471
Yılan 183, 196, 198, 334,
430
Yırtıcı hayvan 198
Yirmiyeye kadar sayma 132
Yiyecek 385, 452, 468
Yiyeceklerde çeşitlilik 220-
222, Yol 234, 235, 490

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

- Yol kesen 467
Yolcu 437, 474
Yoldaş 462
Yollar 234, 462, 466-68, 478, 479
Yumruk 291
Yunan 217, 334
Yungs 307
Yûsuf İbn Abdillâh İbni Selâm 154
Yuva bozmak 486
Yüklük 445
Yükselik 460, 465, 496
Yün 418
Yürüme ve Koşu 259
Yürümede büyük öndedir 194
Yürümek 254, 263
Yürümeği terketmemek 328
Yüz yıkamak 172
Yüzde soluktuk 248
Yüze vurmak 202, 289, 385
Yüzme 253, 254, 257, 261, 263, 348, 350
Yüzücülük 258, 487
Yüzük 187, 345
- Z**
- Zâdu'l-Me'âd (İbn'l-Kayyim) 59, 268, 328, 354.
Zehrü'r-Rübâ (Suyûtî) 11. 62. Zehrü'l-Firdevs (İbn Hacer) 255, 263, 388
Zaferân 87
Zâfir, K. 150
Zâhidü'l-Kevserî 7, 10, 11, 19, 21
Zahirî benzeme 405
Zahirin temizliği 229
Zâlim 453
Zâlim idare milleti bozar 292
Zaman-mekan kavramı 249
Zararlı Oyunlar 263-66
Zâtulcenb 241
Zayıf hadîsle amel8, 9, 19-20
Zayıf hadîsle ihticâc 10-11
Zayıf hadîsten istifâde 22
zecr 275, 276, 277
Zehbî 75. 87, 95, 117, 172, 185, 187, 236, 240, 243, 244, 352, 353, 356, 467
Zehir ; 219, 237
Zehirli hayvan 248
Zehirli hayvan sokması 244
Zehrfuss 456
Zeka 194
Zeka seviyesi 69
Zekât 213, 227, 228, 362, 366,425, 477
Zekâvet 212
Zeker 153, 165, 319
Zekerin tekallüsü 328
Zekerin tekellüsü 328
Zekî 295
Zemaşşerî 357
Zenginler 404. Zevce 401
Zerâfet 273
Zernüçî 16, 120, 358. 360
Zevceye karşı vazife 325
Zevci muamele ibâdetdir 324
Zevci muâşere akdi 392
Zevciyyet vazifesi 384
Zeyd İbn'Alî 22
Zeydu'bnü Alî İbni'l-Hüseyñ 55, 286
Zeydu'bnü Erkâm 109
Zeydu'bnü Harise 109, 271, 402
Zeydu'bnü Sabit 321, 427
Zeyle'i 268, 332, 357
Zeyneb Bintu Cahş 165, 323, 450
Zeyneb Bintu Ümmü Seleme 98, 99
Zeyneb Bintu'n-Nebî 87, 95, 360
Zeynü'd-Din el-'Irâkî 73, 288, 290
Zeytin yağı 220, 221, 241
Zeyyâd, A. H. 94
Zimmî 452
Zıpkın 261
Zi-Evân 457
Zikir 449
Zina 277, 284, 31,0 319, 330,332, 391, 464, 488
Zinet 362, 364, 452, 472
Zira' 425, 426, 466, 467, 476
Ziyâfet odası 425, 429
Ziyâfet(ler) 83, 183, 186, 485
Ziyâfete (çoçuğun) iştiraki 186
Ziyâret 82, 282
Zorla öğretme 282
Zorluk çıkaran 276
Zu-Kard 474
Zulüm 214, 416, 461
Zuraybu't-Te'vil 474
Zü'l-üzüneyn 160
Züâbe 297
Zübdetü'l-Ahlâk (Muhammed Hayrullâh) 83, 104
Zühd 4, 383, 439
Zühri 26, 111
Zürich 307
Zürkânî 85, 205, 236, 241, 319, 430

RİVAYETLER İNDEKSİ



A

| | |
|--|-------------|
| Abdesti Tam al | 230 |
| Abdullah İbnu Ömer... Bir küttapta talebe iken bize uğrar selâm verirdi | 407 |
| Abdumuttalib oğullarından bir çocuk konuşmaya başlayınca | 100 |
| Acıtmaksızın Hasan'ın dudağını emdiğini | 153 |
| (Açlığa) takat getirdiği zaman orucun emredilmesi..... | 135 |
| Adamın biri sığırını sürüyordu..... | 202 |
| Adamı öldürdüler Allah da onları öldürsün | 240 |
| Ademoğlunun doldurduğu en zararlı kap karnıdır..... | 215, 17 |
| Ademoğlunun kalbi tıpkı serçe gibidir | 50 |
| Ademoğlunun şekâveti üç şeydendir: Kötü hanım, kötü mesken..... | 421 |
| Affet yâ Rabb, herkes Ömer'den daha fakih | 346 |
| Ahmak kadınla evlenmeyin | 56 |
| Ailen halkından sopayı refetme | 286 |
| Akşam aynı yatakta beraber olacağınız hanımlarınızı köleleri dövercesine nasıl döversiniz? | 389 |
| Akşam yemeği konduğu sırada ezan okunacak olursa, önce yemeği yiyin | 219 |
| Aldıklarını iade et | 476 |
| Âlemlerin Rabbine hamdolsun | 368 |
| Al-i Muhammed bir günde iki yemek yediyse bunlardan biri hurma idi | 219 |
| Alınan süte benzeme hâsil olur | 96, 97, 517 |
| Âlimin âbid üzerine üstünlüğü..... | 2 |
| Âlimler peygamberlerin vârisleridir | 2 |
| Allah'a and olsun sizleri seviyorum | 156 |
| Allah'a imân nedir biliyor musunuz? | 227. |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|----------|
| Allah'a kasem ederim ki, Allah'tan en çok korkanız benim..... | 325 |
| Allah anne ile çocuğunun arasını açanı kıyamet günü sevdiklerinden ayrı | 266 |
| Allah'a sığınım (kötü konuşmaktan) | 265 |
| Allah bir kuluna kötülük murat edince malını binaya infak ettirir | 251 |
| Allah bir kuluna nimet verince nimetin eserini kulu üzerinde görmekten hoşlanır | 452 |
| Allah bu dilsizler hakkında hayırhah olmanızı tavsiye etmektedir..... | 201 |
| Allah'tan korkun çocuklarınız hususunda âdil olun | 173 |
| Allah devası olmayan dert indirmemiştir..... | 238 |
| Allah doğru söylemiştir, evlâtlarınız mallarınız birer fitnedir | 27 |
| Allah haram kılınan şeyde şifa yaratmadı..... | 246 |
| Allah her hastalık için şifa yaratmıştır | 238 |
| Allah'ın adıyla (başlarım), Allah'ım, şeytanı benden ve bize verdiğinden uzak tut.. | 61, 284 |
| Allah'ın bir nimetine küfranda bulunmuştur | 255 |
| Allah'ın her yasakladığı şey büyük günahtır | 263 |
| Allah'ın kaderinden mi kaçırıyorsun?..... | 239 |
| Allah'ın kadınlar hakkında koymuş olduğu hükümler gelinceye kadar biz onlara hiçbir değer atfetmiyorduk..... | 366, 377 |
| Allah istimna yapan bir ümmete azab indirdi..... | 331 |
| Allah iyiliğini versin, oğlumun canını yaktın | 165 |
| Allah kalplerinizden merhameti çıkardı ise ben ne yapabilirim? | 152 |
| Allah katında kulların en sevgili olanı, iyâline en çok faydalı olanıdır | 384 |
| Allah kimin hakkında hayır murad ederse onu dinde âlim kılar | 2 |
| Allah kötülüğü kötülükle yok etmez, ancak iyilikle yok eder | 414 |
| Allah merhameti kalbinizden çıkardı ise benim günâhım ne? | 152, 190 |
| Allah nazarında yemeklerin en hoşu, üzerine uzanan ellerin çok olduğu..... | 223 |
| Allah öpücüğe varıncaya kadar her hususta çocuklar arasında adaletli..... | 174 |
| Allah rıfk sahibidir bütün işlerde mülayim olmanızı sever | 277 |
| Allah seni mübarek kılsın | 157 |
| Allah'tan af ve âfiyet dileyin..... | 235 |
| Allah'tan istenecek şeyler arasında Allah'a en sevgili olanı âfiyettir | 235 |
| Allah'tan korkun, en büyüğünüzü başa geçirin | 192 |
| Allah taş ve toprağa elbise giymeyi emretmemiştir..... | 437 |
| Allah teâlâ eşini senin için bir libâs seni de onun için bir libâs | 366 |
| Allah Teâlâ size kadınlar için hayırhah olmanızı tavsiye eder..... | 366 |
| Allah tek bir okla üç kişiyi cennetine kor | 260 |
| Allah temizdir ve sâdece temiz olanı kabul eder | 227 |
| Allah ve âhirete inanan komşusuna ezâ vermesin | 464 |
| Allah ve âhiret gününe inanan... misafirine ikram etsin | 424 |
| Allah yolunda malınızla, canınızla ve dilinizle cihâd edin | 126 |
| Alt (kat) daha rahattır..... | 554 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|---|-------|
| Altınızdaki at ne kıymetli attır | 161 |
| Ammâr ibn Yâsir, Ümmü Seleme'nin kızı Zeyneb'i götürünce, Hz. Peygamber Ümmü Seleme ile gerdek yapar | 98-99 |
| Anjin veya baş ağrısı | 248 |
| Anne babaya ukuk (haklarını gözetmeme) kıyamet alâmetlerindedir | 400 |
| Anne Cennet kapılarının ortasını teşkil etmektedir | 400 |
| Annem babam sana feda olsun | 256 |
| Anne, müşrik bile olsa (evlad) ilgi ve hürmet ile borçludur | 400 |
| Annenden izin iste, onu üryan olarak görmekten hoşlanır mısın? | 442 |
| Annenin darlığı amcanın bolluğundan senin için daha hayırlıdır | 271 |
| Annenize gidin | 171 |
| Annenizin yanına gidin | 251 |
| Annesi evlenmediği müddetçe oğluna daha lâyıktır | 268 |
| Aralarında eşit davranmıyor musunuz? | 171 |
| Aranızda kur'a çekin | 268 |
| Arap ve acem doktorlar gelir, ilâç tarif ederlerdi | 240 |
| Asıl düşman öldürdüğü takdirde senin için bir nûr olan... düşmanın değildir | 45 |
| Asker olabilme imkânı bu yaşla başlar | 108 |
| Aslandan kaçtığı gibi cüzzâmlıdan kaç | 237 |
| Aşura orucunu kendilerinin tuttuğu küçük çocuklara da tutturdukları | 135 |
| Ateşle azab vermek ateşin Sahib'ine aittir | 198 |
| Ateşten âzad etmiştir | 188 |
| Atıcılık binicilikten daha mühimdir | 255 |
| Atıcılık öğrenin | 255 |
| Atın ben ikinizle de beraberim | 256 |
| Atış eğlence değildir | 255 |
| Atış ve yüzmeyi bilenlerden memnun kaldı | 258 |
| Attığınız adımların sevabını düşünmüyor musunuz? | 470 |
| Avcılığın peşine düşen gaflete düşer | 201 |
| Hz. Âişe'nin hücrelerinde bir çadır vardı | 427 |
| Az önce nazarımda dünyânın en menfur kimsesi iken şimdi en sevgilisi | 414 |

B

| | |
|---|-----|
| Baba çocuğu sebebiyle kısas edilip öldürülemez | 286 |
| Babam beni... Resûlullah'a gönderdi | 153 |
| Babam beni Resulullah'a götürdü | 155 |
| Babam malımdan rızam olmadığı hâlde alıyor | 398 |
| Babanın evlâdına yaptığı dua müstecaptır | 399 |
| Bağış ve ihsanda çocuklarınızın arasını eşit tutun | 174 |
| Bak hele! Senin ile tövben arasında, kim girebilir? | 379 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|----------|
| Bakire olanlarla evlenin | 55 |
| Balığ artık yetim de değildir, velîye ihtiyâcı yoktur | 108 |
| Bana getirin... fiili annen için kabul eder misin? | 277 |
| Bana Hayber'e giderken hizmet etmek üzere çocuklarınızdan birini temin et..... | 184 |
| Bana sikalardan ulaştığına göre mezâifin sesi ve şarkıların dinlenmesi kalbde nifakı yeşertir..... | 265 |
| Bana şunu kaldırın | 156 |
| Bana tefsirden istediğinizi sorun..... | 128 |
| Başka çocukların da var mı? | 173 |
| Başkası (nın) evde böyle bir münkere yer vereceğinden korksam da senden korkmazdım | 437 |
| Başlarını tıraş edip ağırlığınca tasaddukta bulunması | 84 |
| Bâzı saatlerde Hz. Peygamber'in huzuruna kimsenin girmesine müsâade edilmezdi ... | 178 |
| Bebek (sabi) için annesinin sütünden daha hayırlı süt yoktur..... | 224 |
| Bekletilmiş idrarın bulunduğu eve rahmet meleklerinin girmeyeceği | 234 |
| Belli bir yaşa kadar çocuklara Kur'ân okutmayı ulemâ kerih addetmiştir (maktu) | 130 |
| Ben ancak bir muallim olarak gönderildim | 43 |
| Ben ateşleri birbirini görecek kadar müşriklerin arasında ikâmet eden..... | 375 |
| Ben bunu seviyorum | 171 |
| Ben çocukken üzerimde sarı bir kamîs olduğu halde gitmiştik | 251 |
| Ben dişlerimi o kadar misvaklarım ki..... | 231 |
| Beni hakikatle yollayan Zât'a yemîn ederim ki yetime merhamet eden | 412 |
| Benim Allah'ın elçisi olduğuma şehâdet eder misin? | 129 |
| Benim bir oğlum var bulûğa erdi hâlâ öpmedim | 152, 190 |
| Benim dünya ile ne alakam var? | 437 |
| Benim on çocuğum var hiç birini de öpmedim..... | 151 |
| Beni sevenler bunları sevsin | 171 |
| Beni şahit kılma | 173 |
| Ben Kureş kabilesindenim... Bende nasıl lahn olur? | 126 |
| Ben lanet edici olarak gönderilmedim | 280 |
| Ben Resûlullah'ın (s. a. s.) yanında bebeklerimle oynardım | 252 |
| Ben rüyamda bir misvakla dişlerimi fırçalıyordum | 191 |
| Ben rüyamda Cennete girdim | 73 |
| Ben sağ olduğum müddetçe Medine'de oturmayacaksın | 441 |
| Ben senin annenim sen de benim oğlumsun (istediğini sor) | 315 |
| Ben size Allah'ın resûlüyüm... Bayramlarına çıkın | 346 |
| Ben size bir şey sormak istiyorum ancak utanıyorum | 315 |
| Ben ve yetime bakan kimse cennette şöyle yan yanayız | 413 |
| Bereket büyüklerimizdedir | 189 |
| Besmele yazıldığı zaman, sin'in (uzun yazılarak) belirtilmesi | 126 |
| Beş şey fitrattandır | 88 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|---|----------|
| Beş vakit namazda hatırlıyorum | 142 |
| Beyanda (insanları teshir eden) bir sihir vardır..... | 126 |
| Bırakın çocuğu; o, Allah'ın murad ettiğinden başka bir şey yapmamıştır | 163 |
| Bırakın... Ona karşı kızgınlık hissettim | 288, 640 |
| Bırak oğlum | 165 |
| Bilâl ile biz, bir ay esnasında, Bilâl'in bir koltuğunun altına kıştıracağı miktarla geçinirdik..... | 216 |
| Bilesiniz ki kuvvet remiydir (atmaktır)..... | 254 |
| Bilin ki, kadın şeytan suretinde gelir ve şeytan suretinde gider | 224 |
| Bilmiyor musun ki sen ve malın babana aitsiniz | 398 |
| Bilseydim ki içeri bakıyordun, şu tarağı gözüne sokardım | 441 |
| Binalarınıza haram taş koymaktan sakının | 348 |
| Binalarınızı yükseltmeyin | 549 |
| Binalar sivrilince kıyametin beklenmesi | 454 |
| Binayı göğe yükselt ve Allah'tan (fiilî olarak) genişlik talep et..... | 422 |
| Binek hayvanını durdurup üzerinde sohbet etmek..... | 202 |
| Bir avuç hurma da olsa akşam yemeği yiyin, zira akşam yemeğinin | 219 |
| Bir baba evlâdına güzel edebden daha efdal bir şey hediye etmez..... | 46, 47 |
| Bir baba oğluna bakınca sürûrla dolarsa | 399 |
| Bir çocuk had işler de ihtilâm olup olmadığında şüpheye düşülürse | 111 |
| Bir din âlimi, şeytana bir âbiddin daha ağır gelir | 2 |
| Bir erkek üzerinde en çok hakkı bulunan kimse annesidir | 388 |
| Bir gün eve geç dönen çoban, anne babasını uyumuş bulur..... | 225 |
| Biri bana biri de zevceme âit, üçüncüsü ise şeytana aittir | 425 |
| Biri gece biri gündüz olmak üzere huzura iki defa girişi olduğu..... | 178 |
| Birimize itabda bulunacağı vakit : “O'na da ne oldu, Allah ıslâh edesice”..... | 280 |
| Birinci rekâtta âyet okuduğu hâlde, ikinci rekatta çocuk ağlamasını işiterek..... | 135 |
| Birinize hadimi yemeğini getirince onu beraberinde oturtsun | 402 |
| Birinizin hastası bir şey arzu ederse ondan yedirsin..... | 243 |
| Bir insanın diğer bir insana secde etmesi gerekseydi, kadının erkeğe..... | 388 |
| Bir kadının ilk doğumunun kız olması onun uğurlu... olmasındandır | 369 |
| Bir kadının yedi yaşına basmış olan kızıyla mübâşeretini zinadan bir şubedir | 309 |
| Bir kadın üzerinde en çok hakkı olan kimse onun kocasıdır | 388 |
| Bir kısım ashâb kelime-i tevhidi yedi kere söyleyerek | 128 |
| Bir kimse binasını yedi zira'dan fazla yükseltirse | 455 |
| Bir kimse elini hâmile hâtûnunun karnına koyup bu duayı okursa | 64 |
| Bir kimse hayvana temas edecek olursa, temas edeni de hayvanı da öldürün..... | 330 |
| Bir kimse her temizlik vaktinde bir temâsda bulunsa hakkını öder | 326 |
| Bir kimse kapısı açık bırakılmış... bir eve uğrar da (içeriye) bakarsa | 441 |
| Bir kimsenin evinde üç yatak bulunmalıdır | 424 |
| Bir Müslüman ağaç diker de bunun meyvesinden insan... yiyecek olsa..... | 473 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|----------|
| Bir peygamber ümmetiyle yağmur duasına çıkmıştı | 199 |
| Bir sofrta kurulduğu zaman yemeğe... en şerefli başlasın | 190 |
| Bir yerde mola verince, hayvanlarımızın istirahatını sağlayıncaya kadar ibâdet etmezdik | 199 |
| Bir yerde taun çıktığı duyarsanız oraya girmeyin | 238 |
| Bismillâhırahmânırahim, Peygamber Muhammed'den mü'minlere | 478 |
| Biz âl-i Muhammed'e sadaka helâl değildir..... | 142 |
| Biz bir gurup genç Hz. Peygamber'in yanında idik | 128 |
| Biz çocuklarla oynuyorduk, yanımızdan Resûlullah (s.a.s.) geçti | 158 |
| Biz çocuklar yolda oynarken Resûlullah (s.a.s.) yanımıza geldi | 182 |
| Bizden değildir veya bana isyan etmiştir | 255 |
| Bize hîle yapan bizden değildir..... | 471 |
| Bizim bir hasırımız vardı. Onu gündüzleri yayar, geceleri de hücre yapardık | 427 |
| Bizim ve bizimle teması olanlar için altta olmamız daha uygundur | 454 |
| Biz Kureyşliler kadınlara galebe çalardık | 111, 389 |
| Biz Resûlullah devrinde kadınlara söz söylemekten çekinirdik | 358, 390 |
| Biz ziraat ehli değiliz, hayvan ehliyiz | 454 |
| Boşa (hanımını) | 388 |
| Böylece teyzesinin yanında olur, teyze anne demektir | 271 |
| Böylece ümmü sibyan çocuğa zarar vermez | 248 |
| Bu çocuğu ağlatmayın..... | 166 |
| Bu çocuğunuzda ne var da ağlıyor? | 168 |
| Bu çocuk bir asır yaşayacak | 155 |
| Bu da aynı yaşa gelseydi onu da muhayyer bırakırdım | 269 |
| Bu doğru değil, ben ancak hakka şehâdet ederim | 173 |
| Bu elbiseler kadınlar içindir, erkekler için değil | 297 |
| Bu hadîsin mahalle mektebinde (küttâb) çocuklara öğretilmesi | 137 |
| Bu hareketiyle cennetlik oldu | 188 |
| Bu kabîh bir ameldir kabîh olanı takbîh edin | 330 |
| Bu kadın eli mi erkek eli mi bilemiyorum | 361 |
| (Bu kimse) şeytanın peşinde koşan bir şeytandır | 262 |
| Bülûğa eren kimsenin alış ve satış akdi sahîhtir ... | 107 |
| Bülûğa eren kimse beş vakit namazı eda etmeli, oruç tutmalı, | 108 |
| Bülûğa eren kimse cuma günü gusletmelidir | 107-108 |
| Bülûğa eren kimse cuma namazı kılmalıdır | 107-108 |
| Bülûğa eren kimse vergi vermemelidir | 108 |
| Bülûğa erinceye kadar çocuktan kalem kaldırılmıştır | 287 |
| Bu mektup eline varınca kâtibini kamçıla | 177 |
| Bu meselede kadınlar bize galebe çaldı | 437 |
| Bu meseleden utandım | 312 |
| Buna benden başkasını şahit kıl | 173 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|----------|
| Bu Nâile'nindir, bunu ona giydirip, bununla sevindireceğim | 388 |
| Buna karşı niye rukye yapmıyorsunuz? | 248 |
| Buna yazıyı öğrettiğin gibi nemle afsununu da öğretmez misin? | 354 |
| Bundan böyle ritıldan fazla yük vurulmaması | 201 |
| Bunlara salimen binin, salimen terk edin | 201 |
| Bunları evlerinizden çıkarın | 363 |
| Bunlar Medîne'nin zînetleridir | 472 |
| Bunu iade et | 173 |
| Bunun avretinin hürmetine riâyet edip örtün | 138 |
| Bunun hakkında Allah'tan korkmuyor musun? | 204 |
| Bunun için de hac caiz olur mu? | 136 |
| Bu oğlum seyyiddir | 171 |
| Bu onlar için namaz yerine, uyumalarından daha hayırlıdır | 133 |
| Bu önceki koşuya bedeldir | 258 |
| Buradaki alış-verişinizden dolayı sizden haraç (vergi) alınmayacaktır | 471 |
| Burası sizin pazar yerinizdir. Burası daraltılamaz | 471 |
| Bu ümmetin en hayırlısı kadınca çok olanıdır | 328 |
| Bu ümmetten üç çocuğun tâlimini üzerine alan bir muallim | 411 |
| Bu yaş (...), çocukla büyüğü, birbirinden ayıran hudûddur | 109 |
| Büyüğe hürmet küçüğe merhamet kalkar | 190 |
| Büyüğü büyükle | 191 |
| Büyük kardeşlerin küçük üzerindeki hakkı babanın evlâd üzerindeki hakkı gibidir | 190, 401 |
| Büyüklerden başlayın | 191 |
| Büyüklerimize iclâli, küçüklerimize şefkati olmayan... benim ümmetimden değildir ... | 189 |

C

| | |
|---|---------|
| Câhiliye devrinde kadına hiçbir değer vermedik | 366 |
| Canlı hayvanların hedef itihâz edilerek atış yapılması | 202 |
| Câriye ile temas istimnadan, istimna da zinadan ehvendir | 331 |
| Câriyenin efendisini doğurması | 400 |
| Cebrail Hüseyin'e yardım etmektedir | 258 |
| Cebrail komşu hususunda o kadar ısrarlı ve devamlı tavsiyede bulundu ki | 464 |
| Cemâate, içlerinden Allah'ın Kitabı'nı en güzel okuyan imâm olsun | 192 |
| Cennete giden yol behemehal annenin rızâsından geçmektedir | 400 |
| Cennete giremeyecek üç gurup | 363 |
| Cenneti ona vâcib kılmıştır | 188 |
| Cima yaptığı elbisede Hz. Peygamber'in namaz kılıp kılmadığı | 315 |
| Cuma günü cenabetten temizlenme guslüyle gusleler | 58, 328 |
| Cuma günü hanımıyla muvâakaayı bir sahâbiye emretmiştir | 58 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|-----|
| Cuma günü yapılan cimâdan dolayı bir kendi, bir de ehlinin guslü için iki ecir | 58 |
| Cuma günü yapılacak işlerden biri “tezvîc ve bâe”dir..... | 58 |
| Cuma günü yıkanmak bulûğa ermiş herkese vâcibtir | 229 |
| Cülâhik (denen bir atma âleti) ve güvercin ile oynamanın Lût kavminin eğlencelerinden olduğunu işittik | 262 |

Ç

| | |
|---|----------|
| Çağırıp onları koklar ve başına basardı | 152 |
| Çocuğu ancak on ve daha ileri yaşlarda -namaz için- dövmeye izin | 90 |
| Çocuğu başına bas (sustur) zira o, yitiktir..... | 167 |
| Çocuğu doğan istediği takdirde kurbân kessin | 86 |
| Çocuğumun işemesini kesme | 164 |
| Çocuğun anne baba üzerindeki haklarından biri edebini güzel yapmalarıdır | 275 |
| Çocuğun anne veya babasına çekmelerine gelince | 62 |
| Çocuğun babası üzerindeki haklarından biri, ismini ve edebini güzel yapmasıdır..... | 44 |
| Çocuğun beşikteki dört ayı tevâhidir | 168, 331 |
| Çocuğun göbeğini kesince bana haber ver..... | 81 |
| Çocuğun kemiğini kuvvetlendirip etini bitirmedikçe rada' yoktur | 95 |
| Çocuğun küçüklüğündeki yaramazlığı, büyüdüğü zaman aklının çok olacağına alâmettir | 64 |
| Çocuğunu cevizle (kumar) oynar görüp de kulağını çekmeyen | 264 |
| Çocuğunun kendisine iyi davranmasında ona yardımcı olan babaya Allah rahmetini bol kılsın | 45, 175 |
| Çocuğu olan onunla çocuklaşsın | 251 |
| Çocuğu sebebiyle baba kısas edilmez..... | 286 |
| Çocuk âkil oluncaya kadar Kur'ân okutma | 130 |
| Çocuk doğumunun birinci (veya) yedinci günü isimlenmelidir | 84 |
| Çocuklara karşı nâsın en müşfiki | 152 |
| Çocuklara gösterdiği merhamet sebebiyle Allah da ona rahmet etmiştir | 188 |
| Çocuklarına ve iyâline karşı nâsın en müşfiki | 152 |
| Çocuklarına yüzmeyi öğret..... | 258 |
| Çocuklarının sana karşı hürmet ve lütufta adaletli olmaları seni memnun etmez mi? ... | 175 |
| Çocuklarını sırtlarında taşıyıp, göğüslerinde emdiren... cennetliktir..... | 188 |
| Çocuklarımıza beddua etmeyin..... | 281 |
| Çocuklarımıza (birr) üzere olmaları hususunda yardımcı olun | 277 |
| Çocuklarımıza ikram edin | 46, 187 |
| Çocuklarımıza ilk öğreteceğiniz kelime la ilahe illallah olsun | 100-101 |
| Çocuklarımıza yedi yaşında namaz emredin | 105 |
| Çocuklarımıza yüzmeyi binmeyi öğretin..... | 259 |
| Çocuklarımızı çok öpün | 151 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|-----|
| Çocuklarınızın arasını eşit tutun | 173 |
| Çocuklarınızı niye öldürüyorsunuz? | 248 |
| Çocuklarınızı öper misiniz? | 151 |
| Çocuklarınızı üç hususta yetiştirin..... | 128 |
| Çocukların senin üzerindeki haklardan biri onlara eşit muamele etmendir..... | 173 |
| Çocuklar için boyalı yünden oyuncak yapar..... | 135 |
| Çocuklar yedi yaşına basınca namazı emredin | 287 |
| Çocuk sağını solundan tefrik edince namazı emredin | 132 |
| Çocuk üst üste üç gün oruç tutabilirse ramazan orucu ona vâcib olur..... | 135 |
| Çok gülmenin kalbi öldürüp fakirlik getireceği..... | 263 |
| Çorba hastanın kalbini kuvvetlendirir..... | 242 |
| Çöplükte yetişen (kırmızı gül)den sakının | 53 |

D

| | |
|---|-----|
| Dağ vuran, rukye yapan tevekkülü terk etmiştir | 239 |
| Dârına (kabilenin, akrabaların kaldığı yer) gir | 249 |
| Davar çobanları bina yükseltmekte yarıştıkları zaman | 459 |
| Deveniz ne iyi deve, sizler de ne iyi binicilersiniz | 161 |
| Deveye binen kadınların en hayırlısı Kureyş kadınlarının sâliha olanlarıdır | 150 |
| Diline hâkim ol, evini genişlet..... | 420 |
| Dinde tefakkuh, her Müslüman üzerine bir haktır..... | 120 |
| Dini bilgilerde derinleşmeniz gerekir | 127 |
| Doğan çocuğa süt vermezden önce bana haber et | 80 |
| Doğan çocuk ağlar ağlamaz ikramiyeye hak kazanır | 168 |
| Doğan her çocuk fitrat üzeredir, konuşmaya başlayınca kadar..... | 100 |
| Doğduğu zaman çocukların Hz. Peygamber'e getirildiği | 80 |
| Doğum olunca, bana haber vermeden çocuğa hiçbir şey yapmayın | 79 |
| Doğumun yedinci gününde yedi şeyi yapmak sünnettir | 84 |
| Dostuna sevgide ölçülü bağlan, belki de bir gün düşmanın olur | 415 |
| Doyuncaya kadar hurma bile yiyemedikleri | 216 |
| Doyuncaya kadar içtik | 216 |
| Dua mü'minin silâhıdır..... | 82 |
| Dul olarak Allah'a kavuşma | 323 |
| Dünya benim neyime, nakış benim neyime | 446 |
| Dünyada her yükselişe bir alçalış vermek Allah üzerine haktır..... | 258 |
| Dünyada iki reyhanım | 152 |
| Dünya size galebe çalacak | 438 |
| Dünyada suret yapana kıyamet günü “haydi yaptığımıza rûh üfle” denir..... | 444 |
| Dünyâ ve âhîret halkının yiyeceklerinin efendisi | 221 |
| Düşmanın hizmeti | 255 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

E

| | |
|---|-----|
| Ebeveynin odasına hangi saatte olursa olsun giriş için isti'zân gerekir | 108 |
| Eğer ben birisini üstün tutacak olsaydım, kızları üstün tutardım..... | 369 |
| Eğer bu adam küçük çocuğu için çalışıyorsa Allah yolundadır | 46 |
| Eğer erkeğin suyu kadının suyuna galebe çalarsa çocuk amcalarına benzer..... | 62 |
| Eğer hayvanlara yaptığımız haksızlıklardan dolayı Allah sizi affedecek olursa..... | 198 |
| Eğer kaderi geride bırakabilecek bir şey varsa o da gözdür | 245 |
| Eğer kısıstan korkmasaydım şu çubukla canını yakardım | 285 |
| Eğer ümmetime müşkülât çıkarmış olmaktan (korkmasaydım) her namazda misvak emrederdim | 231 |
| Eğer süt emen çocuklar... olmasaydı üzerinize azab sel gibi inerti | 204 |
| Ehl-i emânet olmaları sebebiyle süt annesini Müzeyne kabilesinden seçmeleri | 96 |
| Ehline dön, zira cihâdın iyisi onların içerisindeydir | 45 |
| Elbiseni kaldır, ta ki Hz. Resûlullah'ın öptüğünü gördüğüm yerden öpeyim | 153 |
| Elbisesini diker ayakkabısını yamar | 395 |
| Elbisesini temizler, keçisini sağar kendi hizmetini görürdü | 395 |
| Elinizde bir ağaç filizi varsa... mutlaka dikin | 474 |
| Elim kesilmiş bile olsa ok atmaya bırakmayacağım | 257 |
| Elinde bulaşık kokusu olduğu hâlde yıkamadan uyuyan kimse | 231 |
| Eliyle nikâh yapan mel'ündür | 330 |
| Ellerini (kınalayarak) değiştirmedikçe biatini kabul etmiyorum | 361 |
| Ellerinizi nerede geceledi bilemezsiniz..... | 231 |
| Emânette emîn olmayanın imânı yoktur | 391 |
| Emîru'l-Mü'minin'in çocuklara süt emdikleri müddetçe nafaka bağlamıyor | 168 |
| En büyük azaba mâruz kalacak kimseler musavvirlerdir | 444 |
| En büyük olan, söze başlasın | 191 |
| Hz. Enes, Hz. Peygamber'e hazardous ve seferde on yıl hizmet etti | 163 |
| En hayırlı deva Kur'ân'dır | 241 |
| Eh hayırlınız, ehline karşı en çok hayırlı olanınız benim | 389 |
| En hayırlınız, kadınlara ve kız çocuklarına karşı en hayırlı olanınızdır | 370 |
| En hayırlınız, Kur'ân'ı öğrenen ve öğretenidir | 131 |
| Ensâriye'yi çağır | 315 |
| Ensar kadınları ne iyi kadınlardır..... | 313 |
| Ensâr kadınlarının te'sîri ile hanımlarının bozulup kendisine karşı geldikleri..... | 389 |
| En şerhileriniz bekâr olanlarıınızdır..... | 321 |
| Erkeğin menisi kadının menisine galebe çalarsa (çocuk) erkek olur..... | 63 |
| Erkeğin suyu beyaz kadının suyu sarıdır | 62 |
| Erkeğin üç aczinden biri | 61 |
| Erkek hanımını yatağa çağırıldığı zaman, kadın imtina ederse | 324 |
| (Eskiden kalma) âdi kuyuların etrafında (yarı çapı) elli.. ziralık bir dâirenin boş irakılması466 | |

Rivayetler İndeksi

| | |
|---|----------|
| Eşya sahibi eşyasını taşımaya daha çok hak sahibidir | 188 |
| Evde bevli bekletmeyin..... | 439 |
| Evde leğen içerisinde bevl bekletilmesin | 439 |
| Evden önce komşunu seç | 436, 558 |
| Evet ben bu zâtda öyle bir şey gördüm ki, ona hiçbir kimseyi tercih edemem | 402 |
| Evet, çocuklarını dövdüğün şekilde | 285 |
| Evet, eğer elbisede meni bulaşığı görmedi ise..... | 316 |
| Evet her bir yaş ciğer sahibi ve yapılan iyilik için ücret vardır | 199 |
| Evinizde kaç tâne bereket var? | 205 |
| Evi semâya doğru yükselt ve Allah'tan genişlik iste..... | 456 |
| Evlâdın anneye olan ahlâkî vecibeleri babaya olandan üç misli fazladır | 400 |
| Evlâdlarım nerededir?..... | 180 |
| Evlâdlarınız size Allah'ın bir bağışı (hibesi)dir..... | 367 |
| Evlâd süte göredir | 97 |
| Evlendiğim zaman Hz. Peygamber bana “halılar da te'min ettin mi?” dedi | 437 |
| Evlenmediğin müddetçe, çocuk senin hakkın..... | 268 |
| Evlenmeye gücü yetmeyenler oruç tutsun | 329, 331 |
| Evlere yakın yerlerde kenefler inşa edilmeden önce | 430 |
| Evlerinizi kabirlere çevirmeyin..... | 449 |
| Ey Ahmer, Emîrû'l-Mü'minîn ruhunun hayâtı ve kalbinin semeresi olan çocuğunu sana emânet ediyor | 144 |
| Ey Ali, hararet çökmeden, çocuklarınızı geri getirmeyecek misin? | 180 |
| Ey Ali (ihtiyarsız olarak kaymış olan) nazarına nazarlar ekleme | 332 |
| Ey Ali üç şey vardır, onları te'hîr etme..... | 320 |
| Ey Allah'ın kulları tedavi olunuz..... | 239 |
| Ey Allah'ın kulları tedaviye devam edin | 238 |
| (Ey Aişe) bırak onu, zira Ensâr kadınları fıkıhtan suâl ediyorlar | 32 |
| Ey Aişe bu da ne?..... | 252 |
| Ey Aişe bunu al (te'dîb et) ve müşfik ol..... | 202 |
| Ey Aişe karnından başka şeyle meşgul olmak istemiyor musun? | 218 |
| Ey çocuk işte baban, işte annen hangisini istersen ona git | 268 |
| Ey çocuk ne kıymetli bineğe biniyorsun (mevkuf) | 161 |
| Ey çocuk önünden ye | 295 |
| Ey Ebû Hüreyre, senin kavuşacağın mukadderatı yazan kalem(in mürekkebi) kurumuştur | 330 |
| Ey Enes, bırak kalbimin meyvesi olan oğlumu | 165 |
| Ey Enes cenabetten guslederken mübalağa et | 140 |
| Ey Enescik (Üneys) emrettiğim yere git..... | 164, 182 |
| Ey Enes, rükû edince ellerinle dizlerini sıkı tut | 140 |
| Ey Enes yaygıyı kıvır, ayaklarıyla basmasın | 238 |
| Ey Esmâ, bir kadın hayız görmeye başlayınca artık el ve yüzünden başka yerinin yabancılarca görülmesi | 108 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|-----|
| Ey fûlan sağınca yavrusu için de süt bırak..... | 200 |
| Ey gençler, hanginiz cimâya (veya evlenme külfetine) muktedir ise derhal evlensin ... | 320 |
| Ey Havlanlılar, kadınlarınızı ve dullarınızı evlendirin..... | 320 |
| Ey kadınlar, çok sadakada bulunun..... | 389 |
| Ey Mü'minlerin emiri, Allah dörde kadar kadınla evlenmeyi helâl kıldığına göre..... | 326 |
| Ey Mü'minlerin emîri, kocam gündüzleri oruç tutar..... | 326 |
| Ey mü'minlerin emîri, sen halkı kadınlara mihir olarak dirhemden fazla vermekten mi men ediyorsun? | 346 |
| Ey nâs evlerinizi tamir edin | 452 |
| Ey nefsinin düşmanı herif, demek oğlunu öldürdün ha!..... | 286 |
| Ey oğlan (ey oğulcuğum) hurmayı niye taşladın? | 297 |
| Ey oğlan (iyi kulak ver) sana bir kaç nasihatim var | 142 |
| Ey oğulcuğum duayı çok yap..... | 141 |
| Ey oğulcuğum elinden geldiği nisbette namazı bırakma | 140 |
| Ey oğulcuğum! Elinden geldikçe abdestli ol | 140 |
| Ey oğulcuğum evinden çıktığın zaman ehli kibleden gördüğün herkese selâm ver | 141 |
| Ey oğulcuğum, işte bu benim sünnetimdir | 141 |
| Ey oğulcuğum, kimseye karşı, kalbinde kötülük tutma | 141 |
| Ey oğulcuğum, Kur'ân kıraatından gafil olma | 129 |
| Ey Rabbim, bunlara rahmet et | 153 |
| Ey Sa'd, dâima temiz ye, duası müstecâb kimse olursun | 214 |
| Ey Üsâme, acıkan ciğer sahibi her hayvan hususunda dikkatli ol | 197 |

F

| | |
|--|---------|
| Fakat bil ki, yakın bir gelecekte halılar da olacak | 437 |
| Falanca, falancıyı (kızın ve erkeğin ismini söyleyerek) istiyor | 427 |
| Falanca yere git, zira orada Allah'a ibâdet eden insanlar yaşıyor | 379 |
| Farzdan sonra en hayırlı namazınız evlerinizde kıldığımız namazdır | 449 |
| Hz. Fâtıma, Hasan, Hüseyin ve Ümmü Külsüm'un saçlarını traş eder, ağırlığına gümüş tasadduk eder | 94-95 |
| Fâtıma'nın sürünme maddesini çok yapın..... | 360 |
| Faydasız ilimden Allah'a sığınır..... | 2, 349 |
| Fazla derin kesme | 91 |
| Ferâiz ve Kur'ân'ı öğrenin ve halka öğretin | 131 |
| Fitratta on şey var..... | 88, 444 |

G

| | |
|--|----------|
| Gece kalkıp namazını kılan hanımını da uyandırıp kıldıran erkeğe | 349 |
| Gece kalkmayı kolaylaştırmak için kaylûle yapın | 180, 425 |
| Gece uyanınca dişlerini misvaklardı | 177 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|---|-----|
| Gece vaktini üç kısma ayırırdı | 177 |
| Genç kızları ilkah edin | 55 |
| Geride, kadınlar safındaki çocuk sesini işitmedin mi? | 167 |
| Geri dön seninle biat ettik | 238 |
| Gıyleden nehyetmek istemedim..... | 98 |
| Gıyle yapmak suretiyle çocuklarınızı gizlice öldürmeyin | 97 |
| Göz değmesi haktır | 245 |
| Günde üç sefer şeytan değmesine mâruz bir çocuk | 249 |
| Günde yetmiş sefer (affet) | 288 |
| Güneş batıp akşam karanlığı çöktükten sonra...çocuklarınızı ve hayvanlarınızı dışarı salmayın | 180 |
| Güneş battıktan sonra geri kalan günlük dünya işini bıraktığı | 177 |
| Güneş ve yağmurdan koruyacak kadar ev | 459 |
| Güvercinle oynama fakra sebep olur | 262 |

H

| | |
|---|-----|
| Hadime gece ve gündüzü birleştirmeyin | 402 |
| Hadime yardım et..... | 387 |
| Haksız olarak bir serçeyi öldüren Cenâb-ı Hak kıyamet günü hesap soracaktır..... | 198 |
| Haksız yere bir serçe veya bir başka hayvanı öldüren Allah hesap soracaktır | 204 |
| (Halka) merhameti olmayana Hak tarafından merhamet edilmez | 150 |
| Halka merhamet ve şefkat göstermeyene Allah rahmet etmez | 151 |
| Hangi kadın öldüğü zaman kocası ondan razı ise cennete gidecektir | 389 |
| Hanımına arka uzvundan temas eden küçük lûtîdir | 314 |
| Hanımına arka uzvundan temas eden mel'ûndur | 314 |
| Hanımıyla arka uzvundan cimâ edenin Allah yüzüne bakmaz... .. | 314 |
| Hanımların: "Resûlullah seninle evlenmedi" diyorlar | 387 |
| Haramla beslenen bir ceset asla cennete girmez..... | 214 |
| Haramla tedavide bulunmayın | 246 |
| Hârice komşularının avretine ittıla peyda etmek istiyor | 459 |
| Hasan'ı Hüseyin'den çok seviyor gibisin | 176 |
| Hasan'ın dilini, kişinin kuru hurmayı emdiği gibi emdiğini .. | 153 |
| Hz. Hasan Hz. Peygamber ile olduğu bir sırada şiddetli şekilde susamıştı | 225 |
| Hasan ve Hüseyin cennetteki gençlerin efendileridir | 73 |
| Hasan ve Hüseyin'i sırasıyla dudaklarından öptüğünü | 153 |
| Hasan veya Hüseyin Hz. Peygamber'in karnına akıttı | 165 |
| Hastalanınca geçmiş olsun ziyareti yap | 464 |
| Hastalarınızı yemeye ve içmeye zorlamayın | 243 |
| Hastanız için falanca kabilenin tabibini çağırın | 240 |
| Hatırlar mısın bir gün Resûlullah'ı karşılamıştık | 156 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|---------------|
| Hayır âdettir şer ise husûmettir | 112 |
| Hayır, aile reisi taşımaya daha çok hak sahibidir | 188 |
| Hayır, Allah'a kasem ederim ki (memnu olanı yapmada) Allah'tan en çok korkanınızım314 | |
| Hayır, bunların hiçbiri olmadı..... | 170 |
| Hayır, fakat ilk defa o, istedi..... | 177 |
| Hayır, kadınları rezil eden sensin | 312 |
| Hayır, kedi aile efradından biridir, hiçbir şeyi kirletmez | 206 |
| Hayırlı kadına arka uzvundan temas eden... inkâr etmiştir..... | 314 |
| Hayra alışın zira hayır âdet ile kâimdir | 112 |
| Hayrı yüzü güzel olanların nezinde arayın | 57 |
| Hayvanı kulağından tutarak çekmek..... | 202 |
| Hayvanların kızıştırılması..... | 202 |
| Hayvanların yüzünden enlenmesi | 202 |
| Hayvanların yüzüne dövme (veşm) yapılması | 202 |
| Hayvanların yüzüne vurularak dövülmesi | 202 |
| Helâl rızık için çalışmak da farzdır | 4 |
| Helâl rızıkla beslemek yazıyı öğretmek..... | 254 |
| Henüz çocuk olan Amr ibn Seleme kendi diyarlarından gelip geçenlerden | |
| Kur'ân öğrenir | 131 |
| Henüz küçüktür..... | 155 |
| Henüz tıfil olan çocuklarınızı dövmeyin..... | 287 |
| Hep beraber yiyeceğinizi dağılıp ayrılmayın, zira bereket cemaattedir..... | 223 |
| Her birinizin yaratılışı annenizin karnında 40 günde cemedilir..... | 68 |
| Her çocuk akikası ile rehinlenmiştir | 86 |
| Her çocuk fitrat üzere doğar konuşmaya başlayınca kadar | 48 |
| Her derdin devası vardır, tedavi arayın | 486 |
| Her gün yetmiş kere (affedin)..... | 402 |
| Her halde sen Rifâ'a'ya geri gitmek istiyorsun | 313 |
| Her hastalık için bir deva vardır..... | 238 |
| Herkese derecesine göre davranın | 274 |
| Her şey için bir zekât vardır, cesedin zekâtı da oruçtur | 228 |
| Her şeyin bir zekâtı vardır evin zekâtı da ziyafettir | 424, 425, 429 |
| Her terbiyecinin bir incânesi vardı..... | 407 |
| Her yıl Ensâr çocuklarının Hz. Peygamber'e arz edildiği | 108 |
| Hilâlin doğduğu günde hanımına yaklaşmamasını Hz. Muâviye'ye emreder | 58 |
| Hitan erkekler için sünnet, kadınlar için mekrümedir | 91 |
| Hicret sırasında yaşında olan Zeyd İbn Sabit, Bedir ve Uhud'a katılmadı | 109 |
| Hiçbir hayır ameli olmayan bir adam yoldan geçenleri rahatsız eden bir ağaç dalını oradan kaldırıp attı | 467 |
| Hiç biriniz kendisine isabet eden bir zarar sebebiyle ölümünü temenni etmesin | 236 |
| Hiçbir komşu komşusunun... talebine mümanaat göstermesin | 465 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|-----|
| Hiçbir silâh hayırda onu geçememiştir | 255 |
| Hiçbir zaman kendisinden müstağni olmayacağı kocasına müteşekkir olmayan kadına Allah nazar etmez..... | 289 |
| Hiç kimse elinin emeğiyle kazandığından daha hayırlı bir lokma yiyemez | 4 |
| Hiç kimse izin almaksızın başkasının evinin içine bakmasın..... | 441 |
| Hiç kimseye Allah yüzünü kabîh kılsın diye bedduada bulunmayın | 280 |
| Hiç ölmeyecekmiş gibi dünya için, yarın ölecekmiş gibi âhîret için çalış..... | 421 |
| Hiç ölmeyecek zannıyla çalışan kişi gibi çalış | 4 |
| Hizmetçi ve ev halkının korkması için, eve kamçı asın | 286 |
| Hüseyin bendendir ben de Hüseyin'den..... | 160 |
| (Hz.) Hüseyin için kesilen akîkanın bacağı ebesine verilsin | 87 |
| Hüseyin Hz. Peygamber'in karnı üzerinde uyur | 166 |

İ

| | |
|---|----------|
| İbn Ömer ve Urvetu'bnü Zübeyr erkek-kız her bir çocuk için birer koç (akika) kurbanı kestiler | 87 |
| İçerisinde Allah'a zikir yapılan bir mescid bina edene Allah Cennette bir bina hazırlar | 468 |
| İçinde bulunduğumuz cihaddan daha efdal bir amel biliyor musunuz ... | 46 |
| İhtilâm olan kimse yıkanmadan cimada bulunmasın, aksi halde çocuk mecnûn doğarsa | 67 |
| İhtilâm olduğum günün sabahı Hz. Peygamber'in huzuruna çıkıp durumu bildirdim.... | 108 |
| İhtilâm olmadıkça çocuğun talak ve itâkının caiz olmayacağı | 111 |
| İhtilâm oluncaya kadar çocuktan kalem kaldırılmıştır..... | 133 |
| İhtiyâc fazlası her bina, sahibi üzerine bir vebaldir | 456 |
| İhtiyar ve kısır olanla evlenme..... | 55 |
| İki hedef arasında koşan kimsenin her adımı için bir hasene mevcuttur | 259 |
| İki nutfeden hangisi daha evvel rahme ulaşırsa benzeme hususunda galebe çalar... 62, 301 | |
| İki nümruka (yastık) yaptım, bunlar evdeydi..... | 445 |
| İki zayıfın hakkına dikkat edin: Biri yetim, biri kadın..... | 370 |
| İlim talep etmek için yola çıkana Allah Cennet'in yolunu açar..... | 2 |
| İlim talebi her Müslümana farzdır | 119 |
| İlim talebi her Müslüman kadın ve erkeğe farzdır..... | 119 |
| İlmi beşikten mezara kadar talep edin | 104 |
| İlmi gençken öğrenen sanki taş üzerine nakşetmiş gibidir | 113 |
| İncil'de yazılıdır ki, kızı on iki yaşına bastığı hâlde evlendirmez..... | 320 |
| İnsanda on ahlâk vardır..... | 49 |
| İnsanlara ne oluyor da şöyle söylerler veya yaparlar? | 277 |
| İnsanları en ziyâde ateşe atan şey, ağız ve ferçleridir | 319 |
| İnsanların elindekine karşı istiğna göster ki seni sevsinler | 157, 388 |
| İnsanların en hayırlıları benim asrımdakilerdir..... | 25 |
| İnsanların kalbi Allah'ın iki parmağı arasındadır, istediği gibi oynatır | 447 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|-----|
| İnsanlığın ilk nübüvvetten beri peygamberlerden duyduğu şey | 101 |
| İnsan zayıf yaratılmıştır, cimanın terkinde tahammül edemez | 319 |
| İnşa edeceğin binanın boyunu komşunun binasından daha yüksek yapma | 465 |
| İslam'a girince küfür tüyünü at, sonra sünnet ol..... | 90 |
| İştahı kesilinceye kadar yemeye devam etmesi | 215 |
| İşte geldim, işte geldim | 259 |
| İyâline karşı Hz. Peygamber'den daha müşfik oları hiç kimseyi görmedim..... | 151 |
| İyâline karşı son derece merhametli | 276 |
| İyâlini zengin bırakman, başkasına muhtaç bırakmandan daha hayırlıdır ... | 385 |
| İyi arkadaşla kötü arkadaşın misâli misk satıcısı ile demirci körüğüne benzer | 403 |
| İzin istemek (isti'zân) göz sebebiyle vaz edilmiştir | 441 |

K

| | |
|--|----------|
| Kadın dört şeyi için nikâh edilir ... | 53 |
| Kadın elbisesini giyen erkekle, erkek elbisesini giyen kadına lanet etti | 362 |
| Kadın eğe kemiğinden yaratılmıştır | 390 |
| Kadının giyecek, yiyecek (mesken) gibi zarurî ihtiyaçlarını mâruf üzere te'mîn etmek | 385 |
| Kadının miğzelinden çıkan ses, Allah yolunda çekilen tekbîre... muâdil olur..... | 348 |
| Kadınlara dübüründen temas etmeyin | 312 |
| Kadınlara, erkeklere farz olanların hepsi farz kılınmıştır | 367 |
| Kadınlara evlerini tavsiye ederim, zira onların cihâdi evdedir... .. | 348 |
| Kadınlar erkeklerin anne baba bir kardeşleridir..... | 366 |
| Kadınları güzelliği için nikâhlamayın..... | 53 |
| Kadınları dövenler hayırlılarınız değildir | 390 |
| Kadınlarınıza karşı hayırhah olun | 391 |
| Kadınlarınız hususunda Allah'tan korkun | 389 |
| Kadınların yanında (erkeğin) aklı gider..... | 319 |
| Kadınlaşan erkekle erkekleşen kadına lanet etti | 363 |
| Kadın ve çocukları dövün | 285 |
| Kalbe kalb denmesinin sebebi değişkenliğidir | 50 |
| Kalbinin yumuşak olmasını ve dileklerinin yerine gelmesini istiyorsan | 412 |
| Kalkın oğullarımı arayın | 182 |
| Kamçıyı ev halkının göreceği bir yere asın | 280, 286 |
| Kardeşinizi irşâd edin | 126 |
| Kavmin câhiliye devrine yakındır..... | 447 |
| Kazâ-yı hacet ve bevl sırasında ön ve arkanızı kıbleye çevirmeyin | 430 |
| Kendi kavminden evlenen evinde otlayan gibidir | 56 |
| Kendisini ilk karşılayanı önüne diğerini arkasına alırdı ... | 156 |
| Kendisini hapsederek açıktan ölmesine sebep olan kadının Cehennemde azabı..... | 199 |
| Kesilene merhamet edene Allah kıyamet, günü rahmet eder..... | 203 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|-----|
| Keşke beni, Ubeydullâh ve Kusam'ı bir görseydiniz..... | 156 |
| Keşke ihtiyarı evinde bıraksaydın biz ona giderdik | 190 |
| Keşke tek renk olsaydı | 446 |
| Kına yakının..... | 361 |
| Kısır kadınlardan sakının | 55 |
| Kıyamet günü atıcı için bir nûr | 256 |
| Kıyamet günü azabın en şiddetlisine duçar olacak kimseler Allah'ın yarattıklarını taklit edenlerdir | 445 |
| Kıyamet günü (dağ gibi) iri, şişman adam gelir fakat Allah nazarında bir sivrisineğin kanadı kadar (değeri ve) ağırlığı yoktur | 216 |
| Kıyamet günü en çok açlık çekecek olanlar dünyâda en çok tok olanlardır..... | 216 |
| Kıyamet günü ilk hesaba çekilen iki kısım (geçimsiz olan) komşulardır..... | 464 |
| Kıyamet gününde kadından önce namazı... sorulacaktır | 388 |
| Kıyametin âlâmetlerinden biri de ilmin kalkmasıdır | 2 |
| Kızım, Abdullah'a iyi hizmet et | 393 |
| Kızım (söyle bakalım) bir kadın kocasından ne kadar müddet ayrı kalmaya tahammül edebilir? | 326 |
| Kızlara karşı nefret duymayın, zira ben de kızların babasıyım | 368 |
| Kızlara karşı nefret duymayın zira onlar kıymetli can yoldaşlarıdır | 368 |
| Kızlar için örtünme hususunda annelerine gereken şey vâcib olur..... | 108 |
| Kim ağaç dikiminde bulunursa... Allah sevâb yazar | 473 |
| Kim ağlayan çocuğunu sâkinleşinceye kadar gönüllerse..... | 166 |
| Kim bedeneni sıhhatli ve nefsinden emîn olarak sabahlar..... | 235 |
| Kim, bir başkasının evine ittula peyda ederken gözü çıkarılır | 441 |
| Kim bir duvar inşa ederse onu komşusunun duvarına dayasın..... | 465 |
| Kim bir kâhine gider, onun sözlerini tasdik ederse Muhammed'e indirileni terketmiş olur..... | 247 |
| Kim burada avlanan (ve ağaçlarını kesen) birini yakalarsa onu dövsün | 476 |
| Kim buradan bir ağaç kesecek olursa onun karşılığı olarak bir ağaç diksin | 474 |
| Kim çocukları bayram günü tezyin ederse Allah da onu son arz günü tezyin eder | 186 |
| Kim her gün sabah vaktinde acve hurmasından yedi adet yerse o gün ona..... | 219 |
| Kim ihtiyâcından fazla bina yaparsa kıyamet günü onu boynuna yüklenmeye zorlanır | 451 |
| Kimin bir çocuğu olur da sağ kulağına ezan sol kulağına ikâmet okursa | 82 |
| Kimin bir çocuğu olursa güzel bir isim koysun | 320 |
| Kimin kızı doğar da onu gömmez, horlamazsa... Allah o kimseyi cennetine kor | 369 |
| Kimin üç kız çocuğu olur da... ateşte onun arasında perde olur | 368 |
| Kimin yanında câriye bulunur da onu güzelce terbiye ve tâlim eder | 46 |
| Kim kızlarla... imtihan olundukta onlara sabrederse | 369 |
| Kim Kur'ân'ı gençliğinde öğrenirse onu etine ve kanına mezcetmiş olur | 113 |
| Kim Kur'ân tâlimine mukâbil ücret olarak yay alır ise | 28 |
| Kim Müslümanlar arasından bir yetimi (evine alıp) kendi yediğinden yedirir | 412 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|-----|
| Kim müşrikle bir olur... aynen müşrik gibi olur | 376 |
| Kim sakalları ve bacakları arasında bulunanlar hususunda bana garanti verirse | 319 |
| Kim tavla ile oynarsa Allah ve Resûlüne isyan etmiştir | 264 |
| Kim zulmetmeksizin... bir bina yapacak olursa | 255 |
| Kirâmen kâtibin meleklerini, sahibi buldukları kimseyi dışlerinin arasında yemek kırtıtısı | 232 |
| Kişi babasını ismen çağıramaz, ondan önce oturamaz | 388 |
| Kişi çocuğundan ne kadar yaşlı da olsa annesinden... izin almalıdır | 442 |
| Kişi dostunun dini üzeredir | 403 |
| Kişi evinde Kur'an okursa ev, ehline karşı genişler | 449 |
| Kişinin çocuğunu, (bir kerecik) te'dîb etmesi... daha hayırlıdır | 47 |
| Kişinin dünyadaki bedbahtlığı (şekâveti) üç şeydendir | 463 |
| Kişinin evlâdı kendi kesbindendir | 398 |
| Kişinin fitnesi, ehli malı ve çocuğundadır | 45 |
| Kişinin günâh olarak tasarrufunda olanların rızkını hapsedmesi yeter | 384 |
| Kişinin harcadığı dinarın en efdalı iyâli için harcadığı dinardır... .. | 384 |
| Kişinin her arzu ettiği şeyi yemesi (israf alâmetidir) | 215 |
| Kişinin ihtiyâcı hâricinde yaptığı her bina sırtında bir vebaldir | 451 |
| Kişinin kendisi için, ehli için... harcadıklarının hepsi sadakadır | 4 |
| Kişinin öldükten sonra geride bıraktığı şeylerin en hayırlısı... sâlih evlâdı | 46 |
| Kişinin saadeti, sâlih komşu, uysal binek ve geniş meskene bağlıdır | 463 |
| Kişinin saadeti üç şeye bağlıdır: Sâliha kadın | 419 |
| Kişiye çocuğunu hadîs öğrenmeye zorlaması gerekir | 46 |
| Kişiye ulaşan her çeşit musîbeti Allah günahlarına kefaret yapacaktır | 242 |
| Kişi zevcesinin yüzüne baktığı vakit... Allah her ikisine de rahmet nazarıyla bakar | 378 |
| Kocamı bir yıl benden uzak tutmak Allah'tan reva mıdır? | 327 |
| Kocası gıyabında iyâline harcamaya izin | 385 |
| Kokusu cennetin kokusundandır | 152 |
| Komşunun çocuğu yanına gelince eline bir şey sıkıştır | 187 |
| Komşusu aç iken kendisi tok olan kimse mü'min değildir | 464 |
| Koyun besleyin, zira onda bereket vardır | 205 |
| Koyunların burunlarını silin | 200 |
| Kölelerinize akılları nisbetinde ikâbda bulunun | 274 |
| Köleleriniz hususunda dikkatli olun | 401 |
| Köle ve hadimlere giydiğinden giydirip, yediğinden yedirmek... .. | 401 |
| Köpeğin bulunduğu eve rahmet meleklerinin girmeyeceği | 234 |
| Köpekle oynayıp namazı terk eden oğlunu hocasına şikâyet | 410 |
| Köpeklerin öldürülüp güvercinlerin kesilmesini emr | 262 |
| Kötülüğe iyilikle mukabele etmekle kötülüğü yok et | 114 |
| Kötülüğü kötülükle karşılamaz, daha ziyâde affeder ve bağışlardı | 114 |
| Kötü muhitte yetişen güzel kadınlardan sakının | 54 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|----------|
| Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi lahn, ferâiz ve süneni de öğrenin ... | 127 |
| Kuşun ne oldu? | 207 |
| Küçüğün büyüğe karşı (saygısızlıkta) cür'et sahibi olması | 190 |
| Küçük çocuğun, yaşlı anne babası ve nefsinin iffeti için yapılan bütün gayretler Allah yolunda yapılmış ameldir..... | 4 |
| Küçüklerimize merhamet etmeyen bizden değildir | 152, 397 |
| Küçüklerimize şefkat, büyüklerimize hürmet göstermeyen bizden değildir | 189 |
| Küçüklerimize şefkat etmeyen bizden değildir..... | 150 |

L

| | |
|---|-----|
| Lanete uğrayanlar olmayın | 234 |
| Lisanı açılıp kendisi seçecek yaşa gelinceye kadar annesi ile beraberdir..... | 269 |
| Lisanına hâkim olan evini genişleten ve hatasına ağlayana ne mutlu | 420 |
| Lisanını düzelten kimseye Allah rahmetini bol kılsın..... | 127 |

M

| | |
|--|-----|
| Mahallede (dûr) mescidler açılarak temiz ve pak tutulmasını emir..... | 408 |
| Mal ve evlâdını çok ve ömrünün uzun olması için Enes'e dua etti..... | 82 |
| Medine'nin etrafında on iki millik bir kısmı koruluk (hima-sit alanı) kıldı..... | 476 |
| Mektuba cevâb ver hediye de mukabele et | 355 |
| Melâike sizin hiçbir eğlencenizde hâzır bulunmaz..... | 255 |
| Merhamet ancak şakî olanlardan alınmıştır | 150 |
| Merhametli olanlara Rahman merhamet eder..... | 197 |
| Merhametten nasibi olmayanın hayırdan da nasibi yoktur | 197 |
| Mescide yakın evin uzak olana nazaran üstünlüğü | 470 |
| Mescidlerinizi çocuklardan koruyun | 135 |
| Mescitte namazınızı edâ edince eviniz için de bir nasîb ayırın | 448 |
| Meskenin kötülüğü darlığıdır | 421 |
| Mezbaha, mezbele ve hamamda namaz yasaklanmıştır | 234 |
| Mide bedenin havuzudur | 237 |
| Misvak kullanın | 231 |
| Mülk süresinin, çocuk dâhil bütün aile halkına ezberletilmesi | 130 |
| Mü'min bir mide ile yer, kâfir ise yedi mîde ile yer | 215 |
| Mü'mine lanet onu katletmek gibidir | 280 |
| Mü'minin öbür dünya için mutlaka hayrını artıracığı | 236 |
| Mü'min kişi tân edici, lanet okuyucu müstehcen sözler sarfedici değildir | 280 |
| Mü'min tatbik edememe korkusuyla dinini kurtarmak için Allah ve Resûlüne kaçmak zorundaydı | 378 |
| Münâsebet-i cinsiyeye muktedir olan çocuğun talâkının caiz olacağı | 111 |
| Mûsiki kalbte nifakı yeşertici..... | 265 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|----------|
| Müslime sövmek (sebb) fisktır | 280 |
| Müslümanın durumu o yeşil ağaca benzer ki yaprakları hiç dökülmez..... | 191 |
| Müslümanlar arasında en hayırlı ev içerisinde yetim olan... evdir | 412 |
| Müslümanların büyüklerine hürmet küçüklerine merhamet et..... | 141 |
| Müslümanların dua ve cemaatlerinde hazır bulunmalar..... | 386 |
| Müslümanları yollarında rahatsız edenlere lanetleri vâcib olmuştur | 234, 235 |
| Müslüman ol | 159 |
| Müşriklerden şüyühu katledin, henüz tüyü çıkmayanlara dokunmayın | 110 |

N

| | |
|---|----------|
| Nafakanın hepsi Allah yolundadır, bundan bina yapmak için harcanan hâriç | 450 |
| Nafîle namazlarınızı evlerinizde kılın | 449 |
| Namazın anahtarı temizliktir..... | 226 |
| Namaz çocuk üzerine aklı erince, oruç ise takat getirince... vâcib olur..... | 103 |
| Nasıl ağlamayayım, şu hasır vücûdunda izler bırakmış | 436 |
| Nasıl gireyim evinde tasvirler ihtiva eden bir örtü var | 445 |
| Nas için harfler koy..... | 128 |
| Nazar İblis'in zehirli oklarından bir oktur..... | 332 |
| Nebat ehlinin genişlemesi ve şehirlerde kasırlar edinmeleri dinin inkılâba duçar olmasıdır..... | 454, 519 |
| Nebî (s.a.s.) hayvanlara işkence yapanlara lanet etti | 202 |
| Nebîlerinden sonra bu ümmette zuhur eden ilk belâ "tokluk"tur | 216 |
| Nebî ve mürseller hâriç evvelîn ve âhirinden olan cennetteki bütün kühûlun efendisi (Ömer'dir)..... | 75 |
| Ne fena atışınız var | 127 |
| Nefsim elinde olan Allah'a kasem ederim ki bir kul kendisi için sevdiğini komşusu için de sevmedikçe | 464 |
| Nefsinden başla, önce ona harca | 385 |
| Nefsini talep ettiği zaman... icabet etmesi | 324 |
| Ne kardeşlerin ne de anne ve evlâdlarının arasını satışla açmayın | 267 |
| Ne mutlu size, bineğiniz ne kıymetli binek | 161 |
| Ne oldu niye üzgün | 159 |
| Ne yer içersiniz? | 219 |
| Niçin geç kaldın? | 185 |
| Niye bakire ile değil; sen onunla o da seninle oynadınız..... | 54 |
| Nufteleriniz için araştırma yapın münâsib olanla evlenin | 54 |

O

| | |
|--|-----|
| O büyüüp kendisi için seçinceye kadar... ona senden daha hayırlıdır..... | 269 |
| O da ne kıymetli binicidir | 161 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|----------|
| Odasının perdesini açtı | 439 |
| Odun toplayıp yak | 459 |
| Oğlum İlyâs dünyaya geldiği vakit Ashâb-ı nebiden bir gurup davet ettim | 81 |
| Oğlumu bırakın işemesini tamamlayıncaya kadar onu korkutmayın | 165 |
| Oğlumu ıslâhın kendini ıslâhın olmalıdır | 410 |
| Oğlumun işemesini kesmeyin | 165 |
| Oğlum yanaş | 187 |
| Oğulcuğum abdestini tam al | 140 |
| Oğulcuğum geceleyin fazla uyuma | 178 |
| Oğullarına emret tırnaklarını kessinler | 200 |
| Oğullarınıza atmayı öğretin | 349 |
| Oğullarınıza yüzmeyi, atmayı öğretin..... | 348 |
| Okuyup lahnda bulunmaktansa, okuyup gökten atılmayı tercih ederim..... | 126 |
| O, küçüktür | 137 |
| Ok yarışı yapın (vücutça) sertleşin | 259 |
| Ona da ne oldu? Allah ıslâh edesice | 280 |
| Ona ne oldu, o alını toprak olasıca..... | 280, 503 |
| Ona tebettül izni verilseydi biz (daha da ileri gider) hadımlaşırđık..... | 330 |
| Ondan ezâ temizlenir, başı traş edilir..... | 94 |
| Onlara hizmet suretiyle cihâd et | 398 |
| Onlar da Allah'ın kaderindedir..... | 239 |
| Onlar da ne değerli atlıdır | 161 |
| Onlar eğlence değildir | 487 |
| Onları kocaları için tezyîn et ve süsle..... | 362 |
| Onların sana eşit bir şekilde iyilik etmeleri nasıl senin hakkınsa | 175 |
| Onlar sana böyle der veya böbürlenmeye kalkarlarsa “Babam Harun amcam Musa” de | 387 |
| Onlar sizin işlerinizi yapmak üzere Allah tarafından eliniz altına konmuş kardeşleriniz | 402 |
| Onu at, zira bu yay ve bu yayı taşıyan, her ikisi de mel'undur | 260 |
| Onu ben alacağım, amcamın kızıdır | 271 |
| Onu bırakın girsin | 157 |
| Onun cennette bir süt annesi var..... | 79 |
| On yaşında çocuklarınıza namazı emredin | 133 |
| On yaşından sonra namazı terk ettikleri takdirde çocuklarınızı dövün..... | 280 |
| Oraya gitmekten vazgeç, zira hastalığın başlaması kırımaya sebep olur | 422 |
| Orayı zemîm olarak (kabul edin ve) terkedin | 422 |
| Oruç tut | 330 |
| O, sâdece bizden olan küçüklerden biat aldı..... | 137 |
| O sırada evlerde lamba (mesâbîh) yoktu | 440 |
| O şifa değil hastalıktır..... | 426 |

Hz. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|-----|
| Oturmayacağınız binayı yapmayın | 451 |
| O vakit (Hz. Peygamber devrinde) idrak edinceye kadar erkekler sünnet edilmezdi | 90 |
| Oyun için yaratılmadık | 263 |

Ö

| | |
|--|----------|
| Ölümün gelmesi bu evin yıkılmasından daha süratlidir | 452 |
| Hz. Ömer bir çalgı sesi duyunca endişelenir | 92 |
| Ömer (bir meselede) onun re'yini tercih eder, onu razı eder..... | 355 |
| Hz. Ömer Çocuklara bülûğ ve ihtilâm ânına kadar dirhem bağladı | 108, 109 |
| Ömer İbnu'l-Hattâb bir kimse konuşurken hata yaparsa düzeltir | 127 |
| Hz. Ömer, mescitte oynayan çocukları kamçı ile döverdi | 135 |
| Öyle yapma bâzan oruç tut | 325 |
| Hz. Peygamber beni, Yûsuf diye tesmiye etti..... | 154 |

P

| | |
|---|----------|
| Hz. Peygamber bir defasında Ebû'l-Âs'ın kızı Ümâme omuzunda olduğu halde yanımıza geldi | 169 |
| Hz. Peygamber bir kadın görmüştü | 323 |
| Hz. Peygamber bir kovadan ağzına su alarak yüzüne püskürttüğünü | 158 |
| Hz. Peygamber bir seferden dönmüştü | 431, 444 |
| Hz. Peygamber bi'setten sonra kendisi için akıka kesti | 87 |
| Hz. Peygamber, bunlarla namazın arkasından istiâze ederdi | 131 |
| Hz. Peygamber (s.a.s.) burayı haram kıldı | 476 |
| Hz. Peygamber çocuklarla şakalaşmada nâsın en ileride olanıdır | 159 |
| Hz. Peygamber'den (s.a.s.) ne hatırlıyorsun..... | 142 |
| Hz. Peygamber derhal su kabına koşarak onlara su verir | 172 |
| Hz. Peygamber devrinde çocukların bayram ve cenaze gibi, diğer cemaat namazlarına | 134 |
| Hz. Peygamber dışarı çıktığı vakit kubbemi gördü | 454 |
| Hz. Peygamber dilini çıkarır torunu Hasan'a doğru uzatırdı..... | 159 |
| Hz. Peygamber'e çocuklar getirilirdi | 81 |
| Hz. Peygamber'e esirler getirildiği zaman onları saf hâline koyar | 267 |
| Hz. Peygamber'e hizmet eden bir yahûdi çocuğu hastalanmıştı | 159 |
| Hz. Peygamber'e “oruçlu olan kimse hanımını öpebilir mi?” diye sordum..... | 313 |
| Hz. Peygamber evde, hurma kütüğünden bir leğen bulundurduğu..... | 439 |
| Hz. Peygamber'e yılın ilk turfanda meyvesi... geldiği zaman..... | 187 |
| Hz. Peygamber falancıyı.. sürdü | 363 |
| Hz. Peygamber göze karşı rukye yapılmasını bana emrederdi | 244 |
| Hz. Peygamber (s.a.s.) halktan hastalıklara karşı kullandıkları ilâçları sormakta | 242 |
| Hz. Peygamber'i gördüm. Hüseyin'in bacaklarını ayırdı üzümçüğünden öptü..... | 153 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|----------|
| Hiz. Peygamberi görmüş olan Semra Bint Nuheyk'in... halkı te'dib ettiği bildirilir | 350 |
| Hiz. Peygamber'in Abda adındaki devesini hiçbir deve geçemezdi..... | 258 |
| Hiz. Peygamber'in ashâbı kadınların giyecekleri hususunda... cömert davranıyorlardı .. | 288 |
| Hiz. Peygamber'in evinde bir vahşi vardı | 206 |
| Hiz. Peygamber'in Hiz. Hasan ve Hüseyin'in (r.a.) zekerlerinden öptüğü | 153 |
| Hiz. Peygamber'in huzurunda bu çeşit konuşmaktan kadını niye men etmiyorsun? | 313 |
| Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) kızı Fâtıma'yı da öptüğü..... | 154 |
| Hiz. Peygamber'in... tek yatağı vardı | 407, 439 |
| Hiz. Peygamber'in torunlarını kucaklayıp bağırına bastığı..... | 153 |
| Hiz. Peygamber'in vefatında ben on yaşında idim..... | 125 |
| Hiz. Peygamber'in ziyaretleri sırasında oruçlu bile olsa zevcelerini öptüğü bildirilir | 386 |
| Hiz. Peygamber'i şu gözlerimle gördüm | 162 |
| Hiz. Peygamber kadınlardan erkeğe benzeyenlerle, erkeklerden kadına benzeyenlere lanet etti..... | 362 |
| Hiz. Peygamber (s.a.s.) kadınların süssüz oluşlarını kerih buldu | 360 |
| Hiz. Peygamber kasiyy, müfeddem ve muasfar giymekten men etti | 292 |
| Hiz. Peygamber'le öğle namazı kıldım..... | 155 |
| Hiz. Peygamber mahallelerde (dûr) mescit açılıp temiz tutulmalarını emretti | 469 |
| Hiz. Peygamber Medine'de bir pazar yeri te'sis etmek istediği zaman | 471 |
| Hiz. Peygamber, Medine'deki âtâmın yıkılmasını yasakladı | 472 |
| Hiz. Peygamber (s.a.s.) Medine'ye geldiği vakit ben sekiz yaşında idim..... | 140 |
| Hiz. Peygamber rûh sahibi mahlûkların fâidesiz ve keyfî bir şekilde öldürülmesini yasaklamıştı..... | 198 |
| Hiz. Peygamber sabahleyin yiyince akşamleyin yemezdi | 218 |
| Hiz. Peygamber (s.a.s.) sünneti ilk defa Hiz. İbrahim'in teşri ettiğini bildirir | 89 |
| Hiz. Peygamber Üsâme'nin burnunu temizlemek ister | 172 |
| Hiz. Peygamber vefat edinceye kadar, onun evinde bir yemekten doyasıya üst üste üç gün yenmemiştir | 216 |
| Hiz. Peygamber yeni inşaatlar sırasında yolun ihmâl edilmemesini... istemiştir..... | 466 |
| Hiz. Peygamber zamanında ne sünnete giderdik ne de çağırılırdık | 92 |
| Hiz. Peygamber zaman zaman minberde Hasan'ı yanı başına oturtmuştu .. | 134 |
| Pis kokulardan meleklerin hoşlanmadığı | 233 |

R

| | |
|--|-----|
| Rabbim, karnımı doyur | 297 |
| Rabbinden dünyâda da âhirette de afiyet vermesini iste | 235 |
| Rabbinin senin üzerinde hakkı var, nefsinin senin üzerinde hakkı var..... | 2 |
| Rahmet (şefkat) sahiplerine Rahman rahmet eder | 150 |
| Ramazân ayında bize imamet yapmaları için küttâbtan çocuklar alırdık | 407 |
| Râşid halîfeler devrinde terbiyeciler nasıl yaparlardı? | 407 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|---|-----|
| Resûlullah bana vitir namazının kunutunda okumakta olduğum şu kelimâtı tâlim etti . | 142 |
| Resûlullah beni bir dizine... oturtur | 153 |
| Resûlullah beni kucakladı “Allahım buna hikmet öğret” diye dua etti | 82 |
| Resûlullah bir gün kendisini ziyarete gelir | 172 |
| Resûlullah (s.a.s.) bir seferden dönünce biz onu karşıladık... .. | 156 |
| Resûlullah (s.a.s.) bizi ziyaret etmişti | 176 |
| Resûlullah ‘erkek kadınlara’ lanet etmişti | 364 |
| Resûlullah evde ehlinin hizmetinde idi | 395 |
| Resûlullah hanımlarıyla baş başa kalınca insanların en yumuşağı... idi | 386 |
| Resûlullah'ın artığını nefsim dururken başkasına tercih edemem | 191 |
| Resûlullah'ın bana ganimet kıldığı bir şeyi geri vermekten Allah'a sığınırım | 476 |
| Resûlullah'ın terciini (Hz. Aişe'nin) asla görmediği | 60 |
| Resûlullah'ın huzuruna girmiştim Hasan ve Hüseyin'i karnı üzerinde oynar buldum.... | 162 |
| Resûlullah'ın karyolası lifle çatılmış tahtalardan (mamul) idi | 438 |
| Resûlullah'ın sırrını fâş etme..... | 185 |
| Resûlullah'ın (s.a.s.) ve bir de Amra'nın hadîslerini yaz | 356 |
| Resûlullah insanların ahlâkça en güzel olanı idi | 163 |
| Rssûlullahla sofraya beraber oturduğumuz zaman, o başlamadan kimse elini yemeğe değdirmezdi..... | 190 |
| Resûlullah ne kadınlarından ne de hizmetçilerinden kimseyi dövmedi | 163 |
| Resûlullah sabah namazından sonra yatmayı... nehyederdi | 178 |
| Resûlullah secde yaptı ve o kadar uzattı ki cemaat arasından başımı kaldırdım baktım | 170 |
| Resûlullah (s.a.s.) Tebuk veya Hayber seferinden dönmüştü | 252 |
| Resûlullah yanında iki kişi olduğu hâlde dişlerini misvaklıyordu..... | 194 |
| Rukye, muska, muhabbet için yapılan sihir şirkidir | 244 |
| Rukye yapın | 248 |

S

| | |
|---|----------|
| Sabahleyin kalkınca ilk yaptığı iş dişlerini misvaklamaktı..... | 177 |
| Sadaka bize haramdır | 294 |
| Sâdece mü'minle arkadaşlık et | 403 |
| Sa'd'ı tedavi et..... | 240 |
| Sa'd İbn Ebî Vakkâs şu kelimeleri oğullarına... öğretiyordu..... | 407 |
| Sağdan başlama..... | 233 |
| Sağınla ye | 233, 286 |
| Sağ iken hayvandan koparılan şey meyte hükmündedir | 203 |
| Sağ sağdır sağdan şaşmayın | 191 |
| Sahibi için koyun berekettir | 205 |
| Sakın çocuklarınızı anjinden kurtarmak için bademciğini sıkarak azâb etmeyiniz..... | 247 |
| Salâh Allah'tan (olsa da) edebin âbâdan olacağı..... | 47 |

Rivayetler İndeksi

| | |
|--|-----|
| Sâlih kadının elinde miğzel, Allah'ın rızası için cihâd eden gazinin elindeki ok gibidir | 348 |
| Sana cennet kapılarından birini öğreteyim mi? ... | 131 |
| Sana şüpheli gelen her şeyi terket..... | 142 |
| Seferde çıkarken Hz. Peygamber askerleri teftiş ederdi | 109 |
| Selâm üzerinize olsun ey çocuklar..... | 157 |
| Semeretu'l-kulûb ve kurretü'l-ayn | 83 |
| Sen gözünde iltihâbdan (remed) muzdarib olduğun hâlde hurma mı yiyorsun? | 243 |
| Sen henüz nekahet devresindesin yeter yeter (fazla yeme) | 243 |
| Seni helak eden şey de ne?..... | 314 |
| Seni ısırın bir tek karınca idi, sen ise tesbîh eden bir ümmeti helak ettin | 198 |
| Seni (izinsiz) konuşmaktan men etmiştim | 193 |
| Senin altında bulunduğu bir tavanın üstüne çıkmayacağım ... | 454 |
| Senin ehline karşı da vazifelerin var | 324 |
| Senin en büyük düşmanın önündeki nefsendir | 50 |
| Senin mihrin hepsinden büyük değil mi?..... | 387 |
| Sen niye konuşmuyorsun? | 192 |
| Sen onu iki sefer mi öldürmek istiyorsun? | 203 |
| Sen yerinden ayrılına, ben seni buralara âmil tâyin ettim | 476 |
| Sevişenler için nikâh kadar uygun bir şey yoktur | 322 |
| Sihhatini, kuvvetini, istirahatini... unutma | 4 |
| Sırrımı kimseye fâş etme müemmen ol | 140 |
| Sidikten temizlenin | 232 |
| Sidreleri kesenler yüzlerinin üzerine ateşe atılacaklar | 479 |
| Sizden biri hanımına arzu duyarsa... ona gitsin | 323 |
| Sizden biriniz ehline temas için yaklaşınca (şu duayı okusun) | 61 |
| Sizden biriniz güzel bir kadını görür de hoşuna giderse derhal ehline gelsin | 323 |
| Sizden biriniz hanımıyla münâsebet-i cinsiyyede bulunurken örtünsün | 59 |
| Sizden birini gam ve sıkıntı bastığı zaman yayını kuşanıp | 254 |
| Sizden biriniz kardeşini niye öldürüyor? | 254 |
| Sizden biriniz (temasta bulunacağı vakit) hanımına hayvan gibi çullanmasın..... | 60 |
| Sizden cumaya gelen yıkansın | 229 |
| Sizden hiç birinizi yaşının gençliği, re'yini söylemeye mâni olmasın | 194 |
| Sizden hiç kimse oklarıyla eğlenmekten geri durmasın | 255 |
| Sizden önce yaşayanlar arasında bir adam vardı kişi öldürdü | 379 |
| Size benim ve benden sonra gelen Hülefâ-i Râşidîn'in sünnetine uymayı tavsiye ederim . | 25 |
| Size dini ve ahlâkı hoşunuza gidecek bir erkek müracaat edecek olursa derhal evlendirin | 320 |
| Size hizmetçiden daha hayırlı olan şeyi öğreteyim | 393 |
| Size iki şifayı tavsiye ederim: Bal ve Kur'ân ... | 241 |
| Size Resûlullah'ın namazını haber vereyim mi? | 134 |
| Siz gidin şu anda yolculuğum bitmiş değil | 457 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|-----|
| Siz iffetli olun ki hanımlarınız da iffetli olsun | 400 |
| Siz kıyamet günü kendi isimleriniz ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız..... | 85 |
| Su ile ovulmazsa kıyamet günü Allah ateşle ovacaktır..... | 230 |
| Sünnet ettiğin zaman üstten hafifçe kes..... | 92 |
| Süt devresinde verilen süt, tabiat ve karakteri değiştirir..... | 96 |
| Süt kardeşliği doğum kardeşliğine mebni bütün haramları haram kılar | 95 |
| Süt kardeşliği için emme miktarı «açlığı örtecek miktardır» | 95 |

Ş

| | |
|--|-----|
| Şefaatin (yâni yardımın, aracı olmanın) en efdalı evlenmeleri için iki kişi arasında yapacağın şefaattir | 322 |
| Şefkatli olmayana merhamet edilmez..... | 151 |
| Şehvetin kulağı yoktur | 322 |
| Şerrin şerrini artırma..... | 353 |
| Şeytanın doğum ânında bebeğe dürtmesinin bir sonucu..... | 166 |
| Şiir oktan daha öldürücüdür | 126 |
| Şu diyarınızda lahn işitiyorum | 128 |
| Şu salkımı al annene götür | 182 |

T

| | |
|--|----------|
| Takatlarının fevkinde iş verilmemesi, verildiği takdirde yardım edilmesi | 402 |
| Tasvirin (canlı resminin) olduğu yere melek girmez | 444 |
| Tavla oynayan elini domuzun eline ve kanına batırmış gibidir | 264 |
| Telbîne hastanın kalbine rahatlık verir..... | 243 |
| Temas sırasında hanımın (veya cariyesinin) fercine bakılmaması | 59 |
| Temizlik imanın yarısıdır | 226 |
| Temizlik olmayınca namaz kabul edilmez..... | 227 |
| Temiz olan ve ancak temiz olanları kabul eden Allah! | 214 |
| Tövbeler kabul edilmeye devam ettiği müddetçe (hicret bakidir)..... | 377 |
| Toprak çocuğun baharıdır | 461, 472 |

U

| | |
|--|-----|
| (Uhud savaşına alınmayan İbnu Ömer) o sırada yaşında idi | 109 |
| Useyle'den murad cimâdir..... | 313 |
| Uyumadan önce her seferinde gözlerine sürme çeker | 177 |
| Uzun kalmak niyetiyle namaza dururum | 166 |

Ü

| | |
|--|-----|
| Üç gün sonra öleceğimi de bilsem bekâr gitmektense evlenmeyi tercih ederim | 323 |
| Üç şey var ki halk bunlarsız olmaz..... | 480 |
| Ümmetimden (kasde mebni olmaksızın) hata ve nisyân suretiyle sâdır | |

Rivayetler İndeksi

| | |
|---|-----|
| olanları atfetmiştir | 288 |
| Ümmetin vasâtı yaşı - arası olacaktır | 76 |
| Üsâme kız olmamakla bize iyilik yaptı | 172 |
| Üsâme kız olsaydı onu giydirir, süsler, câzib ve sevimli yapardım | 262 |
| Üzerimde avretimi örtmeye bir bez parçası vardı | 138 |
| Üzerinde eskit | 252 |
| Üzerindekileri alıp hayvanı salıverin, zira artık o, lanetlenmiştir | 204 |
| Vadileri bütünü ile kutsaldır (haramdır) | 477 |
| Vallahi sizler bana, halkın en sevgili olanısınız | 156 |
| Velûd ve vedûd olanla evlenin | 55 |
| Velûd zenci, kısır hasnâdan daha hayırlıdır | 55 |

Y

| | |
|---|----------|
| Yâ Ebâ Umayr, küçük kuşun ne oldu? | 158 |
| Yakın akrabalarla evlenmeyin | 56 |
| Yanaş sen de ye | 243 |
| Ya Rabbi bana ve sana en sevgili kulunu gönder | 185 |
| Ya Rabbi ben bunu (veya bu ikisini) seviyorum, sen de sev | 156 |
| Ya Rabbi günâhımı affet evimi genişlet | 420 |
| Ya Rabbi Hz. İbrahim Mekke'yi haram kıldığı gibi, ben de Medine'yi haram kıldım | 475 |
| Ya Rabbi! Kim ümmetimin herhangi bir işini üzerine alır da zorluk çıkarırsa sen de ona zorluk çıkar | 276 |
| Ya Rabbi, sen bunu sev, zira ben onu seviyorum | 162 |
| Ya Resûlallah annemin yanına girerken izin isteyeyim mi? | 442 |
| Ya Resûlallah bana öyle bir amel söyle ki yaptığım zaman insanlar beni sevsin | 398 |
| Ya Resûlallah ben, bekârlığın beni günâha sevkedeceğinden korkan bir kimseyim | 330 |
| Ya Resûlallah ben kavmimin evlerine girmek istemiyorum | 447 |
| Ya Resûlallah ben şu oğlumu karnımda taşıdım | 268 |
| Ya Resûlallah biz bir evde idik, orada sayıca kalabalık... zengindik | 422 |
| Ya Resûlallah biz hastalar, ihtiyaç sahipleri... için bir mescit yaptık namaz kıldırarak küşadını yapmanızı istiyoruz | 457 |
| Ya Resûlallah bize zina yapmak için izin ver | 277 |
| Ya Resûlallah burası bizim deve ve koyunlarımızın otlağıdır | 474 |
| Ya Resûlallah, erkekler seni dinlemede bizden çok... fırsat buluyorlar bize husûsi bir gün ayır | 346 |
| Ya Resûlallah helak oldum | 314 |
| Ya Resûlallah kadınlar kocalarına karşı şımardı | 390 |
| Ya Resûlallah kadınlar ve çocuklar uyudu | 134, 181 |
| Ya Resûlallah, kadın rüyasında erkeğin rüyada gördüğünü görünce gusûl icâb eder mi? | 311 |
| Ya Resûlallah onu kabul beni reddettin | 310 |

HZ. PEYGAMBERİN SÜNNETİNDE TERBİYE

| | |
|--|-----|
| Ya Resûlallah tedavi için başvurduğumuz rukye... hususunda ne diyorsun | 239 |
| Ya Resûlallah terbiyemde bir yetim var, ona vurabilir miyim? | 285 |
| Ya Resûlallah yaşım çok genç, zinaya düşmekten korkuyorum | 328 |
| Ya Safiyye, ya Huyey'in kızı | 387 |
| Yaşından dolayı ihtiyara hürmet eden her gence Allah yaşlılığında hürmet edecek kimseler müyesser kılar | 190 |
| Ya tamâmını kesin, ya tamâmını bırakın..... | 297 |
| Yatsı namazından önce uyumayı... hoş karşılamazdı..... | 177 |
| Yattığı odada üç kap bulunurdu | 177 |
| Ya Üveymir dünyâyı tezyin hususunda Fars ve Rûm'un inşaatları sana kifayet ederdi . | 459 |
| Yavrum, bunu takın..... | 187 |
| Yavrum şu, senin (nasibin al)..... | 187 |
| Yazık ateşte yanacak olan ökçelere | 230 |
| Yazık sana, çocuklarımız bile oruç tutuyorlar..... | 136 |
| Yedi kişi vardır kıyamet günü Allah onların yüzüne bakmaz | 330 |
| Yediklerinizin en temizini kendi kesbinizden olanıdır..... | 398 |
| Yedinci günü kesilmeyen akıka veya . günlerinde kesilebilir..... | 87 |
| Yedi yaşındaki oğlan ve kız çocuklarının... yataklarını ayırın..... | 308 |
| Yemeğe besmele ile başlayıp, sağ elle ve önlerinden yemeleri | 295 |
| Yemeği ayrı ayrı mı yiyorsunuz, yoksa beraber mi?..... | 223 |
| Yemek yemeyen çocuğa anjin tedavisi uygulanmış..... | 249 |
| Yemek yeyip ekmeğin ısırın çocuk bu ikramiyeye... daha fazla hak sahibi değildir | 168 |
| Yeni bir câriye alıp (hizmetçi tuttuğunuz) zaman ona ilk yedirdiğiniz helva olsun | 226 |
| Yerine yenisi konmazsa bu para, hakkında hayırlı kılınmaz | 453 |
| Yetimin başını (arkadan) öne doğru... meshedin..... | 155 |
| Yık onu..... | 457 |
| Yiyecek ve içecek kaplarını kapayın | 237 |
| Yol kesenin cihâd (bile olsa hiçbir ameli) makbul olmayacağı | 146 |

Z

| | |
|--|-----|
| Zayıfcık zayıfcık, haydi çık gözü küçük..... | 162 |
| Zayıfladınız (neslinizin kuvvetlenmesi için) yabancılarla evlenin | 56 |
| Zayıflıklarınızı sükût yoluyla tedavi etmek çıkar yoldur..... | 390 |
| Zeki bir çocuk | 295 |
| Zengin çocuklarıyla düşüp kalkmayın | 404 |
| Zira Allah âdemoğlunu kendi suretinde yaratmıştır..... | 289 |
| Zira bu bana dünyâyı hatırlatıyor..... | 446 |
| Zira eve her girişimde bunu görüyor, dünyâyı hatırlıyorum | 446 |
| Zira üzerindeki tasvirler namaz esnasında dikkatimi dağıtıyor | 446 |
| Zübeyr (Mekke'de) benimle evlendiği zaman bir atı hâriç ne tarlası, ne kölesi vardı | 393 |